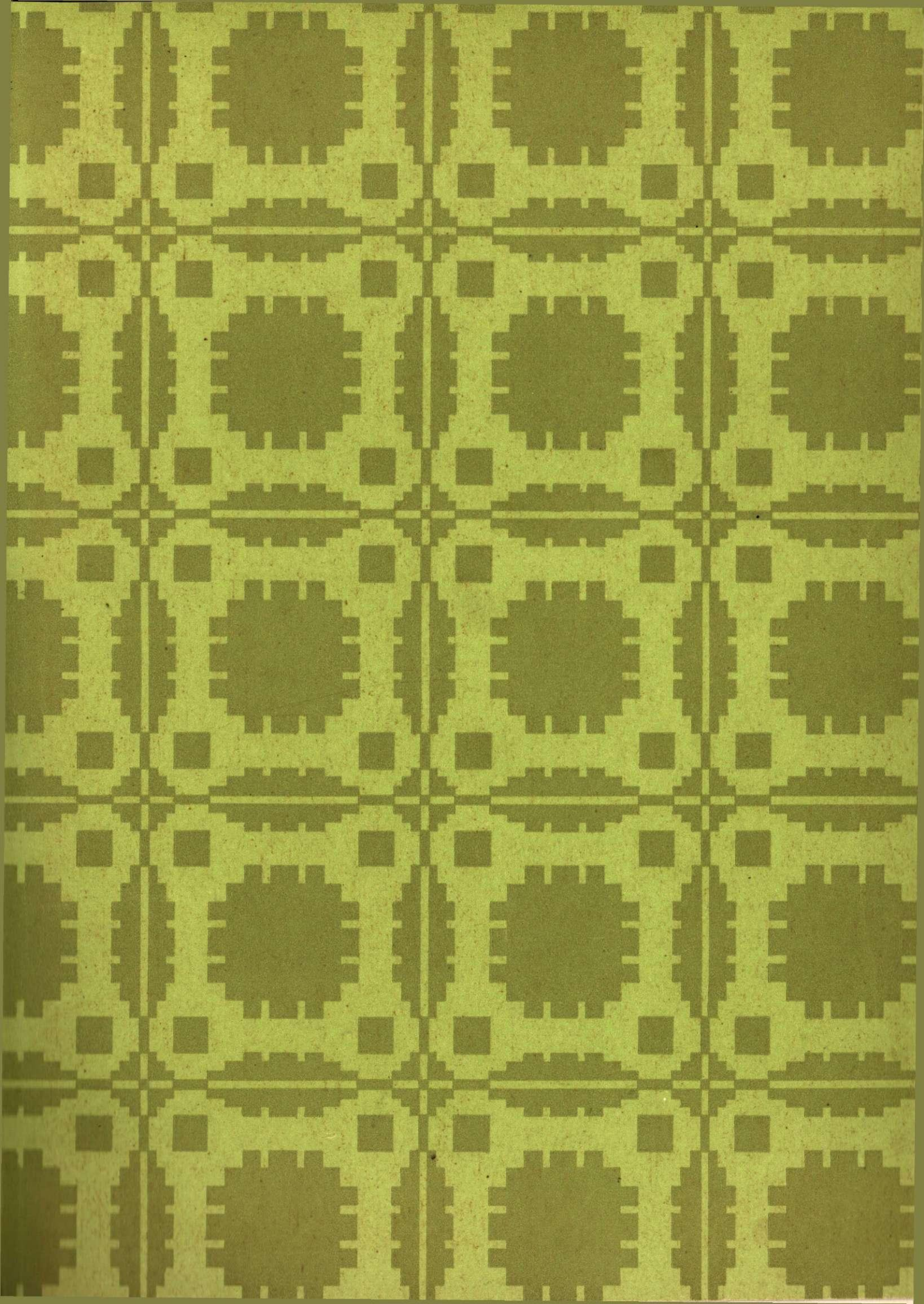

ARHEOLOGİJA
UN
ETNOGRĂFIJA

X

ARHEOLOGIJA
UN
ETNOGRAFIJA
X

ARHEOLOGIJA
UN
ETNOGRAFIJA

IZ OBLASTI
ETNOLOGIJE I ETNOGRAFIJE

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
X

APCERĒJUMI PAR AUSTRUMLATVIJAS
IEDZIVOTĀJU MATERIĀLĀS KULTŪRAS
UN DZĪVES VEIDA VĒSTURI

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGĀ 1973

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

S. CIMERMANIS (atb. red.), L. JEFREMOVA,
Ē. MUGURĒVIČS, H. STRODS, A. STUBAVS.

*Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR ZA
Redakciju un izdevumu padomes lēmumu.*

© Izdevniecība «Zinātne», 1973.

REDAKCIJAS PRIEKŠVārDS

Mūsdienu etnogrāfijas zinātne cenšas noskaidrot dažādu tautu kultūras un dzīves veida daudzpusīgās attīstības vispārējās likumsakarības, noteikt tautu dzīves veidā vērojamo kopību un atšķirību vēsturiskās saknes, izpētīt tautu kultūras viendabīgās parādības un to sakaru ar tautu ekonomisko, sociālo un kultūras dzīvi dažādos vēsturiskās attīstības periodos. Minēto problēmu risināšanas gaitā nereti ir svarīgi pievērsties arī vienas tautas apdzīvotās teritorijas atsevišķu kultūrvēsturisku apvidu izpētei, jo tā dod iespēju detalizētāk skatīt to vai citu jautājumu, precīzāk noskaidrot dažādu parādību rašanos un attīstību. It īpaši tas sakāms par tautu robežteritorijām un teritorijām, kurās jau ilgu laiku ir jaukts iedzīvotāju nacionālais sastāvs.

Šādi pētījumi ļauj skaidrāk saskatīt tautu sadarbības tradīcijas, kas izpaužas materiālās un garīgās kultūras vērtību apmaiņā, draudzīgā attieksmē pret citām tautām un to kultūru. Padomju Latvijā šie pētījumi palīdz skaidrot padomju tautas kultūras un dzīves veida vēsturiskās attīstības īpatnības un latviešu tautas lomu šajā attīstības procesā.

Lai pētītu latviešu un kaimiņu tautu kultūrvēsturisko sakaru un latviešu etniskās vēstures problēmas, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfijas sektors kopš 1956. g. pievērsās republikas kultūrvēsturisko apgabalu un dažu sīkaku, etnogrāfiskā ziņā nozīmīgu apvidu iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīves veida detalizētai izpētei. Darba rezultātā 1962. g. iznāca rakstu krājumu sērijas «Arheoloģija un etnogrāfija» IV sējums, kurā risināti Gulbenes rajona iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīves veida, kā arī etniskās vēstures jautājumi. 1963. g. iznāca «Arheoloģijas un etnogrāfijas» V sējums, kurā rezumēts Latvijas PSR ziemeļu daļas kultūrvēsturiskā apgabala — Vidzemes — etnogrāfiskās izpētes darbs.

«Arheoloģijas un etnogrāfijas» X sējums turpina Latvijas PSR kultūrvēsturisko apgabalu pētīšanas tradīciju. Tas veltīts Austrumlatvijai, it īpaši Latgalei. Austrumlatvijas etnogrāfisko izpēti latviešu padomju etnogrāfi uzsāka 40. gadu otrajā pusē, turpināja 50. gados, bet sevišķi intensīvi un sistemātiski etnogrāfu ekspedīcijas šajā teritorijā strādāja no 1962. līdz 1968. g. Ekspedīcijas aptvēra visus Austrumlatvijas rajonus, tādējādi apsekojot daudzus tādus apvidus, kas līdz šim nemaz nebija etnogrāfiski pētīti. Pētījumiem bija komplekss raksturs. Materiālu vākšanā tika stingri ievērots vēsturiskuma princips.

Ekspedīcijās tika vāktas ziņas par svarīgākajiem Austrumlatvijas iedzīvotāju dzīves veida un materiālās kultūras vēstures jautājumiem, par nodarbošanās galvenajām nozarēm un palīgnozarēm (zemkopība, lopkopība, amatniecība, zveja, biškopība), par materiālo kultūru (apmetnes, tautas celtniecība, iedzīves priekšmeti, dažādu nodarbošanās nozaru darbarīki, lauksaimniecības transporta līdzekļi, apģērbs, tekstilijas, uzturs, tautas mākslas darinājumi), par lauku un pilsētu iedzīvotāju ģimeni, ģimenes dzīves veidu, tradīcijām un citiem jautājumiem. Daļa no šiem jautājumiem, veicot Austrumlatvijas etnogrāfisko izpēti, kā speciālas tēmas tika izcelti pirmo reizi latviešu etnogrāfijas vēsturē (piemēram, lopkopība, amatniecība, zveja, to darba organizācija, rīki un paņēmieni, lauksaimniecības transporta līdzekļi, lauku un pilsētu iedzīvotāju ģimene un ģimenes dzīves veids u. c.).

Latviešu padomju etnogrāfu publikācijas — Arheoloģijas un etnogrāfijas VII, VIII, IX un šis (X) sējums, Latviešu etnogrāfija, Latviešu tautas māksla, I—III, Latviešu tautas dzīves pieminekļi u. c. — uzskatāmi pierāda, ka Latgales etnogrāfiskajai izpētei Padomju Latvijā veltīta liela uzmanība un ka tā kļuvusi par Latvijas PSR vēstures pētniecības būtisku un neatņemamu sastāvdaļu. Hronoloģiski pētījumi aptvēra laika posmu no 19. gs. līdz mūsu dienām. Īpaša uzmanība tika pievērsta būtiskajām pārmaiņām darbaļaužu dzīves veidā un kultūrā sociālisma celtniecības gaitā.

Pētījumos aptvertas galvenās Latgalē dzīvojošās tautības — latvieši, krievi, baltkrievi, poļi, lietuvieši, no sociālā viedokļa aptverti — zemnieki, strādnieki un inteliģence. Iegūti daudzpusīgi un jauni, visai respektējami dati. It īpaši tas sakāms par materiāliem, kas gūti, vācot ziņas pēc iepriekš izstrādātām anketām par ģimeni un nodarbošanās nozarēm.

Etnogrāfu ekspedīciju materiālus būtiski papildina un precīzē plaši izmantoto vēstures arhīvu dokumentu sniegtie dati, kas sevišķi nozīmīgi pirmspadomju laika etnogrāfisko parādību pētīšanai. Kā vērtīgākās dokumentu kolekcijas minamas Baltkrievijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Minskā esošie Latgales privātmuižu 19. gs. 40. gadu inventāri un Vitebskas guberņas Statistikas komitejas dokumenti. Tie sniedz masveida ziņas dažādu Latgales etnogrāfijas jautājumu risināšanai. Daudz jaunu faktisku datu devuši arī Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva (Rīgā), PSRS Centrālā Valsts vēstures arhīva (Ļeņingradā), PSRS Zinātņu akadēmijas arhīva (Ļeņingradā)

fondi, P. Kapsuka Viļņas Valsts universitātes zinātniskās bibliotēkas rokrakstu nodaļas un citu bibliotēku un arhīvu materiāli.

Austrumlatvija, it īpaši Latgale, no etnogrāfiskās pētniecības viedokļa ir viena no interesantākajām Latvijas PSR daļām, kas ietilpst plašajā baltu, slāvu un Baltijas somu saskares teritorijā. Šo triju etnisko vienību, it īpaši baltu un slāvu saskares un kultūras vērtību apmaiņas jautājumu skaidrošana, ir viena no galvenajām Latgales etnogrāfiskās pētīšanas problēmām, kas krājumā ieņem pirmo vietu. Tā lielākā vai mazākā mērā skarta visos krājumā ievietotajos apcerējumos.

Austrumlatvijā vairāk nekā citās Latvijas daļās saglabājušies senlaicīgi materiālās kultūras elementi, ieražas un sadzīves formas, seni valodas leksikas elementi. Šie materiālās kultūras, sadzīves un valodas elementi pētniekiem nereti sniedz izejas datus svarīgu kultūras un sadzīves vēstures jautājumu risināšanai, jo sniedz kultūrvēsturiskus faktus, ko citos Latvijas apvidos vairs neizdodas fiksēt. Austrumlatvijas, it īpaši Latgales iedzīvotāju materiālās kultūras un sadzīves vēstures skaidrošana ir otrā apcerējumos skartā problēma.

Sociālisma celtniecības gaitā Latgale piedzīvojuši nebijušu materiālās labklājības un kultūras uzplaukumu, kas atspoguļojas visās dzīves jomās. No nesenā pagātnē atpalikuša agrāra novada Latgale pārvērtušies par attīstītu Latvijas PSR ekonomisku rajonu ar augstāzīgu mehanizētu lauksaimniecību un rūpniecību, kas plaukst kā pilsētās, tā arī laukos. Latgales darbaļaužu mūsdienu dzīves veida un kultūras veidošanās apskats ir trešā apcerējumos skartā problēma.

«Arheoloģijas un etnogrāfijas» X sējumu 1968.—1969. g. sagatavojuši Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfijas sektora un arheoloģijas un antropoloģijas sektora zinātnieki

līdzstrādnieki uz tā materiāla bāzes, kas bija savākts līdz 1969. g. Krājuma sākumā publicētie apcerējumi sniedz zināmu ieskatu par Austrumlatvijas sabiedriski politisko un saimnieciski kulturālo attīstību 13.—14. gs., kā arī par šīs teritorijas iedzīvotāju antropoloģiskā tipa veidošanos. Tālāk seko apcerējumi par iedzīvotāju nodarbošanos un materiālo kultūru laikā no 18. gs. beigām līdz mūsu dienām. Krājuma beigās ir pētījumi par lauku iedzīvotāju ģimeni, par sabiedrisko un kultūras darbu laukos. Strādnieku kadru veidošanās Latgales rūpniecības uzņēmumos aplūkota kā daļa no plašā temata par pilsētu iedzīvotāju dzīves veidu un kultūru, kura pētīšanai pēdējos gados pievērsās Padomju Latvijas etnogrāfi.

Mūsdienām veltītajos apcerējumos diemžēl nebūs atspoguļotas tās lielās pozitīvās izmaiņas, kas Latgales iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā notikušas pēc apcerējumu uzrakstīšanas, t. i., pēc 1969. gada. Šajos gados Latgalē izveidojušies jauni moderni rūpniecības uzņēmumi, nostiprinājusies valsts un kolektīvo saimniecību ekonomika, cēlies darbaļaužu dzīves līmenis. Taču arī publicējamiem apcerējumiem ir sava nozīme, jo tie parāda, kā veidojās Latgales darbaļaužu dzīves veids un kultūra 60. gadu vidū. Tālāko attīstības posmu atspoguļos turpmākie pētījumi, ko veic etnogrāfijas sektors.

Pielikumā ievietota Latgales etnogrāfijas bibliogrāfija.

Krājuma tehniskajā sagatavošanā piedalījušās Vēstures institūta etnogrāfijas sektora vecākās laborantes M. Kazeka un M. Kirša. Zīmējumus izgatavojuši M. Jāņkalniņa, R. Kalniņa un V. Zirdziņš.

Autoru kolektīvs sirsnīgi pateicas visiem Latgales iedzīvotājiem, kas sniedza ziņas etnogrāfu ekspedīciju dalībniekiem, tāpat Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja kolektīvam, Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas un arhīvu darbiniekiem, kuri sekmēja šīs publikācijas sagatavošanu.

Arhīvu un muzeju fondu nosaukumu saīsinājumi

BDM	— Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs Rīgā.
BE	— PSRS Zinātņu akadēmijas N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta zinātniskā arhīva Baltijas ekspedīcijas materiāli Maskavā.
CVVM	— Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas fondi.
E	— Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfijas sektora zinātniskā arhīva materiāli.
LCVVA	— Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs Rīgā.
LVM E	— Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas arhīvs.
VUB RN	— P. Kapsuka Viļņas Valsts universitātes zinātniskās bibliotēkas rokrakstu nodaļa Viļņā.
Архив АН СССР, Ленинград	— PSRS Zinātņu akadēmijas arhīvs Ļeņingradā.
ЦГВИА СССР	— PSRS Centrālais Valsts kara vēstures arhīvs Maskavā.
ЦГИА БССР	— Baltkrievijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs Minskā.
ЦГИА СССР, Ленинград	— PSRS Centrālais Valsts vēstures arhīvs Ļeņingradā.

I. ETNISKĀS VĒSTURES JAUTĀJUMI

R. Deņisova

SĒLPILS 13.—17. GS. KAPULAUKA KRANIOLŌĢISKAIS MATERIĀLS
UN TĀ NOZĪME AUSTRUMLATVIEŠU ETNISKĀS VĒSTURES IZPRATNĒ*

Sēlpils 13.—17. gs. kapulauks atrodas Sēlpils pilskalna ZA piekājē. Te 1964. un 1965. g. A. Zariņas vadībā tika veikti arheoloģiskie izrakumi. Divos gados izpētīta ceturtdaļa kapulauka un atsegti 234 apbedījumi.¹ No tiem samērā labi saglabājušies tikai 96 galvaskausi — 60 vīriešu, 28 sieviešu un 8 bērnu un pusaudžu galvaskausi. Lielākā daļa kranioloģiskā materiāla — 45 vīriešu un 16 sieviešu galvaskausi — attiecas uz 16.—17. gs., turpretī 13.—15. gs. pārstāvēti tikai ar 15 vīriešu un 12 sieviešu galvaskausiem.

Sēlpils 13.—17. gs. iedzīvotājiem raksturīga mezo-krāna galvaskausa forma (galvaskausa indekss — 76,5), liels galvaskausa garums (188,2 mm), vidējs platums (144,7 mm) un liels augstums (137,3 mm). Arī galvaskausa augstuma—platuma indekss (94,4) norāda uz visai lielu galvaskausa augstumu no baziona. Piere plata (99,6 mm), tās slīpums gan no glabellas (82°), gan no naziona (76,3°) vidējs. Starpība starp diviem leņķiem nepilni 6°. Tas norāda uz vidēji attīstītu glabellu. Tās vidējais vērtējums punktos ir 2,21.

Sejas lielākā platuma (135,2 mm), kā arī tā augstuma (118,0 mm) izmēri vidēji lieli. Pēc sejas indeksa (52,7) tā ir mezēna. Sejas horizontālais profilējums vidējs gan acu dobuma līmenī (nazomalārais leņķis — 138,6°), gan sejas vidusdaļā (zigomaksilārais leņķis — 128,4°).

Deguns vidēji augsts (52,3 mm), samērā šaurs (24,8 mm) un stipri izvirzīts uz priekšu (30,0°). Deguna dakriālais (12,9 mm) un simotiskais (4,5 mm) augstums visumā liels, liecinot par samērā augstu virsdeguni. Arī dakriālais (61,1) un simotiskais (52,7) indekss norāda uz samērā stipri izvirzītu deguna sakni.

Orbītas vidēji platas (no mf 44,1 mm) un vidēji augstas (34,4 mm). Starporbītu attālums samērā īss — 18,7 mm.

Apakšžokļa garuma un platuma izmēri vidēji lieli. Masivitātes pazīmes, kas tik ļoti raksturīgas 7.—12. gs. baltu cilšu piederīgajiem, neizteiktas. Apakšžokļa zara mazākais platums un ķermeņa augstums ir vidējs, bet zaru leņķis (118,5°) — samērā liels.

Tātad Sēlpils 13.—17. gs. iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam, kuru pārstāv vīriešu galvaskausi, raksturīga vidēji izteikta mezo-krāna galvaskausa forma ar lieliem garuma, platuma un augstuma izmēriem un vidēji slīpu pieri. Seja samērā plata, vidēji augsta un labi profilēta horizontālā virzienā. Deguns vidēji augsts, samērā šaurs, ar augstu deguna sakni un stipri izvirzītiem deguna kauliem.

Sēlpils 13.—17. gs. sieviešu galvaskausiem vērojams tas pats pazīmju komplekss. Tiem raksturīgs liels galvaskausa garums, platums un augstums. Bet galvaskausa forma ir tuva brahikrānai (galvaskausa indekss — 79,0). Tas izskaidrojams ar dzimuma dimorfismu. Sievietēm galvas vienmēr apaļākas nekā vīriešiem. Piere vidēji slīpa, diezgan plata, ar vāji attīstītu glabellu. Seja vidēji plata (127,7 mm), vidēji augsta (109,9 mm) un samērā labi profilēta horizontālā virzienā. Sejas vertikālais profils mezognāts. Arī deguna izmēri vidēji lieli. Simotiskais (4,6 mm), dakriālais (12,2 mm) augstums un tiem atbilstoši indeksi liecina par samērā augstu deguna sakni. Deguna kauli izvirzīti vidēji (28,2°).

Sēlpils kranioloģiskais materiāls attiecināms uz diezgan lielu laika posmu — no 13. līdz 17. gs., tātad aptver gandrīz piecus gadsimtus. Lai izsekotu Sēlpils iedzīvotāju antropoloģiskā tipa attīstībai tik garā laika posmā, materiālu būtu vēlams sadalīt pēc gadsimtiem. Diemžēl materiāls nav tik liels, lai būtu iespējams to izdarīt. Tāpēc gan vīriešu, gan sieviešu galvaskausus sadalījām tikai divās grupās. Pirmajā grupā tika ietverti 13.—15. gs., otrajā — 16.—17. gs. galvaskausi.

Analizējot 13.—15. gs. Sēlpils iedzīvotāju antropoloģisko tipu, kas pārstāvēts ar 15 vīriešu galvaskausiem, redzam, ka tiem ir vidēji liels galvaskausa garums (185,9 mm) un platums (142,4 mm), mērens baziona-bregmas augstums (135,7 mm) un mezo-krānija (galvaskausa indekss — 76,8). Piere tam slīpa, ar samērā attīstītu glabellu. Tātad no summārās 13.—17. gs. kranioloģiskās sērijas senāko Sēlpils iedzīvotāju antropoloģiskais tips izceļas ar galvaskausa smadzeņu daļas mazākiem izmēriem.

Sejas uzbūvē arī konstatējamas atšķirības. Senākajiem Sēlpils iedzīvotājiem sejas mazliet īsākas (70,7 mm) un šaurākas. Lielāka un nozīmīgāka atšķirība saskatāma sejas horizontālajā profilējumā. 13.—15. gs. galvaskausiem nazomalārais leņķis, kas nosaka sejas profilējumu acu dobuma līmenī, lielāks gandrīz par 4° (141,4°). Tas pats sakāms arī par zigomaksilāro leņķi, kas raksturo sejas horizontālo profilējumu tās vidusdaļā (zm'—ss—zm'). Sis leņķis Sēlpils 13.—15. gs. iedzīvotājiem sasniedz 130,2°.

Parasti eiropēdiem galvaskausiem raksturīgas sejas ar stipru horizontālu profilējumu. Nazomalārais leņķis tiem nepārsniedz 137—138°, bet zigomaksilārā leņķa augšējā robeža ir ap 127°.² Tātad gan zigomaks-

silārais (141,4°), gan nazomalārais (130,2°) leņķis liecina, ka 13.—15. gs. Sēlpils iedzīvotājiem bijis samērā vājš sejas profilējums.

Senākajiem Sēpils iedzīvotājiem savas īpatnības ir arī deguna uzbūvē. Dakriālais un simotiskais indekss parasti raksturo deguna saknes augstumu.³ 13.—15. gs. galvaskausiem šie indeksi ir mēreni. Tātad virsdegune tiem vidēji augsta un krietni zemāka un platāka salīdzinājumā ar summāro grupu (skat. 1. un 2. tab.). Arī deguna kaulu izvirze 13.—15. gs. iedzīvotājiem vājāka (27,7°).

No visa iepriekš minētā izriet, ka 13.—15. gs. Sēpils iedzīvotājiem raksturīgi mazāki galvaskausu izmēri, mazliet šaurāka un īsāka seja ar pavājinātu profilējumu gan tās augšdaļā, gan vidusdaļā, zemāka un platāka virsdegune un mērenāk izvirzīti deguna kauli virs profila līnijas. Īpašu uzmanību saista sejas horizontālais profilējums un deguna uzbūve. Šeit sastopam veselu pazīmju kompleksu, kam liela diagnostiska nozīme.

Vēlākiem Sēpils iedzīvotājiem, kurus pārstāv 16.—17. gs. galvaskausi, raksturīgs cits antropoloģisko pazīmju komplekss ar lielākiem galvaskausa smadzeņu daļas un sejas izmēriem. Tiem salīdzinājumā ar senākiem Sēpils iedzīvotājiem konstatējams ļoti liels galvaskausa garums (189,0 mm), liels platums (145,4 mm), izteikts baziona-bregmas augstums (137,7 mm) un mezokrāna galvaskausa forma (indekss 76,5). Arī seja tiem platāka (135,3 mm) un mazliet augstāka (71,2 mm). Nazomalārais (137,7°) un zigomaksilārais (128°) leņķis liecina par samērā spēcīgu sejas profilējumu.

Vēlākajiem Sēpils iedzīvotājiem deguna sakne, spriežot pēc dakriālā (62,5) un simotiskā (54,6) indeksa, bijusi daudz augstāka, bet deguna kaulu izvirze (30,7°) — lielāka (skat. 2. tab.) nekā senākajiem.

Pazīmes, kuras konstatētas 16.—17. gs. vīriešu galvaskausiem, raksturīgas arī tālaika sieviešu kranioģiskajam materiālam. Galvaskausa smadzeņu daļā atšķirība sastopama gan tikai baziona-bregmas augstumā. Šī perioda sieviešu, tāpat kā vīriešu, galvaskausi ir augstāki. Pārējie izmēri — galvaskausa lielākais garums un platums — abos periodos praktiski ir vienādi. Spriežot pēc tām atšķirībām, kādas konstatētas starp dažādu periodu vīriešu galvaskausiem, varētu pieņemt, ka 16.—17. gs. sievietēm galvaskausi bijis garāks un platāks nekā 13.—15. gs. sievietēm. Taču mūsu rīcībā esošais materiāls to neliecina. Jādomā, ka šīs atšķirības galvaskausa smadzeņu daļas izmēros tomēr ir pastāvējušas. Cēlonis tam, ka šie izmēri abu periodu sieviešu galvaskausiem praktiski ir vienādi, iespējams, meklējams vecuma attiecībās starp grupām. Ja 13.—15. gs. galvaskausi pieder tikai pieaugušām sievietēm, tad no vēlāka perioda sieviešu 16 galvaskausiem 9 pieder 17—25 gadus vecām sievietēm. Tas, protams, varēja ietekmēt vidējos aritmētiskos rādītājus. Līdz ar to secināms, ka starp divu dažādu periodu sieviešu, tāpat kā starp vīriešu, galvaskausiem pastāvēja atšķirības. Jādomā, ka 16.—17. gs. sievietēm, tāpat kā šī perioda vīriešiem, raksturīgs lielāks galvaskausa garums un platums.

Arī līdzība abu periodu sieviešu sejas izmēros izskaidrojama ar to pašu cēloni. Ir pamats domāt, ka 16.—17. gs. sievietēm sejas bijušas platākas un mazliet augstākas.

Lielu interesi izraisa tādas pazīmes kā sejas horizontālais profilējums un deguna uzbūve. Sieviešu galvaskausiem konstatējama tā pati tendence, kādu atzīmējam divu dažādu periodu vīriešu galvaskausiem. 13.—15. gs. sievietēm sejas ir plakanākas, to horizontālais profilējums acu dobumu līmenī ir 141,1°. Turpretī 16.—17. gs. sievietēm šis leņķis ir mazāks (137,2°), tātad arī sejas vairāk profilētas. Arī dakriālais (49,5) un simotiskais (41,2) indekss liecina par zemāku un platāku virsdeguni 13.—15. gs. sievietēm. Tām raksturīga arī vājāka deguna kaulu izvirze (27,2°) virs profila līnijas (skat. 3. tab.).

Tātad tās atšķirības, kuras konstatētas starp 13.—15. un 16.—17. gs. vīriešu galvaskausiem, konstatējamas arī sieviešu kranioģiskajā materiālā. Tas, protams, liecina, ka šīm atšķirībām nav gadījuma raksturs. Var droši secināt, ka 13.—15. gs. Sēpils apkārtnes iedzīvotāju antropoloģiskais tips atšķirās no vēlāka perioda iedzīvotāju tipa.

Lai šai parādībai rastu izskaidrojumu, vispirms pakavēsimies pie epohālās mainības procesa.⁴ Periodā, uz kuru attiecas Sēpils kranioģiskais materiāls, Latvijas teritorijā iedzīvotāju fiziskajā tipā notikušas zināmas izmaiņas. Par to liecina uzkrātais un daļēji jau izpētītais kranioģiskais materiāls. Galvenās izmaiņas vērojamas galvaskausa smadzeņu daļas uzbūvē. Pakāpeniski vairāku gadsimtu laikā samazinās lielākais galvaskausa garums un vienlaikus palielinās lielākais galvaskausa platums. Rezultātā galvaskausa forma kļūst apaļāka. Ja latgaļu un zemgaļu cilšu piederīgajiem 5.—12. gs. galvaskausa indekss aptuveni ir 70,0—74,0 un liecina par iegarenu vai dolihokrānu galvaskausa formu, tad vēlākajos gadsimtos latgaļu kranioģiskajā materiālā sastopam krietni apaļākas vai mezokrānas formas ar indeksu 78,0—80,0. Bez tam šajā periodā samazinās arī galvaskausa augstums. 5.—12. gs. baltu cilšu piederīgo galvaskausiem Latvijas teritorijā konstatējams ļoti liels galvaskausa baziona-bregmas augstums. Tas nereti pārsniedz 140 mm. Vēlākajā periodā šis izmērs samazinās un 18. gs. parasti nav lielāks par 134—135 mm. Tātad laikā no 13. gs. līdz 18. gs. Latvijas iedzīvotāju galvaskausu uzbūvē notiek manāmas izmaiņas. Šīs izmaiņas antropoloģiskajā literatūrā pazīstamas ar brahikefalizācijas procesa nosaukumu.

Paralēli notikušas izmaiņas arī sejas uzbūvē. Spriežot pēc mums zināmā materiāla, sejas Latvijas teritorijā, sākot ar 13.—14. gs., kļūst mazliet šaurākas un arī zemākas. Tomēr jāatzīst, ka sejas uzbūvē šīs izmaiņas norit daudz lēnāk un nav tik krasas.

Aplūkojot 16.—17. gs. Sēpils kapulauka kranioģiskā materiāla brahikefalizācijas procesu, konstatējama pretēja parādība. Ja senākajiem, 13.—15. gs., iedzīvotājiem raksturīgs vidējs galvaskausa garums, platums un augstums, tad vēlākajiem iedzīvotājiem šie izmēri ir lielāki. Arī sejas uzbūvē vērojama tā pati parādība, lai gan ir izteikta vājāk. Tas, protams, liecina, ka vēlāko Sēpils iedzīvotāju antropoloģisko tipu nevar uzskatīt par 13.—15. gs. iedzīvotāju tipa tālāko attīstību. Par to liecina arī galvaskausu indeksi. Abu periodu galvaskausiem ir jau izteikta mezokrāna forma — to indeksi ir praktiski vienādi (76,8 un 76,5).

Bez tam senākos Sēpils iedzīvotājus no vēlākajiem atšķir arī vesels pazīmju komplekss sejas uzbūvē, no-

rādot, ka pētāmajā kranioģiskajā materiālā konstatējami divi atšķirīgi antropoloģiskie tipi. Te būtu minamas pazīmes, kuras raksturo sejas horizontālo profilējumu un deguna uzbūvi. Ja starp 13.—15. gs. iedzīvotājiem sastopam gan ieplakanas sejas, gan samērā zemu deguna sakni un mēreni izvirzītus deguna kaulus virs vertikālā profila līnijas, tad 16.—17. gs. sēlpiliešu seju uzbūvē vērojamas pretēja rakstura pazīmes — gan stipri profilētas sejas horizontālā virzienā, gan stipri izvirzīts deguns ar diezgan augstu deguna sakni.

Minētajam antropoloģisko pazīmju kompleksam ir ļoti liela nozīme rasu klasifikācijā. Pēc šīm pazīmēm, kas raksturo sejas horizontālo profilējumu un deguna uzbūvi, nosaka piederību pie mongoloīdās vai eiropeīdās rases.

Pamatojoties uz teikto, jāsecina, ka 13.—15. gs. Sēlpils kranioģiskais materiāls pārstāv kādu antropoloģisko tipu ar nelielu mongoloīdu piejaukumu. Turpretī pēc 16.—17. gs. materiāla secināms, ka šajā periodā Sēlpils iedzīvotājiem raksturīgs mezokrānais eiropeīdais antropoloģiskais tips ar lieliem galvaskausa un sejas izmēriem.

Lai noteiktu šo divu antropoloģisko tipu etnisko piederību, kā arī to savstarpējās attiecības, jāatrod tiem analogijas Latvijas vai tai tuvākajās kaimiņu teritorijās.

Mezokrāno antropoloģisko tipu ar ieplakanu seju Latvijas teritorijā sastopam 8.—9. gs. Kivtu kapulauka kranioģiskajā materiālā.⁵ Ja salīdzinām šo tipu ar Sēlpils 13.—15. gs. iedzīvotāju tipu, redzams, ka abu starpā pastāv liela līdzība gan galvaskausa smadzeņu daļas izmēros, gan sejas uzbūvē. Te sevišķa nozīme līdzībai starp Sēlpils un Kivtu kapulauka kranioģisko materiālu horizontālā profilējumā un deguna uzbūvē. Tātad 8.—9. gs. Latvijas austrumos jau bija izplatīts antropoloģiskais tips, kuru sastopam dažus gadsimtus vēlāk 13.—15. gs. Sēlpils iedzīvotāju vidū.

Par līdzīgu antropoloģisko tipu liecina arī 10.—12. gs. galvaskausi no dažādiem Ludzas un Rēzeknes rajona kapulaukiem.⁶

Pašlaik mūsu rīcībā nav Latvijas teritorijā atrasta antropoloģiska materiāla, kas hronoloģiski atbilstu Sēlpils 13.—15. gs. galvaskausiem. Tāpēc mēģināsim apskatīt šī perioda galvaskausu sērijas no kaimiņu teritorijām. Zināmu interesi izraisa kranioģiskais materiāls no Igaunijas austrumu rajoniem. Izpētītas vairākas galvaskausu sērijas no senās votu teritorijas.⁷ Vispirms te būtu minami Valgas un Otepē 13.—15. gs. kapulauki. Spriežot pēc šo kapulauku kranioģiskā materiāla, Igaunijas austrumos 13.—15. gs. bija izplatīts antropoloģiskais tips, kam raksturīgs vidēji garš, samērā plats, augsts un mezokrāns galvaskauss ar diezgan platu, vidēji augstu seju un pavājinātu tās profilējumu horizontālā virzienā. Deguna uzbūvē tam raksturīgi mēreni izvirzīti deguna kauli ar vidēji augstu deguna sakni.⁸ Šim 13.—15. gs. Igaunijas austrumu rajonu iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam visumā ir ļoti liela līdzība ar attiecīgā perioda Sēlpils iedzīvotāju fizisko tipu.

Šis mezokrānais tips izplatīts Igaunijā m. ē. 2. g. t. pirmajā pusē diezgan plašā teritorijā, gan austrumos, gan ziemeļaustrumos. Tas 11.—14. gs. sastopams arī uz austrumiem no Peipusa ezera, zemēs rietumos no

Novgorodas.⁹ Uz kranioģiskā materiāla pamata šī fiziskā tipa attīstību Igaunijas teritorijā var izsekot līdz pat 18. gs. Te būtu minams 17.—18. gs. Izaku kapulauks Igaunijas ziemeļaustrumos, kura kranioģiskais materiāls pārstāv to pašu mezokrāno tipu ar pavājinātu sejas horizontālo profilējumu.¹⁰ Interesanti, ka 1967. g. pētītiem Izaku apkārtnes mūsdienu iedzīvotājiem raksturīga vidēji augsta, samērā plata seja, ar manāmi izvirzītiem vaigu kauliem, pavājinātu horizontālo sejas profilējumu, mēreni augstu deguna sakni un samērā vāji attīstītiem terciāliem matiem.¹¹ Šis pazīmju komplekss mūsdienu Izaku iedzīvotājus ļauj uzskatīt par Austrumigaunijas 13.—18. gs. iedzīvotāju pēctečiem.

Tātad 13.—15. gs. Sēlpils iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam tuvākas analogijas atrodam gan Latgales 8.—12. gs. kranioģiskajā materiālā, gan starp 13.—18. gs. galvaskausiem no Igaunijas austrumu un ziemeļaustrumu rajoniem.

Neapšaubāmu interesi izraisa jautājums par Sēlpils 13.—15. gs. iedzīvotāju etnisko piederību. Lai gan kranioģiskais materiāls tieši nedod atbildi uz šo jautājumu, tomēr mēģināsim to risināt, pamatojoties uz 13.—15. gs. iedzīvotāju antropoloģisko tipu.

Etniskā antropoloģija liecina, ka valoda un kultūra var izplatīties kādā noteiktā teritorijā bez antropoloģisko tipu pārvietošanās, bet antropoloģiskie tipi nekad nepārvietojas, nepārvietojoties arī valodai un kultūrai. Tātad ar ikvienu antropoloģisko tipu saistāms kāds noteikts etniskais slānis, jo starp rasi un piederību pie kādas valodas pakāpeniski nodibinās vēsturiskie sakari.¹² Tādējādi hronoloģiskā secībā izpētīt kādas noteiktas teritorijas kranioģisko materiālu, var noteikt, kādi etniski elementi piedalījās tās vai citas tautas veidošanās procesā.

Igaunijas teritorijā mezokrānā antropoloģiskā tipa (ar ieplakanu seju) etnisko piederību var uzskatīt par atrisinātu. Arheoloģiskais materiāls un vēstures avoti liecina, ka šo teritoriju m. ē. 2. g. t. pirmajā pusē apdzīvoja Baltijas somu ciltis.¹³ Uz austrumiem no Peipusa ezera, zemēs ziemeļrietumos no Novgorodas arī atradās somu ciltis — voti un ižori.¹⁴ Tātad arī Latvijas teritorijā šo antropoloģisko tipu var saistīt ar Baltijas somiem. Arī šeit arheoloģiskie dati liecina, ka vismaz līdz m. ē. 7. gs. Austrumlatviju apdzīvoja somu ciltis.¹⁵ Ir pamats domāt, ka latgaļu virzīšanās uz ziemeļiem l. g. t. otrajā pusē nebija par īpašu cēloni somu cilšu atspiešanai. Iespējams, lielākā somu cilšu daļa palika savā vecajā teritorijā un turpināja šeit dzīvot kaimiņos ar latgaļu ciltīm. Šādu domu apstiprina mūsdienu Austrumlatvijas iedzīvotāju antropoloģiskie dati. Starp Latgales latviešiem apvidū ziemeļos no Kārsavas sastopam t. s. Austrumbaltijas antropoloģisko tipu. Tam raksturīga brahikefala galvas forma, mazliet ieplakana seja, samērā izvirzīti vaigu kauli un pavājināti attīstīti terciālie mati.¹⁶ To zināmā mērā var uzskatīt par 8.—12. gs. mezokefalā tipa (ar ieplakanu seju) tālāko attīstības rezultātu. Tātad mūsdienu Ziemeļlatgales iedzīvotāju fiziskā tipa veidošanā piedalījies šīs teritorijas somu cilšu antropoloģiskais tips. Tam par labu runā arī dermatoglifikas materiāls.¹⁷ Šis tips konstatējams arī Vidzemes austrumu rajonos.

Pamatojoties uz iepriekšējā materiāla izklāstu, 13.—15. gs. Sēlpils antropoloģiskais tips jāatzīst par stiprā

mērā somisku. To apstiprina arī Sēlpils kapulauka odontoloģiskais materiāls. Sēlpils 13.—15. gs. iedzīvotāju zobu uzbūvē konstatētas tādas īpatnības, kuras var izskaidrot tikai ar zināmu mongoļoidā elementa ietekmi.¹⁸ Iespējams, Sēlpils apkārtni šajā periodā zināmā mērā var uzskatīt par mezokefalā tipa ar ieplakanu seju izplatības perifēriju. Pagaidām mūsu rīcībā nav materiālu, kuri liecinātu par šī antropoloģiskā tipa izplatību uz dienvidiem vai rietumiem no Sēlpils. Ir pamats domāt, ka līdz 15. gs. beigām Sēlpils apkārtnes teritorija iekļāvās Austrumlatvijas antropoloģiskajā zonā, kur norisa līdzīgi etniski procesi.

Sēlpils 13.—15. gs. kranioloģiskais materiāls liecina, ka Austrumlatvijā diezgan ilgi saglabājās somu cilšu antropoloģiskais tips. To var izskaidrot ar zināmām īpatnībām asimilācijas procesā. Ja asimilācija notiek, diviem antropoloģiskiem tipiem pilnīgi sajaucoties, rezultātā izveidojas zināms vidējais antropoloģiskais tips. Šāds asimilācijas process Sēlpils 13.—15. gs. iedzīvotājiem nav bijis raksturīgs. Varētu būt runa vienīgi tikai par baltu (sēļu) cilšu nelielu piejaukumu. Jādomā, ka šeit vietējie iedzīvotāji pakāpeniski pārņēma baltu valodu un kultūru un stiprā mērā saglabāja savu fizisko tipu*. Šāds asimilācijas process, liekas, jāatzīst par diezgan raksturīgu vairākiem Latgales un Vidzemes novadiem. Par to liecina arī Pāles 14.—17. gs. kapulauka kranioloģiskais materiāls, kur rietumsomu antropoloģiskais tips saglabājies līdz pat 17. gs.¹⁹

Tātad 13.—15. gs. Sēlpils iedzīvotāji pēc sava fiziskā tipa bija somi, lai gan nav izslēgts, ka pēc valodas un materiālās kultūras liecībām tos varētu uzskatīt par baltiem.

Meklējot analogijas 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam Latvijas PSR teritorijā, vēlreiz būtu jāpievērš uzmanība galvaskausu izmēriem. Apskatot visu kranioloģisko materiālu, kas iegūts no dažādiem 7.—18. gs. Austrumlatvijas kapulaukiem, konstatējams, ka brahikefalizācijas procesā lielākais galvaskausa garums samazinās par 10 mm (no 193,0 līdz 182,4 mm), augstums — par 7 mm (no 141,0 līdz 134,3 mm), bet lielākais tā platums palielinās par 5 mm (no 139,0 līdz 144,1 mm).

Analizējot šīs izmaiņas Latvijas PSR teritorijā, jāsecina, ka Sēlpils 16.—17. gs. kranioloģiskais materiāls īsti neiekļaujas attiecīgā laikmeta ietvaros, jo tā galvaskausa smadzeņu daļas izmēri ir pārāk lieli un nav raksturīgi šī perioda pārējam kranioloģiskajam materiālam. To labi redzam, salīdzinot 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotājus ar 18. gs. Latgales iedzīvotājiem. Pēdējiem ir krietni mazāks galvaskausa garums, augstums un platums. Arī sejas tiem šaurākas un īsākas.²⁰ Var rasties iespaids, ka 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotājus nav skārusi ephālā mainība, tāpēc ka tiem daudz kopēja ar 7.—12. gs. latgaļu antropoloģisko tipu. Šim uzskatam tomēr nav teorētiska pamatojuma, jo ephālā mainība nepieļauj izlasi. Par brahikefalizācijas procesu 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotāju vidū liecina arī liela izmēra galvaskausa platums un tā mezokrānā forma (galvaskausa indekss — 76,5). Tas norāda,

* Sēļu antropoloģiskais tips, ko pārstāv Lejasdopeļu 11.—12. gs. kapulauka kranioloģiskais materiāls, atšķiras no Sēlpils 13.—15. gs. iedzīvotāju antropoloģiskā tipa ar šaurāku un stipri profilētu seju.

ka 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotāju galvaskausa forma salīdzinājumā ar 5.—12. gs. baltu cilšu galvaskausiem (galvaskausa indeksi 70,0—73,0) kļuvusi daudz apaļāka. Šī parādība nav raksturīga agrākajam periodam Latvijas teritorijā.

Uzmanīgi analizējot 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotāju antropoloģisko tipu, visumā jāatzīst tā piederība pie baltiem, lai gan tiešas analogijas tam grūti sameklēt. Tas diezgan stiprā mērā atšķiras no Vidzemes 14.—17. gs. iedzīvotāju antropoloģiskā tipa. Pēdējiem ir krietni mazāki galvaskausa smadzeņu daļas izmēri, īsāka un stipri šaurāka seja. Vidzemes 14.—17. gs. kranioloģiskais materiāls no Pāles un Rīņukalna²¹ visumā saistāms ar rietumsomu antropoloģisko tipu Latvijas teritorijā, kam liela līdzība ar 10.—12. gs. libiešu tipu.²²

Sēlpils 16.—17. gs. kranioloģiskais materiāls zināmā mērā atšķiras arī no šī perioda zemgaļu galvaskausiem, kuri iegūti no dažādiem kapulaukiem Tukuma rajonā.²³ Pēdējiem ir krietni šaurāks galvaskausa (141,9 mm pret 145,4 mm) un līdz ar to gandrīz dolihokrāna forma (galvaskausa indekss — 75,2), kā arī stipri šaurāka un zemāka seja.

Ja apskatām 17.—18. gs. galvaskausu sērijas no Rietum- un Austrumlatvijas,²⁴ arī konstatējama jau minētā atšķirība. Pēdējiem ir krietni īsāks galvaskausa lielākais garums un mazāks tā augstums. Te vērojams brahikefalizācijas procesa gala rezultāts. 17.—18. gs. latviešiem šī procesa ietekmē stipri samazinājies galvaskausa garums, palielinājies tā platums un rezultātā galvaskausa forma kļuvusi tuva brahikrānai. It īpaši tas sakāms par austrumlatviešiem, kuru galvaskausa indekss ir 78,9—79,2.

Arī sejas izmēros starp 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotājiem un 17.—18. gs. latviešiem pastāv manāma atšķirība; pēdējiem sejas ir šaurākas un īsākas.

Mūsu rīcībā atrodas vēl viena galvaskausu sērija no zemgaļu teritorijas. Tā iegūta 16.—17. gs. Tērvetes kapulaukā.²⁵ Ja salīdzinām savā starpā 16.—17. gs. Sēlpils un Tērvetes iedzīvotāju antropoloģiskos tipus, konstatējama liela līdzība. Tērvetes 16.—17. gs. iedzīvotājiem, tāpat kā šī perioda Sēlpils iedzīvotājiem, raksturīgi lieli galvaskausa izmēri. Šo abu kranioloģisko sēriju pazīmju izmēri ir gandrīz identiski. Atšķirība pastāv tikai sejas platumā; Tērvetes iedzīvotājiem sejas bijušas vēl platākas.

Kur meklējami šīs līdzības cēloņi? Grūti iedomāties, ka šo atsevišķo rajonu iedzīvotājiem bijuši tieši sakari. Jādomā, ka 16.—17. gs. Tērvetes iedzīvotāji ir zemgaļu pēcteči. Tāpēc varētu pieļaut, ka arī 16.—17. gs. Sēlpils kranioloģiskais materiāls zināmā mērā pārstāv zemgaļu antropoloģisko tipu. Un tomēr šīs līdzības pamatā šoreiz ir citi cēloņi, lai gan zemgaļu zināmu īpatsvaru Sēlpils 16.—17. gs. iedzīvotājos nav iemesla apstrīdēt.

Ir pamats domāt, ka 16.—17. gs. sēlpiliešu antropoloģiskā tipa īpatnības ir cieši saistītas ar iedzīvotāju sociālekonomiskajiem apstākļiem. Rakstītie avoti sniedz liecības, ka Sēlpils pilskalna tuvumā bijusi pilsētas tipa apmetne, kurai jau 1621. g. piešķirtas pilsētas tiesības. Izrakumos apmetnē pie Sēlpils pilskalna lielā skaitā atrastas monētas, holandiešu pīpes un citi priekšmeti, kas datējami ar 15.—17. gs. Tas liecina, ka šajā laika posmā Sēlpils veidojusies par

saimniecības vai tirdzniecības centru.²⁶ Jādomā, ka Sēlpils izveidošanos par pilsētu veicinājis tās ģeogrāfiskais izvietojums. Interesi izraisa arī atšķirīgais kapulaukā apbedīto skaits dažādos gadsimtos: uz 13.—14. gs. attiecināmi 8% apbedījumu, uz 15. gs. — 17%, uz 16. gs. — 26% un uz 17. gs. — 35% apbedījumu.²⁷ Tātad apbedīto skaits pakāpeniski pieaug. Ja uz pirmo periodu (13.—15. gs.), kas aptver 3 gadsimtus, attiecas tikai 25% apbedīto, tad uz 16.—17. gs. — jau 61% no visiem kapulauka apbedījumiem.²⁸ Lai gan kapulauks nav izpētīts pilnīgi, tomēr šī apbedījumu attiecība, jādomā, ir tuva patiesajai.

Tātad 16.—17. gs. Sēlpilī krasi pieaug iedzīvotāju skaits. Arī kranioģiskais materiāls liecina, ka Sēlpilī 16.—17. gs. ienāk daudz jaunu iedzīvotāju, kas pieder pie pavisam cita antropoloģiskā tipa. Starpību, kāda pastāv starp 13.—15. un 16.—17. gs. sēpīliešu antropoloģiskajiem tipiem, var izskaidrot tikai ar jaunu iedzīvotāju ieplūdumu. Ja 13.—15. gs. Sēlpils kapulaukā apglabāti lauku iedzīvotāji, tad 16.—17. gs. apbedītie ir jau pilsētnieki ar citu dzīves veidu un citādu uzturu, kas nevarēja neietekmēt fiziskā tipa attīstību. Bez tam 16.—17. gs. iedzīvotāju antropoloģiskais tips, kura pārstāvji piederējuši pie baltiem,

asimilē 13.—15. gs. iedzīvotāju fizisko tipu, kam raksturīgs mongoīdais piejaukums. Tas viss kopumā stingri ietekmēja 16.—17. gs. iedzīvotāju antropoloģiskā tipa tālāko veidošanos vienā noteiktā virzienā.

Līdzīgi procesi, jādomā, noritēja 16.—17. gs. arī Tērvetes iedzīvotāju vidū, tāpēc to antropoloģiskajam tipam ir liela līdzība ar Sēlpils 16.—17. gs. iedzīvotāju fizisko tipu. Ir pamats domāt, ka Tērvetes kranioģiskais materiāls, tāpat kā Sēlpils 16.—17. gs. galvaskausi, pārstāv saimnieciska vai tirdzniecības centra iedzīvotājus. Kā vienā, tā otrā vietā galvaskausu un sejas platumu palielināšanos nosacīja ephālās mainības vietējais raksturs.

Brahikefalizācijas procesa īpatnības starp pilsētas iedzīvotājiem konstatētas antropoloģiskajos pētījumos par viduslaiku austrumslāvu pilsētnieku fizisko tipu, kuru no hronoloģiski atbilstoša lauku iedzīvotāju tipa atšķir lielāks galvaskausa un sejas platumš.²⁹

Tātad 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotāji, kam raksturīgs mezokrānais eiropeīdais tips ar platu seju, ir galvenokārt ienācēji, kuri šeit asimilēja vietējos iedzīvotājus. Šo etniski sajaukto iedzīvotāju antropoloģiskā tipa tālāko attīstību savukārt ietekmēja brahikefalizācijas process, kas noritēja vietējā sociālā vidē.

1. tabula

13.—17. gs. Sēlpils kapulauka vīriešu un sieviešu galvaskausu vidējie izmēri

(visās tabulās izmēri milimetros, leņķi — grādos; skaitļi (vai burti) pirmajā ailē — apzīmējumi pēc Martina)

Pazīmes	Vīrieši					Sievietes				
	N	M	m(M)	σ	m(σ)	N	M	m(M)	σ	m(σ)
1. Lielākais galvaskausa garums	59	188,2	0,74	5,67	0,53	28	179,1	0,81	4,39	0,59
8. Lielākais galvaskausa platums	60	144,7	0,64	4,98	0,45	28	141,5	1,10	5,81	0,77
17. Galvaskausa baziona—bregmas augstums	57	137,3	0,73	5,49	0,51	28	132,7	1,26	6,66	0,89
5. Galvaskausa pamata garums (nazions—bazions)	55	103,3	0,66	4,89	0,47	28	99,8	0,67	3,54	0,47
9. Mazākais pieres platums	54	99,6	0,60	4,38	0,42	28	97,1	0,82	4,35	0,58
10. Lielākais pieres platums	60	124,0	0,69	5,34	0,49	27	121,3	0,94	4,87	0,66
11. Biaurikulārais platums	57	128,0	0,62	4,68	0,44	28	122,6	1,07	5,66	0,76
12. Pakauša platums	55	113,6	0,59	4,35	0,41	28	111,4	0,97	5,12	0,68
Pieres izvērzes augstums	57	25,6	0,39	2,98	0,28	28	25,9	0,53	2,79	0,37
Pakauša izvērzes augstums	57	27,5	0,38	2,86	0,27	28	25,4	0,52	2,76	0,37
25. Sagitālais loks (n—o)	57	378,1	0,78	5,88	0,55	28	361,6	2,23	11,79	1,58
26. Sagitālā loka pieres daļa	57	130,3	0,74	5,61	0,53	28	126,0	0,99	5,24	0,70
27. Sagitālā loka paura daļa	58	128,6	1,01	7,71	0,72	28	124,0	1,21	6,40	0,85
28. Sagitālā loka pakauša daļa	58	119,6	0,67	5,13	0,48	28	111,9	1,08	5,73	0,77
29. Pieres horda	57	113,9	0,55	4,17	0,39	28	110,5	0,70	3,71	0,50
30. Paura horda	59	114,8	0,75	5,76	0,53	28	110,1	1,11	5,92	0,79
31. Pakauša horda	58	99,5	0,65	4,95	0,46	28	95,8	1,04	5,50	0,73
32. Pieres profila leņķis (nas—met) pret horizontāli	47	82,0	0,66	4,54	0,47	24	82,9	0,79	3,91	0,56
Pieres profila leņķis (gl—met) pret horizontāli	48	76,3	0,71	4,92	0,50	24	78,9	0,84	4,10	0,59
Glabellas attīstība (1—6, pēc Martina)	57	2,21	—	—	—	28	1,29	—	—	—
Uzacu loki (1—3)	57	1,82	—	—	—	28	1,46	—	—	—
8 : 1. Galvaskausa platumā—garuma indekss	59	76,5	0,41	3,15	0,29	28	78,5	0,77	4,08	0,55
17 : 1. Galvaskausa augstuma—garuma indekss	56	72,6	0,39	2,94	0,28	28	74,1	0,77	4,06	0,54
17 : 8. Galvaskausa augstuma—platuma indekss	57	94,4	0,57	4,31	0,40	28	93,8	0,92	4,88	0,65
9 : 8. Transversālais frontoparietālais indekss	54	68,5	0,39	2,85	0,26	27	68,9	0,69	3,59	0,49
9 : 10. Pieres platumā indekss	54	78,9	0,34	2,52	0,23	27	80,4	0,63	3,27	0,44
29 : 26. Pieres izliekuma indekss	56	87,1	0,24	1,83	0,17	28	87,6	0,45	2,39	0,32
31 : 28. Pakauša izliekuma indekss	56	82,7	0,41	3,03	0,29	28	85,3	0,70	3,69	0,48
Pieres izvērzes indekss	56	22,3	0,32	2,42	0,23	28	23,4	0,43	2,28	0,30
Pakauša izvērzes indekss	55	27,4	0,39	2,86	0,27	28	25,7	0,64	3,39	0,45
45. Zokļu loku attālums	51	135,2	0,72	5,16	0,51	26	127,7	1,02	5,22	0,72
40. Sejas pamata garums	49	98,9	0,86	6,06	0,61	23	95,5	1,19	5,75	0,85
48. Sejas augšdaļas augstums	49	71,1	0,49	3,42	0,35	24	66,2	0,66	3,24	0,47
47. Sejas augstums	47	118,0	0,74	5,10	0,53	24	109,9	1,12	5,47	0,79
43. Sejas augšdaļas platums	52	106,4	0,60	4,29	0,42	24	103,4	0,88	4,30	0,62
46. Sejas vidusdaļas platums	46	96,2	0,76	5,13	0,53	22	92,9	1,12	5,26	0,79

Pazīmes	Vīrieši					Sievietes				
	N	M	m(M)	σ	m(σ)	N	M	m(M)	σ	m(σ)
60. Alveolārā loka garums	48	53,4	0,48	3,36	0,34	21	51,5	0,66	3,15	0,48
61. Alveolārā loka platums	45	62,6	0,51	3,40	0,36	21	60,5	0,72	3,32	0,51
62. Aukslēju garums	48	48,3	0,46	3,16	0,32	24	46,0	0,65	3,18	0,46
63. Aukslēju platums	42	40,6	0,55	3,58	0,39	23	39,1	0,35	1,80	0,27
55. Deguna augstums	50	52,3	0,40	2,82	0,28	24	48,6	0,53	2,60	0,38
54. Deguna platums	51	24,8	0,25	1,80	0,18	25	23,9	0,31	1,54	0,22
51. Orbītas platums no mf	50	44,1	0,30	2,14	0,21	25	42,7	0,34	1,72	0,24
51.a Orbītas platums no d	44	39,9	0,30	2,02	0,22	22	39,4	0,39	1,82	0,27
52. Orbītas augstums	50	34,4	0,32	2,38	0,24	25	33,0	0,59	2,94	0,42
Bimolārā horda fmo—fmo	47	98,6	0,56	3,81	0,39	24	96,1	0,74	3,62	0,52
Naziona augstums virs bimolārās hordas	47	18,3	0,33	2,24	0,23	24	18,1	0,42	2,07	0,29
Zigomaksilārā horda (zm'—zm')	44	94,6	0,66	4,35	0,46	22	91,2	0,95	4,48	0,68
Subspināles augstums virs zigomaksilārās hordas	44	22,5	0,44	2,90	0,31	22	22,1	0,43	2,01	0,31
DC. Dakriālā horda	40	21,1	0,37	2,32	0,26	21	20,8	0,60	2,75	0,42
DS. Dakriālais augstums	40	12,9	0,29	1,86	0,21	21	12,2	0,34	1,57	0,24
SC. Simotiskā horda	43	9,1	0,29	1,90	0,21	22	10,4	0,42	1,96	0,30
SS. Simotiskais augstums	43	4,5	0,22	1,46	0,16	22	4,6	0,32	1,36	0,23
77. Nazomalārais leņķis (fmo—n—fmo)	47	138,6	0,62	4,24	0,44	24	138,4	0,91	4,44	0,63
Zigomaksilārais leņķis (zm'—ss—zm')	44	128,4	0,86	5,68	0,61	22	128,7	0,91	4,27	0,64
DS : DC. Dakriālais indekss	40	61,1	1,59	10,05	1,12	20	59,6	2,04	9,14	1,44
SS : SC. Simotiskais indekss	43	52,7	2,07	13,86	1,48	22	45,3	2,06	9,51	1,43
72. Sejas profila leņķis	45	85,1	0,45	3,00	0,32	24	84,3	0,54	2,66	0,38
75(1). Deguna kaulu leņķis	40	30,0	0,92	5,82	0,65	20	28,3	1,34	6,00	0,95
47 : 45. Sejas indekss	47	86,8	0,64	4,38	0,45	23	85,2	0,69	3,29	0,49
48 : 45. Sejas augšdaļas indekss	49	52,1	0,18	1,26	0,13	24	51,9	1,47	7,18	1,04
48 : 17. Vertikālais kraniofaciālais indekss	48	51,3	0,47	3,24	0,33	24	50,2	0,71	3,48	0,50
52 : 51. Orbītas indekss no mf	49	87,9	0,84	5,89	0,60	25	77,5	0,97	4,85	0,69
52 : 51.a Orbītas indekss no d	44	85,1	0,94	6,23	0,67	22	84,2	0,98	4,56	0,69
54 : 55. Deguna indekss	49	46,8	0,50	3,51	0,35	24	49,3	0,89	4,34	0,63
40 : 5. Sejas izvirzes indekss	47	95,2	0,65	4,44	0,46	23	96,1	0,99	4,75	0,70
Vaiga kaula izvirzes indekss	47	19,4	0,38	2,60	0,27	23	20,1	0,43	2,08	0,28
Apakšžoklis										
67. Apakšžokļa priekšējais platums	54	47,0	0,33	2,46	0,24	25	44,4	0,60	3,02	0,42
69. Apakšžokļa zoda augstums	51	32,8	0,36	2,56	0,25	24	30,2	0,55	2,69	0,37
69(1). Apakšžokļa ķermeņa augstums	56	32,0	0,32	2,38	0,22	25	29,4	0,39	1,94	0,27
69(3). Apakšžokļa ķermeņa biezums	56	12,3	0,20	1,50	0,14	25	11,5	0,36	1,80	0,25
65. Apakšžokļa kondilu attālums	48	118,8	0,85	5,88	0,60	24	115,4	1,13	5,55	0,80
66. Apakšžokļa leņķu attālums	54	104,0	0,87	6,42	0,63	25	95,4	1,24	6,21	0,88
68. Apakšžokļa garums no leņķiem	53	79,6	0,41	2,94	0,29	25	75,1	0,99	4,93	0,70
68(1). Apakšžokļa garums no kondiljiem	52	105,9	0,74	5,37	0,53	25	101,2	0,83	4,16	0,59
70. Apakšžokļa zara augstums	53	65,9	0,59	4,26	0,41	25	60,0	0,88	4,40	0,62
71. Apakšžokļa zara mazākais platums	55	35,1	0,47	3,46	0,33	24	32,6	0,63	3,08	0,44
Alveolārā loka garums	49	47,5	0,65	4,52	0,46	20	46,9	1,20	5,39	0,85
79. Apakšžokļa zara leņķis	52	118,5	0,75	5,88	0,53	25	121,4	1,03	5,13	0,73

2. tabula

13.—15. gs. un 16.—17. gs. Sēlpils kapulauka vīriešu galvaskausu vidējie izmēri

Pazīmes	13.—15. gs.					16.—17. gs.				
	N	M	m(M)	σ	m(σ)	N	M	m(M)	σ	m(σ)
1. Lielākais galvaskausa garums	15	185,9	1,49	5,36	0,98	44	189,0	0,80	5,31	0,57
8. Lielākais galvaskausa platums	15	142,5	0,87	3,36	0,61	45	145,4	0,73	4,92	0,52
17. Galvaskausa baziona—bregmas augstums	15	135,7	1,68	6,52	1,19	42	137,7	0,52	3,40	0,37
5. Galvaskausa pamata garums (nazions—bazions)	14	102,6	1,43	5,35	1,01	41	103,6	0,75	4,86	0,53
9. Mazākais pieres platums	14	98,6	1,09	4,07	0,77	40	100,0	0,68	4,32	0,37
10. Lielākais pieres platums	15	121,9	1,23	4,77	0,87	45	124,7	0,71	5,54	0,57
11. Biaurikulārais platums	14	128,0	0,85	3,19	0,60	43	127,3	0,79	5,25	0,56
12. Pakauša platums	15	111,9	0,93	3,62	0,66	40	114,2	0,68	4,38	0,48
Pieres izvirzes augstums	15	25,2	1,41	5,47	1,00	42	25,7	0,48	3,12	0,33
Pakauša izvirzes augstums	15	27,1	0,67	2,58	0,47	43	27,8	0,50	3,30	0,35
25. Sagītālais loks (n—o)	13	374,5	2,78	9,99	1,96	43	378,7	1,70	11,34	1,20
26. Sagītālā loka pieres daļa	14	129,2	1,27	4,77	0,90	43	130,6	0,87	5,76	0,62

Pazīmes	13.—15. gs.					16.—17. gs.				
	N	M	m(M)	σ	m(σ)	N	M	m(M)	σ	m(σ)
27. Sagitālā loka paura daļa	14	129,2	2,09	7,82	1,48	43	128,0	1,14	7,53	0,81
28. Sagitālā loka pakauša daļa	14	117,4	0,88	3,29	0,62	44	120,2	0,81	5,40	0,57
29. Pieres horda	15	112,7	1,05	4,05	0,74	40	114,1	0,86	5,67	0,63
30. Paura horda	15	114,5	1,34	5,19	0,95	43	114,8	0,96	6,27	0,68
31. Pakauša horda	15	96,6	0,75	2,90	0,53	43	100,4	0,80	5,22	0,56
32. Pieres profila leņķis (nas—met) pret horizontāli	12	82,4	1,28	4,44	0,91	35	82,1	0,76	4,50	0,54
Pieres profila leņķis (gl—met) pret horizontāli	12	76,2	1,73	6,00	1,23	36	76,3	0,97	5,84	0,69
Glabellas attīstība (1—6, pēc Martina)	15	2,20	—	—	—	42	2,21	—	—	—
Uzacu loki (1—3)	15	1,86	—	—	—	42	1,81	—	—	—
8 : 1. Galvaskausa platuma—garuma indekss	15	76,8	0,69	2,67	0,49	44	76,5	0,54	3,57	0,38
17 : 1. Galvaskausa augstuma—garuma indekss	15	73,0	0,77	2,96	0,54	41	72,6	0,47	2,99	0,33
17 : 8. Galvaskausa augstuma—platuma indekss	15	95,3	1,36	5,26	0,96	42	94,3	0,85	5,49	0,60
9 : 8. Transversālais frontoparietālais indekss	14	69,2	0,68	2,56	0,47	40	68,3	0,54	3,42	0,38
9 : 10. Pieres platuma indekss	14	80,7	0,78	2,90	0,55	40	79,9	0,24	1,50	0,17
29 : 26. Pieres izliekuma indekss	14	87,2	1,57	1,51	0,42	41	87,1	0,27	1,70	0,19
31 : 28. Pakauša izliekuma indekss	14	82,6	0,56	2,10	0,40	42	81,6	0,45	2,94	0,32
Pieres izvirzes indekss	15	22,8	0,59	2,27	0,42	40	22,2	0,41	2,63	0,29
Pakauša izvirzes indekss	15	28,1	0,75	2,81	0,53	40	27,3	0,45	2,85	0,32
45. Zokļu loku attālums	12	134,4	1,26	4,36	0,89	39	135,3	0,86	5,40	0,61
40. Sejas pamata garums	11	98,4	1,75	5,81	1,24	38	99,1	1,04	6,39	0,73
48. Sejas augšdaļas augstums	11	70,7	0,72	2,37	0,51	38	71,0	0,57	3,54	0,41
47. Sejas augstums	9	118,6	1,63	4,88	1,15	38	118,0	0,84	5,16	0,59
43. Sejas augšdaļas platums	14	106,0	0,96	3,60	0,68	38	106,5	0,73	4,47	0,54
46. Sejas vidusdaļas platums	11	95,4	1,19	3,96	0,84	35	96,6	0,92	5,43	0,65
60. Alveolārā loka garums	10	54,1	0,97	3,06	0,69	38	53,2	0,46	2,84	0,42
61. Alveolārā loka platums	10	62,6	0,98	3,09	0,69	35	62,6	0,59	3,50	0,42
62. Aukslēju garums	12	48,1	0,93	3,21	0,66	35	48,3	0,55	3,26	0,39
63. Aukslēju platums	8	42,4	1,29	3,66	0,92	34	40,3	0,59	3,46	0,42
55. Deguna augstums	12	52,3	0,48	1,65	0,34	38	52,4	0,49	3,03	0,35
54. Deguna platums	13	25,3	0,28	1,01	0,20	38	24,6	0,31	1,94	0,22
51. Orbits platums no mf	12	43,9	0,50	1,73	0,35	38	44,1	0,37	2,26	0,26
51.a Orbits platums no d	9	40,1	0,67	2,00	0,47	35	39,8	0,34	2,00	0,24
52. Orbits augstums	13	34,0	0,69	2,49	0,49	38	34,7	0,41	2,52	0,29
Bimolārā horda fmo—fmo	12	98,5	0,99	3,42	0,70	35	98,7	0,65	3,87	0,46
Nazona augstums virs bimolārās hordas	12	17,2	0,47	1,62	0,33	35	18,8	0,39	2,30	0,27
Zigomaksilārā horda (zm'—zm')	11	94,3	1,25	4,16	0,89	33	94,7	0,80	4,59	0,56
Subspināles augstums virs zigomaksilārās hordas	11	21,9	0,94	3,11	0,67	33	22,8	0,49	2,78	0,34
DC. Dakriālā horda	8	21,1	0,82	2,32	0,58	32	21,3	0,41	2,30	0,29
DS. Dakriālais augstums	8	11,7	0,68	1,93	0,48	32	13,2	0,34	1,80	0,23
SC. Simotiskā horda	11	9,6	0,65	2,15	0,46	32	9,1	0,25	1,40	0,18
SS. Simotiskais augstums	11	4,5	0,33	1,08	0,23	32	4,6	0,27	1,50	0,19
77. Nazomolārais leņķis (fmo—n—fmo)	12	141,6	0,82	2,84	0,58	35	137,7	0,71	4,20	0,51
Zigomaksilārais leņķis (zm'—ss—zm')	11	130,3	1,63	5,41	1,15	33	128,0	1,01	5,82	0,72
DS : DC. Dakriālais indekss	8	56,5	2,16	6,12	1,53	32	62,5	1,87	10,38	1,30
SS : SC. Simotiskais indekss	11	47,4	2,72	9,05	1,93	32	54,6	2,61	14,88	1,86
72. Sejas profila leņķis	9	85,4	1,15	3,47	0,82	36	85,0	0,49	2,96	0,35
75(1). Deguna kaulu leņķis	9	27,7	1,46	4,37	1,03	31	30,7	1,11	6,18	0,79
47 : 45. Sejas indekss	9	88,2	1,23	3,68	0,87	38	86,7	0,74	4,53	0,52
48 : 45. Sejas augšdaļas indekss	11	52,7	0,63	2,10	0,45	38	52,1	0,51	3,15	0,36
48 : 17. Vertikālais kraniofaciālais indekss	11	51,8	0,70	2,33	0,50	37	51,3	0,57	3,45	0,40
52 : 51. Orbits indekss no mf	11	76,0	1,14	3,77	0,80	37	78,2	1,06	6,45	0,75
52 : 51.a Orbits indekss no d	9	82,4	0,93	2,77	0,60	34	85,6	1,10	6,54	0,79
54 : 55. Deguna indekss	12	48,3	0,79	2,75	0,56	36	46,6	0,61	3,65	0,34
40 : 5. Sejas izvirzes indekss	10	95,1	1,61	5,10	1,14	36	95,5	0,69	4,16	0,49
Vaiga kaula izvirzes indekss	11	19,1	0,80	2,66	0,57	35	19,4	0,47	2,76	0,33
Apakšzoklis										
67. Apakšzokļa priekšējais platums	12	47,4	0,77	2,67	0,55	42	46,8	0,34	2,22	0,24
69. Apakšzokļa zoda augstums	12	33,0	0,91	3,01	0,64	39	32,7	0,38	2,38	0,26
69(1). Apakšzokļa ķermeņa augstums	12	33,2	0,81	2,82	0,58	44	31,7	0,32	2,12	0,22
69(3). Apakšzokļa ķermeņa biezums	12	12,1	0,34	1,19	0,24	44	12,3	0,24	1,60	0,17
65. Apakšzokļa kondilu attālums	11	118,8	1,72	5,71	1,22	37	118,9	0,98	5,97	0,69
66. Apakšzokļa leņķu attālums	12	104,5	2,15	7,45	1,52	42	103,6	0,95	6,15	0,67
68. Apakšzokļa garums no leņķiem	12	79,8	0,84	2,90	0,59	41	79,5	0,78	4,98	0,55
68(1). Apakšzokļa garums no kondiljiem	12	107,3	1,65	5,72	1,17	40	105,7	0,84	5,34	0,60
70. Apakšzokļa zara augstums	12	65,0	1,58	5,47	1,12	40	66,2	0,61	3,88	0,43
71. Apakšzokļa zara mazākais platums	12	33,9	0,54	1,87	0,38	43	35,4	0,55	3,64	0,39
Alveolārā loka garums	11	49,1	1,58	5,24	1,12	38	47,0	0,68	4,18	0,48
79. Apakšzokļa zara leņķis	12	120,7	1,66	5,76	1,18	40	117,8	1,01	6,38	0,72

13.—15. gs. un 16.—17. gs. Sēlpils kapulauka sieviešu galvaskausu vidējie izmēri

Pazīmes	13.—15. gs.					16.—17. gs.				
	N	M	m(M)	σ	m(σ)	N	M	m(M)	σ	m(σ)
1. Lielākais galvaskausa garums	12	179,2	1,50	5,20	1,06	16	179,1	0,95	3,80	0,68
8. Lielākais galvaskausa platums	12	141,1	1,84	6,38	1,30	16	141,9	1,37	5,50	0,97
17. Galvaskausa baziona—bregmas augstums	12	130,4	2,04	7,05	1,44	16	134,4	1,49	5,94	1,05
5. Galvaskausa pamata garums (nazions—bazions)	12	100,4	1,11	3,85	0,79	16	99,3	0,85	3,39	0,60
9. Mazākais pieres platums	12	97,2	1,61	5,58	1,14	16	97,1	0,83	3,30	0,58
10. Lielākais pieres platums	11	121,8	1,23	4,10	0,88	16	120,9	1,13	5,22	0,92
11. Biaurikulārais platums	12	122,4	1,82	6,31	1,29	16	122,8	1,31	5,26	0,93
12. Pakauša platums	12	111,0	1,50	5,20	1,06	16	111,8	1,29	5,16	0,91
Pieres izvirzes augstums	12	26,9	0,69	2,40	0,49	16	25,1	0,72	2,86	0,51
Pakauša izvirzes augstums	12	26,1	0,74	2,78	0,57	16	25,0	0,68	2,73	0,48
25. Sagitālais loks (n—o)	12	358,9	2,89	9,98	2,24	16	363,9	3,12	12,48	2,20
26. Sagitālā loka pieres daļa	12	125,8	1,30	4,51	0,92	16	126,2	1,39	5,55	0,98
27. Sagitālā loka paura daļa	12	120,5	1,79	6,18	1,26	16	126,7	1,31	5,25	0,93
28. Sagitālā loka pakauša daļa	12	113,1	1,48	5,11	1,04	16	110,4	1,52	6,08	1,08
29. Pieres horda	12	110,1	0,94	3,24	0,66	16	110,8	1,05	4,02	0,74
30. Paura horda	12	107,8	1,87	6,46	1,32	16	111,8	1,23	4,93	0,87
31. Pakauša horda	12	95,8	1,55	5,36	1,09	16	95,8	1,44	5,74	1,02
32. Pieres profila leņķis (nas—met) pret horizontāli	10	83,5	0,74	2,34	0,52	13	82,2	1,51	5,44	1,07
Pieres profila leņķis (gl—met) pret horizontāli	10	79,4	1,21	3,82	0,86	14	78,6	1,36	5,10	0,96
Glabellas attīstība (1—6, pēc Martina)	12	1,33	—	—	—	16	1,25	—	—	—
Uzacu loki (1—3)	12	1,58	—	—	—	16	1,37	—	—	—
8:1. Galvaskausa platuma—garuma indekss	12	78,6	1,38	4,77	0,97	16	79,2	0,94	3,76	0,66
17:1. Galvaskausa augstuma—garuma indekss	12	72,8	1,15	4,00	0,82	16	75,1	0,96	3,85	0,68
17:8. Galvaskausa augstuma—platuma indekss	12	92,5	1,74	6,03	1,23	16	95,4	1,29	5,17	0,91
9:8. Transversālais frontoparietālais indekss	12	69,5	1,23	4,25	0,87	16	68,4	0,73	2,90	0,51
9:10. Pieres platuma indekss	11	80,4	1,16	3,85	0,82	16	80,2	0,72	2,88	0,51
29:26. Pieres izliekuma indekss	12	87,5	0,77	2,67	0,55	16	87,8	0,55	2,20	0,39
31:28. Pakauša izliekuma indekss	12	84,8	1,40	4,86	0,99	16	86,4	1,00	4,01	0,71
Pieres izvirzes indekss	12	24,5	0,60	2,09	0,43	16	22,7	0,54	2,15	0,38
Pakauša izvirzes indekss	12	27,4	1,17	4,06	0,83	16	26,4	0,57	2,29	0,41
45. Zokļu loku attālums	11	127,5	2,00	6,65	1,42	15	127,7	1,07	4,13	0,75
40. Sejas pamata garums	9	98,8	1,57	4,71	1,10	14	93,4	1,44	5,40	1,02
48. Sejas augšdaļas augstums	10	65,9	1,09	3,43	0,77	14	66,4	1,44	5,40	1,02
47. Sejas augstums	10	109,3	2,19	6,91	1,55	14	110,3	1,18	4,41	0,84
43. Sejas augšdaļas platums	10	104,1	1,85	5,86	1,31	14	102,4	1,05	3,92	0,74
46. Sejas vidusdaļas platums	9	93,0	2,21	6,63	1,56	13	92,8	1,14	4,11	0,81
60. Alveolārā loka garums	8	52,1	1,24	3,51	0,88	13	50,9	0,80	2,87	0,56
61. Alveolārā loka platums	8	59,8	0,91	2,56	0,64	13	61,0	1,02	3,69	0,72
62. Aukslēju garums	9	47,1	1,12	3,37	0,79	15	45,3	0,77	2,98	0,54
63. Aukslēju platums	9	39,4	0,45	1,34	0,32	14	38,9	0,55	2,06	0,39
55. Deguna augstums	10	48,0	0,81	2,57	0,57	14	49,1	0,67	2,62	0,48
54. Deguna platums	10	24,4	0,32	0,99	0,22	15	23,5	0,33	1,28	0,23
51. Orbitas platums no mf	10	43,2	0,89	2,81	0,63	15	42,6	0,37	1,44	0,26
51.a Orbitas platums no d	9	39,2	0,67	2,00	0,47	13	39,5	0,48	1,73	0,34
52. Orbitas augstums	10	32,6	0,81	2,56	0,57	15	33,6	0,61	2,34	0,43
Bimolārā horda fmo—fmo	10	96,9	1,65	5,21	1,17	14	95,5	0,68	2,53	0,48

Nazona augstums virs bimolārās hordas	10	17,2	0,56	1,76	0,39	14	18,7	0,51	1,89	0,36
Zigomaksilārā horda (zm'—zm')	9	90,8	0,59	1,78	0,42	13	90,7	1,16	4,18	0,82
Subspināles augstums virs zigomaksilārās hordas	9	22,7	1,02	3,07	0,72	13	22,2	0,36	1,31	0,26
DC. Dakriālā horda	9	22,4	1,23	3,68	0,87	12	19,9	0,31	1,09	0,22
DS. Dakriālais augstums	9	11,0	0,41	1,23	0,29	12	12,3	0,52	1,81	0,37
SC. Simotiskā horda	9	11,4	0,74	2,20	0,52	13	9,6	0,38	1,38	0,27
SS. Simotiskais augstums	9	4,7	0,37	1,11	0,26	13	4,6	0,26	0,92	0,18
77. Nazomalārais lenķis (fmo—n—fmo)	10	141,1	1,08	3,39	0,76	14	137,2	1,12	4,20	0,79
Zigomaksilārais lenķis (zm'—ss—zm')	9	128,4	1,09	3,27	0,77	13	128,2	1,30	4,68	0,92
DS : DC. Dakriālais indekss	9	55,7	3,56	10,68	2,52	12	61,6	2,15	7,45	1,52
SS : SC. Simotiskais indekss	9	42,3	4,12	12,36	2,92	13	47,4	1,84	6,61	1,30
72. Sejas profila lenķis	10	83,7	0,87	2,74	0,61	14	84,8	0,70	2,61	0,49
75(1). Deguna kaulu lenķis	8	27,2	2,36	6,68	1,68	12	29,3	1,60	5,55	1,13
47 : 45. Sejas indekss	10	85,3	1,00	3,16	0,71	14	86,4	1,35	5,06	0,96
48 : 45. Sejas augšdaļas indekss	10	51,7	0,50	1,58	0,35	14	52,0	0,85	3,16	0,60
48 : 17. Vertikālais kraniofaciālais indekss	10	51,2	0,93	2,93	0,66	14	49,5	1,01	3,80	0,72
52 : 51. Orbītas indekss no mf	10	75,7	1,73	5,46	1,22	15	77,2	1,21	4,66	0,85
52 : 51.a Orbītas indekss no d	9	84,3	1,70	5,12	1,20	13	84,0	1,16	4,18	0,82
54 : 55. Deguna indekss	10	50,9	1,36	4,29	0,96	14	48,1	1,11	4,13	0,77
40 : 5. Sejas izvirzes indekss	9	98,9	1,53	4,59	1,08	14	94,3	1,06	3,85	0,75
Vaiga kaula izvirzes indekss	9	20,9	0,66	1,98	0,46	14	19,7	0,55	2,04	0,39
Apakšžoklis	10	44,1	1,13	3,56	0,80	15	44,5	0,68	2,65	0,48
67. Apakšžokļa priekšējais platums										
69. Apakšžokļa zoda augstums	9	29,3	1,03	3,08	0,73	15	30,7	0,62	2,40	0,44
69(1). Apakšžokļa ķermeņa augstums	10	29,2	0,68	2,14	0,48	15	29,5	0,47	1,83	0,33
69(3). Apakšžokļa ķermeņa biezums	10	10,8	0,68	2,14	0,48	15	12,0	0,36	1,39	0,25
65. Apakšžokļa kondilu attālums	10	116,3	1,96	6,20	1,39	14	114,8	1,39	5,20	0,98
66. Apakšžokļa lenķu attālums	10	92,5	1,30	4,11	0,92	15	97,3	1,74	6,73	1,23
68. Apakšžokļa garums no lenķiem	10	75,6	1,73	5,48	1,22	15	74,5	1,17	4,52	0,82
68(1). Apakšžokļa garums no kondiljiem	10	102,1	1,33	4,21	0,94	15	100,5	1,05	4,07	0,74
70. Apakšžokļa zara augstums	10	61,0	1,25	3,96	0,89	15	59,5	1,21	4,69	0,86
71. Apakšžokļa zara mazākais platums	10	31,4	0,95	2,99	0,67	14	33,5	0,75	2,79	0,53
Alveolārā loka garums	7	47,4	2,21	5,89	1,57	13	46,6	1,47	5,28	1,04
79. Apakšžokļa zara lenķis	10	121,1	1,33	4,20	0,94	15	121,6	1,49	5,77	1,05

13.—17. gs. Sēlpils kapulauka vīriešu galvaskausu individuālie izmēri

4. tabula

Nr. p. k.	Kapa numurs	Vecums	Datējums (gadšimtos)	1. Lielākais galvaskausa garums	8. Lielākais galvaskausa platums	17. Galvaskausa baziona—bregmas augstums	5. Galvaskausa pamata garums (nazions—bazions)	9. Mazākais pieres platums	10. Lielākais pieres platums	11. Baurikulārais platums	12. Pakauša platums	Pieres izvirzes augstums	Pakauša izvirzes augstums	25. Sagitālais loks (n—o)	26. Sagitālā loka pieres daļa	27. Sagitālā loka paura daļa	28. Sagitālā loka pakauša daļa	29. Pieres horda	30. Paura horda	31. Pakauša horda.	32. Pieres profila lenķis (nas—met) pret horizontāli	Pieres profila lenķis (g—met) pret horizontāli	Glabeļas attīstība (1—6, pēc Martina)	Uzacu loki (1—3)
1	9	Adultus	15.	190	140	141	105	93	118	132	109	23,3	31,0	387	130	138	119	115	118	97	76	67	2	2
2	15	Maturus	15.	190	148	137	98	103	129	130	120	30,0	31,0	394	136	137	121	116	122	98	87	83	2	3
3	28	Adultus	15./16.	180	142	142	99	100	119	132	112	24,2	28,0	—	—	—	—	113	113	92	—	—	2	1
4	32	"	15./16.	183	145	131	—	—	117	—	115	23,0	27,0	362	130	118	114	111	107	95	—	—	3	1
5	34	"	15./16.	184	138	135	106	97	120	124	110	22,5	27,0	367	119	134	114	104	117	95	—	—	2	1
6	38	Maturus	14.	186	137	133	103	97	115	126	108	28,0	27,0	376	131	130	115	113	113	97	85	79	2	2
7	51	Adultus	13./14.	195	139	149	106	99	120	127	109	24,0	23,0	394	136	139	119	119	122	103	81	71	4	2
8	71	"	15.	184	140	128	104	99	119	123	109	21,5	26,5	361	123	118	120	111	107	97	78	70	2	1
9	74	"	14.	195	145	139	114	104	130	129	115	27,0	28,5	375	131	130	114	115	116	94	82	77	3	2
10	81	Maturus	14./15.	182	144	122	91	89	121	130	113	25,5	26,0	373	128	130	115	113	116	92	77	72	2	1
11	82	Adultus	15.	180	140	131	97	98	118	125	108	24,0	27,0	364	129	114	121	115	106	100	80	72	1	1
12	98	"	14.	192	145	139	102	99	127	133	118	28,0	31,0	384	130	130	124	113	119	98	84	79	3	2

Nr. p. k.	Kapa numurs	Vecums	Datējums (gadsimtos)	1. Lielākais galvaskausa garums	8. Lielākais galvaskausa platums	17. Galvaskausa baziona—bregmas augstums	5. Galvaskausa pamata garums (nazions—bazions)	9. Mazākais pieres platums	10. Lielākais pieres platums	11. Baurikulārais platums	12. Pakauša platums	Pieres izvirzes augstums	Pakausa izvirzes augstums	25. Sagitālais loks (t—o)	26. Sagitāla loka pieres daļa	27. Sagitāla loka paura daļa	28. Sagitāla loka pakausa daļa	29. Pieres horda	30. Paura horda	31. Pakauša horda	32. Pieres profila lenķis (nas—met) pret horizontāli	Pieres profila lenķis (g—met) pret horizontāli	Glabella attīstība (1—6, pēc Martina)	Uzacu loki (1—3)
13	119	<i>Maturus</i>	15.	182	145	140	105	100	127	125	111	30,0	24,0	381	132	134	115	114	115	95	90	87	1	1
14	125	<i>Adultus</i>	15.	181	143	136	103	98	121	127	111	25,0	23,0	370	123	132	115	104	117	99	88	82	2	2
15	142	<i>Maturus</i>	15.	185	147	133	104	104	127	129	111	28,5	26,3	374	131	125	118	115	109	97	81	75	2	3
16	3	<i>Maturus</i>	16./17.	193	150	137	100	99	135	127	117	24,5	28,2	389	133	134	122	119	123	99	—	—	3	2
17	5	<i>Juvenis</i>	16./17.	197	144	136	109	98	119	126	111	24,0	32,0	381	127	124	130	113	112	105	—	—	2	2
18	7	<i>Adultus</i>	16./17.	184	151	138	105	99	123	131	110	24,0	26,0	369	132	117	120	116	107	102±2	82	76	4	3
19	17	"	16./17.	195	147	—	—	98	119	—	—	—	—	—	—	—	—	—	120	94	—	—	—	—
20	22	"	16./17.	198	144	—	—	101	127	—	—	33,5	31,5	406	147	135	124	—	—	—	—	—	3	2
21	42	"	17.	179	147	139	95	98	122	129	116	28,5	24,0	377	126	136	115	108	119	101	94	89	2	2
22	44	"	16./17.	185	146	143	105	104	127	126	110	27,0	27,0	377	126	128	123	109	114	104	86	80	2	2
23	45	<i>Juvenis</i>	16./17.	186	135	135	96	94	121	119	109	27,0	28,0	380	132	128	120	116	113	99	82	77	1	1
24	48	<i>Adultus</i>	16./17.	194	140	139	108	93	118	122	112	25,0	32,0	381	125	136	120	109	123	95	87	80	2	1
25	53	<i>Maturus</i>	16./17.	198	158	137	106	104	134	137	127	31,0	35,0	388	137	117	134	118	110	104	84	75	2	1
26	57	<i>Juvenis</i>	17.	181	147	137	103	93	119	129	109	24,0	28,5	371	129	122	120	115	109	110	85	79	2	2
27	58	<i>Adultus</i>	17.	187	142	145	105	102	123	126	114	28,7	28,0	387	134	132	121	114	116	102	87	83	2	2
28	60	"	17.	184	146	132	99	103	131	129	117	26,0	26,0	375	128	130	117	109	114	98	85	76	3	2
29	61	<i>Maturus</i>	16./17.	195	144	138	107	97	120	133	114	20,5	29,8	378	127	131	120	114	118	100	72	62	4	2
30	76	<i>Juvenis</i>	16./17.	197	140	142	104	—	122	131	119	26,5	26,0	397	133	147	117	116	128	99	85	80	1	1
31	78	<i>Adultus</i>	16./17.	189	137	140	108	100	117	129	114	24,0	25,0	365	122	128	115	107	116	95	79	72	2	2
32	84	<i>Senilis</i>	16./17.	185	150	126	99	93	119	135	118	22,8	29,0	359	120	122	117	106	109	90	75	64	3	3
33	85	<i>Adultus</i>	16.	186	140	138	102	100	122	117	105	28,0	31,0	377	129	128	120	111	113	97	85	81	2	2
34	93	"	16./17.	187	147	138	106	100	123	129	—	—	—	365	130	114	121	114	106	—	89	86	2	2
35	105	"	16.	185	146	132	102	96	126	129	120	25,0	26,0	362	127	118	117	115	107	98	75	70	2	2
36	141	"	15./16.	192	149	138	104	100	126	132	120	26,0	31,0	388	131	134	123	115	122	109	83	79	3	3
37	144	"	16./17.	194	155	137	104	105	130	135	116	20,5	33,0	381	123	130	128	112	120	103	76	67	3	2
38	164	"	16./17.	—	148	142	—	—	130	123	113	—	35,0	—	—	144	122	—	131	95	—	—	—	—
39	166	<i>Maturus</i>	16./17.	181	141	143	—	—	123	130	120	27,0	30,0	358	130	116	112	114	105	95	—	—	—	—
40	167	"	16./17.	194	145	146	105	108	134	126	—	30,0	26,0	397	137	143	117	117	126	100	—	—	2	1
41	175	<i>Adultus</i>	16.	183	144	133	107	104	130	127	108	26,2	25,2	364	127	125	112	111	110	96	80	76	3	2
42	179	"	16./17.	193	141	130	104	102	121	120	115	22,0	33,0	380	128	130	122	114	120	99	76	72	4	3
43	184	<i>Maturus</i>	16.	191	147	133	97	95	123	129	114	30,0	30,5	391	140	128	123	121	116	101	79	74	2	2
44	185	"	16./17.	191	141	143	107	104	129	132	114	26,0	24,0	378	131	127	120	115	114	100	77	72	2	2
45	205	<i>Adultus</i>	16./17.	186	150	131	98	110	121	126	116	29,0	28,5	378	132	126	120	113	113	98	84	80	1	2
46	204	<i>Maturus</i>	16.	197	152	138	107	106	127	136	118	24,0	30,5	381	131	129	121	117	118	109	76	66	4	3
47	206	<i>Juvenis</i>	16./17.	191	145	143	111	107	127	129	114	30,0	25,5	387	142	131	114	119	115	98	85	80	1	2
48	207	<i>Adultus</i>	16./17.	185	151	142	108	102	129	128	113	24,0	25,0	375	129	128	118	114	120	101	82	78	1	2
49	209	<i>Juvenis</i>	16./17.	198	139	144	110	104	124	124	115	29,0	26,0	404	144	133	127	125	113	107	84	83	1	1
50	210	"	16./17.	187	144	140	108	101	123	125	—	26,5	26,0	376	128	129	119	113	113	103	82	79	2	1
51	211	"	16./17.	172	137	128	95	94	117	121	114	20,0	25,0	354	118	120	116	107	106	101	76	73	1	1
52	215	<i>Adultus</i>	16./17.	194	148	143	113	102	128	129	116	27,0	26,2	380	131	130	119	114	116	101	82	77	2	2
53	216	<i>Maturus</i>	16./17.	185	155	128	99	101	134	133	120	26,5	23,5	381	134	130	117	117	115	95	83	78	3	2
54	219	<i>Adultus</i>	16./17.	183	147	133	91	96	126	124	111	28,0	30,0	383	135	124	124	120	110	102	81	75	3	1
55	220	<i>Maturus</i>	16./17.	190	148	—	—	—	122	127	114	26,0	28,0	377	133	119	125	118	109	102	—	—	1	1
56	221	<i>Adultus</i>	16./17.	193	148	138	108	—	127	135	123	22,5	26,0	376	128	137	111	116	120	93	—	—	3	2
57	226	<i>Juvenis</i>	16./17.	184	145	140	107	97	125	127	109	26,0	22,5	374	128	137	109	112	119	94	84	78	2	1
58	231	"	16./17.	184	148	141	104	198	125	128	114	28,0	30,0	371	136	110	135	119	102	116	83	82	1	2
59	232	<i>Adultus</i>	16./17.	194	135	145	110	93	110	111	109	24,0	27,0	388	131	131	126	120	115	106	80	73	3	1
60	233	"	16./17.	184	145	135	100	100	126	125	109	27,5	29,5	380	129	128	123	110	111	100	83	78	1	1

Nr. p. k.	8 : 1. Galvaskausa platuma—garuma indekss	17 : 1. Galvaskausa augstuma—garuma indekss	17 : 8. Galvaskausa augstuma—platuma indekss	9 : 8. Transversālais frontoparietālais indekss	9 : 10. Pieres platuma indekss	31 : 28. Pakauša izliekuma indekss	29 : 26. Pieres izliekuma indekss	45. Žokļu loku attālums	40. Sejas pamata garums	48. Sejas augšdaļas augstums	47. Sejas augstums	43. Sejas augšdaļas platums	46. Sejas vidusdaļas platums	60. Alveolārā loka garums	61. Alveolārā loka platums	62. Aukstleju garums	63. Aukstleju platums	55. Deguna augstums	54. Deguna platums	Apertura piriformis forma	Spina nasalis anterior forma (1—5, pēc Broka)	51. Orbitas platums no mf	51. a Orbitas platums no d	52. Orbitas augstums	Bimolārā horda imo—fmo	Naziona augstums virs bimolārās hordas
1	73,7	74,2	100,7	66,4	78,8	81,5	88,6	137	94	74	128	107	102	—	69	45±1	48	55	23,5	anth.	—	45	—	36	99,5	17,3
2	77,9	72,1	92,6	69,6	79,8	81,0	85,3	133	96	72	120	106	—	—	59	43	—	50	25	anth.	—	43,5	—	36	98,7	17,6
3	79,3	78,9	100,0	70,4	84,0	—	—	—	—	—	—	106	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	79,2	71,6	90,3	—	—	83,3	85,4	136	99	—	—	—	—	—	47	—	—	26	—	f. p.	—	—	33	—	—	
5	75,0	73,4	97,8	70,3	80,8	83,3	87,4	—	—	—	—	104	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6	73,7	71,5	97,1	70,8	84,3	84,3	86,3	150	102	70	113	107	99	58	64	53	39	51	26	f. p.	—	44	41	33	97,5	15,5
7	71,3	76,4	107,2	71,2	82,5	86,5	87,5	139	98	73	123	108	94	53	64	50	47	54	25	f. p.	3	44	41	32	100,0	17,5
8	76,1	69,6	91,4	70,7	83,2	80,8	90,2	127	98	68	113	106	93	53	61	48	40	51	24	anth.	3	47	41,5	33	99,0	18,0
9	74,4	71,3	95,9	71,7	80,0	82,6	87,8	136	108	70	115	109	99	56	65	48	45	53	25	f. p.	2	41	36	30	98,0	18,5
10	79,1	67,0	84,7	61,8	73,5	80,0	88,3	132	85	67	—	96	87	49	—	43	—	51	25	anth.	2	41	—	40	89,3	13,3
11	77,8	72,8	93,6	70,0	83,1	83,6	89,1	129	102	73	120	106	97	58	62	52	40	52	27	s. p.	2	43	41	34	100,4	18,3
12	75,5	72,4	95,9	68,3	77,9	79,1	86,9	141	102	71	117	108	95	56	63	48	40	52	25	f. p.	3	45	40	33	100,4	15,2
13	79,7	76,9	96,5	69,0	78,7	82,6	86,4	133	99	—	—	106	95	53	59	51	—	52	27	f. p.	—	45	40	35	98,5	18,4
14	79,0	75,1	95,1	68,5	81,0	86,1	84,5	139±1	—	69±2	—	103	93±1	50±1	60	49	40	51	25	—	—	43	38	32	96,3	18,0
15	79,5	71,9	90,5	70,7	81,9	82,2	87,8	146	—	—	—	112	95	—	—	—	55	25	—	anth.	—	45	42	35	103,8	18,3
16	77,7	71,0	91,3	66,0	73,3	81,1	89,5	—	—	—	—	—	—	57	64	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	73,1	69,0	94,4	68,1	82,3	80,8	89,0	136	107	70±2	—	106±2	—	54±2	—	—	—	53	—	anth.	—	43	—	34	—	—
18	82,1	75,0	91,4	65,6	80,5	85,0	87,9	135	105	62	119	105	103±1	53	67	—	41	48	24	f. p.	—	44	40	31	—	—
19	75,4	—	—	66,7	82,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	72,7	—	—	70,1	79,5	—	—	135±2	—	72	122	99	94	—	—	53	—	53	25	f. p.	—	43	40	34	101,0	20,3
21	82,1	77,6	94,5	66,7	80,3	87,8	85,7	138	98	64	111	107	94	57	62	48	41	45	21	anth.	4	42	37	32	97,3	14,3
22	78,9	77,3	97,9	71,2	81,9	84,6	86,5	136	95	69	113	108	104	51	63	44	41	52	23,5	f. p.	3	41	38	36	99,0	16,0
23	72,6	72,6	100,0	69,6	77,7	82,5	87,9	127	85	70	118	99	87	45	56	44	37	51	20	f. p.	2	43	35	39	93,5	20,5
24	72,2	71,6	99,3	66,4	78,8	79,2	87,2	129	104	70	115	100	97	55	60	47	37	51	23	f. p.	4	43	40	34	94,0	20,0
25	79,8	69,2	86,7	65,8	77,6	77,6	86,1	137	98	77	128	104	96	57	69	51	46	58	27	f. p.	—	43	40	41	97,0	22,0
26	81,2	75,7	93,2	63,3	78,2	91,7	89,1	131	101	65	111	100	100	51	63	47	38	47	24	f. p.	—	43	39	30	92,0	16,2
27	75,9	77,5	102,1	71,8	82,9	84,3	85,1	138	99	70	119	106	94	53	65	48	43	50	25	f. p.	3	43	38	35	97,0	19,5
28	79,3	71,7	90,4	70,5	78,6	83,8	85,2	139	98	67	114	106	93	52	61	49	39	46	25	f. p.	—	46	40	34	99,0	17,0
29	73,8	70,8	95,8	67,4	80,8	83,3	89,8	145	102	73	116±2	109	109	57	56±2	51	—	52	27	s. p.	2	47	41	35	101,3	19,2
30	71,1	72,1	101,4	—	—	84,6	87,2	136	98	69	119	—	—	50	67	47	41	53	27	i. p.	—	42	37	36	—	—
31	72,5	74,1	102,2	73,0	85,5	82,5	87,8	135	99	72	121	109	95	53	62	45	36	55	24	s. p.	2	48	42	35	101,5	19,5
32	81,1	68,1	84,0	62,0	78,1	76,9	88,3	137	92	70	119	101	90	50	—	46	—	52	24,5	anth.	4	45	42	36	95,5	17,5
33	75,3	74,2	98,6	71,4	82,0	80,8	86,0	127	94	74	121	104	89	54	55	48	36	55	22	f. p.	1	44	40	37	94,0	21,5
34	78,6	73,8	93,9	68,0	81,3	—	87,8	134	104	63	104	109	102	55	67	50	42	50	27	f. p.	—	44	—	33	102,0	19,0
35	78,9	71,3	90,4	65,7	76,2	83,8	90,6	135	102	70	114	104	102	56	63	50	42	53	25	anth.	2	42	39	36	95,5	18,0
36	77,6	71,9	92,6	67,1	79,4	88,6	87,8	139	104	73	122	109	100	54	63	50	43	52	25	anth.	3	45	40	32	97,2	18,2
37	79,9	70,6	88,4	67,7	80,8	80,5	91,1	141±2	104	77	126	110	99	54	62	56	37	54	25	anth.	—	47	—	37	103,3	21,0
38	—	—	95,9	—	—	77,9	—	144	95	—	—	111	105	52	68	47	46	—	25	s. p.	3	—	—	—	—	—
39	77,9	79,0	101,4	—	—	84,8	87,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
40	74,7	75,3	100,7	74,5	80,6	85,5	85,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	78,7	72,7	92,4	72,2	80,0	85,7	87,4	138	100	72	121	110	91	53	62	47	36	51	25	f. p.	—	42	—	35	100,0	17,0
42	73,1	67,3	92,2	72,3	84,3	81,1	89,1	132	105	74	119	109	90	60	65	54	43	53	26	anth.	3	45	41	31	102,2	21,4
43	77,0	69,6	90,5	64,6	77,2	81,3	86,4	134	83	73	119	102	89	46	59	44	42	54	24,5	f. p.	—	44	41	33	94,5	17,5
44	73,8	74,9	101,4	73,8	80,6	83,3	87,8	139	106	73	116	101	98	53	—	45	—	53	26,5	anth.	—	47	41	35	104,0	20,5
45	80,6	70,4	87,3	73,3	84,0	81,7	85,6	137	91	73	121	110	91	48	59	44	36	56	21,5	f. p.	1	42	39	34,5	101,0	18,0

4. tabulas 3. turpinājums

Nr. p. k.	8 : 1. Galvaskausa platuma—garuma indekss	17 : 1. Galvaskausa augstuma—garuma indekss	17 : 8. Galvaskausa augstuma—platuma indekss	9 : 8. Transversālais frontoparietālais indekss	9 : 10. Pieres platuma indekss	31 : 28. Pakauša izliekuma indekss	29 : 26. Pieres izliekuma indekss	45. Zokļu loku attālums	40. Sejas pamata garums	48. Sejas augšdaļas augstums	47. Sejas augstums	43. Sejas augšdaļas platums	46. Sejas vidusdaļas platums	60. Alveolārā loka garums	61. Alveolārā loka platums	62. Auksteļu garums	63. Auksteļu platums	55. Deguna augstums	54. Deguna platums	Apertura piriformis forma	Spina nasalis anterior forma (1—5, pēc Broka)	51. Orbitas platums no mf	51.a Orbitas platums no d	52. Orbitas augstums	Bimolārā horda fimo—fmo	Naziona augstums virs bimolārās hordas
46	77,2	70,1	90,8	69,7	83,5	90,1	89,3	148	107	77	124	116	108	—	—	—	—	56	28	f. p.	—	48	44	35	107,0	20,0
47	75,9	74,9	98,6	73,8	84,3	86,0	83,8	138	104	74	122	115	—	53	64±2	52	41	52	25,5	anth.	3	48	44	35,5	107,5	23,8
48	81,6	76,8	94,0	67,5	79,1	85,6	88,4	139	99	70	120	109	—	52	59	43	34	54	25	f. p.	—	44	41	35	100,5	22,8
49	70,2	72,7	103,6	74,8	83,9	84,3	86,8	134	115	70	118	111	94	55	63	51	35	50	25,5	s. p.	—	47	43	37,5	102,5	20,0
50	77,0	74,9	97,2	70,2	82,1	86,6	88,3	133	100	70	115	107	95	50	61	45	36	52	21	anth.	3	42	39	33	97,0	21,5
51	79,6	74,4	93,4	68,6	80,3	87,1	90,7	129	89	67	106	103	97	49	61	45	39	51	23	f. p.	3	41	36,5	35	97,5	18,0
52	76,3	73,7	96,6	68,9	79,7	84,9	87,0	138	102	75	121	111	99	57	67	50	44	56	25	f. p.	3	47	42	33	105,0	21,0
53	83,8	69,1	82,6	65,2	75,4	81,2	87,3	140	96	72	119	112	101	53	61	46	45	52	25	anth.	3	47	42	35	102,0	19,5
54	80,3	72,7	90,5	65,3	76,2	82,3	88,9	128	90	74	124	103	92	53	58	47	37	56	25	anth.	2	41,5	37,5	37	94,3	14,0
55	77,9	—	—	—	—	81,6	88,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
56	76,7	71,5	93,2	—	—	83,8	90,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	f. p.	—	—	—	—	—	—
57	78,8	76,1	96,6	66,9	77,6	86,2	87,5	133	105	71	120	105	99	57	66	53	45	54	24	s. p.	—	42	39	30	97,0	17,0
58	80,4	76,6	95,3	66,9	78,4	81,6	87,5	135	95	75	118	103	98	50	63	—	44	57	25	f. p.	—	41	38	34	94,0	17,0
59	69,6	74,7	107,4	68,9	84,5	84,1	91,6	118±2	105	71	119	100	94	54	64	51	43	50	22,5	f. p.	—	46	42	34	92,0	19,0
60	78,8	73,3	93,1	69,0	79,4	81,3	85,3	130	94	71	114	104	92	50	61	51	40	53	23	f. p.	—	43	40	37	96,5	16,0

4. tabulas 4. turpinājums

Nr. p. k.	Zigomaksilārā horda (zm—zm')	Subspināles augstums virs zigomaksilārās hordas	DC. Dakriāla horda	DS. Dakriālais augstums	SC. Simotiskā horda	SS. Simotiskais augstums	77. Nazomalārais lenķis (fmo—n—fmo)	Zigomaksilārāis lenķis (zm—ss—zm)	DS : DC. Dakriālais indekss	SS : SC. Simotiskais indekss	72. Sejas profila lenķis	73. Sejas vidusdaļas profila lenķis	74. Alveolārāis profila lenķis	75(1). Deguna kaulu lenķis pret profila līniju	47 : 45. Sejas indekss	48 : 45. Sejas augšdaļas indekss	48 : 17. Vertikālais kraniofaciālais indekss	52 : 51. Orbitas indekss no mf	52 : 51. a Orbitas indekss no d	54 : 55. Deguna indekss	40 : 5. Sejas izvirzes indekss	Vaiņa kaula izvirzes indekss
1	102,0	23,0	—	—	7,4	3,8	141,6	131,6	—	51,3	—	—	—	27	93,4	54,7	53,2	80,0	—	42,7	89,5	18,9
2	95,0	22,7	—	—	—	—	140,8	128,9	—	—	90	—	—	—	90,2	54,1	48,6	82,8	—	50,0	87,8	18,4
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19,1
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	96,5	21,0	19,8	9,2	10,0	2,5	144,7	132,9	46,5	25,0	82	84	—	21	86,9	53,8	52,6	75,0	—	51,0	99,1	20,4
7	95,0	23,8	22,0	13,0	8,3	3,6	141,4	126,9	59,1	43,4	87	87	87	27	88,5	52,5	49,0	72,7	80,5	46,3	92,4	—
8	91,5	19,0	18,8	11,3	8,0	4,5	140,0	134,8	60,1	56,2	90	94	—	28	89,0	53,5	53,1	70,2	78,0	47,1	94,2	22,7
9	97,0	22,0	—	—	10,8	5,8	138,6	131,2	—	53,7	85	87	—	30	84,5	51,5	50,4	73,2	83,3	47,2	94,7	—
10	85,2	14,3	—	—	9,0	4,0	146,8	142,9	—	44,4	88	88	88	25	—	50,8	54,9	—	—	49,0	93,4	21,6
11	95,5	26,0	21,0	10,2	9,0	4,3	140,0	122,9	48,6	47,8	84	86	—	25	93,0	56,6	55,7	79,1	—	51,9	105,1	22,6
12	94,3	24,3	20,5	13,0	7,5	4,0	146,4	125,4	63,4	53,3	81	81	81	36	83,0	50,3	51,1	73,3	82,5	48,1	100,0	17,0
13	93,8	23,2	18,0	11,5	8,7	5,0	138,8	127,4	63,9	57,5	82	85	—	30	—	52,6	50,0	77,8	87,5	51,9	94,3	18,5
14	—	—	24,5	14,8	12,5	5,8	139,0	—	60,4	46,4	—	85	—	—	84,9	49,6	50,7	74,4	84,2	49,0	—	14,4
15	91,5	22,0	24,0	12,0	14,0	6,0	141,2	128,7	50,0	42,9	—	—	—	—	—	—	77,8	74,8	83,3	45,4	—	15,9

Nr. p. k.	67. Apakšzokļa priekšējais plātums	69. Apakšzokļa zoda augstums	69(1). Apakšzokļa ķermeņa augstums	69(3). Apakšzokļa ķermeņa biezums	65. Apakšzokļa kondilu attālums	66. Apakšzokļa lenķu attālums	68. Apakšzokļa garums no lenķiem	68(1). Apakšzokļa garums no kondilēm	70. Apakšzokļa zara augstums	71. Apakšzokļa zara mazākais plātums	Alveolārā loka garums	Apakšzokļa zara lenķis
4	—	—	—	—	—	—	—	—	65	34	—	—
5	41	35	34	12,5	115	101	75	104	67	30	—	121
6	46	29	30	12	111±1	104	81	102	69	40	52	113
7	51	35	35	14	120	112	84	114	73	34	57	120
8	48	30	29	11	114	95	79	102	53	34	53	124
9	49	30	31	12	122	114	82	111	65	35	51	124
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	49	36	36	14	110	97	85	111	58	33	53	124
12	49	33	33,5	13,5	119	111	79	108	65	35	49	121
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	47	35	33	11	127	112±2	76	116	72	—	50	129
15	49	31	35	13	123	116	79	110	65	33	44	123
16	46	33	32	12	—	110	84	99	70	32	49	110
17	—	34	32	11,5	115	98	76	101	65	34	43	117
18	50	32	31	13	114	103	82	98	73	41	52	105
19	47	33	30	12	—	—	75	101	68	34	—	116
20	43	34	32	14	—	102	72	—	—	37	—	—
21	48	31	30	13	120	99	85	102	66	41	54	97
22	49	31	30	13	118	99	80	105	68	40	47	116
23	47	29	29	10	109	104	82	100	67	38	52	110
24	45	33	31	11	114	104	77	103	66	33	47	120
25	48	36	36	14	122	97	—	—	—	30	47	—
26	47	34	34	15	116	109	78	110	70	41	52	121
27	47	32	33	12	127	111	77	110	64	36	43	127
28	48	31	32	13	122	106	77	105	68	37	44	119
29	47	31	33	13	125	117±2	94	119	64	37	44	117
30	49	34	31	13	120±2	100	78	107	63	37	—	121
31	49	34	34	16	120	107	79	107	69	39	52	120
32	46	—	31	11	118	106	78	105	65	31	—	121
33	44	32	28	11	107	108	84	105	66	35	49	114
34	47	28	28	13	—	98	78	106	67	38	40	122
35	48	31	31	10	120	95	81	107	62	32	49	120
36	45	37	33	12	128	103	78	108	69	30	51	120
37	48	38	36	13	129	104	80	106	73	33	44	114
38	49	34	34	12	124	102	80	109	72	31	40	116
39	47	33	31	12	129	106	76	96	70	32	41	108
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	46	—	32	15	123	113	73	105	61	40	50	127
42	46	33	32	12	—	108	89	115	69	36	51	116
43	47	29	32	9	123	108	79	107	60	33	44	122
44	43	33	31	11	127	103	77	107	63	31	47	122
45	47	33	31	12	115	99	76	105	66	32	51	122
46	44	36	34	14	—	117	—	—	—	37	39	—
47	53	33	33	14	115±2	107	84	116	64	37	46	125
48	42	—	33	12	117±2	104	82	100	71	41	49	108
49	51	34	30	15	108	102	78	109	68	37	50	123
50	44	29	30	14	114	104	76	102	60	38	53	119

51	43	26	25	10	110	96	72	94	61	35	39	117
52	—	—	31	10	—	—	—	—	—	—	—	—
53	47	31	31	11	123	95	75	103	69	30	42	117
54	43	31	32	11	115	103	77	109	66	30	46	124
55	49	—	34	12	122	93	82	108	60	36	50	124
56	47	36	35	13	128	116	82	106	73	36	—	115
57	47	35	31	12	116	103	82	114	59	37	46	129
58	46	31	31	14	121	99	78	100	68	39	44	113
59	47	36	35	11	110	89	88	112	64	38	49	116
60	46	31	30	12	120	108	77	105	62	30	49	123

5. tabula

13.—17. gs. Sēlpils kapulauka sieviešu galvaskausu individuālie izmēri

Nr. p. k.	Kapa numurs	Vecums	Datejums	1. Lielākais galvaskausa garums	8. Lielākais galvaskausa platums	17. Galvaskausa baziona—bregmas augstums	5. Galvaskausa pamata garums (naziens—baziens)	9. Mazākais pieres platums	10. Lielākais pieres platums	11. Bļaurikulārais platums	12. Pakauša platums	Pieres izvirzes augstums	Pakauša izvirzes augstums	25. Sagitālais loks (n—o)	26. Sagitāla loka pieres daļa	27. Sagitāla loka paura daļa	28. Sagitāla loka pakauša daļa	29. Pieres horda	30. Paura horda	31. Pakauša horda	32. Pieres profila leņķis (nas—mel) pret horizontāli	Pieres profila leņķis (gl—mef) pret horizontāli	Giabellas attīstība (1—6, pēc Martina)	Uzacu loki (1—3)	8. i. Galvaskausa platuma—Garuma indekss	
1	6.	Adultus	15. gs.	175	147	136	101	104	128	132	113	27,0	24,0	361	130	120	111	110	110	96	86	83	1	2	84,0	
2	16.	„	14./15. gs.	175	143	132	103	97	118	124	115	25,5	21,5	351	127	113	111	113	102	95	80	76	2	2	82,3	
3	21.	Maturus	15./16. gs.	171	152	133	100	92	117	127	117	23,0	21,5	359	121	122	116	107	107	101	83	80	1	2	88,9	
4	25.	„	15./16. gs.	173	134	125	96	89	122	118	108	24,0	23,5	351	119	126	106	113	91	104	87	83	1	1	77,5	
5	52.	„	13./14. gs.	178	140	125	101	96	119	124	109	26,4	27,0	340	120	109	121	104	109	100	83	77	1	2	78,6	
6	75.	Adultus	15. gs.	177	144	120	95	106	124	120	108	25,8	28,8	348	123	121	104	107	110	84	85	78	2	1	81,3	
7	79.	„	15./16. gs.	186	144	139	104	104	124	127	117	30,5	28,0	369	134	122	113	115	109	94	86	83	1	1	77,4	
8	118.	„	13. gs.	180	129	122	94	89	—	109	104	28,0	28,5	357	125	119	113	107	108	91	83	80	1	1	71,7	
9	120.	„	15. gs.	185	138	132	101	96	116	122	115	31,5	26,0	369	130	126	113	111	116	99	—	—	2	2	74,6	
10	172.	„	15. gs.	181	134	144	106	99	123	115	105	28,0	28,5	376	126	130	120	110	113	97	—	—	1	2	74,0	
11	213.	„	15./16. gs.	187	143	130	105	99	121	122	117	26,0	26,5	369	126	125	118	111	114	98	81	78	1	2	76,5	
12	229.	„	13./14. gs.	182	145	127	100	95	128	129	104	27,5	29,0	353	129	113	111	113	105	91	81	76	2	1	76,5	
13	41.	Juvenis	17. gs.	181	143	135	101	101	122	132	118	22,0	24,0	371	124	140	107	112	121	88	80	74	1	2	79,0	
14	43.	„	16./17. gs.	180	138	134	101	103	122	126	113	25,5	20,5	356	125	127	104	111	112	91	80	77	1	1	76,7	
15	59.	„	17. gs.	178	152	144	99	100	136	125	114	32,0	22,0	382	138	129	115	119	111	104	87	85	1	1	85,4	
16	77.	„	16./17. gs.	184	146	137	100	97	123	125	111	27,0	26,0	386	133	134	119	117	118	101	—	—	—	2	2	79,3
17	94.	„	16./17. gs.	176	151	140	100	98	127	127	115	24,0	23,5	364	127	129	108	111	113	92	87	80	1	1	85,8	
18	104.	Adultus	16. gs.	171	144	136	98	91	119	123	116	24,5	23,0	356	129	124	103	114	110	90	85	77	2	2	84,2	
19	109.	„	16./17. gs.	180	136	123	90	96	116	116	107	23,0	28,5	352	122	123	107	109	110	99	70	67	1	1	75,5	
20	137.	Maturus	16./17. gs.	179	135	130	97	93	115	120	110	24,5	26,2	361	122	127	112	107	115	93	83	80	1	1	75,4	
21	140.	Adultus	„	179	136	127	99	94	114	118	108	23,0	23,0	343	120	123	100	108	113	85	78	73	2	2	76,0	
22	145.	„	„	174	148	128	100	100	121	131	123	21,0	26,0	347	116	120	111	103	106	92	80	77	2	2	85,1	
23	148.	„	„	179	137	131	101	94	117	117	101	24,0	26,0	362	122	126	114	107	113	97	—	—	1	2	76,5	
24	149.	„	16. gs.	188	144	130	97	94	119	127	114	29,5	30,0	383	132	131	120	111	112	99	90	87	1	2	76,6	
25	176.	Juvenis	17. gs.	178	137	135	98	97	123	118	109	27,5	27,5	370	126	127	117	110	117	99	85	82	1	1	77,0	
26	177.	„	„	181	137	137	101	97	120	114	107	22,5	27,8	360	122	119	119	111	109	101	82	80	1	2	75,7	
27	202.	„	16./17. gs.	178	143	142	99	99	122	123	109	26,0	24,5	368	131	125	112	115	108	98	85	82	2	1	80,3	
28	230.	„	„	180	143	142	107	100	119	123	113	26,2	21,0	360	130	123	107	107	100	104	82	79	1	1	79,4	

5. tabulas 1. turpinājums

Nr. p. k.	17: 1. Galvas- kausa augstuma— garuma indekss	17-8. Galvaskausa augstuma—pla- tuma indekss	9: 8. Transversā- lais frontopariē- tālais indekss	9: 10. Pieres platuma indekss	31: 28. Pakauša izliekuma indekss	29: 26. Pieres izliekuma indekss	Pakauša izvirzes indekss	Pieres izvirzes indekss	45. Zokļu loku attālums	40. Sejas pa- mata garums	48. Sejas augš- daļas augstums	47. Sejas augstums	43. Sejas augš- daļas platums	46. Sejas vidus- daļas platums	69. Alveolārā loka garums	61. Alveolārā loka platums	62. Aukstlēju garums	63. Aukstlēju platums	55. Deguna augstums	54. Deguna platums	Apertura piri- formis forma	Spina nasalis anterior forma (1—5, pēc Broka)	51. Orbitas pla- tums no mf	51. a Orbitas pla- tums no d	52. Orbitas augstums
1	77,7	92,5	70,7	81,2	86,5	84,6	25,0	24,5	134	97	68	120	111	108	47	61	44	40	50	26	f. p.	—	45	42	32
2	75,4	91,7	67,4	82,2	85,6	89,0	22,6	22,6	127	103	63	103	108	—	—	—	—	44	24	f. p.	—	44	—	29	
3	77,8	87,5	60,5	78,6	87,1	88,4	21,3	21,5	125	—	63±2	107	96	—	—	—	43	—	48	f. p.	2	40	37,5	33	
4	72,2	93,3	66,4	72,9	98,1	94,9	22,6	21,2	119	96	64±1	105	97	92	53	—	39	45	23,5	anth.	—	42	38,5	33	
5	70,2	89,3	68,6	80,7	82,6	86,7	27,0	25,4	127	96	65	102	101	87	54	—	49	47	21	p. f.	3	43	38	35	
6	67,8	83,3	73,6	85,5	80,8	87,0	34,3	24,1	129	104	67	110	109	95	57	61	53	39	48	anth.	3	44	38	33	
7	74,7	96,5	72,2	83,9	83,2	85,8	29,8	26,5	136	98	69	115	109	90	50	59	49	41	52	anth.	1	47	43	38	
8	67,8	94,6	69,0	—	80,5	85,6	31,3	26,2	114	91	60	100	97	88	49	57	43	39	24	—	—	40	38	31	
9	71,3	95,6	69,6	82,8	87,6	85,4	26,3	28,4	127±2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	79,6	107,5	73,9	80,5	80,8	87,3	29,4	25,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	69,5	90,9	76,1	81,8	83,0	88,1	23,9	27,0	130	106	71	117	109	97	56	61	48	38	51	p. f.	—	43	38	30	
12	69,8	87,6	65,5	74,2	82,0	87,6	31,9	24,3	135	98	69	114	104	93	54	57	49	39	49	anth.	2	44	40	32,5	
13	74,6	94,4	70,6	82,8	82,2	90,3	27,3	19,6	131	93	65	108	105	90	51	60	45	48	25	f. p.	2	42	39	33	
14	74,4	97,1	74,6	84,4	87,5	88,8	22,5	23,0	130	89	72	113	106	91	52	63	42	36	21,5	anth.	—	45	42	36	
15	80,9	94,7	65,8	73,5	90,4	86,2	21,1	26,9	133	92	63	107	104	96	50	62	46	40	47	f. p.	1	42	38,5	34	
16	74,4	93,8	66,4	78,9	84,9	88,0	25,7	23,1	128	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	42	—	35	
17	79,5	92,7	64,9	77,2	85,2	87,4	25,5	21,6	129	94	68	114	102	95	47	68	43	42	—	f. p.	3	43	—	34	
18	79,5	94,4	63,2	76,5	87,4	88,4	25,5	21,5	129	97	66	114	103	95	55	63	48	40	24	f. p.	3	43	41	34	
19	68,3	90,4	70,6	82,7	92,5	89,3	28,8	21,1	121	80	72	120	102	88	47	58	41	39	52	f. p.	2	43	41	33	
20	72,6	96,3	68,9	80,9	83,1	87,7	28,2	22,9	124	90	66	110	101	89	50	57	41	38	22	anth.	3	44,5	43	40	
21	70,9	93,4	69,1	82,4	85,0	90,0	27,1	21,3	125	102	66	109	99	94	56	—	48	38	25	f. p.	2	44	40	35	
22	73,6	86,5	67,6	82,6	82,9	88,8	28,3	20,4	133	95	66	113	109	99	51	62	48	37	48	f. p.	2	42	38	32	
23	73,2	95,6	66,6	80,3	85,1	87,7	26,8	22,4	—	—	—	—	—	—	—	—	44	—	23	s. p.	3	45	40	34	
24	69,1	90,3	65,3	79,0	82,5	84,1	30,3	26,6	132	94	64	107	101	92	52	60	45	36	23	anth.	2	—	—	—	
25	75,8	98,5	70,8	78,9	84,6	87,3	27,8	25,0	121	90	62	104	100	87	49	60	45	38	49	f. p.	1	42	38	31	
26	75,7	100,0	70,8	80,8	84,9	91,0	27,5	20,3	123	99	65	107	99	90	54	63	51	42	47	f. p.	2	40	37	32	
27	79,8	99,3	69,3	81,1	87,5	87,8	25,0	22,6	131	93	64	105	105	100	48	60	44	33	23	s. p.	1	41	38	31	
28	78,9	99,3	69,9	84,0	97,2	82,3	20,2	24,5	126	99	71	113	105	—	—	64	49	42	47	anth.	2	42	39	31	

5. tabulas 2. turpinājums

Nr. p. k.	43(1). Bimo- lārā horda (fmo—fmo)	Nazona augstums virs bimolārās hordas	Zigomaksilārā horda (zm—zm)	Subspināles augstums virs zigomaksilārās hordas	DC, Dakriālā horda	DS, Dakriālais augstums	SC, Simotiskā horda	SS, Simotiskais augstums	77. Nazomālā- rais leņķis (fmo—n—fmo)	Zigomaksilārā leņķis zm—ss—zm	DS: DC, Dakriālālais leņķis	SS: SC, Simotiskais indekss	72. Sejas profila leņķis	73. Sejas vidus- daļas profila leņķis	74. Alveolārais profila leņķis	75(1). Deguna kaulu leņķis pret profila līniju	47: 45. Sejas indekss	48: 45. Sejas augšdaļas indekss	48: 17. Vertikālais kraniofaciālais indekss	52: 51. Orbitas indekss no mf	52: 51. a Orbitas indekss no d	54: 55. Deguna indekss	40: 5. Sejas izvirzes indekss	Vaiga kaula izvirzes indekss	
1	102,5	21,5	98,8	24,2	25,2	12,8	11,5	5,6	134,4	127,8	50,8	48,7	85	87	—	30	89,6	50,7	50,0	71,1	76,2	52,0	96,0	18,2	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	83	85	—	—	81,1	49,6	47,7	65,9	—	54,5	100,0	21,1	
3	88,8	17,0	88,0	23,0	17,0	13,0	7,5	4,9	138,2	124,9	76,5	65,3	89	89	—	39	85,6	50,4	47,4	82,5	88,0	49,0	—	20,5	
4	93,0	16,5	84,6	21,6	19,0	11,8	9,8	3,6	141,0	126,0	62,1	36,7	82	82	—	—	84,8	53,8	51,2	78,6	85,7	55,6	100,0	21,5	
5	94,5	15,6	86,5	20,2	21,0	14,0	11,0	5,2	143,5	130,0	66,7	47,3	84	87	82	25	80,3	51,2	52,0	81,4	92,1	44,7	95,0	21,7	
6	102,0	16,5	94,0	19,8	28,5	12,1	14,2	4,1	144,1	134,2	42,4	28,9	78	82	—	22	85,3	51,9	55,8	75,0	86,8	50,0	109,5	20,9	
7	101,0	15,5	90,0	22,1	20,0	10,1	10,0	3,5	146,0	127,8	50,5	35,0	83	85	—	16	84,5	50,7	49,6	80,8	88,4	46,1	94,2	22,7	
8	91,8	16,1	87,0	21,7	22,0	11,0	14,3	4,0	141,4	127,1	50,0	28,0	85	85	85	28	87,7	52,6	49,2	77,5	81,6	57,6	96,8	—	
9	97,0	17,0	—	—	—	—	—	—	141,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	101,5	17,2	96,2	21,2	26,0	12,5	13,0	7,0	142,6	132,5	48,1	53,8	84	87	—	29	90,0	54,6	54,6	69,8	78,9	52,9	100,9	29,9	
12	97,0	18,6	92,0	24,0	20,2	11,0	11,6	4,3	138,0	124,9	54,4	37,1	84	89	—	29	84,4	51,1	54,3	73,9	81,2	46,9	98,0	17,6	

13	98,0	19,3	88,0	19,0	21,0	14,5	11,8	6,3	137,0	133,3	69,0	53,4	86	88		33	82,4	49,6	48,1	78,6	84,6	52,1	92,1	21,0
14	97,0	19,5	90,0	24,0	18,0	11,6	8,4	4,0	136,2	123,8	64,4	47,6	89	89	89	23	86,9	55,4	53,7	80,0	85,7	40,6	88,1	18,0
15	94,0	16,8	94,5	21,5	20,0	14,2	10,0	5,2	140,6	131,0	71,0	52,0	83	85		36	80,4	47,4	43,7	80,9	88,3	48,9	92,9	17,6
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	83,3	—	—	—	22,8
17	94,0	20,0	95,0	23,0	—	—	—	—	133,9	128,3	—	—	87	84		—	88,4	52,7	48,6	79,1	—	43,7	94,0	21,3
18	97,0	15,5	95,0	22,5	19,5	10,8	8,8	4,2	144,5	129,3	55,4	47,7	85	87		30	88,4	51,2	48,5	76,7	80,5	51,1	99,0	17,9
19	97,0	21,5	87,2	22,0	18,5	9,7	10,2	5,2	132,1	126,5	52,4	51,0	86	86	86	41	99,2	59,5	58,5	89,9	93,0	42,3	88,9	18,0
20	96,5	18,8	87,5	21,8	21,0	11,0	8,8	4,0	137,4	127,1	52,4	45,4	84	84		22	88,7	53,2	50,8	79,5	87,5	49,0	92,8	22,6
21	95,0	19,5	93,8	25,5	20,2	11,3	9,5	3,2	135,4	122,9	55,9	33,7	79	79	79	25	82,4	52,8	52,0	76,2	76,2	52,1	103,0	—
22	99,5	18,0	97,0	21,0	21,8	15,0	7,4	4,5	140,2	133,3	68,8	60,8	87	89		31	85,0	49,6	51,6	75,5	85,0	50,0	95,0	16,8
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	94,5	15,0	86,0	17,0	18,7	11,0	8,2	3,2	144,7	136,8	58,8	39,0	86	83		—	81,1	48,5	49,2	73,8	81,6	53,2	96,9	19,6
25	90,8	18,5	87,5	23,5	20,0	14,3	12,0	5,7	135,6	123,4	71,5	47,5	83	83	83	28	85,9	51,2	45,9	80,0	86,5	47,9	91,8	20,5
26	90,8	21,3	88,7	25,0	20,0	13,0	11,0	5,0	129,8	121,2	65,0	45,4	82	82	82	24	87,0	52,8	47,4	75,6	81,6	48,9	98,0	18,9
27	97,0	19,2	99,0	23,0	—	—	10,0	4,8	136,8	130,2	—	48,0	83	85	85	30	80,1	48,8	45,1	73,8	79,5	51,1	93,9	18,0
28	96,0	19,0	—	—	19,7	10,8	9,0	4,0	136,8	—	54,8	44,4	87	85		28	89,7	56,3	50,0	78,6	82,5	42,7	92,5	22,2

5. tabulas 3. turpinājums

Nr. p. k.	67. Apakšzokļa prekšējais platumš	69. Apakšzokļa zoda augstums	69(1). Apakšzokļa ķermēņa augstums	69(3). Apakšzokļa ķermēņa biezums	65. Apakšzokļa kondilu attālums	66. Apakšzokļa leņķu attālums	68. Apakšzokļa garums no leņķiem	68(1). Apakšzokļa garums no kondilēm	70. Apakšzokļa zara augstums	71. Apakšzokļa zara mazākais platumš	Alveolārā loka garums	Apakšzokļa zara leņķis
1	44	33	31	11	118	92	79	103	68	33	46	114
2	47	30	29	15	116	102	70	99	61	29	47	123
3	43	27	25	10	115	87	72	98	58	25	—	120
4	42	31	30	12	117	94	70	99	55	31	—	127
5	40	—	27	7	118	92	67	97	60	32	—	125
6	46	31	30	13	109	93	79	108	61	34	48	126
7	52	31	31	10	123	94	83	108	64	34	49	121
8	40	27	27	10	103	88	77	100	56	29	38	120
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	43	23	31	10	122	90	82	107	63	35	46	119
12	44	31	31	10	122	93	77	102	64	32	58	116
13	44	32	28	13	119	111	69	94	65	33	—	117
14	46	29	27	12,5	118	92	68	93	53	33	43	123
15	42	30	28	13	118	90	75	98	57	35	50	119
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	50	34	32	13	119	105	79	103	61	37	42	121
18	44	35	31	12	106	93	84	102	68	37	55	109
19	45	32	32	10	111	93	74	103	59	27	41	128
20	39	25	29	9	114	90	70	100	62	29	40	123
21	43	33	33	13	—	94±2	82	100	60	33	—	118
22	45	31	29	14	117	95	77	102	64	35	46	118
23	44	31	29	12	118	88	74	99	58	32	39	119
24	43	30	31	10	119	106	73	102	63	33	48	123
25	49	29	28	13	111	100	71	98	53	—	50	125
26	45	30	28	11	120±1	101	76	107	53	33	54	135
27	44	30	28	12	112	101	71	99	58	35	47	121
28	47	29	30	12	104±2	100	78	108	60	37	51	125

- ¹ A. Zariņa. Sēju II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1964. gadā. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes. Arheoloģijas sekcija. Rīgā 1965., 27.—29. lpp. A. Зариня. Археологические раскопки в Селпилском могильнике. — Тезисы докладов на научной отчетной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических экспедиций 1965 года. Рига 1966, 22.—24. lpp.
- ² Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин. Антропология. М. 1963, 96. lpp.
- ³ Turpat, 99. lpp.
- ⁴ Sīkāk par epohālo mainību jeb brahikefalizāciju skat. Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин. Антропология. 85.—86. lpp.
- ⁵ Р. Денисова. Новый краниологический материал из могильника латгалов VII—XII вв. и некоторые вопросы этнической антропологии восточных латышей. — Известия АН ЛатвССР, 1964, 2.
- ⁶ G. Knogge. Kраниologische Untersuchungen an Schädeln aus Skeletgräbern Latgallens. — Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Bd. XXVIII, H. 3. Stuttgart 1930.
- ⁷ K. Mark. Ida-Esti 11.—18. sajandi rahvastiku antropologia. — Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloo. Tallinn 1965, 196.—204. lpp.
- ⁸ Turpat, 185. lpp., 6. tab.
- ⁹ В. В. Седов. Антропологические типы населения северо-западных земель Великого Новгорода. — Краткие сообщения Института этнографии АН СССР, XV, 1952, 72.—85. lpp.
- ¹⁰ K. Mark. Minētais darbs, 186. lpp., 7. tab.
- ¹¹ Latvijas PSR ZA Vēstures institūta antropoloģiskās ekspedīcijas nepublicētie materiāli.
- ¹² Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин. Основы антропологии. М. 1955, 329.—331. lpp.
- ¹³ X. A. и A. X. Моора. Из этнической истории води и ижоры. — Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloo, Tallinn 1965.
- ¹⁴ Turpat, 63.—85. lpp.; Этнографический атлас Европейской России. Составил П. Кеппен. СПб. 1848.
- ¹⁵ Э. Шноре, И. Циммермане. Поселение и могильник в Кивты (Восточная Латвия). — От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин 1965.
- ¹⁶ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, II. М. 1959, 103.—104. lpp.
- ¹⁷ Р. Денисова. Особенности дерматоглифии латышей. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1966. g. pētījumu rezultātiem. Rīgā 1967., 46.—50. lpp.
- ¹⁸ N. Haldejevas nepublicētie pētījumi par Sēlpils 13.—17. gs. iedzīvotāju zobu uzbūvi (PSRS ZA N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta).
- ¹⁹ R. Dēņisova. Austrumlatviešu antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar viņu etnisko vēsturi. — Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā 1968., 100.—101. lpp.
- ²⁰ V. Aļeksejevs. Latgaļu kраниoloģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu. — Arheoloģija un etnogrāfija, VIII, Rīgā 1968., 105.—123. lpp.
- ²¹ J. Prīmanis. Pāles galvaskausi. — Latvijas Universitātes raksti, XII. Rīgā 1925.; P. Sommer. Der Rinnekalns und seine Bedeutung für die Anthropologie Livlands. — Archiv für Naturkunde Liv-, Esth- und Kurlands, Ser. II, Bd. IX, Lf. 5, Dorpat 1884.
- ²² R. Dēņisova. Baltijas somi Latvijas teritorijā. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1968. g. pētījumu rezultātiem. Rīgā 1969., 7.—10. lpp.
- ²³ J. Līcis. Kраниologische Untersuchungen an Schädeln altlettischer Stämme. Riga 1939.
- ²⁴ В. П. Алексеев. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР. — Известия АН Латв. ССР, 1963, 10, 19.—32. lpp.; В. П. Алексеев. Краниологические материалы к проблеме происхождения западных латышей. — СЭ, 1966, 2, 34.—49. lpp.; V. Aļeksejevs. Latgaļu kраниoloģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu. 105.—123. lpp.
- ²⁵ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Minētais darbs, 215.—216. lpp., 33. tab.
- ²⁶ A. Zariņa. 1963. gada izrakumi apmetnē pie Sēlpils pilskaļna. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par 1963. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. Rīgā 1964., 32.—33. lpp.
- ²⁷ A. Зариня. Археологические раскопки в Селпилском могильнике. 23. lpp.
- ²⁸ Daļa no apbedījumiem (14%) nav datējama.
- ²⁹ Т. И. Алексеева. Население древнерусских городов (по антропологическим данным). — Материалы к антропологии Украины, IV. Київ 1969; Т. И. Алексеева. Антропологический состав восточнославянских народов и проблемы их происхождения. Автореф. докт. дисс. М. 1969.

Р. Денисова

КРАНИОЛОГИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ ИЗ СЕЛПИЛСКОГО МОГИЛЬНИКА XIII—XVII ВВ. И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ВОСТОЧНЫХ ЛАТЫШЕЙ

Резюме

Селпилский могильник XIII—XVII вв. расположен на левом берегу р. Даугава, в 30 км к западу от г. Екабпилс. При археологических раскопках могильника в 1964—1965 гг. найдено 96 черепов хорошей сохранности: 60 мужских, 28 женских и 8 детских.

Краниологическим материалом из Селпилского могильника представлен мезокранный европеоидный тип с крупными размерами мозгового отдела черепа, с широким, средневысоким и хорошо профилированным в горизонтальном направлении лицом, с выступающим носом и высоким переносьем (см. табл. 1).

После исследования краниологический материал был распределен на две группы. В первую группу вошли 15 мужских и 12 женских черепов, датированных XIII—XV вв., а во вторую — 45 мужских и 16 женских черепов, датированных XVI—XVII вв.

Антропологический тип, представленный черепами XIII—XV вв., характеризуется средними размерами мозгового отдела черепа, мезокранией, средненаклонным лбом, среднешироким средневысоким лицом и ослабленной горизонтальной профилировкой как на уровне глазниц, так и в среднем отделе лица, умеренно выступающим носом и несколько пониженным переносьем.

Антропологический тип более позднего населения (XVI—XVII вв.) имеет ряд отличительных особенностей. Он характеризуется большим продольным, поперечным и высотным диаметром черепа, мезокранией, более широким, несколько более высоким и значительно более профилированным в горизонтальном направлении лицом, более выступающим носом и более высоким переносьем (см. табл. 2).

Различия, характерные для мужских черепов XIII—XV и XVI—XVII вв., прослеживаются и на

женских черепах соответствующих периодов. В основном это относится к строению лицевого отдела. Женские черепа XIII—XV вв., так же как и мужские, характеризуются более ослабленной профилировкой лица, слабее выступающим носом и более низким переносием.

Размеры мозгового отдела женских черепов XIII—XV и XVI—XVII вв. практически одинаковы. Однако есть основание полагать, что женские черепа XVI—XVII вв., так же как и мужские, имели больший продольный, поперечный и высотный диаметр черепа. Несколько заниженные (по сравнению с черепами XIII—XV вв.) значения этих признаков у женщин XVI—XVII вв. можно объяснить возрастным соотношением: если группа женских черепов XIII—XV вв. состоит из черепов взрослых, то в серии XVI—XVII вв. из 16 черепов 9 принадлежали женщинам в возрасте 17—25 лет. Это не могло не отразиться на средних величинах признаков.

Различия, выявленные на краниологическом материале из Селпилского могильника, не дают основания расценивать антропологический тип населения XVI—XVII вв. как дальнейшее развитие антропологического типа предыдущего периода (см. табл. 2 и 3).

Аналогии мезокранному антропологическому типу XIII—XV вв. с некоторым монголоидным налетом находим среди краниологического материала VIII—IX вв. из Латгале и XIII—XV вв. из Восточной Эстонии и северо-западных земель Великого Новгорода.

Этнически этот антропологический тип увязывается с восточными прибалтийско-финскими племенами. Судя по имеющемуся в нашем распоряжении материалу, Селпилс в XIII—XV вв. являлся наиболее западной границей области распространения этого мезокранного антропологического типа.

Прямую аналогию антропологическому типу, представленному краниологическим материалом XVI—XVII вв., трудно найти, хотя балтская принадлежность его и не вызывает сомнений.

Население Селпилса XVI—XVII вв., представленное мезокранным европеоидным типом с широким лицом, есть основание рассматривать как пришлое и городское. В письменных источниках есть указание, что в 1621 г. Селпилсу присвоены права города. Археологические данные также позволяют говорить о притоке большого количества населения в XVI—XVII вв. Из всего числа захоронений в Селпилском могильнике 75% относятся к XVI—XVII вв. и только 25% — к XIII—XV вв.

Таким образом, мезокранный европеоидный антропологический тип с широким лицом появляется в Селпилсе в XVI—XVII вв. с приходом нового населения, что было вызвано формированием здесь хозяйственного и торгового центра.

Дальнейшее развитие мезокранного европеоидного антропологического типа было обусловлено смешением с коренным населением, а также частным характером процесса брахикефализации, который протекал в новой социальной среде.

R. Denisova

KRANILOGISCHER FUNDSTOFF AUS DEM GRÄBERFELD VON SĒLPILS (13.—17. Jh.) UND SEINE BEDEUTUNG FÜR DIE ETHNISCHE GESCHICHTE DER OSTLETTEN

Zusammenfassung

In dem am linken Daugavaufer 30 km westlich von Jēkabpils (Jakobstadt) gelegenen Gräberfeld von Sēlpils (Selburg) wurden 1964—1965 bei Ausgrabungen 96 aus dem 13.—17. Jh. stammende, gut erhaltene Schädel gefunden — 60 männliche, 28 weibliche und 8 Kinderschädel.

Es handelt sich hauptsächlich um Schädel mesokranialen europäischen Typs mit großem Hirnschädel, breitem, mittelhohem und horizontal wohlprofilierem Gesicht, vorspringender Nase und hoher Nasenwurzel. Dieser anthropologische Typ ist auch für die weiblichen Schädel kennzeichnend (Taf. 1).

Nach der summarischen Serienuntersuchung wurde der gesamte Fundstoff in zwei Gruppen eingeteilt. Die erste Gruppe umfaßte 15 männliche und 12 weibliche Schädel aus dem 13. bis 15. Jh., die zweite — 45 männliche und 16 weibliche aus dem 16. und 17. Jh.

Kennzeichnend für den anthropologischen Typ des Fundmaterials aus dem 13.—15. Jh. ist ein mittelgroßer Hirnschädel, Mesokranie, eine leicht zurückfliehende Stirn, ein mittelbreites, mittelhohes Gesicht mit leicht abgeschwächter horizontaler Profilierung in Augenhöhe und mittlerem Gesichtsteil, eine leicht

vorspringende Nase und etwas gesenkte Nasenwurzel.

Der anthropologische Typ der Funde aus der späteren Periode (16.—17. Jh.) zeichnet sich durch eine Reihe von Besonderheiten aus, und zwar durch einen größeren Längen-, Breiten- und Höhendurchmesser, Mesokranie, ein breiteres, etwas höheres und bedeutend stärker profiliertes Gesicht sowie eine stärker vorspringende Nase und eine höhere Nasenwurzel (Taf. 2).

Die an den männlichen Schädeln aus dem 13.—15. Jh. und dem 16.—17. Jh. festgestellten Besonderheiten sind auch bei den weiblichen Schädeln der entsprechenden Perioden zu beobachten. Das gilt vor allem für den Bau des Gesichtsschädels. Kennzeichnend für die weiblichen Schädel aus dem 13.—15. Jh. sowie für die männlichen Schädel der gleichen Periode ist eine weniger ausgeprägte Profilierung, eine schwächer vorspringende Nase und niedrigere Nasenwurzel.

Die Größe des Hirnschädels ist bei den weiblichen Schädeln beider Perioden praktisch gleich. Es besteht jedoch Grund für die Annahme, daß die weiblichen Schädel aus dem 16.—17. Jh., ebenso wie die ent-

sprechenden männlichen, einen größeren Längen-, Breiten- und Höhendurchmesser hatten. Die Tatsache, daß diese Abmessungen bei den weiblichen Funden aus dem 16.—17. Jh. etwas geringer sind, läßt sich durch die Altersverhältnisse innerhalb der weiblichen Serien erklären. Während die weibliche Serie aus dem 13.—15. Jh. nur aus erwachsenen Schädeln besteht, haben von den 16 weiblichen Schädeln aus dem 16.—17. Jh. neun ein Alter von 17—25 Jahren, was zweifellos nicht ohne Einfluß auf die Größenverhältnisse innerhalb der Serie sein kann.

Folglich sind die an den männlichen Schädeln des 13.—15. sowie des 16.—17. Jh. festgestellten Besonderheiten auch für die weiblichen Schädel kennzeichnend.

Der Charakter der beim kraniologischen Fundstoff von Sēlpils festgestellten Besonderheiten gibt keine Veranlassung, den anthropologischen Bevölkerungstyp des 16. und 17. Jh. als eine Weiterentwicklung des Typs der vorhergehenden Periode zu betrachten (Taf. 2 und 3).

Analogien zum mesokranialen anthropologischen Typ aus dem 13.—15. Jh., der einen gewissen mongoloiden Einschlag aufweist, lassen sich beim kraniologischen Fundstoff in Latgale aus dem 8.—9. Jh. sowie in Ostestland und den nordwestlichen Gebieten Groß-Nowgorods aus dem 13.—15. Jh. feststellen. Ethnisch entspricht dieser Typ den baltisch-ostfinnischen Stämmen. Dem uns zur Verfügung stehenden Fundstoff nach zu urteilen, bildete Sēlpils im 13.—

15. Jh. einen südwestlichen Grenzpunkt des Verbreitungsgebiets dieses mesokranialen, durch ein abgeflachtes Gesicht gekennzeichneten anthropologischen Typs.

Unmittelbare anthropologische Analoga zum kraniologischen Fundstoff aus dem 16.—17. Jh. lassen sich trotz seiner unzweifelhaft baltischen Zugehörigkeit schwer nachweisen.

Es ist anzunehmen, daß im 16. und 17. Jh. die Einwohner von Sēlpils, die dem breitgesichtigen, mesokranialen europäiden Typ angehörten, zugewanderte Städter waren. Wie aus schriftlichen Quellen hervorgeht, erhielt Sēlpils im Jahre 1621 die Rechte einer Stadt. Auch das archäologische Fundmaterial läßt auf einen erheblichen Bevölkerungszustrom im 16. und 17. Jh. schließen. 75 v. H. der Gräber von Sēlpils stammen aus dem 16.—17. Jh. und nur 25 v. H. aus dem 13.—15. Jh.

Somit ist das Auftreten des breitgesichtigen, mesokranialen europäiden Typs in Sēlpils im 16.—17. Jh. die Folge eines Bevölkerungszustroms, der mit der Bildung eines neuen Wirtschafts- und Handelszentrums daselbst in Zusammenhang steht.

Die weitere Entwicklung dieses mesokranialen europäiden anthropologischen Typs wurde durch die Verschmelzung mit der eingeborenen Bevölkerung sowie durch die Besonderheiten des Brachycephalisierungsprozesses unter den obwaltenden neuen gesellschaftlichen Verhältnissen bedingt.

Ē. Mugurēvičs

VIDUS- UN AUSTRUMLATVIJA 13.—14. GS.

(Par dažām izmaiņām iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā)

Nozīmīgs latviešu tautas vēsturē ir 13. un 14. gs., kad vācu krustnešu agresijas rezultātā radikāli izmainījās senās Latvijas teritorijas politiskā karte. Šī pārējas perioda politisko un ekonomisko izmaiņu nozīme ir dažādi traktēta. Baltvācu historiogrāfija¹ 13. gs., kā arī tam sekojošo gadsimtu notikumos redzēja tikai vācu kultūras misiju Baltijā un ignorēja vietējo iedzīvotāju sasniegumus materiālajā un garīgajā kultūrā. Jau latviešu buržuāziskā historiogrāfija apstrīdēja šāda veida tendenciozi un vienpusīgi aplūkoto 13.—14. gs. vēsturisko notikumu vācu feodāļu un buržuāzijas interesēm atbilstošu izskaidrojumu. Tāpēc radās koncepcijas,² kas pilnīgi pamatoti apšaubīja baltvācu historiogrāfijas tēzes. Taču, ņemot vērā ierobežoto avotu bāzi, šis baltvācu vēsturnieku sacerētās kultūrtrēģerisma teorijas kritika bieži vien bija visai formāla un dažkārt nonāca tiktāl, ka noliedza visas 13.—14. gs. radušās materiālās un garīgās kultūras vērtības.

Padomju vēsturnieki 13.—14. gs. politiskās un ekonomiskās pārmaiņas aplūko dialektiski. Pamatoti kritizējot baltvācu vēsturnieku kultūrtrēģerisma teoriju,³ padomju historiogrāfija cenšas dziļāk atsegt šī laika sociālekonomisko izmaiņu jēgu un nozīmi Latvijas iedzīvotāju dzīves veidā.

13.—14. gs. politiskās pārmaiņas notika vācu feodāļu labā, nākot par ļaunu vietējo iedzīvotāju dzīves veidam un materiālajai kultūrai. Tomēr šo laiku no tautas vēstures izsvītrot nevar. Tāpēc rūpīgi apsverams jautājums, cik lielā mērā vācieši ietekmējuši vietējo iedzīvotāju kultūru pilsētās un laukos, bet, no otras puses, vienlaikus jāiegaumē, ka vācu krustneši un to pēcteči, kas bieži vien nāca no deklasētām aprindām, galvenokārt nodarbojās ar militāriem un administratīviem pasākumiem. Materiālo vērtību ražošana tiem bija otrā vietā. Tāpēc viņu materiālā kultūra un dzīves veids bija pakļauts arī Latvijas pamatiedzīvotāju ietekmei.

Jāpiebilst, ka problēma par pāreju no Latvijas agrā feodālisma valstisko veidojumu satversmes uz vāciskajām ordeņa un bīskapu valstiņām joprojām ir aktuāla. Rietumu zemēs dzīvojošie vēsturnieki⁴ vācu 13. gs. ieviesto pārkārtojumu lielo nozīmi cenšas pa-

dit no dažādiem viedokļiem, balstoties lielākoties uz vieniem un tiem pašiem sen zināmiem rakstītajiem avotiem. Padomju historiogrāfijas rīcībā, skaidrojot šos jautājumus, ir arī plašs arheoloģiskais materiāls,⁵ kas pagaidām vēl maz publicēts zinātniskajā literatūrā. Sevišķi daudz jaunu materiālu un atziņu dod padomju laikā plaši pētītās senās dzīvesvietas, Pļaviņu HES applūdināmā zonā izpētītie mikrorajoni, īpaši tādi pieminekļi kā Koknese, Lokstene, Sēlpils, Āltene un vairāki kapulauki, kas ļauj izsekot iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras izmaiņām 13.—14. gs.⁶

Lai izprastu, kā izmainījās senās Latvijas teritorijas politiskā karte, vispirms jāaplūko tās vidus- un austrumdaļa agrā feodālisma periodā (1. att.).

Karte sastādīta, ņemot vērā vēsturiskās ģeogrāfijas sasniegumus pēdējā gadsimtā. Pirmkārt, uz kartes atzīmēti tikai tie pilskalni, kuru apdzīvotība 12.—13. gs. droši pierādāma vai nu ar rakstītiem avotiem, vai arī ar arheoloģiskiem materiāliem. Ar rūtojumumu parādītas lībiešu zemes, proti, Daugavas lībiešu, Turaidas un Metsepoles novadi, bet ar svītrojumu — ar latgaļiem jaukti apdzīvotie Idumejas, Rozulas un Lielvārdes—Aizkraukles novadi. Uz austrumiem no lībiešu apdzīvotās teritorijas atradās latgaļu zemes un valstiskie veidojumi. Teritorijas ziemeļu daļā atradusies Imera, Tālava ar tās novadiem — Rameķa zemi, Trikātu un daudziem ciemiem, no kuriem daļa minēta 1224. g. līgumā.⁷ Identificējot šo ciemu atrašanās vietu, ar lielāku drošību iespējams nospraust Tālavas austrumu un dienvidu robežas. Starp Tālavu un Pleskavas kņazisti atradusies Atzele ar 1224. g. līgumā minēto Purnovi, Berezni, Abreni un Abeleni. Dienvidos no Tālavas atradusies Kokneses un Jersikas kņazistes. Kā rāda 1209., 1211. un 1213. g. līgumi un zemju maiņas dokumenti,⁸ Jersikas kņaziste sastāvējusi no vairākiem pilsnovadiem; no tiem Aiviekstes kreisajā krastā esošās Asote, Gerdene, Lepene un Bebernine bijušas ciešāk saistītas ar Jersikas galveno centru, kamēr Autine, Negeste, Cescvaine, Mārciena, Alene bijušas patstāvīgākas (piemēram, Autines Varidotis 13. gs. sākumā vairāk sadarbojies ar Gaujas baseina feodāļiem nekā ar Jersikas kņazu).⁹

Visvairāk neskaidrību ir par latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu un dienvidaustrumu daļas zemju politisko iekārtu, jo 13. gs. pirmās puses dokumenti nemin to nosaukumus. Vairāki vēsturnieki, piemēram, M. Helmanis,¹⁰ šķiet, pamatoti kritizē tos vēsturniekus, kas arī šo teritoriju pieskaita Jersikas kņazīstei.

Lai izprastu šo jautājumu un vispār politisko izmaiņu secību, jāatceras vācu ekspansijas galvenie virzieni un zemju pakļaušanas paņēmieni 13. gs. Par izmaiņu sākumu Austrumlatvijas politiskajā kartē var uzlūkot 13. gs. pirmo gadu desmitu. Līdz ar bīskapa Alberta ierašanos Baltijā visi vācu krustnešu politiskie un diplomātiskie pasākumi bija vērsti uz to, lai Baltijā radītu vācu valsti.¹¹ Izmantojot 12. gs. beigās radītos vācu atbalstpunktus Ikšķilē un Salaspils Mārtiņsalā, pēc tam — Rīgu, 1206. g. tiek pabeigta Daugavas lībiešu pakļaušana. 1207. g.¹² starp bīskapu un

ordeni sadala Turaidu un Metsepoli, pakļautajos novados ieceļot svētniekus un soģus. 1208. g.¹³ vācu varā jau ir vendu zeme ap Cēsīm, Imera, Idumeja, Koknese un Sēlpils. 1209. g.¹⁴ vācieši piespiež Jersikas kņazu kļūt par savu vasali. Ar 1211. un 1213. g. līgumiem¹⁵ un zemju apmaiņām tiek pabeigta lībiešu zemju, Kokneses un daļēji Jersikas zemju Asotes, Lepenes, Autīnes, Alenes, Gerdenes, Negestes, Cesvaines, Bebernīnes sadale. Par to, ka Koknesei īpašumi nav bijuši Daugavas kreisajā krastā, liecina 1213. g. dokuments,¹⁶ ar kuru ordenis atsakās no savas Kokneses daļas bīskapam par labu. 1224. g. Tālava un Atzele tiek sadalīta starp ordeni un bīskapu. Sai pašā gadā Jersikas kņazs ir spiests tālāk piekāpties vāciešu priekšā un pilnīgi zaudē pusi no savas kņazīstes teritorijas.¹⁷ Ja līdz 1225. g. zemes pakļāva ar iekarošanu un diplomātiskiem, labi noformētiem līgumiem, tad pēc 1226. g. Latgalē vēršas plašumā tieši zemju ieka-

1. att. Vidus- un Austrumlatvija 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā.

2. att. Vidus- un Austrumlatvija 13.—14. gs.

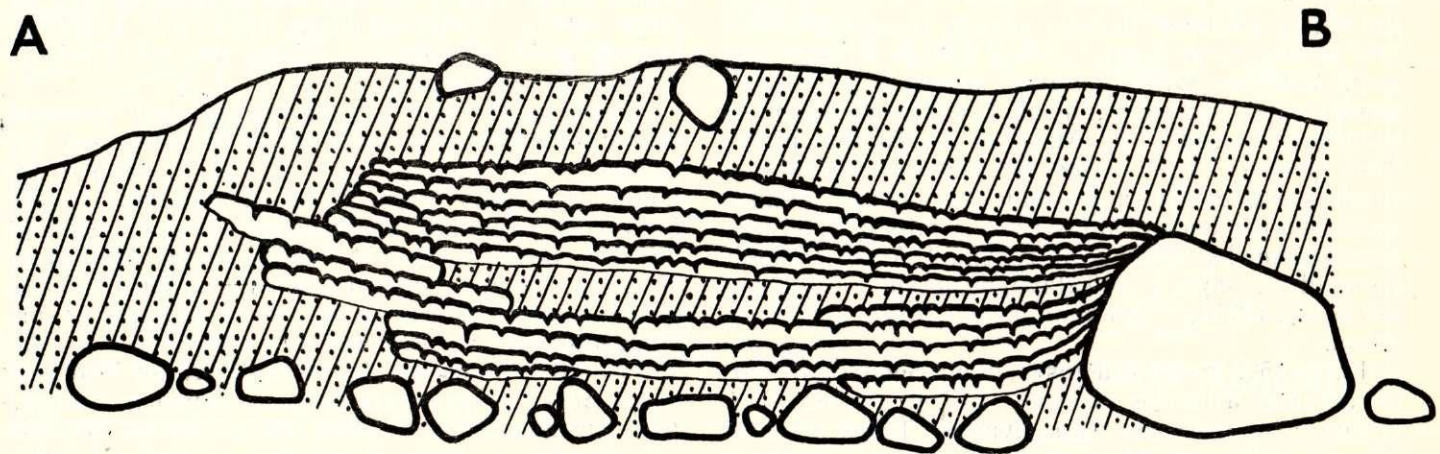
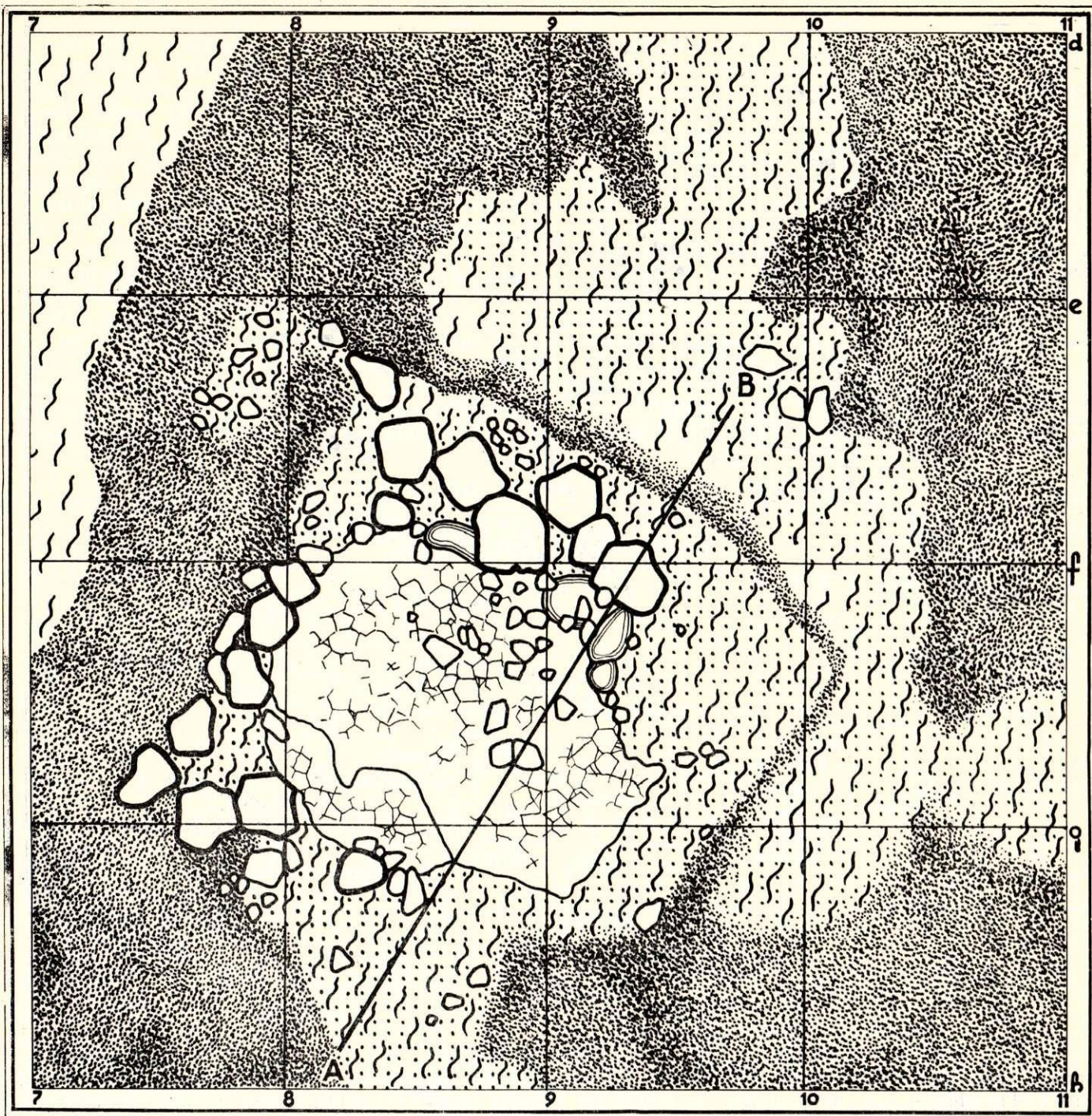
1 — pilsēta; 2 — ordeņa komtura pils; 3 — ordeņa fogta pils; 4 — ordeņa pils; 5 — klosteris; 6 — ūdens dzirnavas; 7 — arhibīskapa pils; 8 — vasaļa pils; 9 — ordeņa zemes; 10 — arhibīskapa zemes; 11 — Rīgas pilsētas patrimoniālais apgabals.

rošana. Par to liecina kāds ar šo gadu datēts dokuments,¹⁸ kur teikts, ka no Latgalē iekarojamām zemēm ordeņa mestrs var, nedaloties ar bīskapu, savai valstij pievienot tik lielu novadu (*magister poterit sibi subiugare de Lettia*), kādu bīskaps Alberts izlēņojis Kokneses Dirīķim Varkas zemē. Šī iekarojamā zeme tad faktiski varēja būt tie Latgales austrumu un vidusdaļas novadi starp Atzeli un Jersiku, kas pirmsvācu periodā, šķiet, bijuši Pleskavas—Novgorodas meslu kundzības sfērā. Šīs zemes būtu tā Lotigola, kas vāciešiem pēc Ledus kaujas 1242. g. bijis jātdod novgorodiešiem kā iekarota ar zobenu.¹⁹ Ar šo Lotigolu nevajadzētu saprast ne Tālavu, ne Jersiku, jo to vārdi vēl minēti 1255. g.²⁰ kur runa ir par arhibīskapa īpašumiem.

13. gs. 50. gados ordenis pakļauj Sēliju (*Selonia*) un Jersikas atlikušās zemes.²¹ 1277. g. vācieši ieņem Noveni²² un sāk celt Daugavpili.²³ Tātad tikai ar 13. gs. pēdējo ceturksni vācu rokās nonāk Latgales

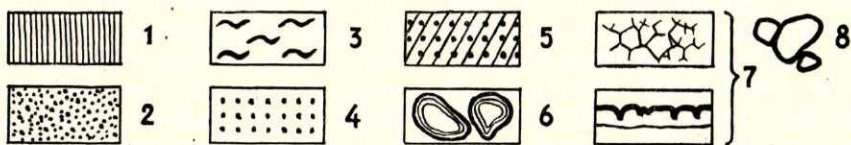
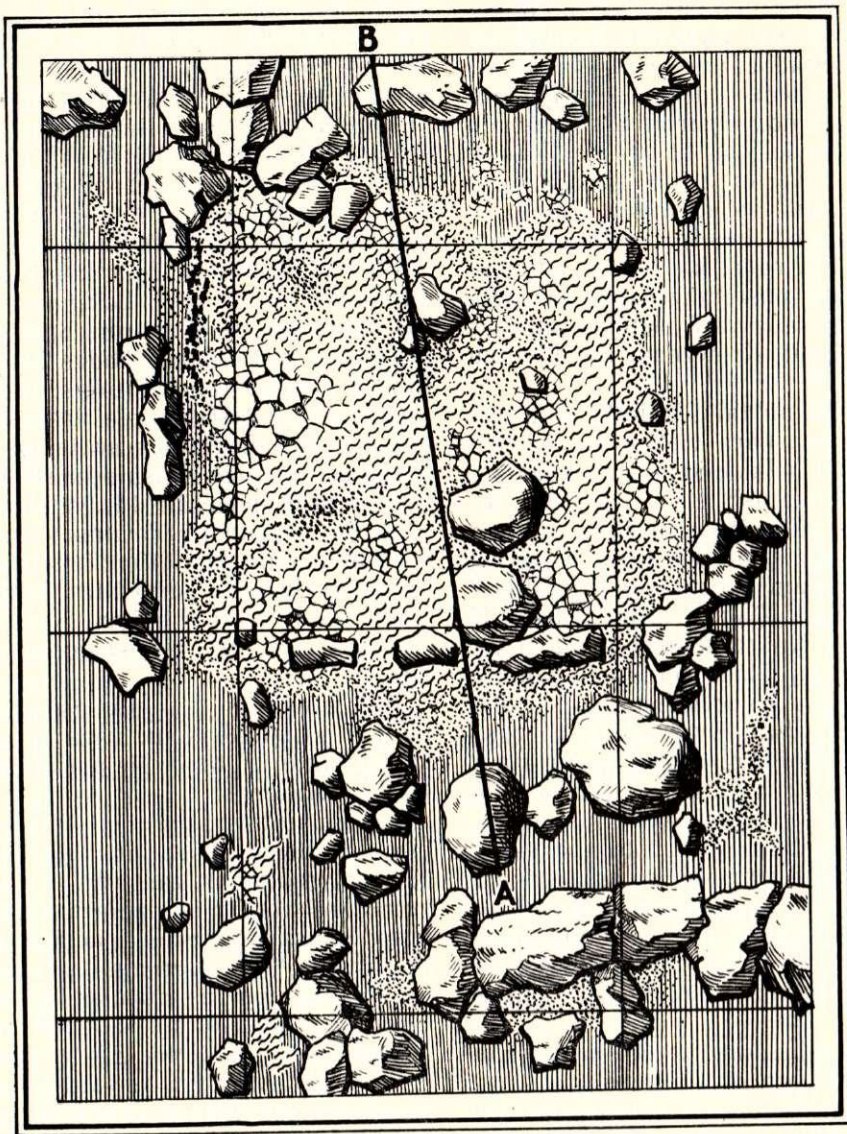
dienvidu daļa, kamēr Latgales vidusdaļa vācu rokās varēja nonākt vēl vēlāk. Jāņem vērā, ka Latgales austrumu daļas vācu pils rakstītos avotos minētas samērā vēlu — Padebešu kalns 1263. g.,²⁴ Rēzekne,²⁵ Ludza²⁶ — 14. gs. beigās — 15. gs. sākumā, Viļaka — tikai 15. gs. otrajā pusē.²⁷

12. gs. beigās un 13. gs. pirmajos gadu desmitos celtās pils atspoguļo vācu centienus nodrošināt sev Daugavas un Gaujas ceļu (2. att., 1. tab.).²⁸ Sai nolūkā ceļ pils Rīgā, Salaspilī (*Holme*), Ikšķilē, Lielvārdē, Aizkrauklē, Koknesē, gar Gauju — Siguldā, Turaidā, Cēsi, Valmierā. Zīmīgi, ka šai laikā ārpus šiem svarīgākajiem ceļiem nav celta neviena pils. Tas varētu liecināt, ka pārējā teritorijas daļā 13. gs. pirmajā pusē vācu vara vēl nebija nostiprinājusies. Tikai 13. gs. 50.—60. gados celtas Jelgavas un Padebešu kalna pils, bet gadsimta beigās Gaujienas, Daugavpils, Straupes pils. Kopumā 13. gs. uzcēla vai sāka celt 25 pils, — tikai ceturto daļu no visām Latvijas

3. att. Asotes pilskalna A 1. krāsns (pēc Э. Шноре. Асотское городище. Рига, 1961, 87. att.).

A-B — krāsns griezum un krāsns profils. 1 — smiltis; 2 — māls; 3 — gaiša smiltis; 4 — mālsmiltis; 5 — akmeņi; 6 — apmetuma fragmenti; 7 — klonu daļas.

4. att. Lokstenes pils 6. krāsns.
Apzīmējumi tie paši, kas 3. attēlā.

Livonijas perioda mūra pilīm. Jau šis nelielais vācu mūra piļu skaits rāda, ka Latvijā vajadzēja būt zināmam skaitam piļu ar koka nocietinājumiem. Visvairāk mūra piļu — 12 — Austrum- un Viduslatvijā uzcelts 14. gs. pirmajos gadu desmitos. It īpaši intensīvi tas noticis arhibīskapa teritorijā. Ja iepriekšējā periodā vācieši pils cēla zemju pakļaušanai, tad tagad to uzdevums ir iekaroto zemju pārvalde, nodrošinot vietējo iedzīvotāju ekspluatāciju, un nosargāšana (arhibīskapa teritorijā pret ordeni, ordeņa teritorijā pret arhibīskapu), bieži vien tās noder par atbalstpunktiem cīņā pret krieviem un lietuviešiem. 14. gs. otrajā pusē intensīvi tiek celtas ordeņa un arhibīskapa vasaļu pils. Vispār 14. gs. uzcelts ap 40 mūra piļu, t. i., vairāk nekā puse no visām Livonijas perioda pilīm apskatāmajā teritorijā. Tas rāda, ka 14. gs. īstenībā uzlūkojams par iekarotāju nostabilizēšanās periodu, kad vācieši galīgi pakļauj savā varā vietējās tautības un nostiprina 13. gs. pret Krievzemi un Lietuvu izcīnītās pozīcijas.

Vācu krustnešu agresija un tai sekojošie administratīvie pasākumi vispirms skāra vietējo iedzīvotāju pārvaldes centrus. Daudzi lielākie zemju un kņazistu centri, kā Koknese,²⁹ Oļņkalns³⁰ u. c., pārstāja eksistēt jau 13. gs. sākumā. Atsevišķos centros, kas gan vācu agresijas rezultātā bija stipri iedragāti, dzīve vēl turpinājās. Sai sakarā minams Cesvaines pilskalns,³¹ Sēlpils,³² Asotes pilskalns,³³ Raunas Tanīsa kalns,³⁴ Jersikas pilskalns³⁵ u. c. No rakstītiem avotiem zināms, ka 13.—14. gs. vēl vairākās vietās paši vācieši ir cēlušī ne mūra, bet koka nocietinājumus. Koka pils ir zināmas Latvijas rietum- un vidusdaļā 13. gs., piemēram, Babīte,³⁶ Svētkalns,³⁷ Dobe,³⁸ Vārtaja,³⁹ Mežotne⁴⁰ (minēta 1321. g.) u. c. Pēc Franciska de Moliano liecības⁴¹, arī Mārcienas pils vēl bijusi apdzīvota 14. gs. pirmajā gadu desmitā, kad to nodedzina lietuvieši. Ir zināms, ka Mārcienā šai, kā arī vēlākajā periodā nav bijusi mūra pils. Tātad atsevišķos senajos centros dzīve varēja turpināties pēc vecajām tradīcijām, kamēr tajos vai arī to tiešā tuvumā izveidojās spēcīgi vācu mūra nocietinājumi un administratīvie centri.

Zīmīgi, ka vācu mūra pils Austrumlatvijā, atskaitot Koknesi, celtas tikai 13. gs. otrajā pusē un 14. gs. Attiecībā uz mūra piļu novietojumu atzīmējams jau daudzkārt konstatētais fakts, ka vācu pils bieži ierīkotas senajos vietējo iedzīvotāju pārvaldes centros vai nu tūlīt pēc to nopostīšanas (piemēram, Koknese), vai arī pēc zināma pārtraukuma (Sēlpils). Dažas no tām (piemēram, Lokstene, Altene) celtas vietējo iedzīvotāju dzīvesvietās, kas pamestas vai vāji apdzīvotas jau pirms vācu krustnešu agresijas. Tas liecina, ka vācieši centās izmantot vietējo iedzīvotāju izraudzītās stratēģiski izdevīgās vietas, turpretī šiem jaunajiem pārvaldes centriem pakļautie apgabali salīdzinājumā ar agrā feodālisma periodu ir citi.

Nocietinājumi vācu celtajās pilīs ir jauna tipa. Vispirms jāatzīmē no akmeņiem un kaļķu javas celtais pils aizsargmūris. Vēlākajos gadsimtos stipri izmainījies vairāku piļu sākotnējais plānojums un nocietinājumi, tāpēc svarīgi aplūkot objektus, kur šīs vēlākās pārbūves nav. Raksturīgi piemēri tam ir Lokstenes un Altenes pils, kas apdzīvotas 14.—15. gs. Ja Altene⁴² ir ordeņa pils ar tipiskām vāciska cietokšņa pazīmēm un galvenokārt militāra rakstura senlietām,

izmūrētiem pagrabiem un no Rietumiem pārņemtām krāsniem apkurei ar silto gaisu, tad Lokstene,⁴³ kas ir bijusi arhibīskapa vasaļa pils, ir pavisam citāda rakstura. Svešais elements šeit ir akmeņu aizsargmūris. Koka ēkas ar vienkāršu krāšņu un pavardu apkuri pēc sava veidojuma turpina 12.—13. gs. pilskalnos sastopamās arhitektūras un apkures sistēmas tradīcijas. Zīmīgi, ka gandrīz visas Lokstenes pili izpētītās krāsni veidotas pēc vietējos pilskalnos pazīstamo krāšņu parauga. Ilustrācijai sniegsim vienu Asotes pilskalna krāsni un salīdzināsim to ar Lokstenes pils krāsni. Asotes⁴⁴ krāsni (3. att.) pamatā ir dūres lieľuma akmeņu vienkārtas bruģis, bet krāsns kontūras veido laukakmeņu vainags. Krāsns pamatakmeņu virsmai klāts pāri māla klons, kas atjaunots 13 reizes. Asotes pilskalnā ir izpētītas 7 šī tipa krāsni, tās datējamas ar 13. gs.⁴⁵ Lokstenes 6. krāsni (4. att.), kas datējama ar 14. gs. otro pusi, konstatējamas visas tās pašas sastāvdaļas, kādas bija tikko aprakstītajai Asotes krāsni (pamatbruģis, laukakmeņu loks, vairāki kloni). Lokstenes pilī vēl izpētītas 20 šāda veida krāsni, kas datējamas ar 14. gs. otro pusi—15. gs. sākumu. Līdzīgas krāsni konstatētas arī Kokneses⁴⁶ pils un priekšpils 13.—14. gs. slāņos.

Tālāko pētījumu uzdevums būtu noskaidrot, vai šeit konstatētās no latviešu pilskalniem bīskapa un bīskapa vasaļu pils pārņemtās celtniecības un apkures tradīcijas ir tikai Pļaviņu—Kokneses apvidus lokāla īpatnība, vai arī tās sastopamas plašākās teritorijās.⁴⁷

Par izmaiņām 13.—14. gs. apbedīšanas tradīcijās un par kristietības un vācu jūga ietekmi rakstījuši vairāki autori,⁴⁸ tāpēc šis parādības skarsim tikai vispārējos vilcienos.

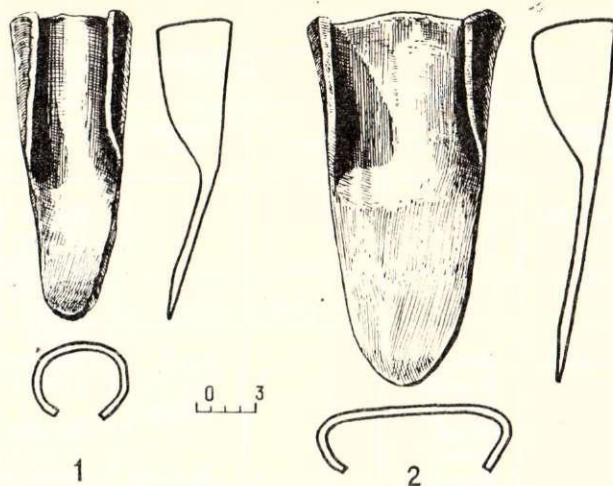
Ja, izplatoties pareizticībai, 11.—12. gs. lībiešu un latgaļu zemēs apbedījumu paražās izmaiņas tikpat kā nav vērojamas, tad līdz ar vācu krustnešu iebrukumu un katoļticības izplatību jūtami pārveidots viss apbedīšanas rituāls. Kā liecina izrakumi Sēlpilī un Mārtiņsalā,⁴⁹ šīs pārmaiņas vispirms skāra tos vietējos iedzīvotājus, kas atradās lielāko vācisko pārvaldes centru tuvumā. Mainās apbedīto orientācija, mirušos guldot R—A vai DR—ZA virzienā. Lauku novados turpretī vecās tradīcijas saglabājās ilgāk. Sai sakarā piemēram var noderēt Jaunpiebalgas kapulauks,⁵⁰ kur dažādā laikā izrakumos izpētīti 47 latgaļu 12.—14. gs. apbedījumi. Piebalga 12.—13. gs. bijusi Tālavas sastāvā. Šī teritorija ar 1224. g. nonāk vācu kontrolē, bet bīskapa pils Piebalgā⁵¹ uzcelta tikai 14. gs. sākumā. 12. un daļēji 13. gs. Jaunpiebalgas kapulaukā mirušie apglabāti uzkalniņos ar latgaļiem raksturīgo pretējo orientāciju A—R, R—A. 13. un 14. gs. mijā izzūd uzkalniņi, dominē līdzēnie skeletu kapi, bet ar kristīgo kapsētām neparastu mirušo orientāciju, proti, ar galvām Z, ZR vai ZA virzienā. Apbedījumos vēl 14. gs. reizēm sastop cirvjus un šķēpus, kas, piemēram, Mārtiņsalas kā pie kristīgās baznīcas situētā kapsētā ir ārkārtīgi reta parādība. Turpretī ordeņa teritorijas kapulaukos Zaubes Bērmuižā,⁵² Višķos u. c. cirvjī un šķēpi apbedījumos sastopami visai bieži. Arī lībiešu un sēļu teritorijā izzūd iepriekšējā perioda uzkalniņi, to vietā stājas tikai līdzēnie skeletkapi. Rodas jaunas kapsētas, bet lauku novados vienlaikus ilgāk saglabājas vecās tradīcijas, jo mirušie joprojām tiek glabāti vecos 11.—12. gs. kapulaukos, piemēram,

Livānos, Vīpes Skudrājos, Cirgaļu Jaunbemberos, Dzelzavas Strūgukalnā u. c.

Kā rāda vairāku simtu Austrumlatvijas apbedījumu analīze, ar 13. gs. krasi samazinās mirušajiem līdzdoto senlietu skaits un asortiments. Kakla gredzeni kā piedeva kapos izzūd jau 12. gs. beigās, to vietā stājas stikla krelli, kauri gliemežvāku kaklarotas ar piekariņiem (krustiņi, zvārguliši, bronzas piekariņi ar apla, romba, trapeces formu). Ar 13. gs. apbedījumos izzūd arī važiņas, aproces, bet daudzo gredzenu vietā mirušajiem dots līdz bieži vien tikai viens pats gredzens. Apģērba saspraušanai iecienītas no iepriekšējā perioda pārveidotās pakavsaktas un pēc Rietumu rotu parauga darinātās riņķa saktas.⁵³ No darbarīkiem parasta piedeva ir nazis, citi darbarīki un ieroči pakāpeniski izzūd.

Līdz ar pārvaldes centriem tiek nopostītas pareizticīgo baznīcas Jersikā⁵⁴ un Koknesē,⁵⁵ bet, neraugoties uz vāciešu teroru un piespiesto kristīšanu katoļticībā, vēl 14. gs. lietošanā saglabājas pareizticīgo amuleti — krustiņi un enkolpioni. Vienkāršā tauta pie pagānu tradīcijām⁵⁶ turas vēl daudzus gadsimtus; par to liecina tautas atmiņā saglabājušies kulta kalni, ozoli, liepas, akmeņi u. c. Par katoļticības sludināšanas centru kļūst vācu krustnešu celtās baznīcas un klosteri Daugavas lejtecē — Ikšķile, Mārtiņsala, Rīga, Daugavgrīva u. c.

Vietējo lauku iedzīvotāju pamatmasas nodarbošanās veidi⁵⁷ palika vecie: zemkopība, lopkopība, daļēji arī zvejniecība, dravniecība. Pamatvilcienos ar mazām izmaiņām saglabājas agrākie darbarīki un saimniecības piederumi. No lauksaimniecības darbarīkiem aplūkosim vienu no raksturīgākajiem — arkla dzelzs lemeši, kura eksistenci Latvijā līdz vācu krustnešu iebrukumam joprojām apstrīd buržuāziskie vācu vēsturnieki.⁵⁸ Te jāatzīmē, ka Latvijas teritorijas vidus un austrumu daļā 10 atradumu vietās atrasts vairāk nekā 20 seno arklu lemešu. Diemžēl tikai par daļu no atradumiem ir zināmi tuvāki atrašanās apstākļi.⁵⁹ Lielāko lemešu kolekciju (8 eksemplārus) devuši arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas pilī. Apskatāmos Latvijas lemešu varētu sadalīt divās lielās grupās — spīļarkla lemeši (сошники) un ralo tipa arkla lemeši (наральники). Latvijā apskatāmajā periodā nav zināmi lāpstveidīgie lemeši (плужные лемеха), kas šai laikā jau bija pazīstami dažās kaimiņu zemēs — Krievzemē⁶⁰ 10.—12. gs., Polijā⁶¹ 10.—12. gs., Skandināvijā⁶² 9.—11. gs. Latvijā bagātīgāk pārstāvēti kaltveidīgie spīļarkla lemeši, kas visumā ir diezgan slaidi, uznavas rajonā to garums attiecas pret platumu kā 1:3. Var teikt, ka šāda garuma un platuma attiecība ir Latvijas spīļarkla lemešu iezīme, jo, piemēram, līdzīga tipa Krievzemes lemeši parasti ir slaidāki⁶³ (garuma un platuma attiecība — 1:5—1:3), kā, piemēram, 12. gs. pirmās puses Polockas⁶⁴ lemeši, bet Somijas lemeši — plataki⁶⁵ (garums attiecas pret platumu kā 1:2). Šī Latvijas lemešu tipa datējumiem svarīgi ir Asotes un Mārtiņsalas atradumi. Asotes lemeši,⁶⁶ kas datējams ar 12. gs., pēc sava veida (masivitātes, izliekuma) ļoti tuvs vienam no A. Buhholca izrakumos Mārtiņsalā iegūtajiem lemešiem.⁶⁷ 1968. g. izrakumos Mārtiņsalas pils pirmā apdzīvotības perioda slānī⁶⁸ iegūts vesels dzelzs spīļarkla lemeši (5. att., 1), kas pēc veida līdzīgs lemešiem, kādi atrasti A. Buhholca

5. att. Mārtiņsalas lemešu tipi.
1 — spīļarkla lemešis; 2 — ralo tipa arkla lemešis.

izrakumos Mārtiņsalā,⁶⁹ kā arī savrupatradumiem Blomes Pērļu kalnā,⁷⁰ Madonas apkārtnē.⁷¹

Tātad ap vācu krustnešu iebrukuma laiku Latvijas teritorijas vidus un austrumu daļā bija izveidojies savs spīļarkla lemešu tips, tā ka par dzelzs lemešu aizgūšanu no vācu krustnešiem nevar būt runa.⁷² Dzelzs lemeši uzlūkojami par vietējo produkciju arī vēlāk — 14. gs., jo Austrumlatvijā to atradumi (Rēznas Stūrišķi, Rēzekne) nāk no ordeņa teritorijas, kur līdz 15.—16. gs. lauksaimniecības veids, tā kā te nebija vasaļu kārtas, palika maz ietekmēts. Kaltveida spīļarkla lemešu tālāko attīstību (garuma palielināšanās virzienā līdz 30 cm, garuma attiecība pret platumu 1:4) rāda spīļarkla 2 lemeši, kas atrasti Raunas Veckažoku (14. gs.) dzelzs senlietu depozītā.⁷³ To, ka šai periodā vēl pastāv veco izmēru (1:3) dzelzs lemeši, liecina šai pašā depozītā atrastais dzelzs lemeši ar garumu 26,7 cm.

Otru dzelzs lemešu tipu Latvijā pārstāv t. s. ralo tipa arklu lemeši (наральники). Pagaidām Latvijā atrasts tikai viens tik agrs šī tipa dzelzs lemeši (5. att., 2), kas nāk no Mārtiņsalas pils otrā apdzīvotības slānī⁷⁴ un tātad datējams ar 13.—14. gs. Salīdzinot ar spīļarkla lemešiem, tas ir simetrisks, plataks, masīvāks, tā garuma attiecība pret platumu ir 1:2. Ralo tipa arkls pastāvēja vienlaikus ar spīļarklu. Tā kā ralo arkla lemeši pa zemi slidēja gandrīz horizontāli, tad to lietoja tur, kur aramkārtā bija biežāka un tajā nebija tik daudz sakņu un akmeņu.⁷⁵ Šādi apstākļi bija raksturīgi taisni Mārtiņsalas ciema teritorijā apstrādājamajai zemei, kur tumša aramzemes slāņa biezums pārsniedz 0,3 m.

Protams, būtu vajadzīgi tipoloģiski pētījumi par visiem 13.—14. gs. svarīgākajiem darbarīkiem un saimniecības piederumiem, bet jau pavirša to salīdzināšana ar 11.—12. gs. attiecīgajiem rīkiem rāda, ka krass lūzums šo priekšmetu attīstībā laikā no 12. līdz 14. gs. nav noticis.

Jāievēro arī tas, ka Austrumlatvijas lauku dzīvi maz ietekmēja vācisko pilsētu kultūra, jo pilsētas vairāk atradās Viduslatvijā.

Livonijas perioda mūra pilis Vidus- un Austrumlatvijā

Piļu celšanas gads	Komtūra	Fogta	Ordeņa pils	Bīskapa	Bīskapa vasaļa	Pilsēta (ar vācu tiesībām)	Klosteris	Ordeņa vasaļa
1185.—1199.				Ikšķile (1185.) Mārtiņšala (Holme) (1186.)				
1200.—1224.	Aizkraukle (13. gs. pirmā puse) Sigulda (1207.) Cēsis (1209.)		Ādaži (13. gs. sākums) Bertolda dzirnavas (1208.) Rīga (starp 1202.—1209.) Valmiera (pēc 1224. g.)	Koknese (1209.) Turaida (1214.) Babīte, koka (pirms 1225. g.) Lielvārde (13. gs. pirmā puse)	Vecdole (13. gs. sākums)	Rīga (1201.)	Daugavgrīva (1205.)	
1225.—1249.				Rīga (13. gs. sākums)		Cēsis (1225.)		
1250.—1274.	Padebešu k. (1263.) Jelgava (1265.)	Rēzekne (starp 1263.—1324.)						
1275.—1299.	Daugavpils (1277.) Gaujiena (13. gs. beigās)			Krustpils (pirms 1297.)	Lielstraupe (13. gs.)	Koknese (pirms 1277.)		
1300.—1324.			Āraiši (14. gs. sākums) Krāslava (14. gs. pirmā puse)	Krimulda (pirms 1312.) Piebalga (pirms 1318.) Limbaži (pirms 1318.) Nabe (pirms 1318.) Suntaži (pirms 1318.)	Tirza (14. gs.)	Valmiera (1323.)		Stakenberģi (14. gs. pirmā puse)
1325.—1349.	Alūksne (1341.)		Rīga (1330.) Rūjiena (14. gs. pirmā puse) Burtņieki (14. gs.)	Gulbene (pirms 1340.)	Ungurpils (pirms 1326.) Lokstene (14. gs. pirmā puse) Augstroze (14. gs. pirmā puse)			

Pilju celšanas gads	Komtūra	Fogta	Ordeņa pils	Bīskapa	Bīskapa vasala	Pilsēta (ar vācu tiesībām)	Klosteris	Ordeņa vasala
			Nītaure (14. gs. pirmā puse) Tērvete (1339.)					
1350.—1374.		Sēlpils (1373.)	Dignāja (pirms 1366.) Ropaži (14. gs.)	Dole (pirms 1359.) Smiltene (pirms 1359.) Vainiži (pirms 1359.) Dzērbene (pirms 1361.) Baltova (pirms 1375.)	Krievciems (1354.)	Straupe (1352.)		
1375.—1399.			Salaspils (pirms 1380.) Altene (14. gs. beigās)	Ļaudona (pēc 1375.) Rauna (pirms 1381.) Salacgrīva (14. gs.)	Bērzaune (pirms 1382.) Rozula (pirms 1395.) Ērgļi (pirms 1397.)	Limbaži (1368.)		
1400.—1424.			Jaunpils (pirms 1411.) Mālpils (pirms 1413.) Ērgeme (pirms 1422.)		Mazstraupe (15. gs. sāk.)			
1425.—1449.		Bauska (1443.)	Ludza (pirms 1433.) Zaube (pirms 1437.) Mežotne (koka, 1321.) Skujene (pirms 1440.)					Lugaži (pirms 1431.)
1450.—1474.				Lubāna (pirms 1455.)				
1475.—1499.	Rīga (1492.—1515.)			Viļaka (1483.—1509.)				
1500.—1524.								
1525.—1549.					Ķalsnava (pirms 1543.)			
1550.—1575.					Mujāni (pirms 1578.)			Daugavpils (Dinbork) — poļu nocietinājums (1563.)

¹ Fr. Nyenstädt's Livländische Chronik, herausgegeben von G. Tielemann. Riga 1839, 129.—163. lpp. (Monumenta Livoniae antiquae, II); A. Transehe-Roseneck. Die Eingeborenen Altivlands im XIII. Jahrhundert. — Baltische Monatsschrift, Bd. 43. Riga 1896; L. Arbusow. Lettland in der jüngeren Eisenzeit. — Baltische Blätter, H. 3, 1924.

² J. Kródznieks. Par senlatviešiem. Iz Baltijas vēstures, I. Rīgā 1912.; J. Kródznieks. Katoļu baznīca Livonijā. Iz Baltijas vēstures, II. Rīgā 1913.; A. Svābe. Latviešu vēstures uzdevumi. — Straumes un avoti, II. Rīgā 1940.; Latviešu kultūra senatnē. Riga 1937. Pēdējā darba XXVIII lpp. atzīmēts, ka tikai ar XVII gs., t. i., zviedru valdīšanas posmā, latviešu estētiskie centieni iegūstot jaunu spēku.

³ Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии, ч. I. Прибалтийско-немецкая историография. Рига 1949; В. В. Дорошенко. К истории сельскохозяйственного производства в феодальной Прибалтике XIII—XV вв. — Известия АН ЛатвССР, 1953, 10.

⁴ M. Hellmann. Das Lettenland im Mittelalter. Münster-Köln 1954; G. Gnegel-Waitschies. Bischof Albert von Riga. Hamburg 1958; Fr. Benninghoven. Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. Hamburg 1961; Fr. Benninghoven. Der Orden der Schwertbrüder. Köln — Graz 1965.

⁵ Э. Мугуревич. Археологический материал Латвии XIII—XV вв. как исторический источник. — Тезисы докладов и сообщений конференции по источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики. Рига 1968, 47.—51. lpp.

⁶ Šai nelielajā rakstā būs ieskicēti tikai dažī ar šo plašo problēmu loku saistītie jautājumi, kuriem turpmākajos pētījumos būtu jāpievērš lielāka uzmanība.

⁷ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch (turpmāk LUB), I, LXX; Latvijas vēstures avoti (turpmāk LVA), Rīgā 1937., II, 1, Nr. 106.

⁸ LUB, I, XV; XVIII; XXIII; XXXVIII; LVA, II, 1, Nr. 51, 61, 63, 71.

⁹ Э. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Рига 1965, 17. lpp.

¹⁰ M. Hellmann. Minētais darbs. 15. lpp.

¹¹ G. Gnegel-Waitschies. Minētais darbs. 48. lpp.

¹² Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского, М.—Л. 1938; Heinrici Chronicon Livoniae. Editio altera. Recognoverunt L. Arbusow et A. Bauer. Hannoverae 1955; Indriķa Livonijas hronika. Tulk. J. Krīpēns. Rīgā 1936 (turpmāk Indr. hr.), XI, 3—4.

¹³ Indr. hr., XI, 6—9.

¹⁴ Indr. hr., XIII, 4.

¹⁵ LVA, II, 1, Nr. 61, 71.

¹⁶ LVA, II, 1, Nr. 71. Ja senajai Ķoknesei zemes būtu bijušas arī Daugavas kreisajā krastā, kā reizēm tiek pieņemts (Fr. Balodis. Latviešu senvēsture. Rīgā 1938., karte «Latvijas zemes vēlā dzelzs laikmetā»), tad vēlākajā periodā tur vajadzētu būt arī bīskapa zemēm, bet Daugavas kreisajā krastā viduslaikos ir tikai ordeņa īpašumi.

¹⁷ LVA, II, 1, Nr. 107.

¹⁸ LVA, II, 1, Nr. 129.

¹⁹ LVA, II, 2, Nr. 248; Полное собрание русских летописей (ПСРЛ), III, 54.

²⁰ LVA, II, 2, Nr. 419, 420; A. Svābe (Livoņu un krievu 1242. gada miera līgums. — In honorem Endzelini. Chicago 1960, 162. lpp.) ar 1242. g. dokumentā minēto «Lotigola» saprot tikai kādu latgaļu pierobežas ciemu Atzeles tuvumā, kas maz ticams. Te jāievēro, ka blakus Lotigolas vārdam ir minēta votu zeme, Luga un Pleskava, ar šiem vietu vārdiem saprotot plašākus apgabalus, nevis mazu apdzīvotu vietu.

²¹ LVA, II, 2, Nr. 432; šai gadījumā ar apzīmējumu «locus castris» jāsaprot nevis pils vieta, kā tas skaidrots avotu izdevumā, bet gan senpilsēta (locus) pie pils.

²² M. Hellmann. Minētais darbs. 202. lpp.

²³ Livländische Reimchronik, hrsg. L. Meyer. Paderborn 1876, no 8180. līdz 8189. rindai.

²⁴ K. Löwis of Menar. Burgenlexikon für Alt-Livland. Riga 1922, 125. lpp.

²⁵ K. Lēviss of Menars (minētais darbs, 107. lpp.) pieļauj domu, ka pili varējuši sākt celt jau 13. gs. 60. gados.

²⁶ W. Neumann. Die Ordensburgen im sog. polnischen Livland. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, IV. Riga 1890. 317. lpp.; A. Tuulse. Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat 1942, 91. lpp.

²⁷ K. Lēviss of Menars (minētais darbs, 81. lpp.) un A. Tulse (minētais darbs, 102. lpp.) pieņem, ka pili sāka celt 14. gs.

²⁸ Lai labāk būtu pārskatāms, kā izplatījās vācu krustnešu un feodāļu kundzība Latvijā, kartē pie katras mūra pils ir likts gada skaitlis, kas rāda, kad pils celta. Ja pils celšanas gads nav zināms, atzīmēts, kad tā pirmo reizi droši parādās rakstītajos avotos. Karte sastādīta, ievērojot L. Arbusova (Pilis. Latviešu konversācijas vārdnīca, 16. sēj. Rīgā 1937.—1938.), K. Lēvisa of Menara un A. Tulse pētījumus par šī perioda vācu bīskapa un ordeņa zemēm un nocietinājumiem.

²⁹ A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Ķoknesē 1962. gadā. — Referātu tēzes... Rīgā 1963., 12.—14. lpp.

³⁰ E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Oļņkalna pilskalnā 1959. gadā. — Referātu tēzes... Rīgā 1960., 4.—6. lpp.

³¹ V. Urtāns. IZRAKUMI Cēsaines pilskalnā un kapulaukā pie Lucēm. — Referātu tēzes... Rīgā 1966.; 30. lpp. autors raksta: «Kaut arī 13. gs. sākumā Cēsaine pārgāja vācu iekarotāju varā, pilskalnā turpināja dzīvot vietējie iedzīvotāji.»

³² E. Snore. 1965. gada arheoloģiskie izrakumi Sēlpils pilskalnā. — Referātu tēzes... Rīgā 1966.; 28. lpp. atzīmēts, ka pilskalnā vēl sastopami 13.—14. gs. kultūras slāņi. (Mūra pils uzcelta tikai 1373. g.)

³³ Э. Д. Шноре. Асотское городище. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, II. Рига 1961; 47. lpp. norādīts, ka pilskalns apdzīvots visu 13. gs., varbūt pat vēl 14. gs. sākumā, jo atrastas šī laika monētas.

³⁴ Fr. Balodis. Tanisa kalnā izdarītie izrakumi un konstatēto mitnes slāņa kārtu datējums. — Arheoloģijas raksti, IV sēj., 1. daļa. Rīgā 1928.; 38. lpp. autors atzīmē, ka 13.—15. gs. pilskalna iedzīvotāji dzīvojuši samērā bagāti un dzīves ritms, kā to apliecinošs senlietu vairākums, bijis intensīvs.

³⁵ Fr. Balodis. Jersika un tai 1939. g. izdarītie izrakumi. Rīgā 1940. Pilskalnā atrasts diezgan daudz 13. gs., pat 14. gs. senlietu (VIII tab.: 17—19; IX: 7—8; XI: 3; XVI: 10 u. c.). Šie atradumi labi sasaucas ar rakstīto avotu ziņām, kur Jersika kā nocietinājums ar senpilsētu (locus castris) minēta 1256. g., bet kā pils vēl 1375. g. (Hermannus de Wartberge. Chronicon Livoniae. Hrsg. G. Strehlke. Scriptores rerum Prussicarum, II. Leipzig 1863, 108. lpp.) Kādi īsti bijuši šie Jersikas 14. gs. otrās puses nocietinājumi, ir grūti spriest, jādoma, ka tie bijuši no koka un kalpojuši vācu interesēm.

³⁶ K. Löwis of Menar. Minētais darbs. 47. lpp.

³⁷ Turpat, 63. lpp.

³⁸ Turpat, 50. lpp.

³⁹ Turpat, 121. lpp.

⁴⁰ Turpat, 82.—83. lpp. Arī izrakumi Mežotnes pilskalnā 1938.—1939., 1942. g. rādīja, ka 13.—14. gs. pilskalns bijis apdzīvots. (Skat. Senatne un Māksla, 1939., 1. nr., 88. lpp.)

⁴¹ A. Seraphim. Der Zeugenverhör des Fr. de Moliano. Königsberg 1912, 179. lpp.

⁴² J. Graudonis. Altenes ekspedīcijas 1963. gada arheoloģiskie izrakumi. — Referātu tēzes... Rīgā 1964., 8.—10. lpp.; J. Graudonis. Altenes arheoloģiskie izrakumi 1964. gadā. — Referātu tēzes... Rīgā 1965., 5.—7. lpp.

⁴³ Э. Мугуревич. Развитие раннесредневековых поселений на территории Латвии. — I Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej, t. IV. Warszawa 1968, 65. lpp., 2. un 4. att.

⁴⁴ Э. Шноре. Minētais darbs. 65. lpp.

⁴⁵ Turpat, 65.—66. lpp.

⁴⁶ A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Ķoknesē 1964. gadā. — Referātu tēzes... Rīgā 1965., 18. lpp.

⁴⁷ Pēdējo gadu izrakumi Mārtiņsalas pili rāda, ka pils pastāvēšanas sākuma posmā (12. gs. beigās un 13. gs. sākumā) aizsargmūra iekšpusē bijušas tikai iedziļinātas koka celtnes, ko apšildījuši pavardi. (E. Mugurēvičs. Mārtiņsalas pils un baznīca (1967. gada izrakumi). — Referātu tēzes... Rīgā 1968., 65. lpp.) Skaidrs, ka šai posmā vēl turpinājušās lībiešu materiālai kultūrai raksturīgās tradīcijas — iedziļinātas celtnes, pavardi, saimniecības bedres, kas līdzīgā plānojumā konstatētas arī Mārtiņsalas ciema vietā. (E. Mugurēvičs. IZRAKUMI Mārtiņsalas senā ciema teritorijā. — Referātu tēzes... Rīgā 1967., 32.—35. lpp.)

⁴⁸ V. Urtāns. Vinakalna kapulauks pie Stukmaņiem. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV. Rīgā 1962., 17.—32. lpp.; A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils kapulaukā. — Referātu tēzes... Rīgā 1966., 31.—32. lpp.

⁴⁹ A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas kapulaukā. — Referātu tēzes... Rīgā 1967., 44.—46. lpp.

⁵⁰ E. Elksnīte. Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi. — Filologu biedrības raksti, XV, 1935., 120.—141. lpp.; prof. Bakmaņa izrakumi 1921. g. izdarīti 12.—13. gs. uzkalniņkapos, bet Dr. Prīmaņa 1922. g. izrakumos atsegti 13.—14. gs. līdzenie kapi. Tātad izrakumos atsegti nevis vēlā dzelzs laikmeta apbedījumi, kā domāja E. Elksnīte, bet arī vēlāka perioda kapi. (Sal. K. Ozolas izrakumu rezultātus. — Referātu tēzes... Rīgā 1961., 6. lpp.)

⁵¹ K. Lōvis of Menar. Minētais darbs. 90. lpp.

⁵² Kapulaukā visos 3 pēfītajos viriešu kapos atrasti dzelzs platismens cirvji (Latvijas PSR Vēstures muzejs (LVM), A 7970, 7974, 7978).

⁵³ C. Redlich. Deutsches Kulturgut in der lettischen und estnischen Volkskunst. — Quellen und Forschungen zur Baltischen Geschichte, H. 2. Posen 1942, 63. lpp.

⁵⁴ Indr. hr., XIII, 4.

⁵⁵ 1966. g. izrakumos Kokneses pili 12. gs. 2. puses slāni atsegta kāda vāji saglabājusies nopostīta mūra celtne, kas, pēc A. Stubava domām, varētu būt pareizticīgo baznīca. (Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. — Referātu tēzes... Rīgā 1967., 36. lpp.) Celtnes tuvumā vienu slāni augstāk atrasts bronzas zvana apakšmalas fragments.

⁵⁶ W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre. Riga 1936, 413., 418., 420. u. c. lpp.

⁵⁷ T. Zeids. Feodālisms Livonijā. Rīgā 1951.; В. В. Дорошенко. К истории сельскохозяйственного производства, 21.—42. lpp.

⁵⁸ W. Giere. Raum und Besiedlung im frühgeschichtlichen Alt-Livland. — Baltische Lande, I. Leipzig 1939, 15. lpp.; tā, piemēram, M. Helmaņa jau pieminētā darba 101. lpp. raksta, ka zemkopība lielos tīrumos pirms 13. gs. latgaļu zemēs nebijusi iespējama tāpēc, ka aruši tikai ar koka arkliem. So buržuāzisko vēsturnieku viedokli jau kritizējuši padomju vēsturnieki (В. В. Дорошенко. Сельское хозяйство феодальной Лифляндии (Видземе) в XIII—XV веках. — Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР, III. М. 1959, 43.—49. lpp.).

⁵⁹ Э. Шноре. Minētais darbs. 91. lpp.; pieminēta daļa no atradumiem.

⁶⁰ В. П. Левашева. Сельское хозяйство. — Труды Государственного исторического музея, вып. 32. М. 1956, 30. lpp., 6. att.

⁶¹ R. Nachulsk-Ledwos. Wczesnośredniowieczny skarby żelazny z Mogily pow. Kraków. — Wiadomości Archeologiczne, t. XXVI, 3—4. Warszawa 1959—1960, LXII tab.

⁶² J. Petersen. Vikingetidens redskaper. — Skrifter utgitt av det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Klasse, 1951, Nr. 4. Oslo 1951, 98. att.

⁶³ В. П. Левашева. Minētais darbs. 28. lpp.

⁶⁴ В. Р. Тарасенко. Сельскагаспадарчая вытворчасць старажытнага Полацка. — Изв. АН БССР, серия сельскохознайственных наук, 1963, 2. 2. att.

⁶⁵ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, II. Helsinki 1951, 920. att.

⁶⁶ Э. Шноре. Minētais darbs. 118. att.

⁶⁷ LVM, 64844, 41 A, 148 (Nr. 691).

⁶⁸ Pēc stratigrāfiskiem novērojumiem, rakstītiem avotiem, numismātikā un arheoloģiskā materiāla apdzīvotības pirmās slānis datējams ar 12. gs. beigām un 13. gs. pirmo pusi (E. Mугurēvičs. Mārtiņsalas pils un baznīca. 64.—65. lpp.).

⁶⁹ LVM, 64844 (3 eks.), vēl Mārtiņsalā atrastas 3 dzelzs lemešu smalles, pēc kurām grūti spriest par pašu lemešu formu.

⁷⁰ LVM, 59167, A 2219—2220; Latviešu kultūra senatnē. Rīgā 1937., XLIX, 9.

⁷¹ X. A. Моора, X. М. Лиги. К истории сельского хозяйства в Прибалтике в период образования феодальных отношений (XI—XIII вв.). — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1963 г. Вильнюс 1964, 3. att. H. Моора, H. Лиги. Wirtschaft und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu Anfang des 13. Jahrhunderts. Tallinn 1970, 7. lpp. (Bez iepriekš teiktā autori te vēl atzīmē, ka Vācijā šāda tipa spīlarklus nemaz nelietoja.)

⁷² Pēc M. Helmaņa domām (minētais darbs, 101. lpp.), A. Buhholca izrakumos iegūtie dzelzs lemeši, kā arī Blomes Pērļu kalna atradumi uzlūkojami par importu no Vācijas.

⁷³ LVM, 63579; Э. Шноре. Minētais darbs. 91. lpp.

⁷⁴ E. Mугурēvičs. Mārtiņsalas pils un baznīca. 66. lpp.

⁷⁵ X. A. Моора, X. М. Лиги. Minētais darbs. 83. lpp. 4. att. parādīts dzelzs lemešis no Vilandes (14. gs.), kas ir tieša analogija Mārtiņsalas pils atradumam.

Э. Мугуревич

ЦЕНТРАЛЬНАЯ И ВОСТОЧНАЯ ЛАТВИЯ В XIII И XIV ВВ.

(О некоторых изменениях в быте и культуре)

Резюме

В истории латышского народа XIII—XIV вв. представляют собой важный период, когда в результате агрессии немецких крестоносцев произошли радикальные изменения в политической карте территории (см. рис. 1, 2). Вне всякого сомнения, политические перемены, в особенности длительные войны, оказали отрицательное влияние на быт и культуру местного населения. Достаточно полное представление об этом дают детально исследованные в советский период городища (Асоте, Кишукалнс) и комплексно изученные памятники в зонах затопления Плявиньской и Рижской ГЭС, которые позволяют проследить изменения в населенности, погребальных традициях и других областях культуры.

Агрессия немецких крестоносцев и последовавшие за ней административные мероприятия коснулись прежде всего центров управления местного населения. Многие крупные центры земель и княжеств перестали существовать уже в первой половине XIII в. (Кокнесе, Селпилс, Олинккалнс и др.).

Некоторые центры, потерпевшие серьезный ущерб в результате агрессии, функционировали в течение всего XIII и, возможно, в начале XIV в. (Асоте, Цесвайне, Ерсика и др.), однако в непосредственной близости к ним образовались значительные центры немецкой администрации. Характерно, что немецкие каменные замки в Восточной Латвии были построены позднее, чем в Центральной, — во второй половине XIII и в XIV в. Часто они возводились на месте древних административных центров непосредственно после их разрушения (Кокнесе) либо по истечении некоторого времени (Селпилс). В некоторых случаях немецкие замки строились на месте поселений, покинутых жителями еще до начала немецкой агрессии (Локстене, Алтене). Это показывает, что немцы старались использовать стратегически выгодные пункты, облюбованные еще местным населением; в то же время по сравнению с периодом раннего феодализма границы областей, подчиненных этим новым центрам управления, значительно изменились. Что

касается характера укреплений, то в построенных немцами новых замках это были оборонительные стены, сооруженные из камней, скрепленных известковым раствором. Под защитой таких каменных стен в XIII—XIV вв. возводились в основном деревянные постройки с очагом или печным отоплением. Отопительная система сооружалась как по образцу печей (рис. 3, 4) местных построек (Локстене, форбург Кокнесе), так и по заимствованному на Западе сложному типу печного отопления с обогревом горячим воздухом (Алтене, Кокнесе). На городищах и в сельских поселениях в основном сохранялись древние принципы строительства — срубные и столбовые конструкции деревянных построек.

Если распространение православия в XI—XII вв. на землях ливов и латгалов повлекло за собой незначительные изменения в погребальном обряде, то в результате агрессии немецких крестоносцев и последовавшего обращения в католичество весь ритуал погребения заметно изменился.

Раньше всего эти перемены коснулись того местного населения, которое жило вблизи крупнейших административных центров (Икшкиле, Мартиньсала). Изменилась ориентация захоронений: умерших стали погребать, ориентируя в направлении З—В или ЮЗ—СВ. Постепенно исчезли отдельно стоящие курганы и погребения с трупосожжением, их место целиком заняли грунтовые погребения с трупоположением. Появляются новые кладбища, однако в то же время в периферийных районах, где дольше сохранялись древние традиции, на нескольких могильниках XI—XII вв. констатированы погребения XIII—XIV вв.

В отличие от Западной Латвии, на рассматриваемой территории начиная с XIII в. резко уменьшается количество предметов могильного инвентаря и их разнообразие. Шейные гривны в качестве могильной придачи начинают исчезать уже с конца XII в., их место занимают ожерелья из стеклянных бус, раковин каури, подвесок (крестики, бубенчики, бронзовые подвески круглой, ромбовидной и трапециевидной формы). С первой половины XIII в. в по-

гребальном инвентаре исчезают также цепочки, браслеты, а вместо многочисленных колец остается только одно. Для скалывания одежды используются видоизмененные подковообразные фибулы предшествовавшего периода и носящие следы западного влияния кольцеобразные фибулы. Из числа орудий труда наиболее распространенным видом могильного инвентаря является нож, остальные орудия труда и оружие отсутствуют.

Центрами насаждения католичества становятся построенные германскими крестоносцами церкви и монастыри. Вместе со старыми центрами управления были разрушены и православные церкви в Ерсике и Кокнесе, однако, невзирая на террор немцев и насильственное обращение в католичество, еще в XIV в. у местного населения оставались в употреблении православные крестики и энколпионы. Простой народ в течение многих столетий придерживался языческих традиций (культовые холмы, дубы, липы).

Род занятий основной массы местного сельского населения оставался прежним: земледелие, животноводство, отчасти рыболовство, охота, бортничество. В основе своей, с небольшими изменениями, сохранялись прежние орудия труда и хозяйственные принадлежности. Более детальный анализ одного из важнейших сельскохозяйственных орудий — сохи показывает, что к моменту немецкой агрессии на рассматриваемой территории сложился специфический тип сошника двузубой сохи (см. рис. 5:1), который в Германии не встречается. Поэтому не может быть речи об импорте немецкими крестоносцами железного лемеха в Латвию. С XIII—XIV вв., правда, появляются лемешные плуги типа рала (см. рис. 5:2), однако их применение на территории Латвии было весьма ограниченным.

Все важнейшие орудия труда и хозяйственные принадлежности XIII—XIV вв. нуждаются в детальном типологическом изучении, однако уже их поверхностное сравнение с предметами предшествовавшего периода показывает, что нет оснований говорить о резком переломе в их развитии в XII—XIV вв.

E. Mugurēvičs

MITTEL- UND OSTLETTLAND IM 13. UND 14. JH.

(Über einige Veränderungen der Lebensweise und Kultur)

Zusammenfassung

Das 13. und 14. Jahrhundert ist ein bedeutsamer Abschnitt in der Geschichte des lettischen Volkes. Durch den Eroberungskrieg der deutschen Kreuzritter wurde die politische Karte des Gebiets grundlegend verändert (Abb. 1, 2). Die politischen Veränderungen und vor allem die andauernden Kriege hatten zweifellos ungünstige Auswirkungen auf die Lebensweise und die materielle Kultur der einheimischen Bevölkerung. Einen Einblick in diese Entwicklung gewähren umfassende, in den Jahren der Sowjetmacht geleistete Forschungsarbeiten in Burgbergen (Asote, Kīšukalns) sowie die komplex durchgeführte Erfor-

schung der Geschichtsdenkmäler im Gebiet der vorgesehenen Überflutung beim Bau der Wasserkraftwerke von Pļaviņas und Riga. Hierbei konnten wesentliche Veränderungen der Siedlungsverhältnisse, der Bestattungsbräuche u. dgl. nachgewiesen werden.

Von der Invasion der deutschen Kreuzritter und den darauf folgenden Maßnahmen zur Errichtung eines neuen Verwaltungsapparats wurden vor allem die politischen Zentren der einheimischen Bevölkerung betroffen. Eine Reihe größerer Landeszentren und Fürstensitze hörte bereits in der ersten Hälfte des

13. Jh. auf zu bestehen (Koknese — Kukenoys, Sēlpils — castrum Selonum, Oliņkalns — Alene u. a.). Manche Zentren (die Burgberge von Asote, Cesvaine — Zeessove, Jersika — Gercike u. a.) wurden zwar durch die Eroberung schwer geschädigt, doch ging das Leben in ihnen noch während des gesamten 13. Jh. und teilweise auch zu Beginn des 14. Jh. weiter, während in der Nachbarschaft mächtige deutsche Verwaltungszentren entstanden. Es ist bezeichnend, daß in Ostlettland steinerne Burgen von den Deutschen wesentlich später als in Mittellettland, und zwar erst in der zweiten Hälfte des 13. und im 14. Jh., errichtet wurden. Häufig baute man die Burgen in den alten politischen Zentren, entweder gleich nach deren Zerstörung (Koknese — Kokenhusen) oder nach Ablauf einer gewissen Zeit (Sēlpils — Selburg). Manche deutsche Burgen entstanden in ehemaligen einheimischen Siedlungen, die bereits vor der Invasion der Kreuzritter von ihren ursprünglichen Einwohnern verlassen worden waren (Lokstene — Loxten, Altene — Altona). Daraus ist zu ersehen, daß die Deutschen bestrebt waren, in strategisch günstigen Stützpunkten, die bereits von der einheimischen Bevölkerung benutzt worden waren, Fuß zu fassen. Die den neuen Verwaltungszentren unterstehenden Gebiete weichen allerdings wesentlich von denen der frühfeudalen Periode ab.

Als Schutzwall diente in den neuerbauten deutschen Burgen eine aus Stein und Kalkmörtel errichtete Mauer, die im 13. und 14. Jh. größtenteils Holzbauten mit Herd- oder Ofenheizung umgab. Die Öfen (Abb. 3, 4) waren teils nach einheimischem Vorbild (Lokstene, die Vorburg von Koknese), teils in komplizierter westlicher Bauweise für die Heißluftheizung eingerichtet (Altene, Koknese). In dem Burgbergen und in den Dorfsiedlungen blieben die alten Gebäudetypen — Blockbauten und Pfostenhütten — vorherrschend.

Während die Bestattungsbräuche der Liven und Lettgallen durch die Verbreitung des orthodoxen Glaubens im 11.—12. Jh. nur wenig beeinflußt wurden, erfuhr nach dem Einbruch der Kreuzritter und der Einführung des Katholizismus das gesamte Bestattungsritual wesentliche Veränderungen.

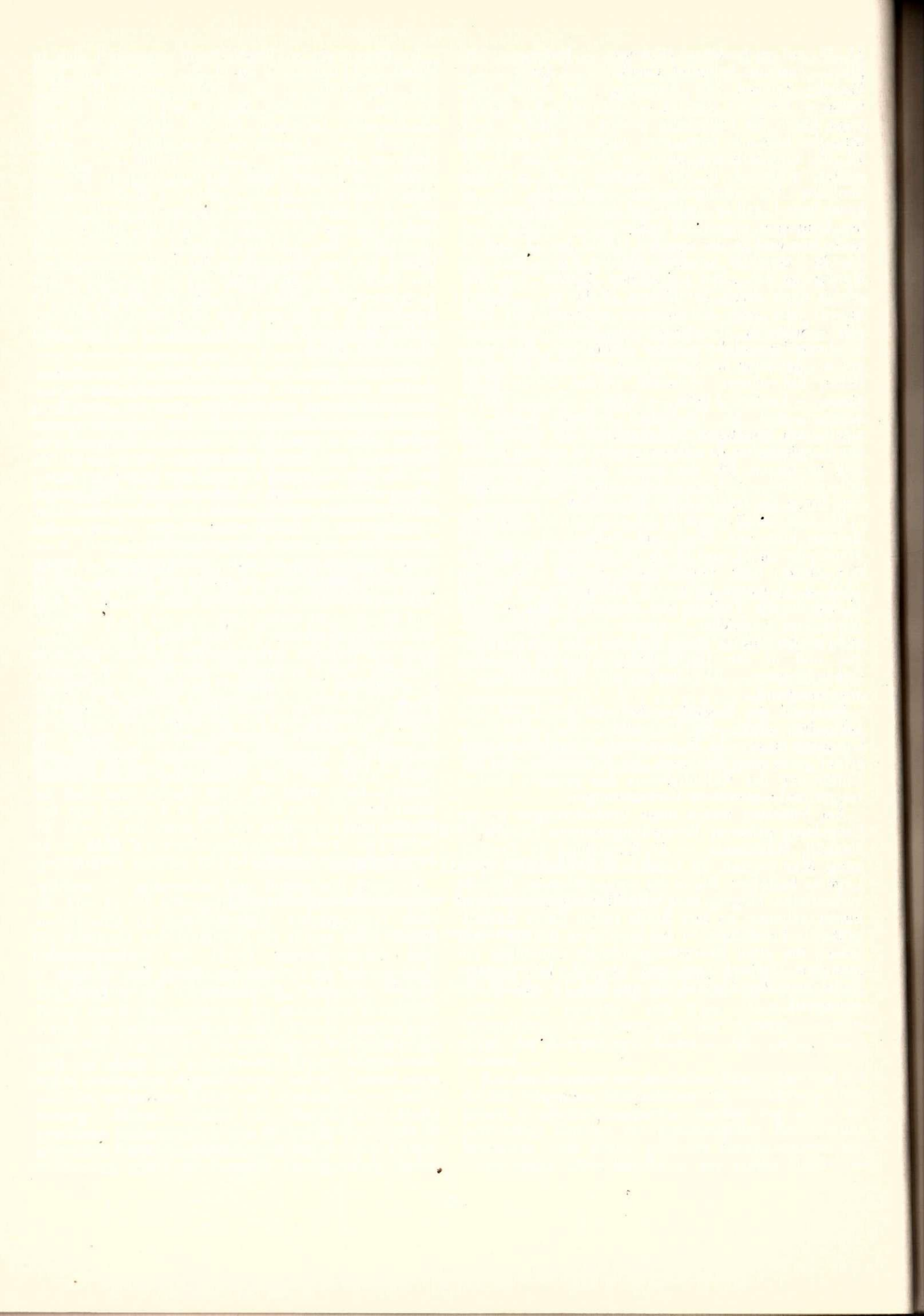
Am frühesten traten diese Veränderungen in der Umgebung größerer Verwaltungszentren (Ikšķile — Uexküll, Mārtiņsala — Alt-Kirchholm) in Erscheinung. Man begann, die Toten in WO- oder SW—NW-Lage zu bestatten. Die in der vorhergehenden Periode verbreiteten Hügelgräber und Brandgräber werden immer seltener; an ihre Stelle treten flache Skelettgräber in Friedhöfen. In den ländlichen Bezirken sind jedoch die alten Bestattungsbräuche zählebiger (in manchen Gräberfeldern des 11.—12. Jahrhunderts findet man Begräbnisse, die aus dem 13. und 14. Jh. stammen).

Im Gegensatz zu Westlettland verringert sich in Mittel- und Ostlettland im 13. Jh. zusehends die Zahl und das Sortiment der Grabbeigaben. Halsringe kommen als Beigaben bereits seit dem Ende des 12. Jh. außer Gebrauch; an ihre Stelle treten Halschmuck aus Glasperlen, Kaurimuscheln sowie Gehänge (Kreuzchen, Schellen, runde bzw. rhombische oder trapezförmige Bronzegehänge). Seit der ersten Hälfte des 13. Jh. findet man in den Gräbern keine Armبänder mehr; die Zahl der Fingerringe geht zurück, bis nur ein einziger übrigbleibt. Zum Zusammenheften der Kleidung dienen hufeisenförmige Fibeln, die eine Abwandlung der in der vorhergehenden Periode gebräuchlichen Fibeln darstellen, oder nach westlichem Vorbild gearbeitete Ringfibeln. An Arbeitsgerät findet man am häufigsten ein Messer; andere Werkzeuge und Waffen sind als Grabbeigaben nicht mehr üblich.

Gleichzeitig mit den einheimischen Verwaltungszentren wurden auch die orthodoxen Kirchen in Jersika und Koknese von den Kreuzrittern zerstört. Trotz des deutschen Terrors und der aufgezwungenen katholischen Taufe waren orthodoxe Kultgeräte — Kreuzchen und Enkolpionkreuze — noch im 14. Jh. in Gebrauch, während das einfache Volk jahrhundertlang an heidnischen Bräuchen festhielt (Kulthügel, heilige Eichen und Linden). Zu Zentren der Verbreitung des Katholizismus wurden die von den Kreuzrittern erbauten Kirchen und Klöster.

Die Beschäftigungsweise der einheimischen Landbevölkerung blieb im großen und ganzen unverändert. Ackerbau, Viehzucht, teilweise auch Fischfang, Jagd und Bienenzucht waren nach wie vor die wichtigsten Beschäftigungsarten. In den Hauptzügen blieben auch die früheren Arbeitsgeräte und der gewohnte Hausrat, von geringen Änderungen abgesehen, bestehen. Wie eine nähere Untersuchung des Gabelpfluges, eines der wesentlichsten Ackerbaugeräte, ergibt, hatte sich zur Zeit der deutschen Invasion in Ost- und Mittellettland bereits ein eigener, in Deutschland nicht anzutreffender Schareisentyp (Abb. 5:1) für den Gabelpflug herausgebildet. Deshalb kann nicht die Rede davon sein, daß die Schareisen für den Gabelpflug in Lettland von den Kreuzrittern eingeführt worden seien. Im 13.—14. Jh. treten zwar auch Hakenpflugschare auf (Abb. 5:2), doch finden sie in Lettland nur geringe Verbreitung.

Es wäre interessant und notwendig, die wichtigsten Arbeits- und Wirtschaftsgeräte des 13.—14. Jh. einer typologischen Untersuchung zu unterziehen. Jedoch zeigt bereits ein oberflächlicher Vergleich mit dem entsprechenden Gerät der vorhergehenden Periode, daß die Entwicklung dieser Gegenstände im 12.—14. Jh. keine grundlegenden Änderungen aufweist.

II. NODARBOŠANĀS VEIDI UN MATERIĀLĀ KULTŪRA

I. Leinasare

ZEMKOPIBAS DARBARĪKU ATTĪSTĪBA LATGALĒ KAPITĀLISMA POSMĀ

(19. gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā)

Zemkopības darbarīku attīstības izpētei Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā ir visai būtiska nozīme. Tā parāda kapitālisma attīstības gaitu zemnieku saimniecībās Latvijas austrumu daļā un līdz ar to ļauj labāk izprast kapitālisma nevienmērīgo attīstību visā Latvijā. Pašu zemnieku gatavotie zemkopības darbarīki atspoguļo arī noteiktas lokālas īpatnības, kas veidojušās gan konkrētos vietējos apstākļos, gan kultūras mijiedarbības rezultātā. Šī raksta mērķis ir izsekot zemkopības darbarīku attīstībai un to lokālajām īpatnībām Latvijas austrumu daļā.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. g. Krievijā un līdz ar to arī Latgalē vērojama kapitālisma straujāka attīstība visās ekonomikas nozarēs. Lauksaimniecībā tā iezīmējās gan ar lopkopības attīstību un daudzlauku saimniecību, ar lauksaimniecības produktu tehniskās pārstrādes paplašināšanos, gan ar algotā darbaspēka un lauksaimniecības mašīnu izmantošanu. Tomēr ne visās Krievijas gubernās kapitālisma attīstība lauksaimniecībā noritēja vienādi strauji. Tā, Baltijas gubernās Vidzemē un Kurzemē kapitālisma attīstība noritēja straujāk nekā Vitebskas gubernās sastāvdaļā Latgalē galvenokārt tāpēc, ka rūpniecības centri un jūras ostas atradās no Latgales tālu. Bez tam ne mazāk svarīgs iemesls bija lielo latifundiju īpašnieku nevēlēšanās pārkārtot savu saimniecību uz kapitālisma pamatiem, lai gan viņu rokās koncentrējās puse no visas zemes platības. Tajā pašā laikā Latgales iedzīvotāju galvenās daļas — zemniecības — rīcībā bija nedaudz vairāk kā viena trešā daļa no visas zemes platības (skat. 1. tab.).

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā zeme privātajā īpašumā (skat. 2. tab.) galvenokārt atradās muižnieku rokās, kuri šajā laikā tikai ļoti lēnām savās saimniecī-

bās ieviesa kapitālistiskās ražošanas metodes. Nelielu daļu no muižnieku zemes sastādīja aramzeme (10,6%), pļavas (4,7%) un ganības (11,8%), lielāko daļu aizņēma meži (42,9%) un atmatas (30%).²

2. tabula³

Privātajiem īpašniekiem piederošā zeme (procentos)		
Zemes īpašnieki	1877. g.	1905. g.
Muižnieki	87,8	63,8
Tirgotāji	5,3	21,0
Sīkpilsoņi	3,1	5,9
Zemnieki	2,3	5,2
Pārējie	1,5	4,1

Kapitālisma attīstību kavēja arī lielais sīko un vidējo saimniecību skaits Latgalē. Tā, 1905. g. 35,6% saimniecību bija sīkās zemnieku saimniecības (līdz 10 desetīnām), kas aizņēma 20,7% no visas zemnieku zemes, 46,8% — vidējās saimniecības (10—25 desetīnas), kas aizņēma 43,3% zemes, bet 17,6% — turīgās zemnieku saimniecības, kas aizņēma 36,1% no visas zemnieku zemes. Tajā pašā laikā Kurzemē turīgo zemnieku (67,7% visu saimniecību) rokās atradās 81,9% no visas zemnieku zemes, bet Vidzemē turīgo zemnieku saimniecības (94% visu saimniecību) aizņēma 97,7% zemnieku zemes.⁴ Arī bezzirga saimniecību skaits Latgalē bija lielāks nekā Kurzemē un Vidzemē. Kā liecina 3. tabulas dati, zemnieku diferenciacijas rezultātā Latgalē no gada gadā palielinājās

3. tabula⁵

Bezzirga saimniecību skaits Latgalē (procentos no visa zemnieku saimniecību skaita)

Gads	Daugavpils apriņķi	Ludzas apriņķi	Rēzeknes apriņķi
1888.	14,3	4,2	11,6
1893.	15,5	8,2	14,6
1900.	20,3	14,1	19,1
1906.	26,2	21,4	26,8
1912.	26,6	19,5	27,4

1. tabula¹

Zemes īpašumi Latgalē (procentos pret visu zemes platību)

Gads	Privāto īpašnieku zeme	Zemniekiem iedalītā zeme	Valsts un citu iestāžu zeme
1877.	55,8	39,8	4,4
1905.	53,8	40,2	6,0

bezzirga saimniecību skaits. Līdzīga parādība vērojama arī Kurzemē un Vidzemē, vienīgi šeit tā nesaņiedza tik plašus apmērus. Bezzirga saimniecību skaits 1893. g. Kurzemē sastādīja 4,2%, Vidzemē — 6,5%, bet 1906. g. Kurzemē — 12,1%, Vidzemē — 10,2% no visu saimniecību skaita.⁶ Rezultātā sīkajām saimniecībām trūka vilcējspēka, bet tas nelabvēlīgi ietekmēja arī zemkopības attīstību.

19. gs. 60.—70. gados kā Latgales muižās, tā zemnieku saimniecībās joprojām dominēja trīslauku sistēma. Graudaugu sējumos pirmā vieta bija ierādīta rudziem, tiem sekoja muižās — auzas, bet zemnieku sētās — mieži.

19. gadsimta beigās lauksaimniecības attīstībā vērojamas zināmas izmaiņas. Muižās lēnām sāka pāriet uz daudzlauku saimniecību. Zemnieku sētās šo pāreju kavēja visam ciemam uzspiestā trīslauku auguseka. Ziemāju un vasarāju tīrumi bija sadalīti šņorēs pēc sētu skaita ciemā, tāpēc visiem viena ciema zemniekiem vajadzēja vienlaicīgi tīrumu apsēt un novākt. Uz novāktajiem laukiem ganīja lopus. Šādos apstākļos mainīt auguseku nebija iespējams. Vienīgi turīgākie zemnieki uz piepirtās un no muižas nomātās zemes sāka abolīnu, timotiņu vai viķus. Zemnieku zeme, kā rāda 2. tabulas dati, 1877. g. sastādīja 2,3%, bet 1905. g. — 5,2% no visas privātipašumā esošās zemes. 1901. g. Vitebskas guberņā, kurā ietilpa arī trīs Latgales apriņķi, zemnieki no muižas rentēja 34 000 desetīnu zemes.⁷

Aboliņu muižas sēja zem ziemājiem, bet zemnieki — arī zem vasarāja. Bez tam šajā laikā paplašinājās arī kartupeļu un it īpaši linu sējumi. Laikā no 1892. līdz 1904. g. ar kartupeļiem apstādītas platības pieauga par 2000 desetīnām (1892. g. — 14 117 desetīnas, 1904. g. — 16 007 desetīnas), linu sējumi 1892. g. aizņēma 18 867 desetīnas, 1893. g. — 19 565 desetīnas. Šāda linu sējumu platība (19 057 desetīnas) visumā saglabājas līdz pat 1911. g.⁸ Visplašāk linus audzēja Ludzas apriņķī, tam sekoja Rēzeknes un Daugavpils apriņķi. Pēc 1910. g. datiem, Ludzas apriņķis linu sējumu platības ziņā ieņēma pirmo vietu visā Vitebskas guberņā.

Linus audzēja galvenokārt zemnieki, 2/3 no visas ar liniem aizņemtās platības piederēja zemniekiem. Lini deva galvenos saimniecības ienākumus, bet prasīja arī lielu darbu. Zemnieku sētas ar lielu skaitu darba spējīgu cilvēku to varēja nodrošināt. Ciema tīrumos liniem ierādīja 4,8—8,8% no visas ar lauksaimniecības kultūrām aizņemtās platības. Bez tam zemnieki liniem zemi nomāja arī no muižas. Muiža turpretī centās savus linu tīrumus izdot zemniekiem apstrādāšanai uz pusgrauda.

Zemkopības līmenis Latgalē 19. gs. otrajā pusē noteica arī zemkopības darbarīku attīstību. Tā kā aramzemes lielākā daļa joprojām tika apstrādāta pēc trīslauku sistēmas, tad galvenais zemes uzaršanai lietotais darbarīks bija spīlarkls. Pēc sava veida tas bija t. s. krievu arkls ar vienu kustīgu vērstuvi; arkla ilksis un balsts atradās vienā līmenī. Šāda veida arkls bija izplatīts arī pārējā Latvijā,⁹ Dienvidigaunijā¹⁰ un Lietuvas ziemeļu daļā.¹¹ Zināmas lokālas atšķirības vērojamas vienīgi ilksu garumā. Balsts, līdzīgi kā visā pārējā Latvijā, izņemot Kurzemi, Latgales vecākajiem arkliem ragveidīgi izliekts (balsta vietējie nosaukumi

Latgalē — rogi, rogalis, porачь). 20. gs. sākumā bez šiem izliektajiem balstiem gatavoja arī taisnus. Latgalē darināja visīsākās ilksis — 128—150 cm (pārējā Latvijā 150—200 cm). Lemesnīcas izliekums Latgales arkliem neliels un līdzīgs pārējā Latvijā parastajam arklu lemesnīcas izliekumam. Spīlarkli ar ļoti izliektu lemesnīcu, kādi izplatīti Igaunijas ziemeļaustrumu daļā ap Peipusa ezeru, Lietuvā ap Klaipēdu, sastopami arī Latgalē. Bet šādu arklu skaits ir tik niecīgs, ka to lietošanā nav iespējams konstatēt īpašu rajonu. Arī arkla iesiešanas leņķis — 40—45° — Latgalē tāds pats kā pārējā Latvijā. Tomēr apmēram 10% visu arklu vērojamas zināmas atkāpes vienā vai otrā virzienā (šaurākais leņķis — 30°, platākais — 50°). Visi izmērotie arkli iesieti vienai vajadzībai — sakņaugu vagošanai, kā arī izmantoti vienādā smilšmāla augsnē. Tā kā šis atšķirības vērojamas viena pagasta robežās, tad, liekas, te sava nozīme prasmei gatavot arklus. Veiksmīgākie arkla darinātāji pārāk mazā vai, otrādi, lielā leņķī iesietu arklu neuzskatīja par labāko.

Teritoriāli visai noteikti Latgalē izdalās spīlarkla spandu (krustveida dzelži, kas satur lemesnīcu noteiktā leņķī pret ilksīm) nosaukumi. Līdzās nosaukumam spondas Latgales ziemeļaustrumu daļā izplatīts termins matīgi, matjugi, kas analogs Pleskavas apkārtnē lietotajam nosaukumam матыги, матюги, turpretī dienvidaustrumu daļā — zemļekas, zemļenkas. Terminus matīgi un zemļenkas pārsvarā lieto krievu tautības iedzīvotāji Latgalē. Zemļenkas kā spandu apzīmējumu pazīst arī Zemgales austrumu daļā Augšzemē. D. Zeļņins to atzīmējis arī savos Novgorodas guberņā savāktajos materiālos.¹² Tā kā minēto nosaukumu zemļenkas nelieto Lietuvas austrumu daļas krievu zemnieki¹³ un kā lokāls apzīmējums spandām tas nav minēts arī baltkrievu dialektoloģijas atlantā¹⁴ un I. Gaidukeviča pētījumos,¹⁵ tad var izteikt domu, ka to lietojuši ienācēji no Novgorodas guberņas. Latgales dienvidrietumu daļā izplatīti Vidzemes dienvidaustrumu daļā lietotajiem visai līdzīgi nosaukumi — paņķes, peņķes, peņči, penčeņicas. Jāpiezīmē, ka arī paša arkla vietējais nosaukums starainis, starainītis analogs Vidzemes dienvidaustrumu daļā lietotajam nosaukumam. Pārējie spīlarkla detaļu nosaukumi veidojušies uz augšzemnieku dialektā pamata, uzsūcot sevī dažus slāvu vārdus. Tā, līdztekus ilksīm, apīžām sastopam обжа, līdzās lemesim un lemesnīcai — лемешь, лемешница, bet balstam — ручка.

Runājot par spīlarkla veidu kopumā, jāsaka, ka Latgalē darinātie arkli visai līdzīgi Vidzemes austrumu daļā lietotajiem arkliem un veido ar tiem vienu lokālu grupu Latvijā. Radniecība vērojama arī nosaukumos.

Līdz 20. gs. sākumam Latgales zemnieki spīlarklu izmantoja zemes uzaršanai, sēklas iejaukšanai un sakņaugu tīrumu apkopšanai. Uzplēšot plēsumu ar biezu velēnu, tās sagriešanai izmantoja vēl otru arklu, kas bija visai līdzīgs spīlarklam, bet tikai ar vienu nažveida lemesi — riezaku (1. att.).¹⁶

Riezaku pazina ne tikai visā Vitebskas guberņā, bet arī KPFSR ziemeļu daļā, Pleskavas un Smoļenskas guberņā.¹⁷ Bez latviešu zemniekiem to izmantoja arī igauņu un lietuviešu zemnieki.¹⁸ Riezaku lietošana beidzās 20. gs. sākumā, kad tīruma uzaršanai sāka izmantot fabrikās darinātos lielos arklus.¹⁹

bez at-
ējā
les
am
tu
nu
mi
ka
iu.
ds
su
ir-
isi
zu
gu
g-
o-
ot
ti,
o.
la
s-
n
r-
s
t-
s,
ā
s
1
s
ā
-
-
|
i

Augsnes sairdināšanai pēc aršanas izmantoja koka rāmja ecēšas ar 3 vai 4 šķērskokiem un koka zobiem (2. att.).²⁰ Virs sānkokiem ecēšām dažreiz bija piestiprinātas sliecītes, uz kurām ecēšas aizvilka uz tīrumu. Latgales dienvidu un dienvidaustrumu daļā līdz 20. gs. sākumam lietoja arī pītās ecēšas (3. att.). Latgales dienvidu daļa kopā ar Zemgali veido šo ecēšu izplatības ziemeļu robežu. Dienvidu virzienā pītās ecēšas sastopamas vēl Lietuvā, Baltkrievijā, Polijas ziemeļaustrumu daļā, Ziemeļukrainā. Mežā tikko iekopta tīruma apstrādāšanai, kur bija vēl celmi,²¹ tāpat uzdīgušo kartupeļu uzecēšanai pavasarī Latgalē izmantoja arī egļu zaru ecēšas, kas ir viens no vecākajiem ecēšu veidiem. Tās lietotas visā meža un meža stepju joslā.

20. gs. sākumā zemnieku saimniecībās līdzās spīlarklam un koka ecēšām parādās modernāki darbarīki zemes apstrādāšanai. To sekmēja zemnieku plašāka nodalīšanās viensētās. Daudzi vecākās paaudzes pārstāvji atceras, kad viņu ciemā kāds no saimniekiem pirmais nopircis arklus. Tā, K. Suhodincevs (dzim. 1889. g.) no Daugavpils rajona Dubnas c. p. Pēterēnu ciema stāsta: «Man bija 13 gadu, kad tēvs nopirka plušķiņu no kalēja, kas to savukārt bija atvedis no Daugavpils. Tas maksāja 3,50 rbļ. Toreiz plūgs bija mums vieniem pašiem.»²²

Kā redzams pēc 1910. g. darbarīku skaitīšanas datiem, Daugavpils apriņķī bija 13 196 dzelzs lemešu arklis ar koka dīsteli, Ludzas apriņķī — 9946, Rēzeknes — 9121.²³ Daugavpils apriņķī šajā laikā bija 14 468 sētas. Tātad gandrīz visās kaut cik turīgākās zemnieku sētās bija lielle arklis.

Lielle vienlemeša dzelzs arklis ar koka dīsteli bija zviedru un ērgļa tipa. Tos ražoja Svarchofa fabrika un Felzera fabrika Rīgā, Vitenkopfa uzņēmums Jelgavā, Adida uzņēmums (dib. 1893. g.) Rēzeknē.²⁴ Arklus, kā arī citus darbarīkus Latgales zemnieki pirka galvenokārt Daugavpilī, kur atradās četras zemkopības darbarīku noliktavas, kā arī Ludzā, Rēzeknē, Osvejā.²⁵ Vienlemeša koka arklus gatavošanā specializējās arī vietējie lauku kalēji.

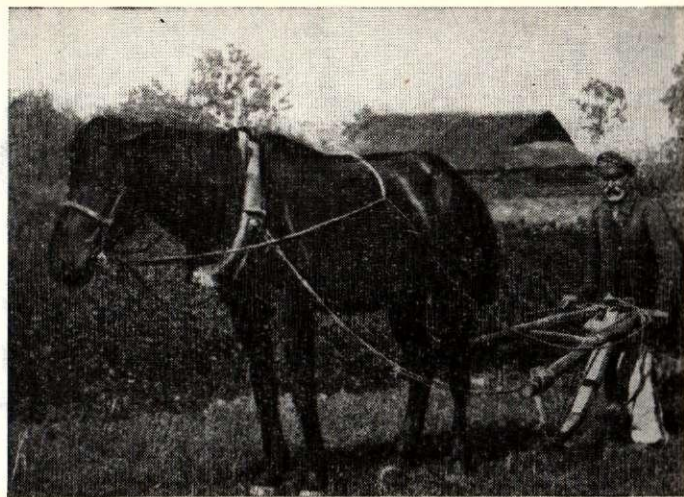
4. tabula

Dzelzs arklus un ecēšu skaits Latgalē 19. un 20. gs. mijā

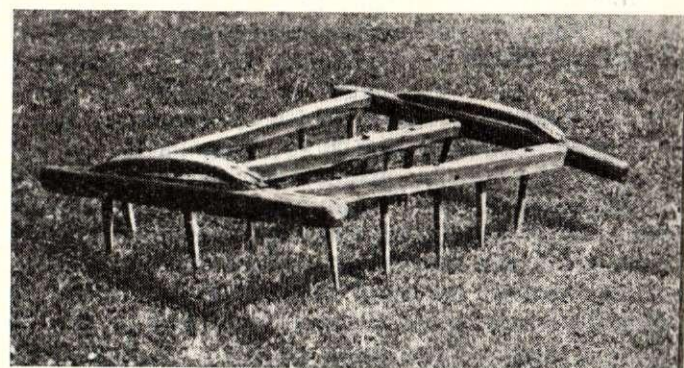
Apriņķi	Dzelzs arklis	Dzelzs ecēšas
Daugavpils	3 176	1 639
Ludzas	5 852	759
Rēzeknes	2 560	357 ²⁶

Līdzās lielajiem arklīm ieviesās koka rāmju ecēšas ar dzelzs tapām. 20. gs. sākumā tās bija gandrīz ikvienā zemnieku saimniecībā, jo ecēšas gatavoja pats zemnieks, bet dzelzs tapas izkala kalējs. Rezultātā ecēšas neizmaksāja dārgi. Bez tam ecēšu rāmis un četri šķērskoki padarīja tās pietiekami smagas arī smagai augsnei, tā ka šīs ecēšas atbilda visām zemkopības prasībām.

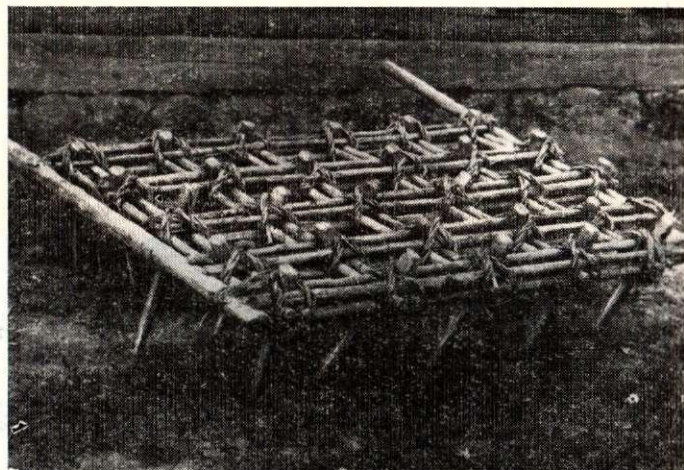
Graudus un zālāju sēklas sēja ar rokām, ņemot graudus no sētuves, kuru Latgalē gatavoja no salmiem un klūgām. Sētuve gandrīz vienmēr bija noteikta lieluma — 6 garčas jeb vienu sieku (pūrā 4 sieki jeb 24 garčas) liela. Ienācēji no Vidzemes

1. att. Lūduma arklis. CVVM, 9196. negatīvs.

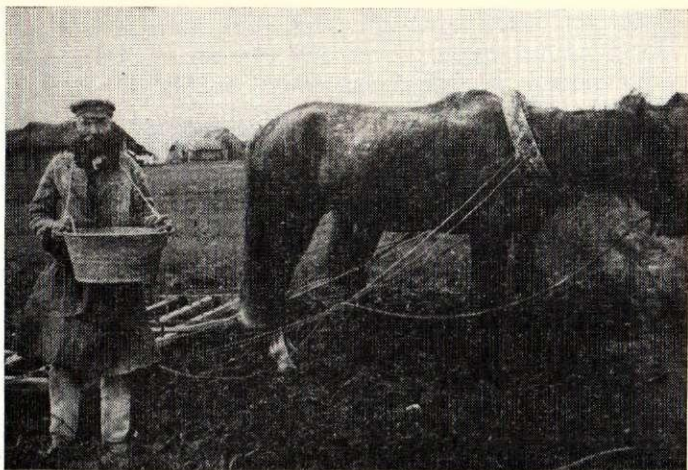

2. att. Koka rāmja ecēšas ar koka zobiem. Baltijas ekspedīcijas materiāli.

3. att. Pītās ecēšas. CVVM, 5843. negatīvs.

19. gs. beigās vietumis saglabāja arī jaunajā dzīves vietā — Latgalē — vidzemnieku tradīcijas. Tā, tie Kacēnu pagasta zemnieki, kas bija ienākuši no Galgauskas, sētuves gatavoja no priežu saknēm, kārklu klūgām un lieca no krijas. Viņu gadatirgos pārdotās sētuves izplatījās arī citos Ziemeļlatgales pagastos.²⁷

4. att. Sēja. CVVM, 7047. negatīvs.

Antons Ostrovskis (dzim. 1875. g.) Aulejas pagasta Zaunerānu sētā gatavoja sētuves no klūgām (4. att.).²⁸ Tādas gatavoja arī Baltinavas pagastā ienācēji no Odzianas, bet Tilžas pagastā — ienācēji no Meirāniem.²⁹ Ļoti reti Latgalē sēja no priekšauta. Tā, visu labību no priekšauta sēja 20. gs. sākumā vienīgi Viļakas apriņķa Viksnas pagastā no Opočkas ienākušie zemnieki, bet linus — retumis dažī ziemeļvidzemnieki. Pēc 1910. g. datiem, tikai vienam Daugavpils apriņķa zemniekam bija Ekerta firmas sējmašīna.³⁰

Pēc tirumu apsēšanas ziemāju sēklas parasti ieeceja, bet vasarāju sēja zem spļarkla, lauku pēc tam noecēja un pierullēja. Sīkās timotiņa vai āboliņa sēklas ieeceja ļoti viegli vai arī tikai pierullēja. Kā gludo, tā rievoto zemes rullī izmantoja arī, lai sasmalcinātu zemes garozu, kas izveidojās pēc spēcīga lietusa un tam sekojošā sausuma. No abiem minētajiem zemes rullīem Latgalē pārsvarā lietoja gludo. Vienīgi tur, kur augsne mālaināka, sastopams arī rievotais rullis vai arī gluds blūķis, ar iedzītām nelielām koka tapām.

Vasaras vidū sākās jauns darba cēliens — labības novākšana. Latgalē ilgāk nekā pārējā Latvijas austrumu daļā šim nolūkam izmantoja sirpi. Tikai pašās 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā vidzemnieku ietekmē

5. att. Kulšana ar spriguļiem. CVVM, 4330. negatīvs.

arī te pamazām sāka pļaut labību ar vienroci. Ar sirpi pļāva arī sēklai audzēto āboliņu. Slikti augušu vasarāju un griķus vai nu pļāva ar siena pļaujamo izkapti, vai arī plūca ar rokām. Latgalē, tāpat kā Augšzemes austrumu daļā, izkaptis kātu gatavoja ar vienu rociņu.³¹

Labības novākšana bija visai darbietilpīgs process, tāpēc dažiem turīgākajiem Latgales saimniekiem jau 1910. g. bija labības pļaujmašīnas: Daugavpils apriņķī 13 zemniekiem, Ludzas — 18, bet Rēzeknes — 4 zemniekiem.

Rudenī sākās labības kulšana. Mitrajos rudenos labību nebija iespējams pietiekami izžāvēt uz lauka, tāpēc žāvēšanu turpināja rijā. Vienā rijā izžāvēja apmēram 7 kapas rudzu (kapā 60 kūļu), tātad ap 420 kūļu.³²

Kad labība bija izžuvusi, to kūļa, pie kam vasarājus un ziemājus nekūla vienādi. Rudzus ievilkā piedarbā, vispirms kūļus sita pret sienu, kāpnēm, solu vai blūķi, lai tādējādi nosistu graudus sēklai. Tikai pēc tam pārāva kūļiem saites un klāja tos ieliņās jeb rindiņās, t. i., divās rindās ar vārpām kopā. Latgalē dzīvojošie vecticībnieki ieliņās salika neatraisītus kūļus un saites atraisīja tikai pēc virsējās kārtas nokulšanas, apgriežot rindu.

Atkarībā no darba spējīgo cilvēku skaita rudzus ar spriguļiem kūla 2, 4 vai 6 kūļēji (5. att.). Par labāko uzskatīja kulšanu četratā, kad kūļēji nostājās ieliņā divi pret divi un kuļot virzījās vienā virzienā. Kad vārpās vairs nebija graudu, veselos garos rudzu salmus noņēma, sasēja kūļos — jumtiem, bet smalkumus sagrūda vienkopus, vēlreiz pārkūla, ar grābekļiem nokasīja rupjumus, ar slotu saslaucīja un grūda kaudzē vētišanai.

Vasarāju turpretī klāja ap 1 metru biezā klājienā un kūla, izminot ar zirgiem vai kuļamo blūķi.

Galvenais rudzu kulšanai lietotais darbarīks bija spriguļis. Latgalē, spriguļa vāļiti piesienot kātam, auklu nevis apmeta ap vāļites tievgali, kā to darīja pārējā Latvijā, bet izvēra cauri vāļites galā izurbtam caurumam. Līdzīgi vāļiti piesēja kātam arī Augšzemē, Igaunijas dienvidu un dienvidaustrumu daļā, Lietuvas austrumu daļā, tagadējās KPFSR rietumu apgabalos un Baltkrievijā.

Spriguļa auklas garumā Latvijā izšķiramas visai noteiktas lokālas joslas. Latgalē uzskatīja, ka spriguļis iesiets pareizi, ja vāle un aukla bija vienādā garumā, lai gan vērojami arī izņēmumi. Tā, Šķilbēnu pagastā vāle bija 44 cm, bet aukla 53 cm gara, turpretī Latgales dienvidu daļā aukla parasti bija īsāka par vāli (vāle — 46 cm, aukla 26 cm).³³ Arī baltkrievu zemnieku spriguļiem aukla bija nedaudz īsāka par vāli.

Pēc vecākā veida vasarājus kūla, izminot ar vienu vai diviem zirgiem, kurus sasēja aiz pavadām blakus. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā šim nolūkam turīgākie zemnieki sāka plaši izmantot kuļamos blūķus ar tapām un rievām (6., 7. att.). Rievās, ja blūķis bija pietiekami resns, iecirta pašā blūķī. Rievojumu panāca, arī blūķim piesitot īpašas koka līstes. No abu šo veidu blūķiem plašāk lietoja rievoto blūķi. Pārējā Latvijā kuļamo blūķi zemnieki sāka lietot, sākot ar 19. gs. 30. gadiem.

20. gs. sākumā turīgākie Latgales zemnieki pa vienam vai vairākiem kopā iegādājās kuļmašīnas. Zem-

Kuļmašīnu skaits Latgalē

Kuļmašīnas veids	Daugavpils apr.	Ludzas apr.	Rēzeknes apr.
Rokas	712	53	123
Zirga	1221	165	235
Tvaika	4	—	—
K o p ā	1937	218	358 ³⁴

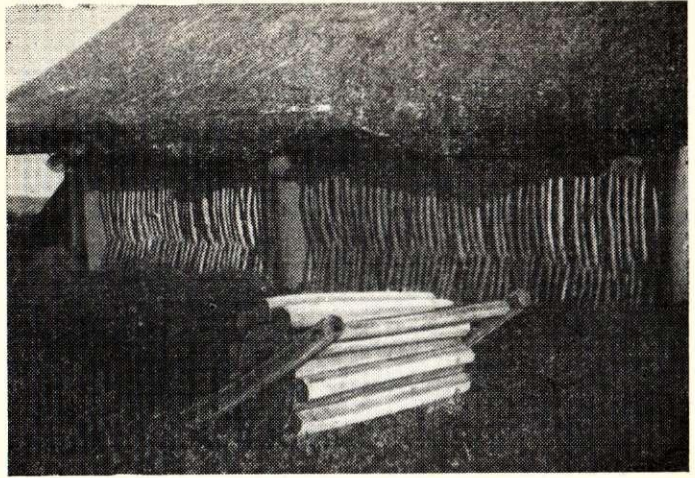
nieku saimniecībās Latgalē 1910. g. bija 2513 kuļmašīnas.

Tā kā juntus Latgalē joprojām sedza ar salmiem, tad saimnieki, kas rudzus jau kūla ar mašīnām, gar-kūļu salmus ieguva, vai nu izkuļot zināmu kūļu skaitu ar spriguļiem vai vāli (60—70 cm garu), vai arī izsi-tot kūļus uz sola, kurā bija sadzītas tapas. Kuļot ar vāli, labības kūli nolika zemē vai uz sola. Latgales austrumu daļā šim nolūkam gatavoja vai nu īpašas redeles, uz kurām uzlika kūli un ar vāli izsita (Balti-navas pagastā), vai arī solam piesēja nelielas kāpnī-tes. Daugavpils apriņķa austrumu daļā gatavoja uz kājām atbalstāmas redeles. Kūlējs pret redeļu priek-šējo daļu izsita kūļus. Līdzīgi rikojās arī baltkrievu zemnieki.³⁵ Tādējādi līdzās fabriku ražotajiem darba-rikiem līdz 20. gs. vidum saglabājās visai primitīvi darbarīki, kam gan bija tikai sekundāra nozīme.

Pēc labības kuļšanas ar spriguļiem, ruļļiem vai mīdīšanas ar zirgiem sākās tās vētīšana. Līdz 19. gs. otrajai pusei visā Latgalē bija izplatīts viens vētīša-nas veids — labību attīrīja no pelavām, izsviežot ar «laišķiņu» («šuplīti»),³⁶ kā to līdz pat 19. gs. beigām un vēl 20. gs. sākumā darīja baltkrievu zemnieki.³⁷

19. gs. otrajā pusē labības vētīšanā notiek zināmas izmaiņas, kuru veidošanos sekmēja no Vidzemes ienā-kušie zemnieki. Tagad labības vētīšanai turīgie un vidējie zemnieki sāka izmantot arī sietu. Tas pēc savas formas bija apaļš vai ovāls (Ludzas apriņķī stūrains) ar 2×2 cm lielām acīm. Ludzas apriņķa zemnieki atšķirībā no pārējās Latvijas sietu gatavoja arī viscaur pītu no platiem lūkiem (3 cm), tāpat kā to mēdza darīt Pleskavas apkārtnes zemnieki. Pārējā Latgalē sietu malu veidoja plata krijas sloksne (15—18 cm), bet pinumu — šauras 1—1,5 cm sloksnītes. Apaļos sie-tus Ziemeļlatgalē zemnieki mēdza pīrt arī gadatirgos no setukiem. Caur sietu parasti nosijāja garākās pela-vas; pēc tam graudus izvētīja ar laišķu, putekļus no sabirušās graudu kaudzes norausā ar slotu vai maisu. Parādoties pirmajām kuļmašīnām, kas vēl nenošķīra salmus, pelavas un graudus, sāka lietot arī lielos sie-tus ar 5×6 cm lielām acīm; tos kāra gan piedarbā pie sijas, gan gatavoja atbalstāmus uz kājām (tā saucā-mās redeles).³⁸

Tā kā vidzemnieki bija ienākuši Latgalē galveno-kārt no Vidzemes centrālās daļas, kur bija saglabā-jušās senas vētīšanas iemaņas, tad tās reizēm parādās arī jaunajā apmešanās vietā. Tā, kuļot rudzus ar spri-guļiem, graudus vispirms mētāja ar laišķu un pēc tam vētīja sietā, bet vasarājus, kurus galvenokārt mīdīja ar zirgiem (kā rezultātā izveidojās daudz īso salmu), iz-vētīja vispirms sietā un pēc tam mētāja ar liešķerīti.³⁹

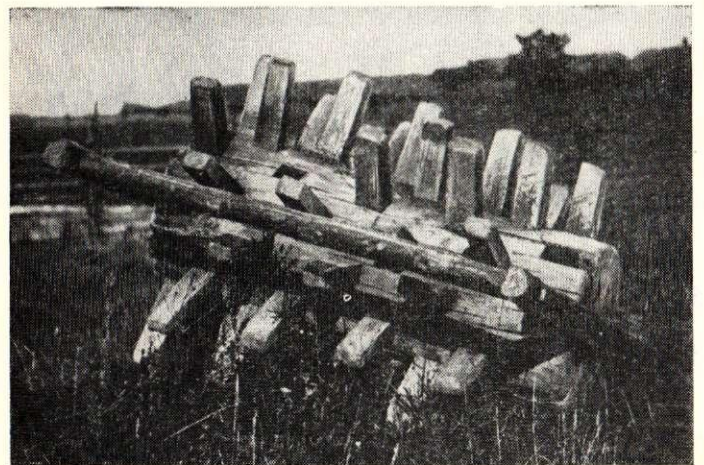

6. att. Rievotais kuļamais bluķis. CVVM, 4234. negatīvs.

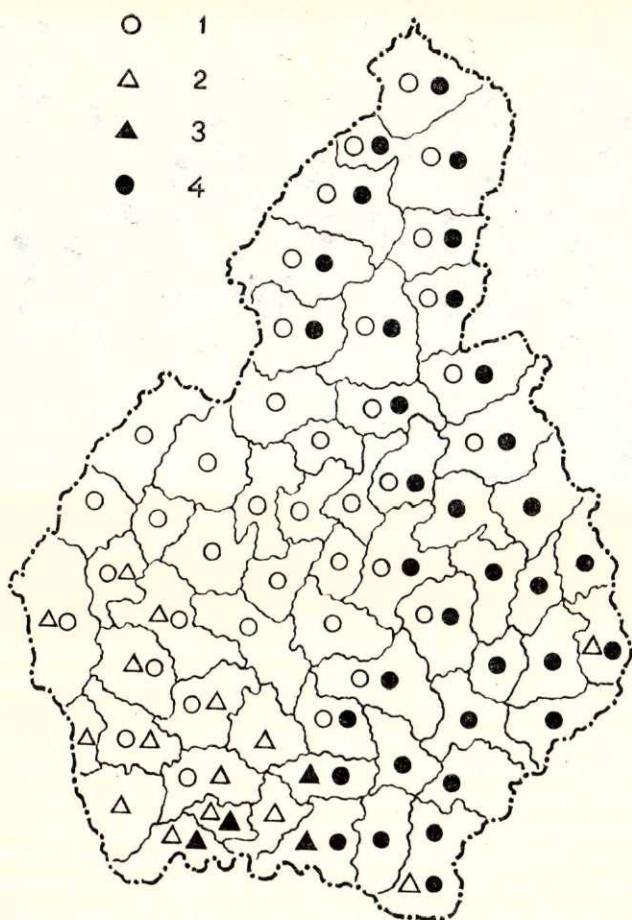
Trūcīgie zemnieki savu labību joprojām vētīja tikai ar laišķiņu, bet pirms vešanas uz dzirnavām pārvētīja, berot no vāceles vējā uz segas.

Labības vētīšanai 20. gs. sākumā sāka izmantot mašīnas, kuras galvenokārt gatavoja amatnieki pēc fabrikā ražotu mašīnu parauga. To skaits ir visai prāvs un starp Latgales zemnieku saimniecībās lieto-tajām mašīnām tās ierindojās trešajā vietā pēc koka ecešām ar dzelzs zariem un dzelzs arkliem ar koka dī-steli. Daugavpils apriņķī 1910. g. bija 2279 vētījamās mašīnas, Ludzas — 2275, bet Rēzeknes apriņķī 1433.⁴⁰

Bez labības kuļšanas rudenos ne mazāk svarīgs darbs bija līnu apstrādāšana. Pēc līnu plūkšanas un līnu galviņu nociršanas veida Latgalē izdalās divas joslas — austrumu un rietumu (8. att.). Latgales austrumu daļā, tāpat kā pārējā Vitebskas guberņā noplūktos līnus saseja kūļos, iestiprināja kozlā un ar suku nosukāja (9., 10. att.).⁴¹ Turpretī Latgales rie-tumu daļā līnus tāpat kā pārējā Latvijā sēja saujās un nosukāja uz sukām, kas bija piestiprinātas pie zemē iedzīta mieta (11. att.); bez tam līnu sukāšanai gata-voja arī īpašas stakles uz trim kājām (12. att.). Daž-reiz sukas piestiprināja slīpi novietota balķīša galā

7. att. Tapu bluķis. CVVM, 4977. negatīvs.

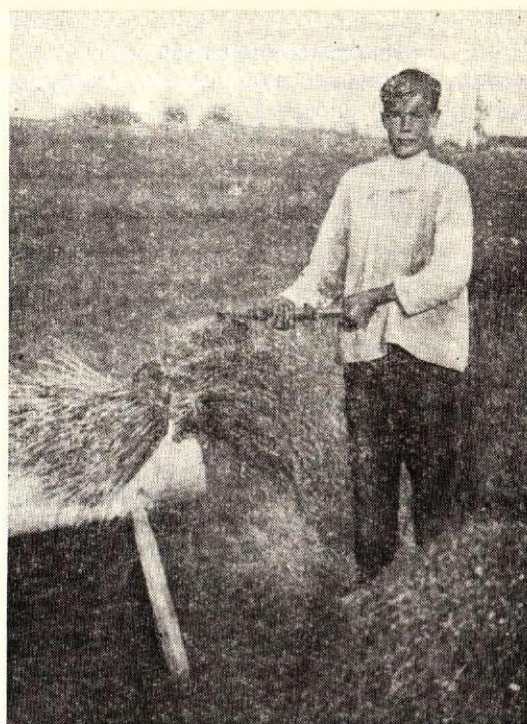
8. att. Līnu pogaļu nosukāšanai lietoto darbarīku izplatība Latgalē 19. gs. beigās.

1 — trijkāju staklei piestiprinātas līnu sukās; 2 — mietam piestiprinātas līnu sukās; 3 — slīpi novietotā balķīti iestiprinātas līnu sukās; 4 — kozls.

(13. att.). Pēdējais līnu apstrādāšanas veids, kad līnu sauju sukātājs tur rokās, sastopams arī tajos Austrumlatgales pagastos, kur lielāks ienācēju skaits no Vidzemes (Tilžas, Baltinavas pagastā u. c.).⁴² Kā vienā, tā otrā gadījumā pirms sukāšanas līnu saužam ar izkapti vispirms nogrieza pogaļas. Nosukātās lī-

9. att. Līnu sukāšana kozlā. CVVM, 7393. negatīvs.

10. att. Līnu suka, sukājot kozlā. CVVM, 4228. negatīvs.

sēklas pēc tam žāvēja uz lauka zārdos (островина), kaltēja rijā uz ārdiem un kūla ar spriguliem, izmina ar zirgiem vai kuļamo blūķi, izvētīja ar laišku, bet vietumis arī sietā. Turpretī līnu stiebrus mērcēja mārkos. Mārkiem parasti izraudzījās zemākas vietas, kur bija zilais māls, tos raka arī upju krastā, reizēm aizdambēja nelielu gabalu no upes vai ezera. Jaunos mārkos ūdens mīkstināšanai un rūgšanas procesa veicināšanai bēra kūtsmēslus, pavasarī ielika alkšņu, kadiķu vai egļu zarus. Dzīvojot ciemos, izmērcētos līnus klāja uz rugaines, tad, ja līni ilgāk palika izklāti, nebija jābaidās, ka tiem izaugs cauri zāle vai lietainā laikā tie varētu sapūt. Viensētās sausā laikā līnus klāja uz āboliņa.⁴³ Iestājoties slapjam un aukstam rudenim, izklātos (bet līdz galam neizgulējušos) līnus cēla augšā un lika rindā ap horizontāli novietotu kārti (Latgales ziemeļu daļā), kas abos galos balstījās uz divām staklītēm, bet Latgales dienvidu daļā babkā (statiņā) vai arī blāķī, t. i., kūļus lika divās rindās ar resgaļiem uz vidū.⁴⁴ Pirmais veids izplatīts arī Vidzemē, otrais — Zemgales austrumu daļā.

Tā kā Latgalē līnus audzēja pārdošanai, tad nav novērots, ka līnus nemērcētu, jo par nemērcētiem līniem maksāja mazāk. Cenas starpība starp mērcētiem un nemērcētiem līniem bija 3—5 rbļ.

Pēc mērcēšanas vajadzēja no šķiedras attīrīt spalšus — līnus mīstīja jeb, kā Latgalē teica, paisīja un pēc tam kulstīja. Līdz 19. gs. 70.—80. gadiem zemnieki līnus paisīja rokas paisīklās. Paisīšana bija galvenokārt vīriešu darbs. 19. gs. beigās, paplašinoties līnu sējumiem un pieaugot līnu ražām, sāka izmantot arī amatnieku darinātās tilta un ruļļu mašīnas. Iecienītākā bija trīs ruļļu mašīna (viens rullis augšā, divi — apakšā, vai arī visi trīs ruļļi cits virs cita).

Varakļānu pagastā ruļļu mašīnas 20. gs. sākumā darināja Staņislavs Sondors,⁴⁵ Rikavas c. p. Teiču ciemā brāļi Polaki.⁴⁶

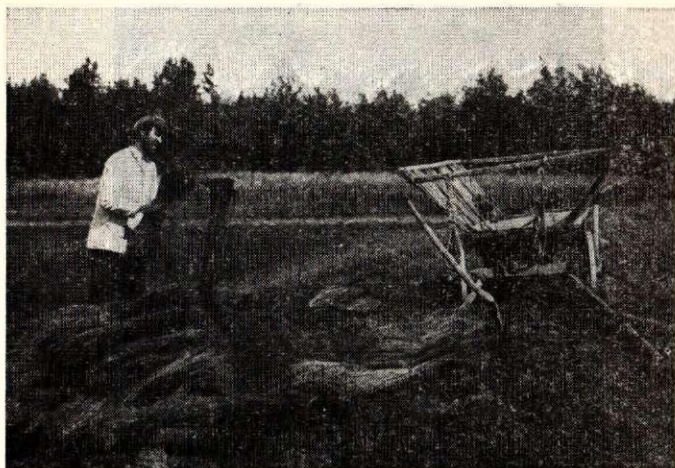
19. gs. beigās un 20. gs. sākumā paisīklas kā linu apstrādāšanas darbarīks pamazām zaudēja savu nozīmi un to turpināja izmantot galvenokārt kaņepāju paisīšanai.

Pēc izpauššanas lino palika vēl daudz spaļu, kurus izsita, izkulstīja. Linu sauju uzlika uz stēķiša un ar brauktuvi, kas Latgalē sastopama vienīgi divpusīga, izkulstīja — (14. att.). Šādas brauktuves izplatītas arī citās Krievijas guberņās, kur nodarbojās visai plaši ar linkopību,⁴⁷ tās pazina arī pārejā Latvijā. Ja bija jāizkulsta tikai nedaudz linu, savas saimniecības vajadzībām, Latgalē 19. gs. beigās to darīja pēc viena no vecākajiem linu kulstīšanas paņēmieniem — uz ceļgala uzliktu linu sauju izkulstīja ar brauktuvi. Līdz 19. gs. vidum tas pārejās Krievijas guberņās bija visai izplatīts linu kulstīšanas veids.⁴⁸ Tā kulstīja arī vēl 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Igaunijas ziemeļu un ziemeļrietumu daļā, kur linus audzēja tikai pašu saimniecības vajadzībām.

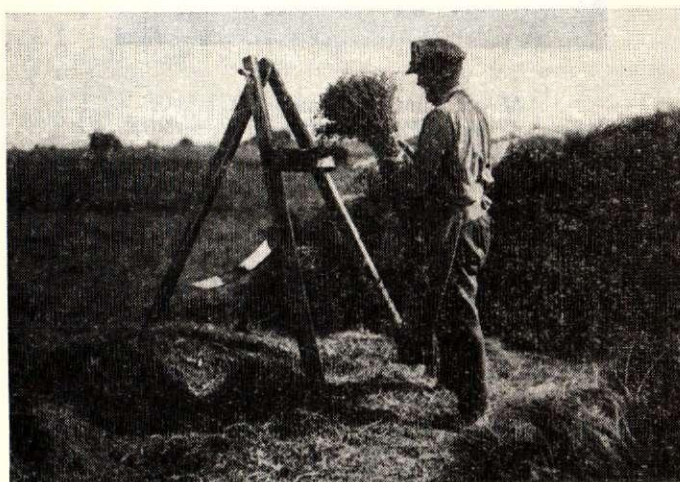
Analizējot pārejas procesu uz jauniem zemkopības darbarīkiem un zemkopības sistēmām Latgalē, jāatzīmē, ka te tas notika nedaudz vēlāk kā Kurzemē un Vidzemē. Ar šo pārejas procesu saistītie jautājumi Kurzemē un Vidzemē savu kulmināciju sasniedza 19. gs. 40. un 50. gados,⁴⁹ kamēr Latgalē par tiem sāka domāt tikai 19. gs. 60. gados. Arī Latgales zemniekus (tāpat kā savā laikā Vidzemes un Kurzemes zemniekus) muižnieki apvainoja konservatīvismā, ka tie negribot strādāt ar modernākiem darbarīkiem. Tā kā šis jautājums bija aktuāls arī pārejās Krievijas guberņās, tad Brīvās ekonomiskās biedrības izdevumā 1868. g. parādījās raksts, kas deva padomus, kā pieradināt zemnieku strādāt ar lielo arklu.⁵⁰ Daļa autoru, saskatīdami gan zināmus trūkumus zemes apstrādāšanas darbarīkos un zemkopības sistēmā, tomēr uzskatīja, ka «trislauku sistēma pēc visas taisnības ir jebkura sākuma ceturtais stūrakmens, uz kura balstās Krievu valsts. Tā ne tikai ir saaugusi ar mūsu politisko un ekonomisko dzīvi, bet ir it kā ieaugusi arī pašas tautas psiholoģijā.»⁵¹

Taču neviens no argumentiem neiztur kritiku. Lauksaimniecības ekonomijas un statistikas nodaļa 1895. g. izsūtīja uz guberņām jautājumus, kādā mērā zemniekus apmierina pašreizējie darbarīki,⁵² un 1898. g. jau saņēma atbildes. Savās atbildēs zemnieki parāda, ka viņi ļoti labi apzinās visus spīļarkla trūkumus. Pretstatā lielajiem arkliem tas nevienādi nogriež velēnu un neapveļ to, atstāj neuzartas zemes joslas. Runājot par Svarchofa ērgļa tipa arkliem, Rēzeknes apriņķa Silajāņu pagasta zemnieki rakstīja, ka tie darbu veic labi un mazāk nogurdina zirgu nekā spīļarkls. Bez tam tie ir ražīgāki: ar spīļarklu desmit darba stundās viens zirgs un viens strādnieks var apstrādāt 1/3—1/2 desetīnas; ar vienzirga arklu — 1/2 desetīnas.⁵³ Darba ražīgums bija visai atkarīgs no vilcējspēka un līdz ar to varēja pārsniegt vai, otrādi, nesasniegt šo apjomu.

Seno darbarīku un zemkopības sistēmu ilgākas saglabāšanās cēloņi Latgalē meklējami kapitālisma attīstības tempos. Viens no kavēkļiem straujākai pārejai uz daudzlauku augu seku un uzlabotiem zemko-

11. att. Pie mieta piestiprinātas linu sukas. CVVM, 8195. negatīvs.

12. att. Trijkāja staklei piestiprinātas linu sukas. CVVM, 5333. negatīvs.

13. att. Slipi novietotā balķīti iestiprinātas linu sukas. CVVM, 5376. negatīvs.

Kuļmašīnu un vētījamo mašīnu skaits Latgalē

14. att. Linu kuļstīšana. CVVM,
6717. negatīvs.

pības darbarīkiem bija Latgalē pastāvošā ciema kopiena un ar to saistītā šņoru sistēma. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas paredzētie noteikumi, ka zemniekiem zeme jāsaņem visa vienā vietā, bija visai grūti realizējami, to izpildīšana izmaksāja dārgi, tāpēc tie tika īstenoti visai retos gadījumos. Trīsdesmit gadu laikā, t. i., no 1862. līdz 1892. g., Ludzas apriņķī viensētās nodalījās tikai 14 zemnieki. 1892. g. 30. martā šos visai smagos noteikumus atcēla. Zemnieki sāka atdalīties viensētās uz savstarpējās vienošanās pamata, pieaicinot pagasta valdes pārstāvi.⁵⁴ 20. gs. sākumā šādu vienošanās gadījumu skaits ir prāvs.⁵⁵ Līdztekus tam ritēja otrs process, proti, vispirms zemniekiem ierādīja zemi vienkopus, bet ēkas šai iedalītajā vietā jaunais saimnieks uzcēla daudz vēlāk. Tā, Rēzeknes apriņķa Barkavas pagasta Trīzelnieku ciemā zemnieki šādi nodalījās sāka 1890. g., bet mājas pilnīgi uzcēla tikai 1902. g. Diemžēl jāatzīst, ka šis process statistiskajā literatūrā nav atspoguļots. Salīdzinot nodalīšanas viensētās ar jaunu darbarīku un zemes apstrādes sistēmas ieviešanas procesu, redzam, ka abi šie procesi rit līdztekus.

19. gs. beigās un 20. gs. sākums iezīmē pāreju uz jauniem zemkopības darbarīkiem. Visā Vitebskas guberņā un līdz ar to arī Latgalē vienlīdz strauji pieaug ērgļa tipa arklū, dzelzs zaru ecēšu, dzelzs arklū un dzelzs ecēšu skaits.

Turpretī pēc kuļmašīnu un vētījamo mašīnu skaita Latgales zemnieku saimniecības Vitebskas guberņā (11 apriņķos) izvirzās pirmajā vietā.

Samērā maz vēl Vitebskas guberņā lietoti labības un zāles plāvēji, kā arī zirgu grābekļi. Taču arī šajā ziņā Latgalei pieder viena no pirmajām vietām

Mašīnas	Mašīnu skaits guberņā	No tām Latgalē
Visa veida kuļmašīnas	4265	2513
Vētījamās mašīnas	8236	5987

guberņā. Piemēram, no 49 guberņā izmantotajiem labības plāvējiem Latgalē lietoti 38, no 18 zāles plāvējiem — 8 (Daugavpils apriņķī), no 9 zirga grābekļiem — 6 (Daugavpils apriņķī).⁵⁶ Ap 1910 g. Latgale pēc jauno zemkopības darbarīku ieviešanas apjoma tuvojās kaimiņu guberņai Vidzemei.

20. gs. pirmajā ceturksnī labi iekoptā Latgales zemnieku saimniecībā (Rēzeknes apriņķa Barkavas pagasta Trīzelnieku ciema Jāņa Solzemnieka māja) ar 14 desetīnām aramzemes un 5 desetīnām pļavu, 2 zirgiem un 6 govīm lauki apstrādāti pēc sešlauku augu sekas. Saimniecībā ir Felzera kuļmašīna (200 rbļ. vērtībā), «Feniksa» vētījamā mašīna (40 rbļ.), divas linu mīstāmās mašīnas (tris ruļļu un tilta), kuras tiek iznomātas apkārtējiem saimniekiem. Bez tam ir atsperu ecēšas, Švarchofa divzirgu arkls (7 rbļ.), vienzirga arkls (5 rbļ.), spīlarkls (3 rbļ.), divas koka ecēšas ar dzelzs zariem (4,50 rbļ.) un 2 zemes ruļļi (2 rbļ.), separatori. Šāda saimniecība, pārdodot linus, labību, lopus un piena produktus, gadā ieņem 297 rbļ. tīras peļņas.⁵⁷

Salīdzinot datus par šo saimniecību ar 1872. g. Krievu ģeogrāfijas biedrības savāktajām ziņām, redzams, ka zemnieku saimniecības ekonomikā notikušas būtiskas izmaiņas. Pēc 1872. g. datiem, saimniecība ar šādu zemes daudzumu un lopu skaitu ne vienmēr tiek uzskatīta par turīgu, bet pārsvarā ierindojas to saimniecību skaitā, kas visumā «savelk kopā galus».⁵⁸ 20. gs. pirmajā ceturksnī pēc atdalīšanās viensētā tāda saimniecība saimnieko ar manāmu peļņu.

Tāpat posms pēc dzimtbūšanas atcelšanas Latgales zemkopības attīstībā nozīmēja pavērsienu kapitālisma virzienā. Bet, tā kā vēl 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā saglabājās ciemi un līdz ar to šņorēs sadalītie tīrumi, saglabājās arī zemnieku pašu gatavotie darbarīki. Pēc savas formas tie ir līdzīgi Zemgales un Vidzemes austrumu daļā lietotajiem darbarīkiem. Nelielas atšķirības vērojamas vienīgi darbarīku detaļu nosaukumos. Tā, Latgales ziemeļu daļā līdzās nosaukumam spandas sastopam arī nosaukumu macugi (Pleskavas apkārtnē — матюги), bet Latgales dienvidu daļā — zemļekas (krievu — земляки). Tāpat te arī divus rijas ārdus, uz kuriem sera labību, apzīmēja ne tikai ar vārdu lāva, bet arī grundi (liet. granda). Starp Latgalē dzīvojošiem krievu, baltkrievu un latviešu zemnieku lietotajiem darbarīkiem nebija būtisku atšķirību. Vienīgi linu pogaļu nosaukšanai krievu tautības zemnieki lietoja kozlu (tāpat kā pārējā Vitebskas guberņā), bet latvieši — linu suku vai kozlu. Tas liecina, ka zemkopības darbarīki te veidojušies visai vienādos saimnieciski ekonomiskos apstākļos. Kultūras mijiedarbība savu atspulgu saglabāja darbarīku terminoloģijā.

- ¹ Статистический временник Российской империи, сер. III, вып. 10. СПб. 1886, 2.—3 lpp.; Статистика землевладения 1905 г., вып. XXVII. Витебская губерния. СПб. 1906. 10.—13., 16., 20., 22. lpp.
- ² Очерки экономической истории Латвии (1900—1917). Рига 1968, 184. lpp.
- ³ Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России, вып. V. СПб. 1882, 112.—113. lpp. Статистика землевладения 1905 г. 10.—13., 16., 20., 22. lpp.
- ⁴ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917). 46.—47. lpp.
- ⁵ Военно-конская перепись 1888 года. СПб. 1891, 2. lpp.; Военно-конская перепись 1893—1894 года. СПб. 1896, 8. lpp.; Военно-конская перепись 1899—1901 гг. СПб. 1902, 8. lpp.; Военно-конская перепись 1906 года. СПб. 1908, 2. lpp.; Военно-конская перепись 1912 года. Петроград 1914, 4.—5. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ А. М. Анфимов. Земельная аренда в России в начале XX века. М. 1961, 195. lpp.
- ⁸ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 465, лл. 4—9.
- ⁹ I. Leinasare. Zemkopiba un zemkopības darba rīki Latvijā kļaušu saimniecības sairuma laikā. Rīgā 1962., 46.—55. lpp.
- ¹⁰ L. Feoktistova. Die volkstümliche Bezeichnung der Pfluggeräte in Estland. — Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum, II. Helsinki 1968, 131. lpp.
- ¹¹ P. Dundulienė. Zemdirbystė Lietuvoje. Vilnius 1963, 96. lpp.
- ¹² Д. К. Зеленин. Из быта и поэзии крестьян Новгородской губернии. СПб. 1905, 2. lpp.
- ¹³ В. Немченко. Материалы для словаря русских старожилческих говоров Прибалтики. Рига 1963, 109. lpp.
- ¹⁴ Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мінск 1961, 256. karte.
- ¹⁵ И. М. Гайдукевич. Аб мясцовых назвах лемяша наліцы. — Беларуская мова. Мінск 1965, 164.—166. lpp.
- ¹⁶ E 22, 1218.
- ¹⁷ О. А. Ганцкая, Н. М. Лебедева, Л. Н. Чижилова. Материальная культура русского сельского населения западных областей (во второй половине XIX и в начале XX в.). — Материалы и исследования по этнографии русского населения Европейской части СССР (Труды Института этнографии АН СССР. Новая серия, т. LVII). М. 1960, 11. lpp.; Русские. Историко-этнографический атлас. М. 1967, 57. lpp., 6. karte.
- ¹⁸ P. Dundulienė. Zemdirbystė Lietuvoje. 111. lpp.
- ¹⁹ E 22, 1222.
- ²⁰ E 29, 1085.
- ²¹ E 27, 7061; 7063.
- ²² E 22, 1218; līdzīgs no Rēzeknes raj. Rikavas s. Kurpnieku sētas, E 29, 1072 u. c. E 27, 7073 (Balvu raj. Slobodas c.) porādīts, ka arklī maksājuši 5 rbļ.
- ²³ Сельскохозяйственные машины и орудия в Европейской и Азиатской России в 1910 году. СПб. 1913, 6. lpp.
- ²⁴ Краткие справочные сведения о заводах, мастерских и складах земледельческих машин и орудий. Составлен по сведениям за 1903 и 1904 гг. СПб. 1905, 39. lpp.
- ²⁵ Turpat, 39., 40. lpp.
- ²⁶ Сельскохозяйственные машины и орудия... 6. lpp.
- ²⁷ E 27, 3554; 7057.
- ²⁸ E 31, 2774.
- ²⁹ E 27, 7063.
- ³⁰ Сельскохозяйственные машины и орудия... 6. lpp.
- ³¹ I. Leinasare. Zemkopiba un zemkopības darba rīki. 91.—96., 107.—108. lpp.; L. Dumpre. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. — Etnogrāfija, II. Rīgā 1964., 173.—175., 181. u. c. lpp.
- ³² E 20, IV.
- ³³ E 31, 2800.
- ³⁴ Сельскохозяйственные машины и орудия... 6. lpp.
- ³⁵ Л. А. Молчанова. Материальная культура белорусов. Минск 1968, 142. lpp.
- ³⁶ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, дела 1341—1391.
- ³⁷ Л. А. Молчанова. Материальная культура белорусов. 43. lpp.
- ³⁸ E 27, 7105; 7106.
- ³⁹ E 27, 3557; 7105; 29, 1105.
- ⁴⁰ Сельскохозяйственные машины и орудия... 6. lpp.
- ⁴¹ E 27, 3574.
- ⁴² E 27, 7116, 7059.
- ⁴³ E 29, 1120.
- ⁴⁴ E 29, 1182.
- ⁴⁵ Turpat.
- ⁴⁶ E 29, 1108, 1119.
- ⁴⁷ Государственный музей этнографии народов СССР. F 2727-159; 1343-25.
- ⁴⁸ Исследования о состоянии льняной промышленности в России. СПб. 1847, 22. lpp.
- ⁴⁹ I. Leinasare. Zemkopiba un zemkopības darba rīki. 17., 67. u. c. lpp.
- ⁵⁰ Э. Рего. Как приучить русского работника пахать плугом. — Труды Вольного экономического общества, т. IV, вып. III, 1868.
- ⁵¹ Сельскохозяйственный и экономический быт старообрядцев (по данным анкеты 1909 года). М. 1910, 28. lpp.
- ⁵² ЦГИА СССР, ф. 395, оп. 1, д. 366.
- ⁵³ Сельскохозяйственные статистические сведения по материалам, полученным от хозяев, вып. XI. СПб. 1903, 243. lpp.
- ⁵⁴ А. Кофод. Крестьянские хутора на надельной земле, т. 1—2. СПб. 1905, 378.—415. lpp.
- ⁵⁵ LCVVA, 1679. f., 198. arģ., 1101. l.
- ⁵⁶ Сельскохозяйственные машины и орудия... 36.—37. lpp.
- ⁵⁷ П. В. Халютин. Крестьянское хозяйство в России. Петроград 1915, 192.—196. lpp.
- ⁵⁸ VUB RN, A 61, Nr. 10978—10985.

И. Лейнасаге

РАЗВИТИЕ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ ОРУДИЙ В ЛАТГАЛЕ В ПЕРИОД КАПИТАЛИЗМА (вторая половина XIX — начало XX в.)

Резюме

Изучение развития земледельческих орудий, изменявшихся в Латгале во второй половине XIX — начале XX в., имеет важное значение. Оно дает возможность проследить ход развития капитализма в крестьянских хозяйствах восточной части Латвии. Кроме того, земледельческие орудия, сделанные руками самих земледельцев, отражают определенные местные особенности, складывавшиеся как под влиянием конкретных местных условий, так и в ре-

зультате взаимного влияния различных соприкасающихся культур.

В 60—70-х годах XIX в. в Латгале как в имениях, так и в крестьянских хозяйствах по-прежнему преобладала трехпольная система обработки земли. Среди посевов зерновых первое место занимали посевы ржи, за которой следовали в имениях овес, а в крестьянских хозяйствах — ячмень.

В 80—90-х годах в развитии сельского хозяйства

наблюдаются известные изменения. По мере того как развивается животноводство, в имениях происходит медленный переход к многополью, включающему посевы кормовых трав. В крестьянских хозяйствах такому переходу препятствовала вынужденная необходимость соблюдать трехполье. Только наиболее зажиточные хозяева-крестьяне сеяли клевер, тимфеевку или вику на прикупленных или арендованных у владельца имения землях. В это время расширяются также площади, занятые картофелем и льном, главным образом последним. По данным 1910 г., по площадям посевов льна Лудзенский уезд занимал первое место во всей Витебской губернии, за ним шли Резекненский и Даугавпилсский уезды.

Льноводством занимались главным образом крестьяне. Лен давал хорошие доходы, но его возделывание и обработка требовали больших затрат труда, что было более доступно крестьянским хозяйствам, имевшим много рабочих рук, чем имениям. Площади, занятые льном, в крестьянских хозяйствах составляли в ту пору 4,8—8,8% всех обрабатываемых земель. Кроме того, крестьяне арендовали под посевы льна помещичьи земли. Помещики же предпочитали сдавать свои посевы льна для обработки крестьянам исполу.

Уровень земледелия в Латгале во второй половине XIX в. обуславливался также уровнем развития земледельческих орудий. Главными орудиями обработки земли по-прежнему оставались соха, плетеные бороны и суковатки. Сеяли из лукошек, сплетенных из соломы и лозы. Для уборки зерновых в восточной части Латвии, дольше чем в других ее округах, пользовались серпами. Только к концу XIX — началу XX в. крестьяне Латгале под влиянием своих сосе-

дей — земледельцев Видземе начали применять для уборки хлебов также полукоосу. Плохо уродившиеся яровые и гречиху скашивали обыкновенной косой или теребили руками. В Латгале, так же как и в восточной части Аугшземе, косовище делали с одной дугообразной ручкой.

Осенью начинался обмолот убранных хлебов. Рожь обмолачивали цепями, а яровые, разостлав на току, топтали лошадьми или прокатывали молотильной колодой. Веяли зерно, подкидывая его совком. Во второй половине XIX в. по примеру видземцев для провеивания зерна начали применять сита разных размеров.

Упомянутые орудия труда применяли как жившие в Латгале латыши, так и крестьяне русской национальности. Известные различия имелись только в названиях отдельных деталей орудий труда. Так, подтяжки у сохи латыши называли «spondas», «raņķes», «reņķes», «reņči», «reņķēnīcas», крестьяне выходцы с Псковщины именовали их «матыги», «матыги», тогда как земледельцы, переселившиеся в Латгале из окрестностей Новгорода, называли их «землянки». Различия наблюдались также в орудиях и приемах труда, применявшихся при обработке льна: латыши оббивали льняные головки, взяв в руку горсть льна и ударяя ею по драчке, неподвижно закрепленной на стоячем, вбитом в землю колу или скамье. Русские же льноводы, наоборот, неподвижно закрепляли снопы льна на козлах и обрывали головки-коробочки, ударяя по снопам драчкой, которую держали в руке.

На рубеже XIX и XX вв. в крестьянских хозяйствах Латгале все шире стали распространяться земледельческие орудия фабричного производства.

I. Leinasare

ENTWICKLUNG DER ACKERBAUGERÄTE IN LATGALE ZUR ZEIT DES KAPITALISMUS

(Zweite Hälfte des 19. und Anfang des 20. Jh.)

Zusammenfassung

Die Untersuchung der Entwicklung der in der zweiten Hälfte des 19. und Anfang des 20. Jh. benutzten Ackerbaugeräte hat eine große Bedeutung, da sie die Entwicklung des Kapitalismus in den Bauernwirtschaften im östlichen Teil Lettlands illustriert und es gleichzeitig ermöglicht, die ungleichmäßige Entwicklung des Kapitalismus im ganzen Lettland besser zu verfolgen und zu verstehen. Außerdem widerspiegeln die selbstgefertigten Ackerbaugeräte gewisse örtliche Eigenheiten, die sich unter dem Einfluß konkreter lokaler Umstände sowie durch die gegenseitige Beeinflussung verschiedener miteinander in Berührung gekommener Kulturen herausgebildet haben.

In den 60er und 70er Jahren des 19. Jh. herrschte in Latgale sowohl auf den Gütern als auch in den Bauernwirtschaften nach wie vor das Dreifeldersystem. Von den verschiedenen Getreidearten stand Roggen an erster Stelle. Es folgten: auf den Gütern — Hafer, in den Bauernwirtschaften — Gerste.

In den 80er und 90er Jahren waren in der Entwicklung der Landwirtschaft bedeutende Veränderungen zu beobachten. Entsprechend der Entwicklung der Viehzucht war auf den Gütern ein langsamer Übergang zur Vielfelderwirtschaft einschließlich Futterkultur zu vermerken. In den Bauernwirtschaften störte diesen Übergang die Notwendigkeit, das Dreifeldersystem zu bewahren. Nur wohlhabendere Bauernwirtschaften säten Klee, Timotheegrass oder Wicke auf käuflich erstandenem oder vom Gut gepachtetem Boden. Außerdem wuchs zu dieser Zeit die Anzahl der Kartoffel- und hauptsächlich der Flachsfelder. Flachs wurde am meisten im Kreis Ludza, in geringerem Maße in den Kreisen Rēzekne und Daugavpils angebaut. Nach den Angaben des Jahres 1910 befand sich der Kreis Ludza der Flachssaatfläche nach an der ersten Stelle im ganzen Witebsker Gouvernement.

Der Anbau von Flachs war hauptsächlich in den Bauernwirtschaften verbreitet. Diese Kultur gab den

Bauern ein gutes Einkommen. Da sie aber viel Arbeit erforderte, war der Flachsanzbau für die Bauernwirtschaften geeigneter als für die Landgüter, wo es an Arbeitshänden mangelte. Die mit Flachs besäte Bodenfläche nahm in den Bauernwirtschaften 4,8—8% des ganzen bearbeiteten Bodens ein. Die Bauern pachteten für den Flachsanzbau auch Gutsländereien. Die Gutsbesitzer selbst zogen es vor, ihre Flachssaaten den Bauern zur Bearbeitung zu übergeben.

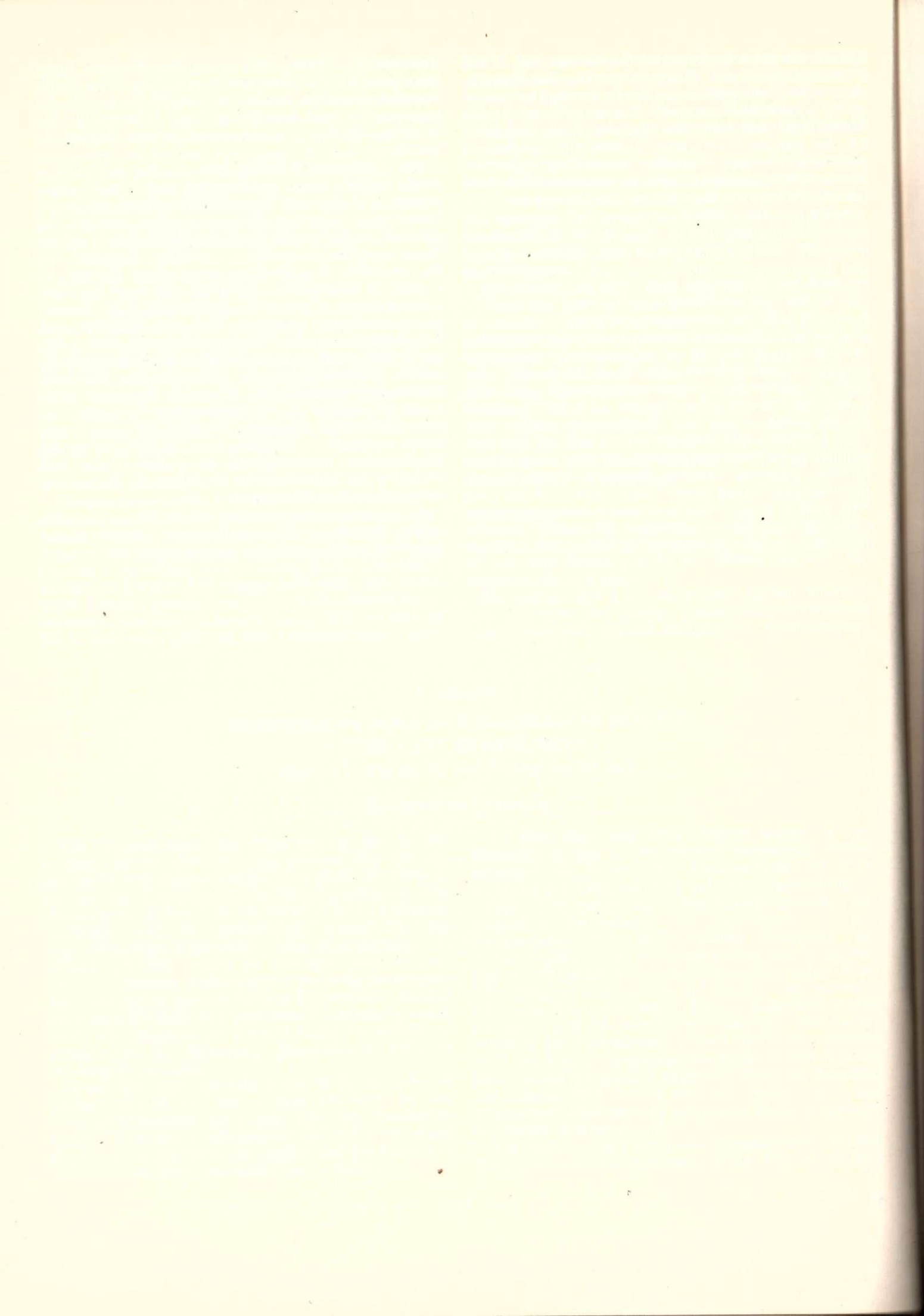
Das Niveau des Ackerbaus wurde in Latgale in der zweiten Hälfte des 19. Jh. auch durch die Entwicklungsstufe der Ackerbaugeräte bedingt. Die wichtigsten Ackerbaugeräte blieben nach wie vor Gabelpflug, Flecht- und Strauchegge. Zum Säen dienten aus Stroh und Weide geflochtene Bastkörbe. Bei der Getreideernte wurde im östlichen Teil Lettlands mehr als in anderen Gebieten die Sichel benutzt. Erst Ende des 19. und Anfang des 20. Jh. begannen die Bauern in Latgale, unter dem Einfluß ihrer Nachbarn, der Bauern aus Vidzeme, zur Getreideernte auch die Halbsense anzuwenden. Das schlecht geratene Sommergetreide und der Buchweizen wurden mit einer einfachen Sense gemäht oder einfach mit den Händen gerauft. In Latgale ebenso wie im östlichen Teil von Zemgale — in Augšzeme hatte die Sense einen bogenförmigen Griff.

Im Herbst begann das Dreschen des eingebrachten Getreides. Roggen drosch man mit einem Dreschflegel, das Sommergetreide jedoch stampften auf dem

Dreschboden Pferde, oder es wurde mit einem Holzklotz gewalzt. Das Korn wurde mit Hilfe einer Handschaufel geworfen. In der zweiten Hälfte des 19. Jh. begann man nach dem Beispiel von Vidzeme für das Worfeln des Kornes Siebe verschiedener Größen zu benutzen.

Die erwähnten Arbeitsgeräte wurden sowohl von den in Latgale lebenden Letten als auch Russen angewendet. Ein gewisser Unterschied bestand nur in der Benennung einzelner Teile der Arbeitsgeräte. So nannten die Letten den Griff des Gabelpfluges «spondas», «paņķes», «peņķes», «peņči», «peņčņicas», die aus Pskow gebürtigen russischen Bauern — «матыги», «матюги», während die aus der Umgebung von Nowgorod eingewanderten Bauern sie «землянки» nannten. Bei den Geräten und Arbeitsmethoden der Flachsbearbeitung waren folgende Unterschiede zu beobachten: die Letten pflückten die Flachsköpfchen ab, indem sie eine Handvoll Flachs gegen eine Hechel schlugen, die unbeweglich an einem in den Boden gerammten Pfahl oder an einer Bank befestigt war. Die russischen Flachsanzbauer machten es umgekehrt — sie befestigten die Flachsgarben unbeweglich an einem Bock und pflückten die Samenkapseln ab, indem sie die Garben mit einer Hechel schlugen.

An der Grenze des 19. und des 20. Jh. verbreiteten sich in den Bauernwirtschaften von Latgale immer mehr industriell gefertigte Ackerbaugeräte.

L. Dumpe

LOPKOPIĀ UN LOPKOPIBAS TEHNIKA LATGALE

19. GS. OTRAJĀ PUSĒ UN 20. GS. SĀKUMĀ

Lopkopības etnogrāfiskā izpēte Latvijā sāka tikai 20. gs. 60. gados, kad lopkopības vēstures jautājumi tika iekļauti Latgales materiālās kultūras un sadzīves pētīšanas kopīgajā tematikā. Pēdējos gados tā pastiprinājās sakarā ar materiālu vākšanu Baltijas un Eiropas vēsturiski etnogrāfiskajiem atlantiem.

Raksts savā ziņā ir rezumējums Latvijas lopkopības etnogrāfiskās izpētes pirmajam posmam, kad pētījumi aptvēra tikai Latgali. Raksta nolūks, pirmkārt, ir pamatvilcienos atainot lopkopības kā ražošanas nozares attīstības virzienu un nozīmi Latgales zemnieku saimniecībās kapitālisma periodā, jo no lopkopības attīstības bija atkarīga tradicionālo lopkopības paņēmieni saglabāšanās. Turklāt Latvijas agrārvēsturiskajā literatūrā šobrīd vēl nav dots pārskats par lopkopības attīstību Latgalē. Otrkārt, rakstā mēģināts galvenos vilcienos parādīt, kā lopkopības attīstība kapitālisma periodā izmainīja lopkopības seno tehniku jeb t. s. tradicionālos lopkopības paņēmienus. Šai sakarā rakstā būs aplūkotas gan lopu mītnes, gan lopu ganišanas paņēmieni.

Rakstam par Latgales lopkopību izmantoti triju veidu avoti: 1) nepublicēti dokumenti, kas glabājas Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas PSR arhīvos, 2) dažādi oficiāli statistiskie izdevumi, periodika, kalendāri un laikabiedru apraksti, 3) etnogrāfisko ekspedīciju materiāli.

Starp arhīvu materiāliem pirmajā vietā minami Latgales privāto muižu 19. gs. 40. gadu 272 obligātie inventāri.¹ Uz inventāru datu pamata aprakstīta Latgales zemnieku lopkopība 19. gs. vidū. Inventāru uzdevums bija noregulēt zemnieku pienākumus atbilstoši viņu ienākumiem, tāpēc tajos ietvertas samērā vispusīgas ziņas par Latgales zemnieku tālaika ekonomiku (zemes platību, zemes iedalījumu, lopbarības bāzi, lopu skaitu u. tml.). Taču inventāru dati nav vienmēr vienādi ticami, jo sakarā ar muižnieku centieniem nepieļaut savu ienākumu samazināšanu, zemnieku saimniecību apjoms un ienākumi, sastādot inventārus, uzrādīti lielāki, nekā tie bija faktiski.² Tāpēc daudzos gadījumos datus varējām izmantot vienīgi tālaika lopkopības vispārīgam raksturojumam, pamatojoties tikai uz vidējiem rādītājiem. Līdzās šādām samērā nedrošām ekonomiska rakstura ziņām inventāros saglabājušies bagātīgi materiāli par lopu barošanu, ganišanu, kūtīm utt., kuru ticamību apšaubīt nav pamata.

Plašas ziņas par lopkopību Latgalē 19. gs. otrajā pusē saglabājušās Krievu ģeogrāfijas biedrības materiālos — 19 Latgales pagastu lauksaimniecības un zemnieku dzīves veida aprakstos, kurus 1872. g. savākuši vietējie skolotāji, ierēdņi un mācītāji.³ Apraksti sastādīti pēc anketu ziņām un satur arī daudz etnogrāfiska rakstura materiāla, tai skaitā ziņas par lopu kopšanu, lopu mītnēm un ganišanu. Sevišķi vērtīga ir aprakstu otrā daļa — trejādu — turīgu, vidēju un trūcīgu — saimniecību raksturojums, kas spilgti atspoguļo lopkopības līmeņa un paņēmieni saistību ar saimniecības apjomu. Taču apraksti nav iesūtīti no visiem Latgales pagastiem, turklāt tie ne vienmēr ir vienādi pilnīgi.

Ļoti bagātīgu statistisku un faktu materiālu par lopkopību 19. gs. otrajā pusē satur dažādas apriņķu priekšnieku un gubernatoru ikgadējās atskaites un ziņojumi, kas sastādīti uz pagastu valžu iesūtīto protokolu pamata.⁴ Diemžēl paviršās ziņu vākšanas dēļ dažādos ziņojumos uzdotie dati bieži nesakrīt, tālab arī šie avoti pārsvarā izmantojami vienīgi lopkopības attīstības vispārīgo līniju skaidrošanai.

Lopkopības līmeni, lopu kopšanas paņēmienus, lopu mītnes un ganišanu 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā vispusīgi un tieši atspoguļo vietējo veterinārārstu ikgadējie sanitāri veterinārie pārskati.⁵ Buržuāziskās Latvijas Lauksaimniecības ministrijas Veterinārās pārvaldes fondā saglabājušies veterinārārstu pārskati par 20. un 30. gadiem, kas tāpat satur daudz šāda rakstura ziņu.⁶

Starp tiesu iestāžu dokumentiem pētījumam nozīmīgākas ziņas iegūtas no ganu un saimnieku prāvām par algas ieturēšanu, bieži arī no muižu un zemnieku vai tikai no zemnieku prāvām par ganību robežu pārkāpšanu vai svešu lauku noganišanu. Prāvās vispusīgi atspoguļota ganišanas norise, ganu algas, līgšanas noteikumi u. c.⁷ Kūts plānojuma un celšanas noskaidrošanā 19. gs. beigās vērtīgi izrādījās prāvu dokumenti par ugunsdrošības noteikumu pārkāpšanu un ugunsgrēkiem; šai sakarā dokumentos bieži sniegts ne vien detalizēts ēku apraksts, bet arī sētas plāns. Līdzīga rakstura materiāli iegūstami arī 20. gs. 20. un 30. gadu būvkoķu piešķiršanas dokumentācijā, kas saglabājušies pagastu valžu lietās.⁸

Otrajā avotu grupā, pie kuras pieder dažādi statistiski izdevumi (kopš 1856. g.), periodika un

laikabiedru publicētie sacerējumi, svarīga nozīme piešķirama statistikas ziņu krājumiem. It īpaši plaša rakstura ziņas ir Vitebskas guberņas gadagrāmatās «Памятная книжка Витебской губернии» (iznāca no 1861. līdz 1914. g.) un statistiskajā izdevumā «Обзор Витебской губернии» (iznāca no 1894. līdz 1914. g.). Sīki un daudzpusīgi materiāli par lopu skaitu, plāvām un ganībām, siena ražu, lopkopības ienesīgumu utt. rodami arī buržuāziskās Latvijas Valsts statistiskās pārvaldes ikgadējos izdevumos par Latvijas lauksaimniecību.

Minētie nepublicētie un publicētie avoti izmantoti galvenokārt raksta pirmajā daļā, kur aplūkota lopkopības attīstība Latgalē. Lopu mītņu un lopu ganīšanas izpētē tie bija noderīgi tikai attiecībā uz 19. gs. Kūtiis un ganīšana 20. gs. aprakstīti, pamatojoties galvenokārt uz trešās grupas avotiem — etnogrāfiskajiem lauka materiāliem. Šie materiāli savākti laikā no 1963. līdz 1968. g. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta ekspedīcijās Latgalē pēc iepriekš izstrādātas programmas. Ekspedīciju materiālos ietilpst teicēju stāstījumi, fotouzņēmumi un lopu mītņu uzmērojumi.⁹ Tie atspoguļo lopkopības nozīmes evolūciju zemnieku ekonomikā, tautas pieredzi un paņēmienus lopu kopšanā, to pārveidošanās gaitu un uz zootehnikas atzinumu pamatotu racionālās lopkopības paņēmieni piemērošanu vietējiem apstākļiem un paradumiem, kā arī ar lopkopību saistīto garīgo kultūru — paražas, ticējumus u. c. Neliels skaits līdzīga rakstura materiālu Latgalē savākti jau 20. gs. 20. un 30. gados bij. Pieminekļu valdes ekspedīcijās un glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas arhīvā.¹⁰ Būdami vecāki, tie pilnīgāk atspoguļo parādības, kuras 60. gados jau bija grūti noskaidrot. Taču Pieminekļu valde ziņu vākšanai par lopkopību nebija izstrādājusi programmu. Tāpēc tās materiāli nesniedz sistemātisku lopkopības atainojumu. Nereti tie ir gadījuma rakstura. To vidū vērtīgākie ir 19. gs. beigās celto lopu mītņu plāni, zīmējumi un fotouzņēmumi.

Uz etnogrāfiskā lauka materiāla pamata rakstā klasificēti arī lopu mītņu un ganīšanas veidi un sastādītas lopu mītņu tipu izplatības kartes. Tā kā kartogrammas sastādītas pēc 20. gs. 20.—30. gadu pagastu sistēmas, tad arī attēlu anotācijās ievērota šī pati sistēma.

LOPKOPIBA KĀ RAŽOŠANAS NOZĀRE LATGALES ZEMNIEKU SAIMNIECĪBĀS

Lopbarības bāze. Lopkopības saimniecisko nozīmi zināmā laika posmā raksturo lopbarības bāze, t. i., lopkopības vajadzībām izmantojamās zemes (plāvu un ganību) īpatsvars kopīgajā zemes izmantošanas bilancē un tās izmantošanas intensitāte. Būdamā galvenais sekmīgas lopkopības priekšnoteikums, tā atspoguļo šīs ražošanas nozares līmeni, attīstības iespējas un tendenci.

Samērā sīkas ziņas par zemes izmantošanu Latgalē 19. gs. vidū sniedz privāto muižu inventāri. Tajos plāvu teritorija zemnieku lietošanā piešķirtā pilnā saimniecībā (уволока, уволочный участок, тягловый двор) uzrādīta vidēji 25—35% apmērā no visas saimniecībā izmantojamās zemes un atsevišķos gadījumos

pat vairāk, t. i., 20—25 desetīnu lielā saimniecībā vidēji 5—8,5 desetīnas.¹¹ Taču, analizējot inventāru datus par faktisko zemes izmantošanu, reālā plāvu platība zemnieku saimniecībā izrādās mazāka un vidēji līdzinās 20—25% no saimniecības lietošanā piešķirtās zemes. Tikai nedaudzās muižās zemnieku plāvas aizņem 26—35% no viņu saimniecības kopplatības.¹² Bez tam minētas arī tādās muižās, kurās zemnieku plāvu īpatsvars sastāda tikai 10—19% no viņu lietošanā esošās zemes platības.

Ganības inventāros raksturofās diezgan vienveidīgi. Par Daugavpils apriņķa Dubnas muižas zemnieku ganībām, piemēram, teikts: «Atsevišķu ganību nav, bet zemniekiem ir atļauts ganīt lopus uz papuves (savas un muižas — L. D.) pirms tās apstrādāšanas, uz plāvām, ziemāja un vasarāja laukiem — pēc labības un siena novākšanas, meža malās un krūmājos jebkurā laikā.»¹³ Rēzeknes apriņķa Jozefovas muižas līdzīgs zemnieku ganību raksturojums papildināts ar piebīdi: «Atbilstoši šejienes apvidum un vispārējam paradumam.»¹⁴ Ļoti nedaudzos inventāros norādīts, ka vasaras pirmajā pusē par ganībām izmantota tikai papuve, vasaras otrajā pusē — tikai plāvas un tīrumi, bet nav minēts mežs.¹⁵ Turpretī daudzos inventāros par ganību vietu norādīts vienīgi muižas mežs, pirms un krūmāji vai arī dažkārt pēdējie īpaši uzsvērti.¹⁶ Tātad, spriežot pēc inventāriem, ganības daļēji atradās ārpus zemnieku tiešā lietošanā esošās zemes. Speciālas zemniekiem ierādītās ganības, kas ietilpst saimniecības kopplatībā, atzīmētas tikai nedaudzu muižu inventāros, pie tam niecīgā apjomā, kas parasti nepārsniedz 2 desetīnas uz pilnu saimniecību (vidēji mazāk par 10% no zemes kopplatības).¹⁷

Spriežot pēc Krievu ģeogrāfijas biedrības korespondentu atbildēm, 1872. g. Latgales zemnieku saimniecības plāvas vidēji aizņēma 1/3 no zemes kopplatības.¹⁸ Tātad 19. gs. otrajā pusē plāvu īpatsvars zemnieku saimniecībās, liekas, nedaudz pieauga. Taču tas varēja būt saistīts ar muižu zemju lietošanas ierobežošanu pēc dzimtbūšanas atcelšanas un tāpēc par lopbarības bāzes uzlabošanu nevar liecināt. Vēlāk, pat 20. gs. sākumā, plāvu īpatsvars zemnieku saimniecībās vidēji palika tāds pats. Tā, 1910. g., pēc oficiālās statistikas, zemnieku saimniecībās plāvas aizņēma Daugavpils apriņķī — 29,6%, Ludzas apriņķī — 20,6%, Rēzeknes apriņķī — 28,8%, vidēji — 26,3% no saimniecības kopplatības.¹⁹

Ganību raksturs pēc zemnieku brīvlaišanas gandrīz neizmainījās. Par to liecina Krievu ģeogrāfijas biedrības anketas un Vitebskas guberņas Statistikas komitejas 1891. g. savāktās ziņas par zemkopību Latgales apriņķos.²⁰ Turpretī ganību platība ne tikai nepieauga, bet pat sašaurinājās. Cēlonis bija zemnieku lopu ganīšanas tiesību ierobežošana uz muižas zemes pēc brīvlaišanas. Līdz brīvlaišanai zemnieku tiesības ganīt uz muižas zemes, galvenokārt mežā, kā liecina muižu inventāri, faktiski nebija normētas. Pēc brīvlaišanas šīs tiesības ar stingri nospraustām robežām ierobežoja t. s. servitūti, bet vēlāk — aizstāja nelieli zemes piegriezumi ganību vajadzībām — pilnai saimniecībai vidēji 3—5 desetīnas. Rezultātā zemnieki varēja ganīt lopus tikai uz savā rīcībā esošās zemes.

Minētie dokumenti liecina, ka lopkopībai izmantotā platība zemnieku saimniecībās Latgalē 19. gs. vidū bija mazāka par zemkopībai paredzēto platību. Tā ir

raksturīga parādība saimniecības sistēmai, kurā lopkopībai ir pakļauta nozīme. Lopkopības sekundārajai lomai atbilda arī gandrīz pilnīgs īpašu ganību trūkums. Būdamā pakļauta zemkopībai, lopkopība ganīšanas periodā balstījās uz aramzemes, kas attiecīgajā laikā sprīdī bija brīva, un uz lauksaimniecībā neizmantojamām zemēm. Tādā līmenī lopbarības bāze palika arī 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

Lai spriestu par lopbarībai izmantojamās zemes platības reālo apjomu, obligāti jāievēro arī tās izmantošanas intensitāte. Spriežot pēc 19. gs. vidus muižas inventāriem, lielākā daļa pļavu tolaik bija purvainas, ar mazvērtīgu zāli.²¹ Arī 1872. g. aprakstos pārsvarā minētas meža un purva pļavas. Labākas kvalitātes pļavas zemnieku saimniecībās minētas reti. Tāpēc 19. gs. lopbarības bāze bija vēl šaurāka, nekā to liecina zemes kopplatības un pļavu skaitliskie salīdzinājumi. Ziņas par zemnieku pļavu uzlabošanu Latgalē avotos parādās tikai 20. gs. sākumā un arī tad vēl visai reti.²²

Inventāru dati ļauj galvenos vilcienos aprēķināt vidējo lopbarības bilanci zemnieku saimniecībās 19. gs. vidū. Zemnieku saimniecības ieguvušas 60—100 pudu sienu no 1 desetīnas pļavu.²³ Kūts periods, pēc inventāriem, vidēji ildzis 180—200 dienu. Inventāros sniegti dati arī par lopbarības patēriņu. Zirgs dienā patērējot 20 mārciņu tīra sienu, ar piejaukumu un «uzmanīgi apejoties» — 15 mārciņu. Kūts periodā zirga lopbarības patēriņš sastādot 2745—4000 mārciņu, t. i., 91—100 pudu. Aitas diennakts barības patēriņš ir 2—3 mārciņas sienu, kūts periodā — 360—600 mārciņas, t. i., 9—15 pudu. Teļa diennakts barības patēriņš ir 5 mārciņas, kūts periodā 900—1000 mārciņu, t. i., 22,5—25 pudi.

Pēc Latgales muižu inventāriem secināms, ka pilnā zemnieku saimniecībā (20 desetīnu lielā) vidēji bijuši 2—3 zirgi, 3—4 govis, līdz 5 aitas, 1—3 cūkas.²⁴

Tādām lopu daudzumam, pēc inventāru normām, būtu nepieciešams šāds sienu daudzums:

zirgiem	— 180 — 300 pudu
aitām	— 45 — 75 „
teļiem	— 22,5 — 50 „
	<hr/>
	247,5—425 pudi

Ievācot no 1 desetīnas vidēji 80 pudu sienu, pilnā zemnieku saimniecībā, kurā pļavas aizņēma ap 25% zemes (t. i., apmēram no 20 desetīnām 5 desetīnas), sienu kopražai vajadzēja būt ap 400 pudu. Teorētiski tai vajadzēja apmierināt zirgu, aitu un teļu barības patēriņu. Taču pilnīgi ārpus lopbarības aprēķina palika liellopi. Praktiski tiem sienu neatlika, tos baroja ar salmiem, lai gan viņu diennakts patēriņa norma skaitījās 16 mārciņu sienu.²⁵ Turklāt jāievēro biežie neražas gadi, kad sienu ieguve ievērojami samazinājās. Bez tam raža no 1 desetīnas inventāros minēta pārlietu augsta un varēja neatbilst īstenībai. Vēlāku gadu avotos sienu raža Latgalē uzrādīta ievērojami zemāka: 1900. g. vidēji 77,6 pudi,²⁶ 1910. g. — 60—80 pudu no desetīnas.²⁷

Zīmīgi, ka inventāri liecina par hronisku lopbarības trūkumu zemnieku saimniecībās. Gandrīz visos inventāros norādīts, ka sakarā ar nelielu sienu ražu, zemnieki izēdina sienu tikai zirgiem un aitām. Liellopiem dod rudzu salmus, piejaucot vasarāju salmus

un sliktu purva sienu. Arī zirgiem, teļiem un aitām zemnieki dod nevis tīru sienu, bet gan ar salmu un pelavu piejaukumu.²⁸ Norādīts, ka lopbarības krājums ierobežo lopkopības apjomu.²⁹

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas lopbarības trūkums pastāvēja joprojām. 1872. g. aprakstos siens tāpat minēts tikai kā zirgu, aitu un teļu barība, bet govīm dod salmus, un vispār lopbarības nepietiek.³⁰

Arī 20. gs. sākuma avotos atzīmēts pastāvējis lopbarības trūkums. Pēc korespondentu atbildēm sastādītajā Vitebskas gubernas lauksaimniecības apskatā 1908. g. norādīts: «Piešķirto zemju nepietiekamā platība spiež Vitebskas gubernas zemnieku vairākumu pārvērst visu labāko, aršanai noderīgo zemi par tīrumiem, tāpēc zemniekiem lopu izmitināšanai parasti nepietiek pļavu.»³¹ Bija parasta parādība, ka pavasarī, kad lopbarības trūka un nebija līdzekļu tās pirkšanai, loniem izēdināja jumtiem noplēstos salmus.³²

Tādējādi nepietiekamā lopkopībai izmantojamā platība un tās ekstensīvā izmantošana Latgales zemnieku saimniecībās 19. gs. un 20. gs. sākumā radīja visai nelabvēlīgus apstākļus lopkopībai, nosacīja tās pakļauto lomu un ierobežoto apjomu. Turklāt, kā liecina muižu inventāri, zālaugi zemnieku saimniecībās 19. gs. vidū nav sēti. Arī 19. gs. 60.—70. gados ābolīna audzēšana bija ieviesta tikai dažās Latgales muižās. Zemnieku saimniecībās ābolīnu neaudzēja.³³

Tikai 20. gs. sākumā sakarā ar aramzemes izmantošanu zālāju sēšanai Latgales zemnieku lopbarības bilance sāk nedaudz mainīties. Pēc oficiālās statistikas, 1910. g. Latgalē zemnieku saimniecībās zālāju sēja jau šādā apjomā:³⁴

I. tabula
Zālāju sējumi Latgales zemnieku saimniecībās

Aprīnkis	Saimniecību skaits, kurās sēja zālājus	Zālāju sējumi desetīnās	Zālāju sējumi attiecībā pret visu aramzemi aprīnī %
Daugavpils	1836	1640	2,1
Ludzas	103	533	0,9
Rēzeknes	111	620	0,9

Lopbarības zālāju sēšana kā kapitālistiskās lauksaimniecības pazīme bija saistīta ar pāreju uz daudzlauku zemkopību, kas savukārt nebija iespējama bez ciemu kopzemju un šņoru lauku likvidēšanas. 20. gs. 20. un 30. gados ābolīna un citu zālaugu sējumu procentuālā attiecība pret visu aramzemi Latgalē bija pieaugusi līdz 6,15 — 1923. g.³⁵ un 15,98 — 1937. g.³⁶ Bez tam šajā laikā palielinājās dabisko pļavu un ganību īpatsvars zemes izmantošanā: 1929. g. pļavas un ganības Latgalē aizņēma 27,76% no zemes kopplatības,³⁷ bet 1935. g. — jau 32,93%.³⁸ Lopbarības sakņu aizņemtā platība 1938. g. sasniedza 6300 ha.³⁹ Rezultātā var uzskatīt, ka 20. gs. 20. un 30. gados lopbarības bāze Latgalē, kaut gan lēnām, tomēr bija krietni uzlabojusies.

Taču apmierināt lopkopības prasības tā nespēja arī tad. Pēc oficiālās statistikas, Latgalē lopbarības līdz pavasarim nepietika 1934. g. — 13,17%, 1935. g. — 57,37%,⁴⁰ 1936. g. — 24,84% saimniecību.⁴¹ Lopbarības bilance joprojām nesasniedza normu. Tā,

1932. un 1933. g. pļavu un āboliņa siena raža vidēji uz 1 liellopu vienību bija apmēram 18 kvintāli,⁴² t. i., 1800 kg jeb 109,8 pudi, — par 1/3 mazāk, nekā paredzēja tālaika oficiālās normas.⁴³ Tātad lopbarības bāze Latgalē arī attīstītā kapitalisma posmā nebija sasniegusi tādu līmeni, kas spētu nodrošināt lopkopības plašāku attīstību. Lopu skaits te pieauga straujāk nekā lopbarības daudzums, jo pļavu un zālāju sējumu platība palielinājās lēnām, bet pļavu ražība nepieauga gandrīz nemaz. Turklāt pirktu lopbarību — raušus u. tml. — Latgalē praktiski tikpat kā nelietoja.

Mēslojuma sagāde. Lopkopībai kopš tās sākumiem bijuši trīs uzdevumi: 1) apgādāt laukus ar mēslojumu, 2) nodrošināt vilcējspēku lauku apstrādāšanai, 3) apgādāt iedzīvotājus ar pārtiku un apģērbu. Parādīt lopkopības kā materiālās ražošanas nozares attīstību Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā būtībā nozīmē noskaidrot, kā tika izpildīti minētie trīs uzdevumi un kāds bija to īpatsvars lopkopībā apskatāmajā laika posmā.

Trīslauku zemkopība bija cieši atkarīga no lopkopības, jo kūtsmēsli tolaik bija gandrīz vienīgais mēslojuma veids. Tāpēc, ja barības bāze noteica lopkopības maksimālo apjomu, tad nepieciešamība pēc mēsliem — minimālo, bez kura trīslauku zemkopība nevarētu pastāvēt.

Latgales muižu inventāros uzsvērta lauku mēslošanas ciešā atkarība no lopu skaita saimniecībās: «Zemnieku lauku mēslošana visvairāk ir atkarīga no pašu saimnieku rūpības, jo tās apmērus nosaka viņu zirgu un lopu skaits.»⁴⁴ Rūpes par lopkopības pacelšanu, sprīžot pēc inventāriem, izrietēja galvenokārt no centieniem saglabāt zemes auglību.⁴⁵

Lopkopības apjoma atbilstību zemes mēslošanas vajadzībām raksturo galvenokārt lopu skaita un aramzemes platības salīdzinājums. 19. gs. vidū agrotehnikā pastāvēja uzskats, ka 1 desetīnas zemes mēslošanai nepieciešami vismaz 3 liellopi vai 30 siklopu.⁴⁶ Latgales muižu inventāros aramzemes un lopu skaita attiecība zemnieku saimniecībās parasti ir tikai 0,3—0,6 liellopu vienības⁴⁷ uz 1 desetīnu aramzemes. Tātad 19. gs. vidū Latgales privāto muižu zemnieku saimniecībās lopu skaits ne tuvu nespēja nodrošināt aramzemi ar mēslojumu. Vairākos inventāros minēta lopu skaita samazināšanās sērgu rezultātā 19. gs. 40. gados par 1/3 un vairāk.⁴⁸ Taču, arī kāpinot inventāros norādīto lopu skaitu trīskārt, neatbilstība neizzūd.

Par lopkopības nespēju apmierināt zemkopības vajadzības pēc mēsliem liecina arī 19. gs. beigu oficiālie izdevumi. Tā, piemēram, Vitebskas guberņas 1894. g. lauksaimniecības apskatā konstatēts: «Kas attiecas uz mēslošanu, kurai zemnieki lieto kūts mēslus, tad sakarā ar samērā nelielo lopu skaitu tai Vitebskas guberņā ir ļoti ierobežots apjoms, kas neauglīgas augsnes apstākļos ļoti slikti ietekmē zemkopības panākumus.»⁴⁹ 20. gs. sākumā oficiālā statistika Vitebskas guberņas zemnieku saimniecībās tāpat min visai niecīgu liellopu vienību skaitu attiecībā pret aramzemi, proti, uz 100 desetīnām 84,2.⁵⁰ Un arī 20. gs. 20. un 30. gados, lai gan liellopu skaits vien Latgalē bija pieaudzis no 207 tūkst. 1921. g.⁵¹ līdz 329,5 tūkst. 1939. g.,⁵² sakarā ar aramzemes platības vēl straujāku pieaugumu mēslu trūka. Par to atkārtoti raksta tālaika prese.⁵³

Mēslu trūkums bija saistīts ne vien ar lopu skaita un aramzemes platības savstarpēju neatbilstību, bet arī ar to, ka trūka pakaišu un tāpēc uz lauka izvedamo mēslu daudzumu nebija iespējams palielināt ar saistvielas masu. 19. gs. vidū inventāros kā pakaiši minēti ziemāju salmi, kas vienlaikus bija arī liellopu barība. Aizliegumi inventāros pārdot salmus liecina par to trūkumu. Pakaišiem pļava arī zāli uz ledus un sasalušā purvā.⁵⁴ Krievu ģeogrāfijas biedrības materiālos vienīgais pieminētais pakaišu materiāls ir rudzu salmi,⁵⁵ bet par to trūkumu liecina pieraksti, ka pava-sārī izēdīnāti jumtu salmi.⁵⁶ Pēc Latgales preses liecībām, kūdru pat 1913. g. vēl tikai sāka lietot vienīgi kurināšanai.⁵⁷ 20. gs. 20. un 30. gados presē ir daudz ieteikumu lietot niedru pakaišus, kuri, neskatoties uz salmu trūkumu, pat tad vēl nebija ieviesušies.⁵⁸ Nepieciešamības gadījumos vairāk lietoja cita veida pakaišus — sliktu purva sienu, zāgu skaidas, koku lapas, sakapātas skujuas utt.,⁵⁹ kuru spēja uzsūkt mitrumu bija ļoti zema.

Tādējādi, lai gan mēslojuma sagāde bija svarīgākais Latgales lopkopības uzdevums 19. gs. un 20. gs. sākumā, zemkopības prasības pēc mēsliem lopkopība nespēja apmierināt. Nepietiekamā zemes mēslošana savukārt nelabvēlīgi ietekmēja pašu lopkopību: trūcīgi mēsloti lauki ne vien deva zemu graudu ražu, bet arī salmu ievākums bija niecīgs. Rezultātā nebija iespējams uzkrāt mēslus vajadzīgajā daudzumā un tādēļ atkal cieta raža, par iespēju paplašināt graudaugu ražošanu un lopkopību nemaz nerunājot. Tas bija trīslauku zemkopības burvju aplis, no kura izeju varēja atrast, tikai laužot pašu trīslauku sistēmu. Bet, kā jau aprādīts, pāreja no trīslauku uz daudzlauku sistēmu Latgales zemnieku saimniecībās sākās tikai 19. gs. beigās un nespēja noslēgties līdz pat 1940. g.

Vilcējspēka sagāde. Otrā, ne mazāk svarīga lopkopības funkcija laika posmā, kad tā bija pakļauta zemkopībai, bija vilcējspēka sagāde, jo sējumu platība un lauku apstrādes kvalitāte bija atkarīga arī no darba lopu daudzuma un kvalitātes. Tāpēc svarīgi noskaidrot, cik lielā mērā lopkopība Latgalē 19. gs. un 20. gs. sākumā apmierināja zemkopības prasības pēc vilcējspēka.

Salīdzinot 1846.—1848. g. privāto muižu inventāros uzrādīto zemnieku aramzemes platību ar zemnieku zirgu skaitu, uz 4—6 desetīnām iznāca vidēji 1 zirgs (vai uz 1 desetīnu 0,15—0,25 zirgi). Aprēķinu apstiprina tiešie inventāru dati par zirgu skaitu pilnā 20—25 desetīnu zemnieku saimniecībā, kurā aramzemes vidēji ir 16—20 desetīnu. Tādā zemnieku saimniecībā pārsvarā bija 3—4 zirgi.⁶⁰ Taču faktiskā aramzemes platība uz 1 zemnieku zirgu bija lielāka, jo ar zemnieku zirgiem apstrādāja arī muižu laukus.

Pirmajā gadu desmitā pēc dzimtbūšanas atcelšanas saskaņā ar 1872. g. materiāliem pilnā zemnieku saimniecībā arī vidēji bija 4 zirgi. Izskaitļojot trijās saimniecību grupās (turīgā, vidējā un trūcīgā) uzrādīto aramzemes un zirgu skaita vidējo attiecību, tāpat konstatējams 1 zirgs uz 4—6 desetīnām.⁶¹

1895. g., pēc oficiālās statistikas, Latgales apriņķos uz 1 desetīnu bija apmēram 0,3—0,34 zirgi,⁶² 1907. g. — 0,23 zirgi,⁶³ 1923. g. uz 1 ha aramzemes Latgalē bija 0,12 zirgi,⁶⁴ 1935.—1939. g. — 0,19 zirgi.⁶⁵ Zirgu skaita samazināšanos attiecībā pret aramzemi Latgalē 20. gs. noteica aramzemes platības

straujāks pieaugums salīdzinājumā ar zirgu skaita pieaugumu.

Salīdzinot ar vispārpieņemtajām normām,⁶⁶ zirgu un aramzemes skaitliskās attiecības Latgalē liekas apmierinošas. Taču, lai varētu pilnībā novērtēt vilcējspēka stāvokli Latgalē apskatāmajā laika posmā, jāņem vērā tā kvalitāte. 19. gs. vidū muižu inventāros zemnieku saimniecībās minēti tikai vietējie zirgi — «лошади туземной породы», «простой породы», «здешней породы». Par šādu vietējo zirgu kvalitāti Latgalē var spriest pēc 19. gs. otrajā pusē publicētajiem zirgu skaitīšanas materiāliem. Saskaņā ar tiem 1876. g. Latgales apriņķos no 71 417 uzskaitītajiem zirgiem tikai 2835 (3,8%) skaustā bija lielāki par 2 aršīnām (142 cm), 19 115 zirgu (26,7%) bija 1 aršīnu 14 sprīžus līdz 2 aršīnām (132,6—142 cm) lieli, bet 35 127 zirgi (49,2%) bija mazāki par 1 aršīnu 14 sprīžiem (132,6 cm).⁶⁷ Tātad vēl 19. gs. 70. gados Latgalē pārsvarā bija sīkie vietējie zirgi; tie daudz neatšķīrās no senajiem Austrumlatvijas zirgiem, kuru vidējais augums, pēc V. Calkina pētījumiem, tāpat bija 130 cm.⁶⁸

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Latgalē, liekas, pakāpeniski sākās zirgu šķirnes uzlabošana. 1872. g. aprakstos Daugavpils apriņķa Maļinovkas un Liksnas un Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas, Rozenmuižas un Andrupenes pagastā zemnieku saimniecībās minēti jau «uzlabotas šķirnes» zirgi.⁶⁹

Par pakāpenisku zirgu šķirnes uzlabošanu Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā liecina zemnieku zirgu skaitīšanas materiāli. Tā, 1923. g. Rēzeknes apriņķa Rēznas pagastā no 1948 reģistrētajiem zirgiem 1169 bija minēts augums; no tiem

lielāki par 150 cm	bija 78 gab.	jeb 4,2%,
142—150 cm lieli	„ 344 „	„ 18,6%,
132—142 cm lieli	„ 469 „	„ 25,5%,
mazāki par 132 cm	„ 278 „	„ 15%. ⁷⁰

Zirgu augumu palielināšanās 20. gs. bija saistīta ar mērķtiecīgu šķirnes uzlabošanu, kas vērsās plašumā 20. un 30. gados.⁷¹

19. gs. rakstītie avoti Latgales zemnieku zirgu parasti vērtēja zemu: «.. lielākā daļa zirgu ir vietējās šķirnes, ļoti nespēcīgi, neliela auguma, ar lēnu, slinku un īsu soli, ilgstošam un smagam darbam tie maz piemēroti.»⁷² Tāds zirgs pa nelīdzenu ceļu spējis vilkt tikai 15 pudu, pa līdzenu — 20—25 pudus.⁷³ Toties, kā norāda citi avoti, Latgales zemnieku zirgi bija izturīgi, pieticīgi un piemēroti tādiem apstākļiem, kādus šķirnes zirgi nespēja panest.⁷⁴

Ņemot vērā zemnieku sīko zirgu niecīgās darba spējas, faktiskais vilcējspēka līmenis Latgalē 19. gs. jāuzskata par zemāku, nekā tas izriet no aramzemes un zirgu skaita formāla salīdzinājuma. Turpretī sakarā ar zirgu šķirnes zināmu uzlabošanu 20. gs. 20. un 30. gados lauksaimniecība, neskatoties uz nedaudz zemāku zirgu skaitu attiecībā pret aramzemi, šai laikā nebija nodrošināta ar vilcējspēku sliktāk. Turklāt zirgu skaits palika oficiāli pieņemto normu robežās. Par vilcējspēka apmierinošo līmeni Latgalē 20. gs., salīdzinot ar pārējiem Latvijas novadiem, liecina arī tas, ka Latgalē, lai gan tā aizņēma aptuveni tikai ceturto daļu Latvijas teritorijas (26,4%), 1939. g. koncentrējās gandrīz trešā daļa (30,5%) Latvijas

zirgu.⁷⁵ To noteica gan Latgales saimniecību sīkais raksturs, jo katra saimniecība, lai arī cik neliela tā būtu, centās pēc sava vilcējspēka, gan arī sīksaimniecībām raksturīgais zemais mehanizācijas līmenis.

Zirgu un aramzemes visumā apmierinošā attiecība Latgalē bija par iemeslu pat zināmam zirgu pārpalikumam. Tālab zirgkopība Latgales turīgajās saimniecībās vairāk nekā citos Latvijas novados saistījās ar tīrību: Latgalē jau 19. gs. beigās un sevišķi 20. gs. vērsās plašumā vieglo, t. s. rikšotāju zirgu audzēšana pārdošanai, krustojot vietējos zirgus ar Krievijas rikšotājiem. Ziemā uz ezeru ledus notika rikšošanas sacīkstes, kas kļuva par sava veida tradīciju.⁷⁶ Taču 20. gs. 30. gadu sākumā rikšotāju audzēšanu Latgalē tīrīgum pārtrauca noieta trūkums.⁷⁷

Produktu ražošana. Lopkopības trešā funkcija bija produktu sagāde pārtikai un izejvielu sagādāšana apģērbam, māsasaimniecībai u. c. Atšķirībā no abām iepriekšējām šī lopkopības funkcija nekalpoja zemkopībai. Tā atspoguļo lopkopības spēju dot virsvērtību, uz kā vēlāk lielā mērā bāzējās kapitālistiskā lauksaimniecība.

Privāto muižu 19. gs. 40. gadu inventāri zemnieku lopkopības produktu ražošanu parasti ierobežo ar saimniecības ļaužu patēriņa vajadzību apmierināšanu.⁷⁸ Ļoti nedaudzu muižu inventāri liecina, ka zemnieku lopkopības produkti (galvenokārt liellopi, mazāk cūkas) ir arī pārdoti.⁷⁹ Par cūku audzēšanu speciāli pārdošanai ir maz norādījumu.⁸⁰ Arī pienu zemnieki pārsvarā patērējuši pašu iztikai.⁸¹ Tikai dažos inventāros ir ziņas, ka zemnieki pirms 1844.—1846. g. sērgām pārdevuši sviestu.⁸² Vairāku inventāru aprakstos uzsvērts, ka sviestu krāj un pārdod tikai taupīgākie saimnieki.⁸³ Tāpat aitu vilna zemnieku saimniecībās gandrīz bez izņēmuma izlietota tikai pašu saimniecības vajadzībām.⁸⁴

Tādējādi inventāri liecina, ka 19. gs. vidū Latgales zemnieku saimniecībās lopkopības produktu ražošana patēriņa līmeni pārsniedza reti un ļoti nedaudz. Salīdzinājumā ar mēslojuma un vilcējspēka sagādi tai bija tikai pakārtota nozīme.

Arī pirmajos 10 gados pēc dzimtbūšanas atcelšanas lopkopības produktu ražošana Latgales zemnieku saimniecībās visumā aprobežojās ar mājas patēriņa apmierināšanu.⁸⁵ Vajadzības gadījumā pārdeva liekos lopus, sevišķi gada pieauguma un vecos lopus.⁸⁶ Lopu nobarošana pārdošanai minēta tikai trijos 1872. g. aprakstos.⁸⁷ Aprakstu lielākajā daļā norādīts, ka arī piena produktus parasti nepārdod, bet patērē pašu vajadzībām, izgatavojot krējumu, biezpienu, sviestu un sieru.⁸⁸ Ja pārdod, tad nedaudz, un ienākumi par pārdoto pienu un sviestu ir niecīgi.⁸⁹ Par plašāku piena produktu ražošanu tirgum ziņas ir tikai no Maļinovkas pagasta, kur to sekmēja, jādama, Daugavpils tuvums.⁹⁰ Arī visu triju kategoriju zemnieku saimniecību aprakstos ienākumi no lopkopības minēti reti un tikai turīgajās un vidējās saimniecībās.⁹¹ Piemēram, Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagasta Krīviņu ciema turīga zemnieka saimniecības lopkopības ienesīgums raksturots tā: «Govis (5) ik gadus atnes 3—4 teļus, aitas (8) — 6—8 jērus, no 2 cūkām iegūst 10—15 sivēnu. Visu pieaugumu patērē mājas vajadzībām (ģimene — 10 cilvēki), un vispār šeit turīgie saimnieki, sevišķi kam liela ģimene, reti pārdod pienu, sviestu un olas,

bet liellopu gaļu nekad nepārdod, jo ne piens, sviests un olas, ne arī liellopu gaļa necik daudz pāri nepaliek.»⁹² Latgales apstākļiem pat ļoti turīgā Ludzas apriņķa Zaļmuižas pagasta Rancānu ciema Pētera Dergača saimniecība (29 desētinas, 10 govīs, 8 cūkas, ģimenē — 12 cilvēki) nepārdeva ne lopus, ne arī piena produktus.⁹³

19. gs. beigās lopkopības produktus tirgum plašāk ražoja tikai atsevišķas Latgales muižas, bet zemnieku saimniecības pat 20. gs. sākumā vēl tikai Vidzemes pierobežā — Krustpils, Ungurmuižas un Līvānu pagastos.⁹⁴ Daugavpils apriņķa veterinārārsta 1907. g. pārskatā atzīmēts: «Lopkopības stāvokļa izpētīšana mūsu apriņķī rada iespaidu, ka šai lauksaimniecības nozarei pie mums ir pakļauta nozīme, tā ir it kā tikai atbalsts laukopībai...»⁹⁵

Par to, ka Latgales zemnieku saimniecībām 19. gs. nebija iespējams pārdot gaļu, liecina iedzīvotāju un lopu skaita salīdzinājums. Pēc oficiālās statistikas, 19. gs. 50. gados Vitebskas guberņā uz 1 iedzīvotāju vidēji bija tikai 0,37 liellopi, 0,23 aitas, 0,18 cūku.⁹⁶ 1895. g. Latgales apriņķos uz 1 iedzīvotāju bija 0,31 liellops, 0,26 aitas, 0,19 cūku.⁹⁷ Turklāt gaļai patērēja tikai gada pieaugumu, bet pieaugušus lopus vienīgi izņēmuma gadījumos, kad tie kļuva saimniecībai nederīgi. 1872. g. Baltinavas pagasta aprakstā norādīts: «Latviešu ēdiens arī ir ļoti pieticīgs: skābi kāposti, sīpoli, kartupeļi un rūgušpiens, liellopu gaļu un taukus ēd ļoti reti, izņemot ziemsvētkus un lieldienas; kaut cik vairāk gaļu patērē novembrī, decembrī un janvāra sākumā.»⁹⁸

Gaļas lopkopībā Latgales zemnieki zināmā mērā iekļāvās tikai 20. gs. 20. un it īpaši 30. gados sakarā ar bekoncūku eksporta organizēšanu Latvijā. 1939. g. Latgalē bija 245,2 tūkst. cūku,⁹⁹ bet 1895. g. — 95,8 tūkst.¹⁰⁰ Turklāt cūku šķirne bija uzlabota dzīvsvara palielināšanās virzienā.¹⁰¹

Arī piensaimniecības nozīme Latgales zemnieku saimniecībās 19. gs. aprobežojās tikai ar patēriņa vajadzību daļēju apmierināšanu. Par to liecina iedzīvotāju, liellopu un piena izslaukumu skaitliskais salīdzinājums. Kā jau atzīmēts, 19. gs. otrajā pusē Vitebskas guberņā uz 1 iedzīvotāju bija apmēram 0,37 liellopi. Zemnieku govīs dienā deva ne vairāk par 1/4 spaiņa, bet 9 mēnešus garajā laktācijas periodā — 35—60 spaiņu piena.¹⁰² Rēķinot, ka 1 spainī ir 12,3 litri, iznāk, ka laktācijas periodā govīs deva ap 430—730 l piena. Ar šādu izslaukumu uz 1 iedzīvotāju gadā iznāca 159—278 l piena, dienā — 0,44—0,75 l. Praktiski norma bija vēl zemāka, jo 19. gs. bieži vien izslaukumi bija zemāki. Tā kā lopus turēja galvenokārt, lai iegūtu mēslojumu, ganāmpulkā parasti bija arī vairākas ālavas, kuras statistiskajās izziņās tika ieskaitītas liellopu kopīgajā skaitā.

Lauksaimniecības orientācija buržuāziskajā Latvijā lopkopības, galvenokārt piensaimniecības, virzienā noteica šīs nozares attīstību 20. gs. arī Latgalē. Liellopu absolūtais skaits pieauga no 207 tūkst. 1921. g.¹⁰³ līdz 329,5 tūkst. 1939. g.¹⁰⁴ Uzlabojās liellopu šķirne,¹⁰⁵ un sakarā ar to paaugstinājās vidējais izslaukums no 1310 kg 1925. g.¹⁰⁶ līdz 2360 kg 1939. g.¹⁰⁷ Kā zināms, šķirnes lopu ieviešanās uzskatāma par tirdznieciskās piensaimniecības pazīmi. Piena produktu pārstrādāšanai un realizēšanai Latgalē 1924. g. darbojās 22,¹⁰⁸ bet 1939. g. — 31 piensaimnieku sabied-

riba,¹⁰⁹ kuras 1923. g. ražoja 981,¹¹⁰ bet 1934. g. — 13 565 mucas sviesta.¹¹¹

Aitu un iedzīvotāju skaita attiecība 19. gs. Latgalē liecina, ka vilna ražota tikai pašu patēriņam. Saimniecībās bija vidēji līdz 5 aitām, kuru vilnai vajadzēja segt saimniecības iedzīvotāju (vidēji 5,5 cilvēku) vajadzību pēc siltāka apģērba. Turklāt Latgales zemnieku aitas bija mazražīgas, no tām gadā vidēji ieguva tikai 2—2,5 kg īsas un rupjas vilnas, kamēr no šķirnes aitām gadā cirpa 4—5 kg vilnas.¹¹² Merīnu audzēšana sakarā ar tai nepieciešamajiem naudas ieguldījumiem un saimniecības rekonstrukciju neieviesās arī Latgales muižās: 1865. g. Latgales apriņķos bija tikai 1838 merīnas aitas.¹¹³

20. gs. pirmajā pusē aitu skaits Latgalē pieauga līdz 473,5 tūkst. — 1939. g.¹¹⁴ pret 82,7 tūkst. — 1865. g.¹¹⁵ Uzlabojās aitu šķirne un līdz ar to ražība.¹¹⁶ Taču sakarā ar iedzīvotāju augsto blīvumu Latgalē, pēc oficiālās statistikas, arī 1929. g. uz vienu cilvēku bija tikai 0,42 aitas.¹¹⁷ Tālab arī šai laikā vilnas pārpalikums tirgum Latgalē bija niecīgs.

Rezumējot lopkopības kā ražošanas nozares apskatu Latgales zemnieku saimniecībās 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, konstatējama tās pakāpeniska izaugsme no zemkopībai pakārtotas, vilcējspēka, mēslojuma un trūcīgas pārtikas sagādes nozares 19. gs. vidū līdz patstāvīgai produktu ražošanas nozarei 20. gs. 30. gados. Šī attīstība zemnieku saimniecības sistēmā noritēja, mainoties lopkopības attiecībai pret zemkopību un triju lopkopības funkciju īpatsvaram. Ja 19. gs. lopkopības galvenais uzdevums bija ražot mēslus un sagādāt vilcējspēku, tad 20. gs. priekšplānā pakāpeniski izvirzījās produktu ražošana, ar specializāciju piensaimniecības, daļēji — cūkgaļas ražošanas virzienā. Šo procesu atspoguļo lopu sastāva maiņa. Pēc 1848. g. inventāriem, zemnieku saimniecībās uz 1 zirgu bija vidēji 1,5 liellopi. Turpmāk liellopu skaits uz 1 zirgu pieauga: 1861. g. uz 1 zirgu bija vidēji 1,8,¹¹⁸ 1874. g. — 2,¹¹⁹ 1895. g. — 2,1,¹²⁰ 1916. g. — 2,2,¹²¹ 1939. g. — līdz 2,6¹²² liellopi.

Šāda lopkopības attīstība Latgalē izrietēja no visas Latvijas lauksaimniecības specializācijas piensaimniecībā un cūkgaļas ražošanā, pirmkārt, sakarā ar pieprasījumu iekšējā tirgū pilsētu un rūpniecības attīstības apstākļos, otrkārt, sakarā ar izdevīgu cenu konjunktūru starptautiskajā tirgū. Lopkopības produkti — piena izstrādājumi un cūkgaļa — kļuva par svarīgāko valsts eksporta precī, bet zemkopības produktu izvedums sašaurinājās.

Taču, lai izprastu lopkopības tehnikas izmaiņu Latgalē, svarīgi noskaidrot, kā Latgales lopkopība attīstījās salīdzinājumā ar pārējiem Latvijas novadiem. Lai gan lopu absolūtais skaits Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā stipri pieauga,¹²³ tas nenotika proporcionāli iedzīvotāju skaita pieaugumam, tāpēc mājlopu skaits uz 1 iedzīvotāju mainījās ļoti maz un produkcijas pārpalikums bija neliels. Tas it īpaši spilgti izsekojams galvenās lopkopības nozares — piensaimniecības — attīstībā. 1939. g. Latgalē bija tikai 31 pienotava (pavisam Latvijā bija 243 pienotavas).¹²⁴ Latgales pienotavās nodotais piens sastādīja niecīgu daļu (1938. g.—3,8%) no visās Latvijas pienotavās nodotā piena.¹²⁵ Sakarā ar to 1937. g. no Latgales nāca tikai 3,6% no visā valstī ražotā sviesta.¹²⁶

Rezultātā, pēc buržuāziskās Latvijas oficiālās statistikas, 1928. g. Latgales zemnieku ienākumi no lopkopības vidēji sastādīja tikai 24% no viņu kopienākumu summas (vidēji Latvijā — 58,32%).¹²⁷

Skaidrojot Latgales lopkopības atpalicības cēloņus, galvenā nozīme piešķirama feodālisma paliekām, kas Latgales laukos saglabājās ilgāk. Vēl 20. gs. sākumā te zemnieku saimniecībās dominēja trislauku zemkopība un ekstensīva, zemkopībai pakļauta lopkopība ar kopīgām ganībām un pļavām. Turpretī pārējā Latvijā jau 19. gs. otrajā pusē notika zemnieku saimniecības kapitālistiskā intensificēšanās, kuras gaitā ražošanas priekšplānā izvirzījās lopkopība. Latgales zemnieku viduvējās saimniecībās pāreja no ekstensīvā saimniekošanas veida uz intensīvo saimniekošanu iezīmējās tikai gadsimtu mijā, bet daudz maz jūtama kļuva tikai 20. gs. 20. un 30. gados. Tā kļuva iespējama tikai pēc ciemu kopzemju sadales, kas pamatvilcienos beidzās 30. gadu sākumā, kā arī pēc pārejas uz daudzlauku zemes izmantošanu, kas pilnībā netika realizēta līdz pat 1940. g. Pārkārtojumi, kādi bija saimniecībā nepieciešami, nodaloties viensētās, prasīja kapitālieguldījumus un darbu, tālab saimniecības intensificēšana varēja sekot tikai pēc zināma starplaika. Bez tam Latgalē zemnieku saimniecības bija sīkākas. 1935. g. Latvijā saimniecības vidējais lielums bija 16,6 ha (Vidzemē — 19,4 ha), bet Latgalē — tikai 11,6 ha;¹²⁸ 1939. g. apmēram 50% Latgales saimniecību bija mazākas par 10 ha.¹²⁹ Sīksaimniecībai bija raksturīga daudznozaru patēriņa, nevis specializēta preču saimniecība, kas ierobežoja lopkopības līmeni ar saimniecības iekšējām vajadzībām. Zināms lopkopības uzplaukums Latgalē bija vērojams tikai lielajās un vidējās saimniecībās.

Sociālekonomiskās attīstības īpatnības noteica Latgales iedzīvotāju kultūras lēnāku attīstību.¹³⁰ Rezultātā arī lauksaimnieciskās izglītības un agrotehnikas vispārējais līmenis te bija zemāks.

Kapitālisma attīstības nevienmērība un turklāt atšķirīgi dabas apstākļi dažādos Latgales rajonos radīja atšķirības lopkopības līmenī. Lopkopība attīstījās straujāk un 20. gs. sasniedza labākus panākumus Daugavpils apriņķa rietumu un dienvidrietumu daļā — Krustpils, Ungurmuižas, Līvānu un Liksnas pagastos, kur bija samērā labas pļavas un kas atradās lielu sauszemes ceļu un ūdensceļu tuvumā. Saimniecības apjoms te bija lielāks, te agrāk izveidojās viensētas. Jau 20. gs. sākumā zemnieku saimniecībās šeit pārsvaru guva daudzlauku zemkopība ar zālāju sējumiem, tāpat te ieviesās arī šķirnes liellopu audzēšana.¹³¹ Līdzīgs stāvoklis izveidojās Lubānas ezera apkārtnē, Balvu, Rugāju un Kārsavas pagastos, kur tāpat bija lielāks viensētu un lielsaimniecību īpatsvars (saimniecības līdz 5 ha te sastādīja tikai 15% no saimniecību kopskaita).¹³² Lopkopības attīstību Lubānas ezera zemienē bez tam sekmēja plaši dabiskie zālāji.¹³³

Turpretī Daugavpils, Rēzeknes, bij. Abrenes apriņķa austrumu pagastos un it īpaši Ludzas apriņķī, kur bija vairāk sīksaimniecību (Ludzas apriņķī īpašumi ar zemes platību līdz 5 ha sastādīja apmēram 26% no saimniecību kopskaita),¹³⁴ ciemu sadale noritēja vēlāk un dabisko zālāju platība bija mazāka, lopkopība vēl 20. gs. 30. gados bija ekstensīvas patēriņa nozares līmenī.

Ar zināmu ražošanas nozari saistītie darba paņēmieni attīstās un mainās atbilstoši šīs nozares attīstībai. Tālab katram konkrētam ražošanas nozares attīstības posmam atbilst noteikts šīs nozares tehnikas stāvoklis. Tālāk aplūkosim, kā sakarā ar lopkopības attīstību Latgalē kapitālisma periodā mainījās Latgales zemnieku tradicionālā lopkopības tehnika, apskatu ierobežojot ar diviem objektiem — lopu mītņiem un lopu ganīšanu.

LOPU MITNES

Kūts mūžs ir īss. Tāpēc kūts tips — būves materiāls, plānojums, iekārta utt. — ir it īpaši pakļauti ekonomisko, sociālo u. c. apstākļu maiņai.

19. gs. Latgalei, tāpat kā visai Ziemeļaustrumeiropas mežu joslai, bija raksturīgas guļbūves tehnikā celtas kūtis. 1840. g. muižu inventāros un 1872. g. Krievu ģeogrāfijas biedrības aprakstos tās minētas gandrīz visās zemnieku saimniecībās. Nedaudzās norādes uz citādām kūtīm saistītas, jādomā, ar pirmatnējā veida lopu mītņu atliekām Latgalē vēl šai laikā. Tā, piemēram, privāto muižu 19. gs. 40. g. inventāros atsevišķos gadījumos minētas kūtis ar stūra stabiem un sienām, kas aizpītas ar klūgām. Daugavpils apriņķa Ludvikovas muižā, kur trūka mežu, tādas kūtis bija 6 zemnieku saimniecībās, bet sienu šķūņi visi bija ar pītām sienām.¹³⁵ 1963. g. ekspedīcijā bij. Viksnas pagasta Dekšnos fiksēta 19. gs. 80. gados celta kūts ar savdabīga govju piesiešanas paņēmiena pēdām: guļbaļķu sienā dažādā augstumā bija caurumi. Lopi sieti pie saites, kuras gals bija izvērts caurumam un otrā pusē sienai nostiprināts ar saitē ievērtu kociņu, kas atspiedās pret sienu.¹³⁶ Somu etnogrāfs A. Vilks šādu siešanas paņēmieni aprakstījis arī Somijā un uzskata par pierādījumu tam, ka tur pirms cirtņa kūts pastāvējusi vieglāka — zaru celtnē. Cauri šādās kūts sienām govju saiti vienkārši izvēra.¹³⁷ Iespējams, ka arī Latvijā starp šo siešanas veidu un 19. gs. vidus dokumentos minētajām norādēm par kūtīm ar zaru sienām ir tieša saikne. Par lopu kādreizējo mītinašanu šādā vieglā zaru sienu celtnē

1. att. Lopbarības pūne ar zaru pinuma sienām. Daugavpils apriņķa Višķu pag. Bičānu c. Fotografēta 1926. g. CVVM, 54405. negatīvs.

2. att. Mūra kūtis. Rēzeknes apr. Stirnienes pag. Aizkalniešu c. Fotografēta 1926. g. CVVM, 4361. negatīvs.

Latgalē zināmā mērā arī var liecināt šeit 19. gs. vēl plaši izplatītais paradums turēt lopus ziemas salā istabā¹³⁸ (zaru kūts nespēja pasargāt lopus no aukstuma). Siena šķūņi ar pītām sienām Latgalē bija samērā bieži sastopami pat 20. gs. (1. att.).

Arī guļkoku tehnikā celtās kūtis vēl 19. gs. bija vietumis vieglāka tipa. Tā, piemēram, Krievu ģeogrāfijas biedrības sastādītajā Baltinavas pagasta aprakstā Abrino ciema zemnieka Antona Ivanova saimniecības ēkas aprakstītas šādi: «Iepretī istabai uzcelta klēts maizes nolikšanai, bet pa labi un pa kreisi — šķūņi lopiem un lopu barībai. Šīs celtnes ir celtas no tieviem bērziem un vienlaikus kalpo par žogu, jo apjož visu pagalmu.»¹³⁹

19. gs. vidus un arī 70. gadu avotos ziņu par mūra kūtīm zemnieku saimniecībās vēl nav. Vienīgi Maļinovkas pagastā tās uzceltas militārās apmetnes laikā un pēc tam pamestas.¹⁴⁰ Vecākās ziņas par mūra kūtīm sniedz triju Ungurmuižas saimnieku lūgumi 1885.—1887. g. Piemēram, zemnieka Jāņa Ošiņa lūgumā teikts: «Tā kā man ir nepieciešama telpa lopiem, kurus es uzturu uz savas zemes Ungurmuižas pagastā Precūnu ciemā un man nav iespējas dabūt meža materiāla, esmu spiests celt kūti no tuvumā esošā laukakmens.»¹⁴¹

Koku trūkums pastiprinājās tālab, ka, augot pilsētām, radās pieprasījums pēc būvmateriāliem un kurināmā un līdz ar to sākās strauja mežu izciršana. Mežs kļuva par nozīmīgu ienākumu avotu muižniekiem, vēlāk buržuāziskajai valstij. Rezultātā Latgalē mežu platība spēji samazinājās. Ja Latvijā 1931. g. uz 1 iedzīvotāju vidēji bija 0,96 ha meža, tad Latgalē tikai 0,54 ha.¹⁴² Jau 1872. g. Latgales pagastu aprakstos zemnieku izdevumi par malku un būvmateriāliem ir prāvi: lai uzceltu istabu, par baļķiem vien bija jāmaksā 40—50 rubļu.¹⁴³ Izeju zemnieki meklēja jaunu būvmateriālu — akmens un māla — izmantošanā. Ātrāk un vairāk par citām ēkām no akmens un māla sāka celt kūtis, jo koks, saskaroties ar mēsliem, ātri puva, tālab koka kūts mūžs bija īss, vidēji apmēram 50 gadu.¹⁴⁴

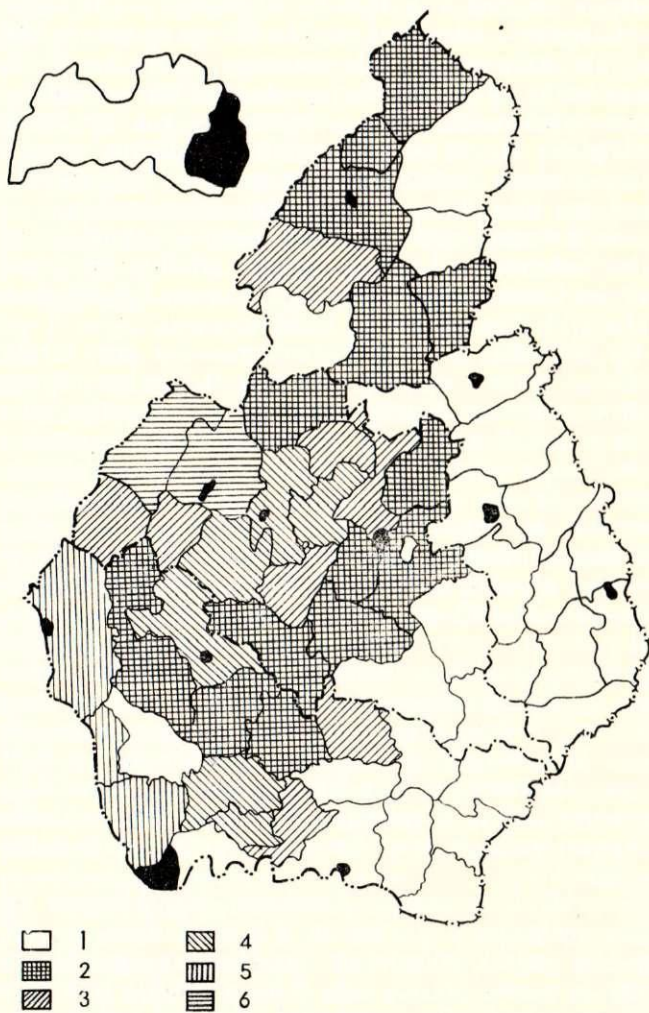
Kokmateriālu taupīšanas nolūkā ugunsdrošo ēku celšanu sekmēja valsts iestādes. Kopš 1910. g. mūra ēkas sāka propagandēt presē, Latgales zemniekiem

izsniedza bezmaksas plānus un pamācības mūra ēku celšanai, sūtīja instruktorus un rīkoja kursus.¹⁴⁵ Buržuāziskās Latvijas gados viensētniekiem ugunsdrošo ēku celšanai Valsts zemes banka piešķīra kredītu uz 48 gadiem, daļu parāda dzēšot, turpretī koka ēku celšanai kredītu deva tikai uz 36 gadiem.¹⁴⁶

Tomēr, neraugoties uz objektīvu nepieciešamību un dažādiem sekmējošiem pasākumiem, mūra un māla kūtis Latgales zemnieku saimniecībās plaši neieviesās. Pēc 1929. g. Latvijas lauksaimniecības skaitīšanas datiem, Latgalē bija

koka kūtis	— 92,68% (Latvijā vidēji 73,28%),
mūra kūtis	— 3,53% (Latvijā vidēji 18,22%),
jauktās (māla kleķa) kūtis	— 3,79% (Latvijā vidēji 8,5%). ¹⁴⁷

Tātad, lai gan kokmateriālu ziņā Latgale bija nodrošināta vājāk, ugunsdrošo lopu mītņu tur tomēr bija ievērojami mazāk nekā vidēji Latvijā: 1929. g. Latgalē atradās tikai 8% no visām mūra kūtīm Latvijā.¹⁴⁸ Acīmredzot mūra lopu mītnes, kas parasti bija lielākas un reprezentīvākas (2. att.), Latgales lopkopības sīkajiem apmēriem un nelielajai saimnieciskajai nozīmei nelikās piemērotas. Turklāt akmens kūtis

3. att. Koka kūtis Latgalē 1929. g. (pēc statistikas materiāliem).
1 — 96—100%; 2 — 91—95,9%; 3 — 86—90,9%; 4 — 81—85,9%; 5 — 71—80,9%; 6 — 66—70,9%.

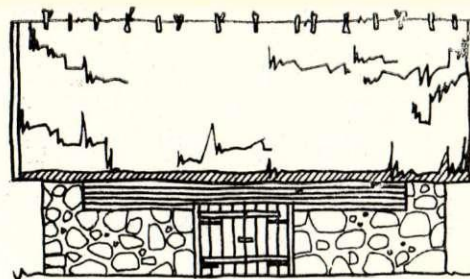
attaisnoja sevi tikai tad, ja tajās ierikoja ventilāciju. Pretējā gadījumā kūts telpa izrādījās pārlietu mitra un veicināja lopu slimības. Tas varēja būt par iemeslu negatīvajai attieksmei pret mūra kūtīm.¹⁴⁹

Raksturīgi, ka, pēc oficiālās statistikas, mūra kūtis Latgalē koncentrējās galvenokārt lielākās saimniecībās (15 un vairāk ha).¹⁵⁰ Tas atspoguļojas arī pagastu apdrošināšanas sarakstos. Tā, Stirnienes pagastā 1934. g. atzīmētas 82 mūra kūtis; līdz 5 ha lielās saimniecībās bija 4 mūra kūtis, 5—10 ha lielās — 17 mūra kūtis, 10—15 ha lielās — 36 mūra kūtis, 15—20 ha lielās — 18 mūra kūtis, pāri par 20 ha lielās — 7 mūra kūtis.¹⁵¹

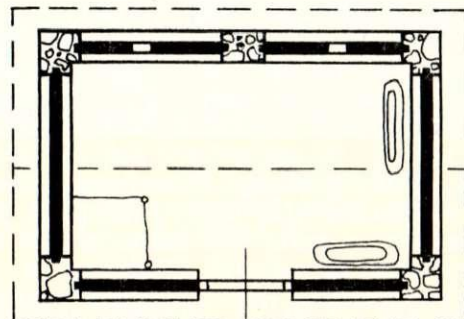
Pēc oficiālās statistikas, mūra kūtis cēla, pirmkārt, saimnieciski attīstītākajos apvidos: Daugavpils apriņķī Krustpils pagastā (1928. g. koka kūtis tur sastādīja tikai 51,17% no lopu mītņu skaita), Līvānu (72,33%), Aiviekstes (51,61%), Ungurmuižas (60,28%), Vīpes (53,95%), Rēzeknes apriņķī Barkavas (68,54%), un Varakļānu pagastā (70,43%). Turpretī saimnieciski mazāk attīstītajā Ludzas apriņķī bija gandrīz koka kūtis vien; zemākais to procents — 96,63 — bija Pildas pagastā.¹⁵² Otrkārt, mūra kūtis vairāk celtas Daugavas tuvumā, kur, no vienas puses, bija viegli pieejams akmens (plieni), no otras puses, sakarā ar pludināšanas iespējām jau agrāk sākās mežu izciršana (3. att.).

Spriežot pēc muižu inventāriem, 19. gs. vidū Latgalē koka kūtis visbiežāk cēla bez pamatiem, liekot apakšējo vaiņagu uz stūra akmeņiem.¹⁵³ Starpas piemeta ar zemi. Mēsli tādās kūtīs bija slikti, bez tam ātri sapuva apakšējie balķi. Tāpēc jau 19. gs. otrajā pusē pārsvarā bija kūtis ar akmens pamatiem, kurus sākumā sastiprināja ar mālu, vēlāk ar kaļķa, bet 20. gs. — ar cementa javu. Kūtīm sīksaimniecībās un vecākām kūtīm pamati bija zemi — līdz 50 cm. Tādās kūtīs pavasarī mēsli sniedzās pamatiem pāri, tāpēc arī tām ātrāk bojājās sienu balķi. Lielās saimniecībās jaunākām kūtīm pamati celti augstāki — līdz 1 m. Šādās saimniecībās 20. gs. izplatījās arī kombinētās kūtis — ar augstiem mūrētiem laukakmeņu pamatiem, stūra stabiem, starp kuriem bija guļkoku pildījums, un durvju ailām. Tādas kūtis kopš 19. gs. otrās puses samērā plaši celtas pārējos Latvijas novados, bet Latgales muižās aprakstītas jau 19. gs. pirmajā pusē¹⁵⁴ (4. att.). Tās bija izplatītas pārsvarā ap Līvāniem un Rēzeknes apriņķa rietumu daļā. Ludzas apriņķī tās nav novērotas. Ludzas apriņķī, Daugavpils un Rēzeknes apriņķa austrumdaļā vēl 20. gs. 20. un 30. gados bieži bija sastopamas kūtis bez pamatiem¹⁵⁵ vai ar zemiem, veltiem pamatiem. Dažos apvidos vēl pēdējo gadu ekspedīcijās novērotas kūtis arī ar savdabīgiem koka pamatiem. Šādus pamatus veidoja vertikāli, līdz pusei zemē ierakti ozola, dažkārt arī cita koka bluķiši, kurus atkarībā no vajadzības pakāpeniski mainīja¹⁵⁶ (5. att.). Visvairāk šādi koka pamati sastopami bij. Bērzpils pagastā. Pēc vietējo iedzīvotāju domām, šādi pamati izskaidrojami ar akmens trūkumu apvidū.¹⁵⁷

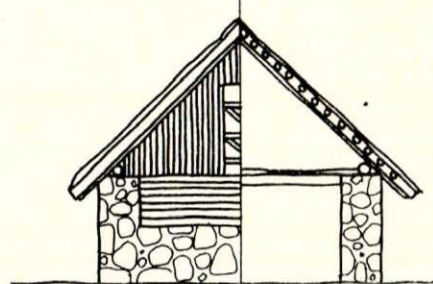
Kūtis, tāpat kā pārējās ēkas, Latgalē 19. gs. segtas ar divslīpju salmu jumtu.¹⁵⁸ Salmu jumti šeit dominē arī 20. gs. 20. gados. Vēl 1925. g. Liksnas pagasta Kalnišķu ciema ēku apdrošināšanas sarakstos visām kūtīm atzīmēti tikai salmu jumti.¹⁵⁹ Samērā lielā skaitā kūtis ar salmu jumtiem Latgalē

A

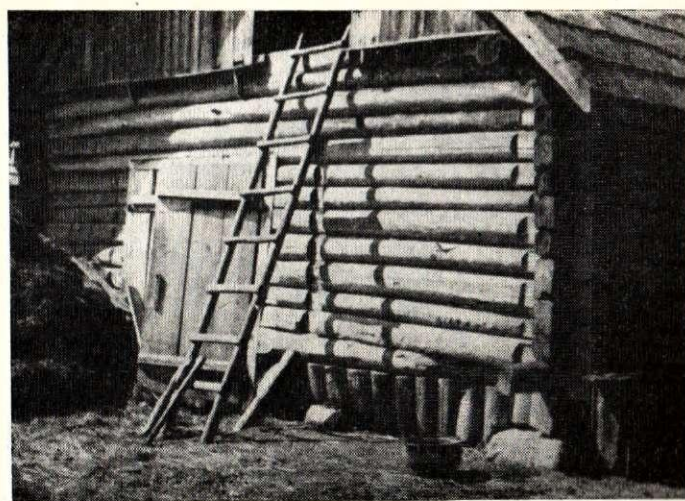
B

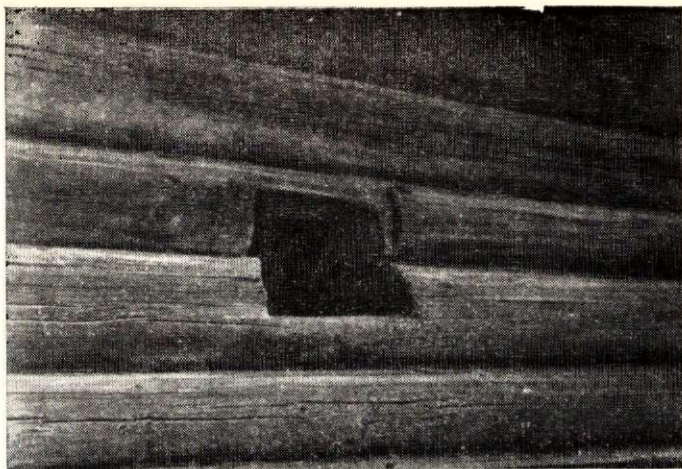
C

4. att. Kūts ar mūrētiem laukakmens pamatiem un stūra stabiem. Rēzeknes apr. Dricēnu pag. Osinovkas c. Celta 1913. g., zīmēta 1926. g. CVVM E 2599.

A — kūts fasāde; B — plāns; C — griezum.

5. att. Kūtiņa ar koka bluķu pamatiem. Abrenes apr. Bērzpils pag. Salas c. Celta 1929. g. fotogrāfēta 1967. g. E, 1593. filma, 2. negatīvs.

6. att. Kūts logs. Daugavpils apr. Bukmuižas pag. Ostrovļānu c. Kūts celta 19. gs. beigās, fotogrāfēta 1966. g. E, 1464. filma, 4. negatīvs.

aprakstītas pat vēl 20. gs. 60. gadu ekspedīcijās.¹⁶⁰ 20. gs. 20. gados pēc plāna celtās ugunsdrošās kūtis sāka segt ar skaidām, retāk — ar skārdū vai šiferi.¹⁶¹ 30. gadu beigās kūtis ar skaidu jumtu Latgalē bija izplatītas jau samērā plaši, it īpaši Vidzemes pierobežā.¹⁶²

19. gs. vidus muižu inventāros norādīts, ka griesti likti tikai aitu kūtīm, bet govis un zirgi stāvējuši aukstās kūtīs, kurās griestu nebija.¹⁶³ Acimredzot 19. gs. otrajā pusē kūtis bez griestiem vairs necēla, jo etnogrāfiskajos materiālos tādas kūtis nav aprakstītas. Vecākajām kūtīm ir kāršu griesti, kas siltumam noklāti ar zemi vai māliem, noblīvēti ar sūnām vai vienkārši laika gaitā aizbiruši ar sienu vai salmu grūžiem.¹⁶⁴ 20. gs. 30. gados griestus sāka segt arī ar dēļiem. Telpu virs griestiem — kūtsaugšu — izmanto salmu vai sienu uzglabāšanai. Siens vai salmi nodrošināja arī labāku siltuma aizturi kūtī. Šim pašam nolūkam noblīvēja sienu balķu spraugas, piebāžot tās ar sūnām vai aizziežot ar māliem.¹⁶⁵

Par kūts logiem 19. gs. vidus avotos norādījumu nav. Iespējams, ka jau tad gaismai un vēdināšanai

7. att. Kūts ar aizstiklotu logu. Daugavpils apr. Aulejas pag. Dzalbu c. Celta 1924. g., fotogrāfēta 1966. g. E, 1465. filma, 2. negatīvs.

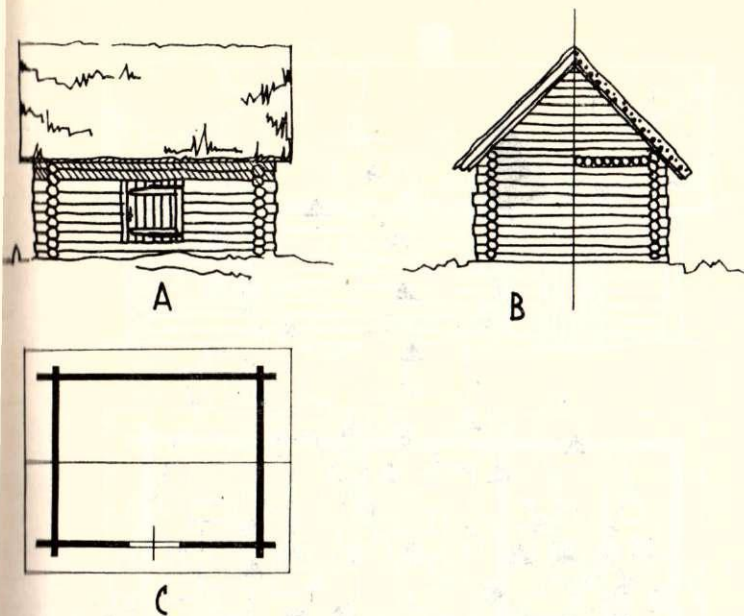
bija nelieli iecirtumi balķu starpās, kādi aprakstīti 20. gs. etnogrāfiskajos materiālos (6. att.). Vasarā šie iecirtumi stāvēja atvērti, bet ziemā tos aizbāza ar sienu, pakulām, kādu blukīti vai aizbidīja ar dēļi.¹⁶⁶ Tādā kūtī ziemā bija pilnīga tumsa. Lopus apkopa skalū, vēlāk — petrolejas luktura gaismā.¹⁶⁷ 20. gs. kūts logi nedaudz paplašinās un tiek aizstikloti, tāpēc arī ziemā kūtī iekļuva gaisma.¹⁶⁸ Tādi logi Latgales kūtīm ir pārsvarā visu 20. gs. pirmo pusi (7. att.). Tikai samērā nedaudzās labākās saimniecībās kūtīm ir vairāki jau samērā lieli četr- līdz sešrūšu logi.¹⁶⁹

Kūts vēdināšana 19. gs. notika vienīgi caur durvīm, nelielo lodziņu un sienu šķirbām. Tādā kūtī gaiss bija ļoti smags. Lopi naktīs bieži vien svīda. Nomocījušies lopi tautas iztēlē izraisīja ticību lietuvēnam.¹⁷⁰ Vēl 20. gs. sākumā tikai izņēmuma gadījumos kūts gries tos vēdināšanai atstāja atvērtu vai izņēma kādu griestu kārti.¹⁷¹ 30. gados dažās lielsaimniecībās jaunajās pēc plāna celtajās kūtīs ierīkoja ventilācijas caurules.

Piemērojoties klimatiskajiem apstākļiem, tāpat arī lai nodrošinātu trīslauku zemkopību ar mēsliem, Latgalē bija nostabilizējusies t. s. dziļā kūts, kas bijā pazīstama visā Baltijā, austrumslāvu zemēs, Austrumsomijā.¹⁷² Šādā kūtī gada laikā krājās ar pakaišiem saistītie mēsli, kuriem trūdot telpā radās siltums. Dziļā kūts raksturīga lopkopībai tajā attīstības pakāpē, kad tā bija pakļauta zemkopībai un tajā dominēja mēslu ražošana, jo dziļās kūts uzdevums ir arī krāt mēslus. Lopkopības intensifikācijas apstākļos, kad priekšplānā izvirzās lopkopības produktu ražošana un kļūst nepieciešams radīt lopiem labākus sanitārus apstākļus, dziļo kūti nomaina t. s. seklā kūts. Seklajā kūtī lopi stāv uz grīdas, bet mēsli periodiski tiek izvākti īpašā telpā vai kaudzē. Seklā kūts neradās kā jaunizgudrojums. Tā kopš senatnes bija pazīstama Centrāleiropā un Skandināvijā. Dažos apvidos seklās kūts rašanos izraisīja paradums mitināt lopus zem viena jumta ar dzīvojamām telpām,¹⁷³ citur — seklās kūts izveidošanu noteica kopš senatnes vairāk attīstīta piensaimniecība.¹⁷⁴ Kapitālisma attīstības apstākļos seklā kūts izradījās ļoti piemērota intensīvās lopkopības un šķirnes lopu turēšanas prasībām, tāpēc izplatījās arī apvidos, kur bija pazīstama dziļā kūts.

Latvijā seklā kūts ieviesās līdz ar lopkopības attīstību. 20. gs. tā ieviesās samērā plaši Vidzemē, Zemgalē un Kurzemē, sevišķi lielsaimniecībās. Turpretī Latgalē seklās kūtis pat 20. gs. 30. gados bija retums. Cēlonis tam bija Latgales lopkopības sīkais raksturs, preču ražošanas vājākā attīstība un trīslauku zemkopības ilgstošā saglabāšanās. Ekspedīcijās seklās kūtis Latgalē reģistrētas tikai kādreizējās lielsaimniecībās, nedaudz biežāk ap Balviem un Līvāniem, kur, kā jau atzīmēts, lopkopība bija vairāk attīstīta.

Atbilstoši Latgales lopkopības ierobežotajai attīstībai 20. gs. 30. gados te parādījās Latvijā samērā plaši ieviestais dziļās kūts uzlabojums — pārvietojamas, tieši uz mēsliem liekamas grīdas platformas, t. s. pusseklās kūtis. Šādu pusseklū kūtī neatlaidīgi ieteica un aprakstīja 20. un 30. gadu lauksaimniecības literatūra.¹⁷⁵ Tādā ceļā vienlaikus centās radīt apstākļus gan mēslu, gan produktu ražošanai, turklāt iztiekot bez lielākiem naudas ieguldījumiem. Zināma

8. att. Kūts — vientelpas cirtnis. Rēzeknes apr. Varakļānu pag. Varakļānu miestā. Celta ap 1880. g., zīmēta 1926. g. CVVM E 2599.

A — kūts fasāde; B — griezumš; C — plāns.

nozīme bija arī salmu — pakaišu trūcumam.¹⁷⁶ Pusseklās kūtis Latgalē ieviesās tikai turīgākajās saimniecībās, it īpaši ap Balviem un Lubānu. Līdz pat kapitālistiskā ražošanas veida likvidēšanai Latgalei par raksturīgu uzskatāma dziļā kūtis.

Par kūts plānojumu ziņas 19. gs. vidus avotos ir ļoti vispārīgas. Muižu inventāros aprakstītas kūtis tikai pilnās zemnieku saimniecībās. Gandrīz visos inventāros minēts vienīgi «lopu pagalms» ar 2—3 slēgtām guļkoku telpām — kūtim un stalli. Zirgi mitinājās aukstā stallī, govīs — aukstās kūtīs, aitas — īpašās aitu kūtīs («овчарники или хлева»).¹⁷⁷ Precīzāk inventāros kūts plānojums nav parādīts.

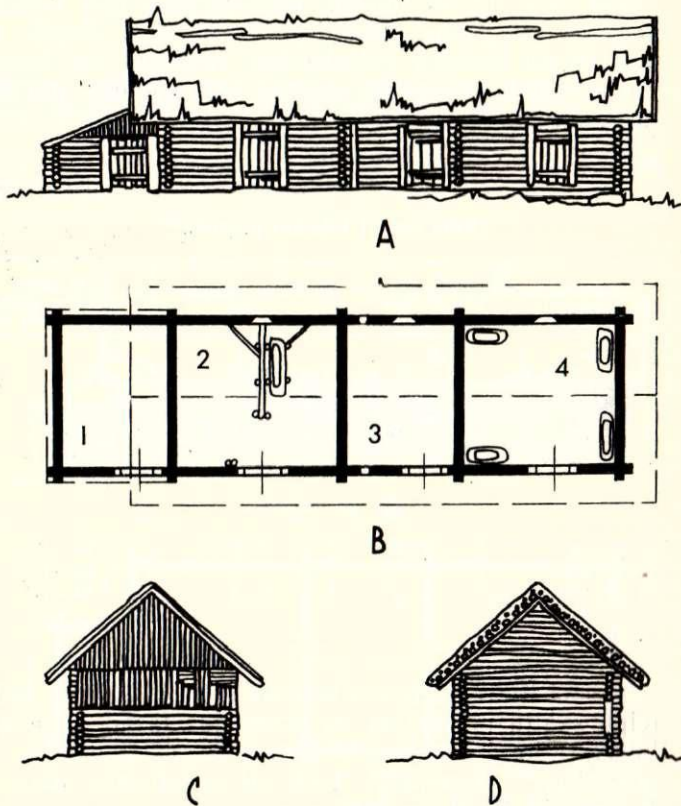
Sīkākas ziņas par kūts plānojumu ir Krievu ģeogrāfijas biedrības 1872. g. materiālos — triju kategoriju zemnieku saimniecību aprakstos. Aprakstu lielākajā daļā minētas vairākas kūtis zem viena jumta.

9. att. Kūts — vientelpas cirtnis ar trīssienu piebūvi «tristenoku» galā. Ludzas apr. Nautrēnu pag. Lazdu c. Celta 19. gs. beigās, fotografēta 1926. g. CVVM, 5702. negatīvs.

Turīgu saimniecību aprakstos pārsvarā minētas zem viena jumta 3 kūtis, vidēju saimniecību — 2—3, trūcīgu — gandrīz vienmēr viena.¹⁷⁸ Tādējādi 1872. g. materiāli liecina par kūts daudztelpu plānojuma un telpu skaita atkarību no saimniecības lieluma. Vairākas (1—3) kūts telpas zem viena jumta minētas arī 19. gs. beigu Rēzeknes apriņķa miertiesas ugunsdrošības noteikumu pārkāpšanas protokolos,¹⁷⁹ kuros kūts plānojums atspoguļojas samērā sīki. Galvenokārt minēti šādi plānojuma varianti: «хлев», «хлев с тристенком», «два хлева и между ними одностенная поветка». Samērā bieži norādīts, ka kūts ir savienota ar šķūni, retāk — ar vāgūzi, klēti, nojumi. Babuļu saimniecībās kūts ir zem viena jumta ar dzīvojamo ēku.

Tāds kūts plānojums Latgalē atspoguļots arī ekspedīciju materiālos. Rakstā tie izmantoti par galveno avotu, kas dod liecības par 20. gs., bet daudzos gadījumos — arī par 19. gs. beigu kūtim. Spriežot pēc tiem, Latgalei tipiskā kūts plānojuma pamatā šai laikā bija arhaisks taisnstūra vientelpas cirtnis ar ieeju no priekšējās fasādes un divslīpju jumtu. Šādā celtnē mitinājās visi saimniecības lopi¹⁸⁰ (8. att.). Samērā bieži pie cirtni celtās kūtis ir triju sienu piebūve (9. att.). Sajā piebūvē, ja lopu skaits bija lielāks, mitinājās zirgi un cūkas. Piebūves varēja būt arī vairākas, atkarībā no saimniecības rocības. Lielākās saimniecībās bija arī kūtis, kas sastāvēja no diviem vai vairākiem cirtņiem ar vaļēju vai slēgtu telpu starp tiem (10. att.). Cirtņos parasti stāvēja govīs un zirgi, slēgtā starptelpā — cūkas, arī aitas. Tādai kūtij varēja būt vēl triju sienu piebūve. Bieži

10. att. Kūts ar diviem cirtņiem, starptelpu un piebūvi cūkām. Daugavpils apr. Rudzētu pag. Vidu c. Celta 1890. g. CVVM E 2832.

A — priekšējā fasāde; B — plāns; C un D — gala fasādes. 1 — cūku kūtis; 2 — zirgu stallis; 3 — aitu kūtis; 4 — govju kūtis.

vien dažas telpas kūtīs ēkā izmantotas citām saimniecības vajadzībām — par lopbarības novietni, ratnicu vai klēti.

Minētie kūtīs plānojuma varianti ekspedīcijās novēroti visos Latgales rajonos. Latgales sīksaimniecībās vēl 20. gs. 20. un 30. gados samērā plaši bija sastopama vientelpas kūtīs, bieži vien zem kopīga jumta ar lopbarības novietni. Visbiežāk tā novērota Ludzas apriņķī, kur pārsvarā bija sīksaimniecības, reti — ekonomiski vairāk attīstītajā Daugavpils apriņķī un Rēzeknes apriņķa rietumu daļā, kur dominēja divu un triju telpu kūtīs.

80. un 90. gadu ugunsdrošības noteikumu pārkāpšanas protokoli sniedz priekšstatu arī par kūtīs izmēriem Latgalē 19. gs.¹⁸¹ Kūtīs parasti bija tikai 2—3 asis platas. Vientelpas kūtīs bija arī tikai 2—3 asis gara. Ja divas kūtīs atradās zem viena jumta, tās bija 6—7 asis garas, ja trīs zem viena jumta — tad 8—13 asis garas. Kā redzams, patstāvīgas celtnes vai kompleksa sastāvdaļu izmērus noteica baļķu dabiskais garums, jo Latgales celtniecībā šai laikā vēl pastāvēja vecais paņēmieni baļķus nemetināt. Tālab arī komplicētākas kūtīs platumus gandrīz neizmēģinājās, palielinājās tikai tās garums. Šāda celtniecības tehnika noteica kūtīs konstrukciju ar atsevišķiem cirtņiem, starptelpām un triju sienu piebūvēm. Starpsienas un piebūvēju sienas pielaida, liekot cieši blakus cirtņa paksim vertikālu stabu ar iedobumu, kurā ielaida piebūves vai starpsienas baļķu galus.

Kūtīs izmēru atkarība no saimniecības apjoma, to palielināšanās 20. gs. sākumā konstatējama pēc Liksnas pagastvaldes būvkoķu piešķiršanas protokoliem (1920. g.), kuros minēti saimniecības ēķu izmēri, vecums un pašas saimniecības lielums. Daļēji to acīmredzot noteica celtniecības tehnikas un transporta uzlabošanās šai laikā, kas pieļāva garāķu būvkoķu izmantošanu.

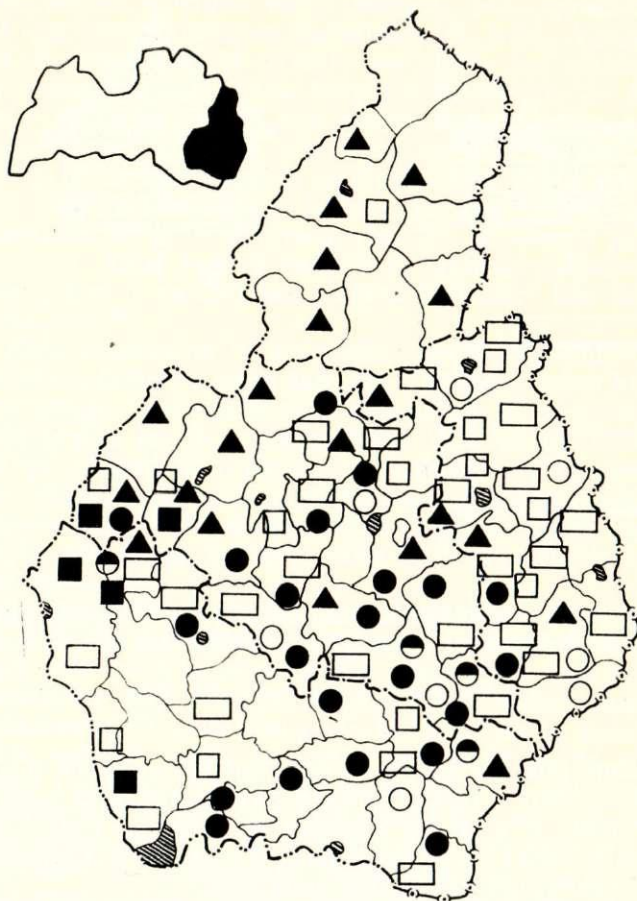
2. tabula

Kūtīs izmēri Liksnas pagastā¹⁸²

Saimniecību lielums	Kūtīs garums asis (ass — 2,13 m)	Kūtīs platumas asis	Kūtīs sienu augstums pēdās (pēda — 0,30 m)
<i>19. gs. otrajā pusē</i>			
1— 5 ha	2—3	2—2,5	7—10
6—10 ha	3—6	3	9—11
11 un vairāk ha	3—7	3	9—11
<i>20. gs. sākumā</i>			
1— 5 ha	3—4	3	10—11
6—10 ha	4—6	3	10—12
11 un vairāk ha	4—7	3—4	10—12

Taisnā līnijā guļbūves tehnikā celtā kūtīs ar dažādu telpu skaitu un ieejām no priekšējās fasādes 19. gs. Latvijā dominēja arī Vidzemē, ārpus Latvijas — Igaunijā,¹⁸³ Somijā,¹⁸⁴ Lietuvas austrumu daļā,¹⁸⁵ Krievijā,¹⁸⁶ Baltkrievijā¹⁸⁷ u. c.

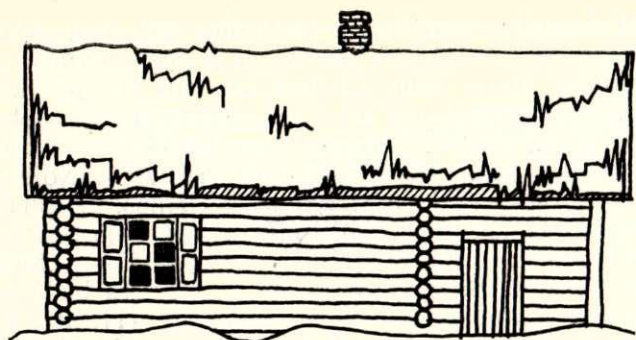
Bez minētajām atšķirībām telpu skaita un izmēru ziņā, kuras, kā redzējām, jau 19. gs. vidū noteica saimniecības apjoms, Latgalē kūtīm bija arī citas tipoloģiskas atšķirības.

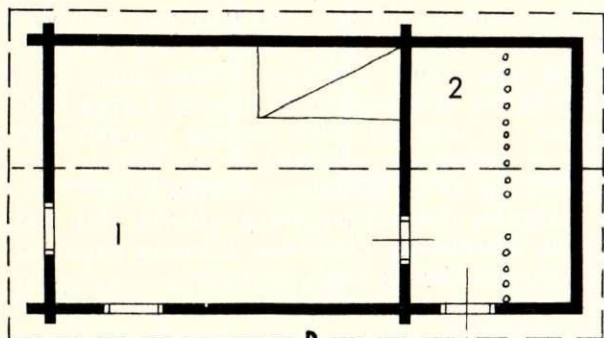
11. att. Kūtīs plānojuma tipi Latgalē 20. gs. sākumā (pēc ekspedīciju materiāliem).

1 — kūtīs zem viena jumta ar istabu; 2 — kūtīs ar platu, uz stabiem balstītu paspārni pie istabas un kūtīs ciešā līdztekus savienojumā; 3 — savrupa kūtīs ar platu noslēgtu paspārni; 4 — savrupa kūtīs ar platu vaļēju, uz stabiem balstītu paspārni; 5 — kūtīs ar nojumi — laiduru starp diviem cirtņiem; 6 — divlīnķu kompleks; 7 — vienlīnķa kompleks.

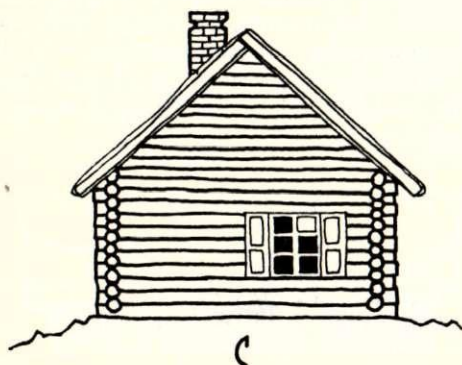
1. Kā jau norādīts, 19. gs. otrās puses dokumentos Latgalē minētas kūtīs zem viena jumta ar dzīvojamām ēķām. Tās saglabājās Latgales trūcīgajās saimniecībās arī 20. gs. 20. un 30. gados. Pēc 1929. g. oficiālās statistikas, Latgalē 2385 kūtīs bija celtas zem viena jumta ar dzīvojamo ēķu (citur Latvijā ievērojami retāk, visā Latvijā tikai 6888) un 1467 kūtīs — zem viena jumta ar dzīvojamo ēķu un šķūni (visā Latvijā kopā tikai 3772).¹⁸⁸ Tās lokalizējās vairāk Latgales austrumu un vidus daļā (11. att. 1), galvenokārt krievu un baltkrievu saimniecībās. Zīmīgi, ka uz austrumiem un dienvidiem no Latgales sākas apvidus, kur tādas ar dzīvojamo ēķu zem viena jumta un vienā līnijā celtās kūtīs ir valdošais kūtīs tips. Tas aptver Krievijas rietumus, Baltkrieviju,¹⁸⁹ Slovākiju,¹⁹⁰ Poliju.¹⁹¹ Tur kūtīs zem viena jumta ar dzīvojamo ēķu vēl 20. gs. sastopama ne tikai trūcīgajās, bet gandrīz visās saimniecībās, atšķirdamās tikai pēc telpu skaita un izmēriem.

A

B

C

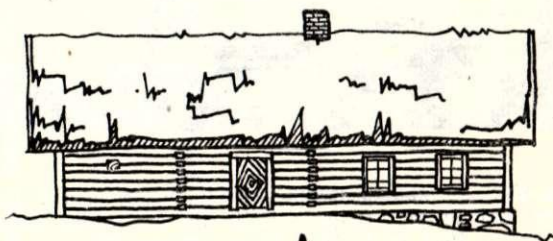
12. att. Kūts zem viena jumta ar istabu Rēzeknes apr. Ružinas pag. Zuju c. Celta ap 1880. g., zīmēta 1926. g. CVVM E 2590. A — priekšējā fasāde; B — plāns; C — gala fasāde. 1 — istaba; 2 — kūts.

Latgalē 20. gs. konstatējamas divējāda veida kūtis ar dzīvojamo ēku. Pirmā veida kūtis var būt ierīkota tieši līdzās dzīvojamai telpai — sincēs,¹⁹² dažkārt kūtis aizņem tikai daļu no sincēm un norobežota no tām ar starpsienu¹⁹³ (12. att.). Šāda kūtis liekas ļoti senas cilmes un ģenētiski acimredzot saistīta ar lopu mitināšanu aizžogojumā, nojumē, vēlāk — segtā telpā pie mājokļa. Analogiska lopu mītne atsegta Staraja Ladogā 9. gs., Beloozerā un Pleskavā — 11.—12. gs. slāņos.¹⁹⁴ 19. gs. tādas kūtis plaši bija izplatītas Baltkrievijā.¹⁹⁵ Krievijas rietumu rajonos nabadzīgās saimniecībās tās bija sastopamas vēl 20. gs. sākumā.¹⁹⁶ Arī Latgalē tāda veida kūtis konstatētas pārsvarā krievu un baltkrievu saimniecībās.

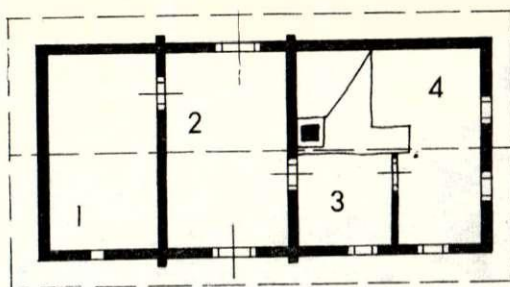
Otra veida dzīvojamām istabām — kūtim Latgalē starp abām telpām ir sīces. Šāda veida kūtis, liekas, saistītas ar lopu mītņu tālāko attīstību, kad tās jau tiek nedaudz attālinātas no cilvēku mājokļa. Dažiem celtnes variantiem ieeja kūti un istabā ir tikai cauri sincēm¹⁹⁷ (13. att.), citiem kūtis ir ar patstāvīgu ieeju no fasādes¹⁹⁸ (14. att.). Par to, ka kādreiz zem viena jumta ar dzīvojamo ēku apvienota kūtis varēja

būt izplatīta Latgalē arī latviešu saimniecībās plašāk, liek domāt vēl 19. gs. novērotā zirgu mitināšana salā sincēs¹⁹⁹ un sīklopu — dūmistabā²⁰⁰ Latgales latviešu saimniecībās.

2. Latgalei īpatnējs kūtis tips izveidojies kūtis un dzīvojamās ēkas ciešā līdztekus savienojumā. Tādas kūtis cirtnis ir tikai nedaudz platāks par jumta pakālejo spārnu. Zem jumta priekšējā spārna ir plata paspārne, kas atbalstīta uz stabiem. Paspārnei pieslejas dzīvojamās ēkas āršiena, galos to slēdz īpašas sienas ar vārtiem (15. att.).

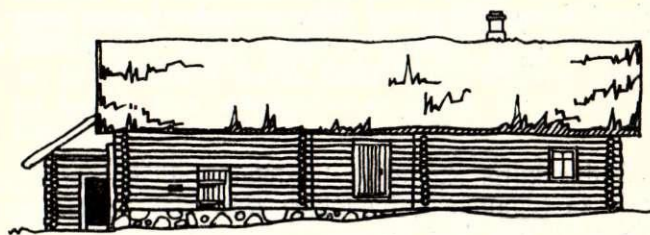
A

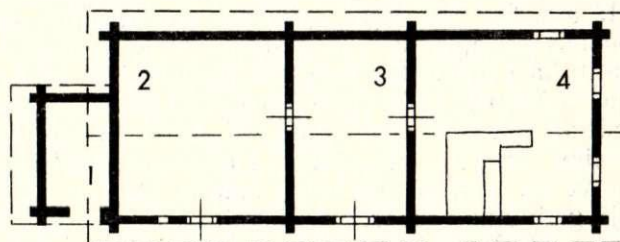
B

13. att. Kūts zem viena jumta ar istabu. Ieeja kūti un istabā caur sincēm. Daugavpils apr. Piedrujas pag. Vaicuļevu c. Zīmēta 1926. g. CVVM E 2826.

A — fasāde; B — plāns. 1 — kūtis; 2 — priekšnams; 3 — virtuve; 4 — istaba.

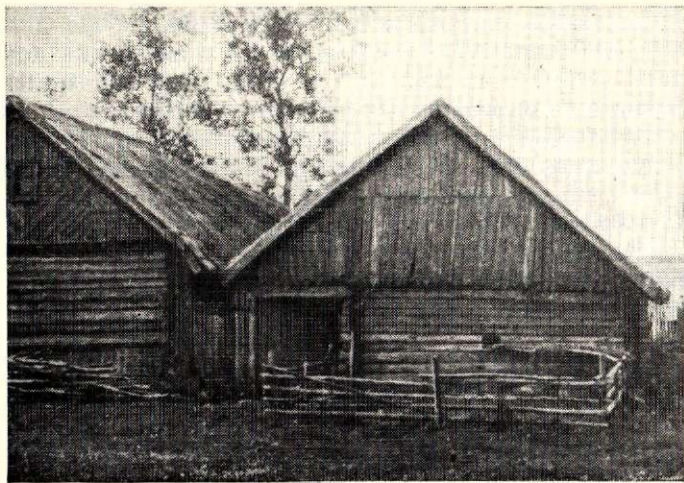
A

B

14. att. Kūts zem viena jumta ar istabu. Ieeja kūti no fasādes. Rēzeknes apr. Dricēnu pag. Zakaru c. Celta ap 1890. g., zīmēta 1927. g. CVVM E 2590.

A — fasāde; B — plāns. 1 — piebūve; 2 — kūtis; 3 — priekšnams; 4 — istaba.

15. att. Kūts ar platu paspārni ciešā līdztekus apbūvē. Daugavpils apr. Aulejas pag. Šķipu c. Celta 19. gs. beigās, fotogrāfēta 1966. g. E, 1465. filma, 16. negatīvs.

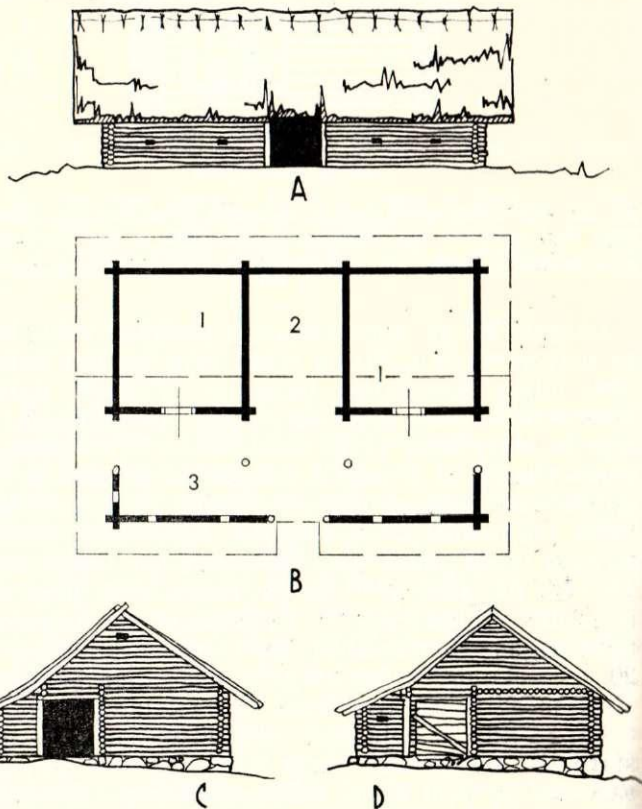

16. att. Savrupcelta kūts ar platu, uz stabiem balstītu paspārni. Rēzeknes apr. Makašēnu pag. Šķerbenieku c. Celta ap 1900. g., fotogrāfēta 1926. g. CVVM, 5423. negatīvs.

Sādas kūtis ēku ciešā līdztekus savienojumā Latgalē sastopamas galvenokārt Rēzeknes un Daugavpils apriņķos, kur dzīvoja krievu vecticībnieki, taču samērā bieži — arī blakus esošajos latviešu ciemos²⁰¹ (11. att. 2). Tās bija izplatītas arī Igaunijā setu apdzīvotajā apvidū²⁰² un Karēlijā.²⁰³ Ir pamats uzskatīt, ka Latgalē tās ieviesuši vecticībnieki, jo Krievijas vidusjoslā šāda veida kūtis ēku ciešajā līdztekus savienojumā bija dominējošas.²⁰⁴ Aplūkojamais kūtis paveids Latgalē atsevišķos gadījumos saglabājās arī vēlāk, pārejot uz brīvo apbūvi (11. att. 3, 4). Šajā gadījumā paspārne saglabājās vai nu vaļēja lieveņa veidā²⁰⁵ (16. att.), vai arī tika noslēgta ar trim sienām, ierīkojot ieeju vai nu no galiem,²⁰⁶ vai no priekšas²⁰⁷ (17. att.). Šāda veida kūtis novērotas arī uz austrumiem no Latgales, tagadējā Pleskavas apgabālā, kur tām bijis īpašs apzīmējums «двор на отставе», «относний».²⁰⁸

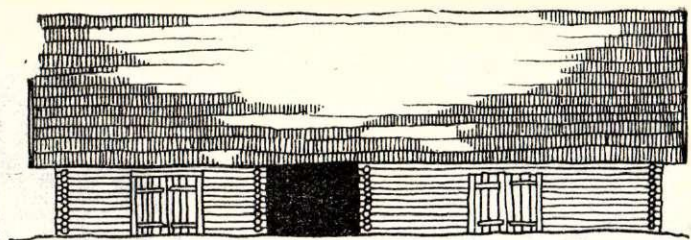
3. Latgales vairāktelpu taisnstūra kūts kompleksā vēl izdalāma kūts, kas sastāv no diviem cirtņiem un nojumes starp tiem. Cirtņus izmanto vai nu tikai lopu mitināšanai, vai arī vienā no tiem glabā lopbarību. Ieeja cirtņos parasti ir no priekšējās fasādes (18. att.), retāk — no nojumes (19. att.). Nojume ir bez griestiem. Ja no tās ir ieeja cirtņos, tā izmantota par laidaru,²⁰⁹ bet, ja ieeja cirtņos ir no fasādes, tad lopbarības, darbarīku, ratu, bet vasarā — arī zirgu novietošanai. Šāda kūts vēl 20. gs. samērā bieži sastopama Latgales ziemeļ- un vidusdaļā (11. att., 5), it īpaši nomaļos ciemos.²¹⁰ Tā novērota arī Vidzemes ziemeļaustrumu daļā, plaši Dienvidaustrumigaunijā²¹¹ un Somijā, kur tiek uzskatīta par senu vietējās cilmes kūts tipu.²¹² Iespējams, ka arī Latgalē tās izcelsme meklējama somiskas cilmes kultūras slānī. Noteikt šādas kūts izplatības robežas Latgalē 20. gs. ir grūti, jo jaunākā laika nojume parasti tiek noslēgta ar griestiem, priekšsienu un durvīm, un ēka vairs neatšķiras no parastās trīstelpu kūts.

4. Latgales dienvidrietumu pierobežā (bij. Līvānu, Rudzētu, Stirnienes, Atašienes, Liksnas pagastā) lielākās saimniecībās ir kūtis, kurās lopiem un lopbarības glabāšanai paredzētās telpas savienotas taisnā leņķī. Tās veido no trim pusēm slēgtu četrstūri²¹³ (11. att 6). Šāda veida kūtis Latvijā dominē Augšzemes rietumdaļā, Zemgalē un Kurzemē. To tālākā izplatība aptver Lietuvu.²¹⁴ Latgales dienvidrietumos to izplatība sakrīt ar sēju ietekmes zonu. Tā kā šāds kūts veids nav raksturīgs Latgalei, tā sīkāks apskats neiekļaujas šī apcerējuma ietvaros.

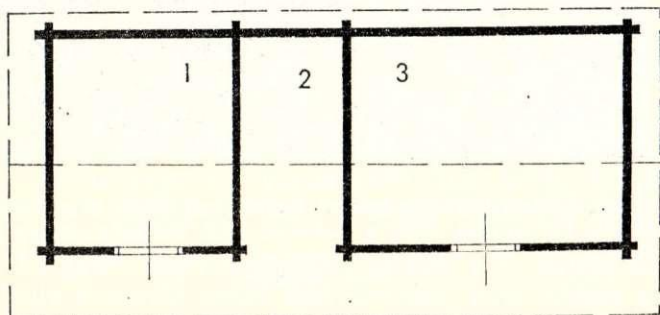

17. att. Savrupcelta kūts ar platu, slēgtu paspārni. Daugavpils apr. Asūnes pag. Jasku c. Celta 1920. g., zīmēta 1927. g. CVVM E 2852.

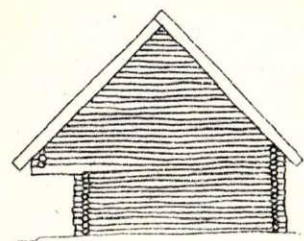
A — priekšējā fasāde; B — plāns; C — gala fasāde; D — griezums, 1 — kūtis; 2 — aitu aizgalds; 3 — laidars.

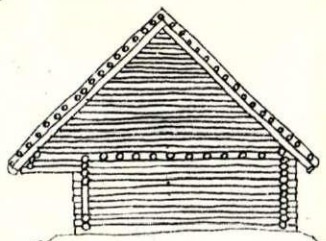
A

B

C

D

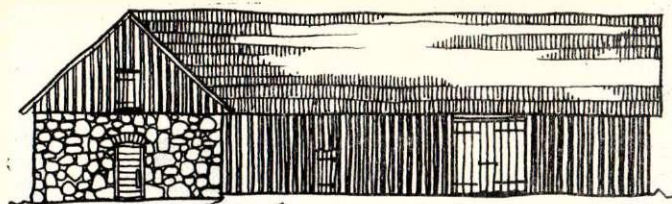
18. att. Divcirtņu kūts ar nojumi starp cirtņiem. Ieeja kūtīs no fasādes. Ludzas apr. Istras pag. Rudovu c. Celta 1921. g., zīmēta 1926. g. CVVM E 2680.

A — priekšējā fasāde; B — plāns; C — gala fasāde; D — griezumš. 1 — kūtīs; 2 — nojume; 3 — kūtīs.

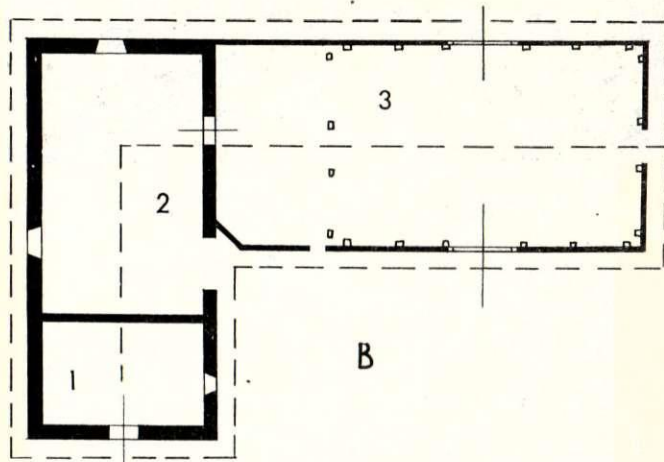
Biežāk Latgalē sastopamas kūtīs, kas savienotas ar citām saimniecības ēkām, parasti ar šķūni, vienā taisnā (retāk — platā) lenķī (11. att. 7, 20. att.). Tās novērotas lielākoties kvadrātveida pagalmā.²¹⁵

19. att. Divcirtņu kūts ar nojumi starp cirtņiem. Ieeja kūtī no nojumes. Abrenes apr. Bērziņš pag. Salas c. Celta 1929. g., fotografēta 1967. g. Ē, 1593. filma, 18. negatīvs.

A

B

20. att. Kūts un šķūnis, celti lenķī. Jēkabpils apr. Vīpes pag. Austrumos. Celti 1936. g., zīmēti 1956. g. Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvaldes materiāli.

A — fasāde; B — plāns. 1 — kūtiņa; 2 — kūtīs; 3 — šķūnis.

20. gs. 20. un 30. gados Latgalē viensētās un it īpaši jaunsaimniecībās izplatījās kūtīs, kas bija celtas pēc Zemkopības ministrijas izstrādātiem projektiem (21. att.). Tās bija ugunsdrošas taisnstūra vientelpas un divtelpu ēkas ar deļu šķūni galā un Latgales sīkajai un jauktajai lopkopībai izrādījās visai piemērotas. Tās bija arī platākas, to izmērs vidēji bija 11×8,5 m.²¹⁶ Sakarā ar ierobežoto lopkopības intensifikāciju Latgalē buržuāziskās Latvijas gados pēc projektiem celtas kūtīs te tomēr plaši neieviesās. Taču to ietekmē arī bez projekta celtās kūtīs Latgalē kļuva platākas un biežāk tika apvienotas ar šķūni. Rezultātā kūtīs Latgalē, it īpaši vidējās un turīgākajās saimniecībās, 30. gadu beigās kļuva stipri vienveidīgākas.

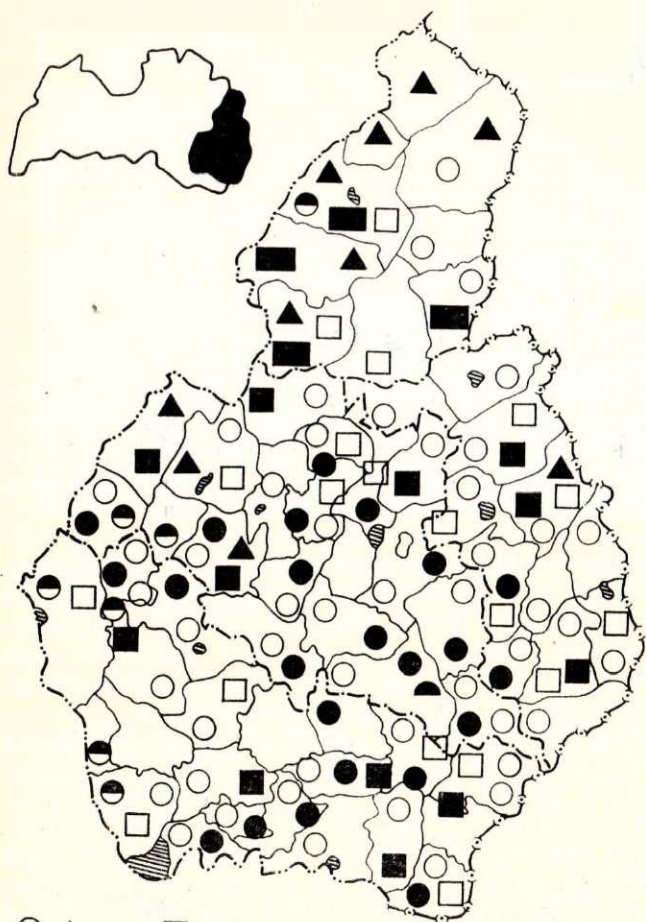
Visās Baltijas jūras apkaimēs zemēs pie slēgtas lopu mītnes bija iezogots lopu pagalms — laidars. Laidara izvietojums un veids bija cieši saistīts ar kūtīs plānojumu un pagalma tipu (22. att.). Latgalē ietilpa ēku div- un trīsriindu savienojuma zonā, kurš dominēja plašā teritorijā uz austrumiem no Latgales.²¹⁷ Šādā pagalmā taisnstūra kūtīs bija novietota paralēli dzīvojamai ēkai, un laidars, galos noslēgts ar žogu un vārtiem, atradās starp dzīvojamo ēku un kūtī. Sīkās saimniecībās laidars bija ļoti šaurš, lielākās — platāks (23. att.). Žogs galos bija līdz 2 m augšts. Tas bija celts parasti no guļkokiem pēc ļoti arhaiska paņēmiena, kas atgādināja stabu konstrukcijas pildījumu un tālab liecināja par paša laidara seno cilmi. Pie istabas un kūtīs pakšiem piestiprināja vertikālus stabus ar gropi, kuros ielaida guļkoku galus²¹⁸ (24. att.). Ja guļkoki bija tievāki, tos ielaida starp diviem ar klūgām sasietiem mietiem.²¹⁹ Sāds

21. att. Kūts. Daugavpils apr. Līvānu pag. Švirkstū c. Celta 1940. g. pēc Zemkopības ministrijas plāna, fotografēta 1969. g. E, 1627. filma, 4. negatīvs.

23. att. Laidars līdztekus apbūvē. Ludzas apr. Ciblas pag. Novadniekos. Fotografēts 1959. g. Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvaldes 25358. negatīvs.

22. att. Laidaru tipi Latgalē 20. gs. sākumā (pēc ekspedīciju materiāliem).

1 — laidars starp istabu un kūti līdztekus apbūvē; 2 — laidars zem kūts nojumes ciešā līdztekus apbūvē; 3 — savrupa kūts ar slēgtu laidaru zem nojumes; 4 — laidars kūts priekšā kvadrātveida pagalmā; 5 — laidars kūts priekšā, ēkas pagalmā izvietojot brīvi; 6 — segts laidars starp diviem kūts cirtniem; 7 — nakts dārzs; 8 — laidars vienleņķa un divleņķu kompleksā.

24. att. Guļkoku žogs laidara galā līdztekus apbūvē. Ludzas apr. Mērdzenes pag. Ožorgu c. Fotografēts 1926. g. CVVM, 4109. negatīvs.

25. att. Laidars kūts priekšā. Daugavpils apr. Višķu pag. Zeiļu c. Kūts celta 1914. g., fotografēta 1927. g. CVVM, 7158. negatīvs

laidara gala žogs bija viegli izjaukams; tas bija ļoti svarīgi, vedot mēslus. Ziemā aizvējam laidara žogu no iekšpuses nosedza ar skujām.²²⁰ Reizēm pāri žogam bija arī nelieli divslīpju jumtiņi. Retāk žogs bija stāvkoku.

Krievu vecticībnieku apdzīvotajos apvidos Rēzeknes un Daugavpils apriņķos, kur bija izplatīts ciešais līdzteku ēku savienojuma tips un kūts ar platu paspārni, laidaru sedza kūts jumts²²¹ (15. att.).

Pēc otrā Latgalē sastopamā apbūves tipa — izveidojot kvadrātveida pagalmu —, kas tāpat bija izplatīts arī austrumslāvu teritorijā,²²² laidaru iekārtoja kūts priekšā, sakraujot blīvu guļkoku žogu pēc iepriekš aprakstītā paņēmiena²²³ (25. att.).

Ziemeļlatgalē pie divu cirtņu kūtīm laidaru iekārtoja nojumē starp cirtņiem, abās pusēs noslēdzot to ar kāršu žogu un vārtiņiem²²⁴ (19. att.). Kūtīm, kurām ieeja bija ierīkota ārsienā, laidaru iežogoja kūts priekšā.²²⁵

Latgales dienvidrietumos, ja kūti cēla vaļēja vai slēgta kvadrāta veidā (pakavveida), kūts laidars atradās laukumā, ko iežogoja kūts sienas, priekšpusē tas bija slēgs ar vārtiem.²²⁶

Vasarā kūts durvis uz laidaru stāvēja atvērtas, tā ka lopu varēja brīvi uzturēties laidarā dienas vidū un naktīs. Laidarā slauca govus,²²⁷ tur stāvēja siles lopu dzirdināšanai. Ja laidarā turēja cūkas, pie kūts sienas tām ierīkoja nojumus, pieslienot slīpi mietus un nosedzot tos ar velēnām un salmiem.²²⁸ Laidarā mēsli krājās tāpat kā kūti. Reizēm vircu no kūts vēl īpaši izvadīja laidarā, lai tā iesūktos laidara augsnē. Vedot mēslus, laidara augsnes virskārtu noraka. Pēc tam laidarā saveda no pļavām ciņus, sameta zemi u. tml.²²⁹ Laidaru kaisīja tāpat kā kūti, bet, tā kā no ēku jumtiem laidarā satecēja lietus ūdens, tad nereti tas bija slapjš. Tālab dažkārt pāri laidaram uz kūts durvīm iekārtoja celiņu vai nolika laipu,²³⁰ bet istabai, ja tā pieslēgās laidaram, cēla augstākus pamatus un sliekšni (26. att.). Kūts un istabas jumtu saskares vietā lietus ūdens novadīšanai nedaudz slīpi piestiprināja koka tekni (27. att.).

Iespēja uzkrāt laidarā mēslus un kompostu bija par iemeslu tam, ka laidars pie kūtīm Latgalē saglabājās vēl 20. gs. sākumā. Laidars izzuda, kad lopkopības intensifikācijas apstākļos priekšplānā izvirzījās produktu ražošanas un kūtis paplašināja, ierīkoja ventilāciju, uzlaboja apgaismošanu u. tml. Tas notika galvenokārt ciemu sadales gaitā. Labi izsekojama laidara izzušanas atkarība no saimnieciskajiem priekšnoteikumiem. Trūcīgās viensētās, trūkstot līdzekļiem, pārceļa vecās ēkas, bieži vien saglabājot veco pagalma plānojumu un laidaru. Vidējās saimniecībās kūti cēla parasti savrup un laidaru, iežogojot to ar kāršu vai dēļu žogu, ierīkoja plašāku un kūts priekšā. Lielās saimniecībās, kur kūts bija uzlabota un bija aplokī, laidars izzuda. Teritoriāli konstatējama atšķirība starp Latgales rietumu un austrumu rajoniem: pārmaiņas 20. gs. 30. gados visvairāk skāra viensētas gar Vidzemes robežu, kur kūts celta attālāk no dzīvojamās ēkas un laidars ierīkots kūts priekšā vai izzudis. Turpretī austrumu pagastos arī viensētās lielā mērā saglabājās agrākais pagalma plānojums un laidars.²³¹

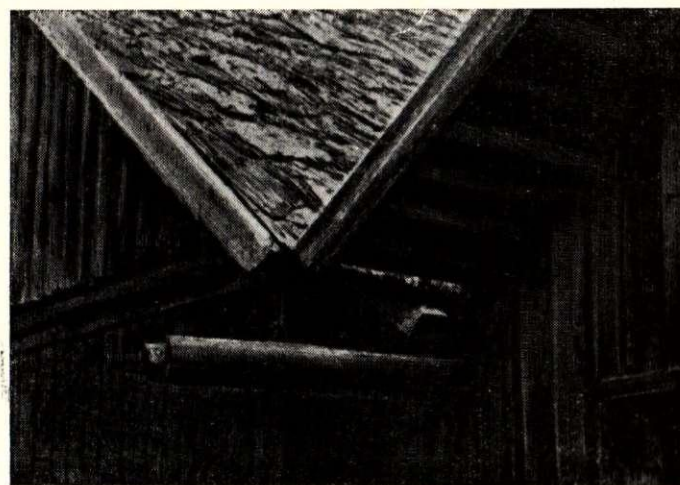
Literatūrā pieņemts uzskatīt laidaru par lopu mītņu senākās attīstības pakāpes reliktu, kas saistīts ar lopu

mitināšanu lopkopības agrīnajā posmā nožogojumos pie cilvēku mītnes.²³² Ar laiku nožogojuma malā izveidojās nojume,²³³ vēlāk — slēgta telpa — kūts, bet nenosēgtā nožogojuma daļa saglabājās kā laidars.

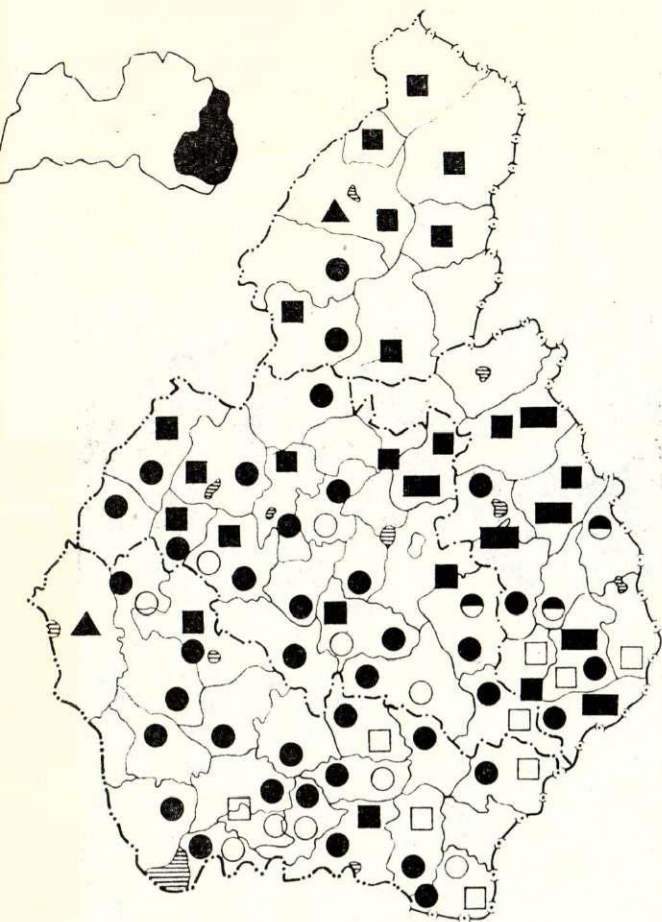
Par līdzīgu lopu mītņu attīstības ceļu Latgalē zināmā mērā vedina domāt laidara un kūts nosaukumi. Visā Latgalē kūti sauc par *klāvu* vai *klēvu*. Nosaukuma izplatība pilnīgi sakrīt ar Latgales un Vidzemes robežu. Tikai pašā Vidzemes pierobežā līdztekus

26. att. Kāpnes no sincēm uz laidaru. Ludzas apr. Rundēnu pag. Lobežu c. Fotografētas 1964. g. E, 1200. filma, 28. negatīvs.

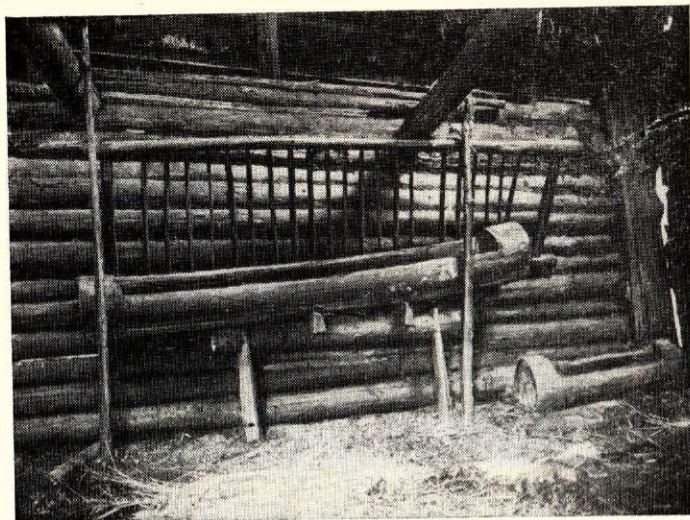
27. att. Ūdens tekne kūts un istabas jumtu saskares vietā. Daugavpils apr. Andrupenes pag. Libiņu c. Kūts celta 1928. g., fotografēta 1966. g. E, 1466. filma, 13. negatīvs.

■	1	□	4
●	2	○	5
■	3	▲	6
		◐	7

28. att. Laidara nosaukumi Latgalē (pēc ekspedīciju materiāliem).

1 — dārzs, lopu dārzs; 2 — dīnduorzs, dīndōrznis; 3 — zādroklis, zādor-
klis, zādraklis; 4 — deņņiks; 5 — dvors; 6 — laidars; 7 — zagorodka.

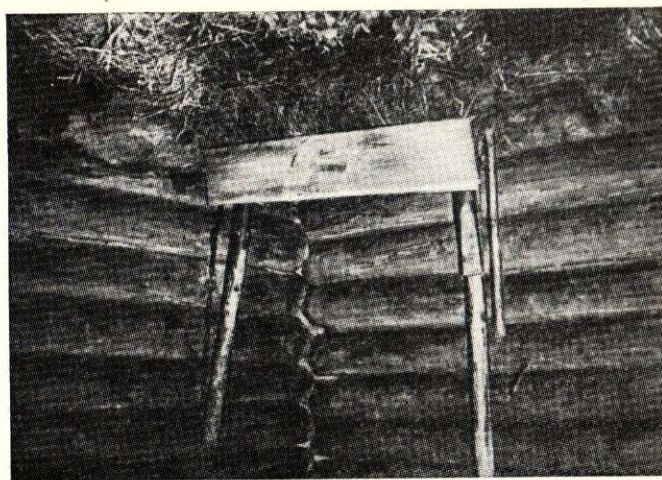
30. att. Redeles un sile zirgam. Ludzas apr. Rundēnu pag. Nabagu c. Fotografēts 1926. g. CVVM, 52880. negatīvs.

31. att. Aitu redeles. Daugavpils apr. Ungurmuižas pag. Dunduru c. Fotografēts 1927. g. CVVM, 6747. negatīvs.

29. att. Aitu aizgalds. Abrenes apr. Viksnas pag. Pērkonu c. Fotografēts 1963. g. E, 1019. filma, 12. negatīvs.

32. att. Nožogojums kūts stūrī barības novietošanai govij. Ludzas apr. Kaunatas pag. Bečeru c. Fotografēts 1964. g. E, 1198. filma, 11. negatīvs.

šim nosaukumam lietots pārējā Latvijas daļā izplatītais nosaukums *kūts*. Laidaru Latgales lielākajā daļā 19. gs. sauca par — *dīnduorzu* (diendārzu) (28. att.). Ziemeļdaļā bija pazīstams nosaukums *dārzs*, *dārziņš*. Ziemeļlatgalē vēlāk par dārzu sauca arī šeit izplatītos nakts aplokus, kurus otrajā gadā izmantoja kāpostu un sakņu audzēšanai, t. i., dārzam. Ludzas apriņķī pazīstamais nosaukums *zādrokļis*, *zadorkļis* ir krieviskas cilmes (sal. kr. загородь). Gar Krievijas pierobežu un vecdicībnieku apdzīvotajos apvidos vēl bija izplatīti tādi laidara nosaukumi kā *deņņiks* un *dvors*, kas plaši pazīstami slāvu apdzīvotajos apvidos (*deņņiks* it īpaši Baltkrievijā,²³⁴ arī Krievijā Kostromas, Kurskas, Pleskavas apgabalos,²³⁵ *dvors* — pārsvarā Ziemeļ- un Viduskrievijā,²³⁶ bet arī Baltkrievijā²³⁷) un Latgalē tiek vairāk lietoti segtā laidara apzīmēšanai.²³⁸ Dienvidrietumlatgalē kūts iekšējais pagalms nosaukts par *laidaru*, *leidaru*. Šī termina tālākā izplatība iet rietumu virzienā un aptver Zemgali un Kurzemi. Tādējādi no visiem Latgalē fiksētajiem laidara apzīmējumiem vietējas cilmes liekas tikai apzīmējumi *dārzs*, *dārziņš*, *dīnduorzs*. Vārdam *dārzs* paralēles ir lietuviešu valodā: *daržas* — dārzs, *daržine* — šķūnis, siena nojume, un cilmē tas saistāms ar senģermāņu *zarga* (Seitenfassung eines Raumes, Umzäunung).²³⁹ Tādējādi vārda *dārzs*, *dārziņš* sākotnējais saturs pārsniedz vārda laidars nozīmi, tas lietots iežogojuma apzīmēšanai un tāpēc var būt saistāms arī ar lopu mītni iežogojuma veidā. Arī Igaunijā un Somijā vēlāk laidara un viegla tipa kūts nozīmē lietotos analogiskos terminus *tahr*, *tahraed* (igauņu) un *tarha* (somu) speciālisti uzskata par baltisku aizguvumu (no vārda *daržas* (liet.), *dārzs* (latv.)) un saista ar senāku lopu novietni — iežogojumu vai nojumi.²⁴⁰ Termini *klāvs*, *klēvs* ir slāviskas cilmes. Tiem konstatējamas paralēles visās slāvu valodās.²⁴¹ A. Vilkuna uzskata arī Karēlijā un Austrumsomijā kūts apzīmēšanai lietotā analogiskā termina *lāava* slāvisko izcelsmi par pierādījumu, ka pats slēgtais cirtnis — kūts — aizgūts šeit no slāviem ap 800.—1000. g.²⁴² Latvijā slēgtas lopu mītnes rašanās vēl nav izpētīta. Taču slēgtās guļkoku kūts ieviešanās no austrumiem nav izslēgta arī šeit, it īpaši ievērojot, ka Baltijā tādas lopu mītnes līdz šim datētas tikai ar m. ē. 2. g. t. sākumu.²⁴³ Nav gan izslēgts, ka ieviesies tikai slāviskais lopu mītnes nosaukums. Atzīmējams, ka vairumā Latgales tautasdziesmu, kurās minēta lopu novietne, tā nosaukta par *dārzu*, *dārziņu*. Tas varētu liecināt, ka šis nosaukums bija dziļi iesakņojies tautā vai dziesmās pārmantots no agrākām paudzēm. Vārds *klāvs* tautasdziesmās konstatējams retāk (tikai 9 dziesmās un variantos no 30, turklāt 4 gadījumos kopā ar dārzu). Raksturīgi, ka folklorā pret jaunākiem terminiem vienmēr ir inerta.

Kūts iekārtojumu noteica tās tips. Dziļajā kūtī mēslu līmenis gada laikā mainījās. Tāpēc tur nevarēja ierīkot pastāvīgus nodalījumus lopiem, ne arī lopus stabili saistīt.²⁴⁴ Turklāt kustoties lopi piemīdīja mēslu kārtu. Tādēļ Latgalē govīs, ja tās stāvēja atsevišķā kūtī un to nebija daudz, dažkārt nesēja, it īpaši vasarā, kad govīs kūtī uzturējās īsu laiku. Ja bez govīm kūtī mitinājās vēl citi lopi, tāpat arī ziemā, govīs piesēja valgā. Mežainos apvidos līdz pat 20. gs.

33. att. Kaste un sile barības novietošanai govij. Daugavpils apr. Izvaltas pag. Zidiņu c. Fotografētas 1966. g. E, 1458. filma, 5. negatīvs.

20. gadiem govīs kūtī sēja ar lūku saitēm,²⁴⁵ vēlāk — ar virvi vai pat ar ķēdi. Izplatītākais siešanas veids bija pie sienā iedzīta vadža ar izcilni galā, vēlāk pie dzelzs tapas, āķa vai pakava. Tā kā kūts mēslu līmenis mainījās, sienā bija iedzīti vairāki vadži vai tapas. Dažkārt dzelzs tapas vienkārši iedzina pēc vajadzības augstāk vai zemāk kūts sienā. Cits samērā plaši izplatīts un ērts lopu siešanas veids bija pie vertikāli iedzīta mieta.²⁴⁶ Zirgi, aitas un cūkas tikai tiem vien paredzētajās kūtīs turēti brīvi. Ja tie mitinājās ar citiem lopiem kopīgā kūtī, tiem stūrī ierīkoja aizgaldus — dēļu un kāršu nožogojumus²⁴⁷ (29. att.).

Govīm sīkās saimniecībās vēl 20. gs. sākumā barību vienkārši pasvieda uz zemes vai iesvieda silē, atlikumu izmantojot pakaišiem.²⁴⁸ Latgales rietumu pagastos, bet citur galvenokārt tikai labāk nostādītās saimniecībās govīm pie sienas bija ierīkotas apmēram 2 m garas redeles.²⁴⁹ Augšējo redeļu malu piesēja virvē pie sienā iedzīta vadža, apakšējo atbalstīja pret divām tapām (30. att.). Zirgiem visā Latgalē pie kūts sienas pierīkoja redeles, zem tām uz kājām vai stēķiem stāvēja vienkoča sile. Arī aitām visā Latgalē līdz pat pēdējam laikam ierīkoja redeles pie aizgalda sienas vai uz kājām aizgalda vidū (31. att.). Lopu ēdināšanas iekārtas Latgales kūtī 19. gs. un 20. gs. sākumā visumā neatšķīrās no attiecīgajām ierīcēm visā Austrumeiropā, kur bija izplatīta dziļā kūts. Tikai divu veidu barības ierīces govīm zināmā mērā lokalizējas teritoriāli: redeles, kas sastopamas pārsvarā Latgales rietumu un ziemeļu daļā, liekas raksturīgākas novadiem tālāk uz ziemeļiem un rietumiem,²⁵⁰ turpretī sile vai barības mešana lopiem pie kājām — uz austrumiem un dienvidiem no Latgales.²⁵¹

20. gs. 20. un 30. gados, pieaugot lopbarības vērtībai, Latgalē to sāka novietot ar dēļiem nožogotā kūts stūrī (32. att.) vai apmēram 50 cm augstā kastē uz četrām kājām (33. att.). Latgales periodika 20. gs. 20.—30. gados arī propagandēja citos Latvijas apvidos jau kopš 19. gs. beigām izplatītos dziļajai kūtij piemērotos paceļamos barības galdus, kuriem priekšpusē bija atvērums.²⁵² Lielākās, daļēji arī vidējās

saimniecībās pēc publicētiem paraugiem dažādās variācijās paceļami barības galdi izplatījās samērā plaši.²⁵³ Turpretī sīkajās saimniecībās to nebija līdz pat 1940. g. Teritoriālā atšķirība atkal konstatējama starp lopkopības ziņā attīstītākiem un atpalikušākiem rajoniem. Rietumlatgalē barības galdu plašāku izplatību veicināja arī Vidzemes tuvums, kur tie ieviesās jau agrāk.

GANISANA

Līdz pat 20. gs. sākumam Latgales ciemos lopus parasti ganīja kopīgā ganāmpulkā. Kopīgu ganīšanu pazīst visas Eiropas tautas, un cilmē tā saistīta ar pirmatnējās kopienas iekārtu, kad ražošanas līdzekļu kopīgais īpašums un darbarīku zemais attīstības līmenis noteica kopdarba pastāvēšanu. Feodālisma laikmetā kopīgās ganīšanas pamatā bija ganību izmantošanas forma — to kopīgā lietošana ciema saimnieciskajā sistēmā.

Latvijas lielākajā daļā kopīgā ganīšana izzuda jau viduslaikos līdz ar lielākās daļas ciemu un kopīgā īpašuma atlieku likvidēšanu. Par kādreizējo plašāko tās izplatību saglabājušies tikai atsevišķi norādījumi dokumentos. Kopīgās ganīšanas saglabāšanās Latgali krasi atšķir no pārējiem Latvijas novadiem. To noteica Latgales sociālekonomiskā attīstība, kuras rezultātā šeit līdz pat 20. gs. sākumam saglabājās ciemi un daļēji arī zemes kopīga izmantošana. Kā jau norādījam, Latgalē ganībām izmantoja galvenokārt aramzemi — papuvi un nopļautos laukus. Kaut gan aramzeme Latgalē 19. gs. bija saimniecību patstāvīgā lietošanā, trislauku zemkopības organizācija notika visa ciema apjomā, jo atsevišķi saimniecību aramzeme šnoru veidā bija izkaisīta ciemu lielajos laukos. Tāpēc ganīt uz tās lopus varēja tikai kopā. Arī uz muižas zemes — brīvajiem tīrumiem, mežā un krūmājos — ciema saimniekiem bija vienlīdzīgas ganīšanas tiesības, un tāpēc ganīšana varēja būt tikai kopīga. Nelielās speciālās ganības nebija arī sadalītas, jo dalīja tikai aramzemi. Ekstensīvā kopīgā ganīšana turklāt atbilda Latgales lopkopības zemajam līmenim.

34. att. Ciema gani. Rēzeknes apr. Vidsmuižas pag. Beču c. Fotografēti 1926. g. CVVM, 5339. negatīvs.

Minētie apstākļi — ciemi, ciemu kopīgā īpašuma paliekas un lopkopības ekstensīvais raksturs bija galvenie priekšnoteikumi kopīgajai lopu ganīšanai arī citās zemēs, kuru lauksaimniecības raksturs bija analogs Latgales lauksaimniecības raksturam 19. gs.²⁵⁴

Ganīšanas norise bija atkarīga vispirms no ganāmpulka sastāva. Pēc 19. gs. vidus muižas inventāriem spriežot, ciemā parasti bija 3—8 saimniecības (vidēji — 5).²⁵⁵ Tātad vidējais ganāmpulka lielums 19. gs. vidū varētu būt: 10—15 zirgi, 15—20 govys, 25—30 aitas, 5—15 cūkas līdz ar attiecīgā gada pieaugumu, kā arī vaisliniekiem. Tikai nedaudzu lielāko ciemu ganāmpulks sastāvēja no 100 un vairāk lopiem.²⁵⁶

Ar ganīšanu saistīto prāvu dokumentos 19. gs. otrajā pusē vidēja lieluma ciemos pārsvarā minēts viens jaukts ganāmpulks, kurā ir govys, aitas, cūkas,²⁵⁷ retāk — arī zirgi un kazas. Jaukts ganāmpulks raksturīgs zemēm, kur lopkopībā nebija specializācijas.²⁵⁸ Latgalē lielajos ciemos, kur ganāmpulks prāvāks un jo sevišķi tad, ja ganībām izmantots mežs, bijuši vairāki ganāmpulki: govys, kas ganītas mežā,²⁵⁹ aitas un cūkas — klajumā.²⁶⁰

Zirgi kopīgajā ganāmpulkā minēti samērā reti. Tos ganīja atsevišķi no darba brīvajā laikā, galvenokārt naktī — pieguļā, jebkurā ganīšanai piemērotā vietā.

Otrkārt, kopīgās ganīšanas lokālo norisi noteica vietējās ganību īpatnības. Tā kā Latgalē tikpat kā nebija īpašu ganību, te nebija izplatīts primitīvākais kopīgās ganīšanas veids — ganīšana bez uzraudzības, ierobežojot ganības ar žogiem u. tml.²⁶¹ Latgalē ciema lopus ganībās vienmēr uzraudzīja gani.²⁶² Ganu skaits bija atkarīgs no ganībām. Mežā vai purvājos ganāmpulku vienlaikus uzraudzīja vairāk ganu, klajumā — mazāk, vidēji 2—4 gani.²⁶³ Par ganiem ikvienu saimniecība sūtīja pēc kārtas bērnus un pusaudžus (34. att.). Ja saimniecībā nebija sava gana, salīga kāda kaimiņa bērnu.²⁶⁴

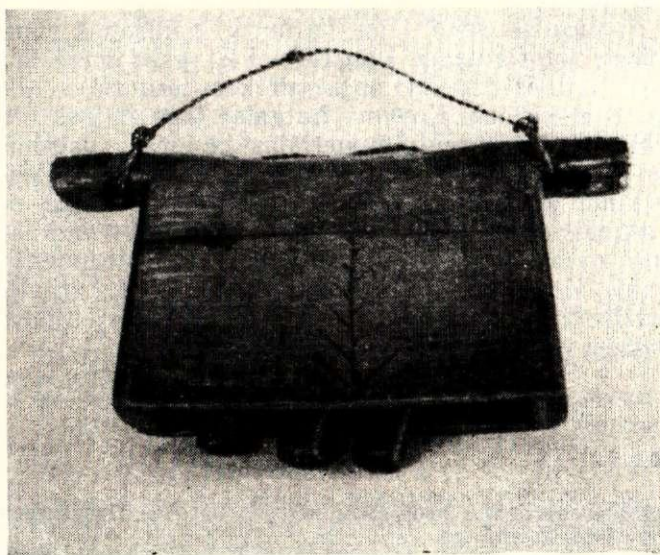
Lielākajos ciemos, it īpaši plašajos vecticībnieku ciemos, kur lopu bija daudz un ganīšana tādēļ grūtāka, līga ciema ganu.²⁶⁵ Latviešu ciemos gana līgšana ieviesās plašāk līdz ar saimniecību skaita pieaugumu, daļot saimniecību ģimenes ietvaros (dēliem utt.), 19. gs. beigās. Būtībā šajā gadījumā ciema kopdarbu nomainīja kopīgi salīgtais un apmaksātais darbspēks: kopdarbs saglabājās tikai palīgu nozīmēšanā algotam ganam.²⁶⁶ Par ciema ganu līga pieaugušu cilvēku, parasti vīrieti,²⁶⁷ kas kāda fiziska trūkuma vai vecuma dēļ labāk atalgotu darbu nespēja veikt. Ganus deva galvenokārt vietējie mazmājnieki (ogorodņiki) un bezzemnieki (babuļi), kuru skaits Latgalē bija samērā prāvs. Lielāku pilsētu tuvumā par ganiem gāja arī trūcīgie pilsētnieki. Ciema gani tika līgti līdz pat 20. gs. 20. gadu beigām. Piemēram, Liksnas pagasta tiesas dokumentos ciema gans minēts vēl Seiļu ciemā 1921. g., Krūgu ciemā — 1925. g.²⁶⁸ Ciema gani izzuda reizē ar kopīgo ganīšanu.²⁶⁹

Kā minēts jau iepriekš, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Latgales zemnieku saimniecības sāka orientēties preču ražošanas virzienā un pakāpeniski zaudēja savu naturālo, ekstensīvo raksturu. Lopkopībā tas bija iespējams tikai tad, ja barības bāzi izmantoja intensīvi. Tāpēc kopīgā ganīšana gadījuma rakstura nekoptās ganībās vairs nederēja. Tā kļuva pat par

35. att. Ganiņš. Rēzeknes apr. Kaunatas pag. Virvu c. Fotografēts 1925. g. CVVM, 2406. negatīvs.

būtisku šķērslī lopkopības attīstībai, jo neļāva izdarīt pārkārtojumus, nivelēja atsevišķu saimniecību attīstības tendenci. Tāpēc ganības tika sadalītas starp individuāliem ražotājiem. Ciema kopzemju sadale Latgalē sākās 19. gs. 80. gados un straujāk izvērsās 20. gs. sākumā. Taču kopumā tā noritēja ļoti

36. att. Koka zvans ar trim mēlītēm. Ganot govīs mežā, kārts tām kaklā. Ludzas apr. Pildas pag. Listiku c. Darināts 19. gs. otrajā pusē. Ludzas novadpētniecības muzejs, 335. nr.

lēni. 1904. g. bija sadalīts tikai 201 ciems.²⁷⁰ Vēl 1929. g. Latgalē nebija sadalīti 1395 ciemi (no kopīgā skaita 5264).²⁷¹ Sakarā ar to kopīga ganišana Latgalē pastāvēja vēl 20. gs. 30. gados. Teritoriāli kopīgās ganišanas izzušana atbilda kapitālisma attīstības tempiem Latgales dažādos novados. 19. gs. beigās kopīgo ganišanu pārtrauca Balvu un Līvānu apkārtnē, bet 20. gs. sākumā arī citos Vidzemes pierobežas pagastos. Turpretī Latgales austrumu daļā kopīga ganišana novērota vēl 30. gadu vidū.

Latgales viensētās atbilstoši īpašuma formai un lopkopības racionālajiem pārkārtojumiem pakāpeniski ieviesās individuālā ganišana, kas pārējos Latvijas novados pastāvēja jau agrāk. Pēc oficiālās statistikas, 1937. g. Latgalē vienā (5—10 ha) saimniecībā vidēji bija 1,13 zirgi, 2,84 govīs, 3,82 aitas, 1,68 cūkas.²⁷² Ganot individuāli, ganāmpulka lielums ierobežojās ar šo lopu skaitu un gada pieaugumu. Spriežot pēc pagastu tiesu dokumentiem un ganu līgumiem, ganāmpulks, tāpat kā agrākajā periodā, bija jaukts. Tas ir saprotams, ievērojot, ka Latgale arī kapitālisma periodā bija siksaimniecību novads ar tam raksturīgu daudznozaru lauksaimniecību, tai skaitā jauktu lopkopību. Sakarā ar cūkkopības vēlāku attīstību, līdz pat 20. gs. 30. gadiem ganāmpulkā bija arī cūkas. Kā jau norādīts, viensētās tika izdalītas īpašas ganības. 1935. g. tās aizņēma vidēji 1,8 ha, t. i., apmēram 15% no saimniecības aramzemes.²⁷³ Šāda ganiņu platība nebija pietiekama. Tāpēc lopus joprojām ganīja uz papuves, pļavās un nopļautos tīrumos, kā arī mežā.²⁷⁴

Atbilstoši ganiņu īpašuma formai Latgales viensētās ganīja individuāli. Viensētnieku lopus tāpat kā senāk uzraudzīja gans, jo nelielās ganību platības parasti atradās starp tīrumiem un pļavām. Tā kā Latgales siksaimniecību ganāmpulki bija mazi, gana pienākumi viensētās gūlās pārsvarā tikai uz bērniem.

Pēc oficiālās statistikas ziņām, 1929. g. algotie gani bija nodarbināti tikai 7006 Latgales saimniecībās (no kopīgā skaita 87,5 tūkst.).²⁷⁵ Lielākā daļa (apmēram 65%) algoto ganu koncentrējās 10—30 ha lielās saimniecībās, 10,76% ganu reģistrēti 5—10 ha lielās un tikai nepilni 2% — 1—5 ha lielās saimniecībās.²⁷⁶

Latgales siksaimniecību apstākļos, kad algotais darbspēks tika maz izmantots, ganiem saimniecībā bija relatīvi liela nozīme līdzās citu kategoriju laukstrādniekiem. 1939. g. tie sastādīja 64,1% no visu laukstrādnieku kopskaita.²⁷⁷ Turklāt, ja Latvijā vidēji algoto ganu īpatsvars laikā no 1929. līdz 1937. g. sakarā ar aploku ierīkošanu samazinājās no 26,91 līdz 24,56%, tad Latgalē, turpinoties pārejai uz viensētām, tas šais gados pieauga no 41,17 līdz 57,68%.²⁷⁸

1935. g. 88,6% ganu Latgalē bija līdz 15 gadu veci (Latvijā vidēji — 71,9%).²⁷⁹ Spriežot pēc pagastu tiesu materiāliem, tie bija vietējo trūcīgo zemnieku un bezzemnieku bērni, biežāk no tā paša pagasta, retāk Latgales trūcīgo pilsētnieku bērni. Pēc 1929. g. statistikas datiem, 52,37% ganu bija meitenes,²⁸⁰ jo tās varēja izmantot arī dažādiem mājas darbiem.

Sakarā ar sīkajām saimniecībām vispār raksturīgu tendenci īpaši intensīvi izmantot algotu darba spēku algoto ganu — bērnu ekspluatācija Latgalē bija visai smaga. Gana alga Latgalē bija ievērojami zemāka nekā pārējā Latvijā: 1939. g. gans Latgalē

saņēma vidēji 121 latu (Latvijā vidēji — 162 latus).²⁸¹ Ap 1920. g. apmēram 40—50% no algas kopsummas izsniedza parasti naturālījās; gans saņēma graudus, linus, kartupeļus, gaļu, drēbes. Turpmākajos gados, augot sakariem ar tirgu, naturālīju daļa samazinājās: 1928. g. līdz 25%,²⁸² 1932. g. — līdz 8%.²⁸³ Oficiālās statistikas datus apstiprina ganu līgumi Latgales tiesu iestāžu fondos. Līgumi spilgti atspoguļo arī ekspluatācijas smagumu: ganu nokalpināšanu pāri termiņam, izmantošanu citos darbos, nežēlīgu apiešanos ar viņiem utt. (35. att.).

Bez ganīšanas gana uzraudzībā Latgales viensētās ieviesās jauni ganīšanas veidi bez gana, pirmkārt — lopu siešana ganībās virvē, vēlāk — ķēdē. Siešana bija ļoti ērta Latgales saimniecībās ar nelielu skaitu lopu un samērā mazu zemes platību, kad par ganībām izmantoja arī aramzemi un pļavas. Jau 19. gs. beigās viensētņieki sāka siet ganībās zirgus. Līdz ar to vairs nevajadzēja jāt pieguļā. Citus lopus sāka siet samērā vēlu — ap 20. gs. 20. gadiem, liekas, lielā mērā lauksaimniecības periodikas propagandas ietekmē.²⁸⁴ Lopus sēja galvenokārt mazās saimniecībās, kurām nebija sava gana. Tādā ceļā ietaupīja izdevumus gana algošanai, kas mazā lopu skaita dēļ nebija izdevīga. Tā, ap 1930. g. lopu siešana bija izplatīta galvenokārt Latgales austrumdaļā — ap Indru un Istru.²⁸⁵ Turpretī Latgales ziemeļrietumos (ap Balviem) un dienvidrietumos (ap Krustpili un Līksnu) sēja gandrīz tikai zirgus.

Otrs ganīšanas veids, kas ieviesās Latgalē viensētu apstākļos, bija aploki. Tas ir racionālākais ganīšanas veids, kas pārējos Latvijas rajonos kapitālisma apstākļos ieviesās ļoti plaši, sevišķi lielsaimniecībās. Aplokus neatlaidīgi ieteica arī Latgales lauksaimniecības literatūra un periodika.²⁸⁶ Taču aploki Latgalē neguva plašu izplatību: tie nebija piemēroti saimniecībām, kurās ganību teritorija bija niecīga. Aplokus ierīkoja tikai lielākās saimniecībās, kurās bija tām piemērota zemes platība, vairāk lopu un līdzekļu, pie tam galvenokārt 20. gs. 30. gados un pārsvarā Vidzemes pierobežā. Turklāt Latgalē ierīkoja tikai vienu aploku, iežogojot visas ganības, kur ganīja cauru vasaru. Racionālākā vairāku aploku sistēma, kas ļāva ganību platību izmantot pakāpeniski, Latgalē atšķirībā no pārējās Latvijas bija sastopama tikai retās lielsaimniecībās.²⁸⁷

*

Rezumējot lopkopības, lopu mītņu un ganīšanas veidu apskatu Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā, jāsecina.

Apskatāmajā laikā posmā lopkopība Latgalē no zemkopībai pakļautas mēslojuma, vilcēj spēka un patēriņa produktu sagādes nozares attīstās par patstāvīgu preču ražotāju lauksaimniecības nozari.

Minētā lopkopības attīstība Latgalē noritēja ievērojami vēlāk, lēnāk un mazākā mērā nekā citos Latvijas apvidos.

Ierobežotās lopkopības attīstības rezultātā Latgalē izmaiņām lopkopības tehnikā ir lēnāka gaita.

Lopu mītnes mainās, piemērojoties lopkopības produktu ražošanas vajadzībām. Pirmkārt, vecā tipa kūtis tika uzlabotas, paplašinot tās, paaugstinot pamatus, uzlabojot apgaismi, ventilāciju, ierīkojot koka platformas un izmainot kūts iekārtojumu. Otrkārt, izplatās jauna tipa kūtis — ugunsdrošas, pēc projekta celtas, dažos gadījumos arī seklās kūtis. Taču kūtis tika uzlabotas tikai lielākās saimniecībās (kuru platība pārsniedza 20 ha). Tā kā tādu saimniecību Latgalē nebija daudz, tajās izdarītie pārkārtojumi lopu mītņu vispārējo raksturu Latgalē ietekmēja mazāk, nekā tas vērojams pārējos Latvijas novados. Teritoriāli tendence uzlabot lopu mītnes bija vairāk manāma ekonomiski attīstītākajā Livānu un Balvu apkārtnē. Turpretī nabadzīgajā Ludzas apriņķī lopu mītnes vēl 20. gs. 30. gados pārsvarā bija ļoti primitīvas. Līdz ar lopkopības attīstību izmainās arī lopu ganīšanas paņēmieni. Kamēr lopkopībai Latgalē bija patēriņa raksturs, te pastāvēja senā ekstensīvā ganīšana kopdarba formā, kas gan spēja nodrošināt lopu eksistenci, bet neļāva celt lopu produktivitāti. Līdz ar nodalīšanos viensētās mainījās arī ganību izmantošanas forma — tā kļuva individuāla, lokalizējoties viensētās gana uzraudzībā. Vienlaikus lauksaimniecības literatūras, agronomiski izglītojošo pasākumu rezultātā, kā arī pārņemot labāko saimniecību pieredzi, ieviesās jauni lopu ganīšanas paņēmieni — siešana un aploki. Sakarā ar lopu nelielo skaitu Latgales zemnieku saimniecībās pārsvaru guva lopu siešana un ganīšana gana uzraudzībā atšķirībā no pārējās Latvijas, kur dominēja aploku sistēma. Par ganīšanas veidu atkarību no lopkopības attīstības liecina to maiņas tempu atšķirība saimnieciski vairāk (rietumu) un mazāk (austrumu) attīstītos Latgales rajonos un individuālo ganīšanas paņēmienu lokalizācija atbilstoši šiem rajoniem.

Pateicoties seno lopu mītņu un ganīšanas paņēmienu noturīgumam, Latgalē vēl 20. gs. samērā labi lopu mītņēs izsekojamas vairākas teritoriāla rakstura atšķirības. Kopumā Latgales lopu mītnes pieslējas Baltijas tautu materiālās kultūras austrumu kompleksam. Taču to lokālajās formās iesekojama rietumu elementu austrumu robeža, kas atdala no Latgales dažus tās rietumu pagastus, kā arī iezīmes, kuru paralēles meklējamas ziemeļu un austrumu virzienā. Minētās atšķirības teritoriāli atbilst Latgales iedzīvotāju etnisko grupu izvietojumam un kultūras sakaru virzieniem.

PARINDES

¹ Inventāri glabājas Balkrievijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīva 2635. fondā: Daugavpils apr. — 383.—488. lieta, Ludzas apr. — 845.—914. lieta, Rēzeknes apr. — 1305.—1401. lieta.

² Х. П. Строд. Обязательные инвентари частновладельческих имений Латгалии 40—50-х годов XIX в. как исторический источник. — Тезисы докладов и сообщений конференции по

источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики. Рига 1968, 45.—47. lpp.

³ Tie glabājas P. Kapsuka Viļņas Valsts universitātes zinātniskās bibliotēkas rokrakstu nodaļā.

⁴ Svarīgākie no tiem glabājas Baltkrievijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīva 1430. fondā (Vitebskas gubernatora kanceleja) un 2502. fondā (Vitebskas guberņas statistiskā komiteja).

- ⁵ ЦГИА БССР, ф. 3210 (Vitebskas guberņas valdes veteri-
nārā nodaļa).
- ⁶ LCVVA, 1681. f.
- ⁷ Glabājas LCVVA.
- ⁸ Glabājas LCVVA.
- ⁹ Tie glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas
sektora arhīvā (apraksti E 27—35).
- ¹⁰ CVVM E, Daugavpils apr. — 2832., 2884.—2888. mare,
Rēzeknes apr. — 2599., 2647.—2649. mare, Ludzas apr. — 2680.,
2729.—2731. mare.
- ¹¹ Piemēram, Ludzas apriņķa Baltinavas muižā: «Каждый
хозяин восьминник имеет рабочих душ 4 мужских и 4 жен-
ских. Земли у него пахотной 16 дес., под усадьбой 1/2 дес., ого-
родной 1 дес., сенокосной 8 1/2 дес.» (ЦГИА БССР, ф. 2645,
оп. 1, д. 848, л. 2, атг д. 409, л. 3).
- ¹² Daugavpils apriņķī — 8 muižās, Rēzeknes apriņķī — 5 mui-
žās, Ludzas apriņķī — 3 muižās.
- ¹³ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 409, л. 6.
- ¹⁴ Turpat, д. 1336, л. 3.
- ¹⁵ Piemēram, Daugavpils apr. Donatpolē, Skaistā, Liksnā,
Rairopolē (turpat, д. 401, л. 2; д. 459, л. 7; д. 441, л. 4; д. 457, л. 7).
- ¹⁶ Piemēram, Ludzas apr. Viļakas muižā (ЦГИА БССР,
ф. 2635, оп. 1, д. 288, л. 4).
- ¹⁷ Rēzeknes apr. Zelenopoles muižas 16 ciemiem, kuros dzī-
voja 96 ģimenes — 120 desetīnas (ЦГИА БССР, ф. 2635, оп.
1, д. 1329, л. 3), Dūkstīgala muižā 95 ģimenēm — 228 desetīnas
(turpat, д. 1326, л. 4), Dorotpoles muižā 83 ģimenēm — 140 dese-
tīnas (turpat, д. 1323, л. 4) u. c.
- ¹⁸ VUB RN, Nr. 10959, 10960., 10962. u. c. apraksti.
- ¹⁹ Хозяйственное положение и промыслы сельского насе-
ления Витебской губернии. Витебск 1910, 127. lpp.
- ²⁰ Piemēram, Domopoles pag. Bonifacevas muižas zemnieku
ganības aprakstītas šādi: «...отдельное пастбище не имеется,
а производится пастьба скота по паровому полю и частью по
покосам, находящимся под яровыми посевами, пока выколо-
сятся яровые посевы, а затем, по снятии озимых посевов и
уборки сенокосов пастьба скота производится на скошенных
покосах и полях убранных озимых посевов» (LCVVA, 637. f.,
I. apr., 1. l., 423. lp.). Turklāt lielākajā daļā muižu kā ganības
minēti arī mežs un krūmāji (turpat, 4. l., 634.—668. lp.).
- ²¹ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 1369, л. 7, Rēzeknes apr.
Pušā; turpat, д. 152, л. 3, Daugavpils apr. Nīdermuižā.
- ²² Vēl 20. g. sākumā Latgalē plavas pārsvarā bija nekoptas.
1913. g. avīze «Jaunas Zīnias» rakstīja: «Par vasaru nemaz ne-
tiek gādāts, kā nopļaut kur kādu lietu siena vezumu, kā cik ne-
cik izlabot savas aplaistās plavas... Mūsu plavas nav ne koptas,
ne mēslotas no laika gala. Tās krūmojas un aizaugušas ar biezu
sūnu» (8. nr., 7. lpp.).
- ²³ Daugavpils apr. Krāslavas muižas inventārā siena raža
dažādu kategoriju plavām minēta šāda: «лугового — 100 пудов,
лесного — 60 пудов, болотного — 55 пудов» (ЦГИА БССР,
ф. 2635, оп. 1, д. 437, л. 7); Ludzas apr. Krīnīcas muižas inven-
tārā: «При среднем урожае на десятине бывает от 8 до 10 воз-
ов, каждый воз весом 10 пудов» (turpat, д. 878, л. 5). Rēzeknes
apr. Pušas muižā 12 gadu laikā no 1 desetīnas plavu vidēji
ievāca ar 100 pudu sienu (turpat, д. 1369, л. 11).
- ²⁴ ЦГИА БССР, ф. 2635, д. 1323, л. 16.
- ²⁵ М. В. Довнар-Запольский. Народное хозяйство
Белоруссии 1861—1914 г. Минск 1926, 121. lpp.
- ²⁶ LCVVA, 657. f., I. apr., 10. l., 6. lp.
- ²⁷ Хозяйственное положение и промыслы... 224. lpp.
- ²⁸ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 406, л. 12, Rēzeknes apr.
Dorotpole; turpat, д. 1385, л. 13 u. c.
- ²⁹ Turpat, д. 397, л. 5; Daugavpils apr. Gornojati.
- ³⁰ VUB RN, Nr. 10959, 26. §, Ludzas apr. Baltinavas pag.:
Nr. 10984, 26. §, Rēzeknes apr. Rozenmuižas pag.
- ³¹ Сельскохозяйственный обзор Витебской губернии, вып. I.
Витебск 1909, 11., 43., 70., 95. lpp.
- ³² Rēzeknes apr. Ozolmuižas Skuju ciema trūcīgas saimnie-
cības aprakstā norādīts, ka ēkas saimniecībā ir ar salmu jumtiem
un tos navasari noplēš lopu barībai (VUB RN, Nr. 10978).
- ³³ VUB RN, Nr. 10935, 10960, 10979 u. c.
- ³⁴ Хозяйственное положение и промыслы... 112.—113. lpp.
- ³⁵ Latvijas lauksaimniecība pēc 1923. g. lauksaimniecības
skaitīšanas ziņām. Rīgā 1924., 34. lpp.
- ³⁶ Vispārējā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1937. g.,
I. Rīgā 1938., 34. lpp.
- ³⁷ Lauksaimniecības skaitīšana Latvijā 1929. g., I. Rīgā 1930.,
37. lpp.
- ³⁸ Latvijas lauksaimniecība 1936. g. Rīgā 1937., 9. lpp.
- ³⁹ Latvijas lauksaimniecība 1938. g. Rīgā 1939., 14. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas lauksaimniecība 1935. g. Rīgā 1936., 209. lpp.
- ⁴¹ Latvijas lauksaimniecība 1936. g., 172. lpp.
- ⁴² Latvijas lauksaimniecība 1933. g. Rīgā 1934., 108. lpp.
(1 kvintāls=100 kg=6,1 puds).
- ⁴³ «Latgolas Zemkūpis», 1932., 1. nr., 12. lpp.
- ⁴⁴ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 469, л. 8, Daugavpils apr.
Silavišķi.
- ⁴⁵ Sai ziņā raksturīgs ir ieraksts Ludzas apr. Balvu muižas
inventārā: «Основная отрасль хозяйства крестьян суть хле-
бопашество и нужное для одного скотоводство» (ЦГИА БССР,
ф. 2635, оп. 1, д. 847, л. 3).
- ⁴⁶ Н. Н. Улащик. Предпосылки крестьянской реформы
1861 г. в Литве и Западной Белоруссии. М. 1965, 323. lpp.
- ⁴⁷ 1 liellopa vienība=1 zirgs vai 1 govys, vai 10 siklopi.
- ⁴⁸ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 1348, л. 6; д. 864, л. 10;
д. 1355, л. 9.
- ⁴⁹ Обзор Витебской губернии за 1894 г. Витебск 1895, 2. lpp.
- ⁵⁰ Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйствен-
ной переписи 1916 г., вып. I. СПб. 1916, 587. lpp.
- ⁵¹ Latvijas lauksaimniecība pēc 1923. g. lauksaimniecības
skaitīšanas ziņām. 88. lpp.
- ⁵² Latvijas lauksaimniecība 1939. g. Rīgā 1940., 124. lpp.
- ⁵³ Latgolas lauksaimnīka kalendārs 1934. gadam. Daugavpilī
1933., 92. lpp.; «Latgolas Zemkūpis», 1931., 11. nr., 11. lpp.; 1934.,
7. nr., 14. lpp.; 9. nr., 3. lpp.
- ⁵⁴ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 845, л. 9, Ludzas apr. Alek-
sandropole.
- ⁵⁵ VUB RN, Nr. 10936, 26. §, Asūne.
- ⁵⁶ Turpat, Nr. 10978, 26. §, Ozolmuiža.
- ⁵⁷ «Jaunas Zīnias», 1913., 21. nr.
- ⁵⁸ «Latgolas Lauksaimnīks», 1924., 11./12. nr., 136. lpp.; «Lat-
golas Zemkūpis», 1931., 11. nr., 11. lpp.; 1934., 9. nr., 3. lpp. u. c.;
E 27, 3204, Viksna.
- ⁵⁹ E 27, 3176, Balvi; 3204, Viksna; 3216, Viļaka; 31, 2479,
Izvalta u. c.
- ⁶⁰ Piemēram, Ludzas apr. Aleksandropolē: «Каждый вос-
минный хозяин имеет рабочих душ мужских — 4, женских —
4, лошадей — 4» (ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 845, л. 19);
Daugavpils apr. Pelēčos (turpat, д. 450, л. 10).
- ⁶¹ Piemēram, VUB RN, Nr. 10983, 10985 u. c.
- ⁶² Izkaitlots pēc LCVVA, 657. f., I. apr., 19. l.
- ⁶³ Предварительные итоги... 17. lpp.
- ⁶⁴ Latvijas lauksaimniecība pēc 1923. g. lauksaimniecības
skaitīšanas ziņām. 81. lpp.
- ⁶⁵ Vispārējā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1935. g.
Rīgā 1937., 416. lpp.; Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 125. lpp.
- ⁶⁶ Pēc Instrukcijas par lauku saimniecībā nepieciešamo inven-
tāru (1932. g.) uz 8 ha aramzemes vajadzēja būt 1 zirgam
(«Latgolas Zemkūpis», 1932., 1. nr., 12. lpp.), t. i., uz 1 ha ar-
mēram 0,13 zirgiem.
- ⁶⁷ Памятная книжка Витебской губернии на 1878 г. Витебск
1878, 240. lpp.
- ⁶⁸ В. И. Цалкин. Фауна из раскопок археологических па-
мятников средневековой Прибалтики — К истории животнов-
водства и охоты в Восточной Европе. М. 1962, 107. lpp.
- ⁶⁹ Liksnas pagastā tie raksturoti šādi: «Крестьяне латыши
любители скорой езды, а потому более заботятся о лошадях,
чем о других породах скота, у многих крестьян есть свои
доморощенные жеребцы, хотя простой породы и малого поста,
но очень рысисты и удобны крестьянину в работе (VUB RN, Nr.
10935., 31. §).
- ⁷⁰ LCVVA, 1170. f., I. apr., 97. l., 59. lp.
- ⁷¹ 19. gs. zirgu šķirnes uzlabošanas darbs nebija nozīmīgs.
Vēl 19. gs. 80. gados Latgales apriņķos bija tikai 2 vaislas punkti
ar 14 ērzeliem un 2 zirgaudzētavas ar 4 ērzeliem un 15 ķēvēm
(Конская перепись 1882 г. СПб. 1884, 128., 150. lpp.). Samērā
maz bija arī ievestu šķirnes zirgu. Pēc 1872. g. skaitīšanas
materiāliem, Latgales apriņķos bija tikai 763 t. s. Krievijas
stepes zirgi, kas gandrīz visi piederēja muižām (ЦГИА БССР,
ф. 2502, оп. 1, д. 215, лл. 107—289). Turpretī 20. gs. 20. un 30.
gados valsts vaislas ērzelu staciju skaits vien pieauga no 34 —
1924. g. līdz 108 — 1939. g. (Latvijas lauksaimniecība 1933. g.
121. lpp.; Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 127. lpp.).
- ⁷² Памятная книжка Витебской губернии на 1878 г. 251. lpp.
- ⁷³ Н. Н. Улащик. Предпосылки крестьянской реформы.
194. lpp.
- ⁷⁴ Витебская губерния. Историко-географический и статисти-
ческий обзор, вып. I. Витебск 1890, 228. lpp.

- ⁷⁵ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 31. lpp.
- ⁷⁶ Rēzeknes rajona veterinārārsts savā pārskatā par 1928. g. rakstīja: «... interese par rīkšotāju sugas zirgu audzēšanu vietējos lauksaimniekos ir ļoti dziļi iesakņojusies, pat šo zirgu audzēšanai piegriezta lielāka vēriba nekā labu piena lopu izveidošanai, jo Latgalē uz liellopiem vairāk skatās kā uz mēslu «mašīnu», bet nevis piena ražotājiem. Ik gadus tiek sarīkotas rīkšošanas sacīkstes, kur labākie īpatņi parāda savas spējas» (LCVVA, 1681. f., 1. apr., 464. l., 708. lp.).
- ⁷⁷ Par to skat., piemēram, veterinār-sanitāro pārskatu par 1930. g.: «... tagad pamazām šī interese atslābst, jo izaudzēto rīkšotāju zirgu, kura audzēšana izmaksā diezgan dārgi, nevar pārdot par apmierinošu cenu, jo dārgajiem zirgiem uz tirgus līdzekļu trūkuma dēļ nav pircēju, bet uz ārzemēm zirgi netiek eksportēti» (Rīgā 1931., 23. lpp.).
- ⁷⁸ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 467, л. 6, Daugavpils apr. Silavišķi; д. 409, л. 8, Dubna; д. 1324, л. 10, Rēzeknes apr. Dričēni u. c.
- ⁷⁹ Piemēram, Ludzas apr. Benislavas muižas inventārā (ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 849, л. 14); tas pats Ludzas apr. Biržos, Bonifacevā, Domopolē, Rēzeknes apr. Dorotpolē, Andrupenē, Garikalnā, Viļānos u. c.; turpat, д. 854, л. 12, Ludzas apr. Brodaižos, Istrā, Uzupienē un Rēzeknes apr. Andzelmuižā.
- ⁸⁰ Cūku nobarošana minēta tikai Daugavpils apr. Dagdā, Feimaņos, Silavišķos, Rēzeknes apr. Kaunatā, Dorotpolē, Garikalnā, Dričēnos, Pušā, Tadvļānos, Ludzas apr. Stružānos un Benislavā (ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1).
- ⁸¹ Daugavpils apr. Dagdā, Skaistā, Rēzeknes apr. Andzelmuižā, Ludzas apr. Brodaižos, Uzupienē, Kudepā, Istalsnā, Istrā, Donatpolē u. c. (turpat).
- ⁸² Daugavpils apr. Kombuļos, Feimaņos, Rēzeknes apr. Dorotpolē, Laizānos, Rikopolē, Tadvļānos, Kaunatā, Morozovkā, Garikalnā, Ludzas apr. Benislavā, Biržos, Bonifacevā, Stružānos, Domopolē (turpat).
- ⁸³ Ludzas apr. Benislavā, Biržos, Rēzeknes apr. Tadvļānos u. c. (turpat).
- ⁸⁴ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 403, л. 11; д. 469, л. 12; д. 1393, л. 18 u. c.
- ⁸⁵ Piemēram, Ozolmuižas pag. (VUB RN, Nr. 10985, 27. §).
- ⁸⁶ VUB RN, Nr. 10978, 23. §, Rēzeknes apr. Ozolmuiža; turpat, Nr. 10983, 27. §, Kaunata u. c.
- ⁸⁷ VUB RN, Nr. 10935, 27. §, Daugavpils apr. Liksnas pag.; Nr. 10959, 27. §, Ludzas apr. Baltinavas pag.; Nr. 10982, 27. §.
- ⁸⁸ VUB RN, Nr. 10979, 27. §, Rēzeknes apr. Varakļānu pag.; Nr. 10980, 27. §, Bukmuižas pag.
- ⁸⁹ VUB RN, Nr. 10938, 17. §, Daugavpils apr. Skaistas pag.; Nr. 10978, 23. §, Rēzeknes apr. Ozolmuižas pag.; Nr. 10983, 27. §, Kaunatas pag.
- ⁹⁰ VUB RN, Nr. 10939, 27. §.
- ⁹¹ Rēzeknes apr. Andrupenes pag. Sivgališu ciema Osipa Ivanova turīgā saimniecība (21 desētina, 15 liellopi, tādu pagastā esot maz) ieņēma gadā par sviestu 8 rbļ. (VUB RN, Nr. 10981); Zerkļu ciema Ivana Zagara vidējā saimniecība (15,5 desētinas, 10 liellopi) — 7 rbļ. (turpat). Kaunatas pag. Kušneru ciema Ivana Osipova turīgā saimniecība (20 desētinas, 6 liellopi) katru gadu pārdeva 1 govī par 10—20 rbļ., 1 cūku par 6—12 rbļ. un 1 pudu sviesta, ieņemot gadā 35 rbļ. (Nr. 10983).
- ⁹² VUB RN, Nr. 10985.
- ⁹³ VUB RN, Nr. 10960.
- ⁹⁴ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 635, л. 97.
- ⁹⁵ Turpat, ф. 3210, оп. 1, д. 83, лл. 106—107.
- ⁹⁶ Статистические таблицы Российской империи за 1856 г., I. СПб. 1858, 13. lpp.
- ⁹⁷ Izskaitlotts pēc LCVVA, 657. f., 1. apr., 19. l., 92. lp.
- ⁹⁸ VUB RN, Nr. 10959, 27. §. Par to arī Ludzas apr. 1868. g. etnogrāfiskajā un ekonomiskajā aprakstā (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 162, л. 12).
- ⁹⁹ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 35. lpp.
- ¹⁰⁰ LCVVA, 657. f., 1. apr., 19. l., 92. lp.
- ¹⁰¹ 19. gs. Latgalē bija izplatītas baltas un melnraibas, nelīelas, garkājainas un sarainas cūkas, kas bija ļoti lēnaudzīgas, toties auglīgas un izturīgas. 20. gs. tās uzlaboja, krustojot ar Jorkširas un vācu dižcilīgajām cūkām, un ieguva ātraudzīgas un bekona gaļas ražošanai noderīgus sivēnus. 1935. g. Latgalē no visu cūku kopskaita 11,78% cūku bija jau uzlabotas (Vispārējā sējumu un mājlopu skaitīšana 1935. g. 429. lpp.). Cūku šķirņu uzlabošanā liela nozīme bija valsts kuilu stacijām, kuru skaits pieauga no 28 — 1924. g. līdz 62 — 1939. g. (Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 118. lpp.).
- ¹⁰² 1872. g. Daugavpils apr. Liksnas pag. aprakstā muižas nomā nododamās govys maksimālais dienas izslūkums (rēķinot uz visu gadu) bijis 1/2 gārča, t. i., apmēram 1,7 l (VUB RN, Nr. 10935, 27. §.).
- ¹⁰³ Latvijas lauksaimniecība pēc 1923. g. lauksaimniecības skaitīšanas ziņām. 85. lpp.
- ¹⁰⁴ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 124. lpp.
- ¹⁰⁵ 19. gs. Latgalē bija izplatīti sīki un mazražīgi liellopi. 1872. g. Latgales pagastu aprakstos šķirnes govīs (Holmogoru, Tiroles, Holandes) minētas tikai Ludzas apr. Viļakas, Rēzeknes apr. Eversmuižā un Kaunatas muižā (VUB RN, Nr. 10962, 27. §; 10961, 30. §; 10983, 30. §). 20. gs. Latgalē liellopu uzlabošanu, tāpat kā visā Latvijā, noritēja galvenokārt Latvijas brūnās šķirnes izkopšanas virzienā. Vaislas bulļu staciju skaits pieauga no 76 — 1924. g. līdz 284 — 1939. g. (Latvijas lauksaimniecība 1933. g. 121. lpp.; Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 138. lpp.).
- ¹⁰⁶ Latvijas lauksaimniecība 1926.—1927. g. Rīgā 1928., 38. lpp.
- ¹⁰⁷ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 134. lpp.
- ¹⁰⁸ Latvijas lauksaimniecība pēc 1923. g. lauksaimniecības skaitīšanas ziņām. 87. lpp.
- ¹⁰⁹ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 137. lpp.
- ¹¹⁰ «Latgolas Zemkūpis», 1930., 2. nr., 11. lpp.
- ¹¹¹ Turpat, 1934., 2. nr., 14. lpp.
- ¹¹² Latgolas lauksaimnīka rūkasgrāmota. Rēzeknē 1940., 284., 286. lpp.
- ¹¹³ Памятная книжка Витебской губернии на 1867 г. 297. lpp.
- ¹¹⁴ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 129. lpp.
- ¹¹⁵ Памятная книжка Витебской губернии на 1867 г. 297. lpp.
- ¹¹⁶ Latgalē 19. gs. bija izplatītas Ziemeļaustrumeiropas nelīelās aitas — pārsvarā baltas, pelēkas un melnas, ar isām astēm. Tām bija īsa, asa vilna un niecīgs dzīvsvars. 20. gs. 30. gados sākās šo aitu šķirnes uzlabošanas lielāka dzīvsvara un lielākas vilnas ražas virzienā, izmantojot Oksfordširas un Šropširas šķirnes tēkus. Valsts vaislas staciju skaits pieauga no 10 — 1924. g. līdz 118 — 1939. g. (Latvijas lauksaimniecība 1933. g. 122. lpp.; Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 139. lpp.).
- ¹¹⁷ Lauksaimniecības skaitīšana Latvijā 1929. g., III. 133. lpp.
- ¹¹⁸ Памятная книжка Витебской губернии на 1862 г. Витебск 1862, VIII tab.
- ¹¹⁹ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 148, лл. 44—46.
- ¹²⁰ LCVVA, 657. f., 1. apr., 19. l., 92. lp.
- ¹²¹ Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г., вып. I. СПб. 1916, 349. lpp.
- ¹²² Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 122., 124. lpp.
- ¹²³ Статистические таблицы Российской империи за 1856 г. 13. lpp.; Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 122.—130. lpp.
- ¹²⁴ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 137. lpp.
- ¹²⁵ Turpat, 136. lpp.
- ¹²⁶ Latvijas lauksaimniecība 1937. g. 53. lpp.
- ¹²⁷ Latvijas lauksaimniecība 1926.—1927. g. 57. lpp.
- ¹²⁸ Vispārējā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1935. g. Rīgā 1938., 251. lpp.
- ¹²⁹ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 4. lpp.
- ¹³⁰ 1930. g. Latgalē prata lasīt tikai 67% iedzīvotāju, Vidzemē — 95% («Latgolas Zemkūpis», 1935., 3. nr., 5. lpp.).
- ¹³¹ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 635, л. 97.
- ¹³² Latgolas lauksaimnīka rūkasgrāmota, 7. lpp.
- ¹³³ LCVVA, 1681. f., 1. apr., 464. l., 792. lp.
- ¹³⁴ Latgolas lauksaimnīka rūkasgrāmota, 7. lpp.
- ¹³⁵ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 444, лл. 7—9; д. 451, л. 4.
- ¹³⁶ F. 27. 3204.
- ¹³⁷ A. Viikuna. Suomalaisen karjasuojan vaiheita. Helsinki 1960, 276. lpp. Tāds lopu siešanas panēmiens aprakstīts arī vairākās vietās Igaunijā. (T. Habicht. Laudat Kagu-Eestis. — Etnograafiamuseumi Astaraamat, XXIII. Tallinn 1968, 85. lpp.)
- ¹³⁸ Piemēram, tautas veselības Vitebskas komiteja savā 1866. g. rakstā par vienu no slimību cēloņiem uzskata siltu lopu mītnu trūkumu zemnieku saimniecībā, jo zemnieki aukstā laikā lopus turēt dzīvojamās telpās (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 122, л. 2); skat. arī Inflantuziemies lajkagrāmota uz 1862. gadu. Rīgā 1861., 50. lpp.
- ¹³⁹ VUB RN, Nr. 10959. Šai sakarā atzīmējamas N. Nikiforova aprakstītās baltkrievu zemnieku primitīvās kūtis, kuru guļkoku sienas ielaistas stūra stabos kā Latgales laidaru žogi. Mēslus vedot, tās izjauca. Šāda kūts bija auksta (Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии. Витебск 1895, 259. lpp.).
- ¹⁴⁰ VUB RN, Nr. 10939, 51. §.
- ¹⁴¹ LCVVA, 656. f., 1. apr., 55. l., 5. lp. Atzīmējams, ka ap šo laiku mūra kūtis sāka plašāk ieviesties arī citur, piemēram,

- Igaunijā (K. I. Tihaze. Народное зодчество Эстонии. Л. 1964. 131. lpp.), Somijā (A. Vilkuņa. Minētais darbs. 274. lpp.).
- ¹⁴² Latgolas lauksaimnīka kalendārs 1931. godam. Daugavpilī 1930., 167. lpp.
- ¹⁴³ VUB RN, Nr 10937, 20. §, Daugavpils apr. Vārkavas pag.
- ¹⁴⁴ Pēc Liksnas pagasta valdes 20. gs. 20. gadu būvkoķu piešķiršanas protokoliem sprieķot, pārbūveķa 20—80 g. vecas, pārsvarā 40—50 g. vecas, kūķis (LCVVA, 4480. f., 1. apr., 287. l.).
- ¹⁴⁵ «Latgolas Lauksaimnīks», 1922., 6./7. nr., 13. lpp.; Latgolas lauksaimnīka kalendārs 1936. godam. Daugavpilī 1935., 176. lpp.
- ¹⁴⁶ «Zemņika Bolss», 1924., 5. nr., 3. lpp.
- ¹⁴⁷ Lauksaimnīcības skaitīšana Latvijā 1929. g., VI. 24.—25. lpp.
- ¹⁴⁸ Turpat.
- ¹⁴⁹ 1933. g. «Latgolas Zemkūpis» par mūra kūķim rakstīķa: «Ļoti bēķigu iespaidu ziemā atstāj vēl daķā vietā vecie un arī daķi jaunie akmens mūra klāvi. Tie ir tumķi un aukķti. Āra sienas pārklāķas ar 1" bieķu snieķa un ledus kārtu. Lopiķi stāv sarāvūķies, un mēķli sasaluķi kā akmens. Daudz vietās akmens sienas ir sliķti mūrēķas, tām veķj pūķ cauri» (10. nr., 7. lpp.).
- ¹⁵⁰ Lauksaimnīcības skaitīšana Latvijā 1929. g., VI. 106. lpp.
- ¹⁵¹ LCVVA, 3819. f., 1. apr., 862. l.
- ¹⁵² Lauksaimnīcības skaitīšana Latvijā 1929. g., VI. 148.—152. lpp.
- ¹⁵³ Daugavpils apr. Kalupes muiķā tikai pusei zemņieķu celķņu bija akmens pamati (ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 434, л. 3), tāpat arī Ludzas apr. Ķurķanavas muiķā (turpat, д. 883, л. 4) utt. Āri muiķās kūķtis nav vienmēr celķas ar pamatiem (ЦГИА БССР, ф. 2515, оп. 1, д. 327, л. 6).
- ¹⁵⁴ Piemēķam, Rēķeknes apr. Feimaņu muiķā 1843. g. (ЦГИА БССР, ф. 2514, оп. 1, д. 262, л. 1), arī Puķsas muiķā (ф. 2635, оп. 1, д. 1369, л. 16), Ludzas apr. Baltinavas muiķā (д. 848, л. 10) u. c. Kopķ 19. gs. tās bija izplatīķas arī Iķaunijā (K. I. Tihaze. Minēķais darbs. 131. lpp.), Somijā (A. Vilkuņa. Minēķais darbs. 272. lpp.) u. c.
- ¹⁵⁵ CVVM E, 2599, Vidsmuiķa; E 28, 1414—1415, Cibla; 1447—1454, Pilda, u. c.
- ¹⁵⁶ CVVM E, 2589, Varakļāņi; E 32, 2635—2639, Balvi u. c.
- ¹⁵⁷ E 33, 2669.
- ¹⁵⁸ Par to norādīķumi rodami kroķa muiķu zemņieķu saimnīcību aprakķtos (ЦГИА БССР, ф. 2514, оп. 1, дд. 148, 153) u. c.
- ¹⁵⁹ LCVVA, 4480. f., 2. apr., 80. 1.
- ¹⁶⁰ E 28, 1384—1385, Istra; 1429—1434, Sķaune; 1447—1454, Pilda; 31, 2469—2474, Izvalķta u. c.
- ¹⁶¹ E 31, 2630—2632, Auleķa; 2581—2582, Piedruķa; 33, 2742—2745, Silajāņi u. c.
- ¹⁶² E 31, 2591—2594, Asūne; 35, 1147—1162, Livāņi; 1180—1187, Rudzēķi u. c.
- ¹⁶³ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 859, л. 8, Ludzas apr. Gorāņi; д. 894, л. 8, Pasiēķa; д. 1369, л. 16, Rēķeknes apr. Puķsa u. c.
- ¹⁶⁴ E 27, 3271, Bēķzpils; CVVM E, 2832, Asūne u. c.
- ¹⁶⁵ 1870. gada kalēķdārā «Infantuziemies ļaķkagrōmota» starp oktobrī veicamajiem darķiem iķaķi atzīmēķa kūķtis sienu spraugu aizbāķšana (62. lpp.).
- ¹⁶⁶ CVVM E, 2835, Daugavpils; E 27, 3182, Balvi; 3204, Viksna; 31, 2480, Izvalķta u. c.
- ¹⁶⁷ Par to Zvirģzdenē: «Lopi iziet pavasarī ganos akli, kamēr pierod» (E 28, 1478); skat. arī E 27, 3182, Balvi u. c.
- ¹⁶⁸ Par gaismas nepiecieķamību kūķtis daudz rakstīķa tālāķķa Latgales presē, piemēķam, «Drywas» kalēķdārs 1915. gadam (Pēķterburgā 1914. g.), 93. lpp.; «Jaunas Zinias», 1913., 44. nr., 6. lpp.; 14. nr., 7. lpp. u. c.
- ¹⁶⁹ E 35, 1220—1224, 1226—1230, Livāņi; E 33, 2742—2745, Silajāņi u. c.
- ¹⁷⁰ P. Smits. Latvieķu tautas ticēķumi, II. Rīgā 1940., 15990.—15992., 11418. u. c.
- ¹⁷¹ E 27, 3271, Bēķzpils; 31, 2518, Krāslava.
- ¹⁷² A. Vilkuņa. Minēķais darbs. 271. lpp.
- ¹⁷³ B. Schier. Das deutsche Haus. — Die deutsche Volkskunde, Berlin 1934, 528. lpp.
- ¹⁷⁴ A. Vilkuņa. Minēķais darbs. 276. lpp.
- ¹⁷⁵ Skat., piemēķam, Latgolas lauksaimnīka kalēķdārs 1929. godam. Daugavpilī 1928., 150. lpp.
- ¹⁷⁶ «Latgolas Zemkūpis» ķai sakarā rakstīķķa «Dziļajos klāvos, ķur liels pakaiķu trūkums, govķlopi nostādāmi uz no deķiem pagatavōķtām gridām, ķuras, mēķliem uzkrāķjoties, paceļamas pēķ vajadzības uz augķu. Sāķi klāvi ieņēķs zelta vidus stāvokli starķ
- Latgales lauksaimnīcīķai nepiemēķotiem sekķiem klāķiem un ar pakaiķu grūķibām savienōķtiem dziļiem klāķiem» (1934., 7. nr., 14. lpp.).
- ¹⁷⁷ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 859, л. 8, Ludzas apr. Gorāņi.
- ¹⁷⁸ Tā, piemēķam, Rēķeknes apr. Ozolmuiķas pag. Krivānu ciēķā turīgā saimnīcīķā (16,5 desetīķas, 3 zirķi, 5 govķs, 8 aīķas) bija 3 kūķtis, Bolbiķu ciēķa vidēķā saimnīcīķā (11 desetīķas, 2 zirķi, 4 govķs, 8 aīķas) — 2 kūķtis, tā paķa ciēķa truciķā saimnīcīķā (8 desetīķas, 1 zirķis, 1 govķs, 2 aīķas) — 1 kūķtis (VUB RN, Nr. 10985).
- ¹⁷⁹ LCVVA, 733. f., 2. apr., 4242., 4073., 4156. u. c. lietas.
- ¹⁸⁰ Sal. tautasdziesmu: Vuķķiķai, gotiķai
Vienu vietu klēķu daru.
(LD, 23678, var.; Lubāķa, Rēķekne.)
- Vientelpas cirtņis tiek uzskatīķs par vecāķo kūķtis tipu arī Dienvidaustrumģķaunijā (T. Habicht. Minēķais darbs. 68. lpp.).
- ¹⁸¹ LCVVA, 733. f., 2. apr., 3917.—4242. l.
- ¹⁸² LCVVA, 4480. f., 1. apr., 286.—298. l.
- ¹⁸³ K. I. Tihaze. Minēķais darbs. 131. lpp.; T. Habicht. Minēķais darbs. 84. lpp.
- ¹⁸⁴ V. Vilkuņa. Minēķais darbs. 55. lpp.
- ¹⁸⁵ I. Butķeviķius. Lietuviķ valstieķiķu ūķinīķai pastatai. — Iķ Lietuviķu kultūķos istorijos, II. Vilnius 1959, 244. lpp.
- ¹⁸⁶ E. Бломķвист. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. — Восточнославянский этнографический сборник. М. 1956, 173.—174. lpp.
- ¹⁸⁷ Н. Я. Никифоровский. Minēķais darbs. 257. lpp.
- ¹⁸⁸ Lauksaimnīcības skaitīšana Latvijā 1929. g., VI. 54. lpp.
- ¹⁸⁹ Т. С. «погонный двор». С. А. Тоķарев. Этнография народов СССР, М. 1958, 62. lpp.
- ¹⁹⁰ Н. Н. Грацианская. Жилище и хозяйственные постройки словацкого крестьянства в XIX нач. XX вв. — Славянский этнографический сборник. М. 1960, 233. lpp.
- ¹⁹¹ Turpat, 243. lpp.
- ¹⁹² CVVM E, 2590, Makaķēņi, Ruķina; abas kūķtis celķas ap 1875. g.
- ¹⁹³ CVVM E, 2590, Bukmuiķa, kūķtis celķa 1870. g.; 2672, Nirza, kūķtis celķa ap 1820. g.
- ¹⁹⁴ Русские. Историко-этнографический атлас. М. 1967, 149. lpp.
- ¹⁹⁵ А. Харузин. Славянское жилище в Северо-Западном крае. Вильна 1907, 77. lpp.
- ¹⁹⁶ О. А. Ганцкая, Н. И. Лебедева, Л. Н. Чижиķова. Материальная культура русского сельского населения западных областей. — Материалы и исследования по этнографии русского населения Европейской части СССР. М. 1960, 36. lpp.
- ¹⁹⁷ CVVM E, 2590, Silajāņi.
- ¹⁹⁸ CVVM E, 2590, Dricēņi; 2672, Cibla u. c.
- ¹⁹⁹ Piemēķam, E 28, 1410, Pasiēķa.
- ²⁰⁰ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 162, л. 12.
- ²⁰¹ E 31, 2538—2547, Ķaķiķu Strodi; 2638—2643, Auleķas Vanagi; 2654—2671, Andrupenes Libiķi u. c.
- ²⁰² E. В. Рихтер. Итоги этнографической работы среди сету Псковской области летом 1952 г. — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции. М. 1954, 189. lpp.
- ²⁰³ A. Vilkuņa. Minēķais darbs. 35.—54. lpp.
- ²⁰⁴ A. Zavarina. Latgales krievu tautības iedzīvōķaķu materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. — Arheoloģija un etnoģraķķa, VIII. Rīgā 1968, 179. lpp.; E. Э. Бломķвист. Minēķais darbs. 65. lpp.
- ²⁰⁵ E 31, 2695—2700, Andrupene.
- ²⁰⁶ E 31, 2611—2621, Bukmuiķa; 2677—2694, Andrupene u. c.
- ²⁰⁷ CVVM E, 2832, Asūne; 2824, Rudzēķi.
- ²⁰⁸ E. Э. Бломķвист. Minēķais darbs. 177. lpp.
- ²⁰⁹ E 28, 1447, Pilda; 33, 2635, Balvi.
- ²¹⁰ Kūķtis ar noķumi starķ cirtņiem liķd pat ķim laikam sastopamas ap Lubāķas ezeru. Daudzas celķas tikai ap 1920. g. Nomaļajā Salas ciēķā noķumi joproķām izmanto par laiduru (E 33, 2653—2662).
- ²¹¹ T. Habicht. Minēķais darbs. 79. lpp.
- ²¹² A. Vilkuņa. Minēķais darbs. 55.—61. lpp.
- ²¹³ E 35, 1147—1162, Livāņi; 1205—1207, Livāņi; CVVM E, 2589, Ataķiene, u. c.
- ²¹⁴ I. Butķeviķius. Minēķais darbs. 243. lpp.
- ²¹⁵ E 29, 3819—3824; 3828—3841, Bēķzgale, CVVM E, 8589, Ataķiene u. c.
- ²¹⁶ «Latgolas Zemkūpis», 1934., 10. nr., 3. lpp.
- ²¹⁷ E. Э. Бломķвист. Minēķais darbs. 172.—180. lpp.
- ²¹⁸ E 28, 1428, Mēķrdzene; CVVM E, 2822, Asūne.

- 219 E 28, 1435, Skaune.
- 220 E 28, 1478, Zvirgzdene.
- 221 E 29, 3842—3847, Sakstagals; E 35, 1270—1276, Biķerņieki u. c.
- 222 E. Э. Бломквист. Minētais darbs. 186. lpp.
- 223 E 29, 3806—3813, Gaigalava; 3971—3974, Vidsmuiža u. c.
- 224 E 33, 2635—2639, Balvi; 2653—2662, Bērzpils.
- 225 E 33, 2680, Bērzpils.
- 226 E 35, 1147—1162, Livāni.
- 227 Sal. tautasdziesmu: Kupla liepa uzaugusi
Manā govu darziņā;
Kad iedama govu slaukt,
Tur pakāru vainadziņu.
- (LD 28907, var.; Asūne, Birži, Tiskādi, Ludza, Sakstagals.)
- 228 E 28, 1427, Mērdzene.
- 229 E 28, 1486, Zvirgzdene.
- 230 E 28, 1486, Zvirgzdene; 1397, Kaunata; 31, 2480—2489, Izvalta.
- 231 1935. g. veterinārsanitārajā pārskatā par Istras, Skaunes, Pasienas un Rundēnu pagastiem norādīts: «Iedzīvotāji nesēn pārceļušies viensētās un paturējuši gandrīz to pašu ēku sagrupējumu kā sādžās. Dzīvojamā ēka ar kūti atrodas cieši viena otrai blakus. Galos uzceļ augstu sētu un raksturīgos krievu vērtus. Šinī sētā brīvi klejo mājlopi» (30. lpp.).
- 232 Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest 1961, 56. lpp.; B. Schier. Minētais darbs. 528. lpp., u. c.
- 233 Dažos Krievijas apgabalos lopī turēti nožogojumos ar nojumi vēl 18. gs. (A. A. Шенников. Распространение животноводческих построек у народов Европейской России. — СЭ, 1968, 6, 93. lpp.).
- 234 Н. Я. Никифоровский. Minētais darbs. 260. lpp.
- 235 А. Харузин. Minētais darbs. 156. lpp.
- 236 С. А. Токарев. Minētais darbs. 60. lpp.
- 237 А. Харузин. Minētais darbs. 151. lpp.
- 238 Sal.: «Dindorzs — laukums starp istabu un kūti, ja šo ēku jumti nesatiekas. Ja satiekas, tad sauc par dvoru» (Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiāli, 501. — laidars).
- 239 E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Lieferung 3. Heidelberg 1953, 83. lpp.
- 240 Н. Моора. Zur älteren Geschichte des Bodenbaues bei den Esten und ihren Nachbarvölkern. — Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum, II. Helsinki 1968, 256. lpp.; T. Habicht. Minētais darbs. 82.—83. lpp.
- 241 М. Fasmera krievu valodas etimoloģiskajā vārdnīcā (Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1956) slāviskais termins хлев uzskatīts par senu aizguvumu no gotu hlaiw — bedre, ala (245. lpp.).
- 242 A. Vilkuņa. Minētais darbs. 274. lpp.
- 243 X. A. Моора, X. M. Лиги. К истории сельского хозяйства в Прибалтике в период образования феодальных отношений. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Вильнюс 1964, 86. lpp.
- 244 Tāpēc dziļo kūti vācu literatūrā dēvē arī par «Umlaufstall» (kūts, kurā lopī skraida), bet seklo — «Anhängestall» (kūts, kurā lopī piesieti) (B. Schier. Minētais darbs. 528. lpp.).
- 245 E 27, 3204, Vikсна.
- 246 Tādi lopu siešanas paņēmieni pastāvēja visā dziļās kūts izplatības teritorijā (A. Vilkuņa. Minētais darbs. 25., 271. lpp.). Anglijā siešana pie zemē iedzīta mieta attēlota jau 13. gs. (Life and Work of the People of England, I. London 1928, 43. lpp.).
- 247 Pārsvarā izplatīts nosaukums *aizgolts*, arī *osdors*, *aizdors*, *zagorodka* (Ludzas apriņķī).
- 248 «Jaunas Zinias» vēl 1913. g. rakstīja: «Kārkles un labas siles reti kur var atrast, sevišķi govju klāvos. Barību sviest kaktā pie sienas (14. nr., 7. lpp.); skat. arī E 28, 1446, Pilda; 1478, Zvirgzdene u. c.
- 249 Visā Latgalē tās sauca par *radelēm*, *redelēm*. Uz ziemeļiem no Rēzeknes līdz Varakļāniem, Bērzipilij un Kārsavai arī par *karklēm*, *karkļiem*, gar Krievijas robežu — par *jaslēm*, *jasliem* (sal. kr. — асли).
- 250 Govju redeles dominēja pārējos Latvijas novados, tās aprakstītas Somijā (A. Vilkuņa. Minētais darbs. 119. lpp.) un Igaunijā (I. Jaagosild. Rehealune talvise loomapidamisu ruumina Lääne-Eestis ja saartel. — Etnograafiamuseumi Aastaraamat, XXII. Tallinn 1967, 51. lpp.).
- 251 Lietuvā govīm barību lika uz zemes līdz pat 20. gs. (I. Butkevičiūs. Minētais darbs. 246. lpp.).
- 252 Skat. Latgolas lauksaimnīka kalendars 1926. godam. Daugavpili 1925., 133. lpp.; E. Ezerģailis. Pareiza piena lopu kopšana un ēdināšana. Rēzeknē 1925., 17.—19. lpp.
- 253 Par to 1898. g. dzimušais Jānis Ubags bij. Viksnas pag. Dekšņos stāsta: «Noskatījās kaimiņš no kaimiņa, staigājot pa mēslu talkām» (E 27, 3204).
- 254 Lietuvā kopīgā ganišana līdz pat 19. gs. 20.—30. gadiem saglabājās austrumu daļā, kur zemnieki dzīvoja ciemos. (В. Миллюс. Пища и домашняя утварь литовских крестьян в XIX и начале XX в. — Балтийский этнографический сборник. М. 1956, 150. lpp.; tāpat Igaunijā (I. Liiv. Uhiskarjatamisesest Saaremaal. — Etnograafia Muuseumi Aastaraamat, XVIII. Tartu 1962), Krievijā (Народы Европейской части СССР, I. М. 1966, 186. lpp.).
- 255 Statistiskajās ziņās par Vitebskas guberņu 1840. g. Daugavpils apriņķī uzskaitīti 372 ciemi ar 1668 saimniecībām, t. i., vidēji 4—5 saimniecības vienā ciemā (ЦГИА БССР, ф. 1430, оп. 1, д. 8853, лл. 225—242).
- 256 Lielāki bija krievu vecticībnieku ciemi. Tā, 1872. g. Daugavpils apr. Majinovkas pag. aprakstā norādīts: «Здесь села весьма многолюдные, число дворов простирается до 60 в одном селе, в других до 50, 40, 30, 20 и весьма редко до 5—6 дворов» (VUB RN, Nr. 10939, I. §). 19. gs. beigās dalīšanās rezultātā saimniecību skaits un ganāmpulks pieauga arī latviešu ciemos. Piemēram, Istras pag. Cukuru ciemā 1883. g. mežā ganija 65 govis, 60 aitas, 40 cūkas, 12 kazas (LCVVA, 733. f., 1. apr., 1596. l., 1. lp.), Miļķeņevas ciemā 1885. g. — 71 govi un 100 aitas (turpat, 1681. l., 1. lp.).
- 257 LCVVA, 733. f., 1. apr., 1420. l.; sal., turpat, 1421.—1846. u. c. lietas, Istras pag. Kisjānu ciems, 1883. g.
- 258 Piemēram, Lietuvā (Lietuvių etnografijos bruožai. Vilnius 1964, 93. lpp.), Igaunijā (Abriss der estnischen Volkskunde. Tallinn 1964, 76. lpp.), Krievijā (Народы Европейской части СССР, I. 186. lpp.).
- 259 LCVVA, 733. f., 1. apr., 1419. l., 1. lp., Istras pag. Cukuru ciems, 1883. g.
- 260 Turpat, 1359. l., 1. lp. Pildas pag. Lemķu ciems, 1898. g.; sal. arī 1800. l., 1. lp.; 1407. l., 1. lp. u. c.).
- 261 Ciema lopu kopīgā ganišana bez uzraudzības bija izplatīta tajās zemēs, kur bija plašas ganības. Tā domēja, piemēram, Igaunijas salās, kur iežogotās ganības aizņēma apmēram 2/3 ciema zemes platības (I. Liiv. Minētais darbs. 41. lpp.).
- 262 Tāpat Lietuvā, kur ganību raksturs bija tāds pats (Lietuvių etnografijos bruožai. 92.—93. lpp.), Igaunijas lielākajā daļā (Abriss der estnischen Volkskunde. 75. lpp.) Krievijā (С. А. Токарев. Minētais darbs. 46. lpp.).
- 263 Tā, Rēzeknes apriņķa lauksaimniecības aprakstā 1902. g. aprādīts: «... каждая деревня на свое стадо имеет 2—3 пастуха (при пастьбе в лесу скота требуется большее число пастухов, чем при пастьбе в поле)», (Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности, V. Витебская губ. СПб. 1903, 487. lpp.)
- 264 Tā, piemēram, vēl 1925. g. Asūnes pag. Zukulevas ciema zemnieks A. Zeiza iesūdzēja tiesā par algas aizturēšanu savu kaimiņu T. Zeizu, kurš salīdzis par 10 latiem savām ganu dienām sūdzētāja 13 g. v. meitu; ganos tai bijis jāiet ik pēc 5 dienām (LCVVA, 1609. f., 1. apr., 94. l., 2. lp.).
- 265 Gons, lilais gons (Ludzas apr., Rēzeknes apr. austrumu daļā), postuhs (Rēzeknes un Daugavpils apr. rietumu daļā), pastors, pastirs (Daugavpils apr. pierobežas pagastos); sal. slāvu пастух, пастырь.
- 266 Tāda pati sistēma — ciema gans un palīgi — novērota arī Lietuvā (V. Milius. Minētais darbs, 150. lpp.), Igaunijā (Abriss der estnischen Volkskunde. 74. lpp.).
- 267 1910. g. Latgalē, pēc oficiālajām ziņām, bija 2179 algotie gani (kopā ar mazgadīgajiem), no tiem 1338 vīrieši, 841 sieviete (Хозяйственное положение и промыслы... 107. lpp.).
- 268 LCVVA, 1606. f., 1. apr., 177., 182., 197. l.
- 269 Par ciema ganu sīkāk skat. L. Dumps. Kopdarba tradīciju pēdas Latgales lopkopībā XIX—XX gs. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969., 3. nr.
- 270 B. Brežgo. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Rīgā 1954., 76. lpp.
- 271 Latgolas lauksaimnīka kalendars 1930. godam. Daugavpili 1929., 188. lpp.
- 272 Vispārīgā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1937. g. I. 45.—57. lpp.
- 273 Turpat.
- 274 Par to «Latgolas Zemkūpis» 1930. g. rakstīja: «Labu ganību trūkums arvien ļoti liels, kālab lauksaimnieki izlidzas ar gadījumu ganībām mežos, papuvēs un rugājos» (8. nr., 3. lpp.).

- ²⁷⁵ Lauksaimniecības skaitīšana Latvijā 1929. g., VIII-b. 113. lpp.
²⁷⁶ Turpat, VIII-a. 21. lpp.
²⁷⁷ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 58. lpp.
²⁷⁸ Lauksaimniecības skaitīšana Latvijā 1929. g., VIII-a. 7. lpp.; Vispārīgā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1937. g. I. 68. lpp.
²⁷⁹ Vispārīgā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1935. g. 191. lpp.
²⁸⁰ Lauksaimniecības skaitīšana Latvijā 1929. g., VIII-a. 84. lpp.
²⁸¹ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 67. lpp.

- ²⁸² Latvijas lauksaimniecība 1928. g. 53. lpp.
²⁸³ Latvijas lauksaimniecība 1932. g. 110. lpp.
²⁸⁴ Piemēram, Latgolas lauksaimnīka kalendārs 1931. godam. Daugavpilī 1930., 154. lpp.; A. Skrodērs. Lopu kopšana. Rēzeknē 1931., 122. lpp. u. c.
²⁸⁵ 1928. g. veterinārsanitārāajā pārskatā par Indras apkārtni teikts: «Viensētās zemes platība maza, lopu gans netiek turēts un lauksaimnieki savus lopus, kā zirgu, cūku un vienu aitu, uz sien uz papuves» (Rīgā 1929., 61. lpp.).
²⁸⁶ Piemēram, «Latgolas Zemkūpis», 1928., 3. nr., 6. lpp.
²⁸⁷ Latgolas lauksaimnīka kalendārs 1933. godam. Daugavpilī 1932., 85. lpp.

Л. Думне

ЖИВОТНОВОДСТВО И ТЕХНИКА ЖИВОТНОВОДСТВА В ЛАТГАЛЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И НАЧАЛЕ XX В.

Резюме

Цель статьи — показать развитие животноводства как отрасли материального производства в крестьянских хозяйствах Латгале в условиях капитализма, а также проследить связь между развитием животноводства и изменением техники содержания скота на примере животноводческих построек и выпаса. Статья написана на основании архивных источников. Среди использованных фондов первостепенное значение имеют обязательные инвентари частных имений Латгале 40-х годов (хранятся в Центральном государственном историческом архиве Белорусской ССР в Минске) и материалы Русского географического общества 70-х годов (хранятся в отделе рукописей Научной библиотеки Вильнюсского государственного университета). Кроме того, использованы опубликованные статистические данные, периодика и полевые этнографические материалы.

В рассматриваемый период животноводство в Латгале из подчиненной отрасли натурального хозяйства, снабжавшей земледелие удобрением и тягловой силой, а население — продуктами питания и сырьем, постепенно превращалось в самостоятельную товарную отрасль капиталистического сельского хозяйства. Однако в Латгале этот процесс в силу местных особенностей социально-экономического развития начался позже, разрывался медленнее и был менее интенсивным, чем в других областях Латвии. Это обусловило замедленные темпы развития техники содержания скота, в результате чего в приусадебном животноводстве Латгале до середины XX в. сохранялись элементы техники весьма отдаленного прошлого.

Изменение характера помещений для скота было вызвано потребностями животноводства, ориентированного на товарное производство. Улучшаются хлева старого типа — расширяется помещение, увеличиваются окна, вводится вентиляция, строятся платформы для скота, улучшенные кормушки и пр. Распространяются, кроме того, хлева нового типа, построенные по разработанным специальным проектам из огнеупорного материала, в некоторых случаях — с содержанием скота на сухом полу. Однако улучшение и изменение типа хлева в Латгале наблюдается преимущественно в крупных хозяйствах (с земельной собственностью больше 20 га). Таких

хозяйств в Латгале было сравнительно мало, поэтому характер животноводческих построек здесь в целом в период капитализма изменился меньше, чем в других районах Латвии. Наиболее выражено животноводческие постройки меняются в экономически более развитых местностях — в окрестностях г. Балвы и на западе Резекненского и Даугавпилсского уездов. В Лудзенском уезде, где удельный вес мелких хозяйств был наиболее высоким в Латгале, вплоть до конца 30-х годов XX в. животноводческие постройки носили весьма примитивный характер.

Развитию животноводства сопутствовало также изменение способов выпаса. При потребительском животноводстве двородержатели пасли скот совместно — старинным экстенсивным способом, который не в состоянии был обеспечить повышение продуктивности скота. С началом производства животноводческих продуктов для рынка и выселением на хутора получает распространение индивидуальный выпас скота в пределах хутора под присмотром своего пастуха. Помимо того, под влиянием сельскохозяйственной печати и агрономических образовательных мероприятий распространяется выпас на привязи и в оградах без пастуха.

В связи с устойчивостью старинных приемов содержания и выпаса скота в Латгале изучение их имеет первостепенное значение при восстановлении типологии и процессов развития техники животноводства не только для Латвии в целом, но и для всей обширной лесной полосы Восточной Европы.

Так, в материалах по животноводческим постройкам Латгале XX в. можно выделить целый ряд типологических элементов, связанных не только с локальными темпами развития животноводства, но и с местными этническими и культурно-историческими процессами. В целом животноводческие постройки Латгале принадлежат к восточному типологическому комплексу материальной культуры Прибалтики, распространенному также на обширной территории восточных славян (срубный хлев с открытым, реже крытым двором в двухрядной и трехрядной связи). Латгале является крайней западной границей распространения данного комплекса. С другой

стороны, в содержании скота в Латгале прослеживаются элементы, основная зона распространения которых простирается к западу и югу от Латгале (например, соединение в животноводческой постройке помещений под углом или в виде подковы). Некоторые элементы по интенсивности распространения тя-

готуют к северному направлению (двухсрубный хлев с двором между срубам, широко распространенный в Эстонии и Финляндии). Такая типологическая локализация соответствует направлениям культурно-исторических и этнических связей населения Латгале.

L. Dumpe

VIEHZUCHT UND VIEHHALTUNGSTECHNIK IN LATGALE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND ANFANG DES 20. JH.

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag bezweckt, die Entwicklung der Viehzucht als eines Zweiges der materiellen Produktion in den Bauernwirtschaften von Latgale unter den Bedingungen des Kapitalismus aufzuzeigen sowie die Beziehungen zwischen der Entwicklung der Viehzucht und den Veränderungen in der Viehhaltungstechnik am Beispiel der Stallbauten und der Weidhaltungsmethoden zu klären. Der Artikel beruht auf Archivmaterial. Größte Bedeutung unter den ausgewerteten Quellen haben die obligaten Inventarien der Privatgüter von Latgale aus den 40er Jahren des 19. Jh. (im Staatlichen zentralen historischen Archiv der Belorussischen SSR in Minsk) sowie die Akten der Russischen geographischen Gesellschaft aus den 70er Jahren (in der Handschriftenabteilung der Universitätsbibliothek von Vilnius). Außerdem sind statistische Veröffentlichungen, Zeitschriften und ethnographisches Feldmaterial ausgewertet worden.

In der zweiten Hälfte des 19. und Anfang des 20. Jh. entwickelte sich die Viehzucht in Latgale aus einem untergeordneten Naturalwirtschaftszweig, der den Ackerbau mit Dungmitteln und Zugvieh sowie die Bevölkerung mit Nahrungsmitteln und Rohstoffen für die Heimarbeit versorgte, allmählich zu einem selbständigen warenproduzierenden Zweig der kapitalistischen Landwirtschaft. Infolge der besonderen Verhältnisse, unter denen sich die sozialwirtschaftliche Entwicklung in Latgale vollzog, begann dieser Prozeß hier später, entwickelte sich langsamer und mit geringerer Intensität als in den anderen Gebieten Lettlands. Die Folge war ein entsprechend langsames Entwicklungstempo der Viehhaltungstechnik, so daß noch in der Mitte des 20. Jh. in der individuellen Viehzucht von Latgale Elemente einer aus sehr alten Zeiten stammenden Technik anzutreffen waren.

Die Evolution der Stallbautypen entsprach den Bedürfnissen einer auf Warenproduktion eingestellten Viehhaltung. Die Ställe alten Typs wurden modernisiert, wobei man die Räume erweiterte und mit größeren Fenstern versah, Lüftungsanlagen, Fußböden und bessere Futterraufen einrichtete u. a. m. Immer größere Verbreitung fanden nach besonderen Entwürfen gebaute Ställe neuen Typs aus feuerfestem Material. Jedoch beschränkten sich diese baulichen Verbesserungen vorwiegend auf Großwirtschaften mit einem Grundbesitz von über 20 ha. Deshalb veränderte sich in Latgale, wo die Zahl solcher Wirtschaften unbedeutend war, der Charakter der Stallbauten während der Periode des Kapitalismus in geringerem Umfang als in den anderen Gebieten Lettlands. Mehr ausgeprägt ist dieser Prozeß in den wirt-

schaftlich höherentwickelten Bezirken von Latgale — der Umgebung von Lubāna und Balvi sowie im Westteil der Landkreise Rēzekne und Daugavpils. Im Kreis Ludza, wo die Bodenparzellen am kleinsten waren, blieben die Stallbauten bis in die 30er Jahre des 20. Jh. äußerst primitiv.

Mit der Entwicklung der Viehzucht veränderte sich auch die Art der Weidhaltung. Solange die Viehwirtschaft vor allem der Befriedigung des Eigenbedarfs diente, weideten die Dorfbewohner ihr Vieh in der althergebrachten extensiven Weise, die eine Ertragssteigerung unmöglich machte. Mit dem Beginn der Marktproduktion und der Übersiedlung in Einzelgehöfte ging man zur individuellen Weidhaltung innerhalb des eigenen Vorwerks unter Aufsicht eines Hirten über. Daneben trugen Artikel in der landwirtschaftlichen Presse und andere agronomische Aufklärungsmaßnahmen zu einer Verbreitung der hirtelosen Weidung an Pflöcken und in Hürden bei.

Angeichts der Langlebigkeit der alten Viehhaltungs- und Weidetechnik in Latgale bietet sie reichhaltiges Studienmaterial für die Entwicklungsforschung und typologische Rekonstruktion der Viehhaltungstechnik nicht nur in Lettland, sondern auch in der gesamten Waldzone Osteuropas.

Das vorliegende Material über die Stallbauten von Latgale im 20. Jh. enthält typologische Elemente, die nicht nur mit dem lokalen Entwicklungstempo der Viehzucht, sondern auch mit ethnischen und kulturhistorischen Prozessen in Zusammenhang stehen. In ihrer Gesamtheit gehören die Stallbauten Lettlands und ihre Ausstattung zum östlichen typologischen Kulturkomplex des Baltikums, der auch in weiten von Ostslawen bewohnten Gebieten verbreitet ist (Blockbaustall mit offenem, seltener überdachtem Viehhof in zwei- und dreireihiger Bauweise). Latgale bildet den äußersten Westen des Verbreitungsgebiets dieses typologischen Komplexes. Andererseits sind in der Viehhaltungstechnik von Latgale auch Elemente vorhanden, deren Hauptverbreitungsgebiet sich westlich und südlich von Latgale erstreckt (z. B. die Verbindung der Stallräume zu einem winkel- oder hufeisenförmigen Bau), während andere Elemente häufiger im Norden anzutreffen sind (Stallbau aus zwei Blockhütten mit dazwischenliegendem überdachtem Viehhof, vorwiegend in Estland und Finnland verbreitet). Diese typologische Lokalisierung entspricht den kulturhistorischen und ethnischen Beziehungen der Bevölkerung von Latgale.

A. Alsupe

AMATNIECĪBAS NOZARES LATGALE¹
19. GS. OTRAJĀ PUSĒ

Sistemātiska Latvijas amatniecības etnogrāfiska izpēte uzsākta ar Latgali, jo tur ilgāk nekā citos Latvijas kultūrvēsturiskajos apgabalos saglabājušās senākas dzīves veida un materiālās un garīgās kultūras formas. To izziņāšana var noderēt par pamatu pārējo apvidu pētniecībai. Tāpat no metodiskā viedokļa etnogrāfiskos pētījumus visai lietderīgi sākt ar 19. gs. otro pusi, jo šim laika posmam raksturīga liela veco un jauno parādību daudzveidība visās tautas dzīves jomās. Tāpēc šī perioda analizē ir vislielākās iespējas kompleksi izmantot dažādus avotus.

Pašreizējais Latvijas amatniecības izpētes līmenis prasa noteikt, kādas nozares izveidojas un pastāv ikvienā kultūrvēsturiskajā apgabalā atsevišķās ekonomiskajās formācijās. Lai šādā griezumā vērtētu kādu amatniecības nozari vai arī amatniecību kopumā, vispirms jānoskaidro tajā nodarbināto ļaužu skaits un tās teritoriālā izplatība.

Raksta uzdevums ir noskaidrot Latgales amatniecības² struktūru un amatnieku dzīves veida parādības, kas izriet no tās. Par galveno pētniecības objektu izvēlēti lauku apvidi, jo tur dzīvoja dažādās amatnieciskās ražošanas nozarēs nodarbināto ļaužu vairākums. Apriņķu pilsētu amatniecība skarta tikai tādā mērā, cik tas nepieciešams lauku amatniecības labākai izpratnei. Amatniecības izpēte pilsētās, tāpat kā ražošanas kultūras un dzīves veida detalizēti skaidrojumi, paliek nākotnes uzdevums.

Publicētu etnogrāfisku pētījumu par Latgales amatniecību pagaidām nav. Tāpēc tiklab amatnieku skaita, kā arī nozaru izplatības noteikšanā jābalstās uz pirmavotiem.

Rakstā izmantotais faktu materiāls galvenokārt iegūts Vitebskas guberņas Statistikas komitejas fonda lietās, kurās ietvertas ziņas par Latgales apriņķiem. Visai plašais fonds glabājas Baltkrievijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Minskā.³ Daļa Vitebskas guberņas statistikas materiālu glabājas arī Latvijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Rīgā.⁴ Iepriekš minētajos fondos atrodamas ziņas par ļaužu nodarbošanos, strādājošo skaitu un saražoto produkciju. Šie statistikas dati dod iespēju izsekot atsevišķo nodarbošanās veidu attīstības virzieniem, bet neļauj precīzi noteikt to izplatību un intensitāti vispirms jau tāpēc, ka gadu gaitā mainīti ziņu vākšanas

mērķi, uzdevumi un metodes, bez tam daļa materiālu nav saglabājušies. Līdz ar to daudz datu nav savstarpēji salīdzināmi un pārbaudāmi. Oficiālās statistikas tabulas par pilsētās strādājošiem amatniekiem saglabājušās par laika posmu no 1862. līdz 1903. g.

Lauku amatniecības pētišanai noderīgi materiāli atrodami amatnieku, mājrupnieku,⁵ tā saucamo blakus peļņu veidu, kā arī fabriku un rūpniecību uzskaitēs. 19. gs. 60. gados uzskaitīti tikai apriņķu pilsētu amatnieki, rūpniecības un fabrikas. Bez skaitliskajiem datiem šajā pašā fondā atrodami arī ekonomiskie un etnogrāfiskie apskati, kurus savā laikā sastādījušas dažādas personas.

Saskaņā ar Vitebskas guberņas Zemnieku lietu komitejas rīkojumu apriņķu priekšnieki iesūtīja Statistikas komitejai laikā no 1868. līdz 1872. g. sev pakļauto apvidu etnogrāfiskos un ekonomiskos raksturojumus. Tiešu ziņu par lauku amatniekiem tajos maz, taču tie noderīgi Latgales vispārējā saimnieciskā stāvokļa un iedzīvotāju dzīves veida raksturošanai. Tos izmantojot, jāievēro, ka raksturojumos no vietām, kuru iedzīvotāji slikti zina krievu valodu (Krustpils, Ungurmuiža jeb Medņi), atrodami pretrunīgi spriedumi.

1870. un 1871. g. Vitebskas guberņā uzskaitīja zemkopības blakus nodarbošanās veidus (промыслы). Šajā sakarā tika vāktas ziņas arī par dzirnavām un kalvēm.

No visas kalēju uzskaites līdz mūsdienām 2502. fonda 20. lietā saglabājušās 17 pārsvītrotas lappuses ar ziņām no 15 pagastiem, kas sniedz fragmentāras ziņas par apdzīvotās vietās strādājošo kalēju sociālekonomisko stāvokli, skaitu, izstrādājumiem un izlietoto materiālu. Vērtīgi materiāli saglabājušies par Daugavpils un Ludzas apriņķiem 1883. g. Tā ir uzskaitē pa amatniecības nozarēm un grupām, kā arī par sīkajiem uzņēmumiem apriņķu pilsētās un pagastos. Jāpiezīmē, ka miesti iekļauti pagastu uzskaitē. Visu šo uzskaiti sastāda ziņojumi pa pagastiem, tad no apriņķiem pa iecirkņiem (станы), kuros ikvienā ietilpst vairāki pagasti. Ziņojumos no pagastiem un iecirkņiem dažkārt nesaskan skaitliskais materiāls. Parastā starpība ir 10—20 vienības.⁶ Pamatojoties uz šīm vietējām ziņām, Statistikas komitejā sastādīti pārskati pa apriņķiem. Salīdzinot

oficiālās tabulas ar ziņojumiem no vietām, redzam, ka precīzāk vākti un apkopoti materiāli par Ludzas apriņķi; tie saglabājušies no 15 pagastiem, atskaitot Pildu. Turpretī oficiālajās tabulās par Daugavpils apriņķi atrodami dati ir visai aptuveni. Visas lapas, uz kurām bijušas uzrakstītas ziņas no Asūnes pagasta, un dažas lapas no Līvānu pagasta nozaudētas vēl pirms galīgo tabulu sastādīšanas pa apriņķiem. Rezultātā, pēc oficiālās tabulas, Daugavpils apriņķī, kurā ir vairāki miestī, iznācis mazāk amatnieku nekā Daugavpils pilsētā.

Neprecīzi sniegtas ziņas par sīkajiem uzņēmumiem pagastos. Statistikas komitejas rīcībā bijuši vēl īpaši vākti materiāli par dzirnavām un ādu miecētāvē.

1893. g. beigās Vitebskas guberņas Statistikas komitejas uzdevumā apriņķos uzskaitīja mājrupniekus (куцаря). Iesūtītajos materiālos minētas mājrupniecības nozares pa iecirkņiem, norādot apdzīvotās vietās strādājošo cilvēku un izstrādājumu skaitu, kā arī produkcijas vērtību. No vietām iesūtītās ziņas kopsavilkumu tabulās atspoguļotas visumā pareizi; atrodams dažādas sīkas neprecizitātes, piemēram, saskaitot datus par Rēzeknes apriņķi. Arhīvā atrodami uzskaites dokumenti rāda, ka vaīrs nav saglabājušās visas iesūtītās ziņas. Līdz ar to iespējamas nelielas novirzes tajās rakstā ievietotajās tabulās par ratnieku un kurpnieku teritoriālo izvietojumu, kuras sastādītas, pamatojoties uz uzskaites pirmdokumentiem.

1896. g. mājrupnieku uzskaitē, kas satur tikai kopējos datus pa apriņķiem, veikta jau pēc cita principa. Šeit mājrupniekiem pieskaitīti ne vien amatniecības preču ražotāji tirgum, bet arī dārzkopji, biškopji, lopu tirgotāji, mežstrādnieki, daļa lauku amatnieku, piemēram, namdari, krāsotāji, peļņā gājēji u. c. Tātad pie mājrupniecības nozarēm te pieskaitīti visi laucinieku peļņas avoti ārpus zemkopības.

Šī pati uzskaites sistēma saglabājās arī 20. gs. materiālos, vienīgi šie peļņas avoti nosaukti par blakus nodarbēm (промыслы).

Ziņas par 19. gs. otro pusi sniedz arī 1902. g. mājrupnieku uzskaitē, kuru veikusi Krievijas ķeizarišķās tehniskās biedrības Viļņas nodaļa.⁷ Nodaļa izsūtīja aptaujas lapas ar 80 jautājumiem par mājrupniecību. Izpildītas anketas iesūtītas no Višķu, Kapiņu, Preiļu, Līvānu, Rozentovas (Malta) un Ozolmuižas pagastiem. Ziņas pēc daudzuma un kvalitātes ir ļoti atšķirīgas un būtībā derīgas tikai atsevišķu jautājumu ilustrācijai. Anketas izpildījuši galvenokārt vietējie skolotāji.

Rakstā izmantoti arī Krievu ģeogrāfijas biedrības materiāli, kas glabājas P. Kapsuka Viļņas Universitātes zinātniskās bibliotēkas rokrakstu nodaļā. Tos 1872. g. savākuši Latgales skolotāji un garīdznieki 19 pagastos. Šajos aprakstos ar nedaudziem izņēmumiem atrodami vispārinoši dati par zemnieku blakus nodarbēm un mājrupniecību.⁸

Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas un Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātnisko arhīvu ziņas par Latgali galvenokārt noder materiālās kultūras pētišanai, tāpēc šajā publikācijā to dati izmantoti galvenokārt kā pārbaudes materiāli.

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora zinātniskajā arhīvā glabājas 1947., 1948., 1955., 1962.—1968. g. etnogrāfu ekspedīcijās savāktie lauka materiāli, kuros ziņas par kalējiem, akmeņka-

ļiem, audējiem, kokapstrādātājiem un lietaskoku sagādi aizsniedzas atpakaļ līdz 1870. g. Tie galvenokārt derīgi amatnieku dzīves veida un materiālās kultūras pētišanai.

Latgaļu apdzīvotajā teritorijā amatniecība bija attīstīts ļaužu nodarbošanās veids jau agrajā feodālismā.⁹ Pastāvēja divas amatnieciskajā ražošanā nodarbinātas ļaužu grupas. Pirmkārt, tie bija zemkopji, kas no zemes darbiem brīvajā laikā darināja dzīvei un darbam nepieciešamos priekšmetus; otrkārt — amatā specializējušies cilvēki, kas pārtika no amata darbos iegūtās peļņas. Viņi dzīvoja pilskalnos vai to tuvumā. Cīņās ar krustnešiem senpilsētas nopostīja, iedzīvotājus, tai skaitā arī amatniekus, iznīcināja vai izklidināja. Tā kopš 13. gs. latgaļu profesionālās amatniecības likteņus lielā mērā noteica vācu feodāli. Kā viduslaikos parasts, iekarotājiem pa pēdām nāca viņu tautības tirgotāji un amatnieki, kas iekaroto zemju iedzīvotājus ar administratīviem un ekonomiskiem spādiem varmācīgi atstūma no ienesīgākām saimnieciskās dzīves nozarēm.

Tā arī latgaļu profesionālā amatniecība pakāpeniski apsīka. Par amatnieku kādreizējo darba prasmī saglabājas atmiņas, daži priekšmeti un darba iemaņas, kuras amatnieki zemnieki nodeva no paaudzes paaudzei. Šāda iemaņu pārmantošana bija iespējama tanīs amatniecības nozarēs, bez kuru izstrādājumiem zemnieku un feodāļu simniecības nevarēja iztikt (piemēram, namdari, kalēji, audēji, podnieki, seglinieki u. tml.). Turpretī nozares, kas bija saistītas ar feodālā virsslāņa apgādi ar greznuma priekšmetiem, ieročiem utt. (nocietinājumu būvju darbu vadītāji, rotkaļi, ieroču kalēji, vērādu un smalkādu miecētāji, modes apģērbu darinātāji), lielākoties pārgāja citautu meistaru rokās. Tāpat pakāpeniski aizmirstībai tika nodoti visi tie izstrādājumu veidi, kurus nācās darināt reti.

1562. g. Latgale nonāca Polijas virskundzībā, un jau 1569. g. Ļubļinas seims zemniekus atklāti izsludināja par viņu kungu pilnīgu īpašumu. Kopš šī laika Latgales amatnieki dalāmi divās lielās grupās: brīvajos un nebrīvajos. Brīvo amatnieku slāni, kas strādāja pilsētās un lielajās muižās, veidoja galvenokārt poļi vai arī pārpoļotie lietuvieši, baltkrievi un arī latvieši. 17. un 18. gs. ikviena zemnieku sēta centās saražot uz vietas visu dzīvei nepieciešamo. Amatniecības darbus veica neregulāri, galvenokārt ziemās un sliktos laika apstākļos, t. i., tad, kad nevarēja strādāt tīrumos un pļavās. Tomēr arī šādos nodarbošanās veidu attīstībai visai nelabvēlīgos apstākļos no zemnieku mājamatnieku¹⁰ vidus izdalījās skaitliski neliels nebrīvo amatnieku slānis, katrā ciemā pa 2—3 cilvēkiem. Pēc sava tiesiskā stāvokļa tie bija tādi paši zemnieki kā visi pārējie, vienīgi atšķīrās ar lielāku amata darbu prasmī un zemnieku sabiedrībā tika uzskatīti par amatniekiem. Viņi strādāja savās sētās ar pašu darinātiem darbarīkiem, un viņu ražojumu galvenie patērētāji bija tuvējie zemnieki. Samaksu par darbu viņi ņēma produktos, kā arī savstarpēji apmaiņās ar ražojumiem. Vēl 18. gs. otrajā pusē arī muižas centās iztikt ar savu dzimtļaužu amatniecības ražojumiem, tāpēc ikvienai zemnieku sētai bija noteiktas amatniecības darbu klaušas un nodevas, kuru noņemšanā ņēma vērā novada nebrīvo amatnieku skaitu

un darba prasmi.¹¹ Sarežģītāko amatniecības darbu veikšanai muižās bija amatnieki, kas regulāri strādāja tikai tiešos amata darbus. Šie muižu amatnieki bija gan nebrīvi ļaudis, kas bija cēlušies no vietējiem zemniekiem, gan arī brīvie, parasti ienācēji no citurienes.¹²

Vidējās un nelielās muižās brīvos amatniekus pieņēma tad, kad starp vietējiem dzimtļaudīm neizdevās atrast vajadzīgo speciālistu. Tātad galvenie lauku iedzīvotāju apgādātāji ar amatniecības izstrādājumiem bija nebrīvie amatnieki, kas galvenokārt darbojās tajās nozarēs, kurām izejvielas deva pašu saimniecības vai apkārtējā daba un kurās ražošana neprasīja īpašas darbnīcas un iekārtas, kā koka

priekšmetu darināšana, ēku celšana, vēršana, aušana u. tml.

Kā brīvo, tā nebrīvo lauku amatnieku profesionālās sagatavotības līmenis, noslogotība un izejvielu iegūšanas iespējas bija visai dažādas. Izdevīgāko apvidu amatniekiem radās iespējas saražot vairāk priekšmetu, nekā bija nepieciešams vietējo muižu un zemnieku sētu patēriņam. Tā Latgalē jau līdz 18. gs. vidum sāka veidoties mājrupniecības centri.¹³

1772. g. pēc Polijas pirmās dalīšanas Latgali pievienoja Krievijai. Kopš šī laika brīvo amatnieku rindaš papildināja pareizticīgie krievi, kas apmetās apriņķu pilsētās un galvenokārt apkalpoja ierēdņus, pareizticīgo garīdzniecību un muižniekus.

I t a b u l a

Amatnieki Latgales apriņķu pilsētās 1862. gadā*

Nr. p. k.	Nodarbošanās	Daugavpils			Rēzekne			Ludza			Kopā
		M	z	m	M	z	m	M	z	m	
1	Maiznieki	30	1	2	18	26	—	33	—	—	110
2	Miesnieki	11	—	—	2	10	—	5	—	—	28
3	Aldari un vīndari	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Zvejnieki	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
5	Vilnas kārsēji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	Audumu krāsotāji	2	—	1	2	—	—	1	—	1	7
7	Skroderi	15	19	9	15	16	14	9	14	—	111
8	Modistes	3	2	2	—	—	—	1	—	—	8
9	Cepurnieki	4	6	—	—	—	—	1	—	—	11
10	Cimdū un zeķu darinātāji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Kurpnieki	5	10	9	26	31	39	11	8	—	139
12	Ādmiņi	1	1	—	—	—	—	2	—	—	4
13	Kažokādu izstrādātāji	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2
14	Zāģeri	8	10	—	—	—	—	—	—	—	18
15	Namdari	11	13	—	3	4	—	12	—	—	43
16	Jumiķi	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4
17	Akmeņkaļi	5	30	—	—	—	—	—	—	—	35
18	Mūrnieki	20	—	—	8	—	—	2	1	—	31
19	Apmetēji	10	14	—	4	—	—	1	—	—	29
20	Tapsētāji	1	2	—	2	—	—	—	—	—	5
21	Krāsotāji	2	—	2	—	—	—	2	1	—	7
22	Stiklinieki	2	1	—	4	—	—	4	—	1	12
23	Ceļu taisītāji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	Seglinieki	2	—	1	4	—	1	2	—	—	10
25	Riteņu taisītāji	3	—	2	—	—	—	1	—	—	6
26	Ratnieki	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	Ragavu taisītāji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28	Vāžoni u. c. transporta darbinieki	62	31	—	20	—	—	4	—	—	117
29	Galdnieki	12	7	3	3	—	—	3	2	—	30
30	Virpotāji	8	12	—	—	—	—	—	—	—	20
31	Mucinieki	2	—	—	1	—	—	1	—	—	4
32	Podnieki	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
33	Kalēji	3	3	2	9	6	2	5	3	—	33
34	Atslēdznieki	—	—	—	2	—	4	1	—	—	7
35	Skārdnieki	—	—	—	14	2	19	—	—	—	35
36	Zeltkaļi un pulksteņmeistari	6	3	4	6	—	—	4	—	—	23
37	Grāmatu sējēji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
38	Mākslinieki un muzikanti	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3
39	Fotogrāfi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
40	Frizieri	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	Skursteņslauķi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
42	Pārējie	36	—	—	41	3	—	65	—	—	145
Kopā pa grupām		271	167	37	184	98	79	172	29	3	1040
K o p ā		475			361			204			1040
% pa grupām		57,0	35,2	7,8	51,0	27,1	21,9	84,3	14,2	1,5	

A p z ī m ē j u m i (arī turpmāk): M — meistari; z — zeļļi; m — mācekļi.

* Памятная книжка Витебской губернии на 1864 г. СПб. 1864, 238.—245. лрр.

Politiskās varas maiņa lauku amatnieku stāvokli ievērojamas izmaiņas neienesā. Tāpat kā agrāk saglabājās muižas, kurās amatniecības darbu vairums (piemēram, celtniecības materiālu sagatavošana — baļķu ciršana, vešana un apstrāde) gūlās uz zemnieku pleciem. Muižas ēkas bija jāceļ un jāremontē tikai amatniekiem — zemniekiem.¹⁴ Minētajos darbos bija jāpiedalās 17—55 gadus veciem vīriešiem no lauku darbiem brīvajā laikā.

Sievietēm vecumā no 16 līdz 50 gadiem bija jāapstrādā lini, jāmazgā veļa, jābalina dzija un audekli,¹⁵ jāvērpj lini un vilna un jāauž vienkāršie audumi.¹⁶

No tā secināms, ka Latgales laukos līdz dzimtbūšanas atcelšanai bija atrodami dažādu amatniecības darbu pratēji, kuru izstrādājumu izplatības loks bija šaurs, vienas muižas, pagasta vai ciema ietvaros.

1861. g. Latgalē atcēla dzimtbūšanu. Galvenie materiālo vērtību radītāji joprojām palika zemnieki, no kuriem visai lēnām un nevienmērīgi nodalījās amatnieki un fabriku strādnieki. Gausā preču-naudas saimniecības attīstība ļāva saglabāt Latgales amatnieku dzīvē un darbā daudzas feodālisma laika paliekas. Tāpat kā senāk ikviena zemkopja sēta centās iztikt ar saviem ražojumiem. Tāpēc blakus zemkopju darbam tautas visplašākajos slāņos turpināja saglabāties amatnieku darba iemaņas, kādas bija nepieciešamas, lai iekārtotu un apsaimniekotu sētu un saimniecību, apgērbtu un paēdinātu tās iemītniekus.

Praktiski dzīvē amata darbus strādāja zemnieki mājamatnieki, kā arī juridiski zemnieku kārtai piederīgie lauku amatnieki, kas gan dzīvoja zemnieku sētās, bet strādāja tikai amata darbu. Daļa no viņiem bija nodarbināti muižu ierīkotajās darbnīcās. Ar amatiem nodarbojās sīkpilsoņu kārtai piederīgie pilsētu un miestu iedzīvotāji, cunftu amatnieki. Darba apstākļu un ražošanas prasmes ziņā tiem pieskaitāmi arī rūpniecības uzņēmumu strādnieki.

1862. g. Latgalē (apriņķos un pilsētās kopā) bija 265 852 iedzīvotāji.¹⁷ No tiem 33 791 dzīvoja Daugavpīlī, Ludzā un Rēzeknē, kur šajā laikā strādāja 1040 profesionālu amatnieku¹⁸ (I tab.) jeb 1 amatnieks uz 32,5 pilsētu iedzīvotājiem.

Tā kā pasūtītāju kontingents komplektējās ne tik daudz pēc dzīves vietas kā pēc sociālā principa, tad pilsētās dzīvojošie amatnieki nestrādāja tikai pilsētnieku patēriņam vien. Galvenokārt viņi apkalpoja tālaika privilēģētās ļaužu kārtas: muižniekus, garīdzniekus, augstākos ierēdņus un tirgotājus neatkarīgi no viņu dzīves vietas, t. i., laukos vai pilsētā. Arī laukos dzīvojošo profesionālo amatnieku pakalpojumus pirmām kārtām izmantoja muižnieki.¹⁹

Pilsētu amatnieki bija kvalificētāki speciālisti nekā laucinieki, jo viņi ar savu arodu nodarbojās pastāvīgi. Laukos strādājošie amatnieki nebija nodarbināti tik intensīvi, un tiem nebija iespējams iegūt kvalificētu arodapmācību, tāpēc to profesionālā izaugsme bija lēnāka. Zemnieku izcelsmes amatnieki, kas stāvēja uz amata meistarības zemākās pakāpes, apgādāja ar amatniecības izstrādājumiem ne vien zemniekus, bet arī sīko šļautu, daļu sīkpilsoņu, tirgotāju un ar atsevišķiem izstrādājumiem — arī muižniekus.

Tā kā Latgalē strādāja gan vietējie, gan ienākušie amatnieki, tad sadzīvē vēl samērā stingri tika ievēroti feodālisma periodā izveidojušies paradumi,

proti, pasūtījumus nodot tikai savas ticības vai tautības amatniekam.

Latgalē šis paradums saskanēja ar sociālo momentu. Pilsētu amatnieki galvenokārt bija poļi, pareizticīgie krievi un ebreji. Viņu klienti savukārt bija poļu un krievu muižnieki un garīdznieki. Tirgoņu un sīkpilsoņu vairums bija ebreji. Latgales lauku amatnieki, izņemot apgabala ziemeļdaļu, bija katolīcīgie latvieši, baltkrievi, poļi, lietuvieši un vecticībnieki krievi. Latgalē nebija amata organizāciju, tomēr daļa te dzīvojošo amatnieku piederēja pie Vitebskas un Rīgas cunftēm. Tā, 1864. g. cunftēm piederīgo amata meistarū un viņu ģimeņu locekļu Daugavpīlī bija 142 vīrieši un 280 sievietes, Daugavpils apriņķī — 16 vīrieši un 17 sievietes, Ludzā — 142 vīrieši un 280 sievietes.²⁰

Latgales amatnieki dalāmi sešās lielās grupās:²¹ 1) uzturlīdzekļu sagādātāji un apstrādātāji (I—IV tab. 1.—4.; V tab. 1.—3.; VI—VII tab. 1.—4.; VIII—IX tab. 1.—3.); 2) apģērba un apavu ražotāji (I—IV tab. 5.—13.; V tab. 4.—10.; VI—VII tab. 5.—13.; VIII—IX tab. 4.—9.); 3) celtnieki (I—III tab. 14.—23.; IV tab. 14.—22.; V tab. 11.—16.; VI—VII tab. 14.—23.; VIII—IX tab. 10.—15.); 4) transporta darbinieki un satiksmes līdzekļu ražotāji (I—III tab. 24.—28.; IV tab. 23.—27.; V tab. 17.—21.; VI—VII tab. 24.—28.; VIII—IX tab. 16.—21.); 5) darbarīku un iedzīves priekšmetu ražotāji (I—III tab. 29.—37., daļēji 42.—63.; IV tab. 28.—36.; V tab. 22.—28.; VI—VII tab. 29.—37., daļēji 42.—70.; VIII—IX tab. 26.—30.); 6) sadzīves pakalpojumu veicēji (I—III tab. 38.—41., daļēji 42.—63.; IV tab. 37.—39.; V tab. 29.—30.; VI—VII tab. 38.—41., daļēji 42.—70.).

UZTURLĪDZEKĻU SAGĀDĀTĀJI UN APSTRĀDĀTĀJI

Uzturlīdzekļu sagādātāji un apstrādātāji dzīvoja tikai pilsētās un miestos. Pārējo amatnieku vidū tie skaitliski ieņēma vidēji 4. vietu. Darba dalīšanas ziņā šajā grupā attīstītākais bija maiznieka amats, kas dalījās 5 apakšgrupās,²² t. i., 1) rupjmaizes, 2) baltmaizes, 3) smalkmaizīšu, 4) kliņģeru, kalaču un biskvītu cepējos un 5) konditoros.

Maiznieki ne vien apgādāja ar maizi pilsētu un miestu iedzīvotājus, bet arī ražoja dažādus baltmaizes un konditorejas izstrādājumus pārdošanai tirgos, kur tos labprāt iegādājās arī laucinieki. Tā kā par baltmaizes izstrādājumu daudzumu, kuru varēja tirgū pārdojot, gadu gaitā bija uzkrājusies zināma pieredze, šiem tirdznieciskiem darījumiem gatavojās jau savlaicīgi. Sevišķi noslogoti maiznieki paši un viņu ģimenes locekļi bija dienās pirms gadatirgiem, kas notika apriņķu pilsētās un lielākajos miestos. Gatavojoties ievērojamākajiem tirgiem, nācās pieņemt pat palīgus. Laikā no 19. gs. 60. līdz 80. gadiem maiznieki saglabāja agrākos darba dalīšanas principus: ebreji cepa barankas, kliņģerus un ražoja konditorejas izstrādājumus, biskvītus un konfektes; krievi cepa dažādas maizes un krievu nacionālos cepumus (pirāgus, kalačus, kuļičus u. c.).

Maiznieki paši ar maizi tirgojās retos gadījumos, viņu produkciju realizēja īpaši maizes tirgotāji, kuri lielākoties bija ebreji.

Amatnieki 1883. g. Daugavpils pilsētā un apriņķī *

Nr. p. k.	Nodarbošanās	Pilsēta			Apriņķis			Ko-pā
		M	z	m	M	z	m	
1	Maiznieki	100	102	9	63	42	2	318
2	Miesnieki	100	58	14	24	8	—	204
3	Aldari	5	30	—	1	7	—	43
4	Zvejnieki	14	6	9	22	14	—	65
5	Vilnas kārsēji	—	—	—	19	—	—	19
6	Audumu krāsotāji	36	15	9	15	4	2	81
7	Skroderi	101	106	53	220	21	48	549
8	Modistes	12	11	13	4	4	8	52
9	Cepurnieki	25	30	19	11	3	6	94
10	Cimdu un zeķu darinātāji	6	10	2	1	—	—	19
11	Kurpnieki	121	75	105	280	22	36	639
12	Admiņi	4	4	3	17	8	—	36
13	Kažokādu izstrādātāji	4	2	4	33	11	—	54
14	Zāģeri	116	29	8	181	6	14	354
15	Namdari	128	54	19	418	10	6	635
16	Jumiķi	37	22	10	116	6	—	191
17	Akmeņkaļi	113	13	17	64	684	—	891
18	Mūrnieki	120	64	23	158	45	20	430
19	Apmetēji	88	22	4	21	46	—	181
20	Tapsētāji	20	6	3	5	3	—	37
21	Krāsotāji	34	14	23	11	4	—	86
22	Stiklinieki	32	17	7	40	9	4	109
23	Ceļu taisītāji	13	24	—	—	—	—	37
24	Seglinieki	22	33	24	21	2	—	102
25	Rīteņu taisītāji	13	8	4	46	3	6	80
26	Ratnieki	11	5	10	58	4	2	90
27	Ragavu taisītāji	4	5	1	58	3	2	73
28	Transporta darbinieki	244	138	7	40	9	—	438
29	Galdnieki	53	34	32	82	12	6	219
30	Virpotāji	10	6	8	17	2	1	44
31	Mucinieki	25	13	8	50	4	—	100
32	Podnieki	—	—	—	13	—	2	15
33	Kalēji	54	43	43	220	17	17	394
34	Atslēdznieki	83	28	21	20	3	1	156
35	Skārdnieki	—	—	—	14	8	5	27
36	Zeltkaļi un pulksteņ-taisītāji	35	29	25	10	3	1	103
37	Grāmatu sējeji	15	10	10	8	2	—	45
38	Mākslinieki un muzikanti	43	2	16	9	5	3	78
39	Fotogrāfi	3	7	4	—	—	—	14
40	Frizieri	17	10	8	3	1	—	39
41	Skursteņslauķi	15	13	6	15	2	—	51
42—63	Pārējie	23	26	7	31	43	—	130
Kopā pa grupām		1899	1124	588	2439	1080	192	7322
Kopā		3611			3711			7322
% pa grupām		52,6	31,1	16,3	65,7	29,1	5,2	

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 366, лл. 2—184.

Amatnieki 1883. g. Ludzas pilsētā un apriņķī*

Nr. p. k.	Nodarbošanās	Pilsēta			Apriņķis			Ko-pā
		M	z	m	M	z	m	
1	Maiznieki	22	8	—	3	1	—	34
2	Miesnieki	16	—	—	2	—	—	18
3	Aldari un vīndari	1	—	—	—	—	—	1
4	Zvejnieki	9	6	—	19	10	4	48
5	Vilnas kārsēji	—	—	—	19	1	—	20
6	Audumu krāsotāji	3	2	1	7	1	—	14
7	Skroderi	12	7	8	78	11	22	138
8	Modistes	3	6	5	—	—	—	14
9	Cepurnieki	5	5	2	2	1	—	15
10	Cimdu un zeķu darinātāji	—	—	—	—	—	—	—
11	Kurpnieki	19	9	7	96	11	54	196
12	Admiņi	—	—	—	8	15	1	24
13	Kažokādu izstrādātāji	—	—	—	47	5	—	52
14	Zāģeri	8	—	—	69	15	—	92
15	Namdari	18	14	—	100	8	6	146
16	Jumiķi	4	—	—	10	—	—	14
17	Akmeņkaļi	—	—	—	—	—	—	—
18	Mūrnieki	7	2	4	85	17	10	125
19	Apmetēji	4	—	—	—	—	—	4
20	Tapsētāji	2	—	—	—	—	—	2
21	Krāsotāji	1	—	—	2	—	—	3
22	Stiklinieki	14	—	—	24	—	1	39
23	Ceļu taisītāji	1	4	—	—	—	—	5
24	Seglinieki	5	1	—	7	—	—	13
25	Rīteņu taisītāji	1	1	—	9	3	1	15
26	Ratnieki	—	—	—	16	9	1	26
27	Ragavu taisītāji	—	—	—	20	—	—	20
28	Transporta darbinieki	12	—	—	1	2	1	16
29	Galdnieki	8	4	2	35	—	1	50
30	Virpotāji	4	2	—	4	1	—	11
31	Mucinieki	5	—	—	18	—	1	24
32	Podnieki	—	—	—	6	1	—	7
33	Kalēji	6	3	3	111	6	10	139
34	Atslēdznieki	1	—	1	4	—	—	6
35	Skārdnieki	—	—	—	5	—	—	5
36	Zeltkaļi un pulksteņ-meistari	4	1	—	—	—	—	5
37	Grāmatu sējeji	4	4	—	—	—	—	8
38	Mākslinieki un muzikanti	—	—	—	2	—	—	2
39	Fotogrāfi	—	—	—	—	—	1	—
40	Frizieri	2	—	—	2	—	—	4
41	Skursteņslauķi	3	—	—	6	1	—	10
42—49	Pārējie	12	—	—	4	—	—	16
Kopā pa grupām		216	79	33	821	119	113	1381
Kopā		328			1053			1381
% pa grupām		65,8	24,1	10,1	78,0	11,3	10,7	

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 363, лл. 66, 82—163.

Ar gaļu pilsētu iedzīvotājus apgādāja miesnieki un desinieki. Miesnieki iepirka no lauciniekiem lopus, kāva tos un pārdeva pilsētniekiem svaigo gaļu. Gaļas izstrādājumu ražotāju bija maz: Daugavpili — 27, Ludzā — 1 un Ungurmuižas pagastā — 2 desinieki. Desas Latgales laucinieki ne visai bija iecienījuši. Vairāk tās pieprasīja ienācēji no Kurzemes guberņas un caurbraucēji — dzelzceļu pasažieri. Turpretī latgalieši tirgus dienu cienastā stiprākam kumosam labprātāk izvēlējās ceptas zivis, ko pārdeva profesionālo zvejnieku sievas.

Minētā amatnieku grupa skaitliski palielinājās strauji augošajās pilsētās un miestos. Daugavpili

apskatāmajā laika posmā — 20 gadu laikā — miesnieku skaits pieauga 20 reizes. Pēc maiznieku un miesnieku daudzuma par bagātāko Latgales miestu izveidojās Krustpils. So pieaugumu izraisīja ne vien vietējo iedzīvotāju, bet arī caurbraucēju skaita palielināšanās. Turpretī Ludzā pārtikas sagādātāju daudzums palika nemainīgs.

Laikā no 1883. līdz 1903. g. uzturlīdzekļu sagādātāju un apstrādātāju grupa skaitliski pieauga lēnāk nekā pārējās 5 amatu grupas (I—IV tab. 1.—4.; V tab. 1.—3.). Tas izskaidrojams galvenokārt ar to, ka daļa darbnīcu bija mainījušas ražošanas raksturu, resp., bija kļuvušas par rūpnīcām. 6 Daugavpils un

Pagasti	Maiznieki		Miesnieki		Zvejnieki			Vilnas kārsēji		Audumu krāsotāji		Skroderi			Cepurnieki		Kurpnieki			Ārmiņi			Aitādu izstrādātāji		Zaģeri		
	1		2		3			4		5		6			7		8			9			10		11		
	M	m	M	M	z	m	M	z	M	z	M	z	m	M	z	M	z	m	M	z	m	M	z	M	z	M	z
Baltinava	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	1	2	—	—	—	—	—
Balvi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	2	—	—	4	—	1	1	1	—	—	—	—	—
Domopole (Bērzpils)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Eversmuiža (Cibla)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—	—	—	—	4	—	—	2	1	—	—	—	—	1
Istra	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Janovole (Nirza)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	—	2
Kārsava	1	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1	6	2	4	—	—	5	3	2	—	—	—	1	1	1	—	15
Landskorona (Šķaune)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	5	3	3	—	—	8	2	5	—	—	—	—	2	3	—	28
Marienhauzena (Viļaka)	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	5	—	2	1	8	6	—	—	—	—	—	9	—	—	—
Mihalova (Mērdzene)	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	25	—	12	—	—	34	—	16	—	—	—	—	16	—	24	—
Nirza	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Pasiena	—	—	2	10	—	—	—	2	—	1	—	6	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—	—	4	—	—	6
Pilda	—	—	—	8	10	4	1	—	—	—	—	5	—	—	—	—	21	—	30	1	11	—	—	10	—	—	
Rundēni	—	—	—	1	—	—	—	1	—	2	—	3	—	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Zaļmuiža (Nautrēni)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zvirgzdene	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Kopā pa grupām	3	1	2	19	10	4	19	1	7	1	78	11	22	2	1	96	11	54	8	15	1	47	5	69	15	—	
Kopā	4	2	33	20	8	111	3	161	24	52	84	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Piezīme: Pildas pag. amatnieku skaits noteikts, atskaitot no aprīņa amatnieku kopskaita pārējo 15 pagastu amatnieku skaitu.

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 368, лл. 8—163.

2 Rēzeknes konditori paplašināja ražošanu, pieņēma algotu darba spēku un nodibināja Latgalē pirmās konditorejas fabrikas. Tāpat uz bijušo amatnieku darbnīcu bāzes izveidojās arī sīrupa un iesala ražošanas rūpnīcas.

Kā nozīmīgs jaunums 19. gs. otrajā pusē minamas pavārgrāmatas, kas nonāca lielāko pilsētu konditoru un desinieku rīcībā. Vācu valodā iespiesto speciālo literatūru lietoja vācu un arī ebreju amatnieki, kas dzīvoja Daugavpilī, Krustpilī, Krāslavā u. c. Nepieciešamību jaunām ēdienu gatavošanas receptēm konditorejas un gaļas izstrādājumu ražošanā izraisīja transporta kustības attīstība un ar to saistītā caurbraucēju skaita palielināšanās. Aproximāci pavārgrāmatu bija maz, turklāt to īpašnieki bailēs no konkurēnces citiem grāmatas nerādīja. Tomēr jaunās receptes pamazām sāka likt lietā arī pārējie lielāko pilsētu amatnieki, apgūstot pieredzi degustācijas un mēģinājumu ceļā. Bez tam šajā laikā pilsētu un miestu iedzīvotāju pārtikas sagādē pakāpeniski palielinājās dārzenų īpatsvars. Tomēr dārkopība uzskatāma vienīgi par vasaras sezonas nodarbošanos, jo dažādos dārzenus audzēja tikai laukā.

APĢĒRBU UN APAVU DARINĀTĀJI

19. gs. 60. gados apģērbu un apavu darinātāju grupa amatnieku vidū skaitliski ieņēma pirmo vietu. Aprīņķu pilsētās šāda situācija saglabājās līdz 19. gs. beigām. Turpretī miestos un ciemos viņiem izdevās noturēt otro, bet mājrupnieku rindās — tikai ceturto vietu.

Latgalē 19. gs. otrajā pusē apģērbu un apavu mate-

riālu sagatavošanā joprojām dominēja mājamatnieku darbs. Dažādās vietās bija gan izveidojušās veselās mājrupnieku grupas,²³ tomēr viņu darbības loks vēl bija samērā šaurs, jo mājrupniecībā nodarbinātie strādāja neregulāri un tikai pašas tuvākās apkārtnes vajadzībām.

Latgalē pastāvēja arī skaitliski nelielais vilnas kārsēju amats²⁴ (I—IV, VI—VII tab. 5.; V tab. 4.), jo mehanizēto kārsēšanas darbnīcu Latgalē vēl nebija. Dažkārt vieni un tie paši cilvēki strādāja kā vilnas kārsēju, tā velteņu vēlēju darbu. Galvenie viņu darba spēka izmantotāji bija pilsētu, miestu un muīžu iedzīvotāji.

Latgales lauku iedzīvotāju vairums 19. gs. 60. gados vēl ģērbās pēc senajām tradīcijām. Pilsētnieku un miestu iedzīvotāju dzīvē sava nozīme jau bija modes strāvām, un tās noteica atsevišķu amatniecības nozaru likteni. Spilgti tas vērojams audumu krāsotāju amata attīstībā. Ja 60. gados visās Latgales aprīņķu pilsētās bija tikai 5 meistari un 2 mācekļi, tad 1883. g. Ludzā un aprīņķī jau bija 14, Daugavpilī un aprīņķī — 81 krāsotājs (I—IV tab. 6.; V tab. 5.). Divdesmit gadu laikā bija ļoti audzis pieprasījums pēc rakstainiem sieviešu apģērba audumiem.

Kā tas vērojams gan Krievijā, gan citās Austrumeiropas un Viduseiropas zemēs, vietās, kur audēju profesionālā meistarība bija maz izkopta, sevišķi spēcīgi uzplauka audumu krāsotāju amats. Tā arī Latgalē apmēram trīs gadu desmitus šis amats bija visai attīstīts. Daugavpilī aprīņķī par audumu krāsotājiem galvenokārt strādāja pareizticīgie krievi, kas darbā izmantoja visai daudzveidīgo krievu audumu (набойка) apdrukātāju pieredzi un darināja zilbaltus, stādu motīviem rotātus, parasti linu un kokvilnas audu-

darbojās 1—2 ādmiņi, izstrādājot gadā 150—240 ādas un nopelnot pa 22—150 rubļiem katrs.³⁰

Teiktais liecina, ka Latgales ādmiņi 19. gs. beigās bijuši tikai vietēji patēriņa apmierinātāji, jo peļņas iespējas ir pretēji proporcionālas meistarū koncentrācijai.

Izejmateriālus ādas apavu darināšanai šajā laikā galvenokārt sagādāja ādu micēšanas rūpnīcas, bet vietās, kur to nebija, darbojās arī šajā virzienā specializējušies ādmiņi. Ievērojamākie no tiem bija Maltas un Andrupenes pagasta Baibas ciema meistari, kuri gadā izmicēja pa 20 liellopu ādām par 2 rubļiem gabalā.³¹ Tomēr šajā nozarē bija vērojama tendence izmantot algotu darbaspēku un arvien vairāk koncentrēt ražošanu, jo amatnieki nespēja konkurēt ar fabrikām.

Latgales pilsētu, miestu un turīgāko pagastu (Krustpils, Ungurmuiža, Andrupene) vīrieši kažokus, mēteļus un izejamos uzvalkus pasūtīja amatniekiem. Drēbnieku skaits no 1860. līdz 1880. g. Daugavpilī un apriņķī pieauga vairāk nekā 10 reizi, Ludzā — 6 reizes. Daļa drēbnieku — gan amatnieki, gan māj-rūpnieki — darināja arī gatavos apģērbus un pārdeva tos tirgos,³² kur, sevišķi rudenos, cītīgākie pircēji bija no peļņām pārnākušie jaunie vīrieši. Drēbnieka amats 19. gs. otrajā pusē bija visai perspektīvs, tāpēc mācekļu te bija vairāk nekā daudzās citās nozarēs. Zemnieku un sīkpilsoņu sievietes apģērbus darināja lielākoties vēl pašas, tāpēc modistes apkalpoja galvenokārt privileģēto kārtu dāmas, vienīgi Krustpili un Ungurmuižā amatniecēm goda tērpus pasūtīja arī zemnieku sievietes.

VI tabula

Amatnieku skaits Latgales apriņķa pilsētās 1896. g.*

Nr. p. k.	Nodarbošanās	Daugavpils			Ludza			Rēzekne			Kopā
		M	z	m	M	z	m	M	z	m	
1	Maiznieki	130	92	58	29	—	2	48	99	34	492
2	Miesnieki	64	65	22	8	—	—	3	—	—	162
3	Aldari un vīndari	4	52	—	—	—	—	6	18	—	80
4	Zvejnieki	2	14	—	3	12	—	—	—	—	31
5	Vilnas kārsēji	1	6	—	3	—	—	—	—	—	10
6	Audumu krāsotāji	29	10	10	6	—	—	5	4	2	66
7	Skroderi	188	102	121	22	—	20	63	28	64	608
8	Modistes	15	8	14	2	—	—	4	—	3	46
9	Cepurnieki	34	28	13	4	—	4	8	4	11	106
10	Cimdu un zeķu darinātāji	24	9	15	—	—	—	5	6	5	64
11	Kurpnieki	197	69	128	34	—	25	76	30	29	588
12	Ādmiņi	9	93	19	—	—	—	1	1	—	123
13	Kažokādu izstrādātāji	7	10	5	—	—	—	6	4	—	32
14	Zāģeri	6	82	—	12	—	—	25	—	—	125
15	Namdari	48	67	7	26	—	—	34	39	30	251
16	Jumiķi	20	19	12	4	—	—	4	2	—	61
17	Akmeņkaļi	11	—	—	—	—	—	8	14	—	33
18	Mūrnieki	89	148	28	13	8	6	23	101	8	424
19	Apmetēji	35	72	—	8	—	—	8	16	—	139
20	Tapsētāji	20	20	9	2	—	—	3	—	2	56
21	Krāsotāji	22	26	8	2	—	—	7	28	12	105
22	Stiklinieki	15	8	—	10	—	—	9	—	—	42
23	Ceļu taisītāji	28	14	—	2	—	—	6	—	—	50
24	Seglinieki	16	7	4	2	—	—	7	—	7	43
25	Rīteņu taisītāji	3	2	1	2	—	—	3	—	—	11
26	Ratnieki	4	13	1	—	—	—	—	—	—	18
27	Ragavu taisītāji	1	4	—	—	—	—	1	—	—	6
28	Vazoņi u. c. transporta darbinieki	450	188	—	20	—	—	77	—	—	735
29	Galdnieki	83	19	38	6	3	—	9	4	1	163
30	Virpotāji	12	12	10	2	—	—	2	—	1	39
31	Mucinieki	8	25	2	4	—	—	5	—	—	44
32	Podnieki	—	—	—	—	—	—	2	—	1	3
33	Kalēji	43	31	28	8	2	1	19	8	17	157
34	Atslēdznieki	9	33	24	2	—	—	6	1	4	79
35	Skārdnieki	19	26	17	4	—	—	8	—	4	78
36	Zeltkaļi un pulksteņtaisītāji	51	7	30	2	2	—	12	—	12	116
37	Grāmātu sējēji	10	9	10	4	—	1	6	1	4	45
38	Mākslinieki un muzikanti	51	2	42	—	—	—	9	—	—	104
39	Fotogrāfi	5	6	6	1	—	—	2	2	2	24
40	Frizieri	17	10	2	2	2	—	4	2	6	45
41	Skursteņslauķi	21	5	—	3	—	—	3	2	4	38
42—70	Pārējie	38	31	11	13	—	—	6	4	10	113
Kopā pa grupām		1839	1444	695	265	29	59	533	418	273	5555
Kopā		3978			353			1224			5555
% pa grupām		46,2	36,3	17,5	75,1	8,2	16,7	43,5	34,2	22,3	

* LCVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 306.—307. lp.

Nr. p. k.	Nodarbošanās	Daugavpils			Daugavpils apriņķis			Kopā	Rēzekne			Rēzeknes apriņķis			Kopā	Ludza		
		M	z	m	M	z	m		M	z	m	M	z	m		M	z	m
1	Maiznieki	82	162	72	95	78	8	497	32	63	13	20	15	3	146	32	3	—
2	Miesnieki	67	33	9	49	22	—	180	34	—	4	15	—	—	53	8	—	—
3	Aldari un vīndari	3	25	8	3	32	—	71	1	12	—	2	5	—	20	—	—	—
4	Zvejnieki	1	—	—	44	26	—	71	—	—	—	33	176	—	209	3	12	—
5	Vilnas kārsēji	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	22	—	—	22	—	—	—
6	Audumu krāsotāji	17	9	3	9	—	—	38	9	6	5	8	—	1	29	10	—	—
7	Skroderi	103	131	48	150	45	48	525	54	49	22	99	—	28	252	30	—	30
8	Modistes	30	34	18	8	4	2	96	4	13	4	—	—	—	21	2	—	—
9	Cepurnieki	19	14	7	20	12	2	74	19	13	10	—	—	—	42	8	—	8
10	Cimdu un zeķu darinātāji	22	22	3	19	16	18	100	19	—	37	—	—	—	56	2	—	—
11	Kurpnieki	111	83	43	153	68	33	491	44	37	46	277	—	37	441	32	—	22
12	Ādmiņi	4	270	—	16	19	—	309	2	4	—	21	121	—	148	1	4	—
13	Kāžokādu izstrādātāji	3	2	—	14	6	—	25	3	—	—	36	—	4	43	3	—	—
14	Zāģeri	122	2	—	118	59	—	301	31	—	—	96	12	3	142	14	—	—
15	Namdari	138	5	—	202	86	12	443	43	—	—	272	20	—	335	25	—	—
16	Jumiķi	17	10	7	26	2	—	62	5	10	—	39	—	—	54	2	—	—
17	Akmeņkaļi	22	4	—	8	2	—	36	19	—	—	18	—	—	37	2	—	—
18	Mūrnieki	106	24	3	161	168	8	470	58	33	7	169	76	11	354	11	22	—
19	Apmetēji	33	10	—	35	8	—	86	39	—	—	31	1	—	71	8	—	—
20	Tapsētāji	17	4	2	13	2	—	38	11	—	—	4	—	2	17	1	—	—
21	Krāsotāji	38	6	5	15	—	—	64	18	6	4	12	—	—	40	2	—	—
22	Stiklinieki	36	—	—	155	31	—	222	18	—	—	7	—	—	25	10	—	—
23	Ceļu taisītāji	35	3	—	3	5	—	46	8	—	—	3	—	—	11	2	—	—
24	Seglinieki	9	4	—	67	47	2	129	3	—	2	12	—	—	17	3	—	—
25	Rīteņu taisītāji	8	2	1	26	9	1	47	2	—	—	25	—	—	27	—	—	—
26	Ratnieki	5	7	3	41	10	2	68	—	—	—	18	19	2	39	—	—	—
27	Ragavu taisītāji	—	—	—	21	8	—	29	—	—	—	15	11	—	26	—	—	—
28	Vāžoni u. c.	303	52	—	19	—	—	374	75	—	—	55	—	—	130	24	—	—
29	Galdnieki	38	63	18	49	21	12	201	12	25	8	102	—	21	168	5	—	16
30	Virpotāji	17	7	1	7	—	—	32	—	—	—	8	—	—	8	1	—	—
31	Mucinieki	6	6	2	30	—	—	44	3	—	—	55	—	—	58	2	—	—
32	Podnieki	—	—	—	10	2	—	12	—	—	—	32	—	2	34	—	—	—
33	Kalēji	37	41	16	143	35	6	278	22	11	18	169	5	48	273	8	5	3
34	Atslēdznieki	13	16	19	18	6	2	74	6	—	8	5	—	—	19	1	—	2
35	Skārdnieki	14	27	6	8	4	—	59	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1
36	Zeltkaļi un pulksteņtaisītāji	37	13	6	26	7	4	93	15	—	14	2	—	—	31	4	—	—
37	Grāmatu sēji	11	10	2	14	1	1	39	5	—	5	5	—	—	15	4	—	—
38	Mākslinieki un muzikanti	19	32	16	39	—	1	107	23	—	6	—	—	—	29	18	—	—
39	Fotogrāfi	6	6	8	3	—	—	23	1	—	3	—	—	—	4	—	—	—
40	Frizieri	22	16	7	9	3	2	59	4	—	7	—	—	—	11	2	—	6
41	Skursteņslauķi	13	6	—	9	3	—	31	6	—	—	10	—	—	16	3	—	—
42—63	Pārējie	48	71	16	48	16	—	199	10	10	—	37	—	—	57	16	—	—
Kopā pa grupām		1632	1232	349	1904	863	164	6144	658	292	223	1734	461	162	3530	303	46	88
Kopā		3213			2931				1173			2357				437		
% pa grupām		50,8	38,3	10,9	65,0	29,4	5,6		56,1	24,9	19,0	73,6	19,5	6,9		69,4	10,5	20,1

* LCVVA, 657. l., apr., 10. l., 228., 229., 248., 251., 254. lp.

Pilsētu un miestu cepurnieki, kas bija specializējušies kā vīriešu, tā arī sieviešu galvassegu darināšanā, strādāja gan tiešajiem pasūtītājiem, gan gadījuma pircējiem tirgos un veikalos. Tā kā mājamatnieki cepures darināja samērā maz, tad galvenie Latgales iedzīvotāju apgādnieki ar galvassegām bija amatnieki un nedaudz arī mājrupnieki.

Pēc darba apstākļiem vīriešu cepuru darinātāju amats bija līdzīgs vilnas kārsēju un velteņu vēļēju amatiem. Dažkārt cepurnieki ne vien taisīja cepures, bet paši izstrādāja arī vajadzīgos izejmateriālus, rēsp., vēla filcu vai miecēja ādas.

19. gs. beigās par veiksmīgākajiem cepurniekiem uzskatāmi Glazmankas (Gostiņu) meistari, kas gadā pagatavoja pa 200—500 cepurēm 70—170 rubļu vē-

tībā, un kārsavieši, kas gadā ražoja ap 700 cepuru par 150 rubļiem.³³

Pilsētās un miestos strādāja vēl īpašas cimdu un zeķu darinātājas. Tās šuva smalkādas cimds un adīja cimds un zeķes atbilstoši pastāvošajai modei (I—IV, VI—VII tab. 10.). 19. gs. beigās profesionālas adītājas, kas strādāja ar adāmšašinām, parādījās arī ciemos un adīja pasūtītājiem no viņu materiāla, pelnot no 60 kapeikām līdz 2 rubļiem dienā.³⁴

Vēl labāk situēti nekā apģerbu darinātāji bija apavu ražotāji — kurpnieki. Pēc skaitliskā sastāva tie daudz neatšķirās no drēbniekiem un namdariem, bet zeļļu un mācekļu daudzuma ziņā apavnieki ieņēma pirmo vietu visu pārējo nozaru vidū (skat. VI—VII tab. 11.).

Nodarbošanās veidi Latgalē 1896. g.*

Nr. p. k.	Nodarbošanās	Daugavpils apriņķis				Ludzas apriņķis				Rēzeknes apriņķis				Attiecīgajā nodarbošanās veidā nodarbināto skaits
		vīrieši	sievietes	viena cilvēka vidējā izpeļņa rubļos gadā	visu nodarbināto kopējā izpeļņa rubļos gadā	vīrieši	sievietes	viena cilvēka vidējā izpeļņa rubļos gadā	visu nodarbināto kopējā izpeļņa rubļos gadā	vīrieši	sievietes	viena cilvēka vidējā izpeļņa rubļos gadā	visu nodarbināto kopējā izpeļņa rubļos gadā	
1	Dārkopji	8	6	82	1 150	3	—	50	150	39	—	292	11 400	56
2	Biškopji	120	—	50	6 000	—	—	—	—	2	—	50	100	122
3	Zvejnieki	72	—	518	37 300	6	—	60	360	125	—	34	4 208	203
4	Audēji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Skroderi	295	10	77	23 484	74	—	53	3 905	55	—	214	11 760	434
6	Velteņu vēļēji	4	—	50	200	—	—	—	—	1	—	20	20	5
7	Kurpnieki	281	—	184	51 700	134	—	53	7 130	190	—	90	17 135	605
8	Aitādu micētāji	46	4	87	4 360	17	—	41	690	40	—	44	1 774	107
9	Admiņi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	Zāģeri	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Namdari	554	—	98	54 350	145	—	3	505	205	—	121	24 720	904
12	Akmeņkaļi	223	—	85	18 921	—	—	—	—	—	—	—	—	223
13	Ķieģelnieki	102	3	133	13 950	33	—	68	2 250	33	—	73	2 404	171
14	Stiklinieki	45	—	100	4 500	25	—	46	1 160	17	—	83	1 410	87
15	Krāsotāji	14	—	189	2 650	—	—	—	—	9	—	83	750	23
16	Segļinieki	20	—	158	3 150	6	—	45	272	29	—	60	1 748	55
17	Ratnieki	59	—	48	2 850	35	—	38	1 334	117	—	62	7 259	211
18	Laivu taisītāji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	Vāžoni	105	—	183	19 200	42	—	60	2 531	5	—	60	300	152
20	Plostnieki	154	—	68	10 470	120	—	18	2 160	128	—	21	2 728	402
21	Balķu vedēji	357	—	36	12 850	855	—	18	15 300	416	—	23	9 458	1 628
22	Mežu cirtēji	715	—	33	23 800	780	—	4	2 980	281	—	37	10 342	1 776
23	Kokrūpniecības darbinieki	20	—	490	10 200	45	—	523	23 525	—	—	—	—	65
24	Degutā un darvas tecinātāji	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	10	70	7
25	Ogļdeģi	14	—	79	1 100	—	—	—	—	11	—	26	285	25
26	Galdnieki	113	—	132	14 930	40	—	75	3 000	61	—	78	4 736	214
27	Mucinieki	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28	Podnieki	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
29	Kalēji	222	—	169	37 603	123	—	66	8 130	141	—	112	15 810	486
30	Atslēdznieki	15	—	230	3 450	4	—	115	460	5	—	140	700	24
31	Lopkopības produktu apstrādātāji	51	—	129	6 575	2	—	100	200	—	—	—	—	53
32	Peļnās gājēji	4500	—	57	255 000	1900	—	36	69 000	2511	260	49	135 100	9 171
Kopā pa apriņķiem		8109	23	—	619 743	4389	—	—	145 042	4428	260	—	264 217	17 209

Piezīme: viena cilvēka vidējā izpeļņa aprēķināta aritmētiski un dota veselos rubļos.

* LCVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 318.—327. lp.

Apavu ražotāji dalījās kurpniekos (resp., dažādu ādas apavu darinātajos) un velteņu vēļējos. Lielākā daļa apavnieku darināja ādas apavus, apgādājot ar tiem kā pilsētu un miestu, tā lauku apvidu iedzīvotājus (I—IV tab. 11.; VIII—IX tab. 7.). Lauku amatnieki nereti apvienoja vienā personā kurpnieku un segļinieku darbus. Apavus darināja arī mājrupnieki (X—XIII tab.), kuru šajā laikā vēl bija maz. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas, kad mantiskā nevienlīdzība Latgales laukos kļuva krasāka, ādas apavi kļuva par vienu no pirmajiem turības ārējiem lieciniekiem. Cilvēks, kam vien maz bija iespējams atļaut lieku kapeiku, par pirmo iekrāto naudu centās iegādāties ādas zābakus vai kurpes. Vizes un pastalas, kas gadsimtiem bija skaitījušas par tipiskiem zemnieku kārtas apaviem, saglabājās ikdienas darba gaitās, bet ar tām rādīties ļaudis kaunējās. Šajā apavu nomaiņā vienlīdz cieši savijās kā praktiskais, tā psiholoģiskais

moments, jo aizmirst vizes un tikt pie zābakiem bija viens no pirmajiem un pieticīgajiem Latgales zemnieku sapņiem ceļā uz pārticīgāku dzīvi. Masveida pieprasījums izraisīja strauju plaša speciālistu slāņa izveidošanos.

Ciemos parasti strādāja pa vienam kurpniekam, izņemot vietas, kur apavus ražoja pārdošanai tirgū un realizācijā iesaistījās uzpircēji. Pie nozīmīgākajiem tirgus preču ražotājiem pieskaitāmi Dagdas, Preiļu un Līvānu miestu³⁵ kurpnieki, kuri gada laikā pagatavoja pa 100 pāru apavu par 6 rubļiem pāri.³⁶

Ludzas apriņķa kurpnieki gadā ražoja pa 60—130 pāriem ādas apavu par 50—80 rubļiem.³⁷ Rēzeknes apriņķa apavnieki vairāk bija specializējušies velteņu veļšanā; ikviens meistars tur gada laikā saražoja pa 50—100 pāriem velteņu, vidēji par 1,6 rubļiem pāri.³⁸ Glazmankas meistari izgatavoja gan ādas, gan veltos apavus tuvākās apkārtnes vajadzībām.

Minētajās amatniecības nozarēs 19. gs. otrajā pusē nodarbināto cilvēku skaits visumā palielinājās atbilstoši iedzīvotāju skaita pieaugumam. Tomēr lauku apvidos bez kvantitatīvajām pārmaiņām vērojamas arī kvalitatīvas — padziļinājās darba dalīšana. Amatnieku un mājrupnieku izstrādājumu patēriņā iesaistījās arvien plašāki lauku iedzīvotāju slāņi. Līdz ar to, kaut arī lēnām, mājamatnieku loma pakāpeniski samazinājās. Ražošanas rakstura maiņa norisinājās arī vairākās mājrupnieku apdzīvotās vietās, drēbnieki, kurpnieki, cepurnieki un ādu micētāji aizgāja no zemes darba pavisam un kļuva par profesionāliem amatniekiem.³⁹

Apģērbu un apavu ražošanas nozarēs darbojās dažādu tautību un ticību piederīgie; miestos dzīvojošo amatnieku vairums bija ebreji.⁴⁰

Laukos amatnieku un mājrupnieku darinājumus iegādājās turīgāko apvidu — labāko mājrupniecības,⁴¹ linkopības,⁴² pelņā gājēju⁴³ un zemkopības⁴⁴ pagastu — ļaudis.

CELTNIEKI

Laikā no 19. gs. 60. līdz 80. gadiem otra lielākā amatnieku grupa Latgalē bija celtnieki, kurā ietilpa 9 specialitātes (I—IV, VI—VII tab. 14.—22.; V tab. 11.—16.; VIII—IX tab. 10.—15.). Strauji augošajā Daugavpilī šo amatnieku daudzums minētajā laika posmā bija pieaudzis līdz 20 reižu. Pilsētās un miestos amatnieku darbs bija diferencētāks, sazarojies vairākos atsevišķos novirzienos, turpretī lauku apvidu amatnieki dalījās tikai pēc izstrādājamā materiāla (resp., koka, akmens, u. c. apstrādātājos). Iekšējais tirgus vēl bija tik šaurs un pieprasījums tik mazs, ka izvērstāka darba dalīšana nebija nepieciešama.

Tā viens no raksturīgākajiem plaša diapazona lauku amatniem bija namdara specialitāte. Vēl samērā bieži Latgales ciemos vieni un tie paši cilvēki ēkām lika pamatus, taisīja stāvu, juma jumtus un paveica arī iekšējos apdares, resp., būvgaldnieka darbus. Laukos

IX tabula

Nodarbošanās veidi Latgalē 1903. g.*

Nr. p. k.	Nodarbošanās	Daugavpils apriņķis				Ludzas apriņķis				Rēzeknes apriņķis				Attiecīgajā nozarē nodarbināto skaits
		vīrieši	sievietes	viena cilvēka vidējā izpeļņa rubļos gadā	visu nodarbināto kopējā izpeļņa rubļos gadā	vīrieši	sievietes	viena cilvēka vidējā izpeļņa rubļos gadā	visu nodarbināto kopējā izpeļņa rubļos gadā	vīrieši	sievietes	viena cilvēka vidējā izpeļņa rubļos gadā	visu nodarbināto kopējā izpeļņa rubļos gadā	
1	Dārzkopji	12	—	100	1 200	11	5	75	825	8	—	125	1 000	36
2	Biškopji	7	—	65	455	—	—	—	—	9	—	10	90	16
3	Zvejnieki	38	—	340	12 920	39	—	120	4 680	63	—	38	2 394	140
4	Audēji	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	30	30	1
5	Skroderi	150	—	130	19 500	188	25	145	30 895	125	2	58	7 366	490
6	Velteņu vēļēji	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	15	45	3
7	Kurpnieki	259	—	90	23 310	209	—	100	20 900	277	—	64	17 728	745
8	Aitādu micētāji	46	—	65	2 990	39	—	60	2 340	41	—	35	1 435	126
9	Ādmiņi	73	—	130	9 490	20	—	150	3 000	26	10	68	2 448	129
10	Zāģeri	67	—	80	5 360	41	—	50	2 500	108	—	60	6 480	216
11	Namdari	285	—	100	28 500	202	—	85	17 170	262	—	63	16 506	749
12	Akmeņkalji	1075	—	75	81 225	—	—	—	—	6	—	145	870	1 081
13	Ķieģelnieki	66	—	80	5 280	90	2	90	8 100	60	—	54	3 240	218
14	Stiklinieki	110	—	80	8 800	32	—	100	3 200	1	—	100	100	143
15	Krāsotāji	17	—	120	2 040	22	—	110	2 420	12	—	40	480	51
16	Seglinieki	76	—	97	7 345	30	—	95	2 860	13	—	33	435	119
17	Ratnieki	43	—	80	3 440	38	—	50	1 900	52	—	55	2 860	133
18	Laivu taisītāji	16	—	65	1 056	—	—	—	—	2	—	20	40	18
19	Vāžoni	52	—	125	7 500	198	—	130	25 740	60	—	44	2 640	310
20	Plostnieki	220	—	60	13 200	1 138	—	205	23 860	100	30	32	4 160	1 488
21	Balķu vedēji	216	—	35	7 560	2 300	—	27	62 100	880	50	40	37 200	3 446
22	Mežu cirtēji	412	—	35	14 620	1 551	—	19	29 469	850	—	25	21 250	2 813
23	Kokrupniecības darbinieki	28	—	275	7 700	11	—	864	9 500	5	—	575	2 875	44
24	Deguta un darvas tecinātāji	5	—	40	200	6	—	80	480	16	—	11	176	27
25	Ogļdedži	7	—	50	350	1	—	10	10	4	—	6	24	12
26	Galdnieki	59	—	125	7 375	74	—	135	9 990	97	—	70	6 790	230
27	Mucinieki	23	—	40	921	19	—	45	855	68	—	23	1 564	110
28	Podnieki	11	—	55	605	8	—	60	480	32	—	25	800	51
29	Kalēji	136	—	120	16 320	175	—	150	26 250	186	—	76	14 136	497
30	Atslēdznieki	22	—	145	3 190	11	—	200	2 200	5	—	100	500	38
31	Lopkopības produktu apstrādātāji	47	—	155	7 285	17	—	300	5 100	—	—	—	—	64
32	Pelņā gājēji	5700	—	65	370 500	5 484	859	60	32 940	4955	2012	63	438 921	19 010
Kopā pa apriņķiem		9278	—	—	670 237	11 954	891	—	329 764	8327	2104	—	594 583	32 554

Piezīme: viena cilvēka vidējā izpeļņa aprēķināta aritmētiski un dota veselos rubļos.

* LCVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 237.—243. lp.

dzīvojošie namdari šajā laikā apkalpoja tikai savu tuvāko apkārtni. Latviešu apmetnēs 19. gs. 60. gados ēkas cēla galvenokārt paši sētu iemītnieki, aicinot talkā rados vai kaimiņos zināmus labus namdaru darba pratējus.⁴⁵ Pēdējie ne vien uzņēmās celšanas darbu vadīšanu, bet arī palīdzēja saimniekam izvēlē-

ties sētas un dzīvojamās ēkas vietu, kam latvieši pievērsa lielu vērību. Kā ciemu, tā viensētu iemītnieki — latvieši, salīdzinot ar krieviem, veidoja izklaidētāku sētas apbūvi. Eku savstarpējam izvietojumam sēta tiklab no celtniecības, kā no to racionālas izmantošanas viedokļa pievērsa samērā maz vērības. Acīmredzot

X tabula

Mājrupnieki Rēzeknes apriņķī 1893. g.*

Pagasti	Ratnieki	Galdnieki	Mucinieki	Pinėji	Kalēji	Podnieki	Alūdu mīcētāji	Ādmiņi	Seglinieki	Kurpnieki	Veltenu un cimdu darinātāji	Kopā mājrupnieku pa pagastiem
Andrupenes	16	—	47	10	—	14	3	1	—	24	—	115
Barkavas	2	3	—	—	2	—	1	—	—	—	—	8
Bikovas (Gaigalavas)	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	6
Dricēnu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Galēnu	—	—	—	—	5	—	—	—	—	2	1	8
Kaunatas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kuļņevas	1	—	1	—	3	—	—	—	1	—	—	6
Makašēnu	5	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	8
Ozolmuižas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rozenmuižas (Rēznes)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rozentovas (Maltas)	26	10	13	11	6	—	19	6	1	11	—	103
Ružinas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sakstagala	30	—	2	—	15	—	4	—	—	—	4	55
Silajāņu	34	—	—	—	—	56	—	—	—	25	—	115
Stirnieņas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tiskadu	10	4	—	—	3	—	2	—	—	—	—	19
Vaivodu (Andrupenes)	37	14	—	—	9	—	1	—	7	29	—	97
Varakļānu	—	2	1	—	5	2	1	—	—	3	—	14
Viļānu	4	—	—	—	1	—	—	—	1	2	—	8
Nenoskaidrotos pagastos	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	—	30
Kopā pa nozarēm	165	33	64	21	53	75	33	7	10	126	5	592

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475.

XI tabula

Mājrupnieki Daugavpils apriņķī 1893. g.*

Pagasti	Ratnieki	Virpotāji	Mucinieki	Pinėji	Kalēji	Podnieki	Alūdu mīcētāji	Ādmiņi	Seglinieki	Kurpnieki	Vilnas apstrādātāji	Cepurnieki	Kopā mājrupnieku pa pagastiem
Asūnes	—	—	—	—	24	—	—	—	—	—	—	—	24
Dagdas	1	—	—	—	11	—	2	4	—	13	3	2	36
Izabelinas (Skaistas)	12	—	—	—	13	—	1	—	—	—	—	—	26
Jasmuižas	—	—	—	—	2	5	—	—	—	2	—	—	9
Kalupes	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2
Kapiņu	2	—	—	—	4	—	—	—	—	6	—	—	12
Krāslavas	1	—	15	—	21	—	—	—	—	—	—	—	37
Krustpils	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Līksnas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Līvānu	—	1	1	—	6	1	1	—	1	7	—	2	20
Majinovkas	4	—	—	—	3	—	1	—	—	—	—	—	8
Preiļu	—	—	1	—	3	—	—	—	—	8	—	—	16
Ungurmuižas (Medņu)	12	3	4	2	13	1	2	2	1	3	1	2	46
Užvaldas (Izvaltas)	5	—	2	—	9	1	2	—	1	1	1	—	22
Vārkavas	3	—	—	—	6	—	—	—	—	5	—	—	14
Višķu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kopā pa nozarēm	40	4	23	2	115	10	9	6	3	45	5	10	272

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475.

Mājrūpnieki Ludzas apriņķī 1893. g.*

Pagasti	Ratnieki	Galdnieki	Mucinieki	Sietu pinēji	Kalēji	Podnieki	Aitādu micētāji	Seglinieki	Kurpnieki un cimdudarinātāji	Cepurnieki	Kopā mājrūpnieku pa pagastiem
Baltinavas	11	—	5	3	—	3	6	—	—	—	28
Balvu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Domopoles (Bērzpils)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Eversmuižas (Ciblas)	—	—	—	—	16	—	—	—	—	—	16
Istras	—	—	—	—	3	—	—	1	2	—	6
Janvoles (Nirzas)	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	7
Kārsavas	—	—	—	—	7	—	—	1	—	2	10
Landskoronas (Šķaunes)	—	1	—	—	3	—	—	—	2	—	6
Marienhauzenas (Viļakas)	—	—	—	—	16	—	—	—	—	—	16
Mihalovas (Mērdzenes)	—	—	—	—	19	—	—	—	—	—	19
Nirzas	—	1	—	—	4	—	—	—	—	—	5
Pasienas	—	—	—	—	9	—	—	—	6	—	15
Pildas	—	—	—	—	17	1	—	—	—	—	18
Rundēnu	—	—	—	—	3	—	—	—	8	—	11
Zaļmuižas (Nautrēnu)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zvirgzdenes	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	9
Kopā pa nozarēm	11	2	5	3	113	4	6	2	18	2	166

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475.

šie namdari zemnieki turpināja senas sētu ierīkošanas un ēku celšanas tradīcijas, kaut gan dzīvojamās ēkas vietumis jau cēla ar dūmeņiem, atsevišķi nodalītām ēdiena gatavojamām telpām, dēļu grīdām un stikla rūšu logiem. Sevišķi tas sakāms par Krustpils un daļēji arī par Ludzas apkārtnes pagastiem.⁴⁶

Krievu tautības vecticībnieki, kuru vidū bija daudz labu namdaru, kas gāja peļņās uz citiem apvidiem, savus ciemus cēla stingrās, noteiktās rindās, saimniecības ēkas sablīvējot ap pagalmu un to izvietojumā ievērojot noteiktu kārtību: dzīvojamo ēku cēla ar dūmeni, bet bez atsevišķi nodalītas ēdienu gatavojamās

telpas. Dzīvojamo ēku novietoja tuvu pie lopu mītnes.⁴⁷ Pareizticīgie krievi, kas šajā laikā no visa iedzīvotāju skaita sastādīja tikai 2%, necik lielā mērā namdara profesiju nevarēja ietekmēt.⁴⁸

Stāvoklis daudz nemainījās arī 19. gs. 70. gados. Joprojām galvenie namdari bija vietējie iedzīvotāji.⁴⁹ Tomēr vērojams, ka arī uz laukiem tie arvien vairāk nodalījās no zemkopības, jo par lauku namdaru pakalpojumiem jau bija izveidojusies noteikta darba apmaksas takse naudas izteiksmē, proti, 50—100 kapeiku par dienu.⁵⁰ Apvidos un darbos, kur nebija izveidojies noteikts speciālistu slānis vai arī neizmantoja no citurienes ienākušus attiecīgā darba pratējus, zemnieki ēku celšanas darbos izlīdzējās ar talkām. Talciniekiem par darbu atlīdzināja vai nu ar pacienāšanu, vai arī ar atstrādāšanu. Kā viens no namdaru skaita ziņā bagātākajiem Latgalē 70. gados bija Maļinovkas pagasts, kurā dzīvoja galvenokārt no Pleskavas guberņas ieceļojušie vecticībnieki. Namdaru iemaņas viņi lielākoties bija ieguvuši, strādādami Daugavpili un Daugavpils cietoksnī, kur tos savā laikā bija apmācījuši būvniecības speciālisti no Novgorodas guberņas.⁵¹ Ziemeļlatgalē, kur galvenā ļaužu nodarbošanās bija graudkopība un linkopība, vietējo amatnieku nepietika. Linkopjiem un linu tirgotājiem naudas jau bija pietiekami daudz, lai apmaksātu labi kvalificētu amatnieku darbu. Tādēļ Ziemeļlatgalē ienāca amatnieki gan uz pastāvīgu dzīvi, gan peļņās no sava laika attīstītākajiem amatniecības centriem. Šajā sakarā arī Marienhauzenas (Viļakas) pagastā darbā ieradās Tveras guberņas namdari.⁵² Savu amatnieku nepietika arī dažos Viduslatgales pagastos ar labi attīstītu zemkopību. Piemēram, Eversmuižā (Ciblā) ienāca namdari no Pleskavas guberņas.⁵³

Ja šādi universāli celtnieki apmierināja Latgales ciemu iedzīvotājus, tad darbu piedāvātāji peļņās gājējiem citās guberņās un arī vietējās pilsētās prasīja labāku darba kvalitāti, nekā to spēja dot

XIII tabula

Mājrūpniecība Latgalē 1893. g.*

Nr. p. k.	Mājrūpniecības veidi	Daugavpils apriņķis		Ludzas apriņķis		Rēzeknes apriņķis		Nodarbināto kopskaits
		nodarbināto skaits	ražojumu vērtība rubļos	nodarbināto skaits	ražojumu vērtība rubļos	nodarbināto skaits	ražojumu vērtība rubļos	
1	Apģērbu un apavu darināšana	60	22 045	20	1 350	131	5 858	211
2	Ādu micēšana	15	5 592	6	433	40	1 580	61
3	Seglinieku darbi	3	561	2	300	10	344	15
4	Transporta līdzekļu darināšana	40	2 912	11	132	165	7 012	216
5	Kaļšana	115	9 579	113	11 480	53	4 782	281
6	Koka izstrādājumu darināšana	27	720	7	365	97	1 829	131
7	Pītu izstrādājumu darināšana	2	100	3	13	21	171	26
8	Podniecība	10	664	4	82	75	3 048	89
Kopā		272	42 173	166	14 155	592	24 624	1030

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, лл. 120, 143, 197.

XIV tabula

Kalēji Latgales pagastos 1871. g.*

Apriņķis	Pagasti	Apdzīvotu vietu skaits, kur darbojas kalēji	Izlietotās dzelzs daudzums gadā	Kalēju skaits	Kalēju skaits	Kalēju skaits pagastā kopā
Daugavpils	Jasmuižas	4 muižas 2 ciemi	4 birkavi 2 birkavi	4 3	7	7
	Kalupes	2 muižas 1 pusmuiža 1 atsevišķa sēta	6 birkavi 1 birkavs 2 birkavi	5 1 1		
	Krustpils	17 ciemi pagastā	katrs kalējs 1—3 birkavi katrs kalējs 15—20 pudus	20 16	16	16
Ludzas	Pustiņas	11 ciemi	...	11	11	11
	Eversmuižas (Ciblas)	8 ciemi	270 pudu	8	8	8
	Janovoles (Nirzas)	4 ciemi	katrs kalējs 1—2 pudus	5	4	5
	Marienhauzenas (Viļakas)	1 muiža 2 atsevišķas sētas	...	3 2	8	10
Zvirgzdenes	5 ciemi 7 ciemi	...	5			
Rēzeknes	Barkavas	14 ciemi	katrs kalējs 15 pudus katrs kalējs 2—3 birkavus	7 16	7 16	7 ..
	Makašēnu	1 brīvciems 1 ciems	...	2 1	2	3
	Ozolmuižas	1 muiža 6 ciemi	...	1 6		
	Stirnienas	2 muižas	katrs kalējs 1—4 birkavus	2	4	..
		2 ciemi	katrs kalējs 6—8 pudus	2		
	Tiskadu	3 ciemi	...	3	3	3
	Varakļānu	1 miests 1 atsevišķa sēta	...	1 1	17	17
	Viļānu	10 ciemi 2 muižas 4 ciemi	...	15 3 6		

Piezīme: Barkavas, Ozolmuižas, Stirnienas saraksti saglabājušies daļēji; ... — ziņas nav saglabājušās.

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207, лл. 22—260.

toreizējie ciemu amatnieki. Radās pieprasījums pēc šaurākas celtnieku specializācijas un līdz ar to darba dalīšanas padziļināšanās arī lauku amatnieku rindās. Tā ar laiku universālu namdaru vietā arī ciemos ēku celtniecībā sāka strādāt šaurāk specializējušies amatnieki — zāģeri, namdari un jumīki. Visai prāvs zāģeru un namdaru skaits Daugavpils apriņķī (IV tab. 14.—16.), kur pēdējie visu amatnieku vidū skaita ziņā ieņēma pirmo vietu, saistāms ar Daugavpils celtniecību. Arī Ludzā, Rēzeknē un to apriņķos namdaru un zāģeru bija vairāk nekā citās nozarēs nodarbināto amatnieku. Lielākajos un biežāk apdzīvotajos pagastos viņu bija vairāk (IV tab. 14.—15.; V tab. 11.—12.), mazākajos — mazāk. Bija pagasti, piemēram, Izabelina (Skaista), Višķi, Landskorona (Skaune) un Mihailova (Mērdzene), kur celtniecības specialitātes nodarbināto ļaužu daudzums tālu pārsniedza vietējo pieprasījumu. Šo pagastu celtniekiem darbs bija jāmeklē ārpus savu dzimto apvidu robežām.

Sprīžot pēc nelielā mācekļu un zeļļu skaita, tolaik īpašai arodniecībai pievērsa vēl mazu uzmanību un darba iemaņas tika apgūtas praktiskajā darbā. Tāpat arī visus attiecīgās specialitātes darbus jebkurā mūža posmā darīja ikviens celtniecībā nodarbinātais amatnieks.

Līdzīga aina bija vērojama arī mūra darbos (I—IV, VI—VII tab. 18.; V tab. 14.). Pilsētās un miestos darbojās atsevišķi akmeņu mūra, ķieģeļu mūra un apkures sistēmu ierīkošanas speciālisti, kas mūrēja krāsnis, plīti, ierus un dūmeņus, bet ciemos visus šos darbus darīja vieni un tie paši cilvēki, kas nereti mūrnieka pienākumus apvienoja ar nededzināto ķieģeļu taisīšanu vai akmeņkaļa darbu.⁵⁴ Akmeņkaļu iemaņu izplatīšanos vietējo iedzīvotāju vidū 19. gs. sākumā izraisīja Daugavpils cietokšņa būve, bet 19. gs. otrajā pusē Daugavai piegulošajos pagastos minētā aroda attīstību veicināja gan dzelzceļu, gan Daugavpils celtniecība,⁵⁵ gan kalto akmeņu pārdošanas iespējas Latgales dzelzceļu stacijās Pēterburgas tiltu un ēku celšanas vajadzībām.

19. gs. beigās celtniecībā nodarbinātie amatnieki skaita ziņā joprojām ieņēma otro vietu pārējo amatnieku vidū. Tomēr šajā laikā Latgalē uz vietas nodarbināto celtniecības speciālistu skaits samazinājās, sevišķi tas sakāms par zāģeriem, namdariem un jumī-

XV tabula

Amatnieki metālapstrādātāji Daugavpils pilsētā un apriņķī

Nr. p. k.	Nodarbošanās	1883. g.*						1896. g.**			1903. g.***					
		Pilsēta			Apriņķis			Pilsēta			Pilsēta			Apriņķis		
		M	z	m	M	z	m	M	z	m	M	z	m	M	z	m
1	Kalēji	30	23	29	227	13	18	27	15	9	21	23	10	133	30	6
2	Atslēdznieki	83	28	21	20	3	1	9	33	24	13	16	19	18	6	2
3	Kaparkalēji	21	17	11	—	—	—	16	16	19	13	18	5	10	5	—
4	Skārdnieki	—	—	—	12	2	5	19	26	17	—	—	—	8	4	—
5	Zeltkaļi	13	7	9	1	—	—	23	5	—	13	6	3	8	3	1
6	Ieroču meistari	3	3	3	3	—	—	—	—	—	3	—	1	—	—	—
Kopā pa grupām		150	78	73	263	18	24	94	95	69	63	63	38	177	48	9
Kopā		301			305			258			164			234		

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 366, лл. 3—46. ** LCVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 306., 307. lp. *** Turpat, 229., 248. lp.

XVI tabula
Kalēji mājrupnieki Rēzeknes apriņķī 1893. g.*

Pagasti	Apdzīvoto vietu skaits	Kalēju skaits	Ražošanu vērtība rubļos	Izstrādājumu skaits	Izstrādājumi
Andrupenes	300	500	...
Barkavas	1	2	500	900	—
Bikovas (Gaigalavas)	1	3	—	—	—
Dricēnu	—	—	—	—	—
Galēnu	1	5	1500	2 400	—
Kaunatas	—	—	—	—	—
Kulņevas	3	3	300	600	—
Makašēnu	1	1	200	2 000	—
Ozolmuižas	—	—	—	—	—
Rozenmuižas (Rēznes)	—	—	—	—	—
Rozentovas (Maltas)	4	6	235	246	spīļarkli, ecēšas, cirvji
Ružinas	—	—	—	—	—
Sakstagala	14	15	892	19 700	—
Silajāņu	—	—	—	—	—
Stirnienas	—	—	—	—	—
Tiskadu	2	3	140	137	cirvji
Vaivodu (Andrupenes)	4	9	90	72	spīļarkli, ecēšas
Varakļānu	1	5	500	900	—
Viļānu	1	1	125	300	—
Kopā	33	53	4782	27 755	

Piezīme: ... ziņas nav saglabājušās; — nav zināms, vai ziņas bijušas vai ne.

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475.

XVII tabula
Kalēji mājrupnieki Ludzas apriņķī 1893. g.*

Pagasti	Apdzīvoto vietu skaits	Kalēju skaits	Izstrādājumu skaits	Ražošanu vērtība rubļos	Gada laikā patērētais dzelzs daudzums pudos
Baltinavas	—	—	—	—	—
Balvu	—	—	—	—	—
Domopoles (Bērzpils)	—	—	—	—	—
Eversmuižas (Ciblas)	13	16	—	4 020	—
Istras	3	3	—	250	200
Janovoles (Nirzas)	7	7	—	280	—
Kārsavas	5	7	—	805	—
Landskoronas (Šķaunes)	1	3	1020	300	—
Marienhauzenas (Viļakas)	15	16	—	1 850	—
Mihalovas (Mērdzenes)	16	19	—	770	—
Nirzas	4	4	—	100	120
Pasienas	8	9	—	460	550
Pildas	15	17	—	1 725	—
Rundēnu	2	3	—	300	150
Zajmuižas (Nautrēnu)	—	—	—	—	—
Zvirgzdenes	8	9	—	620	—
Kopā	97	113	—	11 480	—

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475.

kiem. Pilsētās mainījās celtniecības darbu apjoms un līdz ar to arī pieprasījums pēc darba spēka. Miestos un lauku apvidos celtniecības vēriens nebija pietiekams, lai varētu apgādāt ar darbu attiecīgo amatu

pratējus, tālab peļņās gājēju rindas saņēma jaunu papildinājumu. No visiem celtniecībā strādājošajiem amatniekiem, tiklab Latgalē, kā ārpus tās, vislielākais darba piedāvājums bija namdariem, un tāpēc viņi ierindojās labi atalgoto profesiju kategorijā. Pašās gadsimta beigās pilsētās un miestos pieprasījums arī pēc apmetējiem un krāsotājiem pārsniedza darba spēka piedāvājumu, tāpēc minēto specialitāšu (VI—VII tab. 18.—21.; VIII—IX tab. 15.) pārstāvji tajā laikā labi pelnīja.

TRANSPORTA DARBINIEKI UN SATIKSMES LIDZEKĻU DARINĀTAJI

Transportā un satiksmes līdzekļu ražošanā nodarbināto amatnieku grupa darbinieku daudzuma ziņā kopumā Latgalē ieņēma ceturto vietu. Divdesmit gadu laikā (1862.—1883.) šīs grupas nozīme strauji mainījās, jo 19. gs. 60. gados Daugavpili tā ieņēma pirmo, Ludzā un Rēzeknē — sesto vietu, turpretī 19. gs. 80. gados Daugavpils pilsētā un apriņķī — ceturto, Ludzas pilsētā — piekto un apriņķī — ceturto vietu (I—III, VI—VII tab. 24.—28.; IV tab. 23.—27.; V tab. 17.—21.; VIII—IX tab. 16.—21.). Tas izskaidrojams ar to, ka pēc dzimtbūšanas atcelšanas saimnieciskā dzīve kļuva rosīgāka, palielinājās pārvadājamo preču daudzums un augs pieprasījums gan pēc transporta darbiniekiem resp. važonjiem, gan arī pēc aizjūga lietām, ratiem, ragavām un laivām. Minētās nodarbošanās jomā pieprasījuma intensitāte bija lielā mērā atkarīga no vietās ģeogrāfiskā stāvokļa.⁵⁶

Lielākais Latgales preču apgrozības centrs bija Daugavpils, tāpēc arī tur pilsētas robežās dzīvoja 365 vieglie un smagie važoni un 24 dažādu citu ar transportu saistītu pienākumu veicēji (I—III, VI—VII tab. 28.): laivinieki, laivu vadītāji pāri krācēm, pārvadājumu kantorū turētāji u. tml. Lai nodrošinātu ritmisku pārvadātāju darbu, bija vajadzīgi transporta

XVIII tabula
Kalēji mājrupnieki Daugavpils apriņķī 1893. g.*

Pagasti	Apdzīvoto vietu skaits	Kalēju skaits	Ražošanu vērtība rubļos	Izstrādājumu skaits
Asūnes	23	24	3 111	1800
Dagdas	10	11	2 484	2000
Izabelinas (Skaistas)	13	13	1 831	1248
Jasmuižas	2	2	400	200
Kalupes	—	—	—	—
Kapiņu	4	4	800	400
Krāslavas	10	21	205	160
Krustpils	—	—	—	—
Liksnas	—	—	—	—
Livānu	1	6	3 500	1110
Maļinovkas	3	3	200	40
Preiļu	1	3	600	300
Ungurmuižas (Medņu)	13	13	6 520	1640
Užvaldas (Izvaltas)	7	9	286	81
Vārkavas	4	6	1 200	600
Višķu	—	—	—	—
Kopā	91	115	21 137	9579

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475.

līdzekļu darinātāji. Līdz ar to Daugavpils izveidojās arī par ievērojamu seglinieku un ratnieku centru (I—III, VI—VII tab. 24. un 26.). Pēdējie dalījās ratu, riteņu un ragavu taisītājos, kas savukārt bija specializējušies sīkāk dažādu ratu, tai skaitā arī kariešu un kamanu, ražošanā. Bez tam darbnīcās pastāvēja darba dalīšana pa operācijām. Daugavpīlieši apkalpoja ne vien pašu pilsētu, bet arī daudzas Dienvidlatgales muižas. Nereti muižu amatniekus sūtīja uz Daugavpili amata mācībā. Līdz ar to Daugavpils kļuva par centru, no kurienes lauku apvidos izplatījās jaunākie darba paņēmieni un izstrādājumu formas.

Rosīgi darbojās arī Daugavpils apriņķa miestu un pagastu transporta līdzekļu darinātāji, kuru vidū jau bija daudz profesionālu amatnieku (XI tab.), tikai ar mazāk izvērstu darba dalīšanu, jo tie ikviens strādāja galvenokārt savas tuvākās apkārtnes vajadzībām.

19. gs. 70. gados vieni no aktīvākajiem transporta līdzekļu darinātājiem apriņķī tirgus vajadzībām bija Silajāņu mājrupnieki.⁵⁷ Silajāņos darbojās riteņu, ratu un ragavu meistari, kas strādāja koka darbu, kamēr apkalšanas darbus veica galvenokārt Preiļu kalēji.

Ciemos gar Daugavu, Dubnu un Aivieksti dzīvoja no zemkopības neatdalījušies laivu taisītāji, kas strādāja tuvākās apkārtnes pasūtītājiem.

Cita aina vērojama Ludzā un tās apriņķī. Pilsēta atradās tālāk no lielajiem satiksmes ceļiem, tāpēc transporta darbinieki strādāja galvenokārt vietējam pieprasījumam, un viņu skaits bija attiecīgi mazāks (I—III, VI—VII tab. 28.). Jāpiezīmē, ka transporta līdzekļu ražošanā liela loma bija kalējiem, kas dažkārt strādāja ne vien dzelzs, bet arī koka darbu.

Transporta darbinieku un satiksmes līdzekļu ražotāju grupa 19. gs. beigās pēc skaitliskā sastāva bija ļoti mainīga. 1896. g. Daugavpili tā ieņēma ceturto, bet apriņķī — trešo vietu; Ludzā — piekto, Ludzas apriņķī — otro; Rēzeknē — piekto, apriņķī — otro vietu utt. pārējo nozaru amatnieku vidū.

Profesionālo transporta līdzekļu ražotāju skaits lēnām un pakāpeniski augs, un šis skaitliskais kāpums bija saistīts ar saimnieciskās dzīves intensifikāciju. Lielas svārstības minētās grupas skaitliskajā sastāvā radīja sezonas strādnieki, peļņās gājēji un mājrupnieki.

19. gs. beigās Rēzeknes un Ludzas apriņķī visai aktīvi tika izcirsti meži, tāpēc šeit bija iespējams nodarboties ar baļķu vešanu, plostu pludināšanu (VIII—IX tab. 20.—21.). Arvien pieauga pārvadājumu daudzums, bet tas savukārt izraisīja pastiprinātu pieprasījumu pēc transporta līdzekļiem. Tāpēc arī šajā laikā viena no attīstītākajām mājrupniecības nozarēm bija transporta līdzekļu ražošana (X—XII tab.). Visaktīvākie šajā jomā bija Rēzeknes apriņķa ratnieki, kas strādāja 10 pagastos (X tab.).⁵⁸ 19. gs. beigās lietas kokiem bagātākajos nostūros te bija izveidojušies transporta līdzekļu darināšanas centri. Ar transporta līdzekļu darināšanu nodarbojās tiklab katoļticīgie latvieši, baltkrievi un poļi, kā arī krievu vecticībnieki.⁵⁹ Visvairāk nodarbināto bija Vaivodu (Andrupenes) pagastā, tur bija izveidojušies arī specializācija pa ciemiem: 1893. g. 4 ciemos 14 meistari gatavoja ragavas un kamanas; 4 citos ciemos 15 meistari — ratus, vēl 3 citos ciemos darbojās 8 riteņu darinātāji.⁶⁰

Viens cilvēks gada laikā pagatavoja 2—15 ragavas par 1,2 rubļiem gabalā, 6—8 ratus par 3,5—10 rubļiem gabalā un 5—20 riteņus par 3—4 rubļiem gabalā.⁶¹ Vietās, kur meistarū bija mazāk, izstrādājumu skaits parasti bija lielāks. Tā, piemēram, pirmā Tiskadu pagasta Krovu ciemā viens meistars gadā pagatavoja 25 ragavas par 2 rubļiem gabalā, Rozentovas (Maltas) pagasta Stašuļu ciemā, kur strādāja divi ragavu taisītāji, ikviens no tiem gadā ražoja 25 ragavas par 2 rubļiem gabalā. Rozentovas pagasta Deņežku, Lejnieku un jo sevišķi Stašuļu ciema riteņu darinātāji bija tālu izslavēti. Tur gada laikā viens meistars gatavoja līdz 150 riteņu par 90 kapeikām gabalā.⁶² Stašuļos 12 meistari taisīja riteņu rumbas, spieķus un arī pašus riteņus, bet riteņu lokus pirka no Silajāņu pagasta mājrupniekiem. Veiksmīgi ratnieki bija Sakstagalā, kur viens cilvēks gada laikā ražoja 2—20 priekšmetus par 1—4 rubļiem gabalā.⁶³ Sakstagalā un Vaivodos (Andrupenē) transporta riku koka daļu darinātāji kooperējās ar kalējiem. Andrupeniešu darinājumi bija pazīstami tālu ārpus Latgales. Turienes meistari saņēma pasūtījumus pat pa pastu un izgatavotās droškas nosūtīja pa dzelzceļu.⁶⁴

Daugavpils apriņķa 8 pagastos (XI tab.) līdz 1893. g. bija izveidojušies visai sazarota darba dalīšana pēc izstrādājumu veidiem. Visrosīgākie bija Izabelinas (Skaistas) pagasta latvieši: ratus gatavoja pagasta 5 ciemos 6 meistari, gada laikā ikviens no viņiem izgatavoja 5—9 ratus. Atkarībā no tipa, materiāla un izstrādājumu kvalitātes ratu vērtība svārstījās no 3 līdz 12 rubļiem gabalā. Ratu riteņus ražoja 4 meistari 4 ciemos, katrs gadā izgatavojot pa 20—36 priekšmetiem par 75 kapeikām gabalā. Izabelinieši lieca arī ragavu slieces. Maļinovkā 4 meistari gatavoja gadā pa 2—3 ragavām un kamanām par 6 rubļiem gabalā. Dagdā dzīvoja profesionāls amatnieks, kas gada laikā izgatavoja 20 ragavas par 7 rubļiem gabalā. Ungurmuižas (Medņu), Užvaldas (Izvaltas), Vārkavas, Krāslavas un Kaņiņu meistari darināja ratu riteņus, spieķus, rumbas, ratu lokus, aizjūga lokus, sakkaulus, katrs pa 10—100 priekšmetiem 1—4 rubļu vērtībā. Vietās, kur meistarū bija mazāk, izstrādājumu dažādība bija lielāka, bet, kur meistarū bija vairāk, kā Ungurmuižas pagastā, pastāvēja sīkāka specializācija, piemēram, viena ciema meistari lieca ratu lokus, otra — izgatavoja rumbas, trešā — spieķus, ceturta — ratus. Turklāt šie meistari savstarpēji kooperējās.⁶⁵

Ratnieku ģimenēs, kur mājrupniecībā nodarbojās vairāki vīrieši, darbu dalīja pa operācijām.⁶⁶ Dažkārt šādā veidā kooperējās arī kaimiņi. Lielākajos centros transporta līdzekļu darinātāji parasti sadalījās koka darba veicējos un apkalējos. Vismazākā loma transporta riku darināšanā bija Ludzas apriņķa mājrupniekiem (XII tab.). Tur Baltinavas pagasta 3 ciemos 11 meistari izgatavoja riteņus, gada laikā katrs saražojot pa 3—15 priekšmetiem par 2 rubļiem gabalā.⁶⁷

Produkciju realizēja paši ratnieki un uzpircēji. Pēdējie tirgus dienās uz lielajiem ceļiem centās atpirkt mājrupnieku ražojumus uzreiz veseliem veltiem. Ja mājrupniekam nevedās uz tirgus savu preci pārdot tieši patērētājiem, tad vienmēr atradās uzpir-

Rūpniecības uzņēmumi Latgalē 1864. g.*

Vieta	Alus darītavas				Spirta brūži				Dažādu dzērienu darītavas				Tvaika dzirnavas				
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	
Daugavpils	tirgotāji	3	3—8	4000—10 000	—	—	—	—	tirgotāji	11	1—2	300—20 000	tirgotāji	1	8	144 787	
Daugavpils apr.	7 muižnieki 2 tirgotāji	9	1—8	150—10 000	muižnieki	12	3—5	4000—10 000	—	—	—	—	—	—	—	—	
Rēzekne	muižnieks																1
Rēzeknes apr.	muižnieki	20	1—3	100—1200	muižnieki	13	1—7	3000—5000	—	—	—	—	—	—	—	—	
Ludza	tirgotāji	3	—	—	—	—	tirgotāji	3	1	2000	—	—	—	—	
Ludzas apr.	muižnieks	1	2	500	muižnieki	16	4—8	3000—18 000	—	—	—	—	—	—	—	—	
		37				41				17				1			

Vieta	Ķieģeļu cepļi				Kaļķu cepļi				Podniecības				Ādu micētavas				Dažādi uzņēmumi				
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	Nozare	I	II	III	IV
Daugavpils	sīkpilsoņi	2	5	400—500	sīkpilsoņi	3	4—10	400—4500	tirgotāji	4	2—3	250—500	sīkpilsoņi	3	1	100—500	zāģētava	tirgotājs	1	8	28 000
Daugavpils apr.	muižnieki	5	5—20	700—5000	—	—	—	—	zemnieks				1	3	1400	tirgotājs	2	3—4	1500—2000	—	—
Rēzekne	sīkpilsoņi	2	8—12	2000—2600	sīkpilsoņi	1	4	1200	—	—	—	—	—	—	—	—				—	—
Rēzeknes apr.	tirgotājs				1	13	7000	—	—	—	—	—	—	—	—	muižnieks	1	15	18 000	linu vērpstuve	muižnieks
Ludza	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	sīkpilsoņi	2	1	250—750	darvas cepļi	muižnieks	1	2	150
		10				4				5				8				3			
		Uzņēmumu skaits kopā 126																			

Piezīme: I — uzņēmumu īpašnieku kārtā;
 II — uzņēmumu skaits;
 III — nodarbināto skaits vienā uzņēmumā;
 IV — ražojumu vērtība rubļos vienā uzņēmumā;
 ... — ziņas nav saglabājušās.

* Памятная книжка Витебской губернии на 1866 г. СПб. 1866, 122.—157. лрр.

Pagasti	Dzirnavas					Dzērienu darītavas					Pārtikas produktu rūpniecība				
	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V
Asūnes	ūdens	muižnieki	2	3—4	960—4800	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dagdas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Izabelinas (Skaistas)	ūdens	{ muižnieki, sīkpilsonis }	3	2	400—4000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jasmuižas	ūdens	{ muižnieks, tirgotājs }	2	1—2	200—1920	—	—	—	—	—	cietes	muiž- nieks	1	8	1000
Kapiņu	ūdens	{ klosteris, sīkpilsonis }	2	2—4	1200— 3400	ūdeņu spirta	...	1	5	1 500	—	—	—	—	—
Kalupes	—	—	—	—	—	—	muiž- nieks	1	6	35 900	—	—	—	—	—
Krustpils	vēja tvaika	sīkpilsonis ...	1 1	2 2	1462 2100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Krāslavas	ūdens	muižnieki	4	1—2	kopā 4980	alus	...	1	1	550	—	—	—	—	—
Līvānu	vēja	muižnieks	1	1	36650	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Liksnas	vēja ūdens	muižnieks muižnieks	1 1	1 2	8000 700	alus	muiž- nieks	1	8	36 000	pieno- tava	muiž- nieks	1	5	3500
Maļinovkas	ūdens	zemnieks	1	1	300	alus	pilsonis	1	2	2 450	—	—	—	—	—
Preiļu	vēja	{ karavīrs sīkpilsonis }	2	1	235—900	alus	...	1	3	1 200	—	—	—	—	—
Ungurmuižas (Medņu)	ūdens	muižnieks	1	3	1200	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Užvaldas (Izvaltas)	ūdens	muižnieki	5	1—2	150—2400	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vārkavas	tvaika	pilsonis	1	1	1000	alus	...	1	3	3 000	—	—	—	—	—
Višķu	vēja ūdens	{ muižnieki }	5	1—3	600—9600	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nenoskaidrotos pagastos	ūdens	{ zemnieki sīkpilsoņi }	4	1—5	180—6400	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	vēja	{ zemnieki muižnieki }	2	ko- pā 2	kopā 800	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uzņēmumu skaits nozarē	39					7					2				
Apluvs nodarbināto skaits nozarē	84					28					13				

Piezīme: I — tips; II — īpašnieka kārtā; III — uzņēmumu skaits; IV — nodarbināto skaits vienā uzņēmumā; V — ražojumu

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 366, лл. 2—181.

cēji, kas visu atpirka, tikai, protams, par krietni zemākām cenām. Tirgotāji piedalījās arī izejmateriālu sagādē. Tā, 19. un 20. gs. mijā Rēzeknes apriņķī darbojās 5—6 cilvēki, kas no Kauņas un Viļņas guberņām vagoniem ievada riteņu lokus un pārdeva tos ratniekiem vai nu par skaidru naudu, vai arī uz parāda.⁶⁸

19. gs. otrajā pusē straujā mežu izciršana gan veicināja pieprasījumu pēc darba ratiem un ragavām, bet, no otras puses, tikpat strauji iznīcināja izejmateriālu bāzi. Neoficiālā ceļā iegūt lietas kokus kļuva aizvien grūtāk, to cenas 90. gadu beigās jau bija tā sakāpušas, ka daudzi ratnieki nodarbošanos atmata.⁶⁹

Reizē ar peļņas darbu samazināšanos strauji krita arī maksātspējīgo pieprasītāju skaits. Rezultātā transporta līdzekļu darinātāju darbībā gadsimtu mijā vērojams zināms apstums.⁷⁰

Zirglietas darināja galvenokārt amatnieki, kas bija specializējušies segļu un dažādu aizjūga priekšmetu ražošanā. Dažās vietās šos darbus veica arī mājamatnieki, kamēr mājrupnieki šajā nozarē darbojās maz. Tā, 1893. g. (XIII tab.) seglinieki mājrupnieki katrs gadā izgatavoja pa 10—14 sakām par 2—3 rbļ. gabalā, kā arī citus aizjūga piederumus pat līdz 300 gabalu gadā.⁷¹ Labākie seglinieku darba pratēji bija Kārsavas, Glazmankas un Līvānu meistari.

Daugavpils apriņķī 1883. g.*

Ādu micētavas				Kieģelnicas				Zāģētavas				Dažādi uzņēmumi					Uzņēmumu skaits pagastā
II	III	IV	V	II	III	IV	V	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
sīkpilsonis	1	2	800	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	...	—	—	—	—	—	—	—	—	3
—	—	—	—	...	1	2	400	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
...	2	1—2	120—150	...	2	1	kopā 200	—	—	—	—	kalķu ceplis	...	1	1	50	8
—	—	—	—	...	1	5	1600	muižnieks	1	2	200	—	—	—	—	—	3
...	1	2	1402	2 zemnieki 1 pilsonis	4	3—5	200—1600	—	—	—	—	podniecības	...	3	1	60—100	10
3 muižnieki 2 sīkpilsoņi 1 zemnieks	6	1—3	200—1000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
—	—	—	—	—	—	—	—	...	2	2—11	2500—6000	podniecība	...	1	1	6	4
—	—	—	—	muižnieks sīkpilsonis	2	7—9	1260—1350	muižnieks	1	8	25 000	adatu fabrika	muižnieks	1	53	54 000	8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
3 sīkpilsoņi 2 zemnieki	5	1—2	130—352	...	2	kopā 6	kopā 1175	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
sīkpilsonis	1	2	1462	—	—	—	—	...	2	kopā 2	kopā 405	—	—	—	—	—	3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	stikla rūpnīca	...	1	39	40 000	3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
16				12				6				7					89
26				45				25				95					316

vērtība rubļos vienā uzņēmumā; ... — ziņas nav saglabājušās.

DARBARĪKU UN IEDZĪVES PRIEKŠMETU RAŽOTĀJI

Darbarīku un iedzīves priekšmetu ražotāju grupa pārējo amatnieku vidū skaita ziņā ieņēma trešo vietu (I—VII tab. 29.—27., daļa no 42.—70.). Te kā pirmie minami kalēji, kas gan pilsētās, gan arī laukos strādāja visus darbus, kuri bija saistīti ar dzelzs priekšmetu izstrādi un labošanu. Šajā grupā ietilpa arī galdnieki, mucinieki, podnieki, zīmogu griezēji un baznīcu izdaiļošanas darbos nodarbinātie gleznotāji un zeltītāji.

Kapitālisma periodā no visām lauku amatniecības nozarēm par attīstītāko atzīstams kalēja amats.

Darba specifika cilvēkam, kas izvēlējās kalēja amatu, izvirzīja noteiktas prasības: tam bija jābūt fiziski spēcīgam, viņam bija nepieciešami līdzekļi, lai varētu iemācīties amatu, iegādāties rīkus, uzcelt vai nomāt kalvi. Tādējādi laika gaitā par kalējiem bija izvirzījušies eksistences cīņā spēcīgākie ļaudis, un 19. gs. otrajā pusē kalēju dzimtās šo arodu centās saglabāt mantošanas kārtībā.

Stingri patriarhālās ģimenēs bērniem amatu izvēlējās tēvs. Izvēles pamatā bieži vien bija tikai praktiski apsvērumi. Iemācīties kalēja amatu bija vieglāk nekā kādu citu amatu, jo parasti tēvs pats bija kalējs vai arī tuvinieku vai radnieku vidū bija persona, kas

Sīkie uzņēmumi Ludzas apriņķī 1883. g.*

Pagasti	Dzirnavas			Dzērienu darītavas				Miecētavas un austuves				Ķieģeļu un kaļķu ceplī				Uzņēmumu skaits pagastā
	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	
Baltinava	2	5	1590	—	—	—	—	miecētava	1	2	545	ķieģeļu	2	4	1214	5
Balvi	1	3	370	—	—	—	—	miecētava	1	2	230	„	2	3	232	4
Domopole (Bērzpils)	3	5	1301	alus	1	3	180	miecētava	1	2	960	„	2	3	500	7
Eversmuiža (Cibla)	1	alus spirta	1	—	—	—	—	„	1	6
Istra	—	—	—	spirta	3	19	20 900	miecētava	2	6	5759	—	—	—	—	4
Janovole (Nirza)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kārsava	—	—	—	alus	1	2	...	—	—	—	—	ķieģeļu	1	4	...	2
Landskorona (Šķaune)	2	4	2202	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Marienhauzena (Viļaka)	5	6	225	alus	2	2	4 795	—	—	—	—	ķieģeļu	1	3	408	8
Mihalova (Mērdzene)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nirza	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pasiena	5	10	1600	—	—	—	—	miecētava austuve	2	7	2300	ķieģeļu	2	3	352	11
Pilda	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	900	„	1	2	315	1
Rundēni	—	—	—	—	—	—	—	miecētava	2	4	2100	—	—	—	—	2
Zaļmuiža (Nautrēni)	2	8	102	spirta	2	12	857	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Zvirgzdene	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	ķieģeļu kaļķu	1	1	...	2
Uzņēmumu skaits nozarē	21			12				11				14				Uzņēmumu skaits Ludzas apriņķī kopā 58
Nodarbināto skaits nozarē	41			42				25				24				Nodarbināto skaits kopā 132
Ražojumu vērtība nozarē rubļos	7390			35 463				12 794				3021				Saražotās produkcijas vērtība rubļos kopā 58 668

Piezīme: I — tips; II — uzņēmumu skaits; III — nodarbināto skaits vienā uzņēmumā; IV — ražojumu vērtība vienā uzņēmumā rubļos; ... — ziņas nav saglabājušās.

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 368, лл. 82—163.

uzņēmās apmācītāja pienākumus. Kalēja darbā peļņas iespējas salīdzinājumā ar citiem nodarbošanās veidiem likās vislielākās.

Latgalē visai stingri saglabājās amata mantošanas kārtība, jo, dēlam mantojot amatu no tēva, reizē bija atrisināti arī apmācības, darba vietas, kā arī kalves un rīku sagādes jautājumi. Amata prasmi un rīkus ieguvušais jaunais cilvēks atkarībā no savām spējām un uzcītības kļuva par vairāk vai mazāk populāru kalvi savā ciemā un pagastā. Tomēr tikai retajam izdevās savu amata slavu izplatīt pāri dzimtā pagasta robežām; tas notika tad, kad kalējs kļuva par mājrupnieku un savus izstrādājumus pārdeva tīros.

Ikvienš kalvis sev nodrošināja darba turpinātāju un apmācīja amatā vai nu dēlu, znotu, vai aizbilstamo.

Amata mantošanas tradīcijas sākumi iesniedzas tālu pagātnē. Tā lielā mērā saistīta ar ciemu kopienu, no kuras laika gaitā bija izdalīties visai cienījamais kalvja postenis. 19. gs. pēdējos trīsdesmit gados, kad darbarīku un transporta līdzekļu darināšanā vērsās plašumā dzelzs izmantošana, Latgales ciemos vairs nepietika ar tām darba rokām, ko spēja piedāvāt tradicionālās kalēju dzimtas. Tāpēc bija gadījumi, kad jau pieauguši cilvēki mainīja nodarbošanos un kļuva par kalējiem. Sajā laikā amata sācēji atrodami dažādās vecuma grupās.

Viskvalificētākie un labāk situētie bija muižās nodarbinātie kalēji, bet to vidū Latgales latviešu bija maz. Poļu muižnieki savās muižās parasti pieņēma poļu tautības amatniekus, sevišķi Dienvidlatgalē, kas bieži bija ienācēji no Polijas. Gadījumā, ja vēlamo

XXII tabula

Rūpnīcas un fabrikas Daugavpilī 1902. g.*

Ražošanas nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto skaits	Ražojumu vērtība rubļos
Dzirnavas	1	10	6 000
Konfekšu un biskvītu (prjaņiku) rūpnīcas	6	80	57 000
Alus brūži	3	119	95 000
Etīķa fabrika	1	1	2 500
Tabakas fabrika	1	75	25 000
Sīrupa rūpnīca	1	2	3 000
Iesala rūpnīca	1	31	2 000
Kokzāģētavas	4	231	220 000
Liekto mēbeļu rūpnīca	1	70	20 000
Kartona rūpnīca	1	16	2 400
Ādu micētavas	3	265	107 000
Saru apstrādes rūpnīca	1	40	1 000
Ziepju fabrikas	5	12	19 500
Ratu ziedes vāritava	1	2	200
Asins pārstrādes rūpnīca	1	7	500
Vara lietuve	1	3	1 000
Čuguna lietuve	1	18	6 000
Ķieģeļnīcas	3	10	4 800
Kaļķu ceplis	3	8	6 500
Krāsns podiņu rūpnīcas	2	25	1 200
Skrošu rūpnīca	1	7	1 500
Ķīmiskās rūpnīcas	6	14	5 800
Sērskociņu fabrikas	2	650	160 000
Karīšu darbnīcas	3	27	7 200
Laku-politūras rūpnīca	1	4	15 000
Pogu fabrikas	2	216	88 000
Krāsotava	1	4	3 000
	57	1947	861 100

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 596, л. 73.

XXIII tabula

Rūpnīcas un fabrikas Daugavpils apriņķī 1902. g.*

Ražošanas nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto skaits	Ražojumu vērtība rubļos
Dzirnavas	38	59	25 200
Eļļas spiestuve	1	1	300
Alus brūži	2	26	22 350
Spirta brūzis	1	6	5 920
Koksnes masas rūpnīca (papīra ražošanai)	1	20	30 000
Ādu micētavas	12	88	24 940
Aitādu micētavas	9	9	315
Saru apstrādes rūpnīcas	4	194	3 656
Ķieģeļnīcas	13	86	20 650
Podniecības	6	21	2 375
Kaļķu ceplis	6	21	2 830
Krāsns podiņu rūpnīcas	3	7	525
Ķīmiskās rūpnīcas	2	4	1 500
Ādatu fabrika	1	300	110 200
Sērskociņu fabrika	1	35	44 000
Stikla rūpnīca	1	100	87 600
	101	977	382 361

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 596, л. 74.

kandidātu no savas tautas vidus neizdevās dabūt, pieņēma poļu valodas prātējus lietuviešus vai baltkrievus. Latgales latviešiem muižu kalēju amatā izdevās iekļūt pārpoļojoties. Pareizticīgie krievu muižnieki savās muižās vislabprātāk par kaljiem pieņēma savas ticības brāļus, ienācējus no Iekškrīevijas guberņām. Vācieši un pilsoņu kārtas muižu īpašnieki cen-

XXIV tabula

Rūpnīcas un fabrikas Rēzeknē 1902. g.*

Ražošanas nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto skaits	Ražojumu vērtība rubļos
Dzirnavas	1	5	1 940
Konfekšu un biskvītu (prjaņiku) rūpnīcas	2	8	2 700
Alus brūzis	1	13	27 000
Medus dzēriena darītava	1	2	700
Etīķa fabrika	1	1	150
Ādu micētava	1	2	1 000
Ziepju vāritava	1	2	9 000
Ratu ziedes vāritava	1	4	8 000
Krāsotavas	2	2	450
Ķīmiskās rūpnīcas	3	4	1 800
	14	43	52 740

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 596, л. 138.

XXV tabula

Rūpnīcas un fabrikas Rēzeknes apriņķī 1902. g.*

Ražošanas nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto skaits	Ražojumu vērtība rubļos
Dzirnavas	32	71	33 350
Pienotava	1	8	19 700
Eļļas spiestuve	1	2	300
Alus brūzis	1	7	3 300
Spirta brūzis	1	7	6 000
Kokzāģētava	1	40	25 000
Ādu micētava	7	164	132 750
Aitādu micētavas	2	5	300
Ķieģeļnīcas	21	81	27 800
Podniecības	8	16	160
Kaļķu ceplis	15	21	2 300
	90	422	251 010

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 596, л. 139.

XXVI tabula

Rūpnīcas un fabrikas Ludzā 1902. g.*

Ražošanas nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto skaits	Ražojumu vērtība rubļos
Dzirnavas	2	9	3 500
Ādu micētava	1	4	5 000
Ķieģeļnīca	1	14	3 500
Kaļķu ceplis	2	3	680
Ķīmiskās rūpnīcas	2	2	1 500
	8	32	14 180

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 596, л. 23.

tās darbā iesaistīt no Vidzemes un Kurzemes guberņām ienākušos latviešu, vācu un igauņu tautības kalējus, kam bija laba amata kvalifikācija. Laucinieku sabiedrībā muižu kalēji bija nozīmīgas personas, jo viņi ar savu darbu sagādāja un uzturēja kārtībā muižas saimniecības un transporta inventāru. Tapēc arī muižās kalējus izvēlējās visai rūpīgi. Muižu

kalvēs nereti strādāja vairāki kalēji: viens no viņiem bija atbildīgais jeb meistars, pārējie — viņa palīgi.⁷² Muižu dzelzs darināja modernākus rīkus,⁷³ izlietoja vairāk kalvēju darbnīcas, kas apkalpoja zemniekus.⁷⁴ Te arī kalēju noslogotība bija lielāka. Tāpēc jaunie amata kandidāti vēlējās mācīties amatu tieši muižās. Tomēr šīs iespējas bija visai ierobežotas, jo mācekļus varēja pieņemt tikai lielo muižu kalvēs.

19. gs. otrajā pusē muižu un ciemu kalēji bija visīstākie amatnieki Latgales laukos, jo ar zemi bija saistīti ļoti mazā mērā. Tiem bija ierādīta tikai neliela apbūves vieta ar dārziņu, sevi un ģimenes viņi uzturēja ar amata darba peļņu. Ciema kalēja postenis nozīmēja pastāvīgu darbu un maizi, tāpēc arī šie oficiālie ciemu kalēji tūlīt pēc muižu amatniekiem bija labākie sava laika kalēja darbu speciālisti. Ja ciema kalvis nomira, neatstājis amata mantinieku, vietnieku bija grūti atrast un meklēšana turpinājās mēnešiem, pat gadiem. Iespējamie kandidāti uz brīvo vietu bija citu ciemu kalēju dēli, kas amata prasmi bija ieguvuši pie tēva vai muižas kalēja. Gadījumā, kad tēvs bija apmācījis vairākus dēlus un tiešais mantinieks varēja būt tikai viens, pārējiem darbs un maize bija jāmeklē citur. Saklausīnājis brīvo vietu, jaunais amatnieks, ņemot līdz tikai amata rīkus un drēbes, devās uz jauno vietu, kur viņam, iekams to pieņēma darbā, bija jānodemonstrē ciema pārstāvjiem amata prasme un līdz ar to jāiekaro ciema ļaužu uzticība.

Lieliem ciemiem bija katram savs kalējs, bet mazie ciemi pa 2—3 kopā uzturēja vienu. Latviešu ciemi šajā laikā vēl bija nelieli, parasti tanīs bija 2, 3 vai 4 sētas. Desmit un vairāk sētu ciemos bija tikai diezgan retos gadījumos, tāpēc viens amatnieks spēja apkalpot vairākus ciemus.⁷⁵ Kalēju skaits pagastā bija atkarīgs no pagasta lieluma un zemnieku turības. Lielākajos, lauksaimnieciski attīstītākajos pagastos kalēju bija vairāk, katrā apdzīvotā vietā (ciemā) pa vienam vai retumis — pa diviem (XIV tab.).⁷⁶ Parasti kalvēs, izņemot muižu kalves, strādāja viens kalējs,⁷⁷ kura slodze bija visai dažāda. Pagastos, kur bija attīstītāka lauksaimnieciskā ražošana, bija gan vairāk kalēju, gan arī kalvēs izlietoja lielāku dzelzs

daudzumu (XIV tab.). Parasti kalēji, kas apkalpoja zemniekus, 19. gs. 70. gados izlietoja gadā 615 pudus dzelzs. Viņi kala un laboja dažādus lauksaimniecības un amatniecības darbarīkus, kā arī iedzīves priekšmetus: spīļarklu dzelzs daļas, lemešus, sirpjus, dakšas, sakumus, cirvjus, veserus, durvju un logu viras, āķus, krāsns krukus un krāsns dakšas, dažādus nažus, lāpstas, atslēgas. Kala arī pakavus, pakavu naglas, zirgu kāju saslēdzamos pineklus, kapu krustus u.c., apkala zirgus, riteņus, dažādus ratus, ragavas.

Kā jau minēts, 19. gs. 70. gados saimnieciskā dzīve kļuva rosīgāka, pieauga pāravadājamo preču daudzums un tāpēc nepieciešamība pēc kalliem ratiem un ragavām ik gadus palielinājās. Līdzšinējie ciemu kalēji vien vairs nevarēja apmierināt augošās prasības, tāpēc vietās, kur bija dzīvāka satiksme, lielu ceļu un krogu tuvumā uzņēmīgākie zemnieki — kalēja darba pratēji — uzcēla kalves, kurās strādāja paši, pārējiem ģimenes locekļiem piepalīdzot. Spilgts piemērs šajā ziņā bija Marienhauzenas (Viļakas) pagasts, kur norisinājās dzīva linu tirdzniecība un tālab bija vajadzīgi izturīgi transporta līdzekļi. Visi šie kalēji strādāja vietējam patēriņam, t. i., apkalpoja tās apdzīvotās vietas iedzīvotājus, kurā atradās kalve, vai arī strādāja pašu tuvāko kaimiņu vajadzībām. Kalēji strādāja uz pasūtījumu, dzelzi, kā arī ogles piegādāja pasūtītāji, kas to pirka apriņķa pilsētā vai miestos. Zemnieku kārtas kalēji parasti bija vietējās izcelsmes, palaikam tās pašas ticības vai tautības kā viņu apkalpojamo ciemu zemnieki.⁷⁸

Ziemeļlatgales muižās, Vidzemei kaimiņos esošajos pagastos un no Vidzemes ienākušo zemnieku apmetnēs arī kalēji bija ienācēji no Vidzemes. Bez tam Ziemeļlatgalē visai iecienīti bija Pleskavas guberņas Ostrovas apriņķa kalēji. Tie galvenokārt bija pareizticīgie latvieši, kas gan runāja latviski, bet, tā kā bija mācījušies pie tālu izslavētajiem Ostrovas krievu tautības kalējiem, tad lietoja krievu amata terminoloģiju, ko pārņēma arī viņu mācekļi.

Visumā Ziemeļlatgalē savu vietējo amatnieku bija maz, tādēļ te ne vien pārcēlās uz pastāvīgu dzīvi ienācēji no citiem apvidiem, bet amatnieki nāca arī peļņā, t. i., atnāca no citurienes, pastrādāja, papelnījās un atkal atgriezās savās dzimtajās vietās. Pie tādiem piederēja arī krievu kalēji no Pleskavas un Tveras guberņām.⁷⁹ Pieprasījumam pēc dzelzs izstrādājumiem vēl vairāk palielinoties, lauku apvidos, apdzīvotās vietās, sevišķi miestos un foļvarkos, kalves nodibināja vietējo apriņķu pilsētu un miestu, kā arī kaimiņguberņu sīkpilsoņi.⁸⁰ Tie bieži bija arī vietējie ebreji,⁸¹ kas sekmīgi konkurēja ar zemnieku kārtas kalējiem. Ebreju ricībā bija vairāk līdzekļu, jo viņu piederīgie, kas nodarbojās ar tirdzniecību, palīdzēja saviem tuviniekiem iekārtot amatnieku darbnīcas laikmeta prasībām atbilstošā līmenī. Vietējie ebreji lietoja poļu vai vācu, bet ienācēji no krievu guberņām — krievu amata terminoloģiju.

Zemnieku pasūtījumi lauku kalējus vienmērīgi un pilnīgi ar darbu nenoslogoja, tāpēc pilsētu un miestu tuvumā dzīvojošie turīgākie kalēji sāka pirkt dzelzi paši un no pasūtījumiem brīvajā laikā darināja dzelzs priekšmetus, kurus pārdeva vietējos gadatirgos.⁸²

19. gs. pēdējā ceturksnī kalēju skaits pakāpeniski pieauga, bet amata struktūra saglabājās iepriekšējā. Pilsētās, tāpat kā gadsimta vidū, meistarų skaits bija

XXVII tabula

Rūpnīcas un fabrikas Ludzas apriņķī 1902. g.*

Ražošanas nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto skaits	Ražojumu vērtība rubļos
Dzirnavas	42	79	38 500
Eļļas spiestuve	1	2	570
Alus brūži	3	10	8 000
Spirta brūži	4	23	27 500
Kokzāģētavas	2	15	6 800
Ogļu dedzinātava	1	2	150
Darvas tecinātava	1	3	200
Ādu micētavas	9	30	11 700
Aitādu micētavas	17	32	3 700
Kieģeļnīcas	16	52	6 700
Kaļķu ceplī	6	7	1 350
Podniecības	2	5	800
Ķīmiskās rūpnīcas	2	2	400
	106	262	106 370

* ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 596, л. 24.

nedaudz lielāks par zeļļu un mācekļu skaitu, bet laukos kalēji joprojām strādāja vieni. Pastāvīgi zeļļi un mācekļi bija tikai retam miesta kalējam (I—III, VI—VII tab. 33.). Toties notika amata dalīšanās sīkākās specialitātēs. Ja 19. gs. 60 gados kalēji būtībā bija universāli metāla priekšmetu ražotāji un pa visām apriņķu pilsētām bija tikai 7 atslēdznieki un Ludzā 2 kaparkalēji, tad 80. gados aina bija mainījusies. Atslēdznieku skaits bija pieaudzis vairāk nekā desmitkārt, bija izveidojušās un nostiprinājušās kaparkalēju, skārdnieku, zeltkaļu un ieroču meistarū specialitātes (XV tab.).

Tomēr šī sīkāka darba dalīšana notika tikai pilsētu un miestu metālapstrādātāju vidū; laukos kalēji joprojām palika universāli metāla apstrādātāji. Tur specializēšanās noteiktos izstrādājumu veidos bija iespējama tikai mājrupniecības ietvaros⁸³ (XVI—XVIII tab.).

Apskatāmajā laika posmā kalēju mājrupnieku rindas pakāpeniski pieauga. Mājrupnieciskās ražošanas raksturs visvairāk izpaudās satiksmes līdzekļu ražotāju darbā.⁸⁴

Kapitālistiskās ražošanas attiecības viskrasāk parādījās tieši metāla priekšmetu ražošanā tirgum. Galvenie dzelzs piegādātāji bija pilsētās un miestos dzīvojošie tirgotāji. Viņi ne vien pārdeva kalējiem dzelzi, bet ar laiku sāka uzpirkt un pārdot arī viņu izstrādājumus. Tā, piemēram, rikojās Ludzas, Rēzeknes, Dagdas un Krāslavas sīkpilsoņi. Daļa no viņiem dzelzi deva arī uz parāda ar noteikumu, ka gatavā produkcija nododama tikai viņiem par jau iepriekš norunātu cenu. Arvien pieaugoša tiešā ražotāja atkarība no tirgotājiem pakāpeniski samazināja mājrupnieku peļņu.

Sakarā ar metālrūpniecības vispārējo attīstību kalēja darbā arvien vairāk samazinājās jaunu priekšmetu izgatavošanas nozīme, bet pieauga remontdarbu īpatsvars. Līdz ar to mājrupnieki metālapstrādātāji saglabājās tajās ražošanas jomās, kurās vēl nebija izveidojusies fabriku industrija, piemēram, transporta līdzekļu ražošanā.⁸⁵ 19. un 20. gs. mijā vērojama kalēja amatā nodarbināto cilvēku skaita samazināšanās, it īpaši Daugavpilī un Daugavpils apriņķī (XV tab.). Ludzā, Rēzeknē un to apriņķos ar nelielām izmaiņām saglabājās 80. gadu amatnieku skaits un struktūra. Tomēr arī tur pastāvošo kārtību apdraudēja divi galvenie vietējo meistarū konkurenti: fabriku rūpniecība un labāk kvalificētie Baltijas un Iekškrīevijas guberņu amatnieki, kas joprojām turpināja ieplūst Latgalē.⁸⁶ Latgales lauku kalēju vairums gan prata darināt un labot saimniecībās lietojamus priekšmetus, bet neprata rīkoties ar lauksaimniecības mašīnām un motoriem. Tāpēc muižu kalvju durvis bija plaši atvērtas ienācējiem no citurienes.

19. gs. otrajā pusē kalēju darbu apmaksāja vēl visai dažādi. Ciemu kalējiem pastāvēja vecā apmaksas sistēma. Katru pavasari ciema vecākais ar kalēju norunāja «gada maizi», t. i., produktu vai naudas daudzumu, ko ikvienas sētas saimnieks dos kalējam par visiem viņa sētai nepieciešamajiem kalēja pakalpojumiem gada laikā. Kalēja ienākumi tātad bija tieši atkarīgi no viņa apkalpojamo sētu skaita un netieši — no saimnieku turības, jo blakus norunātai apmaksai kalēju mēdza arī apdāvināt.⁸⁷ Rudeņos saimnieki veda kalējiem maizi,⁸⁸ t. i., maizes labību maisiem (toreiz

pūrus precīzi nemērīja), kādu cūkas viduci u. tml. Dāvanas bija dažādas, visbiežāk cimdi, gaļa vai, ja kalvinieks pats prata kādu amatu, tad kaut kas no viņa darinājumiem. Rakstainus cimdus dāvināja arī tad, kad kalējs pirmo reizi apkala jaunu zirgu.⁸⁹

Šī apmaksas sistēma kā tradīcija ar dažām izmaiņām turpināja saglabāties arī pēc izdalīšanās viensētās. Tikai tad samaksas daudzumu ar kalēju vairs nesarunāja vis ciema vecākais, bet gan ikviens saimnieks pats. Turklāt šis apmaksas veids saglabājās tikai remontdarbu jomā. Par visiem vienas sētas dzelzs priekšmetu remontiem vesela gada laikā joprojām maksāja labību, bet par ikviena jauna priekšmeta darināšanu maksāja naudā. Ja saimnieks naudā nevarēja samaksāt, tad izņēmuma kārtā arī par jauna priekšmeta pagatavošanu kalējs pieņēma labību.⁹⁰ Par visiem kalēja pakalpojumiem naudā maksāja tie kalvinieki, kam ar kalēju nepastāvēja gada noruna, kā arī sīkzemnieki un pilsētnieki, kam graudu nebija.

Pēc izdalīšanās viensētās atalgojuma veidā radās vēl citas izmaiņas: saimnieks samaksu vairs nepieveda, bet kalējam pašam bija jāmeklē zirgs, jāapbraukā rudeņos savs apkalpojamo rajons un jāsavāc gada peļņa.⁹¹ Radās arī jauns apdāvināšanas veids, proti, braucot pie kalēja kalties vai kalējam ierodoties sētā pēc samaksas, notika pacienāšana, kuras neiztrūkstoša sastāvdaļa bija degvīna pudele.

Ziemeļlatgalē bija gadījumi, kad ciemu kalējus vēl atalgoja arī ar zemi.⁹² Istam amatniekam šis atalgojuma veids nebija ērts, jo viņam parasti nebija ne zirga, ne lauksaimniecības inventāra zemes apstrādei. Lai varētu uzturēt zirgu un govīs, kalējam bija jārentē zeme no muižas vēl klāt. Rentējamie gabali nebija lieli, parasti pāris desetīnu, tāpēc šāda pusamatnieka — puszemnieka dzīves rocība bija visai šaura.

Ciemo kalēju institūts beidza pastāvēt reizē ar zemnieku izdalīšanos viensētās, bet tā atliekas apmaksas sistēmā dažās vietās saglabājās vēl 20. gs.⁹³ Muižu kalpus — kalējus atalgoja gan ar naudu, gan ar naturālījām,⁹⁴ bet miestu un pilsētu kalēju darbu apmaksāja tikai naudā. Tur minētais amats kļuva par vienu no ienesīgākajiem naudas iegūšanas avotiem.

19. gs. 60.—80. gados pastāvēja un attīstījās jau feodālisma laikā izveidojušies **kopakstrādes amati**. Pilsētās un miestos kokapstrādātāju darbs bija diferencētāks nekā laukos, sazarojies vairākos atsevišķos novirzienos. Amatnieki bija galvenokārt meistari (I—III, VI—VII tab. 29.—31.; VIII—IX tab. 26.—27.), bet mācekļu vēl bija maz. Tātad šajā laikā pieprasījums pēc kokapstrādes amatniekiem nebija liels.

Kā materiālu sagādē un apstrādē, tā arī koka priekšmetu darināšanā pilnīgi valdīja roku darbs. Ilgu laiku visā Latgalē bija tikai viena lielāka kokzāģētava Daugavpilī ar 8 strādniekiem. Bez tam tur izstrādātie zāģmateriāli amatnieku rokās nenonāca, jo bija paredzēti valsts ēku celtniecībai Daugavpilī u. c. vietās. Lietas kokus tiklab pilsētā, kā laukos ikviens amatnieks sagādāja pats.

Feodālisma periodā Latgale bija mežiem bagāts apvidus. Likumīgā ceļā pie būvkokiem un lietaskokiem zemnieki varēja tikt tikai ar muižnieku atļauju, kokus pārķot vai par tiem atstrādājot. Tomēr lietaskoku sagādē Latgales lauciniekiem laiku gaitā izstrādājās cits, nelikumīgs variants, kas sliktās mežu

uzraudzības un muižnieku nesaimnieciskuma dēļ tomēr izveidojās par diezgan nozīmīgu kokmateriālu sagādes veidu. Kopš dzimtbūšanas sākumiem saskaņā ar ieraduma tiesībām zemniekiem bija atļauts muižas mežos cirst malku.⁹⁵ Šīs tiesības tad nu lauku ļaudis tulkoja kā kuro reizi tas viņiem bija izdevīgi, un galu galā visus kokus uzskatīja par «malku».

19. gs. otrajā pusē oficiālajos likumos formulētā mežu zagšana, pret kuru muižnieki cīnījās visiem iespējamiem līdzekļiem, zemnieku uztverē kopš sentēvu laikiem bija viņu likumīgā tiesība, kuru neizmantoja tikai tie, kas praktiski nespēja, t. i., kam tuvumā nebija piemērotu mežu vai nebija zirgu, vai arī ja mežā bija labi mežsargi u. tml.⁹⁶ Lauku amatnieki un mājrupnieki lielāko materiālu daļu sagādāja līdzīgā veidā, bieži vien pirkšana notika vairāk maskēšanās nekā praktiskas nepieciešamības nolūkā.

Latgales ciemu vairumā kokapstrādes meistarū, kas nodarbotos tikai ar amata darbiem vien, vēl nebija daudz.⁹⁷ Ikvienā ciemā bija daži šajos darbos vairāk ievingrinājušies cilvēki. Tomēr bija izveidojušies arī jau atsevišķi mājrupnieciski visai attīstīti apvidi. Tā, piemēram, Andrupenes pagastā ļoti labi bija nostādīta koka trauku darināšana. Tur strādāja ap 300 labu mucinieku, kas, ģimenes locekļiem palīdzot, taisīja kublus, toverus, spaiņus, ķipjus u. c. traukus. Darinājumus pārdeva paši amatnieki vietējos un kaimiņu apvidu tirgos. Koka trauku izgatavošana un vēl citi lauksaimniecības blakus peļņu veidi deva labus ienākumus, un Andrupenes pagasts bija viens no turīgākajiem pagastiem, kura iedzīvotāji apgrozīja, ne mazumu naudas.⁹⁸ Andrupenes kaimiņu pagastā Vaivodos bija līdzīga aina, jo arī te strādāja daudz koka trauku taisītāju un sietu pinēju.⁹⁹

Pie attīstītiem mājrupniecības apvidiem šajā laikā pieskaitāms arī lielais, ļaudim un mežiem bagātais Silajāņu pagasts, kurā ražoja koka priekšmetus pārdošanai tirgū. Koka lietas darināja un pārdeva arī Maļinovkas un Kaunatas pagastu iedzīvotāji, lai gan kokus bija grūti dabūt un tie bija dārgi. Tā maļinovkieši par asi malkas maksāja 5 rubļus sudrabā.¹⁰⁰ Tomēr maizes labības nepietika, un darba roku pārpalikums šajos pagastos bija tik liels, ka iedzīvotāji ķērās pie jebkura darba, lai tikai kaut cik nopelnītu. Zemnieki ziemās gāja mežu ciršanas darbos.¹⁰¹ Ziemeļlatgalē kokapstrādes speciālistu bija mazāk nekā Vidus- un Dienvidlatgalē, koka izstrādājumus te darināja galvenokārt savām vajadzībām. Vienīgi Baltinavas un nedaudz arī Marienhauzenas (Viļakas) un Zaļmuižas (Nautrēnu) zemnieki gatavoja dažādus koka traukus, virpoja spoles u. c. priekšmetus, kurus arī pārdeva. Baltinavā muižniekam Gorožanskim piederēja kokzāģētava,¹⁰² no kuras arī lauku kokapstrādātāji samērā ērti varēja iegādāties zāģmateriālus.

Sprīžot pēc koka trauku un istablietu darinātāju skaita (X—XII tab.), saprotams, ka Latgales iedzīvotājiem pēc šo veidu izstrādājumiem vēl bija visai pieticīgas prasības. Šajā jomā galvenie noteicēji bija mājamatnieki, un tirgū zemnieki pirka vai pasūtīja amatniekam tikai to, ko paši neprata izgatavot.

1893. g. no visiem Latgales apriņķiem ar koka priekšmetu darināšanu tirgus vajadzībām vismazāk nodarbojās ludzēnieši (X—XII tab.). Baltinavas krievu tautības trauku darinātāji gadā gatavoja 20—50 priekšmetu par 10—50 rubļiem, Landskoronas

(Skaunes) galdnieks — logu un durvju rāmju taisītājs — gadā izgatavojis ap 200 rāmju par 150 rubļiem, Nirzas lažu taisītājs gadā pagatavoja 50 lādes par 125 rubļiem. Sietu pinejiem te bija mazāk darba, jo ikviens nopina tikai 15 sietus par 4 rubļiem.¹⁰³

90. gados Daugavpils apriņķī darbu turpināja agrākie kokapstrādes mājrupniecības apvidi, kur strādāja galvenokārt vecie latviešu meistari. Kopumā šajā nodarbošanās nozarē vērojama ražošanas sašaurināšanās sakarā ar lietaskoku dārdzību un rūpnīcās ražoto trauku un skārdnieku ražojumu plašāku ieviešanu. Meistaru skaita ziņā lielākais Daugavpils apriņķa koka trauku darinātāju centrs joprojām bija Krāslavas pagasts, kur Dunsku, Odigānu un Lielo Muļķu ciemos strādāja pa 5 mucinieki, no kuriem ikviens gada laikā pagatavoja pa 12—20 traukiem par 3—6 rubļiem.¹⁰⁴ Labāk situēti bija Ungurmuižas (Medņu) mucinieki. Te Špogu, Irbjusalas, Kurānu un Mežaratīņu ciemos dzīvoja pa vienam meistaram, kas katrs gada laikā pagatavoja pa 180—300 traukiem par 20—40 rubļiem.¹⁰⁵ Maza izpeļņa iznāca Užvaldas (Izvaltas) pagasta Suveidu ciema trauku taisītājiem, tie gada laikā vairāk par 8 priekšmetiem neiztaisīja. Lielākos centros dzīvojošie meistari, kas varēja apvienot pasūtījuma darbus ar preču ražošanu tirgum, bija labākā stāvoklī.¹⁰⁶ Tā, Līvānos dzīvojošais trauku meistars gada laikā paguva izgatavot ap 160 trauku par 193 rubļiem, bet Preiļu pagasta Sprindžos dzīvojošais meistars — pat 400 gabalu par 100 rubļiem.¹⁰⁷ Ungurmuižas (Medņu) pagasta Rubensalā un Zundānos strādājošie vērptāji un aužamo šķietu darinātāji gadā pagatavoja 10—40 priekšmetus vidēji par 2 rubļiem gabalā.¹⁰⁸ Šis darbs prasīja virtuozu darba tehniku un deva vislielāko peļņu. Kokmateriālu vērtība te nesasniedza pusi no ratiņtaisītāju ražojumu vērtības, kamēr muciniekiem tā nereti sastādīja pat 2/3 no vērtības.

Sietus, grozus, vāceles un ķočas pina Ungurmuižas pagasta Mežārēs 2 cilvēki, gada laikā katrs no viņiem paguva nopīt līdz 250 priekšmetus vērtībā par 50 rubļiem.¹⁰⁹ Šiem amatniekiem izejmateriālus iznāca pirt reti, jo tos parasti savāca brīvā dabā, līdz ar to pinejiem bija pašas mazākās ražošanas izmaksas.

Tāpat kā pārējās nozarēs, arī koka priekšmetu ražotāju skaita ziņā visbagātākais bija Rēzeknes apriņķis.

Kāds Varakļānu meistars gada laikā ražoja 350 traukus par 100 rubļiem.¹¹⁰ Sakstagala pagasta Krustu ciema meistars gadā gatavoja ap 100 trauku par 15 rubļiem, Somu ciema meistars — 60 trauku par 6 rubļiem.¹¹¹ Mucinieku visvairāk bija Andrupenes pagastā. Vocišu ciemā 33 meistari gadā vidēji taisīja 32—48 traukus par 11—44 rubļiem katrs. Livņu ciemā 2 meistari gadā katrs taisīja pa 6 baļļām par 7 rubļiem. Dekšņu ciema 12 mucinieki saražoja gadā vidēji pa 10 priekšmetiem par 12 rubļiem.¹¹² Bij. Kuļņevas pagasta Koziberžu ciemā 1 meistars gadā saražoja 60 trauku par 6 rubļiem kopsummā.¹¹³

Labāk situēti bija 8 Rozentovas (Maltas) pagasta Stašuļu un Leimanišu ciema traucinieki, kas katrs ražoja pa 20—45 traukiem par 17—22 rubļiem.¹¹⁴

Dažāda trauku skaits un to dažādā vērtība var liecināt par meistarū specializācijas pakāpi.

Otra nozīmīgākā Rēzeknes apriņķa koka priekšmetu ražotāju grupa bija skapju taisītāji, skaitā

24 cilvēki. No tiem Vaivodu (Andrupenes) pagasta Ubrejas ciemā dzīvoja divi, katrs taisot gadā pa 7 skapjiem par apmēram 50 rubļiem; Lubčānu ciemā bija 10 meistari, kas taisīja gadā pa 2—3 skapjiem par 10 rubļiem gabalā.¹¹⁵ Rozentovas (Maltas) pagasta Locikalnu, Piņņu un Strodu ciemos darbojās 8 meistari, kas arī katrs taisīja 2—3 skapjus par 6—10 rubļiem gabalā. Līdzīgi darbojās arī Tiskadu pagasta meistari.

Viļānu pagasta Parfišovkas ciemā bija 2 galdnieki; viens taisīja 30 logu un durvju rāmju gadā par 2 rubļiem gabalā, otrs — 10 lādes par 2 rubļiem gabalā.

Barkavas 3 ratiņmeistari taisīja gadā apmēram pa 50 ratiņiem par 75 rubļiem. Vaivodu pagasta Borodzovā un Rozentovas pagasta Beržeganos bija pa vienam piestu taisītājam, kas gadā darināja attiecīgi 10 un 29 piestas vidēji par 50 kapeikām gabalā.

Rēzeknes apriņķa lielākajos mājrupnieku pagastos strādāja arī sietu un grozu pinēji. Tā, Andrupenes pagasta Pīrāgu ciemā 3 cilvēki gada laikā izgatavoja pa 270 sietiem par 10 kapeikām gabalā. Turpat Butleru ciemā strādāja 7 grozu pinēji, katrs nopinot gadā vidēji pa 95 groziem par 9 rubļiem.

Līdzīga situācija vērojama arī 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajos gados. 1902. g. Krāslavas pagasta sešu ciemu 55 sētās ziemās vēl strādāja ap 110 cilvēku. Katrā sētā ražoja 50—100 priekšmetu par 5—50 rubļiem,¹¹⁶ resp., viens cilvēks gadā nopelnīja ap 10—14 rubļi.

Minētais materiāls liecina jau citos nodarbošanās veidos konstatēto likumību, ka peļņa ir pretēji proporcionāla nodarbināto koncentrācijai, ja ražošana notiek vietējam patēriņam. 1902. g. viens koka trauku darinātājs vidēji pelnīja Ludzas apriņķī 25 rubļus, Rēzeknes apriņķī — 23 rubļus, bet Daugavpils apriņķī — tikai 13 rubļus, pinēji Rēzeknes apriņķī pelnīja 17, bet Ludzas apriņķī — 28 rubļus.¹¹⁷

Minētās vietas ar retiem izņēmumiem bija latviešu apdzīvotas, tādēļ pilnīgi iespējams, ka tur dzīvojošo mājrupnieku vairums bija latvieši.

Kā vieni no redzamākajiem iedzīves priekšmetu ražotājiem minami Latgales podnieki. Viņu izgatavotie māla podi u. c. ražojumi bija nepieciešami katrā ģimenē. 19. gs. otrajā pusē Latgales laucinieki galvenokārt lietoja tikai koka un māla traukus, kamēr pil-sētās bija atrodami arī citu materiālu izstrādājumi. Podniecības pastāvēšanai šajā laikā bija nepieciešami divi galvenie priekšnoteikumi: noderīgs māls un laba un lēta malka. Vietās, kur māls un malka bija viegli pieejama, izveidojās podniecības centri, tāpēc arī šis amats bija izteikts laucinieku nodarbošanās veids (I—III, VI—VII tab. 32.; IV tab. 31.; V tab. 25.; VIII—IX tab. 28.). Podnieku vairums bija no zemkopības neatdalījušies mājrupnieki. Podniecībai bija sezonas raksturs, turklāt ne visi amata pratēji strādāja katru gadu. Ja neizdevās tikt pie vajadzīgiem materiāliem vai pagadījās cita, vieglāka peļņa, cepļa kurināšana izpalika. Tāpēc ikgadējais podnieku skaits, saražotās produkcijas daudzums un trauku tirgus cenas ļoti svārstījās. No 1860. līdz 1880. g. ievērojamākie podniecības centri bija Andrupenes un Silajāņu pagasti, kur podnieka — mājrupnieka darbs pārgāja no paaudzes uz paaudzi. Vispār Rēzeknes apriņķī darbojās lielākais podnieku skaits Latgalē — vairāk nekā 30 podniecībās strādāja ap 50 cilvēku.¹¹⁸

19. gs. beigās pilsētu amatnieki ar podniecību vairs nenodarbojās. Silikātu pārstrādes darbnīcas (ķieģeļnīcas un krāsns podiņu rūpnīcas) jau bija zaudējušas amatnieciskās ražošanas raksturu. Vienīgi mīkstos, piemēram, Glazmankā (Gostiņos) un Līvānos, vēl strādāja no zemkopības neatdalījušies podnieki. Tomēr viņu ražošanas jauda bija samērā maza — 100—600 trauku gadā. Galvenie māla trauku darinātāji bija mājrupnieki,¹¹⁹ kas gatavoja podus, krūzes, bļodas, slaucenes, tējas traukus, rotallietas un dažās vietās arī krāsns podiņus. Vismazāk ar podniecību nodarbojās Ludzas apriņķī; 1893. g. tur strādāja tikai 4 saimnieki,¹²⁰ gada laikā izdedzinot pa 500—3000 priekšmetu 20—30 rubļu vērtībā.¹²¹

Daugavpils apriņķī lielākais podnieku centrs bija Jasmuižas pagasts (XI tab.). Tur Stupānu ciemā strādāja 5 podnieki, kas vidēji gatavoja gadā pa 1000 traukiem par apmēram 100 rubļiem.¹²²

Podnieku visvairāk bija Rēzeknes apriņķī (X tab.). Bikovas un Varakļānu meistari gadā ražoja katrs pa 1500—2000 dažādu trauku apmēram 100 rubļu vērtībā.¹²³ Visvairāk podnieku dzīvoja un strādāja Andrupenes pagastā (2 ciemos) un Silajāņu pagastā (3 ciemos), gatavojot galvenokārt dažāda lieluma māla podus vidēji par 35 kapeikām gabalā. Vienā ciemā parasti darbojās 4—8 meistari. Silajāņos visintensīvāk strādāja 4 Gailišu ciema podnieki, gadā izdedzinot vidēji pa 7600 traukiem 210 rubļu vērtībā, 4 Vēveru ciema meistari (pa 2500 traukiem 50 rubļu vērtībā) un 8 Sekstu ciema saimnieki (pa 778 traukiem 20 rubļu vērtībā). 1893. g. te vērojama tā pati aina, kas citās mājrupniecības nozarēs, proti, ka lielākos centros viena cilvēka izpeļņa iznāk mazāka, jo tiek ražots tikai vietējam patēriņam. Šajā laikā podnieki savus izstrādājumus pa tirgiem izvadāja un pārdeva galvenokārt paši.

Gadsimtu mijā Latgales podniecībā vērojama zināma ražošanas rakstura maiņa (VIII—IX tab. 28.).¹²⁴ Pieaug to podniecību skaits, kas nodarbina algotu darba spēku, mājrupnieku un amatnieku rindas kļūst retākas.

Par zināmu podniecības kā mājrupniecības nozares kavētāju faktoru uzskatāma kurināmā cenu celšanās, tā ka daļa podnieku pārgāja uz ne visai ērtu sausas malkas sagādes veidu — vecu ēku plēšanu. Tādā ceļā asi malkas varēja dabūt par 3 rubļiem,¹²⁵ bet laba, sausa malka parasti bija dārgāka.¹²⁶

Mājrupnieku darinājumus pārdeva gan paši darinātāji, gan uzpircēji. Pēdējo visvairāk bija Silajāņos. Parasti zemnieks, kam bija brīvāks laiks, atpirka no podnieka visu krāsni trauku (vienā dedzināšanas reizē apdedzinātos) un izvadāja tos pa ciemiem. Gadījās, ka par krāsni izdevās nopelnīt 5 rubļus, bet dažreiz nācās ciest arī zaudējumus. Parasti par podiem maksāja naudā, bet dažkārt ņēma arī natūrā, un trauku cenu noteica ar to graudu daudzumu, ko varēja iebērt traukā.¹²⁷

Podniekiem izdevīgāk bija savus ražojumus pārdot pašiem, nekā atdot uzpircējiem, jo tie parasti ņēma uzreiz 100 trauku par 4—5 kapeikām gabalā, kamēr tirgū patērētāji tos pirka par 8 kapeikām gabalā.¹²⁸ Jāpiezīmē, ka podnieki nebija tik intensīvi noslogoti ar amata darbiem, lai viņiem trūktu laika trauku pārdošanai. Drīzāk gan atgadījās neatliekama vajadzība pēc naudas vai nebija laba zirga.

Kieģeļu dedzināšana 19. gs. beigās Līvānu un Kapiņu pagastos vēl bija saglabājusies arī mājrupniecības formā.¹²⁹ Visumā šī ražošanas nozare bija ieguvusi kapitālistisku raksturu kā pēc darbaspēka ekspluatācijas formas, tā arī pēc apgrozības kapitāliem (XIX—XX tab.).

SADZĪVES PAKALPOJUMU VEICĒJI

Sadzīves pakalpojumu veicēju grupā ietilpa skursteņslauķi, frizieri, muzikanti, klavieru skaņotāji un lupatu savācēji. Skaitliski tā bija vismazākā grupa, kas regulāri ieņēma pēdējo, resp., sesto, vietu citu amatnieku vidū (I—VII tab. 39.—41., daļa 38., daļa 42.—63.).

AMATNIEKI RŪPNĪCĀS

19. gs. otrajā pusē rūpnieciskajā ražošanā bija nodarbināti galvenokārt lauku amatnieki. 60. gados Latgalē no 126 uzskaitītajiem uzņēmumiem par īstām fabrikām un rūpniecām uzskatāmi tikai 5 uzņēmumi (XIX tab.). Lielākais no tiem bija 1849. g. dibinātā muižnieka Vikentija Janovska linu vērptuve Viļānu muižā, kurā strādāja 120 strādnieku un ražoja produkciju armijas vajadzībām.¹³⁰

Muižu rūpnieciskajā sektorā par strādniekiem nodarbināja vietējos iedzīvotājus, muižas novadā dzīvojošos zemniekus.

Arī sīkpilsoņu un tirgotāju darbnīcās strādnieku vairums bija zemnieki. Turpretī rūpnieciskajā ražošanā nodarbināto meistarū sastāvs gan kvalifikācijas, gan tautības, ticības, izcelšanās vietas un kārtas ziņā bija visai raibs. Latgales dienvidu daļā meistari parasti bija poļi.

19. gs. 60. gados miecēja ādas, darīja alu un izgatavoja māla traukus kā amatnieku darbnīcās, tā fabrikās. Pārējās nozarēs ražošana norisinājās vai nu tikai amatnieku darbnīcās, vai arī rūpniecības uzņēmumos. Ražošanas jauda šajos uzņēmumos vēl bija tik maza, ka runāt par sacensību vai konkurenci to starpā nav iespējams.

19. gs. 60. gados (XIX tab.) 126 rūpniecības uzņēmumos bija nodarbināti apmēram 580 cilvēki.¹³¹ 121 no šiem uzņēmumiem valdīja roku darbs un nodarbināto skaits nepārsniedza 5 (parasti 1—3). Tāpēc pēc ražošanas tehnoloģijas un darba organizācijas 121 sīkais uzņēmums praktiski bija amatnieku darbnīcas, kas kopā nodarbināja 410 cilvēku.

Atšķirība starp oficiāli atzītām rūpniecām un amatnieku darbnīcām pastāvēja ražojumu noietā. Fabriku un rūpniecību ražojumi nonāca brīvā tirgū, kamēr amatnieku darbnīcas ražoja izstrādājumus pasūtītājiem. Sīkpilsoņiem piederošajos uzņēmumos tiešajā ražošanā piedalījās arī paši īpašnieki un viņu ģimenes locekļi.¹³² Uzņēmumus no oficiālajām amatnieku darbnīcām šajā laikā, kad jau sāka izmantot arī algotu darbaspēku, faktiski atšķīra vienīgi nozaru izveidošanās vēsture. Feodālisma laikā tiesības ierīkot dzirnavas, alus un spirta brūžus, ādu miecētavas, ķieģeļu, kaļķu, darvas un deguta ceplis, podniecības un zāģētavas bija tikai muižniekiem. Feodālisma sairšanas posmā tiesības darbnīcas un rūpniecības ierīkot pilsētās ieguva arī tirgotāji un sīkpilsoņi. Jāpiezīmē, ka 19. gs. 60. gados darbojošos rūpniecību un fabriku vairums dibināts laikā no 1851. līdz 1861. g. Tāpēc

arī Daugavpilī, Ludzā un Rēzeknē šie uzņēmumi galvenokārt piederēja tirgotājiem un sīkpilsoņiem, bet apriņķos — tikai muižniekiem. Laikā no 1860. līdz 1880. g. kvalitatīvas izmaiņas rūpnieciskajā ražošanā vērojamas maz (XX—XXI tab.). Tā, piemēram, Ludzā rūpniecības uzņēmumu vēl nebija. Lielākajā centrā Daugavpilī darbojās 27 uzņēmumi ar 417 strādniekiem, kas ražoja produkciju par 305 710 rubļiem.¹³³ No šiem uzņēmumiem par īstām fabrikām uzskatāmas tikai 2 sērkokčiņu fabrikas ar 276 strādniekiem un 1 pogu fabrika ar 100 strādniekiem.¹³⁴ Isteni kā pilsētās, tā laukos bija saglabājušās agrākās nozares un ražošanas koncentrācija. Latgalē rūpniecību un tajās nodarbināto skaits kopumā bija palielinājies tikai sīku uzņēmumu dibināšanas rezultātā.

Minētie dati vedina domāt, ka šajā laikā Latgales iekšējais tirgus joprojām palika šaurš, kamēr lieko darba roku skaits bija pieaudzis.

No lauku apvidu piedāvātā darbaspēka Latgales rūpniecības uzņēmumi varēja izmantot tikai ļoti nelielu daļu. Kaut arī 40 gadu laikā uzņēmumu skaits bija trīskāršojies un 1902. g. Latgalē darbojās 376 uzņēmumi, tomēr tie bija sīki, jo pat lielākajā rūpniecības centrā Daugavpilī (XXII tab.) tikai 28 rūpniecības fabrikas nodarbināja katra vairāk par 5 strādniekiem. Vienā uzņēmumā tur vidēji strādāja 34 strādnieki un uzņēmumu ražotās produkcijas vidēja kopvērtība nepārsniedza 15 107 rubļus. Daugavpils apriņķī (XXIII tab.) bija 23 fabrikas ar vidēji vairāk nekā 5 strādniekiem katrā. Vienā uzņēmumā vidēji strādāja 9,7 cilvēki un ražoja produkciju par 3780 rubļiem. Rēzeknē (XXIV tab.) vienā uzņēmumā savukārt bija 3 strādnieki, kas deva 3770 rubļu produkciju. Rēzeknes apriņķī (XXV tab.) vienā uzņēmumā iznāca 4,67 cilvēki, produkcija — 2790 rubļi, Ludzā (XXVI tab.) — 4 strādnieki (1770 rubļu) un Ludzas apriņķī (XXVII tab.) — 2,47 strādnieki (1003,49 rubļi). Liela daļa šo uzņēmumu praktiski joprojām bija amatnieku darbnīcas, kas izmantoja algotu darbaspēku. 19. gs. beigās daļa šādu uzņēmumu piederēja labiem amata meistariem, kas paši bija arī ražošanas vadītāji. Tā, 1893. g. Daugavpils apriņķī no 90 rūpniecības uzņēmumiem 19 piederēja vietējiem zemnieku kārtas ļaudīm, kas paši bija dzirnavnieki, ādu miecētāji, podnieki vai kaļķu dedzinātāji.¹³⁵ Tomēr liela daļa ekonomiski spēcīgo fabriku joprojām piederēja muižniekiem. 90. gados Daugavpils apriņķī Plāteriem-Zibergiem piederēja 13 un Korfiem — 10 fabriku.¹³⁶ Šajos uzņēmumos īpašnieki labākā gadījumā piedalījās kā ekonomiskie vadītāji, bet tiešajam ražošanas darbam bija jāpieņem algoti labi speciālisti. Šo rūpniecību un fabriku organizēšanās laikā Latgalē trūka kvalificētu darba vadītāju, tāpēc tos pieprasīja no attīstītākiem Krievijas rūpniecības centriem. Līdz ar to liela daļa meistarū un apmācīto strādnieku bija ienācēji pareizticīgie krievi.¹³⁷

Visos 376 Latgales uzņēmumos 1902. g. pavisam strādāja tikai 3683 personas.¹³⁸

Secinājumi

Galvenais mūsu rīcībā esošais rādītājs par amatnieciski rūpniecisko ražošanu Latgalē 19. gs. otrajā pusē ir nodarbināto ļaužu skaits.

19. gs. 60. gados ar mājamatniecību Latgalē nodarbojās zemnieki.¹³⁹ Pēc oficiālās statistikas datiem, apriņķu pilsētās strādāja 1040 amatnieku, sīkajos rūpniecības uzņēmumos amatnieciski strādāja aptuveni 410 cilvēku, 76 ūdens un vēja dzirnavās varēja būt nodarbināti 152 cilvēki; pieņemot, ka katrā Latgales muižā vidēji strādāja 2 kalēji un katrā pagastā — vidēji 5 kalēji, iznāk, ka muižās strādāja 428, bet pagastos — 255 kalēji. Tātad, 19. gs. 60. gados no zemkopības nodalījušos amatnieku aptuvenais skaits varēja būt 2285 personas. Tām pieskaitot ap 170 fabriku strādnieku, iznāk, ka Latgalē no zemkopības nodalītā materiālo vērtību ražošanā piedalījās ap 2500 cilvēku. Starp amatniecības nozarēm pastāvēja laikmeta prasībām samērā attīstīta un sazarota darba dalīšana; par darba dalīšanu vienas nozares ietvaros to nevar teikt. Amatnieku vairums savās darbnīcās, sevišķi Rēzeknē un Ludzā, strādāja vieni, dažkārt tiem palīdzēja ģimenes locekļi, bet algotā darbaspēka vēl bija samērā maz. Kopumā meistari sastādīja 60,3%, zēlli jeb, kā oficiālajā statistikā teikts, strādnieki — 28,3% un mācekļi — 11,4% no kopējā amatniecībā nodarbināto ļaužu skaita; atsevišķās nozarēs zēllu bija daudz mazāk nekā meistaru vai nebija nemaz. Tātad lielākajā daļā amatniecības nozaru zēlli bija tikai meistaru palīgi, kas papildinājis amatā.

No laikmetam atbilstošu ražošanas attiecību vienkārša par attīstītākajām nozarēm atzīstamas apģērba un apavu darināšana, kā arī celtniecība, jo šajās nozarēs bija apmēram vienāds meistaru un zēllu skaits. Kapitālistiskajai ražošanai raksturīgā tendence vērojama vienīgi starp akmeņkaļiem, kas strādāja tiltu un cietokšņu būves darbos: te meistari (1:6) izmantoja algotu darbaspēku un paši sāka norobežoties no tiešā ražošanas darba, pāriedami vairāk darba organizēšanas sfērā, bet tiešo ražošanu atstājot mazāk kvalificēto strādnieku ziņā. Visai neliels mācekļu skaits (3 apriņķu pilsētās 119 personas) liecina par 19. gs. 60. gadu amatnieciskās ražošanas nelielo apjomu un darba iemaņu sastingumu.

Minētā laika posma vērtējumā galvenajos vilcienos jāpievienojas laikabiedru vērojumiem, ka galvenā Latgales ļaužu nodarbošanās ir zemkopība, bet rūpnieciskā nodarbošanās vēl maz attīstīta sakarā ar mazproduktīvo zemkopību un no tās izrietošo nepietiekamo izejvielu bāzi. Ar amatniecību un tirdzniecību galvenokārt nodarbojās zemnieku kārtai nepiederīgie pilsētu un miestu iedzīvotāji.¹⁴⁰

Latgales laukos 19. gs. otrajā pusē sastopamas visas tās amatnieciskajā ražošanā nodarbinātās ļaužu grupas, kādas tolaik darbojās Baltijas un Iekškrīevijas gubernās, t. i., mājamatnieki, mājrupnieki un profesionālie amatnieki. Vienīgi šo grupu īpatsvars saimnieciskajā dzīvē bija citāds. Salīdzinājumā ar mājamatniekiem Vidzemē un Kurzemē Latgales mājamatnieku nozīme iedzīvotāju saimnieciskajā dzīvē vēl bija visai liela, jo Latgales zemnieki pirka tikai to, ko paši nevarēja izgatavot. Mājrupniecība Latgalē bija nozīmīgs blakus peļņas avots, ar kuru nodarbojās 39 pagastu iedzīvotāji. Mājrupnieku vairums bija katolīcīgie latvieši, sevišķi tas sakāms par podniekiem, galdniekiem, pinējiem un kalējiem. Latgalē, tāpat kā pārējā Vitebskas gubernā, līdz 20. gs. sākumam pastāvēja piecas mājrupniecības

attīstības pakāpes jeb fāzes.¹⁴¹ Pēc noieta organizācijas visprimitīvākā bija aušana u. tml. nozares, kuru ražojumi tirgū parādījās tikai pārpalikuma gadījumā. Otrā fāzē pārstāvēja podnieki, kas ražoja preces pārdošanai, paši tās izvadāja pa ciemiem un maksu ņēma arī natūrā. Raksturīgākais mājrupniecības veids — mājrupniecības trešā fāze — vērojama ratnieku un mucinieku darbībā. Izstrādājumus pārdeva paši ražotāji tuvējos tirgos par skaidru naudu. Gadījuma pircējus tirgū dažreiz nomainīja pastāvīgie pircēji no pilsētu tirgotāju vidus. Ceturtā fāze, kad mājrupniecībā iesaistījās uzņēmēji — jēlvielu piegādātāji un gatavās produkcijas uzpircēji —, Latgalē visumā neizpaudās kaut cik krasi. Visizteiktāk šī fāze konstatējama ratnieku un kalēju darbībā Dagdas apkārtnē, kā arī ratnieku un podnieku darbībā Silajāņu pagastā. Piektā fāze, kad mājrupnieks pārvēršas algotā strādniekā, kā tas redzams 19. gs. otrajā pusē Vecpiebalgas audēju darba organizācijā, Latgalē vērojama (ļoti mazā mērā) tikai Dagdas apkārtnes kalēju darbā.

Latgales mājrupnieki peļņu izlietoja galvenokārt ikdienas vajadzību apmierināšanai un, rodoties uzkrājumiem, zemes pirkšanai. Peļņas izmantošana amatnieku darbnīcu un rūpniecības uzņēmumu organizēšanā vai paplašināšanā notika reti.

Latgales profesionālajā amatniecībā 19. gs. otrajā pusē norisinājās kā kvantitatīvas, tā kvalitatīvas izmaiņas. Latgales iedzīvotāju skaits 40 gadu laikā aptuveni palielinājās divas reizes, amatniecībā nodarbināto skaits — sešas reizes. Amatniecības kā nodarbošanās nozares strukturālo izmaiņu gaitu raksturo šādi dati:

Gads	Meistari %	Zēlli %	Mācekļi %	Amatniecības nozaru skaits
<i>Daugavpili</i>				
1862.	57	35,2	7,8	44
1883.	52,6	31,1	16,3	63
1896.	46,2	36,3	17,5	66
1903.	50,8	38,3	10,9	63
<i>Rēzeknē</i>				
1862.	51	27,1	21,9	32
1896.	43,5	34,2	22,3	56
1903.	56,1	24,9	19,0	47
<i>Ludzā</i>				
1862.	84,3	14,2	1,5	31
1883.	65,8	24,1	10,1	39
1896.	75,1	8,2	16,7	43
1903.	69,4	10,5	20,1	45

1863. g. Daugavpils apriņķī pastāvēja 54 amatniecības nozares; tālākajā dalīšanās gaitā līdz 1903. g. to skaits bija pieaudzis līdz 63. Ludzas apriņķī 1883. g. bija 35, bet 1903. g. — 42 amatniecības nozares. Rēzeknes apriņķī līdz 1903. g. bija izveidojušās 44 amatniecības nozares. Tai pašā laikā Daugavpils apriņķa zemniekiem bija 31, Ludzas apriņķī — 28 un Rēzeknes apriņķī — 32 blakus peļņu veidi, galvenokārt dažādas mājrupniecības nozares. Tātad

starp nozarēm bija izveidojusies visai sazarota darba dališana, jo cariskajā Krievijā amatniecībā pastāvēja pavisam 73, gubernas pilsētā Vitebskā — 66 amatniecības nozares un 33 blakus peļņu veidi. Tomēr vienas nozares ietvaros joprojām dominēja feodālismā raksturīgais amatnieks meisters, kas veica visus ražošanas darbus no sākuma līdz galam. Zeļļi bija amata prasmi apguvuši amatnieki, kas līdz patstāvīgu darba gaitu sākumam turpināja papildināt zināšanas un strādāja meistara darbnīcā. Arodapmācības attīstības tempi bija lēni un amata mācībai vēl pievērsa samērā maz vērības, tāpēc no visu amatniecībā nodarbināto cilvēku skaita mācekļu bija vismazāk.

Amatnieku skaita samazināšanās gadsimtu mijā saistāma ne vien ar Latgales vietējiem saimnieciskajiem apstākļiem, bet arī vispārējo Krievijas rūpnie-

ciskās ražošanas attīstību, kas valsts mērogā bija par amatnieciskās un mājražošanas samazināšanās cēloni.

Pilsētu un miestu amatnieku vairums bija ebreji, lauku apvidos amatnieki galvenokārt piederēja pie tādas pašas tautības un ticības kā viņu pasūtītāji, resp., latviešu ciemos strādāja latvieši, krievu ciemos — krievi utt. Muižās strādāja dažādu tautību amatnieki, kuru vidū bija daudz ienācēju no citurienes: Polijas, Iekškrīevijas, Vidzemes, Kurzemes un Prūsijas. Vienlaikus lielai daļai sliktāk kvalificētu vietējo iedzīvotāju vajadzēja darbu meklēt citur. Kapitālisma priekšvakarā iemantotā atpalcība 19. gs. otrajā pusē Latgali pārvērta par savdabīgu amatnieku darbaspēku rezervātu apkārtējām ekonomiski attīstītākām gubernām.

PARINDES

¹ Apzīmējums «Latgale» teritoriālā izpratnē lietots 19. gs. otrās puses administratīvā dalījuma robežās. Etnogrāfiskā izpratnē par Latgales teritoriju amatniecības pētnieki varēs runāt tikai pēc tam, kad būs noskaidrots Latgales amatnieku devums materiālajā kultūrā un izsekotas Latgales amatniecības ipatnības feodālisma periodā. Pašreiz iespējams konstatēt tikai nodarbošanās veidu stāvokli un attīstības virzību 19. gs. otrajā pusē.

² Jēdziens «amatniecība» rakstā lietots 19. gs. otrās puses izpratnē. Krievu valodā rakstītie avoti amatniecību Latgalē apzīmē ar dažādiem terminiem — ремесло, промысел, отходничество, кустарная промышленность. Daļa šo terminu apzīmēja amatniecību kopumā, daļa — tikai kādu atsevišķu amatniecības organizācijas formu. Tādēļ pētniecības darbā šie termini cits no cita nereti grūti norobežojami.

³ ЦГИА БССР, Витебский губернский статистический комитет, ф. 2502, 797 lietas (1838.—1917. g.).

⁴ LCVVA, 657. f.

⁵ Zemnieki, kas no zemkopības darbiem brīvajā laikā ražo amatniecības izstrādājumus pārdošanai tirgū.

⁶ Nesakritības gadījumos autore ņēmusi lielāko skaitli, kas parasti ir ziņojumos no vietām.

⁷ Виленское отделение Императорского Русского технического общества.

⁸ Fondu apzinājusi un izrakstus veikusi L. Jefremova.

⁹ Par to spilgti liecina arheoloģiskos izrakumos iegūtie materiāli; skat.: Н. Моора. Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā 1952.; Нукшинский могильник. Рига 1957; Э. С. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Рига 1965.

¹⁰ Mājamatnieks — zemnieks, kas mājas apstākļos darina dažādus priekšmetus sētas iemītnieku patēriņam.

¹¹ Piemēram, 1760. g. inventāru sarakstos redzams, ka Antoniņu muižā (Silajāņi) no 1/4 valakas vajadzēja savērt un nodot muižai 3 mārciņas savu līnu, 3 mārciņas muižas līnu un vilnas un 2 mārciņas muižas pakulu. (Skat. В. Brežgo. Latgales inventāri un ģenerālmērišanas zemi aproksti. 1695.—1784. g. Daugavpili 1943., X lpp.)

¹² 1761. g. inventāros atzīmēti brīvi ļaudis — ienācēji. Tie bija amatnieki vai citi muižas kalpotāji, piemēram, Kīrupes muižā (Līksna) 1761. g. tādi bijuši pieci: 1 podnieks, 1 ādminis un 1 krodzīnieks, kas maksāja muižai čīnšu 5 zlotus gadā; Londzas pusmuižā bija 1 dārznieks un 1 sietu pinējs un reizē arī dzirnavnieks. Viņi dzīvoja muižas ierādītās telpās un uz iedalītiem zemes gabaliem turēja lopus (В. Brežgo. Minētais darbs. XVI—XVIII lpp.).

¹³ 1784. g. ģenerālmērišanas datos atrodamas ziņas par zemnieku amatiem un viņu izstrādājumu pārdošanu gadatirgos. Tā, piemēram, Ludzas apriņķa Lideksnes muižas un Raibokozu ciema zemnieki nodarbojās ar vienkāršu skrituļu taisīšanu. Par sievietēm teikts, ka tās vērpj līnus, kaņepājus, vilnu, auž nātnu drēbi un vadmalu savām vajadzībām, kungiem un daļēji arī pārdošanai (В. Brežgo. Minētais darbs. XXXI lpp.).

¹⁴ 1847. g. Dagdas muižā tas notika muižas namdara Mihaila Pļavinska vadībā (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 676, лл. 12—13).

¹⁵ 1847. g. Dagdas muižā šim vajadzībām patērēja 207 vasaras un 269 ziemas sieviešu darba dienas (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 676, л. 16).

¹⁶ Vērpšanai 1847. g. Dagdas muižā patērēja 1546 un aušanai — 538 ziemas sieviešu darba dienas, lai gan muižai bija arī profesionāli audēji Jāzeps Lukaševics un viņa sieva Agate (turpat, лл. 12—16); 1784. g. ģenerālmērišanas datos norādīts, ka sievietes audušas savām un kunga vajadzībām Sadurskas valdījumos ap Pušas ezeru, Antoniškos, Feimaņu ezera apkārtnē, Isnaudā u. c. (В. Brežgo. Minētais darbs. 212.—225. lpp.).

Vasaras laikā, kas skaitījās no 25. aprīļa līdz 10. oktobrim, bija jāstrādā no plkst. 4 rītā līdz 8 vakarā ar triju stundu atpūtu, t. i., vidēji 12 stundas, turpretī ziemā no plkst. 8 rītā līdz 6 vakarā, t. i., vidēji 6 stundas. (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 676, лл. 12—16).

¹⁷ Памятная книжка Витебской губернии на 1864 г. СПб. 1864. 196.—199. lpp.

¹⁸ Turpat, 238.—245. lpp.

¹⁹ Par profesionāliem amatniekiem šajā laikā iespējams praktiski uzskatīt visas tās personas, kas pārtika no amata peļņas.

²⁰ Памятная книжка Витебской губернии на 1864 г. 196.—199. lpp.

²¹ Aprīņu pilsētas apskatam izvēlētas tāpēc, ka oficiālajā statistikā 19. gs. 60. gados ziņu par pagastos un miestos dzīvojošiem amatniekiem nav. Līdz ar to par amatniecības nozarēm, to struktūru un nodarbināto skaitu iespējams spriest tikai pēc pilsētās dzīvojošiem speciālistiem.

²² Ērtākas pārskatāmības dēļ nozaru dalījums apakšgrupās tabulās nav dots, bet paskaidrots tekstā. Tādēļ arī tabulās 70 sikās specialitātes apvienotas 42 grupās.

²³ 1872. gadā Krievu ģeogrāfijas biedrības materiālu vācēji amatniekus un mājražoņus — apģērba un apavu darinātājus — konstatējuši šādos pagastos: Ballinavas pagastā audējas, adītājas, šuvējas, apavniekus; Kaunatas pagastā, Maļinovkas pagastā ādmiņus, apavniekus, šuvējas; Marienhauzenas (Viļakas) pagastā audējas; Varakļānu pagastā audējas, adītājas, šuvējas; Zaļmuižas (Nautrēnu) pagastā audējas (VUB RN Nr. 10939—10985).

²⁴ 19. gs. beigās Daugavpils apriņķa Užvaldas (Izvaltas) pagasta vilnas kārsēji, strādājot ar senajiem rokas darbarikiem, ikviens gadā pelnīja pa 40 rubļu (ЦГИА БССР, ф. 8502, оп. 1, д. 475, л. 2).

²⁵ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 584, лл. 65, 84.

²⁶ Обзор Витебской губернии за 1902 г. Витебск 1903, 6. tab.

²⁷ Vitebskas gubernas mērogā pati ienesīgākā nozare, jo uz vienu cilvēku gadā iznāc 142 rubļi peļņas (Обзор Витебской губернии за 1902 г. 16. lpp.).

²⁸ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, л. 195.

²⁹ Turpat.

³⁰ Turpat, л. 142.

³¹ Turpat, л. 195.

³² 1872. g. Maļinovkas pagastā zemnieki šuva kažokus un zābakus pārdošanai vietējiem zemniekiem un Daugavpilī. Izejmateriāli dārgi, tos pārka Daugavpilī. Sūšanā piedalās arī par 16 gadiem jaunāki bērni (VUB, RN, Nr. 10939).

³³ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, лл. 124, 142.

³⁴ 1902. g. uzskaitē atzīmēta 1 persona Rēzeknes apriņķa Kaunatas un 1 persona Ludzas apriņķa Landskoronas (Šķaunes) pagastā (Обзор Витебской губернии за 1902 г. 10.—15. lpp.).

³⁵ 1893. g. Dagdā strādāja 12, Preiļos — 8 un Livānos — 7 kurpnieki (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, л. 195).

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat, л. 42.

³⁸ Turpat, л. 194.

³⁹ Liela daļa no tiem tomēr saglabājās mājrupnieku uzskaitē, jo dzīvoja zemnieku mājās vai arī viņu ģimenes locekļi nodarbojās ar zemkopību.

⁴⁰ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 183, 162.

⁴¹ 19. gs. 70. un 80. g. viens no turīgākajiem bija Andrupenes pagasts. Krievu ģeogrāfijas biedrības materiālos 1872. g. par minēto pagastu atrodama šādas ziņas. Pagasta iedzīvotāju vairums ir latvieši; poļu un baltkrievu ir maz un tikai kādi 10 pareizticīgie krievi. Andrupenes un Pušas tirgos pieved apavus, galantērijas priekšmetus, dzelzs rīkus, koka un māla traukus, kurus vietējie iedzīvotāji iegādājas par naudu. Latvieši te vīzes nenēsā un kurpnieku precī uz tirgus pērk par augstām cenām. Andrupenieši daudz lieto dzelzi, jo visi brauc kaltos ratos un ragavās. Acimredzot arī uzlabo apģērbu, tāpēc gadatirgos pērk daudz vilnas un katūna audumu. Vasarā zemniekus redz labos svārkos un ziemās kažokos ar bebra apkaklēm. Arī sievietes ģērbjas labi (VUB RN, Nr. 10981).

⁴² Baltinavas pagasta iedzīvotāji gadatirgos pērk zida lakatus, vilnas un katūna audumus, zābakus, apavus, dzelzs priekšmetus (VUB RN, Nr. 10959).

⁴³ Ozolmuižas pagastā krievu vecticībnieki pērk apģērbu un zābakus un šim vajadzībām gadā izdod 4—16 rubļus. Latvieši pērk maz, tikai svētku apģērbu (VUB RN, Nr. 10985).

⁴⁴ 1872. g. kā turīgie zemkopības pagasti atzīmēti Ozolmuižas (iedzīvotāju vairākums — krievu vecticībnieki), Rozenmuižas (Rēznas) (vairākums — latviešu) un Sakstagala pagasti (VUB RN, Nr. 10978, 10985, 10984).

⁴⁵ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 183, 162.

⁴⁶ Turpat. 1872. g. Varakļānu pagastā novērots, ka katrs zemnieks spējīgs uzcelt savai ģimenei dzīvojamo ēku (VUB RN, Nr. 10979).

⁴⁷ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 162, 183.

⁴⁸ Turpat.

⁴⁹ 1872. g. Ozolmuižas pagastā atzīmēts, ka namdari ir tikai vietējie iedzīvotāji un ka amatnieki no citurienes nenāk (VUB RN, Nr. 10978, 10985). Tas pats novērots Varakļānu pagastā (VUB RN, Nr. 10979). Par Andrupenes pagastu atzīmēts, ka namdara darbs te mazāk attīstīts nekā citi (VUB RN, Nr. 10981). Tā kā Andrupene ir ievērojams mājrupniecības centrs, tad šāds atzinums būtu skaidrojams tādejādi, ka namdari strādā tikai vietējo vajadzību apmierināšanai.

⁵⁰ 1872. g. Varakļānu pagasts namdariem maksā 50 kapeikas dienā (VUB RN, Nr. 10979). Kaunatas pagasta namdari ir vietējie, tiem maksā 50—80 kapeikas dienā (VUB RN, Nr. 10983).

⁵¹ VUB RN, Nr. 10939.

⁵² VUB RN, Nr. 10962; tie pelnīja vienu rubli dienā.

⁵³ VUB RN, Nr. 10961.

⁵⁴ Kļieģelus taisīja gandrīz ikvienā ciemā, lai gan nebija krāsnis, kurās tos varētu apdedzināt. Zemnieki šos kļieģelus lietoja paši savu krāšņu mūrēšanai vai pārdeva par 40 kapeikām simtu (1872. g. Maļinovkas pag., VUB RN, Nr. 10939).

⁵⁵ 1872. g. Maļinovkas pagasta iedzīvotāju nodarbošanās veidu raksturojumā lasāms, ka zemnieki, kas dzīvo gar Daugavas malu, ļauž akmeņus un pārved tos laivās uz Daugavpili. Viena ass akmeņu tur maksā 12 rubļus sudraba. Gadās, ka pa vasaru zemnieks aizved 5 asis (VUB RN, Nr. 10939).

⁵⁶ Maļinovkas pagasta krievu zemnieki pelnījās ar pārvadājumiem lielos apmēros dzelzceļa būvē. To veicināja pagasta ģeogrāfiskais stāvoklis — Pēterburgas—Varšavas šosejas tuvums. Vēl daži zemnieki turēja iebraucamās vietas šosejas tuvumā esošajos ciemos. Bez tam caur Maļinovku gāja ceļš uz Smoļensku un Maskavu. Pagasta iedzīvotāji nodarbojās ar pārvadājumiem uz Pēterburgu, Maskavu, Tulu, Orlu, Smoļensku, Čerņigovu, Kijevu, Varšavu, Mēmeli un Pleskavas guberņu turp un atpakaļ. Sevišķi lielus ienākumus zemnieki guva Krimas kara laikā, kad pārvadāja ar zirgiem cilvēkus un lādiņus. Kaut arī 1872. g. pagastam ar šāda tipa darbiem nebija vairs tieša sakara, tomēr ikvienā gada laikā te varēja dabūt zirgu braukšanai 500 un vairāk verstu (VUB RN, Nr. 10939).

⁵⁷ VUB RN, Nr. 10982.

⁵⁸ Andrupenes kalēji, kas nodarbojās arī ar ragavu un ratu apkalšanu, oficiālajā statistikā pieskaitīti ratniekiem.

⁵⁹ Spriežot pēc ciemu nosaukumiem, Rēzeknes apriņķa transporta līdzekļu darinātāju vairums bijuši vecticīgie krievi.

⁶⁰ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, л. 204.

⁶¹ 3—4 rubļi maksāja apkalti riteņi, bet nekaltie bija lētāki par 1 rubli.

⁶² ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, л. 204.

⁶³ Turpat, 193. lpp.

⁶⁴ E 31, 3453—3455.

⁶⁵ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475.

⁶⁶ E 31, 3471.

⁶⁷ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, л. 140.

⁶⁸ Обзор Витебской губернии за 1902 год. 18. lpp.

⁶⁹ Silajāņu riteņu taisītāju sēta, kas gadā saražoja 25 kavas (kava — 4 riteņi) riteņu 75—80 rubļu vērtībā, pelnīja tikai 6—10 rubļus, jo materiāls 100 ratu lokiem maksāja 48 rubļus, 1000 spieķiem — 15 rubļus, 100 rumbām — melnalkšņi 4 rubļus, darva — 1,5 rubļus. Materiāli kopā izmaksāja 68,5 rubļus (Обзор Витебской губернии за 1902 г. 16. lpp.).

⁷⁰ 1902. g. Rēzeknes apriņķi ratus un ragavas darināja vairs tikai 54 sētas 73 mājrupnieki, kas gada laikā katrs pelnīja 54 rubļus. Ludzas apriņķi riteņu lokus un ragavu slieces lieca 35 mājrupnieki 35 sētās, katrs pelnot 28,5 rubļus gadā (turpat, 11.—13. lpp.).

⁷¹ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, лл. 124, 142, 196.

⁷² 1871. g. J. Lipem-Lipskilam piederošajā Marienhauzenas (Viļakas) muižas kalvē strādāja cuntes meistars Zībergs un divi zēļji (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207, lapa nenumurēta).

⁷³ Grāfam St. Plateram-Zībergam piederošajā Kalupes muižas kalvē 4 kalēji 1871. g. izlietoja 6 birkavus dzelzs, jo muižā bija arī lauksaimniecības mašīnas. Šajā pašā kalvē apkala arī karietes. Jāpiezīmē, ka kalve no muižas darbiem brīvajā laikā apkalpoja arī apkārtnes zemniekus (turpat).

⁷⁴ 1871. g. Stirnienas muižas kalvē izlietoja 3—4 birkavus dzelzs gadā, grāfa Borha Antonovas muižā — 2 birkavus gadā. Jasmuižas pagasta barona Rapa Pelēču muižā 1 kalējs gada laikā izlietoja muižas vajadzībām 4 birkavus dzelzs (turpat).

⁷⁵ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 183, л. 162.

⁷⁶ Izņēmums bija Varakļānu pagasta Armušku ciems, kur strādāja 4 kalēji (turpat, д. 207).

⁷⁷ Mācekļi šajā kaleju uzskaitē neietilpst.

⁷⁸ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207.

⁷⁹ Baltinavas pagastā (VUB RN, Nr. 10959).

⁸⁰ Dienvidlīgatālē kaleju darbnīcas dibināja Polockas baltkrievi (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207).

⁸¹ Piemēram, 1871. g. Krustpili strādāja Daugavpils sīkpilsoņi Volfs Kauhs, Hercs Šlics, Jankelis Lats, Movše Lats, Leiba Lats un Anko Pālens (turpat).

⁸² 1871. g. kaleju uzskaitē minēts, ka Eversmuižas (Ciblas) pagasta kaleji savus izstrādājumus pārdod Ludzā gadatirgos (turpat). 1872. g. uzskaitē atzīmēts, ka Vaivodu, Kaunatas, Maļinovkas pagastā ražo kalumus pārdošanai tirgu. Kaunatas pagastā ap 20 kaleju. Dzelzi pērk par 5—6 kapeikām mārciņā (VUB RN, Nr. 10980, 10983, 10939).

⁸³ Jāpiezīmē, ka kaleju darbā stingri nodalīt mājrupnieku no amatnieka — pasūtījuma darbu veicēja — nav iespējams, jo bieži vien vieni un tie paši cilvēki strādāja kā pasūtītāju, tā tirgus pieprasījuma apmierināšanai. Izgatavoto priekšmetu skaits un to vērtība neatsedza mājrupnieciskās ražošanas saimniecisko nozīmi tirā veidā, bet galvenokārt atspoguļoja tirgum domāto priekšmetu ražošanas laiku, kas palicis pāri vai nu no zemkopja, vai amatnieka — pasūtījumu veicēja — tiešajiem pienākumiem.

⁸⁴ Tie neietilpst kaleju, bet ratnieku, ragavu un kariēšu darinātāju uzskaitē.

⁸⁵ 1902. g. oficiālā statistika kalejus mājrupniekus uzskaitē vairs nerāda.

⁸⁶ 19./20. gs. mijā muižnieks Guļkevičs atsauc no Mogiļovas uz Preiļiem būvapkalmu speciālistu Iciku. Preiļu parka lielie dzelzs vārti un kapu sētiņas Preiļu kapsētās ir Icika un viņa mācekļu darbi (E 22, 7389).

⁸⁷ E 28, 4721. Ludzas apriņķa Pildas pagasta kalejs Novičenoks (igaunis) apkalpojās 2—4 ciemos. Katrā ciemā bijis ap 20 sētu. Mazāk par 50 saimniekiem gadā nekad apkalpot nebija iznācis.

⁸⁸ Pildā katrs saimnieks deva 1 pūru maizes labības. Asūnē saimnieki, kuriem bija vairāk par 30 ha zemes, deva 6 pūrus, kam vairāk par 20 ha zemes, deva 5 pūrus. Sīkākie saimnieki deva 0,5 pūrus labu rudzu (E 31, 3615).

⁸⁹ Pildā E 28, 4721; Bukmuižā (Ezerniekos) un Kaunatā E 31 3590; Kapiņos E 31, 3613; Asūnē E 31, 3592.

⁹⁰ Jauna skrituļa (riteņa) apkalšana vēl 19./20. gs. mijā maksāja 0,5 pūru rudzu (E 31, 3615, Asūne, Indra).

⁹¹ E 31, 3615, Asūne, Pilda, Pasiēna. Sis apmaksas veids saglabājies arī karu laikos.

⁹² 19. gs. otrajā pusē Liepnas pagasta Bērzupes ciema zemnieki saviem ciema kalējiem tēvam Adamam un dēlam Vladimīram Kaulakāniem maksājuši ar zemi, ik gadus piešķirot pa sotiņai. Tā līdz 20. gs. sākumam Kaulakāni savā rīcībā bija saņēmuši divas desmitas zemes deviņos gabalos. 1911. g., kad ciemu sadalīja viensētās, zemi iedalīja vienā gabalā (E 27, 7573).

⁹³ Piemēram, Asūnē 20. gs. 30. gados, E 31, 3615.

⁹⁴ 19./20. gs. mijā Dricēnu muižas kalējs Nikolajs Lapkovskis saņēmis gada no muižas 120 rubļu naudā un 20 pūru labību (E 31, 3615).

⁹⁵ Skat arī: B. Brežgo. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atceļšanas. (1861.—1914.) Rīgā 1954., 18., 19. lpp.

⁹⁶ 1872. g. Latgales pagastu aprakstu sastādītāji īpaši atzīmē, kurās vietās kokus pērk. Tādas vietas ir Maļinovka, jo tur nav mežu (VUB RN, Nr. 10939). Baltinavā (VUB RN, Nr. 10959) muižniekam piederēja kokzāģētava muižas vajadzībām; Rozenmuižas (Rēznas) pagasta (VUB RN, Nr. 10984) muižniekam bija ķieģelceplis, kas patērēja daudz malkas. Liksnas pagasta muižai bija terpentīna tecinātava. Tātad šajos uzņēmumos intensīvi izmantoja koksnī un uzraudzība par mežiem bija daudz labāk noorganizēta nekā citur.

⁹⁷ 1872. g. Varakļānu pagastā bija viens zemnieks, kas ar galdniecību un virpošanu nodarbojās pastāvīgi. Bija ģimenes, kur ar šiem darbiem daži ģimenes locekļi nodarbojās neregulāri, galvenokārt ziemās (VUB RN, Nr. 10979).

⁹⁸ VUB RN, Nr. 10981.

⁹⁹ VUB RN, Nr. 10980.

¹⁰⁰ Ar pievešanu pat 6—7 rubļus (VUB RN, Nr. 10939).

¹⁰¹ Balvu pag. 1872. g. (VUB RN, Nr. 10963).

¹⁰² VUB RN, Nr. 10959.

¹⁰³ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475.

¹⁰⁴ Turpat.

¹⁰⁵ Turpat.

¹⁰⁶ Turpat.

¹⁰⁷ Turpat.

¹⁰⁸ Turpat.

¹⁰⁹ Turpat.

¹¹⁰ Turpat.

¹¹¹ Turpat.

¹¹² Turpat.

¹¹³ Turpat.

¹¹⁴ Turpat.

¹¹⁵ Turpat.

¹¹⁶ Turpat, д. 584, л. 61.

¹¹⁷ Обзор Витебской губернии за 1902 г. 10.—13. lpp.

¹¹⁸ 1884. g. Rēzeknes apriņķī bija 33 podniecības un 43 podnieki, 1885. g. — 36 podniecības un 49 podnieki (J. Pujāts. Latgales keramika. Rīgā 1960., 27. lpp.).

¹¹⁹ 20. gs. pirmo gadu oficiālajā statistikā vieni un tie paši cilvēki ietilpst 3 uzskaitēs: amatnieku, blakus nodarbošanās veidu, rūpniecību un fabriku. Rūpniecību uzskaitē iekļuvuši tie podnieki, kas izmanto algotu darbaspēku.

¹²⁰ Pārējie ģimenes locekļi, kas arī strādā podnieka darbu, uzskaitē neietilpst.

¹²¹ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475, л. 142.

¹²² Turpat, л. 123.

¹²³ Turpat, л. 196.

¹²⁴ 1902. g. Vitebskas guberņas mājrupnieku uzskaitē, kas par Latgales apriņķiem ir ļoti aptuvena, Ludzas podnieki nav minēti. Daugavpils apriņķī uzskaitītas 3 sētas ar 6 meistariem, kas gada laikā pelnīja katrs ap 50 rubļu. Rēzeknes apriņķī atzīmētas 66 sētas ar 77 podniekiem, kas katrs pelna 93 rubļus gadā. Domājams, ka te minēti atsevišķi gadījumi, jo vidējā izpelņa ir krietni zemāka (XXII tab. 26.).

¹²⁵ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 584, л. 64.

¹²⁶ 1902. g. priedes malka maksāja 5 rubļi asi, egles — 4,5 rubļi, apses — 4 rubļi asi, ja pirka uz vietas (turpat, л. 66).

¹²⁷ Обзор Витебской губернии за 1902 г. 17. lpp.

¹²⁸ Turpat, 15. lpp.

¹²⁹ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 584, лл. 59, 85.

¹³⁰ Памятная книжка Витебской губернии на 1866 г. СПб. [b. g.], 122.—157. lpp.

¹³¹ Nodarbināto skaits visos uzņēmumos precīzi nav zināms, jo sīko uzņēmumu īpašnieki nav ražotāju skaitam dažkārt piešķaitījuši ne sevi, ne ražošanā nodarbinātos ģimenes locekļus, ne kurinātājus. Gadās, ka nodarbināto skaits vispār nav norādīts.

¹³² Iespējams, ka oficiālajā statistikā nodarbināto skaitā šajos uzņēmumos uzrādīts tikai algotais darba spēks.

¹³³ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 366, л. 243.

¹³⁴ Turpat.

¹³⁵ 17 gadījumos no 90 nodarbināto tautība nav norādīta. Spriežot pēc vārdiem un uzvārdiem, tie ir Latgales vietējie iedzīvotāji (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 475).

¹³⁶ Turpat.

¹³⁷ 1893. g. Daugavpils apriņķī no 90 uzņēmumiem 73 meistari un strādnieki bija krievi (ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 596, л. 24).

¹³⁸ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 584.

¹³⁹ No zemkopības nenodalīto amatnieku skaitu nav iespējams konstatēt, jo par tiem nav saglabājusies nekāda uzskaitē.

¹⁴⁰ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 366, лл. 39, 40.

¹⁴¹ Обзор Витебской губернии за 1902 г. 17.—18. lpp.

А. Алсуце

ОТРАСЛИ РЕМЕСЛА В ЛАТГАЛЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

Резюме

Задача настоящей статьи — определить структуру ремесленного производства в Латгале и охарактеризовать основные тенденции его развития.

В результате исследований установлено, что в 60-х годах XIX в. в Латгале производством материальных ценностей, не связанным с земледелием, было занято примерно 2,5 тыс. человек. Между отдельными отраслями ремесла существовало сравнительно развитое и разветвленное для своего времени разделение труда, чего нельзя, однако, сказать о каждой отрасли в отдельности. Большинство ремесленников, особенно в городах Резекне и Лудза, работали сами, иногда им помогали члены семьи; наемный труд был сравнительно мало распространен. В целом мастера составляли 60,3%, подмастерья — 28,3% и ученики — 11,4% от общей численности занятых в ремесле, но в некоторых отраслях подмастерьев было значительно меньше, чем мастеров, либо не было вовсе.

Наиболее развитыми отраслями того времени следует считать изготовление одежды и обуви, а также строительство. В этих отраслях было занято примерно одинаковое число мастеров и подмастерьев. Характерные для капиталистического производства тенденции наблюдались только у каменотесов, которые работали на строительстве мостов и крепостей. Здесь мастера использовали наемный труд и постепенно стали ограничивать свое непосредственное участие в производстве, переходя в сферу организации труда и оставляя производственную работу менее квалифицированным рабочим. Весьма ограниченная численность подмастерьев (в трех уездных городах — 119 человек) свидетельствует о небольшом объеме ремесленного производства в 60-е годы XIX в. и о застое в развитии приемов труда.

В рассматриваемый период основным занятием населения Латгале было земледелие, промыслы были еще мало развиты вследствие низкой продуктив-

ности земледелия и связанной с этим слабости сырьевой базы. Ремесло и торговля были основными занятиями городского и местечкового населения, не принадлежавшего к крестьянскому сословию.

Во второй половине XIX в. в латгальской деревне, как и в остальных губерниях Прибалтики и Центральной России, ремесленным производством заняты определенные группы населения — домашние ремесленники, кустари и профессиональные ремесленники. Однако удельный вес этих групп в хозяйственной жизни разных областей был различен. По сравнению с Видземе и Курземе роль домашних ремесленников в Латгале была еще весьма значительной, так как латгальские крестьяне покупали лишь то, что не могли изготовить сами. Кустарный промысел в Латгале был важным источником побочного заработка, им занимались жители 39 волостей. Большинство латгальских кустарей составляли латыши католического вероисповедания.

Как и в остальной части Витебской губернии, в Латгале до начала XX в. существовало одновременно пять фаз развития кустарного промысла. По организации сбыта наиболее примитивными были ткачество и связанные с ним отрасли, продукция которых появлялась на рынке только при наличии избытка. Вторую фазу представляет гончарный промысел, где кустари производили изделия для продажи и сами развозили их по деревням, беря плату и натурой. Третья фаза, наиболее характерная, отмечена в бочарном и тележном деле. Изделия продавали сами производители на ближних рынках за наличные деньги. Зачастую случайных покупателей на рынке заменяли постоянные из среды городских торговцев. Четвертая фаза, когда в кустарный промысел включаются предприниматели, поставляющие сырье и скупающие готовую продукцию, в целом для Латгале не характерна. В наиболее выраженной форме эта фаза проявляется в деятельности тележников и кузнецов в окрестностях Дагды, тележников и гончаров в Силаяньской волости. Пятая фаза, когда кустарь превращается в наемного работника, как это имело место в организации работы вещьбалгских ткачей в Видземе во второй половине XIX в., в Латгале обнаруживается (в небольших масштабах) лишь у кузнецов из окрестностей Дагды.

Латгальские кустари использовали прибыль для удовлетворения насущных потребностей, а в случае накоплений — для покупки земли. Лишь в редких случаях прибыль использовалась для организации

ремесленной мастерской или создания промышленного предприятия.

В развитии профессионального ремесла в Латгале во второй половине XIX в. происходили и количественные и качественные изменения. Численность населения Латгале за 40 лет увеличилась примерно в 2 раза, а численность занятых ремеслом — в 6 раз. Процесс структурных изменений характеризуется данными, приведенными в таблице (стр. 107).

В 1863 г. в Даугавпилсском уезде существовало 54 отрасли ремесла, а к 1903 г. в результате дальнейшей дифференциации их стало 63. В Лудзенском уезде в 1883 г. было 35, а в 1903 г. — 42 отрасли. В Резекненском уезде к 1903 г. сложились 44 отрасли ремесла. В то же время в Даугавпилсском уезде крестьяне имели 31, в Лудзенском — 28 и в Резекненском — 32 вида побочного заработка. Таким образом, сложилось весьма разветвленное разделение труда между отраслями (в царской России всего существовало 73 отрасли, а в губернском городе Витебске — 66 отраслей ремесла и 33 вида побочного заработка).

В рамках одного вида ремесла доминирующую роль играл (что характерно для условий феодализма) ремесленник-мастер, выполнявший все производственные операции от начала до конца.

Уменьшение численности ремесленников в Латгале на рубеже веков объясняется не только местными экономическими условиями, но и общим развитием промышленного производства в России, которое вызвало сокращение ремесленного и кустарного производства в общегосударственном масштабе.

Большинство городских и местечковых ремесленников составляли евреи, в сельских районах ремесленники большей частью принадлежали к той же национальности и вероисповеданию, что и их клиентура, т. е. в латышских селениях работали латыши, в русских — русские и т. д. В имениях работали ремесленники различных национальностей, среди которых было много выходцев из других краев — Польши, Центральной России, Видземе, Курземе и Пруссии. В то же время значительная часть латгальских ремесленников, менее квалифицированных, вынуждена была искать работу на стороне. Отсталость, определившаяся еще накануне формирования капиталистических отношений, превратила Латгале во второй половине XIX в. в своеобразный источник ремесленных кадров для окружающих ее экономически более развитых губерний.

A. Alsupe

DIE HANDWERKSZWEIGE IN LATGALE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JH.

Zusammenfassung

Beim gegenwärtigen Stand der ethnographischen Kenntnisse von der Entwicklung des Handwerks in Lettland ist es eine aktuelle Aufgabe, festzustellen, welche Handwerkszweige sich in jedem kulturhistorischen Gebiet Lettlands innerhalb der gegebenen

ökonomischen Gesellschaftsformation ausgebildet und entwickelt haben. Um die Entwicklung des Handwerks in seiner Gesamtheit oder eines seiner Zweige in diesem Sinne zu charakterisieren, ist es vor allem notwendig, die Zahl der Beschäftigten sowie das Ver-

breitungsgebiet des jeweiligen Handwerkszweiges festzustellen. Der vorliegende Beitrag ist ein Versuch, die Struktur des Handwerks in Latgale sowie seine grundlegenden Entwicklungstendenzen aufzuzeigen.

Diesbezügliche Untersuchungen haben erwiesen, daß in den 60er Jahren des 19. Jh. in Latgale etwa 2500 Einwohner in der Produktion von materiellen Gütern außerhalb der Landwirtschaft beschäftigt waren. Eine für die damalige Zeit verhältnismäßig hoch entwickelte Arbeitsteilung gab es wohl zwischen den einzelnen Handwerkszweigen, aber nicht innerhalb der Zweige. Die meisten Handwerker, insbesondere in Rēzekne und Ludza, machten die gesamte Arbeit selbst, manchmal mit Hilfe ihrer Familienmitglieder; Lohnarbeiter gab es verhältnismäßig wenig. Von der Gesamtzahl der im Handwerk Beschäftigten waren 60,3 v. H. Meister, 28,3 v. H. Gesellen und 11,4 v. H. Lehrlinge. In manchen Handwerkszweigen war der zahlenmäßige Anteil der Gesellen noch geringer oder sie fehlten gänzlich.

Zu den am meisten entwickelten Handwerkszweigen jener Zeit gehören die Bekleidungs- und Schuhherstellung sowie das Bauhandwerk, wo die Meister und Gesellen sich zahlenmäßig annähernd die Waage hielten. Für die kapitalistische Produktionsweise charakteristische Tendenzen sind nur bei den Steinmetzen im Brücken- und Festungsbau zu beobachten. Hier stellten die Meister Lohnarbeiter ein und beschränkten ihre eigene Teilnahme am Arbeitsprozeß auf dessen Organisation und Überwachung der minder qualifizierten Arbeiter. Die geringe Anzahl der Gesellen (sie betrug in den drei Kreisstädten nicht mehr als 119) zeugt vom geringen Umfang der handwerklichen Produktion in den 60er Jahren des 19. Jh. sowie von einem Stillstand in der Entwicklung der Handwerkstechnik.

Die Hauptbeschäftigung der Bewohner von Latgale war die Landwirtschaft. Andere Erwerbszweige waren nur schwach entwickelt, da das niedrige Niveau der landwirtschaftlichen Produktion keine genügende Rohstoffbasis für eine gewerbliche Tätigkeit sicherte. Handwerk und Handel waren die Hauptbeschäftigung der Städter und derjenigen Bewohner von kleinen Marktflecken, die nicht zum Bauernstand gehörten.

In der zweiten Hälfte des 19. Jh. findet man auf dem flachen Lande in Latgale dieselben Handwerksgruppen wie in den baltischen und mittell russischen Gouvernements — Heimarbeit, Kleingewerbe und Berufshandwerk. Das jeweilige Gewicht dieser Gruppen war jedoch in Latgale ein anderes. Im Vergleich mit Vidzeme und Kurzeme spielte die Heimarbeit in Latgale eine überaus wichtige Rolle, da hier die Bauern nur Gegenstände kauften, die sie nicht selbst anfertigen konnten. Als wichtige zusätzliche Erwerbsquelle war die Heimindustrie in Latgale in 39 Gemeinden verbreitet. Die Mehrzahl der Heimarbeiter, insbesondere unter den Töpfern, Zimmerleuten, Korbflechtern und Schmieden, waren lettische Katholiken.

Ebenso wie in den anderen Gebieten des Gouvernements Witebsk, bestanden in Latgale bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts fünf Entwicklungs-

phasen der Heimindustrie gleichzeitig nebeneinander. Am primitivsten war die Organisation des Warenabsatzes beidem Weberhandwerk und ähnlichen Handwerkszweigen, deren Erzeugnisse nur im Falle eines Überschusses auf den Markt kamen. Die zweite Phase war für das Töpferhandwerk charakteristisch; hier stellten die Heimarbeiter ihre Erzeugnisse für den Verkauf her und brachten sie selbst in die Dörfer zum Verkauf, wobei sie auch Naturalien statt Barzahlung entgegennahmen. Die dritte, für die Heimindustrie besonders kennzeichnende Phase war vorwiegend im Böttcher- und Wagenbauhandwerk vertreten, deren Erzeugnisse von den Produzenten auf den nahegelegenen Märkten gegen Barzahlung verkauft wurden. Nicht selten traten hierbei statt Gelegenheitskäufern städtische Händler als ständige Abnehmer in Erscheinung. Die vierte Phase ist durch das Auftreten von Unternehmern in der Rolle von Rohstofflieferanten und Warenabnehmern gekennzeichnet; für Latgale ist sie im allgemeinen nicht charakteristisch und findet sich am ausgeprägtesten bei den Wagenbauern und Schmieden in der Umgebung von Dagda sowie bei den Stellmachern und Töpfern in Silajāni. Die fünfte Phase, in der der Heimarbeiter zum Lohnarbeiter wird, wie etwa im Weberhandwerk von Vecpiebalga in Vidzeme in der zweiten Hälfte des 19. Jh., tritt in Latgale in geringem Umfang nur beim Schmiedehandwerk in der Umgebung von Dagda in Erscheinung.

Die Heimarbeiter von Latgale benutzten ihr gewerbliches Einkommen zur Befriedigung von Alltagsbedürfnissen und eventuelle Überschüsse zum Ankauf von Land. Nur selten wurde der Gewinn dazu verwandt, einen Handwerks- oder Industriebetrieb zu gründen.

In der zweiten Hälfte des 19. Jh. fanden im Berufshandwerk in Latgale quantitative und qualitative Veränderungen statt. Innerhalb von 40 Jahren erhöhte sich die Bevölkerungszahl von Latgale auf das Doppelte, die Zahl der im Handwerk beschäftigten jedoch auf das Sechsfache. Kennzeichnend für die strukturellen Veränderungen im Handwerk ist die Tabelle auf Seite 107.

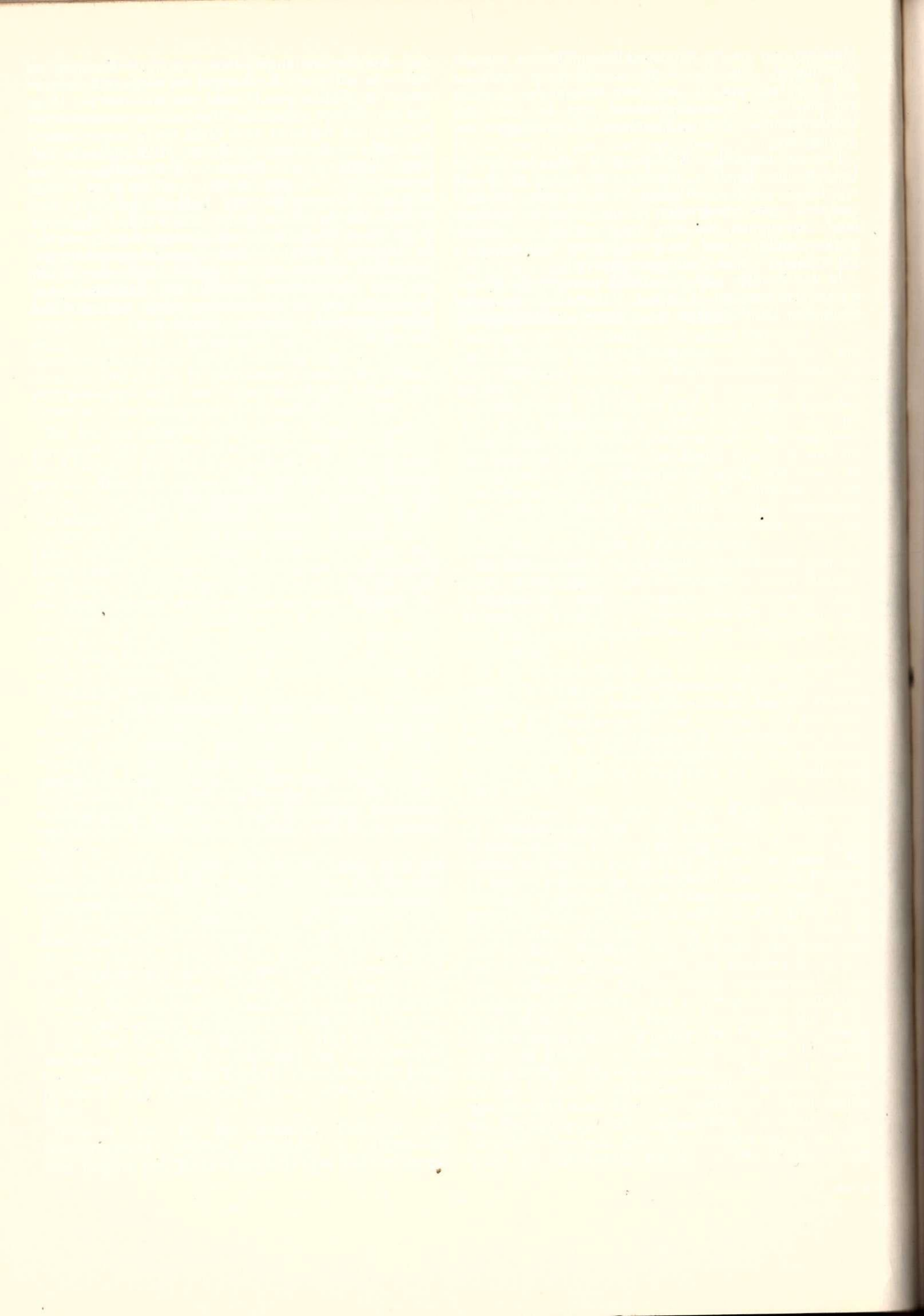
Im Jahre 1863 gab es im Kreis Daugavpils 54 Handwerkszweige, im Jahre 1903 infolge der fortschreitenden Differenzierung bereits 63. Im Kreis Ludza wurden im Jahre 1883 35 und im Jahre 1903 42 Handwerkszweige verzeichnet. Im Kreis Rēzekne hatten sich 1903 bereits 44 Handwerkszweige ausgebildet. Zur gleichen Zeit verfügten die Bauern im Kreis Daugavpils über 31, im Kreis Ludza über 28 und im Kreis Rēzekne über 32 Arten von Nebenverdienst. Somit hatte sich unter den Handwerkszweigen eine weitgehende Arbeitsteilung ausgebildet; zum Vergleich sei erwähnt, daß es im ganzen damaligen Rußland insgesamt 73 Handwerkszweige und in der Gouvernementsstadt Witebsk 66 Handwerkszweige sowie 33 Arten von Nebenverdienst gab. Innerhalb des jeweiligen Handwerkszweiges dominierte jedoch die für feudale Verhältnisse charakteristische Gestalt des Handwerkmeisters, der sämtliche Arbeitsgänge im Fertigungsprozeß eigenhändig verrichtete. Die Gesellen, ebenfalls gelernte Handwerker, arbeiteten, bevor sie selbständig wurden, in der Werkstatt des

Meisters, wo sie ihr handwerkliches Können vervollkommneten. Die Nachwuchsausbildung entwickelte sich nur langsam, da man kein besonderes Gewicht auf sie legte; dementsprechend war die Zahl der Lehrlinge unter den im Handwerk Beschäftigten am geringsten.

Der zahlenmäßige Rückgang der Handwerker in Latgale um die Jahrhundertwende hängt nicht nur mit lokalen wirtschaftlichen Verhältnissen, sondern auch mit der industriellen Gesamtentwicklung Rußlands zusammen, die eine Verringerung der Handwerksproduktion und der gewerblichen Heimarbeit in gesamtstaatlichem Umfange hervorrief.

In den Städten und Marktflecken waren die Handwerker vorwiegend jüdischer Nationalität, während sie in den Landbezirken meist derselben Nationalität

und Konfession angehörten wie ihre Kunden; so waren in lettischen Siedlungen vorwiegend Letten, in russischen Siedlungen Russen als Handwerker tätig. Auf den Gütern arbeiteten Handwerker verschiedener Nationalität, darunter auch nicht wenig zugewanderte aus anderen Gebieten — Polen, Mittelrußland, Vidzeme, Kurzeme und Preußen. Gleichzeitig war ein bedeutender Teil der minder qualifizierten einheimischen Handwerker von Latgale genötigt, sich anderweitig Arbeit zu suchen. So wurde Latgale infolge seiner Rückständigkeit, die sich bereits vor der Ausbildung kapitalistischer Produktionsverhältnisse bemerkbar machte, in der zweiten Hälfte des 19. Jh. zu einer eigenartigen Quelle von handwerklichen Arbeitskräften für die umliegenden, wirtschaftlich höherentwickelten Gouvernements.

S. Cimermanis

ZVEJAS RAĶSTURS UN SVARĪGĀKIE RĪKI LATGALEĒ 19. GS. OTRAJĀ PUSĒ UN 20. GS.¹

Latgale ir saldūdens baseiniem bagātākais Latvijas kultūrvēsturiskais apgabals, kura teritorijā pilnīgi vai daļēji atrodas Latvijas lielākie ezeri — Rēzna (56 km²), Lubāns (45 km²), Rušons (24 km²), Sīvers (17 km²) u. c.² Latgalē³ plūst arī daļa Latvijas lielāko un zivīm bagātāko upju — Daugava, Aiviekste, Pededze, Dubna —, kas saista Latgales augstienes ezerus ar Rīgas jūras līci, nodrošinot zivju migrācijas. Līdz ar to Latgales upēs un ezeros varēja plaukt gan vietējo zivju — līdaku, plaužu, asaru, raudu u. c. —, gan augstvērtīgo ceļojošo zivju — lašu, vimbu, zušu — zveja.

Latgales ezeri un upes pēc dziļuma, grunts, piekrastes seklās joslas platuma, straumes ātruma un zivju barības nav viendabīgi. Tāpēc vienos ezeros vai upēs pārsvarā dzīvoja vienas sugas, citos savukārt — citas sugas zivis. Tā, piemēram, Lubānas ezers bija ļoti bagāts zušiem, ālantiem, līdakām, karūsām, Višķu ezers un Sīvers — zušiem, Rēznes ezers — plaužiem u. tml. Uz straujajām, ar tīru ūdeni bagātajām upēm — Vesetu, Bērzauni, Āronu — nārstot pa Daugavu un Aivieksti devās laši. No Lubāna, Ciriša, Rušona, Sīvera, Višķu u. c. ezeriem pa Aivieksti, Tartaku, Jašu, Dubnu u. c. upēm lejup devās zušu bari.

Dažu Latgales apvidu vai ciemu zvejnieki specializējās kādas noteiktas zivju sugas zvejā. Tomēr vairums darbojās universāli un zvejoja visu tuvējā ezerā vai upē dzīvojošo sugu zivis. Pirmajai grupai pieskaitāmi Aiviekstes lejteces ciemu — Grīvnieku, Glāznieku un Vēžu — lašu zvejnieki, Daugavas vidusteces ciemu — Prižu, Rudzišu, Ancānu, Veiguru, kā arī gar Dubnu, Tartaku, Jašu u. c. upēm izvietojušos ciemu — Kalvānu, Vanagu, Pūgaiņu, Stradišku u. c. (1. att.) — zušu zvejnieki.⁴ Otrajai grupai pieskaitāmi visi ezeru zvejnieki, kā arī tie zvejnieki (Līvānos, Līksnas Tiltos, Piedrujā u. c.), kas upēs strādāja ar velkamiem, metamiem un laižamiem tīkliem.⁵

19. gs. un 20. gs. sākumā Latgalē, tāpat kā pārējā Latvijā, zvejas tiesības piederēja galvenokārt muižām, jo to īpašumā skaitījās vairums lielāko ezeru. Daļa ezeru piederēja arī valstij. Daudzi ezeri piederēja kopīgi vairākām muižām un baznīcām,⁶ kuru zemes pienāca pie ezera. Īpašnieku starpā nereti izcēlās strīdi par ezeru robežām, īpaši gadījumos, kad oficiālās robežas tuvumā atradās izdevīgas vāda

lomu vietas.⁷ Visai raksturīgs šajā ziņā ir Vitebskas guberņas lauksaimnieku biedrības 1902. g. 2. marta ziņojums gubernatoram, kas sagatavots, balstoties uz visā guberņā iegūtajām ziņām. Tajā starp citu lasām: «Ar nedaudziem izņēmumiem vairums ūdens baseinu atrodas to īpašnieku kopīgā lietošanā, kuru zemes pienāk pie ūdens. Ūdens baseinus izmanto pat citas personas, kurām ir savdabīgs servitūts — t. s. piekļūšanas tiesības (право вступа). Ūdeņu izmantotājiem parasti neizdodas vienoties ne par zivju audzēšanu, ne pat par pareizu nozveju. Ikviens no šīm personām no tai piederošajām tiesībām cenšas gūt tikai iespējami ātrāku un lielāku peļņu, t. i., noķert upē vai ezerā vairāk zivju.»⁸ Atšķirībā no pārējās Latvijas, kur visi ezeri (izņemot t. s. brīvezerus) piederēja muižām, Latgalē daļa mazāko ezeru piederēja zemnieku ciema kopienai, ja ezeri atradās sādžai iedalītās zemes vidū un pie tiem nepienāca muižas zeme.⁹ Platības ziņā šādiem ciemiem piederoši ezeri sastādīja tikai niecīgu daļu no muižām piederušo ūdens baseinu platības. Tā, 1891. g. Kapiņu pagasta zemniekiem piederēja 24 desetīnas ezeru, Višķu pagasta — 10, Izvaltas pagasta — 24 desetīnas. Turpretī muižām te piederēja tūkstošiem desetīnu ezeru.¹⁰ Upes līdz vidum skaitījās tās personas (tai skaitā zemnieka) vai ciema īpašums, kura zeme piegāja pie upes. Piemēram, kā daudzu sādžu zemniekiem piederēja uzrādīta Dubnas upe Daugavpils apriņķa Izvaltas pagastā.¹¹ Arī citos pagastos uzskaitīti desmitiem ciemu, kuru īpašumā atrodas upes.

Savā īpašumā esošos ezerus muižas iznomāja pilsetās un miestos dzīvojošiem tirgotājiem, galvenokārt ebrejiem vai, retāk, profesionāliem zvejniekiem — Latgales krievu zemniekiem vecticībniekiem. Latvieši ezerus nomāja visai reti. Vitebskas guberņas Statistikas komitejas sekretārs A. Sementovskis 1878. g. šai sakarā rakstīja: «Zvejas, tāpat kā vispār dažādu obroka posteņu turētāji parasti ir ebreji, kas tos nomā gan uz sava, gan arī fiktīvi uz citu kārtu vārda... 1875. g. no valstij piederošajiem Vitebskas guberņas 214 ezeriem ebreji nomāja 179, bet citas personas — tikai 35 ezerus.»¹² No pagaidām zināmiem Latgales ezeru nomniekiem kā ievērojamākie 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. pirmajos gadu desmitos mināmi Rēzeknes ebrejs Nokmanis, kas nomāja Lubānas ezeru,¹³ Višķu iedzīvotājs vecticībnieks

Oļingovičs, kas nomāja Višku, Luknas, Viračnas, Kalupes, Stropu ezeru,¹⁴ un Ludzas tirgotājs ebrejs Kušaks, kas nomāja Ludzas, Cirmas u. c. ezerus.¹⁵ Bija pat gadījumi, kad zivim bagātos Latgales ezerus nomāja Rīgas tirgotāji (piemēram, Kirils Dobriņins nomāja Ludzas pilsētai piederošos ezerus 1866. g.¹⁶) vai arī nomnieki no kaimiņu guberņām (piemēram Mihails Kumpins no Zarasim jeb Novovaleksandrovskas Kauņas guberņā Izvaltas pagastā esošos Gaušļa un Aulijas ezerus 1912.—1913. g. u. c.). Vairums ebreju — ezeru nomnieku vienlaicīgi bija arī zivju tirgotāji. Viņu veikali atradās Daugavpilī, Rēzeknē, Ludzā, Krāslavā, Kārsavā u. c. lielākajos centros. Zivis pārdeva arī nedēļas tirgos pilsētās un gadatirgos ciemos un miestos — Stoļarovā, Bikovā (Gaigalavā), Nagļos, veda uz zaļumballēm, izvadāja pa zemnieku mājām u. c.¹⁷

Lai zemniekiem un citām personām iznomātajos ezeros nepieļautu plašāku apjomu zveju, to nomnieki vai īpašnieki ezeru uzraudzību uzdeva mežsargiem vai citiem muižas kalpotājiem, kā arī savām uzticības personām. Lielāko ūdeņu īpašnieki turēja īpašus mežu un ezeru sargus. Tā, piemēram, Rušonu muiža, kurai piederēja 34 ezeri jeb t. s. Rušonu ūdeņi, algoja ezeru

sargus, kas dzīvoja Rušona salās un labi varēja pārraudzīt ezeru.¹⁸

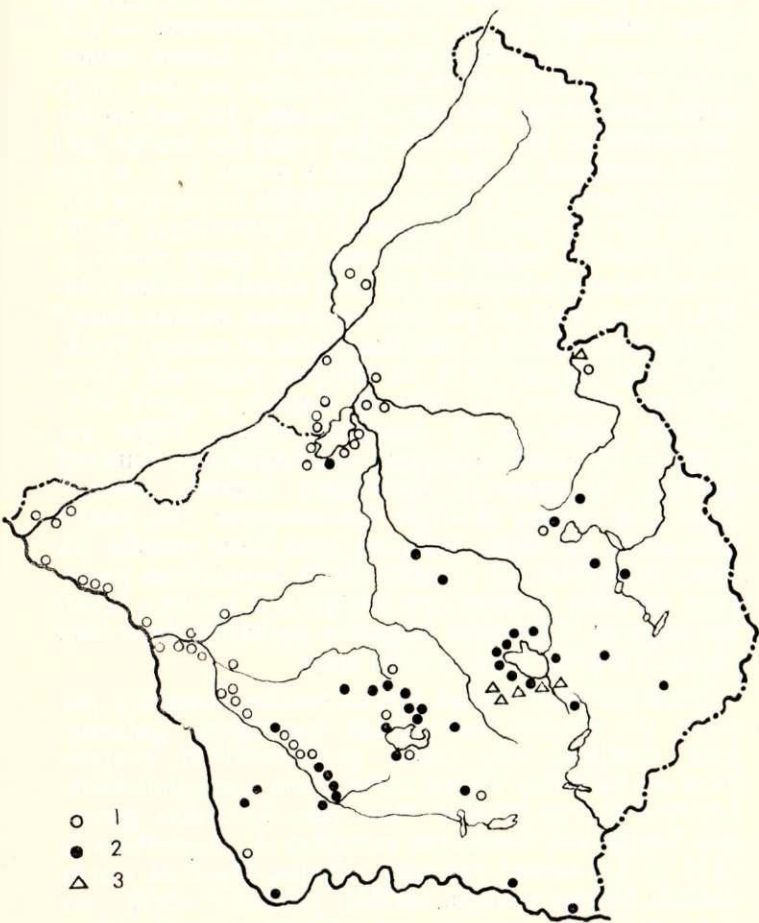
Vienlaikus vērojams, ka Latgales muižnieki zvejas jautājumos pret zemniekiem bija liberālāki nekā Vidzemes muižnieki. Ja Vidzemē jebkādas zvejas noliegums zemniekiem, ieskaitot pat makšķerēšanu,¹⁹ bija parasta parādība, tad Latgalē zemniekiem vasarās savas ģimenes vajadzībām tikpat parasta bija brīva siko zivju zveja ar bridņiem un makšķerēm. Tas fiksests gan oficiālos muižu dokumentos, gan ekspedīcijās, pierakstot veco zvejnieku atmiņas. Tā, piemēram, 1848. g. 15. decembrī sastādītajā Dagdas muižas saimnieciski ekonomiskajā aprakstā lasām: «Zemnieki upēs un ezeru piekrastēs vasarās zvejo bez maksas. Turpretī muižnieku labā (peļņas nolūkos — S. C.) ezerus iznomā.»²⁰ Cēloņi šādai muižnieku rīcībai, no vienas puses, meklējami, domājams, Latgales lielajā ezeru daudzumā un zivju bagātībā, kā arī ezeru ekstensīvajā apzvejā vasaras periodā. No otras puses, kā tas fiksests daudzos dokumentos, zveja zemniekiem bija nozīmīgs faktors pārtikas sagādē, jo Latgales sīkzemnieku lielās ģimenes regulārajos neražu gados vienmēr juta pārtikas trūkumu. Muižnieki bija ieinteresēti saglabāt zemnieku darbaspēku un tālab zināmās robežās atļāva zemniekiem zvejojot muižas ūdeņos. Šai sakarā Vitebskas guberņas 1892. g. pārskatā lasām: «Vietējo iedzīvotāju vidū zveja sevišķi attīstīta milzīgā ezeru daudzuma dēļ. No tiem daži, kā Lubānas, Osvejas, Sebežas, Selavas un Uklejas, ir visai lieli un bagāti sīkām zivīm.»²¹

Tomēr zemnieku zvejas brīvība arī Latgalē bija visai relatīva un stiprā mērā atkarīga no ūdeņu īpašnieka attieksmes pret zemniekiem. Norādījumus par zvejas ierobežojumiem bagātīgi atrodam Latgales dažādu instanču tiesu aktīs. Tās stāsta par zemnieku sodīšanu neatļautos zvejas gadījumos gan ar naudas vai cietuma sodiem, gan ar zvejas piederumu atņemšanu.

Ciemiem piederošajos ezeros ar vienlīdzīgām tiesībām zvejoja visi ciema saimnieki.

Upēs ikviens brīvi zvejoja savas zemes robežās, bet, sarunājot ar kaimiņiem, arī tiem piederošajās daļās. Te, protams, nācās ievērot vispārējos taču ierīkošanas noteikumus kuģojamās un plostojamās upēs, jo aizprosti nedrīkstēja traucēt strūgu, laivu un plostu kustību. Ūdensceļu un zvejas taču būves uzraudzīšanai pastāvēja īpaša inspekcija, bet iecirkņu uzraugiem vajadzēja sniegt inspekcijai pārskatus par vietām, kurās zvejnieki ierīkoja tačus.²²

Muižnieku tiesības zvejas jomā likvidēja Latvijas Padomju valdība 1919. g. 1. martā, izdodot dekrētu par visas zemes un ūdeņu nacionalizāciju un muižu konfiskāciju. Vairums padomju varas nacionalizēto ezeru un upju valsts īpašumā palika arī buržuāziskās Latvijas (1920.—1940.) laikā, kad tos vairāksolīšanā iznomāja zivju uzpircējiem vai zvejniekiem.²³ Buržuāziskās Latvijas gados Latgalē ezerus joprojām nomāja tās pašas nomnieku ģimenes, kas bija tos nomājušas jau cariskās Krievijas gados. Tomēr šajā laikā Latgalē ar valsts varas iestāžu atbalstu vairāk iespiedās ezeru nomnieki — vidzemnieki un kurzemnieki (piemēram, nomnieka Lūkina rokās kopā ar Burtņieku ezeru nonāca arī Rēznas ezera liela daļa). Bez tam buržuāziskās Latvijas gados Latgalē samērā vāji darbojās zvejnieku biedrības. Acīmredzot

1. att. Ciemi Latgalē, kuros 19. un 20. gs. mijā dzīvoja zvejnieki profesionāļi, un ciemi, kuros tīklu diegu gatavošana un tīklu aušana pastāvēja kā mājrupniecības nozare. Pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1963.—1967. g. ekspedīciju materiāliem.

1 — latviešu zvejnieku ciemi; 2 — krievu zvejnieku ciemi; 3 — tīklu gatavotāju ciemi.

ši iemesla dēļ zvejniecībā vadošo vietu joprojām paturēja ezeru nomnieki un zivju tirgotāji — ebreji. No ekspluatatoru varas Latgales zvejnieki atbrīvojās tikai pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā, kad nodibināja Valsts iekšējo ūdeņu kombinātu ar filiālēm Daugavpili un Rēzeknē un zveja kļuva par plānveidīgās tautas saimniecības sastāvdaļu. Kombināta uzdevumā Latgalē strādāja posmos dalītas zvejas brigādes, kuru locekļi dzīvoja lielo ezeru tuvumā: pie Rēznas, Rušona, Ludzas, Cirmas, Višķu, Istras u. c. ezeriem.

Viena no svarīgākajām Latvijas zvejniecības vēstures problēmām ir zvejnieku skaita un zvejas rakstura noteikšana dažādos apvidos un dažādos laikos.

Vitebskas guberņas 1890. g. pārskatā atrodam norādījumu, ka zveja ir lauku iedzīvotāju svarīgs rūpals, ar kuru galvenokārt nodarbojas upju un ezeru krastos izvietoto miestu un ciemu iemītnieki.²⁴ Šā norādījuma pareizību apliecina visā Latgalē ekspedīcijās iegūtie dati, kas attiecināmi uz 19. gs. pēdējo ceturksni un 20. gs. sākumu,²⁵ kā arī arhīvu materiāli, kas atspoguļo agrāko periodu notikumus. No tiem kā sevišķi raksturīgs minams ieraksts Domopoles muižas 1846. g. inventārā par to, ka zemniekiem neliedz zveju upēs, kas tiem dod ne mazums labuma pavasaros, kad zemnieki zvejo plašajos uzplūdušajos krastos.²⁶ Šāda zveja bij. Domopoles, Bonifacevas, Puļinovas u. c. muižu zemajās plāvās gar Aivieksti, Iču u. c. Lubānas baseina upēm pavasaros turpinājās līdz pat šo upju izbagarēšanai 20. gs. 30. gados.²⁷

Šādi zvejnieki, kas zvejoja tikai savas ģimenes vajadzībām, dzīvoja visos ciemos, kas atradās upju un ezeru krastos. Oficiālā statistika viņus neregistrēja. Tāpēc nav iespējams pat aptuveni noteikt šo cilvēku skaitu.

Otra grupa bija vairāk vai mazāk profesionāli zvejnieki. Tiem zveja bija svarīgs rūpals, kas nereti deva galvenos ienākumus. Šie zvejnieki dzīvoja galvenokārt Latgales lielo ezeru — Lubānas, Rēznas, Rušona, Sivera, Cirmas, Ludzas, Ciriša, Višķu u. c. ezeru — tuvumā esošajos ciemos, gar Daugavu posmā no Krustpils līdz Līvāniem, gar Aivieksti posmā no grīvas līdz Vēžiem un gar Dubnu no grīvas līdz Spoģiem (1. att.). Šos zvejniekus uzskaitīja Vitebskas guberņas Statistikas komiteja (skat. 1. tab.).

1. tabula

Zvejnieku skaits Latgalē²⁸

Apriņķis	1854. g.	1896. g.	1900. g.	1905. g. ²⁹
Daugavpils	40	26	55	41
Ludzas	—	68	68	37
Rēzeknes	11	115	123	63
Kopā Latgalē	51	209	246	141

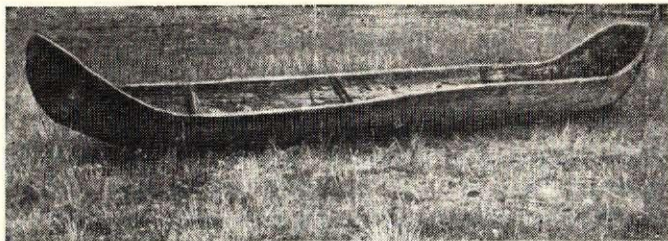
Profesionālu zvejnieku vairums Latgalē bija krievi vecticībnieki, kas dzīvoja ezeru tuvumā esošajos ciemos. Profesionālu ezeru zvejnieku latviešu bija samērā maz. Latviešu tautības zvejnieki koncentrējās ciemos ap Lubānas, Sivera, Cirmas un Rušona ezeriem (Ideņi, Sala, Dirvaniene, Vanagi, Goldiševa,

Grebeži, Ezergailiši, Somerseta, Seksti). Turpretī upju zvejnieki bija gandrīz tikai latvieši.

Latgales zvejnieku vairums bija zemes īpašnieki un nomnieki, kas ar zveju nodarbojās no zemkopības darbiem brīvajā laikā vai arī attiecīgo zivju zvejošanas sezonā. Zvejā piedalījās arī ciemos dzīvojošie bezzemnieki. Vietām tie bija zvejas rīku līdzīpašnieki, bet vietām — tikai strādnieki, kas meta un vilka tīklus, cēla un uzraudzīja tačus. Daļa bezzemnieku, īpaši veci cilvēki, pelnījās, vērpjot tīklu diegus un metot tīklus.

Ekonomiski nozīmīgākā ezeru zveja bija ziemā no novembra—decembra līdz martam—aprīlim, t. i., tajos mēnešos, kad pa ezeru droši varēja braukt ar zirgiem un smagajiem tīklu vezumiem un ar lielajiem ziemas vadiem varēja labāk piekļūt izdevīgajām lomu vietām. Bez tam ziemas aukstumā ilgāk varēja saglabāt lomu un nogādāt tos nebojātus tālo pilsētu (Rīgas, Daugavpils, Pēterburgas u. c.) tirgos. Ziemas zveju sekmēja arī tas, ka vīri — galvenie zvejas darbu veicēji — ziemās bija brīvāki no pienākumiem savā saimniecībā (lopus apkopa sievietes) un uz ilgu laiku varēja doties peļņā, t. i., zvejā. Ziemā daļa zvejnieku devās arī tālajā zvejā uz citu pagastu guberņu ezeriem. Te sevišķi jāmin Rēznas Višķeru ciema un citu Rēzeknes apriņķa ciemu ezeru zvejnieki, kas brauca gan uz Latgales ziemeļu un dienvidu daļas ezeriem, gan uz Lubānas ezeru un dažādiem Vidzemes ezeriem, apzvejodami vairumu Madonas un Gulbenes apvidu ezeru.³⁰ Latgales krievu tautības zvejnieki brauca arī vēl tālāk Vidzemē, apzvejodami Piebalgas, Cēsu un pat Limbažu apkārtnes ezerus. Kā ilggadīgus tālzvejas meistarus var minēt arī Ismeru ciema vīrus, kas 19. un 20. gs. miņā strādāja Piebalgas ezeros. Tālajā zvejā dažkārt brauca arī Višķu zvejnieki, kas vairāk tomēr pieturējās pie Latgales augstienes ezeriem.³¹ Daļa zvejnieku galvenokārt zvejoja tuvākās apkārtnes ezeros vai arī tikai tajā lielajā ezerā, kura krastā viņi dzīvoja. Pēdējiem pieskaitāmi Ideņu, Nagļu, Ļodānu, Dirvanienes u. c. ciemu zvejnieki pie Lubānas ezera, Losu ciema zvejnieki pie Losu ezera, Goldiševas ciema zvejnieki pie Cirmas ezera, Dudaru un Kondrašovas ciemu zvejnieki pie Rušona ezera un daži citi.³² Vasarās zvejnieki strādāja galvenokārt tajā ezerā, kura krastā viņi dzīvoja, vai arī nedaudzos tuvākās apkārtnes ezeros, kuriem varēja vieglāk piekļūt.

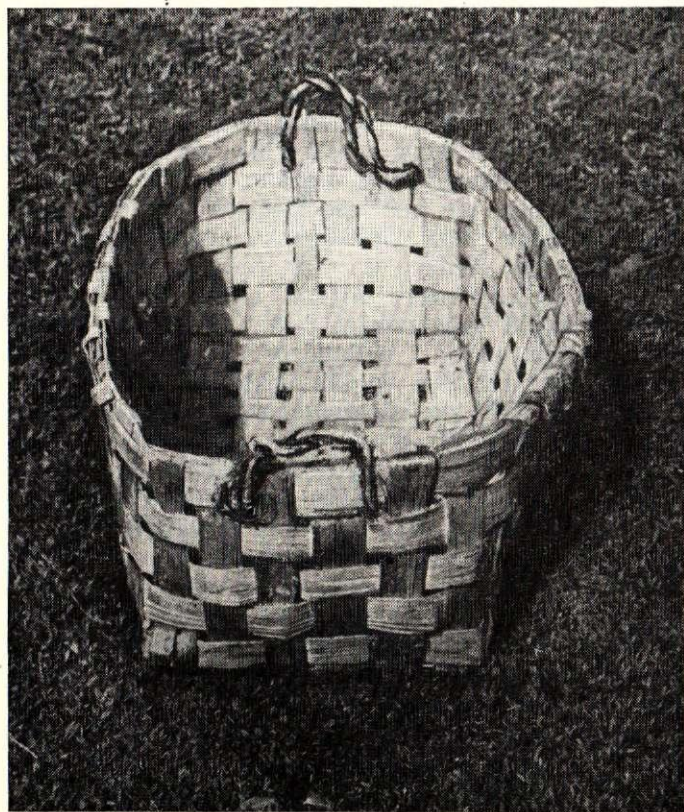
Upju zvejnieki zvejoja galvenokārt savas zemes vai ciema robežās, ierīkojot izdevīgās vietās tačus vai arī lietojot zvejas vietas īpatnībām piemērotus tīklus, murdus, bridņus. Vienīgi Krustpils pagasta Rudziņu un Ancānu ciemu zušu zvejnieki devās 15—20 km augšup pa Daugavu, lai Jesperu, Trepes u. c. krācēs ierīkotu tačus.³³ Tāpat daži Jēkabpils un Krustpils zvejnieki 20. gs. pirmajos gadu desmitos brauca uz Naujēni, kur krācēs pie Elkšu un Muraukas ciemiem ierīkoja zušu tačus.³⁴ Arī upju zvejai bija zināms sezonas raksturs. Pavasara uzplūdos ierīkoja tačus uz augšu ejošām zivīm, bet vasaras otrajā pusē un rudenos taisīja tačus no ezeriem uz jūru ejošo zušu zvejai, kā arī no jūras nākošo lašu ķeršanai upēs. Ziemās savukārt ierīkoja tačus vēdzeļu zvejošanai. Vasarās un rudenos zvejoja ar dažādiem metamiem, velkamiem un laižamiem tīkliem, bet vasaras siltajās dienās plaši lietoja bridņus. Bez tam pavasaros un

2. att. No apses balķa dobta laiva — apses laiva. Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. Atrasta Akļa ezerā ap 1950. g. E, 1108. filma, 16. negatīvs.

rudeņos uzplūdu laikā bridņus nedaudz pārveidoja (papildināja), lai ar tiem varētu zvejot no krasta, nebrienot vēsajā ūdenī.

Upju zvejnieki nereti devās arī citās peļņās, no kurām populārākās bija plostu siešana un laišana. Tādējādi koku pludināšanai noderīgo upju krastu apdzīvotāju saimniecībai bija kompleks raksturs, un tā deva ienākumus no visām dabas apstākļu sekmētājām nodarbošanās nozarēm. Tāpēc zvejas rajonos ātrāk attīstījās preču-naudas saimniecība. Zvejnieku ģimenes bija labāk nodrošinātas ar pārtiku nekā tie zemnieki, kas pārtika vienīgi no lauksaimniecības. Zvejas rajonos attīstījās arī dažas ar zveju saistītas peļņas nozares. 19. un 20. gs. mijā Andrupenes pagastā netālu no Rēznas ezera esošajā Ubogovas ciemā uzņēmīgs zemnieks Ņemcovs sāka nodarboties ar tīklu mešanu, izveidodams it kā savdabīgu manufaktūru. Vispirms viņš darbā iesaistīja savu ģimeni, pēc

3. att. Skālu grozs — zibkis zivju transportēšanai. Rēzeknes raj. Kaunatas c. p. Virvu ciemā. Pīts ap 1915. g. E, 1421. filma, 1. negatīvs.

tam Ubogovas iedzīvotājus, bet vēlāk arī netālo Latviešu Viraudas, Zeļenpoles un Rusišķu ciemu iedzīvotājus. Ņemcovs gan Latgalē, gan Pleskavā iepircis izsukātus linus un izvadājis tīklu diegu vērpējām, pēc tam savērptos diegus nodevis tīklu metējiem un savācis gatavo produkciju.³⁵ Ņemcovs tīklu gabalus pārdevis Rēznas, Rušona, Biržagala, Ilzes, Losu, Tiskadu, Dagdas, Eža u. c. apkārtnes ezeru zvejniekiem. Pie tam zvejnieki varējuši pēc tīkliem braukt gan jebkurā laikā, gan pasūtīt tos Ņemcovam pēc savas vēlēšanās. Bez tam zvejnieki Rēznas apkārtnes ciemu tīklu diegu vērpējām reizēm atveda izkulstītus un izsukātus linus, uzdodot viņām savērpt vajadzīgā resnuma diegus. No šiem diegiem zvejnieki paši meta tīklus.³⁶ Ņemcova uzņēmums beidza darboties pēc uzņēmēja nāves 20. gs. 30. gados, kad veikalos arvien pieejamāki kļuva fabrikās vērti kokvilnas diegi un no šiem diegiem austi tīklu gabali. Otrs tīklu izgatavošanas uzņēmējs, kas darbojās vienā laikā ar Ņemcovu, bija Kononovs pie Rēznas ezera esošajā Škrjabu ciemā.³⁷

Tīklu diegus no pašaudzētiem vai pirktiem līnēm un kaņepājiem vērpa un tīklus meta arī paši zvejnieki un viņu ģimenes locekļi. Gandrīz vienmēr paši zvejnieki šuva tīklus no gataviem gabaliem. Zvejnieki paši gatavoja arī pārējos zvejas rīkus.

Otra ar zveju cieši saistīta mājrupniecības nozare bija laivu būve, kas lielākā vai mazākā mērā attīstījās lielo ezeru un upju apkārtnē.³⁸ Bērzpils laivu meistari vienlaikus ar dēļu laivām vēl ap 1910. g. turpināja gatavot šajā apkārtnē ierastās no resna apses blūka dobtās un pēc tam izliektās vienkokces — t. s. apses laivas (2. att.).³⁹

Andrupenes, Dagdas, Kaunatas un Krāslavas pagastos, kur kā mājrupniecības nozare bija attīstījusies grozu pīšana, vairāki meistari pina īpašus zemus un platus grozus (3. att.), t. s. zibkus,⁴⁰ kam galā bija rokturi. Šādos grozos zvejnieki ziemā sabēra, bet vasarās iepakoja ledū zivis un sūtīja tās uzpircējiem. Meistari grozus pārdeva pasūtītājam savās mājās vai arī veda uz apkārtējiem tirgiem Kaunatā, Zosnā, Stoļarovā, Andrupenē, Dagdā, Rēzeknē u. c.

Latgales zvejas organizācijā izšķiramas divas formas: 1) individuālā zveja un 2) zveja zvejnieku kolektīvos jeb arteļos. Individuāli zvejnieki zvejoja ar mirdiem nelielās upītēs un to uzplūdušajos krastos, kur nereti ierīkoja mazus tačus. Individuāli zvejoja arī ar tinām un āķiem (naktsšņorēm, ūdām), ko vakaros iemeta ūdenī un no rīta pārbaudīja. Tāpat individuālā zveja bija iespējama ar dažiem bridņiem un to pārveidojumiem, kas bija piemēroti zvejai no krasta, lai nebūtu jābrien ūdenī (plašāk skat. 132. lpp.).

Tomēr vairums zvejas paņēmieni — zveja tačos, zveja ar velkamiem, laižamiem un dzenamiem tīkliem, zveja ar bridņiem — nebija veicami vienam cilvēkam. Lielo zvejas rīku — vasaras un ziemas vadu, dažādu tīklu u. c. — izgatavošana, lietošana un uzturēšana kārtībā prasīja tik daudz līdzekļu, materiāla un darbaspēka, ka vienam vai pat dažiem cilvēkiem tos sagādāt un lietot nereti nebija pa spēkam. Tā, piemēram, 19. gs. 40.—60. gados ezera vads atkarībā no tā lieluma izmaksāja 125—300 sudraba rubļus,⁴¹ bet zušu tača izbūvei Daugavā bija vajadzīgi 20—60 m³ kokmateriālu, 10 tonnas akmeņu un vēl dažādi citi

materiāli.⁴² Vada vērtību salīdzinot ar citām tālaika precēm, redzams, ka Daugavpils aprīņa Geroņimovas muižā 1848. g. pudu līnu (16 kg) pārdeva par 2,40 rubļiem, četverku (apmēram 18 kg) rudzu — par 3 rubļiem, kviešu — par 6 rubļiem, linsēklu — par 6 rubļiem.⁴³ Dagdas muiža 1848. g. no zvejas vispār ieņēma tikai 30 rubļu, bet no lopkopības — 800 rubļu.⁴⁴ No Ludzas aprīņa ezeriem 1871. g. 276 desētīnas lielais Bižas ezers deva 300 rubļu peļņas, 467 desētīnas lielais Cirmas ezers — 400 rubļu, 146 desētīnas lielais Kurmas ezers — ap 200 rubļu, 567 desētīnas lielais Pildas ezers — 300 rubļu.⁴⁵

So iemeslu dēļ zvejnieki apvienojās kolektīvos, kuru lielums svārstījās no 2 līdz 20 cilvēkiem. Elementārākais kolektīvās zvejas veids bija 2—4 cilvēku sabiedrošanās zvejai ar bridņiem, metamiem, velkamiem un laižamiem tīkliem vai arī zvejai nelielos tačos. Te materiālam bija necīga vērtība, un vairāki cilvēki bija vajadzīgi galvenokārt tālab, lai zivis varētu apļenkt un iedzīt tīklā vai arī pastāvīgi uzraudzīt taci un izņemt murdos ielīdušās zivis. Šos kolektīvus parasti veidoja tuvi kaimiņi vai radi.⁴⁶

Lielākus kolektīvus veidoja Latgales ezeru vada zvejnieki, kā arī Daugavas un Aiviekstes taču zvejnieki. Tā, piemēram, Krustpils pagasta Rudzišu un Ancānu ciemu zemnieki laikā no 19. gs. beigām līdz 20. gs. 30. gadiem veidoja zušu zvejnieku kolektīvu, kurā atkarībā no tā, cik zvejnieku tajā gadā bija aizņemti citos darbos, ietilpa 17—20 cilvēku. Viņi visi kopīgi gādāja tača būvei vajadzīgos kokus, akmeņus u. c. materiālus, kopīgi taisīja taci un meta zušu tīklu, pēc kārtas uzraudzīja straumē ielaisto tīklu.⁴⁷ Lomu dalīja proporcionāli taci ieguldītajam darba spēkam un materiāliem.

Ezeru vada zvejnieku arteļos tāpat ietilpa ap 20 cilvēku. Tomēr te zvejnieki dalījās kvalificēta un nekvalificēta darba darītājos. Arteļu kodolu parasti veidoja viena ciema vai dažu kaimiņu ciemu zvejnieki, kas kopīgi iegādājās tīklu un veica galvenos, resp., kvalificētos, zvejas darbus: nosprauda vada vilkšanas vietas robežas, ielaida un izvilka tīklu, bīdīja tīkla spārnu no vienas akas (āliņģa) uz otru. Nereti arteļa kodolu veidoja tēvs ar vairākiem pieaugušiem dēliem, brāļiem un brāļu dēliem, brāļi u. c. tuvi radinieki.

Tādējādi arteļa kodolu parasti veidoja vienas tautības un vienas ticības ļaudis — galvenokārt krievi vecticībnieki. Bez tam arteļa kodola locekļus saistīja arī kopējās vai tuvās dzīves vietas un puslīdz vienādais sabiedriskais stāvoklis, kā arī daudzus gadus kopīgi veiktais darbs: vairumā ģimeņu zveja kā tradicionāls galvenais vai palīgnodarbošanās veids pārgāja no paaudzes paaudzē. Arteli vadīja vecākais vai pieredzējušākais zvejnieks, kam bez ierunām pakļāvās pārējie. Arteļa vadītājs parasti bija labākais ezeru pazinējs. Viņš organizēja un vadīja visus zvejas rīku gatavošanas, labošanas un zvejas darbus, noteica vada mešanas vietu un vilkšanas virzienu, zināja, kur ezeros atrodas siekstas, akmeņi u. c. «ķērāji». Viņš kārtoja arī arteļa lietas ar ezeru īpašniekiem, nomniekiem un zivju tirgotājiem. Dodoties tālajā zvejā uz citu pagastu ezeriem, turp brauca viss arteļa kodols — kvalificēto darbu veicēji — un uz visu zvejas laiku apmetās ezeriem tuvējās zemnieku mājās vai muižās. Nekvalificēto darbu veikšanai — āliņģu ciršanai, vada velkamā kubuliņa griešanai u. c. — kā

tuvējo, tā tālo ezeru zvejā artelis līga strādniekus — zvejas vietai tuvējo ciemu iedzīvotājus, kam par darbu deva zivis.⁴⁸

Sie strādnieki bija gan krievi, gan latvieši, t. i., ļaudis, kam patika piedalīties zvejas darbos. Tomēr arī palīgstrādnieku līgšanā priekšroku deva tām personām, kuras jau agrāk bija piedalījušās zvejā un kuras arteļa kodols bija iepazinis. Tādējādi pie ezeriem, kur vada zvejnieki ieradās kaut cik regulāri, viņiem bija izveidojušies arī savi palīgstrādnieku kadri. Sie cilvēki apguva arteļa zvejas tehniku un paņēmienus, iegūmēja profesionālo zvejnieku rīku un paņēmieni nosaukumus un sekmēja to ieviešanos savas dzīves vietas apkaimē. Šādā ceļā Latgales krievu zvejnieku lietotie rīki un to nosaukumi iesakņojās gan Latgales latviešu ciemos, gan tajos Vidzemes apvidos, kurus apmeklēja krievu zvejnieki. Arī par zivju vedējiem salīga apkārtējo ciemu iedzīvotājus.

Arteļu darba tradīcijas Latgalē bija tik spēcīgas, ka tās joprojām dzīvo arī mūsdienā Latgalē strādājošajās Valsts saldūdeņu zvejas brigādēs. Daudzi to locekļi joprojām nāk no senajām Latgales zvejnieku dzimtām (piemēram, Policāni pie Cirmas, Ribakovi pie Rēznas, Bogdanovi Višķos, Potapovi Ezerniekos, Osipovi pie Rušona u. c.). Zvejas brigādi arī šodien vada autoritatīvākais zvejnieks, kurš var atrisināt gan darba organizatoriskos un tehniskos jautājumus, gan pārstāvēt brigādi Iekšējo ūdeņu kombinātā u. c. organizācijās. Brigādiera vārds, tāpat kā kādreizējā arteļa vadītāja vārds, ir izšķirīgais visā zvejnieku kolektīva darbā un sadzīvē. Tāpat kā senāk, zvejnieki strādā gan savas apkārtnes ūdeņos, gan arī tālākos ezeros, kas ietilpst viņu darba rajonā. Nesalīdzināmi uzlabojusies tikai zvejnieku pārvietošanās tehnika (zirgu nomainījis autotransports) un atkrituši tālie un nedēļām ilgi braucieni uz pārnovadu ezeriem, kurus apzvejoja ezeru nomnieku uzdevumā. Darba pienākumu sadale principā saglabājusies tāda pati kā senajos arteļos: ir āliņģu cirtēji, tīkla spārna bīdītāji un vilcēji, kubuliņa (vinčas) griezēji u. c. Mazāka kļuvusi tikai līgto strādnieku loma, jo gandrīz visus darbus veic paši brigādes locekļi.

Kā jau minēts, vairums Latgales ezeru nomnieku un zivju tirgotāju 19. gs. un 20. gs. sākumā bija Latgales pilsētu un miestu ebreji. Tikai buržuāziskās varas gados ezerus no valsts vairāk sāka nomāt paši Lubānas, Bērzpils, Višķu, Aglonas, Aulejas u. c. vietu latviešu un krievu tautības zvejnieki.⁴⁹ Sajā laikā Latgalē iespiedās arī ezeru nomnieki un zivju tirgotāji — vidzemnieki. Tā, piemēram, Lubānas, Rēznas u. c. lielākie ezeri nonāca pazīstamā uzņēmēja Lūkina rokās, kurš vienlaikus nomāja Burtnieku u. c. Vidzemes ezerus. 20. gs. 30. gados Latgales lielākajās pilsētās — Daugavpilī un Rēzeknē — nodibināja valsts zivju pieņemšanas bāzes, kas sāka konkurēt ar zivju tirgū līdz tam valdošajiem zivju tirgotāju — privātpersonu veikaliem.

19. gs. un 20. gs. sākumā zivju tirgotāju un ezeru nomnieku varu pār zvejniekiem noteica sociālekonomiski faktori. Muižas un valsts pirms dzimtbūšanas atcelšanas ezerus iznomāja tikai brīviem ļaudīm, kas spēja izsolēs izkonkurēt pārējos nomas tīkotājus un spēja garantēt nomas naudas samaksu. Daļa nomnieku iegādājās zvejas vadus, kurus nodeva zvejnieku

ricībā, daļa zvejniekiem piegādāja tiklus, kuru vērtību atskaitīja no summām, ko zvejniekiem izmaksāja par lomiem. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas šī kārtība jo-projām saglabājās, jo zvejnieku vairumam nebija pietiekami brīvas naudas, lai piedalītos ezeru izsolē. Ezeru nomnieki zveju atļāva ar noteikumu, ka zvejnieki visu lomu nodod viņiem vai arī nomniekiem zināmiem zivju tirgotājiem. Vietās, kur zvejnieki vasarās nāca krastā, nereti bija ierīkoti ledus pagrabi zivju uzglabāšanai. Zivju uzpircējs norunātās dienās ieradās pēc zivīm pats vai arī zvejnieki tās nosūtīja uz pilsētu vai miestu ar šķūtniekiem — apkārtējiem zemniekiem. Bieži vien zvejnieki zivis tirgotājam aizveda paši.⁵⁰

Vismaz kopš 19. gs. pēdējā ceturksņa Lubānas ezera apkārtnē zivju uzpircēju un zvejnieku vidū darbojās starpnieki, t. s. zivju savācēji. Tie bija ezeru nomnieku un zivju tirgotāju uzticības personas, kas dzīvoja Lubānas ezera tuvumā un noteiktās vietās savāca no zvejniekiem zivis. Starpnieki zivis pēc tam

nas ezera, Aiviekstes, Dubnas un Daugavas krastos, kur ķēra zušus, lašus, ālantus u. c. vērtīgās zivis.⁵³

Zināmu ieskatu par Latgales ezeros un upēs nozvejoto zivju daudzumu sniedz saglabājušies Vitebskas guberņas Statistikas komitejas dati, kas sakopoti 2. tabulā.⁵⁴

Pēc nozvejojātā daudzuma Latgalē pirmo vietu ieņēma lidakas. Tām sekoja asari, raudas, plauži, liņi un viķi. Kā nozvejojātās vērtīgās ceļojošās zivis Statistikas komiteja Daugavpils apriņķī min lašus un zušus, bet Ludzas apriņķī tikai zušus. No 2. tabulas datiem izriet secinājums par to, ka, augot pilsētu un miestu iedzīvotāju skaitam, auga pieprasījums pēc zivīm un arī nozveja (no 1854. līdz 1910. g. nozveja Latgalē pieaugusi vairāk nekā 10 reizes). Līdz ar to, neraugoties uz nozvejas svārstībām, zivju cenas nepārtraukti cēlās. Turklāt šī celšanās bija tieši proporcionāla ikviena apriņķa pilsētu un miestu iedzīvotāju skaita pieaugumam. Visstraujāk zivju cenas auga Daugavpils apriņķī (no 1854. līdz 1910. g. — 8,7 rei-

2. tabula

Latgales ezeros un upēs nozvejoto zivju daudzums

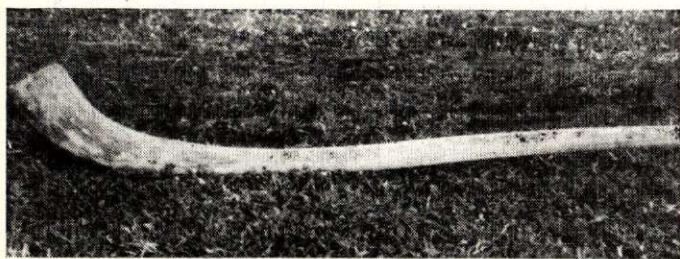
Apriņķis	1854. g.		1896. g.		1900. g.		1907. g.		1910. g.	
	nozveja pudos	lomu vērtība rubļos	nozveja pudos	lomu vērtība rubļos	nozveja pudos	lomu vērtība rubļos	nozveja pudos	lomu vērtība rubļos	nozveja pudos	lomu vērtība rubļos
Daugavpils	1600	1280	9 877	12 141,5	10 809	17 098,5	4 847	26 132	3 715	25 918
Ludzas	—	—	1 480	3 550	1 480	3 550	9 005	36 204,5	8 455	35 576,25
Rēzeknes	639	640,80	6 260	16 341	5 220	14 155	11 985	44 745	10 988	44 202
Kopā Latgalē	2239	1920,80	17 617	32 032,5	17 509	34 803,5	25 837	107 081,5	23 158	105 696,25

nogādāja tirgotājiem, bet zvejniekiem atveda naudu, tiklus u. c., ko zvejnieki bija pasūtījuši. Arī pats ezeru nomnieks vai zivju tirgotājs regulāri ieradās pie zvejniekiem, atvezdams tiem naudu par nodotajām zivīm, tiklus u. c. nepieciešamo. Lubānas ezera apkārtnē iegūtas ziņas par to, ka starpnieki vai pats ezera nomnieks stāvējis klāt pie vada izvilkšanas un zivju šķirošanas.⁵¹ Zivju tirgotāji zivis pēc tam nogādāja lielākos centros — Rīgā, Pēterburgā u. c. Bija arī uzņēmīgi ļaudis, kas Latgalē iepirka vēžus, kurus caur Rīgu eksportēja uz ārzemēm.⁵² 20. gs. sākumā no pašu zvejnieku vidus izvirzījās uzņēmēji, kas iepirka zivis un pa dzelzceļu transportēja uz Rīgas zivju tirgu. It sevišķi šī tirdzniecība uzplauka Lubā-

zes), tam sekoja Rēzeknes apriņķis (4 reizes) un Ludzas apriņķis (no 1896. līdz 1910. g. — 1,75 reizes). Šajā pašā laikā visā Latgalē zivju cenas vidēji cēlās 5,36 reizes. Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas sekmēja zivju pieprasījuma un zivju cenu straujo augšanu, bija pilsētu un miestu kā tirdzniecības un amatniecības centru veidošanās. Tirdzniecībā un amatniecībā galvenokārt strādāja ebreji, bet saskaņā ar ebreju reliģiskajām ieražām vienīgais gaļas ēdiens viņiem sestdienās drīkstēja būt zivis.

Latgales zvejnieku 19. un 20. gs. lietotie zvejas rīki iedalāmi četrās lielās grupās: 1) pievilināšanas zvejas rīki, 2) aizsprosta zvejas rīki, 3) bridņi un 4) tikli. Bez tam vēl jāizdala dažādi primitīvās zvejas rīki un paņēmieni, kuru izmantošanas pamatā zivju dzīves veida īpatnības un ģeogrāfiskie apstākļi.

Latvijā un visā Austrumeiropas mežu joslā pazīstamajiem primitīvās zvejas paņēmieniem vispirms pieskaitāma vēdzeļu un citu zivju ķeršana ar rokām zem akmeņiem un siekstām, kā arī vēžu ķeršana ar rokām piekrastē, zem akmeņiem un alās. Tālāk minama saulainās vasaras dienās piekrastes zālēs guļošo lidaku ķeršana ar cilpām un zivju, sevišķi lidaku, sišana rudenos zem ledus ezeru un upju piekrastēs, kamēr ledus vēl plāns un caurredzams. Sevišķi iecienīts pēdējais paņēmiens bija Lubānas, Feimaņu u. c. seklo ezeru piekrastēs. Zivju apdullināšanai nereti lietoja īpaši šim nolūkam no lika koka darinātu rungu (4. att.).

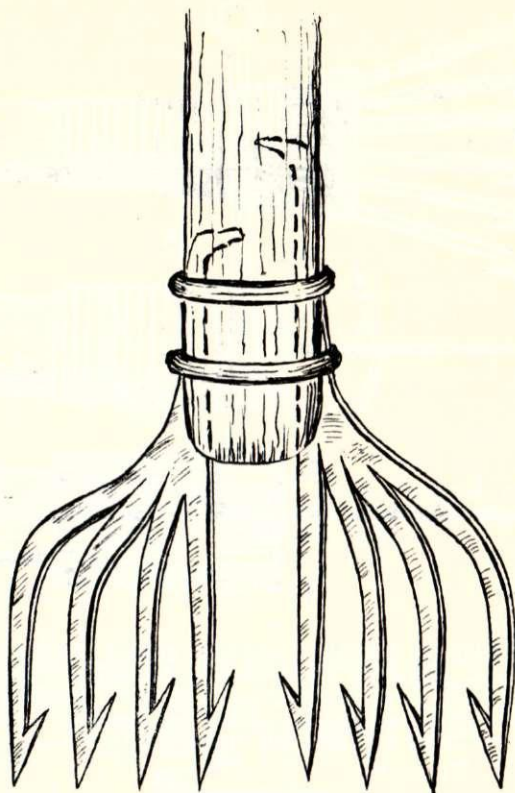

4. att. Rūnga, t. s. vāza, zivju apdullināšanai zem ledus. Rēzeknes raj. Feimaņu c. p. Ezergailīšu c. 1958. g. E, 782. filma, 21. negatīvs.

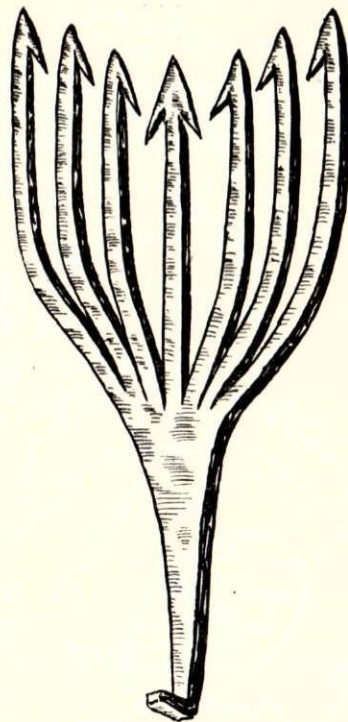
Tāpat kā pārējā Latvijā, arī Latgalē līdz 20. gs. 30. gadiem bija plaši izvērsusies nārstojošu vai guļošu līdaku, plaužu, līņu u. c. zivju duršana ar žebērķiem (parastākais nosaukums žabārklis, vietām arī stroga) gan dienā, gan naktī.⁵⁵ Dūrēji brīdā vai brauca laivā. Rudens un pavasara naktīs dūra pie uguns gaismas. Latgales ziemeļu un austrumu daļā, braucot laivā, laivas galā piestiprināja dēļus — it kā gridu. Dēļiem virsū salika velēnas, uz kurām dūrēji dedzināja smalku sveķainu malciņu — smoļakus. Nereti, it īpaši Latgales vidus un dienvidu daļā, uguns kurināšanai laivas galā piestiprināja dzelzs lākturi. Ja zivis gāja durt brišus, gaismu dabūja, dedzinot smoļakus, bērza tāšu vai salmu grīstes, ko turēja rokā.

Žebērķļu tipi Latgalē visumā tādi paši kā Vidzemē. Tomēr atzīmējams, ka līdzās visā Latvijā lietotajiem viengabala grābekļveida žebērķļiem Latgalē vairāk saglabājušies arhaiskie divposmu (5. att.) un vēdekļveida (6. att.) žebērķļi, kuru zari izcirsti un izliekti no viengabala tērauda plāksnītes. Gar Daugavu Krustpils—Līvānu posmā izdevies konstatēt vēdekļveida žebērķļus, kuriem koka kātā izgrieztā robā iedzīti un iekīlēti zari. Tā kā šiem žebērķļiem nav dzelzs plāksnītes — žebērķļa muguras, kas saturētu un saistītu zarus, tad lielākas stiprības dēļ zari savā starpā sasiesti (sapīti) ar stiepli (7. att.). Šie žebērķļu tipi radniecīgi Austrumeiropas somugru un slāvu tautu žebērķļu tipiem.⁵⁶ Kartogrammā (skat. 8. att.) fiksēts, ka grābekļveida viengabala žebērķļi vienmērīgi izplatīti visā Latgalē, divposmu žebērķļi visvairāk atrasti Latgales vidus un dienvidu daļā, bet vēdekļveida žebērķļi visbiežāk fiksēti Latgales dienvidu un dienvidrietumu daļā, no kurienes to blīvā izplatība turpinās baltkrievu, lietuviešu un poļu apdzīvotajās teritorijās. Kā līdz šim Latvijas etnogrāfiskajā materiālā neaparakstīta žebērķļu forma minami Daugavas zvejā vēl 20. gs. sākumā lietotie lielie samu āķi (9. att.). Āķi piestiprināja vairākus metrus garam koka kātam un, braucot laivā, centās ar to no apakšas aizķert seklumā nārstojošos samus.⁵⁷ Šis lielo zivju uzākēšanas paņēmiens pazīstams baltkrievu un poļu apdzīvotajās teritorijās,⁵⁸ kā arī Baltijas jūras dienvidu krasta poļu un vācu zvejnieku ciemos, kur šādā veidā ķēra zušus.⁵⁹

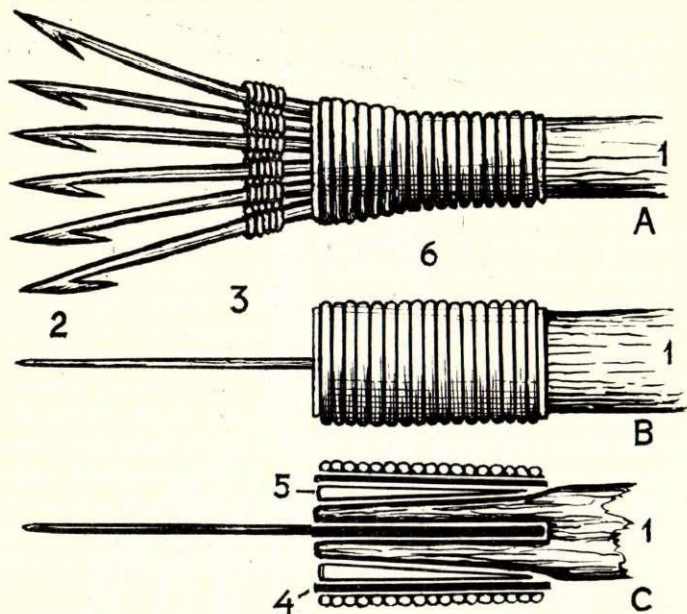
No pievilināšanas zvejas rīkiem Latgalē pazīstami dažādi āķi, ko lietoja gan kā aktīvās zvejas rīkus dienā, gan kā pasīvās zvejas rīkus naktī. Pie pirmajiem pieskaitāmas dažādas makšķeres, velces un blitkas zvejai ziemā zem ledus. Makšķeres, velces un blitkas ir visai seni zvejas rīki, kas Latvijā lietoti jau pirmatnējās kopienas un agrā feodālisma periodā. To āķus un vizuļus no stieplēm un metāla plāksnītēm darināja paši zvejnieki. Pie tam 20. gs. pirmajos gadu desmitos Latgales zvejnieki vēl gatavoja un lietoja dažu tādu veidu āķus, kādi iegūti arheoloģiskajos izrakumos Piedaugavas pilskalnos.⁶⁰ Spiningi turpretī izplatījās tikai 20. gs. 30. gados, kad tie sāka parādīties veikalos. Mūsdienās tie kļuvuši par visai iecienītu zvejas sporta rīku. Pie pasīvās zvejas rīkiem pieskaitāmas naktsšņores (parastākais nosaukums šņūres), ko lika zušiem vai vēdzelēm, ūdas jeb palaidenes (matyrka, iuda, ouda), uz kurām ķērās līdakas un samī, kā arī īpašie samu āķi, kas atšķīrās no citiem ar savu lielumu (10. att.).

5. att. Divposmu žebērklis (žabārklis). Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. Kalts ne vēlāk par 1910. g. E 27, 9890.

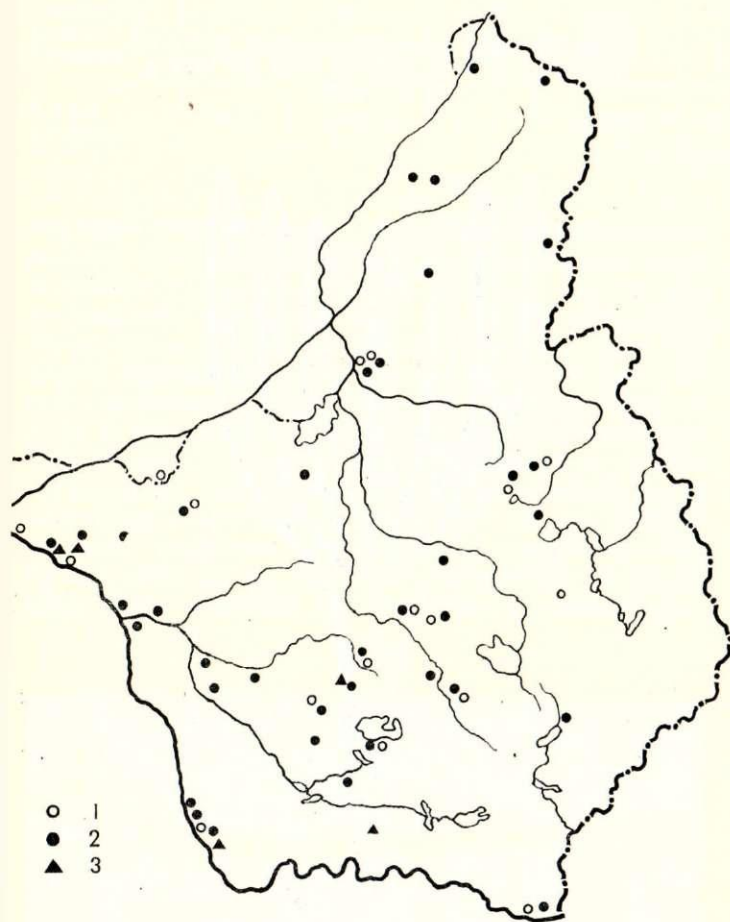

6. att. Vēdekļveida žebērklis (žebārklis). Krāslavas raj. Izvaltas c. p. Mežjapiņu c. Atrasts Izvaltā ap 1945. g. E 31, 4702.

7. att. Vēdek|veida žebērklis (žabārklis) ar kātā iekīlētiem zariem. Jēkabpils raj. Kūku c. p. Zodānos.

A un B — skats no augšas; C — garengriezums. 1 — kāts; 2 — zars; 3 — zaru sapinums ar stiepli; 4 — kāta gala appinums ar mizu; 5 — ķīlis; 6 — kāta gala appinums ar stiepli.

8. att. Žebērklju tipi Latgalē 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1963.—1968. g. ekspedīciju materiāliem.

1 — divposmu žebērklis; 2 — grābek|veida žebērklis; 3 — vēdek|veida žebērklis.

9. att. Aķis nārstojošo samu uzķeršanai Daugavā ap Jēkabpili 20. gs. sākumā. Zīmēts pēc 1885. g. dzimušo Jāņa Ozoliņa un Jēkaba Ceriņa stāstījuma E 30, 3058, 3059.

Latgales zvejnieku aizsprosta zveja 19. un 20. gs. klasificējama divējādi: 1) zveja aizsprostos — tačos, kuros ievietotas zivju ķeramās ierīces un 2) zveja ar rīkiem, kas paši aizsprosto zivju ceļus un kuriem zivju ķeršanai nekādas papildu iekārtas nav vajadzīgas.

Zvejas aizsprosti savukārt iedalāmi: stāvošu vai lēni plūstošu ūdeņu aizsprostos un strauji plūstošu ūdeņu tačos.

Stāvošos vai lēni plūstošos ūdeņos Latvijā⁶¹ aizsprostus ierīkoja skalu vai mietiņu žogu veidā, turklāt zivju ķeramā ierīce varēja būt, pirmkārt, paša žoga daļa vai žogam radniecīga papildierīce un, otrkārt, zivju ķeramā ierīce varēja būt izveidota no cita materiāla un citā konstrukcijā nekā pats žogs un ievietota žogā tai īpaši paredzētās vietās.

Līdz šim autora rīcībā no Latgales nav materiālu par aizsprostiem, kur zivju ķeramā ierīce būtu vai nu paša žoga daļa, vai žogam radniecīga papildierīce. Šāda veida aizsprostiem būtu pieskaitāmas Lielupes lejtecē un Babītes ezerā lietotās katicas⁶² u. c. aizsprosti.

Pie otra veida aizsprostiem (t. i., ar cita materiāla un citas konstrukcijas zivju ķeramā ierīci) būtu pieskaitāmi stāvošos ūdeņos Lubānas ezera ličos, ezera un Aiviekstes uzplūdušajās klānu pļavās no mietiņiem taisītie garie zigzagveida aizsprosti (11. att.).

Mietiņus iedzina zemē, un to starpas aizpina ar skujām vai zariem. Vietām žogos atstāja brīvas spraugas murdu ielikšanai.⁶³ Ičas uzplūstošajos krastos ieplakās pie Bērzpils Salas ciema jau rudenī pirms zemes sasalšanas uztaisīja 100—200 m garus tačus (12. att.), kuros tāpat atstāja spraugas murdu ielikšanai. Tacis sniedzās no upes gultnes līdz neaplūstošai vietai krastā. Šiem tačiem mietiņus zemē dzina divās rindās, spraugu starp rindām pieblīvējot ar skujām. Lai ūdens un ledus taci pavasarī neizgāztu, tam straumes pusē zemē ieraka resnus aizsargstabus.⁶⁴ Bez tam Lubānas klānos lēnos ūdeņos ierīkoja vēl cita veida tačus, t. s. lūmus (13. att.). Tos lika ieplakās (greivās, greivenēs), kas savienoja Iču vai Aivieksti ar mazajiem klānu ezeriem.⁶⁵ Vasarā, kad sekļajos ezeros ūdens sasila un zivis meklēja dziļākas vietas, tās, pa greivenēm dodoties uz upēm, iekļuva greivenē ierīkotajā lomā. Loms bija garš žogs, ko izveidoja, 2 vai 3 horizontāli noliktām kārtīm vertikāli pienaglojot garus, biezus skalus. Starp diviem lomām atstāja spraugu murda (ventera) ielikšanai. Lai lomi neizgāztos, tiem abās pusēs iedzina mietus.

Šķiet, ka šos loms un zigzagveida mietiņu žogus D. Trocigs, atsaukdamies uz J. Jaunzema 1935. g. pētījumiem, identificējis ar Lielupes un Babītes ezera katicām.⁶⁶ Par katicām vai tām analogiskiem rīkiem mums nav izdevies iegūt ziņas ne Lubānas ezera

baseina Vidzemes,⁶⁷ ne Latgales pusē. Jāpiezīmē, ka katicas nav izdevies konstatēt nevienā Latgales apvidū, lai gan tās kopš tālas senatnes plaši lietotas Baltkrievijā⁶⁸ u. c. tuvākās un tālākās slāvu, somugru un ģermāņu tautu apdzīvotās teritorijās.⁶⁹

Katicu un citu žogveida vienkāršo zvejas aizsprostu sākotne meklējama ļoti tālā senatnē. Tie ir visai primitīvi un tuvu radniecīgi zvejas aizsprostiem, kādus vēl 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā lietoja PSRS Eiropas un Āzijas ziemeļu daļās dzīvojošās tautas, proti, karēļi, hanti, komi u. c. Lubānas ezera baseinā šie rīki no tālas pagātnes saglabājās sakarā ar to lietošanai visai piemērotajiem apstākļiem un apvidus lielāku atpalcību. Mūsdienās par šiem skalu un mietiņu aizsprostiem saglabājušās tikai atmiņas.

Strauji plūstošos ūdeņos — upēs — ierīkotos zvejas aizsprostus (tacs, zakols) varam sistematizēt trejādi: 1) pēc tača zvejas principa, 2) pēc tača konstrukcijas un 3) pēc tača formas.

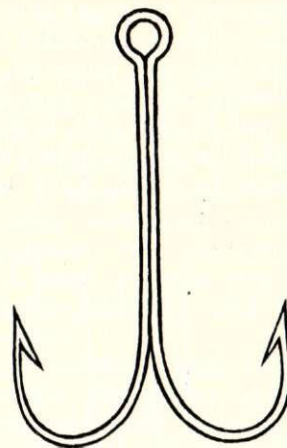
Pēc zvejas principa izdalāmas divas taču grupas: 1) tači, kas paredzēti pret straumi ejošu zivju zvejai, un 2) tači, kas paredzēti pa straumi uz leju peldošu zivju zvejai.

Pret straumi ejošo zivju zvejai paredzētie tači Latvijā savukārt dalāmi t. s. lienamajos un dambju tačos. Lienamie tači ir aizsprosti, kuros ievietotajās zvejas ierīcēs zivis ielīda pašas, meklēdamas brīvu ceļu uz augšu. Šos tačus būvēja tā, lai ūdens caur tiem visā aizsprosta garumā plūstu puslīdz vienādi. Murdus zivju ķeršanai tači novietoja citu citam līdzās vai arī nelielā attālumā citu no cita īpaši ierīkotās spraugās (14. att.). T. s. dambju tačos visā aizsprosta garumā brīvu atstāja tikai vienu vai dažas spraugas. Tām nedaudz lejpusē ar ieejām pret straumi novietoja zvejas ierīces. Zivis, iedamas pret straumi, nonāca pie tača un peldēja gar to, meklēdamas brīvu ceļu, līdz nonāca pie neaizsprostotās spraugas, kurā ar lielu spēku brāzās ūdens, kas zivis ierāva murdā. Latgalē līdz šim konstatēti tikai pirmā veida tači.

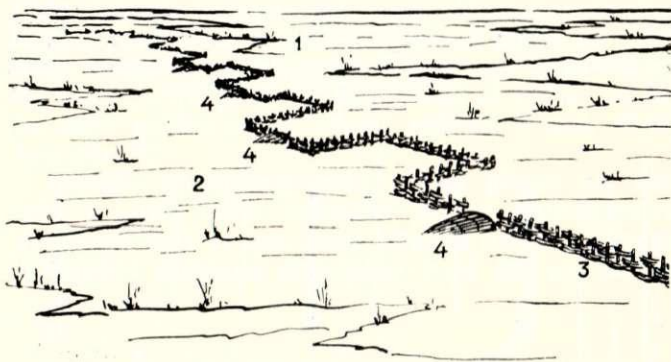
Pēc konstrukcijas pamatelementiem Latgales zvejniēku būvētie tači iedalāmi akmeņu tačos, pāļu jeb mietu tačos un trijkāju jeb āžu tačos. To būves veids un izplatība pirmām kārtām atkarīgi no pieejamiem materiāliem un no upes gultnes.

Akmeņu tačus krāva uz gludajām dolomītu radzēm Daugavā pie Jersikas⁷⁰ vīmbu, Daugavā pie Līvānu pagasta Veiguru ciema⁷¹ un Dubnā pie Kalvānu ciema⁷² zušu un Dubnā pie Līvāniem⁷³ vīmbu zvejai. Lai augšpus tačim uzkrāties ūdens pa apakšu nevarētu izlauzties cauri, tačim straumes pusē uz upes dibena sabēra rupju granti, kas sablīvējās akmeņu starpās. Akmeņu krājumā atstāja vienu vai vairākas brīvas spraugas zvejas ierīču ievietošanai. Augšup-ejošo zivju zvejai paredzētie tači bija vai nu taisnvirziena (15. att.), vai arī nedaudz izliekti ar loku pret straumi, lai labāk uztvertu ūdens spiedienu.

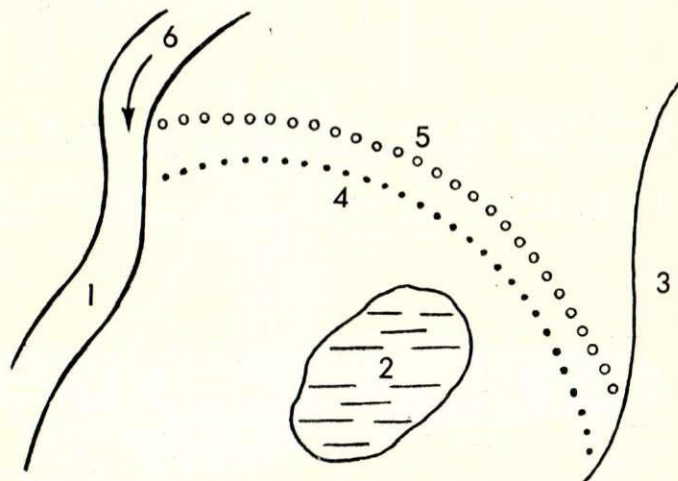
Pa straumi lejup ejošo zivju, sevišķi zušu, tači lielākoties bija piltuvveida (16. att.), ar divām slīpām akmeņu sienām. Visbiežāk tos ierīkoja no upes krastiem uz vidu tā, lai aizsprosta platais gals būtu vērsts pret straumi. Ūdens, plūstot gar slīpajām sienām, arvien vairāk sablīvējās un piltuves šaurajā galā, kur bija ievietota zivju ķeramā ierīce, ieguva maksimālo spēku. Zivis, peldot pa straumi, nokļuva tača piltuves šaurajā galā, kur ūdens tās ierāva ķeramajā ierīcē.

10. att. Āķis — ouda samu zvejai Daugavā ap Jēkabpili. Zīmēts pēc 1885. g. dzimušā Jāņa Ozoliņa stāstījuma. E 30, 3060, 3061.

11. att. Zigzagveida aizsprosta shēma Lubānas apkārtnē. Zīmēta pēc 1876. g. dzimušā Kārļa Pušķiņa stāstījuma. E 17, 5503.
1 — ezers; 2 — uzplūdušās pļavas; 3 — aizsprosts; 4 — murdi.

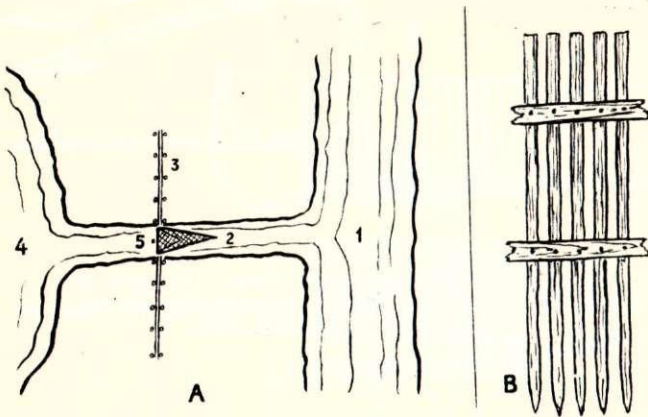
12. att. Tača shēma līcas uzplūdušajos krastos. Balvu raj. Bērziņpils c. p. Salā. Zīmēta pēc 1893. g. dzimušā Jāņa Raciņskā stāstījuma. E 27, 9200.

1 — upe; 2 — ieplaka; 3 — neapplūstoša vieta; 4 — aizsprosts; 5 — tača aizsargstabi; 6 — straumes virziens.

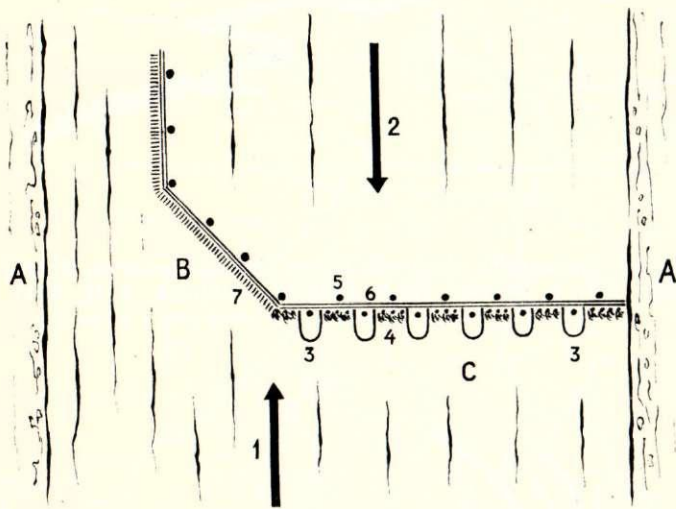
Otrajā variantā akmeņu taci tāpat krāva piltuvveidā, iezogojot ar to upes krācē vai sēklī (gārdē) kādu straumi, kas bija sevišķi izdevīga zušu zvejai (17. att.). Tacis varēja atrasties gan upes vidū, gan vienā malā, gan pat ieslīpi pret krastiem. So taču ierīkotāji izmantoja zušu ieražu doties lejup pa krāces visdziļāko un straujāko vietu. Tača uzdevums bija

tos vēl vairāk ievirzīt šaurajā vietā, kur pretim ielika zušu tīklu.

Pāļu jeb mietu tačus (visizplatītāko taču konstrukciju Latvijā) visdažādākajos variantos ierīkoja tajās upēs, kuru gultnē bez grūtībām varēja iedzīt nosmailinātus kokus — Daugavā starp Priedulāju un Jēkabpili, Dubnā augšpus Rožupes, Jašā, Tartakā, Ičā, Rēzeknē, Rītupē, Maltā u. c.⁷⁴ Pāļu jeb mietu taču izbūve bija atkarīga no apzvejojāmās upes vai loma vietas platuma, straumes spēka un no tā, kādā mērā taču vieta sakrita ar laivu un plostu ceļu upē. Kopīga iezīme lielākajai daļai šī veida taču ir upes gultnē šķērsām straumei taisni vai ar nelielu loku vienā vai divās rindās iedzīti mieti (18. att.). Nereti tacis, it īpaši, ja tas domāts zušu zvejai, sastāvēja no diviem slīpiem mietu žogiem, kas veidoja piltuvi (19. att.). Gar mietu augš- un apakšgaliem piestiprināja horizontālas kārtis, augšgalus dažkārt sasēja arī ar klūgām. Dažkārt straumes lejpusē pret mietiem ielika slī-

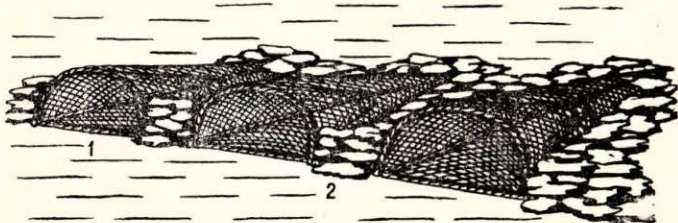

13. att. Aizsprosta — loma (lūms) shēma Lubānas klānos. Zīmēta pēc 1899 g. dzimušā Jāņa Ziemeļa stāstījuma. E 27, 9180. A — plāns; B — žoga posms. 1 — upe; 2 — ieplaka — greļvене; 3 — žogs; 4 — ezers; 5 — murds — venters.

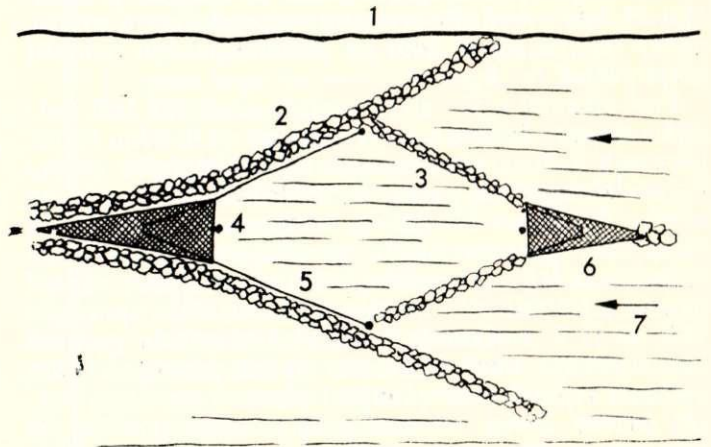
14. att. Vēdzeļu tača shēma Dubnas lejtecē pie Līvāniem. 20. gs. 40. gadu beigās. Zīmēta pēc 1902. g. dzimušā Jāņa Dābola stāstījuma. E 30, 2172, 2173.

A — upes krasti; B — tača spārns; C — tacis. 1 — straumes virziens; 2 — zivju ceļš; 3 — venteri; 4 — slotas tača noblīvēšanai; 5 — mieti; 6 — tača kārtis; 7 — tača redeles.

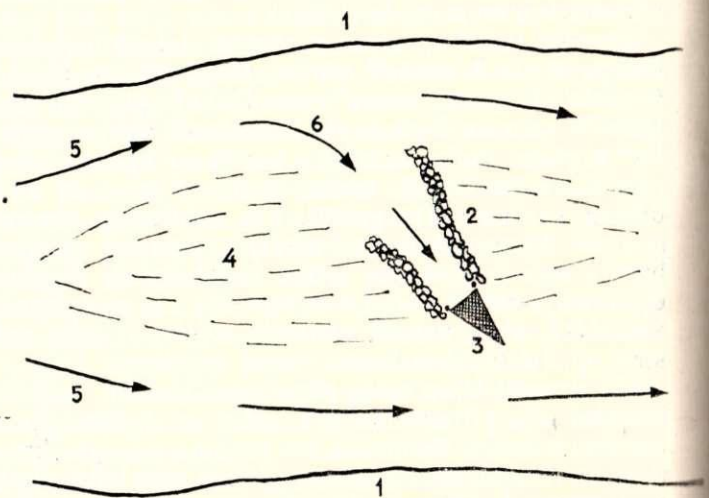
15. att. Vimbu tača shēma Dubnas lejtecē pie Līvāniem. 20. gs. pirmie gadu desmiti. Zīmēta pēc 1902. g. dzimušā Jāņa Dābola stāstījuma. E 30, 2175, 2176.

1 — murdi — venteri; 2 — radzes, ar kurām apkrauj murdus.

16. att. No akmeņiem krauta zušu tača — vales — shēma Dubnas lejtecē pie Preiļu raj. Pēternieku c. p. Kalvānu c. 20. gs. pirmie gadu desmiti. Zīmēts pēc 1881. g. dzimušā Ignāta Kalvāna stāstījuma. E 35, 2578.

1 — upes krasts; 2 — tača pamatsienas; 3 — aizsprosta papildu sienas; 4 — zušu tīkls; 5 — zušu tīkla spārni; 6 — murds — venters — no tīkla bēgošo zušu ķeršanai; 7 — straumes un zušu ceļa virziens.

17. att. No akmeņiem krauta zušu tača shēma Daugavā pie Preiļu raj. Līvānu c. p. Veiguru c. 20. gs. sākums. Zīmēta pēc 1886 g. dzimušā Antona Veigura stāstījuma. E 30, 3029.

1 — upes krasti; 2 — tača sienas; 3 — zušu tīkls; 4 — sēklis — gārdis; 5 — straumes virziens; 6 — zušu ceļš.

pus balstus (18. att.). Mietu starpas aizpildīja dažādi — aizpina ar zariem, mietiem straumes pusē sakrāva zarus vai skuju, salika sasietu zaru vai skuju kūļus u. tml. Lai spēcīgā straume taci neizskalo, tā apakšu reizēm noblīvēja ar skuju, salmu vai zaru kūļiem, ko nosedza ar velēnām vai granti. Zināmās vietās tačos atstāja brīvas spraugas zvejas ierīču — murdu vai zušu tīklu — ielikšanai.

Lēni plūstošajās Lubānas baseina un vispār Ziemeļlatgales upēs vai to krastu uzplūdušajās plāvās⁷⁵ parastākais taci bija divās taisnās rindās zināmā attālumā cits no cita zemē iedzīti mieti, kuru starpas aizpildīja ar egļu vai paegļu skužām. Mietu augšgalus saklūgoja. Taci atstāja vairākas spraugas murdu, t. s. venteru ielikšanai (18. att.). Visai bieži konstatēts, ka, ierīkojot taci, upei pārlikta laipa (balķis, resna kārts, dēlis). Laipai straumes pusē upes gultnē iedzīti mietiņi, kam savukārt straumes pusē aizliktas skujas. Vietām atstātas spraugas murdu ielikšanai.⁷⁶

Straujākās upēs, kur ūdens spiediens bija spēcīgāks, nācās meklēt citus taču konstruktīvos risinājumus, kas pietiekoši aizšķērsotu zivju ceļu un vienlaikus laistu cauri vairāk ūdens. Konstatēti divi risinājumu varianti. Pirmkārt, taci aizsprostoja visu upi, bet taci ielikta tādas zvejas ierīces, kas izlaida cauri pietiekami ūdens, lai neradītu draudus tača iznešanai. Otrkārt, taci aizsprostoja tikai daļu upes, t. i., zivju ceļu, bet pārējā gultnē ūdens brīvi plūda garām tacim.

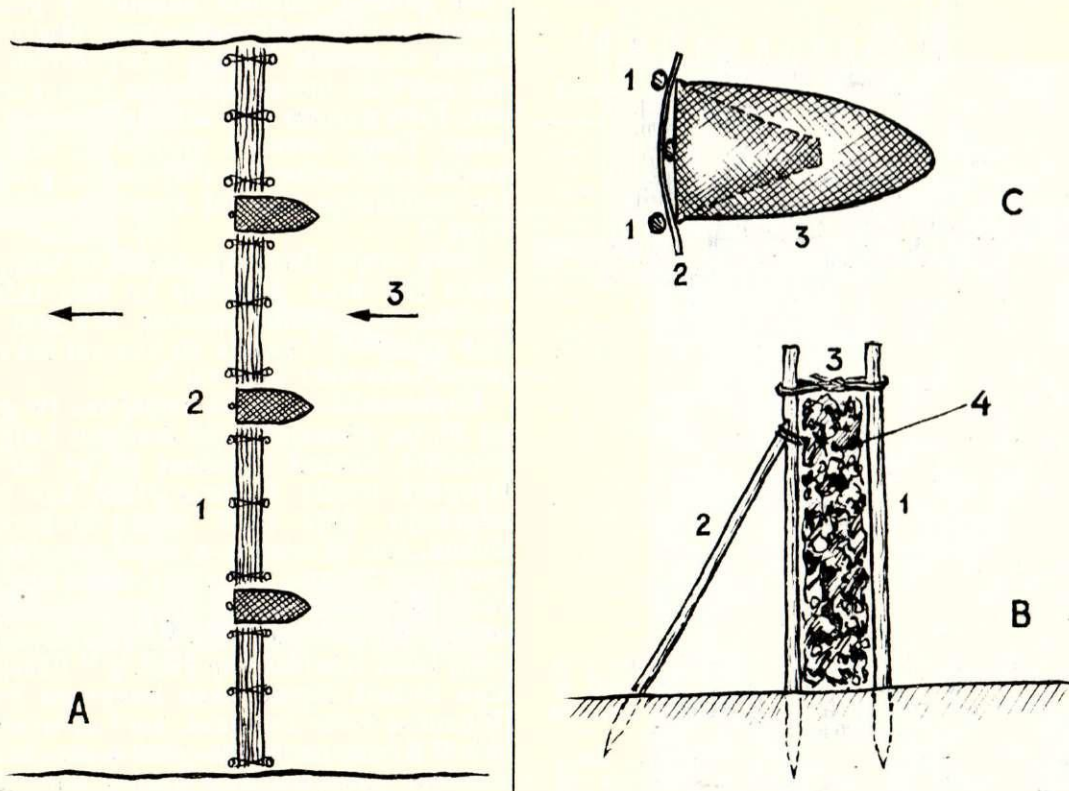
Kā pirmā risinājuma piemērs minams 20. attēlā redzamais zušu taci Dubnā starp Višķu un Luknas ezeriem. Upei pārlikta resna kārts, kurai straumes lejaspusē iedzīti balsta pāļi. No abiem upes krastiem uz vidu ejošas mietiņu rindas veidoja piltuvveida strau-

mes sažmaugu, kuras visā platumā ielika zušu tīklu tīnu — (tynu). Mietiņu starpas aizpītas ar egļu zariem vai arī mietiņu priekšā novilkts tīkls, kas neļauj zušiem pāiet garām tīnai.⁷⁷

Principā šādas pašus zušu tačus taisīja vārkavieši Dubnas vidus- un lejtecē (19. att.). Atšķirība bija tača spārnu izveidē, jo mietu starpas te aizblīvēja ar zaru kūļiem, bet mietus savstarpēji saistīja ar tiem horizontāli pienaglotām vai piesietām kārtīm.⁷⁸ Abos variantos tača mieti atradās virs ūdens, jo Dubnā zušu zvejas laikā plostu vai cita transporta regulāras kustības nebija.

Otrā varianta piemērs ir zušu taci (21. att.) lejpus Krustpilij esošajā Daugavas krācē Pirkazās, kur zušu ceļš sakrita ar plostu un laivu ceļu. Tāpēc tacim vajadzēja rast tādu tehnisko risinājumu, kas netraucētu plostu un laivu kustību. Te zvejnieki upes dibenā sadzina trīsstūrveidā 6 mietus, kuru augšgalus ar speciālu garkāta cirvi nocirta apmēram 0,5 m zem ūdens līmeņa, lai tie netraucētu plostu laišanu. Pie katra mietā ar virves cilpu piesēja garāku vai īsāku kārti. Kārtis uzslīenot pret straumi un augšgalus sasienot, veidojās divi trijkāji, pie kuriem piestiprināja zušu tīklu. Arī tača spārna mietus un noblīvējumu ar skuju kūļiem taisīja tā, lai virs tiem būtu apmēram 0,5 m dziļa brīva ūdens plūsma. Rītos, kad tīklu izņēma no ūdens, trijkāja kāršu augšgalus atraisīja, un kārtis brīvi gulēja ūdenī. Plosti, nebojājot taci, slidēja tam pāri.⁷⁹

Jaunāks paņēmieni zušu zvejai plostu un laivu ceļā ir zušu tīkla ielaišana krāces šaurākajā un dziļākajā vietā ar speciālām tērauda trosēm. Gļiņaukā (Daugavā augšpus Krustpils) kopš 20. gs. sākuma

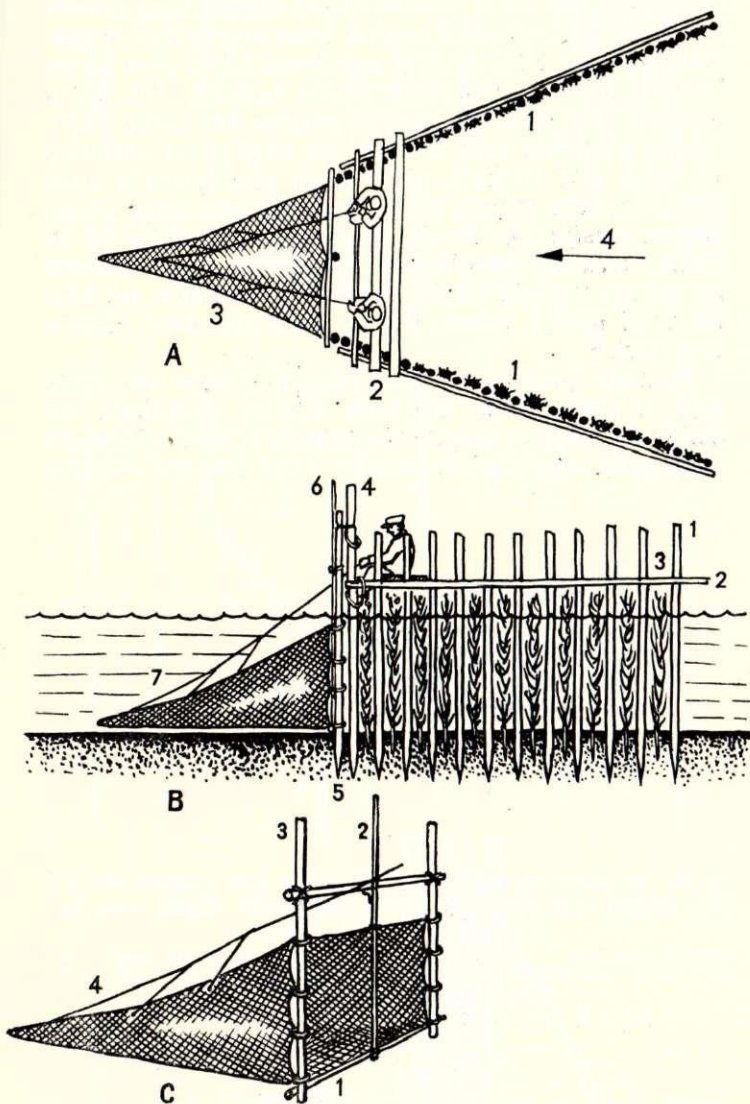

18. att. Pāļu tača shēma Ičā Balvu raj. Bērzpils c. p. 20. gs. pirmā puse. Zīmēta pēc 1899. g. dzimušā Jāņa Ziemeļa stāstījuma. E 27, 9173.

A — tača plāns: 1 — aizsprosts; 2 — murds — venteris; 3 — straumes virziens. B — aizsprosta šķērsgriezums: 1 — miete; 2 — balsts — stute; 3 — mietu augšgalu sasējums ar klūgu; 4 — skuju un zaru pildījums starp mietu rindām. C — murda iestiprinājums taci: 1 — tača mietis; 2 — starp mietiem un murda ailī izbāztā klūga; 3 — murds.

tā mēdza darīt Rudzišu un Ancānu ciema zvejnieki, bet Daugavas Mazajā vālē pie Veiguru ciema leļpus Līvāniem — veigurieši.⁸⁰

Tačus, kuru pamatā ir viens vai vairāki no parestiem apaļkokiem veidoti trijkāji — āži, varēja izmantot jebkurā virzienā neatkarīgi no upes straumes un gultnes, tāpēc šie tači bija visai dažādi. Trijkājus salika citu citam līdzās vai arī nelielā attālumā citu no cita. Āžus savā starpā vēl saistīja ar vairākām horizontālām visā aizsprosta garumā ejošām kārtīm. Apakšējā no tām atradās netālu no upes dibena, augšējā — nedaudz virs ūdens līmeņa. Pie šīm kārtīm piestiprināja taču redeles, dēļus, apaļkokus u. tml., kas aizsprostoja zivju ceļu. Aizsprosta vēl ciešākas noblīvēšanas labad redelēm straumes pusē nereti salika skujas vai salmu grīstes.

19. att. Zušu tača shēma Dubnā pie Preiļu raj. Rožupes c. p. Pūgaiņu c. 20. gs. pirmie gadu desmiti. Zīmēta pēc 1890. g. dzimušā Jāzepa Stara un 1903. g. dzimušā Kazimīra Kursieša stāstījuma. E 30, 3030—3033.

A — tača plāns: 1 — spārni; 2 — laipas virs tača vārtiem — loktas; 3 — zušu tīkls ar jautru diegiem; 4 — straumes virziens un zušu ceļš. B — garengriezums: 1 — tača miets; 2 — tača kārts; 3 — zaru kūļi; 4 — vārtu miets; 5 — miets zušu tīkla piestiprināšanai — pokuļena; 6 — nūja tīkla izceļšanai — mylins; 7 — zušu tīkls. C — zušu tīkls: 1 — apakšējā kārts; 2 — nūja tīkla izceļšanai — mylins; 3 — miets tīkla piestiprināšanai — pokuļenas; 4 — tīkls ar jautru diegiem un klūgas riņķiem sānos. Jau 20. gs. 20. gados tīkla galā bijis ierīkots iedzirknis ar trim klūgas stīpām.

Platākajās zvejas vietās trijkājus salika upē citu aiz cita, veidojot trijkāju rindu, kas tacim deva taisnvirziena, loka vai piltuves formu. Dažkārt āžus izvietoja pat tā, ka izveidojās cita citai līdzās vairākas piltuves (22. att.).

No trijkājiem — āžiem taisīti tači Latgalē, tāpat kā pārējā Latvijā u. c. zemēs, konstatēti upēs ar klinšainu gultni (Latgalē — Aiviekstes lejtecē un Daugavā no Gostiņiem līdz Līvāniem, kā arī augšpus Daugavpiliļ Naujenes pagastā),⁸¹ Tajos ķēra lašus, zušus, raudas, līdakas u. c. zivis. Pārējā Latvijā nozīmīgākās trijkāju taču vietas bija Daugavā no Pļaviņām līdz Doles leļgalam, Ogres leļtecē, Ventā pie Kuldīgas u. c. Ārpus Latvijas tie būvēti Somijas, Karēlijas, Zviedrijas u. c. ziemeļu zemju klinšainajās upēs.⁸² Tomēr jāpiezīmē, ka ziemeļu zemju upēs trijkāji nereti ir ievērojami masīvāki nekā Latvijā un savā starpā saistīti ar dažādām papildkonstrukcijām. Tās nepieciešamas, lai aizsprosti būtu stabilāki un izturētu straujo upju ūdens spiedienu.

Latgalē izšķirami divi trijkāju taču varianti.

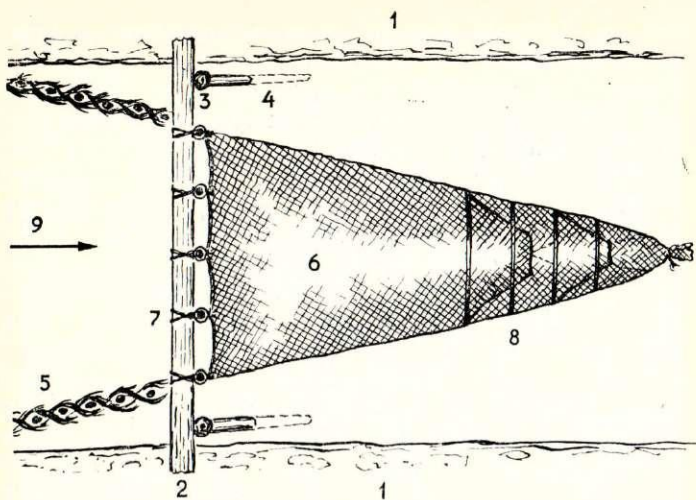
Pirmkārt, trijkāji ielika tikai no upes krasta perpendikulāri straumei, aizsprosta garumam nepārsniedzot 5—6 m. Trijkājim straumes pusē no mietīņiem un zariem ierīkoja aizdambējumu, kurā atstāja vietu viena vai vairāku murdu ielikšanai. Šo taci — āzi — Daugavā lika gan vasarā, gan ziemā. Tas tuvu radniecīgs Ogrē, Gaujā, Svētupē un Daugavā Pļaviņu—Doles posmā no krasta liktajiem tačiem jeb virgām, vastalām, ariem, kuros bez vēdelēm, raudām, līdakām u. c. zivīm ķēra arī nēģus.⁸³

Lašu zvejai Daugavā un Aiviekstē ierīkoja tačus, kuru āžus nolika vienā rindā un āžu priekšējājam visā tača garumā zināmos augstumos pienagloja divas paralēlas kārtis. Straumes pusē tām priekšā piestiprināja aizsprosta redeles, starp kurām atstāja vienu vai vairākas brīvas spraugas lašu kurvju ievietošanai. Taču garums bija atkarīgs no zvejas vietas platuma. Tomēr saskaņā ar 1840. g. noteikumiem par zvejas tačiem Daugavā Vitebskas guberņas robežās tas nedrīkstēja aizņemt vairāk par $\frac{2}{3}$ no upes platuma.⁸⁴

Zušu zvejai Daugavā no āžiem taisīja piltuvveida tačus (22. att.). Atšķirībā no lašu tačiem tiem bija ciešāks noblīvējums spārnos, bez tam piltuves šaurajā galā tiem ievietoja no līnu vai kokvilnas diegiem mestu zušu tīklu (murdu).⁸⁵

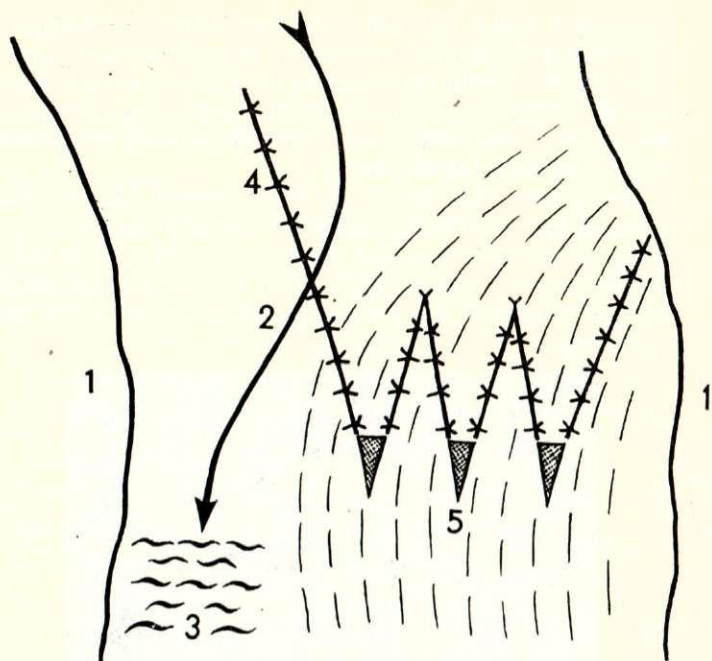
Rūpnieciskā aizsprosta zveja, kas 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. pirmajos gadu desmitos Latgalē bija visai populāra, visumā izbeidzās 20. gs. 30. gados,⁸⁶ kad Daugavā uzcēla Ķeguma HES, kas traucēja zivju migrāciju. Šajā pašā laikā izbagarēja Aivieksti, Dubnu, Iču, Rēzekni u. c. zivīm bagātākās upes, iznīcinot taču likšanai izdevīgās vietas. Pēc Lielā Tēvijas kara vietējās zvejnieku brigādes ļaudis zušu tačus nelielā skaitā vēl ierīkoja Višķu apkārtnē Dubnā, kur zveja tačos izbeidzās ap 1965. g.⁸⁷ Pēdējos gados vienīgā zināmā rūpnieciskās aizsprosta zvejas vieta ir Gļiņaukas krāce Daugavā, kurā ar trosēm ielaiž zušu tīklu.⁸⁸ Zvejas paņēmiens atbilst tam, kādu jau 20. gs. pirmajos gadu desmitos pazina Rudzišu un Ancānu ciemu zvejnieki.

No rīkiem, kas paši aizsprosto zivju ceļus un kuriem nekādas papildierīces nav vajadzīgas, mināmi vien-spārņa, divspārņu un pāra murdi (meruži, merozi,

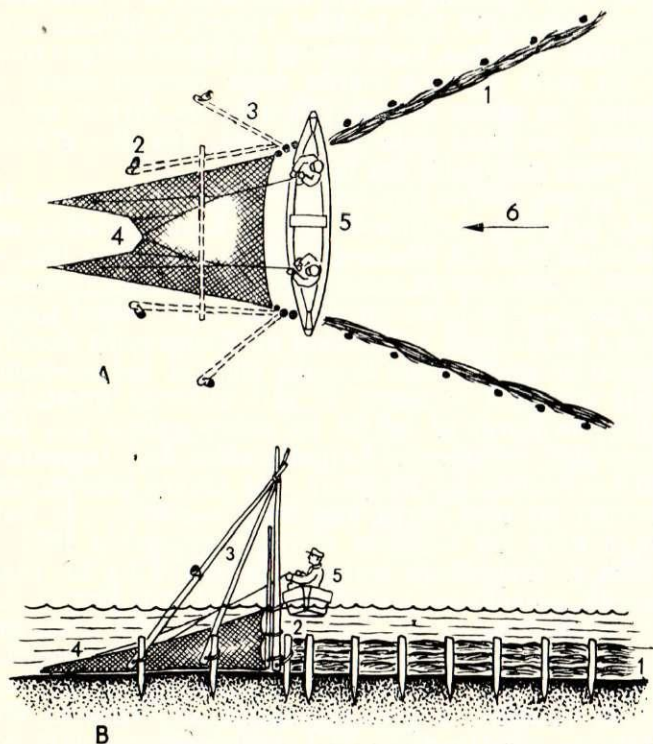
20. att. Zušu tača shēma Dubnā pie Višķiem. 20. gs. pirmā puse. Zīmēta pēc 1883. g. dzimušā Antona Bogdanova stāstījuma. E 30, 3039.

1 — upes krasti; 2 — upei pārliktā kārts; 3 — mieti kārts atbalstam; 4 — gultnē slīpi iedzītas stutes; 5 — tača spārni no gultnē iedzītiem mietiņiem, kuru starpas aizpitas ar skujām vai kam priekšā aizvilktis tīkls; 6 — zušu tīkls — tyna; 7 — mietiņi, kas izbāzti cauri tīkla augš- un apakšmalā piestiprinātiem klūgas ripiņiem; nosmailinātie gali iedzīti zemē, augšgali piesieti pie upei pārliktās kārts; 8 — tīkla aste ar 4 stipām un 2 iedzirkņiem; 9 — straumes virziens un zušu ceļš.

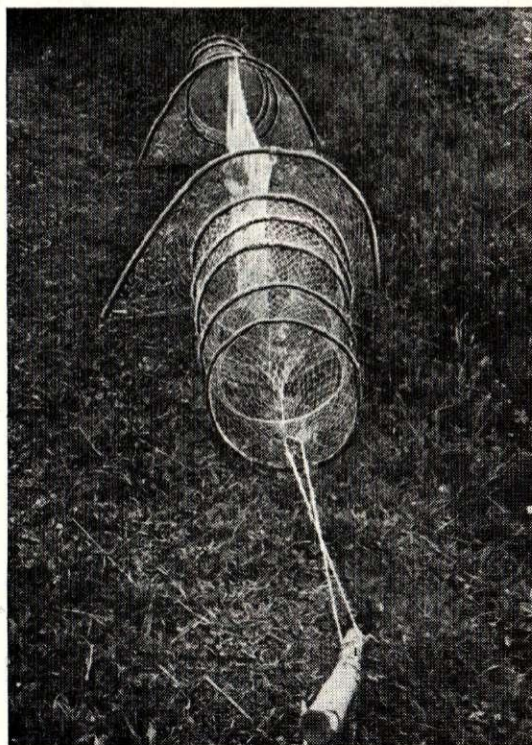
22. att. Zušu tača shēma Daugavas krācē Gļiņaukā pie Jēkabpils raj. Vīpes c. p. Rudzišu—Ancānu c. 20. gs. pirmā puse. Zīmēta pēc 1920. g. dzimušā Voldemāra Ozoliņa stāstījuma. E 30, 3027.

1 — krasti; 2 — straumes virziens; 3 — krāce; 4 — no trijkājiem veidotas tača sienas; 5 — sēklis ar zušu tīkliem.

21. att. Zušu tača shēma Daugavā pie Jēkabpils raj. Krustpils c. p. Prižu c. 19. gs. beigas un 20. gs. pirmie gadu desmiti. Zīmēta pēc 1879. g. dzimušā Pētera Zāliša stāstījuma.

A — tača plāns; B — garengriezums. 1 — tača spārns ar upes gultnē iedzītiem mietiņiem un horizontāli liktām zaru grīstēm; 2 — upes gultnē iedzītie tača āža mieti; 3 — āža kārts; 4 — zušu tīkls ar jautru diegiem; 5 — laiva ar zvejniekiem — tīkla uzraudzītājiem; 6 — straumes un zušu ceļa virziens.

23. att. Pāra murds. Rēzeknes raj. Zosnas c. p. Ļīpušku c. Darināts 1960. g. E, 1416. filma, 11. negatīvs.

nerožas u. tml.) (23. att.), kas pazīstami visā Latgalē. Tos lika galvenokārt ezeros un to uzplūdušajos kursos. Pāra murdi mūsdienās ir visai svarīgi valsts zvejas brigāžu darbarīki, jo ir viegli pagatavojami un ar tiem individuāli var strādāt jebkurš zvejnieks, gūstot samērā labus lomus.

Iespējams, ka šie t. s. stīpu murdi Latgalē vai vismaz tās atsevišķās vietās ir samērā jauns zvejas rīks, jo dažādos apvidos vecie zvejnieki zināja stāstīt, ka meruzi parādījušies tikai 19. un 20. gs. mijā, kad tie pārņemti vai nu no Krievijas zvejniekiem, vai

arī no Latgalē dzīvojošajiem zvejniekiem — krieviem.⁸⁹ Turpretī daudz zvejnieku, kas dzimuši ap 1880.—1890. g., teicās meruzus atceramies visu mūžu.

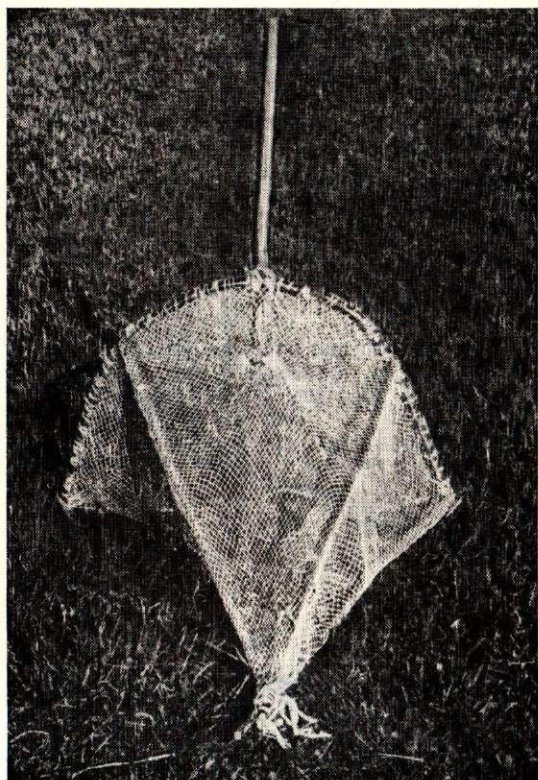
Ticamāk, ka stīpu murdi Latgalē kā attīstītā zvejas rajonā ir diezgan sena kultūrvēsturiska parādība, kas Latvijā pēc ikonogrāfiskā materiāla — pēc J. Broces zīmētā Doles vimbu tača — droši datējama ar 18. gs. beigām.⁹⁰ Stīpu murdi vismaz kopš 19. gs. vidus un otrās puses sastopami arī citos Austrumeiropas attīstītajos zvejas rajonos, piemēram, Karēlijā,⁹¹ pie Peipusa ezera,⁹² bij. Austrumprūsijā un Rietumlietuvā.⁹³

Likšanai tačos Latgalē darināja klūgu un diegu murdus. Klūgu murdiem bija lazdas, kārkla, paegļa vai egles maikstu stīpas, kurām blīvi appina tievas kārkla, lazdas vai paegļa klūdziņas. Visiem klūgu murdiem, kuros ķēra pret straumi ejošās zivis, bija viens iedzirknis. Latgalē kā attīstītākā zvejas apvidū klūgu murdu darināšana visumā izbeidzās 20. gs. 30. gados. Šo murdu vietā stājās ar tiklu pārvilkti klūgu karkasa murdi.

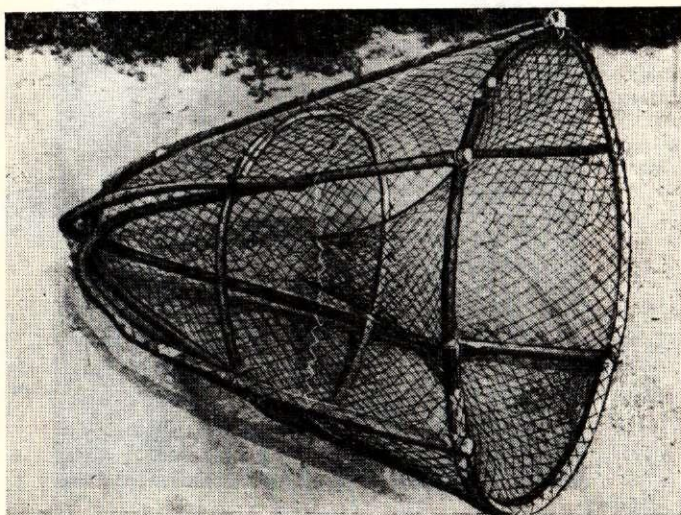
Karkasa murdiem ieeju veido klūgas loks vai riņķis, kuram piestiprina 3—6 maikstis. Cita citai tuvodamās, maikstis veido murda sašaurināto asti. Pazīstami divi karkasa veidošanas principi: 1) maikstis ņem paredzamā murda garumā, to priekšgalus piestiprina murda mutes lokam, bet otru galu salaiž kopā, sakrusto un pārsien ar aukliņu (24. att.); 2) maikstis ņem divreiz garākas par murdu, to priekšgalus tāpat piestiprina lokam, vidusdaļas saliec un brīvos galus piestiprina pie loka pretējās malas (25. att.). Maikstu liektās vidusdaļas to krustotānās vietās sasienu. Pēc tam karkasu pārvelk ar tiklu un izveido tīklu iedzirkni, kura tievajā galā ieliek klūgas riņķi.

Kā īpašs karkasa murdu veids minami murdi ar ieejām no abiem galiem (26. att.) un diviem iedzirkņiem (no katra gala pa vienam). Tos lika grāvjos un ezeru piekrastēs bez tača.

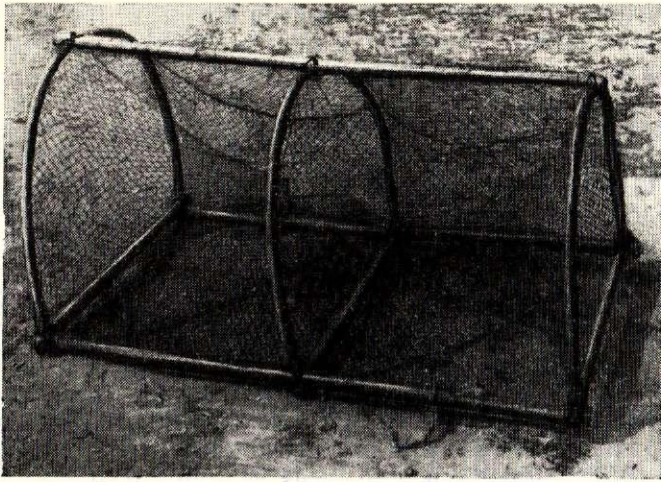
Karkasa murdu tipu un svarīgāko konstruktīvo detaļu izplatība parādīta 27. attēlā. Karte sastādīta pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1962.—1968. g. ekspedīciju materiāliem. Pēc kartes redzams, ka Latgales rietumu un dienvidu daļā (velkot robežlīniju no Balviem uz Rēzekni un Daugavpili) dominē murdi ar astē liektām karkasa klūgām, bet austrumu daļā pārsvarā ir murdi ar astē kūlveidā krustotām klūgām. Murdi ar ieejām no abiem galiem līdz šim konstatēti galvenokārt Latgales vidus daļā (apmēram 30 km rādiusā ap Rēzekni). Sai sakarā interesi var izraisīt arī otra karte, kas tāpat sastādīta pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1962.—1968. g. ekspedīciju materiāliem (28. att.) un rāda murdu nosaukumu izplatību. Kartes dati liecina, ka 1) Ziemeļlatgalē un gar Daugavu līdz Līvāniem sastopams somugriskas cilmes nosaukums (murda, murds, sal. lib. *mūrda*); uz rietumiem tā izplatība turpinās Vidzemē, it īpaši gar Igaunijas robežu uz jūrmalu un gar Daugavu; 2) Latgales rietumu daļā dominē nosaukums venters, kura izplatība visumā sakrīt ar to klūgu karkasa murdu izplatību, kam klūgas astē liektas. Šis nosaukums pazīstams arī Vidzemes vidienē un austrumu daļā, it īpaši Madonas un Gulbenes apkārtnē; 3) Latgales austrumu un dienvidu daļā sastopami tikai slāviskās cilmes murdu nosaukumi (norts, bucis, sal. slav. *норот, буч*), kuru izplatība

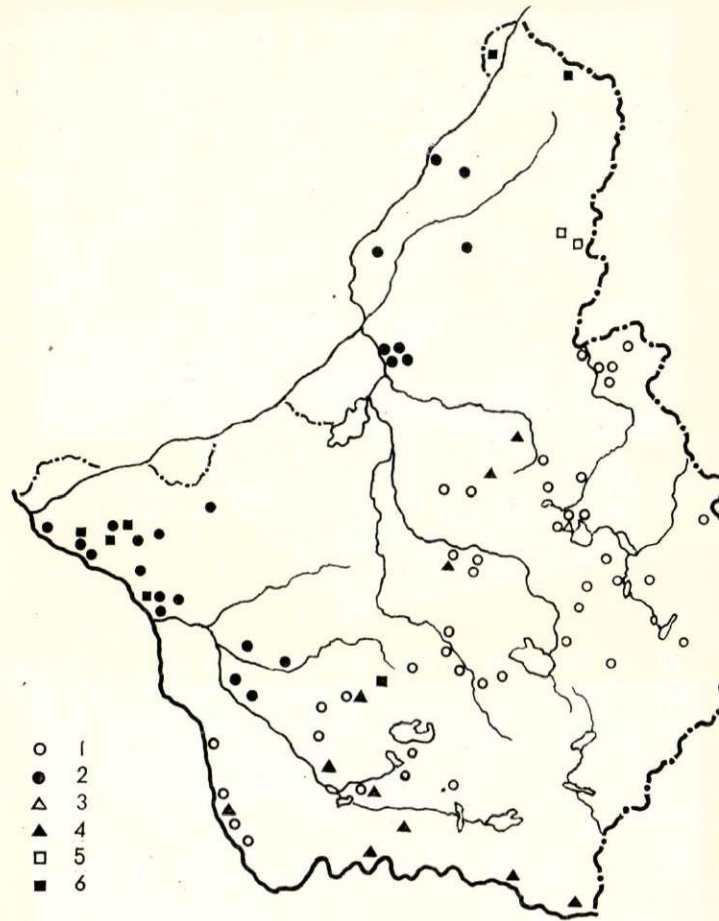
24. att. Klūgu karkasa murds — čerpaks. Ludzas raj. Cirmas c. p. Goldiševas c. Darināts ap 1948. g. E, 781. filma, 23. negatīvs.

25. att. Klūgu karkasa murds — venters. Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. Darināts 1961. g. E, 1112. filma, 21. negatīvs.

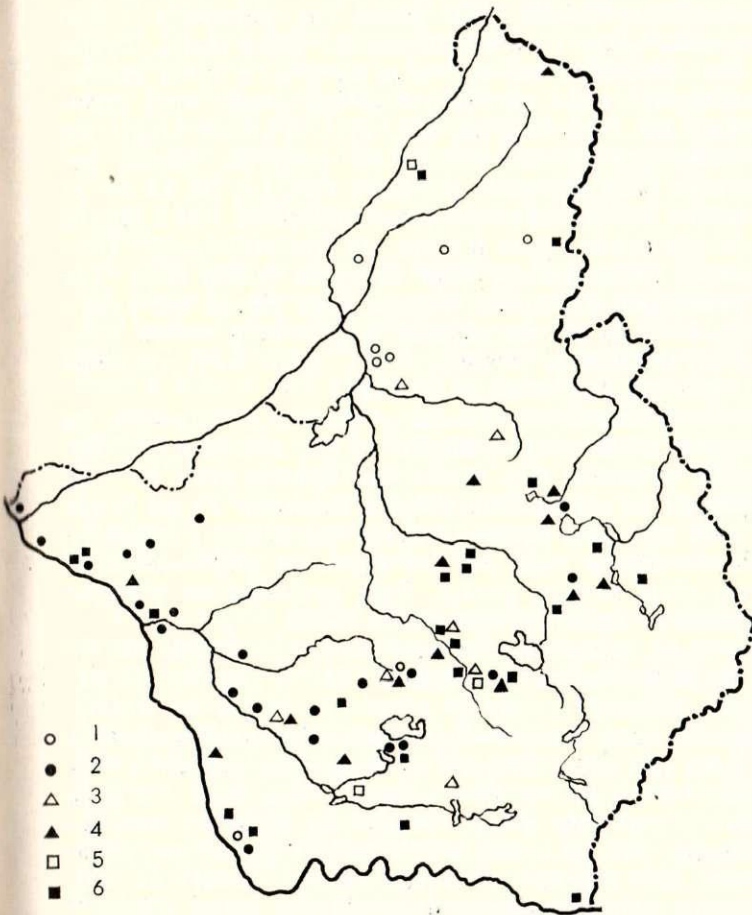

26. att. Klūgu karkasa murds ar ieejām no abiem galiem un diviem iedzirkņiem. Ludzas raj. Pildas c. p. Kukujevas c. 1964. g. E, 1279. filma, 6. negatīvs.

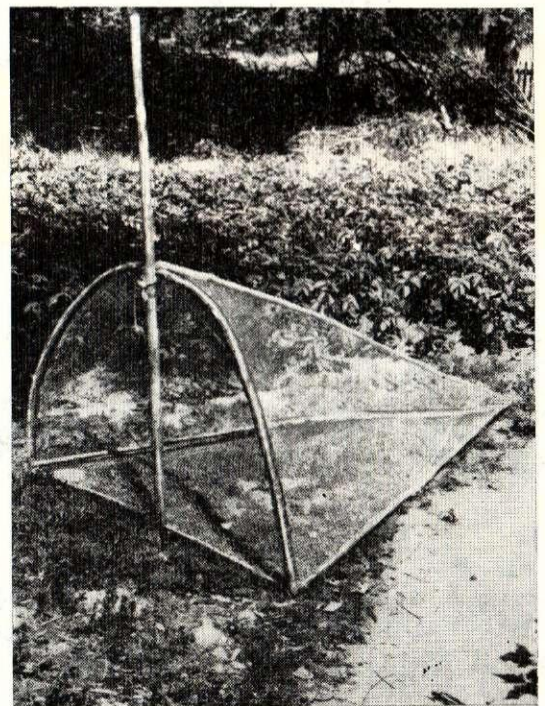
28. att. Klūgu karkasa murdu nosaukumi Latgalē 19. gs. beigās un 20. gs. Pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1962.—1968. g. ekspedīciju materiāliem.

1 — norts; 2 — venters; 3 — čerpaks; 4 — bucs, bučoks, bukša; 5 — griudins; 6 — muords, murda.

27. att. Klūgu karkasa murdu tipi Latgalē 20. gs. pirmajā pusē. Pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1962.—1968. g. ekspedīciju materiāliem.

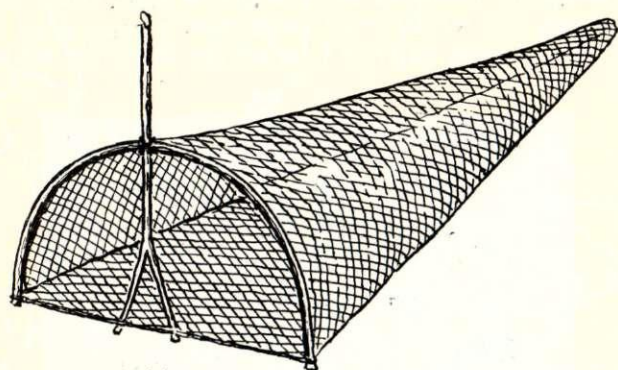
1 — murdi ar apaļu ieeju un astē liektām klūgām; 2 — murdi ar pusloka ieeju un astē liektām klūgām; 3 — murdi ar apaļām ieejām no abiem galiem; 4 — murdi ar pusloka ieejām no abiem galiem; 5 — murdi ar apaļu ieeju un taisnām astē krustotām klūgām; 6 — murdi ar pusloka ieeju un taisnām astē krustotām klūgām.

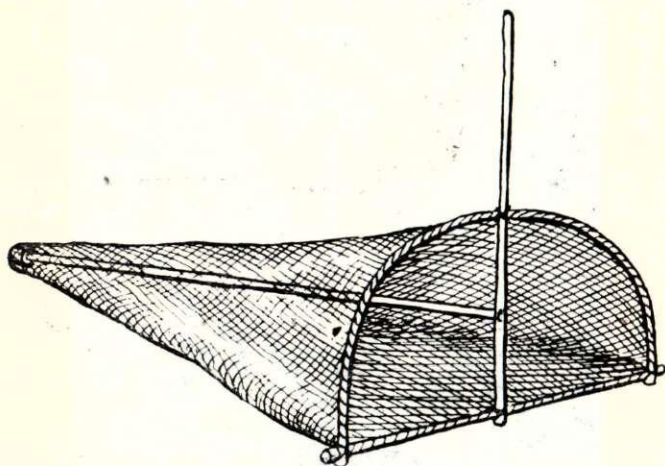
29. att. Vienbrīdis — veda. Jēkabpils raj. Mežāres c. p. Duķuvecumā. 1959. g. E, 673. filma, 34. negatīvs.

pamatos sakrīt ar to karkasa murdu izplatību, kam klūgas astē krustotas kūļveidā.⁹⁴

Murdu konstruktīvo detaļu un nosaukumu atšķirību cēloņus atsevišķos apvidos vispusīgi izskaidrot pašlaik nav iespējams plašāku salīdzināmo materiālu trūkuma dēļ. Skaidrs ir tikai tas, ka Latgales aus-

30. att. Vienbrīdis — veda. Jēkabpils raj. Kūku c. p. Kņāvos. Zīmēts pēc 1882. g. dzimušā Jāņa Bebra stāstījuma. E 17, 5739.

31. att. Vienbrīdis — simts. Jēkabpils raj. Atašienes c. p. Ezerstaldzānos. 1959. g. E 17, 5743—5748.

32. att. Zvejnieki ar vienbrīdi, kas piemērots zvejai no krasta, Līksnā. 1962. g.

trumu un dienvidu daļas murdu konstrukcijas un termini uzrāda lielu līdzību ar austrumslāvu — krievu, baltkrievu — apdzīvotās teritorijās atrasto murdu konstrukcijām un terminiem. Latgales rietumu daļas murdiem un to nosaukumiem savukārt vērojami kopīgi elementi ar kādreizējās sēļu apdzīvotās vai to ietekmē esošās teritorijās fiksētajiem murdiem un to nosaukumiem. Vienas vai otras etniskās vienības loma minēto murdu īpatnību veidošanā Latgalē skaidrojama turpmākos pētījumos.

Brišanas zvejas rīkiem — bridņiem pieskaitāmi tie zvejas rīki, ar kuriem apbruņojušies zvejnieki netālu no krasta brien ūdenī. Pēc zvejas rakstura tie iedalāmi individuālās un kolektīvās zvejas rīkos, t. i., tādos, ar kuriem strādā tikai viens zvejnieks, un tādos, ar kuriem strādā divi un vairāki zvejnieki.

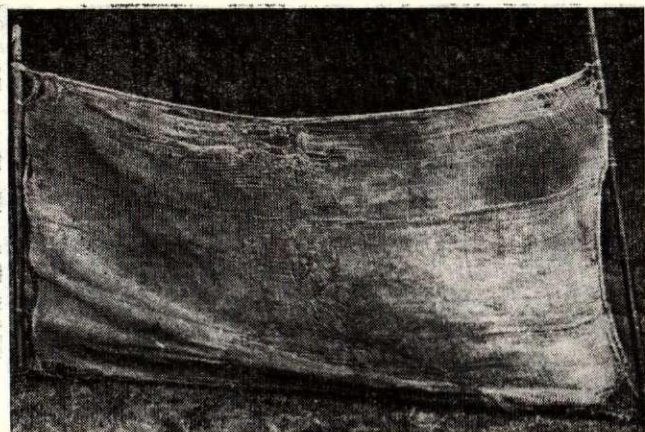
Vienkāršākais bridņu veids ir vienbrīdis (29. att.), kam dažādos apvidos ir visai atšķirīgi nosaukumi (griudeksnis, bruģīts, murda, brednis, griudins, brugža, čerpaks, norts, bradins, simte, bukancs u. c.). Visiem vienbrīžiem kopīga pazīme ir tiem priekšā esošais klūgas loks, kura apakšgali savienoti ar auklu vai klūgu. Iedzirkņa nav. Rīka ērtākai saturēšanai tam priekšā nereti piestiprināts turamais koks. Vienbrīža tīklam zināmi divi galvenie varianti. Pēc pirmā tīkls ir brīvi krītošs maiss, kura priekšdaļa piestiprināta lokam (30. att.). Tas paredzēts zvejai straumē, kas tīkla maisu zināmā mērā izpleš. Zvejai lēni plūstošos vai stāvošos ūdeņos, it īpaši ezeros, vienbrīža tīklu pārstiepj rīka karkasam, kurš izveidots no 3—6 klūgām (29. att.). Parasti klūgu jeb kaulu priekšgalus piestiprina vienbrīža lokam, bet klūgu pakaļējie gali saiet kopā astē, kur tos sasien ar auklu. Šis karkasa veidojums sastopams visā Latgalē. Tomēr dažās vietās Rietum- un Dienvidlatgalē⁹⁵ vienbrīža tīklu nostiepj tikai ar vienu taisnu nūju. Tās priekšgalu piestiprina turamā koka vidum, bet pakaļgalā esošo pāresninājumu iespīlē tīkla maisa astē, līdz ar to tīklu nostiepjot (31. att.). Šādi vienbrīži lietoti arī Augšzemē un Lietuvā.

Ar vienbrīdi siltās vasaras dienās zvejoja upju un ezeru krastmalās, pieliekot to pie siekstām, ceriem, zāļu puduriem u. c. vietās, kur uzturas zivis un vēži. Nereti ar vienbrīžiem zvejoja kolektīvi. Tādās reizēs 2—4 zvejnieki novietoja savus vienbrīžus puslokā ap zivju dzīves vietu tā, lai vienbrīžu stūri saskartos un zivis netiktu garām. Paši zvejnieki no pretējās puses ar dukuriem dzina zivis tīklos.

Upēs, kam stāvi krasti un kas jau pie krasta vietām tik dziļas, ka nav iespējams brist (Daugava, Aiviekste, Dubna), vienbrīdi piemēroja zvejai no krasta, piestiprinot tam 4—6 m garu turamo (velkamo) koku (32. att.). Zvejojot ar šādu rīku, zvejnieks stāv krastmalā un met rīku upē, pēc tam, turot aiz garā koka, gar upes dibenu velk to uz malu un izceļ no ūdens. Sevišķi iecienīts šāds zvejas paņēmiens pavarī un rudenī, kad ūdens auksts, straujš un duļķains, kā arī vasarās pēc lielākām lietus gāzēm.⁹⁶ Ārpus Latgales šādi pārveidotu vienbrīdi pazina Austrumvidzemē gar Aivieksti, Dienvidvidzemē gar Daugavu un Ogres lejteci, Kurzemē gar Bārtu un Ventu. Tas pazīstams arī Lietuvā un Polijā. Nedaudz pārveidotā formā šāds rīks lietots arī Igaunijā.

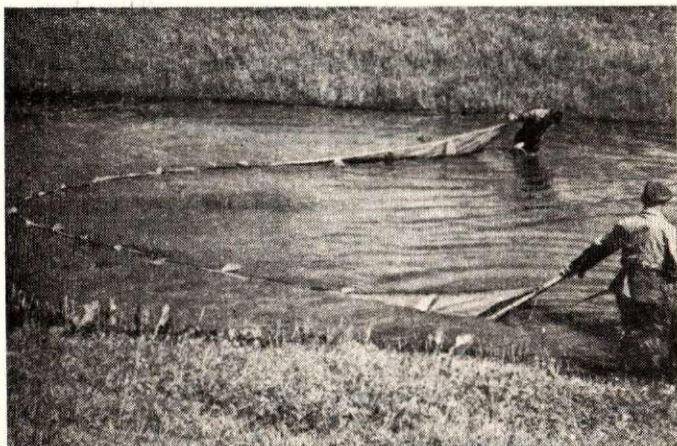
Zvejojot ar divbrīžiem, brida divatā. Latgalē pazīstami divi divbrīžu veidi. Pirmais ir t. s. paladzeņš,

dvoņņiks, bradnis u. c. (33. att.), kas konstatēts galvenokārt Latgales ziemeļu un vidus daļā, no kurienes tā izplatība turpinās Vidzemes austrumu rajonos. Sā rīka pagatavošanai ņēma 2—5 m garu stellēs austā retā audekla vai mesta tīkla gabalu, kam visapkārt caur acīm izvēra auklu un galos piestiprināja velkamos kokus. Smagumam pie apakšējās auklas piesēja auduma maisiņos iebērtus oļus, no māla izveidotus olveida gremdus vai ķēdi. Pie augšējās auklas dažkārt lika bērza tāss pludiņus. Tā kā divbriža tīkls bija ļoti plats un brīvi krita, zvejas laikā izveidojās it kā tīkla maiss, kurā, rīku izceļot, iekrita zivis. Ar divbrīdi zvejoja divatā netālu no krasta. Ārpus Latgales un Austrumvidzemes šis rīks Latvijā vēl fiksēts Vidzemē — Piebalgā un Āsterē, Augšzemē — Neretā un Biržos, Zemgalē — ap Bausku, Līvbrēzi, Vilci un Kurzemē — ap Kāndavu.⁹⁷ Tas pazīstams arī Austrumlietuvā, KPFSR un Baltkrievijas rietumu daļā; to pazīst arī Volgas somugru tautas.⁹⁸

33. att. Divbrīdis — pologs — Balvu raj. Liepnas c. p. Avotiņos. 1963. g. Gatavots no stellēs austā audekla. E, 1656. filma, 11. negatīvs.

Otra veida divbrīdis ir neliels ezeru vadam līdzīgs tīkls (34., 35. att.) ar diviem 3—6 m gariem spārniem un 1—2 m garu āmi. Atašienē atrasts šī rīka sens variants — no stellēs austā retā lina auduma šūts tīkls⁹⁹ (35. att.). Spārnu galos tam velkamie koki. Pie tīkla augšējās auklas bērza tāss pludiņi vai egles koka dēļi. Pie apakšējās auklas, tāpat kā pirmā veida divbrīdim — paladziņam, auduma maisiņos iebērti oļi vai māla gremdi. Lietots visā Latgalē ar dažādiem nosaukumiem (valkamis, podvoloks, teiklīš, bradnis, brodņiks, bradins u. c.). Ar to brīdi siltās vasaras dienās pa upēm un ezeriem netālu no krasta, kur mazāk zāļu. Šis divbriža veids pazīstams visā pārējā Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, KPFSR rietumu daļā, Baltkrievijā, Polijā u. c. Austrumeiropas zemēs.

34. att. Zveja ar velkamo tīklu — bradīni Liksnā. 1962. g.

Dziļās upēs ar stāviem krastiem (Daugavā, Aiviekstē, Dubnā), kā arī šāda rakstura ezeros (piemēram, Ārdavas, Viraudas, Goveiku u. c.) ar šo tīklu zvejoja arī no krasta.¹⁰⁰ Tad tīkla viena spārna velkamajam kokam vidū piestiprināja līdz 15 m garu kārti, ar kuru viens zvejnieks, ejot gar krastu, bīdīja tīkla spārnu upē vai ezerā. Šim pašam spārnam piesēja līdz 20 m garu auklu, ar kuru otrs zvejnieks vilka tīklu uz priekšu. Trešais zvejnieks, ejot gar krastu, turēja tīkla otru spārnu pie krasta. Kad bija noiets zināms gabals un apmests loks, tīklu vilka malā un izņēma zivis.¹⁰¹

35. att. No stellēs austā audekla 1949. g. gatavots velkamais tīkls — bradīns. Jēkabpils raj. Atašienes c. p. Ezerpodniekos. E, 674. filma, 20. negatīvs.

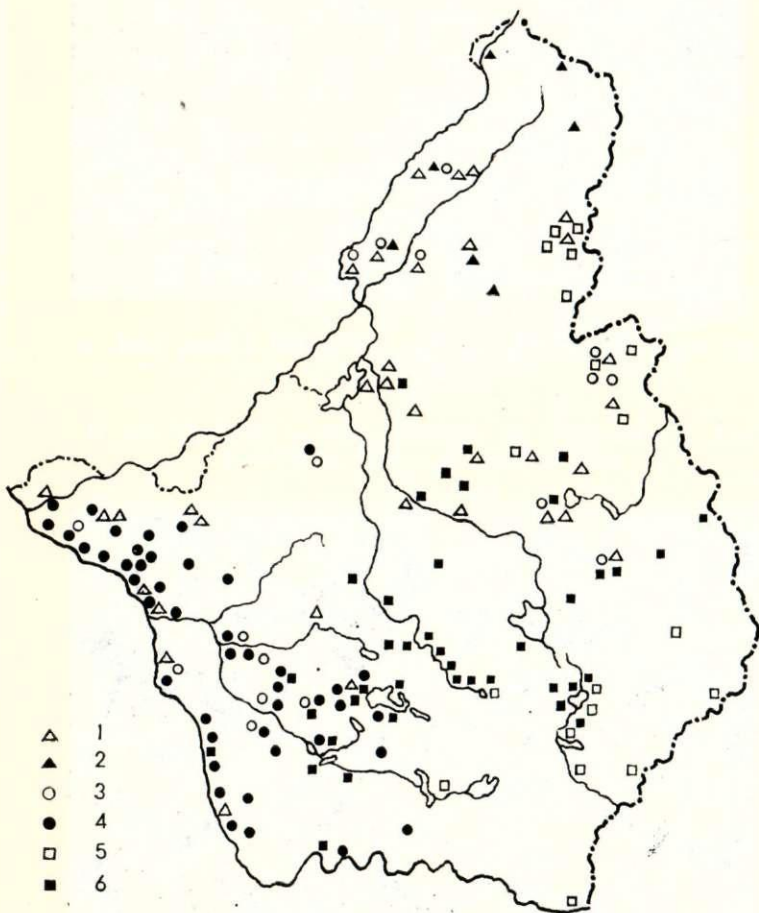
Visā Latgalē ar dažādiem nosaukumiem (trejbrīds, kriga, troiņņiks, bradīns, kakažņiks, kūrica u. c.) sastopams brišanas zvejas rīks trejbrīdis (36. att.), ar kuru trijatā brīda upju un ezeru seklajās piekrastēs. Trejbrīža dažādo nosaukumu izplatība redzama 37. attēlā.¹⁰² Ārpus Latgales trejbrīdis sastopams visā pārējā Latvijā, Igaunijā (it īpaši austrumu un vidus daļā), Lietuvā, Polijas ziemeļu daļā, bij. Austrumprūsijā, Baltkrievijā, KPFSR rietumu daļā un Dienvidkarēlijā.¹⁰³ Ziemeļlatgalē pierakstīts rīka krieviski igauņiskais nosaukums kūrica. Latgales rietumu un vidus daļā bieži sastopami Vidzemes vidus un austrumu daļas rajonos pierakstītie nosaukumi ar sakni kakaž- (kakaža, kakažņiks, kakažains u. tml.), Latgales vidus daļā un it īpaši austrumu daļas rajonos sastopami gandrīz vienīgi slāviskas cilmes nosaukumi (troiņņiks, kriga), kuru izplatība austrumos turpinās KPFSR un Baltkrievijā. Dienvidrietumu Latgalē

36. att. Zveja ar trejbrīdi Liksnā. 1962. g.

dominē nosaukums trejbrīdis, kura izplatība turpinās Vidzemes dienvidaustrumos, Augšzemē un Lietuvā. Tādējādi trejbrīža nosaukumu teritoriālās lokālās īpatnības visumā izvietojas tāpat, kā iepriekšējās kartēs izvietojās murda konstruktīvās un terminu lokālās īpatnības.

Līdzās brīdņiem jāaplūko vēl daži zvejas rīki, kas, tāpat kā papildinātie vai pārveidotie brīdņi, piemēroti

37. att. Trejbrīža nosaukumu izplatība Latgalē 19. un 20. gs. mijā. Pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1962.—1968. g. ekspedīciju materiāliem.

1 — kakažņiks, kakažains; 2 — kūrica; 3 — bradenis; 4 — trejbrīdis; 5 — troiņņiks; 6 — krīga.

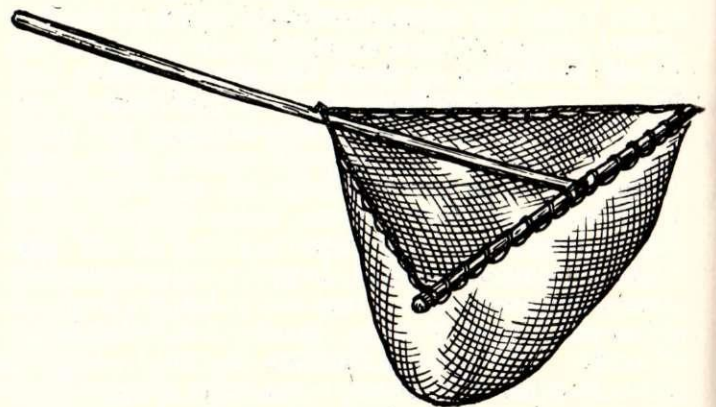
zvejai no krasta vai pat no laivas. Tie parasti ir individuālās zvejas rīki, kas visbiežāk konstatēti pie upēm vai ezeriem ar stāviem krastiem un dziļu ūdeni piekrastē. Gar Dubnu un Daugavu atrasta t. s. simte, vede, plaza u. c. (38. att.), ar kuru zvejoja tāpat kā ar jau minēto pārveidoto vienbrīdi.¹⁰⁴ Līdz 6 m garai kārtij galā piestiprināja šķerskoku. Šķerskokam un kārtij savukārt piestiprināja tikla maisu, kuru no krasta meta ūdenī un tad gar dibenu vilka uz malū. Ar plazu zvejoja galvenokārt straujā un duļķainā ūdenī. Bija arī plazas ar mazliet citādu konstrukciju. Pēc lietošanas principa analogisks, bet konstruktīvi diezgan atšķirīgs rīks atrasts Kurzēmē gar Ventu.¹⁰⁵

Latgales vidus- un dienviddaļā atrasts smeltenis (smelte, podņoms u. c.) (39., 40. att.¹⁰⁶). To veido 2 krusteniski sasieta lokanas lazdas maikstītes, kuru brīvajiem apakšgaliem piesiets taisnstūrveida tikla gabals. Virs maikstu krustošanās vietas piesiets vairākus metrus garš kāts. Zvejnieks, stāvot krastā, iegremdē tiklu ūdenī un raugās, kad virs tā uzpeldēs kāda lielāka zivs. Tad smeltēni ātri izceļ no ūdens. Zivs paliek tikla nokarē. Latgalei tuvējās teritorijās šis zvejas rīks 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. vēl pazīstams setu apdzīvotajā apvidū Pleskavas apgabalā, Aukštaitijā, Baltkrievijā, Polijā un bij. Austrumprūsijā. Tālāk šis zvejas rīks pazīstams daudzās citās Eiropas un Āzijas zemēs.

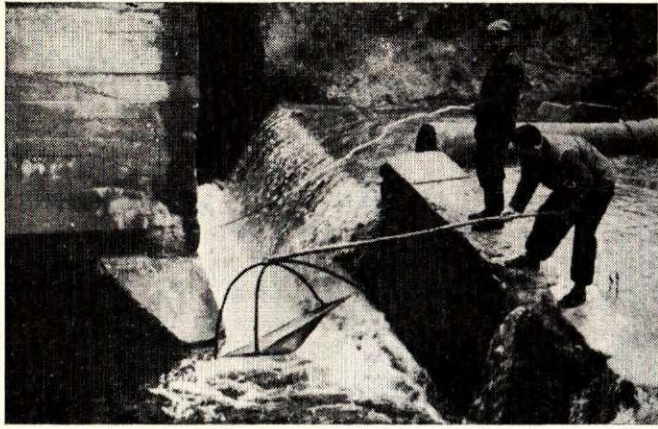
Apmēram šajā pašā Latgales daļā iegūtas ziņas arī par t. s. zvaniķi (41. att.), krievu звонарь¹⁰⁷. Rīka zvanveida karkass veidots no divām horizontāli noliktām klūgu stīpām, ko savieno vertikāli saturkoki. Karkasam pārstiepj tiklu ar liekačiem. Ar zvaniķi zvejo zālains ezeros no laivas, ielaižot zvaniķi ūdenī un ar dukuru iekšpusē baidot zivis no zālēm.

Latgalē lietotie tikli iedalāmi trīs grupās: velkamos, metamos un laižamos tiklos. No tiem vislielākā nozīme bija velkamajiem tīkliem, ar kuriem profesionālie zvejnieki apzvejoja vairumu ezeru, kā arī lielāko upju atvarus un grīvas.

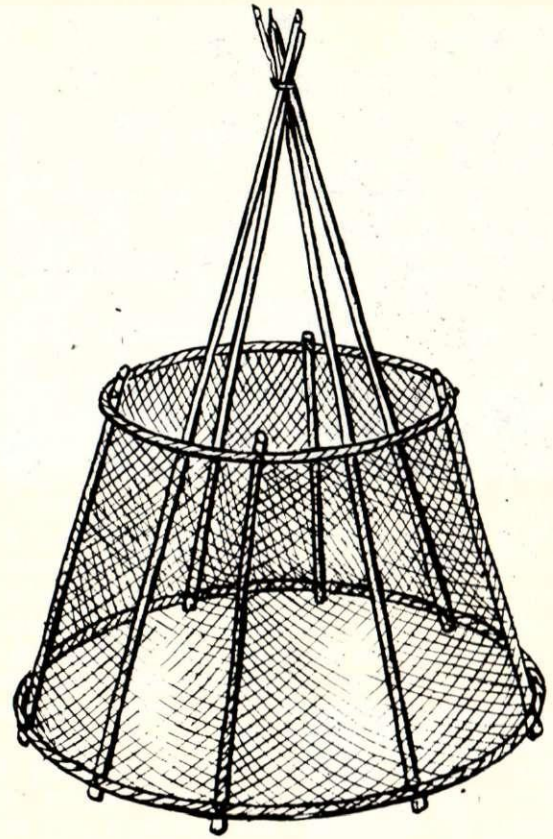
Pamattikls — profesionālo zvejnieku galvenais darbarīks — Latgales saldūdeņu zvejā bija vads (teiklis, ņevods, podvoloka u. c.). Tas sastāvēja no 2 spārnēm un āmja. Vada lielums bija atkarīgs galvenokārt no loma vietas plašuma. Spārnu garums svārstījās no dažiem desmitiem līdz dažiem simtiem metru, āmja garums — no 3 līdz 15 m. Pie vada

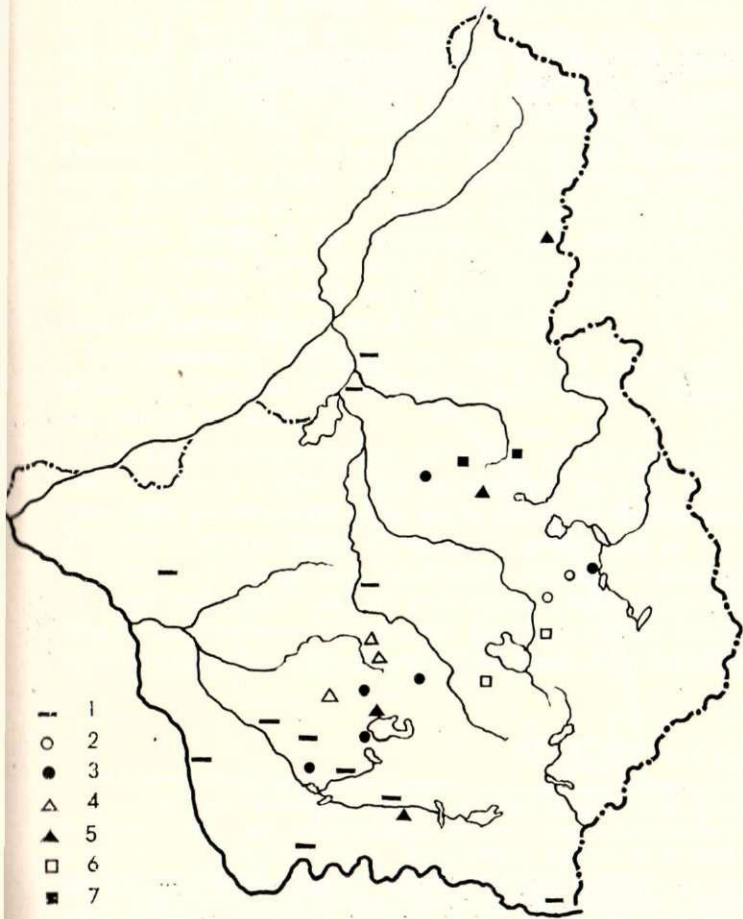
38. att. Plaza. Preiļu raj. Vārkavas c. p. Mazo Kursiešu c. Darināta ap 1960. g. E 30, 2291—2292. Pārvesta uz BDM.

39. att. Zveja ar smelti. Preiļu raj. Aglonas c. p. Kameņecā. 1962. g. E, 1657. filma, 2. negatīvs.

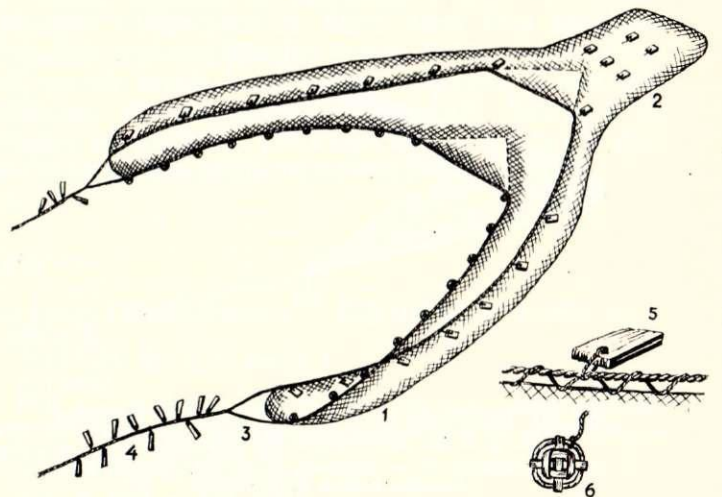
41. att. Zvaniķis. Preiļu raj. Aglonas c. p. Cecersku c. 20. gs. 20.—30. gadi. Zīmēts pēc 1912. g. dzimušā Aloizija Valaiņa stāstījuma. E 30, 3054, 3055.

- 1
- 2
- 3
- △ 4
- ▲ 5
- 6
- 7

40. att. Smeltnes nosaukumu izplatība Latgalē 20. gs. pirmajā pusē. Pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1962.—1968. g. ekspedīciju materiāliem.

1 — rīku nepazīst; 2 — simte, simtnīks; 3 — podņoms, podjoms, podhvats; 4 — smelte, smeļamais; 5 — nosaukums nezināms; 6 — čarpaks; 7 — ciltins.

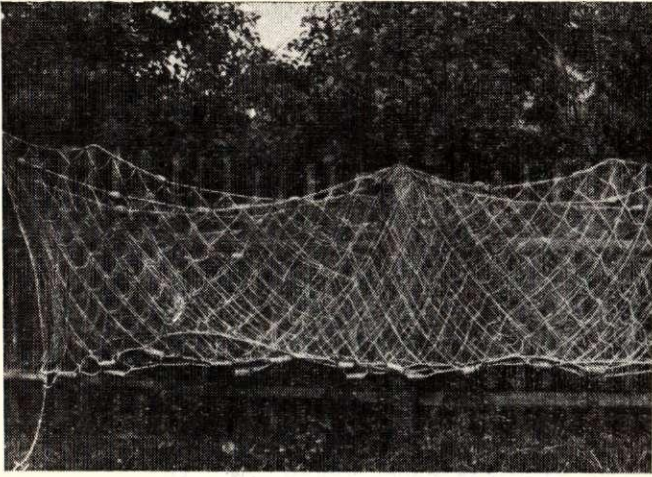

42. att. Ķišu vads — jeršoviks. Krāslavas raj. Ezernieku c. p. Udriju c. E 31, 4601.

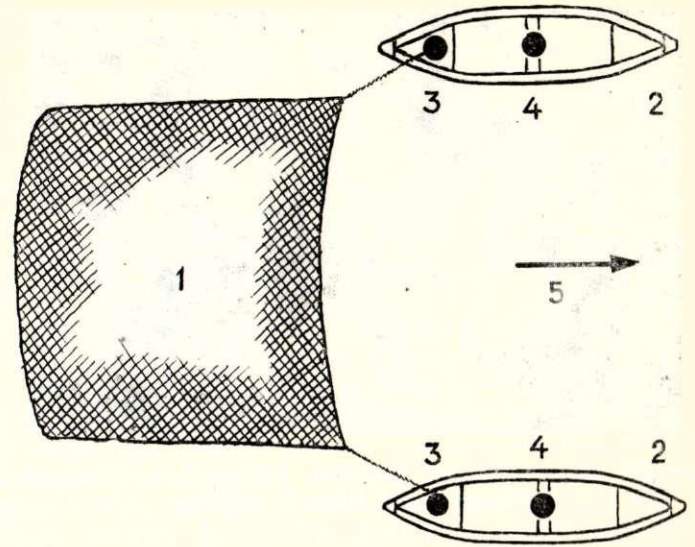
1 — spārns; 2 — āmis; 3 — spārnu cilpas; 4 — guža; 5 — pluds; 6 — gremds.

augšējās auklas bija piestiprināti pludiņi — egles koka dēļi, pie apakšējās auklas gremdi — lūkos ietīti un klūgas riņķi iepīti akmeņi. Spārnu galos velkamie koki, kam piesietas velkamās virves. Izšķirami ziemas un vasaras vadi, kas savstarpēji atšķirās ar

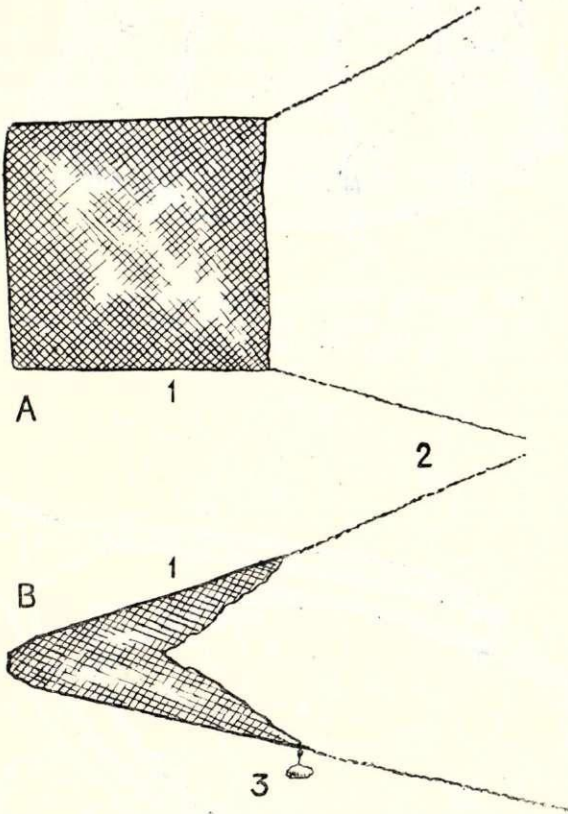
izmēriem un zvejas paņēmieniem. Vasaras vads bija mazāks, un to ūdenī izmeta no laivas. Ziemas vadu ar dažādiem palīgriekiem (dzenamo kārti, kārts meklējamo āķi, kārts dzenamo dakšu, vinču) bīdīja un vilka zem ledu. Bez tam vasaras vadam bija

43. att. Liekaču tīkls — dzeitins. Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. 1963. g. E, 1116. filma, 26. negatīvs.

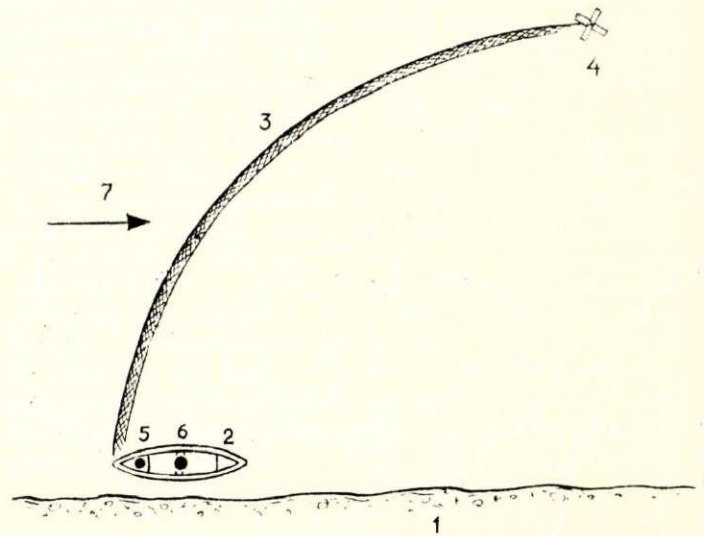

45. att. Rīzes laišanas shēma Daugavā pie Līvāniem. Zīmēta pēc 1902. g. dzimušā Jāņa Dābola stāstījuma. E 30, 2332.
1 — rīze; 2 — laivas; 3 — rīzes turētājs; 4 — airētājs; 5 — straumes virziens.

44. att. Laižamais tīkls — reiža Līvānos. Darināts 1952. g. E 30, 2325—2328. Pārvests uz BDM.

A — virsskats; B — sānskats. 1 — tīkla maiss; 2 — turamās auklas; 3 — gremds.

46. att. Liekaču tīkla — plavuna laišanas shēma Daugavā pie Liksnas. Zīmēta pēc 1888. g. dzimušā Vladislava Kursiša stāstījuma. E 30, 3064.

1 — krasts; 2 — laiva; 3 — tīkls; 4 — tīkla galā esošais pludinājs; 5 — tīkla turētājs; 6 — airētājs; 7 — straumes virziens.

vairāki varianti, kas bija piemēroti zināmu zivju sugu zvejošanai (ķīšu vads — jeršoviks zvejai pavasarī, kamēr zāle nav saaugusi, kļeps u. c.) zināmos gada laikos.

Kļeps ir neliels vads ar diviem īsiem un platiem spārniem (spārna garums apmēram 15 m, platums apmēram 5 m) un apmēram 15 m garu āmi, kas visā garumā stiepjas kā vienāda platuma maiss, kura diametrs ap 2,5 m. Kļepu velk pa ezera dibenu. Lai

zivis no tīkla neaizbēgtu, tā spārnu galos piesietas vairākus desmitus un pat simtus metru garas virves — gužas. Tām savukārt piesieti vecu tīklu gabali, balti, tikko plēsti skali, salmu grīstes, kas, tīklu velkot, virpuļo un saceļ dūņas. Zivis no virpuļa bēg un ieskrien starp tīkla spārniem, no kurienes iekļūst āmī. Tāds pats kā kļeps ir arī jeršoviks (42. att.). Vienīgi jeršovika gužām nav piesieti skali, lai tās neceltos uz augšu.

Visā Latgales vidus- un dienviddaļā vada un tā atsevišķo detaļu, kā arī zvejas palīgriku un paņēmienu nosaukumi galvenokārt ir slāviskas cilmes, jo šajā teritorijā vairums profesionālo zvejnieku, kas strādāja ar vadu, bija krievi. Vienīgi Latgales ziemeļdaļā, sevišķi ap Lubānas ezeru, vairāk sastopam baltiskas cilmes nosaukumus.

Par metamajiem tīkliem dēvē tīklus, ko iemet ūdenī no laivas, ievēl ezerā vai upē brīšus vai arī iestumj ūdenī no krasta ar kārti. Šāds tīkls ir taisnstūrveida ar auklām gar augš- un apakšmalu. Pie augšējās auklas piestiprināti bērza tāss vai, retāk, priedes mizas pludiņi. Apakšējai auklai piestiprināti gremdi — audekla maisiņā iešūti oļi, dedzinātas māla caurulītes vai citi smagumi. Tīkla acu lielums dažāds atkarībā no tā, kādas zivis paredzēts ķert.

Daļai tīklu, t. s. tinām (dzeitiniem, oboriem, setkām), pamattīklam — linumam (acis 2×2; 2,5×2,5 cm u. tml.) abās pusēs ir lielās acis (apmēram 10×10 cm), t. s. liekači (reža, likači). Zivis, ieskrienot tīklā, izspiežas ar mazažām linuma acīm cauri liekačiem un paliek karājamies it kā tīkla maisiņā. Ar šiem tīkliem (43. att.) zvejo gan vasarās, gan ziemās zem ledus. Pazīstami divi vasaras zvejas paņēmieni: 1) tīklu vakarā met šķērsām domājamam zivju ceļam un atstāj tur līdz rītam; 2) tīklu apmet zivju dzīves vietai un, ar dukuru sitot pa ūdeni, dzen tās tīklā. Ziemā ar šo tīklu zvejo, tikai baidot zivis. Tīklu ar īpašu kārti pa rindā izcirstiem āliņģiem pabāž zem ledus. Līdzās izkaļ vairākas āliņģu rindas, caur kurām ar dukuru baida zivis tīklā.

Daļai metamo tīklu liekaču nebija, un zivis tajos iekērās ar žaunām. Arī šos tīklus iemeta ūdenī vakarā un atstāja pa nakti.

Par laižamajiem tīkliem sauc tos, ar kuriem zvejnieks zināmās vietās dreifē pa straumi uz leju. Tīkli paredzēti galvenokārt lielo zivju ķeršanai. Izšķirami divējādi laižamie tīkli: 1) taisnstūrveida tīkli ar liekačiem, kuri līdzīgi jau minētajiem tīkliem — tinām, 2) maisveida tīkli (44. att.) — rizes, panavas ar vai bez signāldiegiem — jautriem. Jautri ir tievas aukliņas, ko zināmās vietās piesēja tīkla acīm. Zvejas laikā

zvejnieks jautrus turēja pirkstos un ar to starpniecību sajuta tīklā ieskrējušās zivs triecienu.

Tīklus laida pa straumi lejup divējādi.¹⁰⁸ Piemēram, panavu Aiviekstē vai rīzi Daugavā laida lejup pa straumi starp divām laivām, ļaujot tai brīvi peldēt (45. att.). Ārpus Latgales rīzi Latvijā vēl laida Daugavas vidus- un lejtecē, kā arī Lielupē, Susējā, Salacā un Ventā. Ārpus Latvijas rīzi laida arī Igaunijā, Lietuvā, Karēlijā, Polijā, Vācijā un citās zemēs.¹⁰⁹ Zināmā mērā atšķirīga bija tikai rīka uzbūve un laišanas paņēmieni. Literatūrā izteikta doma, ka rīze varētu būt slāviskas cilmes zvejas rīks.¹¹⁰

Tīklū ar liekačiem, t. s. plavu jeb plavunu, laida lejup pa Daugavu no vienas laivas (46. att.). Kras-tam tuvāk esošais tīkla gals bija piestiprināts pie laivas, kas peldēja netālu no krasta. Tīkla otrajā galā, kas peldēja upes vidū, bija piesiets dēļu krusts vai cits pluds, kas tīklu turēja virs ūdens. Šādā pašā veidā pa Aivieksti laida lejup tinu, t. s. dzeitini.

Rezumējot mūsu rīcībā pašlaik esošo materiālu par Latgales zvejas rīkiem un to terminiem, atzīmējams, ka Latgalē sastopama lielākā daļa to saldūdens zvejas rīku, kādus lietoja zvejnieki Austrumeiropas baltu, slāvu un somugru tautu apdzīvotajās teritorijās (ezeru vadi, tinas, trejbriži, divbriži, vienbriži, smeltenī, murdi, rīzes u. c.). Tomēr jāatzīmē, ka vairāk nekā pārējā Latvijas teritorijā Latgalē sastopam tādus zvejas rīku tipus un variantus; bet it īpaši zvejas rīku terminus, kas Latgali tuvina slāvu tautu (krievu, baltkrievu, poļu) apdzīvotajiem apvidiem. Pēc zvejas rīku tipiem un it īpaši pēc to nosaukumiem Latgales teritorijā 19. un 20. gs. mijā izdalāmi trīs kultūrvēsturiski apvidi: 1) Ziemeļlatgale, kurā lietoti vairāki slāviskas un somugriskas cilmes zvejas rīku termini, 2) Austrumlatgale, kurā dominē slāviskas cilmes termini, un 3) Rietumlatgale, kurā dominē ar Austrumvidzemi un Augšzemi kopīgi, acīmredzot baltiskas cilmes termini. Starp šiem trim apvidiem ir dažāda platuma pārejas joslas. Šaiās joslās vairāk vai mazāk iaukti konstatējami dažādas cilmes termini un rīku konstruktīvi elementi. Skaidrot to vecumu un piederību pie kādas tautas vai tautu grupas ir turpmāko pētījumu uzdevums.

PARINDES

¹ Apcerējuma ierobežotā apjoma dēļ tajā sniegts tikai konceptīvs zvejas kā nodarbošanās nozares sociālekonomiskais raksturojums, uzskaitīti zvejas rīku galvenie tipi un to termini, nedaudz norādot rīku tipu un terminu izplatības apvidus.

² Латвийская ССР. Очерки экономической географии. Рига 1956, 47. lpp.

³ Bij. Vitebskas guberņas robežās.

⁴ E 30, 1967.—1969. g. Pļaviņās, Krustpilī, Līvānos, Višķos, Nīdermuižā, Aglonā iegūtās ziņas.

⁵ E 27, 9182; 9184; 9209, Bērzpils; E 28, 7658, Kārsava; E 29, 9; 22, Ozolmuiža, Kaunata; E 30, 1967.—1969. g. dati, Aglona, Gaigalava, Viški, Līvāni, Pļaviņas; E 31, 4581; 4582; 4585, Piedruja, Auleja, Andrupene.

⁶ 1843. g. 16. maijā tika sekularizētas katoļu klosteru un baznīcu zemes, kas pārgāja valsts īpašumā. Tomēr arī vēl pēc sekularizācijas daļa klosteru un baznīcu turpināja izmantot savus bijušos ūdeņus.

⁷ ЦГИА БССР, ф. 1430, оп. 1, л. 8607; LCVVA, 4638. f., 1. apr., 24. l.; 713. f., 1. apr., 754. l.

⁸ LCVVA, 657. f., 1. apr., 17. l., 27. lp.

⁹ Kļaparu ezers Vārkavā, Blontu ezers Pušmucovā, mazie

plavu ezeri Lubānas klānos u. c.; ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, л. 396, л. 3.

¹⁰ LCVVA, 657. f., 1. apr., 3. l.

¹¹ Turnat.

¹² А. Семеновский. Озера и торговля рыбой в Витебской губернии. — Памятная книжка Витебской губернии на 1878 г. Витебск 1878, 115. lpp.

¹³ E 27, 9184, 9210, Bērzpils.

¹⁴ E 30, 1967. g. dati, Viški.

¹⁵ LCVVA, 713. f., 2. apr., 13. l., 3. lp.

¹⁶ Turnat, 1. apr., 740. l., 1. lp.

¹⁷ LCVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 188., 189. lp.; E 27, 9158, Bērzpils; 9212, Rugāji; 9234, Lierņa.

¹⁸ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, л. 457, лл. 8—9.

¹⁹ Plašāk skat. S. Cimermanis. Saldūdeni zveja Vidzemē 19. un 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, V. Rīcā 1963., 84. lpp. (turpmāk — S. Cimermanis. Zveja Vidzemē).

²⁰ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, л. 403, л. 6. Tādu pašu stāvokli redzam Grāveru (turpat, л. 399, л. 4), Konecsoles (turpat, л. 156, л. 149), Ludvīnovas (turpat, л. 144), Biržu (turpat, л. 131) u. c. muižās; E 27, 9210, Bērzpils; E 29, 22, Andrupene; E 30, 431, Cirma.

- ²¹ Обзор Витебской губернии за 1892 год. Витебск 1893, 10. lpp.
- ²² ЦГИА БССР, ф. 1430, оп. 1, д. 8627.
- ²³ Par zvejas tiesībām un raksturu buržuāziskās Latvijas gados skat. S. Cimermanis. Zveja Vidzemē. 85. u. sek. lpp.
- ²⁴ Обзор Витебской губернии за 1890 год. Витебск [b. g.], 8. lp.
- ²⁵ E 27, Balvu raj.; E 28, Ludzas raj.; E 29, Rēzeknes raj.; E 30, Rēzeknes, Preiļu, Balvu, Ludzas, Daugavpils, Jēkabpils raj.; E 31, Krāslavas raj.
- ²⁶ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 861, л. 11.
- ²⁷ E 27, 9181, Bērzpils; E 30, 1967. g., Gaigalava.
- ²⁸ Dati par 1854. g. — pēc ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 7, л. 51; par 1896. un 1900. g. pēc ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 564, лл. 13—14, 19, 22; par 1905. g. pēc Обзор Витебской губернии за 1905 год. Витебск 1906, ведомость № 6, 7.
- ²⁹ Pēdējie trīs gadi izvēlēti ar nolūku, jo šos datus iespējams pārbaudīt ar ekspedīciju materiāliem. Pamatojoties uz šiem materiāliem, var apgalvot, ka Vitebskas guberņas Statistikas komitejas savāktie vai publicētie dati par zvejnieku skaitu Latgalē nav precīzi. Pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta ekspedīcijas savāktajām ziņām, 1. attēla atzīmētajos vairāk nekā 70 Latgales zvejnieku ciemos tolaik dzīvoja ievērojami lielāks zvejnieku skaits, nekā to uzrāda oficiālie pārskati, kas arī paši sniedz pretrunīgus skaitļus. Tā, piemēram, tabulā uzrādītie dati, ko Vitebskas guberņas gubernatoram sniedza aprīnķu valdes, atšķiras no tiem datiem, kas tajā pašā laikā tika iesūtīti Vitebskas guberņas Statistikas komitejai pēc tās uzskaites anketām. Pēc anketu ziņām iznāk, ka 1896. g. Daugavpils aprīnķī darbojās 88 zvejnieki, Ludzas — 21, bet Rēzeknes aprīnķī — 125 zvejnieki (LCVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 306., 307., 318., 322., 327. lp.). Šķiet, ka oficiālā statistika uzskaitīja tikai tos cilvēkus, kas zvejoja ar vadiem ezeros un kas veidoja zvejnieku arteļu kodolu. Upju un ezeru zvejnieki, kas zvejoja tačos, ar mudiem un dažādiem tīkliem, šķiet, palika ārpus oficiālās uzskaites. Tā domāt mudina tas, ka Ludzas aprīnķa zvejnieku skaitā nav ietilpināti Bērzpils Salas, Gaigalavas Idenu un Dirvanienes, bet Daugavpils aprīnķa zvejnieku skaitā — Krustpils Rudzišu, Ancānu, Prižu, Vārkavas Vanagu, Pūgaiņu u. c. ciemu zemieki zvejnieki. So cilvēku skaits ir lielāks nekā abos aprīnķos uzrādīto zvejnieku daudzums (E 30, 1967.—1968. g. dati, Krustpils, Vārkava, Gaigalava; E 27, 9182, Bērzpils). Tā, piemēram, Krustpils pagasta Rudzišu un Ancānu ciemos zušus tačos zvejoja 17—20 cilvēku (E 30, 3011, Krustpils), Livānu pagasta Veiguru ciemā — 8 cilvēki (E 30, 3028, Livāni), Bērzpils Salā ar zveju kā peļņas avotu nodarbojās 11 ģimeņu (E 27, 9182, Bērzpils).
- ³⁰ E 27, 9158 un 9185, Bērzpils; E 31, 4585, 4730, Andrupene; E 30, 369, Balvi.
- ³¹ E 30, 3008, 3015, Višķi, Aizkalne.
- ³² E 30, 431, Goldiševa; E 30, 2021, 2061, Gaigalava, Silajāņi; E 29, 11, Losi.
- ³³ E 30, 2150, Krustpils, Livāni.
- ³⁴ E 30, 2150, 2154, 2155, Krustpils, Naujene, Livāni.
- ³⁵ E 29, 27, Lipuški; E 31, 4612, Andrupene.
- ³⁶ E 29, 12, Losi.
- ³⁷ E 29, 27, Lipuški.
- ³⁸ E 27, 9178, Bērzpils; E 30, 2366, Livāni.
- ³⁹ E 27, 9205, Bērzpils.
- ⁴⁰ E 29, 159—162, Kaunata; E 31, 4583, Auleja.
- ⁴¹ LCVVA, 4638. f., 1. apr., 9. l., 17.—18. lp.
- ⁴² E 30, 1968. g. dati, Krustpils.
- ⁴³ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 396, л. 4.
- ⁴⁴ Turpat, д. 403, л. 5.
- ⁴⁵ LCVVA, 657. f., 2. apr., 41. l., 86.—87. lp.
- ⁴⁶ E 27, 9191, Bērzpils; 9260, Šķilbēni; E 30, 1967.—1968. g. dati, Livāni, Vārkava, Plaviņas.
- ⁴⁷ E 30, 3010, 3012, 3023, Krustpils.
- ⁴⁸ E 29, 9, 22, Losi, Andrupene; E 28, 4365, Rundēni; E 30, 2024—2027, 2066. Gaigalava, Silajāņi, Aglona, Višķi, Aizkalne.
- ⁴⁹ E 27, 9233, Liepna; E 30, 431, Cirma; E 31, 4582, Auleja.
- ⁵⁰ E 27, 9158, 9184, Bērzpils; E 29, 9, Losi; E 30, 2022—2026, 2061—2064, Gaigalava, Silajāņi.
- ⁵¹ E 27, 9211, 9213, Bērzpils; E 30, 2023, Gaigalava.
- ⁵² «Dienas Lapa», 1891., 13. nr.
- ⁵³ E 27, 9184, Bērzpils; E 30, 1967.—1968. g. dati, Gaigalava, Vārkava, Krustpils, Gostiņi.
- ⁵⁴ Dati par 1854. g. pēc ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 7, л. 51; par 1896. un 1900. g. pēc ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 564, лл. 13, 14, 19, 22; par 1907. un 1910. g. pēc ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 692, лл. 14, 20, 27, 28.
- ⁵⁵ Par zivju ķeršanu ar rokām, cilpām un duršanu ar žebērķiem plašāk skat. Z. Ligērs. Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi, I. Rīgā 1942.; S. Cimermanis. Zveja Vidzemē.
- ⁵⁶ Plašāk skat. I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, I (turpmāk — I. Manninen. Sachkultur.). Tartu 1931; K. Moszyński. Kultura ludowa slowian. I. Kultura materjalna (turpmāk — K. Moszyński. Kultura.). Kraków 1929; M. Znamierowska-Prüfferowa. Rybackie narzędzia kolne w Polsce i w krajach sąsiednich. Toruń 1957.
- ⁵⁷ E 30, 3058, 3059, Krustpils.
- ⁵⁸ M. Znamierowska-Prüfferowa. Minētais darbs. 45. tab.
- ⁵⁹ Turpat, 44.—45. tab.; arī VDR ZA Vācu etnogrāfijas institūta (Berlīnē) zvejas riku inventarizācijas materiāli, ko pierakstījuši Dr. R. Pešs un Dr. V. Rūdofs.
- ⁶⁰ A. Stubavs. Ķentes pilskalns un apmetne — arheoloģisks piemineklis pārejas periodā no pirmatnējās kopienas iekārtas uz šķiru sabiedrību Latvijā. Disertācija. Rīgā 1965., 216.—225. lpp.
- ⁶¹ Par zvejas aizsprostiem Latvijā, t. sk. arī Latgalē, līdz šim plašākie dati atrodami šādās publikācijās: Z. Ligērs. Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi. Rīgā 1944. (turpmāk — Z. Ligērs. Kultūra, 1944.); S. Cimermanis. Fischsperrren in Vidzeme und Latgale (Lettische SSR) am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts (turpmāk — S. Cimermanis. Fischsperrren.). — Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig. Bd. XXVII. Berlin 1970. Pēdējā apcerējumā atrodami plašāki dati par visiem šajā krājumā minētajiem taču vadiem un to variantiem.
- ⁶² Plašāk skat. D. Trocigs. Kātica — sen zvejniecības veids. — Senatne un Māksla, 1940., 1; Z. Ligērs. Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi, I. Rīgā 1942.; S. Cimermanis. Zveja Vidzemē. 92.—93. lpp.
- ⁶³ E 17, 5502, Lubāna; 5503, Meirāni.
- ⁶⁴ E 27, 9200, Bērzpils.
- ⁶⁵ E 27, 9180, Bērzpils.
- ⁶⁶ D. Trocigs. Minētais darbs. 124. lpp.
- ⁶⁷ Plašāk skat. S. Cimermanis. Zveja Vidzemē.
- ⁶⁸ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 91, оп. 1, д. 351, лл. 75—84.
- ⁶⁹ U. Sirelius. Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. Helsingfors 1906, 358. u. c. lpp.; U. E. Hagberg. Fiskekatsan idag och för 3500 år sedan. — Meddelanden från Institutionen för nordisk fornkonst vid Uppsala Universitet, 1962.; В. Васильев. Проблема происхождения орудий заповорного рыболовства обских угров. — Сибирский этнографический сборник, IV. Москва 1962.
- ⁷⁰ E 30, 2159—2160, Livāni.
- ⁷¹ E 30, 3028, 3029, Livāni.
- ⁷² E 35, 2578, Livāni.
- ⁷³ E 30, 2175—2176, Livāni.
- ⁷⁴ E 27, 8976, Rugāji; E 28, 7662, Kārsava; E 29, 33, Malta; E 30, 1967.—1969. g., Vārkava, Krustpils, Višķi, Aizkalne, Aglona.
- ⁷⁵ E 27, 8980, Gaigalava; 9223, Rugāji; E 29, 33, Malta; E 30, 365, Balvi.
- ⁷⁶ E 27, 9243, Liepna; E 28, 7704, Kaunata; E 31, 4626, Izvalta.
- ⁷⁷ E 30, 3039, Višķi; 3037, Aglona, Aizkalne. Zušu tīkla nosaukums *tyna* pierakstīts Višķos, Aizkalnē, Aglonā, kur to lietoja Dubnā, Tartakā un Jašā. Vārds acimredzot aizgūts no krievu vārda тын, тына, kas apzīmē vienu no tača svarīgajām sastāvdaļām — no mietiņiem veidotos tača spārnus. Zušu tīklu par tynu sauc gan krievu, gan latviešu tautības zvejnieki.
- ⁷⁸ E 30, 3030—3033, Vārkava.
- ⁷⁹ E 30, 3019—3021, Krustpils.
- ⁸⁰ E 30, 2152, Krustpils, Livāni.
- ⁸¹ E 30, 1967.—1968. g. dati, Plaviņas, Gostiņi, Krustpils, Livāni, Naujene.
- ⁸² U. Sirelius. Minētais darbs. 146. u. sek. lpp.; Материалы к познанию русского рыболовства, 1913 г., т. II, вып. 5, III tab.
- ⁸³ Plašāk skat. Z. Ligērs. Kultūra. 1944.; S. Cimermanis. Zveja Vidzemē. 95. u. sek. lpp.; t. p. Fischsperrren. 130. lpp.; t. p. Общие элементы орудий пресноводного рыболовства у латышей и западных финнов в Видземе и Латгале (turpmāk — С. Цимерманис. Общие элементы). — Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига 1970, 46.—47. lpp.
- ⁸⁴ ЦГИА БССР, ф. 1430, оп. 1, д. 8627.
- ⁸⁵ E 30, 1967.—1969. g. dati, Krustpils, Livāni, Naujene. Sādus tačus Daugavā taisīja arī Vidzemes robežās pie Plaviņām, Behrulejas u. c. (S. Cimermanis. Zveja Vidzemē. 97.—98. lpp.).

⁸⁶ E 27, 9173, Bērzpils; E 30, 2167, Vārkava; E 35, 2575, Līvāni.

⁸⁷ E 30, 3044, Višķi.

⁸⁸ E 30, 3025, 3026, Krustpils.

⁸⁹ E 27, 9000, Bērzpils; 9222, Rugāji; 9257, Šķilbēni; E 28, 4354, Rundēni; 4381, Pilda; E 30, 432, Cirma; E 31, 4646, Andrupene.

⁹⁰ J. Ch. Brotze. Monumente ..., VI. 163. lpp.

⁹¹ Исследования о состоянии рыболовства в России, VI. Рыбные и звериные промыслы на Белом и Ледовитом морях. СПб. 1862.

⁹² I. Manninen. Sachkultur. 264. lpp.

⁹³ B. Benecke. Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen (turpmāk — B. Benecke. Fische.). Königsberg in Pr. 1881.

⁹⁴ Par murdu nosaukumiem ārpus Latgales plašāk skat. C. Цимерманис. Общие элементы. 60. u. sek. lpp.

⁹⁵ E 17, 5743—5748, Atašiene; E 30, 3050, 3051, Likсна.

⁹⁶ E 22, 6836, 6837, Likсна; E 30, 2215, 2216, 2219, Likсна; 3046, 3047, Krustpils.

⁹⁷ S. Cimermanis. Zveja Vidzemē. 112. lpp.; E 30, 1970.—1971. g. dati.

⁹⁸ E 36, 1968. g. materiāli Baltkrievijas PSR; Lietuvas PSR Vēstures un etnogrāfijas muzeja (turpmāk — LVEM) fototēka; Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora zinātniskā arhīva (turpmāk — LES) materiāli.

⁹⁹ E 17, 5734—5737, Atašiene. Par šādiem tīkliem ziņas iegūtas arī Liksnā (E 30, 2252), Nidermuižā (E 30, 2262), Aizkalnē (E 30, 2264), Līvānos (E 30, 2267).

¹⁰⁰ E 28, 7705, Kaunata; E 30, 2266, 2267, Līvāni; 2265, Vārkava; 2252, 2253, 2257, Likсна; 2258, Nīcgale; 2259, Naujene; E 31, 4664, Izvalta; 4666, Piedruja; 4669, Auleja; 4672, Andrupene.

¹⁰¹ Sis zvejas paņēmieni pazīstams arī Vidzemē — Meirānos (E 17, 5453), Sāvienā (E 17, 5726, 5727), Krustpilī (E 18, 4767), Aizkrauklē (E 21, 3545) u. c., kā arī Austrumlietuvā (M. Znamierowska-Prüfferowa. Rybolówstwo jezior trockich. — Rys etnograficzny. Wilno 1930, 30.—32. lpp.

¹⁰² Karte sastādīta pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1962.—1968. g. ekspedīciju materiāliem.

¹⁰³ E 1956.—1972. g. dati; Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas zinātniskā arhīva dati; LVEM un LES dati; B. Benecke. Fische. 353. lpp.; А. Сапунов. Река Западная Двина. Историко-географический обзор. Витебск 1893, 246. lpp.; U. Sirelius, Suomalaisten kalastus. Osa II. Helsingissä 1907., 161., 162. lpp.; K. Moszyński. Kultura. 91. lpp.; I. Manninen. Sachkultur. 153. lpp.; С. Цимерманис. Общие элементы. 75. u. sek. lpp.

¹⁰⁴ E 30, 2291, 2292, Vārkava; 2296, 2297, Aizkalne, Daugavpils; 2293, 2294, Līvāni; 3046, 3047, Krustpils.

¹⁰⁵ E 30, 1971. g. dati.

¹⁰⁶ Karte sastādīta pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu 1962.—1968. g. ekspedīciju materiāliem.

¹⁰⁷ E 30, 3055, Aglona; 2374, Višķi; 3053, Likсна.

¹⁰⁸ E 27, 9207, Bērzpils; E 30, 2313—2316, Krustpils; 2321, 2322, Nīcgale; 2323—2333, Līvāni; 2318—2320, Likсна; E 31, 4598, Piedruja.

¹⁰⁹ LVEM un LES dati; G. Rānk. Paar algelist kalapüünist Narva jõelt. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, VIII. Tartu 1934., 100. un sek. lpp.; K. Moszyński. Kultura. 95., 96. lpp.; R. Peesch. Ein altslavisches Relikt der materiellen Kultur im Gebiet zwischen Elbe und Oder. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Bd. 2, Teil I, 1965.

¹¹⁰ R. Peesch. Minētais darbs.

С. Цимерманис

ХАРАКТЕР РЫБОЛОВСТВА И ВАЖНЕЙШИЕ ЕГО ОРУДИЯ В ЛАТГАЛЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И В XX В.

Резюме

Латгале — наиболее богатая пресноводными водоемами область Латвии. Поэтому для части ее населения рыболовство было основным, а для части — подсобным занятием. В XIX и в начале XX в. право рыбной ловли принадлежало помещику, который сдавал находившиеся в его владении озера в аренду городским или местечковым торговцам, реже профессиональным рыбакам — главным образом русским крестьянам-старообрядцам, проживавшим в Латгале. Помещичьи привилегии на рыбную ловлю ликвидировало Советское правительство Латвии 1 марта 1919 г. В настоящее время на латгальских озерах ведут лов государственные рыболовецкие бригады.

Профессиональные рыбаки, рыбачившие на латгальских озерах, в большинстве своем были русскими-старообрядцами, проживавшими в окрестных деревнях. Рыбной ловлей на реках занимались почти исключительно латыши. Латгальские рыбаки в большинстве своем были крестьянами — владельцами и арендаторами хозяйств и занимались рыбным промыслом в свободное от земледельческих работ время либо в сезон лова соответствующей рыбы.

Экономически наиболее важную роль играл зимний озерный лов, когда часть рыбаков отправлялась на дальний промысел к озерам в соседние волости, уезды и даже губернии. Сравнительно важное значение имел также лов угря в заколах на реках

Даугава и Дубна. Речные рыбаки нередко шли и на другие заработки, в частности они вязали и спустили плоты. На рубеже XIX и XX в. в рыболовецких районах, в особенности близ озера Резнас, в качестве одного из видов заработка было распространено вязание сетей. В окрестностях больших озер и рек такое же значение имело строительство лодок. В рыболовецких районах Латгале быстрее, чем в чисто земледельческих, развивалось товарно-денежное хозяйство.

Организация рыбной ловли в Латгале имела две формы: 1) индивидуальную и 2) коллективную или артельную (наиболее выраженными примерами последней являются рыбацкие коллективы для лова угря в даугавских заколах, а также рыболовецкие артели для лова зимними и летними неводами на озерах). Ядро артели обычно образовывали рыбаки из одной деревни или из нескольких соседних деревень, которые сообща приобретали снасти и делали основную работу, требовавшую достаточно высокой квалификации. Нередко ядро артели состояло из отца и нескольких взрослых сыновей, братьев, племянников и других близких родственников.

Из числа орудий рыбного лова, применявшихся в Латгале в XIX и XX вв., в статье детально анализируются остроги (см. рис. 5—8), заколы (см. рис. 11—22), верши (см. рис. 23—31), бредни и их модификации, приспособленные для ведения лова с берега (см. рис. 29—40). Рассматриваются

конструктивные детали этих орудий и приемы лова, приводятся картограммы распространения в Латгале различных типов орудий, деталей и терминов, их обозначающих (см. рис. 8, 27, 28, 37, 40). Конспективно излагаются также сведения о различных по способу их применения видах сетей (см. рис. 42—46), а также о некоторых орудиях, констатированных до сих пор лишь в отдельных местностях Латгале (см. рис. 38—41).

Резюмируя имеющиеся в нашем распоряжении данные об орудиях рыболовства в Латгале и соответствующей терминологии, следует отметить, что здесь встречаются в основном такие орудия пресноводного рыболовства, которые использовались в Восточной Европе, т. е. в остальной части Латвии, Литве, а также на территориях, населенных славянскими народами и прибалтийскими финнами (озерные неводы, оборы, бредни-тройники, двойники, бродники на одного человека, подрывки, верши, сети «ризе», а также прочие плавные сети и др.). Следует, однако, отметить, что чаще, чем на остальной территории Латвии, у латгальских латышей встречаются такие типы и варианты орудий рыболовства, а в особенности термины, их обозначающие, которые сближают Латгале с территориями, населенными славянскими народами (русскими, белорусами, поляками). Этот факт объясняется главенствующей ролью русских рыбаков в латгальском рыболовстве,

а также пестрым национальным составом населения Латгале и культурным обменом между латышами, русскими, белорусами и поляками в Латгале. Открытым остается пока вопрос о времени появления в Латгале славянских орудий рыболовства и соответствующей терминологии.

По типам орудий рыболовства и в особенности по терминологии на территории Латгале на рубеже XIX и XX вв. выделяются три области: 1) север Латгале, где используется ряд терминов славянского и финно-угорского происхождения, что свидетельствует о направлении культурно-исторических связей на Восточную Эстонию и Псковскую область РСФСР; 2) восток Латгале, где доминируют термины славянского происхождения, указывающие на связи с западом РСФСР и западной частью Белорусской ССР; 3) запад Латгале, где преобладают общие с востоком Видземе, Аугшземе и Восточной Литвой термины, очевидно, балтского происхождения. Между этими тремя областями пролегают переходные зоны различной ширины. В этих зонах в более или менее перемешанном виде обнаруживаются различные по своему происхождению термины и конструктивные элементы орудий рыболовства. Выяснение их возраста и принадлежности определенному народу или группе народов — задача будущих исследований.

S. Cimermanis

DER FISCHFANG UND DIE WICHTIGSTEN FANGGERÄTE IN LATGALE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND IM 20. JH.

Zusammenfassung

In Latgale als dem seenreichsten kulturhistorischen Gebiet Lettlands bildete der Fischfang die Hauptbeschäftigung eines Teils der Bevölkerung, während ein anderer Teil ihn als Nebenbeschäftigung betrieb. Im 19. und zu Beginn des 20. Jh. war die Fischereiberechtigung ein Vorrecht der Gutsherren; diese verpachteten die zu ihrem Besitz gehörenden Seen an städtische Kaufleute, seltener an Berufsfischer, unter denen altgläubige russische Bauern die Mehrheit bildeten. Die Fischereivorrechte der Gutsbesitzer wurden durch einen Beschluß der Sowjetregierung Lettlands am 1. März 1919 aufgehoben. Heutzutage werden die Seen in Latgale durch staatliche Fischereibrigaden befischt.

Während, wie gesagt, der berufliche Fischfang in den Seen hauptsächlich von den altgläubigen russischen Bewohnern der anliegenden Dörfer ausgeübt wurde, betrieben den Flußfischfang fast ausschließlich Letten. Die Mehrzahl der Fischer bestand aus Bauern, die entweder Land besaßen oder pachteten. Den Fischfang betrieben sie in der von Landarbeiten freien Zeit bzw. in der für die jeweilige Fischart günstigen Fangzeit.

Wirtschaftlich größere Bedeutung hatte der Fischfang in den Seen im Winter. Um diese Zeit pflegte sich ein Teil der Fischer zum Fernfischfang an die

Seen benachbarter Gemeinden, Landkreise und sogar Gouvernements zu begeben. Eine verhältnismäßig große Rolle spielte auch der Aalfang mittels Fischwehren in der Daugava und der Dubna. Nicht selten verdingten sich die Flußfischer auch zu anderen Arbeiten, insbesondere zum Flößen. In den Fischfanggebieten, vor allem in der Umgebung des Rāznas-Sees, entwickelte sich um die Jahrhundertwende die gewerbsmäßige Netzknüpferei. Der Bootsbau wurde in der Umgebung der größeren Seen und Flüsse ebenfalls zu einem selbständigen Erwerbszweig. Früher als in den rein landwirtschaftlichen Gebieten von Latgale entwickelte sich in den Fischfanggebieten die Waren- und Geldwirtschaft.

In Latgale sind zwei Organisationsformen des Fischereiwesens zu unterscheiden: 1) der individuelle Fischfang und 2) die Kollektiv- oder Artelfischerei. Charakteristische Beispiele für die letztere sind der Aalfang mit Fischwehren in der Daugava sowie die Fischerei in Seen mit Sommer- und Winterzugnetzen. Die Mitglieder eines Artels waren gewöhnlich Fischer eines oder mehrerer benachbarter Dörfer, die auf gemeinsame Rechnung das Fischereieinventar beschafften und gemeinsam die wichtigsten bzw. qualifiziertesten Fangarbeiten leisteten. Nicht selten bildeten auch Familien, z. B. der Vater mit mehreren

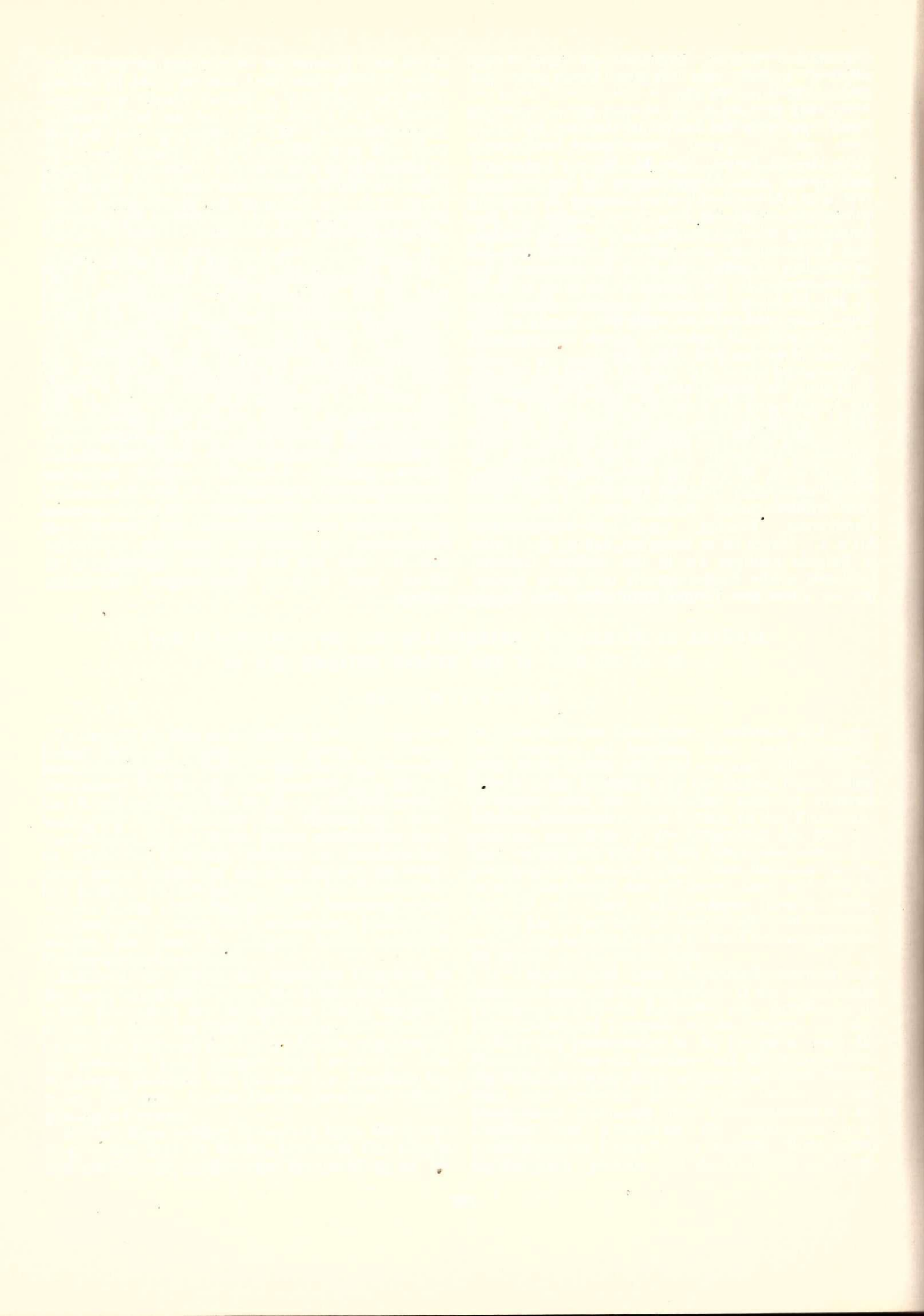
erwachsenen Söhnen, Brüdern und Neffen bzw. mehrere Brüder oder andere Verwandte, den Kernstamm eines Artels.

Von den in Latgale im 19. und 20. Jh. üblichen Fischfanggeräten werden in der Abhandlung Stecheisen oder Fischgabeln (Abb. 5—8), Fischwehre (Abb. 11—22), Reusen (Abb. 23—31) und Watenfanggeräte sowie deren Abwandlungen für den Fischfang vom Ufer (Abb. 29—40) einer näheren Betrachtung unterzogen, wobei der Bau dieser Geräte und ihre Anwendung erläutert werden. Ferner enthält der Beitrag Kartogramme, aus denen die Verbreitung der verschiedenen Gerätetypen, ihrer Bauteile sowie der entsprechenden Termini ersichtlich ist (Abb. 8, 27, 28, 37, 40). Es folgen kurzgefaßte Angaben über einige Zug-, Setz- und Laufnetze sowie über manche andere Fischereigeräte, die bisher in Latgale nur vereinzelt festgestellt worden sind (Abb. 38—41).

Zusammenfassend läßt sich auf Grund der uns zur Verfügung stehenden Daten über die Fischereigeräte von Latgale und die entsprechenden Termini sagen, daß hier größtenteils die gleichen Geräte für den Binnenfischfang verwendet wurden wie bei den Fischern Osteuropas überhaupt, d. h. im übrigen Lettland, in Litauen sowie in den von Slawen und baltischen Finnen besiedelten Gebieten (große Zugnetze, Setz- oder Dreiwandnetze, Kufenzugnetze, Hamennetze, Handhamen, Kescher, Laufnetze verschiedener Art u. a.). Jedoch ist zu bemerken, daß bei den Letten in Latgale häufiger als in den anderen Gebieten Lettlands solche Fischereigeräte und deren Varianten, vor allem aber Termini anzutreffen sind, die auf

slawischen (russischen, belorussischen und polnischen) Einfluß hinweisen. Diese Tatsache ist auf den führenden Anteil der russischen Fischer am Fischereiwesen in Latgale sowie auf die multinationale Zusammensetzung der Bevölkerung von Latgale überhaupt zurückzuführen, die zu einem regen Kulturaustausch zwischen seinen lettischen, russischen, belorussischen und polnischen Bewohnern führte. Die Frage nach dem Zeitpunkt der Einbürgerung russischer Fanggeräte und Termini in Latgale bleibt bis auf weiteres offen.

In bezug auf die Verbreitung der Fischfanggeräte und der entsprechenden Termini lassen sich in Latgale um die Jahrhundertwende drei Gebiete unterscheiden: 1) Nordlatgale, wo eine Anzahl von Fischfangtermini slawischen und finnisch-ugrischen Ursprungs auf kulturhistorische Beziehungen zu Ostestland und zum Pleskauer Gebiet (RSFSR) hinweist; 2) Ostlatgale, wo slawische Termini dominieren und auf kulturhistorische Beziehungen zu den Westgebieten der RSFSR und der Belorussischen SSR hinweisen; 3) Westlatgale, dessen vorherrschenden Termini denen von Ostvidzeme, Augšzeme und Ostlitauen gleichen, d. h. offensichtlich baltischen Ursprungs sind. Zwischen den drei Gebieten bestehen verschieden breite Übergangszonen, in denen mehr oder weniger gemischte Termini und Elemente von Fanggeräten verschiedenen Ursprungs anzutreffen sind. Ihr Alter und ihre ethnische Zugehörigkeit zu klären muß weiteren Forschungen vorbehalten bleiben.

S. Cimermanis

BIŠKOPIBAS RAKSTURS UN SVARĪGĀKIE PIEDERUMI BALVU UN LUDZAS RAJONĀ 19. GS. OTRAJĀ PUSĒ UN 20. GS.

Biškopība un tās senākā forma — dravniecība¹ ir viena no vecākajām Latvijas iedzīvotāju nodarbošanās nozarēm, kas nogājusi garu attīstības ceļu. Diemžēl līdz pat pēdējam laikam materiāli par šo nozari sistemātiski nav vākti. Vēl bēdīgāk ir ar vēsturiska rakstura publikācijām: atskaitot dažus A. Bilenšteina, P. Rizgas un P. Smita apcerējumus,² kas uzrakstīti, balstoties galvenokārt uz Kurzemes, Zemgales un Vidzemes tautas dziesmām, mūsu rīcībā nav ievēribas cienīgāku darbu. Vēsturiski apcerējumi par biškopību Latgalē līdz šim nav publicēti.

Šī apcerējuma nolūks sniegt priekšstatu par biškopības raksturu un kultūrvēsturiskās attīstības līnijām Latgalē, galvenokārt Balvu un Ludzas rajonos, t. i., tajos Latgales apvidos, kur 1963. un 1964. g. kaut cik sistemātiskus materiālus savāca Latvijas PSR ZA Vēstures institūta ekspedīciju dalībnieki — etnogrāfe Dz. Cimermane un arhitekts V. Ozoliņš. Apcerējumā iestrādāti arī tie dati, ko autoram izdevās iegūt Baltkrievijas un Latvijas PSR centrālajos valsts vēstures arhīvos Minskā un Rīgā. Nozīmīgāku materiālu trūkuma dēļ nebija iespējams salīdzināt Latgalē un kaimiņu teritorijās lietotos biškopības darbarīkus un to nosaukumus.

Arhīvos atrastie 19. gs. otrās puses un 20. gs. pirmo gadu desmitu dokumenti, stāstot par Latgales iedzīvotāju nodarbošanos, līdzās citām nodarbošanās nozarēm min arī biškopību. Tā, piemēram, Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagasta vecākais 1871. g. ziņojumā Vitebskas guberņas Statistikas komitejai rakstīja: «Ļaužu, kas nodarbotos ar biškopību, pagastā nav. Dažiem zemniekiem ir 2 līdz 10 bišu blūku (колода), un viņu peļņa ir visai nenozīmīga.»³ Tā paša apriņķa Otrā Tiskadu pagasta vecākais ziņoja: «Biškopība kā rūpals Otrajā Tiskadu pagastā neeksistē. Tāpēc ne dravu, ne stropu, kas stāvētu sētās vai atsevišķi, nav.»⁴ Andrupenes pagasta vecākais savukārt informēja, ka «Īpašu dravu nav, un biškopība vispār pastāv tādā ierobežotā stāvoklī, ka visā pagastā ir ne vairāk kā 30 stropu, kas pieder zemniekiem.»⁵ Vairāku pagastu (bij. Pirmā Tiskadu, Sakstagala, Makašēnu, Kuļņevas) vecākie ziņoja, ka šajos pagastos ar biškopību vispār nenodarbojas. No pagastu ziņojumiem izriet, ka ziņotāji ar terminu «biškopība» un «drava» sapratuši tādus attiecīgās nodarbošanās nozares apjomus, kas šai nozarē strādā-

jošai personai nodrošināja kaut cik ievērojamus ienākumus. Personas, kas kopj tikai dažas saimes un ražu izmanto savas ģimenes vajadzībām, pēc viņu domām, par biškopjiem nav uzskatāmas. Kā viens, tā otrs jautājuma izpratnes variants liecina, ka biškopības attīstības līmenis šajos pagastos bija zems.

Pārējo pagastu vecākie Vitebskas guberņas Statistikas komitejai 1871. g. iesūtītajos pārskatos⁶ minēja ciemus un tajos dzīvojošos zemniekus (vārdus un uzvārdus), kas kopj bites. Pārskatos bez tam vēl ietilpst četri rādītāji, kas raksturo šī nodarbošanās veida stāvokli: 1) cik stropus (saimes) kopj dravnieks, 2) kad bites spieto, 3) kāda ir vidējā medus raža no vienas saimes un 4) kāda ir vidējā vaska ieguve no vienas saimes. Sādi paši dati pārskatos sniegti arī par t. s. privātpersonām (частные лица) — muižniekiem, muižu vai lopu muižu pomniekiem, tirgotājiem (купец), sīkpilsoņiem (мещанин) u. c., kas nodarbojās ar biškopību.

Vitebskas guberņas Statistikas komiteja, pamatojoties uz pagastu vecāko iesūtītajiem datiem, sastādīja tabulu par biškopības stāvokli visā guberņā. Tabulā uzrādīja bišu stropu un doru (varbūt arī auļu — S. C.) skaitu⁷ zemnieku un jau minēto privātpersonu saimniecībās, kā arī stropu kopskaitu apriņķos un pagastos. Tomēr tabulas skaitļi ļoti bieži neatbilst tiem, ko iesūtīja pagastu vecākie. Tāpēc, raksturojot Latgales biškopības stāvokli, par pamatu ņemami pagastu vecāko pārskati. Pēc šiem pārskatiem sastādīta 1. tabula, kas sniedz datus par dravu skaitu un lielumu pagastos.⁸

No 1231 uzskaitītas dravas 1120 jeb 90,98% atradās zemnieku saimniecībās un tikai 111 dravas jeb 9% kopj muižas, tirgotāji, sīkpilsoņi u. c. Šajās dravās atradās 5452 bišu saimes (skat. 2. tab.). No tām 4794 jeb 87,93% bija zemnieku saimniecībās, bet 658 jeb 12,07% citu personu īpašumā. Tādā kārtā Latgales biškopība 19. gs. 70. gados, tāpat kā iepriekšējos gadsimtos,⁹ uzlūkojama par tipisku zemnieku nodarbošanos, kuras uzdevums bija papildināt viņu uzturu un nodrošināt bitenieka ģimeni ar medu kā saldvielu un vienu no tautas medicīnas līdzekļiem. So secinājumu vispirms pamato skaitļi par dravu lielumu. Zemnieku dravas ar vienu bišu saimi sastāda 15,44% no zemnieku dravu kopskaita, dravas ar 2 saimēm — 22,14%, dravas ar 3 saimēm — 19,01%, dravas ar

Apriņķis	Pagasts	Saimju skaits																			
		1		2		3		4		5		6		7		8		9		10	
		Dravu																			
		Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām	Zemniekiem	Privātpersonām
Daugavpils	Vārkavas	10	2	9	1	7	3	4	2	3	1	2	1	—	—	—	1	—	—	—	
	Višķu	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	
	Dagdas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Kapiņu	4	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	
	Krustpils	6	—	4	—	4	—	2	—	4	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Kalupes	5	—	4	—	9	—	1	—	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Krāslavas	4	—	10	1	15	—	12	—	5	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Līvānu	13	—	10	—	6	—	1	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Liksnas	9	—	11	—	8	—	6	—	1	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Maļinovkas	7	—	16	—	4	—	10	—	3	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Asūnes	3	—	11	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Preiļu	1	—	16	1	8	4	9	2	6	—	3	1	—	1	2	—	—	—	—	
	Ungurmuižas	7	—	13	—	4	—	3	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Izvaltas	17	—	18	—	—	25	—	11	—	6	—	3	—	—	—	—	—	—	—	
Jasmuižas	5	—	6	—	5	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Drīsas	Pustiņas	12	3	7	6	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—		
Ludzas	Baltinavas	3	—	7	—	4	—	5	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Balvu	—	—	—	—	1	—	4	—	9	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Zvirgzdenes	—	—	3	1	1	1	1	—	1	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	
	Domopoles	2	—	8	1	9	—	5	—	9	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Istras	1	1	4	—	6	—	5	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Kārsavas	5	—	—	—	7	—	4	—	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Litavnieku	1	—	4	—	4	1	4	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Šķaunes	17	—	6	1	3	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Viļakas	3	—	8	—	12	—	8	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Mihalovas	—	—	—	—	2	—	1	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Pasienes	2	—	4	—	6	—	1	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Pildas	4	1	12	5	4	—	1	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Rundēnu	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Janovoles	9	—	7	—	11	—	4	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Zaļmuižas	1	—	—	—	2	—	4	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	
Nirzas	7	—	5	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Rēzeknes	Andrupenes	Visā pagastā ne vairāk kā																			
	Barkavas	4	—	15	—	4	—	2	1	6	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	
	Vaivodu	1	1	1	—	1	1	3	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	
	Varakļānu	—	—	6	—	4	—	1	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Viļānu	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Galēnu	9	—	7	—	7	—	2	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Kaunatas	—	—	8	3	10	3	1	—	—	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—	
	Kuļņevas	Pagastā ar dravniecību																			
	Makašēnu	Pagastā ar dravniecību																			
	Rozenmuižas	—	—	2	—	4	—	3	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Sakstagala	Pagastā ar dravniecību																			
	I Tiskadu	Pagastā ar dravniecību																			
	II Tiskadu	Pagastā ar dravniecību																			
	Silajānu	—	—	2	—	4	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Ozolmuižas	Dažiem zemniekiem ir 2 līdz																				
Stirnienes	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Rozentovas	1	—	3	—	3	—	4	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Dravu kopskaits		173	8	248	20	213	17	131	11	112	7	57	14	35	5	38	7	7	2	49	8

4 saimēm — 11,69% un dravas ar 5 saimēm — 10% no zemnieku dravu kopskaita. Tādējādi mazās dravas (ar 1—5 saimēm) sastāda 78,28% no visu zemnieku dravu kopskaita. Turpretim dravas ar 10 un vairāk saimēm, kas varēja dot kaut cik jūtamu ienākumu, sastādīja tikai 9,45% no dravu kopskaita. Lielas dravas ar rūpala nozīmi (15 un vairāk saimes) bija tikai 2,5% bitenieku.

Mazajās dravās (ar 1—5 saimēm dravā) bija 2392 saimes jeb 49,87% no saimju kopskaita. Lielajās dravās (ar 10 un vairāk saimēm) — 1418 saimes jeb 29,57% no to kopskaita, bet rūpaliskās nozīmes dravās (ar 15 un vairāk saimēm) 578 saimes jeb 12,05% no visu saimju kopskaita.¹⁰

Dravas visā Latgales teritorijā izvietojās puslīdz vienādi, un grūti runāt par kādiem biškopības centriem. Varbūt vienīgi Ziemeļlatgales mežainajos apvidos (Balvu, Viļakas, Domopoles jeb Bērzpils, Kārsavas pagastā), gar Daugavu (Maļinovkas, Izvaltas, Krāslavas, Līksnas pagastā) un gar Dubnu (Vārka-vas, Kalupes pagastā) iespējams runāt par dravu lielāku koncentrāciju. Tā būtu izskaidrojama ar labvēlīgākiem biškopības apstākļiem — plašiem mežiem ar viršu audzēm un ziediem bagātām pļavām gar upēm vai ezeriem. Tomēr jāievēro, ka daļa no šiem pagastiem ir ļoti lieli, līdz ar to bišu saimju kopskaits tajos

palielinās proporcionāli teritorijas lielumam un saimniecību daudzumam. Vispār ar biškopību lielākā vai mazākā mērā Latgalē nodarbojās tikai apmēram 5% zemnieku.

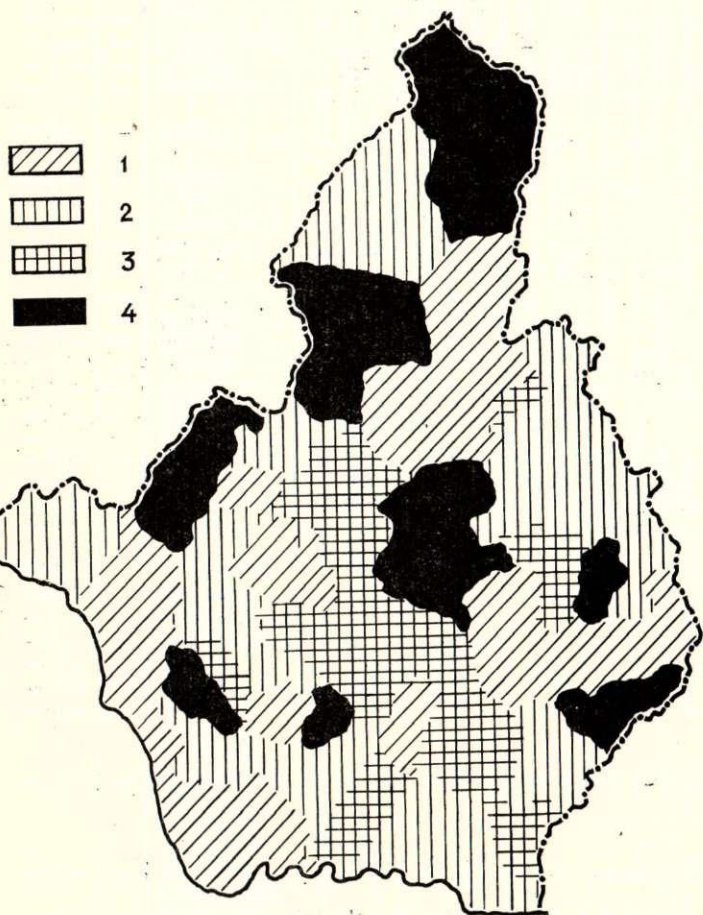
Pēc pagastu vecāko iesūtītajiem pārskatiem gūstam priekšstatu arī par dravu ražību un biškopības saimniecisko nozīmi Latgalē. Dravu ražība parasti bija niecīga, un medus ienesums svārstījās no 3 līdz 10 mārciņām (1,2—4 kg) no stropa gadā. Dravas ar šādu ražību koncentrējās Latgales dienvidrietumu un ziemeļaustrumu daļās (1. att.). Dravas, kuru ienesums svārstījās no 11 līdz 15 mārciņām (4,4—6 kg) medus no stropa gadā, koncentrējās Latgales vidienē un dienvidaustrumos, bet dravas ar saimes ienesumu vairāk nekā 6 kg atrodam Ziemeļlatgales mežu rajonos un Lubānas zemienē, kā arī pie Dubnas pļavām un dažos Austrumlatgales pagastos. Tādā kārtā saimju ražība 1871. g. bija 1,24 līdz 10,5 reizes mazāka nekā Latgales bišu saimju vidējā ražība 20. gs. 20. gadu sākumā.¹¹

Saprotams, ka ar šādu bišu saimes vidējo medus ienesumu mazo un vidējo dravu īpašnieki nevarēja domāt par medus pārdošanu. Tas atspoguļots arī pagastu vecāko pārskatos par biškopības stāvokli. Tā, piemēram, Nirzas pagasta vecākais rakstīja, ka saimnieki bites tur tikai savam priekam.¹² Janvoles (Brīgu) pagasta vecākais atzīmēja, ka no bitēm iegūto medu zemnieki izmanto pašu vajadzībām un nedrošo bišu saimju barošanai ziemā; vasks tiek izmantots svecēm vietējās baznīcās.¹³

Biškopības stāvoklis Latgalē neuzlabojās arī 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Kad Vitebskas guberņas gubernators 1901. g. 24. decembrī lūdza Vitebskas lauksaimnieku biedrību iesniegt pārskatu¹⁴ par lauksaimniecības stāvokli guberņā 1901. g., viņš saņēma biedrības 1902. g. 2. marta pārskatu, kurā starp citu lasām: «Biškopība pie mums atrodas sākotnējā stāvoklī un neattīstās to pašu iemeslu dēļ, kuru dēļ neattīstās dārzkopība» (ražojumiem nav noieta tirgu, trūkst speciālistu).¹⁵

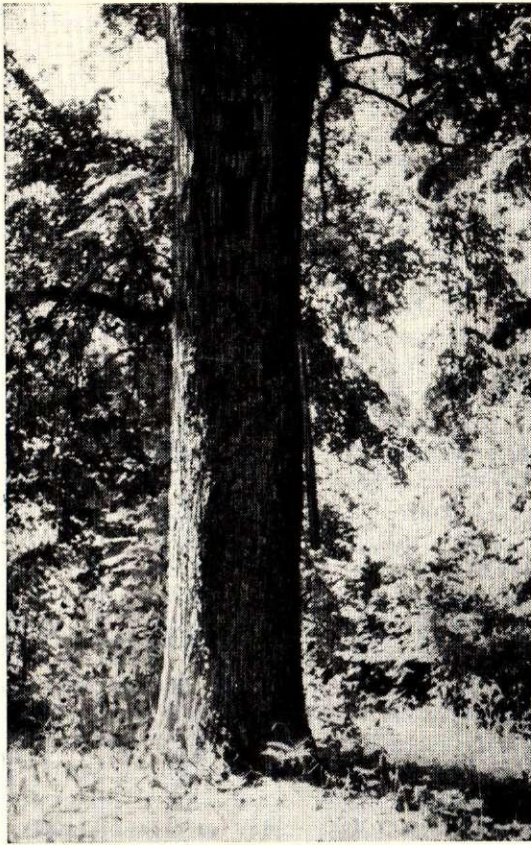
Pēc gubernatora pieprasījuma sniegt ziņas par lauksaimniecības stāvokli 1903. g.,¹⁶ Vitebskas lauksaimnieku biedrība 1904. g. 29. janvārī iesūtīja atbildi, kurā mēģināja atsegt biškopības pagrimuma cēloņus: «Biškopība — šī krievu lauksaimniecības sensenā nozare — pie mums atrodas pagrimuma stāvoklī, jo ir maz lauksaimnieku, it sevišķi zemnieku, kas nopietni par to interesējas. Tomēr biškopības pagrimuma galvenais cēlonis, domājams, ir pļavu uzrašanās un mežu iznīcināšana, kā rezultātā bitēm vairs nav kādreizējā dzīves plašuma. Biškopības pagrimumu tāpat sekmē bišu kopšanas primitīvie paņēmieni, kas varēja būt pietiekami, tikai pastāvot pirmmežu un pļavu milzīgi bagātajam devumam. Kaut arī pie mums izplatījušies labāko sistēmu bišu stropi, tomēr reti sastopamas labiekārtotas dravas.»¹⁷ Atbildē tālāk norādīts, ka Vitebskas guberņā vēl nekas nav darīts biškopības biedrību dibināšanas jautājumā.

1910. g. 22. maijā Iekšlietu ministrijas Centrālās statistikas komitejas direktors no Vitebskas guberņas Statistikas komitejas pieprasīja sikas ziņas par biškopību.¹⁸ Pagastu valdēm tās vajadzēja savākt par zemnieku dravām un iecirkņu uzraugiem — par muižu dravām. Šīs ziņas vajadzēja ierakstīt īpašās blankās un nosūtīt tieši Centrālajai statistikas komitejai.

1. att. Dravu ražība Latgalē 1871. g. Pēc ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207, лл. 1—282 datiem.

1 — līdz 5 mārciņām medus no saimes; 2 — 6—10 mārciņas medus no saimes; 3 — 11—15 mārciņu medus no saimes; 4 — vairāk nekā 15 mārciņu medus no saimes.

2. att. Bišu dore simtgadīgā liepā Madonas raj. Pamatu c. p. (bij. Odzienes muižas parkā). 1959. g. Dobuma vāki norauti. E, 675. filma, 34. negatīvs.

Gubernas Statistikas komiteja jau 31. maijā pagastu valdēm un iecirkņu uzraugiem izsūtīja atbilstošus cirkulārus, papildus lūdzot iesūtīt vēl to pagastu sarakstu, kuru iedzīvotāji nodarbojas ar biškopību.¹⁹ Arhīvā saglabājies saraksts, kurā minēti visi gubernas pagasti, ar atzīmi pie ikviena pagasta — «nodarbojas» vai «nenodarbojas».²⁰ Tomēr dažu iecirkņu uzraugi bija iesūtījuši arī nedaudz izsmelšākus biškopības raksturojumus. Tā, piemēram, par Ludzas apriņķa Pildas, Nirzas, Istras, Janovoles (Brīgu), Rundēnu, Landskoronas (Sķaunes) un Pasienes pagastu teikts: «Personu, kas ar biškopību nodarbojas speciāli kā ar rūpalu, nav. Dažās lielākās turīgu zemnieku saimniecībās ir gan daži bišu stropi tikai savām vajadzībām, bet ne pārdošanai.»²¹ Par Balvu, Viļakas un Domopoles (Bērzpils) pagastu uzzinām: «Personu, kas speciāli nodarbojas tikai ar biškopību, pagastos nav. Biškopība tādā veidā, kā to piekopj muižu, pusmuižu un fermu īpašnieki, pašlaik lauksaimniecību sevišķi neietekmē. Domopoles pagastā katrā no pieciem iecirkņiem ir neliels dravu skaits.»²² Precizāku ziņu sarakstā nav. Salīdzinot šo sarakstu ar 1871. g. datiem (2. tab.), redzam, ka 1910. g. Zvirgzdenes, Kārsavas, Mihalovas, Zaļmuižas, Dagdas, Izabelinas (Skaistas), Asūnes, Višķu, Krāslavas, Maļinovkas, Izvaltas, Silajāņu pagastā ar biškopību vairs nenodarbojas. Šim apgalvojumam grūti ticēt, jo vairākos pagastos (Izvaltas, Dagdas, Silajāņu u. c.) 1871. g. bija daudz bišu saimju un tās bija vienas no ražīgā-

kajām Latgalē (skat. 1. att.). Tomēr kategoriski noraidīt to pašlaik nav iespējams, jo vēl nav atrasti uz vietām sastādīto pārskatu oriģināli.

20. gs. 20. gados sāka pieaugt dravu un bišu stropu skaits, bet saglabājās biškopības iepriekšējais raksturs.

Arī 30. gados turpinājās dravu un bišu saimju skaita augšana. Vienlaikus auga saimju vidējais skaits dravā. Lūk, daži skaitļi. 1920. g. Latgalē bija 2037 dravas ar 4720 bišu saimēm (vidēji 2,31 saime dravā), 1923. g. — 3990 dravas ar 9632 saimēm (vidēji 2,41 saime dravā), 1929. g. — 4713 dravas ar 13549 saimēm (vidēji 2,87 saimes dravā), 1935. g. — 8596 dravas ar 32328 saimēm (vidēji 3,07 saimes dravā) un 1939. g. — 11869 dravas ar 50900 saimēm (vidēji 4,3 saimes dravā).²³ Tātad 1939. g., salīdzinot ar 1871. g., dravu skaits Latgalē bija pieaudzis 9,64 reizes, bet bišu saimju skaits — 9,33 reizes. Turpretī saimju vidējais skaits dravā 1939. g. sasniedza 4,3 un tikko pārsniedza šo rādītāju 1871. g. (4,28). Tas nozīmē, ka biškopība Latgalē, tāpat kā visā Latvijā, joprojām bija zemnieku nodarbošanās palīgozare. Vidzemē vienā dravā vidēji skaitījās 3,9 saimes, Kurzemē — 4,4 saimes, Zemgalē — 4,3 saimes.²⁴ Dravu un bišu saimju skaita straujais pieaugums Latgalē acīmredzot izskaidrojams ar zemnieku pāreju no ciemiem uz viensētām, kur vairāk nekā ciemos ierīkoja dārzus.

Vienlaikus ar biškopības kvantitatīvo pieaugumu tajā notika arī kvalitatīvas izmaiņas, kuru sākums iezīmējās jau 19.—20. gs. mijā.²⁵ Tās sekmēja 1920. g. nodibinātā Latvijas Biškopības centrālbiedrība, kas uzturēja instruktorus, organizēja kursus, izstādes, priekšlasījumus, izdeva populāru un speciālu biškopības literatūru.²⁶ Vieni no pirmajiem kursiem Latgalē notika Runtortas skolā netālu no Ludzas. Liekot lietā kursus iegūtās zināšanas, tuvējo Ciblas, Nirzas un Zvirgzdenes pagastu biškopji bluķa stropu vietā bites sāka turēt t. s. Dadana-Blata rāmīšu stropus.²⁷ Tajos ievērojami palielinājās medus raža: ja no bluķa stropa labā vasarā varēja izņemt ne vairāk par 20 kg medus, tad no rāmīšu stropiem izņēma pat līdz 40 kg. Ja rāmīšu stropam bija magazīna (virs bišu dzīves telpas uzliekama īpaša kaste ar nelieliem papildu rāmīšiem), tad spēcīga bišu saime labā gadā ražoja līdz

3. att. Drava dārza dienvidu pusē. Balvu raj. Loginu c. p. Zubrovkā. 1963. g. E, 1109. filma, 27. negatīvs.

Dravniecība Latgalē pēc gubernas Statistikas komitejas kopsavilkuma
un pagastu vecāko iesūtītajiem datiem 1871. g.

Aprīņķis	Pagasts	Bišu stropu vai doru skaits					
		zemniekiem		privātpersonām		kopā	
		1	2	1	2	1	2
Daugavpils	Vārkavas	108	105	53	53	161	158
	Kalupes	94	162	12	—	106	162
	Preiļu	134	177	46	45	180	222
	Jasmuižas	56	36	69	12	125	48
	Krāslavas	145	177	57	8	202	185
	Skaistas	107	nav dok.	49	nav dok.	156	nav dok.
	Dagdas	16	33	—	50	16	83
	Asūnes	51	36	6	—	57	36
	Līksnas	182	164	5	—	187	164
	Līvānu	84	81	—	—	84	81
	Krustpils	54	101	6	—	60	101
	Ungurmuižas	60	75	—	—	60	75
	Maļinovkas	102	268	6	—	108	268
	Višķu	23	29	14	—	37	29
	Izvaltas	91	345	—	—	91	345
Kapiņu	92	41	88	6	180	47	
Ludzas	Viļakas	141	156	20	35	161	191
	Domopoles	90	125	80	7	170	132
	Balvu	241	468	10	—	251	468
	Baltinavas	155	109	25	—	180	109
	Pildas	78	84	74	11	152	95
	Zaļmuižas	102	54	2	—	104	54
	Ciblas	65	nav dok.	1	nav dok.	66	nav dok.
	Nirzas	52	26	10	—	62	26
	Janovoles	118	218	4	4	122	222
	Pasienas	31	136	30	16	61	152
	Šķaunes	35	47	18	5	53	52
	Istras	164	152	68	23	232	175
	Rundēnu	24	10	88	20	112	30
	Zvirgzdenes	90	119	154	105	244	224
	Litavnieku	82	100	25	18	107	118
	Mihalovas	153	171	—	—	153	171
	Kārsavas	109	124	6	—	115	124
Rēzeknes	Varakļānu	181	93	19	—	200	93
	Galēnu	41	103	—	12	41	115
	Barkavas	79	131	70	26	149	157
	Viļānu	74	54	45	29	119	83
	Stirnienas	182	63	10	—	192	63
	Makašēnu	118	—	—	—	118	—
	Sakstagala	28	—	3	—	31	—
	I Tiskadu	17	—	—	—	17	—
	II Tiskadu	120	—	—	—	120	—
	Dricēnu	23	nav dok.	—	nav dok.	23	nav dok.
	Gaigalavas	33	nav dok.	5	nav dok.	38	nav dok.
	Rozentovas	32	84	28	38	60	122
	Silajāņu	—	110	8	—	8	110
	Andrupenes	34	nav uzr.	97	nav uzr.	131	ne vairāk kā 30
	Vaivodu	64	35	45	4	109	39
	Ozolmuižas	58	nav uzr.	4	nav uzr.	62	nav uzr.
	Rozenmuižas	87	40	32	12	119	52
Kuļņevas	—	—	—	—	—	—	
Kaunatas	65	60	51	69	116	129	
Drīsas	Piedrujas	nav dok.	nav dok.	nav dok.	nav dok.	nav dok.	nav dok.
	Pustiņas	nav dok.	62	nav dok.	50	nav dok.	112
Kopā	Latgalē	4365	4764	1443	658	5808	5452

Piezīme:

- 1 — pēc Statistikas komitejas kopsavilkuma;
2 — pēc pagastu vecāko iesūtītajiem datiem.

80 kg medus.²⁸ Vairākas Latgales, tāpat kā pārējās Latvijas zemnieku dravas tika pārvērstas par atbalsta dravām, kurās ieviesa racionālu biškopības tehniku un tai atbilstošus darba paņēmienus. Šo dravu uzdevums bija sekmēt biškopības attīstību Latvijā.²⁹ Biškopības racionalizācijas rezultāts bija dravu ražības celšanās: ja 1871. g. Latgales dravu vairums ražoja vidēji mazāk nekā 6 kg medus no katras saimes, tad 1924. g. katra saime ražoja gandrīz 12 kg medus.³⁰ Laikā no 1929. līdz 1939. g. viena Latvijas bišu saime ik gadus vidēji ienesa 14,8 kg medus.³¹

Visā aplūkojamā laika posmā dominējošais dravu veids Latgalē bija māju dravas. Tomēr līdz pat 19. gs. beigām atsevišķos mežainos apvidos vēl ierīkoja meža dravas, t. i., īpaši izraudzītos kokos mežā izcirta un apkopa dores.³² 20. gs. sākumā lielajā Viļakas silā vairs kopuši tikai agrāk ierīkotās meža dravas, jo muiža šai laikā vairs neļāvasi ierīkot jaunas. Lūk, kā ap 1925. g. par bišu doru ierīkošanu stāstījis viens no ievērojamākajiem Liepņas vecajiem dravniekiem. Koka dienvidu pusē ar cirvi un pusapaļu kaltu izcirtuši dori, ko izgludinājuši ar grebli (teslicu). Dorei priekšā aizlikuši 2—3 īpaši iztēstus kokus (tvorus) — tāpat kā bluķa stropiem. Dori cirtuši no 1,5 m augstuma koka galotnes virzienā, lai dravnieks varētu pieiet un strādāt. Cirtuši eglēs vai priedēs, kam serde bijusi iztrupējusi. Dores izcirtējs pielicis tai savu zīmi, un tad citi tur negājuši klāt. Dores mežā taisījuši resnos kokos, kurus vējš mazāk šūpo. Dažiem doru kokiem stumbru nocirtuši apmēram 0,5 m augstumā virs dore, lai koks izskatītos kā bluķa stāvstrops.³³

Šis zemo doru ierīkošanas veids acīmredzot ir samērā jauns un attiecināms uz to laiku, kad dravnieki atteicās no pacelšanās ierīces — dzeiņa, ar kuru uzvilcās pie kokos augstu ierīkotajām dorēm. Meža dravu senāko veidu — augstu kokos izcirtas dores — Latgalē nav izdevies atrast. Šo pirmatnējās kopienas un feodālisma laikam raksturīgo dravniecību Latvijā aprakstījuši A. Bīlenšteins un P. Rizga.³⁴ Latvijas materiālus savā plašajā darbā par meža dravām Austrumeiropā izmantojis arī F. Linnuss.³⁵ Diemžēl arī šiem autoriem konkrētāku ziņu par meža dravām Latgalē nav bijis.

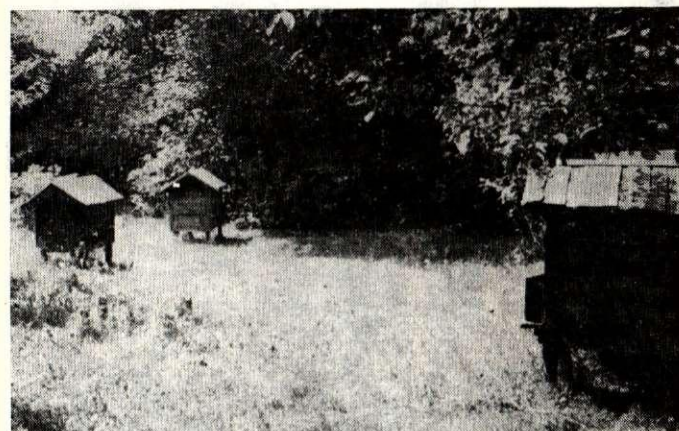
Šī apcerējuma autoram papostītas meža dravas paliekas 1959. g. izdevās redzēt Vidzemes austrumos Latgales pierobežā, bij. Mētrienas pagasta Odzijas parkā, kur vairākās lielās liepās augstu virs zemes atradās bišu dores (2. att.).³⁶ 1959. g. šīs dores vairs nekopa.

Par vēlajam feodālismam un kapitālismam tipisko biškopības veidu Latvijā uzskatāmas māju dravas, kas pēc sava attīstības līmeņa dalāmas: 1) māju dravās ar bluķa stropiem un 2) māju dravās ar rāmišu stropiem. Latgalē pēdējās parādās 20. gs. pirmajos gados.

Zemnieki, kas kopa nedaudzas bišu saimes, stropus izvietoja ābeļdārzā vai košuma krūmu tuvumā, iespējami saulainā vietā, kur stropus mazāk skāra valdošie vēji (3. att.).³⁷ Turpretī zemnieki, kuru saimniecībās biškopībai bija lielāka nozīme un kas turēja pa 10 un vairāk bišu saimēm, cenzdamies radīt dravai iespējami labvēlīgākus apstākļus, nereti izveidoja īpašus no vēja labi aizsargātus bišu dārzus.³⁸ Sai nolūkā ap ābeļdārzu vai ap kādu citu laukumu sētas dienvidu

4. att. Bišu dārzs. Balvu raj. Bērzpils c. p. Beļauskās. 1963. g. E, 1118. filma, 19. negatīvs.

5. att. Bišu dārzs. Preiļu raj. Rauniešu c. p. Sultēs. 1968. g.

6. att. Bluķa strops — gulinis. Pārsegts ar egļu mizām — kamienu. Balvu raj. Loginu c. p. Zubrovkā. 1963. g. E, 1109. filma, 25., 26. negatīvs.

7. att. Blūka strops — kūzuls. Pārsegts ar skaidu jumtiņu. Balvu raj. Bērzpils c. p. Beļauskās. 1963. g. E, 1118. filma, 31. negatīvs.

8. att. Pēc muižas stropu parauga 20. gs. sākumā darināts bišu strops. Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. 1963. g. E, 1120. filma, 6. negatīvs.

9. att. Dadana-Blata stropi. Balvu raj. Bērzpils c. p. Beļauskās. 1963. g. E, 1118. filma, 25. negatīvs.

pusē izveidoja ceriņu, liepu, egļu vai lazdu ciešu dzīvžogu. Laukuma vidū un gar malām pie ābelēm, ogu vai košuma krūmiem novietoja bišu stropus (4., 5. att.). Vairākās vietās atrasti arī nelieli ar zedeņu žogu un košuma krūmiem norobežoti bišu dārzi. Cik var spriest pēc līdzšinējiem materiāliem, tad ciemos dzīvojošiem zemniekiem bijis mazāk bišu stropu nekā zemniekiem viensētniekiem, kam bija arī lielākas iespējas bišu dārzu ierīkošanā.³⁹

Spriežot pēc iegūtajām ziņām, biškopībai Latgalē bijis individuāls raksturs, t. i., katrs bitenieks kopis savu dravu. Tomēr Ludzas rajona Istalsnas ciema padomes Mastaru ciemā iegūti norādījumi par dravu savdabīgu kolektīvu kopšanu, kas pastāvējusi vēl ap 1910. g. Te kopīgas bites bijušas diviem saimniekiem, kas dažreiz bijuši radinieki, bet dažreiz pilnīgi sveši cilvēki. Viens no tiem bijis labāks lietas zinātājs, bet otrs parasti nepratis ar bitēm rīkoties.⁴⁰ Tuvākas ziņas par dravu kolektīvu kopšanu neizdevās iegūt.

Līdz pat 20. gs. 30. gadiem bites Latgalē turētas galvenokārt blūka stropos. Šāda veida stropus sauca par blūķi (Bērzpils, Liepna), blūču (Varakļāni), kūzulu (Bērzpils, Gaigalava, Kārsava), Kūzu (Mērdzene, Nirza), klucu (Šķilbēni), pulcenu (Atašiene, Stirniene), bišu koku (Nautrēni). No tiem vecākais veids ir stāvstropi (stuoveni), jaunākais — gulstropi (guliņi),⁴¹ kas 20. gs. sākumā jau gandrīz visā Latgalē bija stājušies stāvstropu vietā. Blūka stropus gatavoja paši dravnieki galvenokārt no iztrupējušiem egles un priedes, retāk — alkšņa vai apses stumbra līdz 7 pēdas gariem gabaliem. Blūka vidu izcirta ar īpašu kapli un izgludināja ar līceni, abos galos apmēram 1 sprīdi atstājot neizdobtu. Vienīgi, ja blūka vidus bija pilnīgi iztrupējis, tad blūķi izdoba visā garumā un galus aizsedza ar plēstiem delīšiem, kurus pietapoja blūka galam. Pēc tam galus vēl nosedza ar egļu mizām (kāmienu) vai bērza tāsīm. Visā blūka garumā priekšpusē cirta spraugu, kuru aizpildīja ar 2—3 no cita koka izcirstiem aizbīdņiem (tvoriem). To apakšmalās izgriezta iegarenus caurumus — skrejas. Senāk skrejām izmantoja zaru caurumus, jo bites tajos lidošas labāk nekā izgrieztajās skrejās.

Stāvstropus novietoja vertikāli, balstot uz akmeņiem vai koka klučiem. Augšgalu pārsedza ar egles mizu vai bērza tāsīm. Šie stropi īsteni bija no meža mājās pārnestas dores. Mājās šāda veida stropus bija ērtāk apkopt, jo nevajadzēja kāpt kokā, tāpat labāk varēja uzraudzīt arī bišu saimes darbību. Šūnas balstījās uz stropa dobumā iespilētiem koka krusiņiem.

Gulstropus novietoja nedaudz slīpi, t. i., augšgalam (galvas galam) kā atbalstu palika koka krustu, bet apakšgalu atbalstīja uz koka blūķīša, akmens, ķieģeļa vai pat vienkārši uz zemes. Lai stropu pasargātu no lietus un sniega, tam virsū uzlika garus un platus egles mizas (kāmienu) gabalus vai arī īpašu no dēļiem vai skaidām taisītu jumtiņu (6., 7. att.). Egļu mizu nostiprināšanai virs stropa vēl uzlika akmeņus, ķieģeļus vai citu smagumu. Blūka dobumā zināmā atālumā citu no cita iespilēja 4—6 koka krustiņus, uz kuriem balstījās šūnas.⁴² Līdz ar to šūnas te stāvēja slīpi un stabilāk nekā stāvstropā. Ērtāka bija arī gulstropa apkalpošana.

20. gs. pirmajos gados labākajās zemnieku dravās blūka stropu vietā sāka uzstādīt rāmīšu stropus, kas

vispirms — jau 19. gs. beigās — parādījās muižu, mācītāju, skolotāju u. tml. dravās.⁴³ Tos taisīja gan īpaši meistari, gan paši dravnieki. Rāmīšu stropi Latgales zemnieku mājās dažādos apvidos parādījās dažādā laikā atkarībā no apvidus vispārējā attīstības līmeņa, no biškopības plašuma, no apvidus sakariem ar citām vietām u. tml. Tā, piemēram, Liepņas biškopji rāmīšu stropus ap 1910. g. aizguva no saviem radiem un paziņām vidzemniekiem, kas dzīvoja kaimiņos esošajā Māilupes pagastā.⁴⁴ Ap 1920. g. Liepņas dravnieks R. Beņģelis rāmīšu stropus gatavoja pēc Alfonsusa grāmatā (A. Альфонсус. Пчеловод-практик. Как ведут пчел в Германии и Англии. СПб. 1913) ievietotajiem zīmējumiem. Pēc R. Beņģeļa parauga rāmīšu stropus sākuši gatavot arī citi liepnēnieši.⁴⁵ Līdzīgā kārtā rāmīšu stropi ieviesušies arī Šķilbēnos.⁴⁶ Lai gan atsevišķās dravās rāmīšu stropi par valdošajiem kļuva apmēram laikā no 1910. līdz 1915. g., Latgales dravnieki tos vairāk sāka izmantot tikai 20. gados; 30. gados tie jau bija kļuvuši par dominējošo stropu veidu Latgalē.⁴⁷ Pirmie rāmīšu stropi bija Levicka (8. att.) un Kovana sistēmas; tiem nevarēja uzlikt magazīnas. Attīstoties racionālai biškopībai, šos stropus nomainīja Dadana-Blata stropi (9. att.), kam varēja uzlikt magazīnas un kas 20. gs. 20.—30. gados, pateicoties biškopības biedrību propagandas darbam, kļuva par populārāko stropu veidu Latgalē.⁴⁸ 1939. g. novembrī tika noteikts Latvijas bišu stropu standarts. Saskaņā ar šo noteikumu turpmāk varēja gatavot un pārdot tikai trīs veidu standartstropus ar rāmīšiem — stāvstropus, gulstropus un pārvadājamus stropus —, kā arī šiem stropiem atbilstošas detaļas.⁴⁹

Vairākās vietās Latgalē par rāmīšu stropiem pārveidoja vecos bluķa stropus.⁵⁰ Resnam bluķim no virsas izkala lielu taisnstūrveida dobumu, kur ievietoja rāmīšus. Bluķa sānos ierīkoja skreju. Dobumu nosedza ar vāku, bet virs tā uzlika jumtiņu kā citiem rāmīšu stropiem (10. att.). Šī stropu pārejas pakāpe konstatēta arī Vidzemē, kur, pēc līdzšinējām ziņām, par rāmīšu stropu pārveidots vertikāli nolikts bluķis (11. att.).

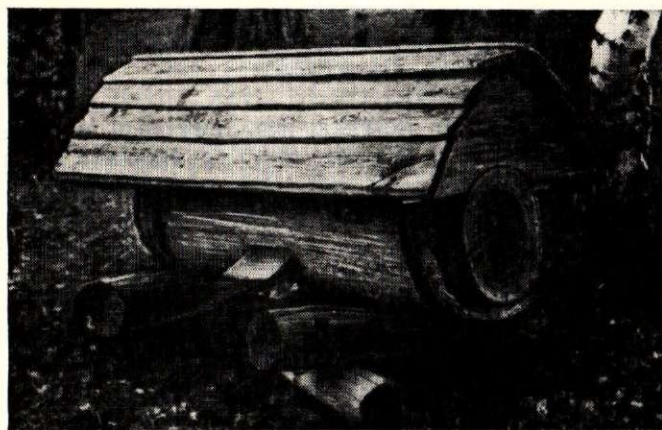
Tikai vienā vietā — Kārsavā — iegūtas ziņas par to, ka apmēram pirms 50—80 gadiem te bijuši pazīstami no salmu grīstēm darināti bišu stropi.⁵¹ Šādi stropi atrasti vairākās vietās Vidzemē.⁵²

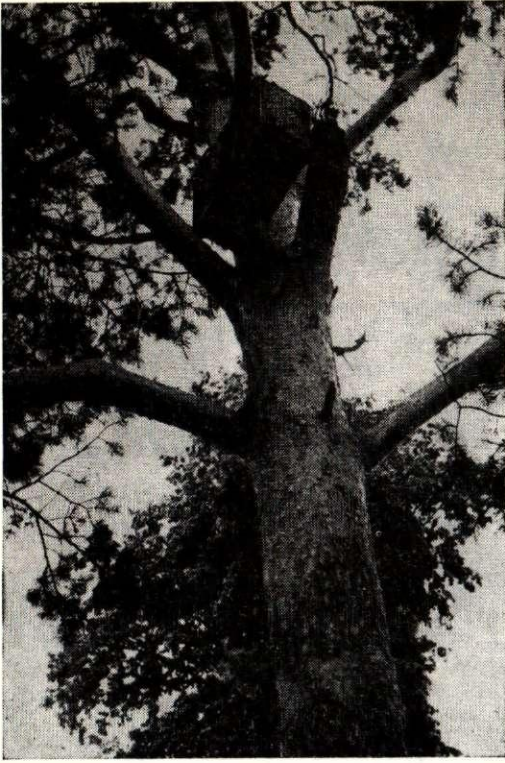
11. att. Par rāmīšu stropu pārveidots bluķa strops. Bij. Cēsu apr. Vaives pag. Tagad BDM Vidzemes sektora.

12. att. Izdots bluķis — aulis — spietu ķeršanai. Preiļu raj. Pēternieku c. p. Kalvānu c. 1968. g.

10. att. Par rāmīšu stropu pārveidots bluķu strops. Rēzeknes raj. Rušēnīcas c. p. Kondrašovā. 1965. g.

13. att. Priedē uzvilks dēlīšu stropiņš — aulis — spietu ķeršanai (pārvilkts ar egļu mizām). Balvu raj. Bērzpils kapsēta. 1963. g. E, 1115. filma, 23. negatīvs.

No stropiem izlidojušo spietu ķeršanai dravnieki mežmalā, koku puduru malā vai arī atsevišķās māju tuvumā esošās, bitēm labi ievērojamās eglēs, priedēs, liepās vai citos kokos uzvilka un nostiprināja auļus — kūzulus (Bērzpils), klucišus (Šķilbēni), gulšneitu (Istalsna). Senlaicīgākais aulis bija tāds pats izdots blukis (12. att.) kā neliels bluka strops. Bišu pievilināšanas nolūkos to dažkārt izziēda ar medu. Reizēm auli ielikta tukšas bišu šūnas vai vaski. Lai aulis mazāk atšķirtos no koka stumbra, to bieži apvilka ar egles mizu. Šādi kokos uzvilkti auļi Latgalē uzskatāmi par seno meža dravu reminiscenci. Auļus tik ilgi izmantoja galvenokārt tāpēc, ka ap Latgales zemiņu mājām bieži vien nebija dārzu ar augļu kokiem, kuros varētu iemesties no stropiem izlidojušie spieti. Ap 1925.—1930. g., kad arī latgaliešu dravās parastāki kļuva rāmīšu stropi, kokos sāka uzvilkt no plāniem dēlīšiem taisītus auļus. Tie atgādināja nelielus rāmīšu stropus (13. att.). Arī tos nereti pārklāja ar egles mizu. Bišu pievilināšanai šajos auļos ielika vecas šūnas. Kad spiets bija iemeties aulī, dravnieki vakarā aizbāza skreju, auli uzmanīgi nolaida no koka, aiznesa mājās un bites ielaida stropā. Abu minēto veidu auļus nereti atrodam Latgalē arī mūsdienās.⁵³

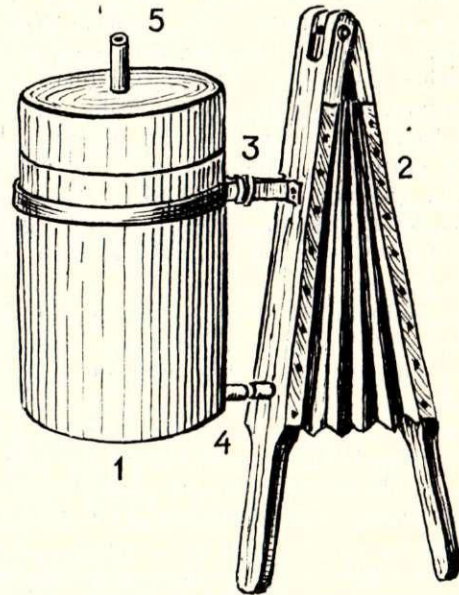
Pirms bišu ielaišanas stropā sameklēja spietā bišu māti un ievietoja t. s. mātes krātiņā. Senos mātes krātiņus Latgalē taisījuši paši dravnieki no apaļkoka (apmēram 5 cm diametrā), kam izgreda vai izurba vidū un sānos izgriezta tik platas spraugas, lai bites varētu iekļūt dobumā un pabarot māti, bet pēdējā nevarētu izlīst laukā. Dobuma galā bija aizbāznis. Krātiņa kātu pakāra pie bluka stropā iespīlēta krusiņa vai arī atbalstīja pret bluka dibenu. Krātiņu ar

māti stropā turējuši 3—4 dienas, kamēr bites apradušas ar jauno dzīves vietu un sākušas šūt šūnas. Jaunāka laika mātes krātiņi, ko likuši rāmīšu stropos, bijuši taisnstūrveida, ar stieplu sietiņa vai stikla sienām. Šādi krātiņi sākuši parādīties veikalos jau ap 1913. g.⁵⁴

Bišu spietus saņēma apses koka ovalās muldiņās vai īpašos grozos ar krijas vai koka sloksnes apmali un audekla dibenu. Bites pārlika ar vieglu koka karoti.

Nepieciešams rīks visos dravnieka darbos bija dūmeklis. Senlaicīgais dūmeklis — diumeklis (Bērzpils, Mērdzene), stablis (Bērzpils, Kārsava), stabans (Liepna) bija aprūpējusi apses serde, apdedzināta alkšņa pagale, apses vai cita koka satrupējuši gabaliņi (prauli) u. tml. Tos sagādāja jau ziemā un labi izžāvēja, lai vajadzības gadījumā varētu viegli iekvēlināt. Ejoj pie bitēm, pagali aizdedzināja un turēja rokā, bet praulus ielika kādā bļodiņā, poda lauskā u. c. Dūmekli pielika stropam un pūta tajā dūmus.⁵⁵

Ap 1910. g. atsevišķās vietās līdz ar rāmīšu stropiem parādījās pašu dravnieku vai vietējo kalēju ga-

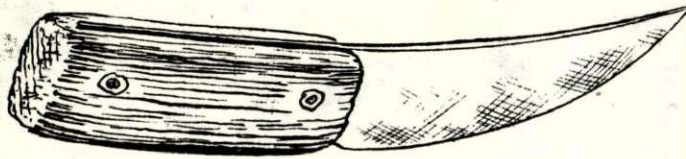
14. att. Dūmu kanna. Balvu raj. Liepnas c. p. Stompakos. 20. gs. sākums. Zīmēta pēc R. Beņģeļa stāstījuma. E 27, 8855.

1 — kanna; 2 — plēšas; 3 — skava; 4 — gaisa pievada caurulītes; 5 — dūmu izplūdes caurulīte.

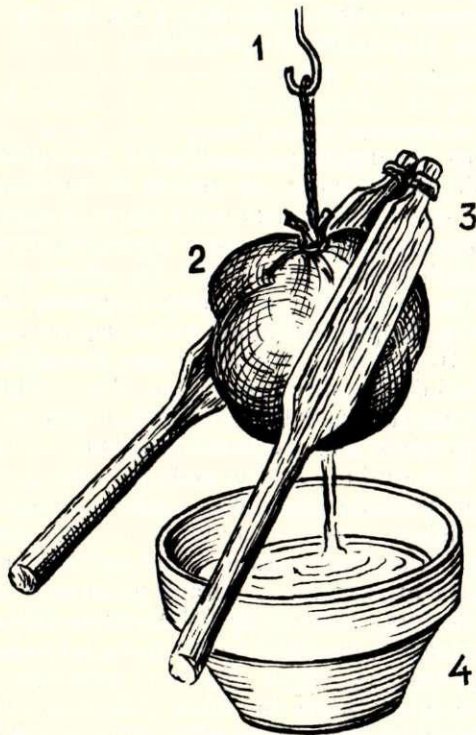
tavotas dūmu kannas. Tās varēja pirkt arī veikalos Rīgā un Rēzeknē.⁵⁶ Pirmās dūmu kannas (14. att.) no mūsdienās gatavotajām atšķīrās vispirms ar to, ka tās bija lielākas un smagākas. Plēšu kustīgais gals tām bija apakšā, bet dūmi izplūda pa kannas augšgalā ievadītu taisnu caurulīti. Vairums Latgales dravnieku sāka lietot dūmu kannas tikai 20. gs. 20. un 30. gados, kad par dominējošiem kļuva rāmīšu stropi. Tos apdūmot ar senlaicīgajiem dūmekļiem bija visai grūti.

No bluka stropiem medu izņēma kopā ar šūnām, izgriežot tās ar dravnieka nazi (kuopjamīs nāzs — Liepna) (15. att.). Nazi taisīja no vecas izkaptas. Dravnieks vispirms izņēma abus stropa apakšējos

aizbīdņus un aplūkoja šūnas. Ja šūnas pret abiem apakšējiem aizbīdņiem bija medus pilnas, tas nozīmēja, ka arī pret augšējo aizbīdņi esošās šūnas ir pilnas ar medu un apakšējās šūnas var izgriezt. Ja apakšējās šūnās medus nebija daudz, tad tās izgriezta tikai pusotra apakšējā aizbīdņa garumā. Ja

15. att. Dravnieka nazis. Balvu raj. Liepnas c. p. Stompakos. Darināts ap 1918. g. E 27, 9991.

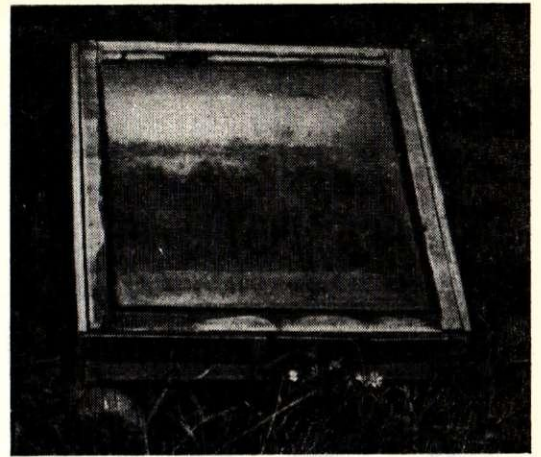

16. att. Shēma medus izspiešanai caur maisiņu ar divām lāpstiņām. Balvu raj. Bērziņpils c. p. Salā. Zīmēta pēc A. Proļa stāstījuma. E 27, 9988. Lāpstiņas darinātas ap 1895. g. un pārvestas uz BDM.

1 — āķis; 2 — maisiņš ar pilnajām šūnām; 3 — lāpstiņas; 4 — bļoda.

blūķim bija tikai divi aizbīdņi, tad šūnas izgriezta tikai apakšējā aizbīdņa garumā.

No blūķa stropu šūnām medu izdabūja divējādi. Izgrieztās šūnas salika māla bļodā, kuru iebīdīja vēl siltā krāsni. Tās temperatūra nedrīkstēja pārsniegt $+50^{\circ}\text{C}$. Medus siltumā kļuva šķidrāks, šūnas mikstākas. Pēc tam no mikstajām šūnām ar rokām izspieda medu, bet tukšos vaskus sameta citā bļodā. Medum kādu laiku ļāva nostāties un tad no virsas ar karoti nosmēla šūnu drumstalas.⁵⁷ Pēc otrā paņēmiena ar medu pilnās šūnas ielika katlā, sasildīja un pēc tam iesēja audekla vai marles maisiņā. Maisiņu ielika starp divām koka lāpstiņām (16. att.), kuru priekšgali bija sasieti kopā, un izspieda medu.⁵⁸ Vēl senlaicīgāks

17. att. Kaste vaska kausēšanai. Ludzas raj. Bozaukas c. p. Daguševā. 1964. g. E, 1281. filma, 22. negatīvs.

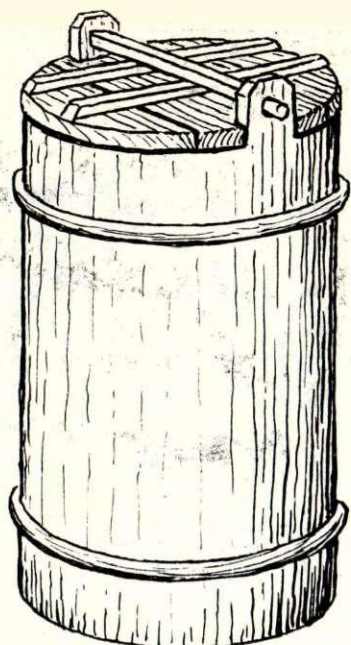
paņēmiens medus izspiešanai bijis ar karkla klūgas palīdzību. Dravnieks nogriezis apmēram pirksta resnuma klūgu, saliecis to un liekuma vietu sagriezis spirālē, starp taisnajiem klūgas galiem ielicis medus maisiņu un izspiedis.⁵⁹ Senlaicīgs šķita arī Istalsnā aprakstītais paņēmiens tecināt medu caur krāsni priekšā piekārtu rēta auduma maisiņu, kurā bija ieliktas pilnās šūnas.⁶⁰

Izspiestajām šūnām vairākas reizes uzlēja ūdeni, lai izskalotu palikušo medu. Tiros vaskus katlā izkausēja, izkāsa vai izspieda caur audumu un sasaldētus pārdeva vai nu apkārtbraukājošiem tirgotājiem, vai arī tuvējo pilsētu — Alūksnes, Rēzeknes u. c. — veikalos. Daļu vasku izlietoja sveču liešanai.⁶¹ Vairāki dravnieki 20. gs. 30. gados pie dzīvojamās mājas sienas saules pusē ierīkoja koka kasti (17. att.) ar slīpu stikla vāku. Siltā saulainā dienā kastē ielika šūnas, kur tās saules siltumā izkusa.

Kad Latgales dravās ieviesās rāmišu stropi, vajadzēja pārkārtot arī medus iegūšanas procesu. Rāmīšos iestiprināja īpašās spiedēs saspīestas vaska plāksnes, uz kurām bites šuva medus kanniņas. Šūnu izgriešana no rāmīšiem, tāpat kā izgriešana no blūķa stropiem (tur šūnām nebija regulāra taisnstūra forma), dravniekiem nesa zaudējumus: paildzināja šūnu ievilkšanas laiku un līdz ar to samazināja medus ienešanas laiku. Parādījās medsviedes,⁶² kurās rāmīšus ievietoja īpašos turētājos un, turētājus ātri griežot, ar centrālās spēka palīdzību izvieda medu no šūnām. Medsviede paātrināja medus iegūšanas darbu un deva iespēju iegūt tīru medu bez šūnu drumstalām.

Pirmās medsviedes Ziemeļlatgalē parādījās pēc 1910. g. un, šķiet, saistāmas ar plašā apkārtne pazīstamā biškopja māilupieša Kušķa darba pieredzes pārņemšanu. Kušķim bija savā apkārtne lielākā un vislabāk iekārtotā drava. Jau ap 1920. g. viņš bija iegādājies vasku spiedi un ar vaskiem apgādāja plašas apkārtnes biteniekus. Pie Kušķa konsultēties brauca visu tuvāko pagastu biškopji. Tomēr plašākos apmēros medsviedes Latgalē izplatījās tikai 20. gs. 20.—30. gados.

Pirmās medsviedes bija vietējo mucinieku vai galdinieku taisīti koka kubli ar 2—4 rāmišu turētāju un

18. att. Vienkoka trauks medus glabāšanai. Balvu raj. Liepnas c. p. Stompakos. Izdots no liepas blūka ap 1900. g. E 27, 9993.

griežamo mehānismu virs kubla vāka. Metāla medsviedes ieviesās pēc 1925. g., kad Rīgā nodibinājās biškopības apgāds, kas uz pēcmaksu dravniekiem piesūtīja gan medsviedes, gan citu biškopības inventāru. Tomēr šīs medsviedes bija dārgas un ne katram pieejamas. Par vispārēju parādību Latgales dravās tās kļuva tikai 50.—60. gados.⁶³

Vecie biškopji medu glabāja liepas vai alkšņa vienkočos (18. att.), ko nosedza ar vāku. Vienkočus ar medu novietoja klētī vai istabaugšā. 20. gs. 20.—30. gados medus glabāšanā arvien lielāku nozīmi ieguva piena transportkannas, dažādi emaljēti vai stikla trauki. Nereti medu glabāja arī īpašos glazētos māla podos — madavikos (19. att.), ko ievērojamos daudzumos gatavoja Latgales podnieki.

19. att. Māla pods — madaviks — medus glabāšanai. Darinājis Silajāņu podnieks Jānis Kļava 1959. g.

20. att. Vienkoka silites bišu barošanai. Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. Darinātas ap 1895. g. E, 1122. filma, 35.—37. negatīvs. Pārvestas uz BDM.

Lai bites pasargātu no izsalšanas, tās rudenī iezievoja. Blūka stropiem ar pakulām aizbāza visas spraugas starp aizbīdņiem un skrejas augšējos aizbīdņos. Brīvu atstāja tikai vienu apakšējo skreju, kam priekšā aizlika skujas vai dēļi, lai sniegs skreju neaizputinātu un stropā pa to iekļūtu gaiss. Daļa biškopju blūka stropus aplika arī ar skužām un raudzījās, lai starp stropu un saputināto sniegu izveidotos gaisa telpa. Kā dabisks siltumizolācijas slānis blūka stropos darbojās stropu dobumos esošā trupējusi koksne. Rāmīšu stropiem starp sienām siltumizolācijai lika pakulas, linu spaļus vai citu materiālu. Ar īpašu šķirdēļi rāmīšu stropos norobežoja bišu dzīves telpu ziemai. Rāmīšiem pārklāja audumu un radušos brīvo telpu piebāza ar īpaši izgatavotiem spilveniem u. tml. Sašaurināja arī skreju. Lai bites pasargātu no vēja, stropam skrejas pusē pieslēja skujas vai dēļus. Tuvojoties pavasarim, dravnieks raudzījās, lai saimēm nepietrūktu barības. Bišu barībai savārija cukura sīrupu, to ielēja koka bļodiņās (20. att.) un ielika stropā. Jaunākā laikā pašgrebto bļodiņu vietā stājās taisnstūrveida trauciņi ar vairākiem nodalījumiem. Trauciņus darināja paši biškopji vai arī tos pirka speciālos biškopības veikalos.⁶⁴

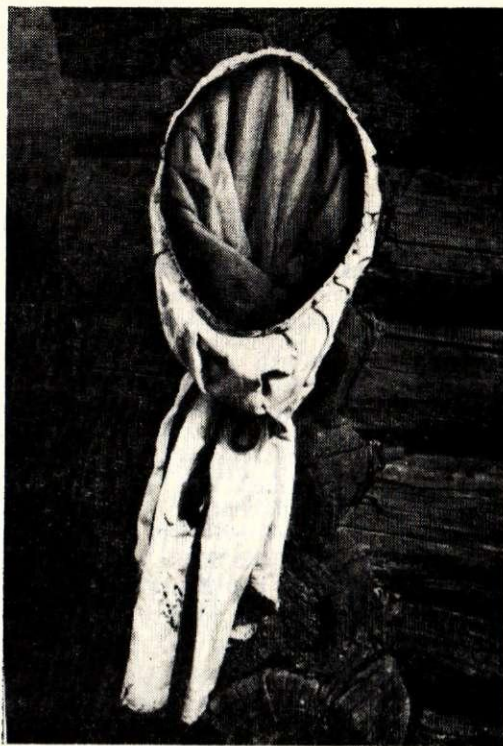
Vairums biškopju pie bitēm gāja parastajā darba apgērbā, raugoties vienīgi uz to, lai apgērbam nebūtu bitēm nepatīkama smaka. Daļai dravnieku, kam bija lielāks bišu saimju skaits, bija arī īpašs bitenieka darba tērps, parasti no balta vai iepelēka lina auduma.⁶⁵ Bitenieka tērpu šuva ar cieši aizpogājamu apkakli un piedurkņu galiem. Dravnieka apgērbā obligāta sastāvdaļa bija cepure. Dravnieki, ejot pie bitēm, parasti uz galvas lika sejas aizsargu (21. att.). Senākie sejas aizsargi sastāvēja apmēram no 10 cm platas liektas koka vai krijas sloksnes, kuras priekšpusē piestiprināja retu audumu, astru vai stieplu sietiņu. Koka sloksnes aizmugurē nokarājās blīvs lina audums, ko cieši sasēja ap kaklu, tādējādi apsedzot galvu. Veikalos pirkti sejas aizsargi Latgalē parādījās 20. gs. 20. gados, bet par dominējošiem kļuva tikai 40. gados.⁶⁶

Pēc kolektīvo saimniecību nodibināšanās biškopības attīstībā Latgalē izveidojās dažāda lieluma kol-

hozu un padomju saimniecību dravas. No otras puses, kolhoznieki un padomju saimniecību strādnieki joprojām kopj savas individuālās dravas. Kolektīvo saimniecību dravas apkopj un uzrauga viens vai vairāki biškopji, kas parasti beiguši speciālas skolas vai kursus. Daudzās saimniecībās par biškopjiem strādā arī pieredzes bagāti vecākās paaudzes dravnieki. Kolektīvo un valsts saimniecību dravnieki saņem atlīdzību atbilstoši kopjamo bišu saimju skaitam, to ražībai un spietu daudzumam. Biškopībai nepieciešamos materiālus, transportu u. c. vajadzības gadījumā dod saimniecība.

Individuālo dravu daudzums ir visai ievērojams. Tā kā statistika uzskaita tikai kolhozu un padomju saimniecību bišu saimes un ienākumus no tām, tad pilnīgus datus par biškopības apjomiem mūsdienā Latgalē nav iespējams sniegt. Saimju skaits kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku dravās parasti svārstās no 4 līdz 10. Daļa medus tiek patērēta pašu ģimenē, bet pārpalikums pārdots tirgū vai nodots patērētāju biedrību savāktuvēs. Kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku piemājas saimniecībās biškopība pastāv kā brīvo brīžu nodarbība, kuras rezultātā ģimene nereti gūst krietnus ienākumus. Biškopja rīki visumā pieskaņoti mūsdienai līmenim; tikai retumis vēl atrodami senlaicīgie blūka stropi ar bitēm, pašdarinātās medsviedes u. c. senie darbarīki. Vairums biškopju lasa žurnālos «Dārzs un Drava» un «Пчеловодство» publicētos materiālus, cenšas ieviest dzīvē žurnālos izlasītās atziņas.

Kā redzams, biškopība Latgalē izgājusi tās pašas kultūrvēsturiskās attīstības stadijas, kādas pārējā Latvijā un tai kaimiņos esošajās Austrumeiropas zemēs.⁶⁷ Biškopības attīstības zemākā pakāpe ir meža drava. Mežā bites vispirms dzīvoja kokos dabiski izveidotos dobumos — dorēs. Par šādām dravām ziņas vairs neizdevās iegūt. Nākošā attīstības pakāpe — cilvēka izcirstas bišu ligzdas mežā augošos kokos — Latgalē beidzās 19. un 20. gs. mijā. Kultūrvēsturiski pēdējā meža dravu attīstības pakāpe — bišu kopšana kokos uzvilktos blūka stropos — arī izzudusi sen. Par tās reliktu uzskatāmi vēl mūsdienās atsevišķās vietās kokos uzvilktie auļi no māju dravām aizlidojušo spietu ķeršanai un īslaicīgai turēšanai. 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. kā vienīgais nozīmīgais biškopības veids Latgalē pastāvēja māju dravas ar abiem visā Austrumeiropā pazīstamajiem dravošanas paņēmie-

21. att. Dravnieka sejas aizsargs — sīteņš. Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. E, 1119. filma, 36. negatīvs.

niem, pirmkārt, senlaicīgajos blūka stropos un, otrkārt, racionālajos rāmišu stropos. Racionālā biškopība pārsvaru pār senlaicīgo Latgalē guva tikai 20. gs. 30. gados un kā vienīgā sastopama mūsdienā Latgalē. Tā kā Latgalē ilgāk nekā pārējā Latvijā liela daļa bišu saimju dzīvoja senlaicīgajos blūka stropos, te saglabājušies tādi arhaiski biškopības paņēmieni un darbarīki (auļi, blūka stropi, koka dūmekļi, dobie koka māšu krātiņi, medus izspiešana no šūnām ar rokām un lāpstīņām u. c.), kas raksturo darbu arī senajās meža un māju dravās: biškopja darba tehnoloģija doru un blūka stropu apkopšanā bija visai radniecīga. Tādējādi Latgalē iegūtās ziņas par biškopību var noderēt kā izejas punkts plašākiem kultūrvēsturiskiem pētījumiem un salīdzinājumiem.

PARINDES

¹ Ar vārdu dravniecība apzīmē bišu kopšanu mežu dravās, t. i., koku dobumos, kokos izcirstās dorēs vai uzvilktos kluča stropos. Ar vārdu biškopība apzīmē bišu kopšanu pie mājām ierīkotās dravās ar kluča vai rāmišu stropiem (Latviešu konversācijas vārdnīca, 3. sēj. Rīgā 1928.—1929., 5906. sl.).

² A. Bielenstein. Die alte Waldbienenzucht der Letten. — Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Bd. XIX., St. 4. Mitau 1896 (turpmāk — A. Bielenstein. Waldbienenzucht); t. p. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, I. St. Petersburg 1907 (turpmāk — A. Bielenstein. Holzbauten); P. Rīzga. Meža drava daiņās. — Latvju tautas daiņas, I, Rīgā 1928. (turpmāk — P. Rīzga. Meža drava); P. Smits. Par dravniecību. — Etnogrāfisku rakstu krājums, II. Rīgā 1923.

³ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207, л. 249.

⁴ Turpat, л. 248.

⁵ Turpat, л. 202.

⁶ Pārskati glabājas Minskā Baltkrievijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva 2502. fonda 1. apraksta 207. lietā.

⁷ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207, лл. 283—289.

⁸ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207.

⁹ В. Дорошенко. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига 1960, 227. lpp.

¹⁰ Šie aprēķini un 1. tabulā minētie dati (kā jau minēts) nesaskan ar Vitebskas guberņas Statistikas komitejas 1871. g. sastādītā kopsavilkuma datiem. Kopsavilkums sniegts kā pielikums Vitebskas guberņas tirdzniecības un rūpniecības kartei. Statistikas komitejas kopsavilkumā skaitļi gandrīz nekur neatbilst tiem skaitļiem, ko iesūtīja pagastu vecākie. Par atsevišķiem pagastiem atšķirība kopsavilkuma datus ir pat piec- un vairākkārtīga, bet zemnieku vai privātpersonu īpašumā minēto stropu skaits palielināts vai pamazināts 2 līdz 10 un pat vairāk reizi. Atsevišķos pagastos (Makašenu, Sakstagala, Tiskadu), kuru vecākie minējuši, ka iedzīvotāji ar biškopību nenodarbojas, Sta-

tistikas komiteja uzrādījusi ievērojamu bišu stropu skaitu. Pēc līdz šim atrastajiem dokumentiem nav iespējams konstatēt guberņas oficiālā pārskata kļūdu cēloņus. Skaidrs ir tikai tas, ka pārskatā vairāk nekā divas reizes palielināts stropu skaits t. s. privātpersonu dravās un samazināts zemnieku kopto bišu saimju daudzums. Kopsavilkuma dati oficiālajā pārskatā doti lielāki, nekā tas izriet no pagastu vecāko iesūtītajiem ziņojumiem (jāpiezīmē, ka 6 pagastu ziņojumi nav atrasti). Pilnīgu ainu par pagastu vecāko pārskatos sniegtajiem datiem un guberņas Statistikas komitejas aprēķiniem sniedz 2. tabula. Tā sastādīta pēc ЦГИА БССР 2502. fonda 1. apraksta 207. lietā esošajiem pagastu vecāko iesniegto pārskatu oriģināliem (1.—282. lp.) un guberņas Statistikas komitejas pārskata par biškopības stāvokli Vitebskas guberņas pagastos (283.—289. lp.). No šīs tabulas bez jau minētā izriet, ka Vitebskas guberņas Statistikas komitejas sniegtie kopsavilkumu dati izmantojami kā pilnīgi ticami tikai tajos gadījumos, kad tie salīdzināti ar šo datu pirmavotiem un ar tiem saskan, bet nesaskaņas gadījumā iespējams konstatēt tās cēloņus, resp., izdevies atrast sākotnējo datu papildinājumus, kas iestrādāti kopsavilkumos.

¹¹ Aprēķins izdarīts, salīdzinot 1871. g. datus ar 1922.—1924. g. datiem, kas publicēti izdevumā M. Skujenieks. Latvijas zeme un iedzīvotāji. Rīgā 1927., 616. lpp.

¹² ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, л. 207, л. 186.

¹³ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, л. 207.

¹⁴ LCVVA, 657. f., 1. apr., 17. l., 25. lp.

¹⁵ Turpat, 27. lp.

¹⁶ Turpat, 1. lp.

¹⁷ Turpat, 3. lp.

¹⁸ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, л. 674, л. 1.

¹⁹ Turpat, лл. 2, 3.

²⁰ Turpat, лл. 70, 71.

²¹ Turpat, л. 31.

²² Turpat, л. 32.

²³ Skaitļi par dravu un bišu saimju skaitu ņemti no minētā M. Skujenieka darba (615. lpp.); Latvijas lauksaimniecība 1939. g. Sast. A. Maldups. Rīgā 1940., 133., 134. lpp.; A. Martinovs. Biškopība. — Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs. Rīgā 1940., 484. lpp.

²⁴ Latvijas lauksaimniecība 1939. g. 133., 134. lpp.

²⁵ Plašāk skat. 148. u. sek. lpp.

²⁶ Zurnāls «Latvijas Biškopis». Rīgā 1920.—1934.; Biškopja rakstu krājums ar rakstiem par biškopību, dārzkopību, sakņkopību un mājsaimniecību. Rīgā 1921.—1932.; J. Ledus. Ienesīga biškopība. Rīgā 1924.; A. Ramans. Biškopība. Rīgā 1924.; P. Rizga. Jaunais dravnieks. Rīgā 1925. u. c.

²⁷ E 28, 4288, Ludza.

²⁸ E 28, 4294, Istra.

²⁹ Viena no šādām dravām piederēja Augustam Samsonam Ciblas pagastā (E 28, 4288). Par šo jautājumu skat. arī A. Martina minētā darba 488. lpp.

³⁰ M. Skujenieks. Minētais darbs. 616. lpp. Te gan jāpiezīmē, ka medus ienesums stiprā mērā ir atkarīgs no laika apstākļiem un tāpēc nereti ir visai svārstīgs (1923. g. tikai 6,7 kg).

³¹ A. Martinovs. Minētais darbs. 585. lpp. Aptuveni šāds vidējais gada ienesums bija arī Latgales dravās.

³² A. Bielenstein. Holzbauten. 187. lpp.

³³ E 27, 8851, Liepna.

³⁴ A. Bielenstein. Waldbienenzucht; P. Rizga. Meža drava.

³⁵ F. Linnus. Eesti vanem mesindus, I. Metsamesindus. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, XII—XIII. Tartu 1939.

³⁶ E 17, 5534—5537, Odziena.

³⁷ E 27, 10287, Bērzpils; 10290, 10295, Šķilbēni.

³⁸ E 27, 10296, Šķilbēni; 10266—10275, Bērzpils; 9994, Liepna; E 32 — 1967. g. dati, Vārkava, Līvāni.

³⁹ E 27, 8858, Liepna.

⁴⁰ E 28, 4328, Istalsna.

⁴¹ E 27, 10261, Bērzpils; E 28, 7779, Kārsava.

⁴² Bluka stropi aprakstīti pēc vecākās paaudzes dravnieku Rūdolfa Beņģeļa, dz. 1905. g., Liepnā (E 27, 8852), Aloiza Čudara, dz. 1888. g., Bērzpilī (E 27, 10261), Aleksandra Prola, dz. 1905. g., Bērzpilī (E 27, 10241), Nikodema Cerana, dz.

1904. g., Mērdzenē (E 28, 4317), Jura Kaupuža, dz. 1907. g., Kārsavā (E 28, 7779), Alberta Cernavskā, dz. 1902. g., Istrā (E 28, 4294) u. c. stāstījuma un viņu dravās atrastajiem bluka stropiem.

⁴³ E 27, 10284, Bērzpils; 10293, Šķilbēni. Kurzemes, Zemgales un Vidzemes zemnieku dravās rāmišu stropi sāka parādīties jau drīz pēc to izgudrošanas, t. i., 19. gs. 60. gados. Turpretī muižās tos lietoja jau 19. gs. 50. gados (A. Орановский. Материалы для географии и статистики России. Курляндская губерния. СПб. 1862, 283. lpp.).

⁴⁴ E 27, 8853, Liepna.

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ E 27, 10293, Šķilbēni.

⁴⁷ E 27, 10261, Bērzpils; E 28, 4288, Cibla; 4331, Istalsna.

⁴⁸ E 27, 8853, Liepna; 10255, Bērzpils; E 28, 4317, Mērdzene; 4288, Cibla.

⁴⁹ A. Martinovs. Minētais darbs. 488. lpp.

⁵⁰ E 27, 10260, Bērzpils; E 28, 7781, Kārsava.

⁵¹ E 28, 7794, Kārsava.

⁵² E 13, 4382—4388, Ergeme. Vairāki šādi stropi iegūti arī Mēdzulā un pārvesti uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā.

⁵³ Auļi aprakstīti pēc vecākās paaudzes dravnieku Rūdolfa Beņģeļa (E 27, 8844), Jezupa Kuzmanova, dz. 1897. g., Šķilbēnos (E 27, 8828—8833), Aleksandra Prola (E 27, 10240), Jura Kaupuža (E 28, 7780), Cezara Blokiša, dz. 1894. g., Istalsnā (E 28, 4332) u. c. stāstījuma un pēc autora vērojumiem Bērzpilī, Vārkavā, Līvānos.

⁵⁴ Mātes krātiņi aprakstīti pēc Liepnā (E 27, 8850), Bērzpilī (E 27, 10225, 10229, 10239), Kārsavā (E 28, 7795) un Mērdzenē (E 28, 4322) iegūtajām ziņām. Pašus senos krātiņus līdz šim nav izdevies atrast.

⁵⁵ Senlaicīgie dūmekļi aprakstīti pēc Liepnā (E 27, 8855), Šķilbēnos (E 27, 10219), Bērzpilī (E 27, 10227, 10232), Mērdzenē (E 28, 4224), Ciblā (E 28, 4288), Istalsnā (E 28, 4330), Kārsavā (E 28, 7797) iegūtajām ziņām.

⁵⁶ E 27, 8855, Liepna; 10227, Bērzpils; 10295, Šķilbēni.

⁵⁷ E 27, 8856, Liepna; 10218, Šķilbēni; E 28, 4318, Mērdzene; 4329, Istalsna; 7796, Kārsava.

⁵⁸ E 27, 10228 un 10236, Bērzpils; 10218, Šķilbēni; E 28, 7796, Kārsava.

⁵⁹ E 27, 10228, Bērzpils.

⁶⁰ E 28, 4329, Istalsna.

⁶¹ E 27, 8856, Liepna; 10236, Bērzpils; E 28, 4294, Istra; 7796, Kārsava.

⁶² Medsviedi 1865. g. izgudroja Ziemeļlatvijā (Latviešu konservācijas vārdnīca, 13. sēj., Rīgā 1935.—1936., 26303. sl.).

⁶³ Medsviedes aprakstītas pēc biškopja Rūdolfa Beņģeļa (E 27, 8853, 8856, 8857), Jezupa Kuzmanova (E 27, 10218), Aloiza Čudara (E 27, 10228), Alberta Cernavskā (E 28, 4294), Nikodema Cerana (E 28, 4318), Cezara Blokiša (E 28, 4329), Jura Kaupuža (E 28, 7796) u. c. stāstījuma.

⁶⁴ Bišu ieziešana un piebarošana aprakstīta pēc Rūdolfa Beņģeļa (E 27, 8849), Aloiza Čudara (E 27, 10226), Aleksandra Prola (E 27, 10233) un Nikodema Cerana (E 28, 4326) sniegtajām ziņām.

⁶⁵ Rūdolfs Beņģelis Liepnā tā stāstīja par veco dravnieku novērojumiem: «Pie bitēm gāja parastajās darba drēbēs. Negāja tikai sviedrainā apģērbā. Jau vecie dravnieki ievērojuši, ka labāk jāiet nātnā tērpā. Vilnas audumā bitēm ķeras kajās. Viņas sāk sikt un dzelt. Bitēm vislabāk patik zilgans linu apģērbs. Balts pārāk spilgts» (E 27, 8846).

⁶⁶ Dravnieka tērps aprakstīts pēc Rūdolfa Beņģeļa (E 27, 8846), Jezupa Kuzmanova (E 27, 10220), Aloiza Čudara (E 27, 10223), Jāzepa Raciborska, dz. 1903. g., Bērzpilī (E 27, 10230), Aleksandra Prola (E 27, 10232), Augusta Samsona, dz. 1885. g. (E 28, 4288), Nikodema Cerana (E 28, 4325), Cezara Blokiša (E 28, 4330) un Jura Kaupuža (E 28, 7795) stāstījuma.

⁶⁷ Par to plašāk skat. A. Bielenstein. Waldbienenzucht; t. p. Holzbauten. 184.—224. lpp.; F. Linnus. Minētais darbs; Dm. Zelenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin und Leipzig 1927, 78. un turpm. lpp.; I. Butkevicius. Bitininkyste. — Lietuvių etnografijos bruožai. Vilnius 1964., 137. un sek. lpp.

ХАРАКТЕР ПЧЕЛОВОДСТВА И ВАЖНЕЙШИЕ ЕГО ПРИНАДЛЕЖНОСТИ В БАЛВСКОМ И ЛУДЗЕНСКОМ РАЙОНАХ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И В XX В.

Резюме

Пчеловодство в Латгале прошло те же культурно-исторические стадии развития, что и в остальной Латвии и в соседних с ней восточноевропейских странах. Низшей стадией развития пчеловодства было лесное бортничество. Лесные пчелы первоначально обитали в естественных дуплах деревьев — бортиях. Сведений о подобных бортиях в Латгале получить до сих пор не удалось. На следующей стадии развития пчеловодства для пчел вырубались гнезда в деревьях, растущих в лесу. Эта стадия завершается в Латгале на рубеже XIX и XX вв. Последняя культурно-историческая стадия развития лесного бортничества — разведение пчел в деревянных ульях-колодах, подвешенных на деревьях, — также давно не существует. Ее реликтами можно считать встречающиеся кое-где ульи, подвешенные на деревьях и используемые для поимки и кратковременного содержания роя, улетевшего с приусадебной пасеки. Во второй половине XIX и в XX в. единственным значительным видом пчеловодства в Латгале были приусадебные пасеки с двумя распространенными по всей Восточной Европе способами разведения пчел: во-первых, в старинных

колодных ульях и, во-вторых, в рациональных рамочных ульях. В Латгале рациональное пчеловодство возобладавало над старыми формами лишь в 30-х годах XX столетия и ныне существует в качестве единственного вида. В рассматриваемый период пчеловодство в Латгале — типичное занятие крестьян, цель которого обеспечить семью пасечника медом. Мед использовался как сладость и в качестве средства народной медицины. Преобладали небольшие пасеки с 1—5 пчелиными семьями.

Ввиду того что в Латгале дольше, чем в остальной Латвии, значительная часть пчелиных семей содержалась в старинных ульях-колодах, здесь сохранились архаические приемы и орудия пчеловодства (ульи-колоды, деревянные дымари, выдавливание меда из сот руками и деревянными лопатками и пр.), которые характерны и для древнего лесного бортничества, и для домашнего пчеловодства; приемы ухода за бортиями и колодными ульями весьма сходны. Таким образом, сведения о пчеловодстве в Латгале могут послужить исходным материалом для более развернутых исторических исследований и сопоставлений.

S. Cimermanis

DIE BIENZUCHT UND DIE WICHTIGSTEN IMKEREIGERÄTE IN DEN RAYONS BALVI UND LUDZA IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND IM 20. JH.

Zusammenfassung

Die Imkerei hat in Latgale dieselben kulturhistorischen Entwicklungsstadien durchgemacht wie im übrigen Lettland und in den benachbarten Ländern Osteuropas. Die erste Entwicklungsstufe war die Waldbienenzucht, in deren Anfangsstadium die Bienen in natürlichen Baumhöhlungen lebten. Über diese Periode konnte nichts näheres erforscht werden. Das nächste Stadium, das dadurch gekennzeichnet ist, da man die Bienen in künstlich ausgehöhlten Stämmen wachsender Bäume hielt, fand in Latgale Ende des 19. Jh. seinen Abschluß.

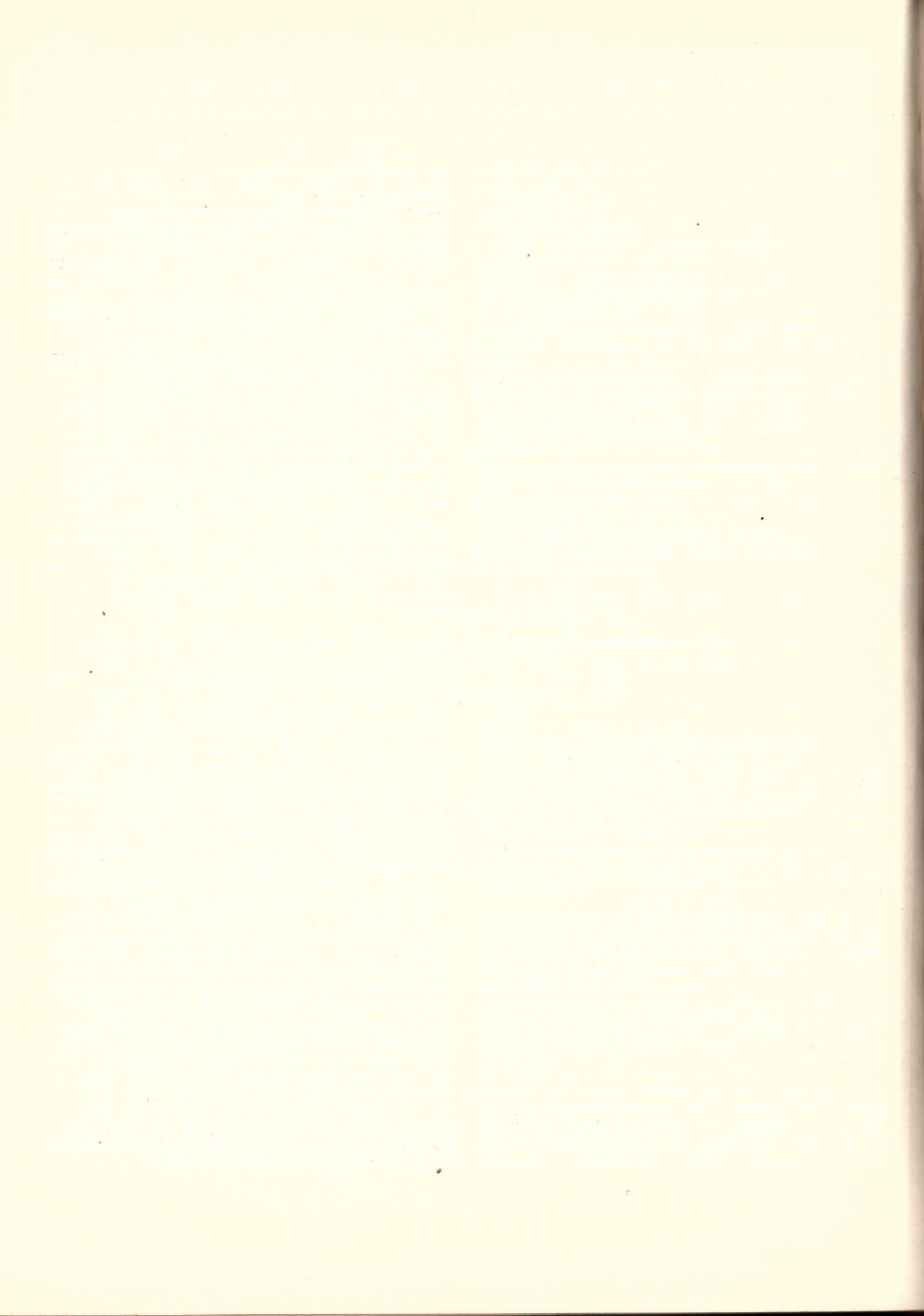
Die letzte Entwicklungsstufe der Waldbienenzucht bestand darin, daß man die Bienen in Klotzbienenstöcken ansiedelte, die auf Bäume hochgezogen wurden. Als ein Relikt dieser ebenfalls längst abgeschlossenen Periode ist der manchenorts noch heutzutage vorhandene Brauch anzusehen, an Bäumen Fangstöcke zum Einfangen und für die zeitweilige Unterbringung von ausgeflogenen Bienenschwärmen anzubringen.

In der zweiten Hälfte des 19. Jh. und im 20. Jh. war in Latgale die Gartenbienenzucht die alleinige Form der Imkerei. Sie wurde, ebenso wie im übrigen Osteuropa, auf zweierlei Weise betrieben: in den althergebrachten Klotzbienenstöcken und in rationell gebauten Rahmenbienenhäusern. Die ratio-

nelle Form der Bienenzucht wurde in Latgale erst in den 30er Jahren des 20. Jh. vorherrschend; heutzutage ist sie die einzig übliche.

In der Periode, auf die sich unsere Betrachtung bezieht, war die Imkerei eine ausgesprochen bäuerliche Beschäftigung; sie diente den Bauern als zusätzliche Nahrungsmittelquelle, und zwar vor allem dazu, den Imker und seine Familie mit Honig als Süßstoff und als Mittel der Volksheilkunde zu versorgen. Die Mehrzahl bildeten kleine Bienenstände mit 1 bis 5 Bienenhäusern.

Da in Latgale ein Großteil der Bienen länger als im übrigen Lettland in altertümlichen Klotzbienenstöcken gehalten wurde, haben sich hier solche uralte Imkereigeräte und Arbeitsmethoden erhalten (Waldbienenstöcke, Klotzbienenhäuser, Räucherhölzer, Bienenmutterkäfige, das Auspressen des Honigs aus den Waben mit der Hand und mit hölzernen Bienenpaten usw.), die auch für die primitive Wald- und Gartenbienenzucht kennzeichnend waren; die Arbeitsweisen bei der Imkerei in Bienenbäumen und in Klotzbienenstöcken waren einander in vieler Hinsicht ähnlich. Somit können die in Latgale gewonnenen Erkenntnisse über die Entwicklung der Bienenzucht als Ausgangspunkt für ausgedehntere historische und vergleichende Forschungen dienen.

M. Slava

ZEMNIEKU APĢĒRBS LATGALĒ

(18. gs. beigas — 20. gs.)

Lai gan Latgales iedzīvotāju apģērbs savas vēsturiskās attīstības gaitā bijis pakļauts daudzām dažādām ietekmēm, tas tomēr saglabājis latviešu tautas tērpa kopējās iezīmes, kas to saista un vieno ar pārējiem latviešu tautas tērpu kompleksiem. Līdzšinējie plašākie publicētie pētījumi par Latgales iedzīvotāju apģērbiem attiecas vienīgi uz laika posmu no 7. līdz 13. gs. un no 18. gs. beigām līdz 19. gs. otrajai pusei.¹

Sajā rakstā, pamatojoties uz etnogrāfiskiem pētījumiem, sniegts pārskats par Latgales zemnieku — latviešu un krievu — apģērbu izveidi no 18. gs. beigām līdz mūsu dienām. Parādot zemnieku apģērbu kļaušu saimniecības sairuma posmā, kapitālismā un sociālismā, galvenā vērība veltīta apģērba formu attīstībai un rotājuma veidiem. Apģērba materiāls, tā apstrādāšana un apģērba darināšanas tehnika plašāk netiks apskatīti. Daļēji šie jautājumi iekļaujas šai krājumā ievietotajā A. Alsupes rakstā par amatniecību.

Darbam galvenokārt izmantoti Latvijas PSR ZA Vēstures institūta rīkotajās etnogrāfu zinātniskajās ekspedīcijās, kā arī PSRS ZA N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta Baltijas kompleksās ekspedīcijas laikā no 1954. līdz 1968. g. iegūtie materiāli.² Ekspedīciju materiāli, kas vākti pēc noteikta plāna, galvenokārt atspoguļo izmaiņas šodienas lauku iedzīvotāju apģērbā, kā arī kapitālisma posma Latgales zemnieku apģērba. Materiālus vācot, tika skaidrota Latgales tautas tērpu kompleksa lokālo variantu izplatība, to sakari ar apkārtējiem novadiem, kā arī tērpos konstatējamā citu tautu un latviešu tautas kultūras mijiedarbība. Sai nolūkā vākti materiāli Latvijas PSR kaimiņos — KPFSR, Baltkrievijas un Lietuvas PSR, kā arī Tartu, Ļeņingradas, Pleskavas, Novgorodas, Smoļenskas, Vitebskas, Polockas, Viļņas un Kauņas muzejos.

Raksta uzrakstīšanai izmantoti arhīvu materiāli³ un Latvijas PSR muzeju kolekcijas,⁴ tāpat arī speciālā literatūra, daiļliteratūra, laikrakstu un žurnālu raksti un laikabiedru — Latgales mākslinieku zīmējumi.

Sākot Latgales iedzīvotāju apģērba attīstības apskatu, nepieciešams izcelt dažus faktus un īpatnības Latgales un tās iedzīvotāju vēsturiskajā attīstībā. Vispirms jārūnā par kultūras sakariem. Latgales tautas tērpā vairāk nekā citos latviešu tautas tērpu

kompleksos jūtami baltu un slāvu tautu kultūras sakari, kuri ne tikai sakņojas tālā pagātnē, bet daļēji saistīti arī ar Latgales iedzīvotāju etniskā sastāva maiņām.⁵

Kultūras sakarus ar krieviem un baltkrieviem sekmeja ne tikai šo tautību iedzīvotāji Latgalē,⁶ bet arī tirdzniecības ceļi un tirgi, kuros liela nozīme bija krievu un baltkrievu tirgotājiem. 18. gs. beigās Ludzas gadatirgos, kas notika 4 reizes gadā, sabrauca tirgotāji no Rēzeknes, Sebežas, Veļikije Lukiem, Pleskavas, Ņeveļas, Polockas, Vitebskas, Novgorodas u. c. vietām ar vadmalu, zīda audumiem un citām precēm. Zemnieki uz gadatirgiem atveda lauksaimniecības ražojumus. Latgales zemnieki savus ražojumus pārdeva ne tikai vietējos tirgos, bet veda tos arī uz Rīgu, Pleskavu, Pēterburgu, Novgorodu u. c.⁷ Kultūras sakaru izplatīšanā savā nozīme bija arī Latgalē parastajai peļņās iešanai. Daļu no nopelnītās naudas peļņās gājēji parasti izmantoja apģērba iegādei. Līdz ar to, lai gan Latgalē bija plaši attīstīta aušana, tur tomēr samērā ātri sāka parādīties pirktie apģērbi, turklāt ne tikai turīgākajiem zemniekiem⁸ un amatniekiem, bet arī vaļiniekiem u. c. trūcīgiem zemniekiem.⁹

Savus zemniekus peļņā sūtīja arī muižnieki, atdotot tos darbā dažādiem uzņēmējiem, ceļu meistariem u. c.¹⁰ 19. gs. 20.—30. gados grāfs Borhs un viņa apakšnieki sūtīja peļņās gan uz Rīgu, gan Novgorodu un Pēterburgu¹¹ ik gadus pa 300—500 un pat 700 cilvēku. V. I. Ļeņins peļņās iešanu novērtēja kā progresīvu parādību, kas «izrauj iedzīvotājus no pamestām, atpalikušām, vēstures aizmirstām nomalēm un ievēl viņus modernās sabiedriskās dzīves virpulī».¹²

Ar peļņā iešanu izskaidrojama arī samērā agrā pirktā audumu, ādas zābaku un gatavu apģērba parādīšanās Latgales mazajās saimniecībās.¹³ Peļņās gājēji ne tikai nopelnīja naudu, bet arī pārveda mājās citā pusē iegādātos apģērba gabalus vai arī svešumā redzēto atdarināja savā apģērbā. Ar to laikam izskaidrojams tas, ka līdzās senai latviskai terminoloģijai sastopami ļoti daudzi aizgūti nosaukumi, turklāt tieši tiem apģērba gabaliem, kurus mēdza pirkt pirkumos (blūzes — kopkas, mētelis — polta, kurpes — boķiki u. c.). Protams, zināma nozīme šai ziņā bija

arī ebreju tirgotājiem, kuru rokās atradās Latgales tirdzniecība.¹⁴

Līdz ar to kļūst saprotama lielā dažādība gan apģērba terminoloģijā, gan formās, kas variē pat viena pagasta robežās.

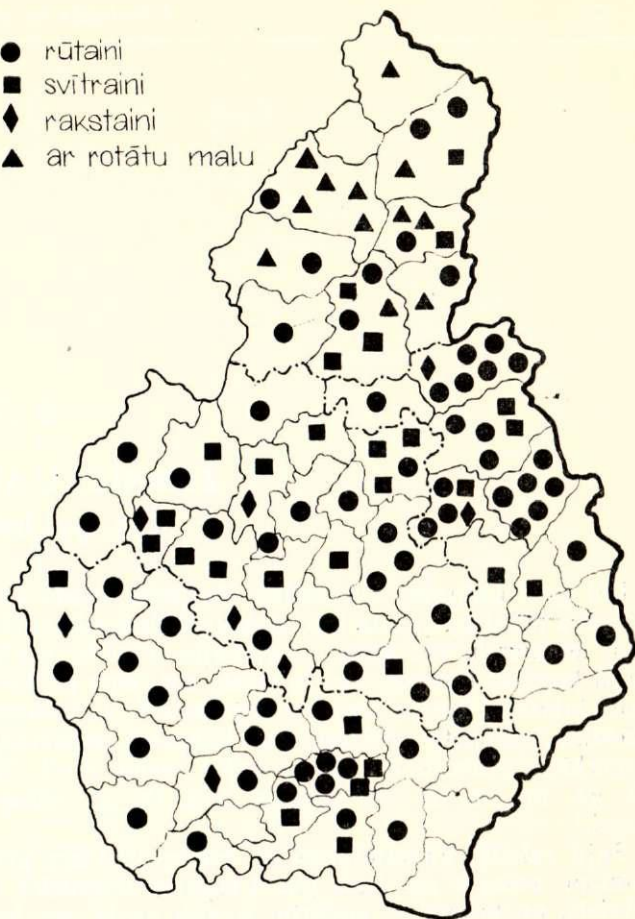
Latgales sieviešu goda tērps sastāvēja no tādiem pašiem apģērba gabaliem kā sieviešu goda tērps pārējā Latvijā un savas senās valkāšanas tradīcijas saglabāja līdz 19. gs. 70.—80. gadiem.

Latgales tērpa kompleksu no pārējās Latvijas kompleksiem atšķir tunikveida krekli, kam virsū šūti uzpleči un stāva apkakle. Krekli rotāti ar sarkanu izšuvumu. Brunči — rūtaini, Ziemeļlatgalē — balti. Greznajās izšūtajās villainēs atšķirībā no Austrumvidzemes villainēm vairāk dominē zilā un zaļā krāsu gamma. Vasarā nēsāti līnu «puspalagi» (plecu segas). Jaunavas likušas galvā sarkanus zīļu vainagus, sievas — galvas autus.

Ņemot vērā tikai raksturīgākās un izsekojamās senākās apģērba valkāšanas tradīcijas, visu Latgales tērpa kompleksu var iedalīt 2 lielos lokālos variantos: Dienvidlatgales un Ziemeļlatgales.

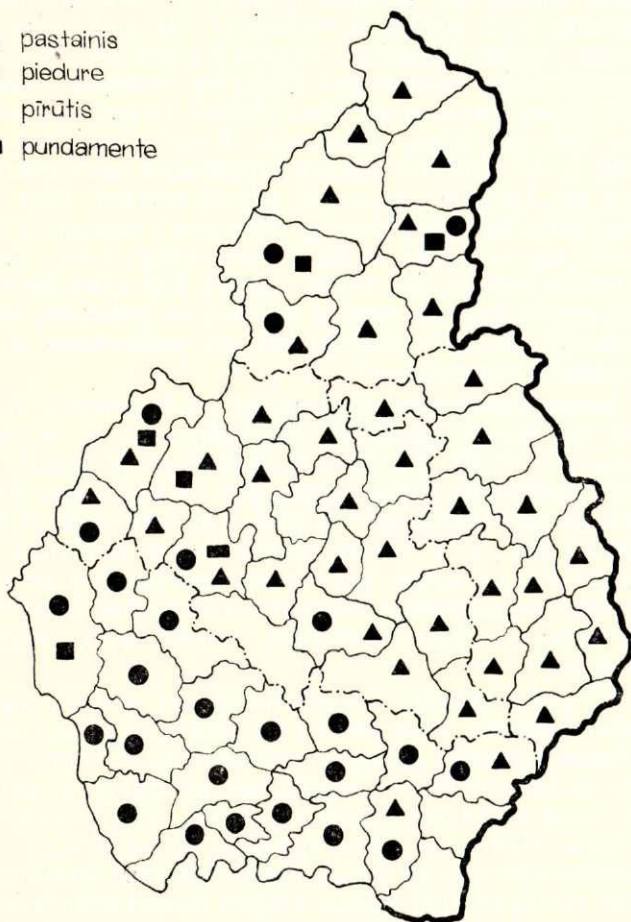
Dienvidlatgales (1 att.) novada tērps valkāts bij. Daugavpils, Rēzeknes apriņķī un Ludzas apriņķa dienvidu daļā. Dienvidlatgales novada austrumdaļā arī pie goda tērpa valkāja nerotātus krekļus ar vaļējiem dūrgaliem un atlocītu apkakli.¹⁵ Pārējās novada daļās sastopami krekli ar nelielu sarkanu rakstu apkakles galos, aprocēs un retāk — uzplečos.¹⁶ Latgalē, tāpat kā citos Latvijas novados, krekli šūti no diviem da-

- rūtaini
- svītraini
- ◆ rakstaini
- ▲ ar rotātu malu

2. att. Brunču veidi 19. gs. otrajā pusē (pēc LVM un E arhīva materiāliem).

- ▲ pastainis
- piedure
- pīrūtis
- pundamente

1. att. Sieviešu krekļu piešuvju nosaukumi 19. gs. otrajā pusē (pēc LVM fondu un E arhīva materiāliem).

žāda rupjuma audumiem, augšdaļā parasti bija smalkākais audums, bet apakšdaļā no jostas vietas līdz ceļgaliem vai pusstilbiem — rupja līnu vai pakulu auduma piešuve — pīrūtis, pīdure, pastainis (1. att.).¹⁷ Liekas, Latgalei visraksturīgākais ir termins pastainis,¹⁸ kas pārējā Latvijā sastopams ļoti reti. Termins pīrūtis izplatīts galvenokārt Latgales rietumdaļā un saistāms ar Vidzemē izplatīto piešuves apzīmējumu — pierietnis. Latgales dienvidu daļā biežāk lietots termins pīdure, kas tuvs Augšzemē pazīstamajai pīdurei. Latgalē visilgāk saglabājušies krekli ar stāvām apkaklēm; pārējā Latvijā tādi 19. gs. vidū sastopami visai reti. Pēc Latvijas PSR Vēstures muzeja materiāliem Dienvidlatgalē valkāti krekli ar stāvām un atlocītām apkaklēm, rotāti ar nelielu sarkanu līnu diegu rakstu.¹⁹ Krekla virsū šūtie uzpleči ļoti šauri (1—2 cm plati) un retumis rotāti ar sarkanu ielocīto rakstu. Latgalē kreklu krūšu šķēlumu ar saktu parasti nesaspauž, bet aizsēja ar lentītēm vai aizpogāja ar diegu pogām.

Dienvidlatgales novada tērpu valkāšanas teritorija ir ļoti plaša, tālab arī brunči — lyndraki, rinduki, anderaki — ir visai dažādi (2. att.) un krāsu bagāti.²⁰ Parasti dominē spilgti sarkanā un zaļā vai zilā un sarkanā krāsa. Pēc Latvijas PSR Vēstures muzeja un ekspedīciju materiāliem, vecākajiem brunčiem krāsas saliktas rūtīs jeb kristos, bet 19. gs. otrajā pusē — svītrās jeb streipās, ailīņās.²¹ Spriežot pēc muzeju fondu materiāliem, rūtotie brunči parasti šūti no vil-

nas un pusvilnas auduma, platāki, bagāti krokoti, bet svītrotie — no līnu materiāla un šaurāki. Tas vedina domāt, ka pēdējie vairāk valkāti darbā.

Latgalē atšķirībā no pārējās Latvijas 19. gs. otrajā pusē neieviesās īsās jakas un pīeburi pie goda tērpā. Jakas valkāja tikai aukstā laikā darbā.²²

Jostas Latgales novadā bija vai nu rakstainas, vai svītrainas, galvenokārt austas ceļu tehnikā,²³ kas pārējā Latvijā nav plaši izplatīta.

Neatņemama Latgales goda tērpā sastāvdaļa bija priekšauti, kuriem līdzšinējos publicējumos par latviešu tautas tērpiem nav pievērsta vajadzīgā uzmanība, jo tie uzskatīti par latviešu tautas tērpiem nētipisku sastāvdaļu, kas plašāk ieviesusies tikai 19. gs. beigās. Muzeju kolekcijās priekšauti savākti samērā maz,²⁴ taču, spriežot pēc J. Broces un citu vēlāko autoru ziņām, priekšautus valkāja ne tikai darbā, bet arī pie goda apģērba. Latgales priekšauti (tāpat kā igauņu, lietuviešu un baltkrievu) ir taisnstūra formas un sniedzas līdz jostas vietai. Godu priekšauti darināti no balta līnu auduma ar sarkanām ieauštām svītrām un knipelētām mežģinēm (II att.). Visi Latvijas PSR Vēstures muzejā esošie priekšauti ar sarkanām rakstiem sašūti no diviem auduma gabaliem; tas vedina domāt, ka priekšauti ir šūti no kādai citai vajadzībai domāta auduma. Priekšautu raksti ļoti radniecīgi galvas autu rakstiem. Iespējams, ka 19. gs. vidū, kad galvas autus pakāpeniski pārstāja valkāt, tos sagrieza un izmantoja priekšautu darināšanai.

Greznās izšūtās villaines visvairāk valkātas Latgales rietumdaļā,²⁵ tās pieder pie Austrumlatvijas tipa villainēm,²⁶ vienīgi krāsu salikumā redzama vairāk zilā un zaļā, bet mazāk — sarkanā krāsa.²⁷ Izšūtās villaines bija liels greznums, tādēļ tās piederēja turīgākajām vai ļoti čaklām meitām.²⁸

Daudz biežāk nekā citos novados Latgalē grezno villaini aizstāja izsags — snātene, kuru darināja no smalka rakstaina līnu auduma un rotāja ar izšuvumiem, knipelētām mežģinēm vai bārkstīm.²⁹

Krāsainās villaines — sagšas, lielās skaras, lielo skustu — sedza aukstā laikā pāri snātenei vai izšūtajai villainei. Tās bija vienkrāsainas vai rūtainas, dažādos krāsu salikumos.

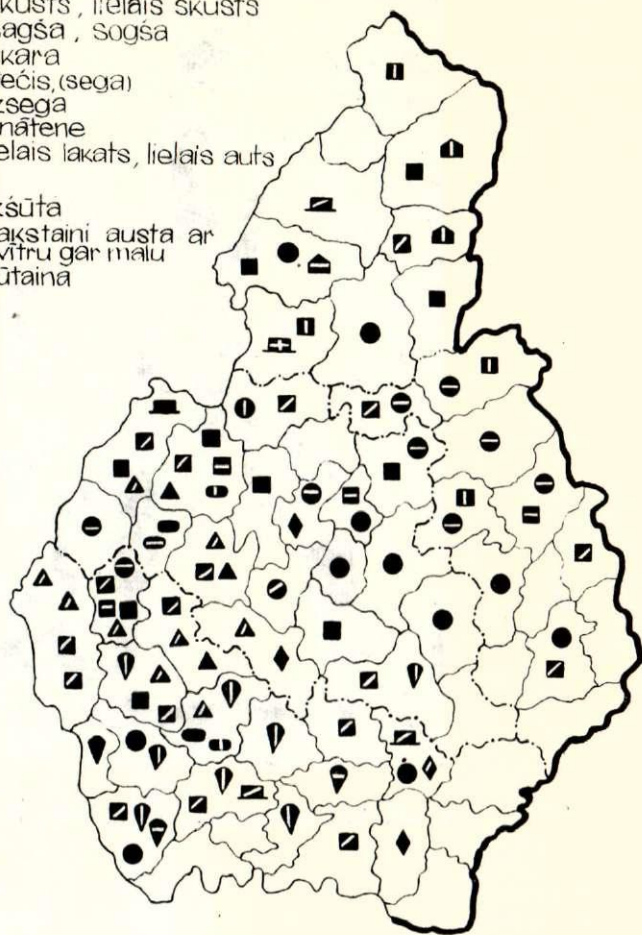
3. attēlā redzams, ka visvairāk izšūto villaiņu un vislielākā dažādība to nosaukumos vērojama Dienvidrietumlatgalē; arī pārējie šeit valkātie apģērba gabali liecina par lielu tuvību ar Austrumvidzemes tērpiem.

19. gs. vidū godos jaunavas no precētām sievietēm atšķīra galvassegas. Jaunavas lika galvā vainagu, bet precētas sievietes — galvas autus, lakatus vai mices.

Vainagus Dienvidlatgalē darināja no sarkana tūka vai vadmālas, izrotājot krāsainām stikla zīlītēm. Latgales vainagi ir platāki nekā Austrumvidzemes vainagi, arī zīlītes ir rupjākas. Parastos zīlīšu vainagus bieži vien kuplināja ar mugurpusē piešūtām krāsainām zīdā lentēm.³⁰ Trūcīgās zemnieces mēdza valkāt no ziediem vītus vainagus³¹ (4. att.,2).

Vecākais sievu galvassegas veids ir auts. Tas parasti auts no baltiem līnu diegiem un rotāts ar tamborētām mežģinēm vai sarkanu izšuvumu.³² Pie sievu galvas rotas piederēja arī pārpieris, ko šuva vai auda no krāsainas vilnas dzijas un sēja zem lakata vai galvas auta.

- villaine
- skusts, lielais skusts
- ▲ sagša, sogša
- ▼ skara
- ◊ dečis, (sega)
- ◆ izsega
- ◼ snātene
- ▣ lielais lakats, lielais auts
- / izšūta
- rakstaini auts ar svītru gar malu
- | rūtaina

3. att. Villaiņu veidi un nosaukumi 19. gs. otrajā pusē (pēc LVM un E arhīva materiāliem).

Tautasdziesmās minētajai baltajai tautu meitai vai baltajai māmuļai atbilst Ziemeļlatgales novada tērpā ģērbusies sievieti. Šī novada tērps kā vienīgais visā Latvijā saglabājis savu balto krāsu līdz pat 20. gs. Latvijas PSR Vēstures muzeja fondos ir samērā maz materiālu par šo novadu, bet pēc J. Broces 3 zīmējumiem (5. att.) iespējams gūt labu priekšstatu, lai gan tērpā aprakstos minēts daudz nesaprotamu apģērba gabalu.³³

Ziemeļlatgales novada (Balvu rajons) sieviešu tērpā vairāk nekā citu novadu tērpos vērojama radniecība ar kaimiņu igauņu (setu) un baltkrievu tautas tērpu.³⁴

Pilnīgi atšķirīgi no Dienvidlatgales un arī pārējās Latvijas tērpā kompleksu krekliem ir Ziemeļlatgales krekli, kuru stāvs ir auts nevis vienkārtni, bet rakstainā triniņi. Vēl šodien nav izdevies atrast paralēles rakstainā krekla auduma izplatībai, jo Tartu, Pleskavas, Novgorodas, Smoļenskas un Vitebskas muzejos šāda veida krekli nav konstatēti. Atšķirīgs ir arī kreklu uzpleču rotājums ar sarkanu ielasītu rakstu. Divdesmit septiņiem šā novada krekliem Latvijas PSR Vēstures muzejā (no Šķilbēniem, Baltinavas un Rūgājiem) rotājumā vērojamas kopējas stilistiskas iezīmes. Daudzi no šiem rakstiem ir pilnīgi vienādi ar baltkrievu kreklu rakstiem.³⁵

2

4. att. Ludzas apriņķa jaunavu tērpi 1860. g. (PSRS Tautu etnogrāfijas muzejs Ļeņingradā: 1 — 3275. m.; 2 — 92. fig.).

Pagaidām nav datu, kas ļautu izskaidrot šo līdzību. Liekas, ka pārņemts raksts, kas savā izveidē atbilst kolektīva gaumei un ieguvis vietēju raksturu, veidojot dažādus variantus.

Ziemeļlatgales kreklu piedurkņu augšgala rotājumā, kam izmantots sarkans kokvilnas audums,³⁶ vērojama arī radniecība ar krievu krekliem. Par radniecību ar lietuviešu krekliem liecina sarkanais ieausto svītru vai izšuvumu rotājums piedurkņu lejas galos.³⁷

Vecākās brunču darināšanas paražas vērojamas baltajos brunčos. Baltos brunčus auda no vilnas dziļām vai līnu diegiem.³⁸ Brunču apakšmalu rotāja ieaustas sarkanas svītras, krāsains celu apauds un knipelētas mežģīnes vai arī tikai viens vai divi no šiem rotājumiem. J. Broces zīmējumos brunču apakšmalas vēl rotātas ar izšuvumiem (5. att.) un raibām stikla krellēm.³⁹ Rotāta brunču apakšmala bijusi ne tikai goda brunčiem, kā tas redzams attēlā, bet arī darba brunčiem, kādi parādīti Viļakas muižas pagalma skatā.⁴⁰ Iespējams, ka attēlā redzamais rotātais apģērbs nav vis brunči, bet kreklis ar rotātu apakšmalu, kāda mēdz būt baltkrievu un krievu sieviešu krekliem,⁴¹ jo arī Latgalē karstā darba laikā strādāja kreklā bez brunčiem.

Kā vērojams pēc J. Broces aprakstiem un zīmējumiem, 18. gs. Ziemeļlatgales jakas («Wämse») darinātas no tumši zila vilnas auduma un rotātas ar sarkanām auklām un dzelteniem apaļiem pušķiem. Muzeju fondos šādu jaku nav. 19. gs. otrajā pusē jaciņas šūtas no tā paša baltā brunču auduma un

rotātas ar melnu samta vai tūka apkakli, celu apaudu un sarkanām auklām.

Ziemeļlatgales novada villaine pieder pie Austrumlatvijas tipa villainēm, tai rotājuma joslas ir šaurākas nekā Austrumvidzemes villainēm, tāpat nav arī grezno krāsaino bārķšu, bet ir tikai baltās velku bārķstis.⁴²

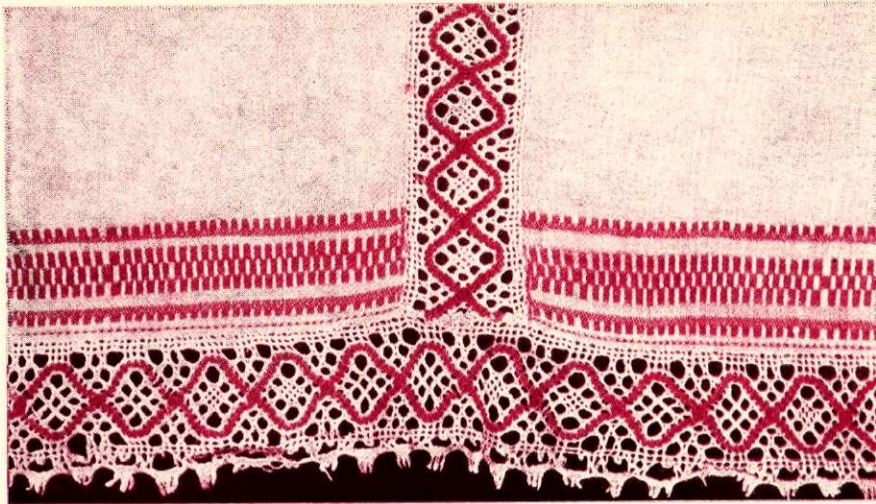
J. Broce rāda villaini, kas sastāv it kā no 3 daļām, pie kam vidējo klāj sarkanas rakstainas svītras. Muzeja fondos nav saglabājusies neviena šāda villaine. Jāpiezīmē, ka no 3 gabaliem auž Latgales snātenes, un arī snāteņu vidējais gabals ir rakstainā audumā.

Pēc J. Broces apraksta Viļakas jaunavas vainags bijis augsts, darināts no tumši zila vilnas auduma, izšūts ar pērlītēm (Schmelzwerk). Vainags ir uzstiepts uz cietas pamatnes. Vainaga augšmalu rotā spalvu gali un baltas un sarkanas no tūka izgrieztas lapiņas. Vainaga mugurpusē raibas zīda un vilnas lentes.⁴³ Šāda veida vainagu nav Latvijas PSR muzejos, vienīgais zināmais tumši zilais vainags ir Balvu līgavas vainags, kas rotāts ar krāsainām zīlītēm.⁴⁴ Unikāls ir arī otrs Ziemeļlatgales vainags. Pretēji citu novadu vainagiem to rotā krāsainu stikla krellišu izšuvums uz sarkana, no līnu diegiem tamborēta vai tūka pamata.⁴⁵ Liekas, ka tamborētie vainagi būs bijuši trūcīgo meitu rota, jo līnu diegi bija daudz lētāki par tūka audumu.

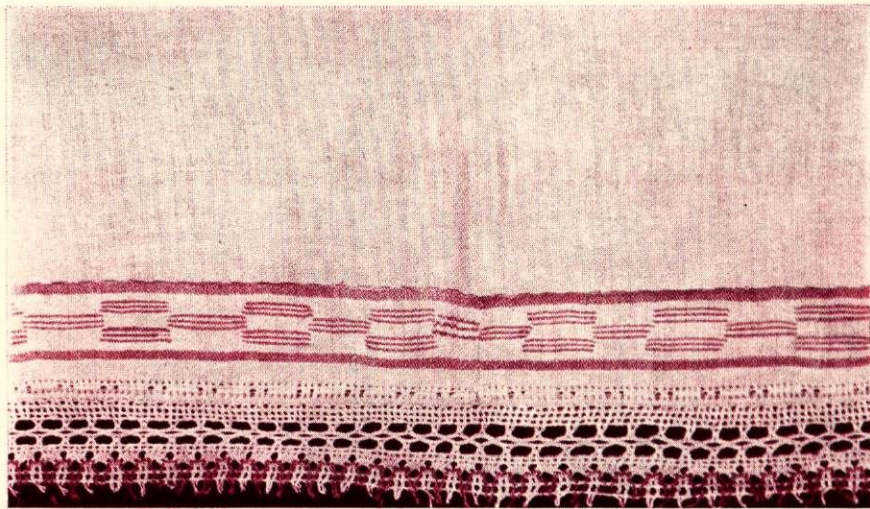
Sievu galvas sega bija balta līnu auduma galvas auts. Tas valkāts tāpat kā Dienvidlatgales galvas auti.

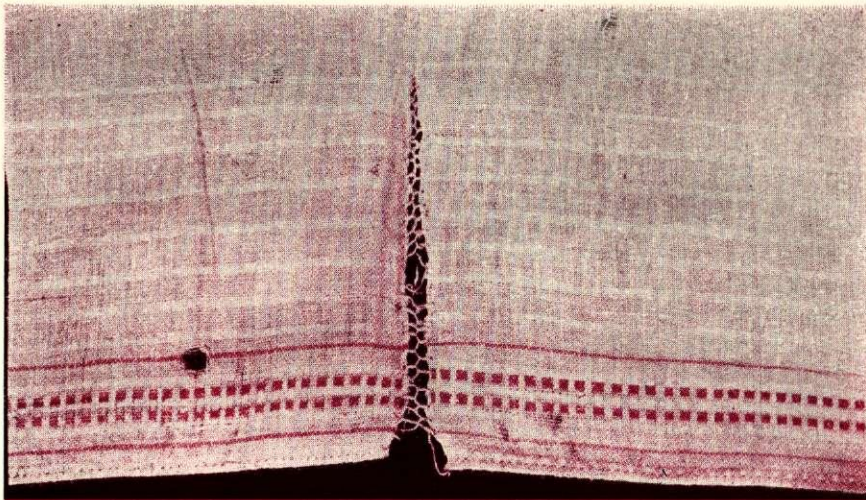
1 att. Dienvidlatgales jaunavas 19. gs. otrās puses tērpa
rekonstrukcija (pēc LVM fondu un Ē arhīva materiāliem).

1

2

3

II att. Priekšautu veidi 19. gs. otrajā pusē.
 1 — Aulejas pag. (CVVM 14774); 2 — Vidsmuižas pag. (CVVM 14775); 3 — Jasmuižas pag. (CVVM 14772).

A

B

III att. A — krievu sieviešu baznīcas apģērbs 19. gs. beigās (E 29, 6811); B — krievu sieviešu bērū apģērbs 19. gs. beigās (E 29, 6810).

IV att. 19. gs. otrās puses brunču audums.
Augšā — Ludzas aprīnka Nirzas pag., darināts ap 1860. g.; apakšā — Ludzas aprīnka Ciblas pag.
Zeltiņu c., darināts ap 1870. g.

Villaines saspraustas ar burbuļsaktām, kas jaunākos laikos pie Ziemeļlatgales tērpa vairs nav spraušanas. Arī krekli ar saktām sasprausti daudz retāk nekā pārējā Latvijas teritorijā. Parasti kreklu sasēja ar krāsainām vai baltām lentītēm vai aizpogāja ar diegu pogām. Tāpat 19. gs. otrajā pusē nav saglabājušās J. Broces aprakstītās stikla krelles, monētu un gliemežvāku rotas.⁴⁶

Vīriešu tērpi ir stipri vienveidīgi visā Latgales teritorijā (6. att.).⁴⁷ Krekli bija tunikveida, ar virsū šūtiem uzpleciem, parasti ar nelielu stāvu apkakli. Atšķirībā no sieviešu krekliem tie varēja būt rotāti arī ar nelielu baltu izšuvumu. Latgalē valkāti arī tā saucamie «krievu krekli» ar krūšu šķelumu kreisajos sānos un krāsainu izšuvumu.⁴⁸ Jādomā, ka šie krekli pēc krievu parauga valkāti virs biksēm un bijuši pazīstami visā Latgalē. Arī parastie krekli ar atločītu apkakli un šķelumu priekšā dažkārt valkāti virs biksēm.⁴⁹

Svārki — sveitas —, garie un pusgarie, bijuši galvenokārt tumši pelēki.⁵⁰ Latgalē pazīstami ne tikai taisnie svārki, bet arī krokainie. Vīriešu svārkiem līdzīga piegriezuma svārkus valkājušas arī sievietes.⁵¹

Jostas kā sievietes, tā vīrieši sēja svītrainas, celos austas vai pītas.

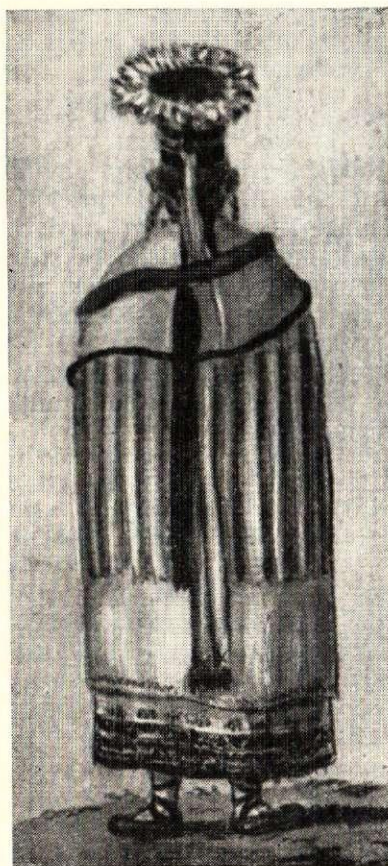
Vīriešu un sieviešu apavi Latgalē bijuši vienādi, proti, vīzes un pastalas. Ipatnējas Latgalei ir pastalu auklas — siksnas, kas darinātas no 1—2 cm platām ādas sloksnītēm (5., 6. att.) vai melnām vilnas lentēm.⁵²

Platmales — briļas (briles) — bijušas zemas, platām malām.⁵³ Ziemā galvā liktas kažokādu cepures.

Latgales krievu iedzīvotāju apģērbs atšķiras no latviešu apģērba pēc materiāla, piegriezuma un valkāšanas veida un ir tuvs Novgorodas un Maskavas apkārtnes iedzīvotāju apģērbim.⁵⁴

Salīdzinot Latgales krievu iedzīvotāju apģērbu ar Lietuvas un Baltkrievijas PSR dzīvojošo krievu apģērbu, konstatējams, ka Latgalē daudz sīkstāk un ilgāk saglabājas senās apģērbu valkāšanas tradīcijas, kuras izskaidrojamas ar valkātāju spēcīgāku reliģijas ietekmi un iedzīvotāju kompaktāku izvietojumu.⁵⁵

Krievu sieviešu ikdienas apģērba komplekts sastāvēja no krekla (рубaha), sarafāna (сарафан-шубейка), priekšauta (фартук), galvas segas (платок, кокошник), zeķēm un apaviem.

1

5. att. Viļakas sieviešu tērpi 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā (J. Broces zīmējumi).

1 — jaunavas apģērbs (Monumente... VII, 126. lp.); 2 — sieviešu apģērbs (turpat, 128. lp.); 3 — sieviešu darba apģērbs (turpat, VIII, 76. lp.).

2

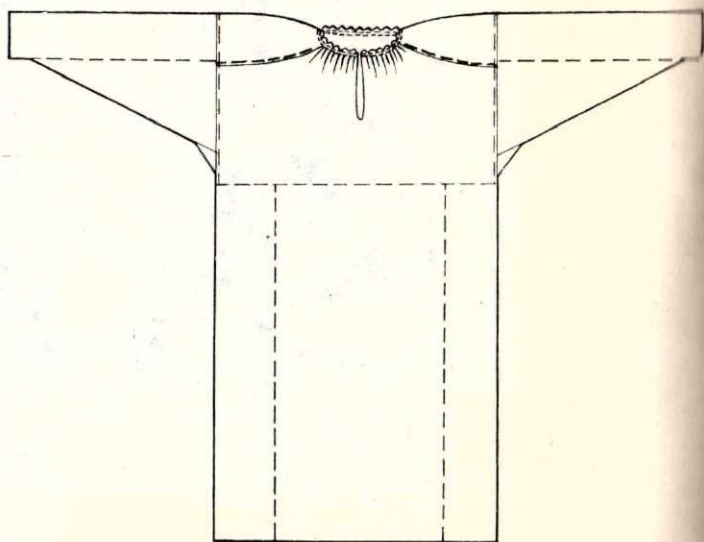
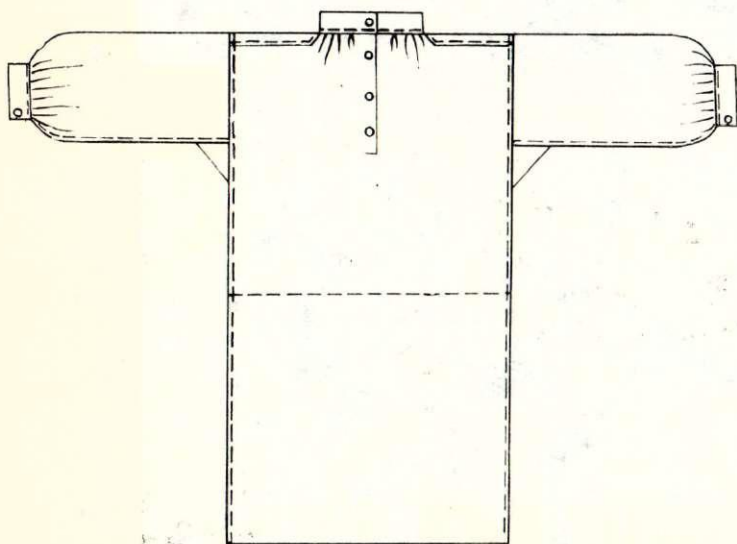
3

6. att. Viļakas zemnieku apģērbi 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā pēc J. Broces (Monumente..., VII, 126. lp.; VIII, 76. lp.).

Krekli bija ar audu virzienā piešūtiem balta linu vai, vēlāk, kokvilnas auduma uzplečiem (пропamки) (7. att.).⁵⁶ Kokvilnas auduma krekli 19. gs. beigās varēja būt šūti arī no raiba auduma. Raibie krekli Latgalē gan sastopami retāk nekā tuvējā Baltkrievijas un Krievijas teritorijā. Krekla augšējā daļa (оплечья) bija šūta no smalkāka auduma, bet apakšējā piešuve (станушка) — no rupjāka audekla. Krekla apakšējās daļas sānos iešuva ķīļus, lai krekls būtu platāks. Krekla piedurknes bija taisnas un garas, ar lieliem ķīļiem vilē. Senākajiem krekliem piedurkņu gali bijuši vaļēji, bet jaunākā gājuma krekliem

(19. gs. otrajā pusē) — apmēram 2—3 cm virs dūrgala savilkti krokās, un tiem piešūtas mežģīnes (8. att.).⁵⁷ Kakla izgriezums bija savilkts krokās ar piešūtu šauru apmalīti. Krekla priekšā bija neliels šķelums. Senākajiem krekliem piedurknes bijušas rotātas ar sarkanu ģeometrisko rakstu, liekas, ielastītā rakstā, bet jaunākiem — ar ziedu motīviem krustdūrienu vai spodršuvuma tehnikā melnā un sarkanā krāsā. Bez šāda veida krekliem vēl bija pazīstami tunikveida krekli bez uzplečiem, ko vilka mirušajiem. 19. gs. beigās pareizticīgās sievietes tunikveida kreklu vilka arī ikdienā.

7. att. Sieviešu kreklu veidi 19.—20. gs.

1 — tunikveida ar virsū šūtu uzpleci (latviešu); 2 — ar piešūtu uzpleci (krievu).

Virš krekla krievu sievietes valkāja sarafānu (9. att.), kas varēja būt šūts trejādi: pirmkārt, tunikveidā ar platu plecu daļu, nelielu kakla izgriezumu un lieliem ķīļiem sānos; to sauca par platpleci (широкоплечник vai картунник);⁵⁸ otrkārt, sarafānu piegriezta slīpā griezumā ar lencēm (косоклиный);⁵⁹ treškārt, sarafānu šuva taisnā griezumā ar atsevišķu krūšu daļu un lencēm (шубейка). Pirmā tipa sarafāni parasti šūti no vilnas auduma ar padrēbi, senākie — no pašausta, bet 60.—70. gados — no pirktā vilnas auduma. Otrā tipa sarafāni šūti no vilnas un arī no kokvilnas auduma, bet trešā tipa — tikai no kokvilnas auduma. Šubeiku parādīšanās saistīta ar fabriku austu drānu ienākšanu krievu sādžā apmēram 19. gs. 60. un 70. gados.⁶⁰ Tunikveida sarafāns ir visnenākais, un, kad tā vietā 19. gs. otrajā pusē kā ikdienas apģērbs stājās šubeikas, tas saglabājās kā bērnu un lūgšanas apģērbs,⁶¹ kā arī to valkāja «skoloti cilvēki, kas dziedāja korī».⁶²

Brīgu pagastā (Ludzas apriņķī) nevalkāja sarafānus, bet parastos brunčus — spodņicas un andarakus⁶³ — pēc baltkrievu parauga. Kālab tieši šai pagastā krievu sievietes valkājušas citādu apģērbu, nav izdevies noskaidrot.

Virš sarafāna sievietes valkāja priekšautu, ko šuva ar krūšu daļu. Svētkiem un svētdienām domātos priekšautus apakšpusē rotāja izšuvumi.⁶⁴

Jaunavas galvā sēja tikai lakatiņus, bet, stājušās sievas kārtā, galvā lika ravoņiku (повойник) — kokošņiku (кокошник). Ravoņikus darināja no krāsainām zīda lentītēm un lupatiņām.⁶⁵ Virš ravoņika vēl sēja lakatu, kuru sasēja zem zoda.

Krievu vīriešu krekls vienmēr bija tunikveida piegriezumā ar sānos pogājamu stāvu apkakli — косой ворот. Kreklam garas piedurknes ar vaļējiem dūrgaliem bez aplocēm. Šādus krekļus šuva no pašausta audekla nedaudz pāri ceļgaliem, tos nēsāja obligāti virs biksēm un apjoza vai nu ar celos austu jostu, kam galos bija pušķi, vai — vēlākā laikā — ar ādas jostu. Godu krekliem tika rotātas apkakles, krūšu šķelums, dūrgali un apakšējā mala. Vērtīgas ir A. Zavarinas iegūtās ziņas par kreklu rotāšanu ar sarkanu kokvilnas audumu «kumaču» 19. gs. pirmajā pusē.⁶⁶ Latgales latviešu sieviešu kreklos šis rotājuma veids saglabājies līdz 19. gs. beigām. Šādu rotājuma veidu pazīnusi ne tikai krievi, bet arī baltkrievi,⁶⁷ seti,⁶⁸ mordvieši un čeremisi.⁶⁹

Krievu vīrieši valkāja tāda paša šuvuma bikses kā latviešu vīrieši, t. i., ar pašaurām starām un rombveida ielaidumu vai bez tā. Jostas vietā bikšu saturēšanai ievēra aukliņu, bet vēlākā laikā piešuva tā paša auduma jostu.⁷⁰ Bikses šuva no balta vai svītraina audekla, 19. gs. beigās ne tikai goda, bet arī darba bikses — no vilnas drānas. Krievu vīrieši mēdza staigāt arī «vienā krekļā» un tikai aukstā laikā uzvilka svārkus — kaftanu. Ekspedīciju laikā neizdevās atrast nevienu kaftanu, bet, spriežot pēc apraksta, tie bijuši vilnas auduma halatveidīgi svārki. Velkot mugurā, kaftana labo priekšmalu pārlika pāri kreisajai. Tā kā kaftanam pogu nebija,⁷¹ to saturēja ar jostu. Liekas, ka kaftani maz atšķīrušies no latviešu vīriešu garajiem svārkjiem un tos tāpat valkāja gan vīrieši, gan sievietes. Otrs raksturīgs krievu virsdrēbju veids ir azjams (азям), kurš saglabājies kā vecu vīriešu bērnu apģērbs. Agrāk to darināja no

melna pašausta vilnas auduma, bet 20. gs. pirmajā pusē no pirktā auduma.⁷²

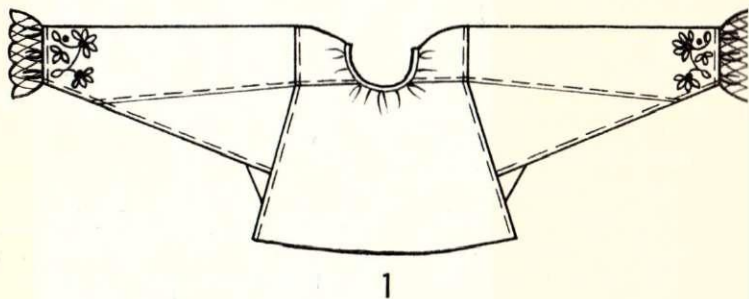
Ziemā krievu vīrieši vilka kažokus, puskažokus vai t. s. armjakus. Visi šie apģērba gabali piegriezumā neatšķirās no Latgales latviešu attiecīgajiem apģērba gabaliem, un tos valkāja kā vīrieši, tā sievietes.

Klaušu saimniecības sairuma posmā Latgales zemniecība nebija viengabalaina. Salīdzinot ar pārējo Latviju, Latgalē dominēja sīksaimniecības. Ikvienas zemnieku sociālās grupās apģērbā atspoguļojās tērpa valkātāja materiālā labklājība un sociālais stāvoklis. Galvenā iezīme, kas šķir turīgo zemnieku apģērbu no nabadzīgāku ļaužu tērpa, ir rotājums, tērpa izlietotā materiāla daudzums un kvalitāte. Tērpu piegriezumā parasti nemainās. Tāpat atšķirība ir rotas lietu un grūti iegūstamo greznuma priekšmetu daudzumā.⁷³

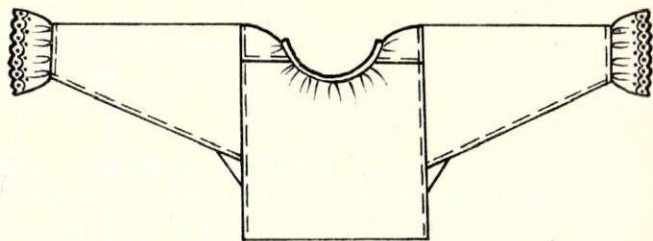
Pēc Krievu ģeogrāfijas biedrības datiem, 1872. g. Asūnes pagasta zemnieku apģērbs bijis pašdarināts, apaviem un citām pirmās nepieciešamības precēm, kalējam, ādu micētājam un citiem izdevumiem gada laikā turīga ģimene izdeva 30—35 rubļi,⁷⁴ vidēji turīga — līdz 22 rubļiem,⁷⁵ bet trūcīga ģimene — 20 rubļu gadā.⁷⁶

Kā redzams, starpība starp vidējā un trūcīgā zemnieka par pirmās nepieciešamības precēm izdotajiem naudas līdzekļiem nav pārāk liela, tāpēc arī viņu apģērbs kvantitatīvi atšķīrās ļoti maz.

Līdz ar kapitālisma attīstību zemniecība strauji diferencējās. Lauku buržuāzija centās atdarināt pilsētu buržuāziju arī apģērbā. Ja 19. gs. 70. gados pēc pilsētas modes uz laukiem gērbās tikai lepnākie amatnieki, krodznieki un lauku inteliģence, tad 90. gados

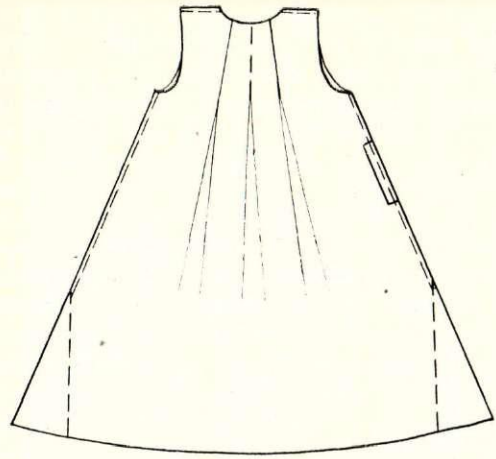
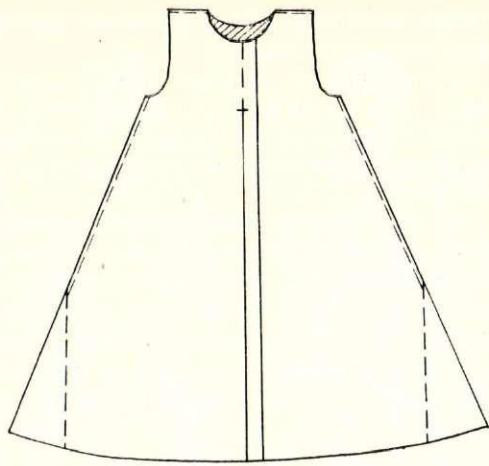
1

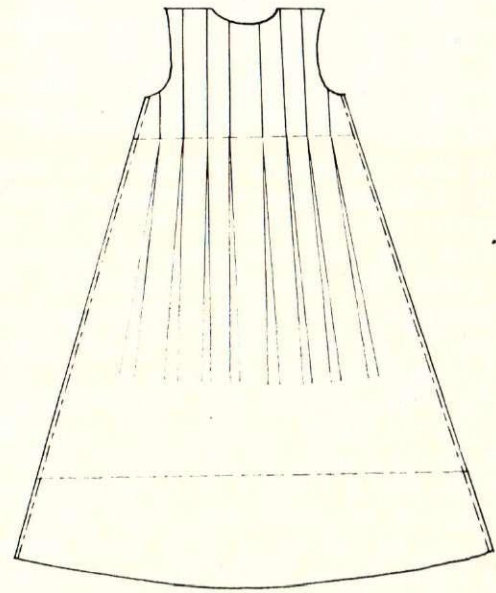
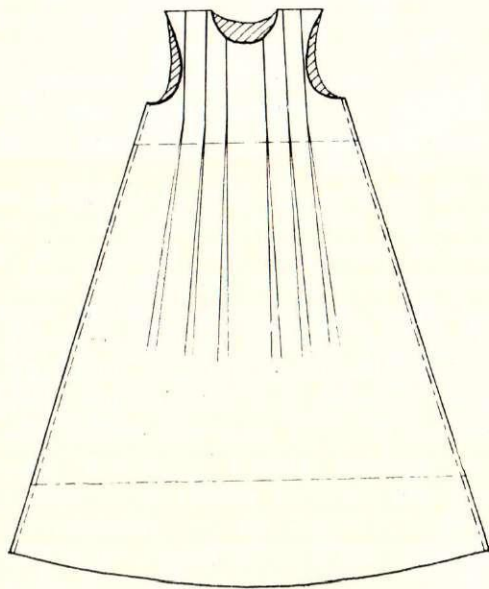
2

8. att. Krievu sieviešu krekli.

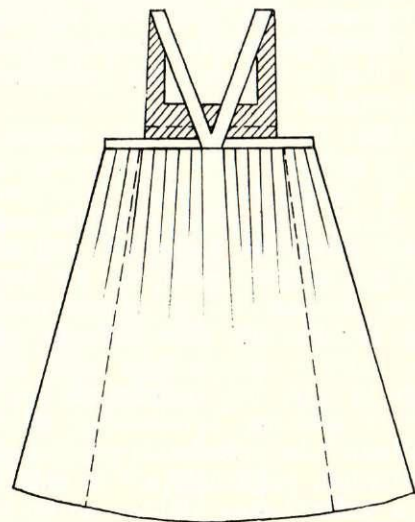
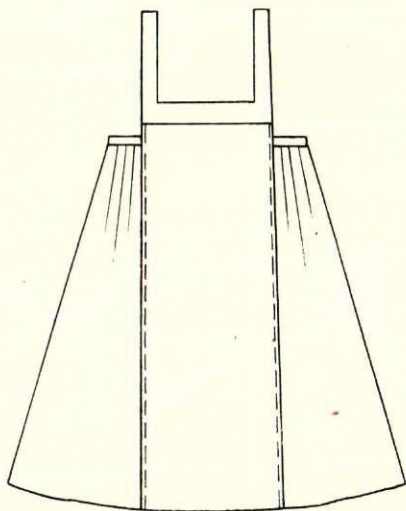
1 — darināts 19. gs. beigās, rotāts ar sarkanu un melnu diegu izšuvumu un pirtām mežģinēm (E 29, 3270); 2 — darināts 20. gs. 20. gados, rotāts ar pirtām mežģinēm (E 29, 3264).

1

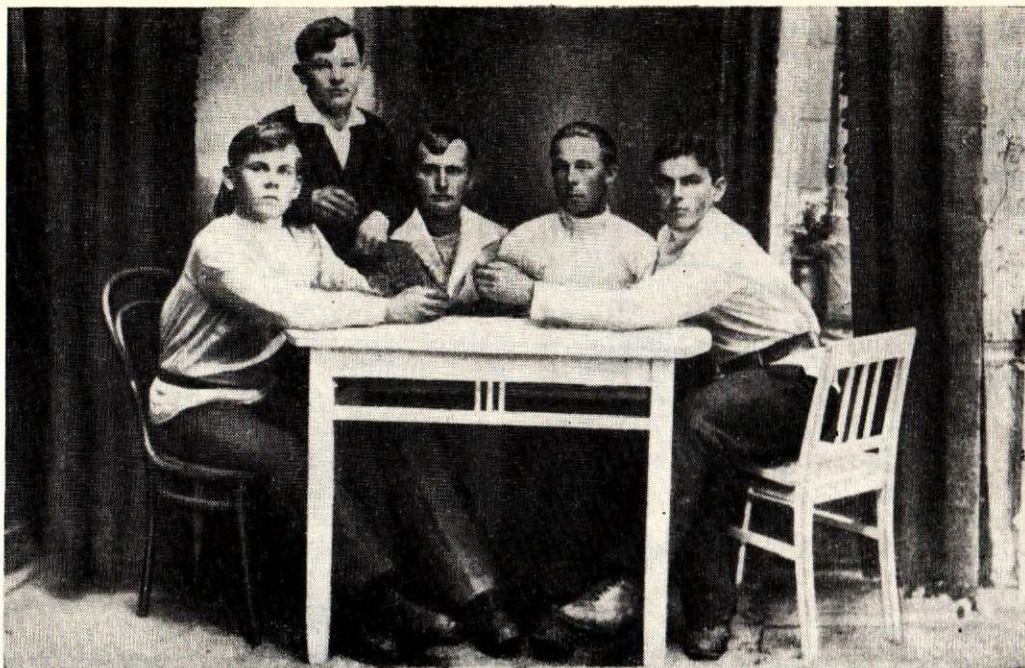
2

3

9. att. Krievu sieviešu sarafāni 19.—20. gs.

1—2 — platpleči — широкоплечник (E 29, 3266 un 3267), 3 — šubeika — шубейка (E 29, 3268).

1

2

3

10. att. Vīriešu apģērbi 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.

1 — jaunieši kreklos un biksēs (E 28, 7154); 2 — vīriešu uzvalki (E 28, 7170); 3 — ziemas mētelis (E 28,7171).

no tiem neatpalika arī zemnieki.⁷⁷ 20. gs. sākumā vietējā presē izskanēja bažas, vai pirtās drēbes jaunietes neinteresēs vairāk par reliģiju un vai šīs no svešuma atvestās lietas nav par iemeslu tam, ka daudzi Latgales jaunieši aizplūst no mājām.⁷⁸

Pirkto materiālu vispirms iegādājās goda apģērbam. Darba apģērbam materiālu dažuviet pat līdz 20. gs. vidum gatavoja mājās. Liela nozīme pilsētu

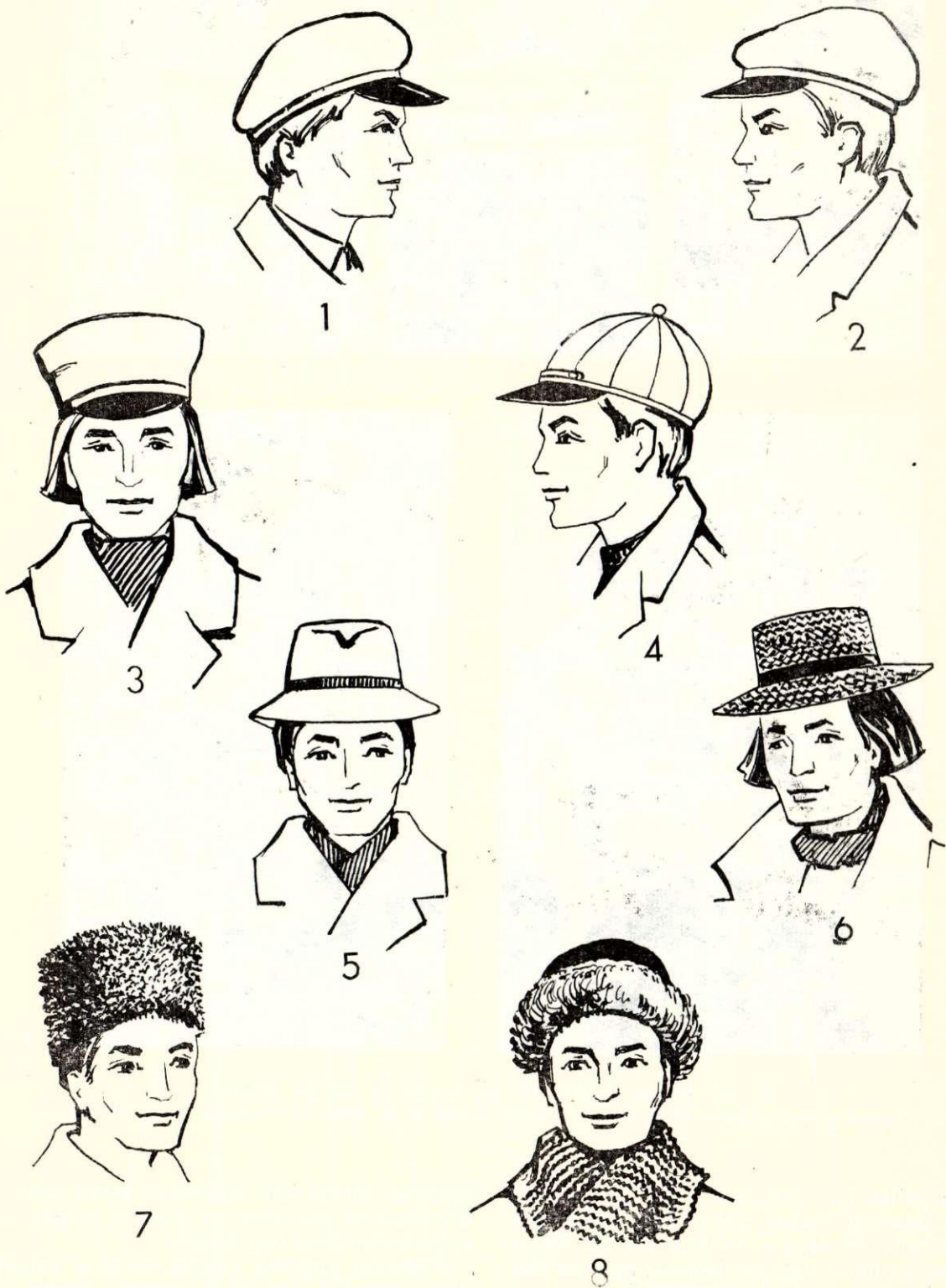
apģērba straujākai izplatībai lauku sētās bija arī dzīvākajiem sakariem ar pilsētu, peļņās iešanai un apkārtceļojošiem tirgotājiem.

Atšķirību apģērbā noteica ne tikai valkātāja sociālais stāvoklis, bet arī tā vecums. Pirmie uz pilsētas tipa apģērbiem pārgāja jaunākas paaudzes cilvēki, bet gados vecākie ļaudis joprojām darināja un valkāja senos apģērbus. Noteikt precīzi, kad Latgales iedzī-

votāji sāka valkāt pilsētniecisku apģērbu, nav iespējams, jo līdztekus tiek valkāts kā senais, tā jaunais apģērbs.

Pirmās pēc pilsētas modes sāka šūt vīriešu virsdrānas (10. att.). Vēl līdz 20. gs. sākumam tās šuva galvenokārt no pašauta vadmalas (mylas) vai pusvadmalas (čerkasa) auduma, bet krekļus un apakš-

bikses (iuzas) — no pašauta linu vai pakulu auduma skujiņā.⁷⁹ Vīriešu tunikveida krekļus 20. gs. sākumā pakāpeniski nomainīja krekli ar piešūtu plecu daļu (teili) un pogājamu krekla priekšpusi (vidū). Goda krekļus šuva arī no pirkta kokvilnas auduma.⁸⁰ Tunikveida piegriezumā turpināja šūt tikai apakškreklu. Visā Latvijā, atskaitot Latgali, vīriešu krekļus val-

11. att. Vīriešu cepuru nosaukumi 19.—20. gs.

1—2 — kepkas; 3 — furažka — purečka; 4 — reti sastopama kepkas forma; 5 — brile — ūte; 6 — salmu brile; 7 — papaha;
8 — ausaine.

kāja sabāztus biksēs, Latgalē tos valkāja izlaistus virs biksēm.⁸¹ 20. gs. sākumā Latgalē virs vienkārša linu krekla, ejot godos, sāka valkāt baltu, smalku kokvilnas auduma «elsiņu» un cietinātas aproces — «manketes». Ja nelika elsiņu, tad ap kaklu apsēja rakstainu katūna lakatiņu.⁸²

19. gs. beigās pakulu vai linu bikses — iuzas — tiek valkātas kā apakšbikses vai darba apģērbs, bet godiem un citām «iziešanām» šuj vilnas bikses, ko sauca arī par štanikiem.⁸³ Šajā laikā mainās arī bikšu piegriezums. Agrākajām biksēm ar guocinīku (ievērtu aukliņu jostas vietā) tagad piešuva atsevišķu jostiņu, kuru aizdarināja ar koka sprūdzēni — kliņģīti — vai metāla pogu.

Gadsimta pēdējā ceturksnī sveitu vietā sāk valkāt īsākus svārkus (svorkus, kuļku, pindžaku, bindžuku, frenci, sertuku). Sertukus parasti šuva no labāka auduma,⁸⁴ un tos valkāja pilsētnieki. Par frenčiem sauca līdz kaklam aizpogājamus svārkus, bet pindžaki bija līdzīgi tagadējiem vīriešu svārkkiem, un tos šuva drēbnieki — skraučī⁸⁵ no pašauostas, tumšas vadmalas.

Zem svārkkiem valkāja vesti (žaļetku), kuras mugurdaļa bija darināta no plānāka kokvilnas auduma, bet priekšpuse — no svārku vai kāda cita dārgāka vilnas auduma. Vasarā mājās un lauku darbos svārkus nevilka, bet strādāja tikai vestē, lai gan Latgalē vestes valkāja daudz retāk nekā pārējā Latvijā.

Aukstākā laikā vīrieši valkāja vatētus vilnas auduma mēteļus (aļģerkas), pūsmēteļus, šineļus un kažokus. Kažokus ar virsdrēbi šuva godiem, bet plikādas puskažociņus — darbam. Ejot godos, trūcīgākie zemnieki virs plikādas kažoka uzvilka vadmalas svārkus.⁸⁶ Turīgākiem saimniekiem bija arī garie, lielleceļa kažoki — tulupī, kurus šuva bez pogām un valkāja sajoztus ar austu jostu. 19. gs. beigās plaši ieviesās jauna veida cepures — vilnas auduma vai tūka, ar ādas vai spožu nagu, t. s. naga cepures — furažkas, kiverkas, ko sauca arī par krievu tipa cepurēm⁸⁷ (11. att.). Tās valkāja gan gados jaunāki, gan arī vecāki vīrieši. 20. gs. sākumā svētdienās vīrieši mēdza valkāt platmales.⁸⁸ Vasarā, strādājot lauku darbus, vīrieši lika galvā salmu cepures — briļas, briļes.⁸⁹

Lai gan garos zābakus pie goda apģērba sāka valkāt jau 19. gs. sākumā, tomēr vēl arī 19. gs. beigās tos valkāja tikai godos. Darba apavi un laukstrādniekiem arī godu apavi joprojām bija pastalas.⁹⁰ 90. gados Rietumlatgalē, tāpat kā Vidzemē un Augšzemē, plaši ieviesās zirgādas zābaki — čabas. 19. gs. tos pirka no apkārceļojošiem krievu tirgotājiem, bet ap gadsimtu miju varēja iegādāties lauku veikalos.⁹¹

Visizplatītākais darba apavs Latgalē bija no lūkiem pītas vīzes. Ziemā meža darbos vilka kājās no auklām darinātas peternes jeb petkas.⁹² 20. gs. sākumā plašāk sāka valkāt koka tupeles jeb kūcinīkus, kadakus. Pazoles koka tupelēm izgriezta no koka, bet virspusē priekšdaļā uzšita ādu. Kadakus valkāja tikai pa māju un strādājot kūti.⁹³ Latgalē vairāk nekā pārējā Latvijā valkāja veltos filca zābakus — vaļenkus, kurus vēla speciāli meistari. Veltos filca zābakos galvenokārt staigāja vecticībnieki.⁹⁴

Līdz pat 20. gs. sākumam vīrieši valkāja tikai pašaditas vilnas vai linu zeķes. Ejot darbā, kājas aptina

ar autiem, lai pastalas un vīzes neberztu kājas un zeķes aiztaupītos.⁹⁵

19. gs. otrajā pusē turīgie zemnieki un tirgotāji svārkus apjoza ar platām jostām, kas bija izrotātas ar stikla zīlītēm; trūcīgie zemnieki un kalpi tādas nesēja. Ar stikla zīlītēm izrotātās aditās aproces (štūlpes, manšetes), kuras vilka virs krekla aprocēm, Latgalē sastopamas daudz retāk nekā pārējā Latvijā. Cimdu rakstos turpinās iepriekšējās tradīcijas. Baltos līgavaīņa cimdus nomaina melni, no pirktiem dzīpariem adīti un dažkārt arī zīlītēm rotāti cimdi.⁹⁶

Ja vīriešu apģērbos pilsētu modes ietekme vairāk skārā apģērbu krāsu un piegriezumu, tad sievietes apģērbos daudz plašāk ieviesās pirktie apģērba materiāli — raibās katūna blūzes jeb kopkas, zīda lakati un vilnas audumi godu apģērbiem.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā parādījās jauni apģērba gabali — veļa mūsdienu izpratnē, t. i., kreklis, bikses⁹⁷ un krūšturi — žiletka, taļļa, livčiks, vestīte.⁹⁸ Sakarā ar to senais garais kreklis, kurš izpildīja apakškrekla un blūzes vietu, zaudēja savu nozīmi. Tāpēc vairs nešuva kreklus ar pierietņiem, bet vilka apakšsvārkus — apakšbrunčus. Apakškreklu šuva no linu auduma pāri ceļiem ar īsām, retāk — ar garām piedurknēm vai platiem pārplečiem (lencēm). 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā dominējošais kreklu tips joprojām ir tunikveida kreklis ar īsām vai garām piedurknēm, turpretī krekli ar lencēm izplatīti samērā reti un parādās galvenokārt lielāku pilsētu tuvumā (12. att.). Salīdzinot ar pārējo Latviju, Latgalē retāk sastopami krekli no pirktā kokvilnas auduma, jo šeit daudz ilgāk apģērbu audumus, sevišķi linu,⁹⁹ auda mājās. Apakškrekļus izrotāja ar šaurām, no linu diegiem tamborētām vai pirktām kokvilnas mežģinēm — špicēm. Virs krekla vilka puķainu katūna blūzi, ziemā parasti vienkāršsainu, piegulošu vilnas auduma jaku ar garām piedurknēm vai arī «jaku uz vates».¹⁰⁰ T. s. modes jakas šuva no brunču auduma ar ļoti sarežģītu piegriezumu (vairākiem gabaliem), sekojot tā laika pilsētu modei, kuru labi pārzināja šuvējas, kas brauca no mājas uz māju, darinādamas goda apģērbus.¹⁰¹

19. gs. beigās aizvien biežāk svītrainos vai rūtainos brunčus (lyndrakus, rindakļus¹⁰²) nomaina vienkāršsaini pelēki vai citas krāsas brunči, kurus vairs nešuva no viena gabala taisnus un jostas vietā savilkts krokās, bet no vairākiem, uz apakšpusi paplatinātiem gabaliem — kļoša. Gar brunču, sevišķi pirktu brunču — snotanu, apakšējo malu piešuva melnu zīda lenti¹⁰³ vienā vai vairākās kārtās vai arī speciālu svārku apakšmalas lenti, t. s. birstenbanti. Apģērbu rotājumam izmantoja dažādas apkakles, pogas, mežģīnes u. tml. (13. att.).

20. gs. sākumā Latgalē, tāpat kā pārējā Latvijā, apakšbrunčus šuva no balta kokvilnas auduma; vēsākam laikam tamborēja no krāsainām vilnas dzijām. Par tamborētiem apakšbrunčiem visvairāk ziņu ir no Balvu un Krāslavas apvidus. Virs tamborētiem apakšbrunčiem mēdza vilkt vienkāršsainus brunčus, kuru malu ejot pacēla uz augšu, lai būtu redzami košie apakšbrunči.¹⁰⁴ Kleitas jeb suknes vairāk sāka šūt 20. gs. sākumā.

19. gs. beigās jaunavas vairs nevalkāja vainagu; kā sievas, tā jaunavas galvā sēja katūna vai zīda galvas lakatus — autu, skustu, skariņu. Lepnākās saim-

nieces zem galvas lakata valkāja no mežģinēm vai tilla darinātas mazas aubītes — čipkas, kas pēc formas bija līdzīgas pārpieriem un rotātas ar auduma ziediem, tilla lentītēm u. tml. Ziemā galvā lika adītas vilnas cepures.¹⁰⁵ Čipkas parasti valkāja līdz pirmā bērna piedzimšanai, bet pēc tam galvā sēja lakatiņu. Pirms pirmā pasaules kara Latgalē parādās īpatnējs šaļļu valkāšanas veids, proti, šalli uzlika galvā, tās galus virs ausīm sasienot mezglā (14. att., 4). Šāds šaļļu valkāšanas veids pārejā Latvijā nav pazīstams un, kā liekas, būs nācis no Polijas, jo līdzīgs valkāšanas veids bijis pazīstams arī Rietumbaltkrievijā.¹⁰⁶

Modes cepures Latgalē valkātas reti.

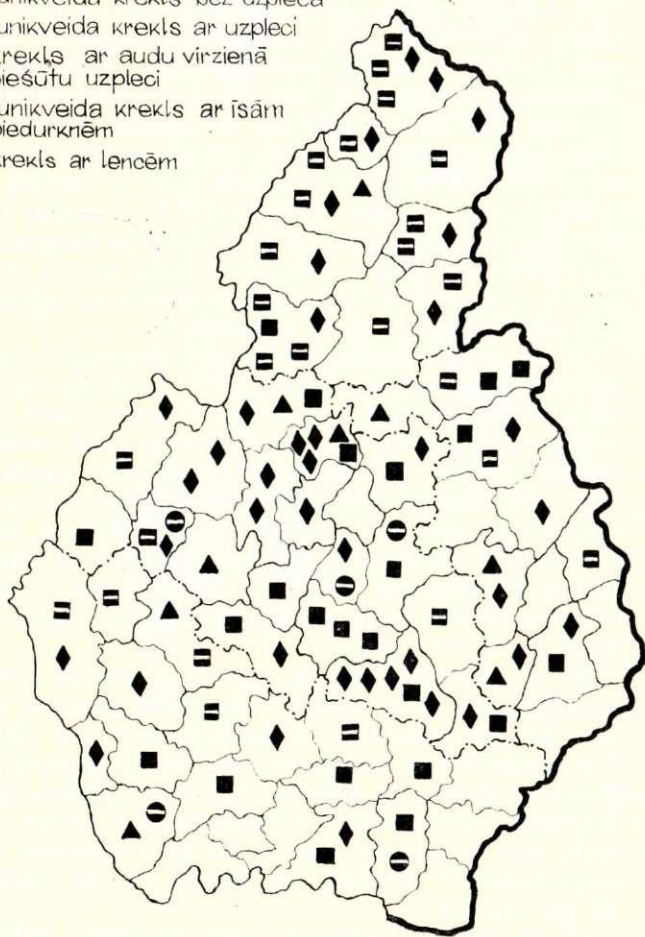
20. gs. sākumā pie goda apģērba valkāja lēzenas ādas kurpes (tupļas), kamašas (bašmakus ar rezinām) vai kurpes ar auklām (baķinkus), bet pa māju staigāja ar vīzēm vai pastalām. Latgalē vairāk valkāja vīzes, un pat tās meitas, kas strādāja par kalponēm citos Latvijas novados, dažkārt negribēja valkāt saimnieka dotās pastalas, jo tās slidoņi un neesot tik labas kā vīzes.¹⁰⁷ Latgalē atšķirībā no pārējās Latvijas daudz jaunu puīšu, nebūdami kurpnieki, prata darināt un labot apavus,¹⁰⁸ lai gan līdzīgi drēbniekiem arī kurpnieki braukāja no mājas uz māju un izpildīja pasūtījumus.

Izplatoties pilsētas tipa apģērbam ar sarežģītu piegriezumu (15. att.), to vairst nebija iespējams darināt mājās, tāpēc goda apģērbus nodeva šūt amatnie-

13. att. Dažādi rotāti sieviešu apģērbi 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā (E 27, 8517).

- tunikveida krekls bez uzpleča
- ▣ tunikveida krekls ar uzpleci
- ⊖ krekls ar audu virzienā piešūtu uzpleci
- ◆ tunikveida krekls ar īsām piedurknēm
- ▲ krekls ar lencēm

12. att. Sieviešu kreklu tipi 19. gs. beigās—20. gs. sākumā (pēc LVM un Ē arhīva materiāliem).

kiem — šuvējai vai skroderim. Pašas zemnieces šuva tikai veļu un darba apģērbus, ko 20. gs. sākumā turpināja darināt tādas pašas kā 19. gs. vidū. 19. gs. beigās apavus, tāpat arī apģērba audumus, vairāk pirka gadatirgos un pilsētās. Galvas lakatiņus, pogas u. c. sīkumus zemnieki pirka no apkārtceļojošiem tirgotājiem. Vietējie laikraksti arī publicēja dažādus apģērba jauninājumus,¹⁰⁹ bet Rēzeknē tika organizēti speciāli šūšanas un piegriešanas kursi.¹¹⁰

Buržuāziskās Latvijas gados Latgales iedzīvotāju apģērbs būtiski neatšķiras no pārējo Latvijas novadu iedzīvotāju apģērba. Latgales zemnieku darba apģērbā neatradīsim modes strāvotumu atspulgu. Šai laikā sāk izzust arī atšķirība starp krievu, latviešu un citu tautību (poļu, baltkrievu) apģērbu, vienīgi apmeklējot baznīcas vai lūgšanas namus, tāpat arī citās ceremonijās, krievi, it īpaši vecticībnieki, valkāja savus tradicionālos apģērbus.¹¹¹

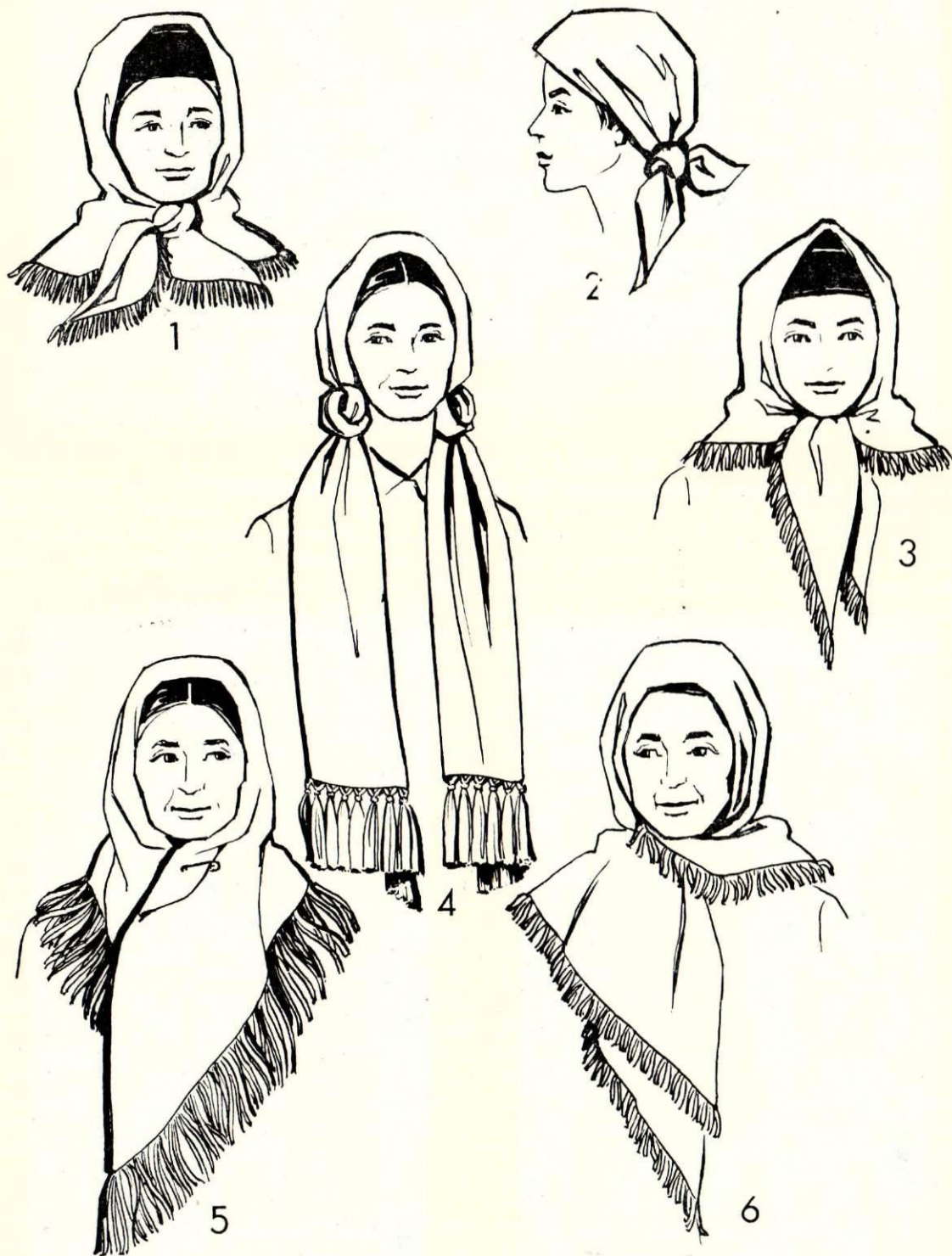
Bērnu apģērbs tika darināts no tāda paša materiāla kā pieaugušo apģērbs. Līdz skolas vecumam — 8—10 gadiem — bērni staigāja vienā krekliņā vai kleitiņā,¹¹² vienīgi godos iešanai lielākiem zēniem uzšuva pa pārim pakulu bikšu un meitenēm — bruncišus.¹¹³ Arī ziemā bērni pa istabu nereti staigāja vienā krekliņā. Par virsdrēbēm noderēja veci tēva svārkī vai kažoki.¹¹⁴ Vasaru bērni staigāja kailām kājām, bet ziemā tiem iedeva kādas vīzītes vai pastaliņas. Lielās un trūcīgās ģimenēs vairākiem bērniem bija pa vienam vīžu vai pastalu pārim, lai uz maiņām varētu izskriet ārā, bet vēl daudzi gados vecāki teicēji atceras, ka viņi savās bērnu dienās arī ziemā dažkārt ar kailām kājām izskrējuši ārā, lai paskatītos, kāds

laiks.¹¹⁵ Pirmās kurpes vai zābakus dabūja tikai jau pieauguši jaunieši; ejot skolā, tos valkāja tikai pašu turīgāko saimnieku bērni, bet trūcīgie bērni arī skolā gāja ar vizēm vai pastaiņām.

Skolas vecuma bērniem speciālus skolnieku apģērbus nešuva. Meitenes skolā gāja ar pašautiem brunčiem, zēni — ar vilnas vai lina biksēm un svārciņiem,

vienīgi godiem meitenēm nopirka kādu katūna jaciņu, bet zēniem — cepuri.

19. gs. beigās arī laulību un bērnu apģērbus šuva pēc pilsētu apģērbu paraugiem. Ap 1880. g. Latgales līgavām vēl neliek galvā plīvuri, bet ziļu vainags poļu ietekmē jau ir aizstāts ar mākslīgo puķu vainagu.¹¹⁶ 20. gs. sākumā līgavas tērpus šuva galveno-

14. att. Sieviešu lakatu valkāšanas veidi 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.

1 — čipka, kam pāri uzsiets lakats; 2 — parastais lakata sējums ar mezglu pakausi; 3 — ziemas cepure, kam pāri uzsiets lakats; 4 — šallu valkāšanas veids; 5 — krievu sieviešu lakatu valkāšanas veids, saspraucot ar adatu zem zoda; 6 — lakata valkāšanas veids, vienu stūri aptinot ap kaklu.

1

2

15. att. Pilsētas tipa apģērbi 20. gs. 20. gados.
1 — kleita — sukne (E 28, 7176); 2 — ziemas mētells (E 29, 6808).

1

2

16. att. Kāzu tērpi 20. gs. pirmajā pusē.
1 — 1922. g. (E 28, 7096); 2 — 1936. g. (E 28, 7097).

17. att. Kolhoznieču vasaras apģērbs 1966. g. (E 31, 1943).

kārt no balta vilnas vai kokvilnas auduma,¹¹⁷ galvā līgavas lika plīvuru (veļumu, fatu) un divus vainagus, lielo un mazo. Lielais vainags varēja būt darināts no rūtām vai no mākslīgiem ziediem, bet mazais — no mirtēm vai rūtām.¹¹⁸ Ar miršu vai rūtu zariņiem tika rotāti arī līgavas plīvuri, un dažkārt — kleitas. Kājās līgava vilka baltas pirktas vai pašaditas kokvilnas zeķes un melnas kurpes. Līgavaiņa uzvalks bija tumšs, pie svārku atloka tam piesprauda nelielu lentīti ar miršu zariņu (16. att.). Mičošanas vai vainaga noņemšanas ceremonijā jaunajai sievai galvā uzlika jaunās sievas galvas rotu — mīci (čipku), kuru pirka pilsētās vai pasūtīja vietējiem meistarēm.¹¹⁹ Mices bija šūtas no tilla, ar dažādām lentītēm, mežģinēm un mākslīgiem ziediem. 20. gs. sākumā mičotai līgavai sēja galvā zīda lakatu vai iesprauda matos ziedu vai zīda lentīti. 19. gs. beigās speciālus laulājamais cimds vairs neadīja. Lielu daudzumu cimdu izdalīja viesiem pašās kāzu svinībās.

Vēl līdz 20. gs. pirmajam ceturksnim gados vecāki cilvēki sev laikus sagatavoja mirstamo kārtu, t. i., apģērbus, kādā tie vēlējās tikt apglabāti. Vecus cilvēkus reizēm apbedīja viņu jaunības dienu apģērbā vai līgavas tērpā ar izrakstīto villaini, zīļu vainagu u. tml. Gados jaunākus cilvēkus apbedīja labākās goda drēbēs. Pavadītāji sev speciālus apģērbus nešūva, bet centās ģērbties tumšākās goda drēbēs, sievietes sēja galvā melnus lakatiņus.

*

Sociālisms, kas uzvarējis visās tautas saimniecības nozarēs, radījis priekšnoteikumus materiālās kultūras uzplaukumam, kas atspoguļojas arī apģērba veidošanā.

Sodien atšķirība lauku un pilsētu iedzīvotāju apģērbā gandrīz zudusi. Ja vēl pirmajos pēckara gados

apģērba iegādē bija grūtības un daudz lauku iedzīvotāju, kuriem mājās bija aužamie stāvi, auda apģērbus audumus, tad jau 50. gadu sākumā gandrīz visā Latgalē apģērbus darināja no pirktiem materiāliem. Vienīgi vecāki cilvēki arī 50. gadu beigās dažkārt šuvuši sev apģērbus no pašaustiem audumiem, kas bija saglabājušies no iepriekšējiem gadiem.¹²⁰ Apģērba audumu darināšana mājas apstākļos primitīvās rokas stellēs bija tikai pārejoša parādība pēckara periodā, kad apģērba materiāla sortiments bija stipri ierobežots. Uzlabojoties audumu un gatavo apģērba kvalitātei, lauku iedzīvotāji aizvien biežāk iegādājas gatavus apģērbus vai arī pasūta tos rajona modes ateljē atbilstoši katra valkātāja gaumei.¹²¹

Pilnveidojoties sadzīves pakalpojumu formām, atsevišķās saimniecībās no rajona ateljē noteiktās dienās izbrauc meistari, lai pieņemtu pasūtījumus lauku iedzīvotājiem apģērba šūšanai, meistari uz saimniecības centru atbrauc arī uz uzlaikošanu, tā aiztaupot lauku darbaļaudīm lieko braukšanu uz pilsētu. Diemžēl šāda veida pasākums vēl nav ieviesies pārāk plaši.

20. gs. 50—60. gados PSKP CK un PSRS Ministru Padome veica vairākus nozīmīgus pasākumus, kuru realizēšanas rezultātā ekonomiski nostiprinājās sociālistiskā lauksaimniecība, ievērojami cēlās lauku darbaļaužu ienākumi un materiālā labklājība. Pieauga arī pieprasījums pēc gaumiem labas kvalitātes apģērbiem. Salīdzinot saražoto audumu daudzumu ar pārdoto audumu daudzumu, konstatējams, ka, lai gan kokvilnas audumu ražošana 1970. g. salīdzinājumā ar 1940. g. pieaugusi 3,1 reizi,¹²² vienam cilvēkam pārdotais daudzums samazinājies no 24,8 m 1950. g. līdz 15,2 m 1970. g.¹²³ Visstraujāk pieaugusi vilnas audumu ražošana, proti, tās apjoms laikā no 1940. līdz 1970. g. pieaudzis 7,3 reizes, bet zīda audumu ražošanas apjoms pieaudzis 3,1 reizi.¹²⁴ Pār-

1

2

3

18. att. Vecāku sieviešu ikdienas apģērbs
20. gs. 50.—60. gados.

1 — svārki, blūze un aitādas veste (E 28, 6466);
2 — svārki un jaciņa (E 28, 6501); 3 — ziemas ap-
ģērbs ar veltiem tūbas zābakiem — vajenkiem
(E 28, 6374).

1

2

19. att. Kostīmi un virsdrēbes.

1 — brīva griezuma kostīms 1963. g. (E 27, 8358); 2 — kažoks ar virsdrēbi 20. gs. sākumā (E 28, 6375).

doto šūšanas un kažokādas izstrādājumu daudzuma straujā palielināšanās¹²⁵ liecina par gatavo apģērbu kvalitātes uzlabošanos.

No gataviem izstrādājumiem visvairāk iegādājas vīriešu uzvalkus, virsdrēbes un veļu. Sieviešu kleitas un bērnu apģērbus nereti šuj pašas kolhoznieces, bet svētku tērpus darina ateljē vai šuvējas speciālistes pēc modes žurnālu paraugiem. Raksturīgi, ka gandrīz ikvienā kolhozā vai padomju saimniecībā ir viena vai vairākas sievietes, kuras šūšanu apguvušas pašmācības ceļā un brīvajā laikā savām kaimiņiņēm par niecīgu atlīdzību šuj apģērbus. Vairākās vietās kolhoznieku apģērbus darinājušas Rīgas vai citu pilsētu speciālistes, kuras pavadot atvaļinājumu laukos, «apšuj kaimiņu kolhoznieces».¹²⁶

Lauku sievietes tērps ne pēc vērtības, ne izveides neatšķiras no pilsētnieces tērpa. Slaucējas, cūkkopes, laukkopes un traktoristes pelna labi un nežēlo līdzekļus tērpu iegādei.

Sieviešu apģērbi lielā mērā ir pakļauti modes izmaiņām. Tāpēc lauku sieviešu apģērba izveidē iespējams izšķirt it kā trīs posmus: pirmo, t. i., no 1945. g. līdz 50. gadiem, otro — 50. gadi, trešo — no 1961. g. līdz šodienai. Ja pirmajā no minētajiem posmiem vēl nebija izzudis kara gados valdošais modes siluets ar sašaurinātu gurnu daļu, jostas vietā piekrokotu un pārkrītošu tērpa augšdaļu, paplašinātu un polsterētu plecu daļu, tad nākošajā posmā plecu polsterējums jau ir atmests un brīvi krītošās tērpa līnijas ar paplašinātu svārku daļu labi saderas ar sievietes auguma formām. Trešajā posmā jaunu sieviešu apģērba ga-

rums pakāpeniski saīsinās. Ieviešas sintētiskie materiāli.

Salīdzinot ar 20. gs. 20. un 30. gadiem, stipri izmainījies lauku iedzīvotāju apģērbu krājums. Jaunu sieviešu veļas komplekts papildinājies ar naktskreklīm un rīta kleitām, speciāliem sporta un sauļošanās tērpiem, kurus tomēr Latgalē šodien vēl valkā retāk nekā pārējā Latvijā.¹²⁷ Arī par lauku sievietes garderobes neatņemamu sastāvdaļu kļuvis krūšturis un zeķturis. Buržuāziskās Latvijas laikā triko veļu lauku sievietes parasti nenēsāja, jo tā bija dārgāka par pašauto vai no pirktā kokvilnas auduma šūto veļu. Mūsu dienās no auduma šūto veļu valkā vienīgi gados vecākas lauku sievietes; jaunas sievietes valkā tikai pirktu veļu, vasarā lielākoties kokvilnas un zīda, ziemā — biezo, uzkārsto triko veļu.¹²⁸

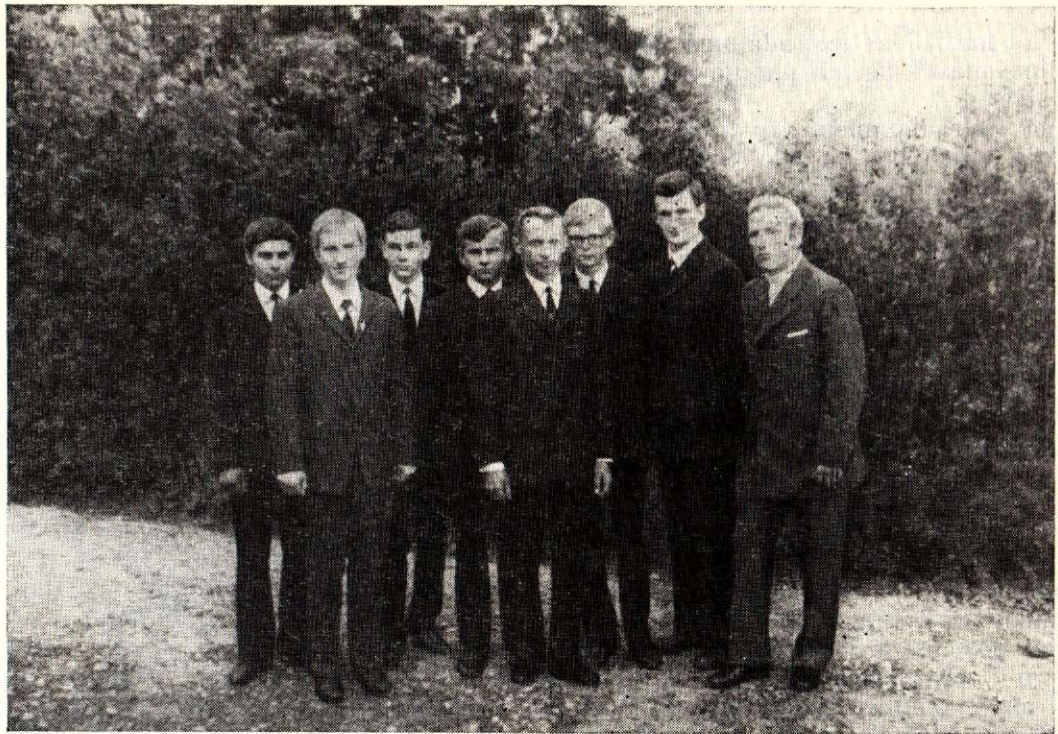
Lauku iedzīvotāju, kā vīriešu, tā sieviešu, apģērbs dalās darba, ikdienas un godu apģērbā.

Mūsdienu lauku sievietes, darinot darba apģērbu, vispirms raugās, lai tas atbilstu darba apstākļiem, būtu ērts un piemērots darbam. Materiālu izvēlas, ievērojot valkātājas vecumu. Strādājot lauku darbos vai lopu fermās, gados jaunākas sievietes vasarā valkā kokvilnas auduma kleitas (17. att.), ziemā — vienkāršas kokvilnas vai vilnas kleitas, retāk — svārkus un blūzi. Vasarā lauku darbos jaunās sievietes zeķes nevelk, bet parasti velk basā kājā audekla kurpes ar gumijas zoli vai ādas sandales.

Vecākas sievietes valkā vilnas vai pusvilnas tumšus svārkus un raibas vai rūtainas katūna jakas vai blūzes un priekšautus, galvā sien lakatus (18. att.).

1

2

20. att. Jauniešu goda apģērbi.
1 — 1963. g. Bērzpilī (E 27, 8397); 2 — 1970. g. Rēzeknē (E 15, 481).

Virsdrānas kā jaunas, tā vecākas sievietes iegādājas no vienāda materiāla: pavasarī un rudenī — vilnas mēteļus, bet vasarā un lietainās dienās — impregnētus kokvilnas lietusmēteļus; 60. gadu sākumā ieviesās polietilēna lietusmēteļi («plēves»), 60. gadu beigās arī lauku iedzīvotāji sāka valkāt pilsētnieku iecienītos boloņas mēteļus.¹²⁹

Pie virsdrēbēm pieskaitāmi arī vilnas kostīmi, kurus līdz 50. gadiem galvenokārt šuva klasiskajā piegriezumā; 60. gados sakarā ar modes izmaiņām plašāk ieviesās kostīmkleitas (19. att.). Jaunās modes līnijas vispirms parādījās gados jaunāku sieviešu apģērbos, tādēļ laikā no 1965. līdz 1967. g. apmēram 90% no ekspedīcijās savāktajiem materiāliem minētas brīva griezuma kostīmkleitas.

Neiztrūkstoša lauku sieviešu ziemas tērpa sastāvdaļa ir gumijas vai kirzas zābaki un filca botes, kuras valkā kā gados jaunākas, tā arī vecākas sievietes. Pirmajos pēckara gados jaunietes ziemā staigāja arī ar slēpju zābakiem. Jaunietes cenšas iegādāties arī siltus oderētos zābaciņus — «vengerkas». Bez tam ikvienas jaunietes apavu krājumā ir vismaz viens pāris izejamo kurpju. Kurpes, ejot uz sarīkojumu u. tml., speciālā somiņā parasti paņem līdz, lai uzvilktu tikai sarīkojuma vietā, bet pa ceļu iet zābakos vai botēs.

Ziemā lauku sievietes valkā pirktās kokvilnas vai pašadītas vilnas zeķes, jo līdz šim tirdzniecībā esošās vilnas zeķes ir samērā dārgas un lauku apstākļiem nav visai piemērotas. 60. gados jaunietes sāk valkāt biezas elastīgās kaprona zeķes. Nereti virs garām kokvilnas zeķēm valkā īsās vilnas zeķes, t. s. kapzeķes, bet 60. gados — pusgarās, t. s. golfa zeķes.

Strādājot lauku sievietes sien galvā dažādus lakatiņus, vasaru — kokvilnas vai kaprona, bet ziemā — parasti rūtainus vilnas. Jaunas sievietes vasarā bieži vien strādā kailu galvu. 60. gadu otrajā pusē ieviešas dažādas adītas ziemas cepures.

Par materiālās kultūras uzplaukumu vislabāk liecina atpūtas dienu, svētku un svinību apģērbs. Svētkos un svinībās parasti cenšas uzvilkt jaunāko un labāko no apģērba krājuma. Sevišķi tas sakāms par jauniešiem, kas pat darbdienu vakaros, pēc darba apmeklējot vietējos sarīkojumus vai kinoizrādes, ģērbjas jaunākos un no laba materiāla darinātos apģērbos (20. att.).¹³⁰

Sieviešu vasaras izejamie tērpi galvenokārt šūti no puķota zīda auduma. Zīda kleitas, arī ja tās novalkātas un izešanai vairs nav lietojamas, darbā nekad nevalkā. Fabrikā ražotie zīda audumi ar dažādajiem krāsu toņiem un rakstu sakārtojumu dod iespēju ikvienai valkātājai atrast savai gaumei atbilstošu un piemērotu materiālu. Ziemas godu tērpus šuj no pirkta vilnas auduma (21. att.). Godu apģērbu rotājumā un griezumā bieži izmantoti tautas tērpu motīvi (23. att.).

Senās ornamenta un kompozīcijas īpašības šodienas apģērbā visspilgtāk izpaužas dažādos adījumos — cimdos, zeķēs, jakās (22. att.). Adīšana ir viena no tām rokdarbu tehnikām, kas mūsu dienās ieguvusi masveida raksturu. Latgalē būs grūti atrast sievieti, kas nepārzinātu adīšanas tehniku. Vienkāršākus adījumus, kuru darināšanai mākslinieciskā gaume nav īpaši nepieciešama un kuri piemēroti

21. att. Kleita un pašausts rūtots plecu lakats 1960. g. (E 29, 6809).

mašīndarbam (zeķes, jakas), pasūta rajona rūpcombīnātos. Dažkārt vērojami mēģinājumi apvienot mašīndarbu ar rokdarbu.

Cimdu un zeķu rakstu paraugus kolhoznieces rod arī žurnālos «Zvaigzne» un «Padomju Latvijas Sievietes», kā arī speciālās grāmatās, bet vecākās māmuļas cimdu rakstus «saliek no galvas».

Kultūras sakaru rezultātā Latgalē izplatījušies baltie, caurumotā rakstā adītie lakati,¹³¹ kādus ļoti iecienījušas krievu sievietes. Pārējā Latvijā šādi lakati sastopami samērā reti.

Tāpat kā sieviešu apģērbā, arī vīriešu apģērba veidošanā galvenā vērība veltīta praktiskajam momentam. Saskaņā ar praktiskiem un higiēniskiem apsvērumiem vīriešu darba tērpus darina no kokvilnas auduma.

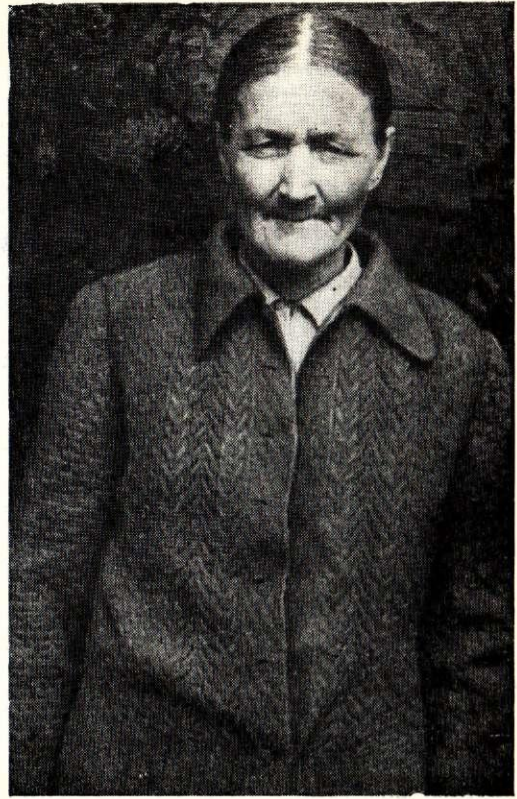
Vasarā vīrieši parasti valkā īsās vai garās triko vai audekla apakšbikses un apakškreklu, kokvilnas virskreklu, kokvilnas vai vilnas virsbikses, blūzi, žaketi vai adītu vamzi, kokvilnas vai vilnas zeķes, zābakus un cepuri (24. att.). Vīriešu apģērbu biežāk nekā sieviešu apģērbus iegādājas gatavus, jo to šūšana ir sarežģītāka un tai nepieciešama lielāka prasme, ko ne katrreiz būs apguvuši vietējie meistari.

Arī vīriešu apģērbā vērojamas zināmas atšķirības materiālā, krāsā un formā, kuras nosaka valkātāja vecums.

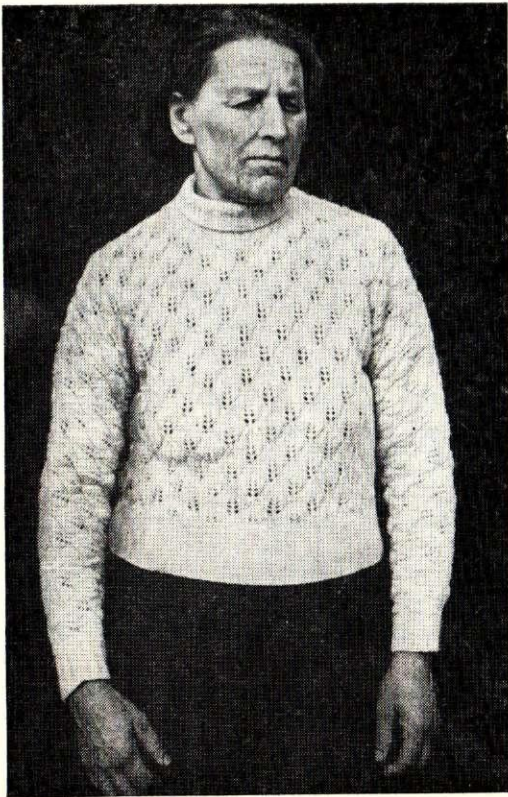
Gados jaunāki vīrieši valkā triko auduma veļu, bet vasarā — kokvilnas drānas sporta bikses un kreklu. Audekla veļu valkā vecāki vīrieši.¹³² Jaunāki vīrieši vasaru strādā triko sporta kreklos vai virskreklā ar īsām vai garām piedurknēm, kuras, ja vajadzīgs,

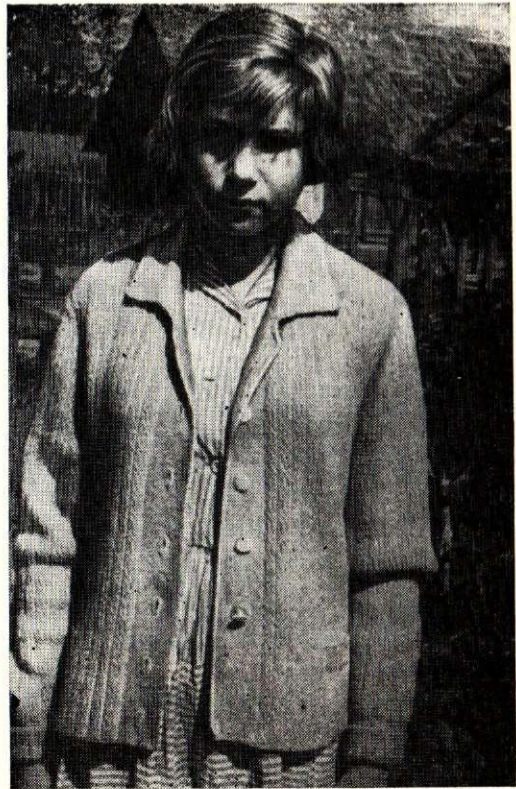
1

2

3

4

5

6

7

22. att. Aditas jakas un lakati 20. gs.
60. gados.

- 1-2 — rokām aditas jakas (E 27, 320 un 384);
3 — rokām adīts sieviešu džemperis (E 27, 386);
4 — ar mašīnu adīta meitenes jaciņa (E 27, 321);
5 — zēna jaka (E 27, 391); 6 — bezrocis (E 27,
389); 7 — galvas lakats (E 28, 6373).

23. att. Goda tērpi ar tautas tērpu rotājumu
motīviem 20. gs. 50.—60. gados. (E 31,
1977—1979).

24. att. Vīriešu ikdienas apģērbi 20. gs
60. gados.

1 — darba kreklu valkāšanas veidi (E 22, 8127);
2 — kolhoznieki pie pienotavas 1966. g. (E 31,
1876).

1

2

25. att. Darba apģērbi Rēzeknes rajonā 1970. g. (E 15, 482).

uzroti. Vīriešu virskrekļus vairs mājās nešuj, bet pērk gatavus. Krekli šūti no gaiša, vienkāršaina vai rūtota, galvenokārt kokvilnas, arī lina un puszīda auduma. Kokvilnas audumi kā lētākie un praktiskākie tiek izmantoti biežāk nekā lina un puszīda audumi. Vasarā karstākajā darba laikā krekļus valkā izlaistus virs biksēm.

Pēckara gados vīrieši sākuši valkāt vateņus — nošūta vatejuma tumša kokvilnas auduma jakas (25. att.). Tāpat par jauninājumu lauku apstākļiem jāuzskata kokvilnas virsvalki, kādus agrāk gan pazina fabriku strādnieki pilsētās, bet uz laukiem nevalkāja.

Virsvalki šūti no blīvi austa tumša kokvilnas auduma. Apģērba bikšu daļa piegriezta kopā ar augšdaļu, priekšdaļa aizpogājama. Lai taisni piegrieztā vidusdaļa labāk piegulētu ķermenim, ap vidu liek ādas vai auduma jostu. Darbarīku ielikšanai virsvalkam bikšu daļā ir pa 2 kabatām — priekšpusē un mugurpusē — un 2 kabatas krūšu daļā. Šis tērps ir ērts un lēts, un tagad ir nodrošināta lielā pieprasījuma apmierināšana. Virsvalkus valkā galvenokārt traktoristi un šoferi. Jauni vīrieši un zēni pirmajos pēckara gados, kad vilnas audumu vēl trūka, bieži valkāja t. s. vēja jakas, taču Latgalē tās bija izplatītas daudz retāk nekā pārējā Latvijā. Vēja jakas parasti darināja no vilnas audumu atgriezumiem.

Ērti un praktiski darbam ir tumši kokvilnas uzvalki, kurus gatavo apģērbu fabrikas un kuriem svārkus aizstāj blūzes.

Tos parasti valkā gados vecāki vīrieši. Zem blūzes velk apakškreklu vai triko sporta kreklu.

Vecāki vīrieši mēdz ģērbties siltāk, tādēļ arī pat vasarā valkā virs virskrekla žaketes vai biežus adītus vamžus ar stāvu apkakli; vamži aizpogājami ar divrindu pogām. Pēdējos gados vamžus aizstājuši adīti džemperi, lai gan pēdējie Latgalē izplatīti retāk nekā pārējā Latvijā.

Ziemā vīrieši valkā vatētus vilnas auduma mēteļus vai pusmēteļus, lietainā laikā — gumijas un brezenta lietusmēteļus. Latgalē vairāk nekā pārējā Latvijā izplatīti ādas kažoki un puskažoki, kurus vēl šodien šuj pēc 19. gs. beigu paraugiem no dažādās krāsās krāsotām aīdām — «vušku ādām» (26. att.).

Galvā siltākā laikā darbdienās liek t. s. žokeja cepures (kepkas), bet godos un braucot uz pilsētu, it īpaši jaunieši, liek platmales (ūtes), kuras tomēr nav pārāk plaši ieviesušās. Sastopamas vēl arī t. s. naga cepures (furažkas), kuras ļoti izplatītas bija 20. gs. 30. gados, bet kuras tagad tikai retumis valkā vecāki vīrieši. Šodien nekur vairs neredz no salmiem pītas platmales — briļas, kas 19. un 20. gs. mijā Latgalē bija plaši izplatītas. Ziemā kā jauni, tā gados vecāki vīrieši valkā kažokādas ziemas cepures. Jaunieši vasarā, pat karstā saulē, mēdz strādāt ar kailu galvu.

Vīrieši, nereti arī vasarā, valkā ādas zābakus, t. s. tankus, vai ādas kurpes. Jaunāki vīrieši valkā arī sporta kurpes ar gumijas zoli. Ziemā, braucot meža darbos, velk filca zābakus vai ādas stulmeņus, bet rudenos un pavasaros — garos gumijas zābakus. Gados vecāki vīrieši kā ziemā, tā vasarā mēdz valkāt gumijas galošas, velkot tās tieši uz zeķēm.

Vīriešu apģērbs modes izmaiņām pakļauts mazāk nekā sieviešu apģērbs. Pilsētnieciskais vīriešu uzvalks ieviesies arī laukos. Gados vecākiem lauku vīriešiem goda drēbes iznāk uzvilkt retāk, tāpēc tās saglabājas vairākus gadus.

Bērnu apģērbi Latgalē ir tādi paši kā pārējā Latvijā (27. att.). Bērni apģērbti nesalīdzināmi kārtīgāk un rūpīgāk nekā vēl pavisam nesena pagātnē — pirms 30—40 gadiem.

Bērnu apģērbu izvēlas tikpat rūpīgi kā pieaugušo tērpus, tos darina no kokvilnas un vilnas audumiem bērnu augumam piemērotā griezumā. Republikas rūpniecībā vēl līdz 50. gadu beigām nepietiekamā dau-

26. att. Kažoki 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.
1 — lielais kažoks — tulups — ar jostu (E 29, 6807); 2 — īsais sieviešu
kažoks (E 27, 288); 3 — vīriešu ceļa kažoks (E 31, 1852 un 1853).

1

2

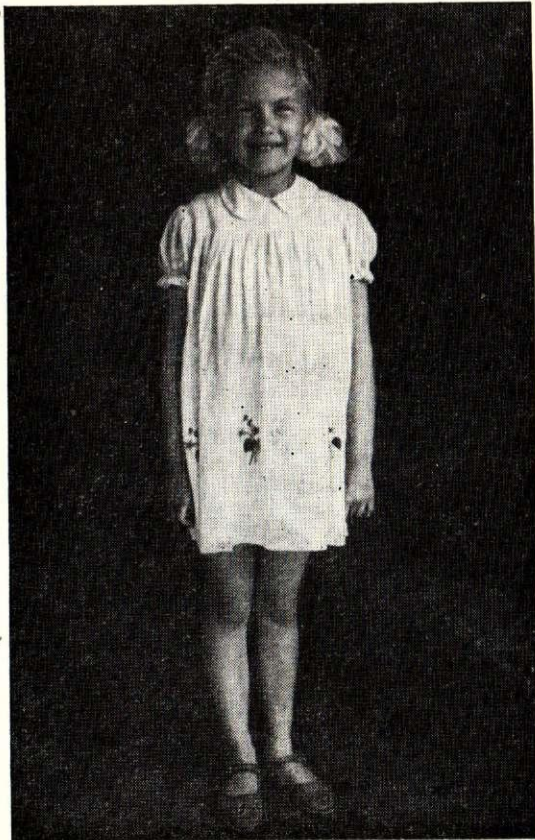
3

1

2

3

4

27. att. Bērnu apģērbi 20. gs. 60. gados.
1 — zīdaiņa apģērbs (E 28, 6452); 2 — mazbērņa apģērbs (E 27, 314); 3 — skolnieces vasaras gada apģērbs
(E 22, 8096); 4 — zēnu ikdienas apģērbs (E 27, 8348).

28. att. Vidusskolēnu izlaiduma tērpi 1970. g. Rēzeknē (E 15, 483).

dzumā ražoja bērnu apģērbus, turklāt no nepiemērotiem tumšas krāsas audumiem,¹³³ bet 60. gados dažādi bērnu apģērbi lielā izvēlē, labi un glīti pašūti, dabūjami ikvienā rajona veikalā. Tomēr daļai lauku bērnu apģērbi, atskaitot skolas formas tērpus un virsdrēbes, tiek šūti mājās,¹³⁴ jo rajona tirdzniecības organizācijas ne katreiz nodrošina patērētājus ar vajadzīgā izmēra bērnu apģērbiem. Sporta nodarbībām un pārgājieniem ikvienam lauku bērnam ir speciāli sporta jeb treniņa tērpi. Tāpat kā pilsētās, arī lauku skolās kā zēniem, tā meitenēm, beidzot 8. klasi vai vidusskolu, šuj speciālus izlaiduma tērpus (28. att.). Šiem svētkiem jaunus tērpus sev parasti darina arī mātes.

Laulībām un pilngadības svētkiem jaunietes šuj baltas zīda vai kaprona kleitas; bērēm speciālus tērpus nešuj.¹³⁵

*

Latgales latviešu zemnieku apģērbs kļaušu saimniecības sairuma posmā veido vienu no pieciem latviešu tautas tērpu kompleksiem, uzrādot kopējas iezīmes (apģērba atsevišķās sastāvdaļas un valkāšanas tradīcijas), kas to saista ar pārējiem latviešu tautas tērpu kompleksiem. Atšķirības no pārējo novadu latviešu tautas tērpiem saskatāmas Latgales tunikveida kreklā, kam virsū šūti uzpleči, un sarkanajā ielocītā raksta rotājumā, rūtainajos vai baltajos (Ziemeļlatgalē) brunčos, celos austajās jostās, grezni izšūtajās villainēs, kur dominē zilā un sarkanā krāsa. Nekur citur Latvijā kā vienīgi Latgalē (un daļā Augšzemes) pie goda tērpa valkāja priekšautu un sievas sēja galvasautu. Tautas tērpu valkāšanas tradīcijas Latgalē saglabājās līdz 19. gs. 70.—80. gadiem.

Turpreti Latgales krievu tautības sievietes nēsāja

kreklus ar piešūtu uzpleci un sarafānveida brunčus, kā arī stingri noteiktu lūgšanu apģērbu. Latgales baltkrievu kreklu rotājums ir līdzīgs Ziemeļlatgales latviešu kreklu rotājumam, arī apģērba terminoloģija visumā ir līdzīga. Turpreti krāsu noskaņa apģēr-

29. att. Kāzu tērpi 1970. g. Rēzeknē (E 15, 484).

biem ir atšķirīga. Atšķirības Latgales lietuviešu un latviešu iedzīvotāju apģērbos nav būtiskas, jo lietuviešu iedzīvotāji Latvijā galvenokārt ienākuši no Augštaitijas, kur iedzīvotāju apģērbs ļoti tuvs latgaliešu apģērbiem.

Pilsētas tipa apģērbus pirmie pārņem poļu tautības iedzīvotāji, bet no pirktiem audumiem tradicionālos tērpus pirmie sāk šūt krievu iedzīvotāji. Sodienas apģērbos būtiskas atšķirības dažādu tautību iedzīvotājos nav vērojamas.

PARINDES

¹ А. Зариня. Одежда латгалов по материалам археологических раскопок последних лет. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики по данным археологии, этнографии и антропологии, I. М. 1959; т. р. Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, II. Rīgā 1960; т. р. Seno latgaļu apģērbs 7.—13. gs. Rīgā 1970.; Novadu tērpi. Jelgavā 1939.; M. Slava. Latviešu tautas tērpi. — Arheoloģija un etnogrāfija, VII. Rīgā 1966.; Latviešu tautas māksla, III. Rīgā 1967.

² Tie glabājas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfijas sektora arhīvā un PSRS Zinātņu akadēmijas N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūtā.

³ Архив Географического общества СССР (Ленинград), ф. 11, оп. 1, № 4; P. Kapsuka Viļņas Valsts universitātes zinātniskās bibliotēkas rokkrastu nodaļas Krievu ģeogrāfijas biedrības materiāli; Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīvā esošie Latvijas Izglītības un kultūras veicināšanas biedrības materiāli, 1826. f., 379. l.; Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas arhīva materiāli; Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta folkloras sektora materiāli (turpmāk — F).

⁴ Bez Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas (fondu signatūra — CVVM) materiāliem izmantoti arī Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes novadpētniecības muzeju materiāli, taču tekstā norādes uz tiem nebūs, jo tie dublē LVM materiālus.

⁵ Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā 1953., 254. lpp.

⁶ Galvenās vecniecību apmešanās vietas Latgalē bija tagadējais Daugavpils, Rēzeknes un mazākā mērā Ludzas rajons (A. Zavarina. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā (mājokļi, apģērbs, ēdieni). — Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā 1968., 171. lpp.). Varakļānu pagastā 1/10 iedzīvotāju 1863. g. runāja baltkrievu valodā, arī Ozolaines pag. runāja baltkrievu valodā (Архив Географического общества СССР, ф. 11, оп. 1, д. 24, лл. 6—14).

⁷ H. Strods. Latgales lauksaimniecība XIX gs. 60. gados. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1967., 10. nr., 45. lpp.

⁸ [G. Manteuffel.] Polnisch-Livland. Riga 1869, 34., 35. lpp.; J. Kalējs-Kuzņecovs atzīmē, ka Andrupenes pag. tirgos daudz pārdodot zābakus un ka vīzes tur vairs nevalkājot. Zemnieki retumis pērkot vilnas un kokvilnas audumus. 1863. g. zemnieki jau nēsājuši drapa mēteļus ar bebrādas apkaklēm (Архив Географического общества СССР, ф. 11, оп. 1, д. 24, лл. 6—14; «Drywa», 1911., 65. nr.).

⁹ No J. Kalēja-Kuzņecova 1863. g. apsekotajiem 9 pagastiem tikai Andrupenes un Varakļānu pagastos apģērbu kalpam deva saimnieks. (Архив Географического общества СССР, ф. 11, оп. 1, д. 24, лл. 6—14).

¹⁰ Latvijas PSR vēsture, I. 399. lpp.; J. Kalējs-Kuzņecovs par peļņās gājējiem atzīmē, ka Asūnes pag. uz dzelzceļa un zemes darbos strādājuši 8—10 cilvēki. Varakļānu pag. zemes darbos — 35—50 cilvēki; Andrupenes pag. 300 roku nodarbojās ar zvejniecību (Архив Географического общества СССР, ф. 11, оп. 1, д. 24, лл. 6—14; O. Svenne. Vecā un jaunā Latgale un tās īpatnības. Rīgā 1923., 63. lpp.).

¹¹ H. Strods. Ludzas stārstijas zemnieku nemieru cēloņi (1832.—1841.). — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969., 4. nr., 10. lpp.

¹² V. I. Leņins. Raksti, 3. sēj., 512. lpp.

¹³ «Gaisma», 1906., 4. nr.; «Drywa», 1911., 65. nr.; E 28, 3929, Ludzas raj.

¹⁴ H. Strods. Latgales lauksaimniecība... 45. lpp.

¹⁵ Uz šo novada daļu laikam attiecas A. Sementovska araksti: «Мужчины и женщины носят рубаху из белого толстого льняного холста, без всяких украшений, какие встречаются у малороссиян и даже у великоруссов. Покрой их совершенно одинаков; женская рубаха только несколько длиннее мужской, нижняя часть ее (от пояса) делается из самого грубого холста, из которого мужчины носят летние панталоны — иззес. Каждый взрослый член семейства снашивает в год от 3 до 4 рубах. Мужская рубаха ценится в 50, а женская в 25 копеек (Витебские губерские ведомости, 1863, № 43, неофид.

часть. 1.—6. lpp. Noraksts (11 lpp.) Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Sabiedrisko zinātņu filiālē.

¹⁶ CVVM, 12760, 12765, 12790; LVM E, 2862. mape, 179. un 251. dok. Rudzētu pag.; 2865. mape, 301. dok. Asūnes pag. Tas konstatēts arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora ekspedīcijās.

¹⁷ Karte sastādīta pēc ekspedīciju un LVM materiāliem.

¹⁸ Skat. K. Milēnbahs. Latviešu valodas vārdnīca, 3., Rīgā 1927.—1929., 106. lpp.

¹⁹ CVVM, 1786, 1789.

²⁰ CVVM, 10729, 10750, 10763, 10768.

²¹ «Brunči» — lindraki šūti no vilnas vadmalas, kas austa «streipām» un kristā. Pāriekš esot nēsājuši vairāk krustainus lindrakus, pēc nāca «mūde» uz stripiem. Svītras lindrakiem noteiktas un nenoteiktas, vairāk sarkanas, tad zilas, baltas, melnas, zaļas un dzeltenas, līdz 3 cm platas. «... Augšā pie vidūca lindrakiem izvēra cauri aukliņu, kuru savilka un sasēja kreisos sānos, aizbāžot galus aiz viles...» (LVM E, 2865. mape, 201. dok., Asūnes pag.; līdzīgas ziņas 227. dok.; A. Sementovskis min tikai svītraiņus goda brunčus; skat. minētā darba 5. lpp.)

²² А. Сementовский. Минетайс дарбс. 11. lpp.

²³ Latvijas PSR Vēstures muzeja fondos ir vairāki simti jostu paraugu un zīmējumu no Dienvidlatgales.

²⁴ CVVM, 14774, Aulejas pag.; 14775, Vidsmuižas pag.; 14779, Jasmuižas pag.

²⁵ Rudzētu, Vidsmuižas, Preiļu, Līvānu, Kalupes pagastos.

²⁶ Skat. M. Slava. Latviešu tautas tērpi. 61. lpp.

²⁷ CVVM, 7095, 7259.

²⁸ «... vecmāte sagšu pagatavojusi jaunībā, pie kam izšuvumus izpildījusi sestdienas vakaros pirti pie skalu gaismas un svētdienās, jo darbdienās bijis jāiet klausās. Pirtiņā palaikam strādājuši kopā ar citām jaunām sagšu rakstītājām, jo tad dziedot īsāks laiks» (LVM E, 2867. mape, 249. dok. Rudzētu pag.).

²⁹ M. Slava. Latviešu tautas tērpi. 48. att.

³⁰ CVVM, 13844, 13899.

³¹ [G. Manteuffel.] Polnisch Livland. 35. lpp. Ziedu vainags ir redzams arī Ludzas jaunavai PSRS Tautu etnogrāfijas muzejā Leņingradā.

³² CVVM, 14044, 14050, 14528. Par valkāšanas veidu skat. M. Slava. Latviešu tautas tērpi. 67. att.

³³ J. Ch. Brotze. Monumente..., VII, 126., 128. lp.; arī Viļakas muižas pagalma skatā redzamas 3 figūras (VIII, 76. lp.). Tālāk sniedzam tekstu, kuru J. Broce pievienojis attēliem.

«**Marienhauseische Tracht** (1797.). Die Mädchen dieser Gegend tragen bloss Haar, in einer Flechte und haben entweder einen Kranz um den Kopf vid. Fol. 128, oder im grössten Staat eine hohe Krone von blauem Tuch mit Schmelzwerk gestickt, die unten einen schwarzen Streifen von Tuch mit roth vorgestossen hat. Sie ist über einem breiten Reif von Bork (Baumrinde) gespannt und oben mit Federspitzen und blau und rothen spitzig geschnittenen Tuchläppchen ausgeziert. Von derselben hängen am Rücken viel bunte seidne und wollne breite Bänder herab. In den Ohren tragen sie einen von Schmelz geflochtenen Streif, daran 2 auch mehr gelbe Rechenfennige hängen. Den Hals behängen sie mit viel bunten Glasperlenschnüren, auch Schlangenköpfchen, auch wohl mit einer Reihe Münzen darunter. Der Rock ist blau od. weiss, unten bunt gestickt; die Schürze weiss und ebenfalls unten herum gestickt» (Monumente..., VII, 126. lp.).

«**Weibertracht im Marienhauseischen.** Am festlichen Tagen tragen die Weiber blaue Wämser mit rothen Schnüren und grün und gelben runden Quästchen besetzt. Der Rock ist blau oder weiss mit buntem Schmelzwerk gestickt. Am Halse tragen sie eine Menge Glaskorallen von gelber, blauer, schwarzer Farbe, die zum Theil mit den Muscheln, die man Schlangenköpfe nennt, abwechselnd angeheilt sind. Auf dem Kopfe tragen die Weiber eine weisse, am Rande roth gestickte Haube; über die Haube werfen sie eine kleine Decke, Pawoy genannt, die an den Enden gestickt ist und unter der ein seiden Tuch hervorragt; über die Schultern

werfen sie eine Art Mantel, Paponna genannt, von bunt streifiger Leinwand. Über diesen Mantel fallen am Rücken die Zipfel der Pawoy herab. Die Schürze ist von Leinwand, und um den Leib haben sie einen schwarz ledernen mit Zinnplatten besetzten Riemen. Vorn an der Brust ist die Paponna mit einem silbernen Preez befestigt, an dem seidene bunte Bänder herabhängen. Bey der Verheyrathung bekommen die jungen Weiber roth tuchne, mit einer goldnen Tresse umsetzte und mit Marder verbrämte Mützen, die sie zuweilen an festl. Tagen tragen. An den Füßen tragen sie keine Pasteln von Fellen, sondern von Bork geflochtne Wisen, dort Lapti genannt, die sie mit schwarz wollenen breiten Bändern um die weissen Strümpfe befestigen.»

³⁴ Eesti Rahva-roivaid, XVII, XIX, XXI, XXII tab.; E. Рихтер. К вопросу об этнической истории севу. — Известия АН ЭССР, т. VII, 1959, № 4, 407. lpp.; Н. П. Никифоровский. Очерки протонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии. Витебск 1895, 107. lpp.

³⁵ Л. А. Молчанова. Матерiальная культура белорусов. Минск 1968, VIII tab.; PSRS Tautu etnogrāfijas muzejs Ļeņingradā, Baltkrievijas apģērbu fondi.

³⁶ CVVM, 13756, 13776.

³⁷ Turpat, 13767.

³⁸ Turpat, 10825.

³⁹ J. Ch. Brotze. Monumente..., VII. 126. un 128. lp.

⁴⁰ Turpat, VIII. 76. lp.

⁴¹ Л. А. Молчанова. Матерiальная культура белорусов. 131. lpp.; Г. С. Маслова. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX—начале XX в. — Восточнославянский этнографический сборник. М. 1956, 608. lpp., 30., 31. att., 1, 3; Белорусское народное искусство. Минск 1951, 93.—96. lpp.; Smolenskas vēstures muzejs, 2587., 3945., 3952. f., Smolenskas gubernaja.

⁴² Skat. Novadu tēpi. 225. lpp., Skilbēnu pag.

⁴³ J. Ch. Brotze. Monumente..., VII, 126. lp.

⁴⁴ M. S l a v a. Latviešu tautas tēpi. 26. tab., 2. att.

⁴⁵ Novadu tēpi. 223. lpp.

⁴⁶ J. Ch. Brotze. Monumente..., VII. 126. lp.

⁴⁷ J. Broce sniedz šādu aprakstu: „Ihr Mantel Paponna ist dem der Weiber ähnlich, und nach der Fantasie einer jeden an den Kanten ausgenäht. Um diese Paponna werfen sie auch wohl noch Bänder über die Schultern herum, wie obige Figur zeigt. Preeze und der Anzug der Füße ist, wie bey den Weibern” (Monumente..., VII. 126. lp. Viļakas apģērbis); vārdu Paponna, kas oriģinālā rakstīti retinātiem burtiem, ekspedīciju laikā nekur neviens teicējs neatcerējās.

⁴⁸ LVM E, Ludzas un Rēzeknes apr. (mape un dokuments bez numura); J. Ch. Brotze. Monumente..., VII, 57. lp.

⁴⁹ LVM E, 2627. mape, 297. dok., Stirnienes pag.; 2628. mape, 167. dok., Silajāņu pag.

⁵⁰ CVVM, 10771, Rēzeknes apr.; 10772, Andrupenes pag., 10775, Ludzas apr. 10776, Vidsmuižas pag.; 10777, Dagdas pag.; 11273, Daugavpils apr.; 13807, Silajāņu pag.

⁵¹ А. Семеновский. Минетайс дарбс. 1. lpp.

⁵² Ludzas apr. latviešu apģērbis — PSRS Tautu etnogrāfijas muzejā Ļeņingradā, Nr. 5273.

⁵³ J. Ch. Brotze. Monumente..., VII. 128. lp.

⁵⁴ О. Ганцкая, Н. Лебедева, Л. Чижилова. Одежда. — Материалы и исследования по этнографии русского населения Европейской части СССР. М. 1960, 71. lpp.

⁵⁵ E 15, 124 un 292.

⁵⁶ E 28, 3916; 29, 6811.

⁵⁷ E 29, 6811.

⁵⁸ Šā tipa sarafāns A. Zavarina rakstā nepareizi nosaukts par slīpā griezumā grieztu; skat. A. Zavarina. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra... 180. lpp.; sal. О. Ганцкая, Н. Лебедева, Л. Чижилова. Одежда. 35. att., б. 66. att.

⁵⁹ PSRS ZA N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta arhīvs, 1959. g. Baltijas ekspedīcijas fonds (M 123). Šāda veida sarafāni vēlāk sastopami Lietuvas un Baltkrievijas vecticībnieku ģimenēs.

⁶⁰ A. Zavarina. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra... 179. lpp.

⁶¹ О. Ганцкая, Н. Лебедева, Л. Чижилова. Одежда. 67. lpp.

⁶² E 15, 349; 29, 6810.

⁶³ E 28, 3919.

⁶⁴ A. Zavarina. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra... 180. lpp. «Uz baznīcu agrāk bez priekšauta nevarēja iet.» stāsta 64 g. v. Jepofija Baronova Ludzas raj. Vedeņciemā (bij. Briģu pag.). E 28, 3924.

⁶⁵ E 28, 3912.

⁶⁶ A. Zavarina. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra... 180. lpp.

⁶⁷ Л. А. Молчанова. Минетайс дарбс. 147. lpp. Smolenskas muzeja glabājas vairāki sieviešu kreklī ar šādu rotājumu.

⁶⁸ Эстонская народная одежда XIX и начала XX века. Таллин 1960, XXV tab.

⁶⁹ I. Manninen. Die Kleidung. — Kansatiteellinen arkisto, 13. Helsinki 1957., 112. lpp.

⁷⁰ О. Ганцкая, Н. Лебедева, Л. Чижилова. Одежда. 68. lpp.

⁷¹ Turpat, 69. lpp.; Г. С. Маслова. Народная одежда русских, украинцев и белоруссов. 81. att.

⁷² О. Ганцкая, Н. Лебедева, Л. Чижилова. Одежда. 70. lpp., 37. att.

⁷³ Laikam ar to arī izskaidrojamas samērāniecīgās Latgales saktu kolekcijas Latvijas PSR Vēstures muzeja fondos.

⁷⁴ VUB RN, 10936; Осульская вестуль, 10. lpp.

⁷⁵ Turpat, 12. lpp.

⁷⁶ Turpat, 15. lpp. Līdzīgas ziņas ir arī no Liksnas un Majinovkas pagastiem.

⁷⁷ M. Klusiņš. Par latviešu rakstniecības nākamību. — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 4. rakstu krājums. Jelgavā 1888., 22. lpp. Sis pārmaiņas atspoguļojas arī tālaika presē «... Cik daiļi ģērbjas uz «tīrgu» mūsu ciema zeltēnītes, cik leprī spīd un viz «šouku skusti» un čikst jauni «bociki», kad viņas viena pēc otras iet baznīcā» («Gaisma», 1906., 4. nr.). Ka par pārdojamiem lauksaimniecības ražojumiem iegādājās apģērbu, stāsta 70 g. vecā Marta Zitāne: «Tēvam bija 20 ha zemes, bet tāda krūmaina. Sviestu sakrāja spaņģišos un tad veda uz Pečoriem pārdot, lai būtu nauda, ko nopirkt kādu cepuri vai lakatiņu. Svārki viriešiem bija dažādi, kādi nu kuro reizi modē uznāca. Viriešu drēbes vairāk šuva no mājas austas drēbes, tikai manā laikā lieliem godiem paši bagātākie šuva no pirktas drēbes» (E 27, 8463, Liepnas c. p.).

⁷⁸ «No Bukmuižas katru pavasari lieliem bariem latvieši — puīši un meitas — brauc burlakos un katru gadu atpakaļ griežas mazāks skaits, kā aizbrauc... [Atgriezušās] Sis meitenes uz baznīcu varbūt staigāja tikai tāpēc, ka gribēja ļaudīm parādīt savus skaistākos «no burlakiem» perkalia sworkus. Dieva lūgšana varbūt viņām maz rūpēja, jo viņas no tās maz sajēdza» («Drywa», 1911., 65. nr.; E 22, 8095; E 27, 8517); «... Pirktos materiālus sāka lietot jau sen, sevišķi tie nabadzīgākie iedzīvotāji, kuri agrāk nevarēja dzīvot mājās un bija spiesti braukt kaut kur uz pilsētu pelnīt naudu burlakos. Pašlaik jau kā nabadzīgākie, tā arī bagātākie iedzīvotāji un sevišķi sievietes jau pāriet uz pirkto materiālu» (LVM E, 2714. mape, 125. lpp. Istras pag. materiāli, kas pierakstīti 1926. g.).

⁷⁹ Apmēram 90% no LVM E arhīva dokumentos fiksētā viriešu apģērbu materiāla 19. gs. beigās ir pašausti.

⁸⁰ E 27, 8420, Skilbēnu pag. «Ap 1920. gadu sāka pāriet uz tādu modi kā šodien, bet gados vecākie virieši turpināja valkāt linu kreklus virs biksēm» (E 28, 3902, Kaunatas pag.). Poļu tautības teicēji kreklus ar atlokāmu apkakli un šķelumu priekšā sauc par poļu, bet ar šķelumu vienā pusē — par krievu kreklīm (E 28, 3907, Kaunatas pag.).

⁸¹ LVM E, Pieminekļu valdes vākto fotoattēlu apraksts (bez numura), Ludzas un Rēzeknes apriņķi; 2628. mape, Atašienes pag. «Kreklus biksēs sāka likt vairāk pēc pirmā pasaules kara, 1918., 1919. gadā, jo tad jau vairāk valkāja divus kreklus (virs-kreklu un apakškreklu), un tad ir ērtāk, ja ieliek biksēs» (E 35, 2139, Vārkavas pag.); 70 g. v. Donāts Vanags atceras, ka jau viņa tēvs, ejot uz baznīcu, tāpat kā teicējs, kreklu līcis biksēs, bet, kad plāva sienu vai staigāja pa māju, tad kreklu izlaida virs biksēm (E 35, 2152, Preiļu pag.). «Kad modē nāca bikšu lences, tad sāka kreklus valkāt biksēs, lai būtu redzamas bikšu lences, bet tagad vairs lences nevalkā un tādēļ es valkāju veco kreklu ar kasavartku» stāsta 70 g. v. Prokops Afanasjevs (krievis) (E 22, 8125, Liksnas pag.).

⁸² LVM E, 2862. mape, 128. dok., Jasmuižas pag.

⁸³ «Mans tēvs bija valkājis tikai linu bikses, bet, kad man bija kādi 25 gadi [teicējs dzimis 1888. g.], tad vairs linu bikses [kā virsbikses] nevalkāja» (E 27, 429, Skilbēni).

⁸⁴ E 28, 3883, Pildas pag. Liekas, ka zināma patiesība ir O. Svennes domām par viriešu svārkiem: «Tipiskais viriešu apģērbis ir tā saucamās «sveita» — pelēki svārki līdz ceļiem ar ievilkto tālļu jostas vietā... Sis uzvalks droši vien pārņests šurp no Baltkrievijas, par ko liecina baltkrievu paruna — «у коро кожух и свита, у того душа сыта», še baltkrievu svīta ir papildināta ar agrāko poļu «šupanu» (vizītsvārki), un tādā kārtā ra-

dās latgališu «sveita». Sos apģērba gabalus sastopam vairāk tikai veciem ļaudīm. Visur tagad ieviešas īsie svārki un dažādi «frenči» pēc Vidzemes parauga» (O. Svēnne. Vecā un jaunā Latgale un viņas īpatnības. 18.—19. lpp.). Tomēr jāpiebilst, ka pēc piegriezuma latgališu svīta ir līdzīga pārējā Latvijā sastopamajiem vīriešu svārkjiem.

⁸⁵ E 27, 8430, Šķilbēni; 28, 3949—3951, Nukši.

⁸⁶ Kažokiem bija lielas apkakles, aukstā laikā tās sacēla uz augšu, tā ka galvu nevarēja redzēt. Vīrs kažoka vilka vadmalas mētelī bez odes — «jermaku» (E 31, 1899, Krāslavas raj.).

⁸⁷ LVM E, 2864. mape, 287. dok., Kalupes pag.

⁸⁸ LVM E, Jasmuižas pag. «Ziemas cepures bija no sproģainas ādas, bet vasarā — «brīļas». Brīļas tagad jaunie sauc par «ūfīm». Brīļas bija saveltas no vilnas, tāpat kā ziemas zābaki; vasarai pina no kviešu cisām paši. Veltās «brīļas» pirka Daugavpili vai Ilūkstē uz tirgus» (E 22, 8084, Daugavpils raj.).

⁸⁹ LVM E, 2864. mape, 276. dok., Rudzētu pag.; turpat, 126. dok., Jasmuižas pag. un 287. dok., Kalupes pag.; 2712. mape, 35. dok., Ciblas pag. un 107. dok., Nautrēnu pag.

⁹⁰ LVM E, 2714. mape, 237. dok., Pildas pag.; 2862. mape, 171. dok., Jasmuižas pag. «Agrāk vairāk valkāja tikai vīzes, jo par zābakiem vajadzēja gandrīz govī atdot (govs maksāja 15 rubļu, bet zābaki 4—5 rubļi). Ja ciemā kādam bija jauni zābaki, tad priekš kāzām ligavainis gāja lienēt.» (Teicēja sniegtās ziņas attiecas uz 19. gs. beigām; E 22, 8125, Daugavpils raj.) «Tēvs stāstīja, ka viņš esot bijis tādās kāzās, kur abiem diviem jaunlaulātajiem esot bijušas vīzes kājās. Svātiem gan esot bijušas kamašas.» stāsta 53 g. v. A. Graudiņa (E 22, 8312, Preiļu pag.).

⁹¹ E 13, 4671.

⁹² 1962. un 1963. g. ekspedīciju materiāli, E 27, 8416, 8491, 8740.

⁹³ LVM E, 2628. mape, 108. dok., Varakļānu pag.

⁹⁴ E 27, 8725, Balvu raj.

⁹⁵ E 31, 5676.

⁹⁶ M. Slava. Daži adīto cimdu rotāšanas veidi. — Arheoloģija un etnogrāfija, II. Rīgā 1960., 139.—141. lpp.

⁹⁷ Ekspedīciju materiāli rāda, ka tikai kāzās vai lielos godos 20. gs. sākumā vilka bikses, bet 70 un 80 gadu vecas teicējas bikses vēl tagad nevalkā, ja vien to atļauj veselība. 1910. g. dzimusi M. Posteva atceras, ka viņai bikses uzšūtas, kad bija jāsāk iet skolā, — «bet man arī skolā nepatikās iet ar biksēm. Plēsām kopā, uz ledus šļūkājām, lai tik ātrāk plīst.» (E 27, 6375, Balvu raj.). Līdzīgas ziņas arī no Krāslavas raj. (E 31, 2003).

⁹⁸ E 28, 3958, Pildas pag.

⁹⁹ «Kad es biju maza meitene.» 1967. g. stāstīja 80 gadu vecā L. Cibuļska, «tad ģērbās tikai pašaustās drēbēs. Kad es paugos, tad jau varēja nopirkt kādu kopku vai skoriņu, bet kreklus vēl līdz šim karam šuva tikai no pašausta lina audekla» (E 22, 8091, Liksnas pag.).

¹⁰⁰ «Jaciņš manai mātei bija sprosts [prasts, vienkāršs], austs 2 nītis vienā krāsā. Jaciņš bija biežāks, bet kopka plānāka.»

¹⁰¹ Vīrsjakas bieži vien šuva drēbnieki — skraučī, šauči. «Sieviešu kreklus, snotanus un lindrakus skraučiem šūt nedeva, bet katrā mājā sievietes šuva pašas» (E 22, 8142, Daugavpils raj.).

¹⁰² Šie nosaukumi lietoti pašaustiem brunčiem, bet pirkti auduma brunčus sauc par «snotaniem». Par snotaniem sauc arī apakšbrunčus.

¹⁰³ «Agrāk bija garī snotani līdz zemei. Vecāki cilvēki gāja «kļetkiņā» [rūtotos] lindrakos — zaļā, viņņovij u. c. krāsās. Jaunākie vairāk pēc modes ģērbās un staigāja pirktos snotanos, bet lindraki vienmēr bija pašausti. Agrāk visus lindrakus šuva no četriem gabaliem — poliēm — un pie jostas vietas savilka krunkās. Lindrakus ar kleiniem sāka šūt, kad man bija 17 vai 18 gadu» (ap 1905. gadu), stāsta K. Jonāne (E 22, 8136, Daugavpils raj.).

¹⁰⁴ E 31, 1992 un 1966, Krāslavas raj.

¹⁰⁵ «Jaunas sievas galvā lika čipkas zilā krāsā. Bordīte bija no šolka. Daudz knipelišu bija. Bordītes sasēja bantā [pušķos]. Ar grebenēm [matu sukām] piespauroda. Vīrsū čipkai sēja skariņu. Vēlāk tādu jau vairs nenēsāja [20. gs. sākumā]. Vecām sievietēm čipkas bija pa visu galvu cieši [loti] reti adītas. Manai mātei arī bija. Tā izskatījās līdzīga tagadējām bubļičkām. Vīrsū sēja skariņu.» stāsta 1902. g. dzimusi H. Upeniece (E 22, 8308, Preiļu raj.).

¹⁰⁶ E 15, 134; 28, 3943.

¹⁰⁷ E 27, 5876.

¹⁰⁸ «Agrāk jau bija tāda mode, lai «katra sieviete mācētu pati sev šūt, bet vīrieši zābakus taisīt.» stāsta A. Valainis (dzim. 1889. g.) (E 28, 3961, Ludzas raj.).

¹⁰⁹ 1906. g. laikrakstā «Gaisma» parādās aproču un apkakļu reklāma ar šādu virsrakstu: «Jauna zviedru veļas «kompozīcija». Pie ikdienišķas nēsāšanas iztur vairāk kā gadu. Dažādi lielumi un visādi fasoni maksā: Apkakle 1 rubl. gabalā. Manšetes 1 rubl. 75 kapeikas par pāri. Elsiņas (maniškas) trejāda lieluma — 2 rubļi, 1 rubl. 75 kap. un 1 rubl. 50 kap.» («Gaisma», 1906, 23. nr.).

¹¹⁰ Laikrakstā «Drywa» ievietots šāda satura sludinājums: Šūšanas un izgriešanas kursi Rēzeknē. Parīzes akadēmijas profesors Levanskis neseno nodibinājis Rēzeknē šūšanas un izgriešanas kursus, kur mācīs vietējās meitenes labi un smuki šūt un izgriezt. Par triju mēnešu kursiem jāmaksā no 20 līdz 85 rubļu, skatoties pēc tā, ko meitenes gribēs iemācīties. Ja 3 mēnešu laikā nevarēs iemācīties šūt, tad bez maksas var palikt vēl ilgāk mācīties. Tagad kursos iestājušās 36 vietējās latgalietes. Tapat atklāta ir Levanska kursistu rokdarbu izstāde. Izstādi var apmeklēt bez maksas. Uz kursiem pierakstīties var pie vietējā baznīckunga. Pēc kursu beigšanas profesors izdod atestātu, kurš dod tiesības atklāt šūšanas veikalu un pieņemt darbus. Pašas veikalās un saprātīgākās meitenes paliks par skolotājām un pelnīs no 400 līdz 1000 rbļ. gadā... (skat. «Drywa», 1911., 76. nr.).

¹¹¹ E 28, 3947, Ludzas raj.; E 31, 1868, Krāslavas raj.

¹¹² LVM E, 2627. mape, 219. dok., Dricēnu pag.; E 3, 526, 572.

¹¹³ [G. Manteuffel]. Polnisch-Livland. 35. lpp.

¹¹⁴ LVM E, 2627. mape, 236. dok., Dricēnu pag.

¹¹⁵ [L. Hervagens.] Par vecu latvju seju, apģērbu un veselību. — «Mājas Viesis», 1864., 4. nr., 31. lpp.

¹¹⁶ J. Rainis. Daugavpils apriņķa Višķu pagasta kāzu ierašas. — Kopoti raksti, XIV. Rīgā 1951., 315.—316. lpp.

¹¹⁷ E 27, 8789—8791, 8162.

¹¹⁸ E 27, 8758, 8791; LVM E, 2631. mape, 46. dok., Stirnieņu pag.; J. Rainis. Daugavpils apriņķa Višķu pagasta kāzu ierašas. 315.—316. lpp.

¹¹⁹ E 22, 8308

¹²⁰ Ekspedīcijā pašausti audumi konstatēti visos Latgales rajonos.

¹²¹ «Drēbes pērk Balvos vai Rīgā. Gatavus pērk kostīmus, mēteļus un vilnas kleitas, bet pārējos šuj šuvēja. Valkājamās kleitas paši mājās šujam, bet tādas labākas ved uz Balviem šūt. Sodien jau visi šuj kleitas pēc modes, bet tomēr jāskatās, kas katram piestāv, tādēļ tā mode dažkārt iznāk citādāka» (E 27, 8495, Balvu raj.; līdzīgas ziņas arī no citiem rajoniem, 28, 3880, Ludzas raj.; 31, 1878, Krāslavas raj.).

«Veci cilvēki jau drēbes paši šuj mājās, tikai jaunie dod šūt meistariem. Cik tad vecam cilvēkam vajag, pārtaisa no vecām drēbēm. Ikdienas drēbes man šuj meita, es jau pati vairs neredzu šūt. Vienīgi goda kleitas dod šūt šuvējai» (E 22, 8062, Daugavpils raj.).

¹²² Латвийская ССР в 1970 году. Краткий статистический сборник. Рига 1971, 146. lpp.

¹²³ Turpat, 314. lpp.

¹²⁴ Turpat, 146.—147. lpp.

¹²⁵ Turpat, 314.—315. lpp.

¹²⁶ «Apģērbus mēs iegādājāmies Rēzeknē vai citā kādā pilsetā. Gatavas kleitas nepērkam, bet dodam šūt šuvējai. Mūsu saimniecībā strādā Vilciņa Marta, kas savā brīvajā laikā šuj, tad vēl Treimaņu Elza un viņas meita Aina, kas strādā Rīgā ateljē un šuj arī savā atvaļinājuma laikā. Protams, visi jau cenšas pēc pēdējās modes, tādēļ labāk dod šūt Treimaņu Ainai.»

¹²⁷ Ļoti labi veļas formas un valkātāja vecuma atšķirības 1963. g. raksturoja 19. g. vecā P. Vilciņa: «Apakšdrēbes mēs pērkam gatavas, triko, bet māte pērk baltu katūnu un šuj. Vecā māte (66 g. v.) pērk dzeltenu biežāku drēbi un šuj sev kreklus. Vecās mātes krekli ir ar isām piedurknēm, mātei — ar platām lencēm, bet mums — ar pavisam šaurām lencītēm. Krūšturus vecā māte nevalkā, mēs valkājam. Tāpat arī zeķturus vecā māte un māte nevalkā. Māte zeķes satur ar gumijām, kuras aplik zem ceļiem. Vēl skolas internātā bija skolnieces, kas zeķturus nevalkāja. Bērzs pils vidusskolas internātā meitenes gulēja tikai ar dienas kreklēm, bet Aizupes tehnikumā, kur mācās mana māsa, tikai ar naktskreklēm» (E 27, 8344, Balvu raj.).

¹²⁸ 15 g. v. V. Raudere stāsta: «Veļu es valkāju pirktu, triko, ar šaurām vai platām krekla lencēm, kādu nu kuro reizi nopērk. (E 22, 8041, Preiļu raj.).

¹²⁹ «Ja līst, tad velkam «plēvi», gadu atpakaļ (1961. g.) nopirku. Visiem jau dikti tas patīk, bet bieži nevar dabūt. Vai nu tobrīd nav naudas klāt, vai arī veikalā nav atvests» (E 22,

8245, Preiļu raj.). «Boloņas mēteļi sāka pie mums parādīties tikai pagājušā gadā» (1967. g.) (E 31, 5689).

¹³⁰ Apģērbu krājumi ir ļoti dažādi un atkarīgi no valkātājas vecuma. Jaunām meitenēm ir vairāki izejamie tērpi, bet sievietēm vidējos gados — vairāki mēteļi un goda apavi, jo pēdējos valkā retāk, tāpēc tie saglabājas (E 27, 8342; 22, 8130).

¹³¹ Ziņas par balto adīto lakatu valkāšanu pierakstītas visos rajonos.

¹³² «Šodien man kreklus šuj meita... Kreklus šuj no «mu[ta]» [trinitī austs kokvilnas audums], boikas vai planeja. Darba virs-

kreklus šuj no melna vai zila audekla, kādu jau bodē var dabūt,» stāsta 73 gadu vecais A. Valainis (E 28, 3953, Ludzas raj.).

¹³³ J. Jansons. Pilnīgāk un vispusīgāk apmierināt pircēju vajadzības. — Padomju Latvijas tautas saimniecības uzplaukums. Rīgā 1958., 256. lpp.

¹³⁴ Bērniem ikdienas drēbes jau paši mājās var uzšūt no valkātām kleitām vai vīriešu uzvalkiem» (E 22, 8046).

¹³⁵ Tā kā šodienas ceremoniju apģērbos būtiskas atšķirības starp dažādiem apvidiem nav konstatējamas, tie plašāk apskatīti netiks.

М. Слава

КРЕСТЬЯНСКАЯ ОДЕЖДА В ЛАТГАЛЕ

(конец XVIII в.—XX в.)

Резюме

Народный костюм населения Латгале представляет собой один из пяти комплексов латышского народного костюма. Коллекции и описания народной одежды Латвии относятся главным образом к XIX в., поэтому исходным пунктом для сравнительного анализа и является костюм XIX в. О характере одежды древнейшего населения Латгале в данной статье не упоминается, поскольку в 1970 г. опубликована монография А. Заринь о латгальской одежде VII—XIII вв.

Латгальский комплекс одежды формировался на территории, которую в древности населяли латгалы. В отличие от видземского комплекса, он испытал сильное влияние соседних народов — русских, белорусов, поляков. Основные элементы латгальского комплекса: туникообразная рубашка с нашитыми наплечниками, с красным браным узором или красной вышивкой, клетчатая (в северной части Латгале — белая) юбка, виллайне восточнолатвийского типа, но с сине-красной или с сине-зеленой цветовой гаммой. Широко были распространены льняные наплечные покрывала (spātene). На голове латгальские девушки носили красный, вышитый бисером венок, замужние — полотнячатый головной убор (galvas auts). В латгальском комплексе мы выделяем два варианта: южнолатгальский и северолатгальский.

Традиционный женский костюм в Латгале бытовал до 70—80-х годов XIX в., а мужской народный костюм постепенно исчез уже к середине XIX в. С развитием капитализма, расширением местного рынка и распространением в деревне фабричных тканей создались условия для нивелировки локальных вариантов народного костюма и перехода на городской тип одежды.

Народный костюм выходил из употребления не всюду одновременно, а постепенно, по отдельным местностям, в зависимости от их экономического развития и связи с городом. Важное значение имело широко распространенное в Латгале отходничество. Поэтому в Латгале в конце XIX в. часто можно было найти кофты, безрукавки, шарфы, характерные для других областей Латвии. В Латгале дольше, чем в остальной Латвии, ткали холст для белья. Латгальские латыши носили и русские рубахи-косоворотки навывпуск (см. рис. 10: I).

При изготовлении современной одежды на первый план выдвигаются практические соображения. Формы отдельных частей одежды сообразуются с родом занятий человека и возрастом. Широко распространена специальная рабочая одежда. Она изготавливается в соответствии с модой, причем шьется по большей части в районных ателье, и лишь рабочую женскую одежду шьют дома. В последние годы в связи с наличием в магазинах широкого ассортимента готовой одежды, качество которой постоянно улучшается, сельское население все чаще приобретает готовую одежду. Современная обрядовая одежда не отличается от используемой в других областях Латвии, только свадебные платья в большинстве случаев шьются короткими.

Одежда русского населения в Латгале отличается от одежды латышей. До начала XX в. сохранялись моленная и похоронная одежда (см. цветной рис. III), русские женские рубахи с прямыми полками, сарафан-широкоплечник, или шубейка (см. рис. 9), и большие черные платки. Однако уже в конце XIX в. русские женщины, так же как и латышки, в качестве будничной одежды носили платья, юбки, кофты, пальто и другую одежду городского покроя. Мужской костюм XIX в. мало отличался от латышского.

С белорусской латгальскую одежду сближают красные браные узоры на рубашках, свита и юбка-андараки, но по расцветке юбка-андараки отличается от белорусской. Латгальская одежда мало отличается от литовской, поскольку литовцы переселились в Латгале главным образом из Аукштайтии, где одежда по своей форме и расцветке очень близка к латгальскому костюму. Польское население первым перешло на городскую одежду уже в 70-х годах XIX в., поэтому сейчас собрать материал по его традиционному костюму невозможно, но, судя по рассказам и терминологии, сохранившейся в памяти, надо полагать, что костюм этот был близок к литовскому и латышскому.

В современной одежде разных народностей, населяющих Латгале, не наблюдается большой разницы, только русские мужчины и ныне предпочитают рубаху-косоворотку, которую носят навывпуск.

DIE BAUERNKLEIDUNG IN LATGALE (ENDE DES 18.—20. JH.)

Zusammenfassung

Die Volkstracht von Latgale ist eine der fünf Trachtengruppen (Trachtenkomplexe) Lettlands. Da in den vorhandenen Sammlungen und Beschreibungen hauptsächlich Trachten aus dem 19. Jh. vertreten sind, werden diese als Ausgangsbasis angenommen. Die Bekleidungssitten der Urbevölkerung von Latgale werden im vorliegenden Beitrag nicht behandelt, da 1970 eine Monographie von A. Zariņa über die Trachten von Latgale im 7.—13. Jh. erschienen ist.

Der im einstigen Siedlungsgebiet der alten Lettgallen verbreitete Trachtenkomplex von Latgale entwickelte sich — im Gegensatz zum Komplex von Vidzeme — unter starkem Einfluß der Nachbarvölker: Russen, Belorussen und Polen. Die Hauptkennzeichen der Frauentracht in Latgale waren ein tunikaförmiges rotgewirktes oder rotgesticktes Hemd mit aufgenähten Schulterstücken, ein kariertes (in Nordlatgale — weißer) Rock, ein Schultertuch ostlettischen Typs, jedoch mit blauroter oder blaugrüner Farbenskala. Sehr verbreitet waren leinene Schultertücher (*snātene*). Als Kopfbedeckung trugen die Jungfrauen eine mit Glasperlen bestickte rote Stirnbinde und die Frauen ein längliches Kopftuch (*galvas auts*). In der Volkstracht von Latgale lassen sich zwei Varianten — die von Südlatgale und die von Nordlatgale — unterscheiden.

Die Frauenvolkstracht wurde in Latgale noch in den 70er und 80er Jahren des 19. Jh. als Alltagskleidung getragen, während die Männertracht bereits Mitte des 19. Jh. außer Gebrauch kam. Mit der Entwicklung des Kapitalismus und der Marktwirtschaft fanden auf dem Lande fabrikgewebte Stoffe immer größere Verbreitung, was zu einer Nivellierung der Bekleidungssitten und zur Einbürgerung der städtischen Kleidung führte.

Die althergebrachte Volkstracht kam nicht überall gleichzeitig außer Gebrauch. Dieser Prozeß vollzog sich allmählich, in manchen Gegenden früher, in anderen später, je nach ihrer wirtschaftlichen Entwicklung und ihren Verbindungen zur Stadt. Die Verbreitung des Wandergewerbes in Latgale führte dazu, daß man hier bereits im 19. Jh. häufig Jacken, Westen und Schals antraf, die für andere Gebiete Lettlands charakteristisch waren. Später als im übrigen Lettland hielt sich in Latgale der Brauch, handgewebte Wäscheleinwand herzustellen. Die lettischen Männer trugen manchmal auch russische, über die Hose herabhängende Hemden mit Stehkragen und seitlichem Vorderverschluß (Abb. 10:1).

Was die Gegenwartskleidung betrifft, so werden bei

ihrer Herstellung hauptsächlich praktische Erwägungen berücksichtigt. Form und Schnitt der Kleidungsstücke entsprechen der jeweiligen Beschäftigung und dem Alter des Benutzers. Häufig wird speziell genähte Arbeitskleidung getragen. Die Kleidung wird meist im Modetelier bestellt, nur die weibliche Arbeitskleidung näht man gewöhnlich zu Hause. Die Erweiterung und Verbesserung des Fertigwarensortiments im Bekleidungshandel hat in den letzten Jahren dazu geführt, daß die Landbevölkerung mehr Fertigungskleidung kauft. Die Zeremonialkleidung im heutigen Latgale unterscheidet sich nicht von derjenigen der übrigen Gebiete Lettlands.

Die Kleidung der russischen Bevölkerung von Latgale weist gewisse Unterschiede von der der lettischen auf. Bis zum Beginn des 20. Jh. trugen die russischen Frauen Gebets- und Bestattungskleider (farbige Abb. III), Hemden mit aufgenähten Schulterstücken, Sarafane mit breiten Schulterbändern (Abb. 9) und große schwarze Kopftücher. Im Alltag jedoch benutzten die russischen Frauen bereits gegen Ende des 19. Jh., ebenso wie die lettischen, städtische Kleidung. Die Bekleidung der russischen Männer unterschied sich im 19. Jh. von der der lettischen nur noch durch das charakteristische russische Hemd.

Mit der belorussischen Tracht hat die Volkstracht von Latgale die roten Wirkmuster auf den Hemden sowie die Bezeichnungen für den Rock — Andaraki un Swita — gemeinsam; allerdings unterscheiden sich die Andaraki von den belorussischen in der Farbe. Die Tracht der in Latgale lebenden Litauer unterscheidet sich nur wenig von der in Latgale allgemein üblichen, da die Einwanderung der Litauer hauptsächlich aus Aukštaitija erfolgte, wo die Volkstracht derjenigen von Latgale in bezug auf Schnitt und Farbe sehr ähnlich ist. Die polnische Bevölkerung ging früher als andere Bevölkerungsteile von Latgale, und zwar bereits in den 70er Jahren des 19. Jh., zur städtischen Bekleidungsweise über; deshalb ist es zur Zeit nicht möglich, Material über ihre herkömmlichen Trachten zu beschaffen. Jedoch lassen vorhandene Berichte und auch die Terminologie darauf schließen, daß sie den litauischen und lettischen ähnlich waren.

Die Gegenwartskleidung der Latgale bewohnenden Angehörigen verschiedener Völker weist keine wesentlichen Unterschiede auf; nur geben die russischen Männer dem traditionellen russischen Hemd auch in Verbindung mit der Gegenwartskleidung den Vorzug.

S. Cimermanis

TRANSPORTA LIDZEKĻI LATGALES ZEMNIEKU SAIMNIECĪBĀS 19. GS. BEIGĀS UN 20. GS. PIRMAJĀ PUSĒ

Lauksaimniecības transporta līdzekļu vēsture ir viens no vismazāk aplūkotojumiem Latvijas iedzīvotāju materiālās kultūras vēstures jautājumos. Līdz šim lauksaimniecības transporta līdzekļus, galvenokārt Zemgalē un Vidzemē 19. gs. vidū un otrajā pusē, ļoti vispārināti aprakstījis A. Bilenšteins.¹ Latgales materiālu, ja neskaita dažus vispārīgus minējumus, A. Bilenšteins nav aplūkojis. Laikā no 1931. līdz 1935. g. darba ratus Latvijā, tai skaitā arī Latgalē, Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes lauksaimniecības mašīnu katedras uzdevumā pētīja J. Āboliņš. Viņa darba nolūks bija izpētīt darba ratu tālaika stāvokli un atbilstību lauksaimniecības transporta vajadzībām. Pētījuma rezultāti apkopoti atsevišķā grāmatā,² kurā līdzās ratu dažādu veidu tehniskiem aprakstiem sniegtas īsas vēsturiskas ziņas par dažiem ratu veidiem, par to izplatību un lietošanu. J. Āboliņa pētījums ir plašākais un dziļākais darbs par darba ratiem un to vēsturi Latvijā. Tajā samērā daudz materiālu arī par darba ratiem Latgalē 20. gs. 30. gados. Īss kultūrvēsturiska rakstura pārskats par lauksaimniecības transporta attīstību Latvijā, tai skaitā arī Latgalē, sniegts grāmatā «Latviešu etnogrāfija».³ Bez tam Latvijas sauszemes transporta līdzekļu kultūrvēsturiskās attīstības gaitu ļoti vispārināti attēlojis K. Zalts.⁴ Latgales materiāls viņa apcerējumā pārstāvēts ar dažiem J. K. Broces zīmējumiem un vienu bij. Pieminekļu valdes ekspedīcijā iegūtu aprakstu.

Lauksaimniecības transporta līdzekļi ir lauksaimniecības tehnikas daļa. Tāpat kā zemes apstrādāšanas, ražas novākšanas, kulšanas u. c. darbarīki tie nogājuši garu attīstības ceļu.

Kapitālisma perioda lauksaimniecības transporta līdzekļu vēstures pētīšanā izvirzās trīs galvenās problēmas: 1) transporta līdzekļu dažādo tipu un variantu izveidošanās un sakars ar zemnieku saimniecību lielumu un raksturu (virzienu), 2) transporta līdzekļu atkarība no amatnieciskās ražošanas līmeņa attiecīgajā apvidū, 3) latviešu un kaimiņu tautu kultūras sakaru un kultūru mijiedarbības procesa atspoguļojums lauksaimniecības transporta līdzekļos.

So problēmu skaidrošanai vajadzīgs plašs un daudzpusīgs faktiskais materiāls gan par Latgali, gan par kaimiņu teritorijām. Pagaidām tādi materiāli vēl nav iegūti, jo ekspedīcijās kaut cik regulāri apse-

koti tikai Latgales rajoni⁵ un Gulbenes rajons Vidzemē.⁶ Maršruta braucienā 1965. g. apsekota arī daļa Kurzemes un Zemgales rajonu (Tukuma, Saldus, Liepājas, Kuldīgas, Talsu, Ventpils). Par pārējiem Latvijas rajoniem materiāli visai nepilnīgi. Tos laikā no 1924. līdz 1944. g. ekspedīcijās vākuši bij. Pieminekļu valdes darbinieki, kas speciāli nepētīja lauksaimniecības transporta līdzekļu vēsturi, bet fiksēja tos objektus, kas pagadījās uzmērojamās celtnēs un likās interesanti.⁷

Arī arhīvu dokumentos par lauksaimniecības transporta līdzekļiem līdz šim iegūtās ziņas ir vēl visai nepilnīgas un izmantojamas galvenokārt transporta līdzekļu vispārīgā rakstura un pārvadājumu noteikšanai. Šajos dokumentos atspoguļojas arī transporta līdzekļu izgatavošanas veids (amatnieku vai pašu lietotāju gatavotie).

Tādā kārtā kļūst skaidrs, ka pirmajās publikācijās nepieciešams aptvert neilgu un nesenu laika posmu un nelielu teritoriju, kurā pēc pašreizējiem datiem iespējams precīzi aprakstīt lietotos transporta līdzekļus. Pēc tam, pēc plašāku teritoriju apsekošanas un salīdzināšanas ar materiālu par kaimiņu teritorijām un izmantojot arī senāku vēstures periodu datus (kaut arī nereti fragmentārus), būs iespējams izsekot Latvijas lauksaimniecības transporta līdzekļu vēsturei plašākās teritorijās un agrākos periodos.

Par aprakstīšanai izdevīgāko apvidu pašlaik uzskatāma Latgale 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajā pusē. Šāda izvēle dod iespēju pēc vecākās paaudzes zemnieku atmiņām un vēl saglabātajiem transporta līdzekļiem noskaidrot lauksaimniecības transporta attīstības līmeni 19. un 20. gs. mijā un izsekot šā perioda rīku tālākajai attīstībai 20. gs. pirmajā pusē. Atsevišķos jautājumos, cik to atļāva pašreizējie materiāli, izdarīti vēsturiski ekskursi arī tālākā pagātnē. To nolūks padziļināt aplūkojamo parādību kultūrvēsturiskās attīstības skaidrojumu.

No trim iepriekš izvirzītajām problēmām šajā apcerējumā lielākā vērība veltīta pēdējai, t. i., latviešu un kaimiņu tautu kultūrvēsturiskajiem sakariem.

19. un 20. gs. mijā Latgalē dominēja sīksaimniecības ar spēcīgām naturālās saimniecības paliekām. Šajos apstākļos daudz zemnieku savā saimniecībā ražoja gandrīz visus ģimenes uzturam vajadzīgos produktus un izgatavoja ievērojamu daļu darbarīku,

tai skaitā arī vienkāršākos transporta līdzekļus (akmeņu vedamās ragavas — stakles, balķu vedamās ragaviņas, darba ragavas, darba ratus — drogas u. c.). Turpretī izbraucamos ratus, droškas, kamanas u. c. sarežģītākus transporta līdzekļus un to daļas (liektās slieces, riteņus, riteņu lokus u. c.) darināja vairāk vai mazāk specializējušies amatnieki. Savus ražojumus viņi nodeva gan pasūtītājiem, kas parasti atbrauca un saņēma pasūtījumu, gan pārdeva ciemos, miestos un pilsētās nedēļas, mēneša tirgos un gadatirgos.⁸

No visai trūcīgajiem un pavisai sastādītajiem Vitebskas guberņas Statistikas komitejas pārskatiem par gadatirgiem Latgales pilsētās, miestos un pagastos iespējams izlobīt, ka galvenie pārdošanai gatavotie transporta līdzekļi bija rati un ragavas, bet pārdošanai gatavotās to detaļas — ratu riteņi un aizjūgu loki. Tā, piemēram, 1901. g. Ludzas apriņķī ar ragavām tirgojās Ludzā, Lauderē, Vecslobodā, Raipolē, Kārsavā, Ciblā, Viļakā, Liepnā, Balvos, Stružānos, Rogovkā, ar ratiem — Ludzā, Kārsavā, ar ratu riteņiem — Lauderē, Vecslobodā, Poltcinā, Rundēnos, Kārsavā, Ciblā, Baltinavā, Viļakā, Liepnā, Balvos, Bērzpilī, Rogovkā.⁹ Rēzeknes apriņķī ar ragavām un aizjūga lokiem 1901. g. tirgojās Rēzeknē, bet ar ratu riteņiem Rēzeknē un Jerzovkā,¹⁰ Daugavpils apriņķī ar ragavām tirgojās tikai Preiļos, bet ar ratu riteņiem — Dagdā, Preiļos un Aglonā.¹¹

Sie dati ir visai nepilnīgi un pierāda, ka Vitebskas guberņas Statistikas komitejas apkopotie materiāli zinātniskam darbam izmantojami tikai pēc rūpīgas pārbaudes.¹² Tā, pretstatot ziņas par gadatirgos pārdotajiem amatnieku ražojumiem ziņām par vairāk vai mazāk profesionālu amatnieku skaitu Latgales apriņķu pagastos, redzam, ka 1901. g. Daugavpils apriņķī strādāja 31 ratu un ragavu meistars, nopelnot vidēji 122 rbļ. gadā, Ludzas apriņķī — 23 ratu un ragavu meistari, nopelnot vidēji 40 rbļ. gadā un Rēzeknes apriņķī — 66 meistari, nopelnot vidēji 63 rbļ. gadā.¹³ Kopsummā Daugavpils apriņķī meistari nopelnīja 3782 rbļ., Ludzas — 920 rbļ. un Rēzeknes apriņķī — 4158 rbļ.¹⁴ Tas nozīmē, ka Daugavpils apriņķa ratu un ragavu ražotāji pārdeva apmēram 4 reizes, bet Rēzeknes apriņķa meistari — apmēram 4,5 reizes vairāk lauksaimniecības transporta līdzekļu nekā Ludzas apriņķa pagastos strādājošie meistari. Tātad dati par ratu un ragavu meistarību skaitu Latgales apriņķu pagastos 1901. g. un par šo meistarību ražojumu vērtību pierāda, ka pārskati par gadatirgiem un

tajos pārdotajām precēm nav precīzi. Ipaši tas attiecināms uz datiem par Daugavpils un Rēzeknes apriņķi, jo liekas neticami, ka meistari te ražoja 4—4,5 reizes vairāk transporta līdzekļu nekā Ludzas apriņķī, bet pārdeva tos tikai dažās vietās. Jo neiespējamāk liekas, ka Kaunatas un Andrupenes pagasta meistari, kas ražoja ratus, ragavas, ratu riteņus u. c., nebūtu pārdevuši ražojumus gadatirgos šo pagastu ciemos — Kaunatā, Pušā, Andrupenē vai arī vistuvākajā apkārtņē — Zosnā, Dūkstīgalā, Stoļarovā, Dagdā, Bukmuižā u. c. Pie tam jāatzīmē, ka tuvējie Andrupenes, Maltas un Silajāņu pagasti bija lielākie lauksaimniecības transporta līdzekļu izgatavošanas centri Latgalē.¹⁵

Ratus, ragavas, kamanas un droškas apkala galvenokārt profesionāli kalēji, kas nereti kooperējās ar zināmiem kokamatniekiem, t. i., kokamatnieks izgatavoja transporta līdzekļa karkasu un koka daļas, bet kalējs tās apkala. Pēc tam gatavās ragavas, ratus, drošku u. tml. pārdeva pasūtītājam vai tirgū.

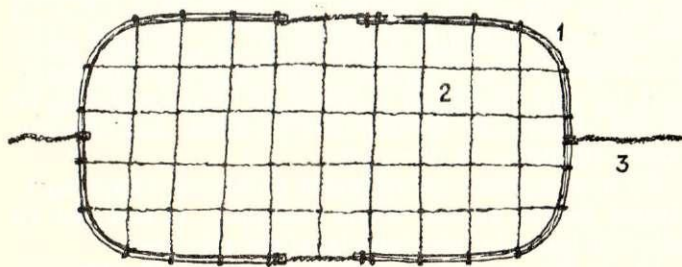
Lauksaimniecības transporta līdzekļi Latgalē pēc to lietošanas veida dalāmi divās grupās: 1 — smagumu nešanai lietotie rīki un 2 — smagumu vilkšanai (pārvešanai) lietotie transporta līdzekļi. Atkarībā no pārvietojamās kravas rakstura un smaguma veidoja transporta līdzekļa konstruktīvās detaļas un rīku kopumā.

Smagumu nešanai lietotie rīki bija paredzēti galvenokārt lopbarības un pakaišu pārvešanai no gubeņa, šķūņa, rijas u. tml. vietām uz kūti un stalli. Dažkārt ar tiem uz lauka vai pļavā nesa sienu, āboliņu vai labību.

Visai izplatīts lopbarības nešanas rīks bija ragžinis, rēgžinis, rēzgine u. tml., ko lietoja gandrīz visā Latgalē, izņemot dažus Ziemeļ- un Rietumlatgales pagastus, kas robežojās ar Vidzemi,¹⁶ kā arī dažas vietas Latgales vidus un dienvidu daļā. Piemēram, ragžini nepazīna teicēji Pildā, Kaunatā, Andrupenē, Naujenē.¹⁷ Ragžini (1. att.) izgatavoja no divām lazdas vai cita koka nūjām, ko salieca lokā. Loku galus saseja ar auklu. Ar resnām auklām aizpina arī loku vidu un spraugu starp abiem lokiem. Loku augšmalās piesēja auklas nastas aizsīšanai. Jāpiezīmē, ka Latgalē, tāpat kā Igaunijā,¹⁸ dominē ragžīņa kvadrātiskais aizpinums un tikai vietām fiksēts arī rombveida pinums. Tomēr līdz šim iegūtās ziņas neļauj precīzi noteikt katra pinuma veida izplatību.

Ragžini izplēta uz grīdas vai zemes, uzlika virsū nesamo, tad aizvēra un aizsēja ar loku augšmalās esošajām auklām. Aizsieto ragžini nesa uz muguras pār vienu plecu. Spriežot pēc iegūtajām ziņām, ar ragžini vairāk nesa rupjāku lopbarību, sevišķi salmus, jo smalks siens pinumam bira cauri. Bez tam ar ragžini parasti nesa barību un pakaišus govīm, jo ragžini varēja ielikt vairāk nekā grozā.

Ragžinis Latgalē pazīstams vismaz kopš 19. gs. 90. gadiem, jo gandrīz visi vecākās paaudzes ziņu sniedzēji sakās to atceramies kopš bērnības. Sis nešanas rīks, domājams, radies uz vietas, jo tikai vienā gadījumā — Pildas ciemā — pierakstīts norādījums, ka ragžini lietojuši tie vietējie iedzīvotāji, kas bijuši peļņās Kurzemē un tur šo rīku redzējuši.¹⁹ Bez tam vairāki teicēji Kārsavas un Mērdzenes apkārtņē te lietoto ragžini salīdzināja ar Kurzemes nozi.²⁰ Latgales ragžīņa nosaukums tuvu radniecīgs Baltkrie-

1. att. Lopbarības nesamais — ragžinis ar kvadrātveida aizpinumu. Preiļu raj. Lomu c.p. Maltas Trūpos. Zīmēts pēc 1900. g. dzimušā Aloiza Erca stāstījuma. E 29, 685.

1 — loki; 2 — aizpinums; 3 — auklas aizsīšanai.

vijas rietumu daļā izplatītajiem šā rīka nosaukumiem — резине, резини u. c.²¹ Tas vedina domāt, ka šim rīkam Latgalē un Baltkrievijā ir kopēja cilme. Ārpus Latgales ragžinis Latvijā līdz šim fiksēts Kurzemē un Augšzemē. No Augšzemes tā izplatība turpinās Austrumlietuvā un Baltkrievijā.

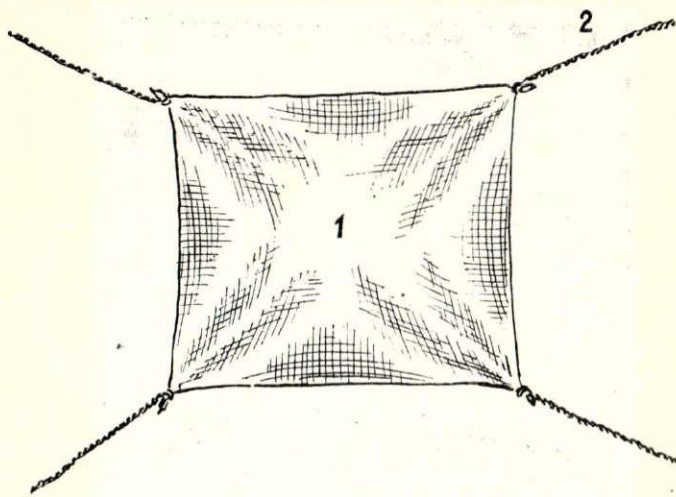
Pēc lietošanas veida ragžinim analogs nešanas līdzeklis bija deķis, pologs u. c., kurā varēja iesiet vēl lielāku nastu nekā ragžinī. Deķi lietoja galvenokārt Latgales rietumu un ziemeļu daļā — Krustpilī, Līvānos, Vārkavā, Atašienē, Barkavā, Varakļānos, Gaigalavā, Bērzpilī, Balvos, Liepnā u. c., tātad tuvāk Vidzemei esošajos novados. Atsevišķos gadījumos nešana ar deķi atzīmēta arī Latgales vidus daļā, piemēram, Maltā. Tomēr teicēji nastu nešanu deķī te vai nu piedēvē galīgi nolaidīgiem saimniekiem, vai arī to vispār noliedz.²² Tātad nastu nešana deķī Latgales vidus un dienvidu daļā acimredzot uzskatāma par gadījuma rakstura parādību.

Deķis bija rupja lina vai pakulu audekla kvadrātveida gabals, kam stūros piešūtas paresnas auklas vai dažus centimetrus platas audekla sloksnes (2. att.). Deķi, tāpat kā ragžinī, izpleta zemē, uzlika uz tā nesamo un sasēja pa diagonāli pretējo stūru auklas. Nastu pārmeta vienam plecam vai arī pār muguru un, turot priekšā ar vienu vai abām rokām, aiznesa tāpat kā ragžinī.

Lopbarības un pakaišu nešana deķī Ziemeļlatgalē un Latgales rietumu daļā analoga nastu nešanai ar deķi Vidzemē. Šķiet, ka šajos Latgales apvidos nešana ar deķi ir populārāka tāpēc, ka te saimniecībās turēja vairāk lopu un deķi varēja nest lielāku nastu nekā ragžinī. Iespējams, ka te izpaužas arī Latgalē ienākušo vidzemnieku un vispār Vidzemes ietekme.

Visā Latgalē izplatīts lopbarības, galvenokārt smalka siena un pelavu, nesamais rīks bija no platiem priežu skaliem pīts liels grozs — skalins, skalens, ķerzine, karziņa u. tml. Pie tam nosaukumi skalins, skalens u. tml. izplatīti galvenokārt Ziemeļlatgalē, karziņa ķerzine u. tml., kas, šķiet, aizgūti no slāvu tautām, pierakstīti Latgales vidus un dienvidu daļā. Bez minētajiem nosaukumiem Ziemeļlatgalē grozam pierakstīts arī nosaukums korbuls, kas atbilst Ziemeļaustrumvidzemē lietotajam groza nosaukumam un etimoloģiski saistīts ar igauņu vārdu *korv* — grozs.

Pēc līdzšinējām ziņām, sevišķi izplatīti lopbarības nesamie grozi bijuši Latgales vidus un dienvidu daļā, kur mežos auga skalu plēšanai piemērotas priedes. Šajos apvidos veselu ciemu — Lielo un Mazo Stašuļu, Stikutu, Stepiņu, Bungu, Patmalnieku, Ditlavu (Andrupenē) — zemnieki nodarbojās ar grozu pīšanu kā ar rūpalu.²³ Bez tam atsevišķi meistari — grozu pinēji — strādāja arī citos ciemos, piemēram, Tīrumniekos Gaigalavā.²⁴ Savus ražojumus meistari veda uz tuvākās un tālākās apkārtnes tirgiem — uz Viļāniem, Varakļāniem, Rēzekni, Kaunatu, Ludzu, Dagdu u. c.,²⁵ kā arī uz Vidzemi, piemēram, uz Lubānu,²⁶ kur grozus mainīja pret labību.²⁷ Bez tam visā Latgalē grozus pina arī paši lietotāji tikai savas saimniecības vajadzībām. Vietās, kur lopbarības nešanai nelietoja ragžinī, taisīja divējādus skalu grozus — lielo (3. att.), ar kuru nesa barību govīm, un mazo (4. att.) — barības nešanai zirgiem.²⁸ Šajā sakarā atzīmējamas Gaigalavas «Ideņos» pierakstītās ziņas par to, ka šajā ciemā lopbarību ar groziem nesuši ne

2. att. Sega lopbarības nešanai — pologs. Rēzeknes raj. Garanču c. p. Ideņos (bij. Gaigalavas pag.). Zīmēts pēc 1898. g. dzimušā Augusta Macāna stāstījuma. E 29, 189.

1 — audums; 2 — stūru saites.

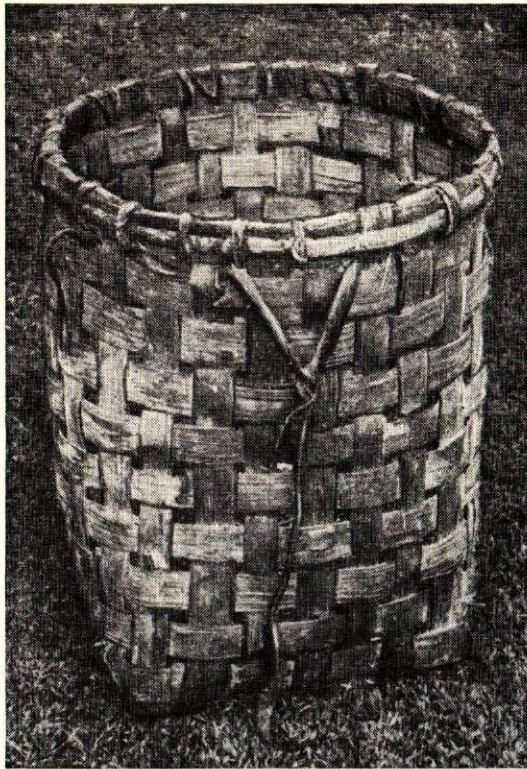
vairāk kā trešajā daļā visu saimniecību. Turpretī apvidos, kas atradušies tālāk no Lubānas ezera, skalu grozus lopbarības nešanai lietojuši vairāk.²⁹ Grozam gar augšmalu nereti bija koka stīpa pinuma nostiprināšanai. Groza vienos sānos bija piestiprināta aukla vai siksna groza nešanai. Siksnu, grozu nesot, pārmeta pār plecu. Vietumis Latgalē atzīmēti arī no klūgām pīti lopbarības nesamie grozi, kam analogijas pagaidām zināmas Lietuvā.³⁰

Bez šiem visai populārajiem lopbarības nešanas rīkiem un paņēmieniem Latgalē fiksēti arī vairāki lokāli nešanas rīki un paņēmieni, kuri, pēc pašreizējiem datiem, bijuši pazīstami tikai dažos apvidos. Tā, piemēram, Bērzgalē, Kaunatā, Asūnē, Andrupenē, Aizkalnē un Kalupē lopbarību nesuši ar grožiem,³¹ t. i., zemē izstiepti uz pusēm pārlikti grozi, tiem uzlikts siens, salmi u. tml., grozu gali izvērti cauri liekuma vietas cilpai un nasta savilkta (5. att.). Pēc tam tā pārmeta pār plecu un aiznesta tāpat kā skalu grozs, ragžinis vai deķis. Šādā pašā veidā sienu iznesa arī no pļavu slapjajām vietām sausumā. Andrupenes Patmalnieku ciemā sienu no slapjām pļavām izvilkuši cilvēki uz īpaši taisītām koka redelītēm (6. att.), paceļot redelīšu ilksis uz augšu.³²

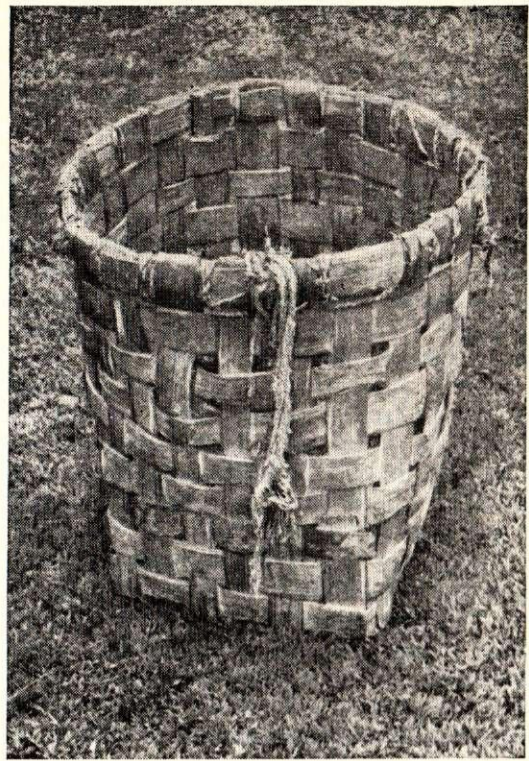
Lubānas baseina un citu apvidu zemajās un staignajās pļavās, kur nevarēja ieiet ar zirgu, sienu sausākā un augstākā vietā iznesa divi vīri uz divām apmēram 4 m garām kārtiņām (7. att.). Lai siens nebirtu cauri, starp kārtiņām dažkārt iesēja audekla gabalu vai iepina auklu.³³ Atsevišķās vietās uz šādām kārtiņām gubas vietai pienesā arī nopļauto labību.

Sis nešanas veids ir ļoti sens un pazīstams visā Latvijā. Līdz šim zināmais tā senākais fiksējums ir J. K. Broces 18. gs. beigū zīmējums, kurā rādīta siena gubiņas nešana uz divām kārtiņām Rīgas tuvumā.³⁴

Braucot tālāk vai ilgā ceļā — uz pilsētu, dzirnavām, meža darbos u. tml. — zirgam barību ņēma līdz no rupjām auklām pītā maisā ar lielām tīklveida acīm (8. att.). Šāds maiss pazīstams visā Latgalē un saukts slāviskas cilmes vārdos — par kašelu, košulu, kešelu u. tml.³⁵ Ar sienu piebāzto kašeli braucot nereti

3. att. Lielais skalu grozs lopbarības nešanai govīm — karziņa. Rēzeknes raj. Kaunatas c. p. Virvu c. Pīts 1960. g. E, 1422. filma, 4. negatīvs.

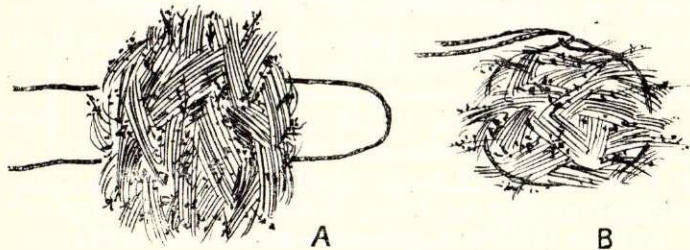

4. att. Mazais skalu grozs barības nešanai zirgiem — karziņa. Rēzeknes raj. Kaunatas c. p. Virvu c. Pīts 1960. g. E, 1422. filma, 6. negatīvs.

izmantoja par sēdekli. Nonākot galā, to nolika zirgam priekšā zemē vai pakāra pie vienas ilks, lai zirgs caur pinuma acīm no maisa varētu izvilkēt sienu vai āboliņu. Saimniecībās, kur kašeļa nebija, zirga barību iebāza audekla maisā vai tāpat ielika ragavās vai ratos.

Zemes, smilšu u. c. birstošu kravu pārvietošanai pagalmu robežās izmantoja nestuves — dēļu platformiņas ar 2 rokturiem galos. Nesamo uzbēra uz platformiņas, nestuvju katrā galā viens cilvēks saņēma aiz rokturiem un aiznesa, kurp vajadzīgs.

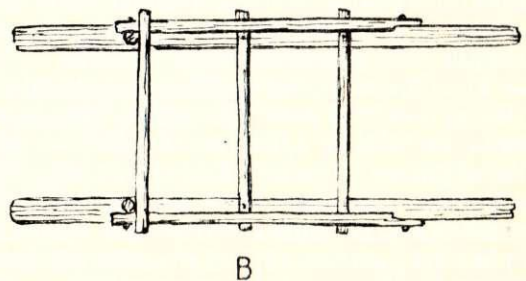
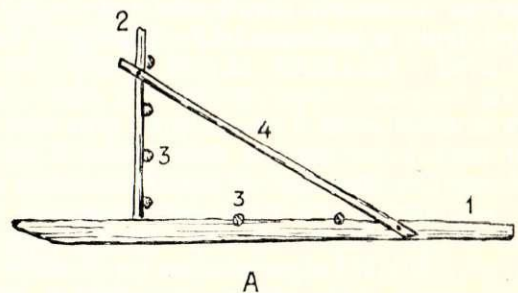
Smagumus vilka (pārveda) gan ar cilvēku, gan zirgu spēku. Latgalē dažās vietās saglabājušies vairāki visai senlaicīgi šī darba paņēmieni. No tiem vispirms minama siena gubiņu pārvilkšana ar vīru spēku no žāvēšanas vietas pie šķūņa vai kaudzes.³⁶

5. att. Lopbarības nešana ar grožiem. Rēzeknes raj. Mākoņkalna c. p. Latviešu Viraudā. Shēma zīmēta pēc 1887. g. dzimušā Jāņa Livkiša stāstījuma. E 31, 4977.

A — uz grožiem uzlikta lopbarība; B — aizsietā nasta.

Visparastākais siena gubiņu pārvietošanas veids Latgalē bija vilkšana uz diviem kupliem alkšņa, kārkla vai cita lapu koka zariem vai nelieliem zarotiem stumbriem, t. s. lapām.³⁷ Lapas nolika zemē vienu

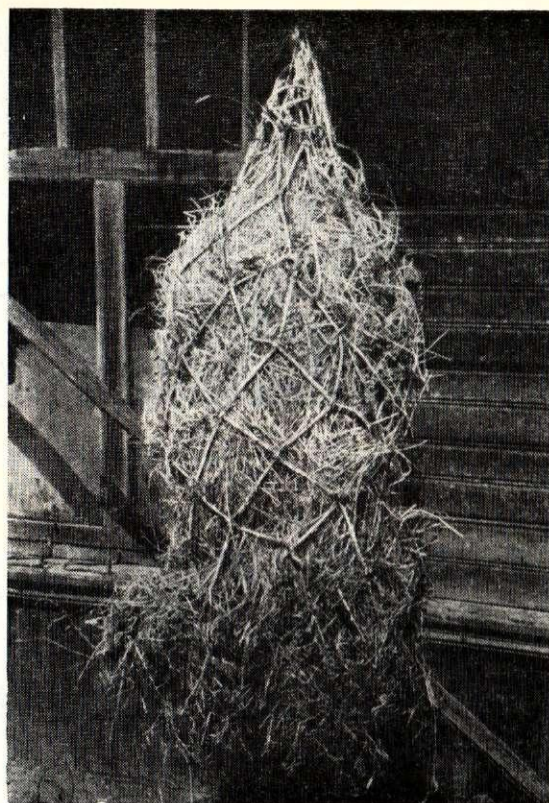

6. att. Redeles — radeleites — siena izvilkšanai no slapjām pļavām. Rēzeknes raj. Pušas c. p. Patmalnieku c. Zimētas pēc 1895. g. dzimušā Jāzepa Stikuta stāstījuma. E 31, 4984.

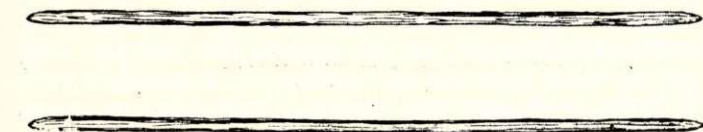
A — sānskats; B — skats no augšas. 1 — slieces; 2 — statņi; 3 — redeles; 4 — sānu koki.

otrai līdzās un virsū uzkrāva sienu tā, lai koku resgaļi un tievgaļi paliktu brīvi. Gubiņai priekšā ar virvi aizjūdz zirgu, virves cilpas apmetot koku resgaļiem, bet vidusdaļu apņemot gubiņai. Virves galus piesēja saku dzeņaukstīm. Tādā pašā veidā arī pārvilka gubiņas uz divām gludām kārtiņām, kam tāpat priekšā piejūdz zirgu.³⁸ Retāk konstatēta gubiņu pārvilkšana tikai uz vienas kārtiņas.³⁹ Siena gubiņu pārvilkšana uz lapām un kārtiņām pazīstama arī pārējā Latvijā.

No senlaicīgajiem smagumu pārvietošanas rīkiem vēl jāmin no zarota koka stumbra taisīta stakle akmeņu vešanai, par kuru vietām vēl saglabājušas atmiņas.⁴⁰ Stakles priekšgalam piestiprināja zveņģeli zirga piejūgšanai. Virspusē piestiprināja apaļkokus vai

8. att. No auklām pīts maiss — kešels — zirga barības līdzņemšanai. Ludzas raj. Bozaukas c. p. Lozdovas c. E, 1275. filma, 2.—3. negatīvs.

7. att. Kārtiņas siena iznešanai no slapjām vietām — nasamī. Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. Darinātas 1959. g. E 27, 9995. 1965. g. pārvestas uz BDM.

resnu virvi, kam uzvēla akmeņus. Akmeņus pārveda arī īpašās zemās ragavās. To slieces taisīja no liki augušie kokiem, kurus nedaudz aptēsa. Virs sliecēm apmēram 20 cm citu no cita piestiprināja vairākus šķērskokus, uz kuriem uzvēla akmeņus.⁴¹

19. gs. beigās un 20. gs. Latgalē lietotās ragavas iedalāmas darba un izbraucamajās ragavās.

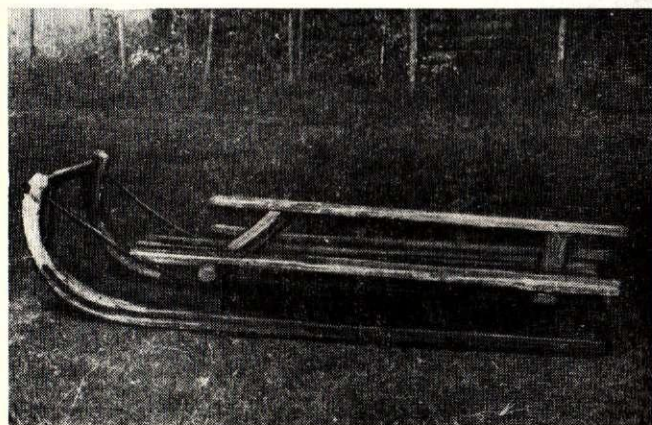
Darba ragavas pieder pie t. s. Austrumeiropas ragavu tipa, kas vairākos variantos izplatīts Latvijas lielākajā daļā (Latgalē, Vidzemē, Augšzemē, Zemgales austrumu un vidus daļā un Ziemeļkurzemē).⁴² Ārpus Latvijas šī tipa ragavas pazīstamas PSRS Eiropas daļas ziemeļos, Baltkrievijā, vietām Ukrainā, Austrumlietuvā, Dienvidaustrumigaunijā, Austrumsomijā, Ziemeļzviedrijā.⁴³ Latgalē darba ragavām līdz šim pierakstīti trīs nosaukumi: latvieši tās sauc par rogavām, krievi — par дровни un сани.

Latgalē un vispār Latvijā šā tipa ragavām (9. att.) ir divas slieces ar augstu liektu priekšgalu — apgalveni, kura augstums apmēram divas reizes pārsniedz ragavu mietņu augstumu. Katrā sliecē iekaltas 4—5 mietnes; divas pretim stāvošas mietnes veido mietņu pāri.⁴⁴ Mietņu augšgalus ragavu šķērsvirzienā savieno balzieni. Arī slieču augstie priekšgali savienoti ar šķērsi, kas līdzīgs balzienam. Virs balzieniem ragavu garenvirzienā iet saturkoki — uzkalas. To priekšgali tikai nedaudz sniedzas pāri priekšējam mietņu pārim. No priekšējā mietņu pāra uz apgalveni iet atsaites. Pāri balzieniem ragavu garenvirzienā noliek dēļus, kas veido ragavu grīdu. Ragavu konstrukcijas samērā vieglas.

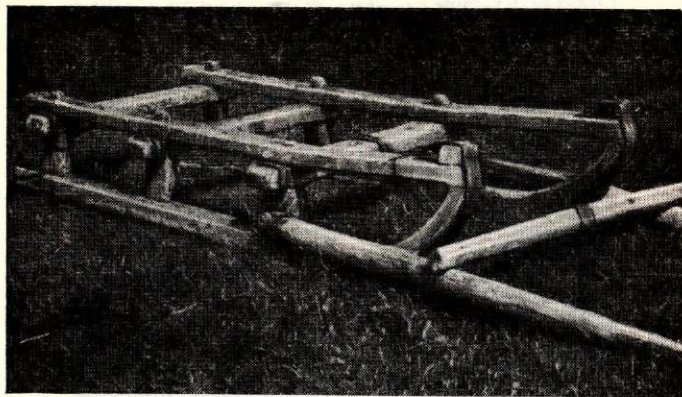
Rietumlatvijā — Kurzemē dominējošo ragavu tipu (10. att.) turpretī raksturo visai masīvas konstruktīvās detaļas (slieces, mietnes u. c.). Slieču priekšgalu augstums atbilst mietņu augstumam. Ragavām tikai trīs mietņu pāri. Uzkalas iet visā ragavu garumā; to priekšgali konstruktīvi saistīti ar slieču priekšga-

liem. Ir arī citas nenozīmīgākas konstruktīvās atšķirības.⁴⁵ Šīs ragavas pieskaitāmas t. s. Vidus- un Ziemeļeiropas ragavu tipam, kas ārpus Latvijas pēdējos gadu desmitos vēl konstatēts Igaunijas salās un Rietumigaunijā, Rietumsomijā, vietām Zviedrijā, Norvēģijā, Šveicē,⁴⁶ arī Vācijā,⁴⁷ Rietum- un Viduslietuvā.⁴⁸

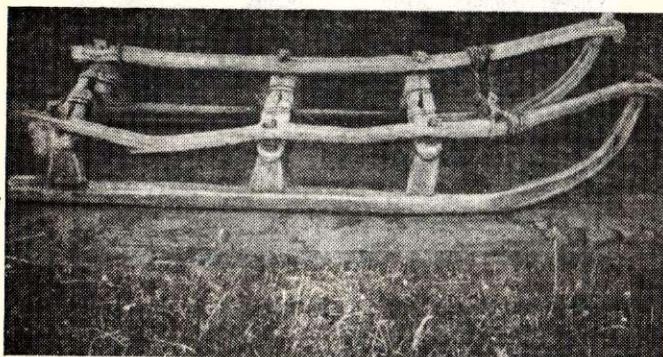
Starp abiem Latvijā lietoto ragavu tipiem vērojama pārejas forma. Tai vispirms raksturīgs apmēram 1,5 reizes par ragavu mietnēm augstāks apgalvenis. Mietnes var būt gan 3, gan 4 pāri. Dažkārt priekšējās mietnes ir nedaudz garākas nekā pakaļējās. Uzkalas,

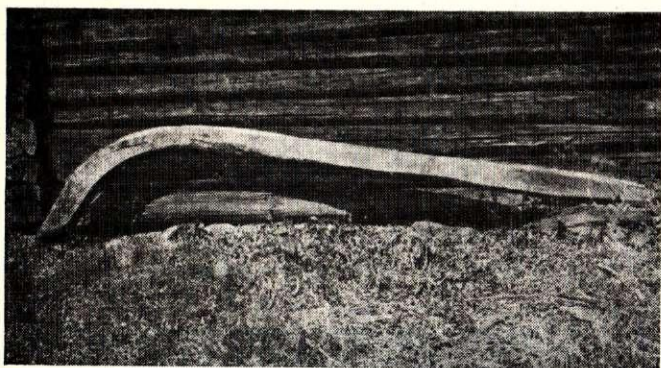
9. att. Ragavas (rogavas) ar raktajām sliecēm. Ludzas raj. Mērdzenes c. p. Kausinieku c. Darinātas ap 1900. g. E, 1275. filma, 14. negatīvs.

10. att. Ragavas. Senlaicīgais tips ar raktajām sliecēm. Kuldīgas raj. Edoles c. p. Gravās. E, 1446. filma, 4. negatīvs.

11. att. Ragavas — ragus. Limbažu raj. Ainažu c. p. Viksnēs. Darinātas ap 1900. g. E, 360. filma, 28. negatīvs.

12. att. Bērza stumbrs ar saknes likumu ragavu slieces gatavošanai. Krāslavas raj. Kalniešu c. p. Slobodas c. E, 1490. filma, 23., 24. negatīvs.

tāpat kā Kurzemes tipa ragavām, iet visā ragavu garumā, no priekšējā mietņu pāra tiek liekta uz augšu un konstruktīvi saistīta ar slieču likajiem augšgaliem (11. att.). Šis ragavu variants līdz šim fiksēts Rietumvidzemes lībiskajos apvidos — Liepupē un Ainažos,⁴⁹ bet Zemgalē un Kurzemē — Džūkstē,⁵⁰ Kolkasraga tuvumā⁵¹ un dažās citās vietās.

Atšķirīgi ragavu tipi Latvijas dažādos kultūrvēsturiskajos apgabalos, domājams, ir visai seni. Pilnīgi droši tie konstatējami kopš 18. gs. beigām, kad

J. K. Broce uzzīmējis Rīgas apkārtnes⁵² un Viļakas zemnieku ragavas.⁵³ Zīmējumos redzams, ka Viļakas ragavām ir četri mietņu pāri, bet Rīgas ragavām — kamanām tikai trīs. Trīs mietņu pārus redzam arī J. K. Broces Rīgas apkārtne zīmētajām darba ragavām un Neretas ragavām ar kulbu.

Pēc līdzšinējām ziņām, Latgales senlaicīgākā veida ragavas varam attēlot šādas.⁵⁴ Slieces gatavotas no bērza vai egles stumbra ar dabiski augšu saknes likumu (9., 12. att.). Šādas slieces nosaukumi: slice (Bērzpils), kopancs, koponcs (Ezernieki, Kaunata, Malta), kasinis (Asūne, Mērdzene, Kaunata), rēciknis (Galēni), cakanica (Liepna), racene (Rugāji). Dabiski likās, t. s. raktās slieces lietoja vienlaicīgi ar otra veida sliecēm — liektajām, kas Latgalē, tāpat kā Vidzemē, ir pazīstamas vismaz kopš 18. gs. beigām.⁵⁵ 19. un 20. gs. mijā abu veidu slieces izplatītas apmēram vienādi. Rakto slieču taisīšana Latgalē visumā izbeidzās 20. gs. 20. gados. Pēc tam tās izņēmuma kārtā gatavoja tikai nedaudzi zemnieki, ja mežā izdevās uziet piemērotu koku. Sliecēs izkaltos caurumos iestiprināja ozola, oša vai bērza mietnes — mītni (Gaigalava, Rugāji, Malta, Šķilbēni, Kaunata, Galēni, Kārsava), mikni (Mērdzene, Nautrēni), kapulu (Kaunata, Mērdzene). Balzienus, kas savienoja mietņu augšgalus, taisīja no liektas paresnas kārkla, ievas, oša vai bērza klūgas. Balzienu sauca par oplūku (Bērzpils, Šķilbēni, Kārsava, Mērdzene, Kaunata, Bēzrgale), bolgzdu (Šķilbēni, Liepna, Rugāji, Kaunata), balzinu (Galēni, Malta), kapulu (Gaigalava). Uzkalas — uckolas (Liepna, Rugāji), uskolas (Vikсна), iskolas (Asūne), iskulas (Galēni, Gaigalava, Malta, Kaunata), iskulenes (Kaunata), vierskūku (Kārsava, Mērdzene, Bēzrgale, Gaigalava), nāklysku (Mērdzene) — lika virs mietnēm no egles vai priedes koka. Uzkalas, kā jau minēts, sniedzās tikai nedaudz pāri priekšējam mietņu pārim. Lai mietņu augšgalus varētu izlaist cauri, uzkalās izkala caurumus. Šis bija dominējošais uzkalu variants 19. un 20. gs. mijā.

Tomēr dažas pierakstītās ziņas ļauj ieskatīties vēl tālākā pagātnē. Tā, 1888. g. dzimušais Viktors Baltais Balvu rajona Rugāju «Kraukļavā» atcerējās, ka viņa jaunībā uzkalas taisītas no apaļa egles koka. Koka resnākais gals likts uz ragavu pakaļgala, tievākais — uz apgalveņa pusi. Uzkala rūpīgi piemērota ragavu garumam. Tos uzkalas posmus, kas atradušies pret mietnēm, katrā galā stingri nosējuši ar auklu vai lūku. Pēc tam uzkalu visās vietās vidū starp nosējumiem iepļēsuši un plēsumos iedzinuši ķīļus. Nosējumi bija vajadzīgi, lai koks neplīstu tālāk. Šādi sagatavotas uzkalas tievgali krāsni izsutinājuši mīkstu un sagriezuši līdzīgi auklai. Tad uzkalu kopā ar iedzītajiem ķīļiem spieduši virsū mietnēm. Ķīļi dzenot izsītušies ārā, un uzkala uzmaukusies mietņu galiem. Uzkalas mīksto tievgali apņēmuši apgalvenim un ar virvi vai lūku sasējuši.⁵⁶ Šis senlaicīgais uzkalu variants saista Latgales darba ragavas ar tām senlaicīgajām ragavām, ko A. Bilenšteins aprakstīja Vidzemē Allažos⁵⁷ un kas pazīstamas arī Dienvidigaunijā.⁵⁸ Atšķirība ir vienīgi tā, ka Allažu un Dienvidigaunijas ragavām uzkalas tievais gals pēc apņemšanas apgalvenim tiek apvīts pats ap sevi un nostiprināts netālu no priekšējās mietnes. Tomēr iespējams, ka šī atšķirība ir tikai šķietama un radusies, neprecīzi pierakstot V. Baltā stāstījumu.

Zinātniskajā literatūrā izteikts uzskats, ka ragavas ar šādi veidotu uzkalu ir senākais Igaunijā lietoto Austrumeiropas tipa ragavu variants, kas kā relikti saglabāties Dienvidigaunijā.⁵⁹ A. Viress, balstīdamies uz valodniecības datiem un ragavu ekspluatācijas tehniskajām īpašībām, šādu uzskatu apšaubu un uzskata, ka no atsevišķām daļām gatavotas uzkalas un atsaites ir senākas par vienlaidus uzkalām — atsaitēm. Tomēr pretrunā savām iepriekš izteiktajām domām A. Viress raksta, ka 19.—20. gs. ragavas ar dalītu uzkalu un atsaiti savu priekšrocību dēļ galīgi aizstāja ragavas ar vienlaidus uzkalu — atsaiti.⁶⁰ Liekas, ka pareizs ir pirmais uzskats un ka ragavas ar vienlaidus uzkalām — atsaitēm — uzskatāmas par senlaicīgāko ragavu variantu arī Latvijas austrumu un vidus daļā (Latgalē un Vidzemē). Vienlaikus jāatzīmē, ka no vismaz kopš 18. gs. beigām kā Vidzemē, tā Latgalē jau taisītas ragavas ar dalītām uzkalām un atsaitēm. Tas nepārprotami konstatējams pēc J. K. Broces zīmējumiem, kur vismaz kopš 18. gs. beigām vienlaikus redzami abi uzkalu varianti.⁶¹

No priekšējās mietnes uz slieču likajiem priekšgaliem gāja no lazdas, kārkla, bērza vai oša klūgām sagrieztas atsaites — atstulpes (Asūne), vejas (Kārsava, Mērdzene), tužavinas (Kaunata), stūžines (Malta), kas stabilizēja ragavu priekšgalu. Šķērsi, kas savienoja ragavu slieču augšgalus, sauca par apgalvenu (Rugāji, Gaigalava), apgalvinu (Mērdzene), apgalveni (Bērzpils, Kaunata), galvenu (Asūne), apkamu (Galēni), rasporku (Kaunata). Zirgu aizjūdzas egles koka ilksis — silksis (Rugāji), ilūksos (Asūne, Mērdzene, Kaunata, Malta), ilūškis (Gaigalava), kam apakšgalā visapkārt bija iegriezts robs. Šajā robā iegulās izturīgas auklas, kārkla vai ievas klūgas saite — greivonka (Gaigalava, Malta, Bērzgale, Mērdzene, Kaunata, Asūne), apgrizens (Rugāji), ar kuras palīdzību ilksis piesēja priekšējām mietnēm.

Šis senlaicīgais ragavu veids (gan ar raktajām, gan liektajām sliecēm) bija bez jebkādam dzelzs daļām, t. i., bija ar nekaltām sliecēm, bez savienojšām dzelzs detaļām. Visi savienojumi bija nostiprināti ar klūgu, lūku vai auklu apsējiem un koka tapām. Lai paildzinātu visātrāk dilstošās detaļas — slieču — mūžu, pēc zināma lietošanas laika tām apakšā pietavoja izturīga un labi slīdoša koka — oša, kļavas, ozola, bērza — plankas — padveznīku (Gaigalava), planku (Malta, Kaunata), paklošku (Asūne).

20. gs. sākumā zemniekiem dzelzs kļuva pieejamāka. Ragavu slieces apkala un savienojumus pastiprināja ar dzelzs skrūvēm un saitēm. Dažādos apvidos šis process sākās dažādā laikā, taču visur noritēja diezgan strauji. Ragavu apkalšanas sākumu vairumā apvidu pagaidām iespējams datēt, tikai pamatojoties uz ekspedīcijās savāktajām vecākās paaudzes kalēju un zemnieku atmiņām. No tām uzzinām, ka Bērzpili turīgākie zemnieki apkaltās ragavās braukuši jau ar 1900. gadu,⁶² bet daudzi zemnieki vēl ap 1920. g. turpinājuši braukt nekaltās ragavās, kuras 20. gs. 30. gadu vidū jau vairs netaisīja.⁶³ Gaigalavā un Maltā ragavas sāka kalt ap 1905. g. Ap šo laiku nekaltās ragavas ļoti strauji izzuda arī Kārsavas apkārtnē.⁶⁴ Mērdzenes un Šķilbēnu pagastā vairums zemnieku līdz pat pirmajam pasaules karam braukuši nekaltās ragavās.⁶⁵ Daudzās citās vietās vecākās paaudzes kalēji un zemnieki stāstīja, ka tikai savā

bērnībā redzējuši nekaltas ragavas vai arī tās vispār nav redzējuši.⁶⁶ Ragavu sīkdaļās un nostiprinājumos dzelzi sāka izmantot vai nu vienā laikā ar ragavu slieču apkalšanu, vai nedaudz vēlāk. Tā, piemēram, ilkšu galos dzelzs āķus Gaigalavā sākuši likt ap 1910. g., Kaunatā ap 1910.—1920. g., Asūnē ap 1915. g., Rugājos ar sietām ilksim braukuši līdz 1914. g.⁶⁷ Dzelzs skavas balzienu galos un dzelzs stutes kā mietņu pastiprinājumi parādījās vēl vēlāk — tikai pēc 1920. gada.⁶⁸

Līdz ar liekto slieču māsveida ieviešanos ragavu klūgu atsaites nomainīja ar izturīgākām metāla atsaitēm. Arī no klūgām liekto balzienu vietā pakāpeniski stājās no plankas taisīti balzieni ar dzelzs skavām galos. Zem ragavu uzkalām un virs sliecēm zināmās vietās piestiprināja metāla āķus vezuma nosienamo virvju aizmešanai. Stiprības palielināšanai ar metāla skavām apkala arī ragavu apgalveni. Ragavu pakalgalā starp uzkalu un slieci sāka likt vertikālu metāla stieni — uzkalas balstu.

Ieviešoties jauniem konstruktīviem elementiem, mainījās un papildinājās ragavu detaļu līdzšinējie nosaukumi. Liekto slieci sauca par slieci (Bērzgale, Bērzpils, Gaigalava, Kaunata, Malta), dzelzs šinu slieces apakšā — par tormozu (Kaunata), podrozu (Bērzgale, Gaigalava, Mērdzene), podrazu (Malta), metāla atsaiti, kas neļāva slieces galam iztaisnoties, — par tužinu un tužavinu (Kaunata), atvalkamīm un raskažku (Bērzgale), atstulpi (Asūne), dzelzs āķi ilkss galā — par kuosu (Bērzgale), k roku (Kaunata, Mērdzene), metāla cilpu ilkss gala ieāķēšanai — par petļu (Bērzgale, Kaunata), petli (Mērdzene), apgalveņa apkalto šķērsi — par rasporku (Kaunata),⁶⁹ uzkalas metāla balstu — par podporku (Kaunata).

Salīdzinot šos nosaukumus, redzam, ka vecākie nosaukumi daudzos gadījumos ir baltiskas cilmes, pie tam nereti tie labi atspoguļo priekšmeta (ragavu detaļas) iegūšanas vai izmantošanas darbības loģisko jēgu, piemēram, izraktā sliece — racene, rēciknis; liektais balziens, kas lokā apņem mietnes — oplūks; uzkala, kas ir ragavu augstākais saturkoks — vierskūks; slieču atsaitē, kas sagriezta (savīta) no vienas vai vairākām klūgām — veja; klūgas, lūka vai virves saite ilkss piesiešanai (piegriešanai) pie mietnes — apgrizens u. c. Tie, domājams, ir vieni no senākajiem, varbūt pat vissenākie Latgalē lietotie ragavu detaļu nosaukumi, kas atspoguļo periodu, kad valodas izteiksmes līdzekļi vēl bija visai vienkārši un vārdu krājums ne sevišķi bagāts, un lietas apzīmējumā centās atspoguļot tās loģisko (funkcionālo) saturu.⁷⁰

Līdzās senajiem baltiskajiem terminiem daudzos Latgales apvidos, it īpaši Latgales vidus un austrumu daļās (kā redzams no iepriekšējā terminu uzskaitījuma), lietoja arī slāviskas cilmes nosaukumus. Pēdējo vairums Latgalē, domājams, ir jaunāki par baltiskajiem, jo slāviskie termini ir mazākumā un nereti sastopami līdztekus baltiskajiem. Slāvisko nosaukumu ieviešanās laiks pagaidām nav precīzi nosakāms. Domājams, ka tie Latgalē parādījās ne vēlāk par 16. gs. otro pusi, kad dokumentos fiksēti pēc krievu materiālās kultūras objektu parauga veidoti objekti Latgalē⁷¹ un kad norādīts, ka Latgales zemnieki, bēgdami no feodālajiem spaidiem, dodas pāri robežai uz Krievzemi un pēc vairākiem gadiem atkal

atgriežas atpakaļ. Nav šaubu, ka šie zemnieki, pārīdami uz Krievzemi, varēja saprasties ar turienes iedzīvotājiem un, atnākdami atpakaļ, paņēma no turienes līdz gan slāviskos terminus, gan prasmi izveidot dažādus saimniecības rīkus pēc krievu zemnieku atbilstošu rīku parauga. Bez tam zināma valodas un materiālās kultūras elementu apmaiņa notika arī starp latgaliešiem un tiem slāviem, kas dažādos laikos, it īpaši kopš 17. gs., ienāca Latgalē, lai apmestos te uz pastāvīgu dzīvi. Turpmāko pētījumu uzdevums noskaidrot, cik intensīva un dziļa bija šo valodas un materiālās kultūras elementu apmaiņa senākajos vēstures periodos.⁷²

19. gs. otrajā pusē, kā arī 19. un 20. gs. mijā, kad Latgalē dzīvoja ievērojams skaits krievu, poļu un baltkrievu, kas nodarbojās ar kokapstrādātāja un kalēja amatu, oficiālā dokumentācija tika vesta krievu valodā un skolās mācības notika galvenokārt krievu valodā, Latgales latviešu valodā visai intensīvi iesakņojās slāviskas cilmes vārdi, kas nereti ieguva latviskas galotnes vai arī citādi tika nedaudz pārveidoti. Šajā laikā latviešu valodā pastiprināti ieviesās arī ragavu jauno konstruktīvo elementu slāviskie nosaukumi.

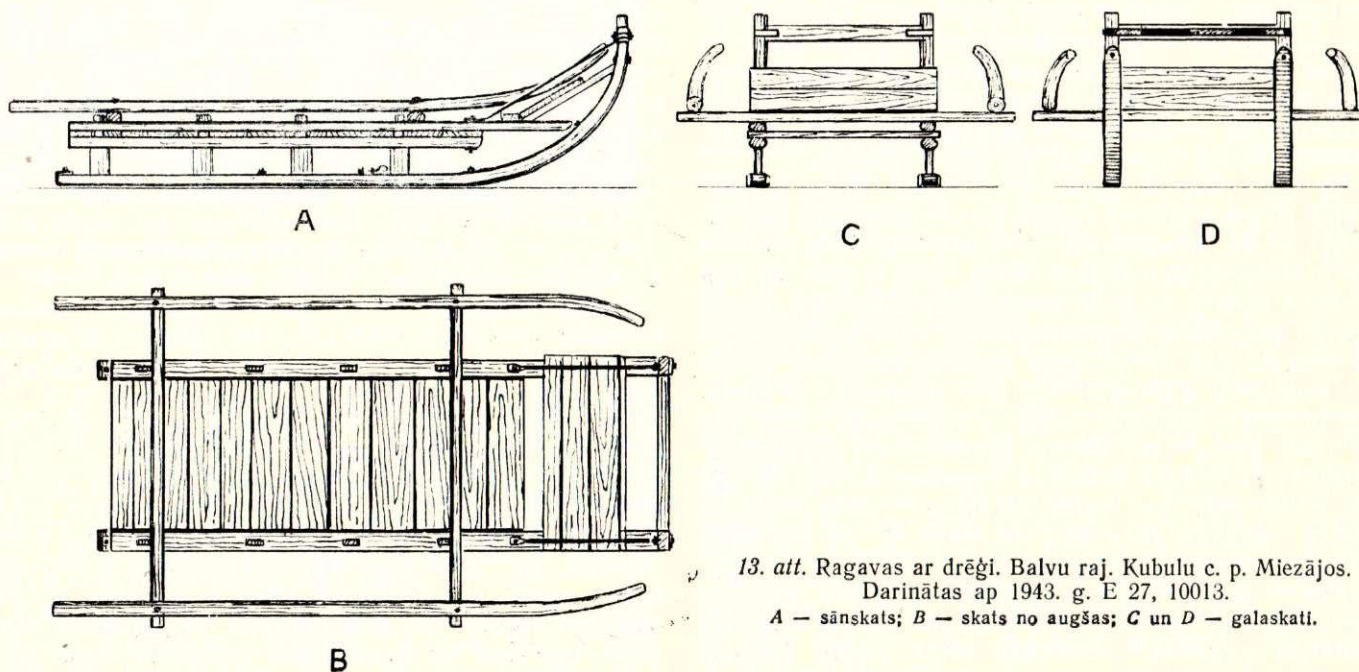
Slāvisko terminu pārņemšana visintensīvāk notika Latgales vidus un austrumu daļas pagastos, kas atradās tuvāk Krievijai, Baltkrievijai un Polijai un kur lielākā skaitā dzīvoja kādas slāvu tautas locekļi. Mazāk aizgūtu nosaukumu konstatējam Ziemeļ- un Rietumlatgalē, kur iedzīvotāju nacionālais sastāvs bija viendabīgāks un spēcīgāk bija jūtama Vidzemes un Augšzemes ietekme. Par slāvisko terminu lielākās daļas samērā nelielu vecumu (apmēram 100 gadu) Latgalē liecības dod arī citas materiālās kultūras nozares.⁷³

Ragavu virsu varēja piemērot dažādu kravu vešanai. Tā, piemēram, malkas, maisu, sienu, salmu u. c. līdzīgu kravu vešanai ragavām uzlika no četriem taisniem pietēstiem apaļkokiem vai dēļiem veidotu

drēgi, t. i., šķērsām ragavām to priekš- un pakaļgalā uzlika taisnus šķērskokus, kuriem pāri ragavu garenvirzienā abos sānos uzlika pa tādām pašām apaļkokam vai dēlim. Drēga garums atbilda uzkalu garumam (9. att.). Bieži vien drēga atsevišķie koki krustošanās vietās bija satapoti, sanaglioti vai sasieti. Šādu drēgi uzlika ragavām un piesēja uzkalām. Senlaicīgākajiem drēgiem sānu koki bija garāki, ar uzliktiem galiem, kas gāja atsaitēm gar ārpusi (13. att.) un stiprā mērā pasargāja tās, kā arī ilksis no kravas spiediena.⁷⁴ Šādam drēģim, bez šaubām, varēja uzkraut arī lielāku vezumu. Spraugas starp drēgi un uzkalām aizpina ar auklu, aizpildīja plēstiem kokiem vai dēļiem. Ragavu priekšpusi aizpina ar klūgām, skaliem vai aizklāja ar dēļiem. Šādi drēgi senāk esot bijuši Latgales ragavu neatņemama sastāvdaļa. Pēc savas uzbūves, lietošanas un dažiem nosaukumiem — vierskūki (Bērzpils, Gaigalava, Kārsava), ploti kūki (Galēni), rozvaļņa (Malta, Kaunata, Rugāji) — tie radniecīgi krievu, baltkrievu, igauņu u. c. Austrum- un Ziemeļeiropas mežu joslā dzīvojošo tautu ragavu drēģiem.⁷⁵

Mēslu vešanai ragavām uzlika dēļu grīdu, grants vešanai — kasti, baļķu vešanai — koka kluci — klucu (Galēni), skalbu (Asūne), skaļbu (Bērzgale, Bērzpils, Kārsava, Kaunata, Mērdzene), kiulinu (Malta, Rugāji, Andrupene, Gaigalava) — ar iecirstiem robiem baļķu ieguldīšanai.

Visai nepieciešama palīgierīce baļķu vešanai bija mazās baļķu ragaviņas — podstavkas (Bērzgale, Kārsava, Mērdzene, Kaunata, Šķilbēni, Malta, Andrupene, Ezernieki, Makašēni, Pilda, Briģi, Gaigalava), brusu ragaviņas (Liepna), baļķu ragaveņas (Rugāji), podsankas (Asūne, Ezernieki, Skaista), mozuos ragaveņas (Kārsava). Baļķu ragaviņām bija īsas raktās slieces ar dabiski liki augšu priekšgalu, trīs mietņu pāriem un uzkalām, kas parasti sniedzās līdz slieču likumiem (14. att.). Vienīgi dažās vietās atrastas uzkalas, kas tikai nedaudz sniedzās pāri priekšējām

13. att. Ragavas ar drēģi. Balvu raj. Kubulu c. p. Miezājos. Darinātas ap 1943. g. E 27, 10013.

A — sānskats; B — skats no augšas; C un D — galaskati.

mietnēm (15. att.). Balzieni tādi paši kā lielajām ragavām. Slieču priekšgali ar šķērsi parasti nav savienoti. Virs vidējā mietņu pāra uzlika un piesēja tādu pašu koka kluci kā virs lielajām ragavām. Lielās un mazās ragavas saistīja savā starpā ar virvēm tā, ka mazo ragavu labās slieces virve gāja uz lielo ragavu kreiso slieci, bet mazo ragavu kreisās slieces virve — uz lielo ragavu labo slieci. Pavelkot aiz vienas vai otras virves, varēja mainīt mazo ragaviņu virzienu. Baļķus klučiem piesēja ar virvēm.

Šis baļķu vedamo ragaviņu tips izplatīts arī Vidzemes lielākajā daļā, Augšzemē, Zemgales austrumu un vidus daļā,⁷⁶ t. i., visumā tajos apvidos, kur Latvijā pazīst Austrumeiropas tipa ragavas, Igaunijas austrumu rajonos, Ļeņingradas un Pleskavas apgabalos.⁷⁷ Zemgales rietumu apvidos un Kurzemē redzams pavisam cits baļķu ragaviņu tips. Šim ragaviņam ir divas slieces ar nedaudz uzliektiem priekšgaliem, kas savā starpā savienoti ar šķērsi. Slieču vidusdaļā uz īpašiem paliktņiem vai uz vienīgā vertikālā mietņu pāra nostiprināts grozāms klucis baļķu uzlikšanai — kūlenis (Džūkste), tempels (Ēdole) u. c. (16.—17. att.).⁷⁸ Šis baļķu vedamo ragaviņu tips Latvijā visumā izplatīts tajos pašos apvidos, kur lielo braucamo ragavu Ziemeļ- un Viduseiropas tips. Ārpus Latvijas šim tipam radniecīgas baļķu vedamās ragaviņas atrodam Rietumigaunijā un Zviedrijā.⁷⁹

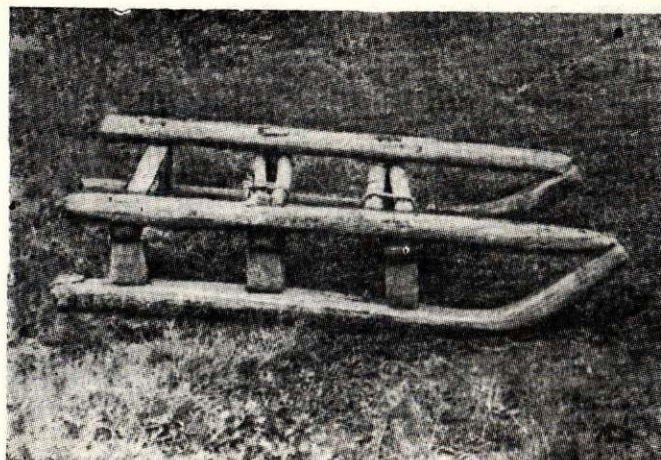
Baļķu vedamās ragaviņas Latgalē, tāpat kā pārējā Latvijā, šķiet samērā jauns transporta līdzeklis, kas tikai 20. gs. sākumā kļuva par parastu parādību.⁸⁰ Līdz tam vedamo baļķu resnos galus piesēja lielo ragavu kūlenim, bet tievgaļi vilkās pa sniegu. Šāda baļķu vešana bojāja ceļus. Tādēļ varas iestādes aizliedza baļķus vilkt.⁸¹ Zemnieki sāka taisīt mazās baļķu ragaviņas. Tās nesēn — tikai 19. gs. otrajā pusē — ieviesušās arī Igaunijā.⁸²

Vieglu kravu un cilvēku vešanai (braukšanai uz dzirnavām, tirgu, pie amatnieka u. tml.) izmantoja parastās darba ragavas, uzliekot tām īpašu kulbu (18. att.) — kresli (Bērzpils, Liepna, Rugāji, Viksna), atzvaltņi (Galēni), atzvališus (Gaigalava), atguozas (Kārsava), atguozni (Malta), atvalku (Mērdzene), otvaļčiku (Kaunata), redelītes (Šķilbēni, Andrupene). Kad ragavas bija vajadzīgas citam darbam, kulbu noņēma. 19. un 20. gs. mijā krešļi⁸³ bija ļoti populāri. Zemnieki, kam nebija vieglo izbraucamo kamanu, tajos brauca arī godos, uz baznīcu u. c. Tādējādi kreslim bija gan vieglo darba ragavu, gan izbraucamo ragavu funkcijas.

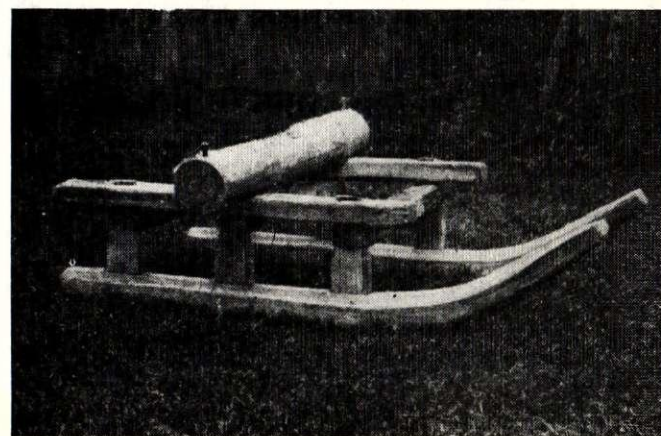
Krešļa (kulbas) svarīgākās konstruktīvās detaļas ir liki sānu koki, kas, savienoti ar aizmugures apakšējo šķērsi, kopīgi veido krešļa pamatu, kurā ielaista spraišlota atzveltne un sānu redeles. Sānu koku priekšgali savā starpā saistīti ar šķērskoku. Uzliktu kresli piesien pie ragavām, spraugas starp sānu kokiem un ragavu uzkalām aizpīn ar auklām vai aiztaisa ar dēļiem.

Vairums vecāko Latgales teicēju, kas dzimuši 80.—90. gados, sakās mūsdienās sastopamos krešļu variantus esam redzējuši visu mūžu. Tikai dažās vietās iegūti norādījumi, ka krešļus sākuši taisīt 20. gs. pirmajos gadu desmitos,⁸⁴ kad Latgales iedzīvotāji gājuši peļņās uz Kurzemi un Vidzemi, kur redzējuši krešļu paraugus.

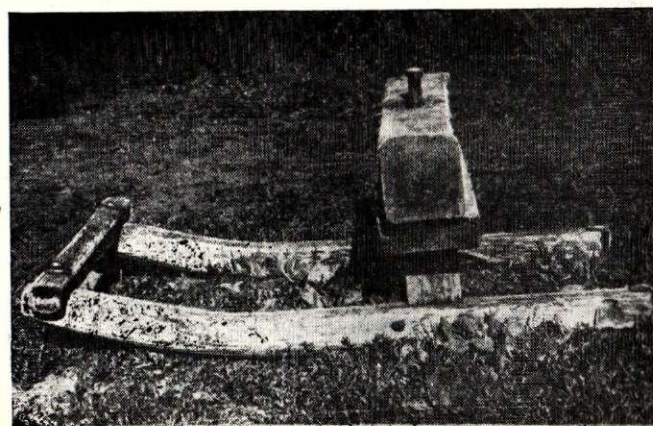
A. Viress, pamatodamies uz ekspedīcijās iegūtajiem

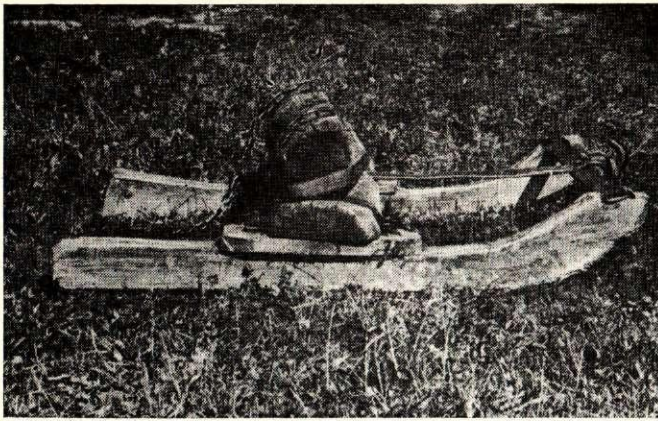
14. att. Ragaviņas baļķu vešanai. Balvu raj. Bērzpils c. p. Salā. Darinātas ap 1933. g. E, 1113. filma, 7.—8. negatīvs.

15. att. Ragaviņas baļķu vešanai — podstavkas. Rēzeknes raj. Kaunatas c. p. Virvu c. Darinātas ap 1935. g. E, 1421. filma, 15. negatīvs.

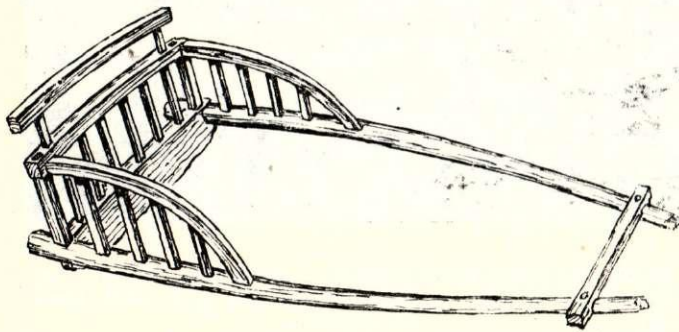

16. att. Ragaviņas baļķu vešanai — baļķu ragaviņš. Tukuma raj. Džūkstes c. p. E, 1428. filma, 9. negatīvs.

17. att. Ragaviņas balķu vešanai. Kuldīgas raj. Edoles c. p. Gravās. E, 1446. filma, 27. negatīvs.

materiāliem, raksta, ka krešļi Igaunijā un Austrumlatvijā ienākuši no austrumiem tikai 19. un 20. gs. mijā ar ebreju un krievu ceļojošo tirgotāju starpniecību.⁸⁵ Nenoliedzot, ka krešļa attīstītākā (pēdējā) varianta izplatīšanās veicināšanā zināma loma varēja būt šiem tirgotājiem, tomēr jānorāda, ka, spriežot pēc Latgales materiāliem, kreslis te veidojies daudzu gadu desmitu laikā. Krešļa sākumi meklējami vismaz 18. gs. beigās, kad Latgalē vēl brauca ragavās ar garām mietnēm. Mietņu augšgaliem, kas pacēlās

18. att. Kreslis. Balvu raj. Daugasnes c. p. Kaņepienē. E 27, 10019.

virs uzkalām, piestiprināja kulbas dēļus. Lai braucējiem būtu ērtāka sēdēšana, priekšpēdējām un pēdējām mietnēm piesēja slīpus atzveltņus sānu kokus, kuru starpas aizpina ar auklām, klūgām vai citu materiālu (19. att.).

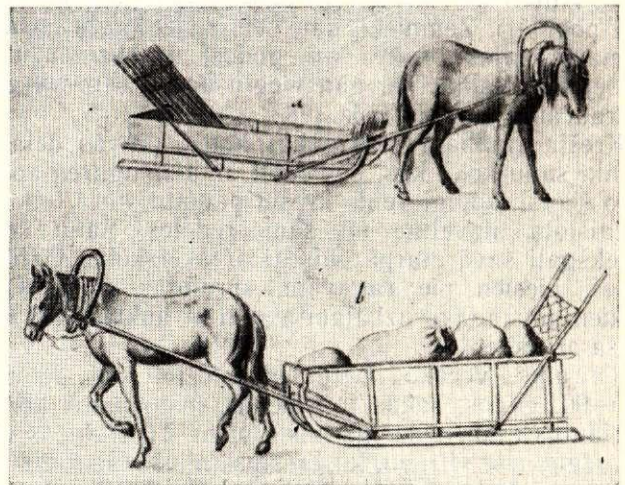
Līdz ar atteikšanos no garajām mietnēm un kulbām, kas traucēja vezumu kraušanu, nācās meklēt citus ragavu virsmas paplašināšanas līdzekļus. Viens no risinājumiem bija jau aplūkotie drēgi. Centās saglabāt arī atzveltņus. Tādēļ pie ragavu pakalējām mietnēm katrā pusē piesēja pa vertikālam balstam. Balstus savukārt savienoja ar horizontāliem šķērskokiem.⁸⁶ Šādi izveidotu atzveltņi savienojot ar drēga sānu kokiem, radās krešļa vienkāršāks variants. Tam pierīkojot sānu redelītes, ieguva tādu kresli, kādu bieži redzam Latgales zemnieku sētās.

Vienā laikā ar noņemamo kresli Latgales vidus un austrumu daļā kā vieglu kravu un cilvēku transporta līdzeklis bija pazīstamas t. s. lagoškas, lagoški,

lagoši (20. att.) u. tml. (Galēni, Pasiene, Asūne, Mērdzene, Makašēni, Andrupene, Bērzgale, Malta, Skaista, Kaunata), raguckas (Kaunata), redeles (Asūne).⁸⁷ Atšķirībā no krešļa lagošku kulba piestiprināta (pieskrūvēta) ragavām stacionāri. Kulbas sānu koki garāki nekā krešļa sānu koki. To priekšgali pieskrūvēti ragavu apgalvenim. Ragavu priekšgals segts ar dēļiem. Spraugas starp kulbas sānu kokiem un ragavu uzkalām segtas ar skārdu vai pat ar dekoratīvu klūgu pinumu.⁸⁸ Tādā kārtā radīts transporta līdzeklis ar diezgan ietilpīgu, sānos segtu kravu telpu. Lagošku priekšgals (ragavu apgalvenis) augstāks nekā darba ragavām. Nereti tam piestiprināts dekoratīvi izliekts skārda vairogs, kas pasargā braucējus no zirga kāju mestajām sniega pikām. Parasti lagoškām taisītas īpašas ragavas, isākas nekā darbam paredzētās, ar 3 mietņu pāriem, pie kam kopš 20. gs. 20. gadiem mietnes, tāpat kā kamanām, taisa no dzelzs, ar dekoratīviem izliekumiem. Arī atzveltņus sāni un aizmugure nereti segti dēļiem, atstājot redzamu atzveltņus dekoratīvo spraišļojumu.⁸⁹ Atsevišķos gadījumos pie atzveltņus ierīkots sēdekļis, zem kura varēja novietot sīkākus pirkumus vai citas lietas. Šādi veidotas lagoškas daudzi zemnieki lietoja kamanu vietā. Braukšanai lagoškas bija pat labākas nekā kamanas, jo bija platākas un tik ātri negāzās.

Lagoškas, kā liecina to slāviskie nosaukumi, Latgales latvieši pārņēmuši no kaimiņos dzīvojošajiem krieviem un baltkrieviem. 19. gs. beigās vai 20. gs. sākumā Latgalē tās taisījuši un pārdevuši vietējos tirgos galvenokārt krievu tautības meistari.⁹⁰ Sākumā lagoškas ieviesās turīgo zemnieku sētās, bet drīz kļuvas visai populāras, un 20. gs. 20.—30. gados tajās braukuši vairums Latgales zemnieku. Ārpus Latgales vidus un austrumu daļas lagoškas Latvijā līdz šim fiksētas tikai Augšzemes austrumu daļā — Varnavičos, Kaplavā, Silenē.⁹¹

Izbraucamo ragavu visjaunākā attīstības pakāpe ir vieglās, tikai cilvēku vešanai paredzētās kamanas, kas, pēc pašreizējiem datiem, Latgales turīgo zemnieku saimniecībās parādījās 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Par masveidīgāku parādību tās kļuva 20. gs. 30. gados.⁹² Kultūrvēsturiski kamanas Latvijā, pro-

19. att. Viļakas zemnieka ragavas ar garajām mietnēm, kulbu un atzveltņi Rīgā 18. gs. beigās. J. Ch. Brotze. Monumente..., IV, 42.

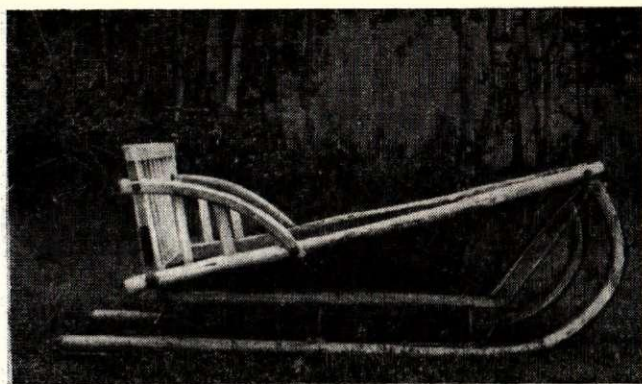
tams, ir daudz vecākas. Tā, piemēram, Vidzemē, Kosas pagastā, atrastas bagātīgi rotātas kamanas ar atzveltni, kas darinātas ap 1750. g. (21. att.). Apmēram tā paša vecuma kamanas bez atzveltnes atrastas Limbažu rajona Liepupes «Kalnalīgavās» (22. att.). Ļoti dekoratīvas Rīgas apkārtnes zemnieku kamanas ar un bez atzveltnes 18. gs. beigās uzzīmējis J. K. Broce.⁹³ Turpretī Latgales, Lietuvas, Baltkrievijas un Krievijas zemnieku ragavas J. K. Broce zīmē tikai ar kulbu pie garajām mietnēm, kam atzveltni īpaši piesien.⁹⁴

Tomēr jādomā, ka kamanas Latgalē bija pazīstamas senāk, nekā to varam konstatēt pēc vecākās paaudzes ļaužu atmiņām un atrastajām kamanām, kas parasti rāda jau pilnīgi izveidotas formas (23. att.) ar liektām apkaltām sliecēm, dzelzs mietnēm, dažādiem no dzelzs izkaltiem saturstieņiem, iebūvētiem sēdekļiem u. tml. Tā domāt vedina dažas Latgalē pierakstītas ziņas, ka vecākās kamanas bijušas nekaltas, to sāni apšūti ar liepu kriju, bet mugura tām bijusi no dēļiem, tāpat tāpat kā jau minētajām Kosas un Liepupes kamanām.⁹⁵ Arī Latgalē pierakstītie kamanu nosaukumi liecina, ka tās, tāpat kā Vidzemes un Kurzemes kamanas, ir vietējas cilmes. Latvieši tās sauc par komanām (Bērzpils, Mērdzene), komonām (Bērzgale, Galēni, Gaigalava, Kārsava, Kaunata, Malta, Andrupene, Asūne), drabinkām (Andrupene), krievi — сани (Andrupene, Biķernieki), санки (Ezernieki, Makašēni). Turpretī metāla detaļām, kas ieviešas 20. gs. sākumā reizē ar ragavu dzelzs detaļām, ir slāviski nosaukumi: kopuli — mietnes, podrazas — dzelzs šinas slieču apakšā, podporcas — uzkalu u. c. balsti, kozurs — aizsargs pret sniegu kamanu priekšgalā. Tāpat Latgales latvieši nav pārņēmuši slāviskas cilmes terminu kamanu apzīmēšanai, kā to darījuši igauņu zemnieki.⁹⁶

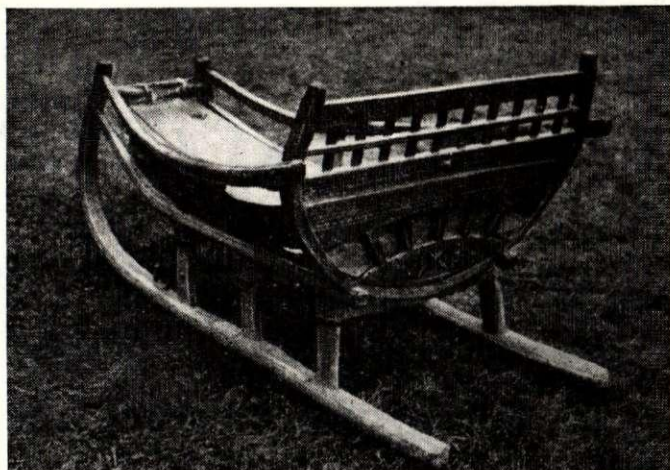
Slāviskie detaļu nosaukumi Latgalē ieviešas ar krievu, baltkrievu un poļu kalēju starpniecību, ar kuriem latvieši sarunājās galvenokārt krievu valodā. Gaigalavā iegūtas pat ziņas, ka bijušas latviešu un krievu modes kamanas. Krievu kamanas bijušas šauras, ar augstu priekšgalu, to virsa no koka, bet mietnes un apkalumi — dzelzs. Tajās varējuši iesēsties ne vairāk kā 4 cilvēki. Latviešu kamanas bijušas garākas un platākas nekā krievu kamanas, ar zemāku priekšgalu. Gaigalavas apkārtnē vairumam bijušas krievu modes kamanas, ko pēc pasūtījuma taisījuši krievu tautības meistari.⁹⁷

Buržuāziskās Latvijas gados Latgales zemnieki — zirgu-rikšotāju audzētāji iegādājās vieglas izbraucamās kamaniņas ar šaurām apkaltām sliecēm un augstām metāla mietnēm. Uz mietnēm ragavu garenvirzienā nostiprināja sēdekli — dēli ar zemu atzveltni (24. att.). Pierakstīti šo kamanīņu divi nosaukumi — beguškas (Mērdzene, Skaista, Makašēni, Bērzgale) un kozjuļka (Makašēni), kam abiem ir slāviska cilme. Šajās kamanīņās brauca viens, augstākais — divi cilvēki.

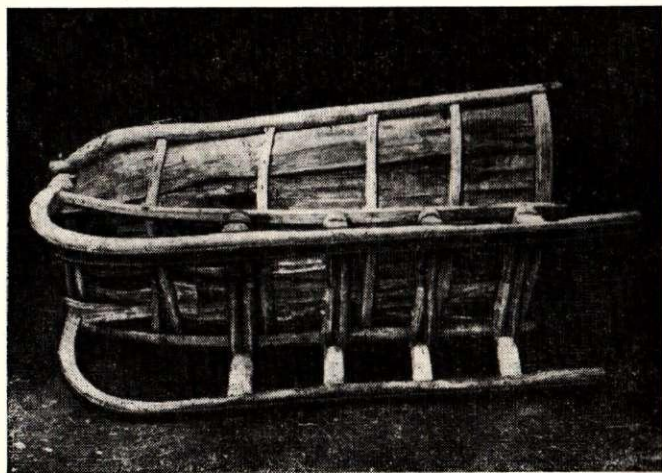
Vasaras transporta līdzekļi — darba rati, tāpat kā ragavas, nogājuši garu attīstības ceļu. Latgalē tie pildīja gan universālu vasaras braucamo rīku funkcijas, kuru virsu varēja piemērot dažādu kravu vešanai, gan tika izmantoti kā specializēti darba rati viena veida vai tuvu radniecīgu kravu pārvietošanai. Universālos darba ratus vajadzības gadījumos papil-

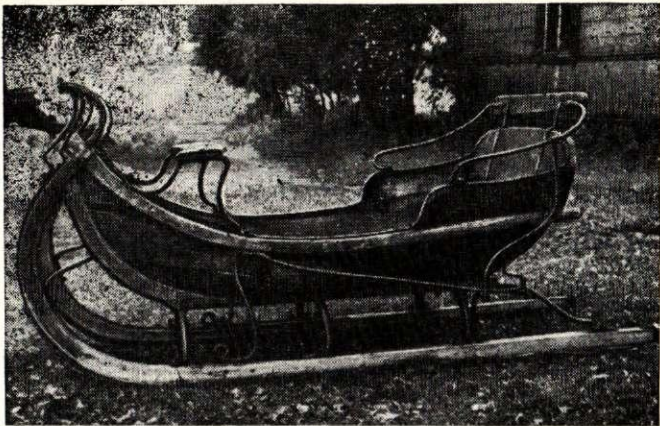
20. att. Lagoški. Rēzeknes raj. Audriņu c. p. Mazajā Pudīrevā. Darinātas pēc veciem paraugiem ap 1955. g. E, 1424. filma, 16. negatīvs.

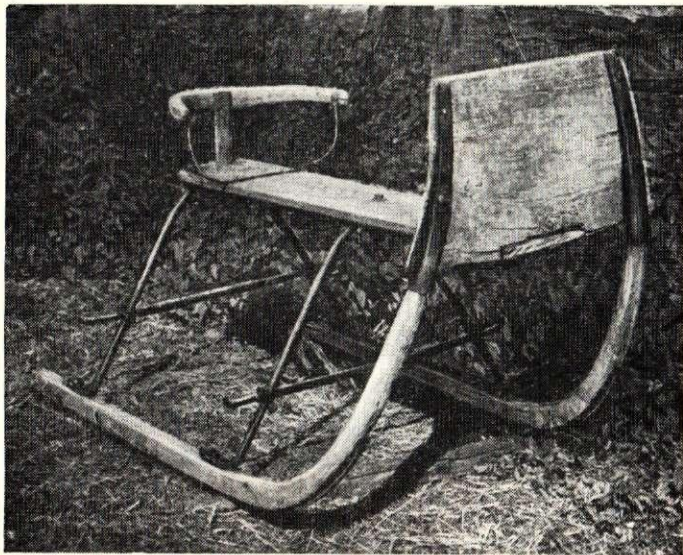
21. att. Kamanas ar kulbu, kuras sāni apšūti ar kriju. Bij. Madonas apr. Kosas pag. Reiņos. Darinātas 18. gs. otrajā pusē. BDM 1348.

22. att. Kamanas ar kulbu, kas apšūta ar kriju. Limbažu raj. Liepupes c. p. Kalnalīgavās. Darinātas 18. gs. vidū. E, 356. filma, 26. negatīvs. Pārvestas uz BDM.

23. att. Kamanas. Rēzeknes raj. Gaigalavas c. p. Dziļāru c. Pirkta Rēzeknes tirgū no kāda amatnieka — latvieša ap 1930. g. E, 1426. filma, 4. negatīvs.

24. att. Sacīkšu kamaniņas — beguškas. Krāslavas raj. Kalniešu c. p. Lielajā Indricā. E, 1491. filma, 19. negatīvs.

dināja ar dažām palīgierīcēm garu, platu vai smagu kravu pārvešanai.

Bez darba ratiem Latgales zemnieku saimniecībās vēl atrodam dažādus, nereti visai atšķirīgus izbraucamos ratus, kuru veids vispirms atkarīgs no lietotāja turības.

Latgales darba ratu elementārākais veids ir t. s. drogas jeb drogi (25. att.), ko krievi vietām sauc par rospuskiem. To konstrukcija ir šāda. Ratu priekšējās un pakaļējās plāces (priškas krāslis un pakaļas krāslis) augšmalās izkaltajos robos iestiprināti drogu sānu koki (seilavas, sejeņas u. c.). Plāču apakšdaļās izkaltos caurumos iebāž ratu saturkoka — traīņas — galus.⁹⁸ Pakaļējās plāces apakšdaļa izveidota kā ass, kurai uzmauc riteņus (skritulus). Priekšējā ass taisīta no atsevišķas plankas un novietota zem priekšējās plāces. Asi ar plāci saista tapa (švorins, švorons), kas iebāzta šim nolūkam izurbtā caurumā. Tapa kalpo par vertikālu asi, ap kuru pagriezīenos griežas ratu

priekšējā ass. Tapa iet arī caur traīņas priekšgalu. Traīņas priekšgalā koka likums ir tik liels, lai ratu priekšējie riteņi pagriezīenos brīdī brīvi izietu pa traīņas apakšu. Ilksis uzmauc priekšējās ass galiem. Drogu karkass bija vienkāršs, un parasti to taisīja paši lietotāji. Domājams, ka drogas ir Latgalē lietoto darba ratu senākais veids, kas līdz mūsdienām te varēja saglabāties tikai zemnieku kādreizējās nabadzības dēļ. Šo ratu tipu tālā pagātnē varēja lietot arī Vidzemē, Augšzemē un Zemgalē, t. i., tajos apvidos, kur vēl šodien atrodam ratu karkasu ar plācēm, sānu kokiem un taisnu treileni (Latgalē — traīņa).⁹⁹

Kurzemē un vismaz dažās Vidzemes vietās ne vēlāk kā kopš 18. gs. pēdējā ceturkšņa¹⁰⁰ bija izplatīts otrs ratu tips. Tam par treileni ratu pakaļgalā bija zarots koka stumbrs, kura zari bija ielasti ratu pakaļējā plācē (26. att.). Lai panāktu it kā zarotu treileni, varēja būt arī īpaša konstrukcija (27. att.). Šim ratu tipam treilenis bija tik spēcīgs, ka saturēja visu konstrukciju bez ratu sānu koku palīdzības.¹⁰¹

Latgalē, tāpat kā citur Austrum- un Ziemeļeiropā, senākie rati parasti bija pilnīgi bez jebkādam dzelzs daļām, t. i., ar nekaltiem riteņiem, ar koka tapu (švorinu), bez dzelzs plāksnītēm ratu asu apakšā un starp priekšējo plāci un asi. Sādi rati vēl 19. gs. vidū bijuši Andrupenē, 1882. g. Šķilbēnos un ap 1900. g. Rugājos un Kārsavā.¹⁰² Nekalti galdu rati (30. att.) no Latgales pārvesti arī uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā.

Tomēr jau 19. gs. 70. gados Latgales zemnieku saimniecībās bija rati ar dzelzs daļām. Vispirms tās lika turīgākie zemnieki ratiem, kas bija paredzēti tālākiem braucieniem — uz tirgu, pilsētu un braukšanai godos.¹⁰³ Kā pirmās dzelzs daļas Latgales zemnieku ratiem minamas ratu priekšas tapa, kas saistīja priekšējo plāci, asi un traīņu un ap kuru pagriezīenos griežas ratu priekšējā ass, dzelzs plāksnītes ratu ass apakšā, kas pasargāja asi no dilšanas, un dzelzs plāksnīte starp priekšējo plāci un asi. Tā atvieglāja ratu pagriešanu. 20. gs. sākumā apkalti ratu riteņi kļuva par parastu parādību. Apkalti riteņi, tāpat kā apkaltas ragavu slieces, dažādos apvidos parādījās dažādā laikā. Tā, piemēram, ar nekaltiem ratu riteņiem vēl 19. gs. pēdējā ceturksnī brauca Viksnā, Bērzgalē, Gaigalavā, Kaunatā, Galēnos,¹⁰⁴ kamēr citos apvidos jau šajā laikā brauca ar apkaltiem riteņiem. Vēlāk nekā apkaltus riteņus ratiem sāka likt dzelzs asis.¹⁰⁵ Tās tomēr ieviesās ļoti lēnām, un vēl 1929. g. Latgalē 72,3% ratu bija ar koka asīm.¹⁰⁶ Sevišķi daudz kokasu ratu bija ap Preiļiem, Abreni, Kārsavu, Ludzu, mazāk — ap Balviem, Viļaku, Rugājiem, Barkavu, Atašieni, Līvāniem (22,6—46,8%), vismazāk — ap Liepnu (9,4—22,6%).¹⁰⁷ Kokasu ratu lietošana Latgalē iesakņojusies tik dziļi, ka pat mūsdienās vēl atrodam ratus ar koka asīm; tie paredzēti lopkopības fermu apkalpošanai u. c. vietēja rakstura vajadzībām. Līdz ar dzelzs asīm parādījās arī dzelzs atsaites, kas saistīja ass galus ar ilksīm. Kā pēdējais ratu konstruktīvais uzlabojums minama traīņas atmešana, aizstājot to ar metāla stieņiem, kuru vienus galus pieskrūvē ratu plācēm, otru — sānu kokiem. Starp ratu priekšējo plāci un asi iestiprināja divus dzelzs riņķus, kuru horizontālās virsmaš slidēja viena pa otru, stipri atvieglējot ratu pagriešanu. Šis detaļas strauji ieviesās kopš 20. gs. 30. gadiem. Tomēr arī

vēl mūsdienās nereti atrodam ratus bez riņķiem un metāla atsaitēm.

Latgalē drogas vajadzības gadījumā ņēma par pamatu gan pilnīgāku un specializētu ratu, gan primitīvāku transporta līdzekļu izveidošanai.

Lielāku akmeņu vešanai ņēma drogu priekšu ar ilksīm un sānu kokiem, kuru pakaļgali bija nedaudz pietēsti un vilkās pa zemi. Pāri sānu kociem zināmos attālumos piestiprināja šķērskokus. Uz tiem uzvēla akmeņus. Ratos jūdza vienu vai divus zirgus. Sie rati saglabāja vai nu pamatkonstrukcijas nosaukumu drogi, vai arī ieguva jaunus nosaukumus atbilstoši ratu papildu konstrukcijām (trepu rotī) un lietošanai (akmiņu stroga, akmiņu rotī).¹⁰⁸ Rugājos un Bērzgalē sānu koku apakšgalos izurbti caurumi, bet starp sānu kociem ielikts apaļkoka blukītis ar dzelzs tapām galos. Šis dzelzs tapas iebāztas ratu sānu kokos izurbtajos caurumos. Liepnā starp sānu kociem iedzīta dzelzs ass, uz kuras uzmaukti divi apaļkoka blukīši. Blukīši kalpojuši kā mazi ritenīši, kas zirgam atvieglājuši vezuma vilkšanu.¹⁰⁹

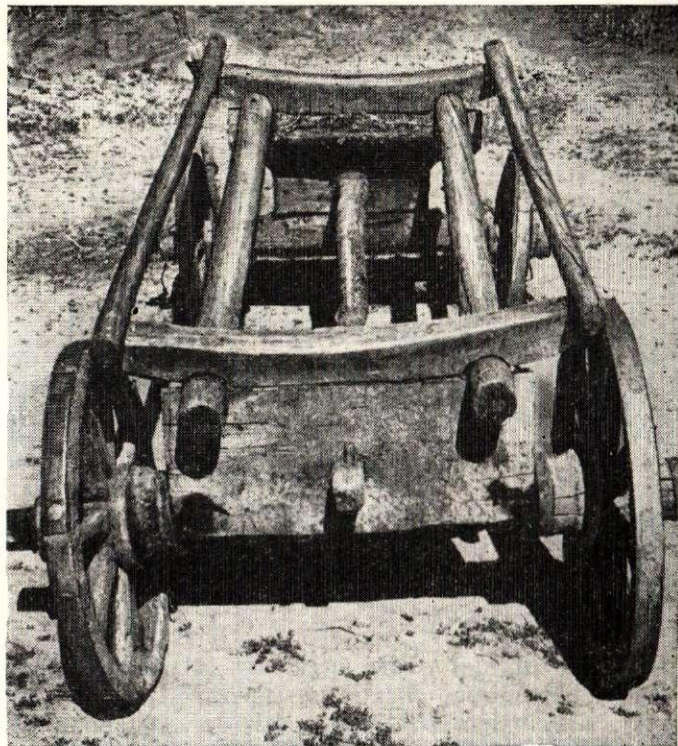
Liepnā un Viļakā iegūtas ziņas par vēl primitīvāku ierīci akmeņu vešanai. Te mežā izmeklēti divi egles stumbri ar piemērota likuma saknes atkarpēm. Stumbri savā starpā savienoti ar šķērskokiem, bet sakņu likie gali aizkabināti aiz ratu ass (31. att.). Stumbru taisnie gali vai nu vilkušies pa zemi, vai arī starp tiem iestiprināts apaļkoka blukītis — ritenītis.¹¹⁰

Trešais lielu akmeņu vešanas veids bija parastajos drogos, starp kuru sānu kociem dažkārt ierīkoja dēļu grīdu.¹¹¹ Lai uzveltū akmeņus, ratiem noņēma priekšējo asi ar riteņiem, ratu virsas priekšdaļu pielika akmenim un aizvēla to līdz ratu pakaļgalam. Tad priekšgalu pacēla, pielika atkal asi ar riteņiem un akmeni, atveltū atpakaļ līdz ratu vidum, aizveda, kur vajadzēja. Akmens balstījās uz traīnas un sānu kociem (32. att.) vai arī uz sānu kociem un šķērsiem, kas bija tiem piestiprināti. Vairāki teicēji stāstīja, ka šādu ratu sānu koki bijuši garāki nekā parastajiem drogiem, jo tad rati stāvējuši slīpāk un bijis vieglāk uzvelt akmeni.¹¹² Mazus akmeņus no lauka noveda galdu ratos.

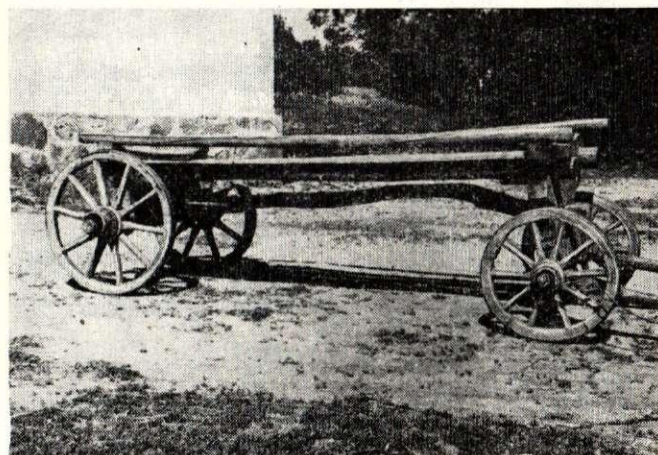
Ar drogiem veda arī baļkus un dēļus. Šai nolūkā ratu priekšējo asi ar riteņiem atdalīja un tai uzlika īpašu krustu ar slīpām vai vertikālām tapām sānos (33. att.) baļku balstīšanai. Krusta plācei, tāpat kā ratu plācei, cauri izbāza tapu. Drogu pakaļējos riteņus ar sānu kociem novietoja vajadzīgajā attālumā no priekšējiem riteņiem, uzvēla ratiem baļkus, pacēla uz augšu krusta rāmi un drogu sānu kokus un piesēja tiem baļkus.¹¹³

Visā Latgalē baļku un garu dēļu vešanai taisīja arī īpašu piekabi — rospuskus (Kārsava, Mērdzene), abadulus (Kalupe, Līksna, Skaista). Piekabei bija ass, tai virsū bija uzlikta plāce un baļku turētājs. Ass galos riteņu ārpusē piestiprināti liki koki, kas krustojšanās vietā satapoti (34. att.). Pēc baļku uzlikšanas likos kokus pacēla augšā un piesēja baļkiem. Ar to palīdzību vezumu grieza. Šādi rospuski lietoti jau 20. gs. sākumā, bet vēl vairāk 30. gados, kad sakarā ar ēku celšanu jaunajās viensētās radās lielāka vajadzība pēc īpašiem ratiem baļku un dēļu vešanai.¹¹⁴

Šķīlbēnos iegūti norādījumi,¹¹⁵ ka daļai saimnieku baļku vešanai bijuši īpaši konstruēti rati, ko arī sauca

A

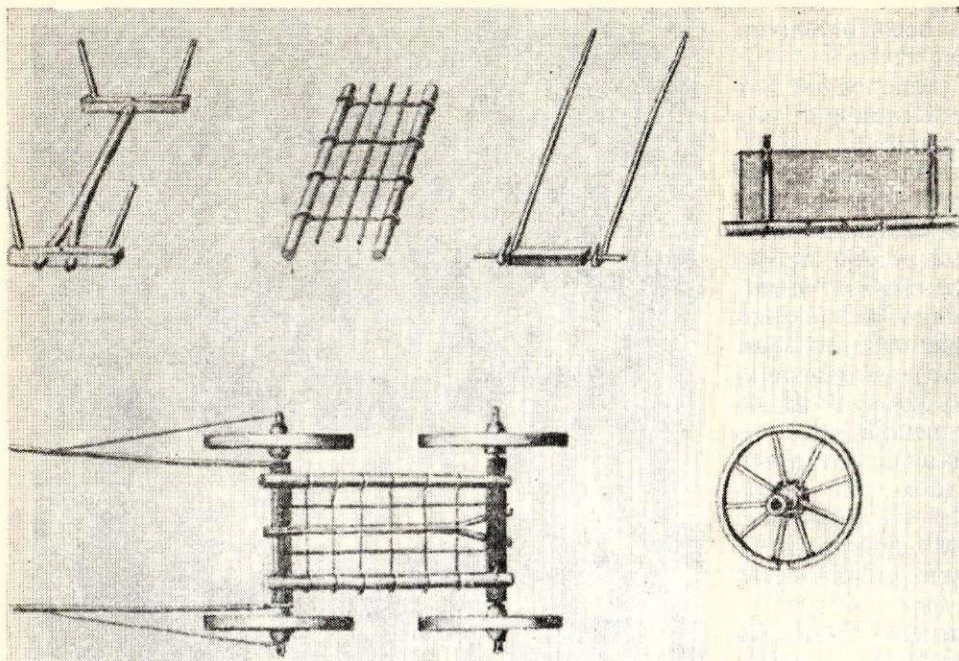

B

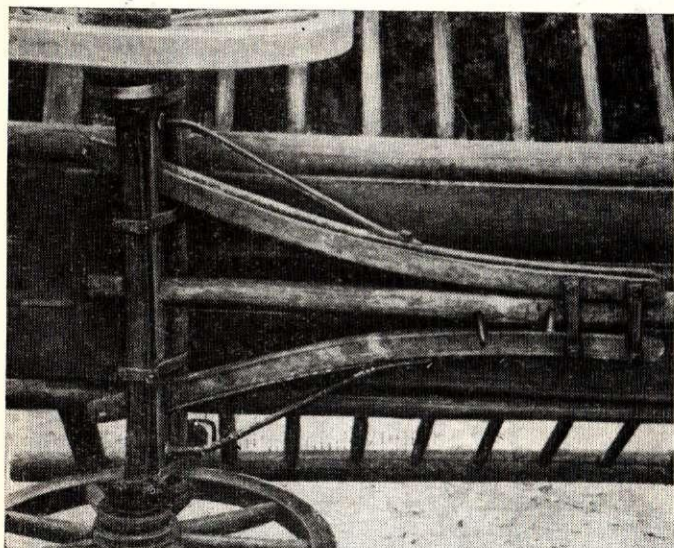
25. att. Darba rati — drogas. Rati piemēroti platformas uzlikšanai. Krāslavas raj. Izvaltas c. p. Mežjapiņu c. E, 1495. filma, 1. un 8. negatīvs.

A — skats no augšas; B — sānskats.

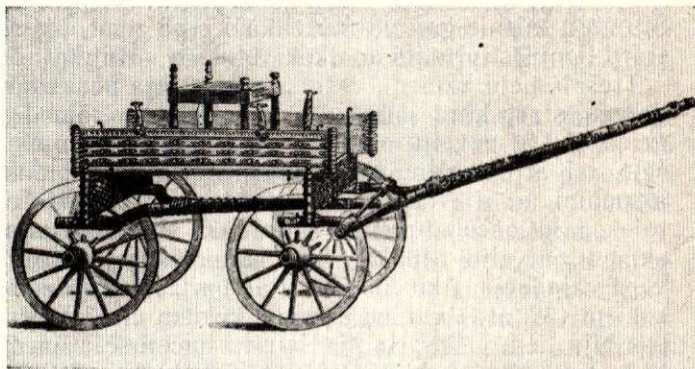
par raspuskiem (35. att.). Šiem zemajiem ratiem, tāpat kā drogiem, ir divas plāces ar asīm apakšā un balstiem baļku turēšanai virspusē. Plāces savieno gara taisna traīna. Pakaļējās plāces galos ielaisti sānu koki, kuru priekšgalos nostiprināts plats šķērskoks — it kā ratu vidējā plāce. Tai cauri izlaista traīna. Traīnā zināmos attālumos izurbti vairāki caurumi. Pārvietojot ratu pakaļgalu pa šo traīnu vienā vai otrā virzienā, var regulēt ratu garumu. Ratu pakaļgalu vajadzīgajā stāvoklī fiksē, iebāzot dzelzs tapu caurumos, kas vertikāli iurbti traīnā un ratu vidējā plācē. Šādi rati Šķīlbēnos lietoti jau 19. gs. pēdējā ceturksnī.

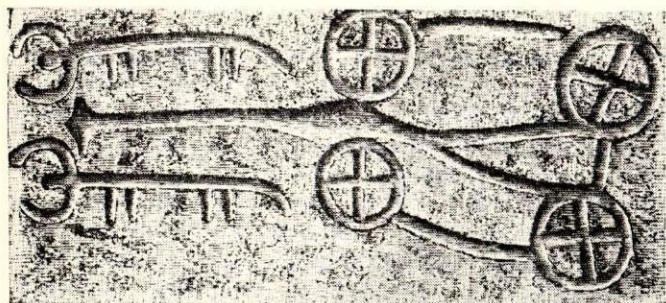
26. att. Rati ar zarotu treileni un bez sānu kociem Vidzemē 18. gs. pēdējā ceturksnī. A. W. Hupel. Topographische Nachrichten... Bd. II. Riga 1777.

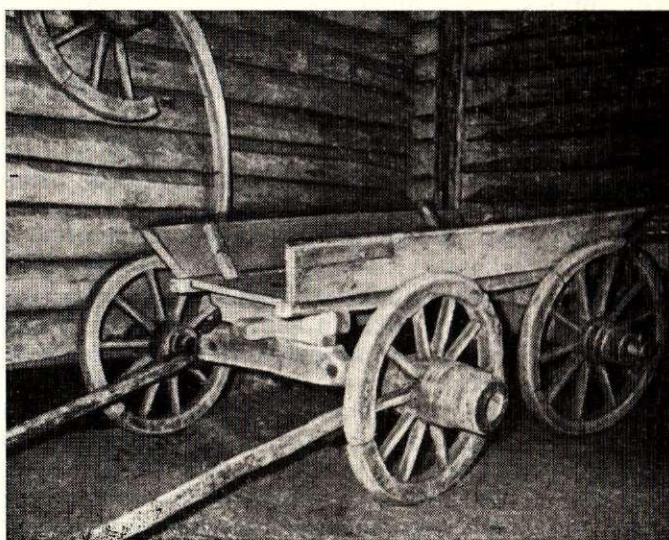
27. att. Treiļņa zarojuma konstrukcija. Liepājas raj. Ručavas c. p. 1965. g. E, 1430. filma, 27. negatīvs.

29. att. Ar bronzu apkalti koka rati Deibjergā Rietumdānijā I g. t. p. m. ē. pirmajā pusē. O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig 1906, 159. lpp.

28. att. Cetrīteņu rati ar zarotu treileni un pie dišeles aizjūgtiem diviem vēršiem klinšu zīmējumā Bohuslenā, Dienvidrietumzvēdrijā. O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig 1906, 86. lpp.

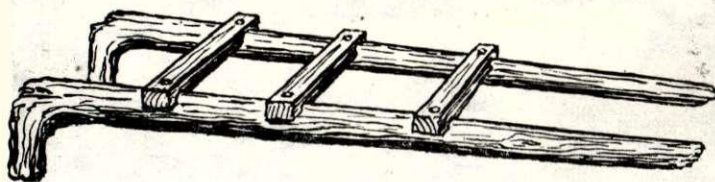

30. att. Nekalti galdu rati Latgalē. Vecums un iegūšanas vieta pagaidām nav zināmi. BDM.

Galdu rati no drogiem atšķiras ar virsbūvi. To veido divas ratu plācēs slīpi ielaistas stutes, kurām no ārpus pietapoti vai pieskrūvēti sānu dēļi (skat. 30. att.). Bez tam lielākas stabilitātes labad ratu sānu koku gali saistīti ar šķerskokiem. Virs tiem no dēļiem likta ratu grīda. Gaigalavā fiksēts visai senlaicīgs ratu sānu galdu piestiprināšanas veids, kas te bijis pazīstams vēl ap 1910. g.¹¹⁶ Papildus plācēs ielaistajām slīpajām stutēm ratu sānu koku vidusdaļās katrā ratu pusē iekalta vēl viena stute. Visām trim stutēm pa virsu gājis apaļš koks, kurā iekalti stutu augšgali. Starp stutēm katrā ratu pusē viens virs otra izliekti divi apmēram 0,5 collas biezi dēļi tā, lai ratu galu stutēm dēļi ietu pa ārpusi, bet vidējai stutei pa iekšpusi, vai arī otrādi. Šāda sānu dēļu piestiprināšanas veida elementi ir senlaicīgi un Latvijā fiksēti jau 18. gs. beigās. Tā, piemēram, J. K. Broce, attēlojot labības sliešanu statiņos Trikātā, uzzīmējis galdu ratus (36. att.) ar četrām slīpām stutēm katros sānos. Stutu augšgali ielaisti horizontāli novietotos apaļkokos, bet ratu priekšgals aizpīts ar auklām.¹¹⁷ Par šādu pinumu ne vienreiz vien stāstījuši arī vecākās paaudzes zemnieki Latgalē.¹¹⁸ Ratus ar vairākām stutēm, kuru augšgali ielaisti horizontālā apaļkokā, Broce rāda arī Gulbenes zemniekiem.¹¹⁹ Bez tam Broce uzzīmējis Straupes zemnieku ratus, kuriem, tāpat kā Gaigalavā aprakstītajiem ratiem, sānos viens virs otra redzami divi dēļi.¹²⁰

Galdu rati bijuši pazīstami visā Latgalē, it īpaši Latgales ziemeļu un rietumu daļā, kur daudzās saimniecībās sastopami kā vienīgais darba ratu veids. Ārpus Latgales tie ar nelielām atšķirībām sevišķi populāri Zemgalē, Vidzemes ziemeļu un austrumu daļā (37. att.).¹²¹ Latgalē šiem ratiem dažādi nosaukumi — dieļu rotī (Gaigalava, Sakstagals), vieršņu rotī (Liepna, Rugāji), goldainī rotī (Varakļāni), māslu rotī (Šķilbēni, Kārsava, Galēni), dorba rotī (Kaunata), vieršņu vuoģi (Vīksna), Latgales krievi tos sauc телега (Ezernieki, Skaista, Briģi), тележка (Andrupene), дроги (Andrupene, Vecružina), навозница (Bērzgale), глухая телега (Makašēni).

Atšķirībā no pārējiem ratu veidiem galdu ratiem Latgalē saglabājušies senie baltiskās cilmes nosaukumi, kas daudzos gadījumos raksturo vai nu ratu virsbūvi, vai lietošanu (dēļu rati, vieršņu rati, mēslu rati u. tml.). So ratu slāviskie nosaukumi Latgales latviešu leksikā nav iesakņojušies. Tas neapšaubāmi liecina, ka galdu rati Latgalē ir visai sens latviešiem raksturīgs ratu veids,¹²² kas pastāvējis un attīstījies

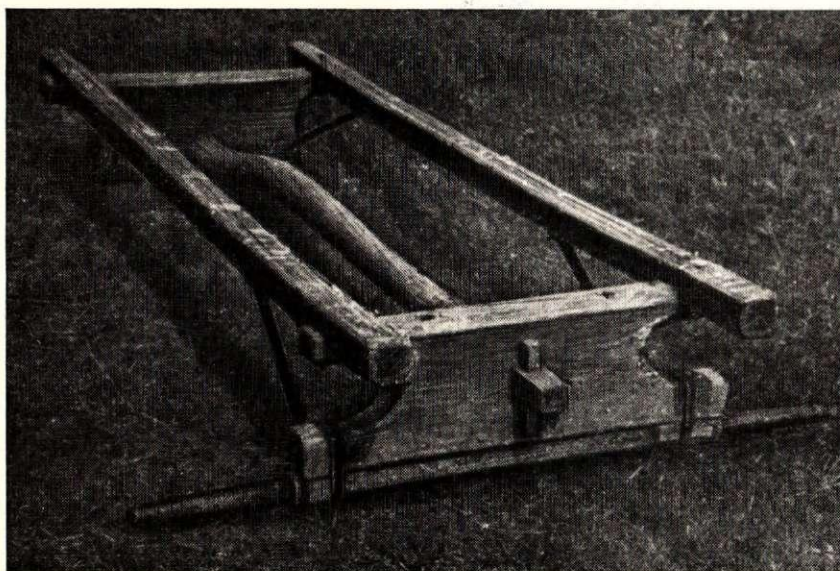

31. att. Kakaža akmeņu vešanai. Bij. Abrenes apr. Viļakas pag. Z. Ligers. Die Volkskultur der Letten. Ethnographische Forschungen. I. Riga 1942, 211. lpp.

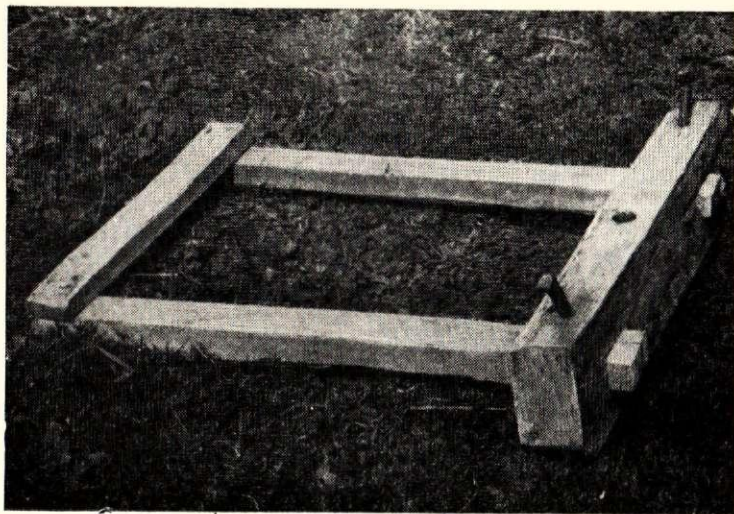
līdzās citiem, tai skaitā no slāvu tautām aizgūtiem ratu veidiem. Ratu detaļu nosaukumos turpretī vērojama tādu pašu attīstības gaitu, kā redzējām ragavu detaļu nosaukumos: senajām koka detaļām un konstruktīvajiem elementiem vairumā gadījumu ir baltiskās cilmes, bet jaunākajā laikā (20. gs. sākumā) ienākušajām metāla detaļām un to savienojumiem — slāviskas cilmes nosaukumi.

Galdu ratu pēdējā attīstības pakāpe ir mūsdienās rajonu rūpkombinātu darbnīcās ražotie rati (38. att.) ar sānu dēļiem, kas ir ievērojami lēzenāki nekā senajiem Latgales galdu ratiem. Šie rati ir it kā pāreja no galdu ratiem uz jaunākā laika platformas ratiem (skat. 204. lpp.).

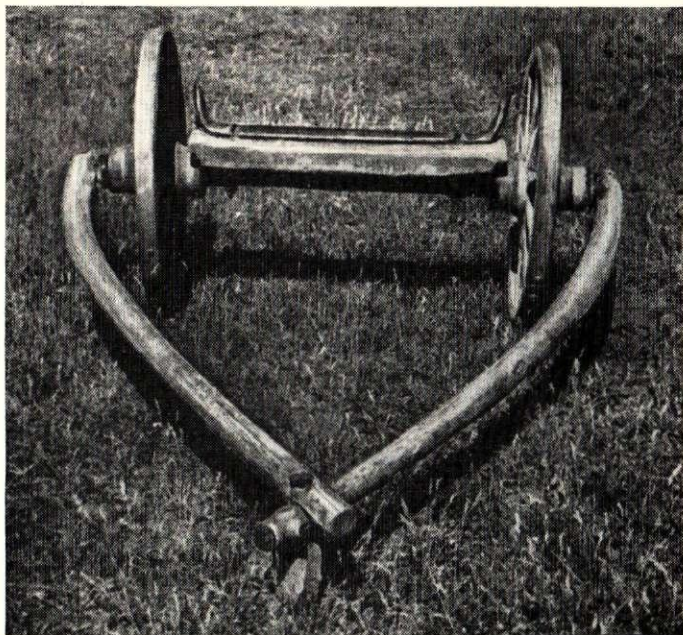
Galdu ratus saimniecībās visvairāk izmantoja mēslu, labības un kartupeļu maisu u. c. kravu vešanai, braukšanai uz tirgu, pilsētu u. c. Labības, siena, salmu u. tml. kravu vešanai ratiem uzlika tādu pašu

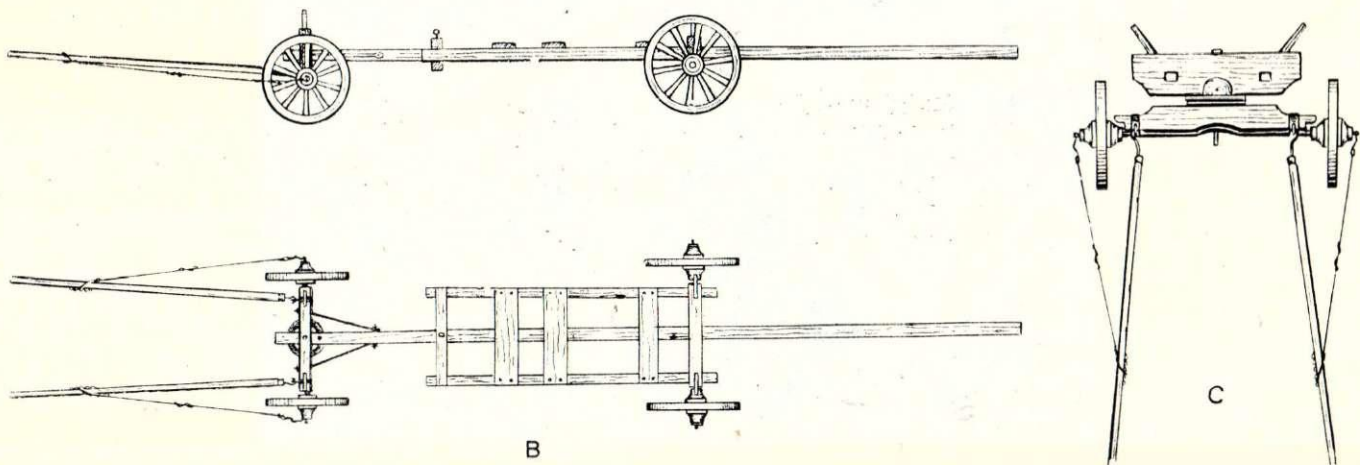
32. att. Akmeņu vedamo ratu — drogu — virsa. Ludzas raj. Mērdzenes c. p. Kausinieku c. E, 1275. filma, 33. negatīvs.

33. att. Krusts baļķu vešanai. Rēzeknes raj. Bērzgales c. p. Peščankas c. Darināts ap 1945. g. E, 1423. filma, 20—22. negatīvs.

34. att. Ratu piekabe — rospuski — baļķu vešanai. Ludzas raj. Bozaukas c. p. Krieviņu c. Gatavota ap 1958. g. E, 1273. filma, 28. negatīvs.

35. att. Rati baļķu vešanai — raspuski. Balvu raj. Šķilbēnu c. p. Lotušos. Darināti ap 1950. g. E 27, 10002.
A — sānskats; B — šķats no augšas; C — galaskats.

drēgi kā ragavām. Kam nebija īpašu izbraucamo ratu, tie galdu ratos brauca arī uz baznīcu, ciemos, godos u. c., ieliekot sēdēšanai sienu vai salmu maisiņu, bet 20. gs. 30. gados starp sānu dēļiem iekarīnot vai uz tiem uzliekot īpašu atsperotu sēdekli (39. att.).

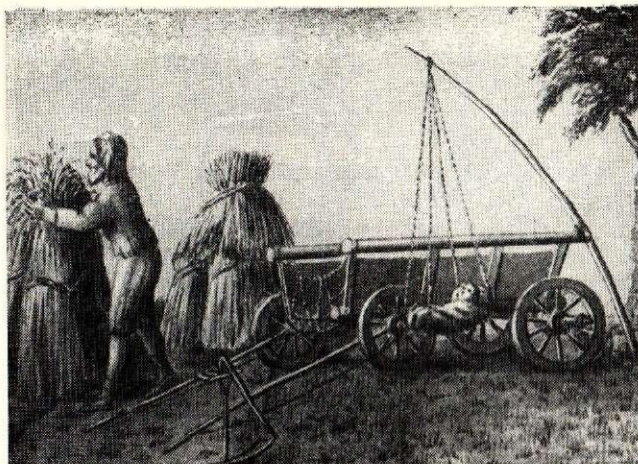
Jaunāki par galdu ratiem ir platformas rati (40. att.),¹²³ kam Latgalē pierakstīti gandrīz vienīgi slāviskas un ģermāniskas cilmes nosaukumi — placforma (Viksna, Nautrēni, Sakstagals, Varakļāni, Istalsna, Izvalta), platforma (Rugāji, Kaunata), lemegi (Liepna, Šķilbēni, Mērdzene, Bērzgale, Livāni), lebegi (Kārsava), koika (Malta), celega (Kārsava). Tie gandrīz visi pilnībā atbilst tiem nosaukumiem, kadus šiem ratiem lieto Latgalē dzīvojošie krievi, baltkrievi un poļi. Bez tam vēl Latgalē pierakstīti sekojoši platformas ratu nosaukumi — площадка (Makašēni, Skaista), тарелка (Makašēni), ропуски (Izvalta). Šie nosaukumi kopā ar citām pierakstītajām ziņām rāda, ka platformas rati Latgalē ienākuši no krievu apdzīvotajiem apvidiem tikai 20. gs. sākumā un ka Latgales latvieši tos pārņēmuši no krieviem. Tā, piemēram, Šķilbēnos platformas ratos ap 1900. g. sākuši taisīt turīgie zemnieki. Pirms tam platformas ratos uz Latgali braukuši krievi no Ostrovas.¹²⁴ Ap 1900. g. platformas rati ieviešies arī Bērzgalē;¹²⁵ tomēr galvenokārt tie bijuši redzami uz Abrenes pusi, kur vairāk krievu tautības iedzīvotāju. Ap Rēzekni vairāk braukuši rēdeļu ratos. Arī Kārsavas apkārtnē platformas rati aizgūti no krieviem, kam tie bijuši galvenais ratu veids. Krievi platformas ratos braukuši jau ap 1900. g., latvieši — tikai buržuāziskās Latvijas gados.¹²⁶ Radniecīgus platformas ratu ieviešanas datējumus (20. gs. sākumā tos lietojuši krievi, bet buržuāziskās Latvijas gados tie ienākuši arī latviešu saimniecībās) izdevies pierakstīt arī Rugājos, Liepnā, Viksnā.¹²⁷

Konstruktīvi platformas rati nav nekas cits kā drogas, kam uzlikta nedaudz ieliekta dēļu grīda. Tā piestiprināta likiem šķērskokiem, kas savukārt savienoti ar ratu sānu kokiem. Platforma gan var būt uzlikta stacionāri, gan var būt viegli noņemama, lai ratos varētu izmantot daudzpusīgāk. Labības, salmu, sienu u. tml. kravu vešanai platformai uzlikta vēl drēgi. Tas paplašināja ratu virsmu, deva iespēju uzkraut platu un ne visai augstu vezumu, līdz ar to mazinot iespēju vezumam apgāzties. Platformas rati

jāvērtē kā universālākie kravu pārvadāšanas rati Latgalē, kas mūsdienās kļuvuši par izplatītāko ratu veidu. 20. gs. 30. gados tie bija sastopami visā Latgalē, Vidzemes austrumu, vidus un dienvidu daļā, Augšzemē un Zemgales apvidos gar Daugavu, kā arī dažās vietās Ziemeļvidzemē (41. att.).

No drogiem izveidoti siena, salmu, labības un citu tamlīdzīgu kravu pārvadāšanai piemēroti rati — Latgales ore (42. att.). To, starp citu, norāda ores un drogu kopējie nosaukumi drogi un drogas, kas pierakstīti Andrupenē, Bērzgalē, Gaigalavā, Kaunatā, Izvaltā un Naujēnē. Latgales dažādās vietās pierakstīti vēl daudzi citi nosaukumi, kuru lielāko daļu Latgales latvieši aizguvuši no slāvu tautām vai arī ar slāvu starpniecību no citām valodām. Lūk, pierakstītie nosaukumi: karklis (Mērdzene), kerklis, vuoģis (Kārsava), kare (Baltinava, Šķilbēni), dilžans (Andrupene, Malta), tarantass (Andrupene, Kaunata, Naujene), koika (Bērzgale, Kaunata, Nautrēni), maris (Asūne, Auleja, Kaunata, Šķaune), šori (Cibla, Nirza, Pilda, Istalsna), šoras (Mērdzene), briga (Ezernieki), radelis (Rēzna), kurgans (Varakļāni), brička (Kaunata). Latgalē dzīvojošie krievi, poļi un baltkrievi ori sauc par тарантас (Andrupene, Makašēni, Naujene), мари (Andrupene, Ezernieki, Skaista), дылижан (Andrupene, Galēni, Vecružina), дроги (Bērzgale, Ezernieki), буда (Makašēni), кари (Skaista).

Ores nosaukumu izplatība visumā sniedz to pašu ainu, ko Latgalē visai seno galdu ratu nosaukumu izplatība: Latgales ziemeļu un rietumu daļā, kur vairums latviešu tautības iedzīvotāju, dominē baltiskas cilmes nosaukumi, no kuriem daļa ir visai seni un atspoguļo ratu lietošanas nozīmi (sīna rotī). Latgales vidus, austrumu un dienvidu daļā, kur iedzīvotāju sastāvs stipri jaukts, galvenokārt tiek lietoti slāviskas cilmes termini. To ienākšanas laika noteikšanai vajadzīgi īpaši pētījumi. Šodien skaidrs ir tikai tas, ka daļa no šiem slāviskās cilmes terminiem

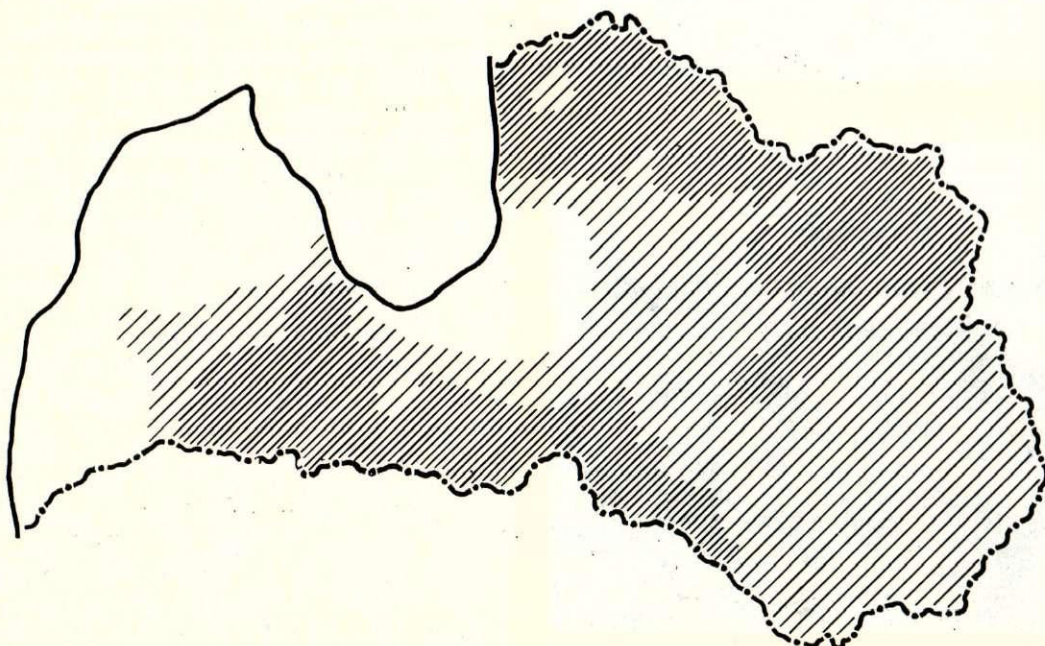

36. att. Galdu rati Trikātā 18. gs. beigās. J. Ch. Brotze. Monumente..., VIII, 26.

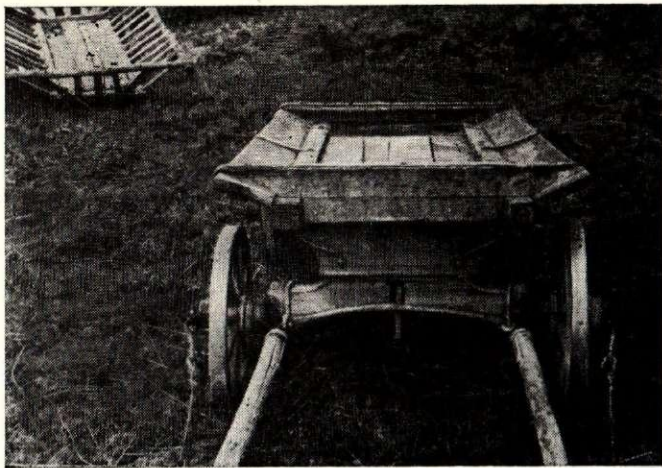
pazīstami dažādos KPFSR, Ukrainas un Baltkrievijas apgabalos, turklāt nereti tādu ratu apzīmēšanai, kas nav līdzīgi Latgales orei ne pēc konstrukcijas, ne funkcionālās nozīmes.¹²⁸

Latgales ores konstrukcija analogiska galdu ratu konstrukcijai. Atšķirība ir tā, ka sānu dēļu vietā liktas redeles un plācēs ielaistie balsti (stutes) ir garākas nekā galdu ratiem. Redeļu spraišļu apakšgali ielaisti ratu sānu kokos, bet augšgali virsējā saturkokā, kas iet paralēli ratu sānu kokiem. Redeļu augstums — 50—100 cm. Latgales dienvidu daļā¹²⁹ redeles taisītas augstākas nekā citur un acīmredzot liecina par Daugavas kreisajā krastā lietoto Zemgales oru ietekmi. Bez tam vēl iegūtas ziņas, ka krievu tautības ratu meistari taisījuši augstākas redeles nekā latvieši.¹³⁰

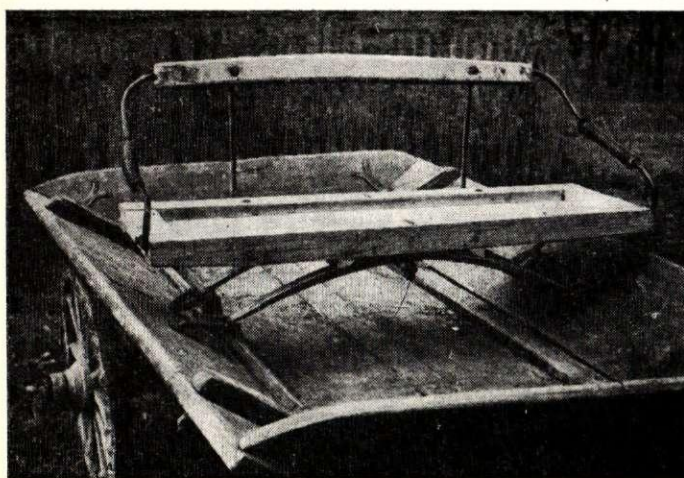
Latgales ore bija paredzēta galvenokārt saimniecības iekšējo darbu veikšanai. Tikai izņēmuma kārtā ar

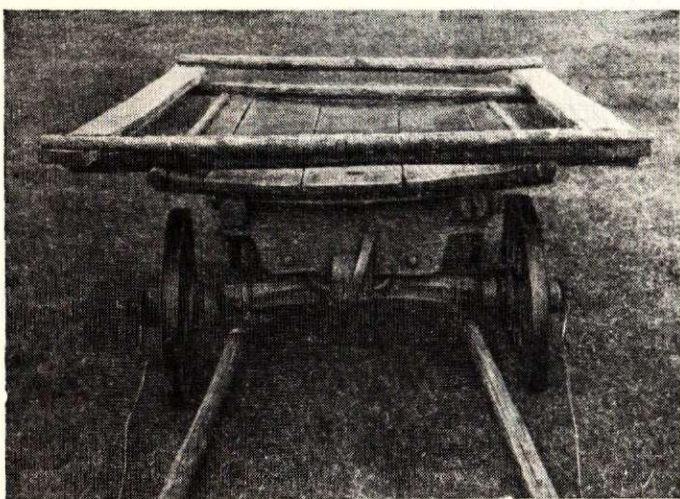
37. att. Galdu ratu izplatība Latvijā 20. gs. 30. gados. J. Āboliņš. Darba rati Latvijas lauksaimniecībā. Rīgā 1935., 14. lpp.

38. att. Rati. Rēzeknes raj. Kruķu c. p. Hatku c. E, 1420. filma, 14. negatīvs.

39. att. Galdu rati ar iekarinātu sēdekli. Rēzeknes raj. Bērzgales c. p. Peščankas c. E, 1421. filma, 23. negatīvs.

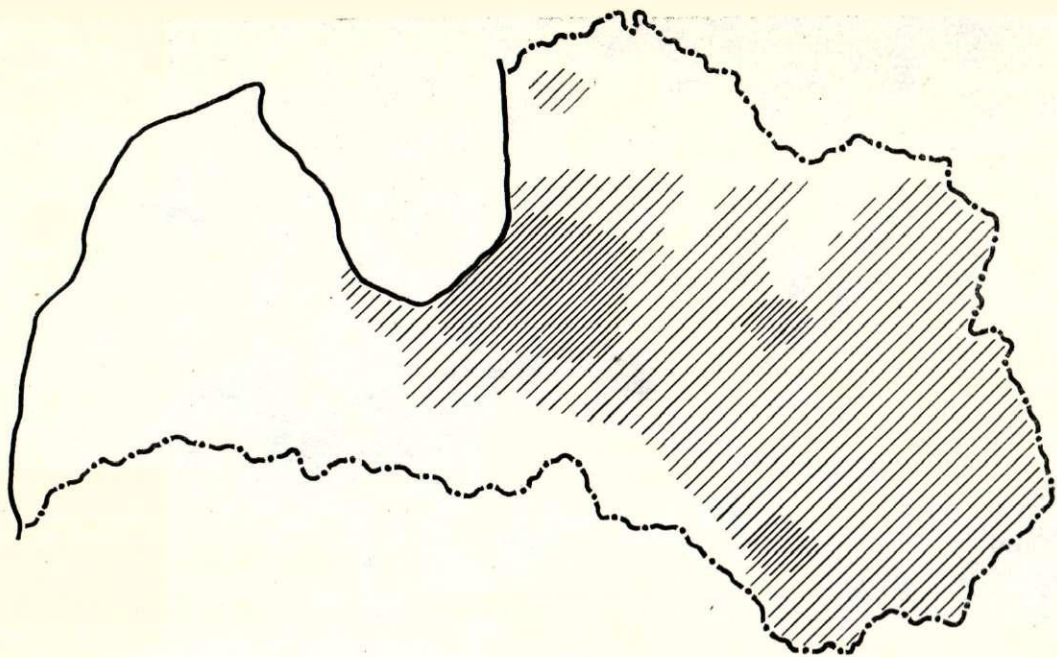
40. att. Platformas rati — lemeģi — ar drēģi labības vešanai. Ludzas raj. Mērdzenes c. p. Kausinieku c. Darināti ap 1954. g. E, 1275. filma, 36. negatīvs.

ori brauca uz dzirnavām un tirgu. Pēdējā gadījumā ore bija visai piemērota, ja vajadzēja vest preces, kas aizņēma daudz vietas, piemēram, sienu un kartupeļu grozus. Podnieki, vedot uz tirgu, orēs starp sienu vai salmiem salika māla traukus.¹³¹ Kā vietēja rakstura transporta līdzekļi ori taisīja ļoti vienkāršu, apdarei veltot maz uzmanības. Vairumā gadījumu ores taisīja paši lietotāji, pārķot vienīgi riteņus.¹³² So iemeslu dēļ orēm ilgāk nekā citu veidu ratiem līdz pat 20. gs. 30. gadiem visai plaši saglabājās koka asis, treileņi ar likajiem priekšgaliem u. c. arhaiskās detaļas. Platā un dziļā redeļotā virsbūve ļāva uzkraut samērā lielu vezumu (43. att.), kuru nevajadzēja pārsiet ar bomi.

Naujenē iegūtas ziņas par īpatnēju labības un siena vešanas paņēmieni, kas, iespējams, sekmējis oru izveidošanos. Te starp drogu sānu kokiem un treileņi katrā ratu pusē slīpi bāzti divi koki — aizgoldi, kuru apakšgali balstījušies pret treileņi. Gar aizgoldiem likti vēl kaut kādi koki, šķiet, horizontāli, lai labība nekristu cauri.¹³³ Iespējams, ka šāds ratu sakārtojums labības vešanai bijis līdzīgs galdu ratiem ar t. s. runģām, ko 19. gs. otrajā pusē un pat 20. gs. iebāza starp ratu sānu galdiem un treileņi Zemgalē.¹³⁴ Iespējams, ka Naujenē fiksētais labības vešanas paņēmiens ir kāda visai sena reminiscence, jo pilnīgi izveidotas ores, t. i., tādas, kā fiksējam mūsdienās, dažādās Latgales vietās bijušas jau 18. gs. beigās. To nepārprotami apliecina J. K. Broces zīmējumi (Viļakas mācītāja muiža, Ludzas pils un pilsēta) (44. att.), kas ori rāda trijos dažādos stāvokļos: no sāniem, pakalģala un no labā pakalģejā stūra.¹³⁵ Pie tam Broces zīmēto oru proporcijas un pat redeļu spraišu skaits (9) atbilst tām proporcijām un spraišu skaitam, kādu atrodam mūsdienu orēm. Tā kā Broce 18. gs. beigās zīmē jau pilnīgi izveidotas ores, tad secināms, ka ores šajā laikā bija nogājušas jau zināmu attīstības ceļu un to sākumi Latgalē meklējami ievērojami senāk, domājams, vismaz 17. gs. 60. gados, kad līdzīgi redeļu ratus — ores J. R. Šturns zīmēja Kurzemē un Zemgalē (skat 100. parindi).

Vienlaikus ar orēm, kas paredzētas smagu kravu vešanai, vismaz pēdējo divu paaudžu laikā (apmēram kopš 1890. g.), Latgalē lietoja vieglas izbraucamās orītes — droģus (Gaigalava), ratkas (Gaigalava, Bērzgale), ratkinas (Gaigalava), ratkeņas (Galēni), tarantasiku (Kaunata) u. c. Tās taisīja kā latviešu, tā krievu tautības meistari un pārdeva vietējos tirgos Rēzeknē, Varakļānos, Viļānos u. c. No darba orēm šīs orītes (45. att.) atšķirās ar mazākiem izmēriem, vieglāku konstrukciju un glītāku apdari. Tā, piemēram, orītes garums bija 1,5—1,8 m (lielajām orēm 2,2—2,5 m), redeļu augstums līdz 30 cm (lielajām orēm līdz 1 m). Tās iegādājās turīgākie zemnieki braukšanai uz tirgu, pilsētu, baznīcu u. tml.¹³⁶ Ērtākai sēdēšanai orītē bija ierīkots koka sēdekļis, bet kopš 20. gs. 30. gadiem starp redeļēm iekāra tādu pašu atsperotu sēdekli ar atzveltni, kāds redzams 39. attēlā. Šajā pašā laikā orītes sānos dažkārt piestiprināja dzelzs kāpšļus līdzīgi kā Kurzemes un Zemgales tamborriem (t. i., vieglai braukšanai piemērotiem galdu ratiem). Atsperotus galdu ratus ar iekarinātu sēdekli (46. att.) buržuāziskās Latvijas gados sāka taisīt arī Krāslavas kalēji.¹³⁷

Līdzās vieglākās konstrukcijas darba ratiem, kas bija paredzēti izbraukšanai un vieglāku kravu veša-

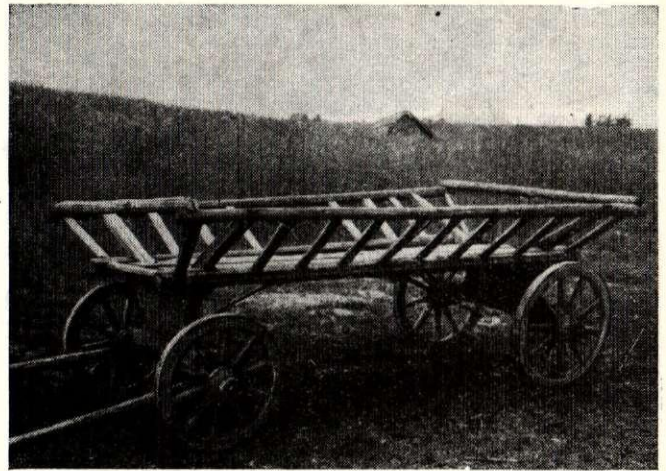
41. att. Platformas ratu izplatība Latvijā 20. gs. 30. gados. Pēc J. Āboliņa datiem (skat. Darba rati Latvijas lauksaimniecībā, 17. lpp.), kas papildināti ar autora vāktajām ziņām.

nai, kopš 19. gs. beigām un 20. gs. sākuma Latgales turīgo zemnieku saimniecībās parādījās īpaši izbraucamie rati — droškas.¹³⁸ Sevišķu popularitāti tās ieguva 20. gs. 30. gados, kad ar tām brauca godos, ciemos, uz baznīcu, pilsētu, tirgu u. tml. Zemnieki, kam nebija pašiem savas droškas, braukšanai godos to aizņēmas no kaimiņiem.

Droškas taisīja tikai speciālisti — galdnieki un kalēji — gan pēc pasūtījuma, gan pārdošanai tuvākas un tālākas apkārtnes tirgos Ludzā, Rēzeknē, Krāslavā, Dagdā, Viļānos u. c. lielākajos centros.¹³⁹ Drošku konstrukcijas un ārējā apdare visai daudzveidīga, jo katrs meistars centās savu ražojumu uztaisīt vieglāku un skaistāku. Lielās daudzveidības dēļ pašlaik vēl nav iespējams aprakstīt visus Latgalē atrodamos drošku variantus. Tādēļ aplūkosim tikai šī transportlīdzekļa vispārējo attīstības gaitu un minēsim galvenos drošku tipus, kādi iezīmējas līdz šim savāktajos ekspedīciju materiālos.

Droškām bija dzelzs asis, apkalti riteņi un dzelzs balsti ar dažādiem dekoratīviem izliekumiem.¹⁴⁰ Sākumā atsperu nebija un droškas liganumu radīja garš dēlis, kas gāja droškas garenvirzienā un ar metāla balstu palīdzību bija saistīts ar asīm. Zem dēļa vidusdaļā bija t. s. kurvis braucēju kājām un siku vedumu novietošanai. Atsperes dažos apvidos sāka likt ap 1910. g.,¹⁴¹ un to skaits svārstījās no 1 līdz 2,5. Ja bija viena atsperē, to lika virs pakalējās ass droškas šķērsvirzienā (47. att.). Divas atsperes tāpat lika virs droškas pakalējās ass, bet tikai ratu garenvirzienā (48. att.). Droškām ar 2,5 atsperēm divas atsperes bija ratu garenvirzienā (tāpat kā iepriekšējā variantā), bet pusatsperē — virs ass droškas šķērsvirzienā, tāpat kā pirmajā variantā.

Pēc kurvja izveidojuma, resp., pēc sēdētāju novietojuma, Latgalē lietotās droškas iedalāmas t. s. līnijdroškās un kurvja droškās.¹⁴² Līnijdroškās braucēji

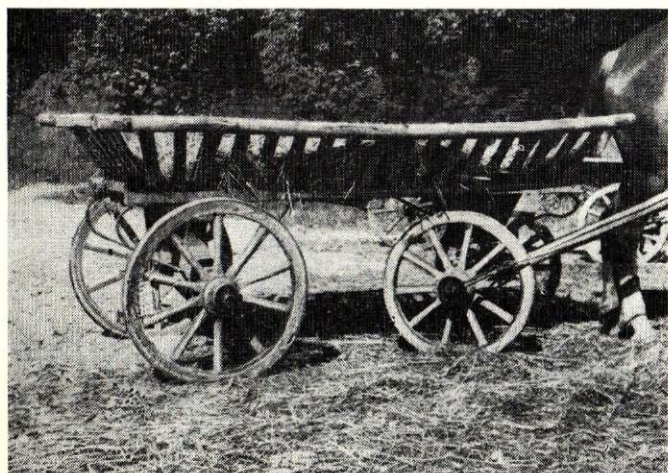
42. att. Ore — dilžans. Rēzeknes raj. Maltas c. p. Zementovas c. Darināta 1962. g. E, 1413. filma, 6.—18. negatīvs.

43. att. Siena vezums orē — marī. Krāslavas raj. Ezernieku c. p. Ostrovjānu c. 1966. g. E, 1497. filma, 14. negatīvs.

44. att. Skats uz Ludzas pilsdrupām 1797. g.; priekšplānā redzama vienjūga ore. J. Ch. Brotze. Monumente..., VII, 64.

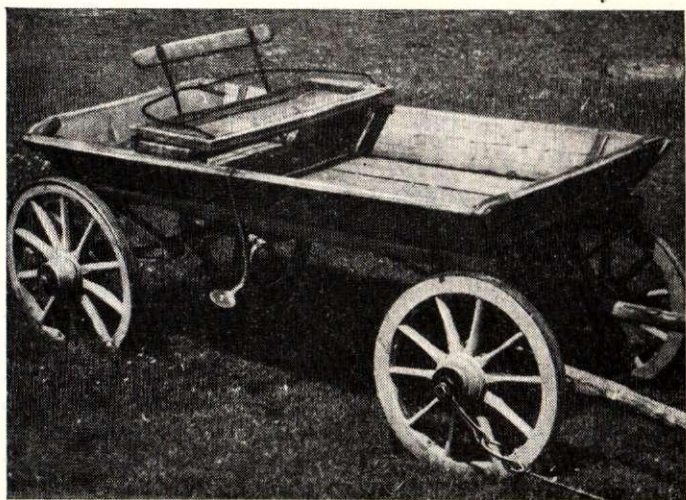

45. att. Orīte izbroukšanai. Rēzeknes raj. Silmalas c. p. Prezmā 1965. g. E, 1419. filma, 3. negatīvs.

sēdēja sāniski vienā rindā uz ratu garenvirzienā ejošā dēļa, muguras atspiežot pret dēļa malai piestiprināto atzveltni. Kurvja droškā sēdekļi turpretī ierīkots ratu pakalgalā perpendikulāri droškas dēlim (47.—48. att.). Pirmā veida droškas, pēc līdzinējām ziņām, pazīstamas tikai Ziemeļlatgalē (Liepnā, Viļakā, Šķilbēnos, Viksnā, Balvos, Rugājos un Bērzpilī) un bijušas līdzīgas Ziemeļaustrumvidzemē lietotajām līnijdroškām. Kurvja droškas turpretī lietotas visā Latgalē. Bez tam vēl atsevišķās vietās konstatētas īpašas viegla tipa droškas izbroukšanai vienam vai diviem cilvēkiem (49. att.), kā arī divriči.¹⁴³ Šīs vieglās droškas iegādājās galvenokārt turīgie zemnieki, kas audzēja labus zirgus — rikšotājus.

Droškām Latgalē pierakstīti tikai tādi nosaukumi, kas tām kopēji ar krievu un baltkrievu lietotajiem

nosaukumiem: droška (Rugāji, Viksna, Liepna, Kārsava, Mērdzene, Istalsna) ar dažādiem variantiem (piemēram, kurvja droška, pederdroška), lineika (Mērdzene, Kārsava, Nautrēni, Andrupene, Kaunata, Pilda, Istalsna, Šķilbēni, Bērzgale, Malta), šarabans (Malta, Nautrēni, Bērzgale, Andrupene, Mērdzene, Kaunata, Kārsava), drončka (Kaunata, Malta, Andrupene, Bērzgale, Kārsava).¹⁴⁴ Nosaukumi zināmā mērē bija atkarīgi arī no droškas konstrukcijas. Tā, piemēram, ar terminu droška Ziemeļlatgalē apzīmēja jebkuru droškas variantu. Nosaukumu lineika Latgalē attiecināja galvenokārt uz drošku ar vienu atsperi (47. att.), bet par šarabanu sauca drošku ar 2 un vairākām atspērēm (48. att.). Par drončku, bričku u. c. sauca viegla tipa drošku, kāda redzama 49. attēlā.

46. att. Atsperoti galdu rati ar iekarinātu sēdekli. Daugavpils raj. Lipiņišķu c. p. Zidiņu c. E, 1492. filma, 23. negatīvs.

47. att. Droška ar vienu atsperi. Balvu raj. Rugāju c. p. Darināta 20. gs. 20.—30. gados. E, 1123. filma, 7.—8. negatīvs.

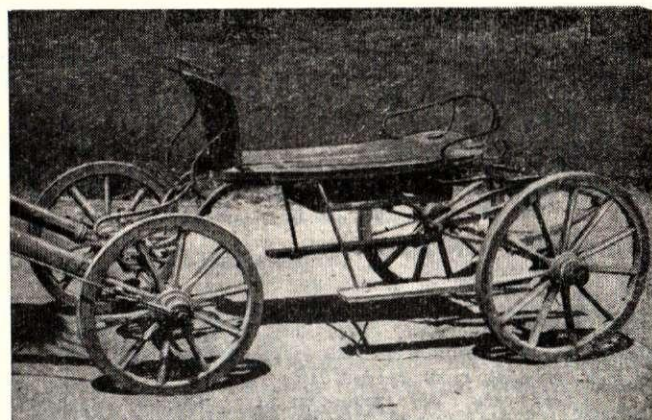
48. att. Droška ar divām atsperēm. Balvu raj. Bērziņpils c. p. Bērziņpili 1963. g. E, 1123. filma, 22.—23. negatīvs.

Drošku slāviskie nosaukumi vedina domāt, ka Latgales latvieši tās kopā ar nosaukumiem pārņēmuši no krievu vai poļu tautības iedzīvotājiem — muižniekiem, ierēdņiem, tirgotājiem u. c. —, kas tās lietoja jau daudz agrāk. Šo domu apstiprina J. K. Broces 18. gs. beigū zīmējumi līdz ar aprakstiem.¹⁴⁵ Zīmējumos redzam izbraucamos ratus Rīgā un Rīgas apkārtnē (50. att.). Konstruktiīvi tie stipri atgādina Ziemeļlatgalē un Vidzemē 20. gs. pirmajos gadu desmitos visai izplatīto līnijdrošku. Pie tam zīmējuma anotācijā Broce šo drošku dēvē par krievu braucamo rīku un uzraksta arī tā krievisko nosaukumu *дрожка*.¹⁴⁶ Acimredzot krievu ietekme šī izbraucamo ratu veida attīstībā Vidzemē un Latgalē ir visai sena un spēcīga. Par to liecina arī tas, ka Kurzemē un Zemgalē droškas neguva tādu popularitāti kā Latgalē un Vidzemē. Te drošku vietā lietoja atsperotus galdus ratus, t. s. tamborratus. Viens no to variantiem sastopams arī Vidzemes rietumu daļā.¹⁴⁷

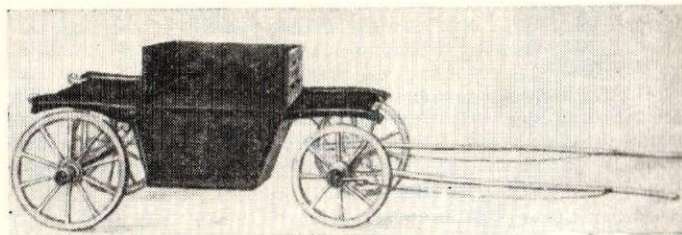
Kā rāda aplūkotais materiāls, transporta līdzekļu sākumi Latgalē meklējami dabas dotu koku formu (stum-

bra dalījuma divos zaros, platu lapotu zaru, dabiski augušu koku likumu u. c.) izmantošanā smagumu pārvilkšanai. Kā tālas pagātnes relikti šīs formas vietumis sastopamas vēl mūsdienās. Tās dod iespēju noteikt apvidū lietoto transporta līdzekļu vai to detaļu senās, dažkārt pat sākotnējās formas un konstruktīvos elementus. Kapitalisma periodam tipiski ir jau specializēti, t. i., attiecīgām vajadzībām (labības un siena, mēslu, grants u. c. vešanai) piemēroti, transporta līdzekļi. To izgatavošana lielā mērā atradās speciālistu — amatnieku rokās. Amatnieki — kalēji un galdnieki — kļuva par galvenajiem lauksaimniecības transporta līdzekļu attīstības veicinātājiem. Transporta līdzekļu galveno tipu variantu izplatība šai periodā pamatos sakrita ar to apvidu, kurā savus ražojumus realizēja meistars vai arī viena amatniecības centra (ciema, pagasta nostūra, pagasta) meistari.

Lauksaimniecības transporta līdzekļu attīstības līmenis dažādos apvidos variējās atkarībā no tā, kādā līmenī atradās attiecīgās amatniecības nozares, kā šo attīstību ietekmēja kaimiņu tautu transporta līdzekļi, kāds bija zemnieku saimniecību ekonomiskais spēks, kādā mērā apvidus zemniekiem bija pieejams metāls u. tml. Šo un citu faktoru dēļ vienas un tās pašas nozīmes detaļas (dzelzs asis ratiem, apkaltas ragavu slieces, dzelzs pastiprinājumi — stutes ragavu miētnēm u. c.) dažādos apvidos ieviesās dažādā laikā.

49. att. Viegla droška. Rēzeknes raj. Kruķu c. p. Hatku c. Virs riteņiem sākotnēji bijuši dubļu sargi. Darināta ap 1935. g. E, 1419. filma, 34. negatīvs.

50. att. Droška Rīgā 18. gs. beigās. J. Ch. Brotze. Monumente..., III, 75.

Kapitālisma periodā Latgales zemnieku saimniecībās lietotie lauksaimniecības transporta līdzekļi visumā iekļaujas Austrumeiropas mežu joslā dzīvojošo baltu, slāvu un rietumsomu transporta līdzekļu kompleksā. Vistuvākās paralēles tie uzrāda ar Austrumvidzemes, Augšzemes, Austrumlietuvās, Austrumigaunijas, KPFSR un Baltkrievijas PSR rietumu daļā sastopamajiem transporta līdzekļiem.

Latgales teritorijā pēc transporta līdzekļu tipiem un it īpaši pēc to terminiem iezīmējas divi lokāli apvidi — Ziemeļlatgale un Dienvidlatgale. Aptuvena robeža starp tiem būtu velkama no Gaigalavas uz Mērdzeni. Ziemeļlatgalē daudz tuvības ar Ziemeļaus-

trumvidzemi; te iezīmējas arī daži igauniski elementi. Dienvidlatgalē turpreti stipri jūtama slāvu tautu ietekme. Gar Daugavu vērojamas dažas zemgaliskas iezīmes. Iespējams, ka turpmāko pētījumu gaitā kā atsevišķu lokālu apvidu vajadzēs izdalīt arī Dienvidrietumlatgali, kuras aptuvena robeža varētu būt pa līniju Barkava—Livāni.

Kā turpmāko pētījumu uzdevums Latgales lauksaimniecības transporta līdzekļu jomā būtu minama to attīstības skaidrošana agrākajos vēsturiskās attīstības periodos, slāvisko terminu precīza vecuma noteikšana, transporta līdzekļu tipu, variantu un terminu izplatības kartografēšana.

PARINDES

¹ A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. (turpmāk — A. Bielenstein. Holzbauten...). Petrograd 1918, 540. u. sek. lpp.

² J. Aboliņš. Darba rāti Latvijas lauksaimniecībā. Rīgā 1935.

³ Latviešu etnogrāfija. Rīgā 1969., 74., 148.—153., 324.—333. lpp.

⁴ K. Zalts. Sauszemes satiksmes līdzekļi senajā Latvijā. — Latvju tautas dainas, XII. Rīgā 1932.

⁵ Materiālus laikā no 1963. līdz 1968. g. vākuši S. Cimermanis un Dz. Cimermane. Pēc viņu norādījumiem objektus zīmējuši V. Ozoliņš, K. Ozols, V. Zemelte un A. Kopeika. Materiāli glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora arhīvā.

⁶ Materiālus 1956. g. vācis A. Bīrons. Tie glabājas jau minētajā etnogrāfijas sektora arhīvā.

⁷ Materiāli glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas arhīvā, bet priekšmeti — Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā.

⁸ Transporta līdzekļu izgatavošana aprakstīta pēc autora savāktajām ziņām Balvu, Ludzas, Rēzeknes, Krāslavas, Daugavpils un Preiļu raj. laikā no 1963. līdz 1967. g.

⁹ LCVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 183.—186. lp.

¹⁰ Turpat, 188., 189. lp.

¹¹ Turpat, 205., 206. lp.

¹² Skat. apcerējumus par zveju (29. parindi) un biškopību (10. parindi) šā krājuma 136., 153. un 154. lpp.

¹³ LCVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 59., 62., 65. lp.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Plašāk par to skat. A. Alsupes apcerējumu par amatniecību Latgalē šā krājuma 95. u. sek. lpp.

¹⁶ Autora laikā no 1964. līdz 1968. g. ekspedīcijās iegūtās ziņas Ludzas, Rēzeknes, Krāslavas, Preiļu, Daugavpils un Jēkabpils raj. Apcerējumā šo rīku visur dēvējam par ragžini.

¹⁷ E 28, 4269; E 29, 211 un 216.

¹⁸ A. Viies. Der Heubogen in Osteuropa. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Bd. 10, Teil II, Jhg. 1964, 285. lpp. (turpmāk — A. Viies. Heubogen...). A. Viies 281. lpp. publicētajā kartē ragžina izplatība Latvijā, it īpaši Latgalē, nav parādīta visai pilnīgi, jo viņa rīcībā tajā laikā bija vienīgi bij. Pieminekļu valdes ekspedīciju materiāli.

¹⁹ E 28, 7994. Kurzēmē šo rīku sauc par nozi.

²⁰ E 28, 7992; 7995; 8003.

²¹ E 36 dati, Verhpedvinskas raj.; A. Viies. Heubogen... 282. lpp.

²² E 29, 181, Malta; 211 un 216, Kaunata.

²³ E 29, 211; E 31, 4978, 4981.

²⁴ E 29, 185.

²⁵ E 29, 185; 211; 216.

²⁶ E 31, 4981.

²⁷ Atzīmējams, ka, mainot savu ražojumu pret labību, pārdoti arī citi Latgales mājražniecības izstrādājumi, piemēram, māla trauki. Skat. Dz. Feldmane-Cimermane. Podniecība Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, V. Rīgā 1963., 120. lpp.

²⁸ E 29, 211—215, Kaunata.

²⁹ E 29, 185.

³⁰ A. Viies. Heubogen... 18. tabula.

³¹ E 29, 205; 216; E 31, 4974; 4977.

³² E 31, 4984.

³³ E 27, 10165, Viksna; 10166, Rugāji; 10181, Bērzpils; E 29, 186; 194, Gaigalava; 218, Kaunata; 688, Gailēni; E 30, 3090, Vārkava; 3091, Kalupe.

³⁴ J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 64. lp.

³⁵ A. Viies kašeli nepareizi identificē ar ragžini (A. Viies. Heubogen... 287. lpp.).

³⁶ E 31, 4968, Ezernieki.

³⁷ E 27, 10164, Rugāji; 10165, Viksna; 10167 un 10168, Skilbēni; E 29, 218, Kaunata; 688, Galēni; E 31, 4968, Ezernieki.

³⁸ E 27, 10166 un 10167, Skilbēni; E 29, 179, Malta; 186, Gaigalava.

³⁹ E 27, 194, Gaigalava.

⁴⁰ E 27, 8860, Skilbēni; stakli 1956. g. izdevās atrast Gulbenes raj.

⁴¹ E 27, 10155, Rugāji; šādas ragavas no Beļavas pārvestas uz BDM.

⁴² Nepareizs ir A. Viies apgalvojums, ka šis ragavu tips izplatīts visā Latvijā (A. Виies. Санный транспорт у эстонцев. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М. 1959, 440. lpp.).

⁴³ A. Виies. Санный транспорт... 440. lpp.

⁴⁴ Ekspedīcijās iegūtas ziņas par to, ka ragavas ar 4 metņu pāriem taisījuši latvieši, bet ar 5 metņu pāriem — krievi, jo krievu ragavas bijušas garākas par latviešu ragavām (E 29, 312, Gaigalava).

⁴⁵ Autora vāktie materiāli Liepājas, Saldus, Kuldīgas, Talsu, Ventspils un Tukuma rajonos (E 30).

⁴⁶ A. Виies. Санный транспорт... 446. lpp.

⁴⁷ Berlīnes (VDR) etnogrāfijas muzeja (Museum für Volkskunde) materiāli, ar kuriem autoru iepazīstināja muzeja direktors Dr. U. Steinmanis.

⁴⁸ Lietuvių etnografijos broūžaī. Vilnius 1964., 430., 431. lpp.; S. Bernotienė. Valstiečių sausumos susisiekimo priemonės XIX—XX a. — Iš lietuvių kultūros istorijos, I. Vilnius 1958., 206. lpp.

⁴⁹ E 12, 4215—4217, 4227, 4228.

⁵⁰ E 30, 1965. g. dati, Džūkste.

⁵¹ E, 30, 1965. g. dati, Kolka.

⁵² J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 77. lp.

⁵³ J. Ch. Brotze. Monumente..., IV. 42. lp.

⁵⁴ Apraksts izdarīts pēc 1963.—1967. g. etnogrāfu ekspedīciju vākumiem.

⁵⁵ Pēc līdzinējiem datiem nav iespējams noteikt, kurš slieču veids Latvijā ir vecāks un kurš senākajos vēstures periodos bijis populārāks. Šis jautājums prasa rūpīgus pētījumus, un to atrisināt varēs tikai ar arheoloģisko materiālu palīdzību. Nopietni vērā ņemami ir arheologu atradumi senajā Novgorodā: no 60 atraktām ragavu sliecēm (no tām pilnīgi saglabājušās 23) visas ir liektas. No atraktajām sliecēm senākās attiecas uz 10. gs. (Б. А. Колчин. Новгородские древности. Деревянные изделия. М. 1968, 52. lpp.).

⁵⁶ E 27, 10152; kaut ko līdzīgu atcerējās arī 1885. g. dzimušais Pēteris Sarnovičs Rēzeknes raj. Gaigalavas c. p. Dziļārēs (E 29, 312).

⁵⁷ A. Bielenstein. Holzbauten... 556. lpp.

⁵⁸ A. Виies. Санный транспорт... 441.—443. lpp.

⁵⁹ Skat. A. Виies. Санный транспорт... 441. lpp.

⁶⁰ Turpat, 441., 443. lpp.

⁶¹ J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 64., 67. un 77. lp.; IV, 42. lp. Te jāpiezīmē, ka senajā Novgorodā atraktajām ragavu sliecēm atsaītes vispār nav atrastas un, šķiet, nav konstatētas nekādas atsaīšu pēdas. B. Kolčins, rekonstruējot Novgorodas ragavas, atsaītes vispār nerāda (Б. Колчин. Новгородские древности. 52. u. sek. lpp.).

⁶² Ragavu apkalšana (vismaz turīgākajos pagastos) bija sākusies jau ievērojami agrāk. Tā, piemēram, Krievu ģeogrāfijas biedrības 1872. g. savāktajās aptaujas anketās lasām, ka andrupeniešiem daudz lieto dzelzi, jo visi brauc apkalto ratos un ragavās (VUB RN Nr. 10981).

⁶³ 1887. g. dzimušā J. Pugača atmiņas (E 27, 8862). Arī 1893. g. dzimušais J. Raciborskis atcerējās, ka ap 1900. g. dažiem zemniekiem bijušas apkalts ragavu slieces. Ap 1905. g. sākuši apkalt arī balzienus (E 27, 10147, Bērzpils).

⁶⁴ 1885. g. Gaigalavā dzimušā Pētera Sarnoviča atmiņas (E 29, 312); 1881. g. Maltā dzimušā Pētera Jakušonoka atmiņas (E 29, 304) un 1892. g. Kārsavā dzimušā kalēja Tadeuša Driča atmiņas (E 28, 7943).

⁶⁵ 1893. g. dzimušā J. Vaskāna atmiņas (E 28, 7934) un 1900. g. dzimušā Staņislava Krakupa atmiņas (E 27, 10149).

⁶⁶ 1881. g. dzimušais A. Kaulakans Liepnā (E 27, 10150), 1890. g. dzimušais kalējs A. Grislis Viksnā (E 27, 10153), 1900. g. dzimušais A. Garoza Kaunatā (E 29, 319) u. c.

⁶⁷ E 27, 10152, Rugāji; E 29, 312, Gaigalava; 319, 321, Kaunata; E 31, 4763, Asūne.

⁶⁸ E 27, 10149, Šķilbēni; 10151, Liepna; E 29, 663, Galēni.

⁶⁹ Nav šaubu, ka vairākas ragavu detaļas, piemēram, slieces un slieču galu atsaītes, arī pirms metāla detaļu ieviešanās sauca divējādi, piemēram, par sliči un koponcu. Taču senlaicīgie nosaukumi pakāpeniski atdevuši savu vietu jaunajiem.

⁷⁰ So parādību nereti sastop arī citās materiālās kultūras nozarēs. Tā, piemēram, Daugavas (Doles) zvejas tačos līdz mūsdienām saglabājušies daži senie rietumdomnieki detaļu nosaukumi, kas labi raksturo šo detaļu funkcionālo saturu: sulkārts — tača kārts (aizsprosta kārts), pret kuru balstās aizsprosta kociņi — sulgi, kas aizkavē zivis. Sulkārts saistāma ar lībiešu vārdu suolm un igauņu vārdu sulgema, kas nozīmē «aizsprostot», «nosprostot». Sulgi etimoloģiski atbilst igauņu vārdam sulg, kas nozīmē «aizšaujamais», «sablīvējums»; tādā nozīmē sulgi tika lietoti tacī (plašāk par to skat. S. C i m e r m a n i s. Lettische Binnenfischereigeräte als Gegenstand interethnischer Forschung. — Kolloquium Balticum ethnographicum 1966. Berlin 1968, 29. lpp.). Latgales dienvidrietumu daļā, Augšzemē un vietām Vidzemes dienvidos piekrastes zvejas rīku, ar kuru brien trijātā, sauc par trejbrīdi, bet citas vietās rīku, ar kuru brien divātā, sauc par divbrīdi (skat. apcerējumā par zveju šā krājuma 130. lpp.). Šī parādība nereti konstatējama arī mājās iedzīves priekšmetu nosaukumos. Tā, piemēram, nelielu koka vāceli, kurā glabāja goda apģērba sīkumus (lakatus u. c.) sauca par lakatu pūriņu; ķipiti, kurā vedekla pēckāzu dienas ritā rituāli mazgāja seju, dēvēja par vedeklas ķipiti (S. C i m e r m a n i s. Celtniecība. Koka un metāla izstrādājumi. — Latviešu tautas māksla, I. Rīgā 1961., 55. un 115. lpp.; t. p. Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Celtnes un to iekārta. Rīgā 1969., 106. lpp., 141. att.). Šādu piemēru ir daudz.

⁷¹ LCVVA, 5426. f., 1. apr., 138. l., 463. lp.

⁷² Ir ļoti iespējams, ka daļa slāvisko terminu ragavu detaļām bija jau agrajā feodālismā vai vismaz kopš 12. gs. un 13. gs. sākuma, kad latgaļu pilskalnās un senpilsētās dzīvoja arī zināms skaits slāvu (Indriķa Livonijas hronika. Rīgā 1936., XI, 8. u. c.).

⁷³ A. Alsupe. Latviešu un slāvu tautu kultūrvēsturiskie sakari XIX un XX gs. (Audumu un aušanas darba rīku materiāli). — Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā 1968., 152. lpp.

⁷⁴ E 27, 10013, Viksna; 10154, Rugāji; E 28, 7934, Mērdzene; 7943, Kārsava; E 29, 304, Malta; 312, Gaigalava; 321, Kaunata.

⁷⁵ A. В и й р е с. Санный транспорт... 462., 463. lpp.

⁷⁶ E 30, 1967.—1970. g. dati, Salacgrīva, Vitrupe, Iecava, Ir-lava, Bukaiši.

⁷⁷ A. В и й р е с. Санный транспорт... 453., 454. lpp.

⁷⁸ E 30, 1965. g. dati, Džūkste, Ēdole.

⁷⁹ A. В и й р е с. Санный транспорт... 453. lpp.

⁸⁰ E 29, 318, Kaunata; E 31, 4762, Asūne.

⁸¹ A. Bielenstein. Holzbauten... 558. lpp. Diemžēl Bi-lenšteins nemin ne aizlieguma izdošanas laiku, ne vietu, ne iestādi, kas to izdevusi.

⁸² A. В и й р е с. Санный транспорт... 453. lpp.

⁸³ Termins ir nosacīts. Tautas valodā ar to apzīmē gan ragavas kopā ar uzliekamo kulbu (tāpat arī Vidzemes ziemeļ-austrumu daļā), gan tikai kulbu. Te un turpmāk ar vārdu kreslis apzīmēsim ragavas kopā ar uzliekamo kulbu.

⁸⁴ E 28, 7936, Mērdzene; E 29, 320, Kaunata.

⁸⁵ A. В и й р е с. Санный транспорт... 463., 464. lpp.

⁸⁶ E 28, 7936, Mērdzene.

⁸⁷ Asūnē pierakstīts norādījums, ka šīs izbraucamās ragavas par redelēm sauķuši latvieši. Krievi turpretī teikuši — дробинка, baltkrievi — Iagoškas (E 31, 4805).

⁸⁸ E 28, 990, Pasiēna.

⁸⁹ E 28, 990, Pasiēna; E 31, 4832—4833, Auleja. Iespējams, ka šādu Iagošku priekšteces — ragavas ar trim mietņu pāriem un kulbu — jau 18. gs. beigās Neretā zīmējis J. K. Broce (skat. 19. att. augšējās).

⁹⁰ E 28, 7935, Mērdzene; E 29, 300, Kaunata.

⁹¹ E 30, 1967. g. dati.

⁹² E 27, 8861, Bērzpils; 10151, Liepna; E 28, 7935, Mērdzene; 7944, Kārsava; E 29, 282, Gaigalava; 299 un 302, Kaunata; 303, Malta; 663, Galēni; E 31, 4831, Asūne; 4835, Andrupene.

⁹³ J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 67., 77. lp.

⁹⁴ J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 76. lp.; IV, 22., 42. lp. Te gan jāievēro, ka šīs ir darba ragavas, kas bija paredzētas precu vešanai uz Rīgu. Tātad to virsa tika piemērota iespējami lielāku kravu vešanai, pašu braucēju ērtības atstājot otrajā vietā.

⁹⁵ E 28, 7944, Kārsava. Diemžēl nevienas šādas kamanas līdz šim nav izdevies atrast.

⁹⁶ A. В и й р е с. Санный транспорт... 466. lpp. Jāpiezīmē, ka mums nav izdevies pierakstīt Latgales latviešu slāvisko kamanu nosaukumu saņas, kuru A. Bielenšteins (Holzbauten... 554. lpp.) min kā aizgūtu no krieviem. Atsaucoties uz A. Bielenšteinu, arī A. Viress par vārdu saņas izsakās, ka to mēdzot lietot Latgales latvieši (Санный транспорт... 465. lpp.)

⁹⁷ E 29, 282, 283.

⁹⁸ Latgales ratu un to detaļu nosaukumi ir tik daudzveidīgi un atšķirīgi pat vienas ciema padomes teritorijā, ka nav iespējams tos visus minēt.

⁹⁹ E 12, 4236—4244, Ainaži; 4245—4249, Tūja; E 30, 1965. g. dati, Džūkste, Iecava; J. A b o l i ņ š. Darba rati... 14. un turpm. lpp. Šī ratu tipa aptuvenu izplatību redzam arī A. Viresa sastādītajā kartē (A. V i i r e s. Baltikumi rahvaste pöllumajanduslikus transpordis avalduvaist ajaloolis-kultuurilistest suhetest. — Etnograafiamuseumi Aastaraamat, XX. Tartu 1965, 38. lpp.).

¹⁰⁰ Kopš šī laika saglabājušies droši datējami un nepārprotami skaidri ratu nesošās daļas zīmējumi. Vienlaikus jāpiebilst, ka paši senākie līdz šim zināmie Kurzemes tipa ratu zīmējumi ir J. R. Sturna 1661. g. skices mākslinieka ceļojuma albumā. Te skaidri redzama ratu virsbūve un aizjūgs, kas ļauj secināt, ka zīmētas Kurzemes tipa vienjūga ores (Альбом Мейерберга. Виды и бытовые картины России XVII века. СПб. 1903. 94. att. (Sventa), 98. att. (Bārta), 114. att. (Sesava)).

¹⁰¹ Rietumlatvijas ratu tips kultūrvēsturiski ir ļoti sens. Dienvidrietumvidrijā, Bohuslenā, atrasts kāds bronzas laikmeta (2. g. t. sāk.—1. g. t. vidus pr. m. ē.) zīmējums klintī (O. M o n t e l i u s. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig 1906., 86. lpp.), kurā redzami četrriteņu rati ar zarotu treilēni. Pie ratu diseles piejūgti divi vērsi (28. att.). Grūti saprast, kāda nozīme bijusi abiem sānu kokiem, kas redzami starp riteņiem. Jau pilnīgi izveidotus un divjūgam piemērotus šā tipa ratus (29. att.) izdevies iegūt kādā kūdras purvā Jitlandes pussalas rietumu daļā (O. M o n t e l i u s. Kulturgeschichte Schwedens. 159. lpp.). Atradums attiecas uz 1. g. t. pr. m. ē. pirmo pusī. So ratu konstrukcijās redzama krietna daļa no tiem ratu uzbūves principiem, ko 19. un 20. gs. vērojām Kurzēmē. Iespējams, ka šīs ratu tips arī Rietumlatvijā ir visai sens un tā sākumi meklējami vismaz agrajā feodālismā, kad Kursai bija kontakti ar skandināviem un Kurzēmē pastāvēja pat īslaicīgas skandināvu apmetnes. Par to, ka Kurzēmē un vispār Latvijā vismaz kopš 11. gs. varēja būt rati kā transporta līdzeklis, liecina arī Novgorodas arheoloģiskajos izrakumos iegūtās ratu riteņa paliekas (Б. А. Колчин. Новгородские древности. 51. lpp.). Šīs hipotēzes pareizību varēs pierādīt tikai arheoloģiskie izrakumi, ja kādā senās Kursas pilskalnā vai citā apmetnē izdosies atrast ratu paliekas tāpat, kā Kokneses pilskalnā 12. gs. slānī izdevās atrast ragavu slieces paliekas. Turklāt šis 11. gs. vidus ratu ritenis konstruktīvi ne ar ko neatpalika no 19. gs. labākajiem koka riteņiem. Diemžēl par Novgorodas seno ratu konstrukciju nav iegūti nekādi materiāli.

¹⁰² E 27, 10098, Rugāji; 10108, Šķilbēni; E 28, 7871, Kārsava; E 31, 4876, Andrupene. Atsevišķos gadījumos rati bez jebkādam dzelzs daļām lietoti pat 20. gs. sākumā, piemēram, Šķilbēnos (E 27, 10102), Liepnā (10080) u. c.

¹⁰³ 1881. g. dzimušais A. Kaulakans Liepnā atcerējās, ka viņa bērnībā pat uz baznīcu braukuši lielākoties koka ratos ar neap-

kalliem riteņiem. Apkalti rati tajā laikā bijuši reti sastopami. Turpreti ap 1895. g. apkaltu ratu Liepnā jau bijis diezgan daudz (E 27, 10079). Skat. arī E 27, 10088, Bērzpils; E 29, 334, Kaunata; E 31, 4923, Ezernieki u. c.

¹⁰⁴ E 27, 10082, Viksna; E 29, 331, Gaigalava; 336, Kaunata; 513, Bērzgale; 677, Galēni.

¹⁰⁵ Ap 1905. g. Liepnā (E 27, 10080), ap 1910. g. Kārsavā (E 28, 7802), Gaigalavā (E 29, 331 un 532), Galēnos (E 29, 677), ap 1917. g. Kaunata (E 29, 338).

¹⁰⁶ J. Āboliņš. Darba rati... 9. lpp.

¹⁰⁷ Turpat, 10. lpp.

¹⁰⁸ Sādi rati akmeņu vešanai līdz šim aprakstīti Šķilbēnos (E 27, 8860; 10118; 10119), Rugājos (10117), Nautrēnos (E 28, 4192), Mērdzenē (7899), Kārsavā (7904), Briģos (4241), Galēnos (E 29, 676), Sakstagalā (452—460), Makašēnos (411—415).

¹⁰⁹ E 27, 10114, Liepna; 10116, Rugāji; E 29, 492 un 536, Bērzgale.

¹¹⁰ E 27, 10114 un 10115; Z. Ligērs. Die Volkskultur der Letten. Ethnographische Forschungen, I. Rīga 1942, 199., 211. lpp.

¹¹¹ E 28, 4240, Pilda; E 29, 676, Galēni.

¹¹² E 28, 4187, Nautrēni; 4240, Pilda; 7899, Mērdzene; E 29, 492, Bērzgale.

¹¹³ Kam nebija drogu, tas baļķus šādā pašā veidā veda ar galdū vai platformas ratiem.

¹¹⁴ E 28, 7905, Kārsava.

¹¹⁵ E 27, 10101—10102; 10120 un 10124.

¹¹⁶ E 29, 329, 529.

¹¹⁷ J. Ch. Brotze. Monumente..., VIII. 26. lp.

¹¹⁸ E 27, 10108, Šķilbēni; E 28, 4201, Briģi.

¹¹⁹ J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 62. lp.

¹²⁰ J. Ch. Brotze. Monumente..., VI. 60. lp.

¹²¹ Par tām plašāk skat. A. Bielenstein. Holzbauten... 545. u. sek. lpp.; J. Āboliņš. Darba rati... 11. u. sek. lpp.

¹²² J. Āboliņš uzskata, ka galdū rati ir visvecākais, vairāk lietotais un izplatītākais ratu veids Latvijā (J. Āboliņš. Darba rati... 13. lpp.).

¹²³ Līdz šim zināmais senākais platformas ratu attēlojums Latvijā ir Broces 1780. g. zīmējums. Tajā redzami smagu kravu pārvadāšanai domāti divjūga rati Rīgā. Ratu apakšdaļa, spriežot pēc zīmējuma, atbilst iepriekš aprakstītajam Kurzemes ratu tipam (J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 59).

¹²⁴ E 27, 10106.

¹²⁵ E 29, 515.

¹²⁶ E 28, 7801; cits ziņu pieraksts (7872) liecina, ka Kārsavas apkārtnē platformas rati parādījušies ap 1914. g.

¹²⁷ E 27, 10080, 10082, 10083, 10098. Rugājos, kur vairums iedzīvotāju latvieši, pierakstīts pat platformas ratu cilmi raksturojošs teiciens: «krievu [emega brauc».

¹²⁸ А. С. Бержкович. Средства передвижения и упряжь в крестьянском хозяйстве. — Хозяйство и быт русских крестьян. М. 1959, 210. u. sek. lpp.

¹²⁹ Krustpīli, Līvānos, Vārkavā, Kalupē, Liksnā u. c.

¹³⁰ E 29, 677, Galēni.

¹³¹ E 29, 335, Kaunata; 389, Andrupene.

¹³² E 27, 10100, Šķilbēni; 10110, Rugāji; E 29, 677, Galēni u. c.

¹³³ E 31, 4861. Precīzākas ziņas diemžēl neizdevās iegūt.

¹³⁴ E 30, 1965. g. dati, Džūkste; skat. arī A. Bielenstein. Holzbauten... 550. lpp. Bielensteins piezīmē, ka ziemējos no Daugavas labības vezuma kraušānu starp rungām nepazīst.

¹³⁵ J. Ch. Brotze. Monumente..., VII. 64., 135., 153. lp. Ekspedīcijās iegūtajās ziņās ores Latgalē konstatējamas 3 paaudžu laikā, t. i., apmēram kopš 1850. g. Ar šo laiku izbeidzas to ziņu ticamība, kuras vecākās paaudzes teicēji šodien sniedz kā savu vecvecāku atmiņu stāstījumu.

¹³⁶ E 27, 10081, Baltinava; 10110, Rugāji; E 29, 328, 530, Gaigalava; 340, Kaunata; 434, Makašēni; 535, Bērzgale; 675, Malta.

¹³⁷ E 31, 4897, Izvalta.

¹³⁸ E 27, 10126, Šķilbēni; 10128, Rugāji; 10138, Liepna; 10140, Viksna; E 28, 7916, Kārsava; E 29, 220, Kaunata.

¹³⁹ E 27, 10126, Šķilbēni; 10128, Rugāji; 10140, Viksna; E 28, 7916, 7919, Kārsava; E 29, 220, Kaunata; E 31, 4915, Andrupene.

¹⁴⁰ Tikai viens teicējs (Liepnā) minēja, ka pirmā droška te bijusi ar koka asīm (E 27, 10138).

¹⁴¹ E 28, 7916, 7919, Kārsava. Liepnā (E 27, 10138), Kaunata (E 29, 220, 222), Mērdzenē (E 28, 7927) turpreti iegūtas ziņas, ka atsperes droškām sākuši likt tikai buržuāziskās Latvijas gados (1920.—1940.).

¹⁴² Sie nosaukumi nav precīzi un atbilst tiem, ko lietoja Latgales ziemeļu daļā un tai tuvējos Vidzemes pagastos.

¹⁴³ E 27, 10137, Rugāji; 10141, Viksna.

¹⁴⁴ Latgalē dzīvojošie krievi, baltkrievi un poļi droškas atbilstoši sauc šādi: дрошка, линейка, шарабан, дрончка u. c.

¹⁴⁵ J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 75., VI. 130., 160. lp.

¹⁴⁶ J. Ch. Brotze. Monumente..., III. 75. lp.

¹⁴⁷ J. Āboliņš. Darba rati... 69. lpp.

С. Цимерманис

ТРАНСПОРТНЫЕ СРЕДСТВА В КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ ЛАТГАЛЕ В КОНЦЕ XIX И ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX В.

Резюме

В статье приводятся краткие сведения о работах, посвященных изучению сельскохозяйственных транспортных средств, и об изготовлении транспортных средств во второй половине XIX и в начале XX в. В первую очередь рассматриваются средства для переноски тяжестей, главным образом корма для скота («резгины», пологи, жердочки), а также принадлежности для перетаскивания тяжестей волоком (стволики листовых деревьев с ветками, стволы деревьев с развилками). Приводимые материалы свидетельствуют о том, что первоначально сельскохозяйственные транспортные средства в Латгале представляли собой приспособленные для этой цели природные формы дерева. В качестве реликтов далекого прошлого эти виды транспортных средств встречаются кое-где и поныне, что дает возможность определить древние, зачастую даже первичные формы местных транспортных средств либо их деталей и конструктивных элементов.

Для периода капитализма типичны специализированные, приспособленные для определенных нужд (перевозки снопов и зерна, сена, удобрений, гравия и т. п.) транспортные средства. Различаются транспортные средства для перевозки легких и тяжелых грузов, а также для выезда (санки — «kamanas», дрожки — «droškas»). Изготовление транспортных средств в период капитализма в значительной мере находилось в руках специалистов-ремесленников, хотя простейшие телеги и сани, использовавшиеся для повседневной работы, нередко мастерили сами потребители. Ремесленники, изготавливавшие сани и телеги, а также кузнецы стали основными проводниками прогресса в развитии сельскохозяйственных транспортных средств. В этот период ареал распространения вариантов основных типов транспортных средств в общем совпадает с той местностью, в которой реализовали свою продукцию ремесленники либо мастера определенного

ремесленного центра (деревни, части волости, волости).

Уровень развития сельскохозяйственных транспортных средств в различных районах Латгале зависит от уровня развития соответствующих отраслей ремесла, от влияния форм транспортных средств соседних народов, от экономической мощи крестьянских хозяйств, от доступности металла и т. п. Под действием этих и ряда других факторов транспортные средства одного уровня, назначения, характера и их детали (дрожки, железные оси, окованные полозья, железные опоры копыльев) в различных районах и крестьянских хозяйствах разных категорий распространялись не одновременно.

Применявшиеся в крестьянских хозяйствах Латгале в период капитализма сельскохозяйственные транспортные средства (рабочие сани с высокой головкой и с 4—5 парами копыльев, рабочая телега «drogas», носилки для корма «gagžinis», выездные санки со съемным кузовом и др.) в целом входят в комплекс транспортных средств балтов, славян и прибалтийских финнов, населявших лесную зону Восточной Европы. Наиболее близкие параллели обнаружены с транспортными средствами в восточной части Видземе, юго-восточной части Латвии на левом берегу р. Даугава, в Восточной Литве, Восточной Эстонии, западных районах РСФСР и в Белорусской ССР.

В соответствии с типами сельскохозяйственных транспортных средств, их вариантами и особенно с

терминологией на территории Латгале вырисовываются два локальных района — северный и южный. Примерная граница между ними может быть проведена по линии Гайгалава—Мердзене. В транспортных средствах северной части Латгале обнаруживается много черт сходства со средствами северо-востока Видземе; здесь выявляются и некоторые общие с эстонскими элементы транспортных средств (разветвленная тройня телеги). Имеются также аналогии с транспортными средствами славян. В Южной Латгале сильно ощутимо влияние форм транспортных средств, распространенных у славянских народов, что находит особенно яркое проявление в терминологии. В местностях вдоль р. Даугава наблюдаются некоторые земгалские элементы (например, фуры с высокими грядками для перевозки зерна и сена). Возможно, что дальнейшие исследования приведут к необходимости выделить юго-запад Латгале в качестве отдельного локального района, приблизительные границы которого могли бы проходить по линии Баркава — Ливаны.

В задачи дальнейших исследований сельскохозяйственных транспортных средств Латгале входит в первую очередь изучение их развития в ранние периоды истории, определение времени и причин возникновения славянских терминов и реалий в Латгале, картографирование районов распространения типов и вариантов транспортных средств, а также связанных с ними терминов.

S. Cimermanis

DIE FAHRZEUGE IN DEN BAUERNWIRTSCHAFTEN VON LATGALE ENDE DES 19. UND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JH.

Zusammenfassung

Nach einem kurzem Überblick über die Erforschung der landwirtschaftlichen Fahrzeuge in Latgale bringt der Artikel Angaben über deren Herstellung in der zweiten Hälfte des 19. und zu Beginn des 20. Jh. Gegenstand der Betrachtung sind zunächst die Geräte zum Tragen (Heubogen, Decken, Tragstangen) und Schleppen (breite belaubte Äste, gegabelte Bäume) von schweren Lasten, hauptsächlich Viehfutter. Daraus ist zu ersehen, daß in Latgale ursprünglich natürliche Baumformen dazu benutzt wurden, schwere Lasten am Boden schleppend zu befördern. Als Relikt einer fernen Vergangenheit findet man ein solches Verfahren stellenweise noch heute. Daraus ergibt sich die Möglichkeit, die in den jeweiligen Gebieten ältesten, manchmal sogar primären Formen und Bauteile dieser primitiven Beförderungsmittel zu bestimmen.

Für die Periode Kapitalismus sind bereits spezielle, d. h. für bestimmte Arbeiten vorgesehene Fahrzeuge kennzeichnend, z. B. Wagen für die Getreide- und Heu- bzw. Dung- oder Grobsandbeförderung u. dgl. Es werden verschiedene Fahrzeugtypen für die Beförderung schwerer bzw. leichterer Lasten sowie für die Ausfahrt (Fahrschlitten, Droschken) benutzt. Die Fahrzeugherstellung befindet sich größtenteils in den

Händen geschulter Handwerker, jedoch werden einfachere, für den Alltagsgebrauch bestimmte Wagen und Schlitten nicht selten auch von den Benutzern selbst hergestellt. Die Wagen- und Schlittenbauer sowie die Schmiede wurden zu Schrittmachern des technischen Fortschritts auf dem Gebiet des Fahrzeugbaus. Die Verbreitungsgebiete von Varianten der wichtigsten Fahrzeugtypen entsprachen in dieser Periode im allgemeinen dem Absatzgebiet, innerhalb dessen ein Handwerksmeister bzw. die Meister eines Handwerkszentrums (Dorf, Gemeinde oder Gemeindeteil) ihre Erzeugnisse verkauften.

Das Entwicklungsniveau der landwirtschaftlichen Fahrzeuge in Latgale war je nach der Entwicklung des Handwerks in den jeweiligen Bezirken verschieden. Hierbei machte sich neben der Wirtschaftskapazität der Bauernhöfe und den Metallbeschaffungsmöglichkeiten auch der Einfluß der Nachbarvölker geltend. Unter dem Einfluß dieser und anderer Faktoren bürgerten sich in den Bauernhöfen je nach ihrer territorialen Lage und wirtschaftlichen Situation manche Fahrzeuge und ihre Bauteile (Droschken, eiserne Wagenachsen, eiserne Stützen zur Verstärkung der Schlittenstreben u. a.) zu verschiedener Zeit ein.

Die in den Bauernwirtschaften von Latgale während der Periode des Kapitalismus verwendeten Fahrzeuge (Arbeitsschlitten mit hohem Bügel und vier bis fünf Stiebenpaaren, lange Arbeitswagen — *drogas*, Heubogen, Fahrschlitten mit eingehängter Kulbe u. a.) entsprechen im großen und ganzen dem Fahrzeugkomplex der in der europäischen Waldzone einheimischen Balten, Slawen und baltischen Finnen. Am nächsten stehen ihnen die in Ostvidzeme und Augšzeme (Lettland), in Ostlitauen, Ostestland sowie in den Westgebieten der RSFSR und der Belorussischen SSR anzutreffenden Fahrzeugtypen.

In Latgale selbst lassen sich in bezug auf die Verbreitung der einzelnen Fahrzeugtypen und ihrer Varianten und insbesondere bezüglich der Terminologie zwei Gebiete, Nordlatgale und Südlatgale, unterscheiden. Die Grenze zwischen ihnen verläuft ungefähr längs der Linie Gaigalava—Mērdzene. Nordlatgale weist zahlreiche Parallelen zu Nordost-Vidzeme auf; auch manche bei den Esten verbreitete Fahrzeugelemente (z. B. gegabelte Langbäume) sind hier zu

finden, ferner gibt es Analogien zu slawischen Fahrzeugtypen. Sehr stark ist der slawische Einfluß in Südlatgale, insbesondere in der auf die Fahrzeuge bezüglichen Terminologie. Längs der Daugava ist der Einfluß von Zemgale bemerkbar, zum Beispiel bei den Leiterwagen zur Getreide- und Heubeförderung. Es ist nicht ausgeschlossen, daß weitere Forschungen zur Aussonderung von Südwestlatgale als eines dritten lokalen Gebiets führen werden, dessen ungefähre Grenze längs der Linie Barkava—Līvāni verlaufen dürfte.

Weitere auf die landwirtschaftlichen Fahrzeuge in Latgale bezügliche Forschungsaufgaben bestehen von allem darin, ihre Entwicklung in früheren geschichtlichen Perioden aufzuklären, den Zeitpunkt und die Gründe für die Einbürgerung von slawischen Termini und Realien in Latgale zu bestimmen und die Verbreitungsgebiete der einzelnen Fahrzeugtypen und ihrer Varianten sowie der einschlägigen Termini kartographisch darzustellen.

L. Terentjeva

NO LATGALES LAUKU APMETŅU VĒSTURES

(18. gs.—20. gs. sākums)

Austrumbaltijas lauku apmetnes vēl nesenā pagātnē etnogrāfiski bija maz pētītas. Lietuvas, Latvijas un Igaunijas apmetņu, it īpaši zemnieku dzīves vietu, sistemātisku izpēti etnogrāfi uzsāka 50. gados sakarā ar Baltijas tautu reģionālā vēsturiski etnogrāfiskā atlanta gatavošanu. Pētnieku kolektīvs savācis ievērojamu faktu materiālu, apzināti un zinātniski apstrādāti dažādi arhīvu dokumenti. Kā apmetņu vēstures avoti plaši izmantotas dažādas kartes un zemes īpašumu plāni. Pēc koordinētas programmas daudzu gadu ekspedīcijās apsektas zemnieku apmetnes mūsu dienās. Ievērota un kritiski izvērtēta līdz šim publicētā speciālā literatūra.

Izmantotie avoti kopumā ir ticama bāze, kas pētnieku kolektīvam deva iespēju izsekot Baltijas lauku apmetņu veidošanās sarežģītos procesus vairāk nekā 300—350 gadu ilgā laika posmā, ļāva noskaidrot šo procesu kopējās un lokālās īpatnējās iezīmes, noteikt attiecīgam laikmetam raksturīgo apmetņu struktūru, izcelt galvenos faktorus, kas ietekmēja apmetņu pārveidošanās procesus.

Līdzšinējo pētījumu rezultāti vispilnīgāk izklāstīti divos nesen publicētos darbos: I. Butkeviča monogrāfijā,¹ kas veltīta lietuviešu apmetnēm un mājokļiem, un rakstu krājumā «Baltijas lauku apmetnes».² Pirms šiem pētījumiem publicēti arī vairāki atsevišķi apcerējumi.³

Latgales lauku apmetņu vēstures pētīšana ir daļa no kolektīvi risināmās problēmas par Baltijas apmetnēm. Sajā apcerējumā analizēti materiāli par Latgales apmetnēm vēlā feodālisma un kapitālisma periodā. Apmetņu attīstība aplūkota saistībā ar Austrumlatvijas sociālekonomiskās attīstības vispārējiem procesiem, noskaidrots, kā apmetņu veidošanās procesu ietekmē zemes lietošanas formas, iedzīvotāju saimnieciskās darbības raksturs, ģeogrāfiskā, etniskā un sociālā vide, ģimenes un mantošanas formas u. c. faktori. Tātad apmetnes tiek aplūkotas ne vien kā materiālās kultūras objekti, bet arī kā noteikta sociāla parādība, kuras attīstībā sava nozīme bijusi arī vairākiem citiem sociāliem faktoriem.⁴ Šis pētījuma aspekts ir viena no galvenajām atšķirībām, kas autoru darbu šķir no 30. gadu pētnieku — etnogrāfu darba. Pēdējie ļoti sašaurināja apmetņu vēstures problēmu, parasti ierobežojot to tikai ar jautājumu par apmetņu formām, t. i., par to plānojumu.⁵

Hronoloģiski (kopš 17. gs.) grupējot Latgales apmetņu pētīšanai izmantotos vēstures avotus, vispirms mināmi muižu inventāri un ģenerālmērišanas materiāli. Sos dokumentus pirmais publicēja B. Brežgo.⁶

Muižu inventāri, kuru oriģināli publicēti poļu valodā, aptver laika posmu no 17. gs. vidus līdz 19. gs. sākumam. Līdzās citiem materiāliem inventāros rodams visai vērtīgas ziņas par lauku apmetnēm: par zemes lietošanas formām, par apdzīvoto vietu tipiem un lielumu, par iedzīvotāju skaitlisko un ģimenes sastāvu, par zemnieku sētām, par viņu sociālo un mantisko stāvokli u. c. 1784.—1785. g. ģenerālās mērišanas materiāli sniedz Latgales zemes īpašumu un apmetņu konkrētus aprakstus. Vispilnīgākie materiāli ir par Rēzeknes apriņķi un apmēram par trešo daļu no Ludzas apriņķa, jo te ziņas sniegtas par katru apdzīvoto vietu. Ziņas par Ludzas apriņķa pārējo daļu un par Daugavpils apriņķi ir vairāk vispārinātas. «Isajās ekonomiskajās piezīmēs», kas pievienotas ikvienam mērišanas dokumentam, rodams diezgan sīkas ziņas par apdzīvoto vietu ģeogrāfisko stāvokli, par zemes platību, ko aizņem apmetnes, un dažas citas ziņas. Apcerējumā ievietotās tabulas autore sastādījusi pēc šo materiālu analīzes un tajos esošo datu izskaitļošanas.

Vērtīgs avots ir zemes īpašumu «Speciālie ģeometriskie plāni», ko autore atradusi PSRS Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Ļeņingradā.⁷ Šie ar 1785. g. datētie plāni ir tie galvenie zemes dokumenti, kas tika sastādīti zemju ģenerālās mērišanas laikā. Tiem pievienoja «zemju aprakstus», kurus publicējis B. Brežgo.

Apmetņu raksturošanai 19. gs. vidū (40. gados) izmantoti privātmuižu inventāru materiāli, kuros atrodams visai pilnīgas ziņas un savstarpēji samērā viegli salīdzināmi dati. Šie materiāli — apmēram 250 lietas — atrodas Baltkrievijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Minskā.⁸ Muižu inventarizācijas mērķis (tāpat kā lielākās daļas iepriekšējo inventarizāciju mērķi) bija noteikt zemnieku skaitlisko sastāvu un viņu saimniecību ekonomisko stāvokli, lai varētu precizēt zemnieku kļaušu un nodevu lielumu. Inventāros ir sīki muižu apraksti, kuros norādīta muižu atrašanās vieta un zemes lielums, zemnieku skaits pēc pēdējās revīzijas datiem. Inventāros ir arī zemnieku un viņu ģimeņu saraksti, kuros zemnieki sadalīti sociālās grupās. Saraksti sastādīti par katru

apdzīvotu vietu, pie kam norādīts apmetņu tips, nosaukums un atrašanās vieta. Inventāros norādīts zemnieku zemes gabalu lielums un zemes lietošanas apstākļi, uzskaitīts arī zemnieku īpašums — ēkas, lopī u. c.

Apdzīvoto vietu analīzei izmantots viss inventāru fonds. Dažu citu jautājumu (ģimenes sastāva, iedzīvotāju sociālā sastāva, ēku tipu u. c.) skaidrošanai analizēti 20% materiāla pēc nejaušās atlases principa. Papildus muižu inventāriem izmantoti daži materiāli no PSRS CVVA kartogrāfiskajām kolekcijām, kas tagad pirmo reizi analizēti zinātniskajā darbā. Tie ir valsts muižu plāni, kas sastādīti muižu lustrācijā (revīzijās), kā arī daudzu Daugavpils apriņķa zemnieku apmetņu maza mēroga plāni. Šis apmetnes 19. gs. vidū ietilpa t. s. Vitebskas guberņas kareivju—arāju (пахотных солдат) novadā.⁹ Daži materiāli, tai skaitā Baltkrievijas (Vitebskas guberņas) pilsētu un apriņķu ģenerālsaraksts u. c.,¹⁰ iegūti arī PSRS Centrālā Valsts kara vēstures arhīva fondos.

Apmēram uz šo pašu laiku attiecas arī apmetņu pētišanai visai nozīmīgā otrā avota — P. Kepena fonda — materiāli, kas koncentrēti PSRS Zinātņu akadēmijas arhīvā Ļeņingradā.¹¹ Šie materiāli datēti ar 19. gs. 60. gadiem. Tajos sakopoti dažādu Krievijas draudžu apmetņu saraksti. Vitebskas guberņas trijos Latgales apriņķos šī fonda materiāli aptver visus pareizticīgo un katoļu draudžu locekļus.¹² Dažās apmetnēs atzīmēti arī vecticībnieki, bet to skaits nav uzrādīts pietiekami precīzi.

Pēc P. Kepena fonda materiāliem var spriest par apdzīvotu vietu tipiem, to izvietojumu un apdzīvotību 19. gs. vidū. Šis avots atšķirībā no 1848. g. inventāriem sniedz pilnīgāku informāciju, jo tajā aprakstīti ne tikai privātie, bet arī visi citi zemes īpašumu veidi. P. Kepena savākie materiāli īpaši nozīmīgi ir tāpēc, ka tajos norādīts ikvienas apdzīvotās vietas iedzīvotāju etniskais sastāvs. Tādā kārtā šie materiāli dod iespēju risināt jautājumus par dažādu tautību iedzīvotāju sajaukšanās pakāpi kādā teritorijā un par etniskā faktora iedarbību apdzīvotu vietu tipu un formu izveidē.¹³

No avotiem, kas raksturo Latgales lauku apmetnes 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, vispilnīgākās ziņas sniedz Vitebskas guberņas Statistikas komitejas fonds, kurā glabājas Krievijas impērijas 1897. g. pirmās vispārējās tautas skaitīšanas pirmatnējie dokumenti. Šajā plašajā fondā glabājas pagastu apdzīvoto vietu saraksti. Pēc šiem sarakstiem var noteikt apdzīvoto vietu tipus, lielumu un novietojumu 19. gs. beigās.¹⁴

Salīdzinot šos datus ar 19. gs. vidus materiāliem, iespējams izsekot apmetņu attīstības procesam pusgadsimta laikā.

Minētā fonda vērtīgs papildinājums ir 1897. g. pirmās vispārējās tautas skaitīšanas uzskaites lapas (pirmatnējie formulāri). Šo dokumentu ievērojama daļa, kas attiecas uz Latviju, pašlaik glabājas Latvijas PSR CVVA Rīgā. Skaitīšanas dokumenti par Latgali kvantitatīvi ir daudz pilnīgāki nekā šādi paši dokumenti par Vidzemes un Kurzemes guberņu apriņķiem.¹⁵ Šī avota analīze ļauj noteikt zemnieku sētu iemītnieku sociālo sastāvu, to nodarbošanos,

ģimeņu struktūru un lielumu, skaitīšanai pakļauto personu etnisko piederību (pēc dzimtās valodas) un dzimšanas vietu. Šis ziņas, kam ievērojama nozīme apmetņu pētišanā, vispārinātā veidā (pa apriņķiem) atrodamas arī publicētajos skaitīšanas materiālos.¹⁶

Gan pēc apjoma, gan pēc ziņu dažādības diezgan nozīmīgi materiāli, kas raksturo Latgales lauku apmetnes 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, atrasti Latvijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā. Tādas ir, piemēram, apriņķu zemes ierīcības komisiju lietas,¹⁷ miertiesu lietas,¹⁸ pagastu valžu lietas zemes jautājumos¹⁹ u. c.

No 20. gs. sākumā publicētajiem darbiem, kam tiešs sakars ar aplūkojamo jautājumu, minams Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu saraksts, ko sagatavojuši guberņas Statistikas komiteja. Apdzīvotās vietas šajā izdevumā grupētas pa pagastiem, lauku kopienām (сельское общество) un pa draudzēm. Norādīts ikvienas apmetnes tips, zemes platība, attālums no ūdens ņemšanas vietām, sētu un iedzīvotāju skaits. Šie materiāli dod iespēju pietiekami pilnīgi raksturot Latgales apmetņu struktūru 20. gs. sākumā.²⁰ Šā perioda avotiem pieskaitāmas arī A. Kofoda publikācijas, kurās analizēta viensētu sistēmas ieviešana Latgalē un Austrumlietuvā.²¹

Latgales apmetņu raksturošanai buržuāziskās iekārtas laikā galvenais materiāls ņemts no Zemkopības ministrijas Zemes ierīcības departamenta zemes ierīcības fonda. Šajā plašajā LCVVA fondā sakopotas lietas par ciemu sadalīšanu viensētās, pie kam fonda dažādie materiāli attiecas ne vien uz 20. gs. 20.—30. gadiem, bet arī uz 19. gs. beigām un 20. gs. sākumu. Piemēram varētu minēt apmetņu plānus un zemnieku zemes sadalījuma plānus pirms ciemu sadalīšanas un jaunievestā zemes sadalījuma plānus ar zemnieku viensētu izvietojumu.²²

Apmetņu pētišanai visai vērtīgi ir 20. gs. 30. gados Latvijā izdarīto skaitīšanu materiāli. Raksta autore daļēji izmantojusi 1939. g. lauksaimniecības skaitīšanas pirmatnējos formulārus,²³ kā arī trešās tautas skaitīšanas publicētos vispārinātos materiālus.²⁴

30. gadu apmetņu analīzē būtiska nozīme ir ekspedīciju materiāliem. Latgales apmetņu apsekošanas materiāli, ko buržuāziskās Latvijas gados savāca bij. Pieminekļu valde (atsevišķu apmetņu plāni, īsi apraksti un fotoattēli), glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā Rīgā.²⁵

PSRS ZA Etnogrāfijas institūta 50.—60. gadu ekspedīciju materiāli glabājas institūta arhīvā.²⁶

Lauku apmetņu veidošanās procesam Latgalē vēlajā feodālismā bija savas specifiskas iezīmes, kas izrietēja no šīs Latvijas austrumu daļas sociālekonomiskās attīstības īpatnībām un ievērojami atšķīra apmetņu veidošanos Latgalē no apmetņu veidošanās procesa Latvijas vidus un rietumu daļā.

Latgales kā iekarotas provinces ilgā (no 1561. līdz 1772. g.) atrašanās Polijas valsts sastāvā ietekmēja visu tās agrāro iekārtu. Agrārās attiecības Poļu Infantijā regulēja poļu likumi. 18. gs. 70. gadi ir noteikta robeža Latgales agrārajā attīstībā. Pēc ietilpināšanas cariskās Krievijas sastāvā Polijas pirmās dalīšanas rezultātā (1772. g.) Latgales agrārā attīstība gāja pa to pašu ceļu, kādu gāja citu impērijas iekšējo guberņu apriņķi, kuru skaitā kā Polockas viet-

niecības daļa bija ieskaitīti arī Latgales apriņķi. Tomēr Latgales muižnieki, kuru absolūtais vairums tolaik bija poļi vai poliski orientēti pārpoļoti vācieši, sīkstī centās saglabāt iepriekšējo agrāro iekārtu un attiecībā uz zemniekiem visus tos noteikumus, kas bija ierakstīti inventāros.²⁷

Latgales lauku apdzīvotās vietas 18. gs. dalījās divās grupās — zemes īpašnieku apmetnēs un dzimtzemnieku apmetnēs (поселения). Pie zemes īpašnieku apmetnēm pieskaitāmi muižu centri, muižas, pusmuižas (фольварк), miestīņi (местечко), ciemi (село), brīvcieņi (слобода), ciematiņi (сельцо), ciema baznīcas (погост). Kā zemnieku apmetnes tā laika dokumentos minētas arī sādžas (деревня) un atsevišķas sētas (застенок, дворище).

Atbilstoši zemes īpašuma tiesībām aplūkojamajā laika posmā Latgalē bija četras zemes īpašumu kategorijas: privātā jeb muižnieku zeme, valsts jeb kroņa zeme, baznīcu un klosteru zeme. Atbilstoši zemes īpašumam arī zemnieki dalījās muižnieku, valsts, baznīcu un klosteru zemniekos.

Pēc zemes platības un dzimtzemnieku skaita valdošā vieta visos trijos Latgales apriņķos bija privātajiem muižniekiem. Tā, Rēzeknes apriņķī muižnieku zemes īpašumi aizņēma 84% no zemes kopplatības (neskaitot pilsētas zemi), bet valsts zeme — 11,4%. Pārējie 4,6% zemes piederēja baznīcām un klosteriem. Šī apriņķa privātmuižās dzīvoja vairāk nekā 87% no apriņķa dzimtzemnieku skaita. Apmēram tāda pati zemes īpašumu un zemnieku proporcija bija pārējos divos apriņķos.²⁸

Visas lauku apdzīvotās vietas 18. gs. 80. gados skaitījās kāda zemes īpašuma sastāvā. Dažādu zemes īpašumu skaits parādīts 1. tabulā.²⁹

1. tabula

Zemes īpašumi Latgalē
18. gs. 80. gados

Zemes īpašumu kategorijas	Apriņķi			
	Ludzas	Rēzeknes	Daugavpils	Kopā
Kroņa muižas	6	5	6	17
Privātmuižas	29	28	13	70
Privātmuižas ar baznīcas zemi	5	6	5	16
Baznīcas zeme	7	—	5	12
Klosteru zeme	6	4	5	15

19. gs. pirmajai pusei raksturīgas dažas izmaiņas zemes īpašumu raksturā un kategorijās. Tā, 1843. g. saskaņā ar cara ukazu likvidēja baznīcu un klosteru zemes. Visas muižas, kas līdz tam piederēja baznīcām un klosteriem, pārgāja valsts rokās. Rezultātā ievērojami pieauga kroņa muižu un kroņa zemnieku īpatsvars. Tā, piemēram, Ludzas apriņķī valsts zemnieku īpatsvars pieauga no 16% 18. gs. 80. gados līdz 24% 1848. g.³⁰ Tā kā daudzi agrāk lieli zemes īpašumi tika sadalīti atsevišķās patstāvīgās vienībās, pieauga privātmuižu zemes īpašumu kopskaits.

Privātmuižu īpašnieki bija galvenokārt poļu muižnieki, daudziem no viņiem piederēja vairākas muižas. Tā, Beņislavsku ģimenei bija 19 zemes īpašumu,

Borhiem — 17, Plāteriem — 15, Šadurskiem — 26 utt. Atsevišķos gadījumos vienam zemes īpašumam, otrādi, bija 2—3 līdzīpašnieki.³¹ Kroņa muižas tika iznomātas. Turklāt atšķirībā no Vidus- un Rietumlatvijas, kur kroņa muižas iznomāja uz 12 gadiem, Latgalē tās iznomāja uz mūžu. Parasti kā kroņa muižu nomnieki figurēja kaimiņos esošo privātmuižu īpašnieki. Tā, piemēram, Ludzas apriņķī visas kroņa muižas bija nodotas mūža nomā poļu grāfienei Ludvikai Borhai, kurai piederēja arī 10 privātmuižas.

2. tabula

Muižnieku apmetnes
1780. g.

Apriņķis	Apmetņu tipi								
	miestīņš	brīvcieņi	muiža	ciems	ciematiņš	pusmuiža	ciema baznīca	plebānija	kopā
Ludzas	—	1	—	9	64	3	1	5	83
Rēzeknes	1	1	2	10	52	6	3	—	75
Daugavpils	2	—	—	13	75	3	—	—	93

2. tabula sniedz datus par muižnieku apmetņu skaitu Latgalē 18. gs. beigās.

2. tabulas dati liecina, ka muižnieku apmetņu valdošais tips tolaik bija ciematiņi, otro vietu ieņēma ciemi. Pārējo tipu apdzīvotās vietas muižnieku apmetņu vidū veido tikai atsevišķas vienības. Šie apmetņu tipi radās dažādos laikos. To kopskaits auga līdz ar feodālās kundzības nostiprināšanos. Tā, pusmuižas parādījās 16. gs. beigās—17. gs. sākumā sakarā ar zemes (valaku) reformu. Reformas galvenais nolūks bija pusmuižu kā saimniecības sistēmas radišana.

Generālās mērīšanas materiāli ļauj isi raksturot ikvienu no minētajiem muižnieku apmetņu tipiem. Miestīņi un brīvcieņi bija galvenie amatniecības un tirdzniecības centri. Tajos atradās arī baznīcas vai klosteri. 18. gs. beigās miestīņi bija nelieli. Rēzeknes apriņķa Varakļānu miestīņā (Borha zemes īpašumā) 1784. g. skaitījās 8 sētas (двор), kurās dzīvoja 115 vīriešu un sievietes.³² Ēkas bija celtas no koka. Bez dzīvojamām un saimniecības ēkām miestīņā atradās arī koka baznīca un 3 veikali. Ik gadus rudenī Varakļānos bija lieli gadatirgi.³³ Brīvcieņi jau tajā laikā bija lielas apdzīvotas vietas. Tiskadu brīvcieņā, kas atradās uz Rēzeknes apriņķa kroņa zemes, bija 146 zemnieku sētas ar 446 iedzīvotājiem. Tiskados bija 20 veikalu ēkas (koka), ik gadus rudenī tur notika gadatirgi.³⁴ Pasienu brīvcieņā, kas bija dibināts Ludzas apriņķī uz muižnieka zemes, skaitījās 112 zemnieku sētas ar 813 iedzīvotājiem. Apmetne aizņēma 29 desetinās zemes.³⁵ Brīvcieņā bija arī dominikāņu klosteris.

Muižas kā apdzīvotas vietas centrā bija kungu māja ar augļu dārzu. Celtnes bija no koka, to arhitektoniskais izveidojums visai radniecīgs. Arī ciemos un ciematiņos vairumā gadījumu bija viena sēta. Atšķirība starp ciemu un ciematiņu bija tā, ka ciematiņos bija tikai «kungu māja», bet ciemos vēl arī

baznīca, dažos ciemos arī ūdens dzirnavas. No visiem 2. tabulā iekļautajiem ciemiem tikai vienā — Stirnienā (Rēzeknes apriņķī), kas piederēja Varakļānu zemes īpašumam, bija daudz sētu un iedzīvotāju — zemnieku (41 sēta ar 484 iedzīvotājiem). Stirnienā bija arī baznīca un kungu māja.³⁶

Pusmuižas parasti ietilpa kādā citā zemes īpašumā (muižā, ciemā, ciematiņā). Pusmuižas bija divējādas. Vienās līdzīgi muižām jau bija kungu mājas, otras bija t. s. lopu muižas, kurās atradās tikai lopkopības celtnes.

Kaut arī ciema baznīcas (погост) ģenerālajā mērīšanā izdalītas kā patstāvīgi zemes īpašumi, tomēr vienlaicīgi tika norādīts, kādu lielāku zemes īpašumu robežās atrodas šīs baznīcas. Ciema baznīca bija baznīcas apmetne ar baznīcu centrā.³⁷ No 4 šādām apmetnēm, kas minētas 2. tabulā, tikai vienā bija zemnieku sētas (Jurzdika Ludzas apriņķī ar 12 sētām un 50 zemniekiem).³⁸ Pārējo ciema baznīcu zemes apstrādāja algoti cilvēki. Baznīcas apmetnes bija arī plebānijas, t. i., apmetnes, kurās atradās baznīca un baznīckunga māja.

Muižu dalīšanas rezultātā, par ko jau minēts iepriekš, muižnieku apdzīvotās vietas kļuva vienveidīgākas (skat. 3. tabulu).³⁹

3. tabula

Muižnieku apmetnes
1840. g.

Muižnieku apmetņu tipi	Apriņķi			Kopā
	Ludzas	Rēzeknes	Daugavpils	
Pusmuižas, kroņa privātās	8 117	3 150	25 143	36 410
Miestiņi	2	6	8	16
Brīvcieņi	4	2	—	6
Ciemi	6	7	8	21
Ciema baznīcas	4	13	25	42

Salīdzinot 2. un 3. tabulas datus, redzams, ka par pusgadsimtu nedaudz garākā laika posmā (no 1780. līdz 1840. gadam) muižnieku apmetņu dažu tipu (pusmuižu, miestīņu, brīvcieņu, ciemu baznīcu) skaits pieaudzis, dažu (ciemu) — samazinājies, daži no apdzīvoto vietu tipiem (ciematiņi, plebānijas) dokumentos vispār vairs nefigurē. Tas, protams, nenozīmē, ka šīs apdzīvotās vietas izzudušas, bet pierāda, ka mainījušās to vai citu agrāko apmetņu tipu funkcijas un ka zuduši daži agrākie jēdzieni par tām. Tā, jau pēc nosaukumiem var vērot, ka pusmuižas ietilpst daudzas tādas apdzīvotas vietas, ko agrāk sauca par ciemiem vai ciematiņiem. Daļa agrāko ciemu pārvērtušies miestīņos. Pie ciema baznīcām pieskaitītas dažas agrākās plebānijas utt. Lielākās daļas muižnieku apdzīvoto vietu lielums minētajā laika posmā ievērojami pieaudzis.

Kā zemnieku apmetnes 18. gs. dokumentos galvenokārt minētas sādžas un atsevišķas sētas. Poļu avotos sādžas sinonīms ir *wieś*, *wioska*.⁴⁰ Atsevišķā sēta atšķirībā no sādžas bija apmetne, kas radusies ārpus kopienas (за селеною) uz neapstrādātām zemēm. Sākotnēji atsevišķas sētas uzskatīja par vien-

sētām. Ar laiku daudzas no tām, kā norādīts tālāk, pārauga daudzsetu apmetnēs.

Dati par zemnieku apmetņu pamattipiem 18. gs. 80. gados parādīti 4. tabulā.

4. tabula

Zemnieku apmetņu pamattipi
18. gs. 80. gados

Zemes īpašumu kategorijas	Apdzīvoto vietu tipi (pa apriņķiem)					
	Ludzas		Rēzeknes		Daugavpils	
	sādžas	atsev. sētas	sādžas	atsev. sētas	sādžas	atsev. sētas
Kroņa	243	3	150	—	201	—
Muižnieku	888	7	739	1	736	—
Muižnieku + baznīcu	189	1	465	—	382	19
Baznīcu	67	—	14	—	9	—
Klosteru	23	—	1	—	47	—

Kā rāda 4. tabulas dati, 18. gs. valdošais zemnieku apmetņu tips Latgalē bija sādža. Atsevišķas sētas bija izņēmuma rakstura parādības.

Dati par zemnieku apmetņu lielumu sakopoti 5. tabulā.

5. tabula

Zemnieku apmetņu lielums

Sētu skaits apmetnēs	Apmetņu tipi (pa apriņķiem)			
	Rēzeknes		Ludzas	
	sādžas	atsevišķas sētas	sādžas	atsevišķas sētas
1	142	—	72	2
2	261	1	79	2
3—5	518	—	186	2
6—10	314	—	75	—
11—15	82	—	17	—
16—20	42	2	2	—
21—25	9	—	—	—
26—30	1	—	—	—
Kopā	1369	3	431	6

Visizsmeļošākās ziņas par zemnieku apmetņu lielumu ir par Rēzeknes apriņķi; tabulā iekļauti dati par sētu skaitu ikvienā apdzīvotajā vietā, Ludzas apriņķī dati ir tikai par apmēram 30% apmetņu, bet Daugavpils apriņķa 18. gs. dokumentos šo ziņu vispār trūkst. Pēc šiem datiem izskaitļojām pa visiem trim apriņķiem sētu vidējo skaitu sādžās. Ludzas apriņķī katrā sādžā vidēji iznāca 4—5 sētas, Rēzeknes apriņķī — 5 sētas, bet Daugavpils apriņķī — 3—4 sētas. Tātad Latgalē valdošās bija sādžas ar nedaudzām sētām. It īpaši tas sakāms par Daugavpils un Ludzas apriņķu apmetnēm. Ludzas apriņķī bija 78,2%, bet Rēzeknes apriņķī — 67,3% tādu sādžu, kurās bija mazāk par 5 sētām. Starp sādžām ar mazu sētu skaitu bija daudz (Rēzeknes apriņķī — 10,4%, bet Ludzas — 16,7% no sādžu kopskaita) tādu, kurās skaitījās tikai pa vienai sētai. Tajā pašā laikā atsevišķajās sētās, kas bija radušās kā viensētas, ietilpa apmetnes ar 2—3 sētām. Šajā sakarā var būt vienis-

prātis ar B. Brežgo, ka aplūkojamā periodā atsevišķi jēdzieni, kas raksturo kādu apmetņu tipu, zaudējuši savu sākotnējo nozīmi.

Pamatojoties uz analizētajiem dokumentiem, var noteikt, kādā virzienā notika jaunu apmetņu veidošanās process. Daļā inventāru, kā arī ģenerālās mērīšanas materiālos norādīts, ka atsevišķās sētas veidojās, izejot no sādžas, vai ka apmetnes — galvenokārt viensētas — veidojās, aizņemot agrāk neapdzīvotās neapstrādātās zemes.⁴¹

Dati par zemnieku apmetņu atrašanās vietām sakopoti 6. tabulā.

6. tabula

Zemnieku apmetņu atrašanās vietas

Apmetņu atrašanās vieta	Apriņķis		
	Ludzas	Rēzeknes	Daugavpils
Sauslejā	897	829	698
Pie upes	94	106	151
Pie upītes	312	210	187
Pie strauta	69	54	87
Pie ezera	138	170	232
Kopā	1410	1369	1375

Daudzie ezeri, upes un upītes ļāva ievērojamam skaitam apmetņu izvietoties pie dabiskiem ūdens baseiniem. Ja šādu ūdens baseinu nebija, apmetnes novietojās sauslejās — iespējami augstākās vietās. Dzeramo ūdeni šādos gadījumos ņēma no akām. Liels pievilksanas spēks bija tirdzniecības ceļiem — pie tiem apmetnes veidojās visintensīvāk.

Salīdzinot ar muižnieku apdzīvoto vietu novietojumu, zemnieku apmetnes parasti atradās ģeogrāfiski un saimnieciski neizdevīgākās vietās. Muižnieki centās paplašināt savu īpašumu zemes platību un nereti atspieda zemniekus uz sliktākiem zemes gabaliem. Par zemnieku zemju patvarīgu sagrābšanu un zemnieku pārvietošanu liecina arī dažu muižu inventāri.⁴²

19. gs. vidū zemnieki tāpat kā agrāk dzīvoja sādžās un atsevišķās sētās. Apdzīvoto vietu skaits un zemnieku sētu skaits tajās izmainījās maz. Tā, piemēram, 1785. g. Latgalē bija 4154 sādžas, bet 1848. g. to skaits pieauga līdz 4202.⁴³ Visniecīgākās izmaiņas apdzīvoto vietu skaitā un lielumā notika Rēzeknes apriņķī. Daugavpils apriņķī vērojams zināms apdzīvoto vietu skaita pieaugums, bet Ludzas apriņķī — to skaita samazināšanās. Sai parādībai tieši proporcionāls ir sētu skaita pieaugums sādžās. Tā, piemēram, Daugavpils apriņķī 18. gs. beigās sādža vidēji skaitījās 3—4 sētas, bet 19. gs. vidū — jau 5—6; Ludzas apriņķī — atbilstoši 4—5 un 3; Rēzeknes apriņķī sādžā joprojām palika 5 sētas.⁴⁴

Viens no apmetņu lieluma rādītājiem, kā zināms, ir to apdzīvotība. Tālāk parādām to divos aspektos: pēc iedzīvotāju bilances un pēc iedzīvotāju skaita vienā sētā. Salīdzinot 1848. g. datus par revīzijas dvēselēm ar datiem par faktisko iedzīvotāju skaitu Latgales privātmuižās, redzam, ka Daugavpils un Ludzas apriņķos iedzīvotāju faktiskais skaits ievērojami mazāks (Daugavpils apriņķī — 1,7, bet Ludzas apriņķī — 2,7 reizes) par dvēseļu revīzijās fiksēto.

Rēzeknes apriņķī iedzīvotāju skaita ziņā kaut cik būtiskas izmaiņas nav notikušas.⁴⁵

Iedzīvotāju skaits zemnieku sētās 60 gados (1780.—1840. gadi) Latgalē kopumā palika gandrīz bez izmaiņām. Tomēr pa apriņķiem šie rādītāji 19. gs. vidū sadalījās citādi nekā 18. gs. beigās. Tā, Rēzeknes un Ludzas apriņķos iedzīvotāju vidējais skaits sētā palielinājās pirmajā gadījumā no 7—8 cilvēkiem līdz 9 cilvēkiem, bet otrajā — no 8—9 līdz 11—12 cilvēkiem. Daugavpils apriņķī iedzīvotāju skaits sētās samazinājās no 10—11 līdz 8—9 cilvēkiem sētā.⁴⁶

Salīdzinot visus minētos datus, secināms, ka Daugavpils apriņķī visintensīvāk pieauga apdzīvoto vietu skaits un sētu skaits tajās. Pie tam sakarā ar iedzīvotāju skaita samazināšanos sētās apriņķī bija negatīva iedzīvotāju skaita bilance. Ludzas apriņķī bija vislielākais iedzīvotāju aizplūdums, nedaudz samazinājās apdzīvoto vietu skaits un sētu skaits sādžās. Tomēr sakarā ar iedzīvotāju skaita pieaugumu zemnieku sētās šīs izmaiņas gandrīz neatspoguļojās apdzīvoto vietu iedzīvotāju daudzumā. Rēzeknes apriņķī bija visstabilākā iedzīvotāju bilance. Tur šie procesi notika mierīgāk un neradīja tik jūtamas izmaiņas apdzīvoto vietu skaitā un lielumā.

Viens no kardinālajiem jautājumiem jebkurā etnogrāfiskā pētījumā ir jautājums par etnisko faktoru ietekmi aplūkojamo parādību attīstībā. Pētot apmetnes Latgalē, kas no pārējiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem apgabaliem atšķiras ar sevišķi raibu etnisko sastāvu, vajadzēja noskaidrot gan dažādu tautību iedzīvotāju izvietojšanās principu, gan to, vai apmetņu veidošanās procesā to tipos, formās, lielumā un izvietojumā neradās kaut kādas atšķirības, kam par cēloni bijusi etniskā vide.

Autores pētījumi par Ziemeļlatvijas (Vidzemes) apmetnēm⁴⁷ pilnā mērā pierādīja agrāk izvirzīto domu, ka apmetņu attīstības procesos dominējošā loma ir sociālekonomiskajiem un nevis etniskajiem faktoriem. Tādēļ tika izvirzīta hipotēze, ka arī Latgalē, neraugoties uz tās iedzīvotāju raibo nacionālo sastāvu, etniskajiem faktoriem apmetņu attīstībā nav būtiska loma vai arī tā vispār nav konstatējama. Šīs hipotēzes pārbaudei tika izmantoti P. Kepena sakopotie materiāli.⁴⁸ Pamatojoties uz šiem materiāliem, vispirms izdevās noskaidrot 19. gs. vidū pastāvošo Latgales iedzīvotāju izvietojanos. Visos trijos apriņķos dominēja etniski šķirtas lauku apmetnes. Vairumā pagastu ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu valdošo vietu ieņēma apmetnes ar nacionāli viendabīgu iedzīvotāju sastāvu: tajās dzīvoja vai nu tikai krievi, baltkrievi, latvieši, vai poļi. Tomēr gandrīz visur bija arī apmetnes ar nacionālā ziņā jauktu iedzīvotāju sastāvu, t. i., latviešu—krievu, krievu—baltkrievu, latviešu—poļu u. tml. Līdzīga situācija ir arī iedzīvotāju reliģiskās piederības ziņā. Apdzīvotu vietu vairums sastāvēja no vienā konfesijā apvienotiem iedzīvotājiem, t. i., no katoļiem, pareizticīgajiem vai vecticībniekiem. Tomēr ne mazums bija arī apmetņu ar konfesionālā ziņā jauktu sastāvu. Te piezīmējams, ka konfesionālajai piederībai parasti nav tieša sakara ar etnisko piederību. Tomēr šajā gadījumā Latgalē tāds sakars nenoliedzami pastāvēja. It īpaši tas sakāms par baltkrieviem: apmēram $\frac{2}{3}$ Latgales baltkrievu bija katoļi un apmēram $\frac{1}{3}$ — pareizticīgie.⁴⁹ Speciāli pētījumi rādīja, ka atšķirības reliģiskajā pie-

derībā ietekmēja etniskās pašapziņas veidošanos. Katoļticīgie baltkrievi diezgan bieži pieskaitīja sevi pie poļiem vai arī, uzdodami sevi par baltkrieviem, uzskatīja pareizticīgos baltkrievus atbilstoši pēdējo pašapziņai par krieviem.⁵⁰

Pārbaudot šādu apmetņu iedzīvotāju sastāvu, nereti izrādījās, ka apmetnēs, kurās pēc statistikas datiem bija reģistrēti dažādu tautību iedzīvotāji (poļi un krievi vai baltkrievi un krievi), īstenībā bija etniski viendabīgs iedzīvotāju sastāvs. Tajās dzīvoja baltkrievi, pie kam daļa no tiem jau izsenis bija asinsradnieki. Dažādas konfesionālās piederības dēļ daļa no tiem uzskatīja sevi par poļiem, vēl citi par baltkrieviem (katoļi), bet daļa par krieviem (pareizticīgie).⁵¹

Tādējādi, lai precīzāk noteiktu Latgales apmetņu iedzīvotāju etnisko sastāvu, jāievēro arī šo iedzīvotāju konfesionālā piederība.

Salīdzinot P. Kepena materiālus par apmetņu iedzīvotāju etnisko sastāvu ar citiem datiem par apdzīvotajām vietām, var pārliecināties par izvirzītās hipotēzes pareizību, t. i., par to, ka starp Latgales apmetņu attīstības procesiem un etnisko vidi trūkst

korelācijas saišu. Tāda sakarība nav vērojama nevienā rādītājā, kas figurē P. Kepena materiālos, — ne apdzīvoto vietu tipos, ne lielumā, ne izvietojumā.⁵²

Izteiktās domas apstiprināšanai minēsim dažus datus par Ludzas apriņķi. Visi P. Kepena 1858. g. uzskaitītie Ludzas apriņķa lauku iedzīvotāji sadalījās 19 katoļu un 8 pareizticīgo baznīcas draudzēs.⁵³ No draudžu locekļu kopskaita (58 679 cilvēki) 83% sastādīja katoļi, 17% — pareizticīgie. Katoļu absolūtais vairums bija latvieši, tad sekoja baltkrievi un poļi; starp pareizticīgajiem minēti baltkrievi un nenozīmīgs skaits latviešu. Krievi tolaik bija galvenokārt vecticībnieki (tie tik precīzi netika uzskaitīti) un īpaši atzīmēti pareizticīgo baznīcas draudžu sarakstos. P. Kepena sakopotajos draudžu sarakstos iekļautas visas iedzīvotāju kārtas, tāpēc minētas kā zemnieku, tā muižnieku apdzīvotas vietas.

Lai atbildētu uz jautājumu, vai apdzīvotu vietu tipi ir kaut kādā veidā atkarīgi no iedzīvotāju etniskās piederības, tika izdarīts iedzīvotāju sastāva aprēķins par ikvienu no P. Kepena minētajiem apmetņu tipiem. Aprēķinā ievēroja etniskās un konfesionālās piederības pazīmi. Aprēķina rezultāti sakopoti 7. tabulā.⁵⁴

Apmetņu iedzīvotāju etniskā un konfesionālā piederība

7. tabula

	Apmetņu tipi								
	sādžas	atsevišķās sētas	ciemī	muižu centri	pusmuižas	krogļi	plebānijas	pārējie	kopā
Kopā	1362	35	53	14	43	38	7	24	1576
I. Apmetņu iedzīvotāju etniskais sastāvs									
A. Apmetnes ar iedzīvotāju viendabīgu etnisko sastāvu									
Latviešu	955	11	—	—	5	9	—	8	988
Baltkrievu	283	—	7	—	2	—	—	—	292
Poļu	25	22	37	6	30	29	5	16	170
Krievu	2	—	—	—	—	—	—	—	2
Igauņu	7	—	—	—	—	—	—	—	7
Kopā	1272	33	44	6	37	38	5	24	1459
B. Apmetnes ar iedzīvotāju jauktu etnisko sastāvu									
Latviešu—baltkrievu	57	1	—	3	—	—	—	—	61
Baltkrievu—krievu	22	—	—	—	—	—	—	—	22
Baltkrievu—poļu	6	—	2	—	—	—	—	—	8
Latviešu—poļu	4	1	7	5	6	—	2	—	25
Igauņu—baltkrievu	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Kopā	90	2	9	8	6	—	2	—	117
II. Apmetņu konfesionālais sastāvs									
A. Apmetnes ar vienas konfesijas iedzīvotājiem									
Katoļu	995	35	45	14	43	38	7	24	1201
Pareizticīgo	211	—	6	—	—	—	—	—	217
Vecticībnieku	2	—	—	—	—	—	—	—	2
Kopā	1208	35	51	14	43	38	7	24	1420
B. Apmetnes ar dažādu konfesiju iedzīvotājiem									
Katoļu—pareizticīgo	132	—	2	—	—	—	—	—	134
Katoļu—vecticībnieku	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pareizticīgo—vecticībnieku	22	—	—	—	—	—	—	—	22
Kopā	154	—	2	—	—	—	—	—	156

No tabulas izriet, ka dzīve sādžās 19. gs. vidū Ludzas apriņķī vienādi raksturīga kā latviešiem, tā baltkrieviem un krieviem. Draudžu locekļi, kas draudžu sarakstos dēvēti par poļiem, diezgan vienmērīgi izvietoti visu veidu apmetnēs. Materiāla papildanalīze rādīja, ka šāds poļu izvietojums izskaidrojams nevis ar viņu etnisko, bet gan ar sociālo piederību. Ja laukos dzīvojošie latvieši, bet it īpaši baltkrievi un krievi bija gandrīz tikai zemnieki, tad poļu vidū līdzās zemniekiem bija ne mazums personu, kas piederēja citiem slāņiem — muižniekiem, sīkpilsoņiem, garīdzniecībai.⁵⁵ Tieši ar to izskaidrojams, ka poļi dzīvoja ne vien sādžās, bet arī daudzus citos apmetņu tipos. Ja vēl ievērojam iepriekš minēto domu, ka starp zemniekiem, kas sevi uzskatīja par poļiem un dzīvoja sādžās, faktiski bija ne mazums (ja ne lielākā daļa) baltkrievu, kas sevi pieskaitīja poļiem tikai reliģiskās piederības dēļ, tad izrādās, ka īstie poļi (kas Latgalē ienāca vēlās kolonizācijas rezultātā) dzīvoja galvenokārt muižās un atsevišķajās sētās.

7. tabulas dati izskaidro arī etniski un konfesionāli atšķirīgu iedzīvotāju izvietojuma otru principu Ludzas apriņķī. Zemnieku apmetņu absolūto vairumu — sādžās — tolaik sastādīja kādas vienas nacionalitātes iedzīvotāji. Tomēr bija arī apmetnes ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu. Biežāki bija gadījumi, kad vienā un tajā pašā apmetnē dzīvoja vienas tautības, bet dažādas konfesionālās piederības cilvēki. Retāki bija pretēji gadījumi.

Apcerējuma nelielā apjoma dēļ nav iespējams saistībā ar apriņķa iedzīvotāju etnisko sastāvu tikpat sīki aplūkot citus datus — apmetņu lielumu, atrašanās vietu. Tādēļ norādīsim tikai, ka Ludzas apriņķa materiāli izslēdz korelāciju starp šiem rādītājiem un iedzīvotāju etnisko piederību.

Latgales iedzīvotāju izvietojuma principos diezgan precīzi izsekojama izvietojuma atkarība no iedzīvotāju sociālās un kārtas piederības. Par šo faktoru Ludzas apriņķī jau nedaudz runājām. Arī citos Latgales apriņķos zemnieki veidoja sādžu un atsevišķo sētu iedzīvotāju pamatmasu. Bez tam visos trijos apriņķos dzīvoja arī citas kārtu kategorijas — šlahtiņi un sīkpilsoņi. Šlahtas pastāvēšana Latgalē izskaidrojama ar poļu valdības kolonizācijas politiku: no Polijas uz Latgali pārcēlās šlahtiņi bezzemnieki, kas te saņēma zemi. Sīkpilsoņi bija iznācēji no kaimiņos esošajām pilsētām.

Dzimumzemes sociālā ziņā dalījās saimniekos, vaļiniekos, dārzniekos (огородник), kaktiniekos. No dzimumzemes komplektējās arī muižu un klosteru ļaudis un kalpotāji. Par šo zemnieku sociālo grupu skaitliskajām attiecībām var spriest pēc dažu muižu inventāriem. Tā, piemēram, 1794. g. Ludzas apriņķa Pasienu klostera divās pusmuižās skaitījās 78 zemnieku saimnieku ģimenes (668 cilvēki), 22 vaļinieku ģimenes (82 cilvēki) un bez tam vēl 9 klostera kalpotāji.⁵⁶

Visu minēto sociālo grupu zemnieki parasti dzīvoja kopīgās apmetnēs. Tomēr dažās muižās šīs grupas dzīvoja arī šķirti. Vēlreiz atgriežoties pie Pasienu muižas, norādīsim, ka no šīs muižas 22 vaļinieku ģimenēm 15 dzīvoja vienās sādžās ar zemniekiem saimniekiem, bet 7 ģimenes atsevišķās vaļinieku apmetnēs.⁵⁷ Rēzeknes apriņķa Andrupenes muižā 1847. g. bija 84 zemnieku saimnieku ģimenes un 49 bezzemnie-

ku vaļinieku ģimenes. Kā zemnieki saimnieki, tā vaļinieki dzīvoja jaukti 22 sādžās.⁵⁸ Daugavpils apriņķa Bērmuižā (Берпроф) bija 131 zemnieku—saimnieku ģimene, 23 vaļinieku ģimenes un 17 muižas ļaudis. Zemnieki saimnieki dzīvoja 9 sādžās un 2 atsevišķajās sētās. No 9 sādžām 4 dzīvoja arī 19 vaļinieku ģimenes. Pārējās 4 vaļinieku ģimenes izvietojās atsevišķi, t. s. dzīvokļu vietās (жилищное место) Borovkā un Baudnikā.⁵⁹ Muižas ļaudis dzīvoja muižu centru teritorijā, kur tiem bija paredzētas speciālas ēkas. Tā, piemēram, Ludzas apriņķī Annapoles muižā muižas ēku skaitā minēta neliela sētas māja kalpotājiem.⁶⁰ Pie muižas ļaudīm piederēja sulaiņi, istabmeitas, pavāri, gani, kučieri un citi kalpotāji. Algoti strādnieki minēti kā muižās, tā arī zemnieku sētās. Sīkpilsoņi tajā laikā veidoja niecīgu grupu un arī dzīvoja kopējās sādžās ar zemniekiem. Šlahtiņiem, kā jau minēts iepriekš, visraksturīgākā bija dzīve atsevišķās sētās. Tā, piemēram, Daugavpils apriņķī Baltiņu muižā no 11 atsevišķajām sētām 7 dzīvoja šlahtiņi.⁶¹

Zemnieku zemes izmantošanā aplūkojamā periodā skaidri parādījās kopienas formu paliekas. Kaut gan aramzeme un daļa pļavu atradās zemnieku sētu lietošanā, tomēr izvietojās šņorēs kopējos sādžu zemes masīvos. Ganības un daļu pļavu zemnieki izmantoja kopīgi.

Arhīvā, starp citu, atrasti divu Rēzeknes un Daugavpils apriņķos esošu valsts zemes īpašumu plāni. Īpašumus uz visu mūžu nomāja barons F. Korfs. Abi plāni sastādīti 1785. g. zemju ģenerālās mērīšanas laikā. Plānos shematiski apzīmēts aramzemes novietojums šņorēs, novilkta arī citu derīgās zemes gabalu — pļavu, mežu — robežas. Norādītas sādžu atrašanās vietas, apzīmēts to plānojums. Sīkie plānu apraksti sniedz ziņas par zemes gabalu raksturu un lielumu, par platībām, ko aizņem apmetnes, kā arī par abu dzimumu zemnieku skaitu.⁶²

Vēl labāk zemnieku zemes izmantošanas formas redzamas pēc plāniem, kas sastādīti 19. gs. sākumā un vidū. Tāds ir Daugavpils apriņķa Baltiņu muižas 1804. g. un Biržgala muižas 1849. g. zemes īpašumu plāns.⁶³ Plānos, piemēram, redzams aramzemes izvietojums, apzīmēti sētas (приусадебные) zemes gabali. Pļavas Baltiņu muižas plānā parādītas kā vienots masīvs, lai gan pēc dokumentiem noteikta pļavu platība piederēja katrai saimniecībai. Tas izskaidrojams ar atšķirībām, kādas aramzemes un pļavu izmantošanā pastāvēja dažās muižās. Šajos gadījumos pļavas atšķirībā no aramzemes faktiski nepiederēja kādai saimniecībai. Lauku kopiena ar tām rīkojās pēc sava ieskata. Nereti pļavas sadalīja saimniecībām ikreiz tikai pirms sienu pļaujas sākuma, un saimnieks katru gadu varēja dabūt pavisam citu pļavas gabalu. Bija arī cits pļavu izmantošanas veids — kopīga pļauja ar tai sekojošu sienu sadalīšanu pajās. Pajas, tāpat kā iedalītā zemes gabala lielums, bija atkarīgas no pļavu platības, kas attiecīgajai sētai skaitījās pēc inventāra. Šāda pļavu izmantošanas kārtība pastāvēja, piemēram, Ludzas apriņķa Saksmāles muižā.⁶⁴ Biržgala muižā, kā redzams pēc vienas sādžas — Lielo Bernānu — zemes izmantošanas plāna, pa sētām bija sadalīta kā aramzeme, tā arī pļavas. Sādžas koplietošanā atradās ganības, lapu koku krūmāji un nederīgā zeme (ceļi,

ielas).⁶⁵ Pateicoties muižas plāna 1854. g. pielikumam — «ģeometriskajam inventāram» —, iespējams sīkāk raksturot šīs sādžas zemnieku zemes lietošanas formas. Lielo Bernānu sādžā tajā laikā bija 8 sētas. Zemnieku zemes kopplatība aizņēma 186,77 desētinas. Zemes sadalījums atspoguļots 8. tabulā.⁶⁶

Saimniekiem šī zeme bija sadalīta vienlīdzīgās daļās. Katram zemniekam bija pa 1 desetinai sētas zemes (vienā gabalā), pa 10,50 desetinām aramzemes (13—20 gabalos) un pa 7 desetinām pļavu (7—10 gabalos). Vienam no Lielo Bernānu sādžas saimniekiem Indriķim Bernānam lietošanā bija 7 vidēja labuma aramzemes pajas (Nr. 41, 65, 123, 131, 139, 147, 162), 12 sliktas aramzemes pajas (Nr. 9, 17, 25, 33, 49, 57, 73, 81, 89, 97, 105, 113) 10,50 desētīnu kopplatībā un 11 sliktu, purvainu pļavu pajas (Nr. 163, 171, 179, 197, 198, 199, 200, 216, 227, 237, 238) 7 desētīnu kopplatībā.

Biržgala kroņa muižai bija 10 sādžas. Zemnieku zemes lietošanas formas visās šajās sādžās bija analogiskas iepriekš aprakstītajām.⁶⁷ Arī daudzus citos muižu plānos fiksēta aramzemes un pļavu sadalīšana starp zemnieku sētām un kopīga ganību izmantošana. Tādi, piemēram, ir Ludzas apriņķa Bļasu, Pasiēnas un Nirzas—Janovoles valsts muižu 1844. g. plāni,⁶⁸ Daugavpils apriņķa Asūnes muižas 1851. g. plāns.⁶⁹ u. c.

Ziņas par ganību izmantošanas kārtību atrodamas arī citos dokumentos, no kuriem izriet, ka ganības ne vienmēr iesaistīja zemnieku zemes sastāvā. Ja zemniekiem nebija iedalītas ganības, tad viņiem uz zīmīgiem noteikumiem bija atļauts ganīt savus lopus muižu mežos. Kā vienā, tā otrā gadījumā sādžas ganāmpulka kopīgai ganīšanai bija pieņemts izmantot arī visas pārējās uz laiku atbrīvojušās zemes platības: vasarā — zemnieku aramzemes pārejošos (гуляющие) gabalus, rudeņos — pļavas un rugājus. Visas šīs zemes ganīšanas laikā kļuva par visu sādžas iedzīvotāju kopīgu īpašumu.⁷⁰ Dažās muižās zemnieku koplietošanā atradās arī atsevišķi aramzemes gabali, kas kaut kādu apstākļu dēļ nebija sadalīti sētām.⁷¹

Kopienas paņēmieni iezīmes saimniekošanā izpaudās aramzemes koplietošanā, saglabātajā paradumā uz laiku sabiedriskot zemi kopīgai ganīšanai, piespiedu augu sekā, kā arī principā sadalīt zemi starp katras sādžas zemniekiem (piemēram, Biržgala muižā).

Iepriekš izteiktais apgalvojums, ka zemnieku etniskā piederība neietekmēja apmetņu tipus, vienādā mērā attiecināms arī uz zemes lietošanas formām. Visskaidrāk tas redzams Bļasu muižas zemnieku zemes izmantošanas plānā. Šai muižai bija 20 sādžas. Visās sādžās aramzeme un pļavas zemnieku sētām bija sadalītas šņorēs, bet lopus ganīja kopīgi sādžu ganībās. No šīm 20 sādžām 7 dzīvoja latvieši (Skobuliņā, Barkānos, Tipānos, Leitānos, Rogovā, Ladiskalnos, Svīkļos), 4 — pareizticīgie baltkrievi (Tronovā, Ubogovā, Mihaļčinkos, Vilgos) un 9 — latvieši jaukti ar baltkrieviem (Orenskos, Drikaškos, Nesteros, Kaskānos, Bozejevka, Bļasos, Korskovkā, Aizelkšnos, Žurimovā). No agrāk minētajām muižām ar identiskām zemes lietošanas formām Pasiēnas un Janovoles muižās dzīvoja baltkrievi katoļi, Asūnes un Biržgala muižās — latvieši u. tml.

Atsevišķo sētu (застенок) iedzīvotāji izmantoja

no sādžām nošķirtu zemi, kas parasti atradās vienā kompaktā gabalā. Laika gaitā atsevišķajās sētās, augot saimniecību skaitam, to zemes robežās izveidojās sādžām analogiskās šņores.⁷²

Zemnieku zemes sadalīšanās pamatā bija nivelēšanas princips. Par zemes uzskaites vienību Latgales muižu absolūtajā vairumā 19. gs. vidū bija pieņemts jūgs (тягло).⁷³ Uz vienu jūgu parasti iedalīja $6\frac{1}{3}$ desētinas zemes. Spriežot pēc inventāru datiem, pārsvarā bija 3—4 jūgu saimniecības. Šajos gadījumos katrai zemnieku sētai iznāca 19—25 desētinas zemes jeb viena valaka (krievu valodā rakstītajos avotos to apzīmēja ar terminiem волока, уволога, осьмина, участок). Lai gan dažās muižās zemi skaitīja valakās, tomēr zemniekam iedalītā zemes gabala lielums parasti tāpat bija atkarīgs no jūgu skaita attiecīgajā sētā.

Zemnieku saimnieku mantiskais stāvoklis bija būtiski atšķirīgs atkarībā no tā, pie kādām muižām viņi piederēja. Vienlaikus grupas ar dažādu mantisko stāvokli izdalījās arī ikvienas muižas zemnieku vidū. Norādīsim tikai, ka zemes daudzums uz vienu zemnieku sētu svārstījās no 2 valakām līdz $\frac{1}{39}$ valakas.⁷⁴

Šlahtiči bija nodrošināti ar zemi nedaudz labāk kā zemnieki, — uz sētu tiem iznāca ne mazāk kā $\frac{1}{6}$ valakas. Pēc zemes lietošanas zemnieki dalījās klaušu un obroka (čінша) zemniekos. Nereti vienā un tajā pašā sādžā dzīvoja abu kategoriju zemnieki. Arī šlahta maksāja obroku. Vaļinieki, kaktinieki bija bezzemnieki un apmetās uz saimnieku vai muižu zemes, par to atstrādājot vai maksājot naudā.⁷⁵

Nostabilizējusies zemnieku zemes lietošanas forma ar lauku sadalījumu šņorēs kā valdošo sādžu plānojumu noteica sētu izvietojumu taisnā rindā.

18. gs. un 19. gs. pirmajā pusē vērojami šā plānojuma divi apakštipi — rindu un ielas sādžas.⁷⁶ Šo minēto abu apakštipu skaitliskās proporcijas no-

8. tabula

Lielo Bernānu sādžas zemnieku zemes sadalījums

Zemes raksturs	Paju nr.	Zemes kategorija	Zemes platība desetinās pēc zemes īpašībām			
			laba	vidēja	slihta	kopā
Sētas zeme	1— 8		—	—	—	8
Aramzeme	9— 64	1. maiņa (смена) liters A	—	1,08	26,92	28,00
—, —	65—122	2. maiņa liters B	—	3,44	24,56	28,00
—, —	123—162	3. maiņa liters B	—	28,00	—	28,00
K o p ā 3 maiņās			—	32,52	51,48	92,00
Pļavas	163—245		—	—	56,00	56,00
Ganības	246—250		—	—	—	12,00
Lapu koku krūmājs	251—256		—	—	—	23,12
Nederīgā zeme	257—258		—	—	—	3,65
						186,77
Tajā skaitā zemnieku koplietošanā						38,77

teica apmetņu izvietojuma īpatnības apvidū un sādžu lielums. Starp sādžām, kas atradās ezeru un upju krastos, pārsvarā bija rindu sādžas. Attālāk no ūdens baseiniem izvietotajās sādžās visraksturīgākais plānojums bija ar ielām. Mazākās biežāk bija rindu, lielākās — ielas sādžas.

Pēc sētu izvietojuma principa ielas sādžas var būt iedalītas trijās grupās: 1) ar sētām, kurās visas ēkas vai to lielākā daļa koncentrētas ceļa (ielas) vienā pusē, bet otrajā pusē atrodas tikai dārzi un dažas zemnieku ikdienas dzīvē mazāk nozīmīgas ēkas; 2) ar sētām, kas cita pret citu izvietotas pēc šaha galdiņa principa, un 3) ar sētām, kas atrodas cita pret citu abās ielas pusēs. Pirmais plānojuma variants uzskatāms par senāko, bet pēdējais par visjaunāko, kas radies sādžu iedzīvotāju sablīvēšanās rezultātā.⁷⁷

Apmetnēm ar taisnvirziena plānojumu Latgalē priekšteces acimredzot bija kaudzes tipa apmetnes, kas ir visraksturīgākās arī Vidzemei.⁷⁸ Sētu izvietojumu šajās sādžās parasti noteica apvidus reljefs. Kā piemērus minēsim divas kaimiņu sādžas — Lielos un Mazos Zeizus Daugavpils apriņķa Asūnes muižā.⁷⁹

Pārēju uz apmetnēm ar taisnvirziena plānojumu izraisīja vairāki apstākļi, no kuriem par galvenajiem, tāpat kā Lietuvā, jāuzskata valaku reformas sekas. Apmetņu formu izmaiņu Latgalē ietekmēja arī dažādi administratīvi pasākumi, kas attiecās tieši uz šiem apriņķiem. Tā, 1828. g. par atbildi uz Daugavpils apriņķa zemnieku nemieriem bija izdots cara rīkojums par valsts muižu ar 13 000 zemnieku nodošanu Kara ministrijas pārziņā.⁸⁰ Saskaņā ar šo rīkojumu izveidotā t. s. arāju—zaldātu apgabala teritorijā administratīvā kārtā tika būtiski pārveidotas apmetnes.

Starp vairāk nekā 250 sādžām, kas ietilpa šā apgabala teritorijā, bija ne mazums tādu, kam bija kaudzes vai rindas plānojums. Kā vērojams saglabātajos liela mēroga plānos, zemnieku sētas šajās sādžās pārvietoja spaidu kārtā, lai saskaņā ar kara ministra pavēli radītu apmetnes, kurām būtu stingri ievērots taisnvirziena plāns ar tuvu kopā esošām sētām.⁸¹

Atgriežoties pie jautājuma par etnisko faktoru iedarbības pakāpi apmetņu attīstības procesā, atzīmēsim, ka nav vērojama apmetņu plānojuma (t. i., apmetņu formas) tieša atkarība no iedzīvotāju etniskā sastāva. Sādžu formās atzīmētās dažādības noteica, kā jau augstāk minēts, reljefa īpatnības un apmetņu novietojums apvidū (pie ezeriem, upēm, sauslejās), zemes lietošanas formas un, kas sevišķi svarīgi Latgalei, dažādi administratīvas iedarbības pasākumi.

Cits secinājums izriet no materiāliem par zemnieku sētu plānojumu sādžās. Plānojuma dažādībā nenoliedzami atspoguļojas apbūves tradīcijas, kas raksturīgas tai vai citai tautai, kura dzīvoja Latgalē. Vēl vairāk tas attiecas uz sētu ēku tipiem, to nozīmi un terminoloģiju.

Par sētu plānojuma tipiem 19. gs. vidū var spriest pēc dažiem liela mēroga plāniem, bet par zemnieku ēku sastāvu un daļēji par to tipiem — pēc muižu inventāriem. Tā, piemēram, Ludzas apriņķa Baltinavas muižas 38 sādžās 1847. g. bija 103 koka dzīvojamās mājas ar kambariem (комора), 103 kūtis ar stajļiem, 103 rijas, 103 klētis, 143 siena šķūņi un 76 pirtis.⁸² Tāda pati ēku uzskaitē atkārtojas arī citos

inventāros. Tomēr ne visās sētās bija pilns šo ēku komplekts. Baltinavas muižā 103 zemnieku sētām bija 76 pirtis, tā paša apriņķa Domopoles muižā rijas bija septiņās no 16 sētām, klētis — 12 sētās, bet pirtis — 2 sētās.⁸³ Bija arī pretēji gadījumi, kad vienā sētā atradās divas vienādam nolūkam paredzētas celtnes. Tā, piemēram, Ludzas apriņķa Zarečjes muižā bija 53 dzīvojamās mājas, kūtis un stajļi, 93 rijas ar piedarbiem, 102 klētis un 95 šķūņi.⁸⁴ Ēkas bija galvenokārt cirstas baļķu un tikai dažos gadījumos no mūra; jumtus juma ar salmiem. Tā, Ludzas apriņķa Zeļezņaku muižā zemnieku ēkas pēc būvmateriāla dalījās šādi.⁸⁵

9. tabula

Zemnieku ēkas Ludzas apriņķa Zeļezņaku muižā

Celtne	No «prūšu mūra»	Koka
Dzīvojamās mājas ar kambariem	13	8
Kūtis	13	8
Rijas	2	8
Klētis	13	8
Šķūņi	—	21
Pirtis	—	9
Kopā	41	62

Kā redzams pēc plāniem, dzīvojamās ēkas bija vērstas ar galiem pret ielu vai ceļu, kas veda cauri sādžai. Daļā sādžu saimniecības ēkas sētā izvietojās brīvi, daļā pieslējās tieši dzīvojamai mājai. Vistuvāk dzīvojamām mājām ceļa klētis un kūtis. Vairākās sādžās tieši kūtis kopā ar dzīvojamo māju veidoja ciešo divrindu apbūvi. Pārējās saimniecības ēkas ceļa tālāk no dzīvojamās ēkas. Tas sevišķi sakāms par rijām un pirtīm. Sāds apbūves veids raksturīgs Latgales krievu iedzīvotāju sētās. Latvieši, to pārņemot, nosaukuši par krievu pagalmu (русский двор). Latviešu sētām raksturīgāks ir brīvs ēku izvietojums.

Spriežot pēc dažiem fragmentāriem aprakstiem, tālaika dzīvojamās mājas bija nelielas dūmistabas, ko apsildīja ar māla (blietētajām) krāsnīm.

Zemnieku sētās dzīvoja daudz cilvēku. Neskaitot ģimenes locekļus pa tiešu asinsradniecības līniju, sētās bieži vien dzīvoja arī attāli radnieki un sveši cilvēki. Tā, aprēķins, kas izdarīts pēc 1848. g. inventāru datiem, parādīja, ka trijos Latgales apriņķos sveši cilvēki dzīvoja 50% no privātmuižu zemnieku mājām.⁸⁶ Visvairāk svešo dzīvoja Ludzas apriņķa zemnieku mājās (63,4% no sētu kopskaita). Apmēram 37% no šiem svešajiem ļaudīm bija ģimenes cilvēki, bet pārējie — neprecējušies. Skaita ziņā pirmo vietu ieņēma t. s. audzēkņi (воспитанники). Inventāru sastādīšanas laikā vairākumam no tiem bija 16—22 gadi, dažiem no tiem bija jau izveidojušās ģimenes. Svešu ļaužu grupā ieskaitīti arī pusgraudnieki (сдольщик), vaļinieki, strādnieki u. c. inventāros minētās personas.

Zemnieku—saimnieku ģimenes, kas apvienoja radniekus tiešajā līnijā, bija daļamas divos tipos — mazajās ģimenēs un lielajās nedalītajās ģimenēs. Pēc izlases veida uzskaites konstatēts, ka nedalītās ģimenes

sastādīja apmēram 27% no visa ģimeņu kopskaita, (Ludzas apriņķī — 37%, Rēzeknes apriņķī — 24%, Daugavpils apriņķī — 21%).

Raksturīga arī otra iezīme, proti, ka nedalīto ģimeņu skaitā pārsvarā bija precētu brāļu, nevis tēvu un precētu dēlu ģimenes. Tā, Ludzas apriņķī brāļu ģimenes sastādīja 80% no nedalīto ģimeņu kopskaita, Rēzeknes apriņķī — 88%, Daugavpils apriņķī — apmēram tikpat daudz. Daudzās no šajām ģimenēm dzīvoja arī neprecēti brāļi un māsas. Citi radnieki — brālēni un māsiņas, tēvoči, tēva un mātes māsas, brāļu un māsu dēli u. tml. — dzīvoja vairāk nekā $\frac{1}{3}$ no sētu kopskaita. Apmēram puse radnieku bija precēti ļaudis.⁸⁷

Minētajiem datiem par zemnieku sētu iedzīvotāju sastāvu, par ģimeņu struktūru un formu ir tiešs sakars ar apmetņu jautājumu. Šie rādītāji, tāpat kā īpašuma mantošanas formas, pieder pie tiem faktoriem, kas tieši ietekmē apmetņu attīstības procesu virzienu. Piemēram, to cēloņu vidū, kas 19. gs. pirmajā pusē kavēja sētu skaita pieaugumu apmetnēs, nevar neminēt nedalīto ģimeņu lielo īpatsvaru. No otras puses, lielo ģimeņu sairšana un pastāvošā tradīcija sadalīt īpašumu starp dēliem vienādās daļās bija par jaunu sētu veidošanās cēloni.

*

Latgales lauksaimniecība uz kapitālistiskās attīstības ceļa nostājās ievērojami vēlāk nekā lauksaimniecība Kurzemes un Vidzemes guberņā. Kapitālisma attīstību Latgalē kavēja dzimtbūšanas paliekas. Latgales agrārās attiecības šajā laikā atšķirās no agrārās iekārtas Vidzemē un Kurzemē, jo Latgales zemnieki no dzimtbūšanas bija atbrīvoti tikai 1861. g. Saskaņā ar 1863. g. 1. marta un 2. novembra ukaziem viņi saņēma nelielus zemes gabaliņus izpirkšanai. 20. gs. sākumā visai Latgales agrārājai iekārtai vairāk kopēju iezīmju bija ar agrārājām attiecībām Iekškrīviņas guberņās nekā ar agrārājām attiecībām Baltijā. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas un zemes izpirkšanas tiesību iegūšanas Latgales zemnieku stāvoklī būtiski uzlabojumi nenotika. Pārejas process no klausām un obroka uz māju izpirkšanas maksājumiem zemniekiem bija garš un mokošs. Izpirkšanas maksājumu kopsumma ar izmaksas termiņu uz 49 $\frac{1}{2}$ gadiem daudzkārt pārsniedza zemes pārdošanas cenu. Zemes izpirkšana saskaņā ar 1863. g. ukazu zemniekiem bija obligāta. Vienam cilvēkam iedalītās zemes gabals Latgalē izrādījās mazāks nekā vairākās kaimiņos esošajās cariskās Krievijas guberņās. Rēzeknes apriņķī vienam vīrietim iedalīja 4,5 desētinas zemes, Daugavpils — 4,34 desētinas, Ludzas — 4,09 desētinas. 60. gadu agrārreformu tiešs rezultāts bija Latgales zemniecības sociālās diferenciacijas pastiprināšanās.⁸⁸

Pēcreformu periodam atšķirībā no 19. gs. pirmās puses raksturīgs sētu skaita straujš pieaugums sādžās.

Neraugoties uz valdības aizliegumu sadalīt un sadrumstalot zemnieku saimniecības gabalos, kas būtu mazāki par 10 desētīnām, šādi dalījumi tomēr bija visai bieži. Līdz ar to zemes trūkumu zemniekiem vēl smagāku padarīja šādas dalīšanas rezultātā izveidojušās daudzās šaurās šņores.

Par to, kā pēcreformu periodā pieauga lauku sadrumstalojums un šņoru skaits, spriežams pēc datiem par iedalīto un faktisko sētu skaitu sādžās. Tā, Ludzas apriņķī 19. gs. pēdējā gadu desmitā faktisko sētu skaits 3,7 reizes, bet Rēzeknes apriņķī — 2,5 reizes pārsniedza iedalīto sētu skaitu.⁸⁹ Apmēram tāds pats stāvoklis bija Daugavpils apriņķī. Atšķirība bija vienīgi tā, ka Daugavpils apriņķī, kur šajā laikā vairākos pagastos pastāvēja tradīcija periodiski pārdalīt visu zemi, šņoru sistēma bija vienota visam sādžas kolektīvam. Tajā pašā laikā Ludzas un Rēzeknes apriņķī zemi nepārdalīja. Tur, sētām sadrumstalojoties, radās divkāršas šņores — kopējās sādžas šņores un to ietvaros vēl saimniecību šņores.

Kā Daugavpils apriņķim tipisku zemnieku zemes lietošanas piemēru minēsim Maļinovkas pagasta Osinovkas sādžas zemnieka Fjodora Bogdanova saimniecību.⁹⁰ 19. gs. 90. gados šajā sādžā bija piegriezts 51 vīra zemes gabals (душевой надел) 321,85 desētīnu kopplatībā. 1898. g., pārdalot šo zemi pēc faktiskā vīriešu skaita, Osinovkā uz tās pašas platības bija izveidoti 147 zemes gabali. F. Bogdanova ģimenē bija tikai viens vīrietis. Tāpēc viņa zemes gabala lielums atbilda vienai pajai — 2,17 desētīnām, kas bija sadalītas 63 šņorēs. Šņoru garums bija no 13 līdz 179 asīm, bet platums — nedaudz vairāk par vienu aršīnu. Bez tam no zemes platībām kas atradās sādžas kopīpašumā, viņam pienācās $\frac{1}{147}$ no 14 desētīnām meža un 9,3 desētīnām nederīgas zemes. Šis piemērs rāda zemnieku saimniecības organizācijas sarežģītību apstākļos, kad zemniekiem trūka zemes un tā pati bija sadrumstalota šņoru laukos.

Meklējot izeju, daļa zemnieku jau 80. gados sāka atdalīt savus zemes gabalus no kopējiem sādžas šņoru laukiem. Pirmos soļus šajā virzienā spēra Ludzas apriņķa zemnieki. 1884. g. kā pirmie viensētās nodalījās kādas Balvu pagasta sādžas zemnieki, bet pēc diviem gadiem — kādas Domopoles (Bērzpils) pagasta sādžas zemnieki. Kopš 1888. g. kustība par nodalīšanos viensētās ik gadus pieauga, aptverot arvien jaunas sādžas un pagastus: 1889. g. viensētās nodalījās vairāku Viļakas pagasta, 1894. g. — Baltinavas pagasta sādžu zemnieki. Pēc 3—4 gadiem, aptverot mazāku sādžu un sētu skaitu, nodalīšanās viensētās sākās Rēzeknes apriņķa Barkavas, bet pēc tam — Varakļānu (kopš 1895. g.), Galēnu (kopš 1896. g.) un Stirnienas (kopš 1899. g.) pagastos. 1904. g. vasarā nodalīšanās viensētās sasniedza šādus apjomus:⁹¹ četrus minētajos Ludzas apriņķa pagastos minēto 20 gadu laikā viensētās bija nodalījušies 125 sādžu zemnieki, izveidodami 1697 viensētas ar 19 000 desētīnām zemes, kas sastādīja 44,5% no visiem zemnieku zemes īpašumiem šajos pagastos. Četrus Rēzeknes apriņķa pagastos šī kustība aptvēra 75 sādžu iedzīvotājus. 1904. g. tie bija izveidojuši 1198 viensētas ar 11 149 desētīnām zemes, kas sastādīja 33,1% no visiem zemnieku zemes īpašumiem šajās sādžās.⁹² Daugavpils apriņķa zemnieku nodalīšanās viensētās sākās vēlāk. Zināmā mērā var pievienoties A. Kofoda uzskatam par to, ka viensētu sistēmas rašanās Ludzas apriņķī, it īpaši tā ziemeļu daļas pagastos, liecina, ka vietējie zemnieki šo zemes lietošanas formu aizguvuši no ienācējiem — vidzemniekiem, kas tolaik šajos pagastos uz pirktām muižu meža zemēm dibināja fermeru tipa saimniecības —

viensētas.⁹³ Tomēr tuvāk patiesībai ir B. Brežgo, norāidāms, ka, lai rastos jaunas saimniecības formas — šajā gadījumā viensētu sistēma —, vispirms vajadzēja rasties atbilstošiem sociālekonomiskiem apstākļiem. Un šie apstākļi, kā B. Brežgo pareizi uzsvē, vispirms radās tieši Ludzas un Rēzeknes apriņķos, kur, salīdzinot ar Daugavpils apriņķi, kopienas attiecības tajā laikā bija jau gandrīz izzudušas.⁹⁴

Viensētās izgājušie zemnieki nenoliedzami ieguva dažas priekšrocības — lielāku patstāvību saimniecībā, ērtāku lauku izvietojumu. Tomēr tas neatrisināja galveno jautājumu — zemes trūkuma likvidēšanu. Bez tam pārceļšanās uz viensētām bija saistīta ar milzīgām grūtībām, dažreiz pat ar nepārvaramiem šķēršļiem. Pēdējie bija sevišķi jūtami nodalīšanās pirmajos gados, kad uz viensētām pārgāja nevis veselās sādžas, bet tikai sādžas sētu daļa. Nodalīšanās viensētās pilnīgi neiznīcināja šņoru sistēmu, jo daudzos gadījumos zemnieki, kas nodalījās viensētās, zemi dalīja tikai pēc iedalīto un nevis pēc faktisko sētu skaita. Tādējādi vienas iedalītās saimniecības locekļi joprojām turpināja zemi izmantot šņorēs. Bez tam bija gadījumi, ka arī pēc nodalīšanās viensētās daļa zemes saglabājās bijušo sādžas iedzīvotāju koplietošanā.

A. Kofods un B. Brežgo pārliecinoši parāda, ka pārejā uz viensētām visvairāk ieinteresēti bija tie zemnieki, kam bija daudz zemes.⁹⁵ Teiktais sevišķi labi redzams Ludzas apriņķa Balvu pagasta piemērā. Šajā pagastā laikā no 1884. g. līdz 1904. g. uz viensētām pārcēlās visvairāk zemnieku. No 502 zemnieku saimniecībām, kas šajā pagastā nodalījās viensētās, saimniecības ar zemes platību līdz 10 ha sastādīja tikai 18% no izveidoto viensētu skaita; viņu rīcībā bija 9,9% zemes no visas viensētu zemes platības. Tajā pašā laikā saimniecības ar 10—30 un vairāk desetīnu zemes sastādīja 81,2% no viensētās nodalījušos saimniecību skaita; tām piederēja 91,1% no visas viensētu zemes platības.⁹⁶

20. gs. priekšvakarā pie Latgales lauku apmetnēm piederēja miestīņi (местечко), muižas (имение), muižnieku sētas (владельческая усадьба), pusmuižas (фольварк), brīvcieņi (слобода), sādžas (деревня), ciemi (село), ciema ārsetas (выселок), atsevišķas sētas (застенок, односелье) un viensētas (хутор), ciema baznīcas (погост), fermas (ферма), kā arī apmetnes pie dažādām ražošanas vienībām, kas apcerējumā iekļautas pārējo apmetņu kategorijā.

Izsmēloši materiāli par šo apmetņu atrašanās vietām, par sētu un iedzīvotāju skaitu tajās atrodami 1897. g. pirmās vispārējās tautas skaitīšanas nepublicētajos materiālos.⁹⁷ 10. tabulā sakopoti dati par dažādu tipu apmetnēm triju Latgales apriņķu 16 pagastos.⁹⁸

Salīdzinot 10. tabulas datus ar ziņām par 19. gs. vidū,⁹⁹ uzmanību saista muižnieku apmetņu (muižu, pusmuižu) skaita pieaugums, dažādu citu veidu apmetņu (atsevišķu sētu, ciema ārsetu) īpatsvara pieaugums attiecībā pret sādžām un jaunu apdzīvotu vietu tipu (viensētu) parādīšanās.

Divi pirmie apstākļi atspoguļo 19. gs. 90. gadiem visai raksturīgo īpašumu sadrumstalošanās procesu,

kas noveda pie tādu patstāvīgu apmetņu rašanās, kuras agrāk skaitījās kādu citu lielāku vienību daļas.¹⁰⁰ Ar to pašu izskaidrojama arī apdzīvotu vietu jaunu tipu (muižnieku sētu, viensētu) rašanās. Jēdzienu muižnieku sēta (усадьба) parasti attiecināja uz tām apdzīvotajām vietām, kuras nošķīrās no citām lielākām īpašnieku vienībām. Tā, piemēram, Rēzeknes apriņķa Dlužņevas muižas muižnieks dažādos laikos bija pārdevis trīs zemes gabalus — vienu 33 desetīnas lielu un divus pa 18 desetīnām —, uz kuriem pēc tam izveidojās trīs muižnieku sētas.¹⁰¹ Apmēram tāpat radās apmetnes, kas šajā gadījumā nosauktas par viensētām (хутор). Piezīmējams, ka Daugavpils apriņķī un trijos Rēzeknes apriņķa pagastos šajā laikā gandrīz nemaz nebija tādu viensētu, kas būtu veidojušās, zemniekiem nodaloties no sādžām. Nebija vēl arī divu citu apmetņu tipu — fermu — viensētu nozīmē (kādu bija daudz Ludzas apriņķa ziemeļu daļas pagastos) un kalpu ciematu, kas skaitīšanā atzīmēti dažos pagastos. Norādīsim vēl vienu apmetņu īpatnību 19. gs. beigās, kas tieši neizriet no tabulas, proti, šajos gados jau grūti apmetnes precīzi sadalīt muižnieku (владельческие) un zemnieku apmetnēs, jo zemes pirkšanas un pārdošanas procesā apdzīvoto vietu iedzīvotāju sociālais sastāvs un tiesiskais stāvoklis bija ievērojami izmainījies.¹⁰²

10. tabula

Dažāda tipa apmetnes Latgales 16 pagastos 1897. g.

Apriņķis	Apsēkoto pagastu skaits	Muižas	Pusmuižas	Ciemi (село)	Sādžas (деревня)	Ciemati (поселок)	Atsev. sētas (застенок)	Ciema ārsetas (выселок)	Muižnieku sētas	Viensētas (хутор)	Atsev. sētas (односелье)	Pārējās apmetnes
Daugavpils	8	51	61	2	696	12	178	78	115	14	—	24
Rēzeknes	3	32	77	—	246	6	69	21	11	2	—	12
Ludzas	5	15	74	2	234	38	20	3	—	8	—	27
Kopā	16	98	212	4	1176	56	267	102	126	24	20	63

Pēcreformas periodā būtiskas izmaiņas notika arī apdzīvoto vietu lielumā. Tas vispirms sakāms par sādžām. Ja vēl 19. gs. vidū (1848. g.) Daugavpils apriņķī sādžu ar vairāk nekā 10 sētām bija tikai 6%, bet Rēzeknes apriņķī — 9% no sādžu kopskaita šajos apriņķos, tad 1897. g. šie rādītāji (apcerējumā aprēķinātajos pagastos) bija pieauguši līdz 49% Daugavpils un līdz 48% Rēzeknes apriņķī (Ludzas apriņķī — 34,5%). Sētu vidējais skaits sādžā Daugavpils apriņķī 1897. g. sasniedza 12, Rēzeknes — vairāk nekā 16 un Ludzas apriņķī — vairāk nekā 10.¹⁰³ Citu apdzīvoto vietu skaitā, kas agrāk sastāvēja galvenokārt no vienas sētas, parādījās apmetnes ar 2—3 un vairāk sētām. Tā, piemēram, no 98 muižu centriem, kas fiksēti šo triju apriņķu 16 pagastos, tikai 19 bija apmetnes ar vienu sētu. Pārējās 79 sastāvēja galvenokārt no 3—8, bet dažas arī no 10—15 sētām. No daudzām sētām sastāvēja arī vairāk nekā 50% pusmuižu. Dažas atsevišķas sētas un ciemu ārsetas izauga par apmetnēm ar 6—8 sētām.¹⁰⁴

Sētu skaita pieaugums apmetnēs izskaidrojams galvenokārt ar diviem cēloņiem: ar nedalīto ģimeņu sairšanu 19. gs. otrajā pusē un ar iedzīvotāju ievērojamu pieplūdumu no citiem Krievijas apriņķiem un gubernām. Ziņas par to atrodamas 1897. g. tautas skaitīšanas publicētajos materiālos. Skaitīšanā noskaidrots, ka Daugavpils apriņķa lauku iedzīvotāju sastāvā bija 26,6% cilvēku, kas dzimuši citos apriņķos un gubernās. Ludzas apriņķī laukos šādu cilvēku bija 15%, bet Rēzeknes apriņķī — 9%. Vislielāko ienācēju skaitu Latgalē deva Vidzemes, Kurzemes un daļēji Mogiļovas guberņa.¹⁰⁵

Vienas sētas iemītnieku vidējais skaits 1897. g., salīdzinot ar 19. gs. vidu, pazeminājās līdz 5—6 cilvēkiem, t. i., gandrīz par 30—50%.¹⁰⁶ Tā, Daugavpils apriņķī no to saimniecību kopskaita, kas bija saistītas radniecības saitēm, saimniecības ar 5 un mazāk cilvēkiem 1897. g. sastādīja 54,6%, Rēzeknes — 51%, Ludzas apriņķī — 45%. Ap 40—50% saimniecību sastāvēja no 6—10 cilvēkiem un 1,5—5% saimniecību — no 11 un vairāk cilvēkiem. Daugavpils apriņķī visās šajās saimniecībās svešu cilvēku skaits sastādīja 5% no šīs saimniecību grupas iedzīvotāju kopskaita, Rēzeknes apriņķī — 3,4%, Ludzas apriņķī — 3,1%.¹⁰⁷ Šie skaitļi liecina, ka aplūkojamajā laikā posmā dominēja mazās ģimenes un ka zemnieku saimniecībās samazinājās svešu cilvēku un attālu radnieku skaits, kas agrāk, pirms reformas, Latgalē ievērojamā skaitā dzīvoja daudzās sētās.

Pirmās vispārējās tautas skaitīšanas fiksēto apdzīvoto vietu tipos un skaitliskajās attiecībās ievērojamas izmaiņas nenotika apmēram 10 turpmāko gadu laikā. Tomēr tāpat kā agrāk daudzos pagastos saimniecību dalīšanās rezultātā auga sētu skaits sādžās. Stolipina reforma kā valdības pasākums aktivizēja zemnieku nodalīšanos viensētās. Arī šajos gados turīgākie zemnieki centās nodalīties viensētās ātrāk nekā citi. Tas, starp citu, labi redzams Daugavpils apriņķa Maļinovkas ciema piemērā. Starp šī ciema četriem pirmajiem iedzīvotājiem, kas 1909. g. paziņoja par savu neatlaidīgo vēlēšanos pāriet uz viensētām, nosaukti laulātā pāra Ivana un Praskovjas Jabločkovu vārdi, kuriem tajā laikā piederēja 10 zemnieku zemes daļas 22,36 desetīnu kopplatībā. Raksturīgs arī šo daļu radīšanas veids, uzpērkot zemi no cieminiekiem (no Fjodora Ņikiforova 2 pajas 4,57 desetīnu platībā, no Ivana Stepanova, Ņikifora Pavlova un no Jevdokijas Stepanovas nepilngadīgā dēla Jegora trīs pajas 6,85 desetīnu platībā, no Stepana Andrejeva 2 pajas utt.).¹⁰⁸

Par spīti speciāliem cara ukaziem, kam vajadzēja stimulēt viensētu veidošanās procesu, tas tomēr

noritēja ļoti lēnām. Daudzi tālaika dokumenti liecina par biežajām domstarpībām, kas radās starp zemniekiem par zemes sadalīšanas projektiem. Šīs domstarpības nereti kļuva par galveno šķērslī to vai citu apmetņu sadalīšanai viensētās. Arī šajos gados daudzos gadījumos savu gatavību nodalīties viensētās paziņoja tikai daļa sādžās iedzīvotāju: tas tāpat sa-režģija zemes sadalīšanu.¹⁰⁹ Starp pārceļšanās atteikumu motīviem galvenie bija līdzekļu un spēku trūkums ēku pārvešanai un jaunu zemes gabalu iekopšanai. Nenoliedzami iedarbojās arī ieraduma spēks un tieksme pieturēties pie ierastā dzīves veida. Kopumā pirmā pasaules kara priekšvakarā viensētās bija sadalītas apmēram 1/6 Latgales sādžu.¹¹⁰

Dati par apmetņu tipi Latgalē 1906. g. sakopoti 11. tabulā.¹¹¹

Sētu skaits sādžās 1906. g. nebija mainījies kaut cik nozīmīgi; tas redzams 12. tabulā.¹¹² Tomēr atsevišķos pagastos atšķirības sādžu lielumā kļuva krāsākas. Tā, Ludzas apriņķa ziemeļos — Baltinavas un Viļakas pagastā — vienā sādžā vidēji bija 3 sētas, bet dienvidos — Istras un Janovoles (Nirzas) pagastā — 14—17 sētas, Rēzeknes apriņķa Dricēnu un Varakļānu pagastā — 5—6 sētas, bet Vaivodu (Andrupenes) un Galēnu pagastā — 18—20 sētas, Daugavpils apriņķa Krāslavas pagastā — 4 sētas, bet Maļinovkas pagastā — 34 sētas. Vislielākās sādžas šajos gados bija Lielie Litaunieki Ludzas apriņķa Mihalovas (Mērdzenes) pagastā — 172 sētas — un Pāliņi Domopoles (Bērzpils) pagastā — 95 sētas, Kaķi Rēzeknes apriņķa Kuļņevas pagastā — 61 sēta, Vecpils Daugavpils apriņķa Maļinovkas pagastā — 51 sēta un Aužguļāni Liksnas pagastā — 65 sētas.

*

Sādžu sadalīšanu viensētās, ko bija pārtraucis pirmais pasaules karš, atjaunoja Latvijas buržuāziskā valdība. No sādžām viensētās vajadzēja nodalīties apmēram 80 tūkst. saimniecību.¹¹³ Latvijas zemes ierīcības orgāni savāca bagātu materiālu, pēc kura var spriest par Latgales sādžu izskatu 20. gados. Šajā laikā gandrīz visām sādžām bija ielu plānojums ar vēl ciešāku sētu izvietojumu nekā agrāk. Dažas daudzsetu sādžas auga galu virzienā, kā rezultātā ieguva T veida vai krustveida plānojumu. Bija arī sādžas ar retinātu sētu izvietojumu, kas bija radies, daļai saimniecību agrāk nodaloties viensētās.¹¹⁴ Daudzas sādžas līdz 20. gadiem bija vēl vairāk izaugušas, jo zemnieki saskaņā ar veco tradīciju joprojām dalīja īpašumu starp visiem dēliem. Kā piemēru var minēt Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagasta Bekšu sādžas

11. tabula

Apmetņu tipi Latgalē 1906. g. % no kopskaita

Apriņķis	apmetņu kopskaits	Apmetņu tipi								
		muižu centri	pusmuižas	ciemati	muižnieku sētas	sādžas	atsev. sētas	fermas	viensētas	pārējās
Ludzas	2535	4,0	7,5	—	0,2	48,4	2,9	34,7	0,6	1,7
Rēzeknes	2110	6,6	14,9	0,5	3,2	58,0	10,0	—	0,7	6,1
Daugavpils	2970	4,3	4,5	0,2	5,1	56,9	17,6	0,2	0,7	10,5

12. tabula

Sētu skaits sādžās Latgalē 1906. g.

Apriņķis	Sādžu kopskaits	Sētu skaits sādžās %								
		1	2	3-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	Vairāk par 30
Ludzas	1226	6,6	8,8	24,0	29,1	15,6	8,7	4,3	1,4	1,5
Rēzeknes	1225	3,9	5,9	20,5	30,4	21,1	8,7	4,2	3,1	2,2
Daugavpils	1691	4,7	5,7	23,0	32,7	16,7	8,3	4,3	2,2	2,4

1. att. Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Dekteru sādžas iela (LVM, 5109. neg.).

zemes lietošanu. 1863. g. šajā sādžā bija 16 saimniecības, bet 1921. g. — 49, kam bija 4876 zemes šņores.¹¹⁵ Ganības šajā un citās sādžās bija kopīgas, iepriekšējā palika arī visa zemnieku dzīves kārtība ar daudzām kopienas dzīves veida iezīmēm.

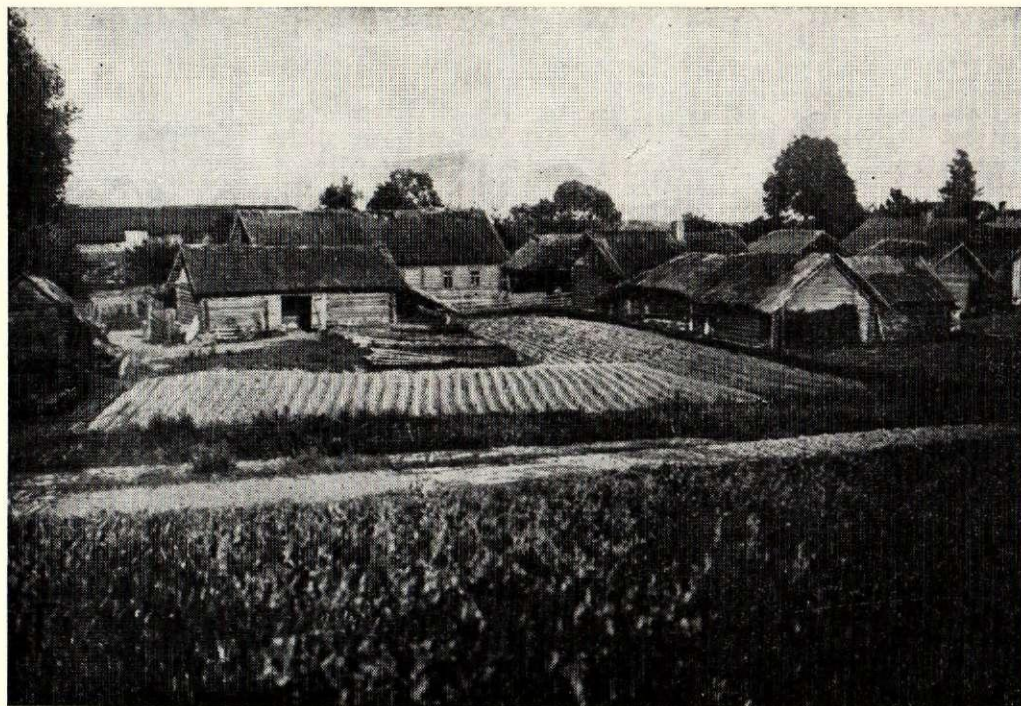
Interesi izraisa arī otrs piemērs — Jaunlatgales apriņķa Baltinavas pagasta Augstsila sādžas iekšējā uzbūve. 1923. g. Augstsila sādžā skaitījās 29 zemnieku saimniecības,¹¹⁶ no kurām 11 piederēja Supēm, 11 — Cibuļiem. Pārējās 7 saimniecības apvienojās trijās grupās: divas saimniecības piederēja Buhšiem, 2 — Circeņiem un 3 — dažādu uzvārdu saimniekiem. Pie tam no 29 saimniecībām 16 dzīvoja pa vienai ģimenei, bet 13 saimniecības bija apvienotas vairākas ģimenes: 7 — pa divām, 4 — pa trim un 2 — pa četrām. Šajās 13 vairākģimeņu saimniecībās 10 gadījumos bija apvienotas vienādu uzvārdu ģimenes, bet 3 gadījumos bija apvienotas ģimenes ar dažādiem uzvārdiem (tā, piemēram, 16. saimniecība apvienoja 4 ģimenes: divas Cibuļu, vienu Circeņu un vienu Strupkovu ģimeni). Tādā kārtā Augstsila sādžā 1923. g. faktiski bija ne 29, bet gan 50 saimniecības, no kurām gandrīz pusei nebija patstāvīgi ierīkota zemes gabala: šīs ģimenes zemi lietoja kopīgi ar citām šīs saimniecības ģimenēm. Tas viss atspoguļojās arī sādžas zemes plānā. Divu uzvārdu — Supes un Cibuļu — dominēšana sādžā liecina par iedzīvotāju sastāva nemainīgumu un radniecīgu ģimeņu ilgo dzīvošanu tajā. Šie dati tāpat liecina par šīs sādžas iedzīvotāju laulību saišu ierobežotību tajos gados, jo arī vairumā to saimniecību, kurās kopā minēti dažādi uzvārdi, visbiežāk apvienojas Supes un Cibuļi. Augstsila sādžā zemi lietoja pēc šņoru sistēmas. Vienai saimniecībai bija 160 un pat vairāk šņores. Zemnieku zemes sadalījuma princips atspoguļoja izteikto mantisko diferenciaciju.

Augstsila sādžu sadalīja viensētās 1928. g. Sadalot zemi, viensētas izdalīja pēc saimniecību skaita (t. i., 29), lai gan sādžā dzīvoja 50 zemnieku ģimenes. Tātad arī pēc nodalīšanās viensētās vairums šīs sādžas zemnieku ģimeņu turpināja lietot zemi kopīgi savas ģimeņu kopas ietvaros. Viensētu zemes gabalu lielums svārstījās no 4 desetīnām (10., 11. saimniecība) līdz 25 (30. saimniecība) un 39,1 desetīnai (3. saimniecība; ar šo numuru tāpat kā agrāk sādžā palika 3 Supes ģimenes).¹¹⁷

Buržuāziskās diktatūras gados sādžu sadalīšana viensētās bija gandrīz pilnīgi pabeigta. Tomēr ne spaidu kārtā ieviestā viensētu sistēma, ne buržuāziskā agrārreforma nenovērsa aso zemnieku zemes trūkumu Latgalē. Pundursaimniecību skaits Latgalē pēc reformas nevis samazinājās, bet gan pieauga no 7,7% 1923. g. līdz 11,5% 1939. g. Sīksaimniecību (2—10 ha) īpatsvars Latgalē bija gandrīz 2,5 reizes lielāks nekā pārējos Latvijas apgabalos, bet lielu saimniecību (vairāk nekā 20 ha zemes) skaits gandrīz 3 reizes mazāks.¹¹⁸

Agrārā reforma un atsevišķu viensētu radīšana izraisīja zemniecības tālāku diferencēšanos. Masveidīgā parcelšanās uz viensētām jau pati par sevi prasīja no zemniekiem daudz materiālu ieguldījumu. Tā rezultātā vairāk nekā 80% saimniecību nonāca parādatkarībā no bankām, un daļu no šīm saimniecībām ar laiku izūtrupēja. Zemes trūkumu Latgalē padziļināja Latvijas buržuāziskās valdības ekonomiskā politika, jo Latgali pirmām kārtām uzskatīja par lēta darbaspēka piegādātāju. Sādos apstākļos no Latgales ik gadus devās peļņā līdz 23 un vairāk tūkstošiem laukstrādnieku, neskaitot tos, kas kalpoja pie vietējiem lielsaimniekiem.

20.—30. gados Latgalē izveidojušos viensētu skaits pārsniedza zemnieku saimniecību agrāko skaitu, jo

2. att. Ludzas apriņķa Mērdzenes pagasta Nurangu sādža (LVM, 4106. neg.).

zināma viensētu daļa, t. s. jaunsaimniecības, bija dibinātas uz bijušo muižu zemes. Pēc zemes platības šīs viensētas dalījās divās galvenajās grupās: 1) sīksaimniecības un 2) viensētās ar 15 un vairāk ha zemes. Sīksaimniecības agrārā reforma piešķīra izpirkšanai vietējiem bezzemniekiem. Lielās viensētas bija paredzētas personām, kuras zemes fonda sadalīšanas noteikumi pieskaitīja pirmajai kategorijai. To skaitā galvenās priekšrocības baudīja tie, kas bija īpaši izcēlušies padomju varas likvidēšanā Latvijā 1919.—1920. g. Viņi zemi saņēma bez maksas. Buržuāziskā valdība veica arī pasākumus zināma skaita zemnieku pārvietošanai uz Latgali no citiem apriņķiem, lai radītu lielāku «drošību» robežjoslā. Pārceļotāji galvenokārt bija cēlušies no lielsaimnieku ģimenēm. Latgalē viņi uz atvieglotiem noteikumiem saņēma labākās zemes.

Nodalīšanās viensētās pilnīgi izmainīja apmetņu karti. Kompaktu, tolaik vairumā diezgan lielu ielas sādžu vietā, kas parasti atradās vairākus kilometrus cita no citas, Latgale pārklājās ar biezu nekārtīgi izklaidētu viensētu tīklu. Starp viensētām vijās vēl biežāks grāvju, ežu un lauku ceļu tīkls. Veco sādžu vietā palika vairākas saimniecības, kas tika izvietotas zināmā attālumā cita no citas. Daudzās vietās, neraugoties uz zemes izmērišanu, palika šaurās šņores, neglītas (izlocītas) robežas u. tml.

Viensētu izvietojuma princips atspoguļoja buržuāziskās agrārreformas šķirisko raksturu. Labākajos zemes gabalos izauga zemniecības vsturīgāko grupu viensētas. Parasti tieši lielāko zemju īpašnieki palika uz vecās iestrādātās zemes, bet nabadzīgie, cenzdamiem saņemt nelielus zemes piegriezumus, aizgāja uz sliktākajām zemēm — uz celmājiem un purvājiem.

Pārvietojot zemniekus uz viensētām, buržuāziskajai valdībai bija ne vien ekonomiski, bet arī ideoloģiski

mērķi: atsvešināt zemniekus, lauzt viņu iepriekšējo dzīves kārtību, nostiprināt zemniekos privātpašnieciskus centienus. Tomēr Latgalē šie pasākumi neizrādījās tik iedarbīgi kā citos Latvijas apriņķos. Zemnieki, kas agrāk bija apvienoti sādžu kolektīvos, arī viensētu sistēmas apstākļos parasti joprojām bija saistīti dažādām saimnieciska un sadzīves rakstura saitēm, kuru pamatā bija kopienas tradīcijas. Latgales apriņķu raksturīga iezīme bija arī tā, ka zemnieku dzīvē neiesakņojās katrai viensētai oficiāli piešķirtais māju vārds. Katrai viensētu grupai, kas bija izveidojusies no kādas sādžas, joprojām saglabājās senais sādžas nosaukums, bet šo viensētu zemnieki uzskatīja sevi par attiecīgās sādžas iedzīvotājiem. Kā viena no senajām tradīcijām joprojām pastāvēja ģimeņu dališanās, kas atkal noveda pie viensētu grupām, kuras sastāvēja no 2—3 saimniecībām ar lauku izvietojumu šņorēs.¹¹⁹

Sētu plānojums, dzīvojot viensētās, izmainījās. Valdošais bija brīvs ēku izvietojums. Tomēr dažos pagastos, arī pārceļoties uz viensētām (it īpaši krievu zemnieku vidē), saglabājās iepriekšējais sētu plānojums ar ciešo divrindu saikni starp dzīvojamo māju un kūti.¹²⁰

*

1940. g. līdz ar padomju varas atjaunošanu un apgādājot bezzemniekus un laukstrādniekus ar zemi, bija radīti reāli priekšnoteikumi būtiskām izmaiņām Latvijas darba zemniecības dzīvē. Līdz ar to bija izveidots pamats zemnieku apmetņu jaunu tipu radīšanai. Pirmajos padomju varas gados, kad vēl saglabājās iepriekšējā zemnieku—privātpašnieku zemes izmantošana viensētās, jaunās apdzīvotās vietas tāpat bija viensētas. Organizējot kolhozus, vairs nebija lietderīgi radīt viensētu tipa apmetnes.

Izvirzījās jautājums par lauku apmetņu tipu būtiskiem pārveidojumiem, ceļot labiekārtotus kolhozu un padomju saimniecību ciematus.

Viensētu sistēma, kas saglabājās kā pagātnes mantojums, radija milzīgas grūtības kolhozu celtniecības pirmajā etapā, kad tika sabiedriskota zeme un likvidēta iepriekšējā sadrumstalotā zemes lietošana. Šis apmetņu tips bija arī ne mazāks kavēklis kolhozu tālākajā organizatoriski saimnieciskajā nostiprināšanā, tas bija pretrunā ar lielas mehanizētas sabiedriskas saimniekošanas principiem.

Latvijas PSR vadošie padomju un partijas orgāni pagājušajos gados vairākkārt lēmuši jautājumu par tādu mūsdienu zemnieku apmetņu principiem un formām, kas atbilstu jaunajam sociālistiskajam lauksaimnieciskās ražošanas veidam. Valsts paredzēja materiālos līdzekļus, kas saistīti ar kolhozu un padomju saimniecību jauno ciematu celtniecību. Tāpat tika paredzēta dažāda palīdzība (ilgtermiņa kredīti, nodrošināšana ar transportu un būvmateriāliem

u. tml.) tiem, kas pārcēlās uz jaunajiem ciematiem.

Latgales kolhozu un padomju saimniecību jaunprojektētajos ciematos pagājušajos gados pamatos jau nobeigta ražošanas un saimniecisko centru celtniecība. Veikta kolhozu un padomju saimniecību elektrifikācija. Liels darbs veikts arī lauku sabiedrisko un kultūras centru un lauku iedzīvotāju sadzīves pakalpojumu centru radīšanā. Jaunās celtnes veidotas mūsdienu arhitektūras stilā; tās tuvina lauku apmetņu izskatu mūsdienu pilsētu izskatam. Daudz darīts ceļu būvē — ciematos asfaltētas ielas, ierīkoti apstādījumi, sporta laukumi, stadioni un citi nepieciešamie objekti.

Kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku pārcelšanās no viensētām uz jaunajiem ciematiem ir garš un sarežģīts process, kas prasa daudz laika un līdzekļu. Latvijas PSR vadošie orgāni šī svarīgā uzdevuma veikšanai ir izstrādājuši perspektīvo plānu un noteikuši tā realizēšanas termiņus.

PARINDES

¹ I. Butkevičius. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos. — Iš lietuvių kultūros istorijos, 6. Vilnius 1971.

² Сельские поселения Прибалтики (turpmāk — Поселения). М. 1971.

³ So apcerējumu apskatu skat. rakstu krājumā Поселения.

⁴ Apcerējuma pirmās daļas saīsināts teksts par Latgales apmetnēm feodālisma periodā publicēts minētajā rakstu krājumā Поселения.

⁵ Celtniecības pieminekļi, I. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī. Sakārtojais K. Andermanis (turpmāk — Celtniecības pieminekļi). Rīgā 1933.

⁶ B. Brežgo. Latgolas inventari un generalmēreīšonas zemū aproksti. 1695.—1784. g. (turpmāk — B. Brežgo. Inventari.). Daugavpili 1943.; t. p. Latgolas vēstures materiāli (1646.—1835.), XXIV. Daugavpili 1944. (turpmāk — B. Brežgo. Materiāli.). Publicēto dokumentu oriģināli glabājas Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva (turpmāk — LCVVA) 6984. f., 1. apr., 23. l.

⁷ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3, д. 309 u. c.

⁸ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, д. 383—480 (Daugavpils apr.), д. 856—914 (Ludzas apr.), д. 1311—1400 (Rēzeknes apr.).

⁹ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3, д. 341, 354.

¹⁰ ЦГВИА СССР, ф. ВУА, д. 18619, 18627.

¹¹ Архив АН СССР, Ленинград, ф. 30, оп. 2.

¹² Турпат, д. 7,8.

¹³ P. Kepens šos materiālus vāca Krievijas statistiskā apraksta izdošanai.

¹⁴ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290, оп. 11, д. 236—280 u. c.

¹⁵ LCVVA, 2706. f., 1. apr., 65.—122. u. c. lietas. Uzskaites lapas saglabājušās par 21 pagastu Daugavpils un Ludzas apr. katrā un par 18 pagastiem Rēzeknes apr. Tomēr par visiem pagastiem nav saglabāties pilns uzskaites lapu komplekts.

¹⁶ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Витебская губерния, т. V, тетр. 1. СПб. 1899; тетр. 2. СПб. 1901; тетр. 3. СПб. 1903. (turpmāk — Перепись).

¹⁷ LCVVA, 715. f.

¹⁸ LCVVA, 1609. f.

¹⁹ LCVVA, 687. f.

²⁰ Список населенных мест Витебской губернии. СПб. 1906.

²¹ А. Кофод. Крестьянские хутора на надельной земле, 1—2. СПб. 1905 (turpmāk — А. Кофод. Хутора.); t. p. Хуторское расселение. СПб. 1907.

²² LCVVA, 1679. f.

²³ LCVVA, 1308. f.

²⁴ Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. g. Rīgā 1930. — 1931.

²⁵ Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas arhīvs un muzeja fotoarhīvs.

²⁶ PSRS ZA N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta zinātniskā arhīva Baltijas ekspedīcijas fonds (turpmāk — BE). — Avotu apskata beigās autore pateicas šī institūta līdzstrādnieci

R. Grigorjevai par piedalīšanos lauka un arhīvu materiālu vākšanā un apstrādē. Autore pateicas arī LCVVA lasītavas bij. pārzinei I. Losānei, kuras darba operatīvitāte un rūpība ļoti sekmēja šī pētījuma tapšanu.

²⁷ Б. Брежго. Борьба латгальских крестьян в феодально-крепостное время. — Известия АН ЛатвССР, 1952, № 4; т. р. Отчуждение крестьян в Латгалии в крепостное время (1697—1860). — Известия АН ЛатвССР, 1951, № 4; т. р. Шляхетские наезды и латгальские крестьяне (1646—1785). — Известия АН ЛатвССР, 1956, № 10 u. c. В. Брежго пētījumi.

²⁸ В. Брежго. Inventari. 220., 270., 271. lpp.

²⁹ 1., 2., 4. un 5. tabulas skaitļi summēti pēc В. Брежго grāmatas «Inventari» datiem un pārbaudīti pēc pirmavotiem, kas glabājas LCVVA 6984. f., 1. apr., 23. l. Tabulā parādīti tikai tie zemes īpašumi, kuros ģeneralās mēreīšanas brīdī bija apdzīvotas vietas. Katrā apriņķī vēl bija ieverojams daudzums t. s. neapdzīvoto īpašumu. Tiem pieskaitīja tālas aramzemes (отхожие пахотные земли), pļavas, neapbūvētas vietas, salas, kā arī ezerus.

³⁰ ЦГВИА СССР, ф. ВУА, д. 18627, т. VIII, ч. 1, 1852 г.

³¹ В. Брежго. Inventari. 406.—408. lpp.

³² Visos gadījumos, kur norādīts iedzīvotāju skaits, runāts tikai par zemnieku revīzijas dvēselēm. Citas iedzīvotāju kategorijas revīzija neuzrādīja.

³³ В. Брежго. Inventari. 227., 233. lpp.

³⁴ Турпат, 224.—225. lpp.

³⁵ Турпат, 370. lpp.

³⁶ Турпат, 223., 227. lpp.

³⁷ Vārds porocr ģenētiski saistīts ar slāvu valodām. 19.—20. gs. Latvijā ar vārdu pagasts apzīmēja administratīvi teritoriālu vienību. Sākotnēji šim jēdzienam bija arī dažas citas nozīmes. Ģeneralās mēreīšanas dokumentos pagasts minēts kā zemes īpašuma vienība un apdzīvota vieta.

³⁸ В. Брежго. Inventari. 283. lpp.

³⁹ ЦГВИА СССР, ф. ВУА, д. 18627, л. 142. Autorei nav precīzu datu par apdzīvotu vietu skaitu, kuras sauca par muižu centriem. Tāpēc tie tabulā nav iekļauti.

⁴⁰ В. Брежго. Inventari. 224., 225. lpp.; t. p. Materiāli. 122.—126. lpp.

⁴¹ В. Брежго. Inventari. 77. lpp.; t. p. Materiāli. 18.—20. lpp. u. c.

⁴² В. Брежго. Inventari. 18., 21., 22. lpp.

⁴³ ЦГВИА СССР, ф. ВУА, д. 18627, л. 142.

⁴⁴ Autore's izskaitļojums pēc privātmuižu 1848. g. inventāru materiāliem (ЦГИА БССР, ф. 2635).

⁴⁵ Skat. iepriekšējo parindi.

⁴⁶ Tas pats.

⁴⁷ Л. Терентьева. Крестьянские поселения Видземе эпохи капитализма. — Поселения.

⁴⁸ Latgales draudžu iedzīvotāju saraksti (Архив АН СССР, Ленинград, ф. 30, оп. 2, д. 7, 8).

⁴⁹ Перепись, тетр. 3. СПб., 1903, 92., 93., 100., 101., 108.—111. lpp.

⁵⁰ О. Ганцкая, Л. Терентьева. Этнографические исследования национальных процессов в Прибалтике. — СЭ, 1965, 5.

⁵¹ Ar līdzīgiem faktiem autore sevišķi bieži sastapās Ludzas apriņķa dienvidu daļā (BE).

⁵² Pie šī jautājuma vēl atgriezīsimies turpmāk, kad aplūkosim armetņu formas un sētu plānojumus.

⁵³ Lai pareizi izprastu Latgales lauku iedzīvotāju izvietojuma principu, jāievēro, ka Latgalē atšķirībā no Vidzemes jēdziens draudze nenozīmēja teritoriālu vienību, bet gan iedzīvotāju piederību pie tās vai citas baznīcas. Ievēdot administratīvo dalījumu pagastos, viena un tā paša pagasta iedzīvotāji nereti tika pieskaitīti dažādām draudzēm (piemēram, Ludzas apr. Mihalovas pag. iedzīvotāji bija pierakstīti 5 katoļu un 4 pareizticīgo draudzēm).

⁵⁴ Izskaitļots pēc P. Kerena draudžu sarakstiem (Архив АН СССР, Ленинград, ф 30, оп. 2, д. 7, 8). Armetņu ar krievu iedzīvotājiem skaits nav precīzs un ir ievērojami samazināts, jo P. Kerena materiālos iekļauta tikai daļa krievu vecticībnieku.

⁵⁵ Архив АН СССР, Ленинград, ф. 30, оп. 2, д. 7, 8.

⁵⁶ В. Врежго. Материāли. 69.—86. lpp.

⁵⁷ Turpat.

⁵⁸ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 3, д. 1307.

⁵⁹ Turpat, д. 389.

⁶⁰ Turpat, д. 846.

⁶¹ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3, д. 338.

⁶² Turpat, д. 476, л. 1; д. 309, л. 1. Šo muižu zemju aprakstu skat. В. Врежго. Inventari. 125., 126., 172., 173. lpp. Minētie plāni tiek publicēti pirmo reizi.

⁶³ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3, д. 338, л. 1; д. 319, л. 1.

⁶⁴ Turpat, д. 402.

⁶⁵ Turpat, д. 319.

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ Turpat, л. 1.

⁶⁸ Turpat, д. 392, л. 1; д. 395, лл. 4—6; д. 396, л. 1; д. 397, л. 1.

⁶⁹ Turpat, д. 315, лл. 1, 2.

⁷⁰ LCVVA, 657. f., 1. apr., 1. l., 446., 472. u. c. lр.; L. Dumpe. Kopdarba tradīciju paliekas Latgales lopkorībā 19.—20. gs. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969., 5. nr.

⁷¹ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3, д. 392, л. 1.

⁷² ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3, д. 392.

⁷³ Jūgā ietilpa viens darba spējīgs vīrietis un viena darba spējīga sievietē.

⁷⁴ ЦГИА БССР, ф. 2635.

⁷⁵ Turpat.

⁷⁶ Šie sādžu plānojuma divi apakštipi fiksēti arī daudzos citos muižu plānos (ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3).

⁷⁷ Latgales ielu sādžām ir daudz kopīgu iezīmju ar Lietuvas sādžām, kur visstingrāk tika izdarīta valaku reforma (И. Буткявичюс. Уличные деревни Литвы. — Поселения).

⁷⁸ Skat. Dz. Liepiņas un L. Terentjevas rakstus krājumā Поселения.

⁷⁹ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3, д. 315, л. 1.

⁸⁰ Полное собрание законов Российской империи. Собр. второе, т. III, 1828. СПб. 1830, 206. lpp.

⁸¹ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 3, д. 354, лл. 15, 126.

⁸² ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 3, д. 848.

⁸³ Turpat, д. 861.

⁸⁴ Turpat, д. 866.

⁸⁵ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 3, д. 863.

⁸⁶ Ziņas par sētu iedzīvotāju sastāvu ņemtas apmēram no 20% visu Latgales privātmuižu zemnieku sētu, kas iekļautas 1847.—1848. g. inventāros (ЦГИА БССР, ф. 2635).

⁸⁷ Turpat.

⁸⁸ В. Врежго. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas, 1861.—1914. (turpmāk — В. Врежго. Latgales zemnieki.). Rīgā 1954.

⁸⁹ А. Кофод. Хутора. 156., 168. lpp.

⁹⁰ LCVVA, 715. f., 1. apr., 247. l.

⁹¹ А. Кофод. Хутора. 156., 157., 168., 391., 424. lpp., 204., 222. pielikums.

⁹² Turpat, 204., 222. pielikums.

⁹³ Turpat, 156., 157. lpp.

⁹⁴ В. Врежго. Latgales zemnieki. 75. lpp.

⁹⁵ А. Кофод. Хутора. 165. u. sek. lpp.

⁹⁶ В. Врежго. Latgales zemnieki. 77. lpp.

⁹⁷ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290.

⁹⁸ Izskaitļojusi R. Grigorjeva pēc ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290, оп. II, д. 1208, 1209, 1213 u. c.; miestīņi tabulā nav iekļauti.

⁹⁹ Skat. 218., 221. lpp.

¹⁰⁰ Skat. ziņas par zemes īpašumiem Latgales apriņķos 1891. g. (LCVVA, 657. f., 1. apr., 1., 3., 4., 5. l.).

¹⁰¹ LCVVA, 657. f., 1. apr., 5. l., 372.—374. lр.

¹⁰² Turpat, 1., 3., 4., 5. l.

¹⁰³ Dati par 1848. g. ņemti no privātmuižu inventāriem (ЦГИА БССР, ф. 2635), par 1897. g. — no Krievijas impērijas pirmās vispārējās tautas skaitīšanas apdzīvotu vietu sarakstiem. (ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290).

¹⁰⁴ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290.

¹⁰⁵ Перепись, тетр. 3, 2., XIII lpp.

¹⁰⁶ Autores izskaitļojums pēc publicētiem datiem (Перепись, тетр. 3).

¹⁰⁷ Turpat.

¹⁰⁸ LCVVA, 715. f., 1. apr., 239. l., 73.—74. lр.

¹⁰⁹ Skat., piemēram, Aizelkšņu sādžas zemnieku zemes ierīkojumu (LCVVA, 1679. f., 169. apr., 5. l., 49. lр.).

¹¹⁰ С. Удачин. Земельная реформа в Советской Латвии (турpmāk — С. Удачин. Реформа.). Рига 1948, 123. lpp.

¹¹¹ Izskaitļots pēc publicētiem materiāliem (Списки населенных мест Витебской губернии. СПб. 1906).

¹¹² Izskaitļots pēc publicētiem materiāliem (Списки населенных мест Витебской губернии. СПб. 1906).

¹¹³ Latvijas agrārā reforma. Rīgā 1930.

¹¹⁴ Sādžu plānojuma valdošie tipi tabulu veidā un arī kā konkrētu armetņu piemēri publicēti materiālu krājumā Tautas celtniecība; skat. arī LCVVA, 1690. f., 169., 172. u. c. aprakstu lietas. Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas zinātniskā arhīva 2119., 2423., 2588., 2670. u. c. mapes.

¹¹⁵ LCVVA, 1679. f., 172. apr., 219. l. Sādžas zemes īpašuma plāns publicēts rakstā И. Буткявичюс, Л. Терентьева, Н. Шлыгина. Крестьянские поселения Прибалтики. — СЭ, 1966, I, 46. lpp.

¹¹⁶ Pēc koroborācijas dokumentiem sādža pavisam skaitījās 31 zemes īpašums. To skaitā bez 29 zemnieku saimniecībām (Nr. 1—17, 19—30) vēl bija Šķilbēnu baznīcas zeme (Nr. 18) un šķembu un grants karjers (Nr. 31), kas bija sādžas zemnieku kopīpašums.

¹¹⁷ Oriģināls glabājas Latvijas PSR Meliorācijas institūta muzejā Mālpilī.

¹¹⁸ С. Удачин. Реформа. 124. lpp.

¹¹⁹ Autores ekspedīciju materiāli (BE).

¹²⁰ Latvijas PSR Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas arhīvs.

Л. Терентьева

ИЗ ИСТОРИИ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ

ЛАТГАЛЕ (XVIII — начало XX в.)

Резюме

Сельские поселения Восточной Прибалтики до недавнего времени оставались этнографически мало исследованными. Систематическое изучение поселений Литвы, Латвии и Эстонии, преимущественно

крестьянских, начато этнографами в 50-е годы XX в. в связи с работой над региональным историко-этнографическим атласом народов Прибалтики.

Изучение сельских поселений Латгале — один из

разделов коллективно разрабатываемой проблемы о развитии поселений Прибалтики. В настоящей статье проанализированы материалы о поселениях эпохи позднего феодализма и эпохи капитализма в Латгале. Вопрос о поселениях рассматривается в связи с общими процессами социально-экономического развития Восточной Латвии; выявляется степень воздействия на процесс формирования поселений таких факторов, как формы землепользования, характер хозяйственной деятельности населения, географическая, этническая и социальная среда, формы семьи и формы наследования и т. п. Иначе говоря, поселения рассматриваются не только как объект материальной культуры, но и как определенное социальное явление, развитие которого опосредствовано рядом других социальных факторов. В этом состоит одно из главных отличий подхода автора статьи к исследованию от подхода предшественников — этнографов 30-х годов, чрезвычайно сужавших эту проблему и обычно ограничивавшихся рассмотрением лишь вопроса о формах, т. е. о планировке, поселений.

Процесс формирования сельских поселений в Латгале в эпоху позднего феодализма в силу особенностей социально-экономического развития этой восточной части Латвии имел свои специфические черты, заметно отличавшие его от процесса развития поселений в центральной и западной частях республики.

Длительное (1561—1772 гг.) пребывание Латгале на положении завоеванной провинции в составе Польского государства сказалось на всем ее аграрном строе. Семидесятые годы XVIII в. — определенный рубеж в развитии аграрного строя Латгале, что обусловлено первым разделом Польши. После вхождения в состав России (1772 г.) аграрное развитие Латгале протекало так же, как и в уездах внутренних губерний империи.

В Латгале в XVIII в. существовали четыре категории землевладений: казенные, помещичьи, церковные, монастырские (см. табл. 1). Сельские поселения разделялись на владельческие и крестьянские. Преобладающим типом владельческих поселений были сельца, второе место занимали села, остальные типы поселений (слободы, местечки, мызы) представляли собой в тот период единичное явление (см. табл. 2).

Среди крестьянских поселений в документах XVIII в. упоминаются преимущественно деревни, а также застенки (см. табл. 4). Понятие «деревня» (лат. *sādža*, польск. *wieś*, *wioska*) генетически восходит к поселению соседской общины. Застенок — поселение, возникшее как односелье за пределами общины (за стеной). Данные о размерах крестьянских поселений представлены в табл. 5. Табл. 6 знакомит с географическим расположением этих поселений. К концу феодального периода крестьянские поселения, в отличие от владельческих, изменились мало. Их типы и размеры сохранялись почти неизменными.

Данные табл. 7 характеризуют сложившийся принцип расселения разнонационального и разноконфессионального населения Латгале: во всех трех уездах преобладало этнически и конфессионально раздельное расселение. При этом каких-либо разли-

чий в типах, размерах или местоположении поселений относительно этнического состава их жителей не выявлено.

В землепользовании крестьян в рассматриваемый период отчетливо проявились пережитки общинных форм. Пахотные и часть сенокосных угодий хотя и находились в подворном пользовании крестьян, но размещались чересполосно в общих массивах земель деревни. Пастбищами и отдаленными сенокосами крестьяне пользовались сообща.

Жители застенков, возникших как односелья, пользовались обособленными от деревень земельными угодьями, расположенными обычно компактно в одном куске.

При сопоставлении данных о формах крестьянского землепользования с данными об этническом составе деревень выявилась полная идентичность в формах землепользования крестьян независимо от этнической принадлежности.

Утвердившаяся форма землепользования крестьян с чересполосным расположением полей в значительной мере обусловила преобладание прямолинейной планировки деревень. Поселениям прямолинейной планировки, по-видимому, предшествовали в Латгале поселения кучевого плана, наиболее типичные и для Видземы. Переход к прямолинейной планировке обусловлен рядом причин, главными из которых, как и в Литве, следует считать последствия волочной реформы. На изменения форм поселений в Латгале оказывали влияние и различные административные меры, относившиеся непосредственно к этим уездам.

Воздействие этнических факторов на процесс развития форм поселений (т. е. их планировки) не обнаруживается. Иной вывод вытекает из материалов о планировке крестьянских усадеб в деревнях. В разнovidностях планировки, безусловно, отражаются традиции застройки, характерные для того или иного народа, населявшего Латгале. В еще большей мере это относится непосредственно к типам строений, назначению построек, составлявших усадьбы, их наименованию и т. д. В облике усадеб отражалось также имущественное неравенство крестьян.

По численному составу жителей крестьянские дворы были многолюдными. Кроме членов семьи с родством по прямой линии во многих из них жили также дальние родственники и посторонние люди.

Семьи крестьян-дворохозяев, объединявшие родственников по прямой линии родства, были двух типов — малые и большие неразделенные семьи. Проведенный автором выборочный учет выявил высокий процент неразделенных семей — около 27% от общего числа всех семей.

Пореформенный период, в отличие от первой половины XIX в., характеризуется быстрым ростом числа дворов в деревнях.

Несмотря на существовавший запрет царского правительства в отношении раздела и дробления хозяйств размером менее 10 десятин, эти разделы широко практиковались. Тем самым острое малоземелье крестьян усугублялось еще чересполосицей и мелкополосицей.

Некоторые крестьяне уже в 80-х годах XIX в. стали проявлять инициативу в отношении обособления

своих долей земель от общих чересполосных угодий деревенских полей.

Крестьяне, выделявшиеся на хутора, несомненно, приобретали некоторые преимущества в смысле большей самостоятельности ведения хозяйства и большего удобства расположения полей. Однако это не решало основного вопроса о ликвидации малоземелья.

В табл. 10 приводятся данные о численном соотношении различных типов поселений по 16 волостям трех уездов Латгале на конец XIX в. Со структурой поселений на начало XX в. знакомит табл. 11.

При сопоставлении данных табл. 10 и 11 с данными для середины XIX в. обращает на себя внимание относительное увеличение численности владельческих поселений (имений, фольварков и др.), рост удельного веса по отношению к деревням разного рода других поселений (застенок, выселков) и появление новых типов населенных пунктов (усадеб, хуторов).

В сравнении с XIX в. особенно большие изменения в структуре поселений произошли в Лудзенском уезде. Они выразились в росте числа поселений нового типа — ферм и хуторов за счет падения численности деревень.

Процесс разбивки деревень на хутора, прерванный первой мировой войной, был возобновлен уже буржуазным правительством Латвии. Выделению из

деревень на хутора подлежало около 80 тыс. дворов.

За годы буржуазной диктатуры разбивка деревень на хутора была почти полностью завершена. Однако ни насильственное насаждение хуторской системы землепользования, ни проведение аграрной реформы не изменили острого безземелья латгальских крестьян. Количество карликовых хозяйств в Латгале после реформы не уменьшилось, а возросло. Аграрная реформа и создание обособленных хуторских хозяйств повлекли за собой дальнейшую дифференциацию крестьянства.

Общее число хуторов, образовавшихся в Латгале в 20—30-е годы, превышало прежнее число крестьянских дворов, так как известная часть хуторов так называемых крестьян-новопоселенцев была основана на землях бывших имений.

Принцип размещения хуторов отражал классовый характер буржуазных аграрных реформ. На лучших земельных угодьях выросли хутора наиболее имущих групп крестьян.

С восстановлением в 1940 г. в Латвии Советской власти и наделением безземельных крестьян и батраков землей были созданы реальные предпосылки для коренных изменений условий жизни и быта трудового латышского крестьянства. В дальнейшем (50-е годы) было положено начало созданию поселений нового типа — благоустроенных колхозных и совхозных поселков.

L. Terentjeva

ZUR GESCHICHTE DER DORFSIEDLUNGEN IN LATGALE

(18. Jh.—Anfang des 20. Jh.)

Zusammenfassung

Die Dorfsiedlungen des Ostbaltikums blieben bis in die letzte Zeit hinein in ethnographischer Hinsicht wenig untersucht. Eine systematische Untersuchung der Siedlungen von Litauen, Lettland und Estland, vor allem der Dorfsiedlungen, wurde von den Ethnographen in den 50er Jahren des 20. Jh. im Zusammenhang mit der Arbeit an dem Regionalen historisch-ethnographischen Atlas der baltischen Völker begonnen.

Das Studium der Dorfsiedlung in Latgale ist ein Teil der kollektiven Untersuchung über die Siedlungen des Baltikums. Im gegebenen Aufsatz werden die Materialien über die Ansiedlungen der Epoche des späteren Feudalismus und der Epoche des Kapitalismus in Latgale einer Analyse unterzogen. Diese Frage wird im Zusammenhang mit den allgemeinen Prozessen der sozialökonomischen Entwicklung von Ostlettland betrachtet; es wird der Grad der Einwirkung auf den Bildungsprozeß solcher Faktoren geklärt, wie Bodenbenutzungsformen, Charakter der Wirtschaftstätigkeit der Bevölkerung, geographische, ethnische und soziale Umgebung, Familien- und Erbfolgeformen usw. Anders ausgedrückt: die Ansiedlungen werden nicht nur als Objekt der materiellen Kultur betrachtet, sondern auch als eine soziale Erscheinung, deren Entwicklung durch eine Reihe

anderer sozialer Faktoren bedingt ist. Darin besteht einer der Hauptunterschiede in der Behandlung des Problems seitens des Verfassers und seitens seiner Vorgänger — der Ethnographen der 30er Jahre des 20. Jh., die dieses Problem sehr einengten und sich gewöhnlich auf die Behandlung der Formen, d. h. der Planung der Siedlungen beschränkten.

Der Bildungsprozeß der Dorfsiedlungen in Latgale in der Epoche des späteren Feudalismus hatte infolge der Eigenartigkeit der sozialökonomischen Entwicklung in diesem östlichen Teil Lettlands seine spezifischen Züge.

Die lang andauernde Zugehörigkeit von Latgale als einer eroberten Provinz (von 1561 bis 1772) zum Polnischen Reich hat sich auf ihrer ganzen Agrarstruktur ausgewirkt. Die Agrarbeziehungen in den «Inflanty Polskie» wurden von der polnischen Gesetzgebung bestimmt. Nach der Einverleibung in das zaristische Rußland (1772) verlief die agrarwirtschaftliche Entwicklung von Latgale ebenso wie in den Kreisen der Innengouvernements des Russischen Reiches.

In Latgale bestanden im 18. Jh. vier Kategorien des Grundbesitzes: Staats-, Guts-, Kirchen- und Klosterländereien (Tab. Nr. 1). Die Dorfsiedlungen teilten sich in Guts- und Bauernsiedlungen. Vorherrschender

Typ der Gutssiedlungen waren kleine Dörfer (*сельцо*), an der zweiten Stelle waren größere Dörfer (*село*), die übrigen Typen der Ansiedlungen (*слобода, местечко, мыза*) waren bloß eine Einzelercheinung (Tab. Nr. 2).

In den Dokumenten des 18. Jh. werden unter den Bauernsiedlungen vorwiegend die Dörfer sowie *sastenki* erwähnt (Tab. Nr. 4). Der Begriff «Dorf» (lett. *sādza*, poln. *wieś, wioska*) reicht genetisch bis in die Ansiedlung der Nachbargemeinde zurück. Die Sastenk-Siedlung entstand als abgesondertes Gehöft außerhalb der Gemeinde (*застенок* — von *за стеной*, d. h. hinter der Wand). Die Angaben über die Größe der Bauernsiedlungen sind in der Tab. Nr. 5 angeführt. Tab. Nr. 6 macht uns mit der geographischen Lage dieser Niederlassungen bekannt. Gegen Ende der Feudalperiode veränderten sich die Bauernsiedlungen in Gegensatz zu den Guts-siedlungen sehr wenig. Ihre Typen und Größen sind fast unverändert geblieben.

Die Daten der Tab. Nr. 7 charakterisieren das Ansiedlungsprinzip der in nationaler und konfessioneller Beziehung inhomogenen Bevölkerung von Latgale: in allen drei Kreisen dominierte eine in ethnischer und konfessioneller Hinsicht geteilte Bevölkerung. Dabei sind keine Unterschiede im Typus, in der Größe oder in der Lage der Siedlungen in bezug auf ihren ethnischen Bestand festzustellen.

In der Bodenbenutzung der untersuchten Periode traten deutlich Überreste der Gemeindeformen zutage. Der Ackerboden und ein Teil der Heuschläge lagen, obwohl sie sich in der Hofbenutzung der Bauern befanden, verstreut in den gemeinsamen Bodenmassiven. Die Weiden und weitliegenden Heuschläge wurden von den Bauern gemeinsam benutzt.

Die Bewohner der Sastenki, die als separate Gehöfte entstanden, benutzten die von den Dörfern abgesonderten Landstücke, die gewöhnlich aus einem kompakten Stück bestanden.

Beim Vergleich der Daten über die Formen der Bodenbenutzung mit den Daten über den ethnischen Bestand der Dörfer trat eine volle Identität in den Formen der Bodenbenutzung der Bauern unabhängig von ihrer ethnischen Zugehörigkeit zutage.

Die eingebürgerte Form der bäuerlichen Bodenbenutzung mit den verteilt liegenden Feldern bedingte in bedeutendem Maße das Übergewicht der geradlinigen Planung der Dörfer. Den Ansiedlungen mit geradliniger Planung gingen in Latgale anscheinend die Niederlassungen des Haufen-Typs voran, die auch für Vidzeme besonders kennzeichnend sind. Der Übergang zu den Siedlungen mit geradliniger Planung ist durch mehrere Gründe bedingt. Als wichtigste, ebenso wie in Litauen, gelten die Folgeerscheinungen der sog. Walaken-Reform. Auf die Veränderungen der Ansiedlungsformen in Latgale wirkten auch verschiedene administrative Maßnahmen ein, die sich unmittelbar auf diese Kreise bezogen.

Ein Einfluß ethnischer Faktoren auf den Prozeß der Entwicklung der Ansiedlungsformen, d. h. auf ihre Planung, wurde nicht festgestellt. Eine andere Schlußfolgerung ergibt sich aus den Materialien über die Planung der Bauernhöfe in den Dörfern. In der Vielfalt der Planung spiegeln sich unzweifelhaft die Bebauungstraditionen wider, die für das eine oder

andere Volk kennzeichnend ist. In noch bedeutenderem Maße bezieht sich das unmittelbar auf die Typen der Gebäude, ihre Bestimmung in den Gehöften, ihre Bezeichnung usw. Im Äußeren der Höfe hat auch die Vermögensungleichheit der Bauern ihren Ausdruck gefunden.

Die Bauernhöfe waren dichtbevölkert. Außer den geradlinig verwandten Familienmitgliedern wohnten in vielen Bauernhöfen auch entfernte Verwandte und fremde Leute.

Es gab zweierlei Typen von Bauernfamilien der Hofwirte, die die geradlinig Verwandten vereinigen, — kleine Familien und große ungetrennte Familien. Eine vom Verfasser durchgeführte Stichprobe brachte einen großen Prozentsatz von ungetrennten Familien zutage, etwa 27 v. H. der Gesamtzahl aller Familien.

Die Nachreformenperiode wird gegenüber der ersten Hälfte des 19. Jh. durch ein rasches Wachstum der Zahl der Höfe in den Dörfern gekennzeichnet.

Trotz des Verbots der Zarenregierung betreffs der Teilung und Zerstückelung der weniger als 10 Dessjatinen großen Wirtschaften waren solche Teilungen sehr üblich. Somit wurde die Bodenarmut der Bauern noch durch eine riesige Gemengelage und kleine verstreut liegende Bodenstücke vertieft.

Schon in den 80er Jahren des 19. Jh. legten einige Bauern betreffs der Aussonderung ihrer Anteile aus den gemeinsamen verstreut liegenden Bodenstücken der Dorffelder eine Initiative an den Tag.

Die Bauern, die sich in Einzelgehöfte gesondert hatten, erwarben offensichtlich einige Vorteile bezüglich größerer Selbständigkeit in der Wirtschaftsführung und einer bequemerer Lage der Felder. Dennoch wurde dadurch die Hauptfrage der Beseitigung der Bodenarmut nicht gelöst.

In der Tab. Nr. 10 werden Daten über das Zahlenverhältnis verschiedener Siedlungstypen nach 16 Amtsbezirken dreier Landkreise von Latgale Ende des 19. Jh. angeführt. Tab. Nr. 11 macht uns mit der Siedlungsstruktur Anfang des 20. Jh. bekannt.

Beim Vergleich der Angaben der Tabellen Nr. 10 und 11 mit den auf die Mitte des 19. Jh. bezüglichen Daten macht sich der relative Anstieg der Zahl der Gutssiedlungen (Güter, *вольварки* — Vorwerke u. a.) und die Entstehung neuer Typen von Siedlungen (Hofländer, Einzelgehöfte) bemerkbar.

Im Vergleich zum 19. Jh. vollzogen sich besonders grosse Umwälzungen in der Struktur der Siedlungen im Kreis Ludza. Sie traten im Wachstum der Siedlungszahl neuen Typs, der Einzelgehöfte, infolge der Verminderung der Zahl der Dörfer zutage.

Der durch den ersten Weltkrieg unterbrochene Aufteilungsprozeß der Dörfer in Einzelgehöfte wurde von der bürgerlichen Regierung Lettlands wiederaufgenommen. Der Aussonderung der Einzelgehöfte aus den Dörfern unterlagen etwa 80 000 Höfe.

In den Jahren der bürgerlichen Diktatur war die Aufteilung der Dörfer in Einzelgehöfte fast völlig vollendet. Aber weder die gewaltsame Einbürgerung des Einzelhofsystems der Bodenbenutzung noch die Durchführung der Agrarreform beseitigten den Landmangel der Bauern von Latgale. Die Zahl der Zwergwirtschaften hat in Latgale nach der Reform sogar zugenommen. Die Agrarreform und die Entstehung

der Einzelgehöfte hatten eine weitere soziale und Vermögensdifferenzierung der Bauernschaft zur Folge.

Die Gesamtzahl der in Lettgale in den 20er und 30er Jahren entstandenen Einzelgehöfte überstieg die frühere Zahl der Bauernhöfe, weil ein gewisser Teil der Einzelhöfe, die sogenannten Neusiedlerhöfe, auf den Länderein der ehemaligen Güter entstanden.

Das Prinzip der Verteilung der Einzelgehöfte spiegelte den Klassencharakter der bürgerlichen Agrarreformen wider. Auf den besten Ackerstücken entstan-

den Einzelgehöfte der besonders vermögenden Bauerngruppen.

Mit der Wiedererrichtung der Sowjetmacht in Lettland 1940 und mit der Bodenverleihung an die landlosen Kleinbauern und Tagelöhner wurden reale Voraussetzungen für die grundlegenden Umwälzungen der Lebensbedingungen der werktätigen lettischen Bauern geschaffen. In den 50er Jahren wurde auch der Grundstein zur Schaffung von modernen Kolchos- und Sowchossiedlungen gelegt.

III. ĢIMENE UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

L. Jefremova

PAR MŪSDIENU LAUKU DARBAĻAUZU ĢIMENI LATGALĒ

Ģimene ir sabiedrības pamatšūna, tālab tās sociāl-ekonomiskās izmaiņas, kas norit sabiedrības dzīvē, izraisa pārmaiņas arī ģimenes attiecībās.

Ģimene ir ne vien sociāls institūts, bet arī maza sociāla vienība, kurā mūsdienu cilvēks pavada ievērojamu dzīves daļu. Mūsdienu lauku ģimenē norisinās dziļi pārveidojumi, ko ietekmē gan vispārējais urbanizācijas process, gan sabiedrības sociālās struktūras izmaiņa, iedzīvotāju kustības pieaugums un cilvēku kultūras līmeņa celšanās. Pārveidojas ģimenes struktūra un funkcijas, ģimenes un citu sociālu institūtu un grupu savstarpējās iedarbības raksturs. Atzīmējama pāreja no daudzpaudžu ģimenes, kurā dažkārt ietilpst arī radnieki sānu līnijā, uz «mazo ģimeni», kurā ietilpst tikai vecāki un bērni.

Latgales zemnieku ģimenes attīstības procesa pētīšanai ir ne vien teorētiska, bet arī nenoliedzama praktiska nozīme. Sociālistiskās celtniecības gaitā radikāli izmainījusies lauku iedzīvotāju sociālā struktūra un profesionālais sastāvs. Komunistiskās partijas un padomju valsts audzināšanas darba rezultātā Latgales laukos radikāli izmainījusies arī cilvēku sadzīve, morāle un ideoloģija. Kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku sociālistiskās apziņas jaunās iezīmes izpaužas vispirms viņu ražošanas attiecībās un viņu sabiedriskajā apzinīgumā, taču tās reljefi izsekojamas arī ģimenes dzīves sfērā.

Jaunais sociālistiskais ražošanas veids būtiski izmainījis zemnieku ģimenes locekļu savstarpējās attiecības. Tās zaudējušas kādreizējo kundzības un pakļautības raksturu, kādas bija specifiskas feodālisma un kapitālisma laikmeta zemnieku ģimenēm, un tagad dibinās uz mīlestības, savstarpējās cieņas un pienākuma apziņas. Stipri samazinājusies arī nacionālo un sociālo priekšnoteikumu nozīme ģimenes nodibināšanā. Mēģinājums izpētīt dažus šīs sarežģītās problēmas jautājumus ļaus ne tikai pareizi saskatīt un novērtēt mūsdienu ģimenes dzīves pozitīvās iezīmes, bet palīdzēs arī atsegt negatīvās parādības, kas mantotas no pagātnes un traucē jaunā izaugsmi.

Latgale mūsdienu zemnieku ģimenes etnogrāfiskās izpētes ziņā ir visai interesants kultūrvēsturisks novads. Daudznacionālais iedzīvotāju sastāvs, kas veidojies ilgā vēstures posmā dažādu tautību ciešā savstarpējā saskarē, noteicis Latgales iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras pamatiezīmes un ģimenes

attiecību raksturu. Zemnieku ģimenes dzīvi Latgalē, kur vienlaikus pastāvēja katolicisms, vecticībniecība, pareizticība un luterānisms, ietekmējusi arī konfesiju dažādība.

Raksta ierobežotā apjoma un galvenā izmantotā avota — ciema padomju saimniecības grāmatu — specifikas dēļ tanī no lauku iedzīvotāju ģimenes problēmu plašā loka būs skarti tikai daži jautājumi. Tie ir: 1) mūsdienu zemnieku ģimenes struktūra; 2) laulības — a) starp dažādu tautību pārstāvjiem; b) starp garīgā un fiziskā darba strādniekiem un starp lauksaimniecības un citu profesiju pārstāvjiem; c) laulāto gadu starpība un vecums, kādā tie stājušies laulībā; 3) ģimenes galva strukturāli dažādās kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku ģimenēs.

Cik to atļāvis autorei rīcībā esošais materiāls, rakstā jautājumi risināti hronoloģiski, attiecībā uz ģimenes nodibināšanas laiku izdalot trīs periodus: 1) 19. gs. beigās—20. gs. sākumu, kad Latgale administratīvi ietilpa cariskās Krievijas Vitebskas guberņas sastāvā; 2) buržuāziskās Latvijas posmu; 3) padomju varas gadus. Galvenā uzmanība rakstā pievērsta kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku ģimenes apskatam. Lauku inteliģences, kā arī valsts uzņēmumu un iestāžu kalpotāju un strādnieku ģimenes analizētas tikai tad, ja tās ietilpušas kolhoza vai padomju saimniecības sētas sastāvā.

Darba pamatavots ir Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfiskajās ekspedīcijās laikā no 1962. līdz 1968. g. iegūtie materiāli. Tie lielākoties ir ciema padomju saimniecības grāmatu dati.

Autore izmantojusi šādu ciema padomju (pēc tā laika administratīvā iedalījuma) saimniecības grāmatu visus datus: Riebiņu un Aglonas (Preiļu rajonā), Aužguļānu un Dubnas (Daugavpils rajonā), Ozolaines, Kaunatas un Stoļerovas (Rēzeknes rajonā), Bozaukas (Ludzas rajonā),¹ Bērzpils (Balvu rajonā), Ezernieku (Krāslavas rajonā).² Bez tam daļēji izmantotas šādu ciema padomju saimniecības grāmatas: Vārkavas, Pēternieku un Rožupes (Preiļu rajonā), Janopoles, Maltas, Audriņu, Čulku un Pušas (Rēzeknes rajonā), Višķu (Daugavpils rajonā), Kārsavas un Isnaudas (Ludzas rajonā), Šķilbēnu un Vecumu (Balvu rajonā), Andrupenes³, Piedrujas un Indras⁴ (Krāslavas rajonā).

Tā kā apcerējumā analizēti Latgales ciema padomju vienas daļas dati, tad tas nav uzskatāms par pētījumu, kas pilnā mērā attiecināms uz visu Latgali.

Bez saimniecības grāmatu datiem rakstā izmantoti materiāli, kurus autore un citi etnogrāfisko ekspedīciju dalībnieki savākuši anketēšanas, novērojumu un aptauju ceļā tieši ģimenēs. Sevišķi lielu darbu materiālu ieguvē veikušas M. Kirša un V. Štikāne.

ZEMNIEKU ĢIMENES STRUKTŪRA

Apzinātais materiāls aptver 4605 kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku ģimenes, kuras skaitās patstāvīgas kolhoza vai padomju saimniecības sētas.⁵ Pēc skaitliskā sastāva šīs ģimenes dalās šādi:

Ģimenes locekļu skaits	Ģimeņu skaits	% no ģimeņu kopskaita
1	612	13,3
2	1140	24,7
3	952	20,7
4	852	18,5
5	550	11,9
6	295	6,4
7	134	3,0
8 un vairāk	70	1,5

Iegūtie dati liecina, ka Latgales laukos dominē nelielas ģimenes, kas sastāv pārsvarā no 2 līdz 4 cilvēkiem. Tās sastāda 63,9% no apsekoto Latgales lauku ģimeņu kopskaita. Analizējot mūsdienu zemnieku ģimenes sastāvu, jāņem vērā otrā pasaules kara sekas. Par tām neapšaubāmi liecina 40—60 gadu vecu sieviešu skaita samērā prāvais pārsvars pār šāda vecuma vīriešu skaitu. Turklāt zemnieku ģimenes skaitlisko sastāvu neapstrīdami ietekmējusi un joprojām ietekmē arī zināma iedzīvotāju skaita, galvenokārt jaunatnes, aizplūšana darbā un mācībās uz pilsētām, kas ir dabiska un progresīva mūsdienu parādība.

Tālāk sniegta strukturāli dažādu ģimeņu detalizētā analīze.

Vieninieki stingrākā ģimenes jēdziena izpratnē nav ģimene. Bet, tā kā tie bieži vien pārstāv patstāvīgu kolhoza vai padomju saimniecības sētu, tie aplūkoti kā īpaša grupa.

Kolhozu un padomju saimniecību sētas, kas sastāv no viena cilvēka, aplūkotajos lauku apvidos patlaban samērā daudz — 612 jeb 13,3% no sētu kopskaita. Parasti tie ir vecākās paaudzes cilvēki, kas pārsnieguši 60 gadu vecumu; pēc autores materiāliem, tādu ir 536, galvenokārt (87,6%) sievietes, lielākoties atraitnes, kuru vīri miruši vai krituši Tēvijas karā, bet bērni, ja tādi bijuši, pieauguši un dzīvo atsevišķi.

Daļa vecāku sieviešu vispār nav bijušas precētas. Starp vieniniekiem, gan samērā nedaudz — pavisam 76 personas —, ir arī jaunieši un cilvēki vidējos gados. Pārsvarā tie ir jaunie lauksaimniecības speciālisti — agronomi, zootehniķi, kas nesen ieradušies šai apvidū darbā un nav vēl paspējuši nodibināt savas ģimenes. Parasti tie dzīvo padomju saimniecību un kolhoza daudzdzīvokļu namos, un tiem nav pilnas pie-

mājas saimniecības. Nereti tiem kartupeļu un citu nepieciešamo dārzenu audzēšanai iedalīti 0,15—0,25 ha zemes.

Daži vieninieki tikai formāli pārstāv patstāvīgu saimniecību, bet īsteni dzīvo kāda radnieka ģimenē.⁶

Vairāki no šādiem vieniniekiem kādreiz tiešām bija saimniekojuši patstāvīgi savā sētā, un viņiem bija ģimene. Vēlāk viens no laulātajiem mira, pieaugušie bērni uzsāka paši savu dzīvi. Palikušais darba nespējīgais atraitnis vai atraitne sāka dzīvot dēla vai meitas ģimenē, bet no patstāvīgās saimniecības tiesībām un privilēģijām neatteicās.

No diviem cilvēkiem sastāv 1140 jeb 24,7% no visām apsekotajām ģimenēm. Šai grupā ir pārsvarā tādas ģimenes, kas sastāv no laulātā pāra vai mātes un bērna. Visvairāk (707) ir ģimeņu, kurās ir tikai laulātais pāris. Lielākoties (654) tie ir gados vecāki cilvēki, pieaugušu bērnu vecāki, kas dzīvo šķirti no bērniem. Daži šādi laulāti pāri dzīvo vienā mājā ar dēla vai meitas ģimeni, parasti mājas vienā galā, un bieži vien, jādomā, tikai formāli tiek uzskatīti par patstāvīgu saimniecību.⁷ 53 ģimenes ir nodibinātas nesen, un tām vēl nav bērnu.

Samērā daudz (278) ir ģimeņu, kas sastāv tikai no mātes un bērna. Tās parasti ir sievietes vidējos vai vecākos gados, kas zaudējušas vīru karā. To bērni ir dzimuši galvenokārt laikā no 1938. līdz 1944. g. un bieži vien tikai skaitās mātes saimniecībā, bet dzīvo atsevišķi — savā dzīvē, mācās augstskolās un citur vai atrodas karadienestā Padomju Armijā.⁸ Patstāvīgu sētu, kurās saimniekotu jauna vientuļā māte, gandrīz nav, jo šādas sievietes parasti paliek dzīvot pie vecākiem.

Ir arī ģimenes (63), kas sastāv no brāļa un māsas vai divām māsām. Tie ir gados vecāki cilvēki, neprecēti vai tādi, kas dzīvo šķirti no bērniem.⁹

Ģimeni, kurā ir tikai viens vai divi cilvēki, nevar uzskatīt par pilnu ģimeni. Tādu ģimeņu samērā lielais skaits Latgales laukos mūsdienās ir izskaidrojams ar pēckara laika posma īpatnībām, par kurām runāts jau iepriekš.

952 jeb 20,7% no visām apsekotajām ģimenēm **sastāv no trim cilvēkiem**. Tās galvenokārt ir ģimenes, kurās ir laulātais pāris un bērns (687). Laulātie lielākoties ir jauni vai vidējos gados, un viņu ģimenes formēšanās process vēl nav beidzies. Retākas ir ģimenes, kas sastāv no gados veciem vecākiem un pieauguša neprecēta dēla vai meitas. Parasti tas ir viņu jaunākais bērns, kas ilgāk par citiem palicis dzīvot pie vecākiem. Dažkārt tas tikai skaitās vecāku ģimenē, bet faktiski mācās vai strādā pilsētā.

Sastopamas arī ģimenes (138), kas sastāv no mātes un diviem bērniem. Visbiežāk mātes ir atraitnes, kuru vīri krituši karā. Gandrīz visās šajās ģimenēs mātei ir pāri 50 gadiem.

Samērā bieži sastopamas ģimenes, kas sastāv no laulātā pāra un vīra vai sievas mātes (70). Pārsvarā (48) tā ir vīra māte. Tas liecina, ka Latgalē visai noturīga šodien vēl ir tradīcija, kas liek sievietei pāriet uz dzīvi vīra ģimenē. Šādās ģimenēs laulātie parasti ir jauni, bez bērniem, vai arī otrādi — gados vecāki, bet viņu pieaugušie bērni dzīvo atsevišķi. Citāda radniecība triju cilvēku ģimenē novērojama retāk. Apzinātas 36 ģimenes, kuras sastāv no mātes, meitas un mazmeitas. Parasti tās ir vai nu divu atraitņu ģimenes,

vai atraitnes un viņas meitas ģimene, pie kam meita audzina bērnu bez vīra. 21 ģimene sastāv no laulātā pāra un vīra vai sievas māsas un no laulātā pāra un mazbērna. Samērā bieži vecvecāki audzina pirmsskolas vecuma mazbērnu, kura vecāki dzīvo pilsētā. Nereti tam par iemeslu ir lokāli dzīvokļu un darba apstākļi pilsētā, kā arī brīvu vietu trūkums mazbērnu novietnē vai bērnudārzā. Tāpēc jaunie vecāki, vienuļā māte vai vecāki ģimenes šķiršanās gadījumā bērnu dažkārt nosūta uz laukiem pie vecvecākiem.

Samērā daudz ir tādu ģimeņu, kuras **sastāv no četriem cilvēkiem** (pēc autora materiāliem — 852 jeb 18,5%). Tās pārsvarā ir ģimenes, kurās ietilpst vecāki un divi bērni (665). Tam seko ģimenes (123) ar laulāto pāri, viņu bērnu un vecmāti vai vectēvu. To vidū pārsvarā (85) ir ģimenes ar vīra māti. Ģimenes ar sievas māti novērojamas retāk. Tādās ģimenēs vīrs parasti atnācis kā iegātnis.¹⁰

Pārējās apzinātās ģimenes, kurās ir četri cilvēki, sastāv no šādiem radniekiem: no atraitnes un viņas trim bērniem (37) un no diviem laulātiem pāriem — vecākiem un viņu precēta dēla vai meitas (15 ģimenes), turklāt 14 šādās ģimenēs dzīvo vīra vecāki.

Ģimenes, kas sastāv no diviem laulātajiem pāriem, parasti ir nestabilas. Tās rodas uz īsu brīdi pēc dēla vai meitas apprecēšanās. Drīz vien, parasti pēc bērna piedzimšanas jaunajā ģimenē, notiek ģimeņu un saimniecību sadalīšana, jo katra paaudze vēlas dzīvi iekārtot pēc saviem ieskatiem.

No apsekotajām ģimenēm 550 (11,9%) **sastāv no 5 cilvēkiem**. Struktūras ziņā tās ir stipri dažādas. Lielākā daļa no tām sastāv no vecākiem un trim bērniem (348). Samērā daudz ir ģimeņu, kas sastāv no laulātā pāra, diviem bērniem un no vectēva vai vecāsmātes (135), pārsvarā vīra mātes (apmēram 61%). Izplatītas (54) liekas arī ģimenes, kurās ir divi laulātie pāri un vecākā vai jaunākā pāra bērns. Laulātie pāri šajā gadījumā ir vecāki (parasti — 87% — vīra vecāki) un viņu precētais dēls vai meita.

Ģimenes, kas sastāv no 6 cilvēkiem (295 jeb 6,4% no apsekoto ģimeņu kopskaita), struktūras ziņā ir samērā daudzveidīgas. Visbiežāk (170) tādā ģimenē ir vecāki un četri bērni vai vecāki, trīs bērni un viens no vecvecākiem (81), parasti (84,5%) vīra māte, 30 ģimenēs bija divi laulātie pāri (vecāki un viņu precēta bērna ģimene, kurā divi bērni), turklāt 12 ģimenēs bija pa vienam bērnam vecākajam un jaunākajam pārim, trijās ģimenēs — abi bērni bija vecākajam pārim, bet 15 ģimenēs — jaunākajam pārim. Tāda radnieku kombinācija parasti nav ilgstoša. Lielākoties vecākā pāra bērni tikai formāli skaitās attiecīgās kolhoza vai padomju saimniecības sētas locekļi, bet faktiski ir obligātajā kara dienestā vai mācās kādā mācību iestādē un pēc dienesta vai mācības iestādes absolvēšanas mājās neatgriežas.

Ģimenes, kurās ir 7 cilvēki, sastopamas vēl retāk. Autorei ir ziņas tikai par 134 tādām ģimenēm (tās sastāda 3% no apsekoto ģimeņu kopskaita). Pārsvarā tās ir daudzbērnu ģimenes, kuras sastāv no vecākiem un pieciem bērniem (75). Tām seko ģimenes, kurās ir divi laulātie pāri un viņu bērni (20). 16 ģimenes sastāv no laulāta pāra, četriem bērniem un viena no vecvecākiem. Pārējās ģimenēs ir dažādas reti sastopamas radnieku kombinācijas, kuras veido brāļi, māsas,

mazbērni, mātes vai tēva brāļi un māsas un citi attālāki radnieki. Šāds radnieku apvienojums vienā ģimenē parasti nepastāv ilgi.

Ģimenes ar 8 un vairāk cilvēkiem Latgales laukos mūsdienās novērojamas ļoti reti. Etnogrāfijas sektora materiālos uzskaitītas tikai 70 šādas ģimenes (1,5%). Sastāva ziņā tās ir sarežģītas: 24 no tām ir daudzbērnu ģimenes, kurās ietilpst laulāts pāris un 6—9 bērni. 22 ģimenes sastāv no laulāta pāra, 4—5 bērniem un vecvecākiem. Tāpat kā iepriekšējos gadījumos, arī šādā ģimenē parasti dzīvo vīra māte un nevis sievas māte. Pārējās apzinātajās ģimenēs bez minētajiem radniekiem vēl dzīvo brāļi, māsas, tēva vai mātes māsas un brāļi, brāļu vai māsu bērni u. c.

Apcerējumā analizētie materiāli liecina, ka Latgales laukos mūsdienās pārsvarā novērojamas skaitliski nelielas ģimenes, kurās ietilpst tuvākie radnieki, parasti divas paaudzes — vecāki un bērni. Ģimenes, kas sastāv no triju paaudžu radniekiem — vecākiem, viņu precētiem bērniem un mazbērniem —, sastopamas retāk. Visvairāk ir ģimeņu, kas sastāv no 2 līdz 4 cilvēkiem. Samērā daudz ir arī vieninieku.

Bez tam lauksaimniecības darbu specifika — zināms sezonas raksturs un samērā liels pieprasījums pēc nekvalificētiem strādniekiem — ir par cēloni lauku jaunatnes vienas daļas aizplūšanai darbā un mācībās uz pilsētām. Tas ietekmē lauku iedzīvotāju vidējo vecumu, kas ir pāri pusmūžam.

Tikai 119 ģimenes (no 4605 apzinātajām) sastāv no diviem laulātajiem pāriem — no vecākiem un no dēla vai meitas ģimenes. Ikvienas šādas divpāru ģimenes pastāvēšanas laiks parasti nav ilgs. Tomēr dažkārt mūsdienu lauku dzīves apstākļi (vēlamās dzīvojamās platības trūkums, jaunā pāra zināmā ekonomiskā atkarība, nepieciešamība dzīvot kopā ar vecākiem, lai nodrošinātu bērnu uzraudzīšanu) ir par cēloni, ka sadalījušos divpāru ģimeņu vietā uz neilgu laiku atkal izveidojas jaunas tādas pašas ģimenes.

Šī parādība sastopama arī gadījumos, kad darba spējas zaudējušiem vecākiem vajadzīga kopšana.

Ģimeņu dališanās process — jaunu patstāvīgu ģimeņu dibināšanās, dēlam vai meitai apprecoties un atdaloties no vecāku ģimenes, — ir pozitīva parādība, jo katrai paaudzei ir savas intereses, gaume un prasības, tieksme iekārtot dzīvi pēc sava prāta. Dzīvojot kopīgi, starp dažādu paaudžu pārstāvjiem bieži vien rodas nesaskaņas. Kapitālistiskās sabiedrības apstākļos, kad valdija privātipašnieciskās attiecības, tēva īpašums — zeme, mājas, lopi — bija spēks, kas spieda radniekus dzīvot kopā arī tad, ja viņu savstarpējās attiecības bija stipri saspīlētas. Naudas un īpašuma vara radīja ģimenē nevienlīdzību un spieda pieaugušos ģimenes locekļus pakļauties ģimenes galvam — saimniecības īpašniekam.

Mūsdienu kolhoznieku vai padomju saimniecību strādnieku ģimenē visi pieaugušie darba spējīgie ģimenes locekļi piedalās kopīgajā ražošanā, visiem ir patstāvīgi ienākumi. Tas sekmē draudzīgu un vienlīdzīgu savstarpēju attiecību izveidošanos starp radniekiem. Kolhoza vai padomju saimniecības sētas pamatīpašums pieder vienlīdz visiem ģimenes locekļiem. Starp apsekotajām ģimenēm nebija nevienas, kas sastāvētu no diviem precētiem brāļiem. Brāļiem

precoties, saimniecības tiek sadalītas un veido atsevišķas kolhoza sētas. Ciemu padomes tādus gadījumos jaunajām ģimenēm nerada nekādus šķēršļus, kā tas dažkārt notiek, daloties vecākiem un bērniem.

NACIONĀLĀS ATTIECĪBAS ĢIMENE

Pēc sava daudz nacionālā iedzīvotāju sastāva Latgale atšķiras no pārējiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem novadiem. Sai samērā nelielajā teritorijā daudzus gadsimtus ciešā savstarpējā saskarē dzīvoja latvieši, krievi, baltkrievi, poļi un citas tautības. Dažādu nāciju pārstāvju īpatsvars kopīgajā iedzīvotāju sastāvā apzinātajās ciema padomēs nav vienāds. Zināmā mērā to, liekas, nosaka pilsētu un citu apdzīvotu vietu tuvums. Latviešu tautības iedzīvotāji pārsvarā dzīvo Daugavpils rajona Aužguļānu, Balvu rajona Bērzpils, Preiļu rajona Rožupes, Rēzeknes rajona Audriņu un Pušas ciema padomēs. Krievu tautības iedzīvotāji vairākumā ir Preiļu rajona Riebiņu un Daugavpils rajona Biķernieku ciema padomēs, baltkrievi — Krāslavas rajona Piedrujas un Indras ciema padomēs.

Lai gan valodas un ticības atšķirības pagātnē stipri ierobežoja laulības starp dažādu nāciju pārstāvjiem, Latgales latvieši, krievi, baltkrievi un poļi, ilgstoši dzīvodami līdzās, savstarpēji daudz ko aizguvuši gan materiālajā un garīgajā kultūrā, gan ģimenes dzīvē.

Neraugoties uz nacionālo norobežošanu un konfesionālo neiecietību, kas tika kultivēta cariskajā Krievijā, bet vēlāk buržuāziskajā Latvijā, atsevišķi cilvēki jau tolaik spēja pacelties pāri savas vides nacionālajiem aizspriedumiem. Par to liecina jauktās laulības jau 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

Jauktās laulības novērojamas lielākoties tajos ciemos, kur iedzīvotāju sastāvs ir jaukts. Pie tādiem pieder Daugavpils rajona Dubnas, Rēzeknes rajona Kautnatas un Stoleļovas, Ludzas rajona Bozaukas un Krāslavas rajona Ezernieku ciema padomes.¹¹ Lielākā skaitā jauktās ģimenes dzīvo arī pilsētu tuvumā, kā arī kolhozu un padomju saimniecību ciematos, kur iedzīvotāju mehāniskā kustība ir lielāka.

Rakstā mēģinājam izsekot, kā nacionālās attiecības ietekmējušas laulības triju hronoloģisko periodu ritumā. Aplūkosim laulības, kas slēgtas, pirmkārt, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, otrkārt, buržuāziskās varas gados un, treškārt, Padomju Latvijā.

Apsēkotajos ciemos (pēc autores vāktajiem materiāliem) iedzīvotāju lielākā daļa ir latvieši — no 4662¹² laulātajiem pāriem 3111 jeb 66,7% ir latvieši. Samērā daudz — 1127, t. i., apmēram 24,2% no kopskaita — ir krievu ģimeņu. 298 (6,4%) ģimenes nacionālā ziņā ir jauktas. 126 (2,7%) ģimenes ir citas tautības, no tām 77 ģimenes — baltkrievu un 41 — poļu.

Starp jauktajām laulībām pirmo vietu (176) ieņem laulības starp latviešiem un krieviem, tām seko laulības starp latviešiem un poļiem (34), krieviem un baltkrieviem (25), latviešiem un baltkrieviem (19), krieviem un poļiem (18). Pārējās jauktu laulību ģimenes mūsu materiālos sastopam diezgan reti (pa 2—3).

Nacionāli jauktas ģimenes pārsvarā pārstāv jauni

vai vidēju gadu cilvēki, kas dzimuši galvenokārt laikā no 1928. līdz 1937. g. un vēlāk. Tāda vecuma laulātie ir 159 uzskaitītajās nacionāli jauktajās ģimenēs (53,4% no apsekoto jaukto ģimeņu kopskaita). Šīs ģimenes dibinājuši padomju varas gados cilvēki, kuru pasaules uzskats veidojies sociālisma apstākļos un ir brīvs no reliģiskajiem un nacionālajiem aizspriedumiem.

73 jaukto ģimeņu (24,5%) laulātie draugi dzimuši laikā no 1914. līdz 1924. gadam. Dažas no šīm laulībām slēgtas buržuāziskajā Latvijā, citas — pirmajos padomju varas gados. 66 jauktajās ģimenēs (22,1%) laulātie ir vēl vecāki, — tie dzimuši ap 1905. g. un agrāk. Starp tām pārsvarā (30) ir latviešu—krievu ģimenes; tālāk konstatētas 15 latviešu—poļu, 8 latviešu—baltkrievu u. c. vecākās paaudzes jauktas ģimenes.

Šīs ģimenes dibinātas buržuāziskās Latvijas laikā vai cariskās Krievijas pēdējos pastāvēšanas gados, kad administrācija un baznīca stipri kavēja laulības starp dažādās ticības cilvēkiem. Latviešu, poļu, lietuviešu un baltkrievu jauktajās laulībās (pēc autores materiāliem tādu ir 29) konfesijai nav bijusi izšķiroša nozīme, jo šajos gadījumos abi laulātie bija katoļi. Latviešu—krievu, krievu—baltkrievu un poļu—krievu ģimenēs viens no laulātajiem parasti bija pareizticīgs, retāk — vecticībnieks, otrs — katolis. Šādās ģimenēs viens no laulātajiem parasti bija spiests mainīt ticību. Krievijā, kad oficiālā valsts reliģija skaitījās pareizticība, kuru atbalstīja un izplatīja vietējā administrācija, parasti ticību mainīja katoļi, pāriedami pareizticībā. Turpretī buržuāziskās diktatūras gados Latgalē bija vērojams pretējs process — pareizticīgie pārgāja katoļticībā vai laulājās katoļu baznīcā.

Daļa no vecāka gājuma nacionāli un reliģiski jauktajām ģimenēm iebraukušas Latgalē pēckara gados no citām padomju republikām, kur reliģiskiem un nacionāliem aizspriedumiem bija mazāks spēks nekā Latvijā, kas iekļāvās Padomju Savienības sastāvā vēlāk.

Nacionālā ziņā jauktu ģimeņu veidošanās neizbēgami nes sev līdzi daudz kvalitatīvi jaunu iezīmju rašanos šo ģimeņu dzīves veidā. Tas vispirms izpaužas ikviena laulātā dzimtās valodas funkcionēšanas īpatnībās un pusaudzū tautības izvēlē.

Interesi izraisa jautājums par valodu un bērnu tautību pētītajās nacionāli jauktajās ģimenēs. Ģimenes valodu šādās reizēs galvenokārt nosaka apkārtnē etniskā vide. Ja ģimene dzīvo latviešu vidū, par ģimenes valodu kļūst latviešu valoda un bērni apmeklē latviešu skolu. Turpretī, ja apkārtnē pārsvarā dzīvo krievi, ģimene runā krieviski.¹³

Ģimenes dzīves veids un valoda lielā mērā ir atkarīga arī no tā, kādas tautības radinieki ģimenē ir pārsvarā, t. i., kādas tautības ģimenē vīrs vai sieva ir ienākuši. Ja jaunlaulātie paliek dzīvot vīra vai sievas vecāku ģimenē, tad arī pēc citas tautības vedeklas vai znota atnākšanas par ģimenes valodu joprojām paliek tās agrākā sarunu valoda. Ja jaunais ģimenes loceklis šo valodu nepārvalda, ar viņu sākumā sarunājas viņa dzimtajā valodā, taču ar laiku atnācējs apgūst ģimenes vairākuma valodu.¹⁴

Ekspedīciju materiālos, kuri glabājas Etnogrāfijas sektora arhīvā, ir ne mazums ziņu par to, ka vecākās

paaudzes krievu tautības sievietes, kuras dzimušas un uzaugušas Latgalē, bet dzīvojušas krievu vidē, latviešu valodu nezina. Jaunatne un cilvēki vidējos gados, kuri beiguši padomju skolu, prot abas valodas.

Sarunu valodu ģimenē lielā mērā nosaka arī tas, kāda tautība (vai pareizāk sakot — valoda) ir vecāimātei, kas audzina mazbērņus.¹⁵ Latviešu—krievu ģimeņu vairumā bērni vienādi labi pārvalda abas valodas.

Lielākās daļas poļu un baltkrievu ģimeņu valoda ir krievu vai latviešu; vienīgi ģimenēs, kas iebrakušas Latgalē pēckara gados no Rietumbaltkrievijas, par sarunu valodu parasti kļūst baltkrievu valoda, lai gan bērni mājās krievu skolās. Poļu ģimenēs dzimtajā valodā runā lielākoties tikai vecākās paaudzes pārstāvji, jaunie runā vai nu krieviski, vai latviski.

Bērni jauktajās ģimenēs parasti zina labāk mātes nekā tēva valodu, taču var būt arī otrādi. Arī te noteicošā loma ir etniskajai videi.

Interesi izraisa jautājums par to, kādu tautību sev izvēlas bērni, kuri dzimuši nacionāli jauktās ģimenēs. No 145 jauktām ģimenēm, kurās izdevās noskaidrot bērnu tautību (tas iespējams ne vienmēr, jo ģimenēs, kur bērni mazi, viņu tautība vēl nav noteikta), lielākajā daļā (114) bērni pieņēmuši tēva tautību. Tikai 31 ģimenē bērniem ir mātes tautība.¹⁶

Mātes tautību bērni izvēlas parasti tad, ja tēva tautība attiecīgajā apvidū sastopama reti, bet pats tēvs savā dzimtajā valodā nerunā un sadzīvē pie savas tautas tradīcijām un paražām nepieturas.¹⁷ Mātes tautību bērni izvēlējušies arī tādās ģimenēs, kurās tēvs gan ir latvietis, taču latviešu valodu zina slikti vai nezina nemaz. Tas nereti novērojams ģimenēs, kuras atbraukušas uz Latviju no citām padomju republikām pēckara gados.¹⁸

Starp latviešu—krievu ģimenēm nelielā pārsvarā (91 no 176) ir tādas, kurās latvietis ir vīrs, bet sieva — krieviete. Dažas no tām dibinātas vēl cariskajā Krievijā, jauniešiem iepazīstoties peļņas gaitās kaut kur Krievijā, taču lielākā daļa šādu laulību slēgtas padomju gados. Dažreiz latviešu jaunekļi atgriežas no dienesta precēti un atved sev līdz krievu tautības sievu. Tomēr galvenokārt laulātie draugi iepazīstas dzimtenē kopīgās mācībās vai kopīgā darbā.

Latgalē, kur iedzīvotāju sastāvs nacionālajā ziņā ir stipri raibs, nereti sastopamas ģimenes, kurās jauktas laulības slēgušas jau divas paaudzes.¹⁹

Lielākā daļa personu, kas uzskata sevi par poļiem, poļu valodu vairs neprot un runā krieviski vai latviski. Ir arī tādas ģimenes, kurās vecāki, kas pieder pie vecās paaudzes, uzskata sevi par poļiem, bet bērni — par latviešiem vai krieviem.²⁰ Tas bieži vērojams jauktajās ģimenēs, kurās viens no vecākiem ir polis, bet otrs — latvietis. Bērni šādās ģimenēs parasti uzskata sevi par latviešiem.²¹

Ja viens no vecākiem ir baltkrievs, bet otrs — latvietis, krievs vai polis, bērni parasti neuzskata sevi par baltkrieviem.²² Izņēmums ir jauktās ģimenes vietās, kur ir liels baltkrievu iedzīvotāju īpatsvars, piemēram, Indrā un Piedrujā.

Nobeigumā atzīmējams: Latgales iedzīvotāju daudznacionālais sastāvs kopš senatnes ir sekmējis jauktas laulības, bet to slēgšanu pagātnē traucēja valdošo šķiru politika un baznīca. Padomju varas gados, kad lauku darbaļaužu apziņā tiek pārvārtēti

nacionālie un reliģiskie aizspriedumi, jaukto laulību skaits pieaug. Jaukto ģimeņu lielākā daļa ir jaunas, dibinātas padomju laikā. Visvairāk jaukto laulību tiek slēgti starp krieviem un latviešiem, kuru Latgalē skaitliski ir visvairāk. Līdztekus aplūkotajiem valodu apgušanas un nacionālās pašapziņas veidošanās procesiem jaukto laulību ģimenēs izveidojas arī tādas savdabīgas kultūras iezīmes, sadzīve, tradīcijas, kas atšķir šo ģimeņu iekšējās dzīves kārtību no nacionālā ziņā viendabīgas ģimenes dzīves veida. Jauktās ģimenes parasti ir visinternacionālākās, tām ir sveši nacionālie un reliģiskie aizspriedumi. Visas šīs ģimenes labvēlīgi ietekmē apkārtējo vidi, labprātāk pieslejas jaunām sadzīves formām, aktīvi piedalās padomju sadzīves tradīciju norisēs.

LAULĀTO PROFESIJA

Padomju varas apstākļos Latvijā pakāpeniski zūd būtiskas atšķirības starp garīgo un fizisko darbu, starp pilsētu un lauku darbaļaužu sadzīvi. Paplašinās sociālistiskās lauksaimniecības materiāli tehniskā bāze, it īpaši tās kompleksā mehanizācija un elektrifikācija, kas kļūst par pamatu lauku iedzīvotāju materiālā, kultūras un izglītības līmeņa kāpinājumam.

Latgales lauku iedzīvotāji kapitālisma apstākļos izglītības līmeņa un nodarbošanās ziņā bija vienvēdīgāki, iedzīvotāju mehāniskās kustības apmēri bija šaurāki nekā mūsdienās. Iedzīvotāju pamatmasa bija maz izglītoti individuālie zemnieki, kuru saimniecības nebija vērojama dziļā specializācija. Tāpēc Latgales laukos nevarēja pastāvēt speciālistu — laukopju, lopkopju, mehanizatoru u. c. — profesijas. Tikai kolektīvās sociālistiskās daudznozaru lauksaimniecības augstais mehanizācijas līmenis Latgales laukos radīja nepieciešamību pēc tehnikas speciālistiem — traktoristiem, kombainieriem, šoferiem, mehāniķiem, kuru izglītības līmenis ir augstāks nekā pārējiem iedzīvotājiem, kas pārsvarā nodarbināti laukkopībā. Notika lopkopju darba specializācija, radās slaucēju, telkopju, cūkkopju, putnkopju u. c. specialitātes.

Padomju Latvijā krietni lielāka nozīme nekā buržuāziskās Latvijas laikā ir arī lauku inteliģencei — lauksaimniecības speciālistiem (agronomiem, zootehniķiem, veterinārārstiem u. c.), izglītības un veselības aizsardzības darbiniekiem ar vidējo speciālo un augstāko izglītību. Tā kā šo speciālistu izglītības un kultūras līmenis ir augstāks nekā apkārtējiem lauku iedzīvotājiem, viņi pozitīvi ietekmē ciema pārējos iedzīvotājus. Lauku kultūras dzīvē sava nozīme ir arī izglītības un veselības aizsardzības darbiniekiem.

Lai sociālistiskās lielsaimniecības, tajās strādājošos un dzīvojošos cilvēkus nodrošinātu ar visu darbam un dzīvei nepieciešamo, lai cauru gadu racionāli izmantotu vietējo darba spēku, ciematos izveidoti lauksaimniecības produktu pārstrādes uzņēmumi, remonta un mehāniskās darbnīcas, sadzīves un kultūras pakalpojumu kombināti, pasta nodaļas utt., kuru darbiniekus ar kolhozu un padomju saimniecību ģimenēm bieži vien saista tuva radniecība.

Sajā nodaļā būs aplūkotas tās ģimenes, kas pārstāv kolhoza vai padomju saimniecības sētu, bet kurās

viens vai abi laulātie nav nodarbināti laukkopībā. No 3456 apsekotajām ģimenēm tādu ir 947, t. i., apmēram 27,4%.²³ Šie skaitļi liecina, ka samērā daudz lauku iedzīvotāju ģimeņu — vairāk nekā 1/4 no visām pētītajām ģimenēm — ir saistītas ar kvalificētu garīgo vai fizisko darbu. Pēc laulāto profesijas šīs ģimenes dalās: ģimenēs, kurās abi vai viens no laulātajiem ir garīgā darba strādnieks, un ģimenēs, kur viens no laulātajiem ir kolhoza vai padomju saimniecības biedrs, bet otrs strādā kādā rūpnīcā vai iestādē.²⁴

1. Ģimenes, kurās abi laulātie vai viens no tiem ir augsti kvalificēts garīgā darba strādnieks. Autore materialos ir ziņas par 174 tādām ģimenēm. Atkarībā no laulāto specialitātes tās iedalāmas vairākās apakšgrupās.

1) Ģimenes, kurās viens laulātais ir izglītības darbinieks. Apzinātas 49 šādas ģimenes. Parasti skolā strādā sieva (33 ģimenēs), bet vīrs ir mehanizators vai strādā laukkopības brigādē. Šādās ģimenēs laulātie lielākoties ir vēl jauni vai vidējos gados, tie apņēmušies padomju varas laikā. Laulāto izglītības līmenis parasti ir nevienāds: sievietēm mēdz būt vidējā vai augstākā izglītība, bet vīri bieži 4—8 klases.

2) Starp apsekotajām ģimenēm, kuras nodibinājuši garīgā un fiziskā darba strādnieki, samērā daudz (45) ir arī tādu, kurās viens no laulātajiem ir lauksaimniecības speciālists — agronoms, zootehniķis, mehāniķis, inženieris, bet otrs — mazāk kvalificēts kādas lauksaimniecības nozares strādnieks. 21 ģimenē garīgo darbu strādā sieva, 24 ģimenēs — vīrs, bet sieva veic lauksaimniecībā nekvalificētu darbu vai ir mājsaimniece. Arī šajās ģimenēs pārsvarā ir jauni vai cilvēki vidējos gados ar nevienādu izglītības līmeni.

3) Trešajā grupā apvienotas ģimenes, kurās viens no laulātajiem ir kolhoza vai padomju saimniecības grāmatvedības darbinieks ar vidējo speciālo izglītību, bet otrs — ierindas kolhoznieks vai padomju saimniecības strādnieks. Autore rīcībā ir ziņas par 33 tādām ģimenēm. 19 ģimenēs grāmatvedībā strādā sieva, 14 ģimenēs — vīrs.

4) Skaitliski nelielu grupu (8) veido ģimenes, kurās viens no laulātajiem ir medicīnas darbinieks, bet otrs — laukkopis vai mehanizators. 7 gadījumos medicīnā ir nodarbinātas sievietes, pārsvarā kā medicīnas māsas. Vienā ģimenē vīrs ir feldšeris, bet sieva — laukkope.

5) Īpašā grupā izdalītas kolhozu un padomju saimniecību ģimenes, kurās abi laulātie draugi ir lauksaimniecības speciālisti vai vadoši administratīvi darbinieki — agronomi, zootehniķi vai veterinārārsti, kolhozu priekšsēdētāji u. tml. Uzskaitītas 38 tādās ģimenes. Vairākās ģimenēs vīrs ir kolhoza priekšsēdētājs vai padomju saimniecības direktors, bet sieva — skolotāja, citās — vīrs ir padomju saimniecības inženieris vai mehāniķis, bet sieva — medicīnas darbiniece. Abu laulāto izglītības līmenis tādās ģimenēs ir samērā vienāds (augstākā vai vidējā speciālā izglītība).

Ģimenes, kurās viens no laulātajiem ir nodarbināts garīgajā, bet otrs — fiziskajā darbā, radušās, pirmkārt, tāpēc, ka lauku inteligences vidū sievietes ir vairāk nekā vīrieši, tāpēc jaunās skolotājas un agronomes, lai nepaliktu vientuļas, bieži vien izraugās

sev dzīvesbiedru starp vīriešiem, kuru izglītības līmenis ir zemāks.

No otras puses, tādas laulības zināmā mērā liecina par daudzu lauku mehanizatoru plašo redzesloku un augsto kultūras līmeni, jo bez uzskatu, interešu un garīgo prasību kopības šādas laulības nebūtu iespējamās.

Lauku inteligences dzīves veids un sadzīve maz atšķiras no pilsētnieku dzīves veida. Lauku inteligences pārstāvji dzīvo kolhozu vai padomju saimniecību ciematu centros jaunās, labiekārtotās daudzdzīvokļu mājās. Dzīvokļos ir jaunas, modernas mēbeles, mājas bibliotēkas, radiouztvērēji, televizori u. tml. Daudziem ir personiskās vieglās mašīnas vai motocikli. Lauku inteligences pārstāvji bieži brauc darba uzdevumos uz pilsētu, apmeklē tur kinoteātrus, koncertus, teātrus un izstādes, atvaļinājumus bieži vien pavada kūrortā vai tūristu braucienos.

Taču lauku inteligences dzīves veidā ir arī dažas iezīmes, kas tuvina tos pārējiem lauku iedzīvotājiem. Tām pamatā vispirms ir kultūras un sadzīves pakalpojumu zemākais līmenis laukos nekā pilsētās. Tā, piemēram, laukos vēl arvien ir nepietiekams skaits veikalu, kur būtu iespējams iegādāties jebkurā laikā svaigus dārzeņus, augļus, gaļu, pienu utt. Tāpēc daudz lauku inteligences ģimeņu ierīko piemājas saimniecību, kopj dārzus un tur govus. Pēc savāktajiem materiāliem, no 174 lauku inteligences ģimenēm 68,4% ģimeņu apstrādā pilnu piemājas lauciņu 0,5 ha platībā, bet 31,6% ģimeņu — 0,15—0,25 ha platībā. Nepilni piemājas lauciņi parasti ir jauniem laulātajiem pāriem, galvenokārt tad, ja abi laulātie ir labi atalgoti garīgā darba strādnieki. Ja ģimenē dzīvo gados vecāka māte vai abi vecāki, kuri spēj nodarboties ar mājsaimniecību, piemājas lauciņu parasti izmanto pilnā apmērā.

2. Ģimenes, kurās viens laulātais ir kolhoza vai padomju saimniecības biedrs, bet otrs strādā kādā rūpnīcā vai iestādē kā nekvalificēta darba strādnieks. Latgales laukos mūsdienās sastopamas samērā bieži, visbiežāk pilsētu tuvumā vai pilsētciematos.

Savāktie materiāli sniedz ziņas par 297 tādām ģimenēm. Ārpus kolhoza vai padomju saimniecības parasti strādā vīri. Spriežot pēc autore materialiem, Latgales laukos parastākās strādnieku profesijas ir ceļu un šoseju pārvaldes strādnieki (49), dzelzceļnieki (39), mežstrādnieki (38), celtnieki (39), pienotavu un ķieģeļnicu strādnieki (26), pasta darbinieki (20), melioratori (17). Tad seko skolu tehniskie darbinieki, sanitāri, pārdevēji u. c.

Dažās ģimenēs valsts uzņēmumos strādā abi laulātie, bet kolhozā vai padomju saimniecībā skaitās viņu vecāki vai tikai viens no tiem.²⁵ Biežāk gan sastopamas tādas ģimenes, kurās viens no laulātajiem draugiem — parasti vīrs — strādā ārpus kolhoza, bet otrs — kolhozā vai padomju saimniecībā. Tādu ģimeņu ļoti daudz ir Ozolaines ciemā Rēzeknes tuvumā un Aužgulāņu ciemā pie Daugavpils.²⁶

Gandrīz visām ģimenēm, kurās viens no laulātajiem strādā ārpus kolhoza vai padomju saimniecības, ir pilna piemājas saimniecība: no 297 apsekotajām ģimenēm tikai 20,2% ģimeņu apstrādā mazāku zemes gabalu, nekā paredzēts normā.

Piešķirot (vai saglabājot) piemājas zemi ģimenei, kurā daži locekļi nestrādā kolhozā vai padomju saim-

niecībā, tiek ņemts vērā, cik ģimenes locekļu strādā attiecīgajā saimniecībā, kā arī kā tie strādā sabiedriskajā ražošanā. Ja ģimenē ir viens vai divi darba spējīgi cilvēki, kas aktīvi piedalās kolhoza vai padomju saimniecības darbā, piemājas zemi tai atstāj pilnā apmērā. Ģimenēm, kurās kolhoza locekļi ir tikai darba nespējīgi cilvēki, bet dēls un vedekla (vai meita un znots) strādā rūpnīcā, tāpat arī ģimenēm, kurās vīrs strādā ārpus kolhoza vai padomju saimniecības, bērni mācās, bet sieva sabiedriskajā darbā piedalās maz, piemājas zemes gabalu parasti samazina.²⁷

Līdz ar rūpniecības uzņēmumu pāriešanu uz 5 darba dienu nedēļu no darba brīvie vīrieši sestdienās un svētdienās piedalās kolhoza vai padomju saimniecības steidzamākajos darbos — sejā un ražas novākšanā.

Starp ģimenēm, kurās viens no laulātajiem strādā valsts uzņēmumā, ir arī tādas, kas sastāv no gados vecākiem, laikā no 1900. līdz 1915. g. dzimušiem cilvēkiem (no 297 apsekotajām ģimenēm tādas ir 125 jeb 42,1%). Šajās ģimenēs laulāto izglītības līmenis ir zems un vidēji nepārsniedz 4 klases. Daži sākuši strādāt pilsētā jau buržuāziskās Latvijas gados, citi iesaistījušies darbā uzņēmumos vēlāk, bet nesarāva saites ar lauksaimniecību kolektīvizācijas pirmajos gados, kad kolhozu ekonomiskais stāvoklis vēl bija smags. Daudziem no tiem nav speciālas izglītības, tāpēc tie strādā nekvalificētu fizisku darbu. 60. gados ievērojami nostiprinājās kolhozu un padomju saimniecību ekonomiskā bāze, pieauga kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku ienākumi. Sakarā ar to notiek pretējs process — laukos atgriežas strādnieki, kas galīgi nebija pārtraukuši sakarus ar laukos dzīvojošajiem tuviniekiem un bieži dzīvoja kopā vienā kolhoza vai padomju saimniecības sētā.

3. Samērā liels ir **mehанизatoru un lopkopju ģimeņu skaits (453)**. No 3456 apsekotajām ģimenēm 269 ir mehanizatoru un 162 — lopkopju ģimenes. Bez tam 22 ģimenēs viens laulātais ir mehanizators, otrs — lopkopis.

Mehанизatoru vidū pārsvarā ir traktoristi (160), tiem seko šoferi — 90, kombainieri — 8, mehāniķi — 8, motoristi — 8. Mehanizatori lielākoties ir jauni vai vidējos gados, izglītību un profesiju tie apguvuši padomju laikā.

Sekojošie mūsu rīcībā esošie dati raksturo mehanizatoru sastāvu pēc vecuma grupām:

Dzimšanas gadi	Mehанизatoru skaits
1902.—1922.	27
1923.—1933.	135
1934.—1944.	112

Pēc izglītības līmeņa šie cilvēki dalās šādi: 102 mehanizatoru izglītība nepārsniedz 4 klašu līmeni, 105 cilvēki beiguši 5—7 klases, 56 — 8—9 klases, bet 11 mehanizatori ieguvuši vidējo izglītību.

Mehанизatori, kas ieguvuši 4—5 klašu izglītību, parasti pieder pie vecākās un vidējās paaudzes, kas mācījās vai nu buržuāziskās diktatūras gados, vai arī nevarēja turpināt izglītību Lielā Tēvijas kara laikā.

Par mehanizatoriem strādā tikai vīrieši. Apsekotajās ciemu padomēs sievietes — lauksaimniecības

mehанизatoru nebija, šķiet, tālab, ka lauksaimniecības mehanizatoru darbs saistīts ar īpašiem apstākļiem un prasa ne mazumu fiziskā spēka. Mehanizatori pieder pie vispārtikušākajiem lauku iedzīvotāju slāņiem. To darbs prasa speciālu tehnisku sagatavotību, kāda iespējama tikai ar noteiktu izglītības līmeni. Mehanizatoru izglītības līmenis vidēji ir augstāks nekā laukopju izglītības līmenis.

Ja par mehanizatoriem, kā teikts, strādā vīrieši, tad lopkopju vairākums turpreti ir sievietes. 189 uzskaitīto lopkopju vidū ir tikai 47 vīrieši. Vīrieši lopkopībā strādā galvenokārt par fermu pārziņiem, zirgkopjiem, ganiem, piena un lopbarības vedējiem. No lopkopībā nodarbinātajām personām 99 strādā par slaucējām (tai skaitā 1 vīrietis), 20 — par cūkkopēm (tai skaitā viens cūkkopis), 25 ir zirgkopji (tikai vīrieši), 15 — teļu kopēji, 9 — fermu pārziņi (no tiem 7 vīrieši), 11 — piena un lopbarības vedēji (no tiem 7 vīrieši), 6 — gani, 4 — putnkopji.

Lopkopībā nodarbināto sieviešu vecums ir šāds:

47 lopkopes dzimušas laikā no 1902. līdz 1922. g.,
46 " " " " 1923. līdz 1933. g.,
48 " " " " 1934. līdz 1944. g.

Fermās parasti strādā sievietes, kurām nav jānodarbojas ar mazu bērnu audzināšanu un mājsaimniecību, t. i., kurām bērni jau paaugušies vai ģimenē ir kāds vecāks cilvēks, kas nodarbojas ar mājsaimniecību.

Daudzas slaucējas, kuras dzimušas laikā no 1902. līdz 1922. g., vispār nav gājušas skolā vai arī beigušas tikai 2—3 klases. No 1923. līdz 1939. g. dzimušajām lopkopēm parasti ir 4—6 klašu izglītība, un tikai jaunākās ir beigušas 7—8 klases.

43 no apsekotajām ģimenēm viens no laulātajiem strādā par brigadieru. Parasti (27 no 43) tas ir vīrs.

Brigadieru vecums ir šāds:

25 dzimuši laikā no 1892. līdz 1922. g.,
8 " " " " 1923. līdz 1933. g.,
10 " " " " 1934. līdz 1944. g.

22 brigadieru, vecākās paaudzes pārstāvji, beiguši 4 klases, 17 brigadieriem ir 7 klašu, trim — 9 klašu un tikai vienam — pilna vidējā izglītība.

Kā liecina savākie materiāli, brigadieru vidū ir samērā daudz gados vecāku cilvēku ar visai zemu izglītību. Tie ieguvuši izglītību cariskās Krievijas apstākļos, tiem nav speciālas sagatavotības lauksaimniecībā, taču ir liela praktiskā darbā gūta pieredze. Tikai ļoti nedaudziem brigadieriem (5) ir vidējā speciālā lauksaimniecības vai zootehniskā izglītība.²⁸

Latgales laukos samērā izplatītas ir dažādas celtnieku profesijas: akmeņkaļi, mūrnieki, namdari, galdnieki u. c. Pašreizējos apstākļos tie apvienoti kolhozu vai padomju saimniecību celtniecības brigādēs. Celtnieku profesijas šobrīd Latgalē pārstāv tikai vīrieši. Materiālos, kas izmantoti rakstam, ir ziņas par 81 celtnieka ģimeni.

Celtniecībā nodarbināto kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku vecums ir šāds:

18 celtnieki ir vecāki par 60 gadiem,
25 celtniekiem ir 50—60 g.,
22 „ „ 40—50 g.,
16 „ „ 30—40 g.

Tāpat celtnieku vidū pārsvarā ir vecāki cilvēki.

Starp minētajiem celtniekiem personas ar zemāku izglītības līmeni parasti pieder pie vecākās paaudzes, kuras izglītības apgūšanas laiks iekrita pirmā pasaules kara priekšvakarā vai arī šā kara gados. Lielākā daļa personu, kas ieguvušas līdz 4 klašu izglītību, mācījās buržuāziskās Latvijas gados. Personas, kas beigušas 7 un vairāk klases, pieder pie jaunākās paaudzes, kas mācījušies padomju skolā.

Daudzās Latgales zemnieku ģimenēs celtnieka profesija ir tradicionāla jau kopš vairākām paaudzēm. Celtnieki komplektējās no trūcīgākajiem lauku iedzīvotāju slāņiem. Celtnieku profesijas it īpaši izplatītas bija krievu vecticībnieku ģimenēs. Celtnieku vidū ir samērā daudz (38) krievu, tikpat daudz — 38 — ir latviešu, pārējie — 5 — poļi.

39 ģimenēs vīrs strādā par kalēju. Pārsvarā kalēji ir gados vecāki cilvēki. No 39 uzskaitītajiem kalējiem 25 ir vecāki par 50 gadiem un kalēja amatu sākuši apgūt vēl buržuāziskajā Latvijā.

Tāpat kā celtnieku, arī kalēju profesija agrāk tika mantota no paaudzes uz paaudzi. Kolhozos un padomju saimniecībās kalēju funkcijas arvien vairāk pārņēma remonta un mehāniskās darbnīcas, bet kalēji veic tikai sikākos kolhozu remonta darbus, kā arī izpilda kolhoznieku individuālos pasūtījumus.

Tāpat mūsdienās Latgales laukos iedzīvotāju sadalījums pēc profesijām ir samērā sarežģīts. Apmēram 27% visu pētīto ģimeņu nav saistītas tikai ar darbu laukkopībā. Tajās ir arī garīgā darba strādnieki, lauksaimniecības speciālisti, mehānizatori, lopkopji utt. Atzīmējams, ka starp garīgā darba strādniekiem un mehānizatoriem, pie kuriem pieder lauku iedzīvotāji ar augstāku izglītības līmeni, pārsvarā ir jaunatne un vidēja vecuma cilvēki, kuri ieguvuši izglītību padomju laikā. Pētītajās ciemu padomēs sieviešu — lauksaimniecības mehānizatoru nebija. Tas acīmredzot izskaidrojams ar mehānizatoru darba specifiku lauksaimniecībā un ar to, ka vairumam sieviešu šāda fiziska slodze nav pa spēkam. Bez tam daudzi vīrieši dod priekšroku kvalificētam fiziskam darbam arī tāpēc, ka šo specialitāšu apgūšanai nav vajadzīgs ilgs sagatavošanās periods un samaksa par kvalificētu fizisku darbu nereti ir augstāka nekā atalgojums dažās garīgā darba profesijās.

Izņēmums ir tikai lopkopji. Arī laukkopībā strādājošo vairums joprojām ir sievietes.

Samērā daudz sieviešu ietilpst arī tajā lauku inteliģencē, kas tieši nav saistīta ar ražošanu; tās ir skolotājas, medicīnas darbinieces, grāmatvedes. Jaunas sievietes, kas mācījušās Padomju Latvijas apstākļos, izglītības un speciālās sagatavotības ziņā nereti pārsņē savas paaudzes vīriešus.

LAULĀTO VECUMS LAULĪBU NOSLĒGŠANAS LAIKĀ

Ģimenes un laulības attīstības pētīšanu zināmu interesi izraisa jautājums par lauku iedzīvotāju vecumu laulību slēgšanas laikā pēdējos 40—50 gados

un par šo izmaiņu sakaru ar iedzīvotāju nacionālo piederību.

Šai raksta daļā hronoloģiski izdalīti trīs periodi, aplūkojot atsevišķi laulības, kas slēgtas: 1) cariskās Krievijas apstākļos, 2) buržuāziskajā Latvijā, 3) padomju varas laikā. Pēdējais periods savukārt iedalīts vēl divos būtiski atšķirīgos posmos: 1) pirmajā pēckara desmitgadē, 2) turpmākajos 10—15 gados.

Cariskās Krievijas laikā slēgtās laulības

Tādu cilvēku, kuri apprecējušies vēl cariskās Krievijas gados, mūsu dienās nav vairs daudz. Darba gaitā izdevies aptaujāt 330 šādas personas — 86 vīriešus un 244 sievietes.

1. tabula

Vīriešu vecums laulību noslēgšanas laikā					
Vecums gados	Latvieši	Krievi	Citas tautības	Kopā	%
līdz 20	—	—	—	—	—
21—25	14	1	—	15	17,4%
26—30	27	9	—	36	41,9%
31—35	15	3	1	19	22,1%
36—40	7	8	—	15	17,4%
Pāri 40	1	—	—	1	1,2%
Kopā	64	21	1	86	

Aptaujātie cilvēki stājušies laulībā samērā vēlu. 40,7% vīriešu apprecējušies, būdami vecāki par 30 gadiem. Vēlās laulības lielā mērā bija saistītas ar ilgstošo dienestu cara armijā, jo vīrieši parasti ģimenes dzīvi nodibināja tikai pēc atgriešanās no dienesta. Būtiska loma vēlajā laulību slēgšanā bijusi arī mantiskajam faktoram, jo precējās brieduma gados, kad bija sakrāti līdzekļi patstāvīgās dzīves uzsākšanai. Bez tam 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, precoties dēlam vai brālim, vajadzēja dalīt saimniecību, bet tas bija ekonomiski neizdevīgi. Tāpēc ģimenes galva, tēvs vai vecākais brālis, parasti centās aizkavēt ģimenes locekļu agrās laulības.

2. tabula

Sieviešu vecums laulību noslēgšanas laikā					
Vecums gados	Latvietes	Krievietes	Citas tautības	Kopā	%
līdz 20	21	8	1	30	12,3
21—25	62	21	3	86	35,2
26—30	59	22	1	82	33,6
31—35	30	7	—	37	15,2
36—40	7	2	—	9	3,7
Pāri 40	—	—	—	—	—
Kopā	179	60	5	244	

Sievietes salīdzinājumā ar vīriešiem stājās laulībā agrāk (skat. 2. tab.). 25 gadu vecumā jau 47,5% sieviešu, par kurām autores rīcībā ir ziņas, bija precēju-

šās. Taču visai daudz laulību — 33,6% slēgtas arī vēlāk — 26—30 gadu vecumā. Agras laulības — pirms 20 gadiem — novērotas samērā reti.

To, ka sievietes stājās laulībā, sasniegušas jau brieduma gadus, noteica jaunavu materiālā atkarība no ģimenes galvas — tēva vai vecākā brāļa. Ģimenes galva centās pēc iespējas ilgāk paturēt ģimenes kopīgajā īpašumā meitas (vai māsas) pūru un izmantot viņas darbaspēku.

Liela nozīme šē bija arī sociālajiem apstākļiem. Jaunavām no trūcīgajām ģimenēm, bet tādas Latgalē bija vairākumā, jau agri vajadzēja sākt algota darba gaitas.

Latgales trūcīgajā zemniecībā 19. gs. otrajā pusē—20. gs. sākumā bija samērā plaši izplatīta t. s. peļņās iešana. Peļņās devās gan vīrieši, gan arī jaunas sievietes, kas stājās darbā pilsētās par mājkalpotājām, pavārēm, veļas mazgātājām u. tml. Sieviete nereti tikai tad varēja sākt domāt par patstāvīgu ģimenes dzīvi, kad bija vairākus gadus nokalpojusi un sakrājusi zināmu naudas summu (daļu no savas algas ģimenes loceklis paturēja sev).

Vecumu, kādā sievietes stājās laulībā, zināmā mērā ietekmēja, liekas, arī tautība. Krievu tautības jaunavas precējās nedaudz agrāk nekā latvietes.

Buržuāziskās Latvijas gados slēgtās laulības

Par šajā periodā slēgtajām laulībām ir vairāk datu. Rakstā izmantotas ziņas, kas savāktas no 2394 teicējiem — 989 vīriešiem un 1405 sievietēm.

3. tabula

Vīriešu vecums laulību noslēgšanas laikā

Vecums gados	Latvieši	Krievi	Citas tautības	Kopā	%
līdz 20	9	4	—	13	1,3
21—25	93	44	3	140	14,2
26—30	174	95	7	276	27,9
31—35	217	66	3	286	28,9
36—40	119	37	3	159	16,1
pāri 40	83	25	7	115	11,6
Kopā	695	271	23	989	

Buržuāziskās Latvijas gados vīrieši precējušies samērā vēlu. Lielākā daļa iztaujāto personu (56,6%) stājās laulībā, būdamas vecākas par 30 gadiem. Salīdzinot ar iepriekšējo periodu, vēlo laulību (pēc 36 gadiem un vēlāk noslēgtu) īpatsvars pieaudzis no 18,6% līdz 27,7%. 3. tabulas dati ļauj analizēt arī dažādu tautību vīriešu laulības. Dati rāda, ka krievu tautības vīriešiem bija nosliece laulību noslēgt agrāk. 25 gadu vecumā bija precējušies 14,7% latviešu un 17,7% krievu tautības vīriešu. Visvairāk latviešu (31,2%) apprecējušies 31—35 gadu vecumā, bet visvairāk krievu (35%) — 26—30 gadu vecumā. Lielāks procents latviešu precējušies pēc 40 gadu vecuma sasniegšanas.

Vēlo laulību skaita pieaugumu neapšaubāmi ietekmēja mantiskais faktors.

Bez tam vīriešu vēlās laulības šai laikā (vismaz perioda sākumā) veicināja pirmais pasaules karš un Oktobra revolūcijas notikumi, kas izrāva daudz zemnieku jaunekļu no ierastās lauku dzīves. Lielākā daļa no tiem atgriezās pie mierīgā darba tikai pēc 1920. g. Laulību slēgšanu brieduma gados joprojām sekmēja arī kara dienests.

4. tabula

Sieviešu vecums laulību noslēgšanas laikā

Vecums gados	Latvietes	Krievietes	Citas tautības	Kopā	%
līdz 20	63	40	3	106	7,5
21—25	285	106	8	399	28,4
26—30	358	110	19	487	34,7
31—35	217	70	4	291	20,7
36—40	97	21	3	121	8,6
pāri 40	1	—	—	1	0,1
Kopā	1021	347	37	1405	

4. tabulas dati liecina, ka arī sievietes buržuāziskajā Latvijā stājās laulībā samērā vēlu: tikai 35,9% no aptaujātām sievietēm apprecējās, būdamas jaunākas par 26 gadiem. Lielākā daļa — 34,7% — sievietes apprecējās 26—30 gadu vecumā. Salīdzinot ar iepriekšējo periodu, pieauga vēlo laulību skaits. Ja cariskajā Krievijā tikai 18,9% sieviešu apprecējās, būdamas vecākas par 31 gadu, tad buržuāziskajā Latvijā šādā vecumā laulībā iestājās 29,4% iztaujāto personu.

Krievu tautības sievietes stājās laulībā nedaudz agrāk nekā latvietes. 20 gadu vecumā jau bija apprecējušies 11,5% krievu tautības sieviešu (latvietes — 6,2%). Latvietes biežāk (9,6%) nekā krievietes (6,1%) precējušās pēc 40 gadu sasniegšanas. Visbiežāk tās bija atraitnes. 42,1% no iztaujātajām krievu sievietēm apprecējās, būdamas jaunākas par 26 gadiem, turpretī no latvietēm tikai 34,1%.

Iemesli, kāpēc Latgales sievietes precējās samērā vēlu šais gados, liekas, bija tādi paši kā cariskās Krievijas laikā. Galvenais iemesls bija ģimenes ekonomiskais stāvoklis, jaunavu atkarība no tēva vai brāļiem, kā arī trūcīgie dzīves apstākļi. Meitas izdošana pie vīra un kāzu rikošana cirta lielu robu saimniecībā, turklāt ģimene zaudēja strādnieci.

Laulības Padomju Latvijā

Laulības, kas slēgtas pirmajos 10 pēckara gados (apmēram no 1944. līdz 1955. g.)²⁹

Šai raksta daļā izmantoti dati, kas iegūti no 886 vīriešiem un 984 sievietēm.

Tie liecina, ka, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, novērojams vīriešu agro laulību skaita zināms pieaugums. 23% aptaujāto vīriešu apprecējās, būdami jaunāki par 26 gadiem. Skaitliski lielākā (28,4%) ir tādu vīriešu grupa, kuri apprecējās 26—30 gadu vecumā; (buržuāziskās Latvijas gados šai ziņā pirmajā vietā (28,9%) bija 31—35 gadus veci vīrieši).

Samērā prāvais vēlo laulību skaits šai laikā, jādomā, bija saistīts ar kara sekām, kuru rezultātā

5. tabula

Vīriešu vecums laulību noslēgšanas laikā		
Vecums gados	Skaitis	%
zem 20	25	2,8
21—25	179	20,2
26—30	252	28,4
31—35	192	21,7
36—40	138	15,6
pāri 40	100	11,3
K o p ā	886	

6. tabula

Sieviešu vecums laulību noslēgšanas laikā		
Vecums gados	Skaitis	%
zem 20	73	7,4
21—25	411	41,8
26—30	271	27,6
31—35	151	15,3
36—40	65	6,6
pāri 40	13	1,3
K o p ā	984	

daudzi vīrieši 5 un vairāk gadus bija atrauti no mājām un tāpēc nodibināja ģimeni krietni vēlāk, nekā tas notiktu normālos apstākļos.

Krietni lielāks nekā buržuāziskajā Latvijā ir tādu sieviešu skaits, kuras apprecējušās, būdamas jaunākas par 26 gadiem, to īpatsvars pieaudzis no 35,9% buržuāziskajā Latvijā līdz 49,2% pirmajos 10 pēckara gados. Ja buržuāziskajā Latvijā sievietes stājās laulībā galvenokārt 26—30 gadu vecumā, tad pirmajos 10 pēckara gados šai ziņā pirmajā vietā ir 21—25 gadus vecas sievietes (41,8%).

Nākošajos desmit gados (1956.—1965. g.) noslēgtās laulības

Par šo periodu savāktas ziņas no 1150 personām, tai skaitā 560 vīriešiem un 590 sievietēm.

Kā liecina 7. tabulas dati, vīriešu vecums, kādā tie stājušies laulībā, šai periodā zināmā mērā stabilizējās. Ģimeni dibina paaudze, kura tiešu dalību karā nav ņēmusi. Visvairāk vīriešu (79,0%) apprecējušies, būdami jaunāki par 30 gadiem. Pieauga agro, līdz 20 gadu vecumam noslēgto, laulību skaits, ir gadījumi, kad jaunekļi stājās laulībā vēl pirms kara dienesta. Daudz mazāks (3,7%) ir vēlo laulību skaits (pirmajos pēckara gados — 11,3%).

7. tabula

Vīriešu vecums laulību noslēgšanas laikā		
Vecums gados	Skaitis	%
zem 20	16	2,9
21—25	202	36,1
26—30	224	40,0
31—35	67	11,9
36—40	30	5,4
pāri 40	21	3,7
K o p ā	560	

8. tabula

Sieviešu vecums laulību noslēgšanas laikā		
Vecums gados	Skaitis	%
zem 20	111	18,8
21—25	268	45,4
26—30	139	23,6
31—35	62	10,5
36—40	8	1,4
pāri 40	2	0,3
K o p ā	590	

Salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu desmitu šajā periodā sievietes visumā stājās laulībā agrāk. 64,2% no visām iztaujātajām sievietēm apprecējās, būdamas jaunākas par 26 gadiem. Turklāt ievērojami audzis

agri (līdz 20 gadu vecumam) noslēgto laulību īpatsvars (no 7,4 līdz 18,8%) un samazinājies vēlo (pēc 36 gadiem noslēgto) laulību īpatsvars (no 7,9 līdz 1,7).

Agro laulību skaita pieaugums mūsdienās izskaidrojams, liekas, ar jaunatnes lielāku ekonomisko patstāvību. Visumā agrās laulības nevar uzskatīt par negatīvu parādību, taču atsevišķos gadījumos pārsteidzība, dibinot ģimeni, noved pie nevēlamām sekām — pie laulību šķiršanas.

Tādējādi atzīmējams, ka āpsēkoto triju periodu laikā vecums, kādā Latgales vīrieši un sievietes stājas laulībā, nedaudz mainījies. Cariskās Krievijas un buržuāziskās Latvijas gados bija novērojama tendence dibināt ģimeni vēlāk.

Padomju Latvijas gados ģimenes attiecības stiprā mērā atbrīvojušās no kādreizējo privātpašniecisko materiālo faktoru ietekmes, kuri, kā redzējām, ietekmēja laulību noslēgšanas vecumu kapitālisma apstākļos. Mūsdienās laulības tiek slēgtas agrāk. To sekmē arī jauniešu agrākā patstāvīgā dzīve un viņu materiālā neatkarība no vecākās paaudzes.

Divi pasaules kari, kuri sekoja viens otram samērā īsā laikā un tieši skāra Latgales teritoriju, noveda pie krasas disproporcijas vīriešu un sieviešu skaitā, kā arī atsevišķās vecuma grupās. Tāpēc šis periods nav uzskatāms par labvēlīgu ne attiecībā uz laulību noslēgšanu, ne arī uz optimāla ģimenes sastāva saglabāšanu.

LAULĀTO GADU STARPĪBA

Ģimenes attiecību pētišanā neapšaubāmu interesi izraisa jautājums par laulāto gadu starpību, par faktoriem, kas bijuši tās pamatā, un par tās attīstības dinamiku 3 galveno pētīto periodu laikā, t. i., 1) 19. gs. beigās — 20. gs. sākumā, kad Latgale ietilpa cariskās Krievijas Vitebskas guberņā, 2) buržuāziskās diktatūras gados Latvijā un 3) Padomju Latvijas apstākļos, turklāt katra perioda ietvaros aplūkotas abas ģimeņu kategorijas — ģimenes, kurās vīrs ir vecāks par sievu, un ģimenes, kurās sieva ir vecāka par vīru.

Cariskajā Krievijā slēgtās laulības

Personas, kuras ir stājušās laulībā 19. gs. beigās vai 20. gs. sākumā, pašreiz ir jau ap 80—90 gadu vecas, turklāt to nav vairs daudz. Tālab par apskatāmo periodu savākts samērā neliels materiāls, un tas varbūt ne vienmēr būs noderīgs sava laika raksturotājs.

Iztaujājām 277 laulātos pārus. Aptaujas dati sako- poti 9. tabulā.

9. tabulas dati liecina, ka cariskās Krievijas apstākļos visai izplatītas bija ģimenes, kurās vīrs bija stipri vecāks par sievu. Laulāto lielo gadu starpību lielā mērā, šķiet, noteica kara dienests, no kura vīrieši atgriezās, būdami jau labi gados, bet viņu gadagājuma sievietes bija jau apprecējušās. Tālab vīrieši bija spiesti meklēt sev sievu starp jaunākās paaudzes sievietēm.

9. tabula

Laulāto gadu starpība cariskajā Krievijā noslēgtajās laulībās

Sievas vecums salīdzinājumā ar vīra vecumu	Ģimeņu skaits	% no ģimeņu kopskaita
Vienā vecumā	22	7,9
<i>Sieva jaunāka par vīru:</i>		
1—5 gadus	93	33,6
6—10 "	80	28,9
11—15 "	34	12,3
16—20 "	17	6,1
21 un vairāk gadu	2	0,7
Kopā	248	89,5
<i>Sieva vecāka par vīru:</i>		
1—3 gadus	20	7,2
4—6 "	8	2,9
7—10 "	1	0,4
11—15 "	—	—
Kopā	29	10,5

Sniegtie dati, tā kā to ir ļoti maz, protams, pilnībā neatspoguļo laulāto gadu starpību apskatāmajā laikā posmā. Nevienlīdzīgas laulības (pie tādām pieskaitām ģimenes, kurās vīrs 16 un vairāk gadus vecāks par sievu vai arī sieva 7 un vairāk gadus vecāka par vīru) sastādīja 7,2% no pētīto ģimeņu kopskaita. Jādomā, ka laulības ar lielu starpību laulāto draugu vecumā³⁰ tika slēgtas bieži arī aiz aprēķina: jaunieši no trūcīgas ģimenes, vecāku spiesta, gāja pie bagāta atraitņa vai, otrādi, jauneklis precēja bagātu pavecu atraitni utt.³¹

Ģimenes, kurās sieva ir vecāka par vīru, tolaik bija reta parādība. Parasti ģimene, kurā trūka darbaroku, apprecināja jaunekli, kas tikko bija sasniedzis laulību vecumu, ar gados vecāku sievieti, lai izmantotu pēdējo ģimenē par pilnvērtīgu strādnieci, vai, otrkārt, jaunekli no trūcīgām daudz bērnu ģimenēm gāja pie gados vecākām sievietēm iegātņos. Abos gadījumos tās bija lielākoties aprēķina laulības.

Buržuāziskajā Latvijā slēgtās laulības

Par šo laika posmu savākts visplašākais materiāls: rakstā izmantoti dati par 1480 laulātiem pāriem. Šis ģimenes dibināšanas laiks no 1920. līdz 1940. g. Datus par laulāto gadu starpību skat. 10. tabulā.

Sniegtie dati rāda, ka arī buržuāziskajā Latvijā pārsvarā bija tādas ģimenes, kurās vīrs bija vecāks par sievu. No visām apsekotajām attiecīgā laika posmā nodibinātajām ģimenēm tādu ir 89,9%. To vidū dominē ģimenes, kurās laulāto gadu starpība nepārsniedz 10 gadus (79,2%). Ģimenes ar lielu starpību laulāto draugu gados (vīrs vecāks par sievu 16 un vairāk gadu, sieva vecāka par vīru vairāk nekā 7 gadus) novērojamas retāk.³² Tādas ģimenes, kurās krietni vecāks ir vīrs, sastāda apmēram 6,6%, ģimenes, kurās turpreti stipri vecāka ir sieva — apmēram 1,3% no visu apsekoto ģimeņu kopskaita. Daudzas tādas ģimenes, šķiet, dibinātas aiz materiālās dabas apsvērumiem, nevis uz savstarpēju jūtu pamata. Ģimenēs, kur sieva ir ievērojami vecāka, vīrs bieži vien ir iegātņis.³³

10. tabula

Laulāto gadu starpība buržuāziskajā Latvijā noslēgtajās laulībās

Sievas vecums salīdzinājumā ar vīra vecumu	Ģimeņu skaits	% no ģimeņu kopskaita
Vienā vecumā	66	4,5
<i>Sieva jaunāka par vīru</i>		
1—5 gadus	543	36,8
6—10 "	431	29,1
10—15 "	191	12,9
16—20 "	67	4,5
21 un vairāk gadu	30	2,1
Kopā	1328	89,9
<i>Sieva vecāka par vīru</i>		
1—3 gadus	88	5,9
4—6 "	44	2,9
7—10 "	14	0,9
11 un vairāk gadu	6	0,4
Kopā	152	10,1

Arī laulības ar ievērojamu gadu starpību laulāto draugu vecumā šai laikā lielā mērā veicināja pirmais pasaules karš un tam sekojošie revolūcijas gadi, kas daudzus vīriešus uz ilgu laiku atrāva no mājām un mierīga darba.

Padomju Latvijā noslēgtās laulības

1944.—1955. g.

Tāpat kā iepriekšējā nodaļā, lietderības labad materiāls sagrupēts, izdalot 1) pirmos desmit pēckara gadus (1944.—1955.) un 2) nākošos desmit gadus (1956.—1965.). Pirmajā periodā laulību noslēgšanu spēcīgi ietekmēja otrā pasaules kara sekas, kā arī saimniecības atjaunošanas un kolektīvizācijas gadi. Šai laikā ģimeni dibināja galvenokārt tā paauzde,

11. tabula

Laulāto vecums laikā no 1944. līdz 1955. g. noslēgtajās laulībās

Sievas vecums salīdzinājumā ar vīra vecumu	Ģimeņu skaits	% no ģimeņu kopskaita
Vienā vecumā	68	7,6
<i>Sieva jaunāka par vīru:</i>		
1—5 gadus	293	32,9
6—10 "	208	23,3
11—15 "	107	12,1
16—20 "	26	2,9
21 un vairāk gadu	17	1,9
Kopā	719	80,7
<i>Sieva vecāka par vīru:</i>		
1—3 gadus	104	11,7
4—6 "	48	5,4
7—10 "	17	1,9
11—15 "	3	0,3
Kopā	172	19,3

kura bija izaugusi buržuāziskās iekārtas apstākļos. Laulību noslēgšanu vēl visai spēcīgi ietekmēja pagātnes sociālie faktori: padomju varas pirmajos gados ģimeni dibināja daudz cilvēku vidējos gados vai vēl vecāki, kuri dažādu apstākļu dēļ nespēja to izdarīt agrāk.

Rakstā analizēti dati par 891 laulāto pāri, kuri laulību noslēguši laikā no 1944. līdz 1945. g. Dati sako- poti 11. tabulā.

Salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu pieaudzis tādu ģimeņu skaits, kurās sieva ir vecāka par vīru (no 10,1% buržuāziskajā Latvijā līdz 19,3% apskatāmajā periodā). Apmēram tikpat liels ir tādu ģimeņu īpat- svars, kurās vīra un sievas gadu starpība ir ļoti liela.³⁴ Ģimeņu pamatmasā, t. i., 93% pēti- to ģimeņu, laulāto gadu starpība ir neliela. Tikai 7% ģimeņu laulāto vecumā ir ievērojama atšķirība: 4,8% ģimeņu vīrs ir daudz vecāks par sievu un 2,2% ģimeņu sieva stipri vecāka par vīru. Šīs parādības, liekas, izskaid- rojamas ar kara sekām, ar vienas paaudzes vīriešu un sieviešu skaitlisko disproporciju.

Bez tam šajā periodā laulības slēdza daudzi kād- reizējie kalpi un kalpones, vairumā gadījumu jau padzīvojuši cilvēki, kuri smago dzīves apstākļu dēļ agrāk nevarēja nodibināt ģimeni; padomju vara viņiem piešķīra zemi savas saimniecības radišanai.

1956.—1965. g.

Autores rīcībā bija materiāli par 623 ģimenēm, kas dibinātas laikā no 1956. līdz 1965. g. Laulāto gadu starpība ir sekojoša:

12. tabula

Laulāto vecums laikā no 1956. līdz 1965. g. noslēgtajās laulībās

Sievas vecums salīdzinājumā ar vīra vecumu	Ģimeņu skaits	% no ģimeņu kopskaita
Vienā vecumā	60	9,6
<i>Sieva jaunāka par vīru:</i>		
1—5 gadus	279	44,8
6—10 „	135	21,7
11—15 „	29	4,7
16—20 „	7	1,1
20 un vairāk gadu	3	0,5
Kopā	513	82,4
<i>Sieva vecāka par vīru:</i>		
1—3 gadus	68	10,9
4—6 „	23	3,7
7—10 „	15	2,4
11—15 „	4	0,5
Kopā	110	17,6

Dati liecina, ka šai laikā laulāto draugu vecums ir krietni izlīdzinājies. Pārsvārā ir ģimenes, kurās lau- lāto gadu starpība nav liela, pie tam nedaudz vecāks ir vīrs. Tātad laulībā stājas vienas paaudzes cilvēki.

Laulāto vecuma starpība 5 gadu robežās svārstās 65,3% ģimeņu.

Salīdzinot ar buržuāziskās Latvijas periodu, nedaudz audzis tādu ģimeņu skaits, kurās sieva ir

vecāka par vīru (no 10,1% uz 17,6%).³⁵ Tas, domā- jams, izskaidrojams ar sieviešu pieaugušo patstāvību, ar viņu ekonomisko neatkarību. Nereti novērojams, ka sieva ir vecāka par vīru tieši tajās ģimenēs, kurās tā ir garīgā darba strādniece ar augstāko izglītību, bet vīrs strādā nekvalificētu fizisku darbu. Konstatētas tikai 29 vecuma ziņā nevienlīdzīgas laulības, kas sastāda apmēram 4,6% no visu šā perioda laulību kopskaita (no tām — 1,6% ģimeņu, kurās vīrs ir vecāks par 16—20 gadiem, un 3% ģimeņu, kurās krietni vecāka ir sieva). Tāpat kā iepriekšējā periodā, noteicoša loma neapšaubāmi ir tam, ka materiālais aprēķins, kas pagātnē bija galvenais nevienlīdzīgo laulību cēlonis, mūsdienās, slēdzot laulību, figurē tikai izņēmuma gadījumos. Laulībā pārsvārā stājas vienas paaudzes cilvēki uz savstarpēju jūtu pamata. Šai laikā jau mazāk jūtamas kara sekas, kas iepriek- šējā periodā bija par cēloni ievērojamai disproporcijai starp vienas paaudzes vīriešu un sieviešu skaitu. Tagad ģimenes dzīvi uzsāk pēckara paaudze, kurā vīriešu un sieviešu skaits vidēji ir vienāds.

Tālāk aplūkosim sīkāk ģimenes, kurās laulāto gadu starpība ir visai liela. Analīzes pamatā ir ziņas par 233 šādām ģimenēm, kas dibinātas trijos apskatīta- jos periodos. Daļa no tām neapšaubāmi radušās aiz aprēķina. 169 ģimenēs ievērojami vecāks ir vīrs, 64 ģimenēs — sieva.

Noslēgumā uzsverams, ka ikvienam no aplūkota- jiem periodiem piemīt savas īpatnības, kuras saistītas ar apvidus vēsturiskās attīstības gaitu. Laulāto gadu starpību ir ietekmējuši kā subjektīvi, tā arī objektīvi faktori. Pie subjektīvajiem faktoriem pieder ikviena cil- vēka personiskā attieksme pret šo jautājumu un kon- krētie dzīves apstākļi. Par objektīvajiem cēloņiem jāuzskata divi pasaules kari, kuri izjauca vīriešu un sieviešu skaita proporciju vienas paaudzes ietvaros. Tas visnotaļ sekmēja vecuma ziņā nevienlīdzīgo lau- lību skaita pieaugumu. Abu dzimumu skaitliskā dis- proporcija sāk izlīdzināties tikai pēdējos gados, kad ģimenes dzīvi uzsāk paaudze, kas nav cietusi karā.

Vecuma ziņā nevienlīdzīgas laulības Latgalē caris- kāš Krievijas un buržuāziskās Latvijas apstākļos sek- mēja arī zemnieku sociālā diferenciacija, kuras rezul- tātā bieži vien laulības slēdza aiz aprēķina.

KOLHOZA VAI PADOMJU SAIMNIECĪBAS SĒTAS GALVA

Kolhoza vai padomju saimniecības sētas galvas stā- voklis padomju laukos, salīdzinot ar kapitālisma laika zemnieku sētu, ir būtiski izmainījies.

Privātajā saimniecībā ģimenes galva bija saimnie- cības īpašnieks, turpretī kolhoza vai padomju saim- niecības sētā galva ir ģimenes kolektīva pārstāvis saimnieciskajos jautājumos, kaut gan viņam ir arī dažas juridiskas tiesības: uz viņa vārda skaitās dzī- vojamā māja un piemājas zemes gabals ar ēkām. Kolhoza sētas galva pilda finansu saistības ar valsti (nodokļu samaksu, aizņēmumu dzēšanu, apdrošinā- šanas lietu kārtošānu). Sociālistiskajos laukos ģime- nes galvas stāvokli atkarībā no katras ģimenes apstākļiem nosaka paši ģimenes locekļi. Par sētas galvu var būt jebkurš pilngadīgs ģimenes loceklis, vīrietis vai sieviete.

Ievērojami mainījušās ģimenes galvas sociālās funkcijas. Pienākumus, kas senāk ietilpa ģimenes

galvas funkcijās (ģimenes pārstāvēšana citos kolektīvos un sabiedrībā, bērnu audzināšana, ģimenes dzīves iekšējās kārtības un atpūtas organizēšana, sakaru uzturēšana ar radiem u. tml.), mūsdienās veic visi pieaugušie ģimenes locekļi, bet visbiežāk — abi laulātie.

Saskaņā ar senām Latgales tradīcijām saimniecības galva ir mājas vecākais virietis. Taču ir arī tādas ģimenes, kurās par sētas galvu skaitās sieviete — māte vai sieva. Līdz pat šim laikam sētas galvas izvēli lielā mērā nosaka tas, uz kā vārda bija pierakstīta individuālā saimniecība, ģimenei iestājoties kolhozā vai padomju saimniecībā. It īpaši tas vērojams vecākās paaudzes ģimenes.

Jautājumu par sētas galvu lietderīgāk risināt, grupējot apsekotās ģimenes šādā secībā:

- 1) ģimenes, kuras sastāv no vecākiem un bērniem;
- 2) ģimenes, kurās ietilpst vecāki, bērni un vectēvs vai vecmāte;
- 3) ģimenes, kuras sastāv no diviem laulātiem pāriem un abu pāru vai viena pāra bērniem;
- 4) ģimenes, kuras sastāv no mātes un bērniem;
- 5) ģimenes, kurās ir tikai bezbērnu laulāts pāris.³⁶

1. Ģimenes, kuras sastāv no vecākiem un bērniem, Latgalē sastopamas visbiežāk. Darba gaitā apsektas 1698 šādas ģimenes. 1543 (apmēram 90,8%) ģimenes par galvu skaitās tēvs, 155 ģimenes — māte. Sieva skaitās par sētas galvu parasti tad, ja vīrs strādā ārpus kolhoza vai padomju saimniecības. Uzskaitītas 48 tādas ģimenes (31%).³⁷ 23 (14,8%) ģimenes, kurās sētas galva skaitās sieva, laulība oficiāli nav noformēta: vīrs ir ienācis vai nu vientuļās mātes, vai atraitnes saimniecībā.³⁸ 32 ģimenes (20,6%) laulība ir noformēta oficiāli un abi laulātie skaitās kolhoza vai padomju saimniecības locekļi. Taču lielākajā daļā šādu ģimeņu vīrs pagātnē bijis iegātnis. Stājoties kolhozā vai padomju saimniecībā, sētas īpašnieki bija sievas vecāki, un pēc viņu nāves mājas tika pārrakstītas nevis uz znota, bet gan uz meitas vārda.³⁹ Šī parādība zināmā mērā liecina, ka zemnieku ģimenē vēl izpaužas pagātnes privātipašniecisko attiecību paliekas un attieksme (sevišķi no sievas vecāku puses) pret znotu kā pret iegātni, kam ģimenē ir pakļauts stāvoklis, lai gan citādi laulāto stāvoklis ir pilnīgi vienlīdzīgs un vīra alga nereti ir ģimenes ienākumu galvenā daļa.

30 ģimenes (19,5%) par sētas galvu sieva noformēta tāpēc, ka vīrs savā laikā dienējis armijā vai ilgāku laiku strādājis ārpus kolhoza vai padomju saimniecības un iestājies tajā vēlāk nekā sieva.⁴⁰

18 (11,6%) ģimenes, kurās sētas galva skaitās sieva, vīri ir invalīdi un kolhozā nestrādā. Tādos gadījumos atbildīga par kolhoza sētas saimniecību ir sieva.⁴¹

9 (5,8%) ģimenes sieva strādā atbildīgākā darbā nekā vīrs, ir skolotāja, zootehniķe vai agronome, bet vīrs — ierindas kolhoznieks vai padomju saimniecības strādnieks. Tādos gadījumos saimniecība tiek noformēta uz sievas vārda un izmanto dažādas priekšrocības (skolotājas — bezmaksas apkuri un apgaismošanu u. c.).⁴²

2. Ģimenē, kas sastāv no vecākiem, bērniem un vectēva vai vecsmātes, dažkārt dzīvo arī neprecēts brālis vai māsa. Mūsu materiālos ir ziņas par 430 tādām ģimenēm. 210 šādās ģimenes (48,8%) sētas galva ir vīrs, 123 ģimenes (28,6%) — vīra

māte, 47 ģimenes (10,9%) — sievas māte, 33 ģimenes (7,7%) — vīra tēvs, 17 ģimenes (4%) — sieva.

Vīra vai sievas māte par sētas galvu mēdz būt jaunajās, nesen nodibinātajās dēla vai meitas ģimenes. Tādos gadījumos vedekla vai znots lielākoties ir ienākuši ģimenē, kur māte atraitne pēc vīra nāves jau ilgāku laiku bijusi saimniecības vadītāja un savu stāvokli saglabājusi arī pēc dēla vai meitas apprecēšanās.⁴³

Ģimenes, kurās galva skaitās vīra māte (123), sastopamas krietni biežāk nekā ģimenes, kurās galva ir sievas māte (47), jo, tāpat kā senāk, ienācēja ģimenē lielākoties ir sieva. Samērā nedaudzās ģimenes, kur galva ir vīra vai sievas māte, dēls vai znots strādā ārpus kolhoza un tāpēc nevar būt par kolhoza vai padomju saimniecības sētas galvu. Uzskaitītas 35 šādas ģimenes ar vīra māti⁴⁴ un 13 — ar sievas māti kā ģimenes galvu.⁴⁵

Ļoti reti (starp apsekotajām — 10) gadās ģimenes, kuru visi darba spējīgie locekļi strādā ārpus kolhoza vai padomju saimniecības, bet sētas galva skaitās kolhozā dzīvojošā gados vecā māte vai tēvs.⁴⁶ Šādi gadījumi atspoguļo dažu ģimeņu centienus saglabāt nelielo palīgsaimniecību. Tādas ģimenes visbiežāk sastopamas piepilsētu kolhozos un sovhozos.

Šiem vecajiem ļaudīm (parasti pensionāriem), kas formāli skaitās kolhoza vai padomju saimniecības sētas galva, īstenībā ģimenes dzīvē nav noteicošas nozīmes, tie atrodas dēla vai meitas apgādībā, un nereti pēc vecā tēva vai mātes nāves tādas ģimenes no kolhoza vai padomju saimniecības izstājas. Taču atsevišķos gadījumos šie vecie cilvēki, izmantojot formālās saimnieka tiesības, mēģina diktēt savu gribu citiem ģimenes locekļiem, sevišķi jaunās paaudzes audzināšanas jautājumos.

3. Pie trešās grupas pieder ģimenes, kas sastāv no diviem laulātajiem pāriem un abu pāru vai viena pāra bērniem. Darba gaitā apsektas 128 tādas ģimenes. Lielākajā daļā no tām ietilpst šādi radnieki: vecāki, viņu precētais dēls vai precēta meita, mazbērni un neprecētais dēls vai meita. Ģimenes galva parasti ir tēvs (117 ģimenes (91,4%) no 128).⁴⁷ Cetrās ģimenes, kurās tēvs un dēls strādā ārpus kolhoza, ģimenes galva ir māte.⁴⁸ Septiņās ģimenes galva ir dēls, bet vecāki ir jau stipri gados (dzimuši 1880.—1890. g.) vai arī ģimene ir nesen iebraukusi, pie kam sākumā atbraucis dēls, iestājies kolhozā un uzcēlis māju, bet vecāki atbraukuši tikai pēc tam.⁴⁹

4. Samērā bieža parādība Latgales laukos ir ģimenes, kas sastāv tikai no mātes un bērniem. Apzināta 461 šāda ģimene. 437 (94,6%) ģimenes sētas galva ir māte, 24 ģimenes — dēls vai meita. Pēdējā gadījumā māte parasti ir stipri veca un darba nespējīga, tāpēc saimniecība skaitās uz dēla vai meitas vārda.⁵⁰

5. Ģimenes, kuras sastāv tikai no laulātā pāra (apzināta 741 šāda ģimene), galva parasti ir vīrs (662 ģimenes). 79 ģimenes saimniecība pierakstīta uz sievas vārda. 10 šādās ģimenes vīrs nav kolhoza vai padomju saimniecības biedrs, 22 ģimenes — ir invalīds, 15 ģimenes — laulība oficiāli nav reģistrēta un vīrs saimniecībā ir ienācējs. 3 ģimenes sieva strādā garīgu darbu, bet vīrs ir ierindas kolhoznieks vai padomju saimniecības strādnieks. 13 ģimenes vīrs iestājies kolhozā vēlāk nekā sieva, 16 ģimenes — ir iegātnis.

Sie dati liecina, ka Latgales laukos visvairāk novērojamas ģimenes, kurās saimniecības galva skaitās vīrietis — ģimenes tēvs. Samērā nedaudzās ģimenēs, kurās vīrs ir iegātnis, saimniecības galva skaitās sieva vai sievas māte. Bez tam sieviete ir sētas galva arī tad, ja vīrs vai dēls nestrādā kolhozā vai padomju saimniecībā.

No 1997 pētītajām kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku ģimenēm absolūtajā vairākumā (84,7%) ģimenes galva skaitās tēvs (aprēķinā nav iekļautas ģimenes bez tēva).

Psiholoģiskā situācija ikvienā ģimenē šajā ziņā ir individuāla un ne vienmēr izskaidrojama ar objektīvo situāciju vai izplatītajām tradīcijām. Liela nozīme šajā sadzīves jomā ir ģimenes locekļu personiskajām īpašībām.

NOSLĒGUMS

Sociālisma celtniecības gaitā Padomju Latvijā ir radikāli pārveidojušās visas kultūras un sadzīves nozares. Būtiskas pārmaiņas ir notikušas arī ģimenē un ģimenes locekļu attiecībās. Taču pārmaiņas noritējušas pakāpeniski, bez krasiem lūzumiem. Ģimenes attiecībās pagātnes tradīcijas, kā pozitīvās, tā arī negatīvās, saglabājās ilgāk nekā jebkurā citā sadzīves sfērā. Liela daļa cilvēku, kas veido mūsdienu ģimenes, ir uzauguši kapitālistiskās sabiedrības apstākļos. Tāpēc ģimenes dzīvē atsevišķos gadījumos vēl vērojamas pagātnes iezīmes. Salīdzinot ģimenes, kas nodibinātas cariskās Krievijas laikā, ar buržuāziskās Latvijas gados nodibinātajām ģimenēm, tikpat kā nav konstatējamas nekādas būtiskas pārmaiņas tādā ģimenes dzīves jomā kā laulību noslēgšanas vecumā un laulāto gadu starpībā. Tāpat nav būtisku izmaiņu arī vecākās un vidējās paaudzes izglītības līmenī.

Rakstā iespēju robežās mēģinājām risināt jautājumu atbilstoši trim ģimenes kategorijām: pirmkārt, tās ir ģimenes, kas nodibinātas cariskajā Krievijā, otrkārt, buržuāziskās Latvijas gados un, treškārt, padomju varas laikā. Tādā veidā meklēta iespēja atklāt izmaiņas dažādās ģimenes dzīves sfērās ilgākā laika posmā.

Vecākās un vidējās paaudzes zemnieku ģimenes struktūru un sastāvu stiprā mērā ietekmējuši divi pasaules kari, kuru rezultātā radās liela disproporcija vīriešu un sieviešu skaitā, kā arī prāvs skaits gados vecāku vientuļu sieviešu. Mūsdienu zemnieku ģimenes sastāvu zināmā mērā ietekmē darba spējīgu lauku cilvēku daļēja aizplūšana uz pilsētām. Šo iemeslu dēļ pašreiz Latgales laukos pārsvarā ir skaitliski nelielas ģimenes, kurās vidēji ir 2—4 cilvēki (apmēram 64% no visām apsekotajām ģimenēm). Ģimenes lielākoties sastāv no vecākiem un viņu nepilngadīgajiem bērniem, retāk ģimenē ietilpst arī vecvecāki.

Latgales laukos padomju laikā būtiski izmainījusies nacionālo attiecību ietekme uz laulību slēgšanu. Cariskās Krievijas un buržuāziskās Latvijas apstākļos Latgalē, lai gan tur bija daudznacionāls iedzīvotāju sastāvs, pastāvēja zināma nacionālā un it īpaši reliģiskā noslēgtība, kas manāmi kavēja jaukto laulību slēgšanu. Padomju varas gados jaukto laulību skaits ievērojami pieaudzis. Lielāko daļu no uzskaitītajām jauktajām ģimenēm (53,3%) dibinājuši cilvēki, kuri auguši un audzināti sociālisma apstākļos un nepazīst reliģiskus un nacionālus aizspriedumus.

Jauna parādība Latgalē sociālisma apstākļos ir laulības starp garīgā un fiziskā darba darītājiem. Biežāk nekā agrāk novērojamas arī tādās ģimenēs, kurās daži locekļi strādā lauksaimniecībā, bet citi — rūpniecības uzņēmumos vai valsts iestādēs. Arī šīs ģimenes nodibinātas lielākoties padomju varas gados. Sadzīvē tās maz atšķiras no pilsētnieku ģimenēm.

Vecums, kādā lauku iedzīvotāji stājas laulībā, triju aplūkojamo periodu robežās ir nedaudz mainījies: padomju varas gados jaunieši precas agrāk, nekā tas novērots pagātnē. Krietni mazāks ir vēlo (pēc 35 gadu vecuma, noslēgto) laulību skaits. Ja buržuāziskās Latvijas gados t. s. vēlajās laulībās stājās 27,7% aptaujāto vīriešu un 8,7% sieviešu, tad 60. gados šādu laulību procents ir samazinājies attiecīgi līdz 9,1% un 1,7%. Agro laulību skaita pieaugums izskaidrojams ar to, ka jaunieši tagad ātrāk kļūst ekonomiski neatkarīgi no vecākās paaudzes, ātrāk nodrošinās ar visu dzīvei nepieciešamo un tādēļ ātrāk arī cenšas patstāvīgi veidot savu dzīvi. Taču agrām laulībām dažkārt ir arī negatīvas sekas: jaunieši, vēl maz pazīdami viens otru, pārsteidzīgi nodibina ģimenes, kas tālab ātri vien izirst. Aplūkojamā laika posmā zināmā mērā izmainījusies arī laulāto gadu starpība: 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā parastas bija ģimenes, kurās vīrs bija 6—10 un vairāk gadus vecāks par sievu (tādas ir 48% no attiecīgā perioda apsekotajām ģimenēm). Samērā prāva gadu starpība ir raksturīga arī lielai daļai (48,6%) laulību, kuras slēgtas buržuāziskās Latvijas gados. Buržuāziskās Latvijas gados turklāt pieaug tādu laulību skaits, kurās sieva ir vecāka par vīru, un laulāto gadu starpība kļūst vēl lielāka. (Tas var gan būt izskaidrojams ar attiecīgā laika posma ziņu sniedzēju lielāko skaitu.)

Pirmajos desmit pēckara gados Padomju Latvijā nedaudz samazinājās tādu ģimeņu skaits, kurās vīrs ir vecāks par sievu, turpretī pieauga to laulību īpatsvars, kurās sieva ir vecāka par vīru. Vecuma ziņā nevienlīdzīgo laulību kopskaits visumā neizmainījās. Tai laikā laulību slēgšanu vēl būtiski ietekmēja otrā pasaules kara sekas, kā arī mantotās buržuāziskās Latvijas zemnieku sociālekonomiskā stāvokļa īpatnības.

Turpmākajos desmit gados laulāto gadu starpība ievērojami normalizējās, jo ģimenes dibināja jau tā paaudze, kura bija karā mazāk cietusi. Šai laikā laulības notika pārsvarā starp cilvēkiem, kuru gadu starpība nepārsniedza 1—5 gadus.

Līdz pat mūsdienām Latgales laukos pastāv tradīcija par sētas galvu uzskatīt ģimenes vecāko vīrietī — ģimenes tēvu. Izņēmums ir tikai tās ģimenes, kurās vīrs strādā ārpus kolhoza vai kādu iemeslu dēļ iestājies kolhozā vēlāk nekā sieva. Arī tādās ģimenēs, kur vīrs pagātnē ir bijis iegātnis, par saimniecības galvu lielākoties skaitās sieva vai kāds no viņas vecākiem (tas novērojams gan galvenokārt vecākās paaudzes ģimenēs). Tas liecina, ka dažos gadījumos zemnieku ģimenēs vēl saglabājas pagātnes privātīpašniecisko attiecību paliekas, šai konkrētajā gadījumā — attieksme pret znotu kā pret svešu personu, kam ģimenē kādreiz bija pakļauts stāvoklis.

Tādi ir secinājumi, kas iegūti, analizējot Latgales lauku iedzīvotāju ģimenes sastāvu uz to datu pamata, kuri savākti 4605 kolhozu un padomju saimniecību sētās.

- ¹ E 28, 7628—7652.
- ² E 31, 4129—4205.
- ³ E 31, 4124—4128.
- ⁴ E 31, 4206—4220.
- ⁵ Vienā sētā var dzīvot 1—2 laulāti pāri (taču ģimenē varēja nebūt neviena laulāta pāra), pārsvarā tie ir vecāki un precēti bērni, tāpēc turpmāk sētu skaits un laulāto pāru skaits nesakrītis.
- ⁶ Saimniecības grāmatās par dažiem vieniniekiem tieši norādīts, ka tie dzīvo vienā mājā ar dēla vai meitas ģimeni, citos gadījumos atzīmēts, ka tiem nav savu ēku, bet ir govīs un piemājas zeme. Tā kā šiem vieniniekiem ir ap 70—80 gadu, tad grūti ticēt, ka tie varētu saimniekot patstāvīgi (E 22, 3494, 3495; E 28, 7631, 7636, 7638, 7649.).
- ⁷ E 28, 10426; E 29, 5499, 6843; E 35, 1348, 1754.
- ⁸ Mācību vai dienesta laikā bērnus no viņu vecāku sētas kolhozā vai padomju saimniecībā neizraksta.
- ⁹ Pārējās divu cilvēku ģimenes veido retāk sastopamas radnieku kombinācijas (vecāmāte un mazdēls (vai -meita), tēva vai mātes māsa un māsas- vai brāļadēls, vedekla—atraitne un vīra māte, arī atraitne utt.), tāpēc tās atsevišķi nav izdalītas.
- ¹⁰ Seit, tāpat kā iepriekš un tālāk, būs aplūkoti tikai raksturīgākie ģimeņu sastāvi attiecīgajā ģimeņu grupā, tāpēc to kopskaitis nesakrītis ar šīs grupas ģimeņu kopskaitu.
- ¹¹ E 28, 7640, 7641; E 29, 3466—3477; E 31, 4129—4205.
- ¹² Sajā gadījumā ģimeņu un sētu skaits nesakrīt, jo vienā kolhoza vai padomju saimniecības sētā var dzīvot vairāki laulāti pāri; bez tam sētā var ietilpt vieninieki un ģimenes, kurās nav laulāta pāra — māte un bērni, brāļi un māsas utt.
- ¹³ Bozaukas c. p. Krieviju ciemā dzīvo Krilovsku ģimene. Vīrs ir latvietis, sieva — krieviete, bērni uzskata sevi par krieviem un mācās krievu skolā (E 28, 7630). Analogisks stāvoklis ir Spruktu ģimenē, kura dzīvo Kaunatas c. p. Rogu ciemā (E 22, 3469; E 29, 6876.). Juguļu ciemā dzīvo Leiņu ģimene — vīrs ir latvietis, sieva — krieviete, bērni apmeklē latviešu skolu, ģimenes valoda arī ir latviešu (E 29, 6961). Ezernieku c. p. Krūmiņu ciemā, kur iedzīvotāju vairākums ir latvieši, dzīvo Bronislava Indrāna ģimene. Vīrs ir latvietis, sieva — krieviete, bērni uzskata sevi par latviešiem un mācās latviešu skolā (E 31, 4201). Analogiskus gadījumus skat. E 31, 4176, 4183, 4199 u. c.
- ¹⁴ Piemēram minama krieva Jakovļeva ģimene Kārsavas c. p. Lielo Orlānu ciemā; ģimenē vedekla ir latviešu meitene, kas slikti zina krievu valodu. Ģimenes vīrieši (vīrs un vīra tēvs) runā ar viņu latviski, bet vīra māte, kura latviešu valodu neprot, — krieviski (E 29, 6914). Līdzīgu situāciju skat. E 28, 1675.
- ¹⁵ Piemēram, Kaunatas c. p. Rogu ciemā dzīvo Kužņecovu ģimene: vīrs ir krievs, sieva — latviete, bērnus audzina vīra māte; bērni runā krievu valodā un uzskata sevi par krieviem, tiem ir krievu vārdi (E 29, 6875.) Līdzīgi gadījumi minēti E 28, 7639, 7641.
- ¹⁶ Bozaukas c. p. Korāčevas ciemā dzīvo A. Koklača ģimene. Vīrs ir latvietis, sieva — krieviete, bērni — latvieši (E 28, 1635). Ezernieku c. p. Bukmuižā Miceviču ģimenē vīrs ir latvietis, sieva — krieviete, dēls — latvietis (E 31, 4203). Kaunatas c. p. Martinopoles ciemā Zabarovsku ģimenē vīrs ir polis, sieva — krieviete, bērni — poļi (E 29, 6940). Līdzīgi gadījumi ir E 29, 6950, 6945 u. c.
- ¹⁷ Kā piemērs minama Monastirsku ģimene, kura dzīvo Stolerovā. Vīrs ir ukraiņis, sieva — krieviete, ģimenes valoda — krievu, bērni uzskata sevi par krieviem (E 29, 5753). Kaunatas c. p. Dubuļu ciemā dzīvo Rustjago ģimene. Vīrs ir lietuvietis, sieva — latviete, bērni uzskata sevi par latviešiem (E 22, 6053; E 29, 7135).
- ¹⁸ Piemēram, Eglišu ģimene Aglonā: vīrs ir latvietis, dzimis un audzis Krievijā, latviešu valodu zina slikti, sieva — krieviete; bērni arī skaitās krievi (E 22, 5175).
- ¹⁹ Piemēram minama Vavilovu ģimene Dubnas c. p. Parīzes ciemā. 1895. g. dzimušais vīrs ir krievs, 1897. g. dzimusi sieva — poliete, 1937. g. dzimušais dēls — polis, 1938. g. dzimusi vedekla — latviete; ģimenes valoda — krievu (E 22, 6063). Bozaukas c. p. Nesteru ciemā dzīvo Belkovsku ģimene, kurā 1894. g. dzimušais vīrs ir polis, 1896. g. dzimusi sieva — krieviete, 1930. g. dzimušais dēls — polis, 1938. g. dzimusi vedekla — latviete; ģimenes valoda ir krievu (E 28, 10439); skat. arī E 22, 3476.
- ²⁰ Piemēram, Maculēviču ģimene Kaunatā: vīrs un sieva (dz. 1906. g.) uzskata sevi par poļiem, bet dēls Jānis (dz. 1930. g.) — par latvieti (E 22, 5851); tas pats — E 22, 3464.
- ²¹ Tā, piemēram, Salcēviču ģimenē Dubnas c. p. Kutku ciemā, 1900. g. dzimušais tēvs ir polis, 1908. g. dzimusi māte — latviete, bet 1934. un 1938. g. dzimušie dēli — latvieši (E 22, 6053); skat. arī E 22, 3477, 5357.
- ²² E 31, 4199, 4198.
- ²³ Uzskaitīti tikai laulātie pāri. Sētas, kurās dzīvo vieninieki vai kurās nav laulāta pāra (sastāv no mātes un bērniem, brāļiem un māsām utt.), nav ievērotas.
- ²⁴ Uzskaitītas tikai tās ģimenes, kuras ietilpst kolhoza vai padomju saimniecības sētā.
- ²⁵ Dubnas c. p. Parīzes ciemā dzīvo Konstantīna Poplavska ģimene. Ģimenes galva strādā Daugavpilī rūpnīcā, sieva ir kolhozniece, dēls — krāvējs Daugavpilī, vedekla — pārdevēja Liksnas veikalā, meita — kolhoza cūkkope (E 22, 5989). Līdzīgs stāvoklis Aužguļānu c. p. Augšpoles ciemā Jāņa Orbidāna ģimenē. Ģimenes galva ir pasta priekšnieks, sieva — kolhozniece, dēls — atslēdznieks Daugavpilī, bet meita — telefoniste Liksnā (E 22, 5848); skat. arī E 22, 3417; E 27, 5349.
- ²⁶ E 29, 6903, 7076, 7078.
- ²⁷ E 29, 6850, 6853, 7083.
- ²⁸ Tie iekļauti garīgā darba strādnieku skaitā.
- ²⁹ Pēckara posmu ir lietderīgi izdalīt, ievērojot vairākus apsvērumus. Sai laikā vecumu, kādā iedzīvotāji stājās laulībā, būtiski ietekmēja Lielā Tēvijas kara sekas un kolektivizācijas process laukos. Vēl stipri jūtamas bija Latgales zemnieku agrākās sociālās diferenciācijas sekas, jo ģimeni dibināja daudzi no tiem, kam smago dzīves apstākļu dēļ nebija iespējams to izdarīt agrāk. Tas viss lielā mērā ietekmēja vēl noslēgto laulību skaitu.
- ³⁰ Jādodomā, ka īstenībā tādu laulību bija krietni vairāk, nekā to rāda savāktie materiāli.
- ³¹ Lūk, daži piemēri: Riebiņu c. p. dzīvo Sennes ģimene, vīrs dzimis 1876. g., sieva — 1899. g., tāpat vīrs ir 23 gadus vecāks par sievu (E 22, 5195); Dubnas c. p. Zartmuižas ciemā dzīvo Profefeju ģimene, vīrs dzimis 1877. g., sieva — 1895. g., vīrs ir vecāks par 18 gadiem (E 22, 6031); skat. arī E 22, 3495; E 27, 3448.
- ³² Piemēram minamas dažas ģimenes, kurās laulāto gadu starpība ir liela. Tā, Riebiņu c. p. Sprindžu ciemā dzīvo Jāzepa Lāča ģimene; vīrs dzimis 1904. g., sieva — 1922. g., vīrs ir 18 gadus vecāks par sievu (E 22, 5516); Aužguļānu c. p. dzīvo Vidūsi laulātais pāris, vīrs dzimis 1883. g., sieva — 1913. g.), tāpat vīrs 30 gadus vecāks par sievu (E 22, 5920). Līdzīgi gadījumi: E 22, 407, 3468, 3469, 6018; E 27, 2766; E 28, 10415; E 29, 7030, 7255.
- ³³ Piemēram minamas dažas ģimenes, kurās sieva ir krietni vecāka par vīru; Riebiņu c. p. Riebeņos dzīvo Simanoviču ģimene, vīrs dzimis 1909. g., sieva — 1896. g., tāpat ir vecāka par 13 gadiem (E 22, 5181); Dubnas c. p. Kutku ciemā dzīvo Valaiņu laulātais pāris. Vīrs dzimis 1903. g., sieva — 1892. g., tāpat ir 11 gadus vecāka par vīru (E 22, 6068); tai pašā c. p. Sarkaņu ciemā dzīvo Jāzepa Sprinģa ģimene, kurā sieva ir 8 gadus vecāka par vīru (laulātie dzimuši 1898. un 1906. g.) (E 22, 6064). Līdzīgi gadījumi: E 22, 3496, 5342; E 28, 7634, 7644, 10422; E 29, 3495 u. c.
- ³⁴ Daži piemēri: Riebiņu c. p. dzīvo Daukštes ģimene; vīrs dzimis 1904. g., sieva 1928. g., turpat dzīvo Kuzminu ģimene, vīrs dzimis 1892. g., sieva 1928. g. Līdzīgi gadījumi: E 22, 3464, 3469, 3481; E 27, 5408, 5412. Sieva vecāka par vīru ir, piemēram, Svinku ģimenē Bozaukas c. p. Livziniku ciemā; vīrs dzimis 1915. g., sieva — 1902. g. (E 28, 7634). Aužguļānu c. p. Priētu ciemā dzīvo Ružu ģimene, sieva dzimusi 1916. g., vīrs 1927. g. (E 22, 3482); skat. arī: E 29, 6886, 6912.
- ³⁵ E 22, 5173; E 27, 5420, 5347, 5440, 10824; E 28, 1667, 10184, 10418; E 29, 5942; E 31, 4160.
- ³⁶ Grupējot ģimenes pēc šāda principa, vieglāk ir noskaidrot paaudžu un dzimumu savstarpējās attiecības, izvēloties ģimenes galvu.
- ³⁷ E 22, 5215, 5865, 6013, 6071; E 27, 5381, 10852; E 31, 4156; E 35, 1759, 1769.
- ³⁸ E 22, 5342; E 27, 5378; E 28, 1640, 1642; E 31, 4202, 4213.
- ³⁹ Piemēram, Šķilbēnu c. p. Buku ciemā Logīnu ģimenē, kura sastāv no vecākiem un trim bērniem, līdz 1963. g. par sētas galvu skaitījās sievas māte, pēc viņas nāves par tādu kļuva meita (E 27, 10887). Līdzīgs stāvoklis ir Slikovu ģimenē, Riebiņu c. p. Puščū ciemā. Līdz 1961. g. ģimene (vīrs, sieva un bērns) dzīvoja kopā ar sievas vecākiem un par ģimenes galvu skaitījās sievas tēvs. 1961. g. jaunā ģimene atdalījās. Tēvs atdeva un pārrakstīja uz meitas vārda pusi mājas (E 22, 5426, 5427).

⁴⁰ E 22, 3432, 6072; E 28, 7628; E 31, 3004.

⁴¹ E 22, 6028; E 27, 5386; E 28, 1629, 1633.

⁴² E 27, 5397, 10853, 10913; E 31, 4162.

⁴³ Sai ziņā raksturīga ir, piemēram, Kuzminu ģimene Daugavpils rajona Dubnas c. p. Jadrovas ciemā; tā sastāv no 6 cilvēkiem: ģimenes galvas — vīra mātes (dz. 1900. g.), dēla (dz. 1921. g.), vedeklas (dz. 1923. g.) un trim mazbērniem (E 22, 6013); skat. arī: E 22, 6034; E 27, 5369, 5377, 5395; E 35, 565.

⁴⁴ Piemēram, Laganovsku ģimenē (Bozaukas c. p. Burinkovas ciemā), kas sastāv no 5 cilvēkiem, ģimenes galva ir vīra māte, dēls strādā remonta darbnīcā, pārējie ģimenes locekļi ir vedekla un divi mazdēli (E 28, 1631); arī E 22, 5174, 5888, 5989, 6066; E 28, 1634; E 29, 6982, 7005, 7023, 7135, 7141; E 31, 4170.

⁴⁵ Piemēram, Malkaču ģimene (Aužguļānu c. p. Augšpoles ciemā) sastāv no 6 cilvēkiem: sievas mātes, znota, meitas un 3 mazbērniem. Sētas galva ir sievas māte (dz. 1887. g.), znots strādā ārpus kolhoza (E 22, 5853); arī E 27, 10857, 10897, 10906; E 29, 7117, 7133, 7218, 7222.

⁴⁶ Piemēram, Andrijevsku ģimene (Riebiņu c. p. Gornoju ciemā), kas sastāv no 5 cilvēkiem: sētas galva ir vīra māte kolhozniece, dēls un vedekla strādā ārpus kolhoza, 2 mazdēli apmeklē skolu (E 28, 1632). Līdzīgi piemēri: E 27, 5369, 5410, 5411; E 29, 3136, 5985; E 31, 4171 u. c.

⁴⁷ E 28, 1630, 1631, 7639, 7646; E 29, 7003, 7011, 7027.

⁴⁸ E 28, 7139.

⁴⁹ E 29, 7241; E 31, 4203, 4208; E 35, 1348.

⁵⁰ E 29, 7210; E 31, 4159, 4182, 4184.

Л. Ефремова

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ ТРУДЯЩИХСЯ СЕЛА ЛАТГАЛЕ

Резюме

В ходе социалистического строительства в Советской Латвии произошли коренные изменения во всех областях культуры и быта, в том числе и в области семьи и семейных отношений, хотя в этой сфере они происходят более постепенно и не носят характера революционной ломки старого. В семейных отношениях традиции прошлого, как положительные, так и отрицательные, сохраняются дольше, чем в любой другой области быта.

В статье делается попытка рассмотреть исследуемые вопросы применительно к трем группам существующих семей, образовавшихся: 1) в условиях царской России, 2) в буржуазной Латвии, 3) в советское время, — и на их основе выявить изменения в отдельных сторонах семейной жизни, имевшие место в рассматриваемый период.

На структуру и состав современных крестьянских семей, особенно старшего и среднего поколений, значительное влияние оказали две мировые войны, создавшие существенную диспропорцию в соотношении мужчин и женщин и приведшие к появлению на селе большого числа одиноких женщин. На состав современной сельской семьи в значительной степени влияет уход некоторой части наиболее трудоспособного населения в города. В силу указанных причин в современной латгальской деревне преобладают небольшие по численности семьи, состоящие из 2—4 человек (около 64% всех обследованных семей) и включающие в себя обычно родителей и малолетних детей, реже — престарелых родителей.

Заметные изменения в латгальской деревне за годы Советской власти произошли в области национальных отношений. В условиях царской России и буржуазной Латвии в Латгале, несмотря на многонациональный состав ее населения, существовала известная религиозная и национальная (особенно первая) замкнутость в вопросах брака. В Советской Латгале смешанные в национальном отношении браки значительно участились. Большинство обследованных смешанных семей (53,3%) являются семьями, основанными в советское время, члены этих семей — люди, выросшие и воспитанные в условиях социалистической действительности, чуждые религиозных и национальных предрассудков.

К числу новых явлений в семейном быту сельского населения Латгале, возникших в условиях социализма, следует отнести заключение браков между людьми умственного и физического труда и в большей мере, чем раньше, распространение семей, часть членов которых связана с сельским хозяйством, а другая работает на промышленных предприятиях или в государственных учреждениях. Это также в подавляющем большинстве семьи, созданные в советское время и по укладу своего быта имеющие много общего с семьями горожан.

В вопросе о возрасте вступления жителей села в брак в советское время наметились некоторые сдвиги в сторону более ранних браков, по сравнению с прошлым. Значительно сократилось число поздних браков (в возрасте свыше 23 лет). Если в буржуазной Латвии (по данным семейного анкетирования) поздние браки среди мужчин составляли 27,7%, среди женщин — 8,7%, то в последнее десятилетие их число сократилось среди мужчин до 9,1%, а среди женщин — до 1,7%. Ранние браки свидетельствуют о том, что наша молодежь рано становится материально обеспеченной, экономически независимой от старшего поколения, что позволяет ей строить жизнь самостоятельно. Отрицательным в ранних браках является то обстоятельство, что нередко они заключаются после непродолжительного знакомства и не отличаются стабильностью.

В возрастной разнице супругов на протяжении исследуемого периода также наметились некоторые изменения: для второй половины XIX — начала XX в. характерны были браки, в которых муж старше жены на 6—10 лет и более (48,0% всех обследованных семей). 48,6% браков, заключенных в буржуазной Латвии, также относятся к бракам, в которых муж значительно старше жены. В этот период наблюдается тенденция к увеличению числа браков, в которых жена старше мужа, более часто (может быть, ввиду большего числа информаторов) отмечаются неравные браки с большой возрастной разницей между супругами.

В первое послевоенное десятилетие в Советской Латвии наблюдались следующие явления: несколько сократилось число семей, в которых муж старше

жены, и увеличился процент семей, в которых жена старше мужа. Число неравных в возрастном отношении браков осталось примерно то же, что и в предыдущий период. На браки, заключенные в первое послевоенное десятилетие, существенное влияние оказали последствия второй мировой войны, а также особенности социально-экономического положения крестьян в условиях буржуазной Латвии.

Во второе послевоенное десятилетие произошла видимая стабилизация возраста супружеских пар, что объясняется вступлением в семейную жизнь поколения, менее пострадавшего от войны. Преобладают браки, в которых разница в возрасте супругов колеблется в пределах от 1 до 5 лет, а количество браков с большой возрастной разницей значительно сократилось.

До наших дней в латгальской деревне сохрани-

лась традиция, согласно которой главой колхозного или совхозного двора является старший в семье мужчина, отец семейства. Исключение составляют те семьи, в которых муж работает вне колхоза или по каким-либо причинам позже жены вступил в колхоз. Если муж пришел в семью жены в прошлом как примак (это относится, в основном, к семьям старшего поколения), то до сих пор в большинстве таких семей главой хозяйства считается жена или кто-либо из ее родителей. В этих фактах в какой-то мере находят выражение пережитки прошлых частнособственнических отношений в крестьянской семье — отношение к зятю как к лицу чужому, занимающему в семье подчиненное положение.

Таковы результаты анализа состава семьи сельского населения, входящего в 4605 колхозных и совхозных дворов.

L. Jefremova

EINIGE FRAGEN ZUR ENTWICKLUNG DER ZEITGENÖSSISCHEN FAMILIE DER WERKTÄTIGEN AUF DEM LANDE IN LATGALE

Zusammenfassung

Im Zuge des sozialistischen Aufbaus gingen in Sowjetlettland grundsätzliche Veränderungen auf allen Gebieten der Kultur und des Gemeinschaftslebens vor sich. Auch in den Familienbeziehungen traten wesentliche Veränderungen ein, wenn auch langsam, ohne den Charakter eines revolutionären Übergangs aus dem Alten ins Neue zu tragen. In den Familienbeziehungen erhalten sich die Traditionen der Vergangenheit länger als auf jedem anderen Gebiet des Gemeinschaftslebens. Viele der heute bestehenden Familien oder einzelne Familienmitglieder entstammen der kapitalistischen Gesellschaft, haben sich in dieser Gesellschaft formiert und weisen natürlich die charakteristischen Merkmale des Einflusses dieser Gesellschaft auf. Es sind keine wesentlichen Veränderungen in bezug auf das Alter der Ehepartner bei der Eheschließung sowie den Altersunterschied der Partner zu verzeichnen, die ihre Ehe im zaristischen Rußland oder im bürgerlichen Lettland gegründet haben; dasselbe kann über das Bildungsniveau der älteren Generation gesagt werden.

Der Beitrag enthält einen Versuch, drei Gruppen der bestehenden Familien zu betrachten, und zwar die 1) im zaristischen Rußland, 2) im bürgerlichen Lettland und 3) in der sowjetischen Zeit gegründeten, und auf dieser Grundlage die Veränderungen, die in der zu untersuchenden Periode vor sich gingen, aufzuzeigen.

Auf die Struktur und den Bestand der heutigen Bauernfamilien, insbesondere der älteren und mittleren Generation, haben beide Weltkriege einen bedeutenden Einfluß hinterlassen, die eine wesentliche Disproportion zwischen Männern und Frauen verursacht und zu einer großen Zahl einsamer beherrschter Frauen auf dem Lande geführt haben. Der Bestand der heutigen Familie auf dem Lande wird auch durch die Übersiedlung eines Teiles der arbeitsfähigen Bevölkerung in die Stadt beeinflusst. Aus diesen Grün-

den gibt es auf dem Lande in Latgale keine große Familien. Diese bestehen aus 2—4 Personen (ungefähr 64 v. H. aller befragten Familien), die gewöhnlich die Eltern und Kleinkinder, manchmal aber bloß bejahrte Eltern umfassen.

Grundsätzliche Veränderungen sind in Latgale in den Jahren der Sowjetmacht in den nationalen Beziehungen vor sich gegangen. Im zaristischen Rußland und im bürgerlichen Lettland gab es in Latgale ungeachtet des multinationalen Bestandes der Bevölkerung gewisse nationale und insbesondere religiöse Einschränkungen in den Ehefragen. Die Mehrzahl der in nationaler Hinsicht gemischten Familien (53,3 v. H.) war in der Zeit der Sowjetmacht gegründet, und den Mitgliedern dieser Familien, die schon in sozialistischen Verhältnissen aufgewachsen und erzogen waren, sind religiöse und nationale Vorurteile fremd.

Zu den Neuerscheinungen der in den sozialistischen Verhältnissen entstandenen Familien der Landbevölkerung sind die Ehen zwischen geistig und physisch arbeitenden Personen zu erwähnen und in größerem Maße als vorher solche Familien, in denen die einen Mitglieder in der Landwirtschaft, die anderen jedoch in Industriebetrieben oder in den Staatsbehörden arbeiten. Das sind größtenteils in der Sowjetzeit gegründete Familien, die ihrer Struktur nach viel Gemeinsames mit den Familien der Stadtbewohner haben.

Bezüglich des Alters bei der Eheschließung der Landbevölkerung war in der Zeit der Sowjetmacht eine Tendenz zu früheren Eheschließungen im Vergleich mit der Vergangenheit zu beobachten. Die Zahl der späten Ehen (im Alter von über 35 Jahren) ist bedeutend zurückgegangen. Während im bürgerlichen Lettland laut Daten der Familienumfrage 27,7 v. H. Männer und 8,7 v. H. Frauen ihre Ehe spät schlossen, ist die Zahl dieser Ehen in den letzten zehn Jahren bei

den Männern auf 9,1 v. H., bei den Frauen auf 1,7 v. H. gesunken. Eine frühe Ehe zeugt davon, daß die Jugend materiell früh selbständig und von der älteren Generation unabhängig wird. Zu den negativen Folgen der frühen Ehen gehört die Tatsache, daß diese Ehen nicht selten nach bloß kurzer Bekanntschaft geschlossen werden und nicht von Dauer sind.

Auch im Altersunterschied der Ehepartner sind manche Veränderungen zu beobachten: für die zweite Hälfte des 19. und den Anfang des 20. Jh. waren solche Ehen charakteristisch, wo der Mann 6—10 Jahre älter als die Frau war (48,0 v. H. aller befragten Familien). Auch in 48,6 v. H. der im bürgerlichen Lettland geschlossenen Ehen ist der Mann bedeutend älter als die Frau. In dieser Periode war eine Tendenz zu solchen Ehen zu beobachten, wo die Frau älter war als der Mann. Es wurden mehr Ehen mit einem großen Altersunterschied der Ehepartner vermerkt (möglicherweise infolge einer größeren Anzahl von Informatoren).

In den ersten zehn Jahren nach dem Krieg sind in Sowjetlettland folgende Erscheinungen zu vermerken: die Zahl der Familien, wo der Mann älter war als die Frau, wurde etwas geringer, die der Familien, wo die Frau älter war, größer. Die Zahl der Familien mit großem Altersunterschied blieb ungefähr dieselbe. Die in dieser Zeit (in den ersten 10 Nachkriegsjahren) geschlossenen Ehen wurden bedeutend durch den zweiten Weltkrieg sowie auch die Eigenheiten der

sozialökonomischen Lage der Bauern im bürgerlichen Lettland beeinflußt.

Im zweiten Nachkriegsjahrzehnt stabilisierte sich wesentlich das Alter der Ehepartner, was darauf zurückzuführen ist, daß die Ehen jetzt von einer Generation geschlossen wurden, die weniger unter dem Krieg gelitten hatte. Vorherrschend gab es Ehen, wo der Altersunterschied der Partner zwischen 1 und 5 Jahren lag; die Zahl der Ehen mit großem Altersunterschied jedoch wurde bedeutend kleiner.

Bis zum heutigen Tag hat sich in Latgale die Tradition erhalten, nach der der älteste Mann in der Familie, der Familienvater, das Haupt des Kolchosbauern- resp. Sowchosarbeitergehöfts ist. Eine Ausnahme bilden die Familien, wo der Mann außerhalb der Kollektivwirtschaft arbeitet oder aus irgendwelchen Gründen später in den Kolchos eingetreten ist. Wenn der Mann in eine Familie eingeheiratet hatte, wo die Frau die Besitzerin des Gehöfts war (das bezieht sich hauptsächlich auf die Familien der älteren Generation), ist die Frau (resp. ihre Eltern) bis zum heutigen Tag das Haupt der Familie geblieben. In diesen Tatsachen widerspiegeln sich gewissermaßen die Überbleibsel des früheren Verhältnis zum Schwiegersohn als einem Fremdling, der in der Familie eine untergeordnete Rolle spielt.

Die erwähnten Ergebnisse wurden auf Grund der Analyse des Bestandes der Landbevölkerung in 4605 Kolchosbauern- und Sowchosarbeitergehöfts gewonnen.

E. Čivkule

DAŽI JAUTĀJUMI PAR LATGALES LAUKU DARBAĻAUŽU KOLEKTIVĀS ATPŪTAS UN KULTŪRAS ATTĪSTĪBU (1950.—1968.)

Komunisma celtniecības periodā viens no galvenajiem padomju etnogrāfu uzdevumiem ir lauku darbaļaužu kultūras un dzīves veida pētīšana. Sevišķi aktuāla šī problēma ir attiecībā uz Latvijas zemniecību, jo lauku iedzīvotāju jaunais dzīves veids un kultūra radās un attīstījās straujāk, nekā tas notika citās padomju republikās: Padomju varu Latvijā atjaunoja 1940. g., un šajā pašā gadā Latviju uzņēma padomju republiku draudzīgajā saimē, tā ka latviešu tauta savu turpmāko dzīvi varēja veidot, izmantojot citu padomju tautu daudzgadīgo pieredzi. Sociālistiskā ekonomika un ciešie sakari ar pārējām Padomju Savienības tautām ļoti veicināja Padomju Latvijas iedzīvotāju, tai skaitā laucinieku, jaunā dzīves veida tapšanu un attīstību, kā arī kultūras līmeņa kāpumu.

Apcerējumā būs aplūkota tikai daļa jautājumu, kas saistīti ar visas Latvijas lauku iedzīvotāju daudzpusīgo mūsdienu dzīvi vienā Latvijas kultūrvēsturiskajā apgabalā — Latgalē. No visa plašā jautājumu loka, kas attiecas uz laucinieku dzīvi, galvenā uzmanība būs veltīta jautājumam, kā kolhoznieki un padomju saimniecību strādnieki kolektīvi pavada brīvo laiku, tāpat arī kā sociālistiskais ražošanas veids ietekmē lauku darbaļaužu sabiedriskās dzīves un kultūras attīstības gaitu.

Raksta sagatavošanai izmantoti galvenokārt materiāli, ko autore savākusi Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcijās Preiļu un Daugavpils (1962. g.), Balvu (1963. g.), Ludzas (1964. g.), Rēzeknes (1965. g.), Krāslavas (1966. g.) un Preiļu rajonā (1968. g.).¹ Materiālu vākšanā daudz palīdzēja Etnogrāfijas sektora vecākā laborante M. Kirša un ilggadīgā ekspedīciju dalībniece V. Stikāne.

Savāktie materiāli skar Latgales kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku darba un sabiedriskās dzīves jautājumus un ļauj izdarīt dažus secinājumus par mūsdienu darba organizācijas ietekmi uz lauku darbaļaužu kultūras dzīves dažādu formu veidošanu. Materiāli iegūti gan no valsts un kultūras iestāžu darbiniekiem, kas paši organizējuši dažādus kultūras pasākumus, gan no kolhozniekiem un padomju saimniecību strādniekiem, kas piedalās šajos pasākumos. Izvērtējot pierakstītās ziņas, jāievēro, ka teicēja stāstījumā ikreiz iezīmējas arī viņa subjektīvā

uztvere, tāpēc dažādu teicēju sniegto ziņu salīdzināšana ļauj objektīvi noskaidrot, kā aug Latgales darbaļaužu kultūras līmenis.

Apcerējuma sagatavošanai izmantotas arī rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju kultūras nodaļu atskaites un sēžu protokoli, kolhozu valžu sēžu protokoli, kolhozu un padomju saimniecību gada atskaites, lauku klubu, kultūras namu un bibliotēku atskaites, sienas avīžu materiāli, kā arī kolhozu un padomju saimniecību regulāro atskaišu dati. Savāktie materiāli sniedz faktus par lauku darbaļaužu ražošanas, kultūras un sabiedriskās dzīves daudzveidīgajam parādībām.

Statistikas dati ņemti galvenokārt no Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes ikgadējiem izdevumiem.² Jāatzīmē, ka no minētajiem statistikas datu krājumiem izmantoti tikai kopsavilkuma dati, jo sīkākas ziņas par Latvijas rajonu kultūras iestādēm tajos publicētas nesistemātiski.

Par Latgales lauku darbaļaužu sabiedrisko dzīvi pētījumu gandrīz nav. Tāpēc autorei nācās izmantot tādas monogrāfijas un rakstus, kuros lauku sabiedriskās dzīves un kultūras attīstība aplūkota sakarā ar citiem vispārējiem komunisma celtniecības perioda jautājumiem.³ Šajās publikācijās sabiedriskā dzīve figurē kā papildu jautājums līdzās galvenās problēmas — komunisma celtniecības — analīzei.⁴

Sociālisma celtniecības periodā notikusi sabiedrisko attiecību pārkārtošana noteica lauku darbaļaužu jaunās sabiedriskās dzīves veidošanas raksturu un turpmāko kultūras attīstību. Lauksaimniecības kolektīvizācija un lielu valsts saimniecību — padomju saimniecību — nodibināšana bija principiāls pavērsiena punkts ekonomikā un lauku iedzīvotāju sabiedriskās dzīves un kultūras jaunu virzienu attīstībā.

Komunistiskās partijas un Padomju valdības izvirzīto pasākumu īstenošana lauksaimniecībā sekmēja kolhozu un padomju saimniecību tālāku organizatorisku un saimniecisku nostiprināšanos, republikas zemkopības un lopkopības attīstību. Sevišķi svarīga nozīme lauksaimnieciskās ražošanas celšanā bija PSKP CK plēnumu lēmumiem, kas izvirzīja konkrētu programmu lauksaimnieciskās ražošanas turpmākai kāpināšanai un lauku darbaļaužu labklājības līmeņa celšanai. PSRS Augstākās Padomes 6. sasaukuma

4. sesija 1964. g. pieņēma likumu par lauku darba-
laužu sociālās nodrošināšanas sistēmu.

Minēto pasākumu īstenošanas rezultātā bija gūti
ievērojami panākumi lauksaimniecības attīstīšanā. Tā,
piemēram, zemkopības produkcija 1970. g., salīdzinot
ar 1950. g., bija pieaugusi par 139, bet lopkopības
produkcija — par 242%.⁵ Lauksaimniecības kultūru
ražība visās saimniecību kategorijās šajā pašā laikā
pieauga vairāk nekā divas reizes, t. i., no 9,1 cnt/ha
līdz 23,1 cnt/ha. Lopkopībā vidējais gada izslaukums
no govīm palielinājās no 1879 kg līdz 2946 kg.⁶

Vispārējais lauksaimniecības kāpums sekmēja lau-
cinieku materiālās labklājības ievērojamu kāpumu:
ja 1965. g. republikas kolhozos par vienu sabiedris-
kajā ražošanā nostrādāto cilvēki strādnieks sa-
ņēma 2,83 rubļus, tad 1970. g. jau 4,74 rubļus.⁷
Padomju saimniecību strādnieku un kalpotāju vidējā
mēnešalga tajā pašā periodā pieauga no 69,9 rubļiem
līdz 100,7 rubļiem.⁸

Lauku darba-
laužu sociālās nodrošināšanas sistēmas
īstenošana deva iespēju materiāli nodrošināt vecos
un darba nespējīgos kolhozniekus. 1970. g. valsts pen-
siju saņēma 132 000 kolhoznieku (no visā republikā
esošajiem 474 000 pensionāriem).⁹ Tādā veidā repub-
likas lauksaimniecības vispārējais kāpums, kas pilnā
mērā attiecināms arī uz Latgali, un valsts pensiju
politika ir svarīga bāze lauku iedzīvotāju sabiedris-
kās dzīves un kultūras visu formu tālākajai attīstībai.

Otrs svarīgs faktors, kas ietekmē lauku iedzīvotāju
sabiedriskās dzīves un kultūras attīstību, ir brīvā
laika zināma rezerve. Sakarā ar to nedaudz jāaplūko
darba organizācija lauksaimniecībā.

Darbietilpīgo procesu mehanizācija un darba laika
saīsināšana ir galvenais faktors, kas kolhozu un
padomju saimniecību darba organizācijā ļauj paga-
rināt atpūtas laiku. Kompleksās mehanizācijas ievie-
šana pašos pamatos izmainīja darbu lauksaimniecībā.
Jau 1967. g. republikā simtprocentīgi bija mehanizēti
galvenie lauksaimniecības darbi — zemes apstrādā-
šana, graudaugu novākšana, gandrīz simtprocentīgi
bija mehanizēta labības tīrīšana un žāvēšana, cukur-
biešu un kartupeļu lauku apkopšana u. c.¹⁰ Ievērojami
pieauga mehanizēto darbu procents siena un salmu
kraušanā, kartupeļu un dārzeņu stādīšanā un novāk-
šanā (91% 1970. g. pret 52% 1965. g.) u. c.¹¹ Tātad
darbs kolhozos un padomju saimniecībās kļūst vieg-
lāks un tehniskās nodrošinātības dēļ zaudē senāk
ierasto lauksaimnieciskā darba specifiku.

Lauksaimniecības darbu mehanizēšana deva iespēju
fiksēt noteiktu darba laiku arī laukos. Latgales zonas
saimniecībās, tāpat kā visā republikā, tagad ir
noteikta astoņstundu darba diena. Sevišķi steidzamu
darbu periodā darba laiku pagarina par 1,5 līdz
2 stundām. Kolhozos vasaras darba laiku apstiprina
kolhoza valde vai kolhoznieku kopsapulce, bet
padomju saimniecībās — arodbiedrības komiteja.
Strādnieku, it īpaši sievieti, aizņemtība saimniecības
darbos ziemas periodā samazinās. Tāpēc laukkopībā
nodarbinātām sievietēm ziemā ir daudz vairāk brīvā
laika, ko tām iespējams izmantot pēc personiskiem
ieskatiem.

Visu lauksaimniecības darbietilpīgo procesu augsts
mehanizācijas līmenis ir viens no pamatfaktoriem, kas
sekmēja astoņstundu darba dienas ieviešanu lauk-
saimniecībā. Tomēr, salīdzinot ar rūpniecības uzņē-

mumiem, padomju saimniecībās un sevišķi kolhozos
vairākās nozarēs darba diena pašreiz vēl nevar pil-
nīgi iekļauties noteiktajās astoņās stundās. Sevišķi
tas sakāms par lopkopju un mehanizatoru darba dien-
as ilgumu.¹²

Brīvā laika apjoma palielināšanu vēl joprojām
traucē zemnieku dzīve viensētās. Viensētu apstākļos
visai grūti organizēt strādnieku kolektīvu nogādi
darba vietās. Tāpēc jautājums par kolhoznieku un
strādnieku sistemātisku nogādāšanu uz darba vietām
pašreiz nokārtots vēl nedaudzās saimniecībās.¹³ Lie-
lākajā daļā kolhozu kolhoznieki dažādiem gājieniem
joprojām ik dienas patērē 1—1,5 stundas. Ja vēl ievēro-
jam, ka lauku iedzīvotāji krietnu daļu no darba brīvā
laika ziedo piemājas saimniecībai, tad kļūst saprotams,
ka lauciniekiem patiesi brīvā laika iznāk mazāk nekā
rūpniecības uzņēmumu strādniekiem. Tāpēc laucinieku
darba laiks, lai gan ir ievērojami saīsināts salīdzinā-
jumā ar darbam patērēto laiku kādreizējā zemnieka
privātsaimniecībā, kur tas strādāja no saules līdz sau-
lei, vēl joprojām nevar pilnībā līdzināties rūpniecī-
strādnieku darba dienai.

Tomēr, neraugoties uz pastāvošajām atkāpēm no
noteiktajām normām, darba dienas normalizācija
lauksaimniecībā lauku darba-
laudim devusi iespēju
izmantot ievērojamu daļu brīvā laika kultūras pasā-
kumiem.

Kopīgais darbs kolektīvajās saimniecībās un darba
laika ievērojama saīsināšana nesa līdz jaunas atpū-
tas organizēšanas formas. Lauku darba-
laudis brīvo
laiku pavada gan kolektīvi, gan individuāli. Piedali-
šanās dažādos sabiedriskās dzīves pasākumos rak-
sturo ikviena cilvēka līdzdalību sabiedriskajā dzīvē
un saimniecības kolektīvajos pasākumos. Atpūtas
brīži individuāli tiek pavadīti galvenokārt ģimenē un
zināmā mērā atspoguļo ikviena cilvēka intereses,
kultūras līmeņa un profesionālo zināšanu celšanas
ceļus, aizraušanos ar kādu iemīļotu vaļasprieku u. tml.

Tālāk aplūkosim brīvā laika sabiedriskās un
individuālās izmantošanas konkrētās formas, kā arī
to attīstības tendences.

Lauku iedzīvotāju dalība sabiedriskajā dzīvē iezī-
mējas divos virzienos: 1) piedalīšanās tādos sabied-
riskos pasākumos, kas saistīti ar ražošanu un dalību
polītiskajā dzīvē,¹⁴ 2) piedalīšanās visās saimniecības
kultūras darba pasākumos.

Kolektīvais darbs sekmējis daudzu tādu jaunu atpū-
tas formu rašanos Latgales laukos, kādas viensētās
dzīvojošie zemnieki nepazīna. Buržuāziskās Latvijas
gados, it īpaši pēc nodalīšanās viensētās, Latgales
zemnieku dzīves veidā pastiprinājās nosliece uz lie-
lāku norobežošanu no sabiedrības. Nelielā saimnie-
cība, kur visi darbi bija jāveic rokām, nemehanizēti,
paņēma visu īpašnieka un viņa ģimenes locekļu laiku.
Pat īsos vaļaspriekus vīriešiem vajadzēja veltīt dažā-
diem sīkiem saimniecības darbiem, kurus tie nepaspēja
paveikt darba laikā, bet sievietēm mājas solis, ģime-
nes apkopšana brīvo laiku reducēja līdz minimumam.
Grāmatu un periodisko izdevumu lasīšanai Latgales
lauku iedzīvotāji veltīja maz laika. It īpaši tas sakāms
par sievietēm.

Sabiedriskā ziņā aktīvākie bija vīrieši, kas kārtoja
saimniecības lietas ar pagasta iestādēm un tāpēc
ārpus mājas biežāk satikās ar citiem zemniekiem.
Pirms padomju varas atjaunošanas viens no Latga-

les lauku ļaužu svētdienas pavadīšanas svarīgākajiem pasākumiem bija baznīcas apmeklēšana. Apmeklēt svētdienu dievkalpojumus zemnieki uzskatīja par savu pienākumu. Laiku pēc dievkalpojuma katrs izmantoja pēc saviem ieskatiem, — lai turpat pie baznīcas satīktos ar radiem un pazīstamiem vai arī lai steigtos pie sīkajiem mājas darbiem.

Daļa iedzīvotāju, sevišķi jaunieši un vidējā paau-dze, piedalījās pagasta māksliniecišķās pašdarbības kolektīvu, it īpaši pašdarbības teātru un koru, darbā, ja vien tādi attiecīgajā pagastā bija noorganizēti. Tomēr šis izklaidēšanās veids vispārējā dzīves plū-dumā neradīja lielas izmaiņas.

Priecīga pārmaiņa zemnieku dzīvē bija brauciens uz gadatirgu vai talkas rīkošana. Uz gadatirgu brauca veselām ģimenēm, jo tirgus bija gan pirkšanas un pārdošanas vieta, gan izklaidēšanās iespēja.

Arī talku organizēšana zemnieka viensētā ienesa svaigu strāvu. Uz darbiem, ko nespēja veikt viena ģimene (kulšanu, kartupeļu novākšanu u. c.), sanāca daudz ļaužu. Saskaņā ar tradīciju pēc darba beigām talciniekus vajadzēja pacienāt. Jaunieši šo gadījumu izmantoja, lai pēc darba padejotu.

Nedaudz aktīvāka zemnieku sabiedriskā dzīve kļuva līdz ar lauksaimniecības biedrību darbības zināmu pa-plaišināšanos. Sai sakarā atzīmējami tādi sabiedriski pasākumi kā samērā plašas lauksaimniecības izstādes, pļaujas svētki u. c., kas bija saistīti ar zemnieku darbu un dzīves veidu.

Sociālistiskie pārveidojumi lauksaimniecībā noteica lauku iedzīvotāju jaunu atpūtas formu attīstību. Pirmajos pēckara gados, t. i., pirmskolektīvizācijas periodā, zemniecības sabiedriskajā dzīvē iezīmējās samērā maz jauna. Lauku ļaužu sabiedriskā aktīvi-tāte pastiprinājās pēc apvienošanās kolhozos, it īpaši kopš 50. gadu vidus, kad kolhozu ekonomika ievēro-jami nostabilizējās un tie varēja paredzēt līdzekļus kolhoznieku atpūtas organizēšanai. Lauku iedzīvotāju sabiedriskās aktivitātes kāpināšanā liela nozīme bija visas sabiedriskās dzīves talākai attīstībai pēc PSKP 20. kongresa.

Pirmajos gados pēc kolektīvizācijas, t. i., apmēram līdz 50. gadu vidum, lauku iedzīvotāju piedalīšanos sabiedriskajā dzīvē raksturoja galvenokārt samērā lēna pāreja no individuālas brīvā laika pavadīšanas uz kolektīvo.¹⁵ Šajā sakarā liela nozīme bija zemnieku līdzdalībai kolhozu vai arodbiedrību sapulcēs, dažā-dās saimniecību jubilejās u. tml.; līdz ar piedalīšanos šajos pasākumos mainījās zemnieku līdzšinējie priekš-stati, kas bija izveidojušies viensētās noslēgtā dzīves veida rezultātā. Par noteicošo faktoru zemniecības kādreiz noslēgtā dzīves veida ievirzīšanā sabiedriski aktīvākā gultnē kļuva partijas organizāciju vadošais darbs lauku sabiedriskajā dzīvē un zemnieku plašā iesaistīšanās saimniecību vadībā, kā arī padomju varas orgānu darbā.

Pirmajos gados pēc lauksaimniecības kolektīvizā-cijas Latgales, tāpat kā pārējās Latvijas lauku darba-ļaužu dzīvē ievērojama nozīme bija valsts un revoluc-ionāro svētku svinēšanai, kā arī saimniecību jubileju atzīmēšanai. Tie bija pirmie kolektīvās atpūtas pasā-kumi.

Valsts un revolucionāro svētku kolektīvā atzīmē-šana kolhozu un padomju saimniecību pastāvēšanas pirmajos gados aprobežojās ar nelielu svinīgu sanāk-

smi, kurā piedalījās galvenokārt valdes locekļi, briga-dieri un sabiedriskais aktīvs.¹⁶ Kopš 50. gadu vidus stāvoklis mainījās, svinību norise kļuva daudzvei-dīgāka, svinīgajās sanāksmēs piedalījās plašas lauku darbaļaužu masas. Būtiska nozīme šī procesa veici-nāšanā bija kolhozu apvienošanai un ekonomiskai nostiprināšanai.

Tagad valsts un revolucionāro svētku kolektīva svinēšana Latgales lauku saimniecībās kļuvusi par skaistu tradīciju, kuras sabiedriskā atzīmēšana pār-gājusi arī ģimenes svinību sfērā: pēc oficiālās daļas klubā, kultūras namā vai citur svētku svinēšana turpinās ģimenē, radu un paziņu pulkā.¹⁷

Mūsdienās ikvienā kolhozā vai padomju saimniec-ībā valsts un revolucionāro svētku — Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienas un 1. Maija — priekšvakarā klubā vai kultūras namā notiek svinīga sēde, kur sapulcējušies lauku darbaļau-dis noklausās referātu un svētku koncertu. Lielākajos kolhozos un padomju saimniecībās (piemēram, Balvu rajona padomju saimniecībās «Šķilbēni» un «Bērz-pils», Ludzas rajona sovhoztehnikumā «Malnava», Preiļu rajona kolhozos «Vienība» un «Dubna» u. c.) 7. novembrī un 1. Maijā notiek mītiņi un svētku gājieni.¹⁸

Bez tām svinībām, ko lauku sabiedrība organizē oficiālajos svētkos, plaši tiek atzīmēti arī tādi svētki, kas nav izejamās dienas un kuru plašāka atzi-mēšana Latvijas laukos sākās 60. gados.¹⁹ Tādi ir, piemēram, Padomju Armijas un Jūras Kara Flotes diena. Sai sakarā klubos tiek organizēti tematiskie vakari, teātra izrādes, literārās montāžas, referāti, ko papildina kinofilmas par referātos skarto tematu. 1968. g. Latgales rajonu 165 klubos notika vairāk nekā 1500 tematisku vakaru. No tiem apmēram trešā daļa bija veltīta sabiedriski politiskajiem tematiem.²⁰

Latgales lauku sabiedriskajā dzīvē arvien populā-rāka kļūst Uzvaras dienas svinēšana ar sarīkojumu klubā vai kultūras namā. Uz sarīkojumu uzaicina kolhozā dzīvojošos kara veterānus. Dažviet Uzvaras dienai veltītais vakars tiek organizēts kā kara dalīb-nieku atmiņu vakars, kurā plaši piedalās vietējie iedzi-votāji. Tādus vakarus sistemātiski rīko Preiļu rajona padomju saimniecībā «Aglona», Balvu rajona padomju saimniecībā «Bērzpils», Krāslavas rajona kolhozā «Daugava», Rēzeknes rajona Matrosova kol-hozā u. c.²¹ Ja saimniecības teritorijā atrodas Lielajā Tēvijas karā kritušo karavīru kapi vai piemineklis, tad Uzvaras dienā uz kapiem tiek nolikti vainagi, pie pieminekļiem organizēti mītiņi. Mītiņa organizēšana Lielajā Tēvijas karā kritušo atcerei kļuvusi par sta-bilu tradīciju Bērzpilī, kur ciematā uzcelts piemineklis karā kritušajiem. Šāds mītiņš kļuvis par tradīciju arī Audriņos pie fašistu iznīcināto ciema iedzīvotāju pie-minekļa.²²

Šajos pasākumos plaši piedalās skolu jaunatne, kas uzņēmusies šefību pār karā kritušo karavīru kapiem un aktīvi darbojas svētku mītiņu organizēšanā.²³

Lauku darbaļaudis plaši atzīmē Starptautisko sie-viešu dienu. Svinību organizēšanā aktīvi iesaistījušās pašas sievietes. 8. martā kolhozos un padomju saim-niecībās notiek neliela svinīga sanāksme, kurā ar pateicības rakstu vai prēmiju apbalvo saimniecību labākās strādnieces un sabiedriskā darba aktivistes. Vakara turpinājums ir atkarīgs no vakaru organizē-

tāju iniciatīvas un izdomas. Rēzeknes rajona kolhozos «Boļševiks» un «Jaunā dzīve», Preiļu rajona kolhozos «Vienība» un «Sarkanais Oktobris» Starptautiskās sieviešu dienas atzīmēšanu organizē kafejnīcu uguntiņu veidā ar mākslinieciskās pašdarbības ansambļu piedalīšanos.²⁴ Organizētāji savlaicīgi gatavo kluba telpas un pārdomā priekšnesumu programmu.²⁵ Šādas jubilejas dienu atzīmēšanas ieviešanas laukos sekmēja pilsētnieku atpūtas dažādo formu augošā popularitāte.

Starptautiskās sieviešu dienas un citu valsts svētku atzīmēšanas raksturīga īpatnība Latgales laukos ir viesošānās pie radiem un paziņām. Tādējādi svētku dienas sākotnējo sabiedrisko atzīmēšanu pakāpeniski papildināja šo svētku svinēšana ģimenes lokā. It īpaši Starptautiskajā sieviešu dienā draugi un radi apsveic sievietes, apmeklējami tās mājās un apdāvinot.²⁶ Rēzeknes rajona kolhoza «Jaunā dzīve» un Preiļu rajona kolhoza «Vienība» sabiedrisko darbinieku bagātā izdoma svētku organizēšanā panākusi, ka Starptautiskā sieviešu diena kļuvusi par ikvienas ģimenes gaidītiem svētkiem.

Latgales laukos kopš 60. gadiem nozīmīgu vietu ieņem dažādi pasākumi, kas saistīti ar lauksaimniecības speciālistu godināšanu. Gatavošanās šiem svētkiem prasa daļu no lauku darbaļaužu brīvā laika.

Jauni svētki, kas atspoguļo Latgales lauksaimniecības tehniskās attīstības augsto līmeni mūsu dienās, ir lauku mehanizatoru diena. Viens no šo svētku organizēšanas iniciatoriem kolhoza mērogā Latgalē bija Ludzas rajona Kārsavas ciema padomes kolhozs «Dzirkstele» 1961. g.²⁷ Kopš šī laika mehanizatoru dienu kopīgi sāka atzīmēt daudzos kolhozos un padomju saimniecībās. Mehanizatoru dienu brigādes apjomā atzīmēja arī pirms 1961. g., tomēr šie svētki neietekmēja kaut cik nozīmīgi lauku sabiedrisko dzīvi. Tikai ieviešoties padomju sadzīves tradīcijām, laukos arvien lielāku uzmanību sāka veltīt arī darba svētku organizēšanai.

Mehanizatoru diena kļuvusi par kolhozu un padomju saimniecību tehnikas un mehanizatoru gatavības skati priekšā stāvošajiem pavasara darbiem. Kaut arī šī diena ir ne tikai mehanizatoru, bet arī visu lauku darbaļaužu svētki, tās mērķis ir uzlabot saimniecību tehnisko kadru darbu. Tieši tālab mehanizatoru dienu visbiežāk atzīmē pavasara sējas priekšvakarā. Tāda tradīcija nostiprinājusies Balvu rajona kolhozā «Cīņa», Rēzeknes rajona padomju saimniecībā «Zosna», Preiļu rajona padomju saimniecībā «Aglona» un lielākajā daļā pārējo Latgales kolhozu un padomju saimniecību.²⁸

Mehanizatoru svētkos piedalās plašas lauku darbaļaužu aprindas. Svētku dienā saimniecības mehanizatori demonstrē izremontētās lauksaimniecības mašīnas. Komisija novērtē mašīnu gatavību gaidāmajiem darbiem un apbalvo labākos mehanizatorus.²⁹ Dažreiz tiek rīkotas mehanizatoru sacensības lauksaimniecības mašīnu — traktoru, kombainu, siena plāvēju u. c. — vadīšanā, kā arī dažādu lauksaimniecības darbu veikšanā, piemēram, aršanā, ecēšanā u. c.³⁰ Labākie mehanizatori, kas izcīnījuši pirmo vietu savas saimniecības sacensībās, vēlāk piedalās rajona un republikas mēroga mehanizatoru svētkos.

Mehanizatoru dienas oficiālā daļa vairāk paredzēta

viena profila lauksaimniecības speciālistiem. Svētku otra daļa turpretim norit kā plaši tautas svētki ar dažādiem kultūras pasākumiem. Jāatzīmē, ka mehanizatoru svētkos, it īpaši to otrajā daļā, aktīvi piedalās jaunieši un pusmūža cilvēki, t. i., tie lauku iedzīvotāju slāņi, kas vairāk saistīti ar kolhozu un padomju saimniecību tehniskajiem kadriem.

Latgales kolhozos un padomju saimniecībās ļoti iecienīta ir lopkopju diena. To atzīmē ne tikai lopkopībā nodarbinātie darbaļaudis. Lopkopju dienu Latgales saimniecībās atzīmē gan brigādes, gan visas saimniecības mērogā. Preiļu rajona kolhozā «Dubna», Rēzeknes rajona kolhozā «Novaja žizņ», Ludzas rajona sovhoztehnikumā «Malnava» u. c. lopkopju dienu atzīmē ik mēnesi kādā svētdienā.³¹ Kolhoza, padomju saimniecības vienas vai divu brigāžu darbinieku ikmēnešu tikšanās izvērtušas par pieredzes apmaiņas un lopkopības aktuālo jautājumu apspriešanas pasākumu. Lopkopju dienas galvenokārt tiek rīkotas ražošanas apspriežu veidā, kur lietīšķai apspriedei seko mākslinieciskās pašdarbības priekšnesumi. Lopkopju dienas, kad regulāri tiekas brigāžu vai kolhozu darba biedri, ir arī savdabīgs atpūtas pasākums. Dažās saimniecībās (piemēram, Balvu rajona kolhozā «Cīņa», Krāslavas rajona padomju saimniecībā «Sauleskalns» u. c. lopkopju dienas organizē kafejnīcu uguntiņu veidā,³² tātad līdzās ražošanas jautājumu apspriešanai ievērojama vieta pasākumā ierādīta arī atpūtai. Sarīkojumos nereti uzstājas mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi, tiek organizētas viktorīnas u. c. interesantas nodarbības. Tomēr jāatzīst, ka Latgales zonas saimniecībās šādas kafejnīcas uguntiņas pagaidām ir mazāk izplatītas nekā vairākos Vidzemes rajonos (Valkas, Valmieras, Limbažu), kur tās kļuvušas par lopkopju un citu lauksaimniecības speciālistu dienu galveno organizatorisko formu.³³

Pēc dalībnieku skaita plašāki ir ikgadēji lopkopju svētki, ko parasti organizē rajona mērogā. Rajona lopkopju salidojums parasti notiek jūlijā vai augustā rajona centrā vai kādā kolhozā, kura sasniegumi lopkopībā ir augstākie.³⁴ Rajona lopkopju svētkos tiek ielūgti arī citu rajonu lopkopji, it īpaši tie, ar kuriem noslēgts sociālistiskās sacensības līgums.

Pasākuma oficiālajā daļā apspriež ar lopkopību saistītās problēmas. Speciālisti un zinātnieki svētku dalībniekus iepazīstina ar zinātnieku un pirmrindnieku darba jaunākajiem sasniegumiem. Tiek rīkotas laukkopības un lopkopības izstādes, notiek lopkopju ekskursijas uz sava rajona vai republikas citu rajonu saimniecību labākajām fermām.³⁵

Lopkopju dienās piedalās gan attiecīgās nozares speciālisti, gan arī pārējie saimniecību strādnieki. Jāatzīmē, ka lopkopju dienas pasākumi pozitīvi ietekmē kolhoza un padomju saimniecības saimniecisko un sabiedrisko dzīvi. Tā, piemēram, Ludzas rajona sovhoztehnikumā «Malnava» pēc jauno lopkopju ierosinājuma trešdienas tika noteiktas par sanitāro normu un kārtības ieviešanas dienām fermās ar devīzi «Pārbaudīsim tīrību visās ražošanas telpās un sovhozu sētās! Pārbaudīsim ceļu stāvokli!»³⁶ Šis lopkopju ierosinājums pamazām iesakņojās arī laukkopības brigādēs. Saimniecības ļaudis arvien vairāk uzklusēja jauno speciālistu un jauniešu domas.³⁷ Jauniešu aktivitāte ražošanā un uzvedība sadzīvē

ietekmēja pat vecākās paaudzes ļaužu attieksmi pret darbu un izturēšanos sadzīvē. Piemēram, vecākās paaudzes cilvēki pārstāja būt pārāk familiāri pret jauniešiem, kļuva apvaldītāki izteicienos u. tml.

Ražas svētki ir vieni no Latgales, tāpat kā visas Latvijas lauku iedzīvotāju populārākajiem darba svētkiem, kuros darba darītāju cildināšana savijas ar kolektīvu atpūtu un izklaidēšanos. Dažviet tos dēvē arī par apkūlībām. Tie noslēdz lauksaimniecības darba gada ciklu un rezumē saimniecības kolektīva darba rezultātus. Tāpēc šim pasākumam gatavojas rūpīgāk nekā citiem svētkiem. Ražas svētkos piedalās visu profesiju lauku ļaudis — laukkopji, lopkopji, mehānizatori. Siem svētkiem ir liela nozīme visa saimniecības kolektīva saliedēšanā. Ražas svētkus atzīmē brigādes vai kolhoza mērogā. Ražas svētku obligāti elementi ir tradicionālais «pēdējais kūlis», miežu alus un plaša izklaidēšanās programma.³⁸ Rēzeknes rajona kolhozos «Novaja žizņ» un «Boļševiks» ražas svētki vairākkārt notika ar devīzi «Slava rokām ar maizes smaržu».³⁹

Lauku darbaļaužu sabiedriskā dzīve cieši saistīta ar sociālistiskās sacensības attīstību, jo sacensības gaitā izveidojas komunistiskā attieksme pret darbu un sabiedrisko saimniecību. Sociālistiskās saistības uzņemas gandrīz visi padomju saimniecību strādnieki un kolhoznieki. Sacensības līgumu savā starpā slēdz vienas nozares pārstāvji. Izplatīta kļuvusi sacensība starp vienas saimniecības posmiem un brigādēm, kā arī starp atsevišķām saimniecībām. Sociālistiskās sacensības rezultātus apspriež kolhozu kopsapulcēs un brigāžu sanāksmēs. Apspriedes manāmi ietekmē saimniecības sabiedrisko dzīvi. Sacensības rezultātus atspoguļo sienas avīzēs, un nereti tie kļūst par aktīvas diskusijas objektu. Rēzeknes rajona kolhozos «Novaja žizņ» un «Boļševiks», Krāslavas rajona kolhozā «Daugava» un padomju saimniecībā «Sauleskalns» sacensības rezultātus apspriež katru ceturksni un tiek darīts viss, lai uzlabotu darbu un neatpaliktu no sacensības partnera.⁴⁰ Rezultātu apspriešanā aktīvi iesaistās saimniecības ļaudis. Kopīgā cīņā par uzvaru sacensībā saliedē kolektīvu, mudina ikvienu domāt par visa kolektīva kopējo darbu. Šī ir viena no galvenajām iezīmēm, kas atšķir mūsdienu zemnieka psiholoģiju no pagātnes zemnieku psiholoģijas.

Līdzās kolektīvās atpūtas un sabiedriskās dzīves jaunu formu attīstībai Latgales laukos līdz pat pēdējam laikam saglabājusies zināma pagātnes sabiedriskās apziņas formu ietekme. Tāpēc, aplūkojot Latgales lauku darbaļaužu sabiedrisko dzīvi mūsdienās, nedaudz jāskar arī jautājums par reliģijas ietekmi sabiedriskajā un ģimenes dzīvē.

Reliģija gan spēcīgi ietekmējusi pagātnē, gan zināmā mērā ietekmē vēl arī mūsu dienās Latgales lauku darbaļaužu ģimenes un, daļēji, sabiedrisko dzīvi.

Sabiedrības materiālās dzīves apstākļu sociālistiskie pārveidojumi galu galā pārveido cilvēka apziņu. Taču tie neizraisa visu sabiedrības locekļu individuālās apziņas automātisku un pēkšņu pārveidošanos. Cilvēka apziņa attīstās apkārtējās vides spēcīgā ietekmē. Pirmām kārtām apziņu ietekmē ģimene un darba kolektīvs. Ar to arī izskaidrojams tas, kālab reliģiskie aizspriedumi piemīt ne vien ļaudīm, kas pirms padomju varas nodibināšanās auguši reliģiozā vidē, bet arī tiem, kas dzimuši nesen, bet aug reliģiozā

ģimenē, jo jauniešus šajās ģimenēs zināmā mērā ietekmē vecākās paaudzes ļaužu domas, kuri seko reliģiskās morāles principiem.

Nereti Latgales lauku ļaužu ģimenēs līdz pat pēdējam laikam vēl atzīmē reliģiskos svētkus, kuros parasti piedalās lūgti radnieki un paziņas.⁴¹ Dažos kolhozos un padomju saimniecībās tie ļaudis, kas, atzīmēdami reliģiskos svētkus, pārkāpa darba disciplīnas noteikumus, tika asi kritizēti, turpreti daļā saimniecību šādi fakti vēl neizraisa pietiekamu reakciju.⁴² Jaunatnes audzināšanā savu ietekmi atstāj arī svētbildes, kas dažkārt atrodas lauku iedzīvotāju dzīvokļos.⁴³

Svētbilžu saglabāšanu nebūt nevar attaisnot tikai ar veco ļaužu savu laiku pārdzīvojušo uzskatu ietekmi. Šajā jautājumā liela nozīme arī tam, ka daļai Latgales darbaļaužu cīņā pret reliģijas paliekām trūkst nepieciešamās principialitātes. Pret reliģiozo ģimenes locekļu ietekmi mājas sadzīvē, it īpaši bērnu audzināšanā, šī darbaļaužu daļa izturas pārāk iecietīgi.⁴⁴

Lauku iedzīvotāju vispārīgā kultūras limeņa celšanā liela nozīme ir periodiskajiem izdevumiem un grāmatām. Bibliotēkas, kas atrodas ikvienā ciemā, dod iespēju lauku iedzīvotājiem iegūt lasāmvielu jebkurā zinātnes vai literatūras jomā, kas viņu interesē. Lasīšana mūsdienās ir kļuvusi par vienu no izplatītākajiem brīvā laika pavadīšanas pasākumiem arī uz laukiem. To sekmē pastāvīgi augošais grāmatu fonds lauku bibliotēkās.

1937. g. visu četru buržuāziskās Latgales apriņķu (ieskaitot Abrenes apriņķi, kura teritorijas daļa tagad ietilpst KPFSR) laukos bija 76 publiskas bibliotēkas ar 118 443 grāmatām.⁴⁵ 1958. g. Latgalē jau bija 347 bibliotēkas ar 1 027 300 grāmatām. Grāmatu fonda pieaugums vairāk nekā seškārt un bibliotēku skaita pieaugums gandrīz piekārt liecina, cik pieejamas grāmatas kļuvušas mūsdienu lasītājam laukos. Jāatzīmē, ka grāmatu fonds lauku bibliotēkās joprojām aug; to rāda sekojošās tabulas dati.⁴⁶

1. tabula

Bibliotēku skaits Latgales rajonos (1958.—1967. g.)

Rajoni	1958. g. beigās		1967. g. beigās	
	bibliotēku skaits	grāmatu skaits (tūkst. eks.)	bibliotēku skaits	grāmatu skaits (tūkst. eks.)
Balvu	75	160,5	36	214,4
Daugavpils	43	150,7	61	379,8
Krāslavas	50	118,5	40	289,6
Kārsavas	37	94,5	—	—
Ludzas	58	216,0	66	480,5
Preiļu	37	113,0	46	301,2
Rēzeknes	47	174,0	57	347,8
K o p ā	347	1027,3	306	2013,3

Bibliotēku skaits 1967. g., salīdzinot ar 1958. g., nedaudz samazinājies sakarā ar to apvienošanu, jo 60. gados vairākas kolhozu un padomju saimniecību bibliotēkas apvienoja ar ciemu padomju bibliotēkām. Mūsdienu lauku iedzīvotājus apkalpo ciemu padomju bibliotēkas. Teritoriālā ziņā tās nereti aptver 2—3 kolhozus, kas ietilpst attiecīgajā ciema padomē. Vairumā bibliotēku atrodami visdažādākā satura izdevumi —

daiļliteratūra, populārzinātniskā, politiskā, ateistiskā, lauksaimniecības u. c. literatūra. Grāmatu pamatfondus⁴⁷ veido daiļliteratūra: padomju rakstnieku, latviešu, krievu, kā arī citu pasaules tautu rakstnieku darbi. Ilustrācijai sniedzam grāmatu fonda sastāvu lauku bibliotēkās. Piemēram, no 1. tabulā minētā kopējā grāmatu skaita 50,3% sastāda daiļliteratūra, tai seko sabiedriski politiskā literatūra (15%), bērnu literatūra (9,5%), lauksaimniecības literatūra (6,2%), tehniskā un dabaszinātņu literatūra (8,1%), grāmatas par mākslu (4%) u. tml.⁴⁸

Lauku bibliotēku grāmatu fondi liecina par tiem daudzajiem un dažādajiem jautājumiem, uz kuriem atbildi var rast šajās bibliotēkās. Bez tam ikviena bibliotēka lasītājam var piedāvāt samērā daudz dažādu centrālo un republikānisko preses izdevumu.

Bibliotēkās labi pārstāvēta speciālā lauksaimniecības literatūra, turklāt tās apjoms nepārtraukti aug. Taču vienlaikus atzīmējams, ka daiļliteratūras darbi dažkārt tiek iepirkti nepietiekami daudzumā, kā rezultātā ne vienmēr tiek apmierināts lasītāju pieprasījums pēc tiem. Tā, piemēram, dažās bibliotēkās vāji pārstāvēti pasaules literatūras klasiku darbi.⁴⁹

Pēc vairāku šaurāku lauku bibliotēku apvienošanas tagad lauku bibliotēkām iznāk apkalpot diezgan plašu apvidu. Tā kā brigādes un ciemi nereti atrodas no bibliotēkas 15—20 km tālu, tad sakarā ar to lauku bibliotēkās radusies jauna apkalpošanas forma, t. s. pārvietojamās bibliotēkas, kas nogādā grāmatas brigādēs un fermās. Pārvietojamās bibliotēkas tiek komplektētas, ievērojot apkalpojamo lasītāju intereses. Tajās ietilpst grāmatas no ciema bibliotēkas fondiem. Par šo bibliotēku nozīmi lauku iedzīvotāju apgādāšanā ar grāmatām liecina arvien augošais pārvietojamo bibliotēku skaits: 1968. g. no 228 Latgales lauku bibliotēkām 202 bija arī pārvietojamās bibliotēkas. Kopējais pārvietojamo bibliotēku skaits Latgalē 1968. g. pārsniedza 580.⁵⁰

Katrai bibliotēkai ir noteikts darba laiks: trīs dienas nedēļā grāmatas izsniedz uz vietas, bet pārējās 3 dienas bibliotekārs nogādā grāmatas tieši brigādēs.⁵¹

Bez tam, ikviena ģimene ik gadus pasūta vairākus laikrakstus un žurnālus. Konkrētāku priekšstatu par pasūtāmo izdevumu daudzumu sniedz sekojošie dati. Rēzeknes rajona Griškānu c. p. kolhozā «Boļševiks» 205 ģimenes pasūta 376 laikrakstus un žurnālus. Ozolaines c. p. Matrosova kolhozā 292 ģimenes pasūta 483 izdevumus, kolhozā «Krasnaja zvezda» 169 ģimenes pasūta 268 un kolhozā «Novaja žizņ» 248 ģimenes — 428 preses izdevumus.⁵²

Kolhoznieku ģimenes parasti pasūta vienu rajona un vienu republikānisko laikrakstu («Сіпа» vai «Советская Латвия»). Daudz ģimeņu pasūta centrālos laikrakstus («Правда», «Известия»), kā arī centrālos un republikāniskos žurnālus. Pasūtāmo izdevumu skaits un tematika atkarīga no ģimenes locekļu interesēm. Lauku inteligences, it īpaši skolotāju ģimenes pasūta speciālos žurnālus. Visu lauku iedzīvotāju vidū ļoti populāri ir žurnāli «Zvaigzne», «Liesma», «Veselība», «Крестьянка», «Здоровье», «Наука и техника».⁵³

Speciālus izdevumus Latgales lauku iedzīvotāji pasūta arī bērniem; tādi ir, piemēram, «Zilīte», «Пио-

nieris», «Веселые картинки», «Мурзилка», «Пионерская правда».⁵⁴

Daudzām kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku ģimenēm ir mājas bibliotēkas, kurās līdzās periodiskiem izdevumiem parasti ir vairāk nekā 100 grāmatu. Tā, piemēram, no Preiļu rajona kolhoza «Dubna» 216 kolhoznieku ģimenēm personiskās bibliotēkas ir 50 ģimenēm. Kolhoza grāmatveža E. Lāčkājas bibliotēkā ir vairāk nekā 1000 grāmatu.⁵⁵ No Ludzas rajona Isnaudas lauku bibliotēkas 218 lasītājiem 52 ir savas bibliotēkas, pie tam fermas strādniekam F. Rutkovskim, laukkopim A. Zirnim, uzskaitvedim S. Bauskam ģimenes bibliotēkā ir vairāk nekā 300 grāmatu.⁵⁶ Daudz grāmatu ģimenes bibliotēkās ir arī vairākiem Krāslavas rajona padomju saimniecības «Sauleskalns» strādniekiem.

Par lauku iedzīvotāju kultūras limeņa kāpumu liecina ne vien bibliotēku skaita, grāmatu un periodisko izdevumu fonda palielināšanās, bet arī jauna attieksme pret lasīšanu un literatūras izvēli.

Ja senāk Latgales lauku ļaužu ģimenēs grāmatas lasīja galvenokārt vīrieši, tad mūsdienās galvenās lasītājas ģimenēs bieži vien ir sievietes. Tā, piemēram, Preiļu rajona Pēternieku bibliotēkā no 219 lasītājiem 201 ir sieviete, Krāslavas rajona Kombuļu bibliotēkā no 332 lasītājiem 268 ir sievietes.⁵⁷ Sieviešu pārsvars lasītāju skaitā vērojams arī Rēzeknes rajona Ozolaines un Audriņu bibliotēkās.⁵⁸ Daļēji tas izskaidrojams ar sieviešu lielāko skaitu šajos kolhozos. Tomēr lasītāju skaita analīze lauku bibliotēkās ļauj apgalvot, ka, pastāvot vienādam vīriešu un sieviešu skaitam, sievietes laukos ir aktīvākas lasītājas.

Ar lasīšanu vairāk aizraujas vidējā un vecākā lauku iedzīvotāju paaudze, kā arī jaunieši — vidusskolu audzēkņi. Tā, piemēram, Pēternieku bibliotēkas 219 lasītāji pēc nodarbošanās dalās sekojoši: 49 mehānizatori, 48 skolēni, 32 lopkopji, 17 kalpotāji, 26 laukkopji, 29 dažādus darbus strādājoši jaunieši, 18 pensionāri.⁵⁹ Pēc ziņām, kas iegūtas Pēternieku, Kombuļu, Ozolaines, Audriņu un vairākās citās bibliotēkās, secināms, ka šo bibliotēku apkalpojamā teritorijā vismazāk lasa 20—25 gadus veci vīrieši — kolhoznieki un padomju saimniecību strādnieki. Šī parādība acīmredzot izskaidrojama ar cenšanos vairāk uzmanības veltīt televīzijas pārraidēm (it īpaši sporta raidījumiem), kino un deju vakaru apmeklēšanai, kā arī satiekoties ar draugiem un paziņām.⁶⁰

Viens Latgales lauku bibliotēku apmeklētājs 1968. g. vidēji izlasīja 17,4 grāmatas (1961. g. — 16,1 grāmatu).⁶¹ Bibliotēku lasītāju vidū ir veselas ģimenes. Tā, piemēram, no 14 600 ģimenēm, kas 1962. g. 1. janvārī dzīvoja Ludzas rajonā, 10 113 ģimenes jeb 69,2% no ģimeņu kopskaita bija bibliotēku apmeklētāju skaitā (1968. g. — 76,1%).⁶² Jāatzīmē, ka ģimenes, kas neskaitās bibliotēku lasītājas, pieder vai nu pie vecākās paaudzes, vai pie visai maz izglītotiem ļaudīm. Ir arī ģimenes, kas par bibliotēku lasītājam nav kļuvušas citu iemeslu dēļ.

Lauku bibliotēkās pieprasītās literatūras tematika ir atkarīga no lasītāju izglītības limeņa, vecuma un nodarbošanās.⁶³

Pēc Preiļu rajona Pēternieku ciema bibliotēkas izsniegto grāmatu reģistra redzams, ka 1966. g. šajā bibliotēkā sabiedriski politiska satura grāmatas lasītājiem izsniegtas 368 reizes (bibliotēkā to ir 540),

tehniska satura — 189 (250), lauksaimniecības satura — 195 (260), vēsturiska satura — 234 (169), daiļliteratūras grāmatas — 1200 (2500), bērnu grāmatas izsniegtas 1000 reizes (1078).⁶⁴

No šiem datiem redzams, ka vispopulārākās ir lauksaimniecības, politiskā, bērnu literatūra un it īpaši grāmatas ar vēsturisku sižetu.

Sajās bibliotēkās mazāk pieprasa daiļliteratūru. Tas acīmredzot izskaidrojams ar to, ka daudzām ģimenēm (it īpaši jauniešu) ir savas personiskās bibliotēkas.

Zinātnisko un speciālo literatūru vairāk lasa vidējā paaudzē, t. i., cilvēki, kas tieši saistīti ar lauksaimniecisko ražošanu. No daiļliteratūras vispopulārākā ir latviešu vai krievu klasika (R. Blaumaņa, V. Lāča, A. Upīša, A. Čehova, A. Tolstoja darbi). Daudzus lasītājus iemantojuši arī pasaules literatūras klasiķu — Balzaka, Stendāla, Golsverzija u. c. — darbi. Daļa sieviešu ļoti iecienījušas stāstus un romānus par sieviešu dzīvi un pārdzīvojumiem gan pagātnē, gan mūsdienās. Jaunatnē un vidējā paaudzē ļoti populāra ir latviešu padomju literatūra, kā arī citu PSRS tautu literatūra, kas atspoguļo mūsu laikabiedru radošos meklējumus. Pēdējos gados lauku darbaļaužu sevišķu atzinību izpelnījušās tādas grāmatas kā I. Indrānes «Lazdu laipa», Z. Skujiņa «Fornarina» un «Kolumba mazdēli», Z. Grīvas «Mīla un naidis», V. Bērce «Mantojums», Č. Aitmatova «Ardievu, Gulsarī!», J. Niedres «Puškānu sādža», «Aiz loga aug dadzis» u. c. Šīs grāmatas vienmēr pieprasa ļoti daudz lasītāju, tāpēc jaunieši uz tām nereti pierakstās rindā.⁶⁵ Ar neatslābstošu interesi lauku bibliotēkās lasa liriku. To sevišķi iemīļojušas jaunietes. Kā populārākie dzeju krājumi minami M. Ķempes «Mīlestība», O. Vācieša «Krāces apiet nav laika», B. Saulīša «Daugavas elpa», A. Vējāna «Gadi un pēdas», S. Ščipačova «Izlase» u. c.

Lauku bibliotēku aktivitāte izpaužas ne vien grāmatu izsniegšanā, bet arī lasītāju konferenču organizēšanā. Sajās konferencēs apspriež populārākos un par aktuālākajiem jautājumiem uzrakstītos darbus. Lasītāju konferences un literārie disputi kļuvuši tradicionāli tajās bibliotēkās, kuru lasītāju saimē dominē jaunieši. Starp šīm bibliotēkām vispirms minama Ludzas rajona Malnavas sovhoztehnikuma bibliotēka, Rēzeknes rajona Ozolaines ciema bibliotēka, Krāslavas rajona Andrupenes ciema bibliotēka, Preiļu rajona Pēternieku ciema bibliotēka u. c.⁶⁶

Viens no aktuālākajiem jautājumiem Latgales rajonos joprojām paliek antirelīģiskā propaganda. Tāpēc daudzas bibliotēkas organizē lasītāju konferences par tādām grāmatām kā S. Ļvova «Glābiet mūsu dvēseles», A. Jevdokimova «Grēciniece», B. Zvejsalnika «Zaudētie gadi» u. tml. Minētās grāmatas bija apspriestas 21 bibliotēkā no Rēzeknes rajona 37 bibliotēkām. No 40 Krāslavas rajona bibliotēkām šādi pasākumi bija veikti 24.⁶⁷ Antirelīģiskā satura darbu apspriešanā piedalās kā jaunieši, tā vidējās paaudzes ļaudis. Vecāki cilvēki te dažkārt ierodas kā klausītāji. Atzīmējams, ka vecākās paaudzes reliģiozie cilvēki reti piedalās antirelīģisko grāmatu apspriešanā un tās tikpat kā nelasa. Daļa veco ļaužu šīs grāmatas nelasa arī tāpēc, ka lasīšanai vispār veltī ļoti maz laika.

Lauku iedzīvotāji ļoti iecienījuši grāmatas, kas atspoguļo padomju ļaužu darbu un dzīvi. Par to liecina visvairāk lasīto grāmatu uzskaitē un apspriešana lasītāju konferencēs. Dažreiz tās apspriež pat šaurākā lokā darba vietā vai mājās. Grāmatu vērtēšanā galvenais kritērijs ir sacerējuma reālisms un augsts mākslinieciskais līmenis. Daudzās bibliotēkās lasītāju dzīvu interesi izraisījusi F. Taurina grāmatas «Angara», V. Kaverina «Divi kapteiņi», I. Indrānes «Lazdu laipa», M. Priļežajevas «Puškina valsis», M. Bīrzes «Visiem rozēs dārzā ziedi» apspriešana. Visai aktīvi apspriesti tikuši arī D. Zigmontes, A. Brodeles un daudz citu rakstnieku darbi.⁶⁸ Vairākās lauku bibliotēkas organizē tikšanos ar rakstniekiem un dzejniekiem. Preiļu rajona kolhoza «Dubna» kolhozniekiem par saviem jaunrades nodomiem un pabeigtajiem darbiem stāstīja rakstnieks J. Niedre. Daudzos tikšanās vakaros uzstājušies dzejnieki A. Vējāns un J. Stulpāns.⁶⁹

Lauku iedzīvotāju brīvā laika izmantošanā un vispārīgā kultūras līmeņa celšanā liela nozīme ir klubiem un kultūras namiem.

Klubs vai kultūras nams ir galvenais centrs, kurā notiek lauku kultūras darba pasākumi. Tāpēc kluba darbam vispārīgā lauku kultūras pasākumu sistēmā ierādīta īpaša vieta. Ne velti Latgales rajonos pēdējos gados daudz uzmanības veltīts veco klubu labiekārtošanai un jaunu celšanai. Tā, piemēram, tikai Preiļu rajonā vien jauni klubi un kultūras nami uzcelti Ārdavā, Riebiņos, Vārkavā, Gailīšos, Rožupē u. c. vietās, vecie klubi rekonstruēti Rušonos, Silajānos un daudzās citās ciemu padomēs.⁷⁰ Līdzīgu ainu redzam arī citos rajonos.⁷¹ Mūsdienās ikvienā ciema padomē ir savs klubs vai kultūras nams. Klubu skaits un sadalījums Latgales rajonos parādīts 2. tabulā.⁷²

Lauku klubu darba apjoms ir ļoti plašs un daudzveidīgs. Galvenais darba virziens ir lekciju un referātu, tematisku vakaru, jautājumu un atbilžu vakaru, mutvārdu žurnālu u. c. pasākumu organizēšana. Liela vērība tiek veltīta regulārai kinofilmu demonstrēšanai, dažādu mākslinieciskās pašdarbības pulciņu darbam un koncertu programmas iestudēšanai. Daudz darba lauku klubi veltī jauno padomju darba un sadzīves tradīciju sekmēšanai. Viena no klubu darba galvenajām formām ir pulciņi. Dati par pulciņu un to dalībnieku skaitu sakopoti 3. tabulā:⁷³

2. tabula

Lauku klubu skaits Latgalē

Rajoni	1958. g. beigās		1968. g. beigās	
	klubu skaits	vietu skaits tajos	klubu skaits	vietu skaits tajos
Balvu	39	nav uzrādīts	17	1 365
Daugavpils	38	„	34	5 398
Krāslavas	31	„	28	3 495
Kārsavas	30	„	—	—
Ludzas	40	„	30	4 415
Preiļu	34	„	28	3 526
Rēzeknes	37	„	28	3 997
K o p ā	249		165	22 196

3. tabula

Pašdarbības pulciņu un to dalībnieku skaits
Latgalē 1968. g.

Rajoni	Pašdarbības pulciņu skaits	Dalībnieku skaits
Balvu	60	687
Daugavpils	168	2169
Krāslavas	130	1131
Ludzas	88	1003
Preiļu	128	1208
Rēzeknes	100	1113
Kopā	674	7311

3. tabulas dati rāda, ka vairāk nekā 7000 lauku iedzīvotāju daļu brīvā laika pavadā pulciņu nodarbībās. Tas nozīmē, ka mākslinieciskā pašdarbība laukos ir viena no masu kultūras darba formām, ar kuras palīdzību plašas iedzīvotāju aprindas iesaistās aktīvā kultūras dzīvē. Mākslinieciskās pašdarbības pulciņos kopā ar kolhoziekiem un padomju saimniecību strādniekiem rosīgi darbojas arī lauku inteliģence. Tās pārstāvji nereti ir pulciņu vadītāji. Mākslinieciskajā pašdarbībā piedalās kā vīrieši, tā sievietes, galvenokārt vidējās paaudzes ļaudis.⁷⁴ Priekšstatu par Latgales lauku iedzīvotāju piedalīšanos mākslinieciskās pašdarbības pasākumos, kā arī par pulciņu skaitu un raksturu sniedz 4. tabulas dati:⁷⁵

4. tabula

Mākslinieciskās pašdarbības pulciņu un to dalībnieku skaits Latgalē⁷⁶

Rajoni	No pulciņu kopējā skaita 1968. g. 1. Janvārī					
	dramatiskie	dalībnieku skaits	kori	dalībnieku skaits	horeogrāfiskie	dalībnieku skaits
Balvu	20	236	1	30	7	94
Daugavpils	40	441	5	165	41	195
Krāslavas	29	330	10	226	16	151
Ludzas	29	379	6	182	22	180
Preiļu	21	380	6	159	13	158
Rēzeknes	29	334	5	139	3	41
Kopā	168	2100	33	901	102	819

Tabulā minēti tikai svarīgākie pulciņi, kuros iesaistīties lielāks dalībnieku skaits. Bez tiem laukos sāk darboties arī jauna profila pulciņi, kas spilgti atspoguļo izmaiņas lauku iedzīvotāju interesēs. Šai sakarā minami kinoamatieru (Latgales laukos 15 ar 108 dalībniekiem), tēlotājas mākslas (4 ar 32 dalībniekiem) u. c. pulciņi, kuros darbojas vairāk nekā 1200 dalībnieku.⁷⁷

Dati rāda, ka Latgales kolhozos un padomju saimniecībās no visiem pašdarbības pulciņiem visaktīvāk darbojas dramatiskie un horeogrāfiskie kolektīvi. Lai gan lauku iedzīvotājiem viegli pieejamas profesionālo teātru izrādes (galvenokārt televīzijas pārraižu veidā) un kino, laukos dramatiskie pulciņi ir ļoti populāri. Tie iestudē viencēlienus, skečus u. c. izrādes. Latgales lauku dramatiskie pulciņi 1968. g. sniedza vairāk nekā 1300 izrādes un koncertus, ko noskatījās apmēram 185 000 cilvēku.⁷⁸

Latgalē, tāpat kā citos Latvijas rajonos, vasaras mēnešos viesizrādes sniedz republikānisko drāmas teātru, Muzikālās komēdijas teātra kolektīvi, kā arī Valsts filharmonijas solisti.

Kolhozos un padomju saimniecībās, kuros ir labiekārtoti klubi un kultūras nami (piemēram, padomju saimniecībās «Aglona» un «Zosna»), viesizrāžu kolektīvi uzstājas tieši ciemata centrā. Darbaļaudis no tām saimniecībām, kurās nav viesizrāžu organizēšanai piemērotu telpu, izrāžu apmeklēšanas nolūkos brauc uz rajonu centriem vai kaimiņu saimniecībām. Tā, piemēram, kolhoza «Likсна» ļaudis regulāri brauc uz teātru viesizrādēm Daugavpilī, padomju saimniecības «Saulskalns» strādnieki — uz Krāslavu, kolhoza «Boļševiks» un Matrosova kolhoza kolhozieki — uz Rēzekni.⁷⁹ 1968. g. vairāk nekā 4000 Latgales lauku iedzīvotāju noskatījās 25 profesionālo teātru izrādes.⁸⁰

Pēdējos gados attīstījusies vēl viena jauna brīvā laika pavadīšanas forma — lauku darbaļaužu organizēti braucieni uz Rīgu, lai kolektīvi noskatītos teātru izrādes. Šādi braucieni sevišķi bieži tiek organizēti vēlā rudenī un ziemā, t. i., no lauksaimniecības darbiem visbrīvākajā periodā.

Arvien vairākās vietās laukos darbību uzsāk dažādi lietišķās mākslas pulciņi, kuros apvienotas galvenokārt sievietes. Gandrīz ikvienā saimniecībā pēc labāko rokdarbnieču iniciatīvas nodibināti pulciņi, kuru dalībnieces mācās aust, adīt, izšūt, piegriezt un pašūt apģērbu. Darbojas arī kulinārijas pulciņi. Pulciņu darbs un tā rezultāti ir atkarīgi no vadītāja prasmes. Tā, piemēram, Rēzeknes rajona padomju saimniecībās «Zosna» un «Mākoņkalns» piegriešanas un šūšanas pulciņš ar labiem panākumiem darbojas jau vairākus gadus. Krāslavas rajona kolhozā «Daugava» un padomju saimniecībā «Saulskalns» sistemātiski strādā lietišķās mākslas pulciņi.⁸¹ Vairāku rajonu centros tiek rīkotas pulciņu dalībnieču darba skates. Tautas mākslas meistarību labākie darinājumi vairāk kārt eksponēti Rēzeknes novadpētniecības muzejā. Krāslavas kultūras namā ik gadus organizē rokdarbu izstādes, dažkārt demonstrē apģērbu modeļus, konsultācijas sniedz dažādu lietišķās mākslas nozaru speciālisti.⁸²

Lietišķās mākslas pulciņu nodarbībās izgatavotie mākslas priekšmeti izdaiļo viņu radītāju dzīvokļus, apģērbu u. c. Taču aizvien biežāk izskan domas, ka rokdarbnieču prasme jāievirza praktiskākā gultnē. Piemēram, ziemā, kad sievietes mazāk nodarbinātas sabiedriskajā ražošanā, lietišķās mākslas pulciņos tās varētu darināt skaistas lietas, kuru realizēšana tirdzniecības tīklā dotu peļņu saimniecībai. Ar to zināmā mērā būtu atrisināts sieviešu nodarbinātības jautājums ziemā.

Kluba darba iespējas nav izsmeltas tikai ar pulciņu organizēšanu vien. Kluba darbs ir ļoti daudzveidīgs. To zināmā mērā nosaka aktuālie sabiedriskie un ražošanas uzdevumi, kas uzticēti saimniecībai. Sadarbībā ar partijas organizācijām un lektoru grupām klubi organizē lekcijas, tautas universitātes, agitbrigādes, sarkanos stūrīšus. 1968. g. Latgales klubi organizēja vairāk nekā 4000 lekcijas un referātus, no tiem 2645 lekcijas un referāti bija par sabiedriski politiskiem tematiem, vairāk nekā 1200 — par ražošanas un tehniskiem jautājumiem, 967 par dabaszinātniskām problēmām un apmēram 400 — par literatūru

un mākslu. Sos referātus un lekcijas noklausījās apmēram 270 000 cilvēku.⁸³ Šie skaitļi liecina par lauku iedzīvotāju plašo iesaistīšanos kultūras un sabiedriskajā dzīvē. Sarkanajos stūrīšos klubi propagandē pirmrindnieku pieredzi un lauku darbaļaužu sasniegumus darba ražīguma celšanā. Kolhoza vai padomju saimniecības sarkanais stūritis parasti atspoguļo saimniecības attīstības vēsturi un nākotnes perspektīvas. Uzskatāmi un gaumīgi noformēti stendi tie nereti apvienoti ar nelielu izstādi. Piemēram, Rēzeknes rajona kolhoza «Novaja žizņ» sarkanajā stūrītī izstādīti kolhozā izaudzēto garškiedras linu, vairāku lauksaimniecības kultūru visražīgāko šķirņu u. c. paraugi.⁸⁴ Sarkanie stūrīši parasti iekārtoti ļoti mājīgi. Tāpēc vakaros te pulcējas saimniecības ļaudis, lai atpūstos — izspēlētu šaha vai dambretes partiju, satiktos ar paziņām, izlasītu jaunākos laikrakstus un žurnālus.

Daudzās saimniecībās sarkanie stūrīši iekārtoti tieši brigādēs un fermās un tiek izmantoti par laukkopju un slaucēju atpūtas istabām.⁸⁵ Skaisti noformētie stendi un plakāti sarkanajos stūrīšos spilgtā un pārlicinošā veidā strādniekus iepazīstina ar atsevišķu brigāžu vai posmu uzdevumiem un darba rezultātiem, kā arī ar ražošanas pirmrindnieku pieredzi.

Kā klubu darba jauna forma populāri kļuvuši tematiskie vakari un mutvārdu žurnāli. 1968. g. Latgales lauku klubi bija noorganizējuši vairāk nekā 1550 tematisku vakaru, kuros piedalījās apmēram 121 000 klausītāju.⁸⁶ Vakaros pārrunājamo jautājumu loks visai daudzpusīgs. Vakaru programmā vienmēr ietilpst aktuālas starptautiskas problēmas, lauksaimniecības un rūpniecības ekonomikas jautājumi, grāmatu apspriešana u. c.

Tematiskos vakaros piedalās dažāda vecuma cilvēki, jo vakaru programmā iekļauti jautājumi, kas interesē visu paaudžu lauku darbaļaudis.

Dažādību klubu darbā nosaka vietējo darbinieku iniciatīva. Klubos organizējamo pasākumu līmenis lielā mērā ir atkarīgs no kluba darbinieku kvalifikācijas.⁸⁷

Klubos, kuru kultūras darbs ir pietiekami augstā līmenī, lai atbilstu lauku iedzīvotāju prasībām, sarīkojumos ierodas daudz ļaužu, it īpaši jauniešu. Interesanti sarīkojumi notiek Rēzeknes rajona Matrosova kolhoza un kolhoza «Novaja žizņ» klubos, Krāslavas rajona padomju saimniecības «Sauleskalns», kolhoza «Daugava» u. c. klubos.⁸⁸

Diemžēl ne visu lauku klubu darbs ir vajadzīgajā līmenī. Viens no faktoriem, kas negatīvi ietekmē kultūras darbu laukos, ir speciāli sagatavotu kultūras darbinieku trūkums. Tāpēc lauku klubus nereti vada cilvēki, kas nespēj veikt viņiem uzticētos pienākumus. Tas ievērojami pazemina klubu organizēto pasākumu līmeni un kavē kļūt klubiem par patiesiem kultūras darba centriem. Tāpēc viens no svarīgākajiem uzdevumiem lauku kultūras darba uzlabošanai ir pietiekama daudzuma kvalificētu kadru sagatavošana.

Daļa klubu savu darbu nevar organizēt vajadzīgajā līmenī tāpēc, ka trūkst kultūras darbam piemērotu telpu. Vairāki Latgales klubi vēl joprojām darbojas vecās, nepiemērotās ēkās.⁸⁹ Tāpēc šādās telpās organizētos pasākumus nereti apmeklē visai maz cilvēku.

Lauku darbaļaužu kultūras līmeņa celšanā milzīga nozīme ir kino, kas plašām iedzīvotāju masām kļuvis pieejams tikai pēc Lielā Tēvijas kara. Buržuāziskajā Latvijā kinoiekārtas bija galvenokārt apriņķu pilsētās. Lielā attāluma dēļ kino vairumam lauku iedzīvotāju faktiski nebija pieejams. 1936. g. visā Latgalē darbojās 11 kinoteātri. No tiem Daugavpils apriņķī — 7, Rēzeknes — 1, Ludzas — 2 un Abrenes — 1.⁹⁰ Bez tam no 11 esošajiem kinoteātriem sešos filmas demonstrēja tikai 2 reizes nedēļā.⁹¹

Stāvoklis pašos pamatos izmainījās pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā. Jau pirmajos pēckara gados valsts asinēja līdzekļus lauku kinofikācijai. Šajā laikā filmas demonstrēja galvenokārt pārvietojamās kinoiekārtas. Nepietiekamais skaits kinoiekārtu ne vienmēr ļāva regulāri rīkot kinoseansus. Bez tam arī demonstrējuma kvalitāte bieži vien neapmierināja lauku iedzīvotājus. Pirmajos pēckara gados kinoiekārtas pārvadāja pajūgos. Tāpēc iekārtu pārvietošanas grūtību rezultātā kolhozos filmas demonstrēja 1—3 reizes mēnesī. Sprototams, ka tādos apstākļos pilsētās demonstrētās filmas laukos nonāca ievērojami vēlāk.

Kopš 50. gadu sākuma kinofilmu demonstrēšana laukos uzlabojās, jo stipri palielinājās pārvietojamo kinoiekārtu skaits. Bez tam Latgales laukos tika uzstādītas arī daudzas stacionāras kinoiekārtas. Izmaiņas, kas notikušas stacionārā un pārvietojamo kinoiekārtu skaitliskajās proporcijās, redzamas 5. tabulā:

5. tabula

Kinoiekārtu skaits Latgales rajonos⁹²

Rajoni	1958. g. beigās		1965. g. beigās	
	kinoiekārtu skaits	t. sk. stacionāras	kinoiekārtu skaits	t. sk. stacionāras
Balvu	14	6	42	36
Daugavpils	14	5	82	80
Krāslavas	14	7	67	65
Kārsavas	10	4	—	—
Ludzas	15	5	62	59
Preiļu	15	7	50	45
Rēzeknes	19	6	60	50
K o p ā	101	40	363	335

Tātad septiņos gados Latgales rajonos vairāk nekā 3,5 reizes pieaudzis kinoiekārtu skaits. Notikušas arī kvalitatīvas izmaiņas kinoiekārtu sastāvā: pieaudzis stacionāro kinoiekārtu skaits. Tagad pārvietojamās kinoiekārtas galvenokārt izmanto, lai demonstrētu filmas no saimniecību centriem attālākās brigādēs.

Stacionāro kinoiekārtu uzstādīšana ļāva regulāri un atbilstošā kvalitātē demonstrēt filmas. Mūsu dienās katrā lauku klubā demonstrē 2—3 filmas nedēļā. Seansu sākums ir atkarīgs no iedzīvotāju aizņemības darbā. Vasarās, karstākajā darba laikā, seansi sākas plkst. 21 vai 22. Ziemās seansu sākumu pārceļ uz agrāku stundu atkarībā no klubā noteiktā darba režīma. Daudzos klubos ir īpaši bērnu seansi.⁹³

Kino ir kļuvis par lauku iedzīvotājiem vispieejamāko un visizplatītāko mākslas formu. Pēc daudzpusīgajām iespējām kino nav salīdzināms ne ar vienu citu mākslas nozari. Tāpēc kino nozīme lauku darbaļaužu jaunās paaudzes audzināšanā komunistiskās morāles garā ir sevišķi liela. Kino ir arī milzīga nozīme visu lauku iedzīvotāju vispārējā kulturālajā attīstībā un estētiskajā audzināšanā. Tomēr kino iespējas Latgales rajonos vēl pilnībā netiek izmantotas. Lauku klubos filmu nereti demonstrē 10—20 skatītājiem, no kuriem vairums ir bērni.⁹⁴ Kino apmeklētāju skaits sevišķi samazinās vasarā, steidzamo lauku darbu laikā. Daļa lauku darbaļaužu labprātāk skatās televīziju, nekā apmeklē kino. Televīzoru skaits laukos pēdējos gados strauji pieaudzis. Kino apmeklētāju skaita augšanu traucē arī tas, ka daudzi kolhozieki un padomju saimniecību strādnieki vēl dzīvo no saimniecības centriem tālās viensētās.

Galvenie kino apmeklētāji laukos ir jaunieši. Vecāki ļaudis kino apmeklē daudz retāk, bet atsevišķi cilvēki klubā vispār neparādās.⁹⁵ Šāda vecākās paaudzes ļaužu attieksme izskaidrojama ar bieži vien tālo ceļu, ar nevēlēšanos izklaidēties un aizņemību piemājas saimniecībā.

Vispopulārākās Latgales laukos ir padomju filmas. Tematiskā ziņā iecienītākās ir kinokomēdijas un piedzīvojumu filmas, kā arī filmas ar mūsdienu tematiku, it īpaši par kolhozieku dzīvi un darbu. Augstu novērtējumu laukos guvušas Rīgas kinostudijas filmas «Purva bridējs», «Mērnieku laiki», «Kapteinis Nulle» u. c.⁹⁶ Sai sakarā ir jāpiebilst, ka lauku un pilsētu iedzīvotāju vērtējums par mākslas filmām ir atšķirīgs.⁹⁷

Kinofilmās laukos arvien vairāk izmanto par uzskates un mācību līdzekli līdztekus lekcijām par lauksaimniecības jautājumiem, it īpaši par lopkopību un augkopību. Rēzeknes rajona kolhozā «Novaja žizņ» un «Boļševiks», Ludzas rajona padomju saimniecībā «Kreiči», Krāslavas rajona padomju saimniecībā «Saulskalns», Preiļu rajona padomju saimniecībā «Aglona» kino pastāvīgi izmanto lopkopju un linkopju kvalifikācijas celšanas kursos.⁹⁸

Ar lielu interesi lauku ļaudis skatās zinātniski populāras un dokumentāli hronikālas filmas, kas atspoguļo mūsu zemes un aizrobežu valstu sabiedriski politisko, saimniecisko un kultūras dzīvi. Tādā kārtā kino kā vismasveidīgākajam mākslas žanram ir milzīga nozīme lauku darbaļaužu politiskā un kultūras redzesloka paplašināšanā.

Palielināt lauku iedzīvotāju brīvā laika apjomu nebūs iespējams, ja nebūs racionāli organizēts sadzīves pakalpojumu dienests.

Augot lauku iedzīvotāju materiālajai labklājībai un kultūras līmenim, pieaug arī viņu prasības pēc sadzīves pakalpojumiem. PSKP CK un PSRS Ministru Padomes 1962. g. 10. augusta lēmumā «Par iedzīvotāju sadzīves pakalpojumu tālāku uzlabošanu» izstrādāta plaša programma par pasākumiem, kas veicami šajā jomā. Šīs programmas realizēšanas rezultāti jau manāmi republikas lauku iedzīvotāju visās apkalpošanas sfērās.

Lai apmierinātu galvenās sadzīves vajadzības (uzšūtu apģērbu, pasūtītu vai izlabotu apavus, nopirktu mēbeles u. tml.), lauku ļaudīm vēl nesen vajadzēja doties uz rajonu centru veikaliem un sadzī-

ves pakalpojumu kombinātiem. Braucieni uz pilsētām saistījās ar lieliem darba laika zudumiem un tāpēc ne vienmēr bija savlaicīgi iespējami. It īpaši vecākās paaudzes ļaudīm tādi braucieni reizēm sagādāja lielas grūtības. Tāpēc nereti nācās atteikties no dažāda laba sadzīves pakalpojuma. Stāvoklis ievērojami uzlabojās, pakāpeniski īstenojot jau minēto PSKP CK un PSRS Ministru Padomes lēmumu. Galvenais pasākums, kas uzlabo sadzīves pakalpojumus laukos, ir jaunie sadzīves pakalpojumu nami un kombināti rajonu centros; tie organizē izbraukumus uz kolhoziem un padomju saimniecībām, lai pieņemtu dažādus pasūtījumus izbraukuma vietā.

Jauni sadzīves pakalpojumu nami, kas izpilda visu sadzīves pakalpojumu kompleksu, uzcelti Līvānos, Balvos, Preiļos, Ludzā u. c. pilsētās. Lauku iedzīvotāju apkalpošanai sadzīves pakalpojumu namiem ir attiecīgām vajadzībām piemēroti autobusi, kuros strādā frizieri, drēbnieki u. c. meistari. Rajona sadzīves pakalpojumu nams sastāda lauku iedzīvotāju apkalpošanas sarakstu. Tagad ikvienā Latgales kolhozā un padomju saimniecībā ik nedēļas ierodas sadzīves pakalpojumu nama autobuss, lai pieņemtu jebkura veida pasūtījumus, piemēram, ķīmiskajai tīrīšanai, veļas mazgāšanai, apģērbu šūšanai, apavu labošanai u. c. Autobusi neizbrauc tikai uz tām saimniecībām, kuru centri atrodas lielās apdzīvotās vietās, jo tur pastāvīgi darbojas sadzīves pakalpojumu punkti.⁹⁹

Latgales lauku darbaļaudīm pilnīgi jauns sadzīves pakalpojumu veids ir apģērbu ķīmiskā tīrīšana un veļas mazgāšana kombinātos. Sākumā lauku sievietes pret šiem sadzīves pakalpojumu veidiem izturējās visai neuzticīgi un vienaldzīgi un priekšroku deva apģērbu tīrīšanai un veļas mazgāšanai mājās. Piemēram, padomju saimniecībā «Zosna» Rēzeknes rajona sadzīves pakalpojumu kombināta autobuss 1965. g. divu stundu laikā ķīmiskajai tīrīšanai pieņēma tikai vienu pasūtījumu. Pasūtījumu veļas mazgāšanai pavisam nebija.¹⁰⁰ Līdzīgs stāvoklis bija vērojams Balvu rajona padomju saimniecībā «Šķilbēni» un Daugavpils rajona kolhozā «Dzirkstele». Taču drīz vien šie pakalpojumu veidi kļuva ļoti populāri. Lauku sievietes nāca pie atziņas, ka daudz praktiskāk ir nodot apģērbus ķīmiskā tīrīšanā, nekā tīrīt tos mājās. Tagad pasūtījumu dažkārt ir tik daudz, ka sadzīves pakalpojumu kombināti tos visus nevar pat laikā izpildīt. Vienīgi veļu lauku sievietes joprojām mazgā mājās, galvenokārt ar veļas mazgājamo mašīnu, jo mazgāšanas kvalitāte sadzīves pakalpojumu kombinātos kolhozieces ne vienmēr apmierina. Mazgāšanai kombinātos visvairāk nodod stipri netīros darba apģērbus, kuru mazgāšanai mājās būtu nepieciešams ļoti daudz laika.

Sadzīves pakalpojumu kombinātu autobusus lauku darbaļaudīm ik nedēļas vai divas reizes mēnesī iespējams nodot pasūtījumus apģērbu šūšanai un apavu pagatavošanai. Pasūtījumus pieņem un izpilda kvalificēti meistari, kas apģērbu arī uzlaiko un izsniedz gatavo pasūtījumu. Rajona kombinātu šūšanas darbnīcu jauda izsmelta gandrīz pilnībā.¹⁰¹ Dažos kolhozos un padomju saimniecībās visus pasūtījumus pat nav iespējams izpildīt. Šūšanas darbnīcu pakalpojums izmanto galvenokārt jaunietes un pusmūža sievietes.

Lauku iedzīvotāji lietišķās mākslas kombinātu darbnīcās pasūta arī dažādus dekoratīvus priekšmetus.

Lauku darbaļaužu sadzīves pakalpojumu pilnveidošanā un kultūras vajadzību apmierināšanā liela nozīme ir tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumiem. Mūsdienās stipri pieaudzis iedzīvotāju pieprasījums pēc dažādām precēm, izmainījies arī pieprasīto preču sortiments. Tāpēc lauku tirdzniecības uzņēmumiem radušies jauni uzdevumi. Nepārtraukti aug lauku iedzīvotājiem pārdodamo preču daudzums. Kopējā preču apgrozībā samazinās tā dēvēto «laucinieckisko» preču īpatsvars. Lauku iedzīvotāji arvien vairāk pieprasa preces, ko senāk iegādājās galvenokārt pilsētnieki, piemēram, radioaparātus, televizorus, modernas mēbeles u. c. Preču apgrozījuma pieaugums izskaidrojams ar plaša patēriņa preču ražošanas palielināšanos, ar kolhozu un padomju saimniecību ekonomikas nostiprināšanos, ar lauku darbaļaužu materiālās labklājības līmeņa celšanos. Protams, ka mūsdienu apstākļos tirdzniecībai laukos izvirzītas augstākas prasības nekā agrāk.

Lai apmierinātu lauku iedzīvotāju prasības, pirmām kārtām tiek paplašināts veikalu un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu tīkls, daudzveidots preču sortiments un ieviestas progresīvās tirdzniecības metodes. Šodien Latgalē būs grūti atrast kolhoza centru, kurā nebūtu labi iekārtota veikala vai kafejnīcas-ēdnīcas. Tā kā kolhozos un padomju saimniecībās nav specializētu saimniecības preču, kultūrpreču un mēbeļu veikalu, tad lielas un vērtīgas lietas (mēbeles, ledusskapjus, veļas mazgājamās mašīnas u. c.) ar ciema veikala starpniecību var pasūtīt rajona universālveikalā. Pasūtītās lietas tiek atgādātas vai nu uz ciema veikalu, vai tieši pasūtītājam.¹⁰² Pircējam ne mazāk izdevīga ir preču iegāde uz kredīta. Jauno tirdzniecības formu uzdevums ir uzlabot lauku darbaļaužu apkalpošanu, lai tādējādi ietaupītu brīvo laiku.

Diemžēl vietējos veikalos esošo preču sortiments vēl pilnībā neapmierina lauku iedzīvotāju pieprasījumu. Tāpēc brīvajās dienās lauku darbaļaudis labprāt brauc uz rajonu centriem un citām pilsētām, lai iegādātos nepieciešamās lietas un pie reizes tiktos ar radiem, kas dzīvo citās vietās. Šādus braucienus sekmē sazarotais autobusu satiksmes līniju tīkls, kas ikvienu saimniecību saista ar rajona centru, bet ar tā starpniecību arī ar citām apdzīvotām vietām. Taču, ja vēl pirms neilga laika kolhoznieki pēc lielākiem pirkumiem (mēbelēm u. c.) brauca uz rajona centriem, tad tagad šāda vajadzība ir zudusi, jo, kā

minēts, tādus pirkumus var izdarīt ar vietējā veikala starpniecību.

Tuvie sakari ar pilsētām un citiem apdzīvotajiem punktiem rada zināmu savdabību lauku iedzīvotāju brīvā laika pavadīšanā un sabiedriskajā dzīvē. Šie sakari sekmē kolektīvisma jūtu, kopīgu interešu un savstarpējās izpalīdzības nostiprināšanos gan starp dažādās vietās dzīvojošiem cilvēkiem, gan starp lieliem ražotāju kolektīviem. Sakarā ar to arvien vairāk saplūst kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku personiskās un sabiedriskās intereses, ievērojami paplašinās ikviena lauku darba cilvēka praktisko un politisko zināšanu apvārtnis.

Rezumējot materiālus par Latgales lauku iedzīvotāju sabiedriskās dzīves attīstību, konstatējams, ka lauku iedzīvotāju kultūras līmeņa celšanu un sabiedriskās dzīves dažādu formu attīstību galvenokārt nosaka Padomju Latvijas tautas saimniecības attīstības piegādu plāni, kas paredz gan republikas visu ekonomikas un kultūras nozaru uzplaukumu, gan darbaļaužu darba, dzīves un atpūtas apstākļu uzlabošanu.

Kā viens no faktoriem, kas ļauj saīsināt lauku iedzīvotāju darba laiku, ir laika ziņā ietilpīgo lauksaimniecības darbu mehanizācija un ražošanas telpu pilnīga elektrifikācija. Darba laika ievērojama saīsināšanās, salīdzinot ar darba laiku buržuāziskās Latvijas zemnieku individuālajā saimniecībā, padomju lauku darbaļaudīm devusi iespēju vairāk laika izmantot kultūras līmeņa celšanai un līdzdalībai sabiedriskajā dzīvē.

Sabiedriskās dzīves jaunu formu attīstība nesusi līdz lielas izmaiņas laucinieku atpūtas laika tradicionālajā pavadīšanā.

Brīvā laika sabiedriskā pavadīšana saistīta ar kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku atpūtu, ar viņu kolektīvu līdzdalību pasākumos, ko organizē profesionālo svētku (mehānizatoru un lopkopju dienu u. c.) gadījumos, ar piedalīšanos sabiedriski politiskajā dzīvē, dažādās svinībās, ekskursijās u. c.

Brīvā laika individuāla pavadīšana ievērojamā mērā ir atkarīga no cilvēku subjektīvajām interesēm. Liela daļa lauku iedzīvotāju brīvajā laikā nodarbojas ar māsaimniecību, lasa, piedalās dažādu pulciņu nodarbībās, apmeklē kino, teātri u. tml.

Iedzīvotāju kultūras vajadzību pilnīgāka apmierināšana un vispārējā kultūras līmeņa celšana kļuvusi iespējama tikai tāpēc, ka laukos ievērojami uzlabots kultūras un izglītības iestāžu darbs.

PARINDES

¹ Materiāli glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora arhīvā (turpmāk — E).

² Народное хозяйство Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига 1957 (turpmāk — НХЛ, 1957); Экономика и культура Советской Латвии. Рига, 1966 (turpmāk — Экономика), kā arī citi Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes 1960.—1970. g. izdevumi: Краткий статистический справочник по Латвийской ССР. Рига, 1968 (turpmāk — КСС); Латвийская ССР в 1968 г. Краткий статистический справочник. Рига, 1969 (turpmāk — ЛССР в 1968 г.); Латвийская ССР в 1970 г. Краткий статистический справочник. Рига, 1971 (turpmāk — ЛССР в 1970 г.).

³ А. А. Анохина, М. И. Шмелева. Культура и быт колхозников Калининской области. М. 1964; Вопросы научного атеизма, вып. IV. М. 1967; Коммунизм и культура. М. 1966.

⁴ К. И. Мамаева. Роль сельской интеллигенции в укреплении экономической основы развития колхозов и совхозов. — Известия АН ЛатвССР, 1966, № 5.

⁵ ЛССР в 1970 г., 165 лpp.

⁶ Turpat, 185., 203. lpp.

⁷ Turpat, 220. lpp.

⁸ Turpat, 287. lpp.

⁹ Turpat, 301. lpp.

¹⁰ Turpat, 213. lpp.

- ¹¹ JICCP в 1970 г. 213. lpp.
- ¹² E 22, 1102, Daugavpils raj.; E 27, 2816, Balvu raj.; E 28, 3567, Ludzas raj.
- ¹³ Sādām saimniecībām pieskaitāms Balvu raj. kolhozs «Ciņa», Ludzas raj. sovhoztehnikums «Malnava» un kolhozs «Dzirkstele» u. c. (E 27, 2816; E 28, 3567).
- ¹⁴ Apcerējumā būs analizēta tikai sabiedriskā dzīve un nebūs aplūkota lauku darbaļaužu piedalīšanās politiskajā dzīvē un darbība padomju varas orgānos.
- ¹⁵ Zemnieku attieksmi pret sabiedrisko dzīvi šajā periodā labi raksturoja kāda Daugavpils raj. kolhoza bijušais priekšsēdētājs, tagad pensionārs J. Pučka: «Zemnieki saprata, ka pa vecam vairs nevar dzīvot. Viņus neapmierināja svētdienas tikšanās baznīcās, jo dzīve bija kļuvusi daudz plašāka. Bet tajā pašā laikā zemnieki bija visai atturīgi arī pret piedalīšanos dažādos sabiedriskos pasākumos pēc darba dienas, piemēram, sapulcēs un dažādās apspriedēs, kas bija saistītas ar kolhoza tālāko augšupeju. Arī citos sabiedriskos pasākumos zemnieki maz piedalījās» (E 33, 3245).
- ¹⁶ E 22, 1114; E 23, 1862; E 27, 2787—2789.
- ¹⁷ E 27, 2777; E 29, 5437—5438; E 33, 3230.
- ¹⁸ E 27, 2777—2789; E 33, 3231; E 35, 46—48.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Latvijas PSR Kultūras ministrijas materiāli (turpmāk — KM). Balvu, Daugavpils, Krāslavas, Ludzas, Preiļu, Rēzeknes raj. Darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju kultūras nodaļu 1968. g. atskaites.
- ²¹ E 22, 3626; E 27, 2771; E 29, 4203; E 31, 2757.
- ²² E 27, 2771; E 29, 4204.
- ²³ E 27, 2771; E 33, 3240.
- ²⁴ E 29, 1242, 1262; E 35, 36—38.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ E 33, 3231; E 35, 37—38.
- ²⁷ E 28, 3595.
- ²⁸ E 22, 1142—1146; E 28, 3595; E 29, 1207.
- ²⁹ Tādas sacensības rīkoja Preiļu raj. kolhozā «Dubna», Balvu raj. kolhozā «Ciņa», Rēzeknes raj. kolhozā «Novaja žizņ», Krāslavas raj. padomju saimniecībā «Sauleskalns» un daudzās citās saimniecībās (E 29, 1260; E 31, 2740; E 35, 16).
- ³⁰ E 28, 3567; E 29, 1382; E 35, 18.
- ³¹ Turpat.
- ³² E 27, 2816; E 31, 2740.
- ³³ E 27, 167—170, 180—181.
- ³⁴ Tādi lopkopju salidojumi notika Rēzeknē, Balvos, Balvu raj. p. s. «Bērzpils», Krāslavas raj. p. s. «Sauleskalns» u. c. (E 27, 2771; E 29, 1206; E 31, 2718).
- ³⁵ E 28, 3572.
- ³⁶ E 28, 3567—3568.
- ³⁷ Turpat.
- ³⁸ «Pēdējais kūlis» mūsdienu padomju darba tradīcijās simbolizē labības sekmīgas novākšanas beigas. Tomēr ražas svētkos tas kļūst arī par lauksaimniecības gada nobeiguma simbolu. Pēc graudaugu novākšanas pēdējo kūli svinīgi pārved uz klubu no tās brigādes laukiem, kura kolhozā vai padomju saimniecībā panākusi visaugstāko graudaugu ražību. Klubā kūli novieto visiem labi redzamā vietā. Saimniecības vadītājs, uzrunādams ražas svētku dalībniekus, kūli izmanto par uzskatāmu piemēru, lai uzteiktu brigādi, kas izaudzējusi vislielāko ražu un šajā darba jomā ieņēmusi pirmo vietu. E 28, 3595, Ludzas raj.; 29, 1206—1208, Rēzeknes raj.; 35, 16, Preiļu raj.
- ³⁹ E 29, 1207—1209.
- ⁴⁰ E 29, 1218; E 31, 2746.
- ⁴¹ E 22, 1090, 1128; E 27, 2760.
- ⁴² Daugavpils raj. kolhozā «Līksna», Rēzeknes raj. kolhozā «Novaja žizņ», Krāslavas raj. p. s. «Sauleskalns» reliģisko svētku atzīmēšana asi kritizēta sienas avīzē. Šo saimniecību avīzēs rakstīja par laukkopjiem un mehanizatoriem, kuri, vasarsvētkus svinēdami, neieradās darbā (E 22, 1090, 1129).
- ⁴³ Ekspedīcijās svētbildes redzētas Bērzpils, Aglonas, Kārsavas u. c. lauku skolu skolotāju dzīvokļos. Tās redzētas arī lauku darbaļaužu pirmrindnieku dzīvokļos, piemēram, Ludzas raj. kolhozā «Dzirkstele» (E 27, 2815; E 28, 3584.).
- ⁴⁴ Vairums vidējās paaudzes kolhoznieku, kurus nevar saukt par ticīgiem, pret mājās esošajām svētbildēm izturas vienaldzīgi. Par šādu attieksmi liecina vairāku informatoru dažādos apvidos sniegtās ziņas (E 22, 1060; E 33, 3229). Par līdzīgu attieksmi pret reliģijas jautājumiem rakstījis vairākos sociologu pētījumos (piemēram, M. K. Тепляков. Победа атеизма в различных социальных слоях советского общества. — Вопросы научного атеизма, вып. IV. М. 1967, 133. lpp.).
- ⁴⁵ V. Salnītis. Latvijas kultūras statistika. Rīgā 1938., 187.—189. lpp.
- ⁴⁶ Tabula sastādīta pēc datiem, kas atrodami statistikas izdevumā «20 лет народного хозяйства Советской Латвии. Рига 1960, 268. lpp.; Печать и культурно-просветительные учреждения ЛатвССР. Статистический сборник. Рига 1967, 15., 16. lpp.; 1967. g. ailē nav doti dati par Kārsavas raj., kurš tolaik bija pievienots Ludzas rajonam.
- ⁴⁷ Dati aplēsti pēc KM bibliotēku 1968. g. atskaišu datiem.
- ⁴⁸ E 29, 1251; E 33, 3243.
- ⁴⁹ E 27, 2774; E 29, 3118.
- ⁵⁰ KM masu bibliotēku 1968. g. atskaites (Balvu, Daugavpils, Krāslavas, Ludzas, Preiļu, Rēzeknes raj.).
- ⁵¹ Konkrētu priekšstatu par lauku bibliotēku darbu var sniegt Preiļu raj. Pēternieku lauku bibliotēkas darba grafiks. Bibliotēka atvērta pirmdienās no pl. 8 līdz 14, trešdienās un piektdienās no pl. 13 līdz 20. Otrdienās, ceturtdienās un sestdienās bibliotekārs nogādā grāmatas brigādēs un fermās (E 35, 31; arī E 29, 4213).
- ⁵² E 29, 1235, 1240, 1262, 4216.
- ⁵³ E 22, 3673—3680; E 29, 1262, 4216.
- ⁵⁴ Turpat.
- ⁵⁵ E 35, 31.
- ⁵⁶ E 28, 3528.
- ⁵⁷ E 31, 2741; E 35, 31.
- ⁵⁸ E 29, 4203; E 31, 2741; E 35, 31.
- ⁵⁹ E 35, 31.
- ⁶⁰ E 29, 4204, 4205; E 35, 31.
- ⁶¹ E 28, 3530.
- ⁶² KM, 5. f., 3. apr., 50. l. (atskaite par bibliotēku darbu).
- ⁶³ E 35, 31.
- ⁶⁴ Turpat.
- ⁶⁵ E 28, 3531; E 29, 5437—5446; E 35, 31.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ E 29, 5437—5446; E 31, 2473.
- ⁶⁸ Padomju autoru darbu apspriešana labi organizēta Rēzeknes raj. Ozolaines, Krāslavas raj. Šķīpu, Ludzas raj. Mērdzenes un Krivandas, Preiļu raj. Pēternieku un Rožupes bibliotēkās. Te tematisko vakaru organizēšanā aktīvi piedalījās vietējo skolu skolotāji (E 28, 3530; E 29, 4216—4218; E 31, 2717; E 35, 31).
- ⁶⁹ E 35, 31.
- ⁷⁰ E 22, 3673; E 35, 7.
- ⁷¹ E 27, 2803—2807; E 28, 3529—3531; E 31, 2714—2716.
- ⁷² Tabula sastādīta pēc datiem, kas publicēti statistikas krājumā «Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi. Statistisko datu krājums» (Rīgā 1960.) 268. lpp. un pēc KM materiāliem. Klubu skaita ievērojama samazināšanās 1968. g., salīdzinot ar 1958. g., izskaidrojama ar izmaiņām Latgales administratīvajā iedalījumā, ar rajonu un klubu apvienošanu.
- ⁷³ Lauku klubu 1968. g. atskaites, KM materiāli.
- ⁷⁴ Izņēmums ir vienīgi dažī veco laužu deju kolektīvi (E 29, 1251; 31, 2718).
- ⁷⁵ KM 1968. g. dati. Tabulā nav ietverti lietišķās mākslas pulciņi un to dalībnieku skaits.
- ⁷⁶ Tabulā nav iekļauti dati par kino un fotoamatieru, lietišķās mākslas un tēlotājas mākslas pulciņiem Latgales rajonos.
- ⁷⁷ Lauku klubu 1968. g. atskaites, KM materiāli.
- ⁷⁸ Turpat.
- ⁷⁹ E 22, 1076; E 29, 1251; E 31, 2718.
- ⁸⁰ Lauku klubu 1968. g. atskaites, KM materiāli.
- ⁸¹ E 29, 1051; E 31, 2741, 2746.
- ⁸² E 29, 1051; E 31, 2718, 2719.
- ⁸³ Lauku klubu 1968. g. atskaites, KM materiāli.
- ⁸⁴ E 29, 1286.
- ⁸⁵ Ludzas raj. Malnavas sovhoztehnikumā ikvienā brigādē ir sarkanais stūrītis, Preiļu raj. kolhozu «Dubna» un «Vienība» fermās — atpūtas istabas (E 35, 41).
- ⁸⁶ Lauku klubu 1968. g. atskaites, KM materiāli.
- ⁸⁷ Lauku klubā organizētos pasākumus un to tematiku labi raksturo Preiļu raj. Šķīpu ciema kluba darba plāns. Apmēram tādā pašā virzienā strādā arī daudzi citi Latgales lauku klubi. Šķīpu kluba organizējamo pasākumu plāns:

I. Organizēt svinīgas sanāksmes, kas veltītas Starptautiskajai sieviešu dienai, 1. Maijam un Oktobra revolūcijas svētkiem, organizēt Jaunā gada sagaidīšanu.

II. Paredzētās lekcijas.

1. V. I. Ļeņins — padomju valsts dibinātājs.
2. Pirmrindnieku darba pieredze lauksaimniecībā.
3. Padomju Latvija jaunajā piecgadē.
4. Ieviesīsim lopkopībā labāko darba darītāju pieredzi!
5. Padomju zinātnes un tehnikas sasniegumi.

6. Mīliet dabul
7. } Veselības aizsardzības problēmām veltītas lekcijas.
8. }

III. Lasītāju konferences:

1. M. Priēžajevas romāns «Puškina valsis».
2. Piena izslaukumu kāpināšanas veidi.
3. A. Brodeles stāsts «Zilais zvirbulis».

IV. Ar sadzīves tradīcijām saistīti pasākumi.

1. Izvadīšana Padomju Armijā.
2. Triju paaudžu tikšanās vakars.
3. Bērības svētki.
4. Pirmās pases svinīga izsniegšana.
5. Sieviešu vakars (kafejnīca uguntiņa, rokdarbu izstāde, ārsta konsultācijas).
6. Pilngadības svētki.
7. Pensionāru vakars.
8. Sabiedrisko kāzu organizēšana.
9. Mirušo piemiņas diena.

V. Sistemātiskas izstādes.

1. Zinātne un reliģija.
2. Mūsdienu varoņi.
3. Jaunākā lauksaimniecības literatūra.
4. Viņi cīnījās par padomju varu.
5. Dzīvot un strādāt komunistiski.

VI. Disputi «Kādam jābūt īstam draugam un biedram?» (E 31, 2717).

⁸⁸ E 29, 3756; E 31, 2716.

⁸⁹ Tā, piemēram, Rēzeknes raj. 1965. g. no 37 klubiem 12, bet Preiļu raj. no 21 kluba — 7 atradās vecās telpās (E 22, 3673; E 29, 5417).

⁹⁰ V. Salnītis. Minētais darbs. 145. lpp.

⁹¹ Turpat.

⁹² Tabula sastādīta pēc statistikas izdevumu «Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi» (268. lpp.) un «Padomju Latvijas ekonomika un kultūra» (426. lpp.) datiem.

⁹³ E 29, 4916; E 31, 2786; E 35, 32—36.

⁹⁴ E 28, 3528; E 29, 4916; E 31, 2786; E 35, 32—36.

⁹⁵ Turpat.

⁹⁶ E 22, 1036; E 27, 1764; E 28, 2548.

⁹⁷ Rūpnicas VEF, fabrikas «17. jūnijs» strādnieku, kā arī citu kinokatītāju — pilsētnieku — aptauja rāda, ka pilsētnieki Rīgas kinostudijas filmas uzskata par visvājākajām (L. D u m p e. Daži latviešu un krievu garīgās kultūras mijiedarbības jautājumi sociālisma un komunisma celtniecības periodā. — Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā 1968., 214. lpp.

⁹⁸ E 22, 1036; E 27, 1764; E 28, 2548, 3528; E 29, 1254.

⁹⁹ E 22, 3626; E 27, 2789; E 28, 3557; E 29, 1254; E 31, 2718; E 35, 220.

¹⁰⁰ E 29, 1254.

¹⁰¹ Livānu sadzīves pakalpojumu nams 1968. g. nevarēja apmierināt pat tuvējo kolhozu kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku pasūtījumus (E 35, 41).

¹⁰² Šāda pircēju apkalpošanas forma ieviesta vairumā to Latgales ciemu veikalu, kuri paši netirgojas ar visām vajadzīgajām precēm (E 29, 1256; E 35, 48).

Э. Чивкуль

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КОЛЛЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОСУГА И РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ СЕЛЬСКИХ ТРУДЯЩИХСЯ ЛАТГАЛЕ (1950—1968 гг.)

Резюме

В статье рассматриваются основные факторы, влияющие на дальнейшее развитие культуры и формы проведения досуга сельских трудящихся в Латгале с начального периода коллективизации сельского хозяйства до 1968 г.

Определяющим моментом в увеличении свободного времени сельских трудящихся явились механизация трудоемких процессов (в ряде отраслей сельского хозяйства полная) и сплошная электрификация производственных и бытовых помещений на селе. После коллективизации, в период с 1950 по 1968 г., значительно сократилось рабочее время сельских тружеников по сравнению с рабочим временем крестьянина в индивидуальном хозяйстве буржуазной Латвии, а также в крестьянских хозяйствах в первые послевоенные годы. Механизация социалистического сельского хозяйства и общее улучшение организации труда в коллективных хозяйствах привели к увеличению бюджета свободного времени сельских трудящихся.

Увеличение свободного времени обусловило рост культуры сельских трудящихся и способствовало развитию различных форм проведения общественного досуга.

На использование свободного времени сельскими трудящимися оказывает влияние ряд объективных факторов, таких, как характер работы каждого человека, режим рабочей недели и развитость сферы обслуживания.

Свободное время сельские трудящиеся (колхозники и рабочие совхозов) Латгале, как и всей республики, используют в основном в двух планах — общественном и личном. Развитие новых форм общественной жизни внесло большие изменения в традиционные формы проведения досуга сельскими трудящимися.

Общественное проведение досуга связывается с коллективным участием колхозников и рабочих совхозов в различных мероприятиях, проводимых в связи с празднованием революционных и государственных праздников, в общественно-политических мероприятиях и гражданских ритуалах, производственных слетах (дни животноводства, льноводства, механизатора и полевода) и экскурсиях.

Личное свободное время сельских трудящихся в значительной степени определяется субъективными интересами каждого человека и поэтому используется в зависимости от индивидуальных наклонностей. Следует отметить, что большую часть вне рабочего времени у сельского населения, особенно у женщин, отнимает работа в домашнем хозяйстве (на приусадебном участке, уход за скотом, приготовление пищи и другие семейные заботы), что значительно сокращает их свободное время. Степень участия мужчин в домашних работах значительно меньше. Поэтому структура свободного времени мужчин и женщин на селе во многом различается. Эти различия не определяются объективными при-

чинами, так как рабочее время мужчин и женщин одинаково.

В исследуемый период значительно возрос общий культурный уровень сельских трудящихся. Этому способствовало создание широкой сети культурно-просветительных учреждений и улучшение организации их работы. В результате значительно возросло количество читателей в сельских библиотеках, посе-

тителей кино и театральных представлений, участников кружков художественной самодеятельности.

Более полное удовлетворение культурных запросов и общего культурного уровня сельских трудящихся стало возможным в результате значительного улучшения организации и работы культурно-просветительных и кооперативно-бытовых организаций на селе.

E. Čivkule

EINIGE FRAGEN DER KOLLEKTIVEN FREIZEITGESTALTUNG DER WERKTÄTIGEN DER LANDWIRTSCHAFT IN LATGALE (1950—1968)

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag werden die Hauptfaktoren betrachtet, die auf die weitere Entwicklung der Kultur und der Formen der Freizeitgestaltung der Werktätigen der Landwirtschaft in Latgale vom Anfang der Kollektivierung der Landwirtschaft bis zum Jahre 1968 eingewirkt haben.

Der entscheidende Faktor, der dazu beigetragen hat, daß die Werktätigen der Landwirtschaft die Möglichkeit gewonnen haben, mehr Freizeit zu erwerben, war die Mechanisierung der arbeitsintensiven Vorgänge (in manchen Zweigen der Landwirtschaft vollständig) und die durchgängige Elektrifizierung der Arbeits- und Lebensräume auf dem Lande. Nach der Kollektivierung wurde in der Periode von 1950 bis 1968 die Arbeitszeit der in der Landwirtschaft tätigen Arbeiter bedeutend kürzer als der in den Privatwirtschaften beschäftigten Arbeiter im bürgerlichen Lettland. Letzteres bezieht sich auch auf die Bauernwirtschaft in den ersten Nachkriegsjahren. Die Mechanisierung der sozialistischen Landwirtschaft und die allgemeine Aufbesserung der Arbeitsorganisation in den Kollektivwirtschaften führten zur Vergrößerung des Freizeitsbudgets der Werktätigen der Landwirtschaft.

Mit der Erweiterung der Freizeitmöglichkeiten wuchs auch das Kulturniveau, was wiederum die Entwicklung verschiedener Formen der gesellschaftlichen Freizeitgestaltung förderte.

Auf die Art der Freizeitgestaltung der in der Landwirtschaft beschäftigten Werktätigen wirken mehrere objektive Faktoren — der Charakter der Arbeit, das Arbeitsregime der Woche, die Entwicklung der kooperativen Betreuung u. dgl. ein.

Die freie Zeit der Werktätigen der Landwirtschaft (der Kolchosbauern und Sowchosarbeiter) in Latgale sowie auch in der ganzen Republik wird hauptsächlich auf zwei Ebenen ausgenutzt — auf gesellschaftlicher und persönlicher. Die Entwicklung neuer Formen des gesellschaftlichen Lebens führte zu großen Veränderungen in den traditionellen Formen der Freizeitgestaltung der Werktätigen.

Die gesellschaftliche Freizeitgestaltung ist durch kollektive Beteiligung der Kolchosbauern und Sowchosarbeiter an verschiedenen Maßnahmen charakterisiert, die anlässlich verschiedener revolutionärer und Staatsfeiertage durchgeführt werden, durch gesellschaftlich-politische Maßnahmen und zivile Rituale, durch professionelle Treffen (Tag der Viehzüchter, Flachsanbauer, Mechanisatoren, Ackerbauer) und Ausflüge.

Die persönliche Freizeitgestaltung der in der Landwirtschaft Beschäftigten hängt natürlicherweise von den subjektiven Interessen jedes einzelnen Menschen ab. Es sei bemerkt, daß ein großer Teil der Freizeit der Landbevölkerung, insbesondere bei den Frauen, von der Arbeit in der Hauswirtschaft (Nebenwirtschaft, Betreuung des Viehs, Zubereiten des Essens und andere Hausarbeiten) in Anspruch genommen wird. Deshalb unterscheidet sich auf dem Lande die Struktur der Freizeit bei der Frau von der des Mannes. Diese Unterschiede sind nicht objektiv bedingt, da die freie Zeit der Frau und des Mannes gleich ist, jedoch ist die Anteilnahme des Mannes am Haushalt bedeutend geringer.

In dem untersuchten Zeitraum ist das allgemeine Kulturniveau der Werktätigen der Landwirtschaft bedeutend gestiegen. Dazu trug die Bildung eines verzweigten Systems von Organisationen bei, die sich mit Kultur- und Aufklärungsarbeit befaßten. Es sind folgende Ergebnisse zu vermerken: Anwachsen der Leserzahl in den Bibliotheken auf dem Lande sowie der Zahl der Kino- und Theaterbesucher und der Mitglieder von Laienkunstgruppen.

Im Ergebnis einer bedeutender Verbesserung der Arbeit der Organisationen, die sich mit Kultur- und Aufklärungsarbeit sowie mit kooperativer Betreuung befassen, werden die kulturellen Bedürfnisse der Werktätigen der Landwirtschaft in größerem Maße befriedigt, und deren allgemeines Kulturniveau hat eine höhere Stufe erreicht.

A. Zavarinā

PAR STRĀDNIĒKU KADRU VEIDOŠANOS RŪPNIECĪBAS UZŅĒMUMOS LATGALE

Vēl nesenā pagātnē par etnogrāfiskās pētniecības objektu atzina tikai zemniecību, jo to uzskatīja par vienīgo nacionālās kultūras veidotāju un glabātāju. Strādnieku šķira palika etnogrāfu neievērota. To uzlūkoja par nivelējušos masu, kam nav etnisko īpatnību.¹

Sāda ievirze tautas kultūras pētišanā izskaidrojama ar noteiktiem vēsturiskiem apstākļiem. Interesi par tautas pagātņi, tradīcijām, ticējumiem u. tml. izraisīja sabiedriskās dzīves strāvotību un nacionālās kustības aktivizēšanās, kāda Eiropas zemēs vērojama 19. gs. pirmajā pusē. Tautas pagātnes glabātāja tolaik pirmām kārtām skaitījās zemniecība, ko pilsētu ietekme vēl bija maz skārusi.² Arī Krievijā, kas tolaik bija zemnieciska zeme, etnogrāfu intereses saistījās galvenokārt ar laukiem.

Teorētiski, it īpaši no mūsdienu viedokļa, ir visai grūti izskaidrot etnogrāfu joprojām vēl samērā spēcīgo tendenci pētīt tikai zemnieku dzīves veidu un kultūru, lai gan, uzmanību pievēršot vienīgi zemniecībai, tiek sašaurinātas etnogrāfijas zinātnes robežas. Prof. S. Tokarevs atzīmē, ka šie pētnieki gribot vai negribot izkropļo kopainu par to vai citu tautu.³

50.—60. gadi etnogrāfijas zinātnē uzskatāmi par būtisku pārmaiņu laiku, jo priekšplānā izvirzījies PSRS tautu mūsdienu dzīves veida un kultūras pētišana. Kvalitatīvas izmaiņas notikušas arī etnogrāfu uzskatos par nepieciešamību pētīt strādnieku šķiras un vispār pilsētu iedzīvotāju dzīves veidu un kultūru.

Mūsu dienās strādnieku dzīves veida un kultūras pētišana kļuvusi par vienu no etnogrāfijas problēmām, jo strādnieku šķirai ir izcila loma tautu nacionālās kultūras veidošanā un jaunā komunistiskā dzīves veida formu radīšanā. Tāpēc pētījumi šajā virzienā ir pilnīgi likumsakarīgi, jo nav iespējams dziļi un ticami izpētīt kādas valsts iedzīvotāju vai kādas tautas kultūru mūsu dienās, nepētot pašu strādnieku šķiru, tās veidošanās un etnogrāfiskās īpatnības.

Kā vieni no pirmajiem būtiskus panākumus strādnieku dzīves veida pētišanā guva Ukrainas PSR etnogrāfi, kas kopš 50. gadu sākuma sāka pētīt Ukrainas strādnieku dzīvi. Darba rezultātā publicēti daudzi raksti un vairākas plašas monogrāfijas.⁴

Strādnieku dzīves veidu un kultūru pētīja arī Baltkrievijā vairākos Minskas rūpniecības uzņēmumos. Pētījuma rezultātā V. Ivanovs aizstāvēja kandi-

dāta disertāciju «Minskas strādnieku ģimenes dzīves veids un kultūra mūsdienās» un sagatavoja monogrāfiju.⁵ Turpinot darbu, V. Ivanovs gatavo monogrāfiju un vēstures zinātņu doktora disertāciju.⁶

Strādnieku dzīves veids un kultūra sekmīgi tika pētīta Gruzijā, kur jau 1953. g. iznāca A. Robakidzes monogrāfija par Čiaturas mangāna rūpniecības uzņēmumu strādniekiem.⁷

L. Akaba Abhāzijā uzsāka pētījumus par strādnieku — abhāzu — dzīves veidu Tkvarčeli pilsētā.⁸

Plaši strādnieku dzīves veidu un kultūru etnogrāfi pētī Vidusāzijas republikās, kur tāpat publicētas vairākas monogrāfijas un daudz rakstu.⁹

Arī pētījums par Karēlijas mežstrādniekiem bijis sekmīgs. Tika publicēta zinātniskajā literatūrā pozitīvi novērtēta monogrāfija.¹⁰ Pētījumus strādnieku dzīves veida un kultūras jomā veic Tatārijā,¹¹ Burjatijā¹² un daudzās citās autonomajās un savienotajās republikās.

Baltijas republikās strādnieku dzīves veidu vissekmīgāk un dziļāk pētījuši lietuviešu etnogrāfi. A. Daņilauskas kandidāta disertācija veltīta vilnas audumu fabrikas «Nemuna» strādnieku dzīves veidam un kultūrai. Šis pats autors publicējis arī vairākus apcerējumus par fabrikas «Nemuna» strādnieku dzīves veida un kultūras jautājumiem un gatavo monogrāfiju par Ziemeļaustrumlietuvijas rūpniecības strādnieku materiālo kultūru.¹³ R. Merķienes kandidāta disertācijā un publicētajos apcerējumos aplūkots Grigišku eksperimentālā papīra kombināta strādnieku dzīves veids un kultūra.¹⁴ Igaunijā, pēc mūsu rīcībā esošajām ziņām, pētījumi par strādnieku dzīves veidu un kultūru vēl maz publicēti¹⁵ un acimredzot netiek izvērtēti.

Padomju Latvijā etnogrāfi strādnieku dzīves veidu sistemātiski sāka pētīt 60. gadu sākumā, pētījumus iekļaujot Latgales ekspedīciju tematikā.¹⁶ Diemžēl plašāku un dziļāku publikāciju pētītajā jomā līdz šim laikam trūkst.¹⁷

Analizējot divos gadu desmitos veiktos etnogrāfiskos pētījumus par strādnieku dzīves veidu un kultūru, secināms, ka gūti nenoliedzami panākumi. Pētišanas sākuma periodā publicētos nelielos apcerējumus, kas nereti bija visai aprakstoši, nomainījušas nopietnas zinātniskas publikācijas. Tajās risināti daudzi jautājumi par zināmās nozarēs nodarbinātu, noteiktās teritorijās strādājošu vai arī pie kādas atse-

višķas nacionalitātes piederīgu strādnieku dzīves veidu un kultūras specifiku.

Kaut gan strādnieku šķiras etnogrāfiskās pētniecības jomā vēl daudz neskaidru teorētisku un metodisku jautājumu, tomēr pētījumu rezultāti vērtējami pozitīvi. Ipaši jāatzīmē tas lielais ieguldījums, ko strādnieku dzīves veida un kultūras pētīšanas metodikā un teorijā devusi V. Krupjanska — Maskavas etnogrāfe, kas viena no pirmajām pievērsās šai tematikai.¹⁸

Latgales strādnieku dzīves veida un kultūras pētīšana ir visai interesanta etnogrāfijas problēma, jo lielrūpniecības attīstība un strādnieku rindu strauja augšana Latgalē īsteni izvērsās tikai padomju varas gados. Šis faktors rada labvēlīgus apstākļus, lai pētītu strādnieku dzīves veidu tieši tā veidošanās procesā.

Raksturīga Latgales kā Latvijas kultūrvēsturiskā apgabala īpatnība ir tās iedzīvotāju daudz nacionālais sastāvs, kas veidojies gadsimtu ilgā vēsturiskās attīstības gaitā. Tas atspoguļojas arī Latgales rūpniecības uzņēmumu strādnieku nacionālajā sastāvā. Tāpēc Latgales rūpniecību strādnieku dzīves veida pētīšana nesaraucjami saistīta ar vienu no etnogrāfijas aktuālākajām problēmām — ar problēmu par dažādu nāciju kultūras sakariem un kultūru mijiedarbību, kā arī par šo nāciju lomu jaunu sadzīves un kultūras formu radīšanā.

Šajā apcerējumā pirmo reizi mēģinājām vispārināt datus, kas iegūti, pētot vairāku Latgales rūpniecības uzņēmumu strādnieku dzīves veidu. Te minama Rēzeknes slaukšanas iekārtu rūpnīca (turpmāk — RSR), bij. Rēzeknes celtniecības instrumentu un metālizstrādājumu rūpnīca «Latgale»¹⁹ un tās bijušās filiāles Ludzā (Ludzas iecirkņa lietuve — mehāniskais cehs) un Kārsavā (Kārsavas iecirkņa mehāniskais cehs), Balvu gaļas kombināts, Ludzas, Krāslavas un Viļakas linu fabrikas, kūdras fabrikas «Stružāni» un «Silmala» Rēzeknes rajonā. Visplašākie pētījumi veikti vienā no lielākajiem Latgales uzņēmumiem — lauksaimniecības mašīnbūves uzņēmumā — RSR.²⁰ Tādā kārtā pētījums aptver 8 samērā lielus dažāda rakstura Latgales rūpniecības uzņēmumus un divas to filiāles.²¹

Apcerējumā iztirzātais jautājums uzskatāms par ievadu turpmākajiem etnogrāfiskajiem pētījumiem par Austrumlatvijas strādnieku dzīves veidu un kultūru.

Ja strādnieku kadru veidošanās problēmu aplūko vēsturiski, konstatējams, ka tajā iekļaujas vairāki jautājumi. Šķiet, ka no etnogrāfu viedokļa būtu pietiekami aplūkot tikai jautājumu par strādnieku teritoriālo un sociālo izcelšanos, par nacionālo sastāvu un vecuma grupām, vispārīgās izglītības līmeni, profesionālo sagatavotību, darba stāžu u. c. Tie ir faktori, kas neapšaubāmi lielā mērā nosaka strādnieku dzīves veidu.

Kā galvenais pētniecības objekts izvēlēta RSR, kas ir viens no lielākajiem un mūsdienu rūpniecībai raksturīgākajiem uzņēmumiem Latgalē.

Kā zināms, Latgale salīdzinājumā ar Kurzemi un Vidzemi pagātnē bija ekonomiski un kulturāli atpalicis novads. It īpaši atpalikusi bija Latgales rūpniecība. Latgalē 1913. g. atradās tikai 96 rūpniecības uzņēmumi, kas sastādīja 7,6% no Latvijas tālaika rūpniecības uzņēmumu kopskaita. Latgalē skaitījās 5870 strādnieki, t. i., tikai 4,3% no Latvijas rūpniecī-

bas proletariāta.²² Latgales uzņēmumu produkcijas īpatsvars Latvijas rūpniecības kopprodukcijā tāpat bija niecīgs un 1913. g. sasniedza tikai 3,3%.²³

19. gs. beigās Latgales rūpniecības uzņēmumu vairumam raksturīgs neliels nodarbināto strādnieku skaits (vidēji 2—5 cilvēki). Izņēmums bija vienīgi daži rūpniecības uzņēmumi Daugavpilī un tās apkārtnē.

Buržuāziskās Latvijas gados rūpniecības uzņēmumu skaits Latgalē nedaudz palielinājās. Tomēr šie uzņēmumi joprojām bija nelielas darbnīcas, kas apstrādāja vilnu, ādu, kokus, šuva apģērbus, izgatavoja apavus. Daļa strādnieku bija nodarbināta būvmateriālu rūpniecībā. 305 Latgales rūpniecības uzņēmumos (šajā skaitā ietilpināti uzņēmumi, kuros strādāja ne mazāk kā 5 cilvēki, kā arī tie, kuros neatkarīgi no strādnieku skaita bija mehāniskais dzinējs) 1930. g. bija nodarbināti tikai 2234 strādnieki.²⁴ No visa Latgales iedzīvotāju kopskaita rūpniecības strādnieki 1930. g. nesastādīja pat 1%.²⁵ Tādā kārtā secināms, ka 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Latgalē nebija izveidojusies strādnieku šķira, kam būtu bijis kaut cik nozīmīgs īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā. Strādnieku izkļiedēšanās nelielos rūpniecības uzņēmumos neveicināja šķiriskās saliedētības izveidošanos.

Otrajā pasaules karā Latgales rūpniecība tika sagrauta un skaitliski jau tā nelielie strādnieku kadri izkliedēti.

Padomju varas gados Latgalē sākās lielrūpniecības uzņēmumu celtniecība. Latgale no nesenā pagātnē ekonomiski un kulturāli atpalikuša novada, kura iedzīvotāju vairums bija trūcīgi un maz izglītoti zemnieki, pārvērtās par novadu ar strauji augošu lielrūpniecību. Līdzās Daugavpilij par nozīmīgu rūpniecības centru izveidojās arī Rēzekne. Mūsu dienās Rēzeknē atrodas vairāki rūpniecības uzņēmumi, kuros nodarbināti pāri par 10 tūkstošiem strādnieku, t. i., gandrīz 24 reizes vairāk nekā 1935. g.²⁶ Vairāki no šiem uzņēmumiem uzskatāmi par lielām rūpniecībām ne tikai republikas, bet arī Vissavienības mērogā. No tiem pirmajā vietā minama RSR, kas Padomju Savienības republikām un dažām aizrobežu zemēm piegādā modernas slaukšanas iekārtas «Daugava—100» un «Daugava—200», kā arī «DAS—2». Tālu aiz PSRS robežām pazīstama Rēzeknes piena konservu kombināta produkcija. Plašs uzņēmums ir PSKP 24. kongresa vārdā nosauktā Elektrisko celtniecības instrumentu rūpnīca, Saliekamo dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca u. c. 1958. g. Rēzeknes uzņēmumu ražojumu īpatsvars visas republikas rūpniecības kopprodukcijā, salīdzinot ar 1938. g., pieaudzis vairāk nekā pieckārt.²⁷

Nozīmīgi rūpniecības uzņēmumi izauguši arī citās Latgales pilsētās (Ludzā, Krāslavā, Balvos, Līvānos) un pat lauku apvidos (Kupravā, Stružānos).

Padomju varas gados izaugušajai Latgales rūpniecībai bija vajadzīgs daudz darba roku, kas spētu apkalpot uzņēmumu jauno, moderno tehniku. Tāpēc līdz ar rūpniecības attīstīšanas pasākumiem Latgalē notika strādnieku kadru veidošanās. Šis process Latgalē pēc mūsu domām noritēja citādi nekā pārējā Latvijā: ja pārējā Latvijā tika skaitliski papildināti un kvalitatīvi pārveidoti jau agrāk izveidojušies strādnieku kadri, tad Latgales pilsētās, var teikt, tie veidojās pilnīgi jauni.

Apcerējumā Latgales strādnieku kolektīvu formēšanās procesa jautājumi (strādnieku sociālā izceļšanās, nacionālais sastāvs, vispārīgās izglītības un profesionālās sagatavotības līmenis u. c.) risināti, balstoties uz ziņām, kas bija rodamas apsekoto rūpnīcu kadru daļu dokumentos. Pavisam analizēti dati par 3350 strādniekiem, t. i., par ievērojamu strādnieku daļu, kas materiālu vākšanas laikā (no 1963. g. līdz 1967. g.) strādāja apsekotajos uzņēmumos. Tā kā šajos dokumentos neguvām atbildes uz visiem jautājumiem, kas mūs interesēja, izmantojām anketu metodi (anketēšana aptvēra 61% RSR strādnieku), iepazīnāties ar rūpnīcu arhīvu dokumentiem, meklējām ziņas periodikā. Materiālus guvām arī sarunās ar sabiedrisko organizāciju vadītājiem un pašiem strādniekiem. Šādā ceļā iegūtās ziņas būtiski papildināja no rūpnīcu materiāliem saņemto informāciju.

Latgales rūpnīcu strādnieki pēc dzimšanas vietas dalāmi divās grupās. Lielāko no tām (2780 cilvēku jeb 83% no visiem²⁸ uzņēmumu strādniekiem) veido laukos dzimušie. Otrajā grupā ietilpst pilsētās dzimušie 570 cilvēki jeb 17% no visiem strādniekiem.

Pēc teritoriālās izceļšanās **laukos dzimušo strādnieku grupā** pirmajā vietā izvirzās Latgales laukos dzimušie. Tie sastāda 63,5% (2126 cilvēki) no visiem strādniekiem jeb 76,5% no lauku apvidos dzimušajiem.

Interesanti atzīmēt, ka jebkurš rūpniecības uzņēmums, ikviena pilsēta vispirms piesaistījusi sava rajona lauku iedzīvotājus, t. i., tuvējo ciemu iemītniekus.

Līdzās Latgales laukos dzimušajiem strādniekiem rūpnīcās strādā arī citos Latvijas rajonos (uz laukiem) dzimuši cilvēki, kā arī citu republiku lauku apgabalos dzimušie. Te pirmajā vietā minami iebraucēji no Latgalei tuvējiem KPFSR un Baltkrievijas PSR apgabaliem — Pleskavas,²⁹ Novgorodas, Ļeņingradas, Vitebskas, Molodečno³⁰ u. c. apgabaliem. Šie strādnieki — 655 cilvēki — sastāda 23,5% no visiem lauku apvidos dzimušajiem jeb 19,4% no visiem strādniekiem.

Statistikas dati rāda, ka vairāk nekā puse rūpniecības uzņēmumu strādnieku cēlušies Latgales laukos. Tātad cilvēku bāzi Latgales industrializācijai nodrošināja vispirms Latgales lauki. Anketu, tāpat strādnieku aptaujās iegūtie dati liecina, ka gandrīz visi šie cilvēki pēc sociālās izceļšanās ir zemnieki — pagātnē tie bijuši māju īpašnieki vai kolhoznieki. Par strādniekiem viņi uzskatāmi tikai vienā paaudzē. Arī vairums ienācēju no citu republiku laukiem pagātnē bijuši kolhoznieki vai padomju saimniecību strādnieki, un tikai pavisam niecīga to daļa strādājusi kādos lauku uzņēmumos. Kad šie ļaudis beidza nodarboties ar lauksaimniecību un kāds bijis viņu sociālais stāvoklis pirms iestāšanās darbā Latgales rūpnīcās, ne vienmēr ir zināms. Vienīgi nav šaubu, ka gandrīz visi no tiem pieskaitāmi pie pirmās paaudzes strādniekiem.

Rūpnīcu kadru daļu materiāli nesniedz pilnīgas ziņas, kad kādreizējie laucinieki pārnākuši dzīvot uz Latgales pilsētām. Šīs ziņas ieguvām, ar anketu palīdzību iztaujājot RSR strādniekus un viņu ģimenes.

Pamatoties uz 732 no laukiem Rēzeknē iebraukušo strādnieku atbildēm, secināms, ka 20. gs. 20.—30. gados Latgales pilsētās nebija kaut cik jūtama

lauku iedzīvotāju pieplūduma. No iebraukušajiem RSR un daļēji citu uzņēmumu strādniekiem tikai 23 ienākuši Rēzeknē šajos divos gadu desmitos, galvenokārt pārceļoties uz Rēzekni bērna gados kopā ar vecākiem. 20.—30. gados vairāk bija vērojams pretējs process, t. i., pilsētnieku aizplūšana uz laukiem, jo pilsētā bija grūti atrast darbu. Visvairāk lauku iedzīvotāju ieplūda pilsētā laikā no 1945. līdz 1963. g. No 732 iebraukušajiem strādniekiem 170 Rēzeknē ieradās 40. gados (daļu no tiem kara laikā šurp pārvietoja vācu okupanti no tuvējiem KPFSR apgabaliem; no šiem apvidiem uz Rēzekni un vispār uz Latgali daudz cilvēku pārnāca arī tūlīt pēc kara), 309 — 50. gados un 230 — 60. gados. No 60. gados iebraukušajiem 230 cilvēkiem vairāk nekā puse (150) uz Rēzekni pārcēlās līdz 1964. g.

Kā redzams, strādnieku ieplūšana pilsētās bija cieši saistīta ar rūpniecības galvenajiem attīstības etapiem un Latgales lauksaimniecības attīstību. Darba spēks plūda no laukiem pilsētās galvenokārt karā sagrautās saimniecības atjaunošanas un tam sekojošajā periodā, kad pilsētās radīja lielrūpniecību un pieprasījums pēc darbarokām bija praktiski neierobežots. Tikai apmēram kopš 1965. g. laucinieku plūšana uz pilsētām ievērojami samazinājās. Tas bija saistīts ar lauksaimniecības vispārēju pacēlumu, ar lauku darbaļaužu materiālās labklājības ģimeņa un kultūras darba uzlabošanas laukos, ar rūpniecības uzņēmumu mehanizācijas līmeņa paaugstināšanu pilsētā.

40.—50. gados pilsētās iebraukušajiem Latgales un citu apvidu lauciniekiem parasti trūka darbam rūpniecībā nepieciešamās profesionālās kvalifikācijas. Tāpēc viņi strādāja par dažādu darbu strādniekiem, palīgstrādniekiem celtniecībā, uz dzelzceļa, tolaik vēl pastāvošajos sikajos uzņēmumos, kur nebija vajadzīga ne augsta specialitāte, ne ilgs profesionālās sagatavošanas periods. Darbības sākumā daļa no viņiem kādu laiku turpināja dzīvot laukos. Bez tam bija arī tādi ļaudis, kas darbu rūpniecībā bija sākuši kādā no Rīgas vai citu PSRS pilsētu līdzīga rakstura uzņēmumiem. Kad darbu uzsāka tādi lieli tehniski labi apgādāti rūpniecības uzņēmumi kā RSR, bij. «Latgale», Balvu gaļas kombināts u. c., kur darbspēka problēma tolaik bija pati galvenā, vairums šo strādnieku pārgāja uz lielajām rūpnīcām.

Šo procesu sekmēja arī samērā zemais atalgojums mazajos uzņēmumos, fiziski smagais un nekvalificētais darbs. Tāpat nebija izredžu ātri saņemt dzīvokli, vairums mazo uzņēmumu tolaik necēla savas dzīvojamās mājas. Sakarā ar modernās lielrūpniecības attīstību Latgales pilsētās, to skaitā arī Rēzeknē, atgriezās un iestājās darbā vietējos uzņēmumos daudz strādnieku, kas iepriekšējos gados bija devušies uz Rīgu u. c. pilsētām, īpaši tie, kam Latgalē dzīvoja tuvi radinieki. Iestājoties darbā Latgales rūpnīcās par mācekļiem, strādnieki noteiktā laikā apguva specialitāti un pakāpeniski kļuva par kvalificētiem atslēdzniekiem, virpotājiem, frēzētājiem, gāzes un elektrometinātājiem, oksidētājiem, galvanizētājiem u. c.

Pilsētā dzimušie strādnieki, kā jau minēts, sastāda apmēram 17% no rūpnīcu strādnieku skaita. Šo strādnieku vidū ir gan dzimuši latgalieši — rēzeknieši, ludzēnieši, kārsavieši, balvēnieši un krāslavieši, gan arī tādi, kas dzimuši dažādās citās Latvijas un pārējo republiku pilsētās. Pilsētās dzimušo strādnieku

pamatmasu veido jaunieši, kas uz rūpnīcām atnākuši vai nu tieši pēc vidusskolas beigšanas, vai arī dažus gadus pēc tās. Bez tam starp pilsētās dzimušajiem strādniekiem ne mazums ir tādu, kas uz rūpnīcām atnākuši pēc obligātā karadienesta Padomju Armijā. Tomēr jāpiezīmē, ka starp strādniekiem, kas uz rūpnīcām atnākuši pēc karadienesta, ir ne mazums Latgales un citu apvidu laukos dzimušu ļaužu. RSR strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju kolektīvā ir apmēram 8,2% tādu personu, kas darbā iestājušās pēc karadienesta.³¹

Pēc sociālās izcelšanās Latgales pilsētās dzimušie apsekoto uzņēmumu kolektīvu locekļi ir galvenokārt strādnieki, precīzāk — strādnieku bērni un tālād piešķaitāmi otrās paaudzes strādniekiem. Rūpnīcās strādā arī kādreizējie kalpotāji, inteligences pārstāvji, amatnieki un tirgotāji. Tomēr bijušo amatnieku un tirgotāju skaits nav liels.

Latgales pilsētās dzimušie strādnieki (395 cilvēki) sastāda apmēram 69,3% no visiem pilsētās dzimušajiem strādniekiem jeb 11,8% no visa strādnieku skaita. Pārējās Latvijas un dažādās citās PSRS pilsētās dzimušie strādnieki (175 cilvēki) sastāda 30,7% no visiem pilsētās dzimušajiem strādniekiem, t. i., apmēram 5,3% no visiem Latgales rūpnīcu strādniekiem. Šī pilsētās dzimušo iebrakušo strādnieku daļa, kā redzam, nav prāva. 1967. g. beigās tā sastāvēja galvenokārt no vidējās paaudzes ļaudīm, kas jau bija ieguvuši profesionālo kvalifikāciju un zināmā ražošanas nozarē skaitījās speciālisti.

Mūsu materiāli rāda, ka pēc savas sociālās izcelšanās daļa šo ļaužu ir strādnieki, daļa bijušie karavīri un dažādu valsts iestāžu kalpotāji. Vairums no viņiem pārstāv strādnieku pirmo un otro paaudzi. Latgales pilsētās, tai skaitā arī Rēzeknē, tie gandrīz visi ieradās pēc kara, daļa Latgales pilsētas par savu nākošo dzīves vietu izvēlējās jau kara laikā, piedaloties vācu karaspēka padzišanā no Latvijas. Vēl citi pārcēlās uz tām vēlāk, kad, ciemojoties pie radiem un paziņām, bija iepazinūši Latgales pilsētas, cilvēku darbu un dzīvi tajās. Sākumā šī strādnieku daļa uz Latgales uzņēmumu strādnieku — galvenokārt kādreizējo laucinieku — kopējā fona krasi izcēlās ar labāku profesionālo sagatavotību, augstāku apziņas līmeni un disciplinētību. Tāpēc pieļaujams, ka tieši viņi kopā ar pieredzējušiem inženiertehniskajiem darbiniekiem varēja būt tas kodols, kas nesa sev līdz strādnieku pasaules uzskatu, tradīcijas, attieksmi pret darbu un cilvēkiem, ietekmējot rūpnīcu kolektīvus, kuros bija plašs zemnieciskas izcelsmes strādnieku slānis. Viņi varēja ietekmēt arī jaunā dzīves veida veidošanos.

Tālād industrializācijas gados Latgales rūpniecības uzņēmumos izveidojās pēc sociālās izcelšanās diezgan viendabīgi strādnieku kolektīvi. To lielākā daļa ir bijušie zemnieki un kolhoznieki jeb, citiem vārdiem, strādnieki pirmajā paaudzē. Kolektīvu mazāko daļu sastāda dažādās pilsētās dzimuši strādnieki, kas pēc savas sociālās izcelšanās ir gan strādnieki, kalpotāji, gan inteligences pārstāvji, kas dzīvi laukos pārtraukuši ne vien pirmajā, bet arī otrajā un vēl tālākās paaudzēs.

Strādnieku sociālās izcelšanās noskaidrošana etnogrāfiem ir visai svarīga, jo palīdz izprast strādnieku dzīves veidā notiekošo pilsētnieku un laucinieku kultūras, tradīciju, ieražu un gaumes mijiedarbības pro-

cesu, ļauj spriest par to, cik tālu aizgājis strādnieku — neseno laucinieku dzīves veida urbanizācijas process, cik spēcīgi vēl lauki ietekmē šo procesu.

Etnogrāfiski būtiski svarīgi bija konstatēt arī to, ka Latgales strādnieku kadru teritoriālā izcelšanās ir viendabīga, proti, 75,3% strādnieku dzimuši Latgales laukos un pilsētās. No šī fakta izriet, ka arī šīs diezgan lielās strādnieku daļas dzīves veidam visumā būs kopēja cilme.

Pilsētās un laukos ārpus Latgales dzimušie un Latgalē pēc kara iebrakušie strādnieki rūpnīcu kolektīvos sastāda 24,7%. Latgales iedzīvotāju materiālajai kultūrai un dzīves veidam daudz kopēju iezīmju ir ar tuvējos Pleskavas un Vitebskas apgabalos dzimušo strādnieku materiālo kultūru un dzīves veidu. Ienācēji no šiem apgabaliem sastāda lielāko daļu no to strādnieku skaita, kuri Latgalē ieradušies no citu republiku pilsētām un laukiem. Vietējo un ienākušo elementu skaitliskās attiecības noskaidrošana Latgales strādnieku kolektīvos palīdz izprast strādnieku kultūras un dzīves veida īpatnības, noteikt dažādu lokālu kultūru mijiedarbības rezultātus.

Latgales strādnieku kadru veidošanās problēmas skaidrošanā ne mazāk nozīmīga ir strādnieku nacionālā sastāva analīze. Tas ir svarīgi arī etnogrāfiem, jo šis jautājums cieši saistīts ar problēmu par nacionālo kultūru mijiedarbību un par šo kultūru lomu jaunu dzīves veida formu radīšanā.

Latgales kultūrvēsturiskajā apgabalā, kā jau norādīts, pretstatā pārējai Latvijai iedzīvotāju nacionālais sastāvs ir visai raibs. Kopš seniem laikiem te tuvos kaimiņos ar latviešiem dzīvo krievi, poļi, baltkrievi un citu nacionalitāšu piederīgie. Dabiski, ka šī Latgales iedzīvotāju nacionālā sastāva senā īpatnība atspoguļojas arī mūsdienu strādnieku kadru nacionālajā sastāvā, kuru vēl papildina neliels skaits iebrakušo strādnieku — ukraiņu, tatāru, moldāvu, čuvašu u. c. Nelielā skaita dēļ šie strādnieki gan padarīja daudzveidīgu kolektīvu nacionālo sastāvu, taču to kultūras loma dažādu nacionālo kultūru mijiedarbības procesā acīmredzot būs niecīga.

Kā liecina statistikas dati, vairums strādnieku apsekotajos uzņēmumos ir latvieši un krievi. Tad seko baltkrievi — gan no vietējo Latgales baltkrievu zemnieku ģimenēm cēlušies cilvēki, gan tādi, kas pēc kara ieceļojuši no Baltkrievijas PSR, — un poļi, kas ir seni Latgales iedzīvotāji. Bez tam vēl Latgales rūpnīcās strādā ukraiņi, ebreji un pa 1—2 tatāri, moldāvi, igauņi, komi, čuvaši, čehi. Nedaudz vairāk ir lietuviešu (10 cilvēku) un vāciešu (7 cilvēki). Pavisam mūsu apsekotajās rūpnīcās strādā 15 nacionalitāšu pārstāvji.

Latgales rūpniecības uzņēmumos strādājošo krievu lielākā daļa (65,7%) ir senu Latgales krievu ģimeņu locekļi. Viņu senči — krievu vecticībnieki — te ieceļojuši, sākot ar 17. gs. otro pusi. 34,3% krievu tautības strādnieku ir ieceļotāji no citām PSRS republikām.

Latgales rūpnīcās strādājošie latvieši galvenokārt ir vietējie Latgales iedzīvotāji. Nedaudz latviešu uz Latgali atbrāukuši no citiem Latvijas rajoniem, neliels skaits dzimuši Ļeņingradā, Sebežā, Bugulmā Tatārijas APSR, Omskas apgabalā un citās Padomju Savienības vietās.

Tas liecina, ka Latgales strādnieku kolektīvi nacio-

nālajā ziņā nav tik viendabīgi kā pēc sociālās un teritoriālās izcelšanās un ka strādnieku dzīves veidā jāatpoguļojas dažādu tautību kultūru ietekmei. Kardinālā problēma šai sakarā, protams, būs problēma par latviešu un krievu tautības strādnieku kā pašu lielāko strādnieku grupu savstarpējām draudzīgām attiecībām un abu tautu kultūru lomu jaunajā dzīves veidā.

Sava nozīme strādnieku dzīves veida etnogrāfiskajā izpētē ir arī strādnieku vecuma un dzimuma grupu noteikšanai. Mūsu materiāli rāda, ka Latgales rūpnīcās vairums strādnieku ir vīrieši. Sieviešu skaits sasniedz 35% no strādnieku skaita. Pie tam šajos 35% ietilpst gan tās sievietes, kas strādā tieši pie mašīnām, gan tās, kas nodarbinātas palīgdarbos (apkopējas, kurjeres u. c.).

Sieviešu skaits dažādās rūpnīcās nav vienāds. Ja metālapstrādes, mašīnbūves un kūdras rūpnīcās to skaits sastāda 20—30% no kolektīvu locekļu kopskaita, tad līniju fabrikās sieviešu īpatsvars ir lielāks. Izņēmums ir Krāslavas līniju fabrika, kurā strādā vienāds skaits vīriešu un sieviešu. Samērā nelielais sieviešu skaits pirmās grupas uzņēmumos ir viegli izskaidrojams, jo šajās rūpnīcās darbs sievietēm mazāk piemērots. Strādājošo sieviešu vidū ir gan jaunas, neprecētas, gan padzīvojušas, precētas sievietes. Pēdējās rūpnīcās sākušas strādāt tikai nesen, jo ģimenē bijuši mazi bērni, tās nebija apguvušas specialitāti vai pietiekamu izglītību. Nestrādāšanai bijuši arī citi cēloņi. Daudzas sievietes izvēlējās darbu pētitajos uzņēmumos tāpēc, ka tur strādā viņu tēvi, brāļi vai vīri.

Atzīmējams, ka gadījumi, kad uzņēmumā strādā veselas ģimenes, ir visai parasti un liecina par to, ka darba vietas izvēlei nav gadījuma raksturs. Sevišķi bieži novērojams, ka kopā strādā tēvs un dēls, tēvs un meita, divi brāļi, brālis un māsa u. tml. Tā, piemēram, RSR strādā strādnieks G. Akinčovs, viņa sieva un māsa, K. Zimovs ar sievu un brāli, E. Kļimanovs — ar diviem dēliem (pirms iesaukšanas armijā) un trim vedeklām, F. Bartkeviča ar vīru (līdz 1967. g.), trim māsām, māsas vīru, brāli un brāļa sievu.

Vairums Latgales uzņēmumos strādājošo sieviešu dzimušas Latgales lauku rajonos. Pilsētās tās ienākušas ģimenes apstākļu dēļ (apprecējušas, atbraukušas mācīties u. c.). Rūpnīcās strādā arī tepat pilsētā dzimušās, kā arī citu republiku pilsētās un laukos dzimušās sievietes. Sievietes parasti strādā tādos iecirkņos, kur darba apstākļi visvieglākie. Tā, piemēram, RSR visvairāk sieviešu (74 no 321) nodarbinātas slaukšanas iekārtu plastmasas detaļu izgatavošanā. Tās strādā pie automātiem par štancētājām, plastmasu detaļu apdarinātājām un detaļu mezglu montētājām. Darbam pie plastmasu termoautomātiem vajadzīgas noteiktas zināšanas un darba iemaņas. Tāpēc par štancētājām strādā galvenokārt sievietes ar vidējo izglītību. Šāda izglītība ir gados jaunām sievietēm, jauniešiem. Gandrīz tikai sievietes strādā par štancētājām arī Ludzas un Kārsavas mehāniskajos iecirkņos. Par apdarinātājām un plastmasas detaļu montētājām RSR strādā galvenokārt jau padzīvojušas sievietes bez vidējās izglītības, jo šie darbi, ko veic bez mehānismiem, neprasa sevišķas zināšanas. Sievietes strādā arī citos cehos par komplektētājām, presētājām, brāķētājām, instrumentu izsniedzējām, jo šie darbi ne-

prasa lielu fizisku spēku. Balvu gaļas kombinātā sievietes strādā galvenokārt putnu gaļas cehā.

Jaunas meitenes un sievietes (vairāk nekā 60 no 321), parasti ar vidējo izglītību, strādā arī pie virpām un atslēdznieku darbaldiem. Samērā daudz sieviešu (apmēram 40 no 321) RSR strādā galvanizācijas iecirknī par cinkotājām, kodinātājām, hlorētājām u. c. Apmēram 35 vecākās paaudzes sievietes ar zemu izglītību strādā par apkopējām.

Sievietes, kas beigušas augstākās vai vidējās tehnikās mācību iestādes, strādā par inženiertehnikajām darbiniecēm un kalpotājām. Sekojošajā tabulā būs atspoguļota sieviešu sadale pa profesijām RSR. Tabula sastādīta, pamatojoties uz 321 sievietes aptaujas anketu datiem:

I. tabula
Dažādās profesijās nodarbināto sieviešu skaits RSR³²

Profesija	Nodarbināto skaits
Komplektētājas	42
Virpotājas	40
Štancētājas	37
Presētājas	24
Apdarinātājas	21
Atslēdznieces	21
Cinkotājas	20
Montētājas	16
Kodinātājas	11
Hlorētājas	7
Uzskaitvedes	6
Slīpētājas	4
Elektrokāru vadītājas	4
Frēzētājas	3
Urbējas	3
Celtnu mašīnistes	3
Instrumentu izsniedzējas	3
Pulētājas	2
Apkopējas	35
Palīgstrādnieces	11
Kopā	313

Tabulā nav iekļautas 8 profesijas (saiņotājas, galvanizētājas u. c.), jo šajās profesijās strādā pa vienai sievietei.

Sarežģītajam ražošanas procesam rūpnīcās nepieciešams daudz dažādu profesiju strādnieku. Visvairāk cilvēku strādā par atslēdzniekiem, virpotājiem, frēzētājiem, metinātājiem, elektriķiem, autoceltnu vadītājiem, saiņotājiem, krāsotājiem, kodinātājiem, darbarīku remonta atslēdzniekiem u. c.

Šajos darba iecirkņos strādā galvenokārt vīrieši. Turklāt gandrīz visiem virpotājiem, frēzētājiem, gāzes- un elektrometinātājiem ir vidējā izglītība. Arī lielākajai daļai atslēdznieku ir vidējā vai nepabeigta vidējā (8—9 klašu) izglītība. Tomēr atslēdznieku darbus veic arī daudz tādu strādnieku, kas beiguši tikai 5—6 klases. Tā kā 5—6 klašu izglītība ir galvenokārt vecākās un vidējās paaudzes atslēdzniekiem, tad izglītības trūkumu tiem zināmā mērā kompensē ilgos darba gados uzkrātā ražošanas pieredze. Profesijās, kur pārsvarā roku darbs, strādā ļaudis ar zemāku izglītību. Šīs profesijas rūpnīcā parasti nav vadošas.

Vairumam strādnieku 50.—60. gados bija viena profesija. Izņēmums ir strādnieki, kas dienējuši

Padomju Armijā un dienesta laikā parasti apguvuši vairākas profesijas.

Darba stāžs vairumam strādnieku (83%), kas cēlušies zemnieku ģimenēs, ir neliels. To labi ilustrē RSR iegūtie dati. Pēc darba stāža šīs rūpnīcas strādnieki iedalāmi vairākās grupās. 1967. g. beigās visvairāk bija strādnieku ar 4—5 gadus ilgu darba stāžu šajā rūpnīcā. Viņi iestājās darbā 1962. vai 1963. g., t. i., laikā, kad rūpnīcu rekonstruēja un tajā bija liels pieprasījums pēc darba rokām. Tālāk seko strādnieki, kas RSR nostrādājuši mazāk nekā 4 gadus. Apmēram 8% no visa kolektīva nostrādājuši RSR vairāk nekā 5 gadus. Daži no šiem strādniekiem rūpnīcā strādā pat no 50. gadu sākuma.

Aplūkotie fakti liecina, ka RSR kolektīvs izveidojies pavisam nesen un vairumam Latgales strādnieku viņu uzņēmums ir pirmā lielā rūpnieciska rakstura darba vieta. Šajā darba vietā tiem sāka veidoties ražošanas iemaņas, strādnieka psiholoģija un kultūra.

Latgales strādnieku vecuma grupas raksturotas 2. tabulā.

2. tabula

Strādnieku vecums							
Dzimšanas gads	1951.—1950.	1949.—1947.	1946.—1937.	1936.—1927.	1925.—1917.	1916.—1907.	1906.—1900.
Vecums ³³	16—17	18—20	21—30	31—40	41—50	51—60	Vecāki par 60 g.
Ipatsvars kolektīvā (%)	1,9	5,6	29,5	33,3	18,7	8,8	2,1 ³⁴

Kā liecina tabulas dati, varāk nekā pusi (62,8%) no visiem aptaujātajiem strādniekiem sastāda no 21 līdz 40 gadu veci strādnieki. Samērā daudz (29,6%) ir arī vecākās paaudzes strādnieku (tabulas 3 pēdējās ailes).

Tātad Latgales strādnieku dzīves veida etnogrāfiskajos pētījumos jāievēro, ka viņu kā strādnieku dzīves veids veidojas tādu ļaužu vidē, kuriem ir jau vairāk vai mazāk izveidojušies uzskati un nostiprinājušās sadzīves normas.

Lai pilnībā raksturotu Latgales strādnieku pašreizējos kolektīvus, nepieciešams aplūkot arī šo kolektīvu locekļu vispārīgās izglītības līmeni. Apcerējumā izmantotie dati attiecas uz laiku no 1963. līdz 1967. g. Strādnieku izglītības līmenis šajā laikā bija cēlies, salīdzinot ar izglītības līmeni 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā, turklāt cēlies divu iemeslu dēļ: rūpnīcās darbā stājās daudz vidusskolu beigušu jauniešu, daļa strādnieku, mācīdamies vakarskolās, ieguva vidējo izglītību. Tomēr, neraugoties uz šiem diviem apstākļiem, strādnieku izglītības līmenis Latgalē vēl nav apmierinošs. Tā, piemēram, daļai inženiertehnisko darbinieku (it īpaši meistariem) nav augstākās izglītības. Viņi ir labi praktiķi ar ilgu ražošanas darba stāžu un vidējo tehnisko izglītību. Tagad daudzi no viņiem sākuši mācīties. Jāpiebilst, ka līdz 1967. g.

(t. i., līdz raksta sarakstīšanas gadam) darbinieku skaits ar augstāko izglītību uzņēmumu lielākajā daļā pieauga nevis uz pašu rūpnīcu strādnieku un inženiertehnisko darbinieku rēķina, tiem iegūstot diplomus par augstskolas beigšanu, bet gan uz speciālistu rēķina, kas uz rūpnīcu atbrauca no dažādām pilsētām.

Latgales rūpnīcu kolektīvu vispārīgās izglītības līmeni atspoguļojas arī tas, ka uzņēmumu strādnieku pamatmasa nākusi no Latgales lauku iedzīvotāju vidus. Latgales zemnieki pagātnē dzīvoja pastāvīgā trūkumā un viņu ģimenes locekļi ne vienmēr varēja iegūt vidējo vai augstāko izglītību. Ar to arī izskaidrojams tas, kas starp strādniekiem, galvenokārt starp vidējās un vecākās paaudzes cilvēkiem, ir daudz tādu, kas beiguši 6 un pat mazāk klases.

Apmēram tāds pats izglītības līmenis ir arī atbilstošu vecuma grupu krievu tautības strādniekiem, kas atbraukuši no citu republiku lauku apvidiem. Zemais izglītības līmenis acīmredzot izskaidrojams ar vairākiem cēloņiem.

Daļai šo strādnieku, it īpaši vecākās paaudzes cilvēkiem, iznāca mācīties pilsoņu kara laikā un pirmajos gados pēc tā, kad zeme pārdzīvoja pēckara grūtības, jaunākās un vidējās paaudzes strādnieki turpretim mācījās Lielā Tēvijas kara un pirmajos pēckara gados, kad materiālo apstākļu, vecāku zaudējuma u. c. iemeslu dēļ ne visiem jauniešiem un jauniešiem bija iespējams pabeigt vidusskolu.

Grupējot apsekoto uzņēmumu strādniekus pēc izglītības, vērojama sekojoša aina:

strādnieki ar 7 klašu izglītību sastāda	25,73%
” ” 5—6 klašu izglītību sastāda	18%,
” ” pamatskolas (4 kl.) izglītību sastāda	18,77%,
” ” nepilnu pamatskolas, izglītību (1—3 kl.) sastāda	8,22%.

Strādnieki ar šādu izglītību sastāda 70,72% no visiem strādniekiem. Strādnieki, kas ieguvuši vidējo vai nepilnu vidējo (8—9 klases) izglītību (28%), ir galvenokārt jaunieši.³⁵ Tas arī saprotams, jo plašas iespējas mācīties bija tikai tad, kad valstī bija likvidētas kara un pēckara perioda radītās grūtības.

Jāpiezīmē, ka tādu lielu uzņēmumu kā RSR, bij. rūpnīcas «Latgale» u. tml. uzņēmumu strādnieku izglītības līmenis ir ievērojami augstāks nekā, piemēram, līnu un kūdras fabriku strādnieku izglītības līmenis. Tas acīmredzot izskaidrojams ar attiecīgo uzņēmumu ražošanas raksturu. Divās pirmajās minētajās rūpnīcās ražošanas process ir vairāk mehanizēts un prasa izglītotākus, labāk sagatavotus strādniekus, turpreti līnu un kūdras fabrikās, kur ražošanas process mehanizēts tikai daļēji, to spēj nodrošināt mazāk kvalificēti strādnieki.

3. tabulā parādīts PSR aptaujāto strādnieku izglītības līmenis. Dati rāda, ka visiem aptaujātajiem jaunākās paaudzes (pirmo divu vecuma grupu) strādniekiem ir vidējā vai 8—9 klašu izglītība. Arī trešās vecuma grupas (21—30 g. v.) strādnieku vidū pārsvarā ir personas ar vidējo un 8—9 klašu izglītību. Tomēr daudz šajā grupā ir strādnieku arī ar 7 klašu un zemāku izglītību; daļai trešās vecuma grupas strādnieku nācās mācīties pirmajos pēckara gados, kad, kā iepriekš bija teikts, ne visiem bija iespējams beigt pilnu vidusskolas kursu. Šādi paši apstākļi

Aptaujāto strādnieku izglītības līmenis
1967. g. beigās

Vecuma grupas	Izglītība						Kopā
	vidējā 10.—11. kl.	8.—9. kl.	7. kl.	5.—6. kl.	4. kl.	1.—3. kl.	
1951.—1950. g. (16—17 g. v.)	8	8	—	—	—	—	16
1949.—1947. g. (18—20 g. v.)	28	18	—	—	—	—	46
1946.—1937. g. (21—30 g. v.)	88	46	69	13	10	—	226
1936.—1927. g. (31—40 g. v.)	28	19	68	44	33	2	194
1926.—1917. g. (41—50 g. v.)	11	21	20	20	17	6	95
1916.—1907. g. (51—60 g. v.)	4	5	3	9	13	2	36
1906. un tālākie g. (vecāki par 60 g.)	1	—	—	—	1	—	2
Kopā	168	117	160	86	74	10	615

ietekmējuši izglītības līmeni arī daļai ceturtās vecuma grupas strādnieku. Piektajā un sestajā vecuma grupā joprojām samazinās strādnieku skaits ar 8—9 klašu izglītību.

Vadošos amatus ieņem cilvēki ar augstāko un daļēji ar vidējo tehnisko izglītību. Pēdējiem parasti ir liela ražošanas pieredze. Inženiertehniskie darbinieki ar nepabeigtu vidējo izglītību strādā par meistariem un kontrolieriem un ir ar samērā lielu darba stāžu ražošanā.

Tātad Latgales rūpnīcu kolektīvi veidojušies no dažādu nāciju un dažādu paaudžu cilvēkiem ar dažādu sociālo un teritoriālo izcelšanos un dažādu vispārīgās un profesionālās izglītības līmeni. Rūpnīcās ieplūda cilvēki gan ar prāvu praktiskā darba pieredzi, gan arī tādi, kas tikko sāka savu darba dzīvi. Ne mazums bija arī tādu, kuri pirmo reizi mūžā atteicās no zemkopības darbiem, lai stātos rūpnīcā pie darbgalda. Protams, šādos apstākļos arī strādnieku psiholoģija bija dažāda: viņu saimē bija ne mazums bijušo lauku māju īpašnieku, tirgotāju, amatnieku, kuri uzreiz nevarēja pilnīgi atbrīvoties no privātpašnieciskajām tieksmēm un individuālistiskās psiholoģijas.

Par to, ka rūpnīcu tapšanas periodā uzņēmumos vēl nebija saliedētu kolektīvu ar stingriem strādnieku morāles principiem, liecina atsevišķu strādnieku grupu nevērīgā attieksme pret darbu, brāķa produkcijas izlaide, sociālistiskās disciplīnas pārkāpumi u. c. Atsevišķi strādnieki sākumā uzskatīja, ka viņi var nepakļauties darba disciplīnai. Bija sastopami darba kavējumi, neierašanās darbā, aiziešana no rūpnīcas pirms darba laika beigām u. tml. Par to, ka atsevišķi strādnieki neizpilda normu, uztraucās tikai meistari. Visai bieži nācās sastapties ar tādiem nodarījumiem kā rūpnīcas sīkā īpašuma izsaimniekošanu un brāķa slēpšanu.³⁶

Rūpnīcu un to kolektīvu tapšanas periodā daļa strādnieku mēģināja norobežoties no uzņēmumu sabiedriskās dzīves, interesējoties tikai par savām personiskajām lietām.

Citāda attieksme bija pret kolektīvajos līgumos ietvertu sociālistiskās sacensības saistību izpildi, kam sekoja apbalvojumi un naudas prēmijas. Daži strādnieki sākumā neatklāja savus ražošanas noslēpumus, neiesaistījās racionalizatoru un izgudrotāju kustībā, uzskatīja par izdevīgāku savus jauninājumus un uzlabojumus nerādīt ne citiem strādniekiem, ne rūpnīcas administrācijai. Šāda jauninājumu un uzlabojumu slēpšana to autoriem deva iespēju pārsniegt normas, būt ieredzētiem un nopelnīt vairāk par citiem.

Vienaldzība pret rūpnīcu, strādnieka goda jūtu trūkums izpaudās elementāras ražošanas kultūras neievērošanā. Rūpnīcu pastāvēšanas pirmajos gados daļai strādnieku bija vienaldzīgi, kādā stāvoklī atrodas darba telpas. Tās nereti bija nekoptas un netīras. Nepievilcīgs bija arī šādu strādnieku ārējais izskats darba laikā.³⁷

Intereses trūkums par rūpnīcas dzīvi, pasivitāte sabiedriskajā dzīvē nemudināja strādniekus mācīties, sekot tehnikas jaunumiem, regulāri lasīt laikrakstus un daiļliteratūru, lai orientētos pašu zemes un aizrobežu valstu notikumos. Strādnieku garīgās intereses tolaik apmierināja galvenokārt vietējās avīzes.

Strādnieku apziņas veidošanās procesu, viņu dzīves veida uzlabošanu un kultūras līmeņa celšanu traucēja un vēl tagad zināmā mērā traucē visai izplatītā alkoholisko dzērienu lietošana. Tās rezultātā rodas darba disciplīnas pārkāpumi, sabiedriskās kārtības traucējumi apdzīvotās vietās, nesaskaņas ģimenē.

Ar vēl nepārvarētu uzskatu šaurību izskaidrojams arī tas, ka daļa Latgales strādnieku vēl līdz šim nav pilnīgi sarāvusi sakarus ar baznīcu. Vairs nebūdami pārliecināti ticīgie, tie tomēr joprojām ievēro baznīcas tradīcijas un svētkus.

Kaut arī šo svētku atzīmēšana, tāpat arī laulības un kristības baznīcā parasti notiek pēc laukos dzīvojošo vecāku iniciatīvas un prasības, strādnieki cīņā pret šīm baznīcas tradīcijām neizrāda pietiekamu principālītāti.

Ir strādnieki, kas vēl joprojām saglabājuši dažas ar lauku dzīves veidu saistītas ierāžas. Sai sakarā varētu minēt kaut vai šādus piemērus: tāpat kā kādreiz lauku mājās, tā arī mūsu dienās pilsētās strādnieku dzīvokļos par guļamistabu iekārtotajā telpā bieži vien guļ visa ģimene — vecāki un bērni, lai gan ģimenes rīcībā ir vēl arī otra istaba līdz ar atbilstošām mēbelēm. Strādnieki bērniem — skolēniem neiegādājas rakstāmgaldus, lai gan dzīvokļa platība un materiālie apstākļi to atļautu, utt.

Minētie fakti liecina, ka Latgales lielākās daļas strādnieku apziņa, kultūra un dzīves veids laikā, kad tie iesaistījās darbā rūpnīcā, bija tuvāks viņu līdzšinējai zemnieciskajai un nevis pilsētas strādnieku apziņai, kultūrai un dzīves veidam.

Rūpnīcu administrācijām un sabiedriskajām organizācijām bija jāveic liels audzināšanas darbs, lai pārvarētu strādnieku privātpašniecisko uzskatu paliekas, nostiprinātu padomju zemes strādnieku šķiras ideoloģiju, apzinīgumu, ieradumus, garīgās intereses un kultūru.

Jāatzīmē, ka uzņēmumu partijas, komjaunatnes un arodbiedrības organizācijas kopā ar rūpnīcu direkcijām šajā darbā guvušas lielus panākumus: strādnieku kolektīvi 60. gadu beigās bija ievērojami auguši gan kultūrāli, gan arī nostiprinājušies morālpolitis-kajā ziņā.

Tomēr būtu kļūdaini apgalvot, ka kādreizējo lauku iedzīvotāju pārvēršanās pilsētniekos Latgalē ir pilnībā beigusies. Strādnieku apziņas, psiholoģijas, garīgo interešu, ieradumu, jauna dzīves veida veidošanās ir process, kas risinās pakāpeniski un vēl turpinās. Bez tam ir vairāki apstākļi, kas šo procesu palēnina. Šai sakarā vispirms jāiegauš, ka par spīti gūtajiem panākumiem rūpnīcās vēl vietumis nav sasniegts pietiekami augsts ražošanas tehniskais līmenis, visos ražošanas iecirkņos vēl nav ieviesta kompleksā mehānizācija un automatizācija. Dažos (galvenokārt ražošanas palīgiecirkņos) vēl pastāv roku darbs, Protams, ka šādi apstākļi nestimulē maz kvalificētos strādniekus mācīties un celt savu kultūras līmeni.

Negatīva ietekme ir arī uzņēmumos vietumis vērojamiem trūkumiem masu kultūras un audzināšanas darbā. Tā rezultātā vēl joprojām pārāk maz strādnieku iesaistās rūpnīcu un pilsētu sabiedriskajā dzīvē. Sava nozīme šajā sakarā ir arī tam apstāklim, ka daudzām Latgales pilsētām nav vēl tik dziļu kultūras dzīves tradīciju kā, piemēram, tādiem seniem Latvijas administratīviem un rūpniecības centriem kā Rīgai vai Liepājai. Strādnieku apziņas veidošanās procesu palēnina arī Latgales strādnieku masu ciešās saites ar laukiem un lauksaimniecības darbiem. Tas sekmē zemnieku psiholoģijas ilgāku saglabāšanos, jo lauksaimnieciskā ražošana savu īpatnību un darba apstākļu specifiku dēļ ievērojami lēnāk nekā industriālais darbs pārveido ļaužu apziņu, dzīves veidu un kultūru.

Laucinieku pārvēršanās pilsētu iedzīvotājos ir sarežģīts process. Tas ir ļoti interesants no etnogrāfiskās pētniecības viedokļa. Lai šo procesu būtu iespējams pētīt, nepieciešams gūt priekšstatu par lauku un pilsētu savstarpējiem sakariem.

Mūsu iegūtie materiāli rāda, ka Latgales pilsētu strādnieku sakari ar lauku iedzīvotājiem izpaužas gan ekonomiskās un garīgās dzīves, gan sadzīves kopības formās. Visas sakaru formas savstarpēji cieši savijas un papildina cita citu.³⁸ Tā, piemēram, lauku un pilsētu sakarus mūsdienās nevar uzskatīt tikai par tīri ekonomiskiem, jo tos nosaka morāli ētiska rakstura principi.³⁹

Vairāk nekā puse Latgales strādnieku, kā jau iepriekš redzējām, dzimuši Latgalē. Gandrīz visiem viņiem laukos ir tuvi radinieki — vecāki, brāļi, māšas, ar kuriem tie uztur visciešākos sakarus. Laukos dzīvojošie vecāki saņem valsts pensiju vai arī strādā kolhozos vai padomju saimniecībās, materiālā ziņā ir labi nodrošināti un no piemājas zemes gabala iegūtos produktus paši nespēj patērēt, tāpēc zināmu daļu atdod bērniem vai mazbērniem, kas dzīvo pilsētās. Pilsētas radinieki savukārt uzskata par savu pienākumu palīdzēt lauku radiem saimniecības darbos. Nereti pilsētnieki piedalās arī kolhozu vai padomju saimniecību darbos, vecāku vietā veicot smagākos un darbietilpīgākos darbus (piemēram, cukurbiešu ravēšanu, siena novākšanu u. c.).

Vasaras brīvdienās pilsētnieki pie vecākiem sūta bērnus. Braucot uz laukiem, pilsētnieki ved līdz lauku radiem ciemakukulim dažādus produktus, sevišķi saldumus un gastronomijas izstrādājumus u. tml. Bez tam daļa strādnieku vecākiem palīdz arī ar naudu vai uzskata par savu pienākumu vecākus apdāvināt svētkos, dzimšanas dienās u. c. jubilejās. Dāvina apģērbu, apavus. Ja vasarās pilsētnieki brauc uz laukiem, tad ziemā turpretim laucinieki vairāk apmeklē pilsētu. Vecāki ziemās nedēļām, bet dažkārt arī mēnešiem ilgi dzīvo pie bērniem pilsētā vai arī atbrauc pie viņiem izejamās dienās.

Radniecības saites izpaužas vēl citās jomās. Tā, piemēram, laukos dzīvojošie strādnieku vecāki audzina pirmsskolas vecuma mazbērnus, kas it īpaši sakāms par vasaras periodu.

Arī dzīvās ģimenes tradīcijas rada nepieciešamību uzturēt ciešās saites starp pilsētniekiem un laukos dzīvojošiem radiem. Vecāki savās mājās cenšas pulcināt visus ģimenes locekļus, svinot dzimšanas dienu, kāzas, bērnu gadījumos u. tml. Vairums strādnieku, kuru vecāki dzīvo Latgales laukos, kāzas svinējuši un joprojām svin vecāku mājās. Laulību reģistrācija turpretim notiek pilsētā. Daļa strādnieku laukos atzīmē arī 1. Maija dienu, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienu un citus svētkus.

Runājot par strādnieku sakariem ar laukiem, aplūkojām tādas saites, kuru pamatā radnieciskās attiecības. Šo saišu raksturs, to ciešums bieži vien ir atkarīgs no strādnieku laukos dzīvojošo radinieku daudzuma un radniecības pakāpes.

Taču ir vēl viena strādnieku grupa, kas cieši saistīta ar laukiem. Tie ir tie strādnieki, kas paši dzīvo laukos, bet, pateicoties labajai autobusu satiksmei, var strādāt pilsētā un ik rītu brauc uz rūpnīcu, vakaros atgriežoties mājās.

Daži neprecējušies strādnieki, kas dzīvo no pilsētām tālākajos ciemos, ik dienas uz darbu un mājup brauc tikai siltākajos un gaišākajos gadalaikos, turpretim ziemā dzīvo pilsētā, kur ir ērī sev apmešanās vieta. Šai grupai jāpieskaita arī strādnieki no pilsētu pievārtes ciemiem, kurus tikai nesen iekļāva augošo pilsētu teritorijās. Vēl nesenā pagātnē te bija isti lauki. Sajos nesenajos ciemos dzīvojošie strādnieki joprojām gandrīz pilnībā saglabā laucinieckisko dzīves veidu.

Abu pēdējo minēto grupu strādnieki pēc savas apziņas, ieražām, garīgajām interesēm, kultūras un dzīves veida stāv tuvāk lauciniekiem nekā pilsētniekiem. Tas pats sakāms arī par ievērojamu daļu kūdras fabriku strādnieku Latgales lauku apvidos.

Ciešie sakari ar laukiem kavē strādnieciskās apziņas, psiholoģijas, kultūras un dzīves veida veidošanos, jo par spīti milzīgajām izmaiņām, kas pēdējos gados notikušas lauku ekonomiskajā un kultūras dzīvē, kultūras līmenis Latgales laukos pagaidām vēl joprojām ir zemāks nekā pilsētā. Taču, lai arī cik spēcīga būtu lauku ietekme, tā tomēr nespēj apturēt rūpnīcās strādājošo cilvēku strādnieciskā pasaules uzskata, kultūras un dzīves veida tapšanas procesu. Šis process sākas līdz ar iesaistīšanos darbā rūpnīcā, līdz ar strādnieku profesijas apgūšanu.

Strādnieku apmācīšana kādas profesijas apgūšanai Latgales rūpniecības uzņēmumos, tāpat kā visur mūsu zemē, notiek plānveidīgi. Strādnieki mācās divējādi: tieši pašā ražošanas uzņēmumā un profesionāli teh-

niskās izglītības sistēmā. Kvalificētu kadru sagatavošanas galvenais pasākums pašā rūpnīcā ir strādnieku individuāla apmācīšana pie darbgalda, kas tiek papildināta ar teorētiskajām nodarbībām grupās. Pēc speciālām programmām tā turpinās 3—4 mēnešus. Saskaņā ar šo apmācīšanas metodi ikvienu bez profesijas rūpnīcā pieņemto strādnieku norīko par mācekli pie pieredzējuša kvalificēta strādnieka. Nodarbības vada inženiertehniskie darbinieki un pieredzes bagāti meistari. Beidzot mācību kursu, jaunajam strādniekam jānokārto pārbaudījums darba teorijā un praksē. Pēc sekmīgi nokārtota pārbaudījuma kvalifikācijas komisija viņam piešķir strādnieka kategoriju. Rūpnīcās uz vietas gatavo uzņēmumiem sevišķi nepieciešamo profesiju strādniekus. RSR, piemēram, šādas profesijas skaitās virpotāji, frēzētāji, metinātāji, atslēdznieki. Jaunu strādnieku kadru sagatavošanā lieli nopelni rūpnīcā ir virpotāju iecirkņa vecākajam meistaram Antonam Lācim, kurš savu darba dzīvi RSR sācis kā virpotāja māceklis un daudzu gadu laikā pats apmācījis vairākus desmitus jauno strādnieku. Ne mazumu speciālistu apmācījuši arī tādi meistari kā R. Ančupāns, A. Prokofjevs, K. Suhockis, G. Nahodkins, P. Zujs, V. Vindačs, J. Broks u. c.

Tomēr strādnieku apmācīšana pašās rūpnīcās nav vienīgā kadru gatavošanas metode. Līdztekus tai notiek jauniešu apmācība profesionāli tehniskajās skolās. Šādā ceļā profesiju ieguvuši galvenokārt vidusskolu audzēkņi, kas pēc iestāšanās darbā rūpnīcās tika nosūtīti uz profesionāli tehnisko skolu specialitātes apgūšanai. Pēc 1—2 gadiem rūpnīcās atgriezās labi sagatavoti atslēdznieki, virpotāji, frēzētāji un citi speciālisti.

Savas pastāvēšanas gados rūpnīcas pašu vajadzībām sagatavoja lielāko daļu speciālistu. Tā, piemēram, pēc RSR kadru daļas datiem, rūpnīca no 1961. līdz 1967. g. šādā veidā sagatavoja vairāk nekā pusi no strādnieku-speciālistu skaita.⁴⁰

Vienlaikus ar specialitātes apgūšanu bijušie zemieki, skolu absolventi, mājsaimnieces pakāpeniski apguva arī strādnieku morāli, strādnieku goda un atbildības jūtas ne vien par uzticētā uzdevuma veikšanu, bet arī par sava uzņēmuma ražošanu kopumā. Tas notika pakāpeniski — gan mācoties, gan strādājot, pastāvīgi esot saskarē ar kadru strādniekiem, iesaistoties sabiedriskos pasākumos, klausoties lekcijas, piedaloties pārrunās u. tml.

Tomēr apstākļos, kad rūpnīcās nepārtraukti tiek ieviesta jauna tehnika, pilnveidota ražošanas tehnoloģija un apgūta jaunu produkcijas veidu izlaide, strādnieka specialitātes iegūšana vien nespēja nodrošināt rūpnīcu ražošanas plānu sekmīgu izpildi. Tāpēc no strādniekiem tika prasīta un joprojām tiek prasīta pastāvīga kvalifikācijas celšana un darba meistarības pilnveidošana.

Kopš uzņēmumu pastāvēšanas pirmajām dienām to administrācijas un sabiedriskās organizācijas strādnieku kvalifikācijas celšanai izveidoja dažādu kursu sistēmu. Kursus rīkoja arī meistaruru un citu inženiertehnisko darbinieku kvalifikācijas paaugstināšanai. RSR ik gadus darbojas kursi strādnieku pamatspecialitāšu — virpotāju, atslēdznieku, cinkotāju u. c. — kvalifikācijas celšanai. Nodarbībās paredzēts celt gan strādnieku praktiskā darba meistarību, gan padziļināt viņu teorētiskās zināšanas. Rūpnīcās darbojas arī

šauru specialitāšu kvalifikācijas celšanas kursi, kas domāti to strādnieku darba metožu uzlabošanai, kuri veic grūtākās, sarežģītākās operācijas. Kvalifikācijas celšanā ietilpst arī otras, pamatprofesijai radniecīgas specialitātes apgūšana.

Lai celtu meistaruru kvalifikāciju, rūpnīcas sūta tos mācīties uz dažādiem mūsu zemes lielajiem uzņēmumiem. Tā, piemēram, RSR meistari bija kursos kādā Urālu rūpnīcā, uzņēmumos Rīgā, Liepājā u. c.

Rēzeknē bij. celtniecības instrumentu un metālizstrādājumu rūpnīcā «Latgale» sāka darboties divgadīga meistaruru skola, uz kuriem rūpnīcas komandēja meistaruru vidējās speciālās izglītības iegūšanai. Apmeklējot mācības meistaruru skolā, mācoties tehnikumos un augstskolās, lielākā daļa no visplašākās inženiertehnisko darbinieku grupas, t. i., meistaruru grupas, tuvākajā nākotnē būs ieguvusi vidējo speciālo un augstāko izglītību.

Bez tam inženiertehniskajiem darbiniekiem iespējams ik gadus paaugstināt savu kvalifikāciju augstākajos inženieruursos.

Daudz inženiertehnisko darbinieku, kalpotāju un strādnieku studē ražošanas ekonomiku, apmeklē tautas universitātes tehniskās jaunrades fakultāti.

Par minēto strādnieku un inženiertehnisko darbinieku kvalifikācijas celšanas metožu efektivitāti uzskatāmu ainu sniedz RSR dati. Šajā rūpnīcā laikā no 1961. līdz 1967. g. kvalifikāciju cēla vairāk nekā 44% strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju. Šis skaits nav mazs. Tomēr jāatzīmē, ka vēl joprojām ne visu uzņēmumu strādnieki atzinuši, ka nepieciešams mācīties, celt savu kvalifikāciju. Mācās galvenokārt jaunieši, kas uz ražošanu atnākuši pēc vidusskolām. Mācās arī lielo uzņēmumu vidējās un vecākās paaudzes strādnieki — pirmrindnieki, kuri saprot, ka bez teorētiskajām zināšanām tie nespēs sekmīgi strādāt savā darba iecirknī. Savu kvalifikāciju vislabprātāk ceļ tie strādnieki, kuriem algu maksā pēc laika darba ar premiālo piemaksu: augstākai profesionālajai kategorijai atbilst augstāka alga.

Rūpnīcās ieviešamā jaunā tehnika un nepieciešamība orientēties dažādos sarežģītos ražošanas procesos izvirza augstākas prasības ne vien strādnieku tehniskajai sagatavotībai, bet arī viņu vispārīgās izglītības līmenim un redzeslokam. Šī pašas dzīves izvirzītā prasība mudina strādniekus sistemātiski mācīties vidējās un augstākās mācību iestādēs. Mācības aktīvi sekmē rūpnīcu administrācijas un sabiedriskās organizācijas. Tiek radīti labvēlīgi apstākļi, lai strādnieki varētu mācīties, apbalvoti mācībās labākās sekmes guvušie, kontrolēta mācību gaita, veikts liels izskaidrošanas darbs par nepieciešamību mācīties.

Pēc RSR kadru daļas datiem, darba jaunatnes skolās ik gadu mācās 70—100 šīs rūpnīcas strādnieku, bet 1967. g. — vairāk nekā 100 cilvēku. No šī skaita vidusskolu ik gadus beidz 20—25 cilvēki. 1967. g. jūnijā vidusskolu beidza 22 RSR kolektīva locekļi. Vidusskolu beidzot, abiturientus silti sveic darba vietu kolektīvi, katram pasniedzot piemiņas velti.

Strādnieki un inženiertehniskie darbinieki mācās arī tehnikumu un augstskolu vakara nodaļās vai neklātienes ceļā. Rēzeknes strādnieku — skolu audzēkņu vairums mācās Rīgas Industriālā tehnikuma Rēzeknes filiāles vakara un neklātienes nodaļā. Daudz jau-

niešu mācās Rīgas Politehniskā institūta neklātienes nodaļā. Pēc RSR iniciatīvas rūpnīcā nodibināts Rīgas Politehniskā institūta konsultāciju punkts, kur studenti, kas strādā Rēzeknes uzņēmumos, klausās lekcijas, piedalās semināros, saņem konsultācijas un kārto eksāmenus. Pēc rūpnīcas ziņām, 1967. g. tehnikumos mācījās 45, bet augstskolās apmēram 60 RSR strādnieki un inženiertehniskie darbinieki.⁴¹ Seši no RSR strādniekiem mācījās RPI klātienē; viņu mācību izdevumus sedza rūpnīca. Tehnikumos un augstskolās mācījās arī daudz citu uzņēmumu strādnieki.

Lai strādniekus un inženiertehniskos darbiniekus labāk sagatavotu iestāju pārbaudījumiem augstskolās, daudzās rūpnīcās noorganizēti sagatavošanas kursi. Šajosursos iestāju pārbaudījumiem mācību iestādēs gatavojas vairāki desmiti strādnieku un inženiertehnisko darbinieku.

Rūpnīcu administrācijas un sabiedriskās organizācijas pastāvīgi kontrolē strādnieku mācības, sevišķi rūpīgi sekojot vidusskolu audzēkņu mācībām. Tā, piemēram, RSR ir tik ciešs kontakts ar skolu, ka pat pedagoģiskās padomes sēdes, kurās tiek apspriestas audzēkņu sekmes, notiek rūpnīcā. Sēdēs piedalās RSR direktors un sabiedrisko organizāciju pārstāvji. Mācību rezultātus plaši apspriež strādnieku sapulcēs, par tiem raksta rūpnīcas presē. Labus skolniekus rūpnīcu direkcija un sabiedriskās organizācijas apbalvo.

Strādnieku redzesloka paplašināšanu sekmē rūpnīcās labi noorganizētie partijas izglītības darba pasākumi, kuros piedalās galvenokārt komunisti un komjaunieši. Tā, piemēram, 1967. g. RSR darbojās politisko zināšanu pamatu studēšanas pulciņš, trīsgadīga marksisma-ļeņinisma pamatu skola un politiskās ekonomijas pamatu apgūšanas pulciņš. Daļa komunistu apmeklēja pilsētas partijas komitejas organizēto lektoru meistarības skolu, bet daļa mācījās patstāvīgi saskaņā ar individuālo darba plānu. 1967. g. partijas izglītības tīklā mācījās pavisam 150 RSR komunistu.

RSR komjaunieši apmeklē rūpnīcā organizēto pulciņu «Globuss» un «Ļeņina komjaunatne» nodarbibas, pirmajā studējot starptautiskās politikas aktuālos jautājumus, otrajā — komjaunatnes vēsturi. 1967. g. šos pulciņus apmeklēja vairāk nekā 50 komjauniešu.

Nepārtrauktais vispārīgās un speciālās izglītības celšanas darbs, kura nepieciešamību izraisa jaunās tehnikas ienākšana rūpnīcā, pakāpeniski veido jaunu strādnieka tipu. Tam raksturīgs samērā plašs ražošanas profils, pēdējam atbilstoša vispārīgā un speciālā sagatavotība, spēja strādāt vairāku profesiju darbu. Tas savukārt rada būtiskas izmaiņas strādnieku psiholoģijā, viņu savstarpējās attiecībās, dzīves veidā un kultūrā.

Jaunā tipa strādniekam raksturīgas arī tādas īpašības kā aktīva jaunrade, augsts sabiedriski politiskais apzinīgums, kolektīvisma, biedriskuma un savstarpējās izpalīdzības jūtas. Visas šīs īpašības pakāpeniski kļūst arī par Latgales strādnieka neatņemamu iezīmi. Strādnieku jauno īpašību veidošanās procesu ietekmē ne vien mācības un profesionālās kvalifikācijas celšana, bet visu to faktoru kopums, kas raksturo sociālistiskā darba būtību.

Mūsu savāktie materiāli vedina domāt, ka starp šiem faktoriem sevišķi iedarbīga ir sociālistiskā sacensība, racionalizatoru un izgudrotāju kustība, piedalīšanās to sabiedrisko orgānu darbā, kas rūpnīcās izveidoti ražošanas sekmēšanai, līdzdalību rūpnīcu organizētajos sporta pasākumos, mākslinieciskajā pašdarbībā u. c.

Neizvirzot uzdevumu sīki analizēt šos faktorus, no kuriem ikviens var būt patstāvīga pētījuma objekts, jāievēro, ka visi šie faktori veicina strādnieku izaugsmi, palīdz iesakņoties jaunai sociālistiskai attieksmei pret darbu, sekmē to īpašību un morāles normu ieaudzinašanu, kuras ir raksturīgas padomju strādniekiem.

Izpētījuši dažādus dokumentus un materiālus par sociālistiskās sacensības attīstību rūpnīcās, varam apgalvot, ka kolektīvisma un savstarpējās izpalīdzības jūtas mūsdienās ir raksturīga strādnieku kolektīvu iezīme, ir sociālistiskās sacensības tiešs rezultāts. Atzīmējams, ka sacensībā iesaistās rūpnīcu strādnieku absolūtais vairums.

Sevišķi jūtamus rezultātus šajā jomā devusi sociālistiskās sacensības augstākā forma — komunistiskā darba kustība. Tieši šajā sacensības stadijā strādnieki sasniedza to apzinības pakāpi, kas deva tiem iespēju sākt cīņu par kolektīvā darba augstākiem rādītājiem, par tādu lēmumu izpildi, kurus pieņēmis viss kolektīvs — brigāde, cehs, iecirknis u. tml.

Kolektīvisma un biedriskuma jūtas, kas daudziem strādniekiem radušās darba procesā kolektīvā, iesakņojas arī strādnieku sadzīvē. Strādnieki satiekas cits ar citu arī ārpus rūpnīcas, tuvinās viņu ģimenes. Nereti vērojama cenšanās kopīgi pavadīt atpūtas dienas vai kopīgi atzīmēt svētkus u. tml.

Par jaunu sociālistisku attieksmi pret darbu liecina arī Latgales strādnieku piedalīšanās racionalizatoru un izgudrotāju kustībā, kas rūpnīcās it sevišķi vērsās plašumā jaunas produkcijas apgūšanas un izlaides gados, vai arī strādniekiem uzņemoties jaunas paaugstinātas sociālistiskās saistības. Izstrādāt racionalizācijas priekšlikumus un pilnveidot ražošanas procesus strādnieku visvairāk mudina interese par darbu, atbildība par izlaizamo produkciju, cenšanās pārvērst savu rūpnīcu par pirmrindas uzņēmumu un nevis iespēja saņemt papildienākumus vai apbalvojumus. Lai varētu sekmīgi piedalīties racionalizatoru un izgudrotāju kustībā, daudzi strādnieki regulāri iepazīstas ar tehnisko literatūru, lasa speciālus žurnālus, meklē tehniskus jauninājumus un uzlabojumus. Turklāt daudziem no šiem strādniekiem nav pat vidējās tehniskās izglītības. Šķiet, jau tālā pagātnē aizgājis laiks, kad atsevišķi strādnieki centās neizpaust citiem savus darba noslēpumus. Par to liecina gan racionalizatoru skaita pieaugums, gan ekonomija, ko rūpnīcas ik gadus gūst ražošanā ieviesto racionalizācijas priekšlikumu rezultātā.

Vienlaikus ar strādnieku jaunrades aktivitātes pieaugumu, par ko liecina jau minētā plaša iesaistīšanās sociālistiskajā sacensībā un racionalizatoru un izgudrotāju kustībā, rūpnīcu pastāvēšanas gados ievērojami pieaugusi arī strādnieku sabiedriski politiskā aktivitāte. Tā atspoguļojas dažādās jomās, sākot no ražošanas organizācijas rūpnīcā un beidzot ar piedalīšanos valsts pārvaldē. Strādnieku piedalīšanās ražošanas vadīšanā raksturo viņu darbs Pastāvīgajā ražošanas sapulcē, kas darbojas Latgales rūpnīcās. RSR Pastā-

vīgā ražošanas sapulce, piemēram, sastāv no 50 strādniekiem un inženiertehnikajiem darbiniekiem. Tā risina svarīgus ražošanas jautājumus, kas vērsti uz to, lai rūpnīca izpildītu ražošanas uzdevumus un celtu darba ražīgumu. Šajā virzienā strādā arī citi rūpnīcu sabiedriskie institūti — sabiedriskie normēšanas biroji, sabiedriskie ekonomiskās analīzes biroji, izlaižamās produkcijas kvalitātes biroji, sabiedriskie konstruktoru biroji un novatoru padomes. To darbā piedalās daudz strādnieku. Saimniekošanas un vadīšanas pieredzi strādnieki gūst, darbodamies savu arodorganizāciju dažādās komisijās, tautas kontroles veicināšanas komisijā u. c. sabiedriskajās organizācijās. Un, kaut arī šīs organizācijas dažkārt darbojas nepietiekami aktīvi, tomēr rūpnīcu dzīvē tām ir liela nozīme. Strādniekiem tās ir laba skola; te viņiem iespējams gūt ražošanas vadīšanas iemaņas, darbošanās šajās organizācijās ietekmē strādnieku pasaulē uzskata veidošanos u. tml.

Strādnieku politiskā apzinīguma augšanu ievērojami sekmē rūpnīcu partijas un komjaunatnes orga-

nizācijas, kuru rindās ir daudz strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju. Partijas organizācijas vada visu darbu rūpnīcās. Izgājusi labu ražošanas vadības skolu rūpnīcās, daļa strādnieku ir tik tālu sagatavota un politiski nobriedusi, ka var piedalīties savas pilsētas sabiedriski politiskās dzīves vadīšanā un pat republikas valsts darbā.

Vairāki dažādu uzņēmumu, to skaitā arī RSR strādnieki, bija un arī pašlaik ir pilsētu darbaļaužu deputātu padomju deputāti, bet viens no viņiem — RSR virpotājs P. Zujs — bija Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts.

Tātad Latgales rūpnīcās notiek jauna tipa strādnieku veidošanās process. Šā strādnieka raksturīgākās īpašības ir radošs darbs, izkoptas kolektīvisma jūtas, augsts apzinīgums un politiska aktivitāte.

Latgales strādnieku redzesloka jaunās iezīmes spēcīgi ietekmē jaunu iezīmju veidošanos arī viņu ģimenes dzīvē, paražās un materiālajā kultūrā. Šo jauno iezīmju pētīšana ir viens no galvenajiem latviešu padomju etnogrāfu uzdevumiem.

PARINDES

¹ С. П. Толстов. Задачи советской этнографии. — ВИ, 1954, 11, 161. lpp.; t. p. Итоги и перспективы этнографической науки. — СЭ, 1956, 3, 6. lpp.; t. p. Основные теоретические проблемы современной советской этнографии. — СЭ, 1960, 6, 15. lpp.; В. Ю. Крупянская. К вопросу о проблематике и методике этнографического изучения рабочего класса. — ВИ, 1960, 11, 40. lpp.

² С. А. Токарев. О задачах этнографического изучения народов индустриальных стран. — СЭ, 1967, 5, 134. lpp.

³ Turpat, 135. lpp.

⁴ В. Т. Зинич. Социалистический быт и культура рабочих Киева. — Автореф. канд. дисс. Киев 1960; t. p. Соціалістичні перетворення, паростки нового комуністичного в культурі та побуті робітників Радянської України. Киев 1963; Н. Приходько. Народне житло робітників Донбасу. Киев 1960; А. С. Куницкий. Социалистический быт рабочих Ворошиловградского завода им. Октябрьской революции. Автореф. канд. дисс. Киев 1953 u. c.; С. А. Макаруч. Социалистические преобразования в быту рабочих Прикарпатья. Автореф. канд. дисс. Киев 1964 u. c.; В. В. Миرون. Культура и побут гірників Радянської України. Киев 1965 u. c.

⁵ В. М. Иванов. Современный быт и культура рабочей семьи г. Минск. Кандидатская диссертация. Минск 1961; t. p. Новое время — новая жизнь. Минск 1968.

⁶ V. Ivanova doktora disertācijas temats — Baltkrievijas strādnieku ģimene un ģimenes sadzīve pagātnē un tagadnē.

⁷ А. И. Робакидзе. Некоторые стороны быта рабочих чатурской марганцевой промышленности. Тбилиси 1953.

⁸ Л. Х. Акаба. Материалы о быте рабочих-абхазов Ткварчели. — Труды Абхазского института языка, литературы и истории. т. 31. Сухуми 1960.

⁹ Ш. Аннаклычев. Быт рабочих-нефтяников Небит-Дага и Кум-Дага. Ашхабад 1961 u. c.; Р. Курбангалиева. Быт и культура рабочих-узбеков шелковой промышленности города Маргилана. Автореф. канд. дисс. Ташкент 1966; К. Мамбеталиева. Быт и культура шахтеров-киргизов каменноугольной промышленности Киргизии. Фрунзе 1963; Ш. Музапаров. Культура и быт узбеков-нефтяников Ферганской долины. Автореф. канд. дисс. Ташкент 1967.

¹⁰ Верхний Олонец — поселок лесорубов. Опыт этнографического описания. М.—Л. 1964; рецензия par šo grāmatu: Н. Юхнева. Верхний Олонец — поселок лесорубов. — СЭ, 1966, 5.

¹¹ Р. Уразманова. Особенности формирования и основные черты быта рабочих-нефтяников татар юго-востока Татарии. — Этнографическое изучение быта рабочих. М. 1968.

¹² Ю. Аргудяева. Семейный быт промышленных рабочих Кабанского района Бурятской АССР. Автореф. канд. дисс. Владивосток 1967.

¹³ А. Даниляускас. Культура и быт рабочих государственной фабрики шерстяных тканей «Нямунас» в поселке Юодупе. Автореф. канд. дисс. Вильнюс 1965.

¹⁴ Р. Меркене. Быт и культура рабочих Григишского опытно-бумажного комбината в 1925—1965 гг. Автореф. канд. дисс. Вильнюс 1966, u. c.

¹⁵ A. Voolmaa. Rõivastuse areng Sindis, Kilingi-Nõmmel ja Abja-Paluoja ajavahemikus 1890—1940. — ЕМА, XXIII. Tallinn 1968; A. Kärner. Sindi tekstiilitöölleiste vanemad elamud. Kasarmud. — Turpat.

¹⁶ 60. gadu sākumā Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora darbinieki I. Leinasare un S. Cimermanis sāka pētījumus par strādnieku dzīves veidu Liepājas rūpnīcā «Sarkanais metalurģis» un J. Rudzutaka Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcā. I. Leinasare sagatavoja un 1962. g. Vissavienības etnogrāfu atskaites sesijā Minskā nolasīja referātu par strādnieku kadru veidošanos rūpnīcā «Sarkanais metalurģis». S. Cimermanis publicēja apcerējumu «Jauno darba un sadzīves elementu veidošanās Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcas strādnieku kolektīvā» (AE, VI, Rīgā 1964.) un rakstu «Pētīsim strādnieku dzīves veidu un kultūru» («Padomju Latvijas Skola», 1962., 9. nr.).

¹⁷ Dažas vispārīnā rakstura domas strādnieku etnogrāfijas jautājumos Latvijā publicētas kolektīvajā pētījumā «Latviešu etnogrāfija» (Rīgā 1969.).

¹⁸ В. Ю. Крупянская. Опыт этнографического изучения уральских рабочих второй половины XIX в. — СЭ, 1953, 1; t. p. Некоторые аспекты этнографического изучения рабочих. — Краткие сообщения Института этнографии АН СССР, XXIX, 1958; t. p. К вопросу о проблематике и методике этнографического изучения советского рабочего класса. — ВИ, 1960, 11; t. p. Проблемы изучения современной культуры и быта рабочих СССР. — СЭ, 1963, 4; t. p. Культура и быт рабочих как предмет этнографической науки. М. 1964; t. p. Вопросы этнографического изучения быта рабочих. — Этнографическое изучение быта рабочих. М. 1968; t. p. Современная рабочая семья. — Рабочий класс СССР (1951—1965). М. 1969.

¹⁹ Tagad šis uzņēmums ir viens no jaunizveidotās Rēzeknes PSKP XXIV kongresa vārdā nosauktās elektrisko celtniecības instrumentu rūpnīcas cehiem.

²⁰ Apcerējumā izmantotie ekspedīciju materiāli glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora zinātniskajā arhīvā. Tos vākušas I. Leinasare un I. Nicmane-Ozola (par Ludzas un Viļakas līnu fabrikām), A. Širina (par Stružānu un Sīmalas kūdras fabrikām) un A. Zavarina.

²¹ Apcerējumā nav pētīts Daugavpils pilsētas rūpniecības uzņēmumu strādnieku sastāvs, jo vienu no lielākajiem Daugavpils rūpniecības uzņēmumiem — J. Rudzutaka Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcu — pētījis S. Cimermanis un rūpnīcas vēs-

tures pētnieku kolektīvs (skat. arī izdevumu «Из истории Даугавпилсского локомотиворемонтного завода». Рига 1968).

²² K. Bērziņš. Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā. — LVU zinātniskie raksti, XVIII. Rīgā 1958. (Ekonomikas zinātnes, II.) 7. lpp.

²³ Turpat.

²⁴ Latviešu konversācijas vārdnīca, X, 20150. sl. Sajā skaitā neietilpa amatniecības un mājārūpniecības uzņēmumos strādājošie cilvēki.

²⁵ Pēc 1930. g. datiem Latgalē bija 541 127 iedzīvotāji. — Latviešu konversācijas vārdnīca, X, 20129. sl.

²⁶ Советская Латвия, 7 февраля 1967 года; V. Salnais un J. Baltāis. Latvijas amatniecība un rūpniecība 1935. gadā, I. Rīgā 1938., 44. lpp.

²⁷ Л. Калнмач. Изменения в размещении промышленности Латвийской ССР за 20 лет. — Развитие народного хозяйства Латвийской ССР. Рига 1961, 154. lpp.

²⁸ Te un turpmāk ar vārdu «visi» apzīmēti aptaujātie 3350 strādnieki.

²⁹ No 1920. līdz 1930. g. bij. Abrenes apr. dzimušie strādnieki uzskatīti par Latgalē dzimušiem.

³⁰ So apgabalū pārstāv galvenokārt cilvēki, kas dzimuši Drīsas un Braslavas rajonos. Vairums no viņiem strādā Latvijas un Baltkrievijas PSR pierobežā — Krāslavas uzņēmumos.

³¹ Aprēķināts pēc RSR kadru daļas 1967. g. dokumentiem.

³² 1967. gada dati.

³³ Raksta sarakstīšanas gadā (1967. g.).

³⁴ 0,1% strādnieku vecums nav noskaidrots.

³⁵ 1,28% strādnieku izglītība nav noskaidrota.

³⁶ Rūpniecības komitejas priekšsēdētāja ziņojums RSR arodbiedrības konferencē sakarā ar kolektīvā līguma izpildes pārbaudi 1963. g. pirmajā pusgadā (RSR arhīva materiāli).

³⁷ Rūpniecības arodbiedrības komitejas priekšsēdētāja pārskata ziņojums par RK darbu arodbiedrības atskaites-pārvēlēšanu sapulcē 1963. gada 20. novembrī (RSR arhīvs).

³⁸ Д. М. Коган. Связи городского и сельского населения как одна из проблем этнографии города. — СЭ, 1967, 4.

³⁹ Turpat, 46. lpp.

⁴⁰ RSR kadru daļas atskaite 1967. g. beigās.

⁴¹ RSR kadru daļas 1967. g. dati.

А. Заварина

О ФОРМИРОВАНИИ РАБОЧИХ КАДРОВ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ЛАТГАЛЕ

Резюме

Долгое время этнографическая наука односторонне и научно необоснованно подходила к изучению народной культуры, сделав объектом своего исследования только крестьянство, в котором она видела единственного и исключительного носителя национальной культуры. Вне поля зрения этнографов оставался рабочий класс, который рассматривали как некую нивелированную массу, лишённую этнической специфики. Такой подход к изучению народной культуры не только сужал рамки этнографической науки, но и искажал культурно-бытовой облик того или иного народа. Глубоко и достоверно изучать современную культуру, быт народа, страны в целом нельзя, не изучая рабочего класса, играющего ведущую роль в формировании национальной культуры, создании новых форм коммунистического быта.

В последние два десятилетия рабочий класс занял достойное место в исследованиях советских этнографов. Ведется изучение быта рабочих и в зарубежных странах.

В нашей республике также начато этнографическое изучение рабочего класса, но работа эта находится пока на стадии накопления материала. Данная статья является первой попыткой исследования одного из вопросов этой проблемы, а именно формирования рабочих кадров на промышленных предприятиях Латгале.

Выбор для исследования Латгале не случаен. Он определяется прежде всего тем соображением, что развитие крупной промышленности и численный рост рабочего класса здесь, в отличие от остальной Латвии, начались, можно сказать, только в годы Советской власти, а это даёт возможность изучать рабочий быт в процессе становления его новых форм. Кроме того, существует ещё одно обстоятельство, заставившее нас обратиться к Латгале, а именно многонациональный состав её коренного населения,

который, естественно, сказывается на национальном составе рабочих промышленных предприятий. Таким образом, проблема изучения быта промышленных рабочих Латгале связывается с одной из актуальнейших проблем этнографии — проблемой национальных взаимовлияний и их роли в процессе складывания новых форм быта.

Исследование проводится нами на основе анализа материалов отделов кадров 8 промышленных предприятий Латгале за 1963—1967 гг. и данных, полученных при анкетировании рабочих одного из крупнейших предприятий — Резекненского завода доильных установок (РЗДУ). Кроме того, изучены материалы заводских архивов, проведены беседы с работниками отделов кадров, руководителями общественных организаций, просмотрена республиканская периодика. Нами проанализированы данные, полученные от 3350 рабочих РЗДУ, бывшего Резекненского завода ручного строительного инструмента и металлоизделий «Латгале» с его филиалами — литейно-механическим цехом в Лудзе и механическим цехом в Карсаве, Балвского мясокомбината, льнозаводов в городах Лудзе, Краславе и Виляке, торфозаводов «Стружаны» и «Силмала» Резекненского района.

Проблема формирования рабочих кадров исследуется нами несколько уже, чем делают это, например, историки. В статье рассматриваются лишь те вопросы, которые, по нашему мнению, имеют значение для этнографического изучения быта рабочих: это прежде всего вопросы о социальных и территориальных корнях, национальном и поло-возрастном составе, уровне общего образования, профессиональной подготовке, производственном стаже рабочих и некоторые другие.

Собранный и проанализированный материал позволил прийти к следующим выводам.

Формирование рабочих кадров происходило на

базе создания и развития крупной промышленности Латгале в 50—60-х годах, когда потребовалось большое количество рабочих рук, способных обслуживать современное, оснащенное новейшей техникой производство.

Формирование рабочих кадров промышленных предприятий происходило в основном за счет двух источников: деревни и города.

Уроженцы сельской местности составляют 83% всех рабочих, или 2780 человек из 3350 обследованных нами рабочих, горожане — 570 человек, или 17% всех рабочих. Среди рабочих первой группы наиболее многочисленны (63,5% всех рабочих, или 76,5% рабочих — уроженцев сельской местности) выходцы из латгальской деревни. За ними следуют рабочие — уроженцы деревень близлежащих к Латгале областей РСФСР и БССР (Псковской, Витебской, Молодечненской и др.). Они составляют 19,4% всех рабочих, или 23,5% рабочих, являющихся уроженцами сельской местности. Затем следует небольшая часть выходцев из сельской местности различных районов Латвии.

По социальному происхождению почти все эти рабочие являются в прошлом или крестьянами-единоличниками, или колхозниками, или рабочими совхозов, прибывшими в город в основном либо сразу в послевоенный период, либо в 50—60-е годы. Они представляют собой первое поколение рабочих, сохраняющих еще тесную связь с деревней.

Среди рабочих-горожан основную часть составляют уроженцы латгальских городов (69,3% всех уроженцев города, или 11,8% всех рабочих) и меньшую (5,3% всех рабочих, или 30,7% рабочих-горожан) — уроженцы различных городов других республик и остальных районов Латвии, приехавшие в Латгале в основном в тот же период, что и выходцы из деревни. По социальному происхождению горожане являются либо рабочими, либо бывшими военнослужащими, служащими, а часть уроженцев городов Латгале являются бывшими ремесленниками, торговцами, но численно последние группы невелики.

Исходя из этих цифр мы можем говорить, во-первых, о сравнительной однородности происхождения рабочих Латгале с территориальной точки зрения, так как 75,3% рабочих являются уроженцами деревень и городов Латгале. Этот факт важен для этнографа, ибо свидетельствует одновременно и об общих корнях их бытовых и культурных явлений.

Исходя из тех же данных мы приходим и ко второму, не менее важному для этнографии заключению об однородности рабочих Латгале в смысле их социального происхождения, ибо свыше 80% рабочих — бывшие крестьяне или колхозники. Установление этого факта позволяет понять происходящий в быту рабочих Латгале процесс взаимовлияния городских и сельских черт культуры, установить, насколько глубоко зашел процесс урбанизации быта рабочих — недавних выходцев из деревни и насколько сильное влияние оказывает на этот процесс деревня.

Для выяснения проблемы национальных взаимовлияний и их роли в процессе складывания новых форм быта необходимо было выявить национальный состав рабочих. В национальном отношении состав рабочих Латгале не столь однороден, как в социаль-

ном и территориальном отношениях. Исторически сложившаяся неоднородность состава населения Латгале сказалась, естественно, и на национальном составе рабочих кадров ее промышленных предприятий. Оказали влияние на национальный состав рабочих заводов Латгале и приезжие рабочие — украинцы, татары, молдаване, чуваша, коми и т. д. Всего на обследованных предприятиях представлены рабочие 15 различных национальностей. Таким образом, в процессе формирования рабочего быта должно проявляться влияние культур различных национальных групп, но кардинальной проблемой являются взаимоотношения латышских и русских рабочих и взаимовлияния их культур, так как это самые многочисленные группы рабочих, которые находятся в самом тесном контакте друг с другом как на производстве, так и в быту.

Нами изучался также поло-возрастной состав рабочих, их стаж работы на промышленных предприятиях, общеобразовательный уровень, профессиональная подготовка, так как выяснение всех этих факторов важно не только для изучения проблемы формирования рабочего коллектива, но и быта рабочих, их сознания, психологии и культуры. Эти сведения существенно дополняют характеристику рабочего коллектива и дают представление о том, в какой среде происходит развитие новых форм быта.

Возрастной состав рабочих различен. Много на заводах трудится молодежь, но большинство, как показывают наши подсчеты, составляют, однако, люди среднего и пожилого возраста. Основное ядро рабочих составляют мужчины, и лишь 35% рабочих — женщины. Образовательный уровень основной массы рабочих Латгале еще невысок — 70,7% рабочих среднего и старшего поколений имеют образование в объеме 1—7 классов.

Резюмируя сказанное, можно сделать вывод, что рабочие кадры Латгале сформировались из разных по социальному и территориальному происхождению, по национальному и поло-возрастному составу лиц. Разным был у них профессиональный и общеобразовательный уровень. Одни имели практический опыт, а другие только начинали свой трудовой путь. Были рабочие, которые впервые оторвались от земли и стали к станку. Разными в связи с этим оказались рабочие и по своей психологии, среди них было немало людей, которым не сразу удалось полностью освободиться от частнособственнических пережитков и индивидуалистической психологии. Администрации, общественным организациям заводов предстояла большая воспитательная и организационная работа, чтобы выработать у пришедших на заводы людей присущие рабочему классу нашей страны идеологию, сознательность, духовные запросы. К концу 60-х годов в этом отношении были достигнуты большие успехи. Рабочие Латгале окрепли в морально-политическом и выросли в культурном отношении.

Но было бы, однако, ошибочным утверждать, что формирование рабочего сознания, психологии, культуры и нового быта, иными словами, процесс превращения сельского жителя в горожанина, требующий длительного времени, в Латгале завершен полностью. Существуют обстоятельства, которые несколько замедляют этот процесс. Среди них на пер-

вое место нами ставится связь рабочего Латгале с деревней, с сельскохозяйственным трудом, что способствует сохранению на некоторое время крестьянской психологии, ибо сельскохозяйственное производство в силу его особенностей, специфики условий труда гораздо медленнее преобразует сознание, быт, культуру людей, чем индустриальный труд.

Однако, как бы сильно ни было влияние деревни, оно не может остановить процесс формирования рабочего мировоззрения. В Латгале постепенно складывается новый тип рабочего, для которого харак-

терны уже сравнительно широкий производственный профиль, соответствующая общая и специальная подготовка, совмещение нескольких профессий. Современного рабочего Латгале отличают и такие качества, как творческая активность, высокая общественно-политическая сознательность, чувство коллективизма, товарищества и взаимопомощи. Складывающиеся качественно новые черты духовного облика рабочих Латгале оказывают огромное влияние на развитие новых черт семейного быта и материальной культуры.

A. Zavarina

ÜBER DIE BILDUNG DER ARBEITERKADER IN DEN INDUSTRIEBETRIEBEN VON LATGALE

Zusammenfassung

Lange Zeit hindurch war die Volkskunde einseitig darauf eingestellt, bei der Erforschung des Volkslebens nur das Bauerntum als relevantes Studienobjekt anzuerkennen. Man ging hierbei von der wissenschaftlich unbegründeten Voraussetzung aus, die Bauernschaft sei der einzige und ausschließliche Träger der Volkskultur. Außerhalb des Blickfeldes blieb die Arbeiterklasse, die von den Volkskundlern als gleichförmige, jeglicher ethnischen Eigenart entbehrende Masse angesehen wurde. Eine solche Betrachtungsweise beschränkte nicht nur den Bereich der volkskundlichen Forschung, sondern gab auch ein falsches Bild von der Lebensart und der Kultur des betreffenden Volkes. Eine gründliche und zuverlässige Erforschung der Kultur eines Landes und der Lebensgewohnheiten seiner Bevölkerung ist nur möglich, wenn auch die Arbeiterklasse als Studienobjekt berücksichtigt wird, da sie bei der Entwicklung der nationalen Kultur und der Schaffung neuer kommunistischer Lebensformen eine führende Rolle spielt.

In den letzten zwanzig Jahren trat in der sowjetischen Volkskunde eine grundlegende Wendung ein, die zu interessanten Forschungen auf dem Gebiet der neuzeitlichen Kultur- und Lebensformen der Völker der UdSSR führte. Infolge dieser Wandlung nahm die sowjetische Arbeiterklasse den ihr gebührenden Platz in der volkskundlichen Forschung ein.

Etnographische Forschungen über das Leben der Arbeiterklasse sind auch in der Lettischen SSR begonnen worden; allerdings befinden sie sich zunächst noch im Stadium der Sammlung von Studienmaterial. Der vorliegende Beitrag ist der erste Versuch, ein bestimmtes Problem dieses Fragenkomplexes, und zwar die Bildung der Arbeiterkader in den Industriebetrieben von Latgale, zu beleuchten.

Daß gerade Latgale zum Gegenstand einer solchen Untersuchung gemacht wurde, ist kein Zufall. Bestimmend für diese Wahl war vor allem der Umstand, daß die Entwicklung der Großindustrie und der zahlenmäßige Wuchs der Arbeiterklasse in Latgale später als im übrigen Lettland, eigentlich erst in den Jahren der Sowjetmacht, erfolgte. Dadurch ist die Möglichkeit gegeben, die Lebensweise der Arbeiterschaft gewissermaßen *in statu nascendi* zu erforschen. Ein weite-

rer Umstand, der die Wahl von Latgale als Studienobjekt nahelegte, war die von jeher multinationale Zusammensetzung seiner Bevölkerung, die natürlich nicht ohne Einfluß auf die nationale Zusammensetzung der Belegschaften in den Betrieben sein konnte. Dadurch verknüpft sich die Erforschung der Lebensweise der Industriearbeiter von Latgale mit einem sehr aktuellen volkskundlichen Problem, nämlich mit dem der wechselseitigen nationalen Einflüsse und ihrer Bedeutung für die Entstehung neuer Lebensformen.

Als Quellenmaterial für die vorliegende Studie wurden die Akten der Personalabteilungen von acht Industriebetrieben in Latgale aus den Jahren 1963—1967 sowie die Ergebnisse einer Umfrage bei den Arbeitern eines der größten Betriebe, des Melkanlagenwerks von Rēzekne, ausgewertet. Weiteres ergiebige Studienmaterial lieferten die Betriebsarchive, Besprechungen mit Betriebsfunktionären und Mitarbeitern der Personalabteilungen sowie Pressemeldungen. Auf diese Weise wurden Daten über insgesamt 3350 Arbeiter des Melkanlagenwerks, des ehemaligen Geräte- und Metallwarenwerks „Latgale“ sowie seiner Zweigstellen in Ludza und Kārsava, des Fleischkombinats von Balvi, der Flachsfabriken in Ludza, Krāslava und Viļaka sowie der Torffabriken «Stružāni» und «Silmala» im Rayon Rēzekne gewonnen.

Das Problem der Bildung von Arbeiterkadern wird von uns etwas enger gefaßt, als es beispielsweise in der historischen Forschung der Fall ist, da nicht alle Aspekte dieses umfassenden Fragenkomplexes volkskundlich von Bedeutung sind. In der vorliegenden Arbeit werden nur diejenigen Fragen behandelt, die unserer Auffassung nach bei der volkskundlichen Erforschung der Lebensweise der Arbeiter berücksichtigt werden müssen. Dazu gehört vor allem die soziale und territoriale Herkunft der Arbeiter, ihre nationale Zusammensetzung sowie ihre Zusammensetzung nach Alter, Geschlecht, Allgemein- und Fachbildung, Dienstalter u. dgl.

Die Auswertung des genannten Studienmaterials führte zu folgenden Ergebnissen.

Die Bildung der Arbeiterkader in Latgale erfolgte

im Zuge der Schaffung und Entwicklung der Großindustrie in den 50er und 60er Jahren, als zahlreiche Arbeitskräfte für die moderne, maschinell betriebene Produktion gebraucht wurden.

Die Arbeiterkader in den Betrieben rekrutierten sich sowohl aus den Reihen der ländlichen wie der städtischen Bevölkerung. Aus der Gesamtzahl der von der Untersuchung erfaßten Arbeiter sind 2780 (83 v. H.) auf dem Lande geboren. Die übrigen 570 (17 v. H.) sind städtischer Herkunft.

Unter den Arbeitern der ersten Gruppe stammen die meisten, und zwar 63,5 v. H. sämtlicher Arbeiter bzw. 76,5 v. H. der auf dem Lande Gebürtigen, aus den ländlichen Bezirken von Latgale. An zweiter Stelle stehen die Arbeiter, die aus den Dörfern der an Latgale angrenzenden Gebiete Pskow, Witebsk, Molodetschno und anderen zur RSFSR oder zur Belorussischen SSR gehörenden Gebieten stammen. Ihre Zahl beträgt 19,4 v. H. der von der Untersuchung erfaßten bzw. 23,5 v. H. der auf dem Lande geborenen Arbeiter. Weiter folgt eine verhältnismäßig geringe Zahl von Arbeitern, die aus verschiedenen ländlichen Bezirken Lettlands stammen.

Ihrer sozialen Herkunft nach sind die Arbeiter der ersten Gruppe fast ausschließlich ehemalige Einzel- oder Kolchosbauern bzw. Sowchosarbeiter, die teils in den ersten Nachkriegsjahren, teils während der 50er und 60er Jahre in die Stadt übergesiedelt sind. Somit handelt es sich bei diesem Kontingent um Arbeiter in erster Generation, die noch enge Verbindungen zum Dorf haben.

Unter den Arbeitern, die städtischer Herkunft sind, stammt der Großteil (69,3 v. H. der in Städten geborenen bzw. 11,8 v. H. sämtlicher Arbeiter) aus den Städten von Latgale. Die Minderheit (5,3 v. H. sämtlicher Arbeiter bzw. 30,7 v. H. der Städter) bilden Arbeiter, die aus anderen Städten der UdSSR, darunter auch aus anderen Städten Lettlands stammen. Der Zeitpunkt ihrer Umsiedlung nach Latgale ist vorwiegend der gleiche wie bei den auf dem Lande Geborenen. Ihrer sozialen Herkunft nach sind die Städter teils Arbeiter, teils ehemalige Armeeangehörige oder Angestellte. Es gibt unter ihnen auch ehemalige Handwerker und Händler, doch ist die Zahl der letzteren gering.

Die aus Städten Stammenden sind größtenteils Arbeiter in erster oder zweiter Generation.

Wie aus diesen Erhebungen hervorgeht, ist die Zusammensetzung der Arbeiter von Latgale in bezug auf ihre territoriale Herkunft verhältnismäßig einheitlich, da 75,3 v. H. von ihnen aus den Dörfern und Städten von Latgale stammen. Diese Tatsache ist volkshkundlich von Bedeutung, da sie von der Gleichartigkeit und vom gemeinsamen Ursprung der Kultur- und Lebensformen der überwiegenden Masse der Arbeiter von Latgale zeugt. Ihr stehen kulturell auch die aus den benachbarten Gebieten der RSFSR und der Belorussischen SSR stammenden Arbeiter nahe.

Eine weitere, volkshkundlich nicht minder bedeutende Folgerung aus den angeführten Daten besteht darin, daß die Arbeiterschaft von Latgale auch in bezug auf ihre soziale Abstammung verhältnismäßig homogen ist, da über 80 v. H. der Arbeiter als ehemalige Einzel- oder Kolchosbauern ländlicher Herkunft sind. Dadurch erklärt sich die bei den Arbeitern von

Latgale zu beobachtende Wechselwirkung von städtischen und bäuerlichen Kultureinflüssen und Lebensgewohnheiten. Auf Grund dieser Beobachtungen läßt sich beurteilen, wie weit der Urbanisierungsprozeß der Lebensweise der vom Lande stammenden Arbeiter vorgeschritten ist.

Um das Problem der gegenseitigen nationalen Einflüsse und ihrer Bedeutung für die Bildung neuer Lebensformen zu klären, wurde auch die nationale Zusammensetzung der Arbeiterkader untersucht.

Die historisch bedingte Heterogenität der Bevölkerung von Latgale macht sich natürlich auch in der nationalen Zusammensetzung der Betriebsbelegschaften bemerkbar, die zudem durch die Zuwanderung von Arbeitskräften aus anderen Republiken — der Ukraine, der Moldauischen SSR, der Tatarischen, Tschuwaschischen und der Komi ASSR sowie anderen Gebieten beeinflusst worden ist. Insgesamt wurden in den von der Untersuchung erfaßten Betrieben Vertreter von 15 verschiedenen Nationalitäten festgestellt.

Aus dem Gesagten ist zu ersehen, daß die Arbeiterschaft von Latgale bezüglich ihrer nationalen Zusammensetzung nicht so einheitlich ist wie in bezug auf die soziale und territoriale Abstammung. Eine Folge davon ist der Einfluß verschiedenartiger nationaler Kulturelemente auf die Lebensgewohnheiten der Arbeiter. Von entscheidender Bedeutung sind hierbei die Wechselbeziehungen und die gegenseitige kulturelle Beeinflussung der lettischen und russischen Arbeiter, da diese zahlenmäßig die überwiegende Mehrheit bilden.

Im vorliegenden Beitrag wird auch die Zusammensetzung der Arbeiter nach Alter und Geschlecht, Allgemein- und Berufsbildung sowie Dienstalter untersucht, da diese Faktoren nicht nur für die Charakteristik der betreffenden Arbeiterkollektive, sondern auch für die Bewußtseinsbildung, Lebensgewohnheiten und kulturelle Entwicklung der Arbeiter maßgebend und somit auch für die Charakteristik des Milieus bedeutsam sind, in dem sich die Bildung neuer Lebensgewohnheiten und Lebensformen vollzieht.

Die altersmäßige Zusammensetzung der Arbeiterschaft ist sehr verschieden. Obwohl es in den Betrieben nicht wenig Jugendliche gibt, überwiegen dennoch, wie unsere Ermittlungen zeigen, Vertreter der mittleren und höheren Altersstufen. Die Mehrzahl der Arbeiter sind Männer, die Zahl der Frauen beträgt 35 v. H. Das Bildungsniveau der Arbeiter von Latgale ist im ganzen noch nicht hoch, da 70,7 v. H. der von der Untersuchung erfaßten Arbeiter der mittleren und höheren Altersstufen bloß eine ein- bis siebenjährige Schulbildung besitzen.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß die Arbeiterkader von Latgale sich seinerzeit aus Personen verschiedener Nationalität, sozialer und territorialer Herkunft, verschiedenen Alters und Geschlechts sowie verschiedener Allgemein- und Berufsbildung rekrutierten. Ein Teil von ihnen verfügte bereits über berufliche Erfahrung, während andere erst am Beginn ihrer Arbeitslaufbahn standen. Es gab auch solche, die soeben erst die heimatliche Scholle verlassen hatten und zum erstenmal an die Werkbank traten. Dementsprechend waren auch die psychologischen Unterschiede groß. Es gab Arbeiter, die nicht ohne

weiteres die Überreste des Kapitalismus und des Individualismus in ihrem Bewußtsein ausmerzen konnten.

Die Betriebsleitungen und gesellschaftlichen Organisationen hatten eine große erzieherische und organisatorische Aufgabe zu bewältigen, deren Ziel es war, bei den Neuangekommenen die der sowjetischen Arbeiterklasse eigene ideologische Reife, geistige Interessen sowie entsprechende kulturelle Bedürfnisse und Lebensgewohnheiten auszubilden. Am Ende der 60er Jahre waren auf diesem Gebiet bereits bemerkenswerte Erfolge zu verzeichnen. Das gesellschaftliche und politische Bewußtsein der Arbeiter von Latgale hat sich erheblich gefestigt und ihr kulturelles Niveau erhöht.

Es wäre jedoch falsch zu behaupten, daß die Bewußtseinsbildung der Arbeiter von Latgale, die Aneignung neuer Kulturwerte und Lebensformen, kurz, die Umwandlung und Urbanisierung der früheren Landbewohner beendet sei. Dieser langwierige Prozeß ist noch nicht abgeschlossen, und gewisse Umstände hemmen seinen Fortschritt.

Zu den Hemmnissen gehört unserer Meinung nach vor allem die in Latgale immer noch enge Verbunden-

heit der Arbeiter mit dem Dorfleben und der landwirtschaftlichen Produktion, die infolge ihrer spezifischen Bedingungen bedeutend langsamer auf das Bewußtsein, die Lebensweise und das Kulturleben der Menschen einwirkt als die industrielle Arbeit.

Andrerseits kann der Einfluß des Dorfes, mag er noch so stark sein, den Prozeß der Bewußtseinswandlung, die Erhöhung des Kulturniveaus und die Bildung neuer Lebensformen bei den Arbeitern von Latgale nicht aufhalten. Dieser Prozeß, der sich unablässig vom ersten Tage des Arbeitsantritts im Betrieb vollzieht, führt zur allmählichen Entwicklung eines neuen Arbeitertyps mit umfassendem beruflichem Können und höherem Bildungsgrad. Heutzutage kennzeichnen den Arbeiter von Latgale auch solche Eigenschaften, wie schöpferische Aktivität, ein hoher gesellschaftlicher Bewußtseinsgrad, Kollektivismus und hilfsbereiter Kameradschaftsgeist.

Diese im Entstehen begriffenen neuen Charakterzüge der Arbeiterschaft von Latgale fördern weitgehend die Entwicklung neuer geistiger und materieller Lebensformen, deren Erforschung eine wichtige Aufgabe der Volkskunde ist.

LATGALES ETNOGRĀFIJAS BIBLIOGRĀFIJA*

SAKARTOJUMI

A. Ģermanis un Z. Sakare

SATURS

Saīsinājumi

1. Bibliogrāfiju bibliogrāfija

2. Pirmspadomju un ārzemēs izdotā literatūra
3. Padomju literatūra

SAISINĀJUMI

a — avīze
AE — Arheoloģija un etnogrāfija. R.
BrZ piel — Brīvās Zemes ilustrēts pielikums. R.
B. v. — Bez izdevn. vietas atzīmes.
D — Daugava (ž). R.
DV — Daugavas Vēstnesis (a). Daugavpili.
DVK — Dabas un vēstures kalendārs. R.
FBR — Filologu biedrības Raksti. R.
H. — Heft.
IMM — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. R.
I. — lapa.
LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca. R.
LLAR — Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Raksti. R.
LLV — Latviešu literatūras vēsture. R.
LME — Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. R.
LMūz — Latviešu mūzika. (Raksti par mūziku.) R.
LR — Latvju raksti. R. Zarriņa red. R.
LS — Latvijas Saule (ž). R.
LTD — Latvju tautas dainas. Red. J. Endzelins. Sakārt. R. Klaus-
tiņš. R.
LTDz — Latviešu tautasdziesmas. Izlase. R.
LtgSk — Latgolas Skola (ž). Rēzeknē.
LtgV — Latgales Vēstnesis (a). Rēzeknē.
LTM — Latviešu tautas māksla. R.
Ludz — Ludzas apriņķis senāk un tagad. Ludzā.
LUR — Latvijas Universitātes Raksti. R.
LZDT — Latvijas zeme, daba, tauta. R.
L. — Leningradā.
M. — Maskavā.
Magazin — Magazin, herausgegeben von der Lettischen lite-
rārischen Gesellschaft. Mitau.
Mat 1971 — Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu,
antropologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem. R.
Muz Kult Piem — Muzeji un kultūras pieminekļi. R.
Preiļu — Preiļu novada daba un vēsture. R.
R. — Rīgā.
RGr — Rokas grāmata ekskursiju vadītājiem pa Latgali. R.
RT 1965 — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par
arheologu un etnogrāfu 1965. gada pētījumu rezultātiem. R.
RT 1966 — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par
arheologu, antropologu un etnogrāfu 1966. gada pētījumu
rezultātiem. R.

RT 1968 — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par
arheologu, antropologu un etnogrāfu 1968. gada pētījumu
rezultātiem. R.
S — Sējējs (ž). R.
sl. — sleja.
SM — Senatne un Māksla (ž). R.
VVM — Valsts Vēsturiskā muzeja Krājumi. R.
ZA — Zinātņu akadēmija.
ZA Vēst — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. R.
Zid — Zidunis (ž). Rēzeknē.
ž — žurnāls.

АН ЛССР — Академия наук Латвийской ССР.
АН СССР — Академия наук СССР.
г — газета
ж — журнал
ИАН ЛССР — Известия Академии наук Латвийской ССР
(ж). Р.
л. — лист
Л. — Ленинград
ЛССР — Латвийская ССР.
М. — Москва.
Межд Конгр — VII Международный конгресс антропологиче-
ских и этнографических наук. М. август
1964 г.
Пам Кн Вит — Памятная книжка Витебской губернии на
год.
Р. — Рига.
СА — Советская археология (ж). М.
СИЭ — Советская историческая энциклопедия. М.
СЭ — Советская этнография (ж). М.
ТД 1964 — Тезисы докладов на научной сессии, посвящен-
ной итогам археологических и этнографичес-
ких экспедиций 1964 года. Пленарное заседа-
ние. Р.
ТД 1965 — Тезисы докладов на научной сессии, посвящен-
ной итогам археологических и этнографичес-
ких экспедиций 1965 года. Р.
ТД Топ — Конференция по топонимике северо-западной
зоны СССР. Тезисы докладов. Р.
ТриЭ — Труды Института этнографии АН СССР. Но-
вая серия. М.
ТрПКЭ — Труды Прибалтийской комплексной экспеди-
ции. М.

* Grāmatu apraksti dažkārt ir saīsināti.

BIBLIOGRĀFIJU BIBLIOGRĀFIJA

Apeļs M. un *Seišs St.* Literatūra par Latgolu. — Zīd, 1936, 4, 80.—82. lpp.

Apeļs M. 1936. un 1937. gadā latgaļu dialektā izdotās grāmatas. — Vārds, 1938, 4, 126.—128. lpp.

Buchholtz A. und *Spreckelsen A.* Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- undurlands von den Anfängen bis 1913. — Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte, R., 1914, 296.—415. lpp.

Diederichs H. Materialien zu einem bibliographischen Verzeichniss kleinerer und grösserer von Gustav Baron Manteuffel im Druck erschienenen Arbeiten. R., 1906. XIV, 64 lpp.

Greble V. Latviešu vēstītājas folkloras un folkloristikas bibliogrāfija. 1. R., 1971. 197 lpp. (LPSR ZA Valodas un literatūras in-šs).

[*Gērmanis A.*] Bibliogrāfija Latvijas PSR vēstures 1.—3. sējumam. — Latvijas PSR vēsture, R., 1, 1953, 510.—517. lpp.; 2, 1955, 428.—437. lpp.; 3, 1959, 593.—608. lpp.

Gērmanis A. un *Sakare Z.* Latviešu etnogrāfijas bibliogrāfija. — Latviešu etnogrāfija, R., 1969, 558.—585. lpp.

Gērmanis A., Sakare Z. Latvijas PSR vēstures bibliogrāfija. (1940—1950) un (1951—1955). R., 1953—1958. 2 sējumi mašīnrakstā LPSR ZA Vēstures in-tā.

Gērmanis A. un *Sakare Z.* Vēsturnieka Boļeslava Brežgo darbu bibliogrāfija. — ZA Vēst, 1957, 5, 151.—157. lpp.

Ginters A. Latviešu zinātne un literatūra. 1763—1911. Periodikā iespiesto rakstu rādītājs. [11 sēj.] R., 1926—1968.

Ivanova G. un *Arnicāne B.* Padomju tradīcijas. Ieteicamās literatūras rādītājs. [1—2]. R., 1963—1968. (LPSR Valsts b-ka). Latgale. Skat. Pūce O.

Latgale Padomju varas 20 gados. Ieteicamās literatūras rādītājs. Daugavpili, 1960. 29 lpp. (Daugavpils pilsētas zinātniskā b-ka).

Latvijas vēstures bibliogrāfija. 1918—1935. Red. E. Štengele. R., 1935. 123 lpp.

Latvijas zinātne un literatūra. 1920—1936. Periodikā iespiesto rakstu sistematiskais rādītājs. [18 sēj.] R., 1921—1942.

Manteuffel G. Bibliografia inflancko-polska. Od roku 1567 do 1905. — Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. XXXII. Poznań, 1906. Novilkums, 30 lpp.

Manteuffel G. Bibliographische Notiz über lett. Schriften, welche von 1604 bis 1871 in der hochlettischen oder der sog. oberländischen resp. polnisch-livländischer Mundart veröffentlicht worden sind, in rein chronologischer Ordnung. — Magazin, XVII, 2, 1885, 181.—204. lpp.

Ozols A. Tautas dziesmu literatūras bibliogrāfija. Red. L. Bērziņš. R., 1938. 284 lpp.

Pūce O. Latgale. Literatūras rādītājs. R., 1959. 26 lpp. Revolucionārā Daugavpils. Literatūras rādītājs. Daugavpili, 1970. 63 lpp. (Daugavpils zinātniskā b-ka).

Seiļ V. Grāmatas Latgales latviešiem. Latgaliešu dialektā izdoto grāmatu hronoloģiskais, sistematiskais autoru un izdevēju rādītājs. (1585—1936). R., 1936. 300 lpp.

Štengele E. Vēstures bibliogrāfija. 1936—1939. — LVIZ, 1937—1940.

Valsts bibliotēkas Biļetens. R., 1927—1943.
Winkelmann E. Bibliotheca Livoniae historica. 2. verbesserte u. sehr vermehrte Ausgabe. Berlin, 1876. XVIII, 608 lpp.

[*Барон Кр.*] Указатель сочинений о коренных жителях Прибалтийского края. СПб., 1869. 93 стр. (Записки Русского геогр. о-ва по Отделению этнографии. 2).

[*Германис А. Б.*] Библиография к 1—3 тому Истории Латвийской ССР. — История Латвийской ССР, Р., 1, 1952, стр. 637—646; 2, 1954, стр. 527—538; 3, 1958, стр. 732—751.

Германис А. Б., Шакаре Э. Я. Библиография латвийской антропологии и этнографии за 1960—1964 гг. — СЭ, 1965, 6, стр. 157—165.

Зеленин Д. К. Библиографический указатель русской этнографической литературы о внешнем быте народов России. 1700—1910 гг. (Жилище. Одежда. Музыка. Искусство. Хозяйственный быт). СПб., 1913, XXXIX, 733 стр. Издание корректурное. (Записки Русского геогр. о-ва по Отделению этнографии. XL, 1. Труды Комиссии по составлению этнографических карт России. 1).

Справочники по истории дореволюционной России. Библиография. Науч. руководство, ред. и вступ. статья П. А. Зайончковского. М., 1971. 515 стр. (Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина [и др.]).

2

PIRMSPADOMJU UN ĀRZEMĒS IZDOTĀ LITERĀTORA

Adamovičs L. Latvieši un katoļu baznīca. — Latvieši, 1, R., 1930, 175.—197. lpp.

Aizsils A. Apjumības jeb rudenāji senā latviešu sētā. — Raksti un Māksla, 1940, 4, 356.—362. lpp.

Aizsils A. Latviešu tautas sapņu iztulkošana. R., 1939. 171 lpp.

Aizsils A. Rudenāji Latgales sētās. — DV, 1939, 116.

Aizsils A. Senās kāzas Daugavpils apriņķī. R., 1941. 384 lpp.

Aizsils A. Senās latviešu godības. — Ltg, V, 1938, 31, 70, 85, 96, 111, 122.

Aizsils A. Senās latviešu līgavas pūrs Lubānā. — Zeltene, 1935, 7, 11.—12. lpp.

Aizsils A. Susprēdas. — Rīts, 1935, 62.

Andermanis K. Latgales podniecība. — Ilustrēts Žurnāls, 1928, 7, 207.—209. lpp.

Andermanis K. No tīnes līdz kumodei. — LTD, 7, R., 1931, 593.—631. lpp.

Andermanis K. Senā latvju istaba. — LTD, 2, R., 1928, 18.—35. lpp.

Andermanis K. Tautas celtniecība Latgalē. — RGr, R., 1935, 36.—56. lpp.

Andermanis K. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī. Sk. Celtniecības pieminekļi.

Andermanis K. Tautas māksla Latgalē. — RGr, R., 1935, 33.—35. lpp.

Andermanis K. Vēsturiskā celtniecība Latgalē. — RGr, R., 1935, 56.—63. lpp.

Apeļs M. Divdesmit gadu preses brīvības pie latgaliešiem. — IMM, 1926, 1, 54.—56. lpp.

Apeļs M. Latgolas sātos. Stōsti. Rēzeknē, 1932, 208 lpp.

Ārends P. Arhaiskie elementi mūsu etnogrāfiskā celtniecībā. — SM, 1938, 2, 148.—160. lpp.

Ārends P. Kā latvieši senāk istabas iekārtojuši un apgaismojuši. — LTD, 8, R., 1931, 31.—80. lpp.

Ārends P. Latviešu istabas apkure. — Latviešu aizvēstures materiāli, 2, R., 1936, 31.—63. lpp.

Ārends P. Latviešu sēta. — Dzīvei pretim, R., 1936, 259.—291. lpp.

- Arends P.* Maltuve un rokas dzirnavas. — LTD, 2, R., 1928, 137.—148. lpp.
- Arends P.* Skali, sveces un lukturi. — LTD, 8, R., 1931, 81.—101. lpp.
- Asans I.* Latvieši. C.-Пerepычp, 1908. 32 lpp.
- Balodis F.* Latviešu kultūras ziedu laiks Latgalē. — LS, 34, 1925, 355.—364. lpp.
- Balodis F.* Latviešu senās ciltis. — LLV, 1, 1935, 77.—96. lpp.
- Balodis F.* Mūsu senči. — D, 1928, 5, 606.—617. lpp.
- Balodis F.* Ludzas un Rēznes apvidus senvietas. IMM, 1925, 11, 479.—487. lpp.
- Balodis F.* Senlatvieši. — D, 1929, 4, 462.—476. lpp.
- Balodis F.* Senlietas. — Latvijas arhαιoloģija, R., 1926, 89.—125. lpp.
- Barons Kr. un Visendorfs H.* Latvju dainas. I—IV [8 sēj.]. Jelgavā, [ar 2. sēj.] Pēterburgā, 1898—1915. [1. sēj. 1. brtn. iznāca 1894. g.]
- Bērziņš J.* Mēģinājums ietvert krievu burtus leišu un latviešu rakstos. — IMM, 1930, 1, 48.—56. lpp.; 2, 170.—182. lpp.; 3, 298.—309. lpp.; 4, 404.—417. lpp.; 5/6, 529.—545. lpp.
- Bērziņš O.* Kāzas Latgalē. — BrZpiel, 1935, 40, 314.—315. lpp.; 46, 367.—368. lpp.; 47, 374.—375. lpp.
- Bielenstein A.* Ein glückliches Leben. Selbstbiographie. R., 1904. 8, 463 lpp.
- Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1892. XVI, 548 lpp.; atsevišķi atlants, 7 lapas.
- Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 1—2. St. Petersburg-Petrograd, 1907—1918.
- Birģel-Paegle A.* Kāds segas audums. (Latgales kamanu un zirgu segas). — LS, 26, 1925, 275. lpp.
- Bisenieks J.* Snoru zemes. — LKV, 21, 1940, 41792.—41796. sl.
- Blese E.* Latgaliešu dialekts. — LKV, 10, 1934, 20251.—20259. sl.
- Blese E.* Latgali. 1. — LKV, 10, 1934, 20270.—20273. sl.
- Brandt A.* Alte Gräber und darin gefundene Alterthümer in Polnisch Livland. — Inland, 1846, 42, 981.—989. sl.; 43, 1005.—1012. sl.; 1847, 17, 365.—367. sl.; 1850, 46, 721.—730. sl.
- Brandt A.* Polnisch-Livland und dessen Bewohner. — Inland, 1845, 26, 429.—433. sl.; 27, 445.—458. sl.
- Brastiņš E.* Latgales josta. — LS, 4, 1923, 30.—32., 37. lpp.
- Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. Latgale. R., 1928. 168 lpp.
- Breģo B.* Arhīvu materiāli par Latgali krievu arhīvos. — FBR, 10, R., 1930, 38.—48. lpp.
- Breģo B.* Kolekcijas un muzeji Latgolā. — LtgSk, 1937, 2, 25.—30. lpp.
- Breģo B.* Latgale XVII gadu simtenī. — S, 1937, 7, 679.—686. lpp.
- Breģo B.* Latgales pilsētu vēsture. — Apinis K. Latvijas pilsētu vēsture, R., 1931, 183.—248. lpp.
- Breģo B.* Latgolas inventari un generalmēreišonas zem'u apraksti. 1695—1784. Daugavpilī, 1943. 412 lpp.
- Breģo B.* Latgolas pagotne. 1. Daugavpilī, 1943. 222 lpp.
- Breģo B.* Latgolas vēstures materiāli. (1646—1835). Daugavpilī, 1944. XXIV, 168 lpp.; 7 lapas tab.
- Breģo B.* Latgolas zemnieki krīvu dzymtbyušonas laikūs. Viļakā, 1940. 244 lpp.
- Breģo B.* Skolas Latgolā. — LtgSk, 1928, 7, 6.—9. lpp.; 9/10, 5.—9. lpp.; 12, 1.—4. lpp.; 13, 21.—23. lpp.; 1929, 8, 10.—12. lpp.
- Breģo B.* Tautskolas Latgolā XIX g. s. 60.-ūs, 70.-ūs un 80.-ūs godūs. — LtgSk, 1926, 6, 4.—17. lpp.
- Breģo B.* 1654. gada «Piscovaja kniga» Latgalē. — FBR, 7, 1927, 101.—109. lpp.
- Celtniecības pieminekļi. 1. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī. Sakārt. K. Andermanis. R., 1933. [10] lpp. zīm.; 64 lpp. fotouzp.
- Czarnowski O.* Condition éthnographiques des anciennes provinces orientales de la Pologne. Paris, 1932. XXIII, 165 lpp.
- Eckardt J.* Die baltischen Provinzen Russlands. Leipzig, 1868, [par Latgali] 319.—334. lpp.; 2. Aufl., 1869, 81.—98. lpp.
- Eckardt J.* Verlorene Posten deutscher Civilisation. 1. Polnisch-Livland. — Grenzboten, 1868, 281.—294. lpp.
- Endzelins J.* Latvijas vietu vārdi. 2. Kurzemes un Latgales vārdi. R., 1925. 191 lpp.
- Erss A.* Vecā Latgale. Stāsti. [R.], 1931. 184 lpp.
- Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. R., 1891—1894.
- Hylzen J. A.* Inflanty ... W Wilnie, 1750. 414, [57, 14] lpp.
- Inflantija jeb poļu Vidzeme. — Konverzācijas vārdnīca, 2, R., 1908, 1329.—1331. lpp.
- Inflanty. Część I. Wydali Jan Jakubowski i Józef Kordzi-kowski. Warszawa, 1915. XI, 360 lpp. (Polska XVI wieku ... XIII).
- Jaunzems J.* Bornes baznīca — Brīvdabas muzejā. — SM, 1937, 1, 121.—130. lpp.
- Jaunzems J.* Divi interesanti senlaiku liecinieki Latgalē. — BrZpiel, 1938, 13, 98. lpp.
- Jaunzems J.* Etnogrāfiski interesantā Latgale. — BrZpiel, 1938, 22, 170.—171. lpp.
- Jaunzems J.* Etnogrāfiski interesanti un seni lauku celtniecības piemēri Latgalē. — BrZpiel, 1938, 1, 3.—4. lpp.
- Jaunzems J.* Latgales laukos. 1. — Universitāts, 1936, 13, 306.—308. lpp.
- Jaunzems J.* Senā Latgale — Brīvdabas muzejā. — S, 1936, 8, 876.—879. lpp.
- Jaunzems J.* Senā Latgales sēta. — S, 1940, 7, 703.—710. lpp.
- Jaunzems J.* Tautas darinātie sirmie sādžu krusti. — S, 1938, 5, 545.—546. lpp.; 6, 644.—647. lpp.
- Jerum L.* Die Lettin vom anthropologischen Standpunkt. — LUR. Medicinas fak. ser., 2, 1935, 1.—192. lpp.
- Klusiņš M.* Latvieši un igauņi Pleskavas gubernijā. — Baltijas kalendārs 1888, 103.—133. lpp.
- Knorre G.* Kranologische Untersuchungen an Schädeln aus Skelettgräbern Lettgallens. — Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, XXVIII, 3, 1930, 256.—312. lpp.
- Kolbuszewski St. Fr.* Zur Geographie der slavischen Lehnwörter in den inflantischen Mundarten von Lettgallen. — Språkliga bidrag, Lund, V, 24, 1967, 3.—32. lpp.
- Krēslis J.* Bluķu svētki Inflantijā. — Dienas Lapas pielikums, 1889, 273.
- Krūmiņš A.* Latgales koku baznīcu celtniecība Romas katoļu draudzēs 18. gadsimtenī. — Latvijas Arhitektūra, 1940, 1, 2.—10. lpp.
- Kundiņš P.* Einiges über die Dachkonstruktion bei lettischen Volksbauten. — Biuletyn historii sztuki i kultury, 1937, 5, 69.—80. lpp.
- Kundiņš P.* Latviešu klēts arhitektūra. — SM, 1940, 2, 45.—78. lpp.
- Kundiņš P.* Ripa kā rotājums latviešu koka celtniecībā. — SM, 1937, 4, 129.—139. lpp.
- Kundiņš P.* Sēta. — LKV, 19, 1939, 38424.—38429. sl.
- Kundiņš P.* Viduslaiku formas stabu rotājumus latviešu tautas celtniecībā. — SM, 1936, 2, 109.—115. lpp.
- Kurmin J.* Słownik polsko-laciński-lotewski. Wilno, 1858. [6], 282 lpp.
- Ķaune N.* Garīgās dzīves veidošanās Latgalē. — IMM, 1934, 1, 1.—11. lpp.; 2, 125.—132. lpp.
- Latgale. — LKV, 10, 1934, 20107.—20220. sl.
- Latgaliešu prese. — LKV, 10, 1934, 20266.—20267. sl.
- Latgaliešu vārdi. A. Armaņa savākti Ludzas apriņķa Zaļmuižas pagastā. — LS, 12, 1923, 112.—113. lpp.
- Latgali. — LKV, 10, 1934, 20270.—20294. sl.
- Latviešu tautas dziesmas. 1—12. Kopenhāgenā, 1952—1956.
- Latviešu tautas tēpi. Red. A. Dzērviķis un V. Ģinters. 1—4. R., 1936. 256 lpp. Izdots arī ar nosaukumu: Ievads latviešu tautas tēpu vēsturē. R., 1936.
- Latvijas agrārā reforma. [1—2]. R., 1930—1938.
- Latvijas arhαιoloģija. R., 1926. 186 lpp.
- Latvijas vēstures avoti. 3. Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņu arhīvos. 1—2. R., 1940—1941.
- Latvju raksti. 56 burtnīcas. [Red. R. Zariņš]. R., 1924—1931. Pārkārtots izdots arī iesiets 3 sējumos.
- Latvju tautas daiņas. Ilustrēts izdevums ar variantiem un zinātniskiem apcerējumiem. Red. J. Endzelins. Sakārt. R. Klaus-tiņš. 1—12. R., 1928—1932.
- Lideks O.* Latviešu svētki. R., 1940. 108 lpp.
- Lideks O.* Latviešu svinamās dienas. R., 1942. 224 lpp.
- Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra. 1—2. R., 1942—1944.
- Macilewicz J.* Pawujciejszona un wyszajdi sposobi, diel ziemniku Lotwiszu ... Wilnā, 1850. V, 332, 4 lpp.
- Mackensen L.* Lettgallische Wanderung. — Jahrbuch der Volkskundlichen Forschungsstelle, 2, R., 1938, 27.—45. lpp.
- Maliszewski E.* Polacy na Łotwie. Warszawa, 1922.
- Manteuffel G.* Inflanty Polskie ... Poznań, 1879. 168 lpp.
- Manteuffel G.* Krasław. Warszawa, 1901. 31 lpp.
- Manteuffel G.* Listy znad Bałtyku. Kraków, 1886. 202, III lpp.
- Manteuffel G.* Lotwa i jej pieśni gminne. — Księga poświęcona pamięci Adama Mickiewicza. Warszawa, 1899, 106.—261. lpp.
- Manteuffel G.* Lucyn w Inflantach. Kraków, 1884. 31 lpp.
- Manteuffel G.* Polnisch-Livland. R., 1869. 95 lpp.

- Nahlik A.* Tkaniny wsi wschodnio-europejskiej X—XIII w. Łódź, 1965. 103 lpp.
- Navickis S.* Par latviešiem Ilukstes aprīņķi. — Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības, 11, 1897, 58.—90. lpp.
- Niedre J.* Brunči. — LTD, 4, R., 1929, 439.—450. lpp.
- Niedre J.* Krustpils apvidus jostas. — VVM, 1, 1930, 9.—18. lpp.
- Niedre J.* Latviešu cimdi. 1. — VVM, 3, 1931, 11.—22. lpp.
- Novoselovs J.* Citas tautības Latvijā. — LZDT, 3, R., 1937, 96.—114. lpp.
- Par latviešiem Vitebskas gubernijā. — Pēterburgas Avīzes, 1863, 20.
- Pāvuliņa K.* Krustpils. — LR, 2, R., [1931], 4. — 172. lpp.
- Pietkiewicz K.* Etnografia Łotwy. (Kultura materialna). Wrocław, 1967. 226 lpp.
- Plater Ad.* Ueber alte Gräber und Alterthümer in Polnisch-Livland. — Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, IV, 2, 1848, 253.—279. lpp.
- Plāķis J.* Zemgale, Latgale. — IMM, 1921, 7, 755.—756. lpp.
- Riekstiņš J.* Sādžu šnoru zemju sadalīšana viensētu saimniecībās. — Latvijas agrārā reforma, R., 1930, 375.—412. lpp.
- Rokas grāmata ekskursiju vadītājiem pa Latgali. R., 1935. 63 lpp.
- Rokstu krojums latgaļu drukas aizlīguma atcelšonas 40 gadu atcerai. Rediģēja B. Brežgo un N. Trepša. Daugavpili, 1944. 560 lpp.
- Rozīts J.* Dažas Dienvidlatgales etnogrāfiskas īpatnības. — LS, 49/50, 1927, 540.—544. lpp.
- Roznieks V.* Poļu Vidzemes latvieši. — Sēta, daba, pasaule, 5, Jelgavā, 1889, 35.—41. lpp.
- Rūķe V.* Dažas piezīmes par kāzām Višķu un Jasmuižas pagastā. — Ceļi, 8, 1937, 269.—273. lpp.
- Rūķe V.* Latgales izlokšņu grupējums. — FBR, 19, R., 1939, 133.—188. lpp., 3 l. karšu.
- Rupjais J.* Dziesmas un dziedāšana Latgalē. — IMM, 1924, 8, 172.—176. lpp.
- Rubon. 1—10. Wilno, 1842—1849.
- Sajmans O.* Kōzas cimūs. — Zīd, 1923, 4—5, 158.—162. lpp.
- Seiļ V.* Latgališu tykumu un irāšu īpatnības. — Zīd, 1938, 5, 131.—135. lpp.
- Skujenieks M.* Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. R., 1930. 140 lpp.
- Skujenieks M.* Latvijas iedzīvotāji. — LZDT, 3, R., 1937, 3.—26. lpp.
- Soikāns J.* Senejā Latgola. Ludzā, 1924. 48 lpp.
- Spekke A.* Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi. R., 1934. 44 lpp.
- Sproģis Jūlijs.* Senie mūzikas instrumenti un darba un godu dziesmu melodijas Latvijā. R., 1943. 328 lpp. (Latviešu folkloras krātuves materiāli. C 2).
- Straubergs K.* Latviešu tautas paražas. 1. R., 1944. 607 lpp.
- Svenne O.* Īpatnējas parādības tautas celtniecībā. — Ludz, 1935, 109.—127. lpp.
- Svenne O.* Latgolas zemnieka ustoba. — Zīd, 1930, 6—7, 16.—21. lpp.
- Svenne O.* Ļaunie gari Latgales sētās un laukos. — Ludz, 1935, 237.—259. lpp.
- Svenne O.* Vecā un jaunā Latgale un viņas īpatnības. R., 1923, 110 lpp.
- Smits P.* Latviešu mītoloģija. 2. pārstr. izd. R., 1926. 152 lpp.
- Smits P.* Latviešu tautas ticējumi. 1—4. R., 1940—1941.
- Snore E.* Dignājas pilskalns. — SM, 1939, 4, 46.—64. lpp.
- Snore E.* «Kāra kapi» Mērdzenes pag. Dzērviņu ciemā. — SM, 1936, 2, 62.—71. lpp.
- Snore R.* 9.—12. gadsimtenī pēc Kr. — Latviešu kultūra senatnē, R., 1937, 68.—104. lpp.
- Snore R.* Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — Latviešu aizvēstures materiāli, 1, R., 1930, 39.—87. lpp., 31 tab., 97.—108. lpp.
- Snore R.* Izrakumi Salenieku «kara kapos». — SM, 1936, 2, 25.—46. lpp.
- Snore R.* Latgaļi. 2. — LKV, 10, 1934, 20273.—20274. sl.
- Svābe A.* Pagasta vēsture. 1. R., 1926. 413 lpp.
- Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī. Sk. Celtniecības pieminekļi.
- Tautas dziesmas. (Papildinājums Kr. Barona «Latvju dainām»). P. Smiņa red. 1—4. R., 1936—1939.
- Tihovskis H.* Dažas ziņas par bērēm Latgalē. — Ceļi, 8, 1937, 281.—282. lpp.
- Tihovskis H.* Kāzu paražas Latgalē. R., 1939. 119 lpp.
- Tihovskis H.* Pirmie tautas tradīciju krājēji Latgalē. — IMM, 1937, 3, 287.—292. lpp.
- Tihovskis H.* Svētku un svinamo dienu paražas Latgalē. — Ceļi, 6, 1935, 136.—159. lpp.
- Tihovskis H.* Vacō zemnieku paražas un irodumi Latgalē. — Latgolas kalendārs 1937, 204.—205. lpp.
- Ulanowska St.* Łotysze Inflant polskich. — Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, 15, Kraków, 1891, 181.—182. lpp.
- Valsts vēsturiskā muzeja Krājumi. M. Siliņa red. 1. un 3. [2. nav iznācis]. R., 1930—1931.
- Valsts Vēsturiskā muzeja vadoni. 1. Etnogrāfija. R., 1939. 93 lpp.; 16 lapas ilustr.
- Zariņš R.* Latava. — LR, 2, R., [1931], 1.—3. lpp.
- A [Дле]р (А. Я.)* Заметки о латышах трех инфляндских уездов Витебской губернии. — Виленский сборник, I, Вильна, 1869, стр. 223—243.
- Алфавитный поуездный список землевладельцев Витебской губернии на крестьян с показанием их вероисповеданий, пространства и наименования принадлежащих им имений. — ПамКнВит на 1878 год, стр. 369—394; Динабургский уезд, стр. 377—381; Люцинский уезд, стр. 383—386; Режицкий уезд, стр. 388—391.
- Алфавитный поуездный список землевладельцев Витебской губернии кроме крестьян, с показанием их вероисповедания, наименования и пространства принадлежащих им имений. — ПамКнВит на 1878 год, стр. 260—367; Динабургский уезд, стр. 288—294; Люцинский уезд, стр. 315—322; Режицкий уезд, стр. 351—359.
- Баллод Ф.* Некоторые материалы по истории латышского племени с 9 до 13 столетия. М., 1910. 125 стр.
- Батюшков П. Н. и Риттих А. Ф.* Atlas народонаселения по вероисповеданиям. Изд. 2-е, исправл. СПб., 1866.
- Батюшков П. Н.* Белоруссия и Литва. СПб., 1890. 183 стр.; 101 л. илл.
- Безкорнилович [М. О.]*. Витебская губерния. СПб., 1852. [6], 268 стр. (Военно-статистическое обозрение Российской Империи... VIII, 1).
- Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Юбилейное издание. VI. М., 1911. [2], 353 стр. с илл.; 29 л. илл.
- Витебская губерния. I. История, природа, население, просвещение. Составлен по программе и под ред. В. М. Долгорукова. Витебск, 1890. 387 стр.
- Витебская губерния. СПб., 1903. [2], VI, 534 стр. (Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. V).
- Витебская губерния. См. также: Безкорнилович М. О.
- Вольтер Э. А.* Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. I. Праздники и семейные песни латышей. СПб., 1890. XIV, 386 стр.
- Вольтер Э. А.* О некоторых исторических материалах по этнографии Витебских латышей. — Изв. Русского геогр. о-ва, XXVI, 6, 1890, стр. 119—120.
- Историко-юридические материалы, извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске и изд. под ред. Дм. Ив. Довгялло. Вып. 27, 29, 31. Витебск, 1898—1903.
- Итоги предварительного подсчета экономических сведений о крестьянском хозяйстве Витебской губернии. [Витебск, 1908], 24, 20, 18 стр.
- Кифод А. А.* Крестьянские хутора на наделной земле. 1—2. СПб., 1905.
- Латыши и девица из Люцинского уезда Витебской губернии. — Сборник антропологических и этнографических статей о России и странах ей прилежащих, издаваемый В. А. Дашковым. 2. М., 1973. 1-й лист приложения в красках.
- Лаугенбах Я.* Очерки из истории литовско-латышского народного творчества. Юрьев, 1896. XII, 221 стр.
- Люцинский могильник. См. Спицын А. А.
- Материалы по статистике и этнографии Витебской губернии, 1863.
- Никифоровский Н. Я.* Очерки Витебской Белоруссии. — Этногр. обозрение, XII, 1892, 1, стр. 70—105; XIII—XIV, 1892, 2—3, стр. 170—202.
- Новоселов Ю.* Латыши. Р., 1911. 63 стр.
- Обзор Витебской губернии за 1884, 1886—1888, 1892—1907, 1909, 1910, 1914 год. Витебск, 1885—1915.
- Памятная книжка Витебской губернии на 1861—1869, 1878, 1881, 1882, 1884—1890, 1895, 1898, 1900—1905, 1908—1910, 1912, 1914 год. Витебск, [1860]—1914.

Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. Под ред. Н. А. Тройницкого. V. Витебская губерния. Тетрадь 1—3. СПб., 1899—1903.

Петерсон Р. [Я. Райнис]. Латыши. — Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия, Россия, Германия. Под ред. А. И. Кастелянского. СПб., 1910, стр. 445—468.

Подберезский Р. Очерки Белоруссии. — Журнал Министерства внутренних дел, 1845, 9, стр. 62—93.

Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Под ред. В. П. Семенова. 9. Верхнее Поднепровье и Белоруссия. СПб., 1905, IV, [4], 620 стр.

Рыков П. Древности Латгалии. I. Археологические раскопки в Режицком и Люцинском уездах Витебской губернии. Режица, 1917, 48 стр.

Сапунов А. Инфлянты. Витебск, 1886. 38 стр. (Из ПамКнВит на 1887 год).

Сапунов А. Река Западная Двина. Витебск, 1893. 512 стр. Сахаров С. Народная творчесь латгалских і ілукстенских беларусаў. I. Р., 1940. 164 стр.

Сементовский А. О мерах и весе, употребляемых ныне и употреблявшихся в старые годы в Витебской губернии. — ПамКнВит на 1878 год, стр. 171—190.

Сементовский А. Озера и торговля рыбой в Витебской губернии. — ПамКнВит на 1878 год, стр. 99—141.

Сементовский А. Очерк быта латышей казенной деревни Езерник Люцинского уезда. — Витебские губ. ведомости, 1863, 43, Неоф. часть, стр. 1—6.

Сементовский А. Убытки населения Витебской губернии от волков и к вопросу о способах истребления их. — ПамКнВит на 1878 год, стр. 191—217.

Сементовский А. Э. Этнографический обзор Витебской губернии. СПб., 1872. 70 стр., с этногр. картой. (Оттиск из «Сборника в память I-го Русского статистического съезда. I».)

Серебрянников Ф. Обычаи и обряды крестьян Себежского уезда при крестинах, свадьбах и похоронах. — ПамКнВит на 1865 год, стр. 75—90.

Список населенных мест Витебской губернии. Под ред. А. П. Сапунова. Витебск, 1906. LXXXIII, 450 стр.

[Спицын А. А.] Люцинский могильник. СПб., 1893. 49, 36 стр.; XV табл. (Материалы по археологии России. 14. Древности Северо-Западного края. 1, 2).

Фридрих И. Д. Фольклор русских крестьян Яунлатгальского уезда. Собраны И. Д. Фридрихом. Ред. П. Шмит. Р., 1936. [6], VIII, 527 стр.

3

PADOMJU LITERATŪRA

Aiz ezera balti bērzi. Literāri publicistisks rakstu krājums par Latgali. R., 1958. 248 lpp.

Alekseev V. P. Kranioģishe Daten zur Entstehung der Völker des östlichen Baltikums. — Anthropologischer Anzeiger, Stuttgart, 1966, 4, 294.—301. lpp.

Aleksejevs V. Latgaļu kranioģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu. — AE, 8, R., 1968, 105.—123. lpp.

Alsupe A. Latviešu un slāvu tautu kultūrvēsturiskie sakari XIX un XX gs. (Audumu un aušanas darba rīku materiāli). — AE, 8, R., 1968, 149.—157. lpp.

Alsupe A. Tekstilijas. R., 1962. 346 lpp. (LTM, 2).

Ambainis O., Sūna H. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XIII zinātniskā ekspedīcija [1959. g. Preiļu un Daugavpils raj.]. — ZA Vēst, 1961, 7, 157.—161. lpp.

Ambainis O. Vērtīgs papildinājums folkloras fondiem. Sakarā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XIV zinātnisko ekspedīciju [1960. gadā Balvu, Dagdas un Krāslavas rajonā]. — ZA Vēst, 1963, 3, 109.—112. lpp.

Ambainis O. Vēstītāja folklorā Latgalē. — Preiļu, R., 1967, 74.—83. lpp.

Ancelāne A. Latviešu bērnu ierašas. — LTDz, 3, 1957, 575.—588. lpp.

Ancelāne A. Latviešu tautas mīklas. R., 1954. 361, 7. lpp.

Ancelāne A. Latviešu tautas teikas. Izlase. R., 1961. 439. lpp.

Ancelāne A., Sūna H., Vitoliņš Jēk. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XII zinātniskā ekspedīcija. [8. jūl.—6. aug. 1958. g. Ludzas un Kārsavas raj.]. — ZA Vēst, 1959, 9, 169.—176. lpp.

Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. — AE, 5, 1963, 25.—68. lpp.

Arājs K. Senās latviešu gadskārtu ierašas. — LTDz, 3, 1957, 627.—641. lpp.

Arheoloģija un etnogrāfija. 1—8. R., 1957—1968.

Asare M. Latgaliešu tautas dziesmas. — Piederzes apmaiņas bijetens, 1958, dec., 6.—9. lpp. (Latv. PSR Kult. m-ja).

Asare M. un Kalniņš A. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta 10. zinātniskā ekspedīcija. [Rēzeknes un Maltas raj.]. — ZA Vēst, 1957, 7, 161.—170. lpp.

Asare M. Pārskats par latgaliešu tautasdziesmu vākšanu un publicēšanu. — Raksti (Latv. PSR ZA Valodas un lit. in-ts), 11, 1959, 325.—327. lpp.

Atgāzis M. Jaunas arheoloģisko izrakumu liecības par dravniecību senajā Latvijā. — DVK 1967, R., 1966, 106.—109. lpp.

Atgāzis M. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — AE, 6, 1964, 105.—123. lpp.

Aul J. Andmeid lātlaste antropoloģiskās tundmīseks. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 155, 1964, 3.—37. lpp. [Dati par latviešu antropoloģiju. Kopsav. krievu un vācu val.].

Babris J. Latgale 1918. un 1919. gadā. — 1919. gads Latvijā, R., 1969, 131.—158. lpp.

Babris J. 1905.—1907. g. revolūcija Latgalē. R., 1960. 189 lpp.

Balevics Z. Katoļticīgie un baznīckungi buržuāziskajā Latvijā. R., 1964. 168 lpp.

Balevics Z. Katoļu garīdzniecība Latvijā. Dokumentu krājums. Sast. Z. Balevics. R., 1961. 189 lpp.

Bērziņš O. Latviešu zemnieku māju arhitektūra. R., 1958. 163 lpp.

Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām. — ZA Vēst, 1969, 5, 25.—33. lpp.

Breidaks A. Etymologica (1—16). — Latvijas Valsts un-tes Zinātniskie raksti, 118, R., 1969, 66.—87. lpp.

Breidaks A. Latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodu sakari. — ZA Vēst, 1969, 9, 40.—51. lpp.

Breidaks A. Upju nosaukumu liecības par Latgales etnisko vēsturi. — Mat 1971, R., 1972, 17.—20. lpp.

Brežgo B. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas. (1861—1914). R., 1954. 123 lpp.

Cimermane Dz. un Cimermanis S. Keramiķu Andreja Paulāna un Polikarpa Vilcāna devums latviešu tautas mākslai un zinātnē. — ZA Vēst, 1970, 3, 138.—146. lpp.

Cimermane I. Latvijas tekstilā keramika un tās sakari ar Djakovas kultūras apgabalu. — AE, 8, R., 1968, 53.—63. lpp.

Cimermanis S. Celniecība. Koka un metāla izstrādājumi. — LTM, 1, 1961, teksts 17.—57. lpp., attēli 59.—156. lpp.

Cimermanis S. Celvedis. 2. pārstrād. un papild. izd. R., 1966. 122 lpp. (LPSR ZA Vēstures in-ts. Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs). 1. izdevums iznāca 1964. gadā ar nosaukumu: Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs.

Cimermanis S. Fischsperrren in Vidzeme und Latgale (Lettische SSR) am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. — Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig, 27, 1970, 99.—133. lpp.

Cimermanis S. Jauno darba un sadzīves elementu veidošanās Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcas strādnieku kolektīvā. — AE, 6, R., 1964, 225.—250. lpp.

Cimermanis S. Latgale. — LME, 2, R., 1968, 235. lpp.

Cimermanis S. Latgales podnieki. — Zvaigzne, 1955, 18, 10.—11. lpp.

Cimermanis S. Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Celnēs un to iekārta. R., 1969. 153 lpp. teksta; 48 lapas ilustr.

Cimermanis S. Latvijas PSR etnogrāfu 1962. gada ekspedīcija. — ZA Vēst, 1963, 9, 123.—129. lpp.

Cimermanis S. Lettische Binnenfischereigeräte als Gegenstand interethnischer Forschung. — Kolloquium Balticum Ethnographicum 1966, Berlin, 1968, 25.—38. lpp.

Cimermanis S. Mõningaid läänemeresoome ja läti kultuuri ühisjooni Vidzeme talurahva kodustes tarbeesemetes. — Etnograafiamuuseumi Aastaraamat, XIX, Tallinn, 1964, 167.—184. lpp.

Резу: Некоторые общности прибалтийско-финской и латышской культуры в предметах домашнего обихода крестьян Видземе, стр. 185—186.

Cimermanis S. Zvejas aizsprosti un to pētīšana Latvijā. — RT 1967, R., 1968, 37.—39. lpp.

Čerņavskis P. Silajāņu keramika. — Preiļu, R., 1967, 65.—73. lpp.

Daugaviete M. Novadpētniecības darbs Preiļu rajona skolās. — Preiļu, R., 1967, 84.—92. lpp.

Dejas. Sakārt. M. Lasmane. R., 1949. 92 lpp.

Deņisova R. Austrumlatviešu antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar viņu etnisko vēsturi. — AE, 8, R., 1968, 93.—103. lpp.

- Depisova R.* Dažas Latvijas etniskās problēmas antropoloģiskā skatījumā. — Mat 1971, R., 1972, 14.—17. lpp.
- Detlavs E.* Polikarps Vilcāns. — DVK 1969, R., 1968, 179.—180. lpp.
- Drizule R.* Latviešu precību ieražas. — LTDz, 3, R., 1957, 149.—163. lpp.
- Dumpe L.* un *Apals J.* Austrumlatvijas arheoloģijas un etnogrāfijas problēmām veltīta sesija [1967. g. 4.—5. maijā Rīgā]. — ZA Vēst, 1968, 1, 137.—140. lpp.
- Dumpe L.* Daži latviešu un krievu garīgās kultūras mijiedarbības jautājumi sociālisma un komunisma celtniecības periodā. — AE, 8, R., 1968, 197.—214. lpp.
- Dumpe L.* Etnogrāfu ekspedīcijas Latgalē. — DVK 1966, R., 1965, 159.—162. lpp.
- Dumpe L.* Kopdarba tradīciju pēdas Latgales lolkopībā XIX—XX gs. — ZA Vēst, 1969, 3, 51.—61. lpp.
- Dumpe L.* Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. (No senākiem laikiem līdz XX gs. sākumam). R., 1964. 228 lpp. (LPSR Vēstures muzeja Raksti. Etnogrāfija).
- Dumpe L.* Sādžas gans Latgalē. — DVK 1970, R., 1969, 150.—155. lpp.
- Endzelins J.* Latvijas PSR vietvārdi. 1. daļa. 1.—2. sēj. (A—Ō). R., 1956—1961.
- Feldmane Dz.* Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni Latvijā (19. gs. beigās un 20. gs.). — AE, 2, R., 1960, 111.—135. lpp.
- Feldmane Dz.* Podniecība. — LTM, 1, R., 1961, 157.—338. lpp.
- Feldmane Dz.* Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes lauku podniecībā (19. gs. otrā pusē — 20. gs.). — AE, 3, R., 1961, 133.—154. lpp.
- Goldins M.* Daudzbalsība latgaliešu tautas mūzikā. — ZA Vēst, 1965, 9, 69.—72. lpp.
- Goldins M.* Krievu tautasdziesmu elementu aizgūvumi latviešu tautas mūzikā. — LMūz, R., 1964, 82.—120. lpp.
- Graudonis J.* Dienvidlatgales arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1971. gadā. — Mat 1971, R., 1972, 76.—81. lpp.
- Graudonis J., Zariņa A.* Preiļu novada tālā pagātne. — Preiļu, R., 1967, 28.—40. lpp.
- Ģermanis J.* Dzīvojamās ēkas plānojuma principi tautas celtniecībā Latgalē. — LLAR, 9, R., 1960, 461.—469. lpp.
- Ģermanis J.* Logailu dekoratīvie risinājumi tautas celtniecībā Latgalē. — LLAR, 8, 1959, 319.—329. lpp.
- Ģermanis J.* Par Latgales ciema plānojumu un apbūvi. — LLAR, 10, 1961, 413.—427. lpp.
- Ivanova G., Madre I.* Jostu raksti. R., 1968. [46] lapas ar ilustr.
- Jansons A.* Ludzas igauņi. [Historiogrāfisks pārskats]. — ZA Vēst, 1968, 4, 19.—27. lpp.
- Janzems J.* Latvijas PSR ITK Valsts vēsturiskā muzeja Brīvdabas muzejs. [R.], 1941. 235 lpp.
- Jefremova L.* Dažas Latgales latviešu zemnieku ģimenes sviņas 19. gadsimta otrā pusē. — AE, 1, 1957, 115.—126. lpp.
- Jefremova L.* Iegāņi Latgales zemnieku ģimenē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. — AE, 2, 1960, 187.—194. lpp.
- Jefremova L.* un *Civkule E.* Vanagu zemnieku dzīve pagātnē un šodien. (Preiļu rajons). — DVK 1970, R., 1969, 79.—82. lpp.
- Kalniņš A.* Latgalē meldijas vācot. — LMūz, R., 1958, 87.—100. lpp.
- Kāzu dziesmas. Skat. Vītoliņš J. Kāzu dziesmas.
- Kokare E.* Latviešu sakāmvārdi un parunas. Izlase. R., 1957. 351 lpp.
- Krastiņa A.* Jaunas iezīmes Preiļu rajona lauku celtniecībā. — Preiļu, R., 1967, 13.—19. lpp.
- Krastiņa A.* Par latviešu un krievu kultūras sakaru iezīmēm Latgales tautas celtniecībā (XIX gs.—XX gs. sāk.). — AE, 8, 1968, 161.—169. lpp.
- Krastiņa A.* Zemnieku dzīvojamās mājas attīstība Latgalē XIX—XX gs. — RT 1965, R., 1966, 5.—8. lpp.
- Krūmiņš A.* No tautas meldiju vācēju pieredzes. — LMūz, R., 1962, 89.—114. lpp.
- Kučinska V.* Latgales segas [Latv. PSR Vēstures muzejā]. — MuzKult Piem, R., 1970, 34.—38. lpp.
- Kurcalts K.* Par dažiem Latvijas PSR austrumdaļas hidronīmiem. — ТД Тон, P., 1966, 125.—128. lpp.
- Kurcalts K.* Par dažiem Latvijas PSR austrumdaļas kapeņu un apmetņu toponīmiem. — AE, 8, R., 1968, 125.—134. lpp.
- Kurcalts K.* Valodas liecības par Latgales etniku. — RT 1966, R., 1967, 10.—13. lpp.
- Latgales komunisti pagrīdes gados. 1920—1940. Atmiņas. R., 1960. 320 lpp.
- Latgales un Vidzemes keramikas un audumu izstādes katalogs. Cēsis, 1958. Sast. J. Pujāts. Cēsis, 1958. 24 lpp.
- Latviešu dejas. [Sastād. Ā. Donass. R.], 1963. 238 lpp.
- Latviešu ēdieni. P. Strazdiņas red. R., 1962. 522 lpp.
- Latviešu etnogrāfija. R., 1969. 595 lpp. (LPSR ZĀ Vēstures in-ts).
- Latviešu folklorā. — LLV, 1, R., 1959, 5.—310. lpp.
- Latviešu jaunrades dejas. [Sast. A. Donass. R.], 1965. 320 lpp.
- Latviešu padomju lietišķā māksla. [Sast. J. Pujāts. R.], 1960. 315 lpp.
- Latviešu tautas dejas. [Sastād. M. Lasmane. R.], 1962. 200 lpp.
- Latviešu tautasdziesmas. Izlase. 1—3. R., 1955—1957.
- Latviešu tautas māksla. [XIX—XX gs.]. 1—3. M. Stepermaņa red. R., 1961—1967.
- Latviešu tautas tērpi. R., 1967. 50 lpp.
- Latvijas PSR ģeogrāfija. [Red. kolēģija: V. Pūriņš (atb. red.) u. c.]. R., 1971. 520 lpp.; 24 l. karšu.
- Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts. R., 1969. 311 lpp. (Latvijas PSR Kultūras ministrija).
- Latvijas PSR vēsture. 1—3. R., 1953—1959.
- Latvju Raksti. 1—3. (Ar J. Niedres tekstus). R., 1946.
- Leinasare I., Alsupe A., Cimermanis S.* Darba rīki (senākie). — LME, 1, R., 1967, 342.—343. lpp.
- Leinasare I.* Die Entwicklung der landwirtschaftlichen Geräte in Lettland. — Ethnographica, V—VI, 1963—1964, Brno, 1966, 11.—49. lpp.
- Leinasare I.* Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā klaušu saimniecības sairuma laikā. R., 1962. 168 lpp.
- Leinasare I.* Zemkopības darba rīki klaušu saimniecības sairuma posmā. — AE, 1, 1957, 99.—113. lpp.
- Liepa L.* Muzeju darbinieku seminārs Latgalē. — Muz Kult Piem, R., 1969, 53.—54. lpp.
- Lietuvių etnografijas broožai. Vilnius, 1964. 683 lpp.
- Loze I.* Agrā bronzas laikmeta keramika Lubānas zemienē. — Mat 1971, R., 1972, 21.—24. lpp.
- Loze I.* Arheoloģiskā pētniecība Lubānas klānos [1971. g.]. — Mat 1971, R., 1972, 84.—87. lpp.
- Loze I.* Seno ticējumu un tradīciju atspoguļojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā. — AE, 9, R., 1970, 9.—28. lpp.
- Melngailis E.* Latviešu dancis. R., 1949. 168 lpp.
- Melngailis E.* Latviešu mūzikas folkloras materiāli. 1—3. R., 1951—1953.
- Mežgailis B.* Latvijas PSR iedzīvotāji. R., 1963. 128 lpp.
- Moora H.* Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Red. E. Snore. R., 1952. 172 lpp.
- Moora H.* Zur Frage nach der Entstehung des ostbaltischen historischen Kulturgebietes. Tallinn, 1964. 9 lpp. (VII Internationaler Kongress für Anthropologie und Ethnologie. Moskau, August 1964).
- Mugurēvičs E.* Par dažām izmaiņām Austrumlatvijas iedzīvotāju kultūrā 13.—14. gs. (Pēc arheoloģiskajiem izrakumiem). — RT 1966, R., 1967, 16.—17. lpp.
- Mugurēvičs E.* Svarīgākie ceļi libiešu un latgaļu teritorijā. — AE, 3, R., 1961, 61.—79. lpp.
- Niedre J.* Latviešu folklorā. R. Pelšes red. R., 1948. 236 lpp.
- Nigol S.* Eesti keelesaartest. — Keel ja Kirjandus, 1963, 7, 434.—435. lpp. [Igaunu valodas salas Latvijā, arī Ludzas raj.]. [Novadterpi]. Bukleti atklātņu formātā. Teksts latv., krievu, angļu un franču val. R. Katrs [9] lpp.
- Abrenes novada sieviešu tautas tērps. [1957].
- Latgales vidienes sieviešu tautas tērps. [1959].
- Senlatvieši. [12. gadsimta latgaļu sieviešu tērps. 1959].
- Novadu tērpi. 2. Latgale. Novadu aprakstus sakop. M. Kirša. Materiālus sakop. M. Grinberga. R., 1949. 24 lpp.
- Ozols A.* Atsauksme [par A. Ancelānes disertāciju «Latviešu tautas mīklu pētīšanas jautājumi». R., 1956]. — Ozols A. Raksti folkloristikā, R., 1968, 318.—323. lpp.
- Ozols A.* Atsauksme [par L. Jefremovas disertāciju «Latgales zemnieku ģimene un ģimenes dzīves veids 19. gs. otrā pusē — 20. gs. sākumā», R., 1960. Krievu val.]. — Ozols A. Raksti folkloristikā, R., 1968, 334.—338. lpp.
- Padomju Latvijas 25. gadadienai veltītā Tautas mākslas izstāde. Katalogs. [Sast. A. Kalniņš. R.], 1965. 230 lpp.
- Paukste R.* Daugavpils muzeja jaunības gadi. — Muz Kult Piem, R., 1969, 102.—103. lpp.
- Paukste R.* Kultūras pieminekļi Daugavpilī. [Daugavpilī, 1970]. 31 lpp.
- Podmazovs A.* Par mūsdienu vecicībniecību Latvijā. — Pad. Latvijas Komunisti, 1967, 1, 71.—75. lpp.
- Preiļu novada daba un vēsture. R., 1967. 123 lpp.

- Pujāts J. Latgales keramika. R., 1960. 264 lpp.*
Pujāts J. Latviešu padomju lietišķā māksla. Skat. Latviešu padomju lietišķā māksla.
Pujāts J. Polikarps Vilcāns. 1894. 26. I—1969. 8. V. — Zvaigzne, 1969, 12, 25. lpp.
Pujāts J. Silajāņu keramika. — Karogs, 1957, 6, 115.—117. lpp.
Rainis J. Daugavpils apriņķa Višķu pagasta kāzu ierašas. — Rainis, J. Kopoti raksti, 14, R., 1951, 304.—325. lpp.
 1. Republikāniskās keramikas izstādes katalogs. [Sast. E. Detlavs]. R., 1964. 78 lpp.
Rozenbergs J., Kalniņš Ald. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu 9. zinātniskā ekspedīcija. [Viļānu raj. 1955. g.]. — ZA Vēst, 1956, 11, 157.—165. lpp.
Rubene E. un Ivanova G. Adījumu raksti un adīšana [Z. Ventaskrasta red.]. 2. izd. R., 1957. 134 lpp.
Rudzitis M. Latviešu dialektoloģija. R., 1964. 432 lpp.
Rudzitis J. Latviešu vēstītājas folkloras stāstīšanas apstākļi un norise. — ZA Vēst, 1970, 1, 100.—111. lpp.
Rudzitis J. Raiņa folkloristisko interešu un uzskatu izaugsme. — Krišjāņa Barona piemiņai. R., 1962 (LPSR ZA Valodas un literatūras in-ts. Raksti, 15), 152.—172. lpp.
Seiļš S. Pirmais latgāliešu kalendārs. [Gustava Manteifeļa 1861. gadā izdotais]. — DVK 1971, R., 1970, 224.—225. lpp.
Siliņa E. Latviešu tautas tērpu valkāšanas tradīcijas. R., 1965. 64 lpp.
Skujiņa E. Aušana. [R.], 1961. 172 lpp.
Slava M. Etnogrāfu ekspedīcija Balvu rajonā 1963. gadā. — RT 1963, R., 1964, 21.—25. lpp.
Slava M. Latviešu tautas tērpi. R., 1966. 169 lpp. (AE, 7).
Slava M. Latviešu zemnieku kreklu tipi (18. gs. beigās — 19. gs. pirmajā pusē). — AE, 3, R., 1961, 83.—95. lpp.
Slava M. Zemnieku apģērbs. — RT 1958, R., 1959, 55.—57. lpp.
Springovičs Z. Latgale un katoļu baznīca. R., 1961. 183 lpp.
Sprūga V. Silajāņu jubilārs [Polikarps Vilcāns]. — Literatūra un Māksla, 1968, 14. dec., 50.
Strazdiņš K. Atbilde uz skolotāju vēstulēm. Jautājumā, vai latgālieši ir latvieši. — Skolotāju Avīze, 1952, 17. okt., 42.
Strods H. Etnogrāfu ekspedīcijas 20 gados. (1947—1967). — DVK 1967, R., 1966, 117.—121. lpp.
Strods H. Latgales etnogrāfijas historiogrāfijas galvenie virzieni. (19. gs. 60. gadi — 20. gs. 60. gadi). — RT 1968, R., 1969, 3.—7. lpp.
Strods H. Latgales lauksaimniecība XIX gs. 60. gados. — ZA Vēst, 1967, 10, 37.—49. lpp.
Strods H. No kuļmašīnu konstruēšanas un ieviešanas vēstures Latvijā XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — Vēstures problēmas, 2, R., 1958, 137.—167. lpp.
Strods H. Starprajonu novadpētniecības konference Preiļos. — ZA Vēst, 1963, 4, 147.—148. lpp.
Strods H. Vēsturnieks Boļeslavs Brežgo septiņdesmitgadnieks. — ZA Vēst, 1957, 5, 148.—150. lpp.
Strods H. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. R., 1957. 168 lpp.
Strods H. Zemnieku nemieri Austrumlatvijā 1863. gadā. — ZA Vēst, 1963, 6, 3.—14. lpp.
Strods H. No Latvijas zvejas vēstures XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — ZA Vēst, 1971, 12, 69.—80. lpp.
Sūna H. Latviešu rotaļas un rotaļdejas. [R., 1966]. 659 lpp.
Šķilters K. Latgales nacionālais jautājums. Minskā, 1934. 100 lpp.
Šķilters K. Latkoloniju vēsture, 1. M., 1928. 141 lpp.
Šķilters K. Latvju zemnieks Balkrievijā pirms un pēc Oktobra revolūcijas. Minskā, 1935. 144 lpp.
Snore E. Latgāļi. — LME, 2, R., 1968, 238.—239. lpp.
 Tautas mākslas izstādes katalogs. [Sast. A. Kalniņš un E. Rozenberga]. R., 1960. 232 lpp.; 42 lapas ilustr.
 Tautas mākslas izstādes katalogs. [Sast. Dz. Kalniņa un A. Kargāne.] R., 1962. 145 lpp.
 Tautu dejas. Latgales novada un 1960. g. Dziesmu svētku repertuārs. Sast. M. Lasmane. [R.], 1958. 48 lpp.
Timoškāns J. Ludzas novadpētniecības muzejam piecdesmit gadi. — Muz Kult Piem, R., 1969, 99. lpp.
Tipainis N. Latvijas lauku dzīves valsts muzejs (17.—19. gs.). [Sastād. N. Tipainis]. R., 1958. 31 lpp.
Tipainis N. Valsts Brīvdabas muzejs. Iss vadonis. [Sastād. N. Tipainis]. R., 1950. 118 lpp.
Urtāns V. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.—9. gs. — AE, 9, R., 1970, 61.—83. lpp.
Urtāns V. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. — AE, 8, R., 1968, 65.—82. lpp.
Ventaskrasts Z. Izšuvumu, adījumu un audumu raksti. 1—3. R., 1958—1959.
Vēveris E. Vējdzirnavas Latvijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. — RT 1968, R., 1969, 62.—64. lpp.
Vitoliņš J. Alfrēds Kalniņš. R., 1968. 157 lpp. Nodaļa: Tautas dziesmu apdare. 84.—88. lpp.
Vitoliņš J. Bēru dziesmu cikls. Bēru dziesmas. R., 1971. 363 lpp. (LPSR ZA Valodas un literatūras in-ts. Latviešu tautas mūzika).
Vitoliņš J. Darba dziesmas. Izlase. R., 1958. 317 lpp. (LPSR ZA Valodas un literatūras in-ts. Latviešu tautas mūzika. 1).
Vitoliņš J. Emīlis Melngailis kā mūzikas folklorists. — Emīlis Melngailis, R., 1949, 31.—72. lpp.
Vitoliņš J. Kāzu dziesmas. Sakārtojais Jēkabs Vitoliņš. R., 1968. 527 lpp.
Vitoliņš J. Latviešu tautasdziesmu melodika. — LLV, 1, R., 1959, 128.—154. lpp.
Vitoliņš J. Tautas dziesma latviešu mūzikā. R., 1970. 173 lpp.
Zagorskis F. Kreiču neolīta apmetne. — ZA Vēst, 1963, 4, 23.—35. lpp.
Zagorskis F. Kreiču neolīta kapulauks. — AE, 3, R., 1961, 3.—17. lpp.
Zariņa A. Kopīgās iezīmes latgaļu un slāvu XII—XIII gs. audumos. — AE, 8, R., 1968, 87.—91. lpp.
Zariņa A. Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gadsimtam. — AE, 2, 1960, 79.—94. lpp.
Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs 7.—13. gs. R., 1970. 216 lpp.
Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā (Mājoklis. Apģērbs. Ediens). — AE, 8, 1968, 171.—186. lpp.
Zeimāls V. Latgales jautājums. — Darbs, M., 1925, 4—5
Алексеев В. П. Происхождение народов Восточной Европы. (Краниологическое исследование). М., 1969. 324 стр.
Алексеев В. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР. — ИАН ЛССР, 1963, 10, стр. 19—32.
Алексеев В. П. Краниологические материалы к проблеме происхождения восточных латышей. — СЭ, 1961, 6, стр. 29—39.
Алсуне А. П. Орудия труда сельских ткачей Видземе и Латгале в XIX в. — Из истории техники ЛатвССР, 5, 1964, стр. 5—30.
Анцицис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — СЭ, 1962, 6, стр. 92—104.
Арусте П. Случай языкового контакта в Латгалии. — Lietuvių kalbotyros klausimai, 6. Vilnius, 1963, 138.—148. lpp.
Ауль Ю. Данные к антропологии латышей. Резюме статьи, на эст. яз. — Ученые записки Тартуского гос. ун-та, 155, 1964, стр. 37—41.
Бабрис Я. Сельское хозяйство Латгале в 60—70-х годах XIX в. — Очерки экономической истории Латвии 1860—1900, Р., 1972, стр. 88—106.
Бабрис Я. Сельское хозяйство Латгале в 80—90-х годах XIX в. — Очерки экономической истории Латвии 1860—1900, Р., 1972, стр. 348—370.
Балевиц З. Православная церковь в Латвии под сенью свастики. (1941—1944). Р., 1967. 92 стр.
Балевиц З. Старообрядчество в Латвии без прикрас. 1920—1940. Сборник документов. Сост. З. Балевиц. Р., 1961. 162 стр.
Балтийский этнографический сборник [Отв. ред. Н. Н. Чебоксаров, Л. Н. Терентьева]. М., 1956. 273 стр. (ТРИЭ, 32).
Баярс А. Некоторые приемы решения декоративных форм опор в латышском народном зодчестве. — Архитектура и градостроительство в Латвийской ССР, Р., 1969, стр. 287—307. Рез. на латыш. яз., стр. 308—310.
Бояр О. В латышских и латгальских колхозах. — СЭ, 1932, 1, стр. 104—106.
Брежго Б. Борьба латгальских крестьян в феодально-крепостное время. — ИАН ЛССР, 1952, 4, стр. 89—100.
Брежго Б. Р. Бурлачество латгальских крестьян в XIX и начале XX столетия. — ИАН ЛССР, 1956, 4, стр. 5—18.
Брежго Б. Р. Волнения латгальских крестьян, вызванные реформой 19 февраля 1861 года. — ИАН ЛССР, 1955, 8, стр. 31—53.
Брежго Б. Р. Волнения лудзенских государственных крестьян в 1832—1841 годах. — ИАН ЛССР, 1953, 2, стр. 135—156.
Брежго Б. Р. Латгальские крестьяне в аренде и залоге в феодально-крепостное время. — ИАН ЛССР, 1957, 5, стр. 23—36.
Брежго Б. Отчуждение крестьян в Латгалии в крепостное время (1697—1860). — ИАН ЛССР, 1951, 4, стр. 651—666.

Брежго Б. Р. Очерки по истории крестьянских движений в Латгалии. 1577—1907. Р., 1956. 169 стр.

Брежго Б. Р. Шляхетские наезды и латгальские крестьяне. 1646—1785. — ИАН ЛССР, 1956, 10, стр. 5—16.

Брейдак А. Влияние прибалтийско-финских языков на латгальские говоры Лудзенского района Латвийской ССР. — Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов, Р., 1970, стр. 157—169.

Брейдак А. Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатвийского диалекта и ее исторические связи. Р., 1969. Автореф. канд. дисс.

Бутквичюс И. П., Терентьева Л. Н., Шлыгина Н. В. Крестьянские поселения Прибалтики. (История формирования, современное состояние, перспективы развития). — СЭ, 1966, 1, стр. 30—51.

Ванкина Л. В., Граудонис Я. Я., Шноре Э. Д. Археологические данные по этногенезу Латвии. М., 1964, 9 стр. (Межд Конгр).

Ванкина Л. В. и Уртан В. А. Латвия в древности. Путеводитель по экспозиции Музея истории Латвийской ССР. Первобытнообщинный строй и ранний феодализм на территории Латвийской ССР. (VIII тысячел. до н. э. — XII в. н. э.). Р., 1967. 103 стр.

Васильев Ю. М. Эволюция города Даугавпилса (Динабурга) в XVI—XVIII веках. — Архитектура и градостроительство в Латвийской ССР, 2, Р., 1971, стр. 89—120. Рез. на латыш. яз., стр. 120—121.

Витов М. В. Антропологическая характеристика населения Восточной Прибалтики (по материалам антропологического отряда Прибалтийской экспедиции 1952—1954 гг.). — ТрПКЭ, 1, М., 1959, стр. 561—578.

Витов М. В., Марк К. Ю., Чебоксаров Н. Н. Этническая антропология Восточной Прибалтики. М., 1959. 239 стр. (ТрПКЭ, 2).

Витольн Я. Я. Исследования в области латышской народной музыки. Л., 1960, 39 стр. Автореф. докт. дисс.

Витольн Я. Латышская народная песня. М., 1969. 94 стр. Вопросы этнической истории Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии. Под ред. С. А. Таракановой и Л. Н. Терентьевой. М., 1959. 580 стр. (ТрПКЭ, 1).

Ганцкая О. А., Лебедева Н. И., Чижикова Л. Н. Материальная культура русского сельского населения западных областей (во 2-й половине XIX — начале XX в.) — ТрИЭ, 57, М., 1960, стр. 5—71.

Ганцкая О. А., Терентьева Л. Н. Этнографические исследования национальных процессов в Прибалтике. — СЭ, 1965, 5, стр. 3—19.

Граудонис Я. Я. Об этнической принадлежности могильников с каменными конструкциями на территории Латвии. — От эпохи бронзы до раннего феодализма, Таллин, 1966, стр. 42—50.

Дайга И. В. Антропологический материал. — Э. Д. Шноре и Т. Я. Зейд. Нукшинский могильник, Р., 1957, стр. 47—51.

Дамбе В. Ф. Свидетельства диалектологии и топонимики о расположении народностей на территории Латвийской ССР. М., 1964. 9 стр. (МеждКонгр).

Данилин А. Г. Приспособления для сноповой сушки хлеба у восточных славян и их соседей. — Этнография, 6, М.—Л., 1928.

Дебец Г. Ф. О путях заселения северной полосы русской равнины и Восточной Прибалтики. — СЭ, 1961, 6, стр. 51—69.

Денисова Р. Я. Антропологические исследования в Латвийской ССР. — ИАН ЛССР, 1968, 5, стр. 49—54.

Денисова Р. Я. Антропологические исследования в Латвийской ССР с 1961 по 1964 г. — Вопросы антропологии, 29, 1968, стр. 183—185.

Денисова Р. Я. Антропологический состав восточных латышей и восточных литовцев. М., 1958. Автореф. канд. дисс.

Денисова Р. Я. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев. — ИАН ЛССР, 1958, 2, стр. 21—33.

Денисова Р. Я. К истории формирования антропологического состава восточных латышей и восточных литовцев. — ИАН ЛССР, 1958, 3, стр. 17—23.

Денисова Р. Новый краниологический материал из могильника латгалов VII—XII веков и некоторые вопросы этнической антропологии восточных латышей. — ИАН ЛССР, 1964, 2, стр. 3—14.

Денисова Р. Особенности антропологического типа восточных латышей в связи с их этнической историей. — ТД 1964, Р., 1965, стр. 17—20.

Денисова Р. Я., Марк К. Ю. Связи между разными этническими группами населения Прибалтики в I—II тысячелетии н. э. по данным антропологии. — ТДТоп, Р., 1966, стр. 221—223.

Дорофеев Б. Архитектурное наследие народного жилища Латвии. М., 1956. Автореф. канд. дисс.

[Дорошенко В. В.] Латгалия. — СИЭ, 8, М., 1965, стб. 466.

[Дорошенко В. В.] Латгалия. — СИЭ, 8, М., 1965, стб. 466.

Дорошенко В. В. Латышские племена в первом тысячелетии нашей эры. — Вопросы истории, 1952, 9, стр. 122—130.

Ефремова Л. Внутренний строй и взаимоотношения в семьях латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX века. — ИАН ЛССР, 1959, 8, стр. 5—16.

Ефремова Л. С. Крестьянская семья в Латгалии по данным инвентарей 1847—1849 гг. — ИАН ЛССР, 1971, 10, стр. 66—80.

Ефремова Л. Наследование в семьях латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX веков. — ИАН ЛССР, 1959, 3, стр. 5—17.

Ефремова Л. и Чивкуль Э. Роль советских традиций в быту трудящихся села Латгале. — ТД 1966, Р., 1967, стр. 54—57.

Ефремова Л. С. Семья и семейный быт латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX в. Р., 1960. Автореф. канд. дисс.

Заварина А. Из истории поселения русского старожильческого населения в Латгале. — ТД 1966, Р., 1967, стр. 50—54.

Заварина А. Из истории поселения старообрядцев в Латгалии. — Атеизм и религия, Р., 1969, стр. 153—172.

Заварина А. К вопросу о взаимовлиянии культур русского и латышского населения Латгалии по данным материальной культуры XIX и начала XX вв. — ТД 1964, Р., 1965, стр. 20—23.

Заварина А. А. Семья и семейный быт русского старожильческого населения Латгалии во 2-й половине XIX и начале XX веков. М., 1955. Автореф. канд. дисс.

Загорский Ф. А. Ранний и развитый неолит в восточной части Латвии. Р., 1967. Автореф. канд. дисс.

Зариня А. Э. Виллайне латгалов VII—XIII вв. — СА, 1960, 3, стр. 203—216.

Зариня А. Э. Одежда латгалов по материалам археологических раскопок последних лет. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 510—522.

Зариня А. Э. Отражение развития производительных сил и производственных отношений в одежде латгалов VII—XIII вв. Р., 1962. Автореф. канд. дисс.

Земзаре Д. Гидронимы на территории Латгале. — ТД Топ, Р., 1966, стр. 249—251.

Инфлянты. — СИЭ, 6, М., 1965, стб. 163.

История Латвийской ССР. 1—3. Р., 1952—1958.

История Польши. I. М., 1954. 706 стр.

Калнинь В. Латгальская ваза. — Известия, 1967, 7 дек., 287.

Кокаре Э. Я. Жизненный опыт трудового народа в латышских пословицах досоветского периода. Р., 1956. Автореф. канд. дисс.

Кокаре Э. Приложение к сборнику «Латышские пословицы и поговорки». [Р., 1958]. 12 стр. Резюме статьи в сборнике «Latviešu sakāmvārdi un raņunas. R., 1957».

Крастынь А. К. О строительстве жилых домов колхозников в Латвийской ССР. — СЭ, 1960, 3, стр. 52—64.

Крастыня А. Развитие крестьянского жилища в Латгале в XIX—XX вв. — ТД 1965, Р., 1966, стр. 6—9.

Кушнер (Кнышев) П. И. О национальном составе населения Латвии в 1935 г. (Объяснительная записка к карте). — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год), М., 1954, стр. 197—215.

Латвия в древности. См. Ванкина Л. В. и Уртан В. Л. Латгалия, латгалы. — Большая сов. энцикл. 2-е изд., 24, 1954, стр. 350.

Латыши. — Народы Европейской части СССР, 2, М., 1964 (Народы мира, этногр. серия), стр. 190—194.

Лаумане Б. Восточнославянские (белорусские) заимствования в рыболовецкой лексике Латгалии. — Беларуская лексікалогія і этымалогія. Мінск, 1968, стр. 170—172.

Лейнасаре И. А. Земледельческие орудия в крестьянских хозяйствах Латвии в XIX в. — Тр ПКЭ, 1, М., 1959, стр. 421—437.

Лейнасаре И. А. Земледельческие орудия латышей в XVIII и первой половине XIX века. (В связи с изучением этнической истории народа). М., 1958. Автореф. канд. дисс.

Лейнасаре И. А. Земледельческие орудия латышей в XVIII — первой половине XIX века. — СЭ, 1957, 6, стр. 19—30.

Лейнасаре И. К вопросу о видах поселений в Латвии в XIII—XIV вв. — СЭ, 1966, 1, стр. 52—58.

- Лейнасарс И.* Некоторые проблемы, подвергавшиеся изучению в ходе экспедиции этнографов АН Латвийской ССР в 1965 году. — ТД 1965, Р., 1966, стр. 3—5.
- Лозе И.* Поздний неолит и ранняя бронза Восточной Латвии. Л., 1972. Автореф. канд. дисс.
- Марк К.* Новые палеоантропологические материалы эпохи неолита в Прибалтике. — ИАН ЭстССР, 1956, 1, стр. 43—62.
- VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. Москва, 1964 г. Доклады. М., 1964.
- Моора Х. А.* и [Моора] А. Х. К вопросу об историко-культурных подобластях и районах Прибалтики. — СЭ, 1960, 3, стр. 21—51.
- Моора Х. А.* О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2, стр. 9—33.
- Мосберг Г. И.* Проблемы этнического состава населения Восточной Прибалтики в освещении современной латышской археологической литературы. — Краткие сообщения о докл. и полевых исследованиях Ин-та истории материальной культуры, М., 1940, 8, стр. 71—81.
- Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Экономические связи с Русью и другими территориями. Пути сообщения. Р., 1965. 145 стр., 32 л. илл.
- Мугуревич Э. С.* Торговые пути на территории ливов и латгалов в IX—XIII вв. Р., 1961. Автореф. канд. дисс.
- Мугуревич Э.* Упомянут ли город Лудза в письменных источниках 12 века? — *Studia archaeologica in memoriae Harri Moora, Tallinn*, 1970, стр. 138—141.
- Новгородов М. А.* Говор русского старожильческого населения Дагдского района Латвийской ССР. Р., 1956. Автореф. канд. дисс.
- Нукшинский могильник. См. Шноре Э. и Зейд Т. Я.
- Подмазов А. А.* О некоторых тенденциях в эволюции современного старообрядчества. — ИАН ЛССР, 1968, 10, стр. 24—31.
- Подмазов А. А.* О современном старообрядчестве в Латвии. — Коммунист Сов. Латвии, 1967, 1, стр. 69—74.
- Пурич В. Р., Бред А. А.* Латвия. М., 1968. 239 стр. (Советский Союз).
- Пуят Я.* Латгальская керамика. — Декоративное искусство СССР, 1958, 1, стр. 14—16.
- Рубене Э.* Рукоделие. Р., 1959, 258 стр.
- Саливон И. И.* Краниологическая характеристика населения Белоруссии XVIII—XIX вв. в связи с некоторыми вопросами происхождения белорусов. — СЭ, 1969, 4, стр. 40—53.
- Сельские поселения Прибалтики XIII—XX вв. [Отв. ред. В. А. Александров, Н. В. Шлыгина]. М., 1971. 251 стр.
- Семенова М. Ф.* Восточнославянско-латышские языковые связи по данным топонимики. — Вопросы географии, 70, М., 1966, стр. 111—114.
- Семенова М.* Из топонимики Латгале. — Ученые записки Латв. гос. ун-та, 11, Р., 1956, стр. 215—233.
- Семенова М. Ф.* Русские говоры Латвийской ССР. — Труды Ин-та языка и литературы (АН ЛатвССР), 8, Р., 1964, стр. 293—296.
- Семенова М. Ф.* Славяно-латышские этнолингвистические отношения. — ТД 1963, Р., 1964, стр. 54—55.
- Семья и семейный быт колхозников Прибалтики. М., 1962. 159 стр. (ТРИЭ, 77).
- Синица А. И.* Бытовая лексика в говоре русского старожильческого населения Преильского района Латвийской ССР. (Названия пищи, одежды и обуви). — Ученые записки Даугавпилсского пед. ин-та, 8, 1963, стр. 109—131.
- Синица А. И.* Из наблюдений над лексикой говора русского старожильческого населения Преильского района Латвийской ССР. — Псковские говоры, I, Псков, 1962, стр. 219—237.
- Слава М. К.* Комплексы женской народной одежды латышей в конце XVIII и первой половине XIX в. — ТрПКЭ, I, М., 1959, стр. 487—509.
- Слава М. К.* Латышская женская одежда и ее орнаментация (XVIII—XX вв.). М., 1955. Автореф. канд. дисс.
- Слава М.* Развитие народного орнамента современного текстиля восточной Латвии. — Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1964 года в СССР, Баку, 1965, стр. 252—253.
- Список памятников культуры Латвийской ССР. [Р.], 1969. 341 стр. (Министерство культуры Латвийской ССР).
- Строд Г. П.* Развитие и ближайшие задачи латвийской советской этнографии. (Историкографический очерк). — СЭ, 1963, 2, стр. 61—71.
- Строд Х.* Этнографическая наука в Латвийской ССР. — СЭ, 1972, 1, стр. 24—30.
- Суна Х.* Латышские хорыводы и хорыводные танцы. М., 1967. Автореф. канд. дисс.
- Тараканова С., Терентьева Л., Чебоксаров Н.* Некоторые вопросы этногенеза народов Прибалтики. — СЭ, 1956, 2, стр. 3—17.
- Тараканова С. А., Терентьева Л. Н.* Работа Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции в 1956 году. — СЭ, 1957, 4, стр. 156—163.
- Терентьева Л. Н.* Колхозное крестьянство Латвии. (Историко-этнографическая монография по материалам колхозов Екабпилсского района ЛатвССР). М., 1960. 372 стр. (ТРИЭ, 59).
- Терентьева Л.* Крестьянские поселения Латгалии эпохи феодализма (XVIII — первая половина XIX в.). — Сельские поселения Прибалтики XIII—XX вв. М., 1971, стр. 201—219.
- Терентьева Л. Н.* Опыт изучения семьи и семейного быта латышского колхозного крестьянства. — СЭ, 1958, 3, стр. 53—71.
- Терентьева Л. Н.* Основные итоги изучения жилища народов Прибалтики. — ТрПКЭ, I, М., 1959, стр. 340—361.
- Терентьева Л. Н.* Семья и семейный быт латышских крестьян. — Семья и семейный быт колхозников Прибалтики, М., 1962 (ТРИЭ, 77), стр. 62—93.
- Терентьева Л. Н.* Формирование новых обычаев и обрядов в быту колхозников Латвии. — СЭ, 1961, 2, стр. 24—39.
- Типайнис Н. П.* Государственный музей крестьянского быта Латвии XVII—XIX веков. Р., 1958. 33 стр.
- Типайнис Н. П.* Латвийский этнографический музей. Сост. Н. П. Типайнис. Р., 1960. 36 стр.
- Третьяков П. Н.* Восточные славяне и балтийский субстрат. — СЭ, 1967, 4, стр. 110—118.
- Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. 1—2. М., 1959.
- См.: 1. Вопросы этнической истории Прибалтики.
2. *Витов М. В., Марк К. Ю., Чебоксаров Н. Н.* Этническая антропология Восточной Прибалтики.
- Хитъ Г. Л.* Пальцевые узоры у населения Европейской части СССР. — СЭ, 1968, I, стр. 134—138.
- Цимерманис С.* Общие элементы орудий пресноводного рыболовства у латышей и западных финнов в Видземе и Латгале. — Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов, Р., 1970, стр. 39—82.
- Цимерманис С. Я.* Против культуртрегерской концепции в этнографических публикациях Августа Биленштейна. — ИАН ЛССР, 1971, 10, стр. 81—83.
- Цимерманис С.* Путеводитель. Сост. С. Цимерманис. 2-е доп. и перераб. изд. Р., 1966, 145 стр. (Ин-т истории АН ЛатвССР. Латвийский этнографический музей). 1-е изд. в 1964 г. под названием: Латвийский этнографический музей.
- Чебоксаров Н. Н.* Латыши. — СИЭ, 8, М., стб. 486—487.
- Шкілтэр К.* Латышскія калоніі на Беларусі. Мінск, 1931. 274 стр.
- Шноре Э. Д., Граудонис Я. Я., Лозе И. А.* К вопросу об этногенезе населения Прибалтики. — ТД Топ, Р., 1966, стр. 17—21.
- Шноре Э. Д.* Латгало-славянские контакты на территории восточной Латвии во второй половине I и начале II тысячелетия н. э. — Acta Baltico-Slavica, 6, Białystok, 1969, стр. 145—157.
- Шноре Э. Д., Зейд Т. Я.* Нукшинский могильник. Р., 1957. Текст стр. 1—103; илл. стр. 104—145. Резюме на латышск. яз. стр. 95—98; на нем. яз. стр. 99—103. (АН ЛССР. Материалы и исследования по археологии ЛССР, I).
- Шноре Э.* Развитие археологических полевых исследований в Латвийской ССР за 1940—1970 гг. — Прибалтийским советским республикам 30 лет, Вильнюс, 1970, стр. 95—98.
- Якимов В. П.* Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики. — Балтийский этногр. сб., М., 1956, стр. 245—272.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Э. МУГУРЕВИЧ, ЦЕНТРАЛЬНАЯ И ВОСТОЧНАЯ ЛАТВИЯ В XIII И XIV ВВ.

- Рис. 1.* Центральная и восточная части Латвии в конце XII и начале XIII в.
- Рис. 2.* Центральная и восточная части Латвии в XIII—XIV вв. 1 — город; 2 — замок орденского комтура; 3 — замок орденского фогта; 4 — орденский замок; 5 — монастырь; 6 — водяная мельница; 7 — замок архиепископа; 8 — замок вассала; 9 — земли ордена; 10 — замок архиепископа; 11 — патримониальный округ Риги.
- Рис. 3.* Печь А № 1 Асотского городища (по Э. Шноре. Асотское городище. Рига, 1961, рис. 87). А—В — линия разреза и профиль печи. 1 — песок; 2 — глина; 3 — светлый песок; 4 — песок с глиной; 5 — камни; 6 — куски обмазки; 7 — поды печи.
- Рис. 4.* Печь № 6 Локстского замка. Условные обозначения те же, что к рис. 3.
- Рис. 5.* Железные наконечники пахотных орудий из Мартиньсалы. 1 — сошник двузубой сохи; 2 — наральник.

И. ЛЕЙНАСАРЕ, РАЗВИТИЕ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ ОРУДИЙ В ЛАТГАЛЕ В ПЕРИОД КАПИТАЛИЗМА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX — НАЧАЛО XX В.)

- Рис. 1.* Плуг для вспашки подсеки. CVVM, нег. 9196.
- Рис. 2.* Деревянная рамная борона с деревянными зубьями. Материалы Прибалтийской экспедиции.
- Рис. 3.* Плетеная борона. CVVM, нег. 5843.
- Рис. 4.* Сеятель. CVVM, нег. 7047.
- Рис. 5.* Молотьба цепями. CVVM, нег. 4330.
- Рис. 6.* Рубчатая молотильная колода. CVVM, нег. 4234.
- Рис. 7.* Молотильная колода с шипами. CVVM, нег. 4977.
- Рис. 8.* Распространение в конце XIX в. в Латгале орудий, используемых для счесывания коробочек льна. 1 — льночесалка, прикрепленная к треноге; 2 — льночесалка, прикрепленная к столбику; 3 — льночесалка, укрепленная на косом бревнышке; 4 — козел.
- Рис. 9.* Чесание льна на козле. CVVM, нег. 7393.
- Рис. 10.* Льночесалка на козле. CVVM, нег. 4228.
- Рис. 11.* Льночесалка, прикрепленная к столбику. CVVM, нег. 8195.
- Рис. 12.* Льночесалка, прикрепленная к треноге. CVVM, нег. 5333.
- Рис. 13.* Льночесалка, укрепленная на косом бревнышке. CVVM, нег. 5376.
- Рис. 14.* Трепание льна. CVVM, нег. 6717.

Л. ДУМПЕ, ЖИВОТНОВОДСТВО И ТЕХНИКА ЖИВОТНОВОДСТВА В ЛАТГАЛЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И НАЧАЛЕ XX В.

- Рис. 1.* Сарай для сена из плетня. Даугавпилсский уезд, Вишкская вол., дер. Бичаны. Фото 1926 г. CVVM, нег. 54405.
- Рис. 2.* Каменный хлев. Резекненский уезд, Стирниенская вол., дер. Айзкаллинеши. Фото 1926 г. CVVM, нег. 4361.
- Рис. 3.* Распространение деревянных хлевов в Латгале (по материалам статистики 1929 г.). 1 — 96—100%; 2 — 91—95,9%; 3 — 86—90,9%; 4 — 81—85,9%; 5 — 71—80,9%; 6 — 66—70,9%.
- Рис. 4.* Хлев на каменном фундаменте и в столбах. Резекненский уезд, Дриценская вол., дер. Осиповка. Постройка 1913 г., рисунок 1926 г. CVVM E 2599. А — фасад хлева; В — план; С — разрез.
- Рис. 5.* Хлев на бревенчатом фундаменте. Абренский уезд, Берзпилсская вол., дер. Сала. Постройка 1929 г., фото 1967 г. Е, пленка 1593, нег. 2.
- Рис. 6.* Окно хлева. Даугавпилсский уезд, Букмуйжская вол., дер. Островляны. Постройка конца XIX в., фото 1967 г. Е, пленка 1464, нег. 4.
- Рис. 7.* Хлев с застекленными окнами. Даугавпилсский уезд, Аулейская вол., дер. Дзалбы. Постройка 1924 г., фото 1966 г. Е, пленка 1465, нег. 2.

- Рис. 8.* Хлев — однокамерный сруб. Резекненский уезд, Вараклянская вол., местечко Варакляны. Построен около 1880 г., рисунок 1926 г. CVVM E 2599. А — фасад хлева; В — разрез; С — план.
- Рис. 9.* Хлев — однокамерный сруб с трехстенной пристройкой. Лудзенский уезд, Наутренская вол., дер. Лазды. Постройка конца XIX в., фото 1926 г. CVVM, нег. 5702.
- Рис. 10.* Хлев, состоящий из двух срубов, промежуточного помещения и пристройки для свиней. Даугавпилсский уезд, Рудзетская вол., дер. Види. Построен в 1890 г., рисунок 1927 г. CVVM E 2832. А — фасад; В — план; С и D — боковые стены. 1 — свинарник; 2 — конюшня; 3 — овчарня; 4 — коровник.
- Рис. 11.* Типы планировки хлевов в Латгале в начале XX в. (по материалам экспедиций). 1 — хлев под одной крышей с избой; 2 — хлев с широким навесом на столбах при слитной двухрядной связи избы и хлева; 3 — хлев с широким крытым навесом; 4 — хлев с широким открытым навесом на столбах; 5 — хлев с навесом между срубами; 6 — П-образный комплекс; 7 — Г-образный комплекс.
- Рис. 12.* Хлев при избе. Резекненский уезд, Ружинская вол., дер. Зуи. Построен около 1880 г., рисунок 1926 г. CVVM E 2590. А — фасад; В — план; С — боковая стена. 1 — изба; 2 — хлев.
- Рис. 13.* Хлев при избе. Вход в хлев и в избу через сени. Даугавпилсский уезд, Пиедруйская вол., дер. Вайцулевы. Рисунок 1926 г. CVVM E 2826. А — фасад; В — план. 1 — хлев; 2 — сени; 3 — кухня; 4 — изба.
- Рис. 14.* Хлев при избе. Вход в хлев с фасада. Резекненский уезд, Дриценская вол., дер. Закари. Построен около 1890 г., рисунок 1927 г. CVVM E 2590. А — фасад; В — план. 1 — пристройка; 2 — хлев; 3 — сени; 4 — изба.
- Рис. 15.* Хлев с широким навесом в двухрядной слитной связи с избой. Даугавпилсский уезд, Аулейская вол., дер. Шкипас. Постройка конца XIX в., фото 1966 г. Е, пленка 1465, нег. 16.
- Рис. 16.* Хлев на отставе с широким навесом на столбах. Резекненский уезд, Макашенская вол., дер. Шкербеннеки. Построен около 1900 г., фото 1926 г. CVVM, нег. 5423.
- Рис. 17.* Хлев на отставе с широким закрытым навесом. Даугавпилсский уезд, Асунская вол., дер. Яски. Постройка 1920 г., рисунок 1927 г. CVVM E 2852. А — передний фасад; В — план; С — боковая стена; D — разрез. 1 — хлев; 2 — загородка для овец; 3 — денник.
- Рис. 18.* Двухкамерный срубный хлев с навесом между камерами. Вход в камеры с фасада. Лудзенский уезд, Истрская вол., дер. Рудовас. Постройка 1921 г., рисунок 1926 г. CVVM E 2680. А — передний фасад; В — план; С — боковая стена; D — разрез. 1 — хлев; 2 навес; 3 — хлев.
- Рис. 19.* Двухкамерный срубный хлев с навесом между камерами. Вход из-под навеса. Абренский уезд, Берзпилсская вол., дер. Сала. Постройка 1929 г., фото 1967 г. Е, пленка 1593, нег. 18.
- Рис. 20.* Хлев, соединенный с сараем под углом. Екабпилсский уезд, Випеская вол., хут. Ауструми. Постройка 1936 г., рисунок 1956 г. Материалы Управления музеев, изобразительных искусств и охраны памятников Министерства культуры ЛатвССР. А — фасад; В — план. 1 — хлев; 2 — хлев; 3 — сарай.
- Рис. 21.* Хлев. Даугавпилсский уезд, Ливанская вол., дер. Швирксты. Построен в 1940 г. по плану Министерства земледелия, фото 1969 г. Е, пленка 1627, нег. 4.
- Рис. 22.* Типы денников в Латгале в начале XX в. (по материалам экспедиций). 1 — денник между избой и хлевом при двухрядной связи; 2 — денник под навесом хлева при двухрядной слитной связи; 3 — хлев на отставе с закрытым денником под навесом; 4 — денник перед хлевом в псхоеобразном дворе; 5 — денник перед хлевом при свободном расположении построек; 6 — денник под навесом между срубными камерами; 7 — ночной загон; 8 — денник в Г-образном и П-образном комплексе.

- Рис. 23.* Денник при двухрядной связи избы с хлевом. Лудзенский уезд, Циблская вол., хут. Новадниеки. Фото 1959 г. Материалы Управления музеев, изобразительных искусств и охраны памятников Министерства культуры ЛатвССР, нег. 25358.
- Рис. 24.* Забор на конце денника. Лудзенский уезд, Мердзенская вол., дер. Ожорги. Фото 1926 г. CVVM, нег. 4109.
- Рис. 25.* Денник перед хлевом. Даугавпилский уезд, Вишская вол., дер. Зейли. Хлев построен в 1914 г., фото 1927 г. CVVM, нег. 7158.
- Рис. 26.* Лестница из сеней в денник. Лудзенский уезд, Рунденская вол., дер. Лобежи. Фото 1964 г. Е, пленка 1200, нег. 28.
- Рис. 27.* Желобок для стока воды на месте соприкосновения крыш хлева и избы. Даугавпилский уезд, Андрупенская вол., дер. Либни. Хлев построен в 1928 г., фото 1966 г. Е, пленка 1466, нег. 13.
- Рис. 28.* Названия денника в Латгале (по материалам экспедиций): 1 — dārzs, lopu dārzs; 2 — dīnduorzs, dīndōrznis; 3 — zādroklis, zādorklis, zādraklis; 4 — dēņņiks; 5 — dvors; 6 — laidars, leidars; 7 — zagorodka.
- Рис. 29.* Загородка для овец. Абренский уезд, Викснаская вол., дер. Перконе. Фото 1964 г. Е, пленка 1019, нег. 12.
- Рис. 30.* Ясли и корыто для лошади. Лудзенский уезд, Рунденская вол., дер. Набаги. Фото 1926 г. CVVM, нег. 52880.
- Рис. 31.* Ясли для овец. Даугавпилский уезд, Унгурмуйжская вол., дер. Дундуры. Фото 1927 г. CVVM, нег. 6747.
- Рис. 32.* Загородка для корма в углу хлева. Лудзенский уезд, Каунатская вол., дер. Бечеры. Фото 1964 г. Е, пленка 1198, нег. 11.
- Рис. 33.* Ящик и корыто для корма (для коровы). Даугавпилский уезд, Извалтская вол., дер. Жидини. Фото 1966 г. Е, пленка 1458, нег. 5.
- Рис. 34.* Деревенские пастухи. Резекненский уезд, Видсмуйжская вол., дер. Бечи. Фото 1926 г. CVVM, нег. 5339.
- Рис. 35.* Пастушок. Резекненский уезд, Каунатская вол., дер. Вирвы. Фото 1925 г. CVVM, нег. 2406.
- Рис. 36.* Колотун с тремя язычками. Привешивался на шею коровы при пастьбе в лесу. Лудзенский уезд, Пилдская вол., дер. Листики. Вторая половина XIX в. Лудзенский краеведческий музей, № 335.
- С. ЦИМЕРМАНИС, ХАРАКТЕР РЫБОЛОВСТВА И ВАЖНЕЙШИЕ ЕГО ОРУДИЯ В ЛАТГАЛЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И В XX В.**
- Рис. 1.* Деревни Латгале, в которых на рубеже XIX и XX вв. жили рыбаки-профессионалы, а также деревни, в которых сучение нитей для сетей и вязание сетей существовали в качестве отрасли домашнего ремесла. По материалам этнографических экспедиций Института истории АН ЛатвССР 1963—1967 гг.
1 — деревни латышских рыбаков; 2 — деревни русских рыбаков; 3 — деревни вязыльчиков сетей.
- Рис. 2.* Выдолбленная из осинового ствола лодка (arses laiva). Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Найдена в озере Акля около 1950 г. Е, пленка 1108, нег. 16.
- Рис. 3.* Сплетенная из лучины корзина (zibkis) для транспортировки рыбы. Дер. Вирвы, Каунатский с/с, Резекненский р-н. Изготовлена около 1915 г. Е, пленка 1421, нег. 1.
- Рис. 4.* Дубинка (vāza) для глушения рыбы подо льдом. Дер. Эзергайлиши, Фейманский с/с, Резекненский р-н. 1958 г. Е, пленка 782, нег. 21.
- Рис. 5.* Двухчастная острога (žabārklis). Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Выкована не позднее 1910 г. Е 27, 9890.
- Рис. 6.* Веерообразная острога (žebārklis). Дер. Межъяпини, Извалтский с/с, Краславский р-н. Найдена в Извалте около 1945 г. Е 31, 4702.
- Рис. 7.* Веерообразная острога (žabārklis) с заклиненными в рукоятке сучьями. Зоданы, Кукский с/с, Екабпилский р-н.
А, В — вид сверху; С — продольный разрез. 1 — рукоятка; 2 — сук; 3 — сучья, переплетенные проволокой; 4 — оплетка конца рукоятки корой; 5 — клин; 6 — оплетка конца рукоятки проволокой.
- Рис. 8.* Типы острог в Латгале в конце XIX и начале XX в. По материалам этнографических экспедиций Института истории АН ЛатвССР 1963—1968 гг.
1 — двухчастные остроги; 2 — граблеобразные остроги; 3 — веерообразные остроги.
- Рис. 9.* Крюк для вылавливания нерестящихся сомов на р. Даугава близ Екабпилса. Начало XX в. Зарисовка по описанию Яниса Озолниа и Екаба Цериня, 1885 г. рождения. Е 3058, 3059.
- Рис. 10.* Крючок (ouda) для ловли сомов на р. Даугава близ Екабпилса. Зарисовка по описанию Яниса Озолниа, 1885 г. рождения. Е 3060, 3061.
- Рис. 11.* Схема зигзагообразной запруды в окрестностях Лубаны, Мадонский р-н. Зарисовка по описанию Карлиса Пушкитиса, 1876 г. рождения. Е 17, 5503.
1 — озеро; 2 — затопленные луга; 3 — запруда; 4 — верши.
- Рис. 12.* Схема закола (tācis) на разлившейся р. Ича. Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Зарисовка по описанию Яниса Радцборского, 1893 г. рождения. Е 27, 9200.
1 — река; 2 — впадина; 3 — незатопляемое в половодье место; 4 — запруда; 5 — защитные сваи закола; 6 — направление течения.
- Рис. 13.* Схема запруды (lūms) в Лубанских кланах Балвского р-на. Зарисовка по описанию Яниса Зиемелиса, 1899 г. рождения. Е 27, 9180.
А — план, В — участок плетня. 1 — река; 2 — впадина (greivene); 3 — плетень; 4 — озеро; 5 — верша (venters);
- Рис. 14.* Схема закола для ловли налима в низовье р. Дубна у Ливаны. Конец 40-х годов XX в. Зарисовка по описанию Яниса Даболса, 1902 г. рождения. Е 30, 2172—2173.
А — берега реки; В — крыло закола; С — закол. 1 — направление течения; 2 — направление движения рыбы; 3 — верши; 4 — ветки для уплотнения закола; 5 — колья; 6 — жердь закола; 7 — решетка закола.
- Рис. 15.* Схема закола для ловли сырты в низовье р. Дубна у Ливаны. Первые десятилетия XX в. Зарисовка по описанию Яниса Даболса, 1902 г. рождения. Е 30, 2175—2176.
1 — верши (venters); 2 — куски породы, которыми обкладывают верши.
- Рис. 16.* Схема сложенного из камней закола для ловли угря (vale) в низовье р. Дубна у дер. Калваны, Петерниекский с/с, Прейльский р-н. Первые десятилетия XX в. Зарисовка по описанию Игната Калвана, 1881 г. рождения. Е 35, 2578.
1 — берег реки; 2 — основные стенки закола; 3 — дополнительные стенки запруды; 4 — сеть для угря; 5 — крылья сети; 6 — верша (venters) для ловли ушедших из сети угрей; 7 — направление течения и движения угрей.
- Рис. 17.* Схема сложенного из камней закола для ловли угря на р. Даугава у дер. Вейгуры, Ливанский с/с, Прейльский р-н. Начало XX в. Зарисовка по описанию Антона Вейгура, 1886 г. рождения. Е 30, 3029.
1 — берега реки; 2 — стенки закола; 3 — сеть для угря; 4 — отмель (gārds); 5 — направление течения; 6 — направление движения угрей.
- Рис. 18.* Схема свайного закола в р. Ича, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Первая половина XX в. Зарисовка по описанию Яниса Зиемелиса, 1899 г. рождения. Е 27, 9173.
А — план закола: 1 — запруда; 2 — верша (venters); 3 — направление течения. В — запруда в разрезе: 1 — кол; 2 — опора; 3 — скрепление верхних концов кольев прутьями; 4 — наполнение из ветвей и хвои между кольями. С — закрепление верши в заколе: 1 — колья; 2 — прутья, вставленные между кольями и устьем верши; 3 — верша.
- Рис. 19.* Схема закола для ловли угря на р. Дубна у дер. Пугайни, Рожупский с/с, Прейльский р-н. Первые десятилетия XX в. Зарисовка по описанию Язепса Стариса, 1890 г. рождения, и Казимира Курсниетиса, 1903 г. рождения. Е 30, 3030, 3033.
А — план закола: 1 — крылья; 2 — мостки над воротами закола (loktas); 3 — сеть с настороженными нитями; 4 — направление течения и движения угря. В — продольный разрез: 1 — колья; 2 — жердь закола; 3 — вязанки веток; 4 — воротный кол; 5 — кол для прикрепления сети (rokuļņetas); 6 — палка для подъ-

- ема сети (mylins); 7 — сеть для угря. С — сеть для угря: 1 — нижняя жердь; 2 — палка для подъема сети (mylins); 3 — колья для прикрепления сети (rokuļņas); 4 — сеть с настороженными нитями и кольца из прутьев по краям. Уже в 20-х годах XX в. на конце сети была устроена мотия с тремя обручами из прутьев.
- Рис. 20.** Схема закола для ловли угря на р. Дубна близ Вишки. Первая половина XX в. Зарисовка по описанию Антона Богданова, 1883 г. рождения. Е 30, 3039.
1 — берега реки; 2 — жердь, переброшенная через реку; 3 — колья, подпирющие жердь; 4 — опоры, косо загнанные в дно; 5 — крылья закола из кольев, загнанных в дно; промежутки между ними заплетены хвойными ветками либо затянута сетью; 6 — сеть для угря (tuņa); 7 — колышки, просунутые сквозь кольца из прутьев, прикрепленные к верхнему и нижнему краю сети; заостренные концы вогнаны в землю, верхние концы привязаны к переброшенной через реку жерди; 8 — мотия сети с четырьмя обручами и двумя устьями; 9 — направление течения и движения угрей.
- Рис. 21.** Схема закола для ловли угря на р. Даугава близ дер. Прижи, Крустпилский с/с, Екабпилский р-н. Конец XIX и первые десятилетия XX в. Зарисовка по описанию Петериса Залитиса, 1879 г. рождения.
А — план закола; В — продольный разрез. 1 — крыло закола с вогнанными в дно реки кольями и горизонтально уложенными связками веток; 2 — вогнанные в дно реки опоры козла (āzis); 3 — жердь козла; 4 — сеть для угря с настороженными нитями; 5 — лодка с рыбаками, следящими за сетью; 6 — направление течения и движения угрей.
- Рис. 22.** Схема закола для ловли угря на даугавских порогах близ дер. Рудзиши—Анцаны, Вилпеский с/с, Екабпилский р-н. Первая половина XX в. Зарисовка по описанию Волдемара Озолина, 1920 г. рождения. Е 30, 3027.
1 — берега; 2 — направление течения; 3 — порог; 4 — стенки закола, образованные из треног; 5 — отмель с сетями для угря.
- Рис. 23.** Парная мережа. Дер. Липушки, Зоснаский с/с, Резекненский р-н. Изготовлена в 1960 г. Е, пленка 1416, нег. 11.
- Рис. 24.** Верша с каркасом из прутьев (čerpaks). Дер. Голдышева, Цирмаский с/с, Лудзенский р-н. Изготовлена около 1948 г. Е, пленка 781, нег. 23.
- Рис. 25.** Верша с каркасом из прутьев (venters). Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Изготовлена в 1961 г. Е, пленка 1112, нег. 21.
- Рис. 26.** Верша с каркасом из прутьев со входами с обоих концов и двумя устьями. Дер. Кукуева, Пилдаский с/с, Лудзенский р-н. 1964 г. Е, пленка 1279, нег. 6.
- Рис. 27.** Типы вершей с каркасом из прутьев в Латгале в первой половине XX в. По материалам этнографических экспедиций Института истории АН ЛатвССР 1962—1968 гг.
1 — верши с круглым входом и гнутыми прутьями в хвосте; 2 — верши с полукруглым входом и гнутыми прутьями в хвосте; 3 — верши с круглыми входами с обоих концов; 4 — верши с полукруглыми входами с обоих концов; 5 — верши с круглым входом и прямыми скрещенными прутьями в хвосте; 6 — верши с полукруглым входом и прямыми скрещенными прутьями в хвосте.
- Рис. 28.** Наименования вершей с каркасом из прутьев в Латгале в конце XIX и в XX в. По материалам этнографических экспедиций Института истории АН ЛатвССР 1962—1968 гг.
1 — norts; 2 — venters; 3 — čerpaks; 4 — bucs, bučoks, bukša; 5 — griudins; 6 — muords, murda.
- Рис. 29.** Бродник для одного человека (veda). Дукювецумс, Межарский с/с, Екабпилский р-н. 1959 г. Е, пленка 673, нег. 34.
- Рис. 30.** Бродник для одного человека (veda). Княвы, Кукский с/с, Екабпилский р-н. Зарисовка по описанию Яниса Бебриса, 1882 г. рождения. Е 17, 5739.
- Рис. 31.** Бродник для одного человека (simts). Эзерсталидзаны, Аташненский с/с, Екабпилский р-н. 1959 г. Е 17, 5743—5748.
- Рис. 32.** Рыбаки с бродником для одного человека, приспособленным для лова с берега, на р. Ликсна. 1962 г.
- Рис. 33.** Бредень-двойник (pologs). Авотыни, Лиепнаский с/с, Балвский р-н. 1969 г. Изготовлен из самотканого полотна. Е, пленка 1656, нег. 11.
- Рис. 34.** Лов с помощью бредня (bradinis) на р. Ликсна. 1962 г.
- Рис. 35.** Бредень (bradins), сшитый в 1949 г. из самотканого полотна. Эзерподниекс, Аташненский с/с, Екабпилский р-н. Е, пленка 674, нег. 20.
- Рис. 36.** Лов бреднем-тройником на р. Ликсна, 1962 г.
- Рис. 37.** Распространение наименований бредня-тройника в Латгале на рубеже XIX и XX вв. По материалам этнографических экспедиций Института истории АН Латв ССР 1962—1968 гг.
1 — kakažņiks, kakažains; 2 — kūrica; 3 — bradenis; 4 — trejbridis; 5 — troiņiks; 6 — krīga.
- Рис. 38.** Черпак (plaza). Дер. Мазие-Курсиши, Варкавский с/с, Прейльский р-н. Изготовлен около 1960 г., Е 30, 2291—2292. Перевезен в Латвийский этнографический музей.
- Рис. 39.** Лов с «подрывкой» (smelte). Каменец, Аглонский с/с, Прейльский р-н. 1962 г. Е, пленка 1657, нег. 2.
- Рис. 40.** Распространение наименований черпака (smelte) в Латгале в первой половине XX в. По материалам этнографических экспедиций Института истории АН Латв ССР 1962—1968 гг.
1 — орудие неизвестно; 2 — simte, simtniks; 3 — podpoms; podjoms, podhvats; 4 — smelte, smelamais; 5 — наименование неизвестно; 6 — čarpaks; 7 — ciltins.
- Рис. 41.** Снасть (zvanīķis), применявшаяся в 20—30-х годах XX в. Дер. Цецерски, Аглонский с/с, Прейльский р-н. Зарисовка по описанию Алоизия Валайниса, 1912 г. рождения. Е, 3054, 3055.
- Рис. 42.** Невод для ловли ерша (jeršoviks). Дер. Удри, Эзерниекский с/с, Краславский р-н. Е 31, 4601.
1 — крыло; 2 — мотия; 3 — петля; 4 — веревка (guža); 5 — поплавок; 6 — грузило.
- Рис. 43.** Сеть (dzeitins). Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. 1963 г. Е, пленка 1116, нег. 26.
- Рис. 44.** Сплавная сеть (ģeīža). Ливаны. Изготовлена в 1952 г. Е 30, 2325—2328. Перевезена в Латвийский этнографический музей.
А — вид сверху; В — вид сбоку. 1 — мешок; 2 — бечевки для держания; 3 — грузило.
- Рис. 45.** Схема ведения сплавной сети (ģeīža) на р. Даугава близ Ливаны. Зарисовка по описанию Яниса Даболса, 1902 г. рождения. Е 30, 2332.
1 — сеть; 2 — лодки; 3 — рыбак, удерживающий сеть; 4 — гребец; 5 — направление течения.
- Рис. 46.** Схема ведения сплавной сети-режи (plavups) на р. Даугава близ Ликсны. Зарисовка по описанию Владислава Курсиша, 1888 г. рождения. Е 30, 3064.
1 — берег; 2 — лодка; 3 — сеть; 4 — поплавок на конце сети; 5 — рыбак, удерживающий сеть; 6 — гребец; 7 — направление течения.

С. ЦИМЕРМАНИС, ХАРАКТЕР ПЧЕЛОВОДСТВА И ВАЖНЕЙШИЕ ЕГО ПРИНАДЛЕЖНОСТИ В БАЛВСКОМ И ЛУДЗЕНСКОМ РАЙОНАХ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И В XX В.

- Рис. 1.** Продуктивность пчел в Латгале в 1871 г. По данным ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 207, лл. 1—282.
1 — до 5 фунтов меда с пчелиной семьи; 2 — 6—10 фунтов меда с пчелиной семьи; 3 — 11—15 фунтов меда с пчелиной семьи; 4 — более 15 фунтов меда с пчелиной семьи.
- Рис. 2.** Пчелиная борть в столетней липе. Крышка с дупла сорвана. Парк бывш. имения Одзиена, Паматский с/с, Мадонский р-н. 1959 г. Е, пленка 675, нег. 34.
- Рис. 3.** Пасека в южной части сада. Зубровка, Логинский с/с, Балвский р-н. 1963 г. Е, пленка 1109, нег. 27.
- Рис. 4.** Пасека. Беляускас, Берзпилский с/с, Балвский р-н. 1963 г. Е, пленка 1118, нег. 19.
- Рис. 5.** Пасека. Шултес, Рауниешский с/с, Прейльский р-н. 1968 г.

- Рис. 6.* Колодный улей (gulins). Крыт еловой корою (kaņiens). Зубровка, Логинский с/с, Балвский р-н, 1963 г. Е, пленка 1109, нег. 25—26.
- Рис. 7.* Колодный улей (kūzuls). Крыт щепой. Беляускас, Берзпилский с/с, Балвский р-н. 1963 г. Е, пленка 1118, нег. 31.
- Рис. 8.* Пчелиный улей, изготовленный по образцу помещичьего в начале XX в. Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. 1963 г. Е, пленка 1120, нег. 6.
- Рис. 9.* Ульи Дадан-Блата. Беляускас, Берзпилский с/с, Балвский р-н. 1963 г. Е, пленка 1118, нег. 25.
- Рис. 10.* Колодный улей, переделанный в рамочный. Кондрашова, Рушеницкий с/с, Резекненский р-н. 1965 г.
- Рис. 11.* Колодный улей, переделанный в рамочный. Бывш. Вайвская вол., Цесисский уезд. Латвийский этнографический музей, Видземский сектор.
- Рис. 12.* Выдолбленная колода (aulis) для поимки роя. Дер. Калваны, Петерниекский с/с, Прейльский р-н. 1968 г.
- Рис. 13.* Подвешенный к сосне дощатый улей (aulis) для поимки роя, крытый еловой корою. Берзпилское кладбище, Балвский р-н. 1963 г. Е, пленка 1115, нег. 23.
- Рис. 14.* Дымовая канна (дымарь) начала XX в. Стомпаки, Лиепнаский с/с, Балвский р-н. Зарисовка по описанию Р. Бенгелиса. Е 27, 8855.
1 — канна; 2 — мех; 3 — скоба; 4 — воздухопроводящие трубки; 5 — дымовыводящая трубка.
- Рис. 15.* Нож пчеловода. Стомпаки, Лиепнаский с/с, Балвский р-н. Изготовлен около 1918 г. Е 27, 9991.
- Рис. 16.* Схема выдавливания меда двумя лопатками через мешочек. Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Зарисовка по описанию А. Пролса. Лопатки изготовлены около 1895 г. и перевезены в Латвийский этнографический музей. Е 27, 9988.
1 — крюк; 2 — мешочек с полными сотами; 3 — лопатки; 4 — миска.
- Рис. 17.* Ящик для вытапливания воска. Дагушева, Бозаукский с/с, Лудзенский р-н. 1964 г. Е, пленка 1281, нег. 22.
- Рис. 18.* Выдолбленная из липовой колоды посуда для хранения меда. Стомпаки, Лиепнаский с/с, Балвский р-н. Изготовлена около 1900 г. Е 27, 9993.
- Рис. 19.* Глиняный горшок (madaviks) для хранения меда. Изготовлен Янисом Кальвой из Силаяни в 1959 г.
- Рис. 20.* Долбленные ясельки для подкормки пчел. Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Изготовлены около 1895 г. Е, пленка 1122, нег. 35—37. Перевезены в Латвийский этнографический музей.
- Рис. 21.* Накидка для пасечника (sītenš). Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Е, пленка 1119, нег. 36.

М. СЛАВА, КРЕСТЬЯНСКАЯ ОДЕЖДА В ЛАТГАЛЕ (КОНЕЦ XVIII В.—XX В.)

- Рис. 1.* Наименования пришивки женских рубах во второй половине XIX в. (по материалам фондов LVM и архива Е).
- Рис. 2.* Виды юбок во второй половине XIX в. (по материалам фондов LVM и архива Е).
- Рис. 3.* Виды и наименования наплечных покрывал «вилляйне». Вторая половина XIX в. (по материалам фондов LVM и архива Е).
- Рис. 4.* Девичий наряд. Лудзенский уезд, 1860 г. (Музей этнографии народов СССР в Ленинграде: 1 — № 3275; 2 — фиг. 92).
- Рис. 5.* Женская одежда из Виляки в конце XVIII и начале XIX в. (по рисункам И. Бротце):
1 — одежда девушки (Monumente . . . , т. VII, стр. 126);
2 — одежда женщины (там же, стр. 128); 3 — рабочая одежда женщины (там же, т. VIII, стр. 76).
- Рис. 6.* Мужская одежда крестьян из Виляки в конце XVIII и начале XIX в. по зарисовкам И. Бротце (Monumente . . . , т. VII, стр. 126; т. VIII, стр. 76).
- Рис. 7.* Виды женских рубах в XIX—XX вв.
1 — латышская — туникообразная с нашитыми наплечниками; 2 — русская — с прямыми поликами.
- Рис. 8.* Русские женские рубахи.
1 — конца XIX в., украшена красно-черной цветочной вышивкой и покупными кружевами (Е 29, 3270); 2 — 20-х годов XX в., украшена покупными кружевами (Е 29, 3264).
- Рис. 9.* Русские женские сарафаны XIX—XX вв.
1, 2 — широкоплечник (Е 29, 3266 и 3267); 3 — шубейка (Е 29, 3268).
- Рис. 10.* Мужская одежда конца XIX — начала XX в.
1 — рубашка и штаны (Е 28, 7154); 2 — костюмы (Е 28, 7170); 3 — зимнее пальто (Е 28, 7171).
- Рис. 11.* Формы мужских шапок XIX—XX вв.
1, 2 — кепки; 3 — фуражка (pūreška); 4 — редко встречающаяся форма кепки; 5 — брыль (ūte); 6 — соломенный брыль; 7 — папаха; 8 — ушанка.
- Рис. 12.* Типы женских рубах конца XIX—начала XX в. (по материалам LVM и архива Е).
- Рис. 13.* Женская одежда конца XIX—начала XX в. с различными украшениями (Е 27, 8517).
- Рис. 14.* Способы ношения женского платка в конце XIX и начале XX в.
1 — «чипка» (širka) и повязанный сверху платок с узлом под подбородком; 2 — обычный способ повязывания платка с узлом на затылке; 3 — зимняя шапка с платком, завязанным под подбородком; 4 — способ ношения шали с узлами над ушами; 5 — русский способ ношения женского платка, сколотого булавкой под подбородком; 6 — способ ношения платка, один угол которого обернут вокруг шеи.
- Рис. 15.* Одежда городского типа 20-х годов XX в.
1 — платье (sukne) (Е 28, 7176); 2 — зимнее пальто (Е 29, 6808).
- Рис. 16.* Свадебный наряд первой половины XX в.
1 — 1922 г. (Е 28, 7096); 2 — 1936 г. (Е 28, 7097).
- Рис. 17.* Повседневная летняя одежда колхозниц, 1966 г. (Е 31, 1943).
- Рис. 18.* Повседневная одежда пожилой женщины.
1 — юбка, блузка и овчинная безрукавка (Е 28, 6466); 2 — юбка и кофточка (Е 28, 6501); 3 — зимняя одежда с валенками (Е 28, 6374).
- Рис. 19.* Женские костюмы и верхняя одежда.
1 — костюм свободного покроя, 1963 г. (Е 27, 8358); 2 — крытая сукном шуба начала XX в. (Е 28, 6375).
- Рис. 20.* Праздничный наряд юноши.
1 — Берзпилс, 1963 г. (Е 27, 8397); 2 — Резекне, 1970 г. (Е 15, 481).
- Рис. 21.* Платье с домотканым клетчатым наплечным платком, 1960 г. (Е 29, 6809).
- Рис. 22.* Вязаные кофты и платки. 60-е годы XX в.
1, 2 — кофты ручной вязки (Е 27, 320 и 384); 3 — женский джемпер (Е 27, 386); 4 — кофточка для девочки, машинная вязка (Е 27, 321); 5 — кофта для мальчика (Е 27, 391); 6 — безрукавка (Е 27, 389); 7 — головной платок (Е 28, 6373).
- Рис. 23.* Праздничный наряд с украшениями по мотивам народного костюма в 50—60-х годах XX в. (Е 31, 1977—1979).
- Рис. 24.* Мужская повседневная одежда в 60-х годах XX в.
1 — ношение рабочей рубашки — заправленной в брюки и навывпуск (Е 22, 8127); 2 — колхозники у молокозавода, 1966 г. (Е 31, 1876).
- Рис. 25.* Рабочая одежда. Резекненский район, 1970 г. (Е 15, 482).
- Рис. 26.* Шубы конца XIX и начала XX в.
1 — тулуп (tulups) с поясом (Е 29, 6807); 2 — короткая женская шуба (Е 27, 288); 3 — мужская дорожная шуба (Е 31, 1852 и 1853).
- Рис. 27.* Детская одежда в 60-х годах XX в.
1 — одежда младенца (Е 28, 6452); 2 — одежда маленького ребенка (Е 27, 314); 3 — летняя праздничная одежда школьницы (Е 22, 8096); 4 — повседневная одежда мальчика (Е 27, 8348).
- Рис. 28.* Наряд к школьному выпускному балу. Резекне, 1970 г. (Е 15, 483).
- Рис. 29.* Свадебный наряд. Резекне, 1970 г. (Е 15, 484).

Цветные иллюстрации

- Рис. I.* Реконструкция южнолатгальского девичьего наряда второй половины XIX в. (по материалам фондов LVM и архива Е).
- Рис. II.* Виды передников второй половины XIX в.
1 — Аулейская вол., CVVM 14774; 2 — Видсмуйжская вол., CVVM 14775; 3 — Ясмуйжская вол., CVVM 14772.
- Рис. III.* А — русский женский наряд для посещения церкви конца XIX в. (Е 29, 6811); В — русский женский похоронный наряд конца XIX в. (Е 29, 6810).
- Рис. IV.* Юбочная ткань второй половины XIX в.
Сверху — из Нирзской вол. Лудзенского уезда, изготовлена около 1860 г.; снизу — из дер. Зелтыни Циблаской вол. Лудзенского уезда, изготовлена около 1870 г.

С. ЦИМЕРМАНИС, ТРАНСПОРТНЫЕ СРЕДСТВА В КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ ЛАТГАЛЕ В КОНЦЕ XIX И ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX В.

- Рис. 1.* Носилки для корма (ragžinis) с квадратным плетением. Малтас-Трупи, Ломский с/с, Прейльский р-н. Зарисовка по описанию Алонза Эрца, 1900 г. рождения. Е 29, 685.
1 — дуги; 2 — плетение; 3 — веревки для завязывания.
- Рис. 2.* «Полог» для переноски корма (pologs). Идени, Гаранчский с/с, Резекненский р-н. Зарисовка по описанию Артура Мацана, 1898 г. рождения. Е 29, 189.
1 — полотнище; 2 — боковые завязки.
- Рис. 3.* Большая корзина из лучины для подноски корма корове (karziņa). Дер. Вирвы, Каунатский с/с, Резекненский р-н. Сплетена в 1960 г. Е, пленка 1422, нег. 4.
- Рис. 4.* Малая корзина из лучины для подноски корма лошадям (karziņa). Дер. Вирвы, Каунатский с/с, Резекненский р-н. Сплетена в 1960 г. Е, пленка 1422, нег. 6.
- Рис. 5.* Переноска корма на вожжах. Латвиешу-Вирауда, Маконькалский с/с, Резекненский р-н. Схема зарисована по описанию Яниса Ливкиша, 1887 г. рождения. Е 31, 4977.
А — корм, сложенный на вожжах; В — завязанная ноша.
- Рис. 6.* Решетка (gadeleites) для вытаскивания сена с сырого луга. Дер. Патмалниеки, Пушский с/с, Резекненский р-н. Зарисовка по описанию Язела Стикута, 1895 г. рождения. Е 31, 4984.
А — вид сбоку; В — вид сверху; 1 — полозья; 2 — боковые опоры; 3 — решетки; 4 — боковые жерди.
- Рис. 7.* Жердочки для вытаскивания сена из сырых мест (pasami). Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Изготовлены в 1959 г. Е 27, 9995. В 1965 г. перевезены в Латвийский этнографический музей.
- Рис. 8.* Веревоочный плетеный мешок (kešels), в котором хранили взятый в дорогу корм для лошади. Дер. Лоздова, Бозаукский с/с, Лудзенский р-н. Е, пленка 1275, нег. 2—3.
- Рис. 9.* Дровни (rogavas) с полозьями-копаями. Дер. Каусиниеки, Мердзенский с/с, Лудзенский р-н. Изготовлены около 1900 г. Е, пленка 1275, нег. 14.
- Рис. 10.* Дровни (ragavas). Старинный тип с полозьями-копаями, Гравас, Эдольский с/с, Кулдигский р-н, Е, пленка 1446, нег. 4.
- Рис. 11.* Дровни (ragus). Викнес, Айнажский с/с, Лимбажский р-н. Изготовлены около 1900 г. Е, пленка 360, нег. 28.
- Рис. 12.* Березовый ствол с изогнутой частью корневища для изготовления санных полозьев. Дер. Слобода, Калниешский с/с, Краславский р-н. Е, пленка 1490, нег. 23—24.
- Рис. 13.* Дровни с рамой. Миезаи, Кубульский с/с, Балвский р-н. Изготовлены около 1943 г. Е 27, 10013.
А — вид сбоку; В — вид сверху; С и D — вид спереди и сзади.
- Рис. 14.* Дровни для перевозки бревен. Сала, Берзпилский с/с, Балвский р-н. Изготовлены около 1933 г. Е, пленка 1113, нег. 7—8.
- Рис. 15.* Дровни для перевозки бревен (podstavkas). Дер. Вирвы, Каунатский с/с, Резекненский р-н. Изготовлены около 1935 г. Е, пленка 1421, нег. 15.
- Рис. 16.* Дровни для перевозки бревен (balķu ragaviņš). Джукстский с/с, Тукумский р-н. Е, пленка 1428, нег. 9.
- Рис. 17.* Дровни для перевозки бревен (ragaviņas). Гравас, Эдольский с/с, Кулдигский р-н. Е, пленка 1446, нег. 27.
- Рис. 18.* Кузов. Канепиене, Даугаснский с/с, Балвский р-н. Е 27, 10019.
- Рис. 19.* Дровни вилякского крестьянина с длинными копылами, кузовом и спинкой в Риге в конце XVIII в. J. Ch. Brotz e. Monumente ..., т. IV, стр. 42.
- Рис. 20.* Сани (lagoški). Маза-Пудурева, Аудриньский с/с, Резекненский р-н. Изготовлены по старинным образцам около 1955 г. Е, пленка 1424, нег. 16.
- Рис. 21.* Санки с кузовом, боковые стенки которого обшиты лубом. Рейни, бывш. Косаская вол., Мадонский уезд. Изготовлены во второй половине XVIII в. BDM 1348.
- Рис. 22.* Санки с кузовом, обшитым лубом. Калналагавас, Лиепупский с/с, Лимбажский р-н. Изготовлены в середине XVIII в. Е, пленка 356, нег. 26. Перевезены в Латвийский этнографический музей.
- Рис. 23.* Санки. Дер. Дзилярес, Гайгалавский с/с, Резекненский, р-н. Куплены на рынке в Резекне у ремесленника-латыша около 1930 г. Е, пленка 1426, нег. 4.
- Рис. 24.* Беговые санки (beguškās). Лиела-Индрица, Калниешский с/с, Краславский р-н. Е, пленка 1491, нег. 19.
- Рис. 25.* Рабочая телега (drogas). Приспособлена для установки платформы. Дер. Межяпини, Извалтский с/с, Краславский р-н. Е, пленка 1495, нег. 1, 8.
А — вид сверху; В — вид сбоку.
- Рис. 26.* Телега с разветвленной тройней и без боковин. Видземе, последняя четверть XVIII в. A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, II. Riga, 1777.
- Рис. 27.* Конструкция разветвления тройни. Рудавский с/с, Лиепайский р-н. 1965 г. Е, пленка 1430, нег. 27.
- Рис. 28.* Четырехколесная телега с разветвленной тройней и с запряженными у дышла двумя быками. Наскальный рисунок в Бохуслене на юго-западе Швеции. O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig, 1906, стр. 86.
- Рис. 29.* Деревянная телега, окованная бронзой. Дейбьберг, Западная Дания, первая половина I тысячел. до н. э. O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig, 1906, стр. 159.
- Рис. 30.* Неокованная телега. Латгале. Время изготовления и место приобретения не установлены. BDM.
- Рис. 31.* Приспособление для перевозки камней. (kakaža). Бывш. Вилякская вол., Абреньский уезд. Z. Ligers. Die Volkskultur der Letten. Ethnographische Forschungen, I. Riga, 1924, стр. 211.
- Рис. 32.* Верх телеги для перевозки камней. Дер. Каусиниеки, Мердзенский с/с, Лудзенский р-н. Е, пленка 1275, нег. 33.
- Рис. 33.* Крестовина для перевозки бревен. Дер. Пещанка, Берзгальский с/с, Резекненский р-н. Изготовлена около 1945 г. Е, пленка 1423, нег. 20—22.
- Рис. 34.* Прицеп к телеге (gospuski) для перевозки бревен. Дер. Криевини, Бозаукский с/с, Лудзенский р-н. Изготовлен около 1958 г. Е, пленка 1273, нег. 28.
- Рис. 35.* Телега для перевозки бревен (gaspuski). Лотуши, Шкилбенский с/с, Балвский р-н. Изготовлена около 1950 г. Е 27, 10002.
А — вид сбоку; В — вид сверху; С — вид с торца.
- Рис. 36.* Рабочая телега. Триката, конец XVIII в. J. Ch. Brotz e. Monumente ..., т. VIII, стр. 26.
- Рис. 37.* Распространение рабочей телеги в Латвии в 30-х годах XX в. J. Āboliņš. Darbā rati Latvijas lauksaimniecībā. Rīgā, 1935, стр. 14.
- Рис. 38.* Телега. Дер. Хатки, Круковский с/с, Резекненский р-н, Е, пленка 1420, нег. 14.
- Рис. 39.* Рабочая телега с подвесным сидением. Дер. Пещанка, Берзгальский с/с, Резекненский р-н. Е, пленка 1421, нег. 23.
- Рис. 40.* Ломовая телега (lamegi) с рамой для перевозки зерновых. Дер. Каусиниеки, Мердзенский с/с, Лудзенский р-н. Изготовлена около 1954 г. Е, пленка 1275, нег. 36.

- Рис. 41.* Распространение ломовой телеги в Латвии в 30-х годах XX в. По данным *J. Aboļiņš. Darba rati Latvijas lauksaimniecībā*, стр. 17, дополненным материалами автора.
- Рис. 42.* Фура (*dilžans*). Дер. Зементова, Малтский с/с, Резекненский р-н. Изготовлена в 1962 г. Е, пленка 1413, нег. 6—18.
- Рис. 43.* Фура (*maris*) с сеном. Дер. Островляны, Эзерниекий с/с, Краславский р-н. 1966 г. Е, пленка 1497, нег. 14.
- Рис. 44.* Вид на развалины Лудзенского замка, 1797 г. На переднем плане — однокопная фура. *J. Ch. Brotze. Monumente ...*, т. VIII, стр. 64.
- Рис. 45.* Выездная фуручка. Презма, Силмальный с/с, Резекненский р-н. 1965 г. Е, пленка 1419, нег. 3.
- Рис. 46.* Подрессоренная телега с подвесным сидением. Дер. Жидини, Липинишский с/с, Даугавпилский р-н. Е, пленка 1492, нег. 23.
- Рис. 47.* Однорессорные дрожки. Ругайский с/с, Балвский р-н. Изготовлены в 1920—1930 гг. Е, пленка 1123, нег. 7—8.
- Рис. 48.* Дрожки с двумя рессорами. Берзпилс, Берзпилский с/с, Балвский р-н. 1963 г. Е, пленка 1123, нег. 22—23.
- Рис. 49.* Легкие дрожки. Над колесами первоначально были установлены крылья (брызговики). Дер. Хатки, Круковский с/с, Резекненский р-н. Изготовлены около 1935 г. Е, пленка 1419, нег. 34.
- Рис. 50.* Дрожки. Рига, конец XVIII в. *J. Ch. Brotze. Monumente ...*, т. III, стр. 75.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

E. MUGUREVIČS, MITTEL- UND OSTLETTLAND IM 13. UND 14. JH.

- Abb. 1. Mittel- und Ostlettland am Ende des 12. und zu Beginn des 13. Jh.
Abb. 2. Mittel- und Ostlettland im 13.—14. Jh.
1 — Stadt; 2 — Ordenskomturburg; 3 — Ordensvogtburg; 4 — Ordensburg; 5 — Kloster; 6 — Wassermühle; 7 — Erzbischofsburg; 8 — Vassalenburg; 9 — Ordensgebiet; 10 — Erzbischofsgebiet; 11 — Patrimonialgebiet der Stadt Riga.
Abb. 3. Der Ofen A Nr. 1 des Burgberges in Asote (nach Э. Шнорре. Асотское городище. Рига, 1961, Abb. 87).
A—B — Schnittlinie und Ofenprofil. 1 — Sand; 2 — Lehm; 3 — heller Sand; 4 — Lehmsand; 5 — Steine; 6 — Verputzstücke; 7 — Ofenherdteile.
Abb. 4. Der 6. Ofen der Burg von Lokstene.
Bezeichnungen wie auf Abb. 3.
Abb. 5. Schareisentypen von Mārtiņšala.
1 — Gabelpflugschar; 2 — Hakenpflugschar.

I. LEINASARE, ENTWICKLUNG DER ACKERBAUGERÄTE IN LATGALE ZUR ZEIT DES KAPITALISMUS (ZWEITE HÄLFTE DES 19. UND ANFANG DES 20. JH.)

- Abb. 1. Einscharpflug. CVVM, Neg. 9196.
Abb. 2. Rahmengeräte mit hölzernen Zinken. Material der Baltischen Expedition.
Abb. 3. Flechtegge. CVVM, Neg. 5843.
Abb. 4. Sämann. CVVM, Neg. 7047.
Abb. 5. Drusch mit Dreschlegeln. CVVM, Neg. 4330.
Abb. 6. Gerillter Dreschklotz. CVVM, Neg. 4234.
Abb. 7. Dreschrolle mit Zapfen. CVVM, Neg. 4977.
Abb. 8. Verbreitung der zum Abkämmen der Flachssamenkapseln in Latgale Ende des 19. Jh. benutzten Geräte.
1 — an dreifüßigem Gestell befestigter Kamm; 2 — an Pfosten befestigter Kamm; 3 — an schräggestelltem Balken befestigter Kamm; 4 — Bock.
Abb. 9. Kämmen des Flachses auf einem Bock. CVVM, Neg. 7393.
Abb. 10. Flachskamm beim Kämmen auf einem Bock. CVVM, Neg. 4228.
Abb. 11. An einem Pfosten befestigter Flachskamm. CVVM, Neg. 8195.
Abb. 12. An einem dreifüßigen Gestell befestigter Flachskamm. CVVM, Neg. 5333.
Abb. 13. An einem schräggestellten Balken befestigter Flachskamm. CVVM, Neg. 5376.
Abb. 14. Schwingen des Flachses. CVVM, Neg. 6717.

L. DUMPE, VIEHZUCHT UND VIEHHALTUNGSTECHNIK IN LATGALE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND ANFANG DES 20. JH.

- Abb. 1. Futterscheune mit Flechtwerkwänden in Bičāni, Kreis Daugavpils, Gem. Višķi. Photo aus dem Jahre 1926. CVVM, Neg. 54405.
Abb. 2. Gemauerter Stall in Aizkalnieši, Kreis Rēzekne, Gem. Stirniene. Photo aus dem Jahre 1926. CVVM, Neg. 4361.
Abb. 3. Holzstallbauten in Latgale 1929 (nach statistischen Daten).
1 — 96—100%; 2 — 91—95,9%; 3 — 86—90,9%; 4 — 81—85,9%; 5 — 71—80,9%; 6 — 66—70,9%.
Abb. 4. Viehstall mit gemauertem Feldsteinfundament und Eckpfählen in Osinovka, Kreis Rēzekne, Gem. Dricēni. Baujahr 1913, Zeichnung aus dem Jahre 1926. CVVM E 2599.
A — Vorderseite; B — Grundriß; C — Querschnitt.
Abb. 5. Stall mit Holzklotzfundament in Sala, Kreis Abrene, Gem. Bērzpils. Baujahr 1929, Photo aus dem Jahre 1967. E, Film 1593, Neg. 2.

- Abb. 6. Stallfenster in Ostrovjāni, Kreis Daugavpils. Gem. Bukmuīža. Bauzeit des Stalles — Ende des 19. Jh., Photo aus dem Jahre 1966. E, Film 1464, Neg. 4.
Abb. 7. Viehstall mit Glasfenster in Dzalbi, Kreis Daugavpils, Gem. Auleja. Baujahr 1924, Photo aus dem Jahre 1966. E, Film 1465, Neg. 2.
Abb. 8. Einzelliger Blockbaustall in Varakļāni, Kreis Rēzekne. Baujahr etwa 1880, Zeichnung aus dem Jahre 1926. CVVM E 2599.
A — Vorderseite; B — Querschnitt; C — Grundriß.
Abb. 9. Einzelliger Blockbaustall mit dreiwandigem Anbau in Lazdi, Kreis Ludza, Gem. Nautreni. Bauzeit Ende des 19. Jh., Photo aus dem Jahre 1926. CVVM, Neg. 5702.
Abb. 10. Zweizelliger Blockbaustall mit Mittelraum und angebautem Schweinekoben in Vidi, Kreis Daugavpils, Gem. Rudzēti. Baujahr 1890, Zeichnung aus dem Jahre 1927. CVVM E 2832.
A — Vorderseite; B — Grundriß; C und D — Seitenansicht. 1 — Schweinekoben; 2 — Pferdestall; 3 — Schafkoben; 4 — Kuhstall.
Abb. 11. Typen der Stallbauplanung in Latgale zu Beginn des 20. Jh. (Expeditionsmaterial).
1 — Stall unter einem Dach mit der Wohnstube; 2 — Stall mit breitem, auf Pfosten gestütztem Vordach bei zweizeiligem Zusammenbau von Wohnhaus und Stall; 3 — Stall mit breitem geschlossenem Vordach; 4 — Stall mit breitem offenem, auf Pfosten gestütztem Vordach; 5 — Stall mit überdachtem Mittelraum (Viehhof) zwischen zwei Blockbauzellen; 6 — П-förmige Bauweise; 7 — Г-förmige Bauweise.
Abb. 12. Stall unter einem Dach mit der Wohnstube in Zuji, Kreis Rēzekne, Gem. Ružina. Baujahr etwa 1880, Zeichnung aus dem Jahre 1926. CVVM. E 2590.
A — Vorderseite; B — Grundriß; C — Seitenansicht. 1 — Wohnstube; 2 — Stall.
Abb. 13. Stall unter einem Dach mit der Wohnstube. Eingang zum Stall und zur Stube durch den Hausflur. Vaiculevi, Kreis Daugavpils, Gem. Piedruja. Zeichnung aus dem Jahre 1926. CVVM E 2826.
A — Vorderseite; B — Grundriß. 1 — Stall; 2 — Flur; 3 — Küche; 4 — Stube.
Abb. 14. Stall unter einem Dach mit der Wohnstube. Eingang zum Stall von der Vorderseite. Zakari, Kreis Rēzekne, Gem. Dricēni. Baujahr etwa 1890, Zeichnung aus dem Jahre 1927. CVVM E 2590.
A — Vorderseite; B — Grundriß. 1 — Anbau; 2 — Stall; 3 — Flur; 4 — Stube.
Abb. 15. Stall mit breitem Vordach in zweizeiliger Bauweise (Stall und Wohnhaus dicht beieinanderstehend) in Šķipās, Kreis Daugavpils, Gem. Auleja. Bauzeit Ende des 19. Jh., Photo aus dem Jahre 1966. E, Film 1465, Neg. 16.
Abb. 16. Gesondert stehender Stall mit breitem, auf Pfosten gestütztem Vordach in Škerbenieki, Kreis Rēzekne, Gem. Makašēni. Baujahr etwa 1900, Photo aus dem Jahre 1926. CVVM, Neg. 5423.
Abb. 17. Gesondert stehender Stall mit breitem geschlossenem Vordach in Jaski, Kreis Daugavpils, Gem. Asūne. Baujahr 1920, Zeichnung aus dem Jahre 1927. CVVM E 2852.
A — Vorderseite; B — Grundriß; C — Seitenansicht; D — Querschnitt. 1 — Stall; 2 — Schafskoben; 3 — Viehhof.
Abb. 18. Zweizelliger Blockbaustall mit überdachtem Mittelraum. Eingang zu den Stallräumen von der Vorderseite. Rudovas, Kreis Ludza, Gem. Istra. Baujahr 1921, Zeichnung aus dem Jahre 1926. CVVM E 2680.
A — Vorderseite; B — Grundriß; C — Seitenansicht; D — Querschnitt. 1 — Stall; 2 — Überdachung; 3 — Stall.
Abb. 19. Zweizelliger Blockbaustall mit überdachtem Mittelraum. Eingang zu den Ställen vom Mittelraum. Sala, Kreis Abrene, Gem. Bērzpils. Baujahr 1929, Photo aus dem Jahre 1967. E, Film 1593, Neg. 18.
Abb. 20. Viehstall und Scheune, die einen winkelförmigen Bau bilden, in Austrumi, Kreis Jekabpils, Gem. Vipe. Baujahr 1936, Zeichnung aus dem Jahre 1956. Aus der Sammlung der Verwaltung der Museen, der darstellenden Künste und des Denkmalsschutzes des Ministeriums für Kultur der Lett. SSR.
A — Vorderseite; B — Grundriß. 1 — Stall; 2 — Stall; 3 — Schuppen.

- Abb. 21. Stall in Svirksti, Kreis Daugavpils, Gem. Livāni. Im Jahre 1940 nach einem Entwurf des Landwirtschaftsministeriums gebaut, Photo aus dem Jahre 1969. E, Film 1627, Neg. 4.
- Abb. 22. Viehhofotypen in Latgale Anfang des 20. Jh. (Expeditionsmaterial).
1 — Viehhof zwischen Wohnhaus und Stall bei zweizeiliger Anlage der Bauten; 2 — Viehhof unter dem Vordach des Stalles, der dicht am Wohnhaus in zweizeiliger Bauweise parallel zu ihm angelegt ist; 3 — gesondert stehender Stall mit geschlossenem überdachtetem Viehhof; 4 — Viehhof vor dem Stall bei viereckiger Hofform; 5 — Viehhof vor dem Stall bei freier Gebäudeanordnung; 6 — überdachter Viehhof zwischen zwei Blockbauzellen des Stallgebäudes; 7 — Nachthürde; 8 — Viehhof bei II- und F-förmiger Bauweise.
- Abb. 23. Viehhof bei zweizeiliger Anlage von Wohnhaus und Stall in Novadnieki, Kreis Ludza, Gem. Cibla. Photo aus dem Jahre 1959. Neg. 25358 der Verwaltung der Museen, der darstellenden Künste und des Denkmalschutzes des Ministeriums für Kultur der Lett. SSR.
- Abb. 24. Den Viehhof abschließender Balkenzaun bei zweizeiliger Gebäudeanlage in Ožorgi, Kreis Ludza, Gem. Mērdzene. Photo aus dem Jahre 1926. CVVM, Neg. 4109.
- Abb. 25. Viehhof vor dem Stall in Zeiji, Kreis Daugavpils, Gem. Višķi. Baujahr 1914, Photo aus dem Jahre 1927. CVVM, Neg. 7158.
- Abb. 26. Stufen vom Hausflur zum Viehhof in Lobeži, Kreis Ludza, Gem. Rundeni. Photo aus dem Jahre 1964. E, Film 1200, Neg. 28.
- Abb. 27. Gemeinsame Dachrinne von Viehstall und Wohnstube in Libiņi, Kreis Daugavpils, Gem. Andrupene. Baujahr des Stalles — 1928, Photo aus dem Jahre 1966, Film 1466, Neg. 13.
- Abb. 28. Bezeichnungen für den Viehhof in Latgale (Expeditionsmaterial).
1 — dārzs, lopu dārzs; 2 — dīnduorzs, dīndōrznis; 3 — zādorklis, zādorklis, zādraklis; 4 — deņņiks; 5 — dvors; 6 — laidars, leidars; 7 — zagorodka.
- Abb. 29. Schafskoben in Pērkone, Kreis Abrene, Gem. Viksna. Photo aus dem Jahre 1964. E, Film 1019, Neg. 12.
- Abb. 30. Pferderaupe und Trog in Nabagi, Kreis Ludza, Gem. Rundēni. Photo aus dem Jahre 1926. CVVM, Neg. 52880.
- Abb. 31. Schafsräufel in Dunduri, Kreis Daugavpils, Gem. Ungurmuiža. Photo aus dem Jahre 1927. CVVM, Neg. 6747.
- Abb. 32. Abgegrenzte Stallecke für die Futteraufbewahrung in Bečeri, Kreis Ludza, Gem. Kaunata. Photo aus dem Jahre 1964. E, Film 1198, Neg. 11.
- Abb. 33. Kasten und Trog für die Kuhfutteraufbewahrung in Zidiņi, Kreis Daugavpils, Gem. Izvalta. Photo aus dem Jahre 1966, E, Film 1458, Neg. 5.
- Abb. 34. Dorfhirten in Beči, Kreis Rēzekne, Gem. Vidsmuiža. Photo aus dem Jahre 1926. CVVM, Neg. 5339.
- Abb. 35. Hirtenknabe in Virvi, Kreis Rēzekne, Gem. Kaunata. Photo aus dem Jahre 1925. CVVM, Neg. 2406.
- Abb. 36. Hölzerne Kuhglocke mit drei Klöppeln (gebraucht beim Weiden im Walde) in Listiki, Kreis Ludza, Gem. Pilda. Zweite Hälfte des 19. Jh. Heimatkundliches Museum Ludza, Nr. 335.
- Abb. 4. Knüppel (vāza) zur Fischbetäubung unter dem Eise in Ezergailiši, Rayon Rēzekne, Gem. Feimaņi, 1958, E, Film 782, Neg. 21.
- Abb. 5. Zweiteilige Fischgabel (žabārkli) in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. Geschmiedet spätestens 1910. E 27, 9890.
- Abb. 6. Fächerartige Fischgabel (žebārkli) in Mežjapiņi, Rayon Balvi, Gem. Izvalta. Gefunden in Izvalta um 1945. E 31, 4702.
- Abb. 7. Fächerartige Fischgabel (žabārkli) mit eingekeilten Zinken in Zodaņi, Rayon Jēkabpils, Gem. Kūkas. A, B — Ansicht von oben; C — Längsschnitt. 1 — Stiel; 2 — Zinke; 3 — mit Draht verflochtene Zinken; 4 — rindenverkleidetes Stielende; 5 — Keil; 6 — mit Draht verkleidetes Stielende.
- Abb. 8. Fischgabeltypen in Latgale am Ende des 19. und Anfang des 20. Jh. Nach dem Material der volkskundlichen Expeditionen des Instituts für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR in den Jahren 1963—1968.
1 — zweiteilige Fischgabeln; 2 — rechenartige Fischgabeln; 3 — fächerartige Fischgabeln.
- Abb. 9. Haken zum Auffangen laichender Welse in der Daugava bei Jēkabpils. Anfang des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht der 1885 geborenen Jānis Ozoliņš und Jēkabs Ceriņš. E 30, 3058, 3059.
- Abb. 10. Haken (ouda) für den Welsfang in der Daugava bei Jēkabpils. Gezeichnet nach dem Bericht des 1885 geborenen Jānis Ozoliņš. E 30, 3060, 3061.
- Abb. 11. Zickzackförmiges Fischwehr in der Umgebung von Lubāna, Rayon Madona. Schematisch dargestellt nach dem Bericht des 1876 geborenen Kārlis Pušķītis. E 17, 5503.
1 — See; 2 — überschwemmte Wiesen; 3 — Sperre; 4 — Reusen.
- Abb. 12. Schematische Darstellung eines Fischwehrs (tācis) an den Auenfern der Iča in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. Gezeichnet nach dem Bericht des 1893 geborenen Jānis Raciborskis. E 27, 9200.
1 — Fluß; 2 — Senke; 3 — Uferabschnitt, der nicht überschwemmt wird; 4 — Sperre; 5 — Schutzpfähle; 6 — Stromrichtung.
- Abb. 13. Schematische Darstellung eines Fischwehrs (lūms) in der Sumpfniederung von Lubāna, Rayon Balvi. Gezeichnet nach dem Bericht des 1899 geborenen Jānis Ziemeļis. E 27, 9180.
A — Grundriß; B — Zaunabschnitt. 1 — Fluß; 2 — Senke (greivene); 3 — Zaun; 4 — See; 5 — Reuse (venters).
- Abb. 14. Schematische Darstellung eines Fischwehrs für den Quappenfang im Niederlauf der Dubna bei Livāni. Ende der 40er Jahre des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1902 geborenen Jānis Dābols. E 30, 2172—2173.
A — Flußufer; B — Fischwehrflügel; C — Fischwehr. 1 — Stromrichtung; 2 — Fischweg; 3 — Netzreusen; 4 — Reisigbündel zum Abichten des Fischwehrs; 5 — Pfähle; 6 — Wehrstange; 7 — Wehrraupe.
- Abb. 15. Schematische Darstellung eines Fischwehrs für den Wemgallenfang im Niederlauf der Dubna bei Livāni. Ersten Jahrzehnte des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1902 geborenen Jānis Dābols. E 30, 2175—2176.
1 — Reusen (venters); 2 — Felssteine, die um die Reusen aufgeschichtet werden.
- Abb. 16. Schematische Darstellung eines aus Steinen errichteten Aalwehrs (vale) im Niederlauf der Dubna bei Kalvāni, Rayon Preiļi, Gem. Pēternieki. Ersten Jahrzehnte des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1881 geborenen Ignāts Kalvāns. E 35, 2578.
1 — Flußufer; 2 — Wehrhauptmauern; 3 — zusätzliche Sperrmauern; 4 — Aalnetz; 5 — Aalnetzflügel; 6 — Reuse (venters) für die aus dem Netz entweichenden Aale; 7 — Strom- und Fischwegrichtung.
- Abb. 17. Schematische Darstellung eines Aalwehrs in der Daugava bei Veiguri, Rayon Preiļi, Gem. Livāni. Beginn des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1886 geborenen Antons Veigurs. E 30, 3029.
1 — Flußufer; 2 — Wehrmauern; 3 — Aalnetz; 4 — Sandbank (gārd); 5 — Stromrichtung; 6 — Fischweg.
- Abb. 18. Schematische Darstellung eines pfählernen Fischwehrs in der Iča, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. Erste Hälfte des

S. CIMERMANIS, DER FISCHFANG UND DIE WICHTIGSTEN FANGGERÄTE IN LATGALE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND IM 20. JH.

- Abb. 1. Dörfer in Latgale, in denen zu Beginn des 20. Jh. der Berufsfischfang bzw. die Bindfadenherstellung und Netzknüpferei als Zweig der Heimindustrie entwickelt waren. Nach dem Material der volkskundlichen Expeditionen des Instituts für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR in den Jahren 1963—1967.
1 — lettische Fischerdörfer; 2 — russische Fischerdörfer; 3 — Dörfer mit Netzherstellung.
- Abb. 2. Espeneinbaum (apses laiva) in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. Gefunden im Akļa-See um 1950. E, Film 1108, Neg. 16.
- Abb. 3. Spankorb (zibkis) für den Fischtransport in Virvi, Rayon Rēzekne, Gem. Kaunata. Geflochten um 1915. E, Film 1421, Neg. 1.

20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1899 geborenen Jānis Ziemelis. E 27, 9173.

A — Grundriß des Fischwehrs: 1 — Sperre; 2 — Reuse (venters); 3 — Stromrichtung. B — Querschnitt der Sperre: 1 — Pfahl; 2 — Strebe; 3 — Weidenrutenbindung der Pfahlspitzen; 4 — Zweig- und Nadelholzpakung zwischen den Pfahlreihen. C — Reusenbefestigung: 1 — Fischwehrpfähle; 2 — Weidenrutenverbindung zwischen den Wehrpfählen und der Reusenöffnung; 3 — Reuse.

Abb. 19. Schematische Darstellung eines Aalwehrs in der Dubna bei Pūgaiņi, Rayon Preiļi, Gem. Rožupe. Ersten Jahrzehnte des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1890 geborenen Jāzeps Staris und des 1903 geborenen Kazimirs Kursietis. E 30, 3030, 3033.

A — Grundriß des Fischwehrs: 1 — Flügel; 2 — Steg über dem Netzeingang (loktas); 3 — Aalnetz mit Fühlleine; 4 — Strom- und Fischwegrichtung. B — Längsschnitt: 1 — Wehrpfähle; 2 — Wehrstange; 3 — Reisigbündel; 4 — Eingangspfahl; 5 — Pfahl zur Befestigung des Aalnetzes (pokuļņas); 6 — Stock zum Herausziehen des Aalnetzes (mylins); 7 — Aalnetz. C — Aalnetz: 1 — untere Wehrstange; 2 — Stock zum Herausheben des Netzes (mylins); 3 — Pfähle zur Befestigung des Netzes (pokuļņas); 4 — Netz mit Fühlleine und seitlich angebrachten Weidenrutenringen. In den 20er Jahren des 20. Jh. wurde am Netze ein Beutel mit drei Weidenrutenreifen befestigt.

Abb. 20. Schematische Darstellung eines Aalwehrs bei Višķi. Erste Hälfte des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1883 geborenen Antons Bogdanovs. E 30, 3039. 1 — Flußufer; 2 — quer über den Fluß gelegte Stange; 3 — Stützpfähle für die Stange; 4 — schräg in den Flußboden gerammte Stützen; 5 — Fischwehrflügel, bestehend aus ins Flußbett gerammten kleinen Pfählen, entweder durch Nadelholz-Flechtwerk verdichtet oder durch Vorlage eines Netzes unpassierbar gemacht; 6 — Aalnetz (tyna); 7 — kleine Pfähle, die durch am oberen und unteren Netzrand angebrachte Weidenrutenringe hindurchgesteckt sind; ihre unten zugespitzten Enden sind in den Boden getrieben, die oberen Enden an der quer über den Fluß gelegten Stange festgebunden; 8 — Netzende mit vier Bügeln und zwei Kehlen; 9 — Strom- und Fischwegrichtung.

Abb. 21. Schematische Darstellung eines Aalwehrs in der Daugava bei Priži, Rayon Jēkabpils, Gem. Krustpils. Ende des 19. und Anfang des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1879 geborenen Pēteris Zālītis.

A — Grundriß; B — Längsschnitt. 1 — Wehrflügel mit id den Flußgrund gerammten Pfählen und horizontal geschichteten Reisigbündeln; 2 — in den Flußboden gerammte Bockpfähle; 3 — Bockstange; 4 — Aalnetz mit Fühlleine; 5 — Boot mit Fischern, die das Netz beobachten; 6 — Strom- und Fischwegrichtung.

Abb. 22. Schematische Darstellung eines Aalwehrs in der Daugava-Stromschnelle in Gļiņauka bei Rudziši—Ancāni, Rayon Jēkabpils, Gem. Vīpe. Erste Hälfte des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1920 geborenen Volde-mārs Ozoliņš. E 30, 3027.

1 — Ufer; 2 — Stromrichtung; 3 — Stromschnelle; 4 — aus Dreifüßen gebaute Wehrwände; 5 — Sandbank mit Aalnetzen.

Abb. 23. Paarreuse in Lipuški, Rayon Rēzekne, Gem. Zosna. Fertigungsjahr 1960. E, Film 1416, Neg. 11.

Abb. 24. Netzreuse mit Weidenrutengerippe (čerpaks) in Goldi-ševa, Rayon Ludza, Gem. Cirma. Gefertigt etwa 1948. E, Film 781, Neg. 23.

Abb. 25. Netzreuse mit Weidenrutengerippe (venters) in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. Gefertigt im Jahre 1961. E, Film 1112, Neg. 21.

Abb. 26. Netzreuse mit Weidenrutengerippe und Öffnungen an beiden Enden und zwei Kehlen in Kukujeva, Rayon Ludza, Gem. Pilda. Aus dem Jahre 1964. E, Film 1279, Neg. 6.

Abb. 27. Netzreusen mit Weidenrutengerippe in Latgale in der ersten Hälfte des 20. Jh. Nach dem Material der volkskundlichen Expeditionen des Instituts für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR in den Jahren 1962—1968.

1 — Reusen mit kreisförmiger Öffnung und am Reusenende gekrümmten Weidenruten; 2 — Reusen mit halbkreis-

förmiger Öffnung und am Reusenende gekrümmten Weidenruten; 3 — Reusen mit kreisförmigen Öffnungen an beiden Enden; 4 — Reusen mit halbkreisförmigen Öffnungen an beiden Enden; 5 — Reusen mit kreisförmiger Öffnung und geraden, am Reusenende gekreuzten Weidenruten; 6 — Reusen mit halbkreisförmiger Öffnung und geraden, am Reusenende gekreuzten Weidenruten.

Abb. 28. Bezeichnungen für Netzreusen mit Weidenrutengerippe in Latgale am Ende des 19. und im 20. Jh. Nach dem Material der volkskundlichen Expeditionen des Instituts für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR in den Jahren 1962—1968.

1 — norts; 2 — venters; 3 — čerpaks; 4 — bucs, bučoks, bukša; 5 — griudins; 6 — muords, murda.

Abb. 29. Handhamen (veda) in Duķvecums, Rayon Jēkabpils, Gem. Mežāre. Aus dem Jahre 1959. E, Film 673, Neg. 34.

Abb. 30. Handhamen (veda) in Kņāvi, Rayon Jēkabpils, Gem. Kūkas. Gezeichnet nach dem Bericht des 1882 geborenen Jānis Bebris. E 17, 5739.

Abb. 31. Handhamen (simts) in Ezerstaldzāni, Rayon Jēkabpils, Gem. Atašiene. Aus dem Jahre 1959. E 17, 5743—5748.

Abb. 32. Fischer mit einem für den Uferfang hergerichteten Handhamen auf der Liksna. Aus dem Jahre 1962.

Abb. 33. Hamennetz (pologs) in Avotiņi, Rayon Balvi, Gem. Liepna, aus handgewebter Leinwand. Hergestellt 1963. E, Film 1656, Neg. 11.

Abb. 34. Fischfang mit kleinem Zugnetz (bradinis) auf der Liksna. Aus dem Jahre 1962.

Abb. 35. Kleines Zugnetz (bradins) aus handgewebter Leinwand in Ezerpodnieki, Rayon Jēkabpils, Gem. Atašiene. Genäht 1949. E, Film 674, Neg. 20.

Abb. 36. Fischfang mit Kufenzugnetz auf der Liksna. Aus dem Jahre 1962.

Abb. 37. Verbreitung der Bezeichnungen für das Kufenzugnetz in Latgale um die Wende des 19. und 20. Jh. Nach dem Material der volkskundlichen Expeditionen des Instituts für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR in den Jahren 1962—1968.

1 — kakažņiks, kakažains; 2 — kūrica; 3 — bradenis; 4 — trejbridis; 5 — troiņiks; 6 — krīga.

Abb. 38. Schöpfnetz (plaza) in Mazie Kursieši, Rayon Preiļi, Gem. Vārkava. Herstellungsjahr etwa 1960. E 30, 2291—2292. Ins Ethnographische Freilichtmuseum Lettlands übergeführt.

Abb. 39. Fischfang mit Kescher (smelte) in Kameņeca, Rayon Preiļi, Gem. Aglona. Aus dem Jahre 1962. E, Film 1657, Neg. 2.

Abb. 40. Verbreitung der Bezeichnungen für Kescher (Schöpfnetze) in Latgale in der ersten Hälfte des 20. Jh. Nach dem Material der volkskundlichen Expeditionen des Instituts für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR in den Jahren 1962—1968.

1 — Gerät unbekannt; 2 — simte, simtniks; 3 — podņoms, podjoms, podhvats; 4 — smelte, smejamais; 5 — Bezeichnung unbekannt; 6 — čerpaks; 7 — ciltins.

Abb. 41. Fischfanggerät (zvanīks) in Cecerski, Rayon Preiļi, Gem. Aglona, in den 20er und 30er Jahren des 20. Jh. Gezeichnet nach dem Bericht des 1912 geborenen Aloizis Valainis. E 30, 3054, 3055.

Abb. 42. Kaulbarschnetz (jeršoviks) in Udriji, Rayon Krāslava, Gem. Ezernieki. E 31, 4601.

1 — Flügel; 2 — Beutel; 3 — Flügelschlingen; 4 — «guža»; 5 — Schwimmer; 6 — Senkblei.

Abb. 43. Dreiwandnetz (dzeitins) in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. Aus dem Jahre 1963. E, Film 1116, Neg. 26.

Abb. 44. Laufnetz (reiža) in Livāni. Hergestellt 1952. E 30, 2325—2328. Ins Ethnographische Freilichtmuseum Lettlands übergeführt.

A — Ansicht von oben; B — Seitenansicht. 1 — Netzbeutel; 2 — Halteschnüre; 3 — Senkblei.

Abb. 45. Laufnetzplan auf der Daugava bei Livāni. Gezeichnet nach dem Bericht des 1902 geborenen Jānis Dābols. E 30, 2332.

1 — Laufnetz; 2 — Boote; 3 — Netzhalter; 4 — Ruderer; 5 — Stromrichtung.

Abb. 46. Netzplan für ein Dreiwandlaufnetz (plavuns) auf der Daugava bei Liksna. Gezeichnet nach dem Bericht des 1888 geborenen Vladislavs Kursiņš. E 30, 3064. 1 — Ufer; 2 — Boot; 3 — Netz; 4 — Schwimmer am Netzende; 5 — Netzhalter; 6 — Ruderer; 7 — Stromrichtung.

**S. CIMERMANIS. DIE BIENZUCHT
UND DIE WICHTIGSTEN IMKEREIGERÄTE
IN DEN RAYONS BALVI UND LUDZA
IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND IM 20. JH.**

- Abb. 1.* Honigerträge in Latgale im Jahre 1871. Nach den Angaben in ЦГИА БССР, F. 2502, Inv. 1, Akte 207, Bl. 1—282.
1 — bis 5 Pfund Honig von einem Bienenstock; 2 — 6 bis 10 Pfund Honig von einem Bienenstock; 3 — 11 bis 15 Pfund Honig von einem Bienenstock; 4 — mehr als 15 Pfund Honig von einem Bienenstock.
- Abb. 2.* Hundertjährige Bienenlinde im ehem. Gutspark von Odziena, Rayon Madona, Gem. Pamati, 1959. Das Verschlussbrett vor der Baumhöhhlung ist abgerissen. E, Film 675, Neg. 34.
- Abb. 3.* Bienenstand auf der Südseite eines Gartens in Zubrovka, Rayon Balvi, Gem. Logini, 1963. E, Film 1109, Neg. 27.
- Abb. 4.* Bienengarten in Beļauskas, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils, 1963. E, Film 1118, Neg. 19.
- Abb. 5.* Bienengarten in Sultes, Rayon Preiļi, Gem. Raunieši, 1968.
- Abb. 6.* Klotzbienenstock (gulins) mit einer Überdachung aus Tannenborken (kamiens) in Zubrovka, Rayon Balvi, Gem. Logini, 1963. E, Film 1109, Neg. 25 und 26.
- Abb. 7.* Klotzbienenstock (kūzuls) mit Schindeldach in Beļauskas, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils, 1963. E, Film 1118, Neg. 31.
- Abb. 8.* Bienenstock in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils, 1963. Anfang des 20. Jh. nach dem Muster eines Gutsbienenstocks gebaut. E, Film 1120, Neg. 6.
- Abb. 9.* Dadan-Blat-Bienenstöcke in Beļauskas, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils, 1963. E, Film 1118, Neg. 25.
- Abb. 10.* Zu einem Rahmenbienenstock umgebauter Klotzbienenstock in Kondrašova, Rayon Rēzekne, Gem. Rušenica, 1965.
- Abb. 11.* Zu einem Rahmenbienenstock umgebauter Klotzbienenstock in der ehem. Gemeinde Vaive, Kreis Cēsis. Ethnographisches Freilichtmuseum Lettlands, Sektor Vidzeme.
- Abb. 12.* Klotzbienenstock (aulis) zum Einfangen ausgeflogener Bienenschwärme in Kalvāni, Rayon Preiļi, Gem. Pēternieki, 1968.
- Abb. 13.* Auf eine Fichte hochgezogener Fangstock (aulis), mit Tannenborke bedeckt, auf dem Friedhof von Bērzpils, Rayon Balvi, 1963. E, Film 1115, Neg. 23.
- Abb. 14.* Rauchkanne (dūmu kanna) in Stompaki, Rayon Balvi, Gem. Liepna. Anfang des 20. Jh. Gezeichnet nach einem Bericht von R. Benģelis. E 27, 8855.
1 — Kanne; 2 — Bälge; 3 — Klammer; 4 — Röhren für die Luftzufuhr; 5 — Rauchdüsen.
- Abb. 15.* Imkermesser in Stompaki, Rayon Balvi, Gem. Liepna. Herstellungsjahr etwa 1918. E 27, 9991.
- Abb. 16.* Vorrichtung zum Auspressen von Honig durch ein Säckchen mittels zweier Honigspaten in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. Schematische Darstellung nach einem Bericht von A. Prols. Die Spaten sind um 1895 hergestellt und ins Ethnographische Freilichtmuseum Lettlands übergeführt worden.
1 — Haken; 2 — Säckchen mit honiggefüllten Wabenscheiben; 3 — Honigspaten; 4 — Schüssel.
- Abb. 17.* Kasten zum Wachsschmelzen in Daguševa, Rayon Ludza, Gem. Bozauka, 1964. E, Film 1281, Neg. 22.
- Abb. 18.* Klotzgefäß zur Aufbewahrung von Honig in Stompaki, Rayon Balvi, Gem. Liepna. Etwa 1900 aus einem Lindenklotz durch Aushöhhlung angefertigt. E 27, 9993.
- Abb. 19.* Tongefäß (madaviks) zur Aufbewahrung von Honig. Vom Töpfer Jānis Kalva 1959 in Silajāņi hergestellt.
- Abb. 20.* Futterschalen für Bienen in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. Hergestellt um 1895. Ins Ethnographische Freilichtmuseum Lettlands übergeführt. E, Film 1122, Neg. 35.—37.
- Abb. 21.* Sieb zum Schutz gegen Bienenstiche (sītenš) in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērzpils. E, Film 1119, Neg. 36.

**M. SLAVA, DIE BAUERNKLEIDUNG IN LATGALE
(ENDE DES 18.—20. JH.)**

- Abb. 1.* Bezeichnungen für den Unterteil des Frauenhemdes in der zweiten Hälfte des 19. Jh. (nach den Materialien von LVM und des Archivs E).
- Abb. 2.* Rockarten in der zweiten Hälfte des 19. Jh. (nach den Materialien von LVM und des Archivs E).
- Abb. 3.* Arten und Benennungen der wollenen Umgelegtücher (vilaine) in der zweiten Hälfte des 19. Jh. (nach den Materialien von LVM und des Archivs E).
- Abb. 4.* Jungfrauentrachten, Kreis Ludza, 1860 (Ethnographisches Museum der Völker der UdSSR in Leningrad: 1 — Fond Nr. 3275; 2 — Fig. 92).
- Abb. 5.* Frauentrachten in Viļaka aus dem Ende des 18. und Anfang des 19. Jh. (Zeichnungen von J. Brotze).
1 — Jungfrauentracht (Monumente ..., Bd. VII, S. 126); 2 — Frauenkleidung (ebenda, S. 128); 3 — Arbeitskleidung (ebenda, Bd. VIII, S. 76).
- Abb. 6.* Bauerntrachten in Viļaka aus dem Ende des 18. und Anfang des 19. Jh. nach Zeichnungen von J. Brotze (Monumente ..., Bd. VII, S. 126; Bd. VIII, S. 76).
- Abb. 7.* Frauenhemdtypen im 19. und 20. Jh. 1 — tunikaförmiges Hemd mit aufgenähten Schulterstücken (lettischer Typ); 2 — mit eingesetzten Schulterstücken (russischer Typ).
- Abb. 8.* Russische Frauenhemden.
1 — aus dem Ende des 19. Jh., mit rotschwarzer Blumenstickerei und gekauften Spitzen (E 29, 3270); 2 — aus den 20er Jahren des 20. Jh., mit gekauften Spitzen (E 29, 3264).
- Abb. 9.* Russische Sarafane im 19. und 20. Jh.
1 und 2 — mit breiten Schulterbändern — широко плечник (E 29, 3266 und 3267); 3 — «Schubejka» — шубейка (E 29, 3268).
- Abb. 10.* Männerkleidung aus dem Ende des 19. und Anfang des 20. Jh.
1 — junge Leute in Hemd und Hose (E 28, 7154); 2 — Anzüge (E 28, 7170); 3 — Wintermantel (E 28, 7171).
- Abb. 11.* Mützen im 19. und 20. Jh.
1 und 2 — Schirmmützen (kepkas); 3 — Schirmmütze (purečka); 4 — selten anzutreffende Form der «kepka»; 5 — Hut (ūte); 6 — Strohhut (salmu brile); 7 — hohe Pelzmütze (papaha); 8 — warme Mütze mit Ohrenklappen (ausaine).
- Abb. 12.* Frauenhemdtypen aus dem Ende des 19. und Anfang des 20. Jh. (nach den Materialien von LVM und des Archivs E).
- Abb. 13.* Verschiedenartig verzierte Frauenkleidung aus dem Ende des 19. und Anfang des 20. Jh. (E 27, 8517).
- Abb. 14.* Kopftuch-Tragweisen Ende des 19. und Anfang des 20. Jh.
1 — «čipka» mit umgebundenem, unter dem Kinn verknötetem Tuch; 2 — gewöhnliche Tragweise mit Knoten im Nacken; 3 — Wintermütze mit umgebundenem, unter dem Kinn verknötetem Tuch; 4 — schalartige Tragweise mit Knoten an beiden Ohren; 5 — russische Tragweise (das Tuch ist unter dem Kinn zusammengesteckt); 6 — ein Tuchende ist um den Hals gewickelt.
- Abb. 15.* Städtische Kleidungsstypen aus den 20er Jahren des 20. Jh.
1 — Kleid (sukne) (E 28, 7176); 2 — Wintermantel (E 29, 6806).
- Abb. 16.* Hochzeitskleider aus der ersten Hälfte des 20. Jh.
1 — aus dem Jahre 1922 (E 28, 7096); 2 — aus dem Jahre 1936 (E 28, 7097).
- Abb. 17.* Alltagssommerkleidung von Kolchosbäuerinnen im Jahre 1966 (E 31, 1943).
- Abb. 18.* Alltagskleidung älterer Frauen in den 50er — 60er Jahren des 20. Jh.
1 — Rock, Bluse und Schafspelzweste (E 28, 6466); 2 — Rock und kurze Jacke (E 28, 6501); 3 — Winterkleidung mit Filzstiefeln (vaļenki) (E 28, 6374).
- Abb. 19.* Frauenkostüme und Mantelkleidung.
1 — frei geschnittenes Kostüm aus dem Jahre 1963 (E 27, 8358); 2 — pelzgefütterter Mantel aus dem Anfang des 20. Jh. (E 28, 6375).
- Abb. 20.* Festkleidung von Jugendlichen.
1 — in Bērzpils 1963 (E 27, 8397); 2 — in Rēzekne 1970 (E 15, 481).

- Abb. 21. Kleid mit handgewebtem kariertem Schultertuch, 1960 (E 29, 6809).
- Abb. 22. Gestrickte Jacken und Tücher in den 60er Jahren des 20. Jh.
1 und 2 — handgestrickte Jacken (E 27, 320 und 384); 3 — handgestrickter Frauenjumper (E 27, 386); 4 — maschinengestrickte Mädchenjacke (E 27, 321); 5 — Knabenjacke (E 27, 391); 6 — ärmellose Jacke (E 27, 389); 7 — Kopftuch (E 28, 6378).
- Abb. 23. Festkleider mit volkstrachtartigen Verzierungen in den 50er — 60er Jahren des 20. Jh. (E 31, 1977—1979).
- Abb. 24. Alltagskleidung der Männer in den 60er Jahren des 20. Jh.
1 — in verschiedener Weise getragene Arbeitshemden — der untere Hemdtrand ist in die Hose gesteckt oder hängt über sie herab (E 22, 8127); 2 — Kolchosbauern an einer Molkerei im Jahre 1966 (E 31, 1876).
- Abb. 25. Arbeitskleider im Rayon Rēzekne 1970 (E 15, 482).
- Abb. 26. Pelze aus dem Ende des 19. und Anfang des 20. Jh.
1 — langer Pelz (tulups) mit Gürtel (E 29, 6807); 2 — kurzer Frauenpelz (E 27, 288); 3 — kurzer Männerpelz (E 31, 1852 und 1853).
- Abb. 27. Kinderbekleidung in den 60er Jahren des 20. Jh.
1 — Säuglingskleid (E 28, 6452); 2 — Bekleidung eines Kleinkindes (E 27, 314); 3 — Sommerfestkleid einer Schülerin (E 22, 8096); 4 — Knabenalltagskleidung (E 27, 8348).
- Abb. 28. Kleidung zum Schulabsolvierungsfest in Rēzekne 1970 (E 15, 483).
- Abb. 29. Hochzeitskleider in Rēzekne 1970 (E 15, 484).

Farbige Abbildungen

- Abb. I. Jungfrauentracht in Südlatgale in der zweiten Hälfte des 19. Jh. (Rekonstruktion nach den Materialien von LVM und des Archivs E).
- Abb. II. Schürzenformen in der zweiten Hälfte des 19. Jh.
1 — Gem. Auleja (CVVM 14774); 2 — Gem. Vidsmuiža (CVVM 14775); 3 — Gem. Jasmuiža (CVVM 14772).
- Abb. III. A — russisches Kirchenkleid aus dem Ende des 19. Jh. (E 29, 6811); B — russisches Begräbniskleid aus dem Ende des 19. Jh. (E 29, 6810).
- Abb. IV. Frauenrockgewebe aus der zweiten Hälfte des 19. Jh. Oben — aus der Gemeinde Nirza, Kreis Ludza, Herstellungszeit etwa 1860; unten — aus Zeltiņi, Kreis Ludza, Gem. Cibla, Herstellungszeit etwa 1870.

S. CIMERMANIS, DIE FAHRZEUGE IN DEN BAUERNWIRTSCHAFTEN VON LATGALE ENDE DES 19. UND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JH.

- Abb. 1. Heubogen (ragžinis) mit quadratförmigem Flechtwerk in Maltas Triipi, Rayon Preiļi, Gem. Lomi. Gezeichnet nach dem Bericht des 1900 geborenen Aloizs Erca. E 29, 685.
1 — Bügel; 2 — Flechtwerk; 3 — Schnüre zum Festbinden.
- Abb. 2. Decke zum Futtertragen (pologs) in Idepi, Rayon Rēzekne, Gem. Garanči. Gezeichnet nach dem Bericht des 1898 geborenen Augusts Macāns. E 29, 189.
1 — Gewebe; 2 — Eckbänder.
- Abb. 3. Großer Spankorb zum Kuhfuttertragen (karziņa) in Virvi, Rayon Rēzekne, Gem. Kaunata. Geflochten im Jahre 1960. E, Film 1422, Neg. 4.
- Abb. 4. Kleiner Spankorb für das Pferdefutter (karziņa) in Virvi, Rayon Rēzekne, Gem. Kaunata. Geflochten im Jahre 1960. E, Film 1422, Neg. 6.
- Abb. 5. Futtertragen mit Zügeln in Latviešu Virauda, Rayon Rēzekne, Gem. Mākopkalns. Schematisch dargestellt nach dem Bericht des 1887 geborenen Jānis Livkišs. E 31, 4977. A — das auf die Zügel gelegte Futter; B — die zugebundene Traglast.
- Abb. 6. Raufe (radeleites) zum Einbringen von Heu aus nassen Wiesen in Patmalnieki, Rayon Rēzekne, Gem. Puša. Dargestellt nach dem Bericht des 1895 geborenen Jāzeps Stikuts. E 31, 4984.

- A — Seitenansicht; B — Ansicht von oben. 1 — Kufen; 2 — Gestell; 3 — Raufen; 4 — Seitenstangen.
- Abb. 7. Tragstangen (nasami) zum Einbringen von Heu aus nassen Wiesen in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērziņi. Hergestellt 1959. E 27, 9995. Seit 1965 im Ethnographischen Freilichtmuseum Lettlands.
- Abb. 8. Aus Schnüren geflochtener Futtersack (kešels) für Pferde in Lozdova, Rayon Ludza, Gem. Bozauka. E, Film 1275, Neg. 2 und 3.
- Abb. 9. Schlitten (rogavas) mit natürlich gewachsenen Kufen in Kausinieki, Rayon Ludza, Gem. Mērdzene. Herstellungszeit um 1900. E, Film 1275, Neg. 14.
- Abb. 10. Schlitten (ragavas) in Gravās, Rayon Kuldīga, Gem. Edole. Altertümlicher Typ mit natürlich gewachsenen Kufen. E, Film 1446, Neg. 4.
- Abb. 11. Schlitten (ragus) in Viksnes, Rayon Limbaži, Gem. Ainaži. Herstellungszeit etwa 1900. E, Film 360, Neg. 28.
- Abb. 12. Birkenstamm mit gekrümmtem Wurzelansatz zur Herstellung von Kufen in Sloboda, Rayon Krāslava, Gem. Kalnieši. E, Film 1490, Neg. 23 und 24.
- Abb. 13. Schlitten mit Rahmen in Miezāji, Rayon Balvi, Gem. Kubuļi. Herstellungszeit um 1943. E 27, 10013. A — Seitenansicht; B — Ansicht von oben; C und D — Gegenansicht.
- Abb. 14. Anhängeschlitten für den Transport von Balken in Sala, Rayon Balvi, Gem. Bērziņi. Gebaut um 1933. E, Film 1113, Neg. 7 und 8.
- Abb. 15. Anhängeschlitten für den Transport von Balken (podstavkas) in Virvi, Rayon Rēzekne, Gem. Kaunata. Gebaut um 1935. E, Film 1421, Neg. 15.
- Abb. 16. Anhängeschlitten für den Transport von Balken (balķu ragaviņš) in Džūkste, Rayon Tukums. E, Film 1428, Neg. 9.
- Abb. 17. Anhängeschlitten für den Transport von Balken (ragaviņas) in Gravās, Rayon Kuldīga, Gem. Edole. E, Film 1446, Neg. 27.
- Abb. 18. Kulbe in Kaņepiņe, Rayon Balvi, Gem. Daugasne. E 27, 10019.
- Abb. 19. Bauernschlitten aus Viļaka mit hohen Streben, Kulbe und Rückenlehne in Riga Ende des 18. Jh. J. Ch. Brotze. Monumente ..., IV, 42.
- Abb. 20. Leichter Schlitten (lagoški) in Mazā Pudireva, Rayon Rēzekne, Gem. Audriņi. Nach alten Vorbildern etwa 1955 gebaut. E, Film 1424, Neg. 16.
- Abb. 21. Schlitten mit Kulbe, die an den Seiten mit Lindenborke verkleidet ist, in Reiņi, ehem. Kreis Madona, Gem. Kosa. Gebaut in der zweiten Hälfte des 18. Jh. BDM 1348.
- Abb. 22. Schlitten mit Kulbe, die mit Lindenborke verkleidet ist, in Kalnaligavas, Rayon Limbaži, Gem. Liepupe. Gebaut um die Mitte des 18. Jh. E, Film 356, Neg. 26. Ins Ethnographische Freilichtmuseum Lettlands übergeführt.
- Abb. 23. Schlitten in Dziļāres, Rayon Rēzekne, Gem. Gaigalava. Um 1930 auf dem Markt in Rēzekne von einem lettischen Handwerker verkauft. E, Film 1426, Neg. 4.
- Abb. 24. Rennschlitten (beguškās) in Lielā Indrica, Rayon Krāslava, Gem. Kalnieši. E, Film 1491, Neg. 19.
- Abb. 25. Arbeitswagen (drogas) in Mežjapiņi, Rayon Krāslava, Gem. Izvalta, zum Auflegen einer Plattform geeignet. E, Film 1495, Neg. 1 und 8.
A — Ansicht von oben; B — Seitenansicht.
- Abb. 26. Wagen mit gegabeltem Langbaum ohne Seitenstangen in Vidzeme. Letztes Viertel des 18. Jh. A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Bd. II. Riga, 1777.
- Abb. 27. Bau der Gabelung eines Langbaums in Rucava, Rayon Liepāja, 1965. E, Film 1430, Neg. 27.
- Abb. 28. Vierräderiger Wagen mit gegabeltem Langbaum und zwei mittels einer Deichsel vorgespannten Stieren auf einer Felswandzeichnung im Bohuslän (Südwestschweden). O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig, 1906, S. 86.
- Abb. 29. Bronzebeschlagener Holzwagen in Dejbjerg (Westdänemark) aus der ersten Hälfte des 1. Jahrtausends v. u. Z. O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig, 1906, S. 159.
- Abb. 30. Arbeitswagen aus Latgale. Herstellungszeit und -ort vorläufig unbekannt. BDM.
- Abb. 31. Kufe für den Transport von Steinen (kakaža) in der ehem. Gem. Viļaka, Kreis Abrene. Z. Ligers. Die

Volkskultur der Letten. Ethnographische Forschungen. I. Riga, 1942, S. 211.

- Abb. 32.* Oberteil eines Wagens für den Steintransport (drogi) in Kausinieki, Rayon Ludza, Gem. Mērdzene. E, Film 1275, Neg. 33.
- Abb. 33.* Kreuz für den Balkentransport in Peščanka, Rayon Rēzekne, Gem. Bērzgale. Gebaut um 1945. E, Film 1423, Neg. 20—22.
- Abb. 34.* Anhängewagen (rospuski) für den Transport von Balken in Krieviņi, Rayon Ludza, Gem. Bozauka. Gebaut etwa 1958. E, Film 1273, Neg. 28.
- Abb. 35.* Wagen für den Balkentransport (raspuski) in Lotuši, Rayon Balvi, Gem. Sķilbēni. Gebaut um 1950. E 27, 10002.
A — Seitenansicht; B — Ansicht von oben; C — Gegenansicht.
- Abb. 36.* Arbeitswagen in Trikāta Ende des 18. Jh. J. Ch. Brotze. Monumente . . . , VIII, S. 26.
- Abb. 37.* Verbreitung der Arbeitswagen in Lettland in den 30er Jahren des 20. Jh. J. Āboliņš. Darba rati Latvijas lauksaimniecībā. Rīgā, 1935., S. 14.
- Abb. 38.* Wagen in Hatki, Rayon Rēzekne, Gem. Kruķi. E, Film 1420, Neg. 14.
- Abb. 39.* Arbeitswagen mit Hängesitz in Peščanka, Rayon Rēzekne, Gem. Bērzgale. E, Film 1421, Neg. 23.
- Abb. 40.* Plattform-Wagen (lemegi) mit Rahmen für den Getreidetransport in Kausinieki, Rayon Ludza, Gem. Mērdzene. Gebaut um 1954. E, Film 1275, Neg. 36.
- Abb. 41.* Verbreitung der Plattform-Wagen in Lettland in den 30er Jahren des 20. Jh. Auf Grund der Angaben von J. Āboliņš in «Darba rati Latvijas lauksaimniecībā» (S. 17), ergänzt durch vom Verfasser gesammelte Nachrichten.
- Abb. 42.* Leiterwagen (dilžans) in Zementova, Rayon Rēzekne, Gem. Malta. Gebaut im Jahre 1962. E, Film 1413, Neg. 6—18.
- Abb. 43.* Heufuhre (maris) in Ostrovļāni, Rayon Krāslava, Gem. Ezernieki, 1966. E, Film 1497, Neg. 14.
- Abb. 44.* Blick auf die Burgruine von Ludza im Jahre 1797. Im Vordergrund ein einspänniger Leiterwagen. J. Ch. Brotze. Monumente . . . , VIII, S. 64.
- Abb. 45.* Kleiner Leiterwagen in Prezma, Rayon Rēzekne, Gem. Silmala, 1965. E, Film 1419, Neg. 3.
- Abb. 46.* Arbeits-Federwagen mit Federung und Hängesitz in Zidiņi, Rayon Daugavpils, Gem. Lipinišķi. E, Film 1492, Neg. 23.
- Abb. 47.* Droschke mit einer Feder in Rugāji, Rayon Balvi. Gebaut in den 20er Jahren des 20. Jh. E, Film 1123, Neg. 7 und 8.
- Abb. 48.* Droschke mit zwei Federn in Bērzpils, Rayon Balvi, 1963. E, Film 1123, Neg. 22 und 23.
- Abb. 49.* Leichte Droschke in Hatki, Rayon Rēzekne, Gem. Kruķi. Über den Rädern waren ursprünglich Schutzbleche angebracht. Gebaut etwa 1935. E, Film 1419, Neg. 34.
- Abb. 50.* Droschke in Riga Ende des 18. Jh. J. Ch. Brotze. Monumente . . . , III, S. 75.

S A T U R S

	Lpp.
Redakcijas priekšvārds	5
I. Etniskās vēstures jautājumi	
<i>R. Deņisova.</i> Sēlpils 13.—17. gs. kapulauka kranioloģiskais materiāls un tā nozīme austrumlatviešu etniskās vēstures izpratnē	7
<i>E. Mugurēvičs.</i> Vidus- un Austrumlatvija 13.—14. gs. (Par dažām izmaiņām iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā)	27
II. Nodarbošanās veidi un materiālā kultūra	
<i>I. Leinasare.</i> Zemkopības darbarīku attīstība Latgalē kapitālisma posmā (19. gs. otrajā pusē—20. gs. sākumā)	41
<i>L. Dumpe.</i> Lopkopība un lopkopības tehnika Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā	53
<i>A. Alsupe.</i> Amatniecības nozares Latgalē 19. gs. otrajā pusē	81
<i>S. Cimermanis.</i> Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs.	115
<i>S. Cimmermanis.</i> Bīskopības raksturs un svarīgākie piederumi Balvu un Ludzas rajonā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs.	141
<i>M. Slava.</i> Zemnieku apģērbs Latgalē (18. gs. beigās—20. gs.)	157
<i>S. Cimermanis.</i> Transporta līdzekļi Latgales zemnieku saimniecības 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajā pusē	189
<i>L. Terentjeva.</i> No Latgales lauku apmetņu vēstures (18. gs.—20. gs. sākums)	215
III. Ģimene un sabiedriskā dzīve	
<i>L. Jefremova.</i> Par mūsdienu lauku darbaļaužu ģimeni Latgalē	235
<i>E. Čivkule.</i> Daži jautājumi par Latgales lauku darbaļaužu kolektīvās atpūtas un kultūras attīstību (1950.—1968. g.)	253
<i>A. Zavarina.</i> Par strādnieku kadru veidošanos rūpniecības uzņēmumos Latgalē	267
<i>A. Ģermanis, Z. Sakare.</i> Latgales etnogrāfijas bibliogrāfija	283

СОДЕРЖАНИЕ

	Стр.
I. Вопросы этнической истории	
<i>Р. Денисова.</i> Краниологический материал из Селпилского могильника XIII—XVII вв. и его значение для этнической истории восточных латышей	24
<i>Э. Мугуревич.</i> Центральная и восточная Латвия в XIII и XIV вв.	37
II. Виды занятий и материальная культура	
<i>И. Лейнасаге.</i> Развитие земледельческих орудий в Латгале в период капитализма (вторая половина XIX — начало XX в.)	49
<i>Л. Думпе.</i> Животноводство и техника животноводства в Латгале во второй половине XIX и начале XX в.	79
<i>А. Алсуне.</i> Отрасли ремесла в Латгале во второй половине XIX в.	110
<i>С. Цимерманис.</i> Характер рыболовства и важнейшие его орудия в Латгале во второй половине XIX и в XX в.	137
<i>С. Цимерманис.</i> Характер пчеловодства и важнейшие его принадлежности в Балвском и Лудзенском районах во второй половине XIX и в XX в.	155
<i>М. Слава.</i> Крестьянская одежда в Латгале (конец XVIII в. — XX в.)	187
<i>С. Цимерманис.</i> Транспортные средства в крестьянских хозяйствах Латгале в конце XIX и первой половине XX в.	212
<i>Л. Терентьева.</i> Из истории сельских поселений Латгале (XVIII — начало XX в.)	230
III. Семья и общественная жизнь	
<i>Л. Ефремова.</i> Некоторые вопросы развития современной семьи трудящихся села Латгале	250
<i>Э. Чивкуль.</i> Некоторые вопросы коллективного использования досуга и развития культуры сельских трудящихся Латгале (1950—1968 гг.)	265
<i>А. Заварина.</i> О формировании рабочих кадров на промышленных предприятиях Латгале	278
<i>А. Германис, Э. Шакаре.</i> Библиография этнографии Латгале	283
Список иллюстраций	292

INHALT

	S.
I. Ethnische Probleme	
<i>R. Deņisova.</i> Kraniologischer Fundstoff aus dem Gräberfeld von Sēlpils (13.—17. Jh.) und seine Bedeutung für die ethnische Geschichte der Ostletten	25
<i>E. Mugarēvičs.</i> Mittel- und Ostlettland im 13. und 14. Jh.	38
II. Betätigungsarten und materielle Kultur	
<i>I. Leinasare.</i> Entwicklung der Ackerbaugeräte in Latgale zur Zeit des Kapitalismus (zweite Hälfte des 19. und Anfang des 20. Jh.)	50
<i>L. Dumpe.</i> Viehzucht und Viehhaltungstechnik in Latgale in der zweiten Hälfte des 19. und Anfang des 20. Jh.	80
<i>A. Alsupe.</i> Die Handwerkszweige in Latgale in der zweiten Hälfte des 19. Jh. . . .	111
<i>S. Cimermanis.</i> Der Fischfang und die wichtigsten Fanggeräte in Latgale in der zweiten Hälfte des 19. und im 20. Jh.	138
<i>S. Cimermanis.</i> Die Bienenzucht und die wichtigsten Imkereigeräte in den Rayons Balvi und Ludza in der zweiten Hälfte des 19. und im 20. Jh.	155
<i>M. Slava.</i> Die Bauernkleidung in Latgale (Ende des 18.—20. Jh.)	188
<i>S. Cimermanis.</i> Die Fahrzeuge in den Bauernwirtschaften von Latgale Ende des 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jh.	213
<i>L. Terentjeva.</i> Zur Geschichte der Dorfsiedlungen in Latgale (18. Jh.—Anfang des 20. Jh.)	232
III. Familie und gesellschaftliches Leben	
<i>L. Jefremova.</i> Einige Fragen zur Entwicklung der zeitgenössischen Familie der Werk tätigen auf dem Lande in Latgale	251
<i>E. Čivkule.</i> Einige Fragen der kollektiven Freizeitgestaltung der Werk tätigen der Landwirtschaft in Latgale (1950—1968)	266
<i>A. Zavarina.</i> Über die Bildung der Arbeiterkader in den Industriebetrieben von Latgale	280
<i>A. Ģērmanis, Z. Sakare.</i> Bibliographie der Ethnographie von Latgale	283
Verzeichnis der Abbildungen	298

АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ, X
Очерки по истории материальной культуры и быта
населения Восточной Латвии

(АН ЛатвССР, Институт истории)

Издательство «Зинатне»

Рига 1973

На латышском языке

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA, X

Sk. Eleres mākslinieciskais noformējums

Redaktore *A. Feldhūne*. Māksl. redaktors *V. Zir-
dziņš*. Tehn. redaktore *M. Andersone*. Korektore
L. Brahmane.

Nodota salikšanai 1972. g. 14. jūlijā. Parakstīta
iespiešanai 1973. g. 18. jūnijā. Tipogr. papīrs Nr. 1,
formāts 60×90¹/₈. 39 fiz. iespiedl.; 39 uzsk. iespiedl.;
46,54 izdevn. l. Metiens 1500 eks. JT 02145. Maksā
3 rbļ. 43 kap. Izdevniecība «Zinātne», Rīgā, Tur-
geņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru
Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grā-
matu tirdzniecības lietu komitejas Rīgas Paraug-
tipogrāfijā, Rīgā, Puškina ielā 12. Pasūt. Nr. 1153.

